ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

VOLUMUL 5

Dante – Evans

ENCYCLOPÆDIA Britannica

EDITOR
Vidraşcu şi fiii

PROIECT EDITORIAL
Dan Vidraşcu

COORDONARE
Cornelia Marinescu, Ilieş Câmpeanu

REDACTARE
Delia Anghelescu
Justina Bandol
Andreea Bratu
Ilieş Câmpeanu
Cristian Cercel
Oana Cristescu
Adriana Dobre
Elena Gugu
Doina Marian
Cornelia Marinescu
Mihnea Moroianu
Carmen Nedelcu
Florenţa Simion
Sorin Şerb

Anatol Eremia, Eugen Muntean, Rodica Pandele,
Florenţa Simion (articole despre România)

REFERENŢI DE SPECIALITATE
Adrian Burloiu
Christian
Ferencz Flatz
Theodor Julea
Mirela Marinescu
Dorin Matei
Marcel Măruntiu
Nicolae Mocanu
Cristina Staicu
Daniela Strat
Denisa Talaban
Ionuţ Vulpescu

COPERTĂ ŞI PREZENTARE GRAFICĂ
Vladimir Zmeev

CORECTURĂ
Cristiana Miu

TEHNOREDACTARE ŞI PREPRESS
Marin Popa

TRADUCĂTORI
Coordonare: Eugen Muntean

Mădălina Adronic
Justina Bandol
Sonia Bulei
Cristina Buta
Andreea Chirculescu
Laura Chistrugă
Daniela Constantin
Roxana Cozac
Bogdan Creţu
Camelia Gheorghie
Ştefan Grigoriu
Cătălina Grosu
Roxana Ivaşcu
Carmen Lavrig
Olesia Lupu
Ioan Milică
Doris Mironescu
Magdalena Mişievici
Simona Mitocaru
Marius Motoca
Dinu Gabriel Muntean
Gabriela Muntean
Ecaterina Pătraşcu
Dana Pătruţ
Monica Pepine
Oana Petrovici
Fabiola Popa
Florentina Rahira
Mihaela Răducanu
Iulia Răşcanu
Rebeca Romaniuc
Florenţa Simion
Emanuela Şoimaru
Teodora Szenti
Gabriela Tănase
Otilia Teodorescu

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

Ne puteţi vizita pe
www.litera.ro

O.P.53; C.P.212, sector 4, Bucureşti, România
tel./fax 031 4251619; e-mail: comenzi@litera.ro

JURNALUL NAŢIONAL

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA
coord.: Ilieş Câmpeanu, Cornelia Marinescu. –
Bucureşti: Editura Litera, 2010, 16 vol.
ISBN 978-973-675-761-7
Vol. 5. Dante – Evans – ISBN 978-973-675-773-0

I. Câmpeanu, Ilieş (coord.)
II. Marinescu, Cornelia (coord.)

81'374.2=135.1
030=135.1

Dante (Alighieri)

(21.05/20.06.1265, Florența, Italia - 13/14.09.1321, Ravenna)

Poet, prozator, teoretician literar, filozof moral și gânditor politic italian. Este cunoscut, în special, pentru poemul epic monumental *Comedia*, denumit ulterior *Divina comedie* (La divina commedia).

Divina comedie a lui Dante, o capodoperă a literaturii medievale, este o viziune profund creștină asupra destinului temporal și etern al omului. La nivel personal, se bazează pe experiența exilului trăită de poet departe de orașul său natal, Florența. Într-un plan mai general poate fi citită și ca o alegorie, sub forma unei călătorii prin Infern, Purgatoriu și Paradis. Poemul se remarcă prin gama de învățături, analiza penetrantă și cuprinzătoare a problemelor contemporane și prin inventivitatea limbajului și a imagisticii. Alegând să scrie acest poem în italiană și nu în latină, Dante a influențat decisiv cursul dezvoltării literaturii. Nu doar că a dat glas culturii laice incipiente din țara sa, dar a reușit să transforme limba italiană în limba literară a Europei occidentale timp de câteva secole.

Pe lângă poezie, Dante a scris importante lucrări teoretice, de la discuții despre retorică la filozofie morală și meditații pe teme politice. Era foarte familiarizat cu tradiția clasică, studiind pentru propria plăcere scriitori precum Vergiliu, Cicero și Boethius. Dar, lucru neobișnuit pentru un laic, stăpânea impresionant de bine noțiuni de filozofie scolastică și de teologie. Studiile și implicarea personală în controversele politice aprinse ale epocii au dus la scrierea lucrării *Despre monarhie* (De monarchia), unul dintre tratatele majore ale filozofiei politice medievale.

Anii de început și *Vita nuova*

Cele mai multe detalii cunoscute despre viața lui Dante au fost povestite chiar de el. S-a născut în Florența, în 1265, în zodia Gemenilor (între 21 mai și 20 iunie) și a rămas devotat întreaga viață orașului său natal. Dante descrie cum a luptat în cavalerie împotriva ghibelinilor, o partidă politică florentină exilată care susținea cauza imperială. Vorbește, de asemenea, despre marele său profesor Brunetto Latini și despre talentatul său prieten Guido Cavalcanti, despre cultura poetică în care a făcut primele încercări artistice, despre îndatorarea poetică față de Guido Guinizelli, despre originile familiei sale prin stră-stră-străbunicul său, Cacciaguida, pe care cititorii îl regăsesc în cântul central din *Paradisul* (de la a cărui soției derivă numele de familie, Alighieri) și, mergând chiar mai mult în trecut, despre cât de mândru a fost când a aflat că strămoșii săi îndepărtați au fost descendenți ai soldaților romani care s-au stabilit pe malurile râului Arno.

Însă Dante nu povestește prea multe despre familia lui mai apropiată. În *Divina comedie* nu pomenește despre tatăl sau mama sa, nici despre fratele sau sora lui. Există o posibilă referire la o soră în *Vita nuova*, iar tatăl său este subiectul sonetelor insultătoare schimbate în glumă între Dante și prietenul său Forese Donati. Întrucât Dante s-a născut în 1265, iar guelfii, ai căror simpatizanți erau și cei din familia lui Dante, nu s-au întors din exil decât în 1266, rezultă că tatăl lui Dante nu a fost o figură suficient de importantă pentru a fi trimis în exil. Mama lui Dante a murit când acesta era copil, cu siguranță înainte de a împlini 14 ani. Numele ei a fost Bella, dar nu se cunoaște familia din care provenea. Tatăl lui Dante s-a căsătorit apoi cu Lapa di Chiarissimo Cialuffi și a avut un fiu, Francesco, și o fiică, Gaetana. Tatăl lui Dante a murit înainte de 1283, întrucât la acea vreme Dante, împlinind deja vârsta majoratului, a putut, ca orfan, să anuleze un credit al tatălui său. Bătrânul Alighieri le-a lăsat copiilor un patrimoniu modest, dar confortabil, de proprietăți în Florența și în țară. Cam la acea vreme, Dante s-a căsătorit cu Gemma Donati, cu care fusese logodit încă din 1277.

Viața lui Dante a fost modelată de îndelungata istorie conflictuală dintre partizanii imperiali și cei papali, denumiți ghibelini, respectiv guelfi. Din a doua jumătate a sec. XIII, antagonismele au devenit brutale și mortale, fiecare parte câștigând alternativ luptele pentru a impune pedepse înfiorătoare și exilul adversarilor. În 1260, guelfii, după o perioadă ascendentă, au fost învinși în bătălia de la Montaperti (*Infernul* X, XXXII), dar în 1266 o armată a guelfilor, susținută de armata papală și de cea franceză, a reușit să îi înfrângă pe ghibelini la Benevento, alungându-i pentru totdeauna din Florența. Acest lucru indică faptul că Dante a crescut într-un oraș plin de mândrie postbelică și de expansionism, nerăbdător să își extindă controlul politic asupra Toscanei. Florentinii se comparau cu Roma și cu civilizația orașelor-stat din Antichitate.

Florența nu și-a extins doar puterea politică, ci era gata să își exercite și dominația intelectuală. Figura principală a autorității intelectuale florentine a fost

Brunetto Latini, reîntors din exil. Când în *Infernul* Dante descrie întâlnirea sa cu marele profesor, aceasta nu trebuie privită doar ca o simplă întâlnire între elev și maestru, ci, mai degrabă, ca o întâlnire dintre o întreagă generație și mentorul intelectual al acesteia. Latini trezise o nouă conștiință publică reprezentată de figurile generației tinere, incluzându-i pe Guido Cavalcanti, Forese Donati și Dante însuși, încurajându-i să își pună cunoștințele și talentul de scriitori în slujba orașului sau țării lor. Dante a îmbrățișat cu dragă inimă ipoteza lui Aristotel că omul este o ființă socială (politică). Chiar și în *Paradisul* (VIII, 117) Dante consideră de netăgăduit faptul că lucrurile ar fi stat mult mai rău pentru om dacă el nu ar fi fost membru al unui oraș-stat.

Un istoric contemporan, Giovanni Villani, l-a caracterizat pe Latini drept „inițiator și maestru în rafinarea florentinilor, învățându-i cum să vorbească corect și cum să își conducă republica conform filozofiei politice". Deși cea mai importantă operă a lui Latini, *Comoara* (Li Livres dou Trésor) (1262–1266), a fost scrisă în franceză (Latini și-a petrecut anii de exil în Franța), cultura sa este cultura lui Dante; este o antologie de citate clasice. Prima parte a Cărții a II-a conține una dintre primele traduceri într-o limbă modernă europeană a *Eticii* lui Aristotel. La fiecare întrebare sau temă de filozofie, etică și politică, Latini citează liber din Cicero și Seneca. Și, aproape la fel de frecvent, când tratează probleme de guvernare, citează din cartea biblică a Proverbelor, așa cum avea să facă și Dante. Biblia, împreună cu scrierile lui Aristotel, Cicero și Seneca, așa cum sunt reprezentate în opera lui Latini, au fost stâlpii de susținere ai culturii dantești timpurii.

Între acestea, Roma reprezintă cea mai însuflețitoare sursă de identificare. Cultul lui Cicero a început să se dezvolte odată cu cel al lui Aristotel. Cicero era reprezentat nu doar predicând, ci întruchipând în totalitate cetățeanul intelectual. Un al doilea element roman din moștenirea lui Latini, care avea să devină parte importantă a culturii lui Dante, a fost dragostea de glorie, căutarea faimei prin devotamentul absolut în excelență. Din acest motiv, în *Infernul* (XV), Latini este lăudat pentru că l-a învățat pe Dante prin ce mijloace poate deveni nemuritor și, în cuvintele de adio, Latini îi încredințează lui Dante *Comoara* sa, fiind sigur că astfel amintirea lui va dăinui.

Dante a fost înzestrat cu o remarcabilă siguranță de sine intelectuală și estetică. Pe când avea 18 ani, așa cum el însuși spune în *Vita nuova*, învățase singur arta de a scrie versuri (capitolul III). A trimis unul dintre primele sonete, care avea să devină primul poem din *Vita nuova*, celor mai cunoscuți poeți ai vremii. A primit câteva răspunsuri, dar cel mai important a venit din partea lui Cavalcanti, acesta fiind începutul unei mari prietenii.

Ca în toate întâlnirile dintre două minți strălucite, relația dintre Dante și Cavalcanti a fost complicată. În capitolul XXX din *Vita nuova*, Dante spune că a scris, la îndemnul lui Cavalcanti, prima operă în italiană, nu în latină. Mai târziu, în *Convivio*, scrisă în italiană, și în *De vulgari eloquentia*, scrisă în latină, Dante avea să ofere una dintre cele mai convingătoare apărări renascentiste a limbilor naționale. Gândurile sale de mai târziu despre acest subiect s-au născut din discuțiile cu Cavalcanti, care l-a influențat să scrie numai în vernaculară. Grație acestei îndatorări intelectuale, Dante a dedicat *Vita nuova* lui Cavalcanti – cel mai bun prieten al său *(primo amico)*.

Mai târziu însă, când Dante a devenit unul dintre cei șase priori ai Florenței, a fost obligat să fie de acord cu decizia de a-l trimite pe Cavalcanti în exil, unde acesta s-a îmbolnăvit de malarie și a murit în august 1300. În *Infernul* (X) Dante a ridicat un monument în cinstea marelui său prieten, un tribut la fel de sfâșietor precum cel închinat lui Latini. În ambele cazuri, Dante amintește ce le datorează, dragostea și aprecierea lui față de meritele lor, dar, în fiecare dintre ele, se simte obligat să consemneze și împrejurările despărțirii. Pentru a se salva pe sine, trebuie să găsească (sau a găsit) alt patronaj estetic, intelectual și spiritual, mai puternic decât cel oferit de vechii săi prieteni și profesori.

Unul dintre acești ghizi spirituali, pentru care Cavalcanti nu a avut aceeași apreciere, a fost Beatrice, figură prin care Dante a creat unul dintre cele mai apreciate personaje feminine din întreaga literatură. Ținând pasul cu direcția schimbătoare a gândirii lui Dante și cu vicisitudinile carierei sale, Beatrice a suferit, la rândul său, schimbări enorme în operele sale – a fost sanctificată în *Vita nuova*, retrogradată în cânturile (poemele) din *Convivio*, doar pentru a se reîntoarce cu mult mai multă profunzime în *Divina comedie* în chipul femeii care l-a îndepărtat pe Dante de „gloata vulgară".

Viața nouă (La vita nuova, cca 1293) este prima dintre cele două colecții de versuri

scrise de Dante în cariera sa, cealaltă fiind *Convivio*. Fiecare este un prosimetrum, adică o operă în versuri și proză. În fiecare caz, proza este instrumentul care face legătura între poemele compuse pe o perioadă de zece ani. *Vita nuova* combină eforturile poetice ale lui Dante dinainte de 1283 până în 1292–1293. *Convivio*, o operă mai voluminoasă și mai ambițioasă, conține cele mai importante scrieri poetice ale lui Dante anterioare anului 1294 și până la *Divina comedie*.

Vita nuova, pe care Dante o numește *libello* (cărticică), este o operă remarcabilă. Conține 42 de capitole scurte având comentarii la 25 de sonete, o baladă și patru cântece; un al cincilea cântec este întrerupt dramatic de moartea lui Beatrice. Comentariile în proză stabilesc povestea cadru, care nu reiese din poeme (s-ar putea ca unele să fi fost scrise pentru alte ocazii decât cele invocate de Dante). Povestea, destul de simplă, ne istorisește momentul în care, pentru prima dată, Dante o zărește pe Beatrice, pe când amândoi aveau nouă ani, cum o salută când aveau 18 ani, mijloacele prin care își ascunde dragostea față de ea, criza prin care trece când Beatrice nu îi răspunde la salut, suferința gândindu-se că ea își râde de el, hotărârea lui de a depăși suferința și de a cânta numai virtuțile doamnei sale, anticiparea morții ei (aceea a unui prieten tânăr, moartea tatălui ei și visul prevestitor al lui Dante) și, în final, moartea lui Beatrice, doliul lui Dante, tentația înduioșătoarei *donna gentile* (o tânără femeie care o înlocuiește temporar pe Beatrice), triumful final, apoteoza lui Beatrice și, în ultimul capitol, hotărârea lui Dante de a scrie mai târziu despre ea, „ce nu s-a mai scris despre vreo femeie".

Însă, în ciuda acestei aspirații aparent autobiografice, *Vita nuova* este neobișnuit de impersonală. Circumstanțele pe care le trasează sunt lipsite de orice fapte istorice sau detalii descriptive (zădărnicind astfel orice dezbatere legată de identitatea istorică a lui Beatrice). Tonul comentariilor se ridică și el la un nivel înalt de generalizare. Numele sunt rareori folosite – se fac trei referiri la Cavalcanti drept „cel mai bun prieten" al lui Dante; despre sora lui Dante se spune „cea care îmi este cea mai apropiată legătură de sânge". Pe de-o parte, Dante sugerează cele mai semnificative etape ale experienței emoționale, dar, pe de altă parte, pare să își țină la distanță descrierile de reacțiile emoționale puternice. Structura la scară mai mare în care Dante și-a aranjat poemele scrise pe o perioadă de zece ani și caracterul general al limbajului său poetic sunt indicii ale ambiției sale timpurii și statornice de a depăși practicile poeților locali.

În *Dante și opera lui*, un tablou plin de imaginație al lui Domenico di Michelino, scriitorul stă cu o carte în mână având în jurul său scene din Florența și din *Divina comedie*

ALINARI-MANSELL/ART RESOURCE, NEW YORK

Dezvoltare intelectuală și carieră publică

O a doua figură poetică vizibilă în biografia lui Dante a fost Guido Guinizelli, poetul responsabil de schimbarea stilului de poezie predominant local (sau „municipal"). Versurile lui Guinizelli furnizau ceea ce căutau Cavalcanti și Dante – un remarcabil simț sărbătoresc drapat într-o estetică rafinată și lucidă. Atracția versurilor sale a fost sporită de conținutul intelectual, chiar filozofic. Poemele lui erau scrise spre lauda doamnei și a ei *gentilezza*, virtutea pe care aceasta o inspira admiratorilor săi. Conceptul de dragoste preamărit de poet este parte a spiritului nobil și rafinat al vieții. Influența lui Guinizelli a determinat cotitura reprezentată de *Vita nuova*. Așa cum se spune în capitolele XVII–XXI, Dante s-a răzgândit: în loc să scrie poeme despre suferință, s-a hotărât să scrie poeme de laudă la adresa doamnei lui, în special cântecul *Doamne care înțeleg dragostea* (Donne ch'avete intelletto d'amore). Acest cântec a fost urmat imediat de sonetul *Iubirea și sufletul nobil sunt totuna* (Amore e 'l cor gentil sono una cosa), al cărui prim vers este o adaptare după *Dragostea găsește adăpost în fiecare suflet nobil* (Al cor gentil ripara sempre amore) al lui Guinizelli. Acesta a fost începutul asocierii lui Dante cu un nou stil poetic, dulcele stil nou *(dolce stil nuovo)*, a cărui semnificație – mijloacele simple prin care depășește paleta săracă a poeziei mai regionale – o explică dramatic în *Purgatoriul* (XXIV).

Acest interes pentru poezia filozofică l-a condus pe Dante spre o altă schimbare importantă din viața sa, pe care o descrie în *Convivio*. Căutând consolare după moartea lui Beatrice, Dante povestește că s-a întors spre filozofie, în special spre scrierile lui Boethius și Cicero. Dar ceea ce se dorea a fi o amânare temporară a suferinței a devenit o ocupație pe viață și unul dintre evenimentele intelectuale cruciale din cariera lui Dante. *Donna gentile* din *Vita nuova* a fost transformată în Doamna Filozofie, care a acaparat curând gândurile lui Dante. A început să participe la școlile religioase din Florența pentru a asculta disputele pe marginea filozofiei și, după numai doi ani și jumătate, „iubirea pentru a ei [filozofie] a alungat și a distrus orice alt gând". În poemul *Voi cei care prin inteligență mișcați a treia sferă* (Voi che 'ntendendo il terzo ciel movete), dramatizează această trecere de la dulcele stil vechi, asociat cu Beatrice și cu *Vita nuova*, la noul stil, riguros, chiar sever, asociat cu filozofia. Această perioadă de studiu a dat expresie unei serii de cântece care aveau să formeze baza poetică pentru comentariul filozofic asupra operei *Convivio*.

O altă mare schimbare a fost implicarea politică mai activă a lui Dante în problemele comunității. În 1295 a devenit membru al breslei doctorilor și farmaciștilor (din care puteau face parte filozofii), fapt care i-a deschis drumul spre o funcție publică. Dar a urcat pe scena publică în cel mai periculos moment din politica orașului. Așa cum se întâmplase și pe vremea conflictului dintre guelfi și ghibelini, în anii 1290 Florența a devenit din nou un oraș sfâșiat de conflicte. Clasa conducătoare a guelfilor din Florența s-a scindat într-un partid al „Negrilor", condus de Corso Donati, și un partid al „Albilor", din care făcea parte Dante. Albii au triumfat și i-au trimis pe Negrii în exil.

Există informații ample cu privire la activitățile lui Dante de după 1295. În mai 1300 a făcut parte dintr-o delegație importantă la San Gimignano, un oraș din vecinătate, al cărei scop a fost de a consolida liga guelfilor din orașele Toscanei împotriva ambițiilor crescânde ale noului papă Bonifaciu VIII. Când Dante a fost ales în magistratură (priorat) în 1300, se presupune că fusese deja acceptat ca purtător de cuvânt al celor din comunitate, hotărâți să se opună politicilor suveranului pontif. Astfel, Dante a suferit o schimbare completă de atitudine față de extinderea puterii papale. Hegemonia guelfilor – susținători ai papei – se refăcuse în Florența în 1266 prin alianța încheiată între forțele Franței și papalitate. În 1300 însă, Dante se opunea ambițiilor teritoriale ale papei, iar acest lucru oferea motivația intelectuală pentru o altă schimbare, încă și mai importantă: Dante, guelful moderat, prin experiența directă a efectelor dăunătoare ale implicării papale în chestiuni politice, avea să devină în *Convivio*, în opera polemică ulterioară *Despre monarhie* și, cel mai important, în *Divina comedie*, unul dintre cei mai înfocați apărători ai punctului de vedere potrivit căruia imperiul nu își trage autoritatea politică de la papă.

În plus, evenimentele l-au propulsat pe Dante într-o opoziție și mai profundă față de politicile papale. S-a format o nouă alianță între papalitate, francezi (fratele regelui Filip IV, Carol de Valois, acționa în tandem cu Bonifaciu) și guelfii negri exilați. Când Carol de Valois a cerut permisiunea de a intra în Florența, orașul s-a aflat într-o stare de indecizie politică. Dorind să știe intențiile papei, orașul a trimis o delegație la Roma pentru a discuta cu Bonifaciu aceste probleme. Dante a fost unul dintre emisari, dar impasul în care se afla a fost exprimat în legendara frază „Dacă merg, cine rămâne; dacă rămân, cine merge?". Dante a fost înșelat. Papa i-a alungat pe ceilalți doi emisari și l-a închis pe Dante. La începutul lunii noiembrie 1301, forțele lui Carol de Valois au primit permisiunea de a intra în Florența. În aceeași noapte, Negrii exilați au intrat pe ascuns în Florența și au terorizat orașul timp de șase zile. Dante a aflat despre înșelătorie prima dată când se afla la Roma, apoi la Siena. În ianuarie 1302 a fost somat să apară în fața noului guvern florentin și, pentru că nu s-a prezentat, a fost condamnat, împreună cu alți foști magistrați, pentru infracțiuni pe care nu le-a comis. Neprezentându-se, din nou, la 10 martie 1302, Dante și ceilalți 14 Albi au fost condamnați să fie arși pe rug. Astfel, Dante a suferit cea mai decisivă criză din viața sa. În *Divina comedie* vorbește frecvent și cu tărie despre această ruptură, făcând din ea actul dramatic central spre care indică un șir lung de profeții. Dar scopul lui Dante este și acela de a arăta mijloacele prin care a triumfat în fața dezastrului personal, transformându-și astfel poemul într-o adevărată „comedie divină".

Exilul, *Convivio* și *Despre monarhie*

Există puține informații despre primii ani petrecuți de Dante în exil. Cu toate acestea, se cunosc destule detalii pentru a oferi o imagine de ansamblu. Se pare că, la început, Dante a fost activ printre guelfii Albi exilați

în încercările de a se reîntoarce pe cale militară. Eforturile s-au dovedit zadarnice. Dante a fost deziluzionat de ceilalți proscriși florentini, ghibelinii, și s-a hotărât să își demonstreze valoarea prin scrierile sale, asigurându-și astfel întoarcerea. Acestea sunt circumstanțele care au dus la scrierea operei *Banchetul* (*Covivio*, cca 1304–1307).

Dante a plănuit o operă compusă din 15 cărți, din care 14 aveau să fie comentarii la diferite *canzoni*. În multe privințe, comentariile terminate depășesc sfera poemelor, devenind un compendiu de conduită, care-l trădează pe amatorul de filozofie. Intenția lui Dante în *Convivio*, ca și în *Divina comedie*, a fost de a plasa provocatoarele probleme morale și politice ale vremii sale într-un cadru etic și metafizic adecvat.

Cartea I din *Convivio* este, în mare parte, o apărare agitată și sistematică a limbii naționale. (*Despre elocvența limbajului*, De vulgari eloquentia, neterminat, cca 1304–1307, o piesă însoțitoare, care se presupune că a fost scrisă în raport direct cu Cartea I, este, în principal, un tratat practic de artă a poeziei bazat pe un limbaj poetic elevat.) Dante a devenit marele avocat al folosirii limbii vorbite în popor, iar în ultima propoziție din Cartea I el prezice cu acuratețe viitorul glorios al acesteia: „Aceasta va fi noua lumină, noul soare, care va răsări atunci când cel îmbătrânit va apune și le va da lumină celor care se află în umbră și întuneric din cauza soarelui vechi, care nu îi luminează".

Revoluția descrisă de Dante nu era altceva decât apusul culturii latine predominant religioase și apariția unei culturi naționale, laice și urbane. Dante se considera filozoful intermediar dintre cele două culturi, contribuind la educarea unor noi cititori eliberați. Literatura italiană pe care o vestea Dante avea să devină, în curând, literatura predominantă, iar limba italiană urma să fie limba principală pentru literatură în Europa și va fi astfel timp de trei secole.

În *Convivio*, sistemul politic și filozofic matur al lui Dante este aproape complet. Dante prezintă prima pledoarie înfocată a tradiției imperiale și, mai exact, a Imperiului Roman. El introduce conceptul crucial de impuls, adică o dorință înnăscută care îndeamnă sufletul să se întoarcă spre Dumnezeu. Dar este nevoie de o educație adecvată prin exemple și doctrine. Altfel, poate fi îndrumat pe căi greșite în scopuri lumești, iar societatea poate fi dezbinată de puterea sa distructivă. În *Convivio*, Dante stabilește legătura dintre gândirea sa politică și înțelegerea poftelor omenești: dată fiind pofta papei pentru puterea lumească, nu mai existau modele spirituale propriu-zise care să îi direcționeze apetitul către Dumnezeu și, dată fiind slăbiciunea imperiului, nu exista o lege suficientă pentru a exercita o limitare fizică asupra voinței. Pentru Dante, acest lucru explica haosul în care se scufundase Italia și îl ambiționa, în speranța remedierii acestor condiții, să își asume sarcina epică a *Divinei comedii*.

Dar atunci s-a petrecut un eveniment politic care, la început, a adus mari speranțe, dar apoi l-a aruncat pe Dante într-o deziluzie și mai mare. În noiembrie 1308, Henric, conte de Luxembourg, a fost ales rege al Germaniei, iar în iulie 1309, papa francez Clement V, care i-a urmat lui Bonifaciu, l-a declarat pe Henric rege al romanilor și l-a invitat la Roma, unde, în timp, avea să fie încoronat sfânt împărat roman în bazilica Sfântul Petru. Posibilitatea de a avea, din nou, un împărat a electrizat Italia; și printre partizanii imperiali se număra și Dante, care a considerat că erau cu un pas mai aproape de realizarea unui ideal pe care el îl nutrise de multă vreme: venirea unui împărat care garanta reinstaurarea păcii declarându-și, în același timp, subordonarea spirituală față de autoritatea religioasă. La scurt timp după sosirea sa în Italia în 1310, atracția față de Henric VII a început să pălească. A petrecut prea mult timp în nord, permițându-le dușmanilor să se întărească. În prim-planul opoziției față de acest moment de origine divină, așa cum îl considera Dante, se afla comuna florentină.

Pe parcursul acestor ani, Dante a scris epistole politice importante – dovezi ale stimei care i se purta pe întreg teritoriul Italiei, a autorității sale personale – în care îl preamărește pe Henric, cerându-i să fie sârguincios, și în care condamna Florența. În acțiuni ulterioare însă, care aveau să îi reamintească lui Dante duplicitatea lui Bonifaciu, Clement însuși s-a întors împotriva lui Henric. Această acțiune l-a făcut pe Dante să scrie unul dintre cele mai mari tratate polemice *Despre monarhie* (De monarchia, cca 1313) în care prezintă pe larg argumentele politice din *Convivio*. În atmosfera înveninată de înșelăciunea lui Clement, Dante și-a întors puterea de argumentare împotriva insistenței papale asupra superiorității sale față de conducătorul politic, cu alte cuvinte împotriva argumentului potrivit căruia imperiul își trage autoritatea politică de la papă. În pasajele finale ale operei, Dante scrie că țelurile trasate de Providență pentru oameni

au două fețe: una este fericirea vieții de acum, întruchipată de figura paradisului pământesc; cealaltă este fericirea vieții eterne, întruchipată de imaginea paradisului ceresc. Însă, în ciuda diferențelor, cele două nu sunt lipsite de legături. Dante încheie lucrarea asigurându-l pe cititor că nu vrea să insinueze „că guvernul roman nu este în nici un fel supus pontificatului roman, deoarece, în anumite privințe, fericirea noastră de muritori este ordonată de dragul fericirii nemuritoare". Problema lui Dante a fost că trebuia să exprime în limbaj teoretic o relație subtilă care putea fi transmisă mai bine printr-un limbaj metaforic și exemple istorice. Observând istoria relației dintre papalitate și imperiu, Dante arată aprobator spre anumite exemple istorice, cum ar fi bunăvoința lui Constantin față de biserică. Dezamăgirea lui Dante cauzată de misiunea eșuată a lui Henric VII deriva din faptul că garantul inițial al lui Henric a fost aparent papa Clement, iar condițiile păreau ideale pentru restabilirea relației echitabile dintre puterile supreme.

Divina comedie

Anii de exil ai lui Dante au fost ani de peregrinări dificile dintr-un loc în altul – așa cum el însuși spune în mod repetat, cel mai explicit în *Paradisul* [XVII], în mișcătoarea jelanie a lui Cacciaguida „amar este gustul pâinii altuia și... greu este drumul în sus și în jos pe scara altuia". Pe toată perioada exilului, Dante s-a simțit întărit de munca la marele său poem. *Divina comedie* a fost începută, se pare, înainte de 1308 și terminată chiar înainte de moartea poetului, în 1321, dar datele nu sunt certe. În plus, în ultimii săi ani, Dante a fost primit onorabil în numeroase case nobile din nordul Italiei, în special de către Guido Novello da Polenta, nepotul remarcabilei Francesca, în Ravenna. Acolo, la moartea sa, Dante a avut parte de o înmormântare cu onoruri, la care au participat oameni de litere importanți ai vremii, iar discursul funerar a fost rostit de însuși Guido.

Intriga din *Divina comedie* este simplă: unui bărbat, considerat de mai toată lumea a fi Dante însuși, i se permite, în mod miraculos, să facă o călătorie în lumea de dincolo, în timpul căreia vizitează sufletele din Infern, din Purgatoriu și din Paradis. El are două călăuze: Vergiliu, care îl conduce prin Infern și Purgatoriu, și Beatrice, care îi prezintă Paradisul. Prin aceste întâlniri fictive care au loc din seara de Vinerea Patimilor din 1300, până în Duminica Paștelui și puțin după aceea, Dante află despre exilul care îl așteaptă (care, bineînțeles, se petrecea deja atunci când a scris opera). Acest mecanism îi permite lui Dante nu doar să creeze o poveste din exilul său în desfășurare, ci și să explice mijloacele prin care a reușit să facă față nenorocirilor personale și să ofere totodată soluții pentru rezolvarea problemelor Italiei. Astfel, exilul unui individ devine un microcosmos al problemelor unei țări întregi, ajungând, totodată, să fie reprezentativ pentru declinul umanității. Povestea lui Dante are, astfel, consistență istorică, dar și o mare încărcătură simbolică.

Componenta structurală de bază în *Divina comedie* este cântul. Poemul constă în 100 de cânturi, grupate în trei secțiuni, sau părți, Infernul, Purgatoriul și Paradisul. Din punct de vedere tehnic, există 33 de cânturi în fiecare parte și un cânt adițional, în *Infernul*, servind drept introducere pentru întregul poem. În mare parte, cânturile variază între aproximativ 136 și 151 de versuri. Rima poemului este terțina (aba, bcb, cdc, etc.) Astfel, numărul divin (trei) este prezent în fiecare parte a lucrării.

Infernul lui Dante diferă de marii săi predecesori clasici atât prin poziție, cât și prin semnificație. În *Odiseea* lui Homer (Cântul XII) și *Eneida* lui Vergilius (Cântul VI), vizita pe tărâmul morților apare în mijlocul poemului pentru că în aceste cânturi plasate central sunt dezvăluite valorile esențiale ale vieții. Dante, deși adoptă convenția, transformă practica începându-și călătoria cu vizita pe tărâmul morților. O face pentru că modelul spiritual al poemului său nu este unul clasic, ci creștin: călătoria lui Dante în Infern reprezintă actul spiritual al părăsirii lumii și coincide astfel cu perioada în care a murit Hristos. (În acest fel, metoda lui Dante este similară cu aceea a lui Milton în *Paradisul pierdut*, în care sunt prezentați, în primul rând, Lucifer cel flamboaiant, dar nedesăvârșit și îngerii săi căzuți.) Infernul reprezintă un start fals în timpul căruia Dante, personajul, trebuie purificat de valorile degradate care îl împiedică să se ridice deasupra lumii sale decăzute. În ciuda naturii regresive a Infernului, întâlnirile lui Dante cu cei damnați se numără printre cele mai memorabile momente ale poemului: cei indiferenți, păgânii virtuoși, Francesa da Rimini, Filipo Argenti, Farinata degli Uberti, Piero delle Vigne, Brunetto Latini, papii simoniaci, Ulise și Ugolino se impun în imaginația cititorului cu o forță uimitoare.

A vizita Infernul este, așa cum explică Vergiliu și, mai târziu, Beatrice, un act

extrem, dureros, dar necesar înainte ca vindecarea reală să poată începe. Acest lucru explică de ce *Infernul* este incomplet atât estetic, cât și teologic. De exemplu, cititorii își exprimă deseori dezamăgirea față de lipsa de putere dramatică sau emoțională din întâlnirea finală cu Satan din cântul XXXIV. Dar pentru că această călătorie prin Infern semnifică, în primul rând, un proces de separare și, astfel, este doar pasul inițial într-o dezvoltare mai amplă, trebuie să se termine cu un anticlimax distinct. Într-un fel, acest lucru este inevitabil deoarece revelația finală a lui Satan nu poate oferi nimic nou: efectele triste ale prezenței sale în istoria umană au devenit deja evidente în întregul Infern.

În Purgatoriu începe procesul dureros de reabilitare spirituală a protagonistului. De fapt, din punct de vedere moral, această parte a călătoriei poate fi considerată adevăratul punct de plecare al poemului. Aici, pelerinul Dante își îngenunchează propria personalitate pentru a se putea înălța. Spre deosebire de Infern, unde Dante se confruntă cu un șir de modele de care trebuia să se lepede, în Purgatoriu, puține personaje se prezintă drept modele; toți penitenții sunt pelerini pe drumul vieții. Dante nu este un observator distant, ci un participant activ. Dacă *Infernul* este un imn al înstrăinării forțate și involuntare, în care Dante învață cât de dăunătoare au fost trecutele sale acte de credințe, în *Purgatoriul* el ajunge să accepte drept cea mai potrivită esențiala imagine creștină a vieții ca pelerinaj. Așa cum îi reamintește Beatrice lui Dante în magistrala sa întoarcere în paradisul pământesc, el trebuie să învețe să respingă promisiunile înșelătoare ale lumii temporale.

În ciuda regimului aspru, Purgatoriul este tărâmul zorilor spirituali, în care se animă viziuni mai ample. În vreme ce doar într-un cânt al *Infernului* (VII), în care se discută Fortuna, există sugestii despre filozofie, în *Purgatoriul* se deschid vaste orizonturi istorice, politice și morale. Este, în plus, un mare imn dedicat poeziei și artelor. Dante a vrut să spună exact ceea ce a spus, proclamând, după mohorâtul peisaj infernal, „Lăsați poezia să se ridice din nou din morți". Există un singur poet în Infern și nu mai mult de doi în Paradis, dar în Purgatoriu, cititorul îi întâlnește pe muzicienii Casella și Belacqua și pe poetul Sordello și află detalii despre soarta celor doi Guido, Guinizelli și Cavalcanti, despre pictorii Cimabue și Giotto și despre miniaturiști. În cercurile superioare ale Purgatoriului, cititorul îl observă pe Dante reconstruind tradiția sa clasică, apropiindu-se apoi și mai mult de marea tradiție nativă a lui Dante (plasată mai sus decât tradiția clasică) unde îl întâlnește pe Forese Donati, aude explicându-se – într-o întâlnire cu Bonagiunta da Lucca – adevăratele resurse ale dulcelui stil nou, se întâlnește cu Guido Guinizelli și află cum l-a depășit în talent și meșteșug poetic pe poetul regional cel mai de seamă, Guittone d'Arezzo. Aceste cânturi reiau linia de gândire prezentată în *Infernul* (IV), unde printre păgânii virtuoși Dante își anunță propriul program pentru o operă epică și își ia locul, „al șaselea la număr", alături de scriitorii clasici. În Purgatoriu el extinde această tradiție pentru a-l include pe poetul antic Statius (al cărui poem *Thebaida* a furnizat materialul pentru trăsăturile mai hidoase ale Infernului inferior), dar își arată totodată influențele mai moderne provenite de la Guinizelli. La scurt timp după întâlnirea cu Guinizelli, are loc mult așteptata întâlnire cu Beatrice în Paradisul pământesc. Astfel, Dante pare să fi luat de la clasici înțelegerea morală și politică, precum și concepția despre poemul epic, cu alte cuvinte, o poveste-cadru, suficient de amplă pentru a cuprinde cele mai importante probleme ale zilelor sale, însă din tradiția nativă a dobândit filozofia dragostei care formează materialul creștin al acestui poem.

Acest lucru înseamnă că Vergiliu, călăuza lui Dante, trebuie să facă loc altor îndrumători și, într-un poem în general lipsit de dramă, respingerea lui Vergiliu devine singurul eveniment dramatic. Folosirea lui Vergiliu de către Dante este una dintre cele mai bogate achiziții culturale din literatură. Pentru început, în poemul lui Dante, poetul latin este un exponent al rațiunii clasice. Este totodată o figură istorică și este prezentat astfel în *Infernul* (I): „... odată eram bărbat, iar părinții mei erau lombarzi, ambii din Mantua prin naștere. M-am născut pe vremea lui Iulius, dar spre final, și am trăit la Roma sub bunul August, pe vremea zeilor falși și mincinoși". Vergiliu, în plus, este asociat cu țara natală al lui Dante (face referiri la locuri contemporane din Italia), iar fundalul este, în întregime, imperial. (Născut pe timpul lui Iulius Caesar, el l-a preamărit pe Augustus). Este prezentat ca poet, iar subiectul marelui poem epic al acestuia suna remarcabil de asemănător cu cel a poemului lui Dante. „Am fost poet și am cântat despre fiul drept al lui Anchises care a venit din Troia după ce mândrul oraș a ars." Tot așa, și Dante cântă despre

fiul drept al unui oraș, Florența, care a fost alungat pe nedrept și forțat să caute, la fel ca Eneas, un oraș mai bun, în cazul său, orașul ceresc.

Vergiliu este un poet pe care Dante l-a studiat cu atenție și de la care a preluat stilul poetic, a cărui frumusețe i-a adus gloria. Dar Dante a pierdut legătura cu Vergiliu între timp și, când spiritul lui Vergiliu se întoarce, este un spirit care pare slăbit de îndelungata tăcere. Dar Vergiliu care se întoarce este mai mult decât doar un stilist: el este poetul Imperiului Roman, un subiect foarte important pentru Dante și un poet care a devenit un *saggio*, un înțelept, un învățător moral.

Deși exponent al rațiunii, Vergiliu a devenit emisar al grației divine, iar întoarcerea lui este parte a reînvierii acelor credințe simple, asociate cu credința timpurie a lui Dante în Beatrice. Și totuși, Vergiliu de unul singur este insuficient. Nu se poate spune că Dante îl respinge pe Vergiliu; mai degrabă, el află cu tristețe că niciunde în opera lui Vergiliu, adică în conștiința sa, nu a existat acel simț al eliberării personale de sub robia istoriei și a proceselor sale. Vergiliu i-a oferit lui Dante instrucțiuni morale pentru a supraviețui în exil, ceea ce constituie atât tema poemului său, cât și a celui al lui Dante, dar el s-a atașat de credința sa în procesele istoriei care, dat fiind punctul culminant atins de el în Imperiul Roman, l-au consolat profund. Dante, pe de altă parte, a fost hotărât să meargă dincolo de istorie, care devenise pentru el un coșmar.

În *Paradisul* se atinge adevărata împlinire eroică. Poemul lui Dante dă expresie acelor figuri din trecut care par să sfideze moartea. Impactul lor istoric continuă și angajamentul lor le insuflă urmașilor un sentiment de exaltare și o dorință de identificare. În întâlnirile sale cu personaje precum stră-stră-străbunicul său Cacciaguida și sfinții Francisc, Dominic și Bernard, Dante este dus dincolo de sine. *Paradisul* este un poem al împlinirii și al întregirii, împlinirea a ceea ce s-a prefigurat în primele două părți. Din punct de vedere estetic, el întregește elaboratul sistem de anticipare și retrospecție al poemului.

Evaluare și influență

Recunoașterea și onoarea meritate de *Divina comedie* nu au trebuit să aștepte trecerea timpului: până în 1400, au apărut nu mai puțin de 12 comentarii care își propuneau să expună în detaliu înțelesurile operei. Giovanni Boccaccio a scris despre viața poetului, iar apoi în 1373–1374, a organizat primele lecturi publice din *Divina comedie* (Dante a fost primul dintre scriitorii moderni ale cărui opere și-au găsit locul, alături de clasici, în cursurile universitare). Dante a devenit cunoscut sub numele de *divino poeta*, iar într-o ediție splendidă a marelui său poem, publicată la Veneția în 1555, calificativul divin a fost aplicat și poemului; astfel, din *Comedia*, a devenit *La divina commedia* sau *Divina comedie*.

Chiar și când poemul epic și-a pierdut prospețimea și a fost înlocuit de alte forme artistice (în principal de roman și de genul dramatic), faima lui Dante a supraviețuit. Marele său poem se bucură de genul acela de putere specifică scriitorilor clasici: epoci succesive au reușit, reflectându-se în el, să descopere propriile preocupări intelectuale. În sec. XIX postnapoleonian, cititorii se identificau cu personalitățile puternice, înduioșătoare, condamnate la Infern. La începutul sec. XX, s-a considerat că poemul posedă o putere estetică a realizării verbale independentă și, uneori, în contradicție cu structura și subiectul său. Cititorii de mai târziu s-au grăbit să demonstreze că poemul este o capodoperă polifonică, la fel de integrată ca o lucrare grandioasă de arhitectură, ale cărei diferite secțiuni se reflectă și, într-un fel, își răspund una-alteia. Dante a creat un repertoriu remarcabil de tipuri într-o lucrare plină de însuflețite prin reprezentări mimetice, precum și un poem de mare măiestrie stilistică prin prefigurări și corespondențe. În plus, a încorporat teme importante politice, filozofice și teologice și a făcut-o într-un fel care denotă înțelepciune morală și o înaltă viziune etică.

Divina comedie a lui Dante este un poem care rodește fără răgaz de 650 de ani: prin puterea simplă a concepțiilor sale imaginative izbitoare nu a contenit să uimească generații întregi de cititori; este de mai bine de o sută de ani elementul principal în toate programele educaționale superioare din lumea occidentală și a continuat să ofere îndrumare și hrană poeților importanți ai zilelor noastre. William Butler Yeats l-a numit pe Dante „imaginația principală a creștinătății"; iar T.S. Eliot l-a ridicat pe Dante la un nivel ocupat de un singur alt poet al lumii moderne, William Shakespeare: „[Ei] împart lumea modernă între ei. Nu există un al treilea". De fapt, cei doi sunt rivali în crearea de tipuri care au intrat în cartea referințelor și asocierilor gândirii moderne. Asemenea lui Shakespeare, Dante a creat tipuri universale din figuri istorice și, prin aceasta, a sporit tezaurul modern de mituri.

Danton, Georges (-Jaques)

(26.10.1759, Arcis-sur-Aube, Franța - 05.04.1794, Paris)

Conducător al Revoluției Franceze. Avocat la Paris înainte de revoluție, a fost unul dintre fondatorii clubului cordelierilor (1790), unde ținea deseori discursuri înflăcărate, precum și al clubului iacobinilor. În 1792 a fost ales ministru al justiției, iar în aprilie 1793 a devenit membru al primului Comitet al Salvării Publice. Șef al guvernului pentru o perioadă de trei luni, a urmat o politică de compromis și de negocieri. Nu a mai fost reales în cadrul comitetului la expirarea mandatului în iulie, devenind lider al indulgenților moderați, facțiune ce a apărut din rândurile cordelierilor. Moderația și opoziția față de Teroare au condus la condamnarea lui la moarte prin ghilotinare.

Georges Danton, portret de Constance-Marie Charpentier; Muzeul Carnavalet, Paris

J.E. BULLOZ

Danzig

Vezi Gdansk

Daphne

În mitologia greacă, personificare a dafinului (laurului). Daphne, frumoasa fiică a unui zeu-râu, ducea o existență pastorală și respingea orice pretendent. Urmărită de Apollo, ea a rugat-o pe Geea să o salveze și a fost transformată pe loc într-un dafin. Apollo i-a luat frunzele și a împletit ghirlande, care, de atunci, au fost oferite poeților laureați. Un alt pretendent al lui Daphne a fost Leucip, ucis din cauza geloziei lui Apollo.

Da Ponte, Lorenzo
născut **Emmanuele Conegliano**

(10.03.1749, Céneda, lângă Treviso, Veneto, Italia - 17.08.1838, New York, New York, SUA)

Poet și libretist italian. Când tatăl său, un evreu, s-a creștinat pentru a se căsători cu o romano-catolică, a adoptat numele episcopului regiunii. În 1768 a fost numit preot, dar a continuat să predea literatură și să publice poezie. Intrând în dispută cu autoritățile din cauza ideilor sale progresiste, a fost expulzat din Republica Venețiană în 1779, pentru adulter. În 1783 a fost numit poet de curte al teatrului italian din Viena. Acolo, a compus o remarcabilă serie de 40 de librete de operă, printre care și capodoperele *Nunta lui Figaro* (1786), *Don Giovanni* (1787) și *Cosi fan tutte* (1790) pentru Wolfgang Amadeus Mozart. Intrigile de la curte l-au forțat să părăsească Viena în 1791. În 1805 s-a stabilit la New York, apoi a predat la colegiul Columbia, și-a scris memoriile, într-o manieră plină de farmec, și a contribuit la înființarea operei italiene din New York.

Dar es Salaam

Capitala Tanzaniei, cel mai mare oraș și port al acestei țări, 1 747 000 loc. (1995). Fondat în 1862 de către sultanul Zanzibarului, orașul a intrat sub dominația Companiei Germane a Africii de Est în 1887. A fost capitala Africii Germane de Est (1891–1916), a statului Tanganyika (1961–1964) și apoi a Tanzaniei. Este un centru industrial, iar portul său este principala cale de ieșire a exporturilor agricole și minerale ale Tanzaniei. Aici se găsește Universitatea Dar es Salaam (fondată în 1961).

Darby, Abraham

(/?/1678, lângă Dudley, Worchestershire, Anglia - 08.03.1717, Madeley Court, Worcestershire)

Metalurgist britanic. În 1709, compania Darby Bristol Iron Co. a fost prima care a reușit să topească minereul de fier cu ajutorul cocsului. A demonstrat superioritatea cocsului ca eficiență și preț, construind furnale mult mai înalte decât cele care foloseau drept combustibil cărbunii. Calitatea fierului său a făcut posibilă fabricarea pieselor fine, rivalizând cu alama folosită la producerea veselei. Fierul din fabrica sa a fost folosit la producerea cilindrilor motoarelor lui Thomas Newcomen, a podurilor și a primei locomotive cu cazan de înaltă presiune. *Vezi* Dud Dudley.

Darclée, Haricleea
născută **Haricleea Haricli**

(10.06.1860, Brăila, Moldova, România - 12.01.1939, București)

Renumită soprană lirică române, supranumită „privighetoarea din Carpați". Mama sa, Maria Haricli, a fost nepoata unei prințese Mavrocordat, iar tatăl, mare proprietar în Teleorman. În 1881 s-a căsătorit, în ciuda voinței mamei sale, cu ofițerul de artilerie Hartulari și a plecat în Franța, la Paris (1886), unde a luat lecții de canto. Debutul în operă a avut loc în 1888, cu rolul Margaretei din *Faust*, rol pe care i l-a încredințat însuși compozitorul, Charles Gounod; se pare că acesta a fost cel care i-a sugerat și numele de scenă, Darclée.

În 1889 a început turneele în întreaga lume. În 1890 a cântat pe scena operei La Scala din Milano în *Cidul* de Massenet. La acest spectacol a fost aplaudată de însuși Giuseppe Verdi, iar Giacomo Puccini a văzut în ea interpreta ideală a Floriei din opera *Tosca*, rol pe care l-a interpretat la Roma, în 1900. A cântat până în 1918, ultimul său rol important fiind Santuzza din *Cavaleria rusticană* de R. Leoncavallo. A hotărât să părăsească scena la 58 de ani și a revenit în România, animată de dorința de a învăța și pe alții, de a forma o școală românească de canto. Dar apropierea războiului și nepăsarea autorităților au anulat aceste planuri, iar marea soprană s-a stins în sărăcie, „uitată" într-un hotel din București.

Dardanele *în Antichitate* Hellespont

Strâmtoare între peninsula Gallipoli din Europa și partea continentală a Turciei din Asia Mică, cu o lungime de cca 61 km și o deschidere de 1–6 km, care leagă Marea Egee de Marea Marmara. Importantă din punct de vedere strategic încă din Antichitate, strâmtoarea Dardanele era apărată de Troia în partea ce se învecina cu Asia. În 480 î.Hr., Xerxes I a traversat strâmtoarea pentru a invada Grecia, așa cum a făcut și Alexandru cel Mare, în campania sa împotriva Persiei din 334 î.Hr. A aparținut Republicii și Imperiului Roman, iar apoi Imperiului Bizantin și, mai târziu, Imperiului Otoman, fiind de o mare importanță strategică și economică, ca poartă la Marea Neagră către Istanbul și Marea Mediterană.

Dardanele, campania din ~ *sau* campania de la Gallipoli

(1915-1916)

Operațiune eșuată, condusă de britanici împotriva Turciei în timpul Primului Război Mondial, care avea drept obiectiv forțarea strâmtorii Dardanele, cucerirea peninsulei Gallipoli și ocuparea orașului Istanbul. În urma unui apel al rușilor de a slăbi presiunea asupra trupelor lor aflate în dificultate pe frontul din Caucaz, Marea Britanie a aprobat o acțiune navală împotriva Turciei, în Dardanele. După ce bombardamentele au eșuat, trupele britanice, cele din Australia și Noua Zeelandă (ANZAC) au debarcat în peninsula Gallipoli, în luna aprilie 1915, unde au fost întâmpinate de rezistența puternică a armatelor turcești conduse de Mustafa Kemal Atatürk. După șase luni de stagnare, campania a fost oprită și trupele aliate au fost retrase în condiții dificile. Aliații au avut cca 250 000 de victime. Eșecul campaniei a produs impresia că aliații sunt incapabili din punct de vedere militar, ceea ce l-a făcut pe Winston Churchill, promotorul principal al acțiunii, să demisioneze din funcția de lord-primar al Amiralității.

dare de mită

Infracțiune care constă în acordarea unui beneficiu (de ex. bani), cu scopul de a influența decizia sau comportamentul unei persoane aflate într-o poziție de încredere (de ex. o persoană oficială sau un martor). Luarea de mită reprezintă, de asemenea, o infracțiune. În legislația americană, darea de mită este pasibilă de pedeapsă ca infracțiune gravă. În orice acuzație de dare de mită, trebuie presupus sau dovedit un „scop corupt". Astfel, în absența unei legi care interzice acordarea de favoruri unei persoane oficiale publice, un cadou nu poate fi considerat mită dacă nu este oferit cu intenția de a influența comportamentul oficial al destinatarului. *Vezi* extorcare.

Dare, Virginia

(18.08.1587, Roanoke Island, Virginia, SUA de azi - /?/)

Primul copil născut din părinți englezi în America. Părinții ei se numărau printre cei 120 de coloniști care au ajuns pe insula Roanoke, Virginia, în anul 1587. Bunicul ei, John White, guvernatorul coloniei, a plecat să aducă provizii din Anglia, la nouă zile după nașterea fetiței. O expediție de salvare care într-un final a ajuns în colonie în 1590 nu a mai găsit decât cuvântul „croatoan" gravat pe un stâlp. Virginia dispăruse împreună cu toți ceilalți coloniști.

Darfur

Regiune istorică, fostă provincie în V Sudanului. A fost regat independent începând cu 2500 î.Hr. Primii săi conducători au aparținut tribului Daju, care făcea comerț cu Egiptul antic. Aceștia au fost urmați de tribul Tunjur. Perioada creștină a Darfurului (900–1200) s-a încheiat odată cu răspândirea islamului prin intermediul Imperiului Musulman Kanem-Bornu. În anii 1870, Darfur a intrat în stăpânirea Egiptului, iar în 1916 a devenit provincie a Sudanului.

Darién

Regiune din E statului Panama. Extinzându-se până în NV Columbiei, face legătura între America de Sud și America Centrală. Zonă caldă și umedă de păduri tropicale, nu a fost niciodată foarte

populată. Aici a fost înființată prima așezare europeană în America de Sud, Santa María de la Antigua del Darién, în 1510. Din această colonie efemeră, Vasco Núñez de Balboa și-a început celebrul său marș către Oceanul Pacific, în 1513.

Dario, Rubén
născut **Félix Rubén García Sarmiento**
(18.01.1867, Metapa, Nicaragua – 06.02.1916, León)

Poet, jurnalist și diplomat nicaraguan. La 19 ani a început să călătorească, ajungând în Europa și în cele două Americi. Volumul *Azul* (1888), scris într-un stil simplu, direct și novator, este prima sa operă importantă. Ca diplomat în Buenos Aires (din 1893), a devenit liderul noii mișcări numite modernismo. Volumul său *Imnuri profane* (Prosas profanas y otros poemas, 1896) a fost influențat de simboliștii francezi. În calitate de ziarist în Europa, a devenit tot mai interesat de problema imperialismului și a naționalismului. *Cântece de viață și speranță* (Cantos de vida y esperanza, 1905) reprezintă apogeul experimentelor sale tehnice și al ingeniozității sale artistice. Pe lângă poezii, a scris și cca o sută de povestiri.

Darius I *cunoscut ca* Darius cel Mare
(550–486 î.Hr.)

Rege al Persiei (522–486 î.Hr.), fiu al lui Istaspe, satrap al Parției. Multe dintre informațiile care s-au păstrat despre el se datorează propriilor scrieri. A obținut tronul prin forță, ucigându-l pe fiul lui Cirus cel Mare, care, susținea el, uzurpase puterea. A continuat cuceririle predecesorilor săi, supunând Tracia, Macedonia, câteva insule din Marea Egee și un teritoriu care se întindea până la valea Indului. Marea sa expediție împotriva sciților (513 î.Hr.) a eșuat, dar, mai târziu, a reușit să înfrângă revolta ionienilor (499 î.Hr.), ce fusese sprijinită de Eritreea și de Atena. Ulterior, a încercat de două ori să cucerească Grecia, dar flota i-a fost distrusă de o furtună în 492 î.Hr., iar în 490 î.Hr. atenienii l-au învins în Bătălia de la Marathon. A murit înainte de lansarea unei a treia expediții. A fost unul dintre cei mai mari regi din dinastia Ahemenizilor, apreciat pentru geniul său administrativ și pentru proiectele sale de construcții, mai ales cele de la Persepolis.

Darius I așezat în fața a două suporturi pentru ars tămâie, detaliu de basorelief din curtea de N a Trezoreriei din Persepolis, sfârșitul sec. VI – începutul sec. V î.Hr.; Muzeul Arheologic, Teheran

INSTITUTUL DE ORIENTALISTICĂ, UNIVERSITATEA DIN CHICAGO

Darjiling *sau* Darjeeling

Oraș, 107 197 loc. (2001), în NE Indiei, Bengalul de Vest. A fost cumpărat în 1835 de la rajahul din Sikkim și transformat în sanatoriu pentru trupele britanice. Situat la o altitudine de 2 100 m, are vedere spre munții Kanchenjunga și Everest. Economia sa se bazează pe cultivarea ceaiului pe plantații și turism.

Darlan, (Jean-Louis-Xavier-) François
(07.08.1881, Nérac, Franța – 24.12.1942, Algiers)

Amiral francez. După ce a absolvit Școala Franceză de Marină (1902), a urcat toate treptele ierarhice până la cea de comandant suprem al marinei (1939). După înfrângerea Franței de către Germania în Al Doilea Război Mondial, s-a alăturat guvernului lui Philippe Pétain, în calitate de viceprim-ministru și ministru de externe (1941–1942), apoi a devenit comandant suprem al tuturor forțelor armate ale regimului de la Vichy. În 1942, a încheiat un armistițiu cu Aliații la Algiers. A fost asasinat de un adversar al regimului de la Vichy.

Darling

Râu în SE Australiei. Este cel mai lung afluent al rețelei de râuri Murray–Darling. Izvorăște din Munții Marii Cumpene de Ape și se îndreaptă spre SV, prin New South Wales, pe o distanță de 2 739 km, spre granița statului Victoria, unde se varsă în râul Murray, la granița cu Victoria.

Darlington, Cyril Dean
(19.12.1903, Chorley, Lancashire, Anglia – 26.03.1981,/?/)

Biolog britanic. Profesor la Universitatea Oxford din 1953; a susținut teoria conform căreia cromozomii sunt componentele celulare care transmit informația ereditară din generație în generație. A explicat comportamentul cromozomilor în timpul meiozei, formulând o teorie a evoluției în care schimbul de părți ale acestora (*în engleză*, crossing-over) reprezintă principala variabilă în determinarea caracterelor moștenite de generația următoare. Cartea sa *Evoluția omului și a societății* (Evolution of Man and Society, 1969) a stârnit controverse ca urmare a afirmației conform căreia inteligența raselor este determinată de moștenirea genetică.

Darnley, Henry Stewart, Lord ~

(07.12.1545, Temple Newsom, Yorkshire, Anglia – 9/10.02.1567, Edinburgh, Scoţia)

Nobil englez, al doilea soţ al reginei Maria a Scoţiei şi tatăl lui Iacob I. Fiu al lui Matthew Stewart, conte de Lennox (1516–1571), a fost pretendent la tronul Scoţiei. Henry s-a căsătorit cu verişoara sa, Maria, în 1565, în ciuda opoziţiei Elisabetei I şi a scoţienilor protestanţi. Până şi Maria şi-a dat seama că singura lui calitate era şarmul său superficial. După ce a fost implicat în asasinarea secretarului Mariei, David Riccio, a fost el însuşi asasinat la vârsta de 21 de ani, din ordinul lui James Hepburn, conte de Bothwell (1535–1578), pe care Maria l-a luat ulterior în căsătorie.

Darrow, Clarence (Seward)

(18.04.1857, lângă Kinsman, Ohio, SUA – 13.03.1938, Chicago, Illinois)

Avocat şi orator american. A urmat cursurile şcolii de drept numai un an, înainte de a fi admis în baroul din Ohio, în 1878. Darrow s-a mutat la Chicago în 1887 şi s-a alăturat celor care voiau să-i elibereze pe anarhiştii acuzaţi de crimă în revolta din Haymarket. A fost numit consilier al municipalităţii oraşului Chicago (1890), apoi a devenit avocat general al Căilor Ferate din Chicago. A fost avocat al apărării pentru Eugene V. Debs în cazul grevei de la Pullman (1894), ceea ce i-a atras reputaţia de avocat al sindicatelor şi penalist. I-a reprezentat pe minerii grevişti din Pennsylvania, atrăgând atenţia asupra condiţiilor lor de muncă şi asupra folosirii copiilor ca forţă de muncă (1902–1903); a reuşit achitarea lui William Haywood, în cazul asasinării guvernatorului de Idaho, Frank R. Steunenberg (1907), şi a încercat să-i apere pe fraţii McNamara, acuzaţi de a fi pus o bombă în clădirea cotidianului *Los Angeles Times* (1911). I-a salvat pe Richard Loeb şi pe Nathan Leopold de la condamnarea la moarte pentru acuzaţia de ucidere a unui băiat de 14 ani, Robert Frank, şi a obţinut achitarea membrilor unei familii de negri care se luptaseră cu mulţimea ce voia să-i alunge din casa lor, aflată într-un cartier din Detroit locuit numai de albi (1925–1926). Probabil cel mai cunoscut caz al său a fost procesul Scopes (1925), în care a fost apărătorul unui profesor de liceu acuzat că ar fi încălcat legea statului Tennessee cu privire la interdicţia de predare a teoriei evoluţioniste a lui Charles Darwin în şcoli.

darshan *sau* darsan

În religia hindusă, contemplare a unei zeităţi, a unei persoane sau a unui obiect purtător de noroc. Această experienţă este adesea percepută ca fiind reciprocă şi duce la binecuvântarea celui care priveşte. În *rathayatras* (*în hindi*, festival), imaginile sunt purtate pe străzi pentru a permite şi celor care nu au avut acces în templu să le privească. Darshan poate fi dăruit de un guru discipolilor săi, de un conducător supuşilor sau într-un templu de pelerinaj vizitatorilor acestuia. În filozofia indiană, darshan se referă şi la un sistem filozofic (*vezi* vedanta).

Dart, Raymond A(rthur)

(04.02.1893, Toowong, Brisbane, Queen, Australia – 22.11.1988, Johannesburg, Africa de Sud)

Antropolog şi paleontolog sud-african de origine australiană. În 1925, pe când Asia era considerată încă leagănul omenirii, aşa-numitul craniu Taung, descoperit de Dart lângă deşertul Kalahari, a adeverit teoria lui Charles Darwin, conform căreia astfel de forme de hominizi ancestrali vor fi găsite în Africa. Dart a făcut din acest craniu specimenul-tip al unui nou gen şi al unei noi specii, *Australopithecus africanus*, iar ipotezele au fost completate de alte descoperiri, care au stabilit cu certitudine că Africa a fost locul de origine al omenirii. Dart a predat la Universitatea din Witwatersrand din 1923 până în 1958.

Dartmouth, Colegiul ~

Instituţie privată de învăţământ superior din Hanover, New Hampshire, membru tradiţional al Ivy League. Este considerat unul dintre cele mai bune colegii de arte liberale din SUA. A fost fondat în 1769 de venerabilul Eleazar Wheelock (1711–1779), pentru a oferi educaţie „tinerilor din triburile indiene..., tinerilor englezi şi altora". Carta iniţială a fost aprobată de către George III. Femeile au fost admise pentru prima dată în 1972. Colegiul oferă, pe lângă o serie amplă de programe preabsolvire, şi diplome de absolvire, diplome profesionale în economie, inginerie, medicină, arte şi ştiinţe.

darts

Joc ce constă în aruncarea unor mici săgeţi, de la o anumită distanţă, într-o tablă circulară cu spaţii numerotate, numită ţintă. Tabla este de obicei confecţionată din plută sau din lemn de ulm, fiind împărţită în 20 de secţiuni, marcate cu 1 până la 20 de puncte, dispuse pe şase inele concentrice, pornind de la centru până la inelul exterior, care are suprafaţa cea mai mică. Distanţa oficială de aruncare este, în cele mai multe

țări, de 2,37 m, deși poate atinge uneori 2,75 m. În Marea Britanie, darts se joacă de obicei în baruri.

darul limbilor *sau* glossolalie

Modalitate aproximativă de pronunțare a unor cuvinte în general neinteligibile, de obicei în timpul stărilor de transă sau delir. Din perspectiva religioasă, este consecința faptului că vorbitorul este posedat de o forță supranaturală, poartă conversații cu ființe divine sau este canalul prin care se transmite un mesaj divin. Darul limbilor era un fenomen în religia greacă veche și este menționat în Noul Testament. Conform Faptelor Apostolilor, momentul apariției glossolaliei, printre cei care îl urmau pe Iisus, este momentul Pogorârii Sfântului Duh. Sfântul Pavel susținea că are acest dar, însă îndemna la cumpătare în folosirea lui. Astăzi este în special asociat cu mișcările charismatice protestante, precum cea penticostală.

Darwin *anterior* Palmerston

Oraș-port, 69 698 loc. (2001), centrul administrativ al Teritoriilor de Nord din Australia. Situat în golful Port Darwin, un golf adânc din strâmtoarea Clarence, în Marea Timorului, are una dintre cele mai bune rade marine din Australia. Golful a primit în 1839 numele lui Charles Darwin. Portul, inaugurat în 1869, a fost cunoscut sub numele de Palmerston până în 1911. Fiind așezat într-o zonă subdezvoltată, Darwin este un centru naval și de transport în Australia de Nord. Ca bază militară în Al Doilea Război Mondial, a fost bombardat de japonezi în 1942, apoi reconstruit în cea mai mare parte. Aproape întregul oraș a fost distrus de un ciclon în 1974; după a doua reconstrucție, a devenit unul dintre cele mai moderne orașe ale Australiei.

Darwin, Charles (Robert)

(12.02. 1809, Shrewsbury, Shropshire, Anglia - 19.04.1882, Downe, Kent)

Naturalist englez a cărui teorie despre evoluția bazată pe selecția naturală a devenit temelia studiilor evoluționiste moderne. Cu chipul său de boiernaș de la țară, Darwin a șocat inițial societatea religioasă victoriană, sugerând că animalele și oamenii împart aceiași strămoși. Cu toate acestea, biologia sa atee a atras noua categorie de savanți profesioniști și, până la moartea sa, viziunea evoluționistă se răspândise deja în știință, literatură și politică. Darwin, el însuși un agnostic, a fost înmormântat cu onoruri naționale la Westminster Abbey, Londra, în semn de recunoștință și prețuire.

Darwin și-a formulat teoria îndrăzneață în cadru neoficial, între 1837 și 1839, la întoarcerea dintr-o călătorie în jurul lumii, la bordul navei HMS *Beagle*, însă abia două decenii mai târziu avea să își exprime public teoriile în *Originea speciilor* (On the Origin of Species, 1859), carte care a influențat profund societatea și gândirea occidentală modernă.

Tinerețea și educația

Darwin a fost al doilea fiu al lui Robert Waring Darwin, medic din înalta societate, și al Suzanei Wedgwood, fiica industriașului de ceramică unitarian Josiah Wedgwood. Alt străbunic al lui Darwin, Erasmus Darwin, doctor liber-cugetător și poet la modă înainte de Revoluția Franceză, a fost autorul lucrării *Zoonomia sau legile vieții organice* (Zoonomia or the Laws of Organic Life, 1794-1796). Mama lui Darwin a murit când acesta avea doar opt ani, iar el a fost îngrijit de cele trei surori mai mari ale sale. Copilul l-a admirat profund pe autoritarul său tată, ale cărui pătrunzătoare observații medicale l-au învățat foarte multe despre psihologia umană. Dar a detestat metoda de învățare mecanică a clasicilor în școala tradiționalistă anglicană de la Shrewsbury, unde a studiat între 1818 și 1825. În școlile publice englezești, știința era considerată, pe atunci, dezumanizantă, și, din cauza interesului său pentru chimie, Darwin a fost pedepsit de directorul său (și poreclit „Gaz" de către colegii lui).

Tatăl său, considerându-l pe tânărul de 16 ani un pierde-vară interesat doar de vânătoare, l-a trimis să studieze medicina la Universitatea din Edinburgh în 1825. Mai târziu, Darwin a dat de înțeles că a învățat foarte puține în cei doi ani la Edinburgh. De fapt, a fost o experiență inițiatică. Nu putea primi o educație științifică mai bună în altă universitate britanică. A fost învățat să înțeleagă chimia rocilor în curs de răcire pe Pământul primitiv și cum să clasifice plantele după „sistemul natural" modern. La Muzeul de la Edinburgh a fost învățat să împăieze păsări de către un sclav sud-american eliberat și cum să identifice straturile de roci și flora și fauna colonială.

Și mai important, studenții radicali de la universitate l-au introdus pe adolescent în cele mai recente științe care se studiau pe continent. Edinburgh a atras pe protestanții englezi disidenți (în engleză, *dissenters*) care erau excluși din universitățile anglicane cum ar fi Oxford și Cambridge, iar la societățile de studenți, Darwin a auzit liber-cugetători care negau imaginea

divină a anatomiei faciale umane și care susțineau că animalele au toate facultățile mintale ale oamenilor. O conferință despre minte ca produs al unui creier material a fost cenzurată oficial, deoarece un astfel de materialism a fost considerat subversiv în deceniile conservatoare care au urmat Revoluției Franceze. Darwin a fost martorul sancțiunilor sociale aplicate celor care nu se supuneau dogmelor. Când strângea melci de mare și cnidari pe țărmurile din apropiere, era însoțit de Robert Edmond Grant, un evoluționist radical și un discipol al biologului francez Jean-Baptiste Lamarck. Expert în porifere, Grant a devenit mentorul lui Darwin și l-a învățat despre creșterea și relațiile dintre nevertebratele marine primitive. Grant credea că acestea dețin cheia misterelor legate de originea ființelor mai complexe. Încurajat să abordeze problematici mai largi despre viață printr-un studiu de zoologie a nevertebratelor, Darwin a făcut propriile observații despre briozoarele larvare *(Flustra)* și și-a anunțat descoperirile în societățile de studenți.

Tânărul Darwin a învățat foarte multe în bogatul mediu intelectual de la Edinburgh, însă nimic despre medicină: a detestat anatomia, iar chirurgia (înainte de a fi folosit cloroformul ca anestezic) îi repugna. Tatăl său liber-cugetător, realizând cu șiretenie că Biserica putea fi o chemare mai bună pentru un naturalist fără direcție, l-a transferat la Christ College, Cambridge, în 1828. Într-un mediu complet altfel, Darwin era educat acum să devină un gentleman anglican. Și-a cumpărat cal și a reînceput să se dedice, alături de fiii altor moșieri, vechilor pasiuni: băutura, tirul și colectarea de gândaci. A ieșit al zecelea pe lista absolvenților în arte în 1831. În acest colegiu, tânărul profesor preot John Stevens Henslow i-a arătat latura conservatoare a botanicii, iar decanul, reverendul Adam Sedgwick, specializat în evidențierea planului lui Dumnezeu în lumea animală, l-a dus pe Darwin în Țara Galilor în 1831, într-o călătorie geologică.

Inspirat de relatările lui Alexander von Humboldt despre junglele sud-americane din *Istorisire despre călătorii* (Relation historique, 1814–1825), Darwin a acceptat, la sugestia lui Henslow, o călătorie în Tierra del Fuego, în capătul sudic al Americii de Sud, la bordul unei bric reconstruit, HMS *Beagle*. Darwin nu a navigat ca un umil naturalist-chirurg, ci ca un gentleman care-și plătea cheltuielile de călătorie, însoțitor al căpitanului de 26 de ani Robert Fitzroy, un aristocrat care se temea să stea singur la timonă. Călătoria cu Fitzroy își propunea scopuri imperiale, dar și misionare: trebuia să cerceteze coastele Patagoniei, pentru a facilita comerțul britanic, și să repatrieze trei „sclavi" cumpărați anterior în Anglia din Tierra del Fuego și creștinați. Darwin s-a echipat cu arme, cărți și sfaturi despre conservarea carcaselor de animale de la experții de la grădina zoologică din Londra. (Fitzroy i-a dat primul volum din *Principiile geologiei* (Principles of Geology), de Charles Lyell) *Beagle* a ridicat ancora din Anglia la 27 decembrie 1831.

Călătoria pe *Beagle*

Circumnavigația globului avea să îl formeze definitiv pe tânărul Darwin, de 22 de ani. Cinci ani de greutăți fizice și rigoare mintală, închis între pereții unei nave, ani compensați de oportunități fără margini în junglele braziliene și în Munții Anzi, aveau să îi dea lui Darwin o profunzime de gândire pe care n-o avusese până atunci. Ca gentleman naturalist, acesta putea părăsi nava perioade lungi de timp, urmărindu-și propriile interese. În consecință, a petrecut doar 18 luni la bordul navei.

Greutățile au apărut imediat: îndată ce au ieșit în larg, Darwin a fost torturat de un rău de mare chinuitor. Și la fel au fost și întrebările sale: în zilele fără turbulențe, pătura de plancton de la suprafața oceanului l-a făcut să se întrebe de ce mișună aceste creaturi frumoase departe în larg, unde nici un om nu le poate aprecia. Pe Insulele Capului Verde (în ianuarie 1832), navigatorul a văzut benzi de cochilii de stridii printre stânci; acestea l-au făcut să creadă că speculațiile geologice ale lui Lyell erau corecte, în sensul că pământul se ridică în anumite locuri și se scufundă în altele. La Bahia (astăzi Salvador), Brazilia, pădurea tropicală luxuriantă l-a lăsat pe Darwin într-o stare de încântare haotică. Dar mintea lui, cu înclinațiile sale aboliționiste inspirate de Wedgwood, s-a arătat revoltată de sclavia locală. Pentru Darwin, atât de adesea solitar, pădurea tropicală părea o compensație pentru răutățile oamenilor: a petrecut luni întregi în Rio de Janeiro, în mijlocul acestei splendori tropicale uimitoare, pline de viermi lați „viu colorați", iar colecționarul însuși a devenit „fascinat de păianjeni". Dar natura are propriile rele, iar Darwin avea să își amintească mereu înfiorat de viespea ihneumon parazită, care strângea omizi mâncate de vii de larvele sale. Mai târziu avea să folosească acest exemplu ca probă împotriva celor care vorbeau despre bunătatea absolută a naturii.

Navigând pe Río de la Plata, în iulie 1832, a găsit Montevideo, în Uruguay, în plină rebeliune și s-a alăturat marinarilor înarmați pentru recucerirea fortăreței din mâinile rebelilor. La Bahía Blanca, în Argentina, *gauchos* i-au vorbit despre exterminarea indienilor din pampa. Dincolo de spoiala de civilizații, genocidul părea regula de frontieră, o concluzie întărită de întâlnirea lui Darwin cu generalul Juan Manuel de Rosas și „armata sa de bandiți netrebnici" însărcinată cu eradicarea băștinașilor. Pentru un tânăr sensibil, proaspăt ieșit de pe băncile Colegiului lui Hristos, situația era tulburătoare. Întâlnirea cu oamenii sălbatici din Tierra del Fuego, în decembrie 1832, l-a tulburat și mai mult. Cât de mare, scria Darwin, este „diferența dintre omul sălbatic și omul civilizat. Este mult mai mare decât cea dintre o fiară și [un] animal domesticit". Dumnezeu a creat oameni într-o vastă diversitate culturală și, totuși, judecând după oamenii sălbatici creștinați de departe, chiar și cele mai „joase" rase erau capabile de îmbunătățiri. Darwin și-a pus întrebări chinuitoare și a căutat mereu explicații.

Fosilele descoperite l-au făcut să-și pună și mai multe întrebări. Călătoriile repetate din decursul a doi ani pe vârfurile din Bahía Blanca și mai departe la sud, la portul Sf. Iulian, au scos la iveală oasele uriașe ale unor specii de mamifere dispărute. Darwin a transportat singur cranii, oase femurale și carapace la navă – relicve, presupunea el, de rinoceri, mastodonți, specii de tatu de dimensiunea unei vaci și leneși tereștri uriași. A descoperit un mamifer de dimensiunea unui cal, cu o față alungită, ca de furnicar, și s-a reîntors dintr-o călătorie de 550 km la Mercedes, lângă fluviul Uruguay, cu un craniu lung de 71 cm legat de calul său. Descoperirea fosilelor a devenit marea pasiune a lui Darwin. Această îndeletnicire l-a făcut să se gândească la lumea primitivă și la ceea ce a determinat dispariția acestor animale gigantice.

Era evident că Pământul suferea modificări, că se ridica; observațiile lui Darwin din Munzii Anzi au confirmat acest lucru. După ce nava *Beagle* a explorat insulele Falkland și după ce Darwin a strâns la Puerto Deseado, în Argentina, oasele parțial deteriorate ale unei noi specii de păsare rha pitică, nava a luat-o spre coasta de vest a Americii de Sud, la Valparaíso, Chile. Aici, Darwin a urcat 1 200 m pe înălțimile Anzilor și fost impresionat de forțele care au ridicat astfel de munți. Aceste forțe s-au făcut simțite în momentul în care a asistat la erupția muntelui vulcanic Osorno la 15 ianuarie 1835. Apoi, în Valdivia, Chile, la 20 februarie, pe când stătea culcat într-o poiană din pădure, pământul a început să se zgâlțâie: violența cutremurului și mareea care a urmat au fost suficiente pentru a distruge marele oraș Concepción, prin ruinele căruia a trecut Darwin după aceea. Dar ceea ce l-a intrigat a fost ceva aparent nesemnificativ: păturile de stridii locale, toate moarte, zăceau acum peste nivelul fluxului. Pământul se ridicase: Lyell, apelând la abordarea uniformitariană, a susținut că formațiile geologice erau rezultatul unui cumul de forțe constante de natura celor pe care le vedem astăzi. Iar Darwin le văzuse. Continentul se împingea singur în sus, zeci de centimetri deodată. Și-a imaginat eonii necesari pentru a ridica arborii fosilizați în gresie (odinioară mâl de țărm) la 2 100 m, unde îi găsise el. Darwin a început să ia în calcul perioade uriașe de timp.

Au plecat din Perú spre casă în septembrie 1835. Mai întâi, Darwin a acostat pe toridele Insule Galapagos. Acestea sunt insule vulcanice pline de iguane marine și țestoase gigantice. (Darwin și echipajul au adus la bord țestoase mici, pe post de animale de companie, care să se împrietenească acum cu coati capturați în Perú.) Contrar legendei, aceste insule nu l-au făcut niciodată pe Darwin să exclame „Evrika!". Deși observase că mierlele difereau pe cele patru insule și denumise aceste specimene în conformitate cu habitatul lor, nu a reușit să denumească celelalte păsări descoperite pe insulă – ceea ce el a crezut că sunt pitulici, cinteze „cu cioc gros" și rude de granguri. De asemenea, nu a strâns nici specimenele de țestoase, chiar dacă prizonierii locali credeau că fiecare insulă are speciile sale distincte.

Eroii „cu dor de casă" s-au întors în Anglia, trecând prin Tahiti, Noua Zeelandă și Australia. Până în aprilie 1836, când nava *Beagle* a traversat insulele Cocos (Keeling) din Oceanul Indian – Fitzroy voia să vadă dacă pe vârful muntelui se află recife de corali – Darwin avea deja teoria sa despre formarea recifelor. El și-a imaginat (corect) că aceste recife cresc pe vârfuri montane scufundate. Delicatul coral s-a dezvoltat, compensând astfel terenul în scădere, pentru a rămâne la o temperatură ideală și în condiții de luminozitate optime. La Capul Bunei Speranțe, Darwin a vorbit cu astronomul Sir John Herschel, posibil despre teoria evoluției geologice treptate a lui Lyell și, poate, despre cum aceasta a impus

o nouă problemă, „misterul misterelor", modificarea simultană a vieții fosile.

În ultima etapă a călătoriei, Darwin și-a terminat jurnalul de 770 de pagini, a adunat 1 750 de pagini de note, a desenat 12 cataloage cu cele 5 436 de piei, oase și carcase, încă întrebându-se: Este fiecare cinteză de Galapagos o specie apărută natural? De ce au dispărut leneșii tereștri? A navigat către casă cu suficiente probleme cât să-l preocupe o viață întreagă. Când a debarcat, în octombrie 1836, perspectiva de a deveni vicar se estompase, armele făcuseră loc agendei de notițe, iar teoreticianul suprem care trecuse întotdeauna de la cauze mici la rezultate mari avusese curajul să privească dincolo de convențiile propriei sale culturi victoriene pentru a descoperi noi răspunsuri.

Anii petrecuți la Londra, 1836–1842

Datorită călătoriei sale și a alocației de 400 de lire sterline de la tatăl său, Darwin a intrat în rândul aristocrației urbane ca un geolog de înaltă societate. A devenit prietenul lui Lyell și a prezentat un studiu despre linia de coastă chiliană în creștere, ca proaspăt membru al Societății Geologice, în ianuarie 1837 (a fost secretarul societății în 1838). Darwin a devenit faimos datorită publicării *Jurnalului de cercetări despre geologia și istoria naturală a diverselor țări vizitate de H.M.S. Beagle* (Journal of Researches into the Geology and Natural History of the Various Countries Visited by H.M.S. Beagle, 1839). Cu 1 000 de lire, obținute prin relațiie sale de la Cambridge, a angajat cei mai buni experți și a publicat descrierile lor despre specimenele aduse din călătorie, în lucrarea *Zoologia călătoriei pe H.M.S. Beagle* (Zoology of the Voyage of H.M.S. Beagle, 1838–1843). Faima lui Darwin se născuse, iar el era tratat ca o celebritate la Londra.

În anii de turbulențe civile de după Primul Act de Reformă (1832), Darwin și-a formulat teoria despre evoluție. Prezbiterienii denunțau monopolul puterii exercitate de Biserică – atacând *status quo*-ul anglican bazat pe miraculos: presupusa creație supranaturală a vieții și societății. Darwin avea rădăcini unitariene, iar notele sale sincopate arată modul în care înțelegerea sa radicală a egalității și antisclaviei a coagulat imaginea pe care a avut-o despre locul pe care-l ocupă umanitatea în natură: „Animalele – pe care le-am transformat în sclavii noștri – sunt ființe pe care nu ne place să le considerăm egale cu noi. Proprietarii de sclavi nu doresc oare să transforme negrii în altă specie?" Unii gânditori radicali se îndoiau că fiecare animal este „proiectat" separat de Dumnezeu, câtă vreme toate vertebratele împart un plan structural similar. Multilateralul Charles Babbage – socotit de unii o adevărată mașină de calcul – l-a considerat pe Dumnezeu un programator divin care organizează viața prin intermediul legilor naturale, nu prin miracole *ad hoc*. Aceasta a fost principala abordare ultraliberală, în 1837, a lui Darwin, un impecabil reformator liberal (whig) care a agreat seratele lui Babbage și care a acceptat că „Creatorul creează conform... legilor".

Descoperirile experților l-au trimis pe Darwin și mai adânc în erezie. La Colegiul Regal de Chirurgi, eminentul anatomist Richard Owen a descoperit că uriașul craniu găsit de Darwin în Uruguay a aparținut unui toxodon, un strămoș al capibarei sud-americane de dimensiunea unui hipopotam. Fosilele din pampa nu semănau deloc cu rinocerii și mastodonții; erau, de fapt, specii uriașe dispărute de tatu, furnicari și leneși, ceea ce sugera că mamiferele sud-americane fuseseră înlocuite de urmașii lor conform unei necunoscute „legi de succesiune". La Societatea Zoologică, ornitologul John Gould a anunțat că păsările din Galapagos nu sunt un amestec de pitulici, cinteze și cinteze cu „cioc gros", ci toate au fost cinteze terestre, adaptate diferit. Când Gould a clasificat cintezele de Galapagos în trei specii, diferite de la o insulă la alta, în martie 1837, Darwin a examinat colecția lui Fitzroy și a descoperit că fiecare insulă avea și propia specie de cinteză. Dar cum au ajuns să difere de specia de pe continent? Darwin trăia alături de fratele său liber-cugetător, Erasmus, în West End din Londra, și organizau serate pentru prietenii lor disidenți, printre care se număra și unitarianul Harriet Martineau. Aceste întruniri au fost mediul perfect pentru reflecțiile lui Darwin. El a adoptat teoria „transmutației" (a evoluției, așa cum este denumită acum), poate și pentru că era familiarizat cu aceasta din paginile scrise de străbunicul său și din opera lui Robert Grant. Totuși, teoria a fost condamnată de clericii de la Cambridge unde era considerată o erezie bestială, ba chiar o blasfemie care va corupe omenirea și va distruge temeliile spirituale ale ordinii sociale. Astfel a început viața dublă a lui Darwin, care avea să dureze două decenii.

Timp de doi ani, acesta și-a umplut agendele cu însemnări. A fost un demers perseverent și intens. A căutat cauzele

extincţiei, a considerat viaţa ca un arbore cu ramificaţii (nu ca o serie de trepte, cum şi-o imaginau predecesorii săi), a meditat la izolarea pe insule şi s-a întrebat dacă variaţiile au apărut treptat sau brusc. A respins teoria lui Lamarck despre forţa care conduce viaţa în mod inexorabil în sus, folosind o glumă cazonă, „Dacă toţi oamenii ar muri, atunci maimuţele ar crea oamenii şi din oameni s-ar face îngeri. Îngerii se trag din oameni", teorie care arăta cât de puţine avea în comun acest candidat la hirotonisire cu isteria mentorilor săi de la Cambridge în legătură cu provenienţa din maimuţe. Nu a existat nici o „ascensiune": Darwin a devenit relativist, simţind că viaţa se ramifica în afară în nişe, nu ca o scară. Nu exista nici o metodă de clasificare a oamenilor sau a albinelor, nici o riglă de măsurare a „înălţimii": omul nu mai era încoronarea Creaţiei.

Prin septembrie 1837 a început să sufere de palpitaţii şi de afecţiuni gastrice. Stresul l-a trimis în munţii Scoţiei în 1838, unde s-a destins studiind „drumurile paralele" din Glen Roy, atât de asemănătoare cu plajele ridicate peste nivelul mării în Chile. Dar boala a revenit în vreme ce continua să cioplească la temelia ştiinţifică a unei societăţi dominate de cler. „Tot materialul [miraculos] se clatină şi cade", scrie el. Darwin avea de ce să se îngrijoreze. Dacă secretul său ar fi fost descoperit, ar fi fost scos în afara societăţii. La Edinburgh a fost cenzurat; alţi materialişti erau denigraţi public. Notele sale au început să aducă în discuţie subiecte controversate: „Menţionez persecutarea primilor astronomi". În spatele măştii respectabile pe care o aborda când mergea la Societatea Geologică se afla un dispreţ reînnoit pentru viziunile providenţiale limitate ale teologicilor. Preşedintele, reverendul William Whewell, „spune că lungimea zilelor s-a adaptat după durata de somn a oamenilor!!!", nota el. Câtă „aroganţă!!"

Umanitatea: aici se afla răscrucea drumurilor. Darwin a pus de la început oamenii şi societatea în ecuaţia evoluţionistă. A observat că instinctele sociale ale animalelor gregare se pot transforma în moralitate şi a studiat comportamentul urangutanilor de la grădina zoologică, descoperind că e asemănător cu cel al oamenilor. După radicalizarea societăţii avangardiste, Darwin a trecut la propria etapă ultraradicală în 1838 – chiar a sugerat că credinţa în Dumnezeu era o strategie de supravieţuire tribală adânc înrădăcinată: „iubirea faţă de o zeitate [este un] efect al organizării [creierului]. O, tu, materialistule!", s-a luat el peste picior. Într-o vreme când caracterul unui gentleman trebuia să fie fără pată, notele lui Darwin aveau o rezonanţă conspirativă. Nimic din toate acestea nu putea fi făcut public încă. Bogatul carierist – admis la prestigiosul Club Athenaeum în 1838 şi la Societatea Regală în 1839 – avea prea multe de pierdut.

Fiind un gentleman amator de sport, Darwin a întrebat crescătorii de animale de rasă despre modul cum au îmbunătăţit câinii domestici şi porumbeii decorativi sofisticaţi după ce au depistat uşoare variaţii pe care le-au accentuat prin creştere. Însă a descoperit asemănarea deplină dintre legile naturii şi modul în care crescătorii au produs noi rase abia după lectura lucrării lui Thomas Malthus, *Eseu despre principiul populaţiei* (Essay on the Principle of Population), în septembrie 1838. Acesta a fost un moment esenţial – chiar dacă ideile malthusiene pătrunseseră de mult în cercul său liberal. Darwin trăia într-o revoluţie penitenciară. Malthus spusese că vor fi întotdeauna prea multe guri de hrănit – populaţia creşte geometric, în timp ce producţia de alimente creşte aritmetic – şi că mila era inutilă. Prin urmare, partidul Whig a iniţiat Legea malthusiană a săracilor în 1834, prin care îi închideau pe săracii bolnavi în ateliere (separându-i pe bărbaţi de femei, pentru a nu se reproduce). Însoţitoarea lui Darwin la aceste serate, Harriet Martineau (despre care mulţi credeau că se va căsători cu fratele acestuia, Erasmus) era propagandista legii pentru săraci a partidului Whig. (Malthusienele sale romane-pamflet îi erau trimise lui Darwin când acesta se afla la bordul navei *Beagle*.) Darwin şi-a dat seama că explozia demografică ar conduce la o luptă pentru resurse şi că toată competiţia care ar urma i-ar elimina pe cei slabi. Aceasta a fost o idee pe care a aplicat-o acum naturii (înainte considera că populaţiile de animale erau stabile ca număr de exemplare în sălbăticie). Darwin a denumit modificarea adusă mecanismului malthusian „selecţie naturală". Natura a fost în mod egal nemiloasă, îşi continua el argumentaţia: suprapopulată, aceasta a trecut prin lupte feroce şi din toate modalităţile în care ar fi putut varia şansele, bune şi rele, cel mai bun exemplar, „singurul care supravieţuia după zece mii de încercări", a câştigat, a rezistat şi, astfel, a transmis trăsăturile sale îmbunătăţite. Aceasta a fost modalitatea prin care o specie a ţinut pasul cu evoluţia Pământului în viziunea lui Lyel.

Darwin a fost un întocmitor de liste înnăscut. În 1838 a întocmit chiar și o listă cu punctele slabe și tari pe care le presupune căsătoria – și s-a căsătorit cu verișoara sa, Emma Wedgwood (1808–1896) în 1839. I-a mărturisit, nu după multă vreme, gândurile sale despre evoluție, șocând-o. Până atunci, Darwin a acceptat ideea că până și trăsăturile mentale și instinctele variază la întâmplare, că acestea sunt materialele pentru selecție. Dar a înțeles, din reacția pe care a avut-o Emma, că trebuie să își ascundă teoriile în public. Deși caracterul aleatoriu și distrugător al sistemului său evoluționarist – cu mii de exemplare murind pentru supraviețuirea celui mai adaptat – a lăsat puțin loc unei zeități binevoitoare care operează pentru fiecare persoană în parte, Darwin credea, în continuare, că Dumnezeu este supremul legiuitor al universului. În 1839 a închis ultimul caiet cu note despre evoluție, teoria sa fiind, în mare parte, finalizată.

Naturalistul moșier din Downe

Darwin a trasat o schiță de 35 de pagini cu teoria sa despre selecția naturală în 1842 și a extins-o în 1844, dar nu a avut nici o intenție imediată de a o publica. I-a scris Emmei o scrisoare în 1844, rugând-o ca, dacă el ar muri, să plătească unui editor 400 de lire sterline pentru a publica lucrarea. Poate că a vrut să moară mai înainte. În 1842, Darwin, evitând tot mai mult societatea, își mutase familia în satul izolat Downe, în Kent, la „marginea extremă a lumii". (Satul se afla, de fapt, la doar 26 km de centrul Londrei.) Aici, trăind într-o fostă casă parohială, Down House, a imitat stilul de viață al prietenilor săi clerici. Temându-se să nu fie spionat, și-a limitat chiar și plimbările. Izolarea sa a fost completă: de acum înainte și-a dus zilele după ceas, cu perioade stabilite pentru mers pe jos, somn, lectură și partide de table nocturne. Și-a îndeplinit responsabilitățile parohiale, ajutând la administrarea clubului local. Orele sale de lucru erau dedicate albinelor, florilor și scoicilor, precum și cărților despre recifele de corali și despre geologia sud-americană, trei dintre acestea, publicate în perioada 1842–1846, asigurându-i reputația de geolog.

Rareori și-a adus în discuție secretul. Când a făcut acest lucru, în special în fața botanistului de la Grădinile Botanice Kew, Joseph Dalton Hooker, Darwin a spus că a crede în evoluție este ca și cum „ai mărturisi o crimă". Analogia cu această crimă capitală nu era deloc neobișnuită: rebelii ateiști foloseau evoluția ca una dintre armele lor împotriva oprimării anglicane, fiind întemnițați pentru blasfemie. Darwin, nervos și deprimat, a ajuns să apeleze la izvoare de apă minerală și la remedii tradiționale. Ajunsese să înțeleagă moralitatea conservatoare a clericilor. Înțelegea și crima de care s-ar fi făcut vinovat. Avea o avere uriașă: la sfârșitul anilor 1840, familia Darwin avea investiții de 80 000 de lire sterline; era proprietarul a două ferme mari de la Lincolnshire; iar la sfârșitul anilor 1850 investise zeci de mii de lire sterline în acțiuni feroviare. Chiar dacă teoria sa, cu accente capitaliste și meritocratice, nu semăna cu nimic din concepțiile enunțate de radicali și de protestatari, acești ani de turbulențe nu erau deloc un moment al destăinuirilor.

Din 1846 până în 1854, Darwin și-a sporit renumele de expert în problema speciilor, întocmind un studiu detaliat despre toate crustaceele cunoscute. Intrigat de diferențierea lor sexuală, el a descoperit că de unele femele stau agățați mici masculi degenerați. Acest lucru i-a trezit interesul în evoluția formelor divergente de masculi și femele dintr-o creatură originară hermafrodită. Patru monografii despre un astfel de grup obscur l-au transformat într-un expert de seamă și i-au adus Medalia Regală a Societății Regale în 1853. Nimeni nu l-ar mai fi putut taxa drept speculant în domeniul biologiei.

Originea speciilor

În anii 1850, Anglia devenise mai liniștită și mai prosperă, iar, la jumătatea deceniului, specialiștii căpătaseră supremația, instituind examene și impunând meritocrația. Schimbarea compoziției sociale a științei – exemplificată de faima biologului liber-cugetător Thomas Henry Huxley –promitea o receptare mai bună a teoriilor lui Darwin. Huxley, filozoful Herbert Spencer și alții optau pentru o natură seculară în publicația raționalistă *Westminster Review* și luau în derâdere influența „parohială". Darwin pierduse și el ultimele rămășițe ale credinței creștine după moartea tragică a fiicei sale mai mari, Annie, de febră tifoidă, în 1851.

Lumea devenea mai sigură pentru Darwin și teoria sa: Anglia de la jumătatea perioadei victoriene era mai stabilă decât „anii 1830 ai foametei" sau tumultuoșii ani 1840. În 1854 a rezolvat ultima sa problemă majoră, bifurcarea genurilor, pentru a produce noi ramuri ale evoluției. El a folosit o analogie industrială cunoscută din fabricile de la Wedgwood, diviziunea

muncii: competiția pe piața supraîncărcată a naturii favoriza variantele care exploatau caracteristici diferite ale unei nișe. Speciile încep să difere brusc, la fel ca negustorii din același spațiu comercial. Prin 1855, Darwin a experimentat cu semințe ținute în apă de mare, pentru a dovedi că acestea pot supraviețui traversării oceanului pentru a începe procesul de formare a unor specii noi pe insule. Apoi a colecționat specii ornamentale de porumbei, pentru a vedea dacă puii se aseamănă mai mult cu porumbelul indigen ancestral decât cu bizarii lor părinți. Darwin și-a perfecționat analogia sa despre selecția naturală cu mai sofisticata teorie despre „selecția artificială", așa cum a denumit-o. Își pregătea strategia retorică, gata să-și prezinte teoria.

După ce a vorbit cu Huxley și Hooker la Downe, în aprilie 1856, Darwin a început să scrie o carte în trei volume, denumită ostentativ *Selecția naturală* (Natural Selection), care a fost proiectată să zdrobească orice critică printr-un talmeș-balmeș de informații. Darwin avea acum o autoritate științifică și socială imensă, iar locul său în parohie a fost asigurat atunci când a fost învestit ca judecător de pace, în 1857. Încurajat de Lyell, Darwin a continuat să scrie până la nașterea celui de-al zecelea (și ultimul) fiu al său, retardat mintal, Charles Waring Darwin (născut în 1856, când Emma avea 48 de ani). Dacă în anii 1830 Darwin credea că speciile rămân adaptate perfect până la schimbarea mediului, acum credea că fiecare nouă variație este imperfectă și că, în realitate, speciile se află într-o luptă perpetuă. De asemenea, a explicat evoluția albinelor lucrătoare sterile, în 1857. Acestea nu se supun selecției, deoarece nu se reproduc, prin urmare a optat pentru selecția „în familie" (selecția rubedeniilor, așa cum este cunoscută astăzi): întreaga colonie a beneficiat de conservarea lor.

Darwin terminase de scris un sfert de milion de cuvinte până la 18 iunie 1858. În acea zi a primit o scrisoare de la Alfred Russel Wallace, un socialist și colecționar de specimene britanic care lucra în Arhipelagul Malay, în care schița o teorie asemănătoare. Temându-se să nu își piardă întâietatea, Darwin a acceptat soluția dată de Lyell și Hooker: aceștia au citit, în paralel, extrase din lucrările lui Darwin și Wallace la Linnean Society, la 1 iulie 1858. Darwin se afla departe, bolnav, plângându-și micul fiu care murise de scarlatină și, astfel, a lipsit de la prima prezentare publică a teoriei selecției naturale. Acest absenteism avea să îi marcheze ultimii ani.

Darwin a început să scrie rapid un rezumat al *Selecției naturale*, care s-a transformat într-o carte mai accesibilă, *Originea speciilor ca metodă de selecție naturală sau conservarea raselor favorizate în lupta pentru viață* (On the Origin of Species by Means of Natural Selection or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life). Suferind de teribile dureri de stomac, Darwin, care avea pe atunci 50 de ani, se afla izolat departe, la o stațiune balneară de lângă dezolantele mlaștini din Yorkshire în momentul când cartea a fost scoasă pe piață, la 22 noiembrie 1859. El se temea încă de ceea ce putea fi mai rău și a trimis exemplare din carte experților, cu scrisori justificative („cât vă veți dori să mă crucificați de viu"). Era de parcă „ai trăi în infern", spunea el despre această perioadă.

Cartea i-a deranjat pe profesorii de la Cambridge, însă aceștia fuseseră marginalizați în știință. Totuși, prezbiterienii radicali simpatizau cu teoriile sale, la fel și biologii și geologii londonezi, chiar dacă doar câțiva au adoptat, de fapt, abordarea cost-beneficiu pe care o propunea Darwin despre natură. Ziarele au tras concluzia unică pe care Darwin o evitase explicit: că oamenii au evoluat din maimuțe și că Darwin respingea ideea imortalității omenirii. Sensibilul Darwin, care nu mai apărea public, l-a lăsat pe Huxley, devenit un foarte bun prieten, să gestioneze această parte a polemicii. Îndrăznețul Huxley, care iubea polemicile publice pe cât de mult le disprețuia Darwin, avea propriile motive pentru a prelua cauza și a făcut acest lucru cu entuziasm. A scris trei recenzii despre *Originea speciilor*, a apărat evoluția umană la întâlnirea de la Oxford a Asociației Britanice pentru Progrese a Științei (British Association for the Advancement of Science) în 1860 (când episcopul Samuel Wilberforce l-a întrebat în glumă pe Huxley dacă maimuțele provin din partea bunicii sau bunicului său) și a publicat propria carte despre evoluția omului, *Dovezi despre locul omului în natură* (Evidence as to Man's Place in Nature, 1863). Ceea ce a promovat Huxley a fost naturalismul evoluționist al lui Darwin, teoriile sale care excludeau miraculosul, propulsând biologia în spații considerate anterior tabu, și care au sporit puterea experților lui Huxley. Iar aceștia au și fost de fapt cei care au câștigat pentru Darwin Medalia Copley a Societății Regale, în 1864.

Reacția lui Huxley, cu entuziasmul său pentru evoluție și o opinie mai reținută despre selecția naturală, a fost una tipică.

Selecția naturală - „legea alandala" în cuvintele disprețuitoare ale lui Herschel - a cunoscut puțin sprijin pe vremea lui Darwin. Prin contrast, evoluția însăși (Darwin o denumea „descendență" - termenul evoluție a fost introdus în ultima ediție, din 1872, a *Originii speciilor*) a fost recunoscută de la tribunele Asociației Britanice încă din 1866. De asemenea, în acel an, Darwin s-a întâlnit cu admiratorul său german, zoologul Ernst Haeckel, al cărui prozelitism avea să răspândească darwinismul în întreaga lume prusacă. Doi ani mai târziu, regele Prusiei i-a acordat lui Darwin ordinul Pour le Mérite.

Patriarhul în laboratorul său de acasă

În anii 1860, perioadele lungi de boală chinuitoare l-au lăsat pe bătrânul Darwin slăbit și devastat. Odată, a vomitat timp de 27 de zile consecutiv. Down House era o infirmerie unde boala devenise omniprezentă, iar Emma, o veșnică infirmieră grijulie. Ea l-a apărat și l-a îngrijit pe patriarh. Darwin a fost un victorian tipic în stereotipiile sale rasiale și sexuale - deși dependent de redutabila sa soție, acesta le considera în continuare inferioare pe femei. Și chiar dacă a fost un aboliționist fervent, credea totuși că negrii sunt o rasă inferioară. Dar puțini, în afara socialiștilor egalitari, au luptat împotriva acestor prejudecăți - și Darwin, cufundat în cultura competitivă a liberalismului Whig căruia îi păstra cu sfințenie valorile în știința sa, nu avea timp de socialism.

Casa era și un laborator unde Darwin a continuat să experimenteze și să revizuiască următoarele șase ediții din *Originea speciilor*. Deși continua să parieze pe „selecția naturală", a răspuns criticilor prin evidențierea altor cauze ale schimbării - de exemplu, efectele folosirii continue a unui organ - și a susținut teoria lamarckiană că astfel de modificări produse de utilizarea excesivă pot fi transmise urmașilor. În *Modificarea plantelor și animalelor în stare domestică* (Variation of Animals and Plants under Domestication, 1868), a enunțat faptele și a explorat cauzele variațiilor prezente în rasele domestice. Cartea a oferit răspunsuri unor critici precum George Douglas Campbell, al optulea duce de Argyll, care a respins procesul orb, accidental al variației prezentate de Darwin, considerând că noile nașteri nu sunt întâmplătoare. Arătând că specialiștii-crescători de păsări au selectat din gama de variații prezente în natură anumite caracteristici pentru a produce smocurile și moțurile porumbeilor ornamentali, Darwin a respins această explicație providențială.

În 1867, inginerul Fleeming Jenkin a susținut că orice variație favorabilă singulară ar fi disipiată și, în cele din urmă, pierdută prin continuarea reproducerii în rândul populației generale. Nu se cunoștea nici un mecanism de moștenire, de aceea, în *Modificarea plantelor și animalelor*, Darwin și-a formulat ipoteza „pangenezei" pentru a explica moștenirea discretă a trăsăturilor. Și-a imaginat că fiecare țesut al unui organism transmitea mici „gemule" care treceau în organele sexuale și permiteau ca reproduceri de-ale lor să fie preluate de următoarea generație. Dar vărul lui Darwin, Francis Galton, nu a reușit să găsească aceste gemule în sângele iepurilor, iar teoria s-a dovedit nevalidă.

Darwin a fost un adept al atacurilor laterale, pentru a-și surprinde criticii. A făcut apel la subiecte aparent greu de abordat - cum ar fi orhideele - și le-a transformat în cazuri-test pentru „selecția naturală". Așadar, cartea care a apărut după *Originea speciilor* a fost, spre surpriza tuturor, *Diversele trucuri prin care orhideele britanice și străine sunt fertilizate de insecte* (The Various Contrivances by which British and Foreign Orchids are Fertilised by Insects, 1862). El a demonstrat că frumusețea orhideei nu este un capriciu floral al providenței, „proiectată" de Dumnezeu să placă oamenilor, ci un rezultat al selecției, pentru a atrage polenizarea încrucișată a insectelor. Aceste petale îndrumau albinele spre nectar, iar sacii de polen erau depozitați exact acolo unde puteau fi atinși de stigmatul unei alte flori.

Dar care este importanța polenizării încrucișate? Opera botanică a lui Darwin a fost întotdeauna corelată subtil la mecanismul său evoluționist. Acesta a crezut că plantele polenizate încrucișat pot produce urmași mai adaptați decât cele autopolenizate și a făcut apel la o ingeniozitate considerabilă în explicarea a zeci de polenizări încrucișate pentru a dovedi această teorie. Rezultatele au apărut în *Efectele fertilizării încrucișate și ale autofertilizării în regnul vegetal* (The Effects of Cross and Self Fertilization in the Vegetable Kingdom, 1876). Următoarea carte, *Formele diferite de flori la plantele din aceeași specie* (The Different Forms of Flowers on Plants of the Same Species, 1877), a fost din nou rezultatul unei cercetări îndelungate asupra modului în care evoluția unor specii a favorizat apariția formelor diferite femeiești și bărbătești de flori, care să faciliteze reproducerea externă. Darwin fusese de mult timp sensibil la efectele reproducerii

interne, deoarece el însuși se căsătorise cu o verișoară din Wedgwood, la fel sora sa Caroline, măritată și ea cu un verișor. Îi era foarte frică de consecințele pe care acest mariaj le-ar fi putut avea asupra celor cinci fii ai săi. Însă îngrijorarea sa a fost neîntemeiată: William a devenit bancher, Leonard, maior în armată, George, profesor de astronomie la Cambridge, Francis, lector de botanică la Cambridge, iar Horace, fabricant de instrumente științifice. Darwin a mai studiat plantele insectivore, plantele agățătoare și răspunsul plantelor la gravitație și lumină (lumina soarelui, credea el, activa ceva la vârful lăstarului – o idee care a inspirat cercetările despre hormonii de creștere la plante).

Omul privat și polemica publică

În anii 1860, selecția naturală se aplica la sporul demografic. Cooperarea, era de părere A.R. Wallace, întărea legăturile morale din triburile primitive. Prin contrast, promotorii darwinismului social se plângeau că civilizația modernă îi protejează pe cei „neadaptați" de selecția naturală. Francis Galton a susținut că anumite trăsături de caracter – chiar și imbecilitatea sau geniul – sunt moștenite și că „eugenia", așa cum a ajuns să fie denumită, va opri pierderea informațiilor genetice. Tendința de a explica evoluția raselor umane, moralitatea și civilizația a fost formulată de Darwin în lucrarea sa în două volume *Originea omului și selecția sexuală* (The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex, 1871). Cartea era influentă, adnotată și foarte anecdotică pe alocuri. Cele două volume erau diferite. Primul discută evoluția civilizației și originilor omului printre maimuțele Lumii Vechi. (Ilustrația înfățișându-l pe Darwin ca un strămoș uman păros cu urechi ascuțite a inspirat numeroase caricaturi de acest tip.) Al doilea volum a răspuns unor critici precum Argyll, care se îndoiau că penajul irizat al păsării colibri avea vreo funcție. Darwin a susținut că femelele își aleg masculii după penajul țipător. Ca de obicei, Darwin a făcut apel la uriașa sa rețea de corespondență – crescători de animale, naturaliști și călători din întreaga lume – pentru a găsi dovezi pentru acest lucru. Acest tip de „selecție sexuală" s-a întâmplat și în rândurile oamenilor. De vreme ce societățile primitive aveau noțiuni despre frumusețe, preferințele estetice, credea el, ar putea fi responsabile pentru originea rasei umane.

Explicația lui Darwin se îndrepta parțial către Wallace. La fel ca mulți socialiști deluzionați, Wallace se angajase în spiritualism. Acesta susținea că forțele spirituale ne-au înzestrat cu un creier supradezvoltat, pentru a duce umanitatea către perfecțiunea milenaristică. Darwin nu avea timp pentru acest lucru. Chiar dacă a participat la o ședință de spiritism cu Galton și cu romanciera George Eliot (Marian Evans) în casa fratelui său, în 1874, el s-a arătat îngrozit de „astfel de tâmpenii" și, în 1876, a trimis 10 lire pentru a acoperi costurile acuzării mediumului Henry Slade.

Darwin a terminat alt corpus important al operei sale. După studierea comportamentului capricios al urangutanilor din grădina zoologică din Londra în 1838, pe când i se nășteau cei zece fii (ale căror expresii faciale le găsea asemănătoare cu cele ale antropoidelor), Darwin devenise fascinat de expresie. Ca student, îi auzise pe mulți criticând ideea că mușchii faciali ai persoanelor sunt concepuți de Dumnezeu pentru a le exprima gândurile. Acum, *Expresia emoțiilor la om și animale* (The Expression of the Emotions in Man and Animals, 1872) a extins subiectul pentru a include seria de grimase ale persoanelor internate la azil, pentru a arăta continuitatea emoțiilor și a expresiilor între oameni și animale.

Blândul Darwin a produs valuri de devotament. În jurul său s-a format un cerc protector, bine închegat de Huxley și Hooker. Aceștia i-au ostracizat pe detractori, îndeosebi pe zoologul romano-catolic Saint George Jackson Mivart. Darwin a apreciat grija care i se acordase: a contribuit la strângerea sumei de 2 100 de lire sterline pentru a-l trimite pe extenuatul Huxley în vacanță în 1873, iar insistențele sale au dus la adăugarea lui Wallace, care era sărac, la Lista Civilă în 1881. Darwin a fost apreciat de foarte mulți, cu atât mai mult cu cât era văzut rareori. Iar când era văzut – de exemplu, de filozoful John Fiske de la Harvard, un vizitator privilegiat la Down House în 1873 – era considerat „cel mai drag, mai dulce și mai adorabil bunicuț".

Darwin și-a scris autobiografia între 1876 și 1881. Aceasta a fost compusă mai degrabă pentru nepoții săi decât pentru tipar și era deosebit de candidă în antipatia sa față de miturile creștine și chinurile veșnice. Totuși, persoanelor care îl întrebau despre credințele sale religioase, le spunea doar că este agnostic (cuvânt inventat de Huxley în 1869).

Rutina experimentelor și scrierilor sale a dat sens vieții sale. Dar, după ce și-a desăvârșit interesul pe termen lung publicând *Formarea mucegaiului vegetal prin acțiunea viermilor* (The Formation of Vegetable Mould, Through the Action of Worms,

1881), viitorul părea sumbru. Un astfel de subiect lumesc era tipic pentru Darwin: așa cum arătase că ecosistemele de astăzi sunt alcătuite din grade infinitezimale, iar Anzii impunători din ridicături minuscule, tot așa și-a terminat observațiile despre transformările monumentale ale peisajelor de către locuitorii cei mai modești ai Pământului.

Suferind de anghină, Darwin aștepta să se alăture viermilor, considerând „cimitirul din Down drept cel mai dulce loc de pe pământ". A avut un atac de apoplexie în martie 1882 și a murit de atac de cord la 19 aprilie. Grupurile influente doreau o ceremonie mai grandioasă decât înmormântarea din Downe, ceva mai bun pentru gentlemanul naturalist care adusese „o nouă natură" în mâinile noilor specialiști. Galton a determinat Societatea Regală să ceară permisiunea familiei pentru o înmormântare oficială. Huxley, care, prin preluarea discuțiilor publice păstrase reputația lui Darwin de „om cordial și blând care ajunsese la perfecțiune", așa cum menționa un ziar, l-a convins pe preotul de la Westminster Abbey să-l îngroape acolo pe sfiosul agnostic. Astfel, Darwin a fost înmormântat cu toată pompa ecleziastică la 26 aprilie 1882, în prezența noii nobilimi a științei și statului.

Darwin, Erasmus

(12.12.1731, Elston Hall, Nottinghamshire, Anglia – 18.04.1802, Derby, Derbyshire)

Medic britanic, bunicul lui Charles Darwin și al lui Francis Galton. Liber-cugetător și radical, Darwin și-a scris adesea opiniile și tratatele științifice în versuri. În *Zoonomia sau Legile vieții organice* (Zoonomia; or, the Laws of Organic Life, 1794–1796), a susținut o teorie evoluționistă similară celei a lui Lamarck, afirmând că speciile se modifică prin adaptare la mediu în mod intenționat. Concluziile sale, provenite din simple observații, au fost respinse de oamenii de știință mai sofisticați din sec. XIX, inclusiv de către nepotul său, Charles.

Erasmus Darwin, pictură în ulei de Joseph Wright, 1770; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

darwinism

Teorie evoluționistă, propusă de Charles Darwin ca o explicație a modificării organice. Ea reflectă concepția lui Darwin despre modul în care funcționează evoluția. Darwin a enunțat principiul conform căruia evoluția este produsă de simultaneitatea a trei principii: variația (prezentă la toate formele de viață), ereditatea (forța care transmite formele organice asemănătoare de la o generație la alta) și lupta pentru existență (care determină variațiile ce se vor dovedi prielnice într-un mediu dat, modificând astfel specia prin reproducere selectivă). Cunoștințele actuale despre bazele genetice ale eredității au contribuit la înțelegerea de către oamenii de știință a mecanismului evoluției, ducând la formularea unei teorii cunoscute sub numele de neodarwinism.

darwinism social

Teorie potrivit căreia persoanele, grupurile și rasele umane sunt supuse aceleiași legi a selecției naturale expuse de Charles Darwin, aplicată și în cazul plantelor și al animalelor. Adepții acestei teorii, printre care Herbert Spencer și Walter Bagehot din Anglia și William Graham Sumner din SUA, susțineau că viața oamenilor în cadrul societății este o luptă pentru existență, guvernată de principiul supraviețuirii celui mai adaptat, mai puternic. Acest precept a fost emis de Spencer. Sănătatea era un semn al superiorității naturale, iar absența ei – un semn al neadaptării. Teoria a fost folosită de la sfârșitul sec. XIX, pentru a susține capitalismul laissez-faire și conservatorismul politic. Teoria a cunoscut un declin odată cu evoluția cunoașterii științifice.

da Sangallo cel Tânăr, Antonio (Giamberti)

(12.04.1484, Florența, azi Italia – 03.08.1546, Terni)

Arhitect italian. A fost nepotul arhitecților Giuliano da Sangallo (1445–1516) și Antonio da Sangallo cel Bătrân (1460–1535). A lucrat la ridicarea bazilicii San Pietro, mai întâi ca asistent al lui Donato Bramante și, după 1520, ca arhitect-șef. Impozantul său Palazzo Farnese din Roma (1534–1546), un palat asemănător unei fortărețe, în stil florentin, a exercitat o imensă influență în arhitectură, până în sec. XIX. Reproducerea din lemn a bazilicii San Pietro (1539–1546) încă se mai găsește în Muzeul Vatican.

Dashur

Sit unde se află mai multe piramide antice, situat în N Egiptului. Este amplasat lângă Memfis, pe malul vestic al Nilului. Două

Piramida frântă a faraonului Snefru; Dashur, Egipt

H. ROGER-VIOLLET

dintre piramide datează din timpul Dinastiei IV și au fost construite de Snefru (2575–2551 î.Hr.); se crede că cea mai mică dintre ele a fost construită prima. Celelalte trei piramide aparțin Dinastiei XII (1938–1756 î.Hr.). În mormintele din apropiere se găsește o remarcabilă colecție de bijuterii și de obiecte personale.

Dassault, Marcel *născut* **Marcel Bloch**
(22.01.1892, Paris, Franța - 18.04.1986, Paris)
Proiectant de avioane și industriaș francez. A proiectat avioane în timpul Primului Război Mondial, iar în 1930 și-a înființat propria companie constructoare de avioane militare și civile. Fiind evreu, a fost trimis la Buchenwald în Al Doilea Război Mondial; ulterior, și-a schimbat numele (preluând numele conspirativ folosit de fratele său în timpul Rezistenței) și și-a reluat afacerea. Compania sa a produs primul avion supersonic european, numit *Mystère*, iar în 1956 a început construcția avioanelor de război Mirage, achiziționate de țări din întreaga lume.

datare
În geologie și arheologie, proces de determinare a locului unui obiect sau eveniment într-o schemă cronologică. Oamenii de știință folosesc fie datarea relativă, în care articolele sunt ordonate pe baza unor indicii stratigrafice *(vezi* stratigrafie) sau a unei presupuse evoluții a formei sau a structurii acestora, fie datarea absolută, în care articolelor li se atribuie o dată, independent de context. Ultimul tip include datarea cu potasiu-argon și datarea cu carbon-14, ambele bazându-se pe măsurarea descompunerii radioactive. Înregistrarea schimbărilor în polaritatea câmpului magnetic al Pământului a oferit indicii cu privire la epocile când s-a format fundul oceanului de pe Pământ și la sedimentarea marină pe termen lung. Arheologia și climatologia au profitat mult de pe urma dendrocronologiei. *Vezi* datare cu izotopi radioactivi; datare cu heliu; datare cu plumb-210; datare cu rubidiu-stronțiu; datare cu uraniu-234 – uraniu-238; datare cu uraniu-toriu-plumb.

datare cu carbon-14
sau **datare cu radiocarbon**
Metodă de stabilire a vârstei unui organism viu; a fost dezvoltată de fizicianul american Willard Libby în 1947. Depinde de dezintegrarea izotopului radioactiv de carbon-14 (radiocarbon) în azot. Toate plantele și animalele conțin carbon: plantele verzi îl absorb în forma dioxidului de carbon din atmosferă, și acesta trece la animale prin hrană. O parte din acest carbon este carbon-14 radioactiv, care se transformă încet în izotopul stabil de azot-14. Când un organism moare, acesta nu mai preia carbon din natură, astfel încât cantitatea de carbon-14 din țesuturi scade constant. Întrucât carbonul-14 se pierde într-un ritm constant, timpul de când a murit un organism poate fi estimat prin măsurarea cantității de carbon rămase în scheletul său. Aceasta este o tehnică utilă pentru datarea fosilelor și a vestigiilor arheologice vechi de 500 până la 50 000 de ani și este intens folosită de geologi, antropologi și arheologi.

datare cu heliu
Metodă de măsurare a vârstei rocilor bazată pe formarea heliului prin dezintegrarea izotopilor radioactivi de uraniu și toriu. Datorită acestei dezintegrări, cantitatea de heliu din orice mineral sau roci capabile să rețină heliu va crește pe durata existenței acelui mineral sau a rocii, iar raportul dintre heliu și substanțele din care provine dă posibilitatea de a măsura timpul geologic. Cantitatea relativ mare de heliu produsă în roci face posibilă extinderea datării cu heliu și în cazul rocilor și al mineralelor care nu sunt mai vechi de câteva zeci de mii de ani.

datare cu izotopi radioactivi
Metodă de stabilire a vârstei unui mineral ce se bazează pe evaluarea efectelor fisiunii spontane a uraniului-238, cel mai răspândit izotop de uraniu. Fisiunea provoacă contaminarea radioactivă sau izotopi radioactivi, care pot fi evidențiați prin filtrarea selectivă (eliminarea materialului respectiv cu ajutorul unei soluții) a substanței „gazdă" cu un reactiv chimic adecvat; procesul de filtrare permite vizualizarea și numărarea sub microscop a cavităților imprimate prin fisiune. Cantitatea de uraniu prezentă poate fi determinată prin iradiere, ceea ce produce fisiunea termică a uraniului-235. Aceasta duce la apariția altei serii de produși, în funcție de concentrația de uraniu prezentă în mineral. Astfel, raportul dintre produșii spontani de fisiune, apăruți pe cale naturală, și cei induși reprezintă o măsură a vârstei mostrei. *Vezi* datare.

datare cu plumb-210
Metodă de datare care folosește relația proporției izotopului radioactiv de plumb-210

cu izotopul stabil de plumb-206. Metoda a fost aplicată zăcămintelor de uraniu. Datarea cu plumb-210 este folositoare mai ales pentru determinarea vechimii sedimentelor marine recente, fiind folosită în studiile privind impactul activității umane asupra mediului acvatic.

datare cu potasiu-argon

Metodă de măsurare a vârstei rocilor vulcanice, bazată pe cantitatea de argon-40 din rocă. Potasiul-40 radioactiv se dezintegrează în argon-40 într-o perioadă de 1,3 miliarde de ani. Această metodă este utilă pentru stabilirea vârstei rocilor vechi de miliarde de ani. O metodă mai sofisticată, numită datare cu argon–argon, permite o estimare mult mai precisă a conținutului de potasiu-40 inițial, prin raportarea argonului-40 la argonul-39 din rocă, ajungându-se astfel la o stabilire mai exactă a vârstei. *Vezi și* datare.

datare cu rubidiu-stronțiu

Metodă de măsurare a vârstei rocilor, a mineralelor și a meteoriților prin măsurători ale cantităților de izotopi stabili de stronțiu-87, rezultat din dezintegrarea izotopilor radioactivi de rubidiu-87, prezent în rocă la momentul formării acesteia. Metoda este aplicabilă și rocilor foarte vechi, datorită procesului foarte lent de transformare: timpul de înjumătățire, necesar pentru ca jumătate din cantitatea inițială de rubidiu-87 să dispară, este de cca 48,8 miliarde de ani. *Vezi și* datare.

datare cu uraniu-234 – uraniu-238

Metodă de măsurare a vârstei geologice, care utilizează dezintegrarea radioactivă a izotopului de uraniu-238 în uraniu-234; metoda poate fi folosită pentru datarea sedimentelor din medii precum lacuri marine sau playa. Dat fiind că metoda este eficientă pentru o perioadă de 100 000 – 1,2 m.a.u., ea se situează între metoda de datare cu carbon-14 și cea de datare cu potasiu-argon.

datare cu uraniu-toriu-plumb *sau* datare cu plumb

Metodă de datare a rocilor cu vechime foarte mare prin intermediul cantității de plumb obișnuit pe care acestea o conțin. Plumbul obișnuit este orice plumb dintr-o rocă sau un mineral care conține o cantitate mare de plumb și o cantitate mică de precursori radioactivi ai plumbului (de ex. izotopii uraniu-235, uraniu-238 și toriu-232). Prin această metodă, vârsta Pământului a fost apreciată la 4,6 miliarde de ani. Cifra concordă și cu vârstele meteoriților, precum și cu vârsta Lunii, stabilite independent.

datorie

Obligație de a restitui bunurile sau de a plăti o sumă de bani împrumutați, de obicei cu o dobândă. În cazul guvernelor, necesitatea de a împrumuta bani pentru a finanța un deficit bugetar a dus la dezvoltarea a diferite forme de datorie publică. *Vezi* faliment; debitor și creditor; camătă.

datorie publică

Sumă totală a datoriilor unui guvern, care se regăsește în numărul de certificate emise către investitori. Datoria națională crește ori de câte ori statul înregistrează un deficit bugetar – adică atunci când cheltuielile statului depășesc veniturile dintr-un an. Pentru finanțarea datoriei, statul poate emite asemenea certificate, cum sunt obligațiunile sau bonurile de trezorerie. Nivelul datoriei naționale diferă de la țară la țară, de la mai puțin de 10% din produsul intern brut, până la mai mult de dublul produsului intern brut (PIB). Împrumutul public are un efect inflaționist asupra economiei și de aceea este adesea folosit în perioadele de recesiune pentru a stimula consumul, investițiile și ocuparea forței de muncă. *Vezi și* finanțarea deficitului, John Maynard Keynes.

Daubenton, Louis-Jean-Marie

(26.05.1716, Montbard, Côte d'Or, Franța – 01.01.1800, Paris)

Naturalist francez. Om de știință prolific; a efectuat multe descrieri zoologice și disecții, a întreprins studii de anatomie comparată a animalelor existente și a fosilelor, de fiziologie a plantelor și de mineralogie. El a adus oaia merinos în Franța.

Daubigny, Charles-François

(15.02.1817, Paris, Franța – 19.02.1878, Paris)

Pictor peisagist francez, membru al Școlii de la Barbizon. A fost discipolul tatălui său, și el pictor. A început prin a picta lucrări istorice și religioase, dar a trecut curând la peisaje. A pictat râuri, plaje și canale văzute dintr-o barcă. Imaginile sale sunt remarcabile prin compoziția lor degajată și prin reprezentarea firească a luminii naturale. Ca unul dintre cei dintâi adepți ai picturii în mijlocul naturii, este considerat pictorul care face legătura dintre naturalismul de la jumătatea sec. XIX și impresionism.

Daudet, Alphonse

(13.05.1840, Nîmes, Franța – 16.12.1897, Paris)

Nuvelist și romancier francez. A scris primul roman la vârsta de 14 ani. Deoarece părinții săi și-au pierdut toată averea, Daudet a fost nevoit să renunțe la școală și să intre în serviciul unui duce. Apoi s-a înrolat, dar, neputând suporta teroarea Comunei din Paris din 1871, a evadat. Sănătatea i-a fost distrusă de sărăcie și de bolile venerice care aveau să-l coste, până la urmă, viața. Sunt memorabile descrierile sale sentimental-umoristice ale vieții și oamenilor din S Franței, inspirate din experiența dobândită în mijlocul mai multor categorii sociale. Printre numeroasele sale opere se numără *Povestirile de luni* (Contes de lundi, 1873), piesa *Arlesiana* (L'Arlésienne, 1872), romanele *Nababul* (Le Nabab, 1877) și *Sapho* (1884), precum și câteva volume de memorii. Fiul său, Léon Daudet (1867–1942), a editat alături de Charles Maurras revista reacționară *L'Action Française*, dovedindu-se un scriitor satiric și polemic virulent, abordând domenii ca medicina, psihologia și afacerile publice.

Alphonse Daudet

H. ROGER-VIOLLET

Daumier, Honoré (-Victorin)

(20/26.02.1808, Marsilia, Franța – 11.02.1879, Valmondois)

Pictor, sculptor și caricaturist francez. S-a născut într-o familie de artiști. De la 13 ani și-a câștigat existența lucrând pentru un aprod la tribunal, iar mai târziu ca muncitor într-o librărie, unde a observat și a analizat ținuta și comportamentul oamenilor care proveneau din diferite clase sociale. În 1829, după ce studiase litografia, a început să publice în periodice caricaturi și desene satirizând politica și societatea franceză a sec. XIX, ajungând să se bucure de o mare reputație. A produs peste 4 000 de litografii și 4 000 de ilustrații. Tablourile sale, inspirate de teme literare descriind viața și obiceiurile contemporane, erau executate într-un stil viguros, ca niște schițe. Deoarece lucrările sale au fost rar expuse, Daumier a rămas necunoscut ca pictor. În sculptură, s-a specializat în caricaturi de capete și figuri. 15 busturi mici din lut, realizate de el, ocupă un loc important în istoria sculpturii.

daună

În domeniul dreptului, practică sau act prin care se aduce un prejudiciu drepturilor, intereselor și bunurilor altora deoarece este insultător, enervant, periculos sau nesănătos. Activități precum blocarea unui drum public, poluarea aerului și a apei, funcționarea unei case de toleranță sau deținerea de material explozibil reprezintă daune sau lezări aduse interesului public și sunt considerate încălcări ale legii. Producerea de daune la adresa unui interes sau bun personal (de ex. zgomot foarte puternic sau miros neplăcut) sunt frecvente în utilizarea proprietății private și pot face obiectul unui litigiu pe rolul instanțelor de judecată competente. Un tip de daună este reprezentat de un obiect aflat în posesia cuiva, care poate reprezenta un risc pentru copii sau pentru alte persoane care intră în contact cu acesta.

daune

În drept, banii atribuiți unei părți într-un proces civil, ca despăgubire pentru o pierdere sau un rău provocat acesteia de către altcineva. Teoria acordării de daune în cazul unui rău provocat cuiva sau al altei ofense susține că partea lezată trebuie considerată în situația în care s-ar fi aflat dacă ofensa nu s-ar fi petrecut, ceea ce poate fi realizat prin acordarea unei compensații în bani. Acolo unde răul provocat se referă la încălcarea unui contract, scopul daunelor este de a oferi părții păgubite beneficiul pe care l-ar fi primit în cazul în care contractul ar fi fost finalizat. Mai multe tipuri de daune (de ex. directe, accidentate și punitive) pot fi acordate pentru o singură pagubă.

Dauphiné

Regiune istorică și fostă provincie în SE Franței. Ocupată de burgunzi și apoi de franci, a făcut parte din Regatul de Mijloc al lui Lothar I, ca parte a regatului Arles, după împărțirea Imperiului Carolingian în 843 d.Hr. A fost vândută lui Filip VI al Franței, devenind în cele din urmă proprietatea de drept a fiului mai mare al regelui Franței, care primea titlul de delfin aferent proprietății. Regiunea a avut un statut cvasiindependent, până când a fost anexată Franței, în 1457. Dauphiné cuprinde porțiuni din regiunile administrative moderne Rhône-Alpi și Provence–Alpi–Coasta de Azur.

Davao

Oraș, 1 147 116 loc. în zona metropolitană (2000), în SE insulei Mindanao, Filipine. Situat la gura râului Davao, în golful cu

același nume, este port internațional și cel mai important centru comercial din regiune. Inițial a fost o colonie japoneză. Distrus în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial și apoi reconstruit, orașul este un amestec de influențe spaniole, americane și maure. Are o vastă zonă rurală în afara centrului său urban, dar este și unul dintre cele mai întinse orașe din lume, cu o suprafață de 2 212 kmp. Aici se găsește Universitatea din Mindanao (1946).

Davenant, Sir William *sau* William D'Avenant

(1606, Oxford, Anglia - 07.04.1668, Londra)

Poet, dramaturg și director de teatru britanic. Printre lucrările sale din tinerețe se numără comedia *Înțelepții* (The Witts, 1634) și un volum de poeme, *Madagascar* (1638). A fost numit Poet Laureat în anul 1638. Fiind implicat în diferite intrigi în timpul războaielor civile engleze, a fost întemnițat în Turnul Londrei, unde a lucrat la poemul epic intitulat *Gondibert* (1651). Ulterior, a încercat să reînvie teatrul englez (interzis sub Oliver Cromwell), introducând pentru prima dată în Anglia opera și decorurile pictate. Tot el este cel care a îngăduit femeilor să urce pe scenă pentru a juca în spectacole. După Restaurație, a continuat să scrie piese și a fondat un teatru.

Davenport, John

(04.1597, Coventry, Warwickshire, Anglia - cca 15.03.1670, Boston, Massachusetts, SUA)

Cleric puritan american de origine engleză. A fost vicar la Londra, iar în 1633 s-a mutat la Amsterdam și a devenit copastor al Bisericii Anglicane. În 1637 a plecat în America împreună cu Theophilus Eaton (cca 1590–1658) și cu discipolii lor. Împreună, au fondat o colonie la Quinnipiac (New Haven) în 1638. Davenport a ajuns pastor al bisericii din New Haven, iar Eaton a fost ales guvernator. Nereușind să împiedice unirea dintre New Haven și colonia din Connecticut, Davenport a plecat la Boston în 1667, devenind conducătorul primei biserici de acolo.

David

(/?/, Bethlehem, Iudeea – 962 î.Hr., Ierusalim)

Al doilea rege israelit (d. 1000–962 î.Hr.). David era slujitor la curtea lui Saul, însă gelozia monarhului l-a obligat să fugă. A devenit rege al Israelului după moartea lui Saul. A cucerit Ierusalimul de la iebusiți, făcându-l capitală, și i-a înfrânt pe filisteni, obținând controlul asupra multor regate vecine. A înfrânt câteva revolte, inclusiv una condusă de cel de-al treilea fiu al său, Absalom. A unificat întregul Israel și a transformat Ierusalimul în centru politic și religios al regatului. Din toate denumirile atribuite lui Dumnezeu a făcut simple titluri sau atribute ale lui Iahve, Dumnezeul Israelului, al cărui cult era celebrat în Ierusalim. Deși regatul s-a divizat în timpul fiului și succesorului său, Solomon, unitatea religioasă a rezistat, casa lui David simbolizând legătura dintre Dumnezeu și Israel. Cuvântul mesia provine de la *hameshiach*, titlul regilor descendenți ai lui David.

David I

(cca 1082,/?/ – 24.05.1153, Carlisle, Cumberland, Anglia)

Rege al scoțienilor (1124–1153) Cel mai mic dintre cei șase fii ai lui Malcolm III Canmore, a devenit rege după moartea fratelui său, Alexandru I. A creat o administrație centrală rudimentară, a bătut prima monedă regală scoțiană și a permis existența unei influente aristocrații normande în Scoția. A reorganizat biserica creștină scoțiană în conformitate cu uzanțele europene și englezești și a întemeiat multe comunități religioase. A obținut pământuri în centrul Angliei prin căsătoria cu fiica unui conte englez, în 1113, și a câștigat regatul Northumberland de la viitorul rege Henric II, în 1149.

David II

(05.03.1324, Dunfermline, Fife, Scoția – 22.02.1372, Scoția)

Rege al scoțienilor din 1329. Ca urmare a unui tratat de pace anglo-scoțian, a fost căsătorit la vârsta de patru ani cu sora lui Eduard III al Angliei. Domnia sa a fost marcată de conflictele cu Anglia și de declinul prestigiului monarhiei. A plecat în exil în Franța, în 1334, deoarece Eduard susținea un rival al său la tronul Scoției; a luptat de partea regelui Franței, Filip VI, împotriva lui Eduard. David s-a întors în Scoția în 1341, de unde a întreprins atacuri împotriva englezilor, care l-au capturat în 1346. A fost eliberat în 1357, obligându-se să-și răscumpere libertatea, dar propunerea sa de a ceda tronul Scoției în schimbul scutirii de plată a fost respinsă de către scoțieni.

David II *cunoscut ca* David Constructorul

(1073,/?/ – 1125,/?/)

Rege al Georgiei (1089–1125) Uneori, este numit și David III. A devenit conducător alături de tatăl său, George II, în 1089. David i-a înfrânt pe turci în Bătălia de la Didgori (1122) și a cucerit orașul Tbilisi. Sub conducerea sa, Georgia a devenit cel mai puternic stat din Caucaz.

David, Gerard

(/?/1460, Oudewater, Olanda – 13.08.1523, Bruges)

Pictor flamand. A lucrat mai ales în Bruges, intrând în breasla pictorilor în 1484 și devenind decan al acesteia în 1501. După moartea lui Hans Memling, a devenit cel mai important pictor al orașului. Cele mai multe dintre lucrările sale sunt retabluri și picturi cu teme religioase tradiționale, dar cele mai cunoscute tablouri sunt *Judecata lui Cambyses* și *Jupuirea lui Sisamnes* (1498), care abordează tema justiției. Inițial, acestea au fost expuse în clădirea primăriei din Bruges. Lucrările sale se numără printre primele picturi flamande care au preluat elemente din iconografia italiană renascentistă – *putti* (amorași) și ghirlande.

Fecioara și Pruncul împreună cu sfinții și magul, pictură pe lemn de Gerard David, cca 1505; Galeria Națională, Londra

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA GALERIA NAȚIONALĂ, LONDRA; FOTO, J.R. FREEMAN & CO. LTD.

David, Jacques-Louis

(30.08.1748, Paris, Franța – 29.12.1825, Bruxelles, Belgia)

Pictor francez. La 18 ani a intrat la Academia Regală de Pictură și Sculptură. În 1775 a plecat la Roma și a devenit un adept al stilului neoclasic, dar a studiat și opera unor pictori din sec. XVII, precum Nicolas Poussin și Caravaggio. Opera sa a exprimat reacția neoclasicismului de la sfârșitul sec. XVIII împotriva stilului rococo. În scurt timp, s-a făcut cunoscut ca pictor pe teme istorice, clasice și mitologice. A devenit pictorul recunoscut al Revoluției Franceze, apoi a fost numit portretist oficial al lui Napoleon. A fost membru fondator al noului Institut al Franței, care înlocuia Academia Regală, și a creat medalii comemorative și alte obiecte de propagandă revoluționară. Printre capodoperele sale se află și *Moartea lui Marat* (1793), o expresie a tragediei universale, dar și o portretizare a unui eveniment crucial din timpul Revoluției Franceze. Influența sa asupra artei europene a fost durabilă; printre elevii săi se numără A.-J. Gros și J.-A.-D. Ingres.

Jacques-Louis David, autoportret în ulei, 1794; Muzeul Luvru, Paris

ALINARI–ART RESOURCE/EB INC.

David, steaua lui ~
în ebraică **Magen David**

(Scutul lui David)

Simbol evreiesc compus din două triunghiuri echilaterale suprapuse ce formează o stea în șase colțuri. Poate fi văzută pe sinagogi, pe pietrele de mormânt și pe steagul statului Israel. Este un semn antic, puțin folosit de evrei înainte de Evul Mediu, care a fost popularizat de cabaliști ca mijloc de apărare împotriva spiritelor rele. Comunitatea evreiască din Praga l-a adoptat ca simbol oficial, iar folosirea sa a devenit foarte răspândită în sec. XVII. Deși nu are autoritate biblică și nici talmudică, steaua lui David a devenit o emblemă aproape universală a iudaismului în sec. XIX. Totodată, a fost și un simbol al martiriului și al eroismului, ca urmare a faptului că naziștii au folosit-o pentru a-i identifica pe evrei.

David ap Llywelyn

(/?/1208 – 25.02.1246, Aber, Gynedd, Țara Galilor)

Prinț galez, conducător al statului Gwynedd din N Țării Galilor (1240–1246). Tatăl său, Llywelyn ap Iorwerth, făcuse din Gwynedd un centru al puterii galeze. David, succesorul său de drept, s-a luptat pentru putere cu fratele său vitreg, pe care l-a întemnițat în 1239. A fost silit să cedeze o parte a teritoriului său lui Henric III al Angliei (1241), iar mai târziu i-a declarat acestuia război. S-a îmbolnăvit și a murit în timpul războiului. A fost primul conducător galez care s-a autointitulat prinț de Wales.

David din Tao

(m. 1000)

Prinț georgian, din familia Bagratid din Tao, o regiune între Georgia și Armenia. Conducător imparțial și prieten al bisericii, s-a aliat cu Vasile II pentru a-l înfrânge pe rebelul Bardas Skleros (976–979 d.Hr.), fiind recompensat cu multe posesiuni, ceea ce a făcut din el cel mai important conducător din Caucaz. Între 987 și 989 d.Hr., l-a sprijinit pe Bardas Phokas

împotriva lui Vasile, dar a fost înfrânt și a acceptat să-i cedeze acestuia proprietățile după moarte. În ciuda acestui fapt, urmașul lui David, Bagrat III (978 d.Hr.–1014), a devenit primul conducător al unui regat georgian unit.

davidieni

Sectă religioasă care crede în revenirea iminentă a lui Iisus Hristos. A fost înființată în 1935, lângă Waco, Texas, de către Victor Houteff, desprinzându-se din Adventiștii de Ziua a Șaptea. Sub conducerea lui Vernon Howell, un predicator charismatic și apocaliptic, care și-a luat numele David Koresh (1959–1993), secta a adunat arme în cartierul său general, unde în 1993 locuiau 130 de adepți. În acel an, în urma unui conflict armat în care au fost uciși patru agenți federali, agențiile federale de securitate au asediat cartierul timp de 51 de zile. La ordinul procurorului general Janet Reno, conflictul a fost încheiat printr-o luptă în urma căreia și-au pierdut viața în jur de 80 de membri, printre care mai mulți copii și Koresh însuși. Controversele privind circumstanțele exacte și necesitatea atacului final au determinat începerea unei anchete din partea Congresului, în urma căreia agenții federali au fost absolviți de vină, în 2000.

Davidson, Bruce

(n. 05.09.1933, Oak Park, Illinois, SUA)

Fotograf și cineast american. A studiat la Școala de Design a Universității Yale. A lucrat o vreme pentru revista *Life*, iar în 1958 a aderat la asociația fotografilor, numită Magnum Photos. A realizat un mare număr de eseuri fotografice remarcabile, cel mai important dintre ele fiind *Strada Est 100* (East 100th Street, 1970), compus din 123 de fotografii realizate cu un aparat de format mare, în Harlemul de Est din New York. De asemenea, a realizat mai multe scurtmetraje.

Davidson, Colegiul ~

Colegiu privat de arte liberale din Davidson, Carolina de Nord, fondat în 1837. Este afiliat Bisericii Presbiteriene, dar atitudinea sa față de educație nu este sectară. Femeile au fost admise aici pentru prima dată în 1972.

Davies, (William) Robertson

(28.08.1913, Thamesville, Ontario, Canada – 02.12.1995, Orangeville, Ontario)

Romancier și dramaturg canadian. A studiat la Universitatea din Oxford și, pentru mult timp, a editat ziarul *Examiner* din Peterborough (Ontario) și a predat la Universitatea din Toronto. Este cunoscut pentru trei trilogii: *Trilogia Deptford* (Deptford Trilogy) alcătuită din *A cincea afacere* (Fifth Business, 1970), *Manticora* (The Manticore, 1972) și *Lumea minunilor* (World of Wonders, 1975), romane în care sunt analizate viețile a trei bărbați care se întâlnesc într-un orășel canadian; *Trilogia Salterton* (Salterton Trilogy), alcătuită din trei comedii de moravuri, a căror acțiune se petrece într-un orășel universitar de provincie; și așa-numita *Trilogie din Cornwall: Îngerii rebeli* (The Rebel Angels, 1981), *Ce se naște din pisică...* (What's Bred in the Bone, 1985) și *Lira lui Orfeu* (The Lyre of Orpheus, 1988). Romanele lui Davis sunt remarcabile pentru satirizarea provincialismului burghez și pentru explorarea relației dintre misticism și artă.

Davies, Sir Peter Maxwell

(n. 08.09.1934, Manchester, Anglia)

Compozitor britanic. A studiat în Anglia, Italia și SUA. Este unul dintre fondatorii ansamblului contemporan The Fires of London, al cărui director muzical a fost în perioada 1970–1987; a scris multe dintre lucrările sale chiar pentru acest grup. Din 1970 trăiește și compune în insulele Orkney. A compus multe lucrări de teatru muzical și a dirijat orchestre în toată lumea. Cele mai cunoscute compoziții ale sale sunt *Opt cântece pentru un rege nebun* (Eight Songs for a Mad King, 1969) și *Nuntă în Orkney la răsărit de soare* (An Orkney Wedding, with Sunrise); printre celelalte lucrări ale sale se numără *Toana domnișoarei Donnithorne* (Miss Donnithorne's Maggot, 1974) și operele *Hangiul* (Taverner, 1968), *Martiriul Sfântului Magnus* (The Martyrdom of St. Magnus, 1976) și *Farul* (The Lighthouse, 1978), precum și șapte simfonii.

Davila, Alexandru

(12.02.1862, Golești, Argeș, România – 19.10.1929, București)

Om de teatru și dramaturg român, fiul lui Carol Davila și al Anicăi Racoviță, nepoata cărturarului Dinicu Golescu. După studiile efectuate în România și în Franța, ajunge atașat la Legația Română din Roma (1882). A fost editorul primei reviste românești cu subiecte sportive, *Revista sportivă* (1896), și fondatorul cotidianului *Rampa*. A fost director al Teatrului Național din București, întemeietor al companiei de teatru Davila (1909), prima companie particulară; capodopera sa este drama istorică *Vlaicu Vodă* (1902).

Davila, Carol *născut* Charles Davilla
(1832, Parma, Italia – 24.08.1884, București, România)

Medic și farmacist român de origine franceză. A urmat Facultatea de Medicină din Paris, iar după absolvire (1853), ajunge la București invitat de domnul Barbu Știrbei, pentru a organiza serviciul sanitar. A contribuit fundamental la organizarea învățământului medical din România, a fost profesor de chimie la Universitatea din București. A organizat serviciul românesc de ambulanțe, care s-a distins apoi în timpul Războiului de Independență. În 1855 a înființat o școală de felceri, iar în 1856, o școală secundară de chirurgie, pe care, subminat de adversari, a reușit să o mențină pe cheltuiala guvernului francez, transformând-o în Școala Națională de Medicină și Farmacie. După zece ani, în 1869, a înființat Facultatea de Medicină. Între timp, Davila a întemeiat învățământul farmaceutic și pe cel veterinar, a fondat numeroase societăți și reviste de specialitate (între care Asociația Medicilor Români, *Monitorul medical, Gazeta spitalelor*), a înființat, împreună cu horticultorul austriac Ulrich Hoffmann, grădina botanică din București, a introdus concursurile medicale și stagiile obligatorii în spitale. În 1861 a creat primul azil de orfane, pentru 40 de fetițe din mahalale, iar la puțin timp a înființat și un orfelinat de băieți. Cât timp a trăit Davila, a funcționat și o școală de surdomuți, cu atelier de tâmplărie și sculptură. Tot ideea lui a fost și introducerea consultațiilor gratuite în spitale, pentru bolnavii săraci. Spirit novator și neobosit, a stins în diferite regiuni ale țării epidemii grave, a călătorit și a inspectat spitale. În 1873 a participat la Expoziția Universală de la Viena cu un compartiment medical al României. Pe cheltuiala lui s-a editat culegerea de poezii populare a lui Vasile Alecsandri, pe care Davila, mare iubitor de folclor, a oferit-o ca premiu elevilor și elevelor din școlile sale. Activ în plan social, a înființat Societatea Română de Cruce Roșie (1876). A contribuit la redactarea primei farmacopei române. Principalele lui scrieri au fost *Profilaxia sifilisului* (1853) și *Aerul atmosferic* (1871).

da Vinci
Vezi Leonardo da Vinci

Davis
Strâmtoare în N Oceanului Atlantic, situată între SE insulei Baffin și SV Groenlandei. Separă golful Baffin, la N, de Marea Labrador, la S, și face parte din Pasajul de Nord-Vest. Are cca 650 km pe direcția NS și o deschidere de 325–650 km. A fost explorată în 1585 de navigatorul englez John Davis. De-a lungul coastei Groenlandei, Curentul Groenlandei duce apă relativ caldă în N, în timp ce Curentul rece al Labradorului transportă aisberguri spre S, de-a lungul țărmului estic al insulei Baffin.

Davis, Angela (Yvonne)
(n. 26.01.1944, Birmingham, Alabama, SUA)

Activistă politică americană. A fost doctorand la Universitatea din San Diego, California, avându-l drept coordonator pe Herbert Marcuse. Din cauza opiniilor sale politice, angajamentul de conferențiar în filozofie din cadrul UCLA (University of California, Los Angeles) nu i-a fost reînnoit. Devotată cauzei prizonierilor de culoare, a fost deosebit de atașată de George Jackson, membru al așa-numitului grup Soledad Brothers (numit după închisoarea Soledad). În 1970 a fost arestată pentru complicitatea la o tentativă eșuată de evadare din sala de judecată, în timpul căreia au fost uciși patru oameni, inclusiv fratele lui Jackson și judecătorul curții. Davis a devenit una dintre cele mai căutate persoane de FBI. A fost arestată în octombrie 1970 în New York, dar un juriu alcătuit din albi a achitat-o de acuzația de omor, răpire și complot. În 1980 a candidat fără succes pentru funcția de vicepreședinte din partea Partidului Comunist. În 1991, Davis a devenit profesor universitar în cadrul Universității Santa Cruz, California.

Davis, Benjamin O(liver), Jr.
(18.12.1912, Washington DC, SUA – 04.07.2002, Washington, DC)

Pilot și administrator american, primul general de culoare din aviația americană. A absolvit Academia Militară West Point, iar în 1941 a fost admis în armata americană, corpul de aviație. A organizat Escadronul de Luptă 99, prima unitate aviatică formată exclusiv din militari de culoare, iar în 1943 a organizat și a condus piloții Tuskegee. A zburat în 60 de misiuni de luptă. În 1948 a ajutat la organizarea desegregării aviației, iar mai târziu a comandat o escadrilă în Războiul din Coreea. S-a retras din armată ca general-locotenent în 1970 și a fost numit director al securității aviației civile din cadrul Ministerului Transporturilor din SUA (1971–1975). În 1998 i s-a acordat cea de a patra stea de general, obținând astfel cel mai înalt grad din armata americană.

Davis, Bette *născută* **Ruth Elisabeth**
(05.04.1908, Lowell, Massachusetts, SUA – 06.10.1989, Neuilly-sur-Seine, Franța)

Actriță americană de film. A interpretat câteva roluri mici în teatru, înainte de a ajunge la Hollywood, în 1931. După alte câteva roluri minore, și-a câștigat reputația cu *Robii* (Of Human Bondage, 1934) și *Patima* (Dangerous, 1935, Premiul Oscar). Cunoscută pentru întruchiparea unor caractere feminine puternice, a realizat roluri electrizante în filmele *Pădurea împietrită* (The Petrified Forest, 1936), *Jezebel* (1938, Premiul Oscar), *Nu vreau să mor* (Dark Victory, 1939), *Vulpițele* (The Little Foxes, 1941), *Dor nestins* (Now, Voyager, 1942), *Totul despre Eva* (All about Eve, 1950) și *Regina fecioară* (The Virgin Queen, 1955). Printre filmele ei târzii se numără *Ce s-a întâmplat cu Baby Jane?* (What Ever Happened to Baby Jane?, 1962) și *Balenele din august* (The Whales of August, 1987).

Davis, Cupa ~

Trofeu acordat echipei câștigătoare a turneului internațional de tenis de câmp pentru bărbați. A fost donată în 1900 de către Dwight E. Davis, el însuși jucător în primele două meciuri (de baraj), într-o competiție dintre echipele americane și cele britanice. De atunci, turneul a devenit o competiție internațională. Peste o sută de țări au participat la ea, dar de cele mai multe ori câștigătorii au fost jucători din SUA, Australia, Franța, Marea Britanie și Suedia.

Davis, David
(09.03.1815, Cecil County, Maryland, SUA – 26.06.1886, Bloomington, Illinois)

Jurist american. Și-a luat licența în drept la Yale în 1835 și a practicat dreptul în Bloomington. A fost ales în adunarea legislativă a statului Illinois în 1844. Pe când era judecător districtual (1848–1862), a devenit prieten apropiat al lui Abraham Lincoln și, în 1860, a avut o contribuție importantă la alegerea lui Lincoln ca președinte. În 1862 a fost numit la Curtea Supremă de Justiție a Statelor Unite, unde a activat până în 1877. A demisionat pentru a putea deveni membru al Senatului american (1877–1883).

Davis, Jefferson
(03.06.1808, Christian County, Kentucky, SUA – 06.12.1889, New Orleans, Louisiana)

Lider politic american, președinte al Confederației Statelor Americane (1861–1865). A absolvit Academia Militară West Point și a servit ca locotenent în Wisconsin, iar apoi în Războiul Șoimului Negru. În 1835 a devenit fermier în Mississippi. Ales în Camera Reprezentanților (1845–1846), a demisionat ca să lupte în Războiul mexican, unde s-a distins în Bătălia de la Buena Vista. Erou național, a fost membru al Senatului american (1847–1851) și apoi ministru de război în timpul mandatului președintelui Franklin Pierce (1853–1857). A revenit în Senat în 1857, unde a susținut drepturile statelor, dar a încercat să-i descurajeze pe secesioniști. După secesiunea statului Mississippi, în 1861, a demisionat din funcția de senator și a fost ales președinte al Confederației. A condus lupta celor din Sud, confruntându-se cu o mare lipsă de oameni, hrană și bani și înfruntând opoziția radicalilor din administrația sa. Când generalul Robert E. Lee s-a predat fără aprobarea sa, în aprilie 1865, Davis a fugit la Richmond, capitala confederată, sperând să continue lupta și să obțină condiții mai bune de pace din partea nordiștilor. Capturat și acuzat de trădare, nu a fost niciodată judecat; în 1867 a fost eliberat din închisoare, ca urmare a stării precare de sănătate. S-a retras în Mississippi și nu a cerut niciodată amnistierea sau reacordarea cetățeniei; aceasta i-a fost restituită postum, în 1978.

Davis, Miles (Dewey)
(26.05.1926, Alton, Illinois, SUA – 28.09.1991, Santa Monica, California)

Trompetist și șef de orchestră american, unul dintre cei mai originali și mai influenți muzicieni din lumea jazzului. Davis a crescut în East St. Louis, Missouri, și a început studiile la colegiul Julliard din New York în 1944. A lucrat cu Charlie Parker între 1946–1948. Primele sale încercări ca șef de orchestră s-au concretizat în înregistrarea albumului *Birth of the Cool* (1949), în care o estetică lejeră înlocuia freneticul bebop și lansa școala de cool-jazz a anilor 1950. Începând cu anul 1955, grupurile muzicale conduse de el au dezvăluit abordarea sa lirică și sobră, deosebită de complexitatea densă a unor saxofoniști precum John Coltrane sau Wayne Shorter. Tonul său întunecat, meditativ, improvizațiile ritmate logic și frecventa folosire a surdinei au avut o mare influență asupra altor trompetiști de jazz. Albumul din 1959, *Kind of Blue*, a reprezentat un exemplu îndrăzneț de jazz armonic modal. În anii 1960, muzica sa a devenit mai agresivă, iar când a folosit

Miles Davis, 1969

LONDON DAILY EXPRESS/PICTORIAL PARADE

instrumente electronice, la sfârșitul deceniului, în *Bitches Brew* (1969), a dat naștere la fuziunea jazz-rock din anii 1970.

Davis, Sir Colin (Rex)
(n. 05.09.1927, Weybridge, Surrey, Anglia)

Dirijor britanic. Autodidact, a obținut primul succes cu o producție din anul 1958 a *Răpirii din serai* de W.A. Mozart. Reputația sa a crescut în anul următor, când l-a înlocuit cu succes pe Otto Klemperer. A fost director muzical la Opera Covent Garden între 1971–1986 și prim-dirijor al Orchestrei Simfonice Radio din Bavaria între 1983–1992. A fost numit prim-dirijor al Orchestrei Simfonice din Londra în 1995. Are o afinitate specială pentru muzica lui Hector Berlioz și cea a lui Jean Sibelius.

Davis, Stuart
(07.12.1894, Philadelphia, Pennsylvania, SUA – 24.06.1964, New York, New York)

Pictor abstracționist american. A fost fiul unui grafician, care l-a încurajat să-și dezvolte interesul pentru artă. A studiat la New York, cu Robert Henri (1909–1912), a realizat desene pentru publicația periodică *The Masses*, asociată Școlii Ash Can, și a expus la Expoziția Armory. În urma vizitei sale la Paris (1928–1929), și-a creat propria variantă de cubism. A început să rearanjeze formele naturale din viața de zi cu zi în tipare plate, tip poster, cu contururi apăsate și culori contrastante (culorile disonante și ritmurile repetitive reflectă interesul său pentru jazz), într-un stil care a condus în cele din urmă la tipare în întregime abstracte. Este considerat cel mai ilustru reprezentant american al cubismului.

Davos

Comună în E Elveției, 11 417 loc. (2000). Este compusă din două sate, Davos-Platz și Davos-Dorf, situate într-o vale a Alpilor. Inițial locuită de vorbitori de retoromană, comuna a fost colonizată de vorbitori de germană în sec. XIII. A devenit capitala Ligii Celor Zece Jurisdicții (sau Curții) în 1436 și a fost guvernată de Austria între 1477–1649. După anii 1860, a devenit o stațiune balneară la modă, iar în sec. XX a devenit centru pentru schi și alte sporturi de iarnă. În anii 1990, Davos a ajuns cunoscut pentru găzduirea Forumului Economic Mondial, o adunare anuală a oamenilor politici și a finanțiștilor care reprezintă o elită transnațională.

Davout, Louis-Nicolas, Prinț d'Eckmühl
(10.05.1770, Annoux, Franța – 01.06.1823, Paris)

General francez din războaiele napoleoniene. În ciuda originii sale nobile, în 1790 și-a condus regimentul într-o revoltă prorevoluționară și și-a făcut datoria cu cinste în campania belgiană din 1792–1793. L-a însoțit pe Napoleon în Egipt (1798–1799), fiind promovat la rangul de general de divizie. În calitate de comandant de corp de armată, a avut un rol însemnat în obținerea victoriilor de la Austerlitz (1805), Auerstedt (1806), Jena (1806), Eylau (1807), Eckmühl (1809) și Wagram (1809). A fost făcut duce (1808) și apoi prinț (1809) de către Napoleon și a fost ministrul de război al acestuia, în timpul celor O Sută de Zile.

Davy, Sir Humphry
(17.07.1778, Penzance, Cornwall, Anglia – 29.05.1829, Geneva, Elveția)

Chimist englez. La numai 20 de ani a devenit celebru datorită descoperirilor din domeniul gazelor. Descoperirea efectului anestezic al monoxidului de azot, în 1799, a fost de mare ajutor chirurgiei. A făcut, de asemenea, cercetări de pionierat asupra celulelor voltaice și a bateriilor, tăbăcirii, electrolizei și a analizei minerale. În *Elemente de chimie agricolă* (Elements of Agricultural Chemistry, 1813), a fost primul care a aplicat sistematic principiile chimice în cultivarea pământului. A fost primul care a izolat potasiul, sodiul, bariul, stronțiul, magneziul și calciul; de asemenea, a descoperit borul și a studiat amănunțit clorul și iodul. A analizat mulți pigmenți și a demonstrat că diamantul este o formă de carbon. A fost unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai metodei științifice. Cercetările sale asupra exploziilor din mine și a focului, precum și invenția lămpii de siguranță i-au adus un mare prestigiu, în 1820 devenind președinte al Societății Regale din Londra.

Dawenkou, cultura ~ *sau* cultura Ta-wen-k'ou

Cultură chineză din Neolitic (cca 4500–2700 î.Hr.). Au fost descoperite oale realizate cu roata olarului și desenate în culori variate, ornamente din piatră, jad și os, orașe împrejmuite cu ziduri și monumente funerare ale unor personaje ilustre, unde erau expuse diferite bunuri, colți de animale, capete și maxilare de porc. *Vezi* cultura Erlitou; cultura Hongshan; cultura Longshan; Neolitic.

Dawes, Charles G(ates)
(27.08.1865, Marietta, Ohio, SUA – 23.04.1951, Evanston, Illinois)

Om politic american. A practicat dreptul în Nebraska, apoi a fost numit inspector

de stat al valutei (1897–1902). În Primul Război Mondial, a condus serviciul de aprovizionare al Forței Expediționare Americane în Franța. În 1923 a prezidat Comisia aliată pentru reparații de război și a conceput Planul Dawes. A fost vicepreședinte (1925–1929), sub Calvin Coolidge. În 1925 a primit Premiul Nobel pentru pace, alături de Sir Austen Chamberlain.

Dawes, Legea Împroprietăririi Generale ~ *sau* Actul Proprietății Individuale Dawes

(1887)

Lege americană a împărțirii pământurilor, propusă de senatorul de Massachusetts, Henry L. Dawes (1816–1903), ca mod de a-i „civiliza" pe indienii americani, transformându-i în fermieri. Fiecărui indian cap de familie i se alocau 80–160 de acri, deși, în realitate, dreptul la proprietate era acordat după 25 de ani, pentru a împiedica vânzările către speculanți. Rezultatul involuntar al acestei legi a fost slăbirea structurii tribale, iar eșecul multor indieni nomazi de a se adapta la o existență bazată pe agricultură a dus la o viață plină de sărăcie, boli și deznădejde în rezervații. Ca urmare a prevederii care făcea posibilă vânzarea „surplusului" de pământ din rezervații, albii au acaparat, până în 1923, două treimi din pământul indienilor.

Dawes, Planul ~

(1924)

Plan care prevedea plata de către Germania a reparațiilor (despăgubiri de război) după Primul Război Mondial, întocmit de un comitet de experți prezidat de Charles Dawes. Suma totală a reparațiilor nu a fost stabilită, dar plățile trebuiau să înceapă de la un miliard de mărci în aur în primul an și să crească la 2,5 miliarde, până în anul 1928. Planul prevedea reorganizarea Reichsbank și un împrumut străin inițial de 800 de milioane de mărci pentru Germania; ulterior, a fost înlocuit de un plan mai îngăduitor, Planul Young.

Dawson, George Geoffrey *născut* George Geoffrey Robinson

(25.10.1874, Skipton-in-Craven, Yorkshire, Anglia – 07.11.1944, Londra)

Ziarist englez, redactor influent al cotidianului londonez *Times*. În timp ce lucra în administrația publică din Africa de Sud, a devenit redactor al ziarului *Johannesburg Star*, dorind să promoveze politica oficială. Ca redactor la *The Times*, între 1912–1919 și 1923–1941, a fost asociat cu un grup care încerca să influențeze politica națională prin relațiile personale cu importanți oameni de stat; se considera „secretarul general al cercurilor conducătoare". Spirit pacificator, a jucat un rol notabil în politica în urma căreia s-a ajuns la Acordul de la München din 1938.

Daxue *sau* Ta hsüeh

(*în chineză*, măreața învățătură)

Text chinezesc de mică întindere, atribuit lui Confucius și discipolului său, Zengzi. Vreme de secole a existat doar ca un capitol al cărții *Liji* (*vezi* Clasicele cinci), dar a ajuns renumit atunci când a fost republicat drept una dintre Cele patru cărți. În el se afirmă că pacea lumii nu este posibilă decât dacă un conducător își organizează propria țară, dar nici un conducător nu poate face aceasta fără ca mai întâi să-și pună ordine în propria familie, pentru aceasta fiind nevoie de virtute personală. Prefața lui Zhu Xi explică faptul că textul este un mijloc de dezvoltare personală, care îl educă pe individ să-și cultive bunăvoința, spiritul dreptății și al decenței, precum și înțelepciunea.

Day, Doris *născută* Doris von Kappelhoff

(n. 03.04.1924, Cincinnati, Ohio, SUA)

Cântăreață și actriță americană de film. A fost solista unei formații în anii 1940, apoi a făcut o carieră solo de succes. A debutat în film în 1948 și a apărut în musicaluri precum *Calamity Jane* (1953), *Inimă tânără* (Young at Heart, 1955) și *Petrecere în pijamale* (The Pijama Game, 1957). Rolurile sale de fată veselă și de treabă au întruchipat idealul de femeie americană din anii 1950. A jucat roluri dramatice în *Iubește-mă sau părăsește-mă* (Love Me or Leave Me, 1955) și *Omul care știa prea multe* (The Man Who Knew Too Much, 1956), apoi a început să joace în comedii, cum au fost *Confidențe la așternut* (Pillow Talk, 1959) și *Se mărită Cathy* (That Touch of Mink, 1962). A fost gazda showului de televiziune *The Doris Day Show* (1968–1973).

Day, Dorothy

(09.11.1897, New York, New York, SUA – 29.11.1980, New York)

Ziaristă și reformatoare socială americană. În timpul studenției la Universitatea din Illinois (1914–1916), a citit mult din operele autorilor socialiști, iar mai târziu a devenit și membră a Partidului Socialist. În 1916 s-a întors la New York, ca să lucreze pentru ziarele radicale *The Call* și *The Masses*. După nașterea fiicei sale (1927),

a rupt legăturile cu radicalii și s-a convertit la romano-catolicism. A publicat în ziarul catolic liberal *Commonweal*, iar în 1933 a fondat împreună cu Peter Maurin (1877–1949) *The Catholic Worker*, care exprima vederile ei despre personalism. A încercat să-i ajute pe cei săraci, prin înființarea de cămine pentru aceștia în diverse orașe, ca parte a mișcării Muncitorul Catolic (The Catolic Worker). După moartea lui Maurin, a continuat să publice ziarul și să administreze căminele pentru săraci. Deși vederile ei pacifiste declarate au fost criticate de conservatorii catolici, totuși aceste concepții i-au influențat pe unii catolici liberali, precum Thomas Merton și Daniel și Philip Berrigan.

dayak

Populație nemusulmană indigenă din insula Borneo, aflată în zonele de S și de V ale insulei (Kalimantanul actual). Dayak este un termen generic, fără nici o semnificație etnică sau tribală, care diferențiază populația indigenă de cea malaysiană din zonele de coastă. Cei mai mulți dayak sunt riverani și locuiesc în comunități mici, formate din case lungi pentru toți membrii. Copiii locuiesc cu părinții până la căsătorie, iar băieții, care de obicei își caută soții în afara satului, pleacă să locuiască în comunitățile acestora. Își câștigă existența din cultivarea orezului, pescuit și vânătoare. Astăzi, numărul lor este de peste două milioane.

Dayan, Moshe

(20.05.1915, Deganya, Palestina – 16.10.1981, Tel Aviv (-Yafa), Israel)

Militar și om de stat israelian. Născut din părinți ruși în primul kibbutz din Israel, a devenit luptător de gherilă împotriva incursiunilor arabe din timpul mandatului britanic. A fost întemnițat de britanici, pentru scurt timp, din cauza apartenenței sale la organizația militară sionistă Hagana. În Al Doilea Război Mondial, și-a pierdut un ochi în luptele din Siria. A fost comandant în armata israeliană în timpul primului război arabo-israelian (1948–1949). A fost șeful statului-major, în timpul Crizei din Suez (1956), apoi ministru al agriculturii (1959–1964). A fost numit ministru al apărării chiar înaintea Războiului de Șase Zile, iar victoria Israelului i-a adus o uriașă popularitate. A rămas în această funcție până în 1974. S-a alăturat Partidului Likud, în calitate de ministru de externe, când acesta a venit la putere, în anul 1977, și a participat la negocierea Acordurilor de la Camp David din 1978.

Dayananda Sarasvati
născut **Mula Sankara**

(1824, Tankara, Gujarat, India – 30.10.1883, Ajmer, Rajputana)

Ascet hindus și reformator social. Fiind brahman, la vârsta de 14 ani a respins ceea ce el denumea „adorarea idolilor", când a văzut că șoarecii năpădiseră o statuie a lui Shiva, atrași de ofrandele puse în fața acesteia. Căutările sale spirituale l-au condus la Yoga, și, pentru a evita o căsătorie aranjată, a intrat în ordinul ascetic Sarasvati. A petrecut 15 ani călătorind în căutarea adevărului religios, iar în 1863 a început să-și predice viziunea de reinstaurare a unei religii vedice purificate. I-a combătut pe învățații hinduși ortodocși și pe misionarii creștini, iar în 1875 a fondat Arya Samaj. S-a opus căsătoriei între copii și interdicției de a se recăsători, impuse văduvelor, și a deschis studiul Vedelor pentru toate castele.

Day-Lewis, C(ecil)

(27.04.1904, Ballintubbert, County Leix, Irlanda – 22.05.1972, Hadley Wood, Hertfordshire, Anglia)

Poet britanic de origine irlandeză. Fiu de cleric, a studiat la Universitatea Oxford, iar în anii 1930 a devenit membru al unui cerc de poeți de stânga, condus de W.H. Auden. Mai târziu, și-a creat un stil poetic personal, exprimat în forme tradiționale. Printre lucrările sale se numără traduceri din *Georgicele* (1940), *Eneida* (1952) și *Eglogele* (1963) lui Vergiliu, precum și volumele de versuri *Camera* (The Room, 1965) și *Șoaptele rădăcinilor* (The Whispering Roots, 1970). A scris și o autobiografie, *Ziua îngropată* (The Buried Day, 1960) și câteva romane polițiste, sub pseudonimul Nicholas Blake. A devenit Poet Laureat al Angliei în anul 1968.

Dayr al-Bahri

Vezi Deir el-Bahri

Dayton

Oraș în SV statului Ohio, SUA, 166 179 loc. (2000). Întemeiat pe malul râului Miami, în 1796, de către un grup de veterani ai Războiului de Independență, s-a dezvoltat ca port riveran ce transporta produse agricole. Deschiderea canalului de pe râurile Miami și Erie, în 1829, între Dayton și Cincinnatti și construirea căii ferate în 1851 au stimulat creșterea industrială a orașului. Aici s-au născut și au fost înmormântați frații Wilbur și Orville Wright. Orașul este centru comercial și sediul bazei aeriene Wright-Patterson (fondată în 1946)

și al Institutului de Tehnologie al Aviației (1947). Are mai multe colegii și universități și, de asemenea, un institut de artă și o orchestră simfonică.

Daytona Beach

Oraș de coastă în NE Floridei, SUA, 64 112 loc. (2000). Situat la S de Jacksonville, a fost fondat de Mathias Day în 1870 și încorporat statului în 1876. În 1926, orașele Seabreeze, Daytona și Daytona Beach au fost reunite sub numele Daytona Beach. Plaja Ormond-Daytona, cu nisip alb și dur, este folosită ca pistă de încercare pentru automobile încă din 1903. Orașul este cunoscut pentru circuitul de automobile Daytona International Speedway.

Da Yu *sau* Ta Yu

Unul dintre cei trei împărați legendari ai Chinei, presupusul fondator al dinastiei Xia. Sub conducerea lui s-au desfășurat lucrări de drenare, care, după ani de muncă asiduă, s-au finalizat cu succes prin realizarea unor ieșiri la mare. *Vezi* Shun, Yao.

Dazai, Osamu *născut* Shuji Tsushima

(19.06.1909, Kanaji, prefectura Aomori, Japonia – 13.06.1948, Tokyo)

Romancier japonez. La sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial s-a impus ca exponent al epocii sale, redând atmosfera de confuzie postbelică, în care valorile tradiționale erau discreditate. Fiu al unui politician și proprietar de pământuri, a folosit adesea mediul social din care provenea ca sursă de inspirație pentru lucrările sale. *Tsugaru* (1944) este probabil cel mai bun roman al său. Scrierile sale postbelice, *Apus de soare* (Shayō, 1947), *Nevasta lui Villon* (Viyon no Tsuma, 1947) și *Inuman* (Ningen Shikaku, 1948), au un ton din ce în ce mai deznădăjduit, reflectând criza care l-a dus la sinucidere la vârsta de 38 de ani.

dărăcire

În industria textilă, proces de separare a fibrelor, astfel încât acestea să se aranjeze paralel și să se îndepărteze impuritățile. Bumbacul, lâna, deșeurile de mătase și firele toarse manual sunt supuse procesului de dărăcire. Dărăcirea produce un strat subțire și uniform, care este apoi condensat într-o formă cât mai subțire, continuă și nerăsucită, numită bandă de cardă. Dărăcirea este urmată de pieptănare, un proces care înlătură fibrele scurte, lăsând șuvița compusă în întregime din fibre lungi, toate dispuse paralel, netede și mai strălucitoare decât cele care nu au fost supuse acestui procedeu. Pieptănate și dărăcite, suvițele sunt apoi toarse.

Dărăscu, Nicolae

(18.02.1883, Giurgiu, România – 14.08.1959, București)

Pictor român, acuarelist influențat de impresionism și de neoimpresionism. A făcut studii la Academia de Arte Frumoase din București (1902–1906), iar apoi a călătorit în Franța (1906–1908), la Veneția (1909), dar și în țară. În Franța a cunoscut atmosfera atelierului lui Jean Paul Laurens (Academia Julien) și mai târziu a celui patronat de Luc Olivier Merson (Academia Artelor Frumoase). A fost, pentru o vreme, atras de studiul legilor opticii care guvernează raporturile dintre culori, iar efectul acestora asupra operelor sale a fost vizibil la expoziția din 1913. Cu timpul însă, expresivitatea de tipul celei din lucrările lui Henri Matisse a început să-l atragă mai mult, determinându-l să-și reducă paleta coloristică numai la roșu, galben, albastru și verde, redarea armoniei cromatice făcându-se prin juxtapunerea acestora. Spre sfârșitul vieții a atins o stăpânire rațională a mijloacelor de expresie, fapt dovedit de mari compoziții cu nuduri feminine sau peisaje de largă respirație (*Cimitir turcesc, Peisaj argeșean*). Cea mai importantă expoziție personală a fost organizată în 1936, la sala Dalles, unde a expus 85 de lucrări. Pictura sa dezvăluie disprețul pentru detaliile obiectului, în favoarea redării formelor prin culoare, putând fi caracterizată prin amploarea viziunii. Alte lucrări: *Calea Victoriei pe ploaie, Palat venețian, Han vechi la Balcic, Bărci pe lagună.*

dăunător

Organism, de obicei animal, considerat o amenințare pentru oameni. De cele mai multe ori, animalele dăunătoare se hrănesc cu aceleași resurse naturale pe care le consumă și oamenii. Dăunătorii pot transmite boli și pot produce mari stricăciuni recoltelor și animalelor domestice. Printre dăunătorii nevertebrați se numără protozoarele, viermii plați, nematodele, moluștele, arahnidele și insectele. Mamiferele și păsările pot fi, de asemenea, dăunători. Tipul de agricultură bazat pe monocultură implică folosirea unei game variate de pesticide. Cultivarea unor specii exotice implică riscul proliferării, căci se înmulțesc dăunătorii. Anumite ciuperci, bacterii și virusuri sunt, de asemenea, considerate dăunători. Plantele dăunătoare sunt numite buruieni.

Dâmbovița

Județ, 4 054 kmp, situat în partea central-sudică a României, în bazinele superioare ale

râurilor Ialomița și Dâmbovița. Are un relief variat, dispus etajat în trei trepte majore ce se succed de la N la S pe o diferență de nivel de 2 375 m. În N se află Munții Bucegi (vârful Omu, 2 505 m), în partea central-nordică se găsește zona subcarpatică și de podiș, iar în S – Câmpia Română. În județul Dâmbovița se află șase orașe, dintre care un municipiu. O parte din teritoriul actualului județ a aparținut voievodatului lui Seneslau (sec. XIII). Cu câteva întreruperi, Târgoviște, oraș situat în acest județ, a fost între sec. XIII–XVII capitala Țării Românești. Țara Dâmboviței este o unitate administrativă tradițională, menționată documentar ca atare, pentru prima oară, în 1512. Economia are o structură industrial-agrară; o pondere importantă o au terenurile arabile și suprafețele acoperite cu livezi. Ca obiective turistice sunt peisajele montane ale munților Leaota și Bucegi, stațiunea Pucioasa, monumentele istorice din Târgoviște, poiana cu narcise de la Vișina.

Dâmbovița

Râu în S României, afluent de stânga al Argeșului; are o lungime de 268 km și un bazin hidrografic de 2 759 kmp. Izvorăște din N Munților Iezer, traversează Munții Piatra Craiului printr-un sector de chei, străbate apoi culoarul depresionar Rucăr–Dragoslavele, Subcarpații, Podișul Getic și Câmpia Română, trecând prin București, și se varsă în Dunăre.

DDT /diclor-difenil-tricloretan/

Insecticid sintetic aparținând familiei halogenilor organici. Paul Hermann Müller, care a primit Premiul Nobel pentru întreaga sa operă, a descoperit în 1939 eficiența utilizării lui pentru o mare varietate de boli. În anii 1960, multe specii de insecte dezvoltaseră populații rezistente la DDT; între timp, acest compus foarte stabil s-a integrat în lanțul trofic, având efecte toxice asupra unor specii de păsări și pești. În anii 1960 s-a constatat că DDT-ul și alte substanțe chimice similare au contribuit la scăderea dramatică a populației anumitor păsări, inclusiv din rândul vulturilor pleșuvi.

de *sau* te

(*în chineză*, virtute)

În taoism reprezintă potențialitatea lui tao, care este prezentă în toate lucrurile; în confucianism, semnifică bunătatea interioară și decența. În ambele sisteme, este considerat principiul activ al lui tao, fiind astfel echivalat cu viața sau cu principiul moral. În tao-te ching, este descris ca funcționare inconștientă a sinelui fizic, care poate trăi în armonie cu natura. Se crede despre *de*-ul personal că înflorește atunci când individul renunță la ambiție și la spiritul de contradicție în favoarea unei vieți armonioase, care îl ajută să conștientizeze existența unei unități fundamentale care străbate întregul univers.

Deaghilev, Serghei (Pavlovici) *sau* Diaghilev

(31.03.1872, Novgorod, Rusia – 19.08.1929, Veneția, Italia)

Impresar rus, director fondator al trupei Ballets Russes. După ce a studiat dreptul la Universitatea din Sankt Petersburg (1890–1896), a fost cofondator și director (1899–1904) al revistei de avangardă *Mir Iskusstva* (Lumea artei). A plecat la Paris, unde a prezentat cu mare succes producțiile baletului și ale operei rusești. În 1909 a fondat trupa Ballets Russes, cu care a realizat o extraordinară sinteză de dans, artă și muzică, prin reunirea unor remarcabili coregrafi, dansatori, compozitori, actori și scenografi. Și-a condus trupa până la moartea sa, având o personalitate tiranică și energică. Marea influență a lui Deaghilev a fost resimțită în arta întregului sec. XX.

Serghei Pavlovici Deaghilev, cca 1916

COLECȚIA DANS, BIBLIOTECA PUBLICĂ DIN NEW YORK CENTRUL LINCOLN, FUNDAȚIILE ASTER, LENOX ȘI TILDEN

Déak, Ferenc

(17.10.1803, Söjtör, Ungaria, Imperiul Austriac – 28/29.01.1876, Budapesta)

Om politic maghiar. A intrat în Dieta maghiară în 1833, devenind liderul mișcării reformiste pentru emanciparea politică a Ungariei. Numit ministru de justiție în 1848, a fost principalul autor al legilor reformatoare din aprilie. În anii 1860 a înaintat Austriei condițiile de reconciliere ale Ungariei în termenii care au dus la Compromisul din 1867, stabilind dualismul austro-ungar, și tot el a contribuit la redactarea legislației care deriva din Compromis.

Dealu, mănăstirea ~

Lăcaș de cult din România, situat în apropierea orașului Târgoviște. Așezarea monastică exista deja la 17 noiembrie 1431, când este menționată într-o danie a lui

Alexandru Vodă Aldea. După reclădirea ei, în sec. XVI, mănăstirea devine necropolă domnească, în prezent una dintre cele mai mari din România, cu șase morminte voievodale. Este un important centru cultural și de învățământ: aici a funcționat tiparnița lui Macarie, unde s-a tipărit în 1508 *Liturghierul*, prima carte în limba slavonă din Țara Românească, *Octoihul* în 1510 și *Evangheliarul* în 1512. Pronaosul bisericii adăpostește mormântul lui Radu cel Mare și racla cu capul lui Mihai Viteazul. Sarcofagele din marmură ale acestor voievozi au fost executate între 1912 și 1913 de Frederic Storck.

Dealurile de Vest

Întinsă regiune de dealuri piemontane în V României, lipită de zona muntoasă a Carpaților Occidentali, extinsă discontinuu între râurile Nera (S) și Someș (N). Sunt alcătuite predominant din argile, pietrișuri și nisipuri și acoperite de depozite aluvionare recente. În N apar intercalări de roci dure (andezite, calcare), ce se manifestă în relief sub forma unor măguri proeminente. Altitudinea variază de la 400–600 m la contactul cu muntele, la 150–250 m la trecerea spre câmpie. Relieful se caracterizează prin ansambluri de culmi prelungi, cu suprafețe netede, monoclinale.

Dealurile Negre /Black Hills/

Grup de munți la V de Dakota de Sud și la NE de Wyoming. Ocupând o suprafață de aproape 15 540 kmp, se situează între râurile Cheyenne și Belle Fourche și ating o altitudine maximă de 2 207 m în vârful Harney. Numele lor se referă la imaginea întunecată a vârfurilor rotunde și a pantelor abundent împădurite care se pot vedea de la distanță. Prin tratatul din 1868, indienilor sioux li s-au garantat drepturile asupra regiunii; cu toate acestea, descoperirea aurului în anul 1874 a condus la un aflux de mineri albi și la războiul de pe Dealurile Negre (1876), când a avut loc Bătălia de la Little Bighorn. Printre atracțiile turistice se numără orașul minier Deadwood, Muntele Rushmore și Monumentul Național Jewel Cave, Parcul Național Wind Cave și Parcul de Stat Custer, toate aflate în Dakota de Sud, precum și Monumentul Național Devils Tower din Wyoming.

Dean, Dizzy *născut* Jay Hanna Dean

(16.01.1911, Lucas, Arkansas, SUA – 17.07.1974, Reno, Nevada)

Jucător de baseball american. A intrat în echipa St. Louis Cardinals în 1932, cucerind Liga Națională timp de cinci sezoane. În 1937, alături de fratele său, Paul (poreclit Daffy), a câștigat Campionatul Mondial jucând la Cardinals. În acel an, a câștigat 30 de meciuri și a pierdut șapte; încă deține acest record în Liga Națională. Și-a încheiat cariera la Chicago Cubs, unde fusese cedat pentru sezonul 1938. Fiind cunoscut pentru personalitatea sa vioaie, după retragere, la vârsta de 30 de ani, a devenit om de televiziune.

Dean, James (Byron)

(08.02.1931, Marion, Indiana, SUA – 30.09.1955, lângă Paso Robles, California)

Actor american de film. La început, a jucat roluri mici în patru filme, după care a ajuns pe Broadway, unde rolul său din *Imoralul* (The Immoralist, 1954) i-a adus o carieră scurtă, dar strălucitoare, în lumea filmului. Rolul principal din *La est de Eden* (East of Eden, 1955) i-a adus o nominalizare la Premiul Oscar. În rolul adolescentului neînțeles din *Rebel fără cauză* (Rebel Without a Cause, 1955), a întruchipat confuzia și neliniștea tinerilor din anii 1950. În ultimul său film, *Uriașul* (Giant, 1956), a jucat rolul unui tânăr nonconformist, ajutor la o fermă. Moartea sa la 24 de ani, într-un accident de automobil, înainte de premiera filmului, a provocat tristețe printre fani și l-a transformat într-un idol al generației sale.

James Dean în *Uriașul* (Giant,1956)

Dean, John Wesley, III

(n. 14.10.1938, Akron, Ohio, SUA)

Avocat american, consilier la Casa Albă. A studiat dreptul la Universitatea Georgetown și a fost numit consilier la Casa Albă de către președintele Richard Nixon în 1970. În 1972, Nixon i-a cerut lui Dean să investigheze dacă personalul de la Casa Albă era implicat în spargerea ce avusese loc la hotelul Watergate *(vezi* scandalul Watergate). Refuzând să participe la mușamalizarea cazului, Dean a declarat anchetatorilor federali ceea ce descoperise. A fost concediat de Nixon în aprilie 1973, iar două luni mai târziu a depus mărturie în fața comisiei Senatului despre obstrucționarea justiției de către oficialii de la Casa Albă, inclusiv de către președinte. Mărturia sa a contribuit la decizia lui Nixon de a demisiona, în 1974.

Deane, Silas
(24.12.1737, Groton, Connecticut, SUA – 23.09.1789, pe mare, lângă Deal, Kent, Anglia)

Diplomat american. A fost delegat la Congresul Continental, care l-a trimis în secret în Franța, în 1776, pentru a obține asistență financiară și militară. Transporturile de arme pe care le-a obținut au contribuit la victoria americanilor în Bătălia de la Saratoga. În 1777, alături de Benjamin Franklin și de Arthur Lee (1740–1792), a negociat cu Franța tratate de alianță și comerciale. Mai târziu, Lee a insinuat că Deane și-a însușit unele sume de bani; deși acuzația nu a fost niciodată dovedită, aceasta i-a distrus reputația.

Dearborn
Oraș, 97 775 loc. (2000), în SE statului Michigan, SUA. Întemeiat în 1795, a fost inițial o stație de diligență între Detroit și Chicago. A fost locul nașterii lui Henry Ford și sediul central al companiei Ford Motor Co. Dezvoltarea sa industrială a început odată cu construirea uzinei Ford, în 1917, și a continuat cu alte industrii, înrudite cu cea de autoturisme. A fost declarat oraș în 1925.

Dearborn, Henry
(23.02.1751, Hampton, New Hampshire, SUA – 06.06.1829, Roxbury, Massachusetts)

Ofițer de armată și ministru de război (1801–1809). A luptat în Revoluția Americană și, mai târziu, a fost numit șeful poliției districtului Maine (1789–1793). A reprezentat statul Massachusetts în Camera Reprezentanților (1793–1797), a fost ministru de război, sub președintele Thomas Jefferson, și a ordonat stabilirea fortului Dearborn la „Chikago", în 1803. În timpul războiului din 1812, a condus câteva acțiuni eșuate de a invada Canada, fiind rechemat de președintele James Madison.

DeBakey, Michael (Ellis)
(07.09.1908, Lake Charles, Lousiana, SUA – 11.07.2008, Hudson, Texas)

Chirurg american. A obținut licența în medicină la Universitatea Tulane. În 1932 a proiectat pompa centrifugă pentru aparatele cardio-pulmonare. Munca sa din cadrul Biroului de Medicină Generală al SUA a contribuit la apariția spitalelor militare mobile (unități MASH – Mobile Army Surgical Hospitals). Tot el a descoperit o metodă eficientă de grefare a vaselor de sânge înghețate, pentru a corecta anevrismele aortice, și a inițiat folosirea tuburilor de plastic în locul grefelor (1956). A fost primul medic care a reușit un bypass de arteră coronariană, iar în 1963 a fost primul care a introdus un dispozitiv mecanic în pieptul unui pacient pentru a asista activitatea inimii. A editat *Anuarul de Chirurgie* (Yearbook of Surgery, 1958–1970). Printre numeroasele sale distincții se numără și Medalia Libertății.

De Beers Consolidated Mines, Co.
Cel mai mare producător și distribuitor de diamante din lume. Diamantele au fost descoperite la ferma De Beer din Africa de Sud pe la mijlocul anilor 1860. Comunitatea urbană care s-a dezvoltat aici este cunoscută sub numele Kimberly. Cele două mine de diamante deschise acolo (astăzi închise) erau odată cele mai productive din lume. Cecil Rhodes a cumpărat mina De Beers în 1871, iar apoi majoritatea minelor de diamante din Africa de Sud. Pentru a menține prețurile ridicate și cererea constantă, el a format în anii 1890 Sindicatul Diamantelor, ca mijloc de control al cantității de diamante care ajungea pe piață. Redenumit Organizația Centrală de Comerț (OCC), sindicatul a ajuns să controleze 80% din comerțul mondial cu diamante la sfârșitul anilor 1980. Scăderea cererii de diamante a determinat înlocuirea OCC cu Compania de Comercializare a Diamantelor (DTC) în 2000. A fost printre primele companii din Africa de Sud care au sponsorizat tratamentele angajaților infectați cu virusul HIV. De Beers este implicat în industria de diamante sintetice, minerale și zăcăminte, în producția minieră și în cea de echipamente de prelucrare. Prin cota de piață pe care o deține și modul de cooperare cu firmele concurente, De Beers a continuat să influențeze prețul și piața diamantelor din întreaga lume, răspunzând totodată cu promptitudine acuzațiilor de practici comerciale abuzive. Anglo American PLC deține un număr de acțiuni care îi permit exercitarea controlului asupra companiei.

debitmetru
Instrument de măsurat viteza unui gaz sau a unui lichid. Este folosit în medicină, în ingineria chimică, în aeronautică și în meteorologie. Astfel de instrumente sunt tuburile Pitot, tuburile Venturi și rotametrele (tuburi alungite, care se îngustează treptat, cu un flotor în interior care plutește pe suprafața lichidului, la un nivel variabil în raport cu debitul). Debitmetrele cu ultrasunete, în care ultrasunetele reflectate de un lichid curgător conduc la mișcarea

Doppler (*vezi* efectul Doppler), este calibrat pentru a asigura debitul lichidului. Ele au numeroase aplicații în industrie, fiind folosite și pentru a măsura debitul de sânge din artere.

debitor şi creditor

Persoană care datorează ceva, respectiv persoană căreia i se datorează ceva. De obicei, debitorul a primit ceva de la creditor, pe care se obligă să-l restituie ulterior. Dacă debitorul nu reușește să plătească la termen (scadență), se poate demara un proces formal de recuperare a datoriei. Uneori, este posibil ca proprietatea, salariul sau contul bancar al debitorului să fie folosite ca mijloc de plată forțată. În zilele noastre, debitorului nu i se mai poate aplica pedeapsa cu închisoarea. *Vezi* ipotecă.

déblé

Figurină feminină din lemn sculptată de populația senufo din V Africii. Era folosită pentru a menține ritmul în dansurile rituale menite să sporească fertilitatea solului. Membrii societății secrete masculine Poro (sau Lo) apucau figurinele de brațe și le loveau de pământ pentru a ține ritmul, în timp ce se desfășura dansul fertilității. De asemenea, figurinele erau așezate pe câmp în timpul concursurilor de săpat.

Debora

(sec. XII î.Hr.)

Personaj feminin biblic și profet în scripturile ebraice. Povestea ei se găsește în cartea Judecătorii din Vechiul Testament. Se spune că a înfrânt armatele canaaneenilor conduși de Sisera, alături de generalul Barac. Victoria evreilor asupra canaaneenilor a fost facilitată de o furtună cu trăsnete, înțeleasă de evrei ca o coborâre a lui Dumnezeu pe Muntele Sinai. Această victorie este celebrată în Cântarea Deborei (Judecătorii, 5), despre care se afirmă că e cel mai vechi fragment din Biblie.

Debré, Michel (-Jean-Pierre)

(15.01.1912, Paris, Franța – 02.08.1996, Montlouis-sur-Loire)

Om politic francez. A intrat în administrație și a avansat constant. În Al Doilea Război Mondial, a evadat dintr-o închisoare germană, a intrat în Rezistență și a activat clandestin în Franța ocupată de germani. În 1945 a intrat în guvernul provizoriu al lui Charles de Gaulle. A făcut parte din Senat (1948–1958). A fost principalul autor al constituției celei de-A Cincea Republici și prim-ministru al acesteia (1959–1962). A făcut parte din Adunarea Națională între 1963–1968, apoi a deținut diferite posturi în guvern, inclusiv cel de ministru al apărării (1969–1973).

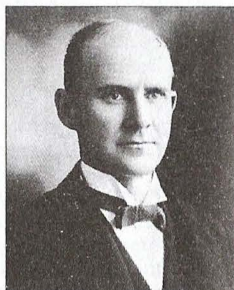
Debrecen (Debrețin)

Oraș, 211 034 loc. (2001), în E Ungariei. A fost pentru multă vreme un important centru comercial, religios, politic și cultural. Atestat din sec. XIV, și-a câștigat importanța în timpul și după ocupația turcă. Scurta independență a Ungariei față de Habsburgi a fost proclamată tot aici, în anul 1849; apoi, orașul a revenit sub control austriac. În Al Doilea Război Mondial, a fost pentru scurtă vreme sediul guvernului interimar ungar. Aici se află Marea Biserică Reformată și Universitatea Lajos Kossuth.

Debs, Eugene V(ictor)

(05.11.1855, Terre Haute, Indiana, SUA – 20.10.1926, Elmhurst, Illinois)

Organizator sindical american. A plecat de acasă la 14 ani pentru a lucra în atelierele căilor ferate. Ca fochist de locomotivă, a fost unul dintre primii susținători ai sindicatelor industriale, devenind în 1893 președintele sindicatului Căilor Ferate Americane. Implicarea sa în greva Pullmann i-a adus o condamnare la șase luni de închisoare în 1895. În 1898 a contribuit la înființarea Partidului Socialist din SUA. A candidat de cinci ori (1900–1920) la președinția țării din partea acestui partid. În 1905 a contribuit la formarea Organizației Mondiale a Muncitorilor din Industrie. Debs a fost acuzat de trădare în 1918, după ce denunțase, în 1917, Legea spionajului; ultima campanie prezidențială a condus-o din închisoare, câștigând 915 000 de voturi; a fost eliberat în 1921, prin ordin prezidențial.

Eugene V. Debs

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Debussy, (Achille-) Claude

(22.08.1862, Saint-Germain-en-Laye, Franța – 25.03.1918, Paris)

Compozitor francez. Născut într-o familie săracă, a arătat încă de mic înclinații pentru pian. A intrat la Conservatorul din Paris în 1873 și, puțin după aceea, a fost angajat ca pianist de către Nadejda von Meck, protectoarea lui Piotr Ceaikovski. Influențat de poeții simboliști și de pictorii

Claude Debussy, pictură de Marcel Baschet, 1884; Muzeul Versailles
GIRAUDON/ART RESOURCE, NEW YORK

impresioniști, a creat un stil compozițional de o mare originalitate, respingând strictețea contrapunctului și a armoniei tradiționale în favoarea obținerii unor efecte noi, de o mare subtilitate, prin folosirea neobișnuită a vocii și a culorilor timbrale, evocând imagini picturale și stări de spirit dominate de hedonism și de langoare. Este considerat fondatorul impresionismului în muzică. Importanța sa în subminarea armoniilor tonale tradiționale o egalează pe cea a lui Franz Liszt, Richard Wagner și A. Schönberg. Datorită influenței asupra unor compozitori precum Maurice Ravel, Igor Stravinski, Béla Bartók, A. Berg, A. Webern și P. Boulez, poate fi considerat cel mai important compozitor francez din ultimele trei secole. Printre lucrările sale se numără opera *Pelléas și Mélisande* (1902), lucrările orchestrale *Preludiu la după-amiaza unui faun* (1894), *Marea* (1905) și *Preludiile pentru pian* (1910, 1913).

Debye, Peter *născut* Petrus Josephus Wilhelmus Debije

(24.03.1884, Maastricht, Olanda – 02.11.1966, Ithaca, New York, SUA)

Fizician și chimist american de origine olandeză. Prima sa cercetare importantă asupra timpilor sistemului electric bipolar a îmbogățit cunoștințele despre distribuția atomilor în molecule și distanța dintre atomi. A demonstrat că cristalografia cu raze X poate fi aplicată pulberilor, depășind dificultățile în obținerea de cristale de bună calitate. În 1923, el și Erich Hückel au extins teoria lui Svante Arrhenius a disociației sărurilor în soluție, dovedind astfel că ionizarea este completă. A cercetat și diseminarea luminii în gaze. A primit Premiul Nobel în 1936.

decadentism

Mișcare literară de la sfârșitul sec. XIX, din care au făcut parte câțiva poeți simboliști francezi *(vezi* simbolism), dintre care mai importanți sunt Stéphane Mallarmé și Paul Verlaine, și generația mișcării estetice din Anglia *(vezi* estetism), mai importanți fiind Arthur Symons și Oscar Wilde. Mulți artiști care nu au scris poezie, de ex. romancierul J.-K. Huysmans și artistul Aubrey Beardsley, sunt asociați adesea cu decadentismul. Decadenții erau adepții artei pentru artă, considerând-o o entitate autonomă și opusă naturii și preocupărilor materialiste ale societății industrializate. Ei puneau accent pe ceea ce era bizar, contradictoriu și artificial, atât în opera, cât și în viața lor.

decapod

Denumire comună pentru cele peste 8 000 de specii (ordinul *Decapoda*) de crustacee, cu cinci perechi de apendice locomotoare articulate la segmentele toracice. Crevetții și speciile asemănătoare acestora pot avea o lungime de numai 12 mm, corp suplu, cu abdomen lung, o înotătoare codală dezvoltată și, adesea, picioare lungi și subțiri. Crabii și speciile asemănătoare crabilor au clești care pot atinge 40 cm lungime, corp plat și, adesea, picioare scurte și solide și coadă scurtă în formă de evantai. Decapodele sunt în primul rând viețuitoare marine, se găsesc din abundență în apele tropicale puțin adânci și au valoare comercială pretutindeni în lume. Unele specii (de ex. pagurul și crabul-lăutar) sunt adaptate la mediul terestru. *Vezi* crab; rac; homar; crevete.

Decapolis

Ligă formată din zece orașe din Grecia antică, printre care și Damasc, din E Palestinei. A fost creată după cucerirea romană din 63 î.Hr., pentru a forma front comun împotriva vecinilor semiți. Numele desemnează și teritoriul ocupat de aceste orașe, care, cu excepția unuia singur, se întind la est de râul Iordan. Subordonată guvernatorului roman din Siria, liga a supraviețuit până în sec. II.

DeCarava, Roy

(09.12.1919, New York, New York, SUA – 27.10.2009, New York)

Fotograf american. A început să practice arta fotografică spre sfârșitul anilor 1940. În 1952 a primit o bursă Guggenheim pentru proiectul său de a fotografia locuitorii din Harlem, locul nașterii sale. Multe dintre aceste fotografii au apărut în cartea *Hârtia dulce de prins muște a vieții* (The Sweet Flypaper of Life, 1955), cu texte scrise de poetul Langston Hughes. Interesul lui DeCarava pentru educație l-au făcut să înființeze în 1955 Galeria Fotografului (A Photographer's Gallery), care își propunea să educe publicul în arta fotografică, iar în 1963, o asociație a fotografilor afro-americani. Este, probabil, cunoscut în special datorită portretelor făcute unor muzicieni de jazz.

decatlon

Probă sportivă pentru bărbați, compusă din zece probe atletice: alergări pe 100, 400 și 1 500 m, 110 m garduri, aruncarea suliței, aruncarea discului și aruncarea ciocanului, săritura cu prăjina, săritura în înălțime și săritura în lungime. A fost introdusă ca probă de trei zile la Jocurile Olimpice din 1912, iar ulterior s-a redus la numai două zile. Concurenții sunt punctați după un sistem stabilit de Federația Internațională de Atletism pentru Amatori. Decatloniștii sunt considerați adesea cei mai buni atleți din lume.

Decatur

Oraș, 81 860 loc. (2000), în centrul statului Illinois. Situat pe râul Sangamon, la E de Springfield, a fost fondat în 1829. În 1860, Abraham Lincoln a fost nominalizat aici să candideze pentru prima dată la funcția de președinte de către convenția partidului său. Este centrul comercial al regiunii agricole din jur. Ramurile industriale de bază sunt prelucrarea porumbului și a boabelor de soia, precum și construcția de tractoare și de alte vehicule.

Decatur, Stephen

(05.01.1779, Sinepuxent, Maryland, SUA – 22.03.1820, Bladensburg, Maryland)

Ofițer american de marină. A intrat în marină în 1798. În timpul războiului cu Tripoli (1801–1805), a condus o curajoasă expediție în golful Tripoli, ca să incendieze o navă americană capturată. În războiul din 1812 a comandat vasul *United States* și a capturat nava britanică *Macedonian*. În 1815 a comandat un escadron în Marea Mediterană, impunând statelor berbere pacea în termenii doriți de americani. La banchetul dat în cinstea întoarcerii sale a ținut un toast, spunând: „E țara noastră, fie că are dreptate sau nu". În același an, a fost desemnat comisar guvernamental al marinei, post pe care l-a deținut până la moartea sa, survenită în urma unui duel.

Deccan

Peninsulă indiană la S de râul Narmada. În sens mai restrâns, se referă la podișul dintre lanțurile muntoase Gați. Se află la o înălțime medie de 600 m deasupra nivelului mării. Cele mai importante râuri din regiune, Godavari, Krishna și Kaveri, curg dinspre lanțul de V al munților Gați către E, unde se găsește golful Bengal. Primii locuitori au fost o populație dravidiană, scăpată de invazia arienilor din mileniul II î.Hr. Condusă de dinastiile Maurya (sec. IV–II î.Hr.) și Gupta (sec. IV–VI d.Hr.), regiunea s-a constituit ca regat musulman independent în 1347. Mai târziu, a fost împărțită în cinci sultanate musulmane, iar în sec. XVII a fost cucerită aproape în întregime de dinastia mogulilor. În sec. XVIII, a fost un motiv de dispută între britanici și francezi, iar apoi între britanici și Confederația Maratha. A rămas sub stăpânire britanică până la proclamarea independenței Indiei, în 1947.

Decebal

(d. 87–106 d.Hr.)

Mare rege dac, fiu al lui Scorilo; după cercetări mai recente, se pare că numele real era Diurpaneus, Decebal însemnând „cel puternic". În timpul domniei sale, regatul geto-dac, ce se întindea aproximativ pe teritoriul locuit ulterior de români și avea centrul în Munții Orăștiei, a cunoscut epoca de maximă înflorire politică, economică și militară. Militar abil, a impus măsuri complexe de organizare a armatei și a teritoriului, prin construirea de fortificații și de puncte strategice, în special în Munții Orăștiei. În 87 d.Hr. a respins o campanie a legiunilor romane condusă de împăratul Domițian, ulterior încercând să realizeze cu populațiile vecine (roxolanii și carpii) o coaliție antiromană. În 89 d.Hr., înfrânt de romani la Tapae, și-a recunoscut statutul de rege clientelar al Romei și a reușit să încheie o pace favorabilă, obținând de la romani subsidii, tehnică și ajutor militar calificat pentru a finaliza sistemul de fortificații din jurul cetății Sarmizegetusa. Incursiunile permanente pe care le-a întreprins în S Dunării împotriva romanilor au dus la înrăutățirea relațiilor cu aceștia și la izbucnirea a două războaie, în 101–102 d.Hr. și 105–106 d.Hr., în decursul cărora legiunile romane conduse de împăratul Traian au nimicit oastea dacilor. O mare parte din teritoriul Daciei a devenit provincie romană, iar Decebal s-a sinucis, aruncându-se într-o sabie, pentru a evita umilința captivității.

Decebal, detaliu de bazorelief de pe Columna lui Traian

Deceneu

(sec. I î.Hr.)

Sacerdot dac, mare preot, sfetnic apropiat al lui Burebista. Cel mai important personaj după rege în statul dac, Deceneu l-a

ajutat considerabil pe marele rege în opera sa de unificare și organizare a triburilor geto-dace. După moartea lui Burebista și destrămarea stăpânirii acestuia (44 î.Hr.), Deceneu și-a asumat și puterea regală în statul dac intracarpatic. A revigorat spiritualitatea geto-dacilor, înlăturând cultul bahic sau dionisiac, asociat cu cultura viței-de-vie și cu orgii, și s-a opus viguros pătrunderii în Dacia a cultelor străine, determinându-l pe rege să poruncească distrugerea viței-de-vie, planta sacră a lui Dionysos.

decibel (dB)

Unitate de măsură a intensității relative a sunetelor sau a cantităților relative de energie acustică sau electrică. Deoarece este nevoie de o creștere de zece ori mai mare a intensității pentru ca sunetul să fie perceput de ureche de două ori mai tare, este necesară o scară logaritmică pentru a compara intensitatea sunetului. Astfel, pragul auzului la om (liniștea perfectă) are valoarea de 0 dB, iar fiecare creștere cu 10 dB corespunde unei creșteri de 10 ori mai mare a intensității sunetului și de două ori mai mare a tăriei. În cazul intensității, pragul durerii variază de la 120 la 130 dB, în funcție de individ. O unitate de măsură înrudită este belul (=10 dB).

Scara lineară (decibeli) și nonlineară (intensitate)

Decibeli	Intensitate*	Tip de sunet și locul măsurării lui
130	10	foc de artilerie, foarte aproape (pragul durerii)
120	1	muzică rock amplificată; motor cu reacție, în apropiere
110	10^{-1}	muzică orchestrală puternică, în sală
100	10^{-2}	fierăstrău electric
90	10^{-3}	interior de autobuz sau camion
80	10^{-4}	interior de automobil
70	10^{-5}	zgomot stradal obișnuit; țârâit puternic de telefon
60	10^{-6}	conversație normală; birou de afaceri
50	10^{-7}	restaurant; birou personal
40	10^{-8}	cameră liniștită, acasă
30	10^{-9}	sală de lectură liniștită; dormitor
20	10^{-10}	studiou de radio, televiziune sau de înregistrări audio
10	10^{-11}	cameră izolată fonic
0	10^{-12}	liniște absolută (pragul audibilului)

* Măsurată în wați/mp

Decius, Caius Messius Quintus Traianus

(cca 201 d.Hr., Budalia, Panonnia Inferioară – 06.251 d.Hr., Abrittus, Moesia)

Împărat roman (d. 249–251 d.Hr.). De origine incertă, a fost senator, consul și comandant militar de provincie, înainte de a prelua tronul de la Filip Arabul. S-a opus invaziei goților în Moesia și a instituit persecuția organizată împotriva creștinilor, în tot imperiul (250 d.Hr.), ceea ce a dus însă la întărirea credinței creștine. A oprit persecuțiile în 251 d.Hr., cu puțin înainte de a fi înfrânt și ucis de goți.

Declarația de Independență

(4 iulie 1776)

Document aprobat de Congresul Continental, prin care cele 13 colonii britanice nord-americane își declarau independența față de Marea Britanie. Conflictul armat din timpul Revoluției Americane i-a convins treptat pe coloniști că separarea de Marea Britanie era esențială. Unele colonii și-au sfătuit delegații la Congresul Continental să voteze pentru independență. Pe 7 iunie, Richard Henry Lee, din Virginia, a înaintat o rezoluție pentru independență. Congresul i-a numit pe Thomas Jefferson, John Adams, Benjamin Franklin, Roger Sherman și Robert R. Livingston să redacteze declarația. Jefferson a fost însărcinat să scrie textul care a fost prezentat, cu puține schimbări, pe 28 iunie. El începea cu o declarație a drepturilor omului și apoi enumera actele de tiranie ale lui George III care justificau proclamarea independenței. După încheierea dezbaterilor și adoptarea modificărilor, a fost proclamată pe 4 iulie, ca Declarația Unanimă a celor Treisprezece State Unite ale Americii. A fost semnată de președintele Congresului, John Hancock, tipărită și citită mulțimii adunate afară, apoi transcrisă pe un pergament și semnată de toți cei 56 de delegați.

Declarația Drepturilor

(1689)

Lege britanică, unul dintre instrumentele de bază ale Constituției britanice. Cuprinde prevederile Declarației Drepturilor, pe care William III și Maria II le-au acceptat odată cu urcarea pe tron. Principalul ei scop era să declare ilegale diferitele practici ale lui Iacob II, cum ar fi prerogativa regală de a acorda dispensă legală în anumite cazuri. Rezultat al unei lupte îndelungate dintre dinastia Stuart, poporul englez și Parlament, această lege a făcut ca monarhia să fie în mod clar condiționată de voința Parlamentului și a asigurat libertatea față de o guvernare arbitrară. De asemenea, legea reglementa și succesiunea la tron.

Declarația Drepturilor Civile din 1964

Lege americană care are drept scop încetarea discriminărilor pe motive rasiale, de culoare, de religie sau naționalitate. Este considerată cea mai importantă lege americană referitoare la drepturile civile, de la Reconstrucție (1865–1877) încoace. Garantează drepturi egale la vot (Capitolul I); interzice segregația și discriminarea în spații publice (Capitolul II); interzice discriminarea, inclusiv sexuală, de către sindicatele, școlile sau angajatorii implicați în comerțul între

statele americane sau care fac afaceri cu guvernul federal (Capitolul VII); cere desegregarea din școlile publice (Capitolul IV); asigură egalitatea distribuirii fondurilor în cadrul programelor federale (Capitolul VI). Un amendament din 1972 – Legea egalității de șanse la angajare – a extins prevederile din Capitolul VII la angajatorii din administrația locală și de stat și a crescut autoritatea Comisiei egalității de șanse la angajare, care a fost creată în 1964 pentru punerea în aplicare a prevederilor Capitolului VII. Legea a fost propusă de președintele John F. Kennedy în 1963 și a intrat în vigoare în timpul mandatului președintelui Lyndon B. Johnson.

Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului

Document programatic adoptat de Adunarea Națională a Franței în 1789, conținând principiile care inspiraseră Revoluția Franceză. Este unul dintre cele mai importante documente ale drepturilor omului și a servit ca preambul al Constituției din 1791. Principiul ei de bază era că „toți oamenii se nasc liberi și egali în drepturi", afirmând totodată și dreptul la libertate, proprietate privată, inviolabilitatea persoanei și rezistența la opresiune. De asemenea, stabilea principiul egalității în fața legii și libertatea religiei și a cuvântului. Declarația reprezenta o repudiere a regimului monarhic prerevoluționar.

Declarația Universală a Drepturilor Omului

Declarație adoptată de Adunarea Generală a ONU în 1948, fără nici un vot împotrivă, dar cu opt abțineri. Declarația a fost redactată de un comitet condus de Eleanor Roosevelt, iar cele 30 de articole cuprind definiții ale drepturilor civile și politice (printre care dreptul la viață, la libertate și la o judecată dreaptă), precum și definiții ale drepturilor economice, sociale și culturale (dreptul la securitate socială și la participare la viața culturală a unei comunități) acordate de statele membre cetățenilor lor. A căpătat un statut juridic mai accentuat decât se intenționa la început și a fost utilizată chiar și de curțile naționale de justiție ca modalitate de evaluare a conformității cu obligațiile statelor membre în domeniul drepturilor omului. Constituie baza activității unor organizații neguvernamentale, cum este Amnesty International.

declarație de venit

În contabilitate, declarație financiară întocmită de societăți comerciale, prin care acestea își justifică pierderile și profiturile obținute din activitățile prestate. Declarația de venit are în vedere o anumită perioadă, cum ar fi trimestrul sau un an întreg. În declarația de venit se trec și profiturile, și pierderile înregistrate din alte tranzacții, cum ar fi vânzarea de active sau plata datoriilor. Regulile de contabilitate standard guvernează procedura de înregistrare a fiecărei operațiuni.

De Colmar, Charles Xavier Thomas

(1785, Colmar, Franța - 1870, Paris)

Matematician francez. În 1820, pe când își satisfăcea stagiul militar, a construit primul aritmometru, un aparat care putea face adunări, scăderi, înmulțiri și împărțiri simple. Fiind primul calculator mecanic ușor de folosit, a avut un mare succes comercial și a fost folosit până în timpul Primului Război Mondial.

decolonizare

Proces prin care coloniile devin independente față de țara colonizatoare. Decolonizarea a fost treptată și pașnică pentru unele colonii britanice, întemeiate de obicei de expatriați, dar a fost violentă în cazul altora, unde rebeliunile indigenilor erau alimentate de naționalism. După Al Doilea Război Mondial, țările europene nu mai aveau bogăția și capacitatea politică necesare pentru a suprima revoltele din coloniile îndepărtate și le lipsea sprijinul noilor superputeri, SUA și Uniunea Sovietică, care se pronunțau împotriva colonialismului. Coreea a fost eliberată în 1945, prin înfrângerea Japoniei în război. Statele Unite au eliberat Filipinele în 1946. Marea Britanie a părăsit India în 1947, Palestina în 1948, Egiptul în 1956; s-a retras din Africa în anii 1950 și 1960, din diferite insule aflate sub protectorat britanic în anii 1970 și 1980, iar din Hong Kong în 1997. Francezii au părăsit Vietnamul în 1954 și, până în 1962, au renunțat la toate coloniile din N Africii. Portugalia a renunțat la coloniile sale din Africa în anii 1970, iar Macao a fost înapoiat Chinei în 1999.

decompresiune *sau* boală de cheson

Efecte negative survenite în urma trecerii rapide de la un mediu cu presiune ridicată la un mediu cu presiune scăzută. Mici cantități de gaze din aer se dizolvă în țesuturile corpului. Când piloții avioanelor nepresurizate urcă la altitudini mari sau când scafandrii care respiră aer comprimat ies la suprafață, presiunea externă asupra corpului descrește și gazele ies din soluție. Dacă ascensiunea se face încet, gazele intră

în vasele de sânge, sunt purtate la nivelul plămânilor și sunt exalate; în cazul ascensiunilor rapide, gazele (mai ales azotul) formează bule în țesuturi. La nivelul sistemului nervos, aceasta provoacă paralizie, convulsii, probleme motorii și senzoriale și schimbări la nivel psihologic. Apar dureri severe la încheieturi, iar mobilitatea este limitată. Sistemul respirator este afectat de tuse și apar dificultăți respiratorii. În cazurile grave apare șocul. Represurizarea într-o cameră hiperbarică, urmată de decompresiunea treptată, nu poate întotdeauna remedia distrugerile produse la nivelul țesuturilor.

deconstructivism

Practică în analiza literară și filozofică provenită în special din opera lui Jacques Derrida, prin care sunt puse sub semnul întrebării distincțiile conceptuale fundamentale sau opozițiile din filozofia occidentală, printr-o analiză profundă a limbajului și a logicii textelor filozofice și literare. Opozițiile sunt binare și ierarhice, referindu-se la o pereche de termeni în care unul dintre membri este considerat primar sau fundamental, iar celălalt – secundar sau derivat; de ex. opozițiile natură/cultură, vorbire/scriere, minte/corp. A deconstrui o opoziție înseamnă a analiza tensiunile și contradicțiile dintre ordinea ierarhică asumată în text și alte aspecte ale sensului acestuia, în special cel figurat sau cel performativ. Deconstrucția deplasează opoziția, demonstrând că nici unul dintre elementele perechii nu este primar; opoziția este un produs sau o construcție a textului, mai degrabă decât un element independent de el. Opoziția vorbire/scriere – în care vorbirea este prezentă prin vorbitor sau autor, în timp ce scrierea este absentă în raport cu aceștia – este o manifestare a ceea ce Derrida numește logocentrismul culturii occidentale, adică ipoteza conform căreia există un domeniu al adevărului, care este aprioric și independent față de reprezentarea sa prin semne lingvistice. În cadrul discuțiilor polemice purtate în jurul tendințelor intelectuale ale sec. XX, deconstructivismul a fost uneori folosit în sens peiorativ, pentru a sugera nihilismul sau scepticismul frivol. Într-o accepțiune largă, termenul a ajuns să desemneze o demolare hotărâtoare a tradiției și a gândirii tradiționale. *Vezi* postmodernism; poststructuralism.

decretele false

Colecție de legi bisericești din sec. IX d.Hr., care conține o serie de acte false. Se mai numesc și decretele pseudoisidorice, deoarece au fost emise în numele Sf. Isidor din Sevilla. Aceste documente urmau să protejeze drepturile episcopilor față de abuzurile arhiepiscopilor și ale celorlalte fețe bisericești de amestecul laic. Decretele evidențiau și autoritatea papei în defavoarea celei a arhiepiscopilor. Acest corp de documente era format din legi, scrisori papale și hotărâri ale conciliilor ecleziastice, unele dintre ele autentice, dar cele mai multe false (printre care și faimoasa donație a lui Constantin). Deși pe la sfârșitul sec. X erau încă în vigoare, abia în sec. XVII s-a dovedit că sunt falsificate.

Dedal

În mitologia greacă, arhitect, sculptor și inventator strălucit. La porunca regelui Minos din Creta, a construit labirintul în care era ținut Minotaurul. Mai târziu, regele l-a închis aici, împreună cu fiul său, Icar, iar Dedal a construit în secret aripi pentru amândoi, încercând să fugă în Sicilia. În ciuda avertismentelor tatălui său, Icar a zburat prea aproape de Soare, ceara care ținea penele lipite de aripi s-a topit, iar el a căzut în mare și s-a înecat.

dedalică, sculptură *sau* sculptură saidelică

Sculptură atribuită legendarului artist grec Dedalus (Daidalos), întâlnită în Epoca Bronzului, în Grecia arhaică. Sculptura dedalică prezintă influențe orientale: păr asemănător unei peruci, ochi mari și nas proeminent; corpul feminin este plat, cu talie înaltă, acoperit de haine ce nu evidențiază formele. Stilul era folosit la crearea figurinelor, ornarea plăcilor de lut și la decorațiile în relief ale vaselor.

deducție

În logică, formă de raționament sau de argument care pretinde să fie valid, un argument valid fiind acela a cărui concluzie este adevărată dacă premisele sale sunt adevărate (*vezi* validitate). Această trăsătură deosebește deducția de inducție, care nu emite o asemenea pretenție. Un argument deductiv poate fi valid chiar dacă premisele sale sunt false: „Toți bărbații sunt muritori; Cleopatra este bărbat, deci, Cleopatra este muritoare". Argumentele deductive sunt nevalide dacă ele conțin erori formale (de ex. erori de raționament, bazate pe structura propozițiilor ce compun argumentul); un exemplu este acela al „afirmării consecventului": „Dacă A, atunci B; B, deci A" (*vezi* eroare, formal și informal).

Deep Blue

Joc de șah pe computer proiectat de IBM. În 1996, Deep Blue l-a învins pe campionul mondial Garri Kasparov într-o partidă din cele șase jucate; era prima dată când un computer câștiga împotriva unui maestru al șahului, într-un turneu oficial. În revanșa din 1997, calculatorul a câștigat al șaselea joc decisiv în doar 19 mutări. Victoria sa cu 3,5–2,5 (a câștigat două jocuri și a făcut două remize) a reprezentat premiera victoriei unui computer în fața unui campion mondial en-titre, în condiții de turneu. În configurația sa finală, computerul IBM RS6000/SP folosea 256 de procesoare, lucrând în tandem, cu o capacitate de evaluare pentru 200 de milioane de poziții de șah pe secundă.

Deere, John

(07.02.1804, Rutland, Vermont, SUA – 17.05.1886, Moline, Illinois)

Inventator și producător american de echipamente agricole. A fost mai întâi ucenic la un fierar, iar mai târziu și-a deschis propriul atelier și s-a mutat în Illinois. Acolo, în urma reparațiilor frecvente pe care le făcea, și-a dat seama că plugurile din lemn și fier folosite în E Statelor Unite în anii 1820 erau nepotrivite pentru solul dens și cleios din prerie. În anul 1838 a vândut trei pluguri din oțel concepute de el; până în 1846 vânduse aproximativ 1 000 de bucăți, iar până în 1857, 10 000. În 1868 a înființat Deere & Co., care, în timp, a devenit cea mai mare companie producătoare de unelte agricole.

defăimare

În drept, proferare de afirmații false cu privire la o persoană, care îi compromit acesteia reputația sau care îi împiedică pe alții să se asocieze cu acea persoană. Pamfletul și calomnia sunt subcategoriile juridice ale defăimării. Pamfletul reprezintă defăimarea în texte publicate, prin imagini sau prin alte simboluri vizuale. Reclamantul trebuie să dovedească faptul că presupusul pamflet se referă la el în mod precis, că a fost făcut public către terți și acest eveniment i-a adus un prejudiciu. Curtea Supremă a SUA a hotărât că persoanele publice (de ex. celebritățile sau politicienii) care reclamă un pamflet pot primi despăgubiri doar dacă dovedesc că afirmația în cauză a fost făcută cu „rea-voință reală", adică știind că e falsă, sau cu ignorarea clară a adevărului. Calomnia este defăimarea verbală. O reclamație de calomnie poate fi introdusă chiar fără afirmarea și dovedirea unor prejudicii clare, dacă afirmația are un caracter dăunător evident, cum ar fi atribuirea înfăptuirii unor delicte, a unui comportament sexual greșit sau a unei trăsături ce afectează profesia sau afacerea respectivei persoane. Apărarea în cazurile de defăimare ia adesea forma căutării și dovedirii adevărului despre afirmațiile în discuție.

defecație

Eliminare a fecalelor din tractul digestiv. Mișcările peristaltice împing fecalele prin colon către rect, unde este stimulată nevoia de a defeca. Rectul împinge fecalele în canalul anal, unde sfincterul intern și cel extern le permit să treacă sau le rețin. Mușchii pieptului, cei abdominali și cei pelvieni ajută la eliminarea lor. Întârzierea excesivă a defecării poate să provoace constipație și întărirea fecalelor. *Vezi* diaree; incontinență.

defect al câmpului vizual

Orbire totală sau parțială pe o suprafață din câmpul vizual (scotom). Poate persista sau poate avea un caracter temporar și se poate muta, ca aura unei migrene. Câmpul vizual se poate îngusta, ca în cazul glaucomului. Papila nervului optic sau capul nervului optic se află la limita dintre nervul optic și ochi. Aceasta se poate mări dacă se acumulează fluid în acel punct. Intoxicarea cu metanol sau cu chinină, bolile învelișului nervilor optici, deficiențele alimentare sau arterioscleroza pot cauza, de asemenea, pierderi ale vederii pe porțiuni limitate. Tumorile care presează nervii optici în diferite locuri pot duce la pierderea parțială a câmpului vizual la fiecare ochi în parte. *Vezi și* degenerescență maculară.

defect de tub neural

Malformație congenitală a creierului sau a măduvei spinării din cauza dezvoltării anormale a precursorului lor, tubul neural (*vezi* embriologie), asociată de obicei cu malformații ale șirei spinării și/sau ale craniului. Tubul neural poate să nu se închidă corect, să aibă părți lipsă sau un blocaj (*vezi* hidrocefalie). În spina bifida, vertebrele sunt deschise spre partea din spate a șirei spinării, de obicei la bază. Este posibil ca acest lucru să nu afecteze funcțiile, dacă nu există și alte anomalii (absența locală a pielii sau a meningelui, protuberanța țesutului, deschiderea defectuoasă în măduva spinării). Cele mai grave forme pot cauza paralizie și pot slăbi funcțiile vezicii urinare și ale intestinului. În encefalocel,

un sac meningial cu țesut de creier iese din interiorul craniului. Efectele depind de cantitatea de țesut implicată. Administrarea adecvată de acid folic la femeile fertile reduce riscul dereglărilor tubului neural. Intervenția chirurgicală timpurie poate preveni sau minimaliza handicapul.

defect din naştere

Anomalie genetică sau indusă de o traumă produsă la naștere. Un termen mai restrictiv decât cel de deficiență congenitală, acoperă anomaliile care apar în timpul formării organelor și a țesuturilor unui embrion, dar nu le include pe cele cauzate de boli (de ex. sifilis), care distrug structurile după formarea acestora.

deficienţă congenitală

Grup larg de deficiențe care apar în cursul dezvoltării fătului și provoacă anomalii ale corpului omenesc. Majoritatea sunt cauzate de factori de natură genetică, precum mutațiile moștenite sau spontane, dar unele sunt rezultatul influenței mediului din perioada de sarcină, cum este cazul expunerii la substanțe chimice nocive. Deficiențele cele mai grave, care sunt letale, apar în primele 28 de zile din dezvoltare și includ anomalii cerebrale severe și disfuncții cardiace. Malformațiile cele mai ușoare apar în ultimele stadii ale dezvoltării și sunt adesea rezultatul dominanței, în vreme ce sindroamele congenitale complexe sunt cel mai des rezultatul recesivității. *Vezi și* defect din naștere, sindrom Down.

definiţie

În filozofie, precizare a sensului unui cuvânt sau al unei expresii dintr-o limbă. Definițiile pot fi clasificate în definiții lexicale, demonstrative și stipulative. Definiția lexicală precizează înțelesul unei expresii, explicând-o cu ajutorul altor cuvinte al căror sens se presupune că este cunoscut (de ex. „capra este femela țapului"). Definițiile demonstrative precizează sensul unei expresii, indicând exemple la care se aplică expresia (de ex. „verde este culoarea ierbii, a frunzelor de nufăr și a smaraldelor"). Definiția stipulativă dă un nou sens unei expresii (sau un înțeles unei expresii noi); expresia definită (definiendum) poate fi o expresie nouă, introdusă pentru prima dată în limbă, sau o expresie care este deja în uz.

deflaţie

În finanțe, scădere a volumului de bani disponibili sau de credit, care duce la o scădere generală a prețurilor. O situație mai puțin extremă o reprezintă dezinflația. Se fac uneori încercări de a produce deflație (prin creșterea dobânzilor și prin restricționarea rezervei de bani) pentru a combate inflația și a încetini economia. Deflația este caracteristică perioadelor de depresiune și de recesiune.

Defoe, Daniel *născut* Daniel Foe

(1660, Londra, Anglia – 24.04.1731, Londra)

Romancier, pamfletar și jurnalist britanic. Negustor londonez cu o educație aleasă, a devenit un iscusit teoretician economic și a început să scrie pamflete pe teme de interes public, convingătoare, spirituale și adesea îndrăznețe. În 1703, după publicarea unei satire, a fost întemnițat, iar afacerile sale au dat faliment. A călătorit în calitate de agent secret al guvernului, în același timp continuându-și activitatea prolifică de scriitor. Între 1704–1713 a scris aproape singur periodicul *Review*, o publicație serioasă și cu prestanță, ce a influențat alte periodice de mai târziu, precum *The Spectator*. Scrierea sa *Călătorie prin Marea Britanie* (Tour Through the Whole Island of Great Britain, 3 vol., 1724–1726) descria câteva călătorii făcute în Scoția. Spre sfârșitul vieții, a început să scrie ficțiune. A câștigat nemurirea literară cu romanul *Robinson Crusoe* (1719), inspirat în parte din memoriile călătorilor și ale naufragiaților. S-au mai bucurat de recunoaștere romanul picaresc *Moll Flanders* (1722), scrierea documentară *Jurnal din anul ciumei* (Journal of the Plague Year, 1722), despre Marea Ciumă din Londra anilor 1664–1665, și romanul *Roxana* (1724), un prototip al romanului modern.

Daniel Defoe, gravură de M. Van der Gucht, după un portret de J. Taverner, prima jumătate a sec. XVIII

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

De Forest, Lee

(26.08.1873, Council Bluffs, Iowa, SUA – 30.06.1961, Hollywood, California)

Inventator american. Până la 13 ani, a inventat multe lucruri mărunte, inclusiv un aparat de argintare. După obținerea doctoratului la Universitatea Yale, a fondat compania De Forest Wireless Telegraph (1902) și De Forest Radio Telephone Co. (1907). În 1907, a patentat tubul cu vid Audion, care facilita o recepție a semnalelor radio, cum a fost transmiterea în direct a unui spectacol al lui Enrico Caruso (1910). A creat un sistem de înregistrare optică

a sunetului pe film, numit fonofilm, cu care a făcut demonstrații în cinematografe (1923–1927). Nefiind un bun cunoscător de oameni și nici un om de afaceri experimentat, a fost escrocat de două ori de către partenerii săi. În cele din urmă, fiindcă își pierduse speranța în reușita în afaceri, și-a vândut patentele la prețuri mici unor firme ca American Telephone & Telegraph Co., care au profitat din plin de pe urma exploatării comerciale a invențiilor lui De Forest. Este considerat părintele radioului și bunicul televiziunii.

deformare și curgere

Schimbare a mărimii sau a formei unui corp sub influența unor forțe mecanice. Curgerea este o variantă de deformare care durează cât timp este aplicată forța. În mod normal, gazele și lichidele curg relativ liber, pe când solidele se deformează când sunt supuse forței. Cele mai multe solide se deformează, elastic, într-o primă fază (*vezi* elasticitate), deși materialele rigide, precum metalele, betonul sau piatra, pot suporta forțe mari, suferind deformări minime. Dacă este aplicată o forță suficient de mare, chiar și aceste materiale își vor atinge limita elastică, după care materialele dure se vor sfărâma, iar cele ductile (*vezi* ductilitate) își vor rearanja structura internă, rezultatul fiind deformarea plastică (*vezi* plasticitate).

Degas, Hilaire-Germain-Edgar (De Gas)

(19.07.1834, Paris, Franța - 27.09.1917, Paris)

Pictor, sculptor și ilustrator francez, reprezentant de seamă al grupului impresionist, foarte apreciat pentru imaginile sale despre viața pariziană. Principalul subiect al lui Degas a fost imaginea omului – mai ales a femeii – pe care a explorat-o în diverse lucrări, de la portretele sumbre ale primilor săi ani până la studiile de spălătorese, cântărețe de cabaret, modiste și prostituate din perioada impresionistă. Dansatoarele de balet și femeile la scăldat l-au obsedat în întreaga carieră. Degas a fost singurul impresionist care a reușit să creeze cu adevărat o legătură între arta academică tradițională și mișcările radicale de la începutul sec. XX, un inovator neobosit care de multe ori dădea tonul pentru colegii săi mai tineri. Recunoscut drept unul dintre cei mai buni tehnicieni ai epocii sale, Degas a experimentat cu o largă varietate de tehnici, cum ar fi pictura în ulei, pastelul, guașa, gravura, litografia, monotipul, modelarea în ceară și fotografia. În ultimele decenii de viață, atât subiectele, cât și tehnica sa au devenit mai simple, dând naștere unei noi arte de culori vii și forme expresive și unor serii extinse de compoziții strâns asociate. Marginalizat odinioară ca „pictor al dansatoarelor", Degas se numără acum printre cele mai complexe și mai inovatoare figuri ale generației sale, influențându-i pe Pablo Picasso, Henri Matisse și pe mulți artiști figurativi de seamă ai sec. XX.

Tinerețea

Născut la Paris, la sud de Montmartre, Degas a fost mereu mândru că e parizian, trăind și lucrând în aceeași zonă a orașului pe parcursul întregii cariere. Chiar dacă se știu puține detalii despre familia sa care aparținea clasei mijlocii, se cunoaște că părea o comunitate civilizată și se înrudea cu aristocrația minoră din Italia și cu comunitatea de afaceri din New Orleans, Louisiana, SUA. De asemenea, familia a fost suficient de prosperă încât să îl trimită pe Degas în 1845 la o școală importantă de băieți, liceul Louis-le-Grand, unde a primit o educație convențională clasică. Muzica a fost prezentă adeseori în casa lui Degas: mama artistului cânta arii din opere, iar tatăl organiza recitaluri ocazionale, unul dintre acestea fiind ilustrat în pictura din 1872 a lui Degas, *Lorenzo Pagans și Auguste De Gas*. Mama artistului a murit când acesta avea doar 13 ani, lăsând trei fii și două fiice în grija tatălui, bancher de profesie. Cunoscător în ale artei, dar conservator în preferințele sale, tatăl lui Degas l-a ajutat să-și dezvolte interesul în pictură și, în 1855, l-a încurajat să se înscrie la École des Beaux-Arts, sub protecția lui Louis Lamothe, un urmaș minor al lui J.-A.-D. Ingres. Operele care au rămas din această perioadă ilustrează talentul lui Degas la desen și atenția la tradiția istorică. De asemenea, a început primele sale explorări serioase ale autoportretisticii.

În 1856, Degas și-a abandonat în mod surprinzător studiile la Paris și s-a folosit de banii tatălui său pentru trei ani de călătorii și studii în Italia, unde s-a cufundat în pictura și sculptura Antichității, în arta perioadei Trecento și a Renașterii. A stat inițial la rudele de la Napoli, iar mai târziu a lucrat la Roma și Florența, umplând agende cu schițe de fețe, construcții istorice și peisaje, precum și cu sute de cópii rapide în creion după frescele și picturile în ulei pe care le admira. Printre acestea se numără cópii după Giotto, Michelangelo, Leonardo da Vinci și Tiziano, artiști care aveau să îi influențeze compozițiile timp de zeci de ani; totuși, includerea unor lucrări mai puțin așteptate, cum ar fi cele ale lui Sir Anthony Van Dyck și ale lui Frans Snyders,

demonsta un orizont de interes mai larg. Aceleași caiete de schițe includ note și reflecții, precum și schițe pentru propriile picturi bazate pe figuri, într-o varietate de stiluri eclectice. Împreună, acestea conturează profilul unui tânăt artist literat și serios, cu mari ambiții, însă unul căruia îi lipsea încă direcția.

Culoarea și liniile

De la începuturi, Degas părea deopotrivă atras de severitatea liniilor și de plăcerile senzuale ale culorii, ilustrând o tensiune istorică foarte dezbătută în vremea sa. În Italia, acesta a pus pe hârtie, în mod conștient, unele desene în liniile austere ale maeștrilor florentini, cum ar fi Michelangelo, chiar dacă a cunoscut treptat ispita pictorilor venețieni, cum ar fi Tiziano, și a suprafețelor lor dens colorate. În mod caracteristic, tânărul Degas aproape că a dezvoltat un cult pentru Ingres, campionul liniilor clasice din sec. XIX, și l-a imitat până la plagiere pe Eugène Delacroix, exponentul principal al coloristicii lirice din acea perioadă și considerat antiteza lui Ingres. Multe dintre picturile concepute la maturitate s-au dezvoltat dintr-o confruntare a acestor impulsuri, care și-au găsit rezolvarea în pastelurile desenate viguros și colorate strălucitor din ultimii săi ani.

Întorcându-se la Paris în aprilie 1859, Degas a încercat să se lanseze prin intermediul rețelelor artistice cunoscute ale vremii, chiar dacă nu cu mult succes. A pictat portrete mari și impozante cu membrii familiei, pânze de inspirație istorică, cum ar fi *Semiramida construind Babilonul* (Sémiramis construisant Babylone, 1861), intenționând să le ducă la Salonul anual oficial finanțat de stat. Fiecare lucrare a fost pregătită minuțios prin desene care se clasifică încă drept cele mai frumoase ale carierei sale, însă acesta a considerat picturile greu de finalizat după gusturile sale. Umilit probabil de influența maeștrilor italieni, Degas a schițat din nou și a refăcut unele părți ale propriilor pânze, inițiind un obicei de autocritică tehnică pe care avea să îl aibă toată viața. În 1865, *Scenă de război din Evul Mediu* (Scène de guerre au Moyen Âge), executată mai simplu, a fost acceptată de juriul de la Salon, dar a rămas aproape neobservată în aglomeratele săli de expoziție. În anul următor, pictura sa dramatică *Cursă cu obstacole* a fost întâmpinată din nou cu indiferență, în pofida viziunii apropiate a unei curse contemporane de cai, pictură care capătă, retrospectiv, semnificația unui anunț public despre transformarea artei sale.

Balerine în tutu-uri romantice, ulei pe pânză de Edgar Degas, 1872; Musée d'Orsay, Paris

GIRAUDON/ART RESOURCE, NEW YORK

Realismul și impresionismul

Tranziția lui Degas către subiecte moderne, evidentă în *Cursă cu obstacole*, a fost una îndelungată și treptată, nu o convertire peste noapte. Înainte de a pleca din Italia, realizase desene cu personaje de pe stradă și picturi cu călăreți la modă, dar întotdeauna la scară mică. În Paris, la începutul anilor 1860, picturile sale reprezentând cursele de cai au deschis calea unor subiecte contemporane, datorită perspectivelor surprinzătoare și cromaticii lor impresionante, care precedă pânzele cu scene similare realizate de contemporanul său faimos, Édouard Manet. De asemenea, portretele lui Degas deveniseră în acel moment mai puțin distante și mai activ implicate în lumea agitată, schimbătoare în care a trăit. Când l-a întâlnit pe Manet prin 1862, Degas s-a angajat într-o rivalitate afectuoasă, dar vădită, cu pictorul puțin mai în vârstă și a împărtășit câte ceva din atitudinea de opoziție a lui Manet față de canonul artistic și subiectele sale tradiționale. Agendele lui Degas din acești ani abundă de atracții pe care le resimțea arta sa, deoarece după schițe cu imagini rurale urmează reprezentări teatrale, iar studiile obiectelor de la Luvru sunt risipite printre caricaturile de actualitate. La jumătatea deceniului, Degas a abandonat temele istorice și a trimis un portret al unei balerine de la Opera din Paris, *Eugénie Fiocre*, la Salonul din 1868. Foarte curând avea să respingă astfel de expoziții oficiale.

Până în 1870, Degas era o figură familiară a cercurilor artistice independente din Paris, prieten cu realiști precum James Tissot și Henri Fantin-Latour, cunoscut cu criticii de avangardă Edmond Duranty și Champfleury. S-a implicat ca prezență

ocazională, dar puternică, la Café Guérbois, unde artiști de avangardă ca Pierre-Auguste Renoir, Camille Pissarro și Claude Monet aveau de asemenea să se întâlnească. A fost faimos pentru încăpățânarea cu care a susținut credința acestor artiști radicali (care era și a sa) că pictura ar trebui să se implice în viziunea și subiectele lumii moderne. Ca parte a propriului proces de implicare în modernitate, el s-a aliniat conștient la romancierii realiști, cum ar fi Émile Zola și Edmond și Jules Goncourt, schițând ilustrații pentru romanele lor și adoptând pe scurt o viziune asemănătoare asupra societății.

La fel ca majoritatea impresioniștilor, Degas și-a deschis paleta de culori și a realizat compoziții mai abrupte, simplificate, acum, parțial sub influența stampelor japoneze, care erau foarte populare în rândul artiștilor contemporani. Dar, spre deosebire de colegii săi care experimentau pictura în aer liber, Degas a manifestat dispreț pentru studiile de peisaj improvizate în aer liber, pentru care fuseseră apreciați mulți impresioniști. Chiar dacă și-a păstrat obiceiul de a executa desene pentru a pregăti picturile și a insistat să lucreze în studio mai degrabă decât în aer liber, în 1869, Degas a experimentat cu o serie de peisaje pastel executate pe coasta Normandiei. Chiar dacă nu este asociat în general cu ele, avea să se întoarcă la alte subiecte rurale în numeroase ocazii ale maturității sale. Încrederea în sine din ce în ce mai mare, stimulată de primele semne ale recunoașterii publice, se resimte foarte bine în scrisorile sale și în nivelul tehnic al operelor.

Începutul anilor 1870 a fost hotărâtor în definirea traiectoriei personale și artistice a lui Degas, și la fel au fost și pentru alți artiști care aveau să fie cunoscuți ca impresioniști. Între 1870 și 1873, Degas a pictat o serie novatoare de pânze reprezentând repetiții de balet și scene de spectacol, cum ar fi *Lecția de dans* (Classe de danse, 1871), găsind cumpărători pentru multe dintre acestea și fiind curând identificat de public cu tema lor. Dansul i-a permis lui Degas să își testeze talentul într-un context nou și temerar: lumea Operei din Paris era înconjurată de intrigi sexuale, precum și de o strălucire deosebită, fiind înainte vreme spațiul ilustratorilor populari. Degas și-a construit opera pe baza cunoștințelor despre arta trecută, dar a îndreptat-o cu inteligență către publicul său contemporan prin subiectele pe care le-a ales; iar viziunile sale despre activitatea din culise sunt vizibil întâmplătoare și ocazional indecente. În 1874 a fost unul dintre principalii organizatori ai primei expoziții impresioniste (pe care a denumit-o „un salon al realiștilor"), afișându-și portofoliul de dansatoare, curse de cai și femei călcând haine.

În mod uimitor, aceste evenimente au coincis sau au urmat lunilor tumultoase ale războiului franco-german, când Parisul a fost asediat, iar Degas și numeroși colegi ai săi au fost înrolați în Garda Națională pentru a apăra orașul. Scăpând de cele mai negre orori ale Comunei, Degas a plecat în 1872 într-o vizită prelungită la rudele sale din New Orleans, unde și-a continuat experimentele în portretistica de familie în lucrări spectaculoase, cum ar fi *Piață de bumbac la New Orleans* (1873). În această perioadă a început să se plângă de deteriorarea vederii, acuzând intoleranța la lumina puternică și întrebându-se dacă nu cumva avea să orbească în curând.

Imaginile pe care Degas le-a expus într-o serie de opt expoziții impresioniste, între 1874 și 1886, îl înfățișează la cel mai înalt nivel al inventivității. Dacă picturile lui Claude Monet, Alfred Sisley, Paul Cézanne, Berthe Morisot, Mary Cassatt, Camille Pissarro și Pierre-Auguste Renoir se concentrau cel mai mult asupra peisajelor sau figurilor cu parfum rural și strălucire urbană, Degas s-a specializat în surprinzătoare și enigmatice scene din viața pariziană. Vizitatorii erau adesea deconcertați de imaginile sale de divertisment popular sau de sărăcia cartierelor, ilustrate cu un ochi antrenat să surprindă gesturile de zi cu zi și accentuat de utilizarea radicală a perspectivei, care materializa punctele de vedere extreme ale unei lumi tot mai mobile. Faimos deja pentru umorul său sec, Degas părea că își tachinează privitorii optând pentru ambiguitate, dezvăluind o fermecătoare cântăreață de club de noapte în toată ciudățenia sa și conferind unei spălătorese obosite o grandoare aproape clasică. Degas a fost privit în grupul său ca lider al unei facțiuni impresioniste înzestrate cu o tehnică mai aproape de cea tradițională, iar tablourile sale erau foarte căutate de colecționari. Criticii au subliniat că această operă cu trăsături ferme își are rădăcinile într-o cunoaștere a Vechilor Maeștri și o linie fermă, calități care lipseau în tablourile contemporanilor lui Degas.

Un tehnician versatil

O mare parte din lunga sa viață artistică, Degas a fost atras de plăcerile și dificultățile presupuse de lucrul cu materialele

artistului. Desenele sunt realizate în creion, cerneală, cretă, pastel, cărbune și ulei pe hârtie, adesea în combinație, iar picturile sunt executate în acuarelă, guașă, tempera, pigmenți metalici și uleiuri, pe suprafețe ca mucava, mătase, ceramică, faianță și lemn, precum și pe diverse texturi de pânză. A existat ceva contradictoriu într-o mare parte a activității sale: Degas a invocat tehnicile Vechilor Maeștri în timp ce a creat metode anarhice proprii. El a dezvoltat eficient monotipul alb-negru ca mediu de expresie independent, de exemplu, uneori cu un strat suplimentar de pastel sau guașă, ca în tabloul *Dansatoare cu buchet, aplecată* (1877). Rezultatele sunt, uneori, surprinzătoare, mai ales atunci când efectele luminii și textura exprimă subtil subiectul ales, însă Degas s-a plictisit rapid de această tehnică. Sfârșitul anilor 1870 a marcat punctul culminant al experimentelor grafice ale lui Degas, după care a renunțat la tehnicile de imprimare pentru a-și îmbogăți tehnica pastelului. Între 1890 și 1892 a revenit pentru scurt timp la monotip, perfecționând o nouă procedură pentru culori în serii uimitoare de peisaje, multe dintre acestea – cum ar fi *Câmp de grâu* și *Deal verde* – în minunate culori pastel.

Pe la începutul anilor 1880, diversitatea artei expuse a lui Degas părea infinită, cuprinzând portrete și scene de teatru, pasteluri cu femei făcându-și toaleta și cu criminali notorii și o serie de desene și imprimeuri. În această perioadă, Degas a început să creeze experimental imagini în cărbune sau pe hârtie de calc, retrasându-le de câteva ori înainte de a adăuga pastelul, pentru a produce o „familie" de compoziții asociate, asemănătoare cu seriile de picturi ale lui Monet. Astfel de secvențe reprezentau o mare provocare pentru exercițiile sale artistice, permițându-i să depășească subiectul și să întrebuințeze cea mai bună nuanță a gestului sau a detaliului, în timp ce părea că ridică elementele fundamentale ale imaginii – culoarea, forma și compoziția – la un nou nivel independent. Timp de câțiva ani, Degas a explorat, de asemenea, discret, posibilitățile de expresie ale sculpturii, folosind ceară și alte materiale pentru a crea statuete modeste de cai și un grup de figuri care au culminat în uimitoarea sculptură în ceară *Mică dansatoare de 14 ani*, cu realismul ei copleșitor. Prezentă la expoziția impresionistă din 1881, această lucrare a dus posibilitățile realismului vizual la noi extreme, încorporând un tutu real, de dimensiune redusă, poante, o perucă din păr uman și o panglică de mătase.

Ultimii ani

În 1884, când a împlinit 50 de ani, Degas a mărturisit prietenilor că simte o oarecare deziluzie legată de cariera sa. Recunoscut deja pentru asprimea față de vizitatori în timpul orelor de lucru, a devenit faimos pentru devotamentul maniacal pentru creație și pentru ostilitatea față de jurnaliști și curioși. Următorul deceniu a fost unul de invenții continue, pe măsură ce Degas și-a rafinat ambițiile artistice și a renunțat la preocupările din perioada de mijloc. El a abandonat multe dintre temele sale de actualitate din anii 1870 – de exemplu, café-concert-ul, scenele din magazine și bordeluri – și le-a înlocuit cu o nouă fază de concentrare asupra figurii umane, în spații intime, dacă nu mai obscure. După o secvență controversată de pasteluri de la expoziția impresionistă din 1886, care ilustrau femei spălându-se și uscându-se în aer liber sau în cadre interioare, Degas a creat obsesiv sute de studii de femei nud, pe hârtie, pe pânză sau în ceară și lut. Chiar dacă unele dintre primele sale scene au fost considerate voyeuristice, iar modelele au fost identificate drept prostituate, aceste figuri ale ultimilor săi ani de carieră nu sunt simplu de clasificat. Figura din *Baie de dimineață* (Bain de matin, cca 1892–1895) este aproape monumentală, asemenea sculpturilor antice pe care le admira, în timp ce altele au o senzualitate debordantă sau sunt încărcate de masivitate. Al doilea mare subiect al ultimilor ani ai lui Degas a fost dansatoarea, ilustrată acum mai rar pe scenă sau în situații degradante, dar cel mai adesea așteptând în culise. El a angajat modele care să pozeze în studioul său pentru scenele de balet sau de toaletă, improvizând adesea liber cadrele sau folosind obiecte casnice pentru a simula decorul dorit. Chiar dacă aceste tablouri nu au devenit niciodată abstracte, oricum le-ar fi definit Degas, ele s-au îndepărtat semnificativ de contextul urban care îl inspirase anterior. Picturile de maturitate cu dansatoare sunt, în esență, lupte cu forma umană, uneori în relații ritmice cu trupul fiecăreia și exprimând alteori o prezență individuală puternică. Într-o pictură mare în ulei de pe la 1900, *Dansatoare la bară* (Danseuses à la barre), de exemplu, Degas a creat un echilibru vital între energia celor două femei într-o compoziție tensionată cu verticale și diagonale și cu pereți cu nuanțe verzi și portocalii.

În astfel de lucrări, Degas părea să se confrunte cu începuturile unei noi arte, în care descrierea documentară este

prea puțin importantă, iar preocuparea față de structură și de expresie de la începutul sec. XX este explicită. La fel ca în studiile sale de nuduri, pastelurile cu dansatoare erau realizate uneori în lumini deschise, pe un desen vivace în cărbune, sau erau construite dens, stratificat, în nuanțe extraordinare, nenaturale. Vechiul dialog dintre culoare și linie a continuat, dar într-un idiom care punea accent pe modernitate. Degas a fost fascinat până la moarte de abordarea unor tehnici variate, pe care le-a ilustrat în pânzele dramatice (și uneori bizare) ale maturității sale târzii. Printre acestea se numără pictura cu degetul, lustrul în culori contrastante și suprafețele pe care a aplicat culoarea folosind tehnica *impasto*.

Îndrăzneala artei lui Degas din această perioadă a fost adesea în dezacord cu austeritatea vieții sale. În 1890, el a închiriat un studio mare pe strada Victor Massé, mutându-se mai târziu într-un apartament alăturat care avea să fie casa lui până în 1912. Nu s-a căsătorit niciodată, dar a fost un prieten extrem de loial, printre prietenele sale intime numărându-se Mary Cassatt. Degas s-a bucurat de societate după propriile sale legi, luând cina într-un cerc de încredere și încântând familii, cum ar fi cea a lui Ludovic și Louise Halévy, cu opiniile sale tranșante și aforismele pline de umor despre artă, literatură și politică. Scrisorile din acești ani sunt, de regulă, scurte și oficiale, dar din când în când lasă să se vadă o anumită tentă de melancolie, de personalitate puternică. Degas s-a bucurat de compania tinerilor, de la copii mai mici la noua generație de scriitori și artiști care începeau să îl caute din ce în ce mai mult. De exemplu, cu artistul flamboiant Paul Gauguin a schimbat atât idei, cât și opere de artă, învățând multe din opiniile acestui tânăr despre culori și provocându-l, în același timp, pe Gauguin să realizeze imprimeuri experimentale și compoziții de figuri îndrăzneț desenate. Degas însuși a rămas o apariție sobră, purtând un costum de culoare închisă și joben în ocaziile oficiale și rămânând la distanță de moravurile boemilor.

În pofida multor mituri despre ultimii săi, unele încurajate de artistul însuși, Degas nu s-a retras (până la sfârșit) din lumea artistică, ci, mai degrabă, și-a promovat opera energic și a urmărit îndeaproape carierele celor care erau considerați rivalii săi, printre care Monet și Cézanne. În 1892, Degas a realizat la Durand-Ruel Gallery o expoziție foarte remarcată cu monotipurile sale de peisaje, parțial ca un răspuns la faima acumulată de Monet și la succesul recent al lui Pissarro și Cassatt. Devenind un colecționar avid, a cumpărat, de asemenea, lucrările multora dintre contemporani, precum și sute de desene și picturi ale idolilor săi dintotdeauna, Delacroix și Ingres. Și, în timp ce a rămas loial atelierului său din Montmartre în vreme ce contemporanii pictau peste hotare sau în casele de la țară, Degas a călătorit în mod regulat în Franța, Elveția și Italia (ultima sa vizită a fost în 1906, la 72 de ani) pentru a-și vizita cunoștințele și a realiza piesaje ocazionale. Lumea sa a început totuși să se restrângă la începutul sec. XX, parțial din cauza opiniilor sale reacționare și a răspunsului antisemit violent la Afacerea Dreyfus, care i-a îndepărtat pe mulți dintre prieteni. Sănătatea din ce în ce mai șubredă a început să îl preocupe; chiar dacă Degas nu a fost niciodată complet orb, mai multe afecțiuni oculare l-au obligat să poarte în afara casei ochelari fumurii și să își ia adesea pauze de odihnă de la lucru. (Atenția pe care a acordat-o formelor uimitor de simplificate, dar elocvente, din ultimele sale decenii se leagă parțial de vederea lui slabă.)

Într-un gest neobișnuit pentru un artist cu renumele său, Degas a renunțat să lucreze la o vârstă înaintată, după ce a fost obligat să se mute din ultimul atelier în 1912. Suferind de o vedere și un auz slăbite, s-a înconjurat de imagini pe care le crease și le colecționase, retrăgându-se în amintiri. Reputația sa în Franța și dincolo de granițele acesteia a crescut, operele sale atingând prețuri fără precedent și începând să fie achiziționate de cele mai importante muzee. Cu consimțământul său, negustori precum Paul Durand-Ruel și Ambroise Vollard au vândut tablouri din toate etapele operei sale; printre cumpărători se numără americanul Louisine Havemeyer, familia rusă Șciukin și contele german Harry Kessler. Degas a fost idolatrizat de numeroși artiști de convingeri diferite din sec. XX, cum ar fi Suzanne Valadon, Walter Richard Sickert, Maurice Denis, Georges Rouault, Pablo Picasso, Henri Matisse și Edward Hopper – care l-au vizitat în atelierul său ori l-au imitat de departe.

Cu toate acestea, abia după moartea lui Degas, în 1917, bogăția moștenirii sale a fost dezvăluită într-o serie succesivă de vânzări publice de proporții, în Parisul lovit de război al anilor 1918 și 1919. Au fost vândute mii de lucrări neexpuse anterior, realizate pe hârtie și pe pânză, iar

unele dintre operele sale târzii mai puțin naturaliste i-au surprins chiar și pe cei mai loiali admiratori ai săi. Anumite aspecte ale realizării sale au câștigat pentru prima dată proeminență, în principal, seria vastă de imprimeuri. La fel de surprinzătoare a fost dimensiunea colecției sale de tablouri de El Greco, Ingres, Delacroix, Manet, Gauguin și Cézanne. La începutul anilor 1920, când a fost vernisată prima expoziție de opere turnate postum în bronz prezentate în Europa și în Statele Unite, sculptura lui Degas a oferit încă o revelație lumii artistice.

Evaluare

Măreția lui Degas este sintetizată de capacitatea de a explora limbajul artei – complexitatea tehnică și tactilă, rafinamentul său, precum și energia sa implicită – la un grad mai ridicat decât oricare dintre contemporanii săi, fără a pierde totuși din vedere subiectul, omul în momentele sale cele mai publice și mai intime. Degas a combinat sensibilitatea romantică și măiestria clasică a tehnicilor, topind laolaltă senzualitatea, observația necruțătoare și o insistență asupra structurii vizuale. Mai mult decât la oricare dintre alți impresioniști, arta lui Degas a fost mult timp simplificată sau supraevaluată: în realitate, evoluția de la academismul sumbru al tinereții la realismul social pur-sânge din anii 1870, apoi la mărimea pirotehnică, provocatoare a ultimelor sale lucrări bi- și tridimensionale reprezintă unul dintre traseele artistice cele mai copleșitoare ale perioadei moderne. Într-o singură viață, Degas a abandonat siguranța unei culturi controlate de stat, istorice, pentru o artă a crizei individuale, apropiindu-se chiar și de nihilismul generației care i-a urmat.

Reputația lui Degas a urmat o traiectorie neobișnuită, crescând brusc la maturitate, dar suferind de o retragere nervoasă la bătrânețe, precum și de pe urma preferinței pentru moda nonfigurativă din noul secol. Chiar dacă și-a câștigat respectul în deceniile care au urmat, a fost marginalizat de critica formalistă și clasat prea adesea drept simplu comentator al societății. Anii 1960 și 1970 au cunoscut începuturile unei reevaluări majore a importanței lui Degas, odată cu volume de critică specializată dedicată portretelor, desenelor, monotipurilor, agendelor și sculpturilor lui, precum și ca urmare a unui val tot mai mare de expoziții populare. Imaginarul său a devenit un teren de luptă al criticilor feministe, îndreptate împotriva misoginismului său bănuit și a lascivității pretinse din scenele de bordel sau de culise. Mai recent, caracterul asumat evaziv al multor tablouri ale lui Degas a fost din ce în ce mai apreciat și la fel s-a întâmplat și cu îndepărtarea sa subestimată de scenele de actualitate din ultimii ani. Astfel de polemici și de descoperiri continuă să atragă un public numeros și să îi uimească pe curatori, academicieni și artiști, sugerând că încă nu este cu putință măsurarea întregii importanțe a lui Degas.

De Gasperi, Alcide

(03.04.1881, Pieve Tesino, lângă Trento, Tirol, Austro-Ungaria – 19.08.1954, Sella di Valsugana, Italia)

Prim-ministru italian între 1945–1953. A făcut parte din Parlamentul austriac (1911–1919) și a susținut anexarea regiunii sale natale la Italia. Mai târziu, a fost membru în Parlamentul italian (1921–1927), ca fondator al Partidului Popular Italian. După ce a fost închis 16 luni ca antifascist, a devenit bibliotecar la Vatican, în 1929. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, a fost membru activ al Rezistenței, iar după căderea regimului fascist, s-a întors în politică în calitate de șef al nou-înființatului Partid Democrat Creștin. Ca prim-ministru (1945–1953), a legiferat o nouă Constituție, a instituit reforma agrară și a supravegheat reconstrucția economiei italiene postbelice. Sub conducerea sa, Italia a devenit membru NATO. De Gasperi a contribuit și la organizarea Consiliului Europei și a Comunității Europene a Cărbunelui și a Oțelului.

de Gaulle, Charles

Vezi Gaulle, Charles de ~

degenerescență hepatolenticulară

Vezi boala Wilson

degenerescență maculară

Degenerare a maculei (partea centrală a retinei), însoțită de distrugerea vederii centrale. Este principala cauză a orbirii la bătrânețe. Produsă, probabil, de circulația scăzută a sângelui, în prezent se știe că deficiența prezintă o componentă genetică. Este de două ori mai frecventă la fumători decât la nefumători, fiind, de asemenea, legată de expunerea de lungă durată la soare. De obicei, vederea periferică se păstrează, însă pierderea acuității vederii centrale nu permite sau îngreunează foarte mult – chiar cu ajutorul ochelarilor speciali – cititul sau realizarea lucrărilor care necesită finețe. Evoluția unor anumite forme ale deficienței poate fi stopată prin chirurgia cu laser, dar deficiența nu poate fi corectată total.

degerătură

Necroză a țesuturilor vii cauzată de temperaturi scăzute. Pierdere de căldură care determină apariția gheții la nivel intra- și extracelular. Vânturile puternice, pielea udă, îmbrăcămintea strâmtă și consumul de alcool măresc riscul de apariție a degerăturilor. Afectarea celulelor, deshidratarea țesuturilor și lipsa oxigenului, cauzate de îngheț, pot duce la distrugerea celulelor sangvine, la coagularea sângelui în capilare și la cangrene. De obicei, sunt afectate mai întâi degetele de la picioare, de la mâini, urechile și nasul. Acestea devin reci, își pierd elasticitatea și capătă culoare albă, deoarece nu mai sunt irigate de sânge. Pierderea sensibilității la durere este periculoasă. Temperatura corpului trebuie adusă rapid aproape de cea normală cu ajutorul apei calde (46°C). Se recomandă injecții cu anumite substanțe cu rol catalizator. Există șanse de vindecare dacă expunerea la îngheț a fost de scurtă durată; dacă dezghețarea se produce prea curând, spre final apar flictene mari care se dezvoltă rapid. În unele cazuri, după încălzire, țesuturile devitalizate trebuie îndepărtate, uneori prin amputare. Zonele afectate rămân sensibile la temperaturi scăzute, fiind mai expuse repetării fenomenului. Cea mai bună metodă de prevenire a degerăturilor este purtarea de îmbrăcăminte uscată, lejeră, formată din mai multe straturi, precum și menținerea corpului în stare activă. *Vezi și* hipotermie; șoc termic.

degetar *sau* degețel

Denumire comună pentru cele 20–30 de specii de plante erbacee bienale din genul *Digitalis*, familia *Scrophulariaceae*, în special degetarul-roșu sau comun. Originar din Europa, este răspândit în regiunea mediteraneeană și în insulele Canare. Are frunze cu forme ce variază de la ovat-alungite la oblong, dispuse în partea de jos a tulpinii ce se termină cu o inflorescență alcătuită din flori în formă de clopot, de culoare purpurie, galbenă sau albă, adesea cu pete. *D. purpurea* este cultivată pentru fabricarea digitalinei, medicament ce stimulează activitatea musculaturii inimii.

degetar-roșu (*Digitalis purpurea*)

DEREK FELL

De Grey

Râu în NV Australiei de Vest. Izvorăște din lanțul muntos Robertson, unde poartă numele Oakover, și curge spre N. La jumătatea cursului se îndreaptă spre NV, unde își unește apele cu cele ale râului Nullagine, devenind râul De Grey și înaintând încă 190 km spre Oceanul Indian. În 1888, bogatul teren aurifer Pilbara a atras mulți coloniști în valea acestui râu. Pe malurile sale există pășuni pentru creșterea oilor și a vitelor.

De Havilland, Olivia (Mary)

(n. 01.07.1916, Tokyo, Japonia)

Actriță americană de film. Născută din părinți britanici, a fost crescută în California, SUA. Și-a făcut debutul în film în 1935 și a jucat roluri de eroină delicată, alături de Errol Flynn, în filme siropoase, de aventuri, precum *Căpitanul Blood* (Captain Blood, 1935) și *Aventurile lui Robin Hood* (The Adventures of Robin Hood, 1938). A dat dovadă de profunzime dramatică în *Pe aripile vântului* (Gone with the Wind, 1939), *Destinul doamnei Harris* (To Each His Own, 1946, Premiul Oscar), *Groapa cu șerpi* (The Snake Pit, 1948) și *Moștenitoarea* (The Heiress, 1949, Premiul Oscar). După ce a câștigat un important proces împotriva companiei Warner Brothers (1945), s-a ajuns la limitarea la doar șapte ani, inclusiv perioadele de suspendare, a contractelor cu actorii. S-a mutat la Paris în 1955 și după această dată a apărut foarte rar în filme.

De Havilland, Sir Geoffrey

(27.07.1882, Haslemere, Surrey, Anglia – 21.05.1965, Watford, Hertfordshire)

Proiectant și constructor britanic de avioane. În 1910 a construit și a zburat cu un avion cu motor de 50 CP. Și-a înființat propria companie în anul 1920 și a construit avionul Moth, cu două locuri, care a avut mare succes comercial. În Al Doilea Război Mondial, avionul Mosquito cu două motoare a fost produsul cel mai de succes al companiei sale. După război, Sir Geoffrey a inițiat construcția de avioane cu reacție, pornind de la avionul său de pasageri Comet, iar apoi avioanele de luptă cu reacție Vampire și Venom.

Deinonychus

Gen de dinozauri teropozi cu gheare, care s-a dezvoltat în V Americii de Nord, în prima parte a Cretacicului (144–99 m.a.u.). *Deinonychus* mergea și alerga folosind două picioare, dar armele sale ucigașe – ghearele mari în formă de seceră, lungi de 13 cm, de la al doilea deget al fiecărui picior – îl obligau să stea într-un picior în timp ce își ataca prada cu celălalt. Coada sa lungă era delimitată de tije osoase care creșteau

din vertebrele cozii, făcând-o foarte rigidă. Avea o lungime de cca 2,4–4 m, cântărea 45–68 kg, avea un creier mare și era cu siguranță un prădător rapid și agil.

Deir el-Bahri *sau* Dayr al-Bahr

Situl unor temple din Egipt. Situat pe malul vestic al Nilului lângă ruinele Tebei, în dreptul orașului Karnak, păstrează ruinele a trei temple ale faraonilor: templul funerar al regelui Menhotep II (construit în 1970 î.Hr.), un alt templu construit de Tutmes III (1435 î.Hr.) și celebrul templu în terase al reginei Hatshepsut (construit în 1470 î.Hr.), care a fost restaurat în mare parte.

Deira

Regat anglo-saxon din Britania. Situat în partea de E a comitatului Yorkshire de astăzi, se întindea de la râul Humber la râul Tees. Primul său rege cunoscut, Aelle, a domnit începând cu 560 d.Hr. În ultimul sfert al sec. VII d.Hr., Deira s-a unit cu regatul vecin, Bernicia, formând regatul Northumbria.

Deirdre

Eroină a literaturii medievale irlandeze din *Soarta fiilor lui Usnech* (The Fate of the Sons of Usnech), celebră poveste de dragoste scrisă în sec. VIII sau IX, ce aparține Ciclului Ulster. La nașterea lui Deirdre, un druid a prezis că mulți bărbați vor muri din cauza ei, astfel că a fost crescută în izolare. Fiind o femeie foarte frumoasă, a respins avansurile regelui Conor *(vezi* Conchobar) și s-a căsătorit cu Noísi, unul dintre fiii lui Usnech. Cei doi au fugit împreună în Scoția. Atrași în capcană, s-au întors în Irlanda, unde Noísi și frații săi au fost uciși, iar Deirdre s-a sinucis pentru a nu fi silită să devină soția lui Conor. În sec. XX, legenda a fost dramatizată de William Butler Yeats și de John Millington Synge.

deism

Credință în existența lui Dumnezeu, bazată mai mult pe rațiune decât pe revelație sau pe învățătura unei anumite religii. Formă a religiei naturale, deismul s-a născut în Anglia, în prima jumătate a sec. XVII, ca o reacție împotriva creștinismului ortodox. Deiștii afirmau că rațiunea poate găsi probe ale existenței lui Dumnezeu în natură și că Dumnezeu a creat lumea, lăsând-o să funcționeze pe baza legilor naturale gândite de el. Filozoful Edward Herbert (1583–1648) a înfățișat această idee în studiul său intitulat *Despre adevăr* (On Truth, 1624). În ultima parte a sec. XVIII, deismul reprezenta atitudinea religioasă dominantă a clasei educate din Europa. În aceeași epocă a fost acceptată de mulți americani din clasa superioară, inclusiv de către primii trei președinți ai SUA.

Dej

Municipiu, 40 742 loc. (2001), în județul Cluj, România, situat pe malul stâng al râului Someș, în aval de confluența Someșului Mare cu Someșul Mic. Este atestat documentar în 1061 și 1214, cu numele Dees. Cetatea Dejului, construită între 1214 și 1235, a avut serios de suferit de pe urma invaziei tătare din 1241. Dezvoltarea orașului a fost legată de exploatarea și comerțul cu sare, la începutul sec. XVIII dispunând și de un mic port folosit pentru transportul rapid al sării. Este nod feroviar și rutier. Ca monumente, există biserica Sf. Ștefan (sec. XV), clădirea tribunalului, monumentul dedicat răscoalei din 1437.

Dejnev

Cap în extremitatea răsăriteană a Rusiei, cel mai estic punct al peninsulei Ciukotsk și al întregii Eurasii. Este separat de capul Prince of Wales din Alaska prin strâmtoarea Bering *(vezi* Marea Bering).

De Klerk, F(rederik) W(illem)

(n. 18.03.1936, Johannesburg, Africa de Sud)

Președinte al Africii de Sud (1989–1994). A pus capăt sistemului de apartheid și a negociat trecerea la o guvernare majoritară. După ce a devenit lider al Partidului Național, în locul lui P.W. Botha, și președinte, de Klerk a trecut repede la eliberarea tuturor prizonierilor politici importanți, inclusiv a lui Nelson Mandela, și a eliminat interdicția impusă Congresului Național African. El și Mandela au primit împreună Premiul Nobel pentru pace, în 1993. După primele alegeri organizate pe baza sufragiului universal din 1994, Mandela a devenit președinte, iar de Klerk a fost numit vicepreședinte. S-a retras din politică în 1997.

De Kooning, Willem

(24.04.1904, Rotterdam, Olanda – 19.03.1997, East Hampton, New York, SUA)

Pictor american de origine olandeză. A studiat artele în Rotterdam și a intrat clandestin în SUA în 1926. Stabilindu-se în Hoboken, New Jersey, și-a câștigat existența ca zugrav, după care s-a stabilit la New York, unde a intrat sub influența lui Arshile Gorky. A lucrat la Proiectul Federal de Artă WPA. În anii 1930–1940, operele sale erau atât figurative, cât și

abstracte; cele două tendinţe au fuzionat până la urmă în imagini care combinau contururi biomorfe şi geometrice. În anii 1940 a devenit unul dintre exponenţii de vârf ai expresionismului abstract şi în special ai automatismului. Printre cele mai cunoscute opere ale sale se numără o serie de imagini de femei, voit vulgare, realizate cu ajutorul unor pigmenţi aplicaţi în cantitate mare şi în culori dure (de ex. *Femeie I*, 1950–1952; *Femeie şi bicicletă*, 1953). În 1963 s-a mutat la East Hampton, New York. În ultimii ani de viaţă, a realizat sculpturi din lut turnate în bronz.

Delacour, Jean Theodore

(26.09.1890, Paris, Franţa – 05.11.1985, Los Angeles, California, SUA)

Avicultor american de origine franceză. După ce colecţia sa din copilărie, ce cuprindea peste 1 300 de păsări vii, a fost distrusă în timpul Primului Război Mondial, a călătorit în toată lumea şi a strâns o nouă şi uriaşă colecţie la Château de Clères, în Normandia. A crescut fazani în captivitate, a descoperit şi a denumit multe specii noi de păsări şi de mamifere, a fondat revista *L'Oiseau* (1920) şi a scris lucrarea de căpătâi *Păsările din Indochina franceză* (1931). Când germanii i-au distrus din nou colecţia, a emigrat în SUA, însă ulterior şi-a reînfiinţat colecţia şi grădina zoologică la Clères.

Delacroix, (Ferdinand-) Eugène (-Victor)

(26.04.1798, Charenton-Saint-Maurice, Franţa – 13.08.1863, Paris)

Pictor francez. În tinereţe, a fost puternic influenţat de romantismul pictorului Théodore Géricault şi de compozitorul şi pianistul Frédéric Chopin. În 1822, a expus *Dante şi Vergiliu în infern*, un moment esenţial în dezvoltarea romantismului francez din sec. XIX. Alegerea ulterioară a subiectelor operelor sale a dovedit o afinitate cu lordul Byron şi cu ceilalţi poeţi romantici ai epocii. Lucrările sale sunt caracterizate de exprimare liberă a energiei şi mişcării, fascinaţie pentru violenţă, distrugere şi cele mai tragice aspecte ale vieţii, precum şi de folosirea voluptuoasă a culorii. După succesul său la Salonul din Paris, a fost angajat pentru a decora clădirile guvernamentale; a devenit unul dintre cei mai mari pictori de fresce monumentale din istoria artei franceze. A explorat mediul nou al litografiei, iar în 1827 a executat 17 litografii pentru o ediţie din *Faust*. În 1830 a pictat *Libertatea conducând poporul*, pentru a comemora Revoluţia din iulie, care l-a aşezat pe Ludovic-Filip pe tronul Franţei. Într-o călătorie în Maroc din 1832,

Libertatea conducând poporul, ulei pe pânză de Eugène Delacroix, 1830; Muzeul Luvru, Paris

GIRAUDON/ART RESOURCE, NEW YORK

a acumulat o adevărată comoară de imagini exotice, din care avea să se inspire tot restul vieţii. Opera sa a fost enormă; după moarte, în atelierul său din Paris (acum muzeu), s-au găsit peste 9 000 de tablouri, pasteluri, desene şi acuarele. Felul în care folosea culoarea a influenţat mult dezvoltarea impresionismului.

Delagoa

Golf pe coasta de SE a Mozambicului. Are cca 31 km lungime şi o deschidere de 26 km. La gura sa se găseşte insula Inhaca, staţiune turistică. Aici este situat şi oraşul Maputo, capitala ţării. A fost explorat prima dată de portughezi, în 1544, fiind o importantă sursă de fildeş şi de sclavi, ca escală pe drumul comercial spre Oceanul Indian şi drum către minele de diamante şi zonele aurifere din Africa de Sud. Golful a fost revendicat de portughezi, olandezi, englezi şi buri până în 1875, când a fost atribuit prin arbitraj Portugaliei.

De La Mare, Walter (John)

(25.04.1873, Charlton, Kent, Anglia – 22.06.1956, Twickenham, Middlesex)

Poet şi romancier britanic. Descendent al unei familii de hughenoţi francezi, a învăţat la Londra şi a lucrat la compania Standard Oil (1890–1908), după care s-a apucat de scris, folosind iniţial pseudonimul Walter Ramal. A scris atât pentru adulţi, cât şi pentru copii. Volumul său intitulat *Vino încoace* (Come Hither, 1923) s-a bucurat de mare succes. Cel mai cunoscut roman al său este *Memoriile unui pitic* (Memoirs of a Midget, 1921). Volumul său *Povestiri pentru copii* (Collected Stories for Children) a apărut în anul 1947.

DeLancey, James

(27.11.1703, New York, New York, SUA - 03.07.1760, New York)

Administrator și jurist american. A studiat dreptul la Londra. În 1729 a revenit la New York și a devenit membru în consiliul guvernatorului, iar în 1731 a fost numit judecător la Curtea Supremă a coloniei New York. A prezidat procesul de calomnie al lui John Peter Zenger, în calitate de judecător-șef (1733). S-a opus guvernatorului regal George Clinton și a obținut retragerea acestuia, iar mai târziu a fost locțiitor de guvernator (1753–1755, 1757–1760).

Delano, Jane A(rminda)

(12.03.1862, Montour Falls, New York, SUA - 15.04.1919, Savenay, Franța)

Asistentă medicală și educatoare americană. A devenit asistentă-șef în Jacksonville, Florida, unde a insistat să se folosească plasele de țânțari pentru a împiedica răspândirea febrei galbene chiar înainte de a se ști că țânțarii sunt purtătorii acestei boli. În Bisbee, Arizona, a instituit un spital pentru minerii care sufereau de scarlatină. A supravegheat recrutarea a peste 20 000 de asistente medicale pentru a însoți trupele militare peste ocean, în Primul Război Mondial.

Delany, Martin R(obinson)

(06.05.1812, Charles Town, Virginia, SUA - 24.01.1885, Xenia, Ohio)

Medic american, adept al aboliționismului. A profesat inițial la Pittsburgh, ca asistent al unui medic. În anii 1840 a fondat ziarul *Mystery* pentru a face cunoscute suferințele cetățenilor de culoare și a publicat *North Star* (1846–1849), alături de Frederick Douglass. A fost unul dintre primii bărbați de culoare admiși la Școala de Medicină Harvard (1850–1851), apoi a practicat medicina în Pittsburgh. A devenit foarte interesat de colonizarea în străinătate a negrilor americani și a călătorit în Africa în căutare de posibile așezări pentru a pune în practică această idee. S-a mutat în Canada în 1856, dar s-a întors curând pentru a se înrola în Corpul de Voluntari 54 Massachusetts, în Războiul Civil American, pentru care a activat și în calitate de chirurg. A primit gradul de maior, fiind primul afro-american care a primit un asemenea grad militar. Ulterior, a lucrat pentru Biroul pentru Sclavii Eliberați.

Delany, Samuel R.

(n. 01.04.1942, New York, New York, SUA)

Autor de romane science-fiction și critic american. Născut într-o distinsă familie de afro-americani, a frecventat City College din New York și și-a publicat primul roman în 1962. Lucrările sale pline de imaginație au atras admirația criticii. Acestea abordează probleme rasiale și sociale, sexualitate, aventuri eroice și natura limbajului. *Dhalgren* (1975), cel mai controversat roman al său, este povestea unui tânăr bisexual în căutarea identității într-un oraș mare, decadent. Printre scrierile sale se numără și romanele *Babel-17* (1966, Premiul Nebula), *Intersecția Einstein* (The Einstein Intersection, 1967, Premiul Nebula) și *Un cer de stele în buzunarul meu* (Stars in My Pocket Like Grains of Sand, 1984), precum și scenarii de film, radio și benzi desenate pentru serialul *Wonder Woman*. Printre lucrările sale nonficționale se numără *Vedere de ansamblu: culegere de eseuri* (Longer Views: Extended Essays) și *Privire în rezumat: gânduri ciudate și politica paraliteraturii* (Shorter View: Queer Thoughts and the Politics of the Paraliterary).

delapidare

Infracțiune de însușire frauduloasă a unei proprietăți încredințate de cineva altcuiva și folosire a acesteia în beneficiul propriu. Poate fi comisă când o persoană primește legal posesia asupra unor bunuri și le folosește necorespunzător. Delapidarea diferă astfel de furt, infracțiune ce constă în însușirea de bunuri fără consimțământul proprietarului. Cea mai răspândită formă de delapidare se referă la administratorii de fonduri publice. Multe legi prevăd pedepse severe pentru funcționarii publici, chiar și în cazul în care fondurile se pierd mai degrabă din neglijență decât din intenția clară de a fura. *Vezi și* fraudă; furt.

De La Renta, Oscar

(n. 22.07.1932, Santo Domingo, Republica Dominicană)

Creator de modă american de origine dominicană. După ce a studiat la Santo Domingo și la Madrid, a lucrat ca designer pentru Cristobal Balenciaga, la Madrid. În 1962 s-a mutat la New York și și-a creat propria companie producătoare de haine de gata pentru femei. În 1973 a fondat Oscar de la Renta Couture și și-a extins aria de activitate la pânzeturi de casă, haine bărbătești și parfumuri. În anii 1970 a introdus linia etno, inspirată de teme rusești și țigănești; în ultima vreme a produs haine romantice de seară din tafta, șifon, catifea, brocart și blană. Între 1993 și 2002 a fost designerul casei de modă Pierre Balmain.

De La Roche, Mazo

(15.01.1879, Newmarket, Ontario, Canada - 12.07.1961, Toronto)

Romancieră canadiană de limbă engleză. Este cunoscută pentru un ciclu de romane despre familia Whiteoak din Jalna, o moșie din provincia sa natală, Ontario. Această saga, mai populară în SUA și Europa decât în Canada, a stat la baza filmului intitulat *Jalna* (1935) și a unei piese de teatru, *Familia Whiteoak* (Whiteoaks, 1936). A mai scris povești pentru copii, cărți de călătorie, teatru și o autobiografie.

Delaunay, Robert

(12.04.1885, Paris, Franța - 25.10.1941, Montpellier)

Pictor francez. Și-a început cariera ca scenograf (cu jumătate de normă) și a intrat sub influența neoimpresionismului, a fovismului și a cubismului. În perioada 1909–1911, experimentele sale coloristice au culminat cu o serie de reprezentări ale Turnului Eiffel, care combinau forme cubiste fragmentate, mișcări dinamice și culori vii. Prin introducerea culorilor strălucitoare în cubism (ceea ce a devenit cunoscut drept orfism), opera lui s-a diferențiat de cea a cubiștilor tradiționali și a avut o mare influență asupra artiștilor din Der Blaue Reiter. Alături de soția sa de origine ucraineană, Sonia Terk Delaunay (1885–1979), pictoriță și designer textil, a pictat decorațiunile murale abstracte de la Expoziția din Paris, în 1937.

Turnul Eiffel, ulei pe pânză (1910–1911) de Robert Delaunay; Muzeul de Artă din Basel, Elveția

ÎNCREDINȚAT MUZEULUI DE ARTĂ DIN BASEL, ELVEȚIA, DE FUNDAȚIA EMANUEL HOFFMANN; FOTO, HANS HINZ

De Laurentiis, Dino

(n. 08.08.1919, Torre Annunziata, Italia)

Producător de film american de origine italiană. A produs primul film la vârsta de 20 de ani și a avut primul mare succes cu *Orez amar* (Rizo amaro, 1948). A fondat o companie alături de Carlo Ponti și a produs filme ca *La strada* de Federico Fellini (1954, Premiul Oscar) și *Nopțile Cabiriei* (Le Notti di Cabiria, 1956, Premiul Oscar). La începutul anilor 1960, a construit studioul Dinocittà, unde a realizat câteva filme; eșecul acestora l-a obligat să vândă studioul la începutul anilor 1970. S-a stabilit în SUA, unde a produs filme precum *Serpico* (1973), *Vremuri de restriște* (Ragtime, 1981) și *Hannibal* (2001).

Delavrancea, Barbu Ștefănescu

(11.04.1858, București, Țara Românească, România - 29.04.1918, Iași)

Scriitor, om politic și avocat român. Fiul unei familii de țărani din marginea Bucureștiului, după terminarea studiilor la liceele Gheorghe Lazăr și Sf. Sava (1868–1877), s-a înscris la Facultatea de Drept a Universității din București. A debutat cu volumul de versuri *Poiana lungă. Amintiri* (1878), iar în perioada facultății a publicat foiletoane sub pseudonim în ziarul *România liberă*. După susținerea licenței (1882), a plecat la Paris pentru specializare (1882–1884) de unde, în 1883, a publicat nuvela *Sultănica*. Întors în țară, devine redactor la *România liberă* și *Epoca* și leagă o strânsă prietenie cu Alexandru Vlahuță și Ion Luca Caragiale. În 1887 a publicat nuvela *Hagi Tudose*; trilogia Moldovei (*Apus de soare, Viforul, Luceafărul*) a apărut în perioada 1909–1910. Pe lângă poezii, nuvele (*Sultănica, Paraziții, Domnul Vucea*) și dramaturgie, a scris și basme (*Neghiniță, Norocul dracului*), critică muzicală și dramatică (*Salonul 1883, Pictura*), a polemizat cu Titu Maiorescu pe teme de critică și istorie literară, a scris numeroase articole și i-a luat apărarea lui Caragiale împotriva acuzațiilor de plagiat. Orator talentat și publicist, în discursurile sale politice s-a pronunțat pentru intrarea României în Primul Război Mondial pentru realizarea Marii Uniri; de asemenea, a dezbătut în prelegerile sale problema țărănească și estetica poeziei populare. A fost ministru în câteva rânduri, precum și primar al capitalei. A fost membru al Academiei Române (1912).

Barbu Ștefănescu Delavrancea

delaware *sau* lenape

Confederație a indienilor nord-americani care trăiesc în Oklahoma, SUA. Alte zeci de mii trăiesc în Wisconsin și Kansas, SUA, precum și în Ontario, Canada. Sunt vorbitori de limbă algonkin. În trecut au ocupat coasta Atlanticului, din S statului Delaware, până în V statului Long Island, în special pe valea fluviului Delaware, de la care confederația și-a primit numele.

Printre alte comunități de algonkini, lenape erau strămoșii, considerați tribul originar din care se trag toate celelalte și, de aceea, erau foarte respectați. Se ocupau mai ales cu agricultura, dar practicau și vânătoarea și pescuitul. Erau grupați în trei clanuri, determinate de descendența pe linie maternă; clanurile erau împărțite în familii ai căror membri locuiau în case lungi. Erau conduși de un consiliu de sachemi (șefi) de familie, care dirijau treburile publice ale comunității; cea mai bătrână femeie din familie numea sachemul. Indienii delaware au fost foarte prietenoși cu William Penn; au fost „răsplătiți" cu tratatul Walking Purchase, prin care erau jefuiți de propriile pământuri, fiind nevoiți să se stabilească pe pământurile atribuite indienilor irochezi. După 1690, s-au îndreptat spre V. Au luptat de partea francezilor în Războiul francez și indian (1754–1763) și au ajutat la înfrângerea generalului britanic Edward Braddock. În 1867, cei mai mulți dintre indienii delaware supraviețuitori au fost mutați în Oklahoma. La recensământul din anul 2000, cca 8 300 de indivizi din SUA au declarat că sunt de origine delaware.

Delaware

Stat american situat în zona de mijloc a coastei atlantice. Suprafața: 5 247 kmp; 783 600 loc. (2000). Centrul administrativ: Dover; vecini: Pennsylvania, New Jersey și Maryland. Locuit inițial de triburi algonkin, prima așezare permanentă de albi a fost întemeiată de suedezi în 1638, la Fort Christina, astăzi Wilmington. În 1655, New Sweden a fost cucerită de olandezii din New Amsterdam, iar în 1664, de englezi. Delaware a devenit ulterior parte din New York, până în 1682, când i-a fost cedat lui William Penn. A intrat în componența statului Pennsylvania până în 1776, deși în 1704 i se permisese să aibă o adunare proprie. A fost primul stat care a ratificat Constituția SUA din 1787. Este al doilea dintre cele mai mici state ca întindere din SUA, dar și unul dintre cele mai dens populate. Principalele industrii ale statului sunt cea chimică și cea alimentară. Cele mai importante artere de transport sunt canalul Chesapeake și canalul Delaware, suficient de adânc pentru navele oceanice, care scurtează ruta navală dintre Philadelphia și Baltimore.

Delaware

Fluviu în statele Pennsylvania, Delaware și New York, SUA. Format prin confluența dintre ramurile sale de E și de V, în S New Yorkului, curge pe o lungime de cca 650 km, până la vărsarea în Oceanul Atlantic, prin golful Delaware. Navigabil până la Trenton, New Jersey, este traversat de podul Commodore Barry (500 m lungime), care a fost terminat în 1974.

Delaware

Golf la Oceanul Atlantic. Fiind parte a graniței dintre statele New Jersey și Delaware, se întinde spre SE pe o distanță de 84 km, de la vărsarea râului Alloway în fluviul Delaware, până la intrarea sa între capul May și capul Henlopen. Mărginit de terenuri mlăștinoase, golful este un important element de legătură din Canalul Navigabil Continental.

Delaware, Universitatea ~

Universitate publică în Newark, Delaware, SUA, cu filiale în Wilmington, Dover, Milford, Georgetown și Lewes. Cele 11 colegii ale sale oferă cursuri în domeniile artelor, științelor, afacerilor, ingineriei, oceanografiei, educației și asistenței medicale. Universitatea s-a dezvoltat în New London, Pennsylvania (1743), apoi s-a mutat la Newark (1763), unde a primit numele de Academia din Newark (1769); de atunci, a suferit mai multe schimbări de nume și extinderi, primind numele actual în 1921.

De La Warr, Thomas West, Al doisprezecelea baron ~ *sau* Baron Delaware

(09.07.1577 – 07.06.1618, pe mare, în dreptul coastei Virginiei sau a Noii Anglii)

Fondator englez al statului Virginia. După ce a lucrat pentru contele de Essex în Olanda și Irlanda, a devenit membru al Companiei Virginia și a fost numit guvernator al coloniei în 1610. El și alți 150 de coloniști au sosit la Jamestown tocmai când un alt grup părăsea colonia. A construit două forturi la gurile râului James și a reconstruit Jamestown. De la el și-au primit numele golful Delaware, fluviul Delaware și statul Delaware.

Delbrück, Max

(04.09.1906, Berlin, Germania – 09.03.1981, Pasadena, California, SUA)

Biolog american de origine germană. Și-a luat doctoratul la Universitatea din Göttingen în 1930, iar în 1937 a emigrat în SUA, unde a predat la colegiul Caltech (California Institute of Technology). În 1939 a descoperit un proces foarte simplu de creștere a bacteriofagilor, proces care face ca un bacteriofag să se multiplice, după o oră de inactivitate, în câteva sute de mii de indivizi. În 1946, el și A.D. Hershey

au descoperit, separat, că materialul genetic al diferitelor tipuri de virusuri se poate combina pentru a produce noi tipuri de virusuri, proces despre care se credea că se poate aplica doar pentru formele de viață superioare, cu reproducere sexuată. În 1969 a primit Premiul Nobel, în comun cu Hershey și cu colegul lor, Salvador Luria.

Delcassé, Théophile

(01.03.1852, Pamiers, Franța – 22.02.1923, Nisa)

Om politic francez. La început ziarist, a fost ales în 1885 în Camera Deputaților și și-a desfășurat activitatea în guvern începând cu 1893. Ca ministru de externe în șase guverne succesive (1898–1905), a încheiat cu Marea Britanie o înțelegere care a condus la formarea Antantei Cordiale. Este considerat principalul autor al noului sistem de alianțe format înainte de Primul Război Mondial, dat fiind că a deschis și drumul către înțelegerea anglo-rusă din 1907. Ulterior a fost ministru al marinei (1911–1913) și din nou ministru de externe (1914–1915).

Deledda, Grazia

(27.09.1871, Nuoro, Sardinia, Italia – 15.08.1936, Roma)

Romancieră italiană. A scris primele povestiri la vârsta de 17 ani, fiind influențată de verism (realism). În cele cca 40 de romane ale sale, printre care *După divorț* (Dopo il divorzio, 1902), *Elias Portolu* (1903) și *Cenușă* (Cenere, 1904), mentalitatea arhaică a Sardiniei sale natale intră în conflict cu moravurile moderne. Romanul ei de mai târziu, *Mama* (La madre, 1920), și romanul autobiografic, publicat postum, *Cosima* (1937) au fost foarte apreciate. A primit Premiul Nobel pentru literatură în 1926.

De Leon, Daniel

(14.12.1852, Curaçao, Antilele Olandeze – 11.05.1914, New York, New York, SUA)

Socialist american de origine olandeză. A sosit în SUA în 1874 și a intrat în Partidul Socialist al Muncii în 1890, devenind în scurt timp unul dintre liderii acestuia. Considerând conducerea sindicatului muncii insuficient de radicală, a format o facțiune care s-a separat în 1895 de Cavalerii Muncii, constituind mai târziu Alianța Socialistă a Muncii și Comerțului (Socialist Trade and Labor Alliance, STLA). În 1905 a contribuit la formarea Organizației Mondiale a Muncitorilor din Industrie, care a absorbit STLA. În 1908, membrii extremiști ai organizației i-au refuzat un loc în conducere, întrucât erau adepți ai unei activități politice mai violente. Ulterior, De Leon a creat Sindicatul Internațional al Muncitorilor din Industrie, care însă nu s-a bucurat de succes.

Deleuze, Gilles

(18.01.1925, Paris, Franța – 04.11.1995, Paris)

Filozof antirationalist și critic literar francez. A început studiul filozofiei la Sorbona în 1944, unde a și fost numit cadru didactic în 1957. A mai predat la Universitățile din Lyon (1964–1969) și Paris III (Vincennes) (1969–1987). Primele sale lucrări importante publicate, *David Hume* (1952) și *Nietzsche și filozofia* (Nietzsche et la philosophie, 1962), erau studii istorice despre gânditorii care au reliefat puterea limitată a rațiunii umane. În *Diferență și repetiție* (Différence et répétition, 1968), aduce argumente împotriva desconsiderării conceptului de diferență în metafizica occidentală și demonstrează că diferența este inerentă repetiției. O temă centrală în opera sa din această perioadă este preferința eleat-platonică a metafizicii occidentale – adică preferința pentru unitate în defavoarea multiplicității (preferința pentru „unul" în defavoarea „celor mulți") și pentru asemănare în defavoarea diferenței. Conform lui Deleuze, această preferință falsifică natura experienței, care este alcătuită mai mult din „multiplicități" decât din „unități". În *Anti-Oedip* (L'Anti-Œdipe, 1972), primul din cele două volume ale lucrării *Capitalism și schizofrenie (Capitalisme et schizophrénie)*, Deleuze și psihanalistul radical Félix Guattari (1930–1992) atacă psihanaliza tradițională pentru suprimarea dorințelor umane în scopul menținerii normalității și controlului. În al doilea volum, *O mie de platouri* (Mille Plateaux, 1980), condamnă întreaga metafizică rațională, denumind-o filozofie de stat. Deprimat din cauza unei boli cronice, Deleuze s-a sinucis.

delfin

Denumire comună pentru un grup numeros de cetacee gregare, suple, sau pentru una dintre cele două specii de pești comestibili destinați pescuitului sportiv. Delfinii sunt mici cetacee cu dinți din subordinul *Odontoceti*, cu bot în formă de cioc, bine individualizat. Din acest grup, unii se numesc marsuini, denumire folosită pentru specii cu bot scurt, care alcătuiesc o familie. Delfinul comun (*Delphinus delphis*) și delfinul-cu-bot-gros sau afalinul (*Tursiops truncatus*), ambii din familia *Delphinidae*, sunt răspândiți în apele

temperate, deși unii trăiesc în ape curgătoare tropicale. Cele mai multe dintre cele 32 de specii de delfini sunt marine, cenușii, negre sau brune pe partea dorsală și mai deschise pe partea ventrală și măsoară între 1 și 4 m lungime. Dintre delfinii de râu (familia *Platanistidae*), cinci specii trăiesc mai ales în apele dulci din America de Sud și din Asia. Una dintre cele două specii de pești, *Coryphaena hippuras* (familia *Coryphaenidae*), denumită și mahimahi sau dorado, este un pește comun al apelor tropicale și temperate de pretutindeni. Delfinul pompano (*C. equiselis*) îi seamănă. *Vezi* balenă-ucigașă.

delfin

Titlu purtat de fiul cel mare al regelui Franței, moștenitorul prezumtiv al coroanei franceze, atribuit din 1350 până în 1830. Derivat dintr-un nume propriu, termenul „delfin" era utilizat ca titlu de către conții francezi din sec. XII, în Auvergne și Vienne. Titlul a revenit Coroanei franceze prin cumpărarea, în 1349, a regiunii cunoscute sub numele Dauphiné de către Filip VI, care a acordat-o fiului său, viitorul Carol V. Delfinul desemna moștenitorul prezumtiv în timpul domniei lui Carol V, care i-a acordat fiului său, Carol VI, titlul și pământurile respective.

delfin-pilot

Denumire comună pentru cele trei specii ale genului *Globicephala,* din subordinul *Odontoceti* (familia *Delphinidae*), întâlnite în toate oceanele, cu excepția Oceanului Arctic și a Antarcticii. Este negru, de obicei cu o pată mai deschisă pe gât și pe piept, are frunte rotundă, proeminentă, bot scurt ca un cioc, iar înotătoarele sunt zvelte și ascuțite. Crește până la 4-6 m lungime. Trăiește în grupuri mari, de câteva sute sau chiar mii de indivizi, și se hrănește în special cu calmari. Sunt ținuți în delfinarii și dresați.

delfin-cu-bot-gros

Vezi afalin

Delft

Oraș, 96 180 loc. (2001), în SV Olandei. A fost înființat în 1075 și atestat istoric în 1246. În sec. XVI și XVII, era un cunoscut centru comercial și de producere a ceramicii. Aici s-au născut juristul Hugo Grotius (1583) și pictorul Johannes Vermeer (1632). Punctele de interes turistic sunt biserica gotică, primăria în stil renascentist și arsenalul din sec. XVII. Principalul obiect de manufactură este ceramica.

Delft, ceramică de ~

Ceramică smălțuită cu decorații în alb și albastru sau policrome, fabricată prima dată la începutul sec. XVII la Delft, în Olanda. Ceramiștii olandezi au adus mai târziu arta cositoritului în Anglia, odată cu numele ei, care se aplică acum la mărfurile fabricate în Olanda și în Anglia. Se deosebește de faianță (produsă în Franța, Germania, Spania și Scandinavia) și de majolică (produsă în Italia).

Delhi

Teritoriu federal, 13 850 507 loc. (2001), în partea central-nordică a Indiei. Mărginit de statele Uttar Pradesh și Haryana, cuprinde orașele Delhi (cunoscut și ca Old Delhi) și New Delhi (capitala Indiei), precum și zonele rurale învecinate. Delhi a fost capitala unei dinastii musulmane din 1206 până când a fost distrus de către Timur, în 1398. A fost din nou declarat capitală de mogulul Babur în 1526. Deși capitala mogulilor a fost mutată la Agra, Delhi a fost înfrumusețat de șahul Jahan, începând cu 1638. Jefuit de șahul Nadir în 1739, a fost predat lui Marathas în 1771. Ocupat de britanici în 1803, a fost centrul unei răscoale indiene în 1857. Delhi a devenit capitala Indiei britanice în 1912, în locul Calcuttei (astăzi Kolkata); tot atunci a început construcția unei noi părți a orașului, care a devenit New Delhi. Capitala a fost mutată în 1931 la New Delhi, devenit și capitala Indiei independente în 1947. Economia și populația regiunii sunt concentrate mai ales în Old Delhi, în timp ce guvernul se află la New Delhi. Guvernul este principalul angajator. Acest teritoriu este și nodul căilor de transport către India centrală.

Delhi, Sultanatul ~

Sultanat musulman în N Indiei, din sec. XIII până în sec. XIV. Crearea sultanatului s-a datorat în mare parte campaniilor lui Muhammad din Ghur și ale locotenentului acestuia, Qutb-ud-Din Aybak, între 1175 și 1206. În timpul domniei sultanului Iltutmish (1211–1236), capitala permanentă a fost stabilită la Delhi, iar legăturile politice cu Ghur au fost rupte. Din 1290 până în 1320, sub dinastia Khalji, sultanatul a reprezentat o putere imperială, zdruncinată de invazia lui Timur (1398–1399), dar revenindu-și, într-o oarecare măsură, sub dinastia afghană Lodi (1451–1526). A fost supus de Babur (1526), apoi și-a revenit pentru puțină vreme, iar ulterior a fost anexat Imperiului Mogul al lui Akbar (1556).

Delibes, (Clément Philibert) Léo

(21.02.1836, Saint-Germain-du-Val, Franța – 16.01.1891, Paris)

Compozitor francez. A studiat la Conservatorul din Paris și a lucrat ca organist de biserică și ca acompaniator și dirijor de cor la Opera din Paris. Deși a compus aproape 30 de opere, operete și balete și multe piese corale, este cunoscut astăzi doar pentru trei lucrări: baletele *Coppélia* (1870) și *Silvia* (1876) și opera *Lakmé* (1883).

DeLillo, Don

(n. 20.11.1936, New York, New York, SUA)

Romancier american. Născut din părinți imigranți, DeLillo a lucrat în publicitate, înainte de a se dedica activității literare. Operele sale, de factură postmodernistă, descriu neliniștea și alienarea Americii, răsfățată de excesul material și zăpăcită de vidul culturii de masă și de politică. *Steaua lui Ratner* (Ratner's Star, 1976) a atras atenția prin comicul său baroc și prin vioiciunea verbală. Cu timpul, viziunea sa devine mai întunecată, iar personajele sale mai voluntare în autodistrugere și ignoranță, ca în *Jucătorii* (Players, 1977), *Câinele de curse* (Running Dog, 1978), *Numele* (The Names, 1982) și *Zgomotul alb* (White Noise, 1985). În *Libra* (1988) face portretul lui Lee Harvey Oswald, în *Mao II* (1991) vorbește despre un scriitor implicat în violențe politice, iar în *Lumea din adâncuri* (Underworld, 1997) zugrăvește America anilor 1950. *Trup de artistă* (The Body Artist, 2001) este un roman care descrie modul în care o femeie face față sinuciderii soțului său.

delincvență juvenilă

Comportament criminal al unui tânăr. Bărbații tineri constituie cea mai mare parte a populației delincvente (cca 80% în SUA) în țările în care acest comportament este monitorizat. Teoriile cu privire la cauzele delincvenței fac referire la factorii sociali și economici din familia vinovatului, la valorile transmise de părinți și la natura subculturilor aferente tinerilor, inclusiv la influența bandelor. În general, sunt implicați atât factori de atracție, cât și de respingere. Cei mai mulți delincvenți nu-și continuă comportamentul criminal la maturitate, ci reușesc să se adapteze standardelor sociale. Cea mai obișnuită metodă de pedeapsă aplicată unui delincvent este perioada de probă, când i se dă o sentință cu suspendare, dar este obligat să respecte un număr de reguli sub supravegherea unui polițist. *Vezi* criminalistică; drept penal.

delir

Dezorientare, gândire confuză și schimbare rapidă a stărilor mentale. Pacientul este neliniștit, nu se poate concentra și trece prin stări emoționale contradictorii (teamă, apatie, euforie), este speriat de dezastre imaginare, uneori având chiar halucinații. Delirul apare, de obicei, dintr-o dereglare care afectează creierul, cum ar fi infecția sistemului nervos central, lovituri la cap sau dereglări psihice. Cazurile grave de sevraj alcoolic duc la delirium tremens, la stări generale de epuizare, de subnutriție (în special din cauza lipsei de tiamină) și la deshidratare.

delirium tremens

Delir care apare în cazurile severe de sevraj alcoolic (*vezi* alcoolism), combinat cu epuizarea, lipsa alimentației și deshidratarea, precedat de obicei de slăbirea fizică datorată regurgitării și anxietății. Întregul corp tremură, uneori în crize însoțite de tulburare de conștiință și de halucinații. Poate dura între trei și zece zile, iar rata mortalității provocată de delirium tremens este de până la 20%. Halucinațiile pot apărea independent de criza de delirium tremens și pot dura zile sau chiar săptămâni întregi.

Delius, Frederick (Theodore Albert)

(29.01.1862, Bradford, Yorkshire, Anglia – 10.06.1934, Grez-sur-Loing, Franța)

Compozitor francez de origine engleză. Născut în Anglia din părinți germani, a studiat muzica la Leipzig. În 1887, E. Grieg i-a convins pe părinții săi să-l lase să urmeze o carieră muzicală. S-a mutat în Franța, stabilindu-se în cele din urmă într-un sat de lângă Paris. După Primul Război Mondial s-a îmbolnăvit de sifilis, apoi a fost atacat treptat de paralizie și orbire. Lucrările sale, influențate de Claude Debussy, includ operele *Romeo și Julieta rurali* (A Village Romeo and Juliet, 1901) și *Fennimore și Gerda* (Fennimore and Gerda, 1910), poemele tonale *Brigg Fair* (1907) și *On Hearing the First Cuckoo in Spring* (1912) și lucrările corale *Appalachia* (1903) și *A Mass of Life* (1908).

Della Robbia, familia ~

Familie de artiști italieni din Florența. Primele lucrări ale lui Luca (di Simone di Marco) Della Robia (1399/1400–1482) au fost basoreliefuri sculptate în marmură, mai ales cele făcute pentru cantoria (galeria corului) din catedrala din Florența (1432–1437). Este cunoscut în special pentru

introducerea teracotei smălțuite ca material pentru sculptură; printre marile sale lucrări în teracotă se numără statuile apostolilor (1444) de la capela Pazzi din Santa Croce, realizată de Filippo Brunelleschi. Între timp, studioul Della Robia a devenit un atelier de ceramică, faimos mai ales pentru reprezentarea Fecioarei cu Pruncul în email alb pe fond albastru. Andrea (di Marco) Della Robia (1435–1525), nepotul lui Luca, a preluat atelierul pe la 1470. Andrea era specializat în sculptura în marmură și este cunoscut astăzi pentru cele zece figuri de copii de pe fațada Spitalului Inocenților din Florența (1487). Giovanni Della Robia (1469–1529), cel mai cunoscut dintre fiii lui Andrea, a preluat atelierul familiei după moartea tatălui său. Primele sale lucrări, dintre care mai însemnate sunt un lavabou din Santa Maria Novella (1497) și medalioanele din Loggia din San Paolo (1493–1495), sunt rezultatul colaborării cu tatăl său.

Delmarva

Peninsulă în E SUA. Se întinde între golfurile Chesapeake și Delaware. Are o lungime de cca 290 km și o deschidere de 110 km. Cuprinde diferite părți din statele Delaware, Maryland și Virginia, de unde și numele (acronimul cuvintelor Delaware, Maryland, Virginia). Include întreg țărmul de E al statului Maryland. Peștele și turismul din această zonă sunt importante pentru economia regiunii.

Delors, Jacques (Lucien Jean)

(n. 20.07.1925, Paris, Franța)

Om de stat francez. În 1962 și-a părăsit postul deținut în domeniul bancar pentru o carieră în guvern. A ajuns ministru al economiei și al finanțelor. A fost președintele Comisiei Europene (CE) între 1985 și 1995. A revitalizat CE, care stagna de multă vreme, impunând reforme și convingând statele membre să aprobe crearea unei piețe unice în 1993, un prim pas către integrarea economică și politică deplină în Uniunea Europeană. Când mandatul i-a expirat, a fost considerat un candidat de frunte la președinția Franței, dar a refuzat să candideze.

Delos *în greacă* Dhílos

Insulă în Grecia. Deși este una dintre cele mai mici insule din arhipelagul Cicladelor, în Antichitate a fost un centru al vieții religioase, politice și comerciale din Marea Egee. Este locul nașterii lui Apollo și al lui Artemis. În 478 î.Hr., în urma războaielor medice, aici a fost întemeiată Liga de la Delos. Transformată în port liber de către romani în 166 î.Hr., insula a fost o vreme un înfloritor centru comercial și o mare piață de sclavi. Jefuită în 88 î.Hr. în timpul războaielor cu Mitridate, a intrat în declin și a fost abandonată. Ruinele sale impresionante au fost îndelung cercetate.

Delos, Liga de la ~

Confederație de state din Grecia antică, condusă de Atena, cu sediul în insula Delos. A fost întemeiată în 478 î.Hr., de către statele și insulele din Marea Egee, pentru a opune rezistență Persiei. Atena dădea comandanții și impunea tributuri în corăbii și bani. A obținut o mare victorie în 467–466 î.Hr., când flota ei a respins garnizoanele persane de pe coasta de S a Anatoliei. După 454 î.Hr., conducătorii ei au mutat trezoreria la Atena, pentru siguranță, folosind-o pentru a reconstrui templele orașului, și au tratat liga ca pe un imperiu atenian. Cei mai mulți membri ai ligii au fost de partea Atenei în Războiul peloponesiac, care a deviat liga de la campania împotriva Persiei. După ce a înfrânt Atena în 405 î.Hr., Sparta a dezmembrat liga în anul următor. Teama de spartani a condus la refacerea ligii, la începutul sec. IV î.Hr., dar ea a slăbit atunci când Sparta a decăzut, și a fost zdrobită de Filip II în Bătălia de la Cheroneea (338).

Delphi

Locație a vechiului templu și oracol al lui Apollo, în Grecia. Situat pe povârnișul muntelui Parnas, era considerat centrul lumii în vechea religie greacă. Conform legendei, oracolul i-a fost închinat la început Geei, dar Apollo l-a dobândit ucigându-l pe fiul acesteia, șarpele Python. Începând cu 582 î.Hr., la Delphi s-au ținut Jocurile Pitice. Oracolul era consultat în chestiuni private, dar și de stat, cum ar fi întemeierea de noi colonii.

Delta Dunării

Unitate joasă de relief (altitudine medie 31 cm) situată în România, la zona de vărsare a fluviului Dunărea în Marea Neagră; are o suprafață de 5 050 kmp (4 340 kmp pe teritoriul României). Este cea mai tânără unitate de relief din România, formată în Cuaternar, geneza ei fiind strâns legată de variațiile de nivel ale Mării Negre și de cantitatea mare de aluviuni aduse de Dunăre. Are aspectul unui triunghi echilateral, cu latura de cca 80 km. Delta începe în dreptul localității Pătlăgeanca, unde Dunărea se desparte în brațele Chilia și Tulcea.

După cca 17 km în aval, brațul Tulcea se ramifică în brațele Sulina și Sf. Gheorghe. Între aceste trei brațe mari ale Dunării se desfășoară teritoriul Deltei, format din numeroase grinduri (Chilia, Caraorman, Letea, Stipoc), canale (Dunavăț, Dranov, Crasnicol), lacuri (Merhei, Matița, Fortuna, Gorgova, Roșu, Puiu), mlaștini, ghioluri etc. Un ținut exotic cu peste 1 200 de specii de arbori și plante, cu cea mai bogată faună ornitologică de pe continent (mai mult de 300 de specii, printre care colonii unice de pelicani), ihtiologică (reprezentată de cca 100 de specii, din care amintim heringul de Dunăre și sturionii, de la care se obține prețiosul caviar) și mamifere. Delta Dunării este cea mai mare rezervație de ținuturi umede din Europa, inclusă de UNESCO, din 1990, printre rezervațiile biosferei.

deltaplanorism

Sport aviatic practicat cu deltaplanul, un aparat de zbor simplu, în forma literei grecești delta, suficient de ușor pentru a putea fi purtat de pilot. Deltaplanul a fost dezvoltat de pionierii zborului utilitar. În Germania, începând cu 1891, Otto Lilienthal a efectuat mii de zboruri până la accidentul fatal din 1896. Este format dintr-o aripă triunghiulară, flexibilă și un cadru în care se instalează planoristul, prins în chingi. Lansarea se face de pe un pisc sau un deal. În anii 1960, cercetătorii de la NASA au proiectat deltaplanul ca o parașută cu aripi mobile, dar apoi a fost adaptat pentru întreceri sportive și pentru divertisment. Din 1975 se desfășoară campionate mondiale.

deltă

Câmpie joasă, alcătuită din sedimente depuse de un fluviu la vărsarea sa în mare. Deltele au fost importante în istoria umanității încă din vremurile preistorice. Nisipul, nămolul și argila aduse de inundații erau foarte fertile pentru agricultură; unele civilizații mari au înflorit în deltele formate la vărsarea Nilului sau a Tigrului și Eufratului. În ultimii ani, geologii au descoperit că o mare parte din resursele de petrol ale lumii se găsesc în roci antice din deltă. Deltele variază mult ca mărime, structură, compoziție și origine, dar cele mai multe sunt triunghiulare (au forma literei grecești delta).

dema

Una dintre ființele mitice ancestrale ale populației marind-anim din S Noii Guinee. În mitologia acestora, prin uciderea unui strămoș divin (a unei zeități dema) se face tranziția de la lumea ancestrală la cea omenească. În mitologia cerameză, de ex. zeița Hainuwele crește dintr-o floare de cocotier și este dezmembrată de oamenii dema; când părțile trupului ei sunt îngropate, ele devin noi specii de plante, în special tuberculi, hrana principală a populației cerameze. Astfel de mituri oferă explicații pentru originea agriculturii, ca și a sexualității umane și a morții.

De Man, Paul

(06.12.1919, Anvers, Belgia – 21.12.1983, New Haven, Connecticut, SUA)

Critic și teoretician literar american de origine belgiană. A emigrat în SUA în 1947, a studiat la Universitatea Harvard, iar în 1970 a devenit profesor la Universitatea Yale, unde a rămas tot restul vieții. Inovatoarea sa carte *Orbire și introspecție* (Blindness and Insight, 1971) a transformat Universitatea Yale în centrul criticii literare deconstructiviste din America *(vezi* deconstructivism). Alte lucrări ale sale sunt *Alegoriile lecturii* (Allegories of Reading, 1979), *Retorica romantismului* (The Rhetoric of Romanticism, 1984) și *Ideologia esteticului* (Aesthetic Ideology, 1988). Reputația i-a fost subminată de descoperirea postumă a unor articole antisemite din timpul războiului publicate în ziarul belgian pronazist *Le Soir*.

demă

În Grecia antică, district rural sau sat, diferit de polis. Prin reformele democratice ale lui Cleisthenes (508–507 î.Hr.), demele din Attica (zona din jurul Atenei) au obținut reprezentarea în guvernarea locală și de stat. Demele Atticii aveau poliție, culte și oficialități proprii. Începând cu vârsta de 18 ani, bărbații erau înregistrați ca membri ai demei. Membrii luau hotărâri în chestiunile demei și păstrau registrele de proprietate pentru impozite. Fiecare demă își trimitea reprezentanții în consiliul atenian, în număr proporțional cu mărimea sa. În epoca elenistică și romană, termenul a fost aplicat pentru desemnarea districtelor locale.

demență

Deteriorare cronică și, de obicei, progresivă a funcțiilor intelectuale. Mai des întâlnită la persoanele vârstnice, debutează de obicei cu pierderea memoriei pe termen scurt, considerată pe vremuri o consecință normală a îmbătrânirii, dar despre care se știe acum că e un rezultat al maladiei Alzheimer. Alte cauze des întâlnite sunt maladia Pick și bolile vasculare. Demența apare și în

cazul coreei Huntington, al parezei (*vezi* paralizie) și al câtorva tipuri de encefalită. Printre cauzele care pot fi tratate se numără hipotiroidismul (*vezi* glandă tiroidă), unele boli metabolice și unele tumori maligne. Prin tratament, evoluția demenței poate fi oprită, dar este ireversibilă.

Demerara

Râu în E Guyanei. Izvorăște din pădurile din Guyana centrală și curge spre N pe o distanță de 346 km, vărsându-se în Oceanul Atlantic, la Georgetown. Navele oceanice urcă 105 km, până la Linden, pentru bauxită, iar unele vase mai mici ajung până la Malali, 40 km în amonte; mai departe de acest loc, se găsesc numeroase cataracte.

Demeter

Demeter din Cnidos, sculptură de la jumătatea sec. IV î.Hr.; British Museum

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH MUSEUM

În religia greacă, una dintre soțiile lui Zeus, zeița agriculturii, în special a cerealelor. Deși este rareori menționată de Homer și nu face parte dintre zeii olimpieni, este probabil o zeitate antică. Este cel mai bine cunoscută pentru rolul ei în mitul Persefonei, când faptul că ea a neglijat recoltele a provocat foametea. Pe lângă rolul său de zeiță a agriculturii, era uneori venerată ca o zeitate a lumii subpământene și ca protectoare a sănătății, a nașterii și a căsătoriei.

Demetrios I Poliorcetes (Asediatorul)

(336 î.Hr., Macedonia - 283 î.Hr., Cilicia)

Rege al Macedoniei (294–288 î.Hr.). În tinerețe, a luptat ca general pentru refacerea imperiului tatălui său, Antigonos I. Sub comanda acestuia, a eșuat în primele asalturi asupra Egiptului și a Nabateei, dar mai târziu a eliberat Atena de sub macedoneni (307 î.Hr.) și l-a învins pe Ptolemeu I Soter (306 î.Hr.), recâștigând o parte a teritoriilor tatălui său. A luptat alături de acesta în Bătălia de la Ipsos (301 î.Hr.), unde Antigonos a fost ucis, iar mai târziu a recucerit Atena (294 î.Hr.). A devenit rege al Macedoniei sub numele de Demetrios I Poliorcetes (Asediatorul), după ce l-a ucis pe Alexandru V și a domnit între 297 și 294 î.Hr. Izgonit în 288 î.Hr., s-a predat lui Seleucos I Nicator în 285 î.Hr.

de Mille, Agnes (George)

(18.09.1905, New York, New York, SUA - 07.10.1993, New York)

Dansatoare și coregrafă americană. Și-a făcut studiile universitare la UCLA și apoi s-a întors în orașul natal. La scurtă vreme după aceasta, a pornit într-un turneu prin toată America, dând spectacole de dans de pantomimă (1929–1940). A realizat coregrafia unor spectacole pentru Teatrul de Balet (mai târziu Teatrul American de Balet) în care a extins utilizarea unor teme americane, dansuri populare și stiluri; în spectacolul *Rodeo* (1942), a folosit pentru prima dată stepul. A realizat coregrafia multor musicaluri de pe Broadway, printre care *Oklahoma!* (1943), *Caruselul* (Carousel, 1945), *Brigadoon* (1947) și *Goana după căpătuială* (Paint Your Wagon, 1951). A scris câteva cărți despre dans și o autobiografie.

DeMille, Cecil B(lount)

(12.08.1881, Ashfield, Massachusetts, SUA - 21.01.1959, Hollywood, California)

Regizor de film și producător american. Și-a făcut debutul actoricesc pe Broadway în 1900. În 1913, alături de Jesse Lasky (1880–1958) și Samuel Goldwyn, a fondat compania care a precedat Paramount Communications. Prima lor producție, *Albul* (The Squaw Man, 1914), a fost primul lungmetraj produs la Hollywood, câștigându-și astfel reputația ca regizor. A regizat multe comedii, după care a trecut la reprezentări biblice precum *Cele zece porunci* (The Ten Commandments, 1923, remake 1956) și *Regele regilor* (The King of Kings, 1927), care l-au făcut cunoscut pentru spectaculozitatea lor și pentru înclinația spre distribuții foarte numeroase și decoruri extravagante. Printre cele 70 de filme ale sale se numără *Samson și Dalila* (Samson and Delilah, 1949) și *Cel mai mare spectacol din lume* (The Greatest Show on Earth, 1952, Premiul Oscar). A fost prezentatorul unei populare emisiuni săptămânale, *Lux Radio Theatre* (1936–1945).

Deming, W(illiam) Edwards

(14.10.1900, Sioux City, Iowa, SUA - 20.12.1993, Washington DC)

Statistician și pedagog american, susținător al metodelor de control al calității în producția industrială. Și-a luat doctoratul în fizică matematică la Universitatea Yale, apoi a predat la Universitatea New York timp de 46 de ani. Începând cu anii 1930, a lucrat în analiza statistică, cu scopul de a obține un control mai bun al calității. În 1950 a fost invitat în Japonia pentru a

ține prelegeri directorilor executivi și inginerilor. Ideile sale se axau pe înregistrarea defectelor produselor, analizarea lor și cercetarea cauzelor care le-au generat, în același timp observând și efectele calitative aduse de schimbări. Aceste idei au fost acceptate cu entuziasm în Japonia și au ajutat produsele japoneze să domine piața mondială. În 1951, Japonia a instituit premiul Deming, acordat corporațiilor care câștigă o competiție riguroasă de control al calității. Ideile lui Deming au fost preluate de corporațiile americane în anii 1980 sub denumirea de managementul total al calității.

demiurg

Zeu care construiește și dă formă lumii fizice. În dialogul *Timaeus*, Platon l-a identificat cu forța care a dat lumii o formă pornind de la materiile preexistente ale haosului. În gnosticismul primelor secole creștine, este privit ca o zeitate inferioară care a creat lumea materială, imperfectă, și care ține de forțele răului, opuse Dumnezeului suprem al binelui.

democrație

Formă de guvernare în care puterea supremă este atribuită poporului, fiind exercitată de acesta direct sau indirect, printr-un sistem de reprezentare care presupune, de obicei, alegeri libere periodice. Într-o democrație directă, publicul participă direct la guvernare (ca în unele orașe-stat din Grecia antică, în unele adunări orășenești din New England și cantoane din Elveția). Cele mai multe democrații de astăzi sunt democrații reprezentative. Conceptul de democrație reprezentativă provine nu atât din practica Greciei antice, cât din ideile și instituțiile din Europa medievală, apoi din timpul Iluminismului și al Revoluției Americane și a celei Franceze. Astăzi, democrația presupune vot universal, învestirea în funcții pe bază de competiție, libertatea cuvântului și a presei și domnia legii. *Vezi și* republică.

democrație creștină

Mișcare politică strâns legată de romano-catolicism și de filozofia acestuia referitoare la justiția socială și economică. Include atât valorile tradiționale ale bisericii și familiei, cât și valorile progresiste, cum este bunăstarea socială. După Al Doilea Război Mondial, au apărut în Europa câteva partide creștin-democrate, cum ar fi Partidul Creștin-Democrat Italian, Mișcarea Populară Republicană franceză și, cel mai reușit, Uniunea Creștin-Democrată din Germania. În aceeași perioadă, și-au făcut apariția și alte partide creștin-democrate în America Latină. Deși majoritatea erau constituite în mici facțiuni, creștin-democrații au obținut în cele din urmă puterea în Venezuela, El Salvador și Chile.

democrație parlamentară

Formă democratică de guvernare în care partidul (sau o coaliție de partide) cu reprezentarea cea mai mare în parlament (legislativ) formează guvernul, liderul său devenind prim-ministru sau cancelar. Puterea executivă este exercitată de membri ai parlamentului, numiți de prim-ministru în cabinet. Partidele minoritare activează în opoziție și au datoria să provoace în mod constant partidul de la putere. Prim-ministrul poate fi demis oricând dacă pierde încrederea majorității partidului aflat la putere sau a parlamentului. Democrația parlamentară își are originile în Anglia (*vezi* parlament) și a fost adoptată de câteva dintre fostele colonii.

democrație socială

Ideologie politică. Promovează o tranziție pașnică, treptată a societății de la capitalism la socialism, în cadrul unor procese politice tradiționale. Respinge soluția marxistă a revoluției sociale. A început ca o mișcare politică în Germania anilor 1870. Eduard Bernstein a susținut în 1899 că ideologia capitalistă a depășit multe dintre slăbiciunile sesizate de Karl Marx (printre care șomajul și supraproducția) și că sufragiul universal va conduce în mod pașnic la o guvernare socialistă. După 1945, partide social-democrate au ajuns la putere în Germania de Vest (Partidul Social Democrat), Suedia și Marea Britanie (sub Partidul Laburist). Gândirea social-democrată a ajuns treptat să considere reglementările de stat (în absența proprietății statului) ca fiind suficiente pentru asigurarea unei dezvoltări economice și a unei distribuiri corecte a venitului.

Democrit

(cca 460 î.Hr. – cca 370 î.Hr.)

Filozof grec din Abdera. Deși din opera lui s-au păstrat doar câteva fragmente, se pare că a fost primul care a descris atomii invizibili aflați la baza materiei. Atomii descriși de el – indestructibili, indivizibili, incompresibili și uniformi, deosebiți doar prin mărime, formă și mișcare – îi anticipează cu o claritate surprinzătoare pe cei descoperiți de oamenii de știință ai sec. XX. Din cauza atitudinii sale ironice

față de slăbiciunile omenești, a fost numit „filozoful vesel". *Vezi* atomism.

demografie

Studiu statistic al populațiilor umane, în special cu referire la mărime și densitate, repartiție geografică, structură și statistică vitală (nașteri, decese, căsătorii). Preocupările demografice contemporane includ explozia populației globale, interdependența dintre dezvoltarea populației și cea a economiei, efectele măsurilor de contracepție, aglomerarea urbană, imigrația ilegală și statistica forței de muncă. Baza celor mai multe cercetări demografice este reprezentată de recensământul populației și de rapoartele statisticii vitale.

demon

În religiile din toată lumea, termenul desemnează un spirit malefic care joacă rolul de intermediar între lumea supranaturală și cea omenească. Termenul provine din cuvântul grecesc *daimon*, o putere divină sau semidivină care hotăra soarta unui om. Zoroastrismul avea o întreagă ierarhie de demoni, aflați într-o luptă continuă cu Ahura Mazda. În iudaism se credea că demonii populează pustiurile, ruinele și mormintele și că provoacă dezordine fizică și spirituală în lumea umană. Creștinismul l-a plasat pe Satan sau Belzebut în fruntea ierarhiei demonice, în timp ce islamul îl consideră pe Iblis sau Satan drept conducător al unei legiuni întregi de demoni. Hinduismul cunoaște mulți demoni, numiți asura, opuși zeilor (deva). În budism, demonii sunt văzuți ca ispititori care împiedică dobândirea nirvanei.

demonstrație

În logică și în matematică, argument care stabilește validitatea unei afirmații. În mod formal, este un șir finit de formule generate în concordanță cu regulile acceptate. Fiecare formulă este o axiomă sau o derivată a unei teoreme stabilite anterior, iar ultima formulă reprezintă afirmația care trebuie dovedită. Esență a judecății deductive (*vezi* deducție), demonstrația stă la baza geometriei euclidiene și a tuturor metodelor științifice corespondente. O formă alternativă a acesteia, denumită inducție matematică, se aplică afirmațiilor definite prin procese bazate pe șiruri de numere. Dacă propoziția este adevărată pentru $n = 1$ și poate fi demonstrat că ea este adevărată și pentru $n = k + 1$, unde k este o constantă, atunci propoziția este valabilă pentru toate valorile lui n.

Demostene

(384 î.Hr., Atena – 12.10.322 î.Hr., Calauria, Argolida)

Om politic atenian, considerat unul dintre cei mai mari oratori greci ai Antichității. A îndemnat Atena să i se opună lui Filip II al Macedoniei și, mai târziu, fiului acestuia, Alexandru cel Mare. Discursurile sale oferă informații prețioase despre viața politică, socială și economică a Atenei secolului IV î.Hr.

Moștenirea și tinerețea

Demostene, contemporan cu Platon și Aristotel, a fost fiul unui înstărit făuritor de săbii. Tatăl său a murit când Demostene avea șapte ani, lăsându-i moștenire o avere considerabilă, dar tutorii lipsiți de scrupule ai băiatului au profitat de poziția lor, astfel că, la împlinirea vârstei majoratului, Demostene n-a mai primit decât foarte puțin din această moștenire. Dorința puternică de a-l da în judecată pe tutorele său, Aphobos, precum și constituția sa fragilă din cauza căreia nu a putut beneficia de educația fizică obișnuită la grecii antici, l-au îndrumat să se inițieze în oratorie. A studiat, de asemenea, retorica juridică. În opera lui Plutarh *Vieți paralele*, istoricul și biograful grec povestește că Demostene și-a construit un atelier subteran unde își exersa vocea, precum și că s-a ras doar pe jumătate de cap pentru a nu putea ieși în public. Plutarh mai adaugă că Demostene avea un defect de vorbire, „o pronunție neclară și bâlbâită" pe care a corectat-o ținând pietre în gură în timp ce vorbea și recitând versuri în timp ce alerga sau avea răsuflarea tăiată. Exersa, de asemenea, vorbirea în fața unei oglinzi mari.

În ciuda programului de autoperfecționare, primele tentative de a vorbi în public în cadrul Adunării Poporului au fost sortite dezastrului. Publicul a râs de el. Procesele intentate lui Aphobos și altor doi tutori în 363 î.Hr. au avut un succes mai mare; nu i-au adus mult mai mulți bani, dar a învățat foarte multe despre strategia vorbirii și metodele de argumentare. Trei dintre discursurile sale împotriva lui Aphobos și două împotriva sculptorului Antenor au supraviețuit până azi.

Demostene, scriitor de discursuri

La 20 de ani, tânărul Demostene s-a trezit fără averea ce i se cuvenea, fără o meserie sau o profesie și, aparent, cu puține șanse de succes în vreun domeniu. Însă priceperea sa oratorică a stârnit interesul. În Atena democrată din sec. IV î.Hr., orice cetățean care dorea să intenteze un proces sau să se

apere împotriva unor acuzații trebuia să își susțină singur pledoaria. Nu orice cetățean, evident, avea suficient talent pentru a-și scrie singur discursurile – fapt care a dus la răspândirea practicii de a angaja un scriitor de discursuri (logograf) care să pregătească discursurile pentru astfel de ocazii. Talentul demonstrat de Demostene în discursurile împotriva lui Aphobos a fost recunoscut de oamenii înstăriți care aveau nevoie de un logograf. În scurt timp, lucra pentru clienți bogați și puternici care îl plăteau bine pentru serviciile sale. Astfel și-a început cariera care a continuat chiar și în timp ce era puternic implicat în lupta politică împotriva lui Filip II al Macedoniei – în mod oarecum similar cu situațiile în care avocații moderni au și un cabinet particular pe lângă serviciile prestate pentru stat.

Demostene avea 30 de ani când, în 354 î.Hr., a ținut primul discurs important în fața Adunării. Discursul *Despre consiliul naval* a avut un mare succes. Adunarea sau Ecclesia (Ekklesia), un organ legislativ compus din toți bărbații adulți cetățeni ai Atenei, a convenit să ia în considerare zvonurile despre o posibilă amenințare la adresa Atenei, venită din partea Persei. Discursul bine argumentat al lui Demostene a contribuit la convingerea atenienilor de a-și aduna forțele navale în tăcere pentru a le demonstra persanilor că, deși Atena nu dorea să lanseze un atac, era pregătită de luptă. Acesta a subliniat faptul că, deși Atena nu ar avea nici un aliat în cazul în care ar ataca prima, toate celelalte orașe-stat grecești i s-ar alătura, dacă ar fi atacată de persani. În acest discurs, pentru prima dată, Demostene a abordat o temă care avea să îi marcheze întreaga carieră publică – cel mai potrivit mod pentru ca Atena să își păstreze libertatea democratică era să rămână independentă față de alte orașe în timp ce, pe de altă parte, trebuia să fie gata să încheie alianțe temporare ori de câte ori era amenințată de vreun pericol. În același discurs, dezvăluindu-și înclinația către o planificare financiară atentă, el propune o revizuire elaborată a metodei de impozitare a celor bogați pentru a strânge bani pentru nave.

Lider al facțiunii democrate

Începând din acel moment (354 î.Hr.), cariera lui Demostene se confundă practic cu istoria politicii externe a Atenei. Nu a trecut prea mult timp până când talentul său oratoric l-a transformat în liderul a ceea ce în prezent s-ar putea numi partid democrat. Anumite persoane interesate, în special cei înstăriți, ar fi preferat oligarhia în locul democrației; numeroși negustători ar fi preferat pacea cu orice preț. Deși erau de acord că macedonenii erau barbari, mulți dintre cetățenii Atenei nu aveau încredere în alte orașe-stat grecești precum Teba și Sparta. Adunarea ateniană era un organism slab organizat, adesea clocotitor, de până la 6 000 de bărbați. Erau capabili să acopere prin strigăte un vorbitor care nu le era pe plac sau să îl facă de râs. Oricine putea vorbi, dar standardele erau atât de înalte încât numai cei mai buni oratori supraviețuiau mai mult timp. În această arenă turbulentă, Demostene s-a făcut remarcat. Contemporanii îl numeau „băutor de apă", însemnând o personalitate strictă și, probabil, respingătoare. Deși insultele erau un lucru obișnuit în cadrul Adunării, inteligența lui Demostene era extrem de caustică. În timp ce se apăra prin discursul *Despre Coroană* împotriva atacurilor rivalului său de o viață, Eschine, nu s-a ferit să îl numească „animal viclean", „flecar leneș", „salahor al curții" sau „necurat". Demostene nu era mai prejos decât ceilalți când venea vorba de abuzul verbal, pentru că înțelesese cât este de avantajos să faci publicul să își piardă respectul față de oponent.

A fost un cercetător sârguincios al istoriei grecești, folosind paralele istorice detaliate în aproape toate discursurile publice și se spune că a copiat de opt ori *Istoria Războiului Peloponesiac* a lui Tucidide pentru a-și perfecționa limbajul și pentru a reține informațiile istorice. Le-a cerut în permanență atenienilor să își amintească propria istorie, credința trecută în democrație și să nu uite cât de mult îi urau pe tirani. Dragostea lui pentru democrație dă discursurilor un suflu umanistic ce le face interesante chiar și în prezent. Demostene era și foarte sârguincios. Plutarh spune că obiceiul său era să stea noaptea și să se gândească la conversațiile și discursurile susținute în timpul zilei, experimentând diverse replici sau discursuri pe care le-ar fi putut ține. Excela de fiecare dată când putea să își pregătească discursul din timp, dar natura vieții politice ateniene l-a forțat probabil adesea să îi dea replica unui oponent pe loc. Din nefericire, întrucât toate discursurile care s-au păstrat sunt texte atent redactate, nu se poate determina cât de des vorbea Demostene spontan.

Faimosul său discurs din 354 î.Hr. *Despre consiliul naval* s-a concentrat pe amenințarea venită dinspre răsărit. Între timp, în Macedonia, la nord, tânărul rege Filip, având aproape aceeași vârstă ca și

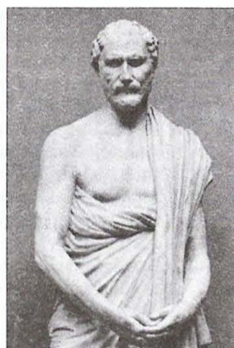
Demostene, anexa, treptat, orașe grecești la granița de sud a regatului său. În 356 î.Hr., Filip a pus stăpânire pe o colonie ateniană în Tracia, după ce i-a înșelat pe atenieni cu promisiunea că le va proteja orașul, iar în 354 d.Hr. a mai cucerit o altă colonie ateniană. În 353 î.Hr., Sparta și Arcadia au cerut Atenei ajutor militar împotriva lui Filip. Când acesta și-a continuat drumul spre sud, adăugând forței sale militare mita și amenințările, atenienii au trimis o armată mică pentru a-i opri trecerea la Termopile. Deși Filip s-a îndreptat către coasta Traciei, evitând confruntarea directă cu Atena, intențiile sale erau clare. Însă mulți atenieni au continuat să creadă că amenințarea lui Filip era trecătoare.

Filipicele

La începutul anului 351 î.Hr., Demostene a ținut un discurs împotriva lui Filip, așa numita *Prima filipică*, prin care a devenit lider al opoziției față de ambițiile imperiale ale Macedoniei. În următorii 29 de ani, Demostene nu s-a lăsat; așa cum spune Plutarh, „țelul pe care și l-a propus în comunitate a fost nobil și drept, apărarea grecilor împotriva lui Filip". În *Prima filipică* el le amintește atenienilor că îi învinseseră odată pe spartani, la fel de puternici ca Filip, subliniind sarcastic că Filip nu le-ar fi cucerit niciodată teritoriile, dacă ar fi fost la fel de timid cum par a fi atenienii. A încheiat provocându-i pe concetățeni să ia frâiele în propriile mâini și să nu-l lase pe Filip să învingă de la bun început.

Cu toate acestea, mușcătorul său discurs nu a reușit să îi stârnească pe atenieni. Filip a avansat până în Peninsula Calcidică, amenințând orașul Olynthos, care a cerut ajutorul Atenei. În 349 î.Hr., Demostene a ținut trei discursuri emoționante *(Olinticele)* pentru a obține ajutor pentru Olynthos, dar orașul a fost cucerit anul următor fără a beneficia de ajutor însemnat din partea Atenei. În cele din urmă, Filip și atenienii au încheiat, în aprilie 346 î.Hr., Pacea lui Filocrate; Demostene, în parte pentru a câștiga timp de pregătire pentru lupta îndelungată pe care o întrevedea, a fost de acord cu pacea și a mers în calitate de ambasador pentru a negocia tratatul cu Filip. În timpul negocierilor, Filip, înțelegând că elocvența lui Demostene reprezenta o amenințare la adresa planurilor sale, l-a ignorat și i s-a adresat în schimb colegului său ambasador, Eschine. Cei doi s-au întors de la ambasadă dușmani înverșunați, Demostene denunțându-l pe Eschine, în timp ce acesta din urmă îi asigura pe toți de bunele intenții ale lui Filip.

În discursul *Despre pace* ținut la sfârșitul anului 346 î.Hr., deși condamna termenii tratatului lui Filocrate, argumenta că acesta trebuia onorat. Între timp, Filip și-a continuat tactica, stârnind orașele-stat grecești, precum Teba și Sparta, unul împotriva celuilalt. Demostene a fost unul dintre cei câțiva ambasadori care a pornit într-un turneu zadarnic în Pelopones pentru a căuta ajutor împotriva lui Filip. Drept răzbunare, Filip s-a plâns la Atena de afirmațiile făcute de unii dintre ambasadori. În *A doua filipică* din 344 î.Hr., Demostene a replicat că nu ar fi fost niciodată de acord cu Pacea lui Filocrate dacă ar fi știut că Filip nu avea să își țină promisiunea. În plus, susținea el, Eschine și alții i-au înșelat pe atenieni dându-le un sentiment fals de siguranță. Chestiunea a ajuns subiectul unui proces public în toamna lui 343 î.Hr., când Demostene, în discursul *Falsa legație*, l-a acuzat pe Eschine că dădea rapoarte false, oferea consiliere proastă, nu se supunea instrucțiunilor și era suspect că primește mită. Instanța însă l-a achitat pe Eschine.

Demostene, statuie din marmură, copie romană după un original grecesc, cca 280 î.Hr.; Gliptoteca Ny Carlsberg, Copenhaga

GLIPTOTECA NY CARLSBERG, COPENHAGA

Modelul încâlcit al amenințării și contraamenințării a continuat până în 341 î.Hr., când un general atenian și-a atras furia lui Filip pentru că își desfășura activitatea prea aproape de unul dintre orașele sale din Chersones. Filip a solicitat rechemarea acestuia, dar Demostene a replicat într-un discurs, *Despre Chersones*, că motivul din spatele „intrigilor și născocirilor" Macedoniei era acela de a șubrezi voința atenienilor de a se opune cuceririlor lui Filip. „Filip este în război cu noi", a declarat el, „căci a încălcat tratatul de pace". La scurt timp după aceea, Demostene a rostit *A treia filipică*, probabil cel mai de succes discurs din îndelungata sa campanie împotriva lui Filip. Drept rezultat, Demostene a devenit controlorul flotei navale și putea astfel să facă reformele pe care le-a propus în 354 î.Hr. În plus, s-a format o mare alianță împotriva lui Filip, care includea cetatea Byzantion și foștii inamici ai Atenei, cum ar fi Teba. A urmat un război indecis, cu Atena foarte puternică pe mare, iar Filip

aproape de neînfrânt pe uscat. Armata Macedoniei era bine organizată sub un singur comandant strălucit care a folosit cavaleria împreună cu infanteria extrem de disciplinată, în timp ce alianța grecilor se baza pe ceea ce în realitate era un grup de miliții ale cetățenilor. Dezastrul a lovit în 338 î.Hr., când Filip a învins aliații în bătălia de la Cheroneea, din zona central-nordică a Greciei. Potrivit lui Plutarh, Demostene a luptat, dar a fugit din luptă după ce și-a pierdut armele. Chiar dacă s-a făcut de rușine sau nu în acest fel, tot Demostene a fost cel ales de popor pentru a ține discursul funerar pentru cei uciși în luptă. După pacea încheiată de oratorul și diplomatul atenian Demade, Filip a acționat cu prudență; și, deși facțiunea promacedoneană fusese în mod firesc întărită în urma victoriei, el a renunțat la ocuparea Atenei. Demostene a fost supus în diverse forme unor subtile atacuri pe cale legislativă de Eschine și de alții.

În 336 î.Hr., Grecia a fost șocată de vestea asasinării lui Filip. Când fiul său Alexandru i-a urmat la tron, mulți greci au crezut că libertatea urma să fie restabilită. Dar, într-un an de zile, Alexandru a dovedit că era un dușman chiar mai neîndurător decât tatăl său – când Teba s-a revoltat împotriva lui în 335 î.Hr., acesta a distrus orașul. O serie de victorii l-au încurajat pe Alexandru să pretindă ca Atena să îl predea pe Demostene și alți șapte oratori care i s-au opus lui și tatălui său; numai o delegație specială la Alexandru a reușit să anuleze acest ordin. La scurt timp, Alexandru a început invazia în Asia, care l-a dus până în India, lăsând Atena liberă de amenințarea militară directă.

În 330 î.Hr. însă, considerând că facțiunea pro-Alexandru era încă puternică în Atena, Eschine a intentat un proces de indecență lui Ctesiphon – intentat pentru prima dată cu șase ani mai devreme – pentru că propusese să i se acorde lui Demostene coroana de aur pentru serviciile aduse statului. Ținta reală era Demostene, întrucât Eschine îl acuza pe Ctesiphon că făcuse o declarație falsă atunci când a lăudat patriotismul și serviciul public al oratorului. Confruntarea oratorică între Eschine și Demostene a stârnit interes pe întreg teritoriul Greciei, pentru că nu doar Demostene era dat în judecată, ci întreaga politică ateniană din ultimii 20 de ani. Minimul necesar în astfel de cazuri era un juriu format din 500 de cetățeni, dar la dezbatere s-a prezentat o mulțime mult mai mare de atenieni și chiar de străini.

Discursul *Despre coroană*, răspunsul lui Demostene la acuzațiile lui Eschine cum că ar ezita în politică, acceptând mită și dând dovadă de lașitate în luptă, este recunoscut drept o capodoperă a artei oratorice. Discursul cuprinde cele două decenii întregi în care grecii s-au confruntat cu Filip și Alexandru, punând în contrast politicile lui Demostene în fiecare caz în parte cu ceea ce el numește trădarea lui Eschine ca agent al Macedoniei. Ca întotdeauna, cunoașterea detaliilor istorice este impresionantă. El întreabă publicul în mod repetat de ce anume era nevoie pe timp de criză și cine ce va face. Adresându-se direct lui Eschine, el spune „Politicile tale i-au susținut pe inamicii noștri, ai mei, ai țării noastre". Epitetele folosite îl prezintă pe Eschine ca pe un oportunist vrednic de dispreț, un simbriaș al lui Filip. Verdictul juraților a fost foarte clar – Eschine nu a primit nici măcar o cincime din voturi, fiind astfel obligat să plece în exil. Demostene și politicile sale au primit un vot masiv de aprobare din partea poporului.

Întemnițarea și exilul

Șase ani mai târziu însă, a fost condamnat pentru infracțiuni grave și a fost forțat să evadeze din închisoare și să se exileze. A fost acuzat că a luat 20 de talanți depozitați în Atena de Harpalos, un refugiat al lui Alexandru. Demostene a fost găsit vinovat, a primit o amendă de 50 de talanți și întemnițat. Circumstanțele acestui caz sunt neclare. Se poate ca Demostene să fi intenționat să folosească banii în scopuri civice și, probabil, este semnificativ faptul că instanța l-a amendat cu doar de două ori și jumătate valoarea în cauză, nu de zece ori, așa cum se obișnuia în astfel de cazuri. Evadarea din închisoare a făcut imposibilă întoarcerea lui în Atena pentru a strânge banii pentru amendă. Liderul de odinioară al atenienilor era acum exilat de propriul popor.

O altă turnură dramatică a avut loc în anul următor, când Alexandru a murit. Puterea Macedoniei a părut, în sfârșit, curmată; s-a încheiat o nouă alianță împotriva lor. Atenienii l-au rechemat pe Demostene din exil și i-au dat banii necesari pentru a plăti amenda. Dar la venirea lui Antipater, succesorul lui Alexandru, Demostene și alți oratori au fugit, din nou, din oraș. Fostul său prieten, Demade, i-a convins apoi pe atenieni să îl condamne pe Demostene la moarte. În timp ce fugea de soldații lui Antipater, Demostene s-a sinucis cu otravă. După serviciul îndelungat în slujba statului, pe care, oricum, l-a încheiat abandonat

de nestatornicii cetățeni atenieni, moartea lui Demostene poate fi privită ca un simbol al declinului democrației ateniene.

Influență și reputație

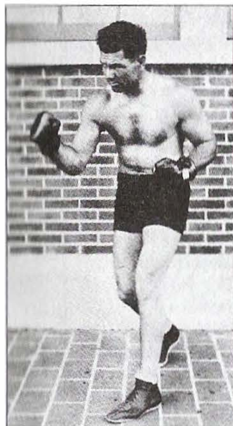
Timp de aproape 30 de ani, Demostene a coalizat cetățenii Atenei pentru a se putea opune puterii militare a lui Filip și a lui Alexandru cel Mare. Discursul lui Demostene *Despre coroană*, apărarea carierei lui, susținut în 330 î.Hr., a fost numit „cel mai mare discurs al celui mai mare orator din lume“. În secolul care a urmat morții sale, învățații de la Biblioteca din Alexandria au redactat cu atenție manuscrisele faimoaselor sale discursuri. Faima sa era atât de mare încât, atunci când oratorul roman Cicero a ținut o serie de discursuri în anul 44 î.Hr. împotriva lui Marc Antoniu în circumstanțe similare celor în care Demostene i s-a opus lui Filip, discursurile lui Cicero au fost numite și ele *Filipice*. Elevii romani studiau discursurile lui Demostene ca parte a instrucției lor oratorice. În Evul Mediu și Renaștere, numele său a fost sinonim cu elocvența. Oameni de știință moderni, precum Werner Jaeger, au o viziune mai imparțială, mai puțin pasională – arătând căror probleme politice complexe a trebuit să le facă față Demostene ajutat de talentul său oratoric. Indiferent ce interpretări pot fi date personalității și muncii sale, în fiecare epocă a fost considerat drept unul dintre cei mai mari oratori și oameni de stat din lume.

Dempsey, Jack *născut* William Harrison

(24.06.1895, Manassa, Colorado, SUA – 31.05.1983, New York, New York)

UPI/EB INC.

Jack Dempsey

Boxer american. A început să boxeze în 1914, sub pseudonimul Kid Blackie (Negrișorul), aluzie la faptul că lucrase într-o mină de cupru. După ce a acumulat un număr impresionant de victorii prin knockout din prima rundă, în 1919 a susținut un meci cu deținătorul titlului mondial la categoria grea, Jess Willard, pe care l-a învins în trei runde. A păstrat titlul până în 1926, când a fost învins la puncte, în zece runde, de Gene Tunney. La revanșa din anul următor, a avut loc celebra „numărătoare lungă“, când Dempsey a refuzat să se ducă la colț după ce-l doborâse pe Tunney la pământ, dându-i astfel campionului timp să-și revină și să câștige lupta. Supranumit „Ciocanul din Manassa“, Dempsey era cunoscut ca un luptător feroce, mereu în ofensivă. A făcut meciuri demonstrative în anii 1930 și s-a retras în 1940. Mai târziu, a devenit patronul unui restaurant de succes. În 84 de meciuri a adunat un record de 62 de victorii, dintre care 51 prin knockout.

Demuth, Charles

(08.11.1883, Lancaster, Pennsylvania, SUA – 23.10.1935, Lancaster)

Pictor american. Și-a efectuat studiile la Philadelphia și, mai târziu, în Europa. La revenirea în țară, a făcut cunoscute artiștilor americani mișcările artistice europene. Este cunoscut ca exponent al precizionismului. A excelat în acuarele, executând o remarcabilă serie de flori, circuri și scene de cafenea. Mai târziu, a încorporat reclamele și panourile stradale în peisaje urbane abstracte, cu contururi nete. Printre lucrările sale mai cunoscute se numără așa-numitele portrete-poster, precum *Am văzut cifra 5 în aur* (I Saw the Figure 5 in Gold, 1928), portret simbolic al poetului William Carlos Williams.

Am văzut cifra 5 în aur (I Saw the Figure 5 in Gold), compoziție în ulei pe lemn de Charles Demuth, 1928; Muzeul Metropolitan de Artă, New York

MUZEUL METROPOLITAN DE ARTĂ, NEW YORK, COLECȚIA ALFRED STIEGLITZ, 1949

Denali

Vezi McKinley

Denali, Parcul Național ~

Rezervație în partea central-sudică a statului american Alaska. Întemeiată în 1980, cuprinde fostul Parc Național Muntele McKinley (1917) și Monumentul Național Denali (1978). Printre punctele de atracție ale parcului se numără vârful McKinley, marii ghețari din lanțul muntos Alaska și faună sălbatică din abundență. Aria totală a parcului este de 2 025 000 ha.

denaturare

În drept, prezentare falsă sau greșită a faptelor, de obicei cu intenția de a înșela sau a delapida. Cel mai adesea apare în cazul contractelor imobiliare și de asigurare. Falsa publicitate poate fi de asemenea

considerată denaturare. Contractul caracterizat prin denaturare este anulat, iar partea vătămată poate cere despăgubiri.

denaturare

Proces biochimic prin care este modificată configurația naturală a proteinelor. Presupune desfacerea mai multor legături chimice (*vezi* legătură) slabe (de hidrogen sau hidrofobe), care mențin structura extrem de organizată a proteinei. De obicei, aceasta conduce la pierderea activității biologice (de ex. pierderea capacității enzimelor de a cataliza reacții). Denaturarea poate fi produsă prin încălzire, prin tratare cu substanțe alcaline, acizi, uree sau detergenți, și chiar prin agitare puternică a unei soluții de proteine. În anumite cazuri, denaturarea proteinelor poate fi reversibilă (de ex. albumină serică, hemoglobină). Termenul este folosit și pentru procesul de transformare a etanolului într-o substanță nebăubilă.

Dench, Dame Judi(th Olivia)

(n. 09.12.1934, York, Yorkshire, Anglia)

Actriță britanică. A debutat pe scenă în 1957, în rolul Ofeliei din *Hamlet*, operele shakespeariene devenind specialitatea ei. Fiind foarte potrivită și în roluri de musical, a jucat în premiera londoneză a spectacolului *Cabaret* în 1968. Printre multele ei realizări notabile se numără serialul TV din anii 1981–1984 *O frumoasă poveste de dragoste* (A Fine Romance) și filmele *Strada Charing Cross nr. 84* (84 Charing Cross Road, 1986), *Dna Brown* (Mrs. Brown, 1997), în care a jucat rolul reginei Victoria, și *Shakespeare îndrăgostit* (Shakespeare in Love, 1998, Premiul Oscar).

dendrocronologie

Metodă științifică de datare bazată pe analiza inelelor anuale de creștere a copacilor. Dat fiind că lărgimea inelelor variază în funcție de condițiile climaterice, analiza de laborator a trunchiurilor permite cercetătorilor să reconstituie condițiile care existau la formarea inelelor copacului. Culegând mii de probe din mai multe locuri și straturi diferite dintr-o anumită regiune, cercetătorii pot construi o diagramă dendrocronologică, ce reprezintă o parte a dosarului științific al regiunii. Astfel de cronologii supraordonate sunt folositoare arheologilor, climatologilor etc.

Deneuve, Catherine *născută* Catherine Dorléac

(n. 22.10.1942, Paris, Franța)

Actriță franceză de film. A apărut în filme încă de la 13 ani și a dobândit gloria cu rolul din *Umbrelele din Cherbourg* (Les Parapluies de Cherbourg, 1964). Frumoasă, blondă, emanând calm, a construit cu abilitate personajele din *Repulsie* (Répulsion, 1965) de Roman Polanski, *Belle de jour* (1967) de Louis Buñuel și *Tristana* (1970), devenind un star internațional. Printre filmele în care a jucat se numără și *Ultimul metrou* (Le Dernier métro, 1980) și *Indochina* (Indochine, 1992).

Deng Xiaoping *sau* Teng Hsiao-p'ing

(22.08.1904, Guang'an, provincia Sichuan, China – 19.02.1997, Beijing)

Lider comunist chinez, cel mai puternic politician din China de la sfârșitul anilor 1970 până la moartea sa. În anii 1950 a devenit viceprim-ministru al Republicii Populare Chineze și secretar general al Partidului Comunist Chinez (PCC). A căzut în dizgrație în timpul Revoluției Culturale, dar a fost reabilitat în 1973, sub protecția lui Ciu En Lai. Deși era considerat un posibil succesor al lui Ciu în funcția de prim-ministru, Deng a fost din nou înlăturat la moartea acestuia, în 1976, de către Banda celor Patru. După moartea lui Mao Ze Dong în 1976, în timpul luptei pentru putere care a urmat, Banda celor Patru a fost arestată, iar Deng a fost reabilitat pentru a doua oară. Protejații săi, Zhao Ziyang și Hu Yaobang, au devenit prim-ministru, respectiv secretar general al PCC. Amândoi au îmbrățișat programul reformist al lui Deng, care cuprindea aproape toate aspectele vieții politice, economice și sociale a Chinei, abandonând multe doctrine ale comunismului tradițional și introducând elemente de inițiativă economică liberă. Hu a murit în aprilie 1989, iar Zhao a fost înlăturat din guvern după incidentele din Piața Tiananmen în 1989. Treptat, Deng a renunțat la funcțiile deținute, dar a continuat să conducă China din umbră până la moartea sa.

Denikin, Anton (Ivanovici)

(16.12.1872, lângă Varșovia, Polonia, Imperiul Rus – 08.08.1947, Ann Arbor, Michigan, SUA)

General rus. Militar de profesie în armata imperială rusă, a fost general-locotenent în timpul Primului Război Mondial. După Revoluția Rusă din 1917, el și Lavr Kornilov au fost arestați pentru conspirație împotriva guvernului provizoriu. Au fugit în S, în regiunea fluviului Don, unde au preluat comanda forțelor antibolșevice (albii), în timpul războiului civil din Rusia. În 1919, Denikin a lansat o ofensivă majoră spre Moscova, dar forțele sale au fost înfrânte de Armata Roșie la Orel. Silit să se retragă, a

predat comanda lui Piotr Vranghel (1920), apoi a fugit din Rusia și mai târziu s-a stabilit în Franța (1925–1945).

denim

Material rezistent, țesut în diagonală, cu urzeala (în lungime) colorată (de obicei, în albastru) și cu fire albe, uneori țesut și în dungi colorate. Numele provine din *serge de Nîmes* (*în franceză,* serj de Nîmes). Denimul este, de obicei, făcut doar din bumbac, deși se combină uneori cu material sintetic. Folosirea de zeci de ani a denimului în industria îmbrăcămintei, mai ales la fabricarea salopetelor, a demonstrat că este un material rezistent, de calitate, care, datorită confortului pe care îl oferă, a făcut din jeanșii de denim un articol de îmbrăcăminte foarte popular în sec. XX.

De Niro, Robert

(n. 17.08.1943, New York, New York, SUA)

Actor de film american. A debutat în 1968 și a jucat în filme minore, până când a fost remarcat de critici pentru rolul din *Bate toba încet* (Bang the Drum Slowly, 1973). A jucat în multe filme regizate de Martin Scorsese, printre care *Crimele din Mica Italie* (Mean Streets, 1973), *Șoferul de taxi* (Taxi Driver, 1976), *Taurul furios* (Raging Bull, 1980, Premiul Oscar) și *Băieți buni* (Good Fellas, 1990). A realizat roluri de o mare implicare dramatică în *Nașul II* (The Godfather, Part II, 1974, Premiul Oscar), *Vânătorul de cerbi* (The Deer Hunter, 1978), *A fost odată în America* (Once upon a Time in America, 1984), *Obsesia* (Heat, 1997), *Socri de coșmar* (Meet the Parents, 2000). A regizat primul film, *Poveste din Bronx* (A Bronx Tale), în 1993.

Denis, Sfântul ~

(m. 258? d.Hr., Paris; sărbătorit de Biserica Catolică pe 9 oct.; sărbătorit de Biserica Ortodoxă pe 3 oct.)

Patronul spiritual al Franței, primul episcop al Parisului. Conform istoricului și episcopului Grigore din Tours, a fost unul dintre cei șapte episcopi trimiși să convertească popoarele din Gallia la creștinism în timpul domniei lui Decius. Despre viața sa se cunosc puține detalii; se crede că a fost martirizat în timpul persecuțiilor dictate de împăratul roman Valerian. O legendă din sec. IX d.Hr. spune că a fost decapitat pe Montmartre, iar, după decapitare, și-a ridicat capul de pe jos și a continuat să meargă până în zona din NE Parisului, unde ulterior a fost fondată abația benedictină St. Denis.

Dennison, Aaron Lufkin

(06.03.1812, Freeport, Massachusetts, SUA – 09.01.1895, Birmingham, Anglia)

Fabricant american de ceasuri de mână. După ce a studiat metodele folosite în Arsenalul Springfield și a ajuns să stăpânească modalitățile tehnice ale producției mecanice de piese de schimb, și-a deschis o fabrică în Waltham, Massachusetts, în 1850. Aici a început să producă primele ceasuri de mână de fabrică, ieftine și cu părți interșanjabile. După ce a introdus automatele în realizarea cutiilor de carton și a altor produse din hârtie, a fondat Dennison Manufacturing Co. Este considerat părintele industriei americane de ceasuri de mână.

densitate

Masă a unității de volum a unei substanțe. Este calculată prin împărțirea masei unui obiect la volumul acestuia. În Sistemul Internațional de Unități și în funcție de unitatea de măsură folosită, densitatea poate fi exprimată în grame pe centimetru cub (g/cmc) sau în kilograme pe metru cub (kg/mc). *Vezi* gravitație specifică.

densitate relativă

Vezi gravitație specifică

Densusianu, Ovid Aron

(29.12.1873, Făgăraș, România – 08.06.1938, București)

Filolog, lingvist, folclorist, istoric literar și poet român. Fiu al lui Aron Densușianu, poet clasicizat și autor de studii literare de ținută latinistă, antijunimist, autor al lucrării *Istoria limbii și literaturii române* (1894). Ovid Densusianu a studiat la Brașov și apoi la Iași, unde a obținut licența în litere (1892), și a fost profesor la Botoșani și Focșani până în 1893, când a plecat în străinătate, la Berlin și Paris. La Paris a obținut diploma la École de Hautes Études (1986) și a devenit membru al Societății de texte vechi franceze. Întors în țară, în 1897, a fost numit profesor suplinitor la catedra de română a Universității din București. Din 1901 a devenit titularul catedrei de filologie romanică, fondată din inițiativa sa. Spirit enciclopedic, dedicat exclusiv științei, a fost o personalitate prodigioasă care a lăsat lucrări fundamentale de

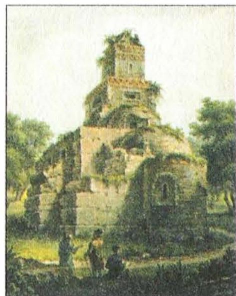
Ovid Densusianu

lingvistică, *Istoria limbii române* (Histoire de la langue roumaine, 2 vol., 1901–1938), de folcloristică, *Viaţa păstorească în poezia noastră populară* (2 vol., 1922–1923), precum şi *Literatura română modernă* (3 vol., 1920, 1921, 1933), prima sinteză de istorie literară bazată pe principii estetice. În colaborare cu I.A. Candrea, a elaborat *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine* (de la *a* la *putea*) (1907–1914). A întemeiat Societatea Filologică (1905), Institutul de Filologie şi Folclor (1921) şi revista *Grai şi suflet* (1923–1937). A studiat fenomenele de limbă în strânsă legătură cu folclorul şi cu etnografia. Apreciind simbolismul ca fiind expresia cea mai rafinată a geniului latin, i-a consacrat numeroase articole teoretice şi chiar un studiu de proporţii, *Sufletul latin şi poezia nouă* (2 vol., 1922); a editat revista *Viaţa nouă*, prin care a susţinut promovarea curentului simbolist în România, şi a scris el însuşi poezii simboliste sub pseudonimul Ervin. A fost membru al Academiei Române (1918).

Densuş, biserica din ~

Locaş de cult din localitatea Densuş, Hunedoara, România. Una dintre cele mai vechi biserici româneşti în care se mai oficiază slujbe. Unii consideră că biserica ar fi fost mausoleul generalului roman Longinus Maximus, ucis de daci, iar alţii cred că edificiul este un fost templu roman al zeului Marte. Biserica a fost clădită, se presupune, în sec. XIII, pe ruinele unei construcţii din sec. IV d.Hr. şi are un naos pătrat deasupra căruia se înalţă un turn terminat printr-un trunchi de piramidă cu patru frontoane alungite. Construcţia a fost realizată din bolovani şi pietre de râu, dar şi din pietre fasonate, cărămizi cu inscripţii romane, capiteluri, pietre funerare, tuburi de canalizare – resturi aduse de la ruinele oraşului antic roman Ulpia Traiana, aflat în apropiere. Datorită elementelor de construcţie, stilului şi unor caracteristici mai puţin obişnuite (altarul orientat mai mult spre S decât spre E, aşa cum au bisericile creştine, forma acoperişului şi prezenţa a doi lei de piatră amplasaţi coadă în coadă, deasupra altarului), unii cercetători consideră că locaşul a fost iniţial un templu păgân. Cea mai vehiculată părere este că actuala biserică din Densuş a fost un templu roman creştinizat, adică o biserică paleocreştină construită între secolele IV şi VI d.Hr., fiind şi prima biserică de pe teritoriul Daciei. Cert este faptul că biserica a fost ridicată pe ruinele unei construcţii din sec. IV d.Hr. La E, edificiul prezintă o absidă semicirculară foarte pronunţată, iar pe latura sudică diferite încăperi anexe adăugate în sec. XIV–XV. Întregul acoperiş al clădirii este format din plăci de piatră. În interior s-au păstrat fragmente de pictură realizată în 1443 de meşterul Ştefan, unul dintre primii zugravi români cunoscuţi.

Biserica Densuş

Densuşianu, Nicolae
născut **Nicolae Pop**

(18.04.1846, Densuş, Hunedoara, România – 24.03.1911, Bucureşti)

Jurist şi istoric român. Fiu al parohului Bizante Pop din Densuş, şi-a făcut studiile primare la Haţeg, iar gimnaziul la Blaj, unde, datorită faptului că numele Pop era foarte frecvent, şi pentru a-l deosebi de ceilalţi, i se va adăuga numele comunei de unde provenea. Aici a avut şansa de a-l avea ca dascăl pe cărturarul Timotei Cipariu. După ce a absolvit Academia de Drept din Sibiu şi a fost o scurtă perioadă notar, în 1872 a primit dreptul de practică şi şi-a deschis un cabinet de avocatură la Braşov (1873–1877). În 1877 a trecut din Transilvania în România, unde i s-a recunoscut cetăţenia un an mai târziu, când a fost ales membru corespondent al Academiei Române şi devine bibliotecar-arhivar al acesteia. În 1885 a primit premiul Academiei pentru lucrarea *Revoluţia lui Horia în Transilvania şi Ungaria.* Alte lucrări importante sunt: *Cercetări istorice în arhivele şi bibliotecile Ungariei şi ale Transilvaniei* (38 vol., 1880), *Domnii glorioşi şi căpitanii celebri ai ţerilor române* (2 vol., 1895) şi *Dacia preistorică* (1931).

Denver

Oraş, 554 634 loc. (2000), centrul administrativ al statului Colorado. Este situat pe râul South Platte, la E de Munţii Stâncoşi. Faptul că se află la altitudinea de 1 609 m i-a adus supranumele de „oraşul înalt de o milă". Iniţial era un loc de popas pentru indieni şi vânători, fiind întemeiat ca oraş în timpul goanei după aur, în 1859, cu numele de St. Charles, ulterior redenumit Denver City. Oraşele rivale Auraria şi St. Charles au fuzionat în 1860 şi au format Denver, care a devenit capitala teritoriului în 1867. În anii 1870 şi 1880 a avut loc extragerea zăcămintelor de argint, care au fost epuizate în 1893, însă regiunea a continuat să fie prosperă datorită descoperirii

de zăcăminte de aur în zonă. Denverul modern, un nod de transport, centru industrial și comercial, posedă una dintre cele mai mari piețe de animale din țară. Este și un centru al sporturilor de iarnă, cu multe pârtii de schi în apropiere. Filiala din Denver a Trezoreriei SUA (deschisă în 1906) produce aproape 75% din totalul banilor din SUA și este al doilea mare depozit de aur din țară.

deochi

Superstiție potrivit căreia o privire poate determina suferința sau moartea celor asupra cărora s-a îndreptat. Exista în timpurile antice la greci și la romani, iar în diverse culturi populare din lume s-a păstrat până în zilele noastre. Se crede că animalele și copiii sunt vulnerabili la deochi, despre care se spune că își are rădăcina în invidia și răutatea față de prosperitate și frumusețe. Drept urmare, în multe culturi, lăudarea bunurilor sau a copiilor este considerată o formă de atragere a ghinionului. Printre leacurile împotriva deochiului se numără amuletele, descântecele și citirea cărților sfinte; în Asia, copiilor li se acoperă fața cu substanțe de culoare neagră pentru a-i proteja de deochi.

Depardieu, Gérard

(n. 27.12.1948, Châteauroux, Franța)

Actor de film francez. Și-a făcut debutul în cinema în 1965 și a jucat în roluri minore până când interpretarea sa din *Biluțele* (Les Valseuses, 1974) i-a adus un rol principal în filmul lui Bernardo Bertolucci *1900* (1976). A devenit cel mai mare actor de cinema francez din anii 1980, jucând în filme realizate și în alte țări din Europa, dar și în Statele Unite. Remarcat pentru imaginea de actor care combină forța masculină cu sensibilitatea, a realizat interpretări remarcabile în *Ultimul metrou* (Le Dernier métro, 1980), *Întoarcerea lui Martin Guerre* (Le Retour de Martin Guerre, 1981), *Jean de Florette* (1986), *Cyrano de Bergerac* (1990) și *Toate diminețile lumii* (Tous les matins du monde, 1992).

dependență

În relațiile internaționale, stat slab dominat sau aflat sub jurisdicția unui stat mai puternic, dar fără a fi anexat formal la acesta. Ca exemplu, pot fi menționate Samoa Americană (SUA) și Groenlanda (Danemarca). Statul dominant poate controla unele dintre afacerile statului dependent, cum ar fi apărarea, relațiile externe și securitatea internă, acordându-i autonomie în chestiuni interne, precum educația, sănătatea și dezvoltarea infrastructurii. În anii 1960–1970, termenul se referea la o abordare a dezvoltării lumii a treia care sublinia constrângerile impuse acesteia de politica și de ordinea economică globală.

deplasare spre roșu

Deplasare a liniilor spectrale ale unui corp astronomic către lungimi de undă mai mari (deplasarea radiației luminoase către extremitatea roșie a spectrului). În 1992, Edwin Hubble a făcut cunoscută descoperirea că deplasările spre roșu ale galaxiilor îndepărtate cresc proporțional cu distanța lor față de Pământ (*vezi* constanta Hubble). Deoarece deplasările spre roșu pot fi cauzate de îndepărtarea sursei de observator (efectul Doppler), Hubble a tras concluzia că galaxiile se îndepărtează unele de altele. Acest argument a devenit fundamentul pentru teoria expansiunii universului.

depozit aluvionar

Material depozitat de apele curgătoare. Constă în mâl (silt), nisip, argilă și pietriș, precum și în materie organică. Depozitele aluvionare sunt de obicei mai abundente în cursul inferior al apei, formând câmpii inundabile și delte, dar se pot forma în orice punct unde râul sau fluviul se revarsă din albie sau unde cursul unui râu este barat. Pe ele se formează soluri foarte fertile, cum sunt cele din deltele fluviilor Mississippi, Nil, Gange, Brahmaputra și Huang He (Fluviul Galben). Ele conțin cea mai mare parte a resurselor de minereu de cositor din lume, iar în unele regiuni, aur, platină și pietre semiprețioase.

depozit de cupru porfir

Corp de rocă magmatică având structură porfirică, alcătuită din cristale mari prinse într-o masă de bază formată din granule relativ fine, ce conține calcopirită și alte minerale din grupul sulfurilor. Aceste depozite conțin mari cantități de minereu, având în medie 1% cupru din greutatea lor; deși conținutul de cupru este mic, depozitele sunt importante, deoarece pot fi exploatate la scară mare cu cheltuieli scăzute. Multe asemenea depozite sunt exploatate în SV SUA (unde molibdenul poate fi obținut ca produs secundar), insulele Solomon, Canada, Perú, Chile, Mexic și în alte zone.

depozit de minereu hidrotermal

Concentrare de minereuri metalice formate prin depunerea (cristalizarea) din apele termale încărcate cu minerale (soluții hidrotermale). Se consideră că soluțiile rezultă, în majoritatea cazurilor, din apele

cu circulație de adâncime, încălzite de magmă. O altă sursă de încălzire care ar putea fi implicată include energia degajată prin dezintegrarea radioactivă.

depozit de substituție

În geologie, depozit mineral format în urma unor procese chimice care au dizolvat roca originală, în locul căreia s-a depozitat o asociație de alte minerale.

depozit fluvio-glaciar

Acumulare stratificată de nisipuri și pietrișuri transportate de apa care provine din topirea unui ghețar. Un astfel de depozit poate avea o grosime de 100 m la marginea unui ghețar și se poate întinde pe distanțe de kilometri întregi. Sunt cele mai mari depozite glaciare și reprezintă o sursă importantă de material ulterior antrenat și transportat de vânt.

depoziție

În drept, declarație scrisă în mod voluntar, confirmată de jurământul semnatarului în fața unui ofițer împuternicit să presteze astfel de jurăminte. De obicei, menționează locul întocmirii și certifică faptul că semnatarul declară anumite fapte în prezența ofițerului la o anumită dată, susținând și depunând jurământ pentru această depoziție.

depreciere

În finanțe, amortizare contabilă datorată scăderii valorii unui bun în decursul vieții sale economice. Deprecierea se referă la deteriorarea din cauza utilizării, a timpului și a expunerii la fenomenele naturii, dar și prin scăderea valorii determinată de învechire și de pierderea utilității în urma apariției de bunuri noi, mai eficiente în atingerea aceluiași scop. Ea nu implică pierderile neașteptate provocate de incendii, accidente sau dezastre. Deprecierea este adesea folosită în calcularea valorii proprietății (de ex. clădiri, mașini) sau a altor bunuri cu durată de viață limitată (de ex. proprietăți închiriate sau drepturi de autor), în scopul stabilirii impozitelor. *Vezi* alocație de epuizare; credit pentru investiții.

depresie

Tulburare nervoasă sau psihotică marcată de tristețe, inactivitate, dificultate de gândire și de concentrare, creștere sau scădere a poftei de mâncare și a somnului, sentimente de respingere și disperare, uneori tendințe de sinucidere. Probabil cea mai răspândită problemă psihiatrică, depresia a fost descrisă de medici încă de pe vremea lui Hippokrates, care a denumit-o melancolie. Manifestarea este foarte diferită de la om la om; poate fi trecătoare sau permanentă, ușoară sau severă. Depresia este mai des întâlnită la femei decât la bărbați. Procentul de cazuri crește odată cu vârsta la bărbați, în vreme ce, pentru femei, perioada cea mai sensibilă este între 35 și 45 de ani. Cauzele ei pot fi atât psihosociale (de ex. pierderea cuiva drag), cât și biochimice (în special din cauza cantităților reduse din monoaminele norepinefrină și serotonină). Tratamentul constă de obicei în psihoterapie, combinată cu un tratament medicamentos (*vezi* antidepresiv). Despre o persoană care trece prin stări alternante de depresie și euforie se spune că suferă de tulburare bipolară.

depresiune

În economie, pantă descendentă majoră a ciclului de afaceri, caracterizată prin reducerea bruscă a producției industriale, creșterea șomajului, declin serios sau chiar încetare a dezvoltării în domeniul construcțiilor și o mare reducere a comerțului internațional și a circulației capitalului. Spre deosebire de recesiuni, care pot fi limitate la o singură țară, depresiunile grave, cum a fost Marea Depresiune, cuprind mai multe țări. *Vezi* deflație; inflație.

Depresiunea din 1929

Vezi Marea Depresiune

Depretis, Agostino

(13.01.1813, Mezzana Corti, Regatul Italiei – 29.07.1887, Stradella, Italia)

Om politic italian. În 1848 a fost ales în primul parlament piemontez, rămânând parlamentar până la moarte. După unificarea Italiei, a deținut unele posturi în guvern (1862–1867). A devenit prim-ministru în 1876 și a reprezentat forța dominantă în politica italiană până în 1887. Printre realizările sale se numără participarea activă la crearea Triplei Alianțe și politica sa guvernamentală de „transformismo", care a adus în același guvern membri din diferite partide politice.

deprindere

În psihologie, comportament repetat frecvent, care nu solicită gândirea și care este mai degrabă învățat decât înnăscut. Anumite deprinderi (de ex. legarea șireturilor de la pantofi) solicită desfășurarea unor procese mentale mai complexe, în vederea rezolvării unor sarcini mai dificile, însă altele generează stereotipii comportamentale sau sunt dăunătoare. Pentru a elimina

deprinderile inutile sunt folosite în mod obișnuit cinci metode: înlocuirea vechilor reacții cu altele noi, repetarea obiceiului până când acesta devine supărător, separarea individului de stimulul care provoacă reacția, acomodarea și pedeapsa.

De Quincey, Thomas

(15.08.1785, Manchester, Lancashire, Anglia – 08.12.1859, Edinburgh, Scoția)

Eseist și critic literar englez. În vremea studenției la Oxford, a folosit pentru prima dată opiu pentru a-și ușura suferința provocată de o nevralgie facială. A devenit dependent de droguri pe viață, experiență care i-a inspirat cea mai cunoscută scriere a sa, *Confesiunile unui opioman englez* (Confessions of an English Opium-Eater, 1822), al cărei stil poetic imaginativ a transformat-o într-o capodoperă a literaturii engleze. În calitate de critic, este cunoscut pentru eseul *Despre bătaia în poartă din Macbeth* (On the Knocking at the Gate in Macbeth, 1823).

Der Blaue Reiter

Vezi Blaue Reiter, der ~

Derain, André

(10.06.1880, Chatou, Franța – 08.09.1954, Garches)

Pictor, grafician și designer francez. A studiat la Académie Carrière și la Académie Julian. În tinerețe, și-a descoperit propriul stil alături de prietenii săi Maurice de Vlaminck și Henri Matisse; cei trei au fost principalii exponenți ai fovismului. Peisajele și studiile de figuri ale lui Derain foloseau culori strălucitoare, tușe de pensulă întrerupte și linii precipitate. În anii 1920 trecuse însă la stilul neoclasic (*vezi* clasicism și neoclasicism). A lucrat multă ilustrație de carte, dar și scenografie, mai ales pentru trupa Baletts Russes a lui Serghei Diaghilev.

derby

Una dintre cursele englezești clasice de cai (inițiată în 1780), care are loc în iunie, pe o distanță de 2 400 m, la Epsom Downs, Surrey. Multe alte curse de cai au primit numele de la derby (de ex. derby-ul din Kentucky), acest cuvânt ajungând să desemneze cursele și concursurile de orice tip.

Derby, Edward (George Geoffrey Smith) Stanley, Al 14-lea conte de ~

(29.03.1799, Knowsley Park, Lancashire, Anglia – 23.10.1869, Londra)

Om de stat englez. A intrat în parlament ca liberal în 1820, dar a trecut la conservatori, devenind lider al Partidului Conservator (1846–1868) și prim-ministru (1852, 1858, 1866–1868). Printre legile adoptate în timpul guvernării sale s-au numărat eliminarea discriminării antisemite din parlament, transferul administrării Companiei Indiilor de Est din mâinile Indiei în cele ale coroanei britanice și Legea reformei electorale din 1867. Este considerat unul dintre cei mai mari oratori parlamentari ai Angliei.

Derbyshire *sau* Derby

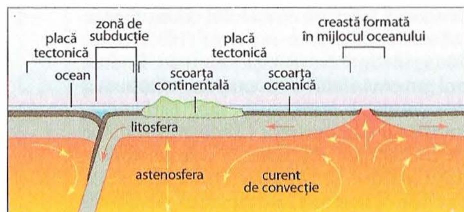
Comitat în centrul Angliei, 734 581 loc. (2001). Peisajul este variat, de la mlaștinile din N până la câmpiile joase din Trent, în S. Ramurile economice sunt turismul, în districtul High Peak, și mineritul, în zonele carbonifere din E și din S. Ținutul istoric nu a fost afectat de reorganizarea administrativă din 1974, în schimb a câștigat districtul rural Tintwistle de la Cheshire. Centrul administrativ este la Matlock.

dereglare cromozomială

Sindrom cauzat de anormalitatea cromozomului. În mod normal, oamenii au 23 de perechi de cromozomi, incluzând și perechea cromozomilor sexuali. Orice abatere de la acest număr produce anormalități. Un cromozom poate exista în număr dublu (triozomie) sau poate lipsi (monozomie); pot exista una sau mai multe perechi complete de cromozomi (*vezi* ploidie) sau o parte dintr-un cromozom poate lipsi (ștergere) ori poate fi transferată la un alt cromozom (translocare). Printre dereglările ce rezultă de aici se numără sindromul Down, retardul mintal, malformații ale inimii, dezvoltare sexuală anormală, tumori maligne și tulburări sexuale cromozomiale (de ex. sindromul Turner, sindromul Klinefelter). Dereglările cromozomiale se produc în 0,5% dintre nașteri; multe dintre acestea pot fi astăzi diagnosticate înainte de naștere, cu ajutorul amniocentezei.

deriva continentelor

Mișcare la scară largă a continentelor în cursul erelor geologice. Prima teorie completă asupra derivei continentelor a fost propusă în 1912 de Alfred Wegener, care a afirmat că, inițial, a existat un singur continent uriaș, pe care l-a numit Pangeea și care, la sfârșitul Triasicului (cca 250–200 m.a.u.), s-a fragmentat, părțile începând să se depărteze unele de altele. El a atras atenția asupra similitudinii dintre straturile de roci din America și Africa, drept argumente în sprijinul ipotezei sale. Ideile lui au fost

Teoria derivei continentelor se bazează pe conceptul conform căruia crusta oceanică și cea continentală pătrund în stratul superior rigid al litosferei (scoarța terestră). Litosfera este fragmentată în părți solide, numite plăci tectonice, care se mișcă independent una față de cealaltă, alunecând încet pe stratul inferior al Pământului, numit astenosferă. Astenosfera este un strat slab, de roci topite în stare vâscoasă. O nouă litosferă se formează la marginile plăcilor divergente (de ex. crestele oceanice), iar litosfera veche se distruge la marginile convergente (de ex. zonele de subducție). Continentele „plutesc" împreună cu plăcile în mișcare, această deplasare modificând de-a lungul timpului geografia Terrei.

susținute, începând cu anii 1960, de noțiunile de expansiune a fundului oceanic și tectonica plăcilor. Teoria modernă susține că America de Nord și America de Sud au fost unite cu Europa și Africa până acum cca 190 m.a.u., când s-au despărțit de-a lungul a ceea ce astăzi este cunoscut ca Dorsala Atlantică. Mișcările ulterioare ale plăcilor tectonice au adus continentele pe pozițiile lor actuale.

derivare

Proces matematic de aflare a derivatei unei funcții. Definită abstract ca un proces care presupune limite, ea poate fi realizată practic prin folosirea unor calcule algebrice care se bazează pe trei formule esențiale și pe patru reguli de operare. Formulele sunt: (1) derivata lui x^n este nx^{n-1}; (2) derivata lui sin x este cos x; (3) derivata funcției exponențiale e^x este ea însăși. Regulile sunt: (1) $(af + bg)' = af' + bg'$; (2) $(fg)' = fg' + gf'$; (3) $(f/g)' = (gf' - fg')/g^2$; (4) $(f(g))' = f'(g)g'$, unde a și b sunt constante, f și g sunt funcții, iar semnul prim (') indică operațiunea de derivare. Derivarea și folosirea acestor formule și reguli formează obiectul calculului diferențial. *Vezi* integrare.

derivată

Concept matematic fundamental în calculul diferențial, reprezentând rata variației instantanee a unei funcții. Prima derivată a unei funcții este o funcție ale cărei valori pot fi interpretate ca înclinații ale tangentelor într-un anumit punct pe graficul funcției originale. Derivata unei derivate (numită a doua derivată) descrie rata de variație a ratei variației și poate fi echivalentă, în termeni fizici, cu accelerația. Procesul de determinare a unei derivate se numește derivare.

derivată parțială

În calculul diferențial, derivata unei funcții cu mai multe variabile, referitoare doar la schimbarea uneia dintre variabilele sale. Derivatele parțiale sunt utile în analiza punctelor de maximum și de minimum ale unor suprafețe și conduc la ecuații diferențiate parțiale. Ca și în cazul derivatelor simple, o derivată parțială primară reprezintă o rată a variației sau o înclinație a unei drepte tangente. Pentru o suprafață tridimensională, două derivate parțiale primare reprezintă panta în fiecare din două direcții perpendiculare. Derivatele parțiale de gradul al doilea, al treilea și de ordin superior oferă mai multe informații despre modul de variație a funcției în puncte diferite.

derivate

În finanțe, contracte a căror valoare este derivată dintr-o altă valoare, ce poate fi reprezentată de acțiuni, obligațiuni, valute, rate ale dobânzii, mărfuri și altele. Cumpărătorii de derivate sunt interesați mai ales de evoluția valorii activului. Printre derivate se numără unele produse larg acceptate, precum contractele futures și contractele de opțiune. Preocuparea față de natura riscantă a derivatelor a apărut în urma pierderilor amplu mediatizate înregistrate în 1994 de unele corporații ca Procter & Gamble, Metallgesellschaft AG din Germania și Orange County din California, SUA, iar neliniștea a crescut după prăbușirea băncii comerciale Barings PLC din Londra în 1995 (acum, parte a grupului olandez ING). Oficiali din 16 țări au stabilit atunci măsuri care să îmbunătățească controlul asupra derivatelor.

dermatită *sau* eczemă

Inflamație a pielii, de obicei însoțită de mâncărimi, prezentând roșeață, umflare și apariția unor bășici. Cauzele și tipurile sunt variate. Dermatita de contact apare la locul contactului cu o substanță iritantă sau alergenă. Dermatita atopică, având porțiuni de piele uscată, apare la nou-născuți, copii și adulți tineri cu hipersensibilitate genetică (atopie). Dermatita de stază afectează partea de jos a piciorului și gleznele, din cauza unei circulații sangvine proaste în vene. Dermatita seboreică determină cojirea pielii, cel mai adesea pe cap (mătreață) și în zonele bogate în glande sebacee. Neurodermatita este provocată, se pare, de scărpinarea repetată a unei zone iritate a pielii.

dermatologie

Ramură a medicinei care se ocupă cu bolile de piele. Baza ei științifică a fost stabilită la mijlocul sec. XIX de Ferdinand von Hebra (1816–1880), a cărui metodă consta în examinarea la microscop a leziunilor de piele. Începând cu anii 1930, accentul pus pe biochimie și fiziologie a condus la tratamente mai complexe și mai eficiente. Dermatologia se ocupă de infecțiile fungice, de cancerul de piele, de psoriazis și de boli de piele mortale precum pemfigus, sclerodermie și lupus eritematos.

dermestid

Denumire comună pentru cele cca 700 de specii (familia *Dermestidae*) de gândaci, foarte răspândiți în gospodării și extrem de dăunători. De obicei, sunt negri sau maro, însă uneori sunt viu colorați sau prezintă un model pe spate și au o formă alungită sau ovală. Dermestidele au între 1 și 12 mm lungime și sunt acoperite cu păr sau solzi care cad ușor. Larvele vermiforme se hrănesc cu piele, pene, coarne sau păr. Pentru a se hrăni, unele intră în brânză sau în carne uscată, în covoare, în mobilă și în îmbrăcăminte. În special două dintre specii sunt dăunătoare pentru muzee, întrucât au distrus colecții întregi de artă sau de animale împăiate; muzeele și colecționarii trebuie fie să posede vitrine protejate de atacul dermestidelor, fie să aplice permanent pesticide. Larvele speciilor necrofage sunt uneori folosite pentru curățarea țesuturilor moi de pe scheletele de animale.

Déroulède, Paul

(02.09.1846, Paris, Franța – 30.01.1914, Nisa)

Om politic și poet francez. Naționalist înfocat și susținător al răzbunării față de Germania, a ajutat la fondarea revanșardei Ligi a Patrioților, l-a susținut pe Georges Boulanger și a pledat public împotriva lui Alfred Dreyfus. După ce a încercat să răstoarne guvernul în 1899, a fost exilat în 1900, dar i s-a permis să se întoarcă în 1905. Poemele sale patriotice sunt adunate în volumul *Cântecele soldatului* (Chants du soldat, 1872).

Derrida, Jacques

(15.07.1930, El Biar, Algeria – 08.10.2004, Paris, Franța)

Filozof francez de origine algeriană. A predat în special la Școala Normală Superioară din Paris (1964–1984). Critica sa privind filozofia occidentală cuprinde literatura, lingvistica și psihanaliza și este bazată pe respingerea căutării unei certitudini metafizice sau a unei surse supreme a înțelegerii, căutare ce a caracterizat cea mai mare parte a filozofiei occidentale. În schimb, el propune deconstructivismul, un mod de a citi texte filozofice care urmărește să facă explicite presupozițiile metafizice și ipotezele subtextului prin analiza atentă a limbajului care se exprimă. Printre lucrările sale despre teoria și metoda deconstructivismului se numără *Discurs și fenomen* (La Voix et le phénomène, 1967), *Scriitură și diferență* (L'Écriture et la différence, 1967) și *Despre gramatologie* (De la grammatologie, 1967). Alte lucrări: *Diseminarea* (La Dissémination, 1972) și *Rezistențele psihanalizei* (Résistances de la psychanalyse, 1996).

Dershowitz, Alan (Morton)

(n. 01.09.1938, Brooklyn, New York, SUA)

Avocat american. A absolvit Școala Superioară de Drept de la Yale și a activat ca funcționar pentru judecătorul Arthur Goldberg, până când a fost numit profesor la Școala Superioară de Drept de la Harvard, la vârsta de 25 de ani. Cunoscut ca specialist în drept civil, a fost avocatul apărării în multe cazuri foarte mediatizate, precum cel al lui Claus von Bulow sau al lui O.J. Simpson. Articolele sale, care au apărut în mai multe ziare, sunt adunate în volume precum *Pretextul pentru abuz* (The Abuse Excuse, 1994); alte cărți ale sale sunt *Îndoieli întemeiate* (Reasonable Doubts, 1966) și *Cea mai bună apărare* (The Best Defense, 1982).

derviș

În religia islamică, membru al frăției sufiștilor. Acești mistici accentuează aspectele emoționale ale religiozității prin transe extatice, dansuri și piruete. Dervișii pot să locuiască într-o comunitate ori să fie membri laici ai acesteia; dervișii rătăcitori sau cerșetori se numesc fachiri și sunt adesea priviți ca oameni sfinți cu puteri miraculoase. Deși considerați neortodocși și extremiști de către cei mai mulți musulmani, mișcarea lor a rezistat până în prezent. *Vezi* sufism.

Derwent

Râu în Tasmania, Australia. Izvorăște din lacul St. Claire, curge 182 km către SE și se varsă în golful Storm, printr-un estuar larg de 5,5 km. Afluenții săi principali de pe cursul superior servesc la producerea de energie electrică. Orașul Hobart este situat pe malul estuarului, la 19 km de vărsare. Această porțiune a râului formează un port excelent, cu apă adâncă, fiind traversată de podul Tasman.

Derwent Water

Lac în Cumbria, Anglia. Aflat în Lake District, are cca 5 km lungime și o deschidere de 0,8–2 km, cu o adâncime maximă de 22 m. Râul Derwent intră prin partea sudică și părăsește apele lacului prin partea de N, lângă târgul Keswick. Câteva zone de pe malul său sunt proprietatea National Trust și reprezintă atracții turistice. Insula Lorzilor, una dintre cele câteva de pe lac, a fost odinioară reședința conților de Derwentwater.

Des Moines

Oraș, 198 682 loc. (2000), centrul administrativ al statului Iowa, SUA. Situat la confluența râurilor Racoon și Des Moines, fortul Des Moines a fost întemeiat în 1843 pentru a-i proteja pe indienii sauk și fox. Zona a fost deschisă coloniștilor albi în 1845. East Des Moines s-a dezvoltat și s-a unit cu Fort Des Moines în 1856, formând orașul de astăzi, care a devenit capitală în 1857. Este cel mai mare oraș din acest stat, fiind în același timp un mare centru de comunicații, administrativ și jurnalistic (în special al publicațiilor cu profil agricol). Aici se află Universitatea Drake (întemeiată în 1881).

Des Moines

Râu care curge din SE statului Minnesota până în Iowa. Izvorăște lângă Pipestone și curge 845 km spre SE, unde se varsă în fluviul Missisippi, lângă Keokuk, Iowa. Mai sus de orașul Humboldt, Iowa, râul este numit West Fork. Din a doua jumătate a anilor 1830 până la sfârșitul Războiului Civil American, a fost artera comercială principală a zonei centrale a statului Iowa. Între 1840 și 1890, pe malurile sale au fost construite 80 de mori pentru cereale, dar nici una nu s-a păstrat până în zilele noastre.

Des Plaines

Râu în NE statului Illinois. Izvorăște în SE statului Wisconsin, curge 241 km spre S, în Illinois, ocolind râul Chicago, și se varsă în râul Kankakee. În anul 1900, administrația orașului Chicago a construit un canal de drenaj, pornind de la brațul sudic al râului Chicago până la Des Plaines. Face parte din ruta fluvială Illinois (1933), care permite barjelor moderne să circule între Marile Lacuri și fluviul Mississippi.

Desai, Anita *născută* Anita Mazumdar

(n. 24.06.1937, Mussoorie, India)

Romancieră indiană de expresie engleză și autoare de cărți pentru copii. Considerată cea mai importantă scriitoare imagistă a Indiei; excelează în evocarea de personaje și stări sufletești prin imagini vizuale. Printre scrierile sale se numără *Focul de pe munte* (Fire on the Mountain, 1977), *Lumina limpede a zilei* (Clear Light of Day, 1980), *Bombay-ul lui Baumgartner* (Baumgartner's Bombay, 1988), *Călătorie spre Ithaca* (Journey to Ithaca) și o culegere de povești, *Satul de la malul mării* (The Village by the Sea, 1982).

Desai, Morarji (Ranchhodji)

(29.02.1896, Bhadeli, Gujarat, India – 10.04.1995, Bombay)

Prim-ministru al Indiei (1977–1979). Fiu al unui învățător de țară, s-a angajat ca funcționar public în Bombay (astăzi Mumbai) în 1918. S-a alăturat luptei lui Mohandas K. Gandhi în 1930 și a petrecut aproape zece ani în închisorile britanice, între 1930 și 1940. În 1969 a devenit șef al opoziției în timpul guvernului Indira Gandhi; pentru activitățile sale politice a fost deținut într-o celulă izolată în perioada 1975–1977. În urma alegerilor din 1977, a devenit prim-ministru, dar coaliția pe care o conducea s-a destrămat, iar el a demisionat.

desalinizare

Înlăturare a sărurilor dizolvate din apa de mare și din apele sărate ale mărilor interioare, din apele subterane foarte mineralizate și din apele reziduale municipale. Procentul de desalinizare transformă aceste tipuri de apă nepotabilă în apă propice consumului uman, care este folosită în irigații, în industrie și în alte scopuri. Distilarea este cel mai răspândit procedeu de desalinizare; mai sunt folosite înghețarea și topirea, electrodializa și osmoza inversă. Toate aceste procedee consumă energie și sunt, deci, costisitoare. Astăzi, mai mult de opt milioane mc de apă proaspătă se produc zilnic în câteva mii de uzine de desalinizare din toată lumea, dintre care cele mai mari se găsesc în peninsula Arabia.

Descartes, René

(31.03.1596, La Haye, Touraine, Franța – 11.02.1650, Stockholm, Suedia)

Matematician, om de știință și filozof francez. A fost numit tatăl filozofiei moderne, deoarece a fost printre primii care au abandonat aristotelismul scolastic, formulând prima versiune modernă a dualismului corp–minte și promovând dezvoltarea unui nou tip de știință fundamentat pe observație și pe experiment. Grație aplicării unui sistem original de îndoială metodică, el a

respins cunoașterea iluzorie derivată din autoritate, simțuri și rațiune și a construit noi temeiuri epistemice în virtutea intuiției că, atunci când gândește, el există; a exprimat respectiva intuiție în aforismul „Gândesc, deci exist" (mai cunoscut în formularea sa latină, *Cogito, ergo sum*, deși originalul în franceză era *Je pense, donc je suis*). A dezvoltat un dualism metafizic care distinge, în mod radical, între minte, a cărei esență este gândirea, și materie, a cărei esență este extinderea tridimensională. Metafizica lui Descartes este raționalistă, bazată pe postularea ideilor înnăscute de minte, materie și Dumnezeu, dar fizica și fiziologia sa, fundamentate pe experiența senzorială, sunt mecaniciste și empirice.

Tinerețea și educația

Deși locul de naștere al lui Descartes, La Haye (acum Descartes), Franța, este în provincia istorică Touraine, familia sa își are obârșiile în sud, peste râul Creuse din Poitou, unde tatăl său, Joachim, deținea ferme și case în Châtellerault și Poitiers. Întrucât Joachim era consilier în Parlamentul Bretaniei în Rennes, Descartes a moștenit un modest rang nobiliar. Mama sa a murit când el avea vârsta de un an. Tatăl său s-a recăsătorit în Rennes, lăsându-l în La Haye mai întâi în grija bunicii materne, iar apoi în a fratelui acesteia în Châtellerault. Deși familia Descartes era de confesiune romano-catolică, regiunea Poitou era controlată de protestanții hughenoți, iar Châtellerault, un bastion protestant, a fost locul tratativelor privind Edictul de la Nantes (1598), care dădea protestanților libertate de cult în Franța în urma intermitentelor războaie religioase dintre forțele catolice și cele protestante. Descartes a vizitat Poitou periodic până în 1628.

În 1606, Descartes a fost trimis la colegiul iezuit din La Flèche, fondat în 1604 de Henric IV (d. 1589–1610). În La Flèche, 1 200 de tineri erau instruiți în inginerie militară, jurisprudență și administrație guvernamentală. Pe lângă studiile clasice, știință, matematică și metafizică – Aristotel era predat prin intermediul comentariilor scolastice –, ei studiau actoria, muzica, poezia, dansul, echitația și scrima. În 1610, Descartes a participat la o fastuoasă ceremonie în care inima lui Henric IV, a cărui asasinare în acel an a destrămat speranțele de toleranță religioasă în Franța și în Germania, a fost depusă în catedrala din La Flèche.

În 1614, Descartes a plecat la Poitiers, unde a obținut o diplomă în drept în 1916. La acea dată, Poitiers hughenot era în plină revoltă împotriva tânărului rege Ludovic XIII (d. 1610–1643). Tatăl lui Descartes se aștepta ca fiul său să intre în Parlament, însă vârsta minimă de admitere era de 27 de ani, iar Descartes avea doar 20. În 1618 a călătorit la Breda în Țările de Jos, unde a petrecut 15 luni ca student neoficial de matematică și arhitectură militară în armata pe timp de pace a stadholderului (primar) protestant, principele Maurice (d. 1585–1625). În Breda, Descartes a fost încurajat în studiile sale de știință și matematică de către fizicianul Isaac Beeckman (1588–1637), în onoarea căruia a scris un *Tratat de muzică* (Compendium Musicae, scris în 1618, publicat în 1650), prima sa operă care a supraviețuit.

Descartes a petrecut perioada dintre 1619 și 1628 călătorind în nordul și sudul Europei, unde, după cum spunea mai târziu, a studiat „cartea lumii". În 1619, pe când trăia în Boemia, a inventat geometria analitică, o metodă de a rezolva probleme geometrice prin metode algebrice și probleme de algebră prin metode geometrice. De asemenea, a conceput o metodă universală de raționament deductiv, bazată pe matematică și aplicabilă tuturor științelor. Această metodă, pe care a formulat-o, ulterior, în *Discurs aupra metodei* (Discours de la méthode, 1637) și în *Reguli pentru îndrumarea minții* (Regulae ad directionem ingenii, scrisă în 1628, dar publicată abia în 1701), este compusă din patru reguli: (1) acceptarea ca adevărat doar a ceea ce este evident prin sine, (2) despărțirea problemei în cele mai simple părți ale sale, (3) rezolvarea problemei pornind de la simplu spre complex și (4) reverificarea raționamentului. Aceste reguli sunt o aplicare directă a procedurilor matematice. În plus, Descartes insistă ca toate noțiunile-cheie și limitele fiecărei probleme să fie clar definite.

Descartes a cercetat și tratatele referitoare la cunoașterea ezoterică, de ex. pretențiile practicanților teosofiei că ar fi capabili să controleze natura. Deși dezamăgit de adepții misticului catalan Ramon Llul (1232/1233–1315/1316) și ai alchimistului german Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim (1486–1535), a fost impresionat de matematicianul german Johann Faulhaber (1580–1635), membru al societății mistice a rozicrucienilor.

Descartes împărtășea un număr de țeluri și deprinderi rozicruciene. Asemenea adepților acestei societăți secrete, trăia singur și în izolare, își schimba des domiciliul (în cei 22 de ani de ședere în Țările de Jos a trăit

în 18 locuri diferite), practica medicina fără să ceară plată, încerca să mărească durata de viață a omului și privea cu optimism capacitatea științei de a îmbunătăți condiția umană. La sfârșitul vieții, a lăsat un cufăr cu documente personale (dar nici unul nu ni s-a păstrat) unui doctor rozicrucian – prietenul său apropiat Corneille van Hogelande, care îi gestiona treburile în Țările de Jos. În ciuda respectivelor afinități, Descartes a respins credințele mistice și magice ale rozicrucianismului. Pentru el, acea perioadă era una a speranței într-o revoluție științifică. Filozoful englez Francis Bacon (1561–1626), în *Progresul cunoașterii* (Advancement of Learning, 1605), propusese o nouă știință a observației și a experimentului care să înlocuiască știința aristotelică, așa cum Descartes însuși a făcut mai târziu.

În 1622, Descartes s-a mutat la Paris. Acolo a jucat jocuri de noroc, a practicat echitația și scrima, a vizitat curtea regală, a asistat la concerte și piese de teatru. Printre prietenii săi s-au numărat poeții Jean-Louis Guez de Balzac (1597–1654), al cărui *Socrate creștin* (Le Socrate chrétien, 1652) i-a fost dedicat lui Descartes, și Théophile de Viau (1590–1626), căruia i-a fost arsă pe rug *efigia* fiind, apoi, încarcerat în 1623 pentru scrierea unor versuri care persiflau teme religioase. S-a mai împrietenit cu matematicianul Claude Mydorge (1585–1647) și cu părintele Marin Mersenne (1588–1648), un om de cultură enciclopedică, a cărui corespondență cu sute de erudiți, scriitori, matematicieni și oameni de știință i-a facilitat lui Descartes contactul cu mai larga lume intelectuală. În această perioadă, filozoful obișnuia să se izoleze de prieteni pentru a lucra la tratate, acum pierdute, despre scrimă și metale. A câștigat o reputație considerabilă cu mult înainte de a publica vreo lucrare.

Într-o polemică din 1628, Descartes a infirmat teoria alchimistului Chandoux că probabilitățile sunt la fel de eficiente în știință ca și certitudinile și a demonstrat propria sa metodă de a ajunge la certitudine. Cardinalul Pierre de Bérulle (1575–1629), care, în 1611, a fondat congregația Oratoriului ca o rivală a iezuiților, era prezent la discuție. Mulți comentatori speculează că Bérulle l-a îndemnat pe Descartes să scrie o metafizică bazată pe filozofia Sfântului Augustin, ca substitut pentru învățăturile iezuite. Fie că a fost sau nu astfel, cert este că, în câteva săptămâni, Descartes a plecat spre Țările de Jos, regiune de confesiune protestantă, și – ascunzându-și cu mare grijă adresa – nu s-a mai întors în Franța în următorii 16 ani. Unii savanți pretind că Descartes l-a ales pe Bérulle drept duhovnic, deși puțin probabil, având în vedere trecutul și credințele lui Descartes (venea dintr-o provincie hughenotă, nu era un catolic fervent, a fost acuzat că ar fi rozicrucian și promova toleranța religioasă și uzul rațiunii).

Șederea în Țările de Jos

Descartes a susținut că a plecat în Țările de Jos pentru a se bucura de o mai mare libertate decât oriunde altundeva și pentru a evita distracțiile Parisului și prietenii, asigurându-și tihna și solitudinea de a gândi (a moștenit destui bani și proprietăți pentru a trăi independent). Țările de Jos erau un paradis al toleranței, unde Descartes putea fi un gânditor original și independent fără teama de a fi ars pe rug – precum filozoful italian Lucilio Vanini (1585–1619) fiindcă a propus explicații naturale pentru miracole – sau de a fi recrutat în armatele care luptau împotriva Contrareformei catolice. În Franța, dimpotrivă, intoleranța religioasă era în ascensiune. Evreii au fost expulzați în 1615 și ultima fortăreață protestantă, La Rochelle, a fost cucerită – cu participarea lui Bérulle – cu doar câteva săptămâni înainte de plecarea lui Descartes. În 1624, Parlamentul francez a promulgat un decret care interzicea criticarea lui Aristotel sub amenințarea cu pedeapsa capitală. Deși Mersenne și filozoful Pierre Gassendi (1592–1565) au publicat atacuri împotriva aristotelismului fără a suferi persecuții (erau, la urma urmei, preoți catolici), cei judecați pentru erezie erau încă arși pe rug, iar laicii nu se bucurau de protecția bisericii. Pe deasupra, Descartes se simțea poate primejduit de prietenia cu liber-cugetători precum părintele Claude Picot (m. 1668), un *bon vivant* cunoscut ca „preotul ateu", căruia i-a încredințat gestionarea banilor săi din Franța.

În 1629, Descartes s-a dus la Universitatea din Franeker, unde a locuit la o familie de catolici și a scris o primă versiune a *Meditațiilor*. S-a înscris la Universitatea din Leiden în 1630. În 1631 a vizitat Danemarca împreună cu doctorul și alchimistul Étienne de Villebressieu, care a inventat mașinării de asediu, un pod portabil și o targă pe două roți. Fizicianul Henri Regius (1598–1679), care preda concepțiile lui Descartes la Universitatea din Utrecht în 1639, l-a implicat într-o aprinsă controversă cu teologul calvin Gisbertus Voetius (1589–1676) care a continuat pentru tot restul vieții lui Descartes. În Scrisoarea

către Voetius din 1648, Descartes a pledat pentru toleranță religioasă și pentru drepturile omului. Pretinzând că scrie nu doar pentru creștini, ci și pentru turci – adică musulmani, libertini, păgâni, deiști și atei –, a argumentat că, de vreme ce protestanții și catolicii venerează același Dumnezeu, ambele părți pot spera să ajungă în Paradis. Totuși, când disputa s-a intensificat, Descartes a căutat protecția ambasadorului Franței și a prietenului său Constantijn Huygens (1596–1687), secretar al stadholderului Țărilor de Jos, prințul Frederic Henric (d. 1625–1647).

În 1635, Helena Jans i-a născut lui Descartes o fiică, Francine, care a fost botezată în biserica reformată din Deventer. Deși comentatorii spun, de obicei, despre Francine că este fiica „nelegitimă" a lui Descartes, botezul ei este consemnat într-o arhivă pentru nașteri legitime. Moartea ei provocată de scarlatină la vârsta de cinci ani a fost cea mai mare mâhnire a vieții filozofului. Referindu-se la moartea ei, acesta a spus că nu crede că cineva trebuie să-și stăpânească lacrimile pentru a dovedi că este bărbat.

Lumea și Discurs asupra metodei

În 1633, chiar când se pregătea să publice *Lumea* (Monde, 1664), Descartes a aflat că astronomul italian Galileo Galilei (1564–1642) fusese condamnat la Roma pentru publicarea teoriei că Pământul se învârte în jurul Soarelui. Întrucât această premisă coperniciană era centrală în cosmologia și fizica sa, Descartea a sistat publicarea *Lumii*, sperând că Biserica își va retrage, la un moment dat, condamnarea. Deși se temea de biserică, el spera, de asemenea, că, într-o bună zi, fizica sa o va înlocui pe cea a lui Aristotel în doctrina bisericii și va fi predată în școlile catolice.

Discurs asupra metodei (Le discours de la méthode, 1637) este una dintre primele lucrări filozofice moderne importante care nu au fost scrise în latină. Descartes a susținut că a scris-o în franceză pentru ca toți cei care au bun-simț, inclusiv femeile, să poată citi opera și să învețe să gândească pentru ei înșiși. El credea că oricine poate distinge adevărul de falsitate prin lumina naturală a rațiunii. În cele trei eseuri care însoțesc *Discursul*, și-a ilustrat metoda de a utiliza rațiunea în căutarea adevărului în științe: în *Dioptrica* (La Dioptrique) a derivat legea refracției, în *Meteorologia* (Les Météores) a explicat fenomenul curcubeului, iar în *Geometria* (La Géométrie) a expus geometria analitică pe care a conceput-o. De asemenea, a perfecționat sistemul inventat de François Viète pentru reprezentarea cantităților numerice cunoscute prin a, b, c..., a necunoscutelor prin x, y, z... și a pătratelor, cuburilor și a altor puteri prin exponente numerice, precum x^2, x^3... făcând calculele algebrice mult mai ușoare decât au fost înainte.

În *Discurs* a expus și un cod moral provizoriu (mai târziu prezentat ca final) de utilizat în căutarea adevărului: (1) supune-te obiceiurilor locale și legilor, (2) ia decizii în temeiul celor mai bune dovezi și apoi menține-le cu tărie ca și cum ar fi certitudini, (3) schimbă mai degrabă dorințele decât lumea și (4) întotdeauna caută adevărul. Acest cod exprimă conservatorismul prudent, hotărârea, stoicismul și dăruirea lui Descartes. În *Discurs* și în alte lucrări, Descartes își reprezintă cunoașterea ca pe un copac cu conexiunile și cu temeinicia pe care le dau formele mai înalte de cunoaștere celor inferioare sau fundamentale. Astfel, metafizica lui Descartes corespunde rădăcinilor copacului, fizica îi corespunde trunchiului, iar medicina, mecanica și morala, ramurilor.

Meditațiile

În 1641, Descartes publică *Meditații despre filozofia primă* (Meditationes de prima philosophia), în care caută să dovedească existența lui Dumnezeu și nemurirea sufletului. Scrisă în latină și dedicată profesorilor iezuiți de la Universitatea Sorbona din Paris, lucrarea include reacții critice formulate de câțiva gânditori iluștri – adunate de Mersenne de la filozoful și teologul jansenist Antoine Arnauld (1612–1694), de la filozoful englez Thomas Hobbes (1588–1679) și de la atomistul epicureic Pierre Gassendi (1592–1655) –, cât și răspunsurile lui Descartes. Respectivele obiecții și replici constituie un reper pentru dialogurile purtate în spiritul colaborării în filozofie și știință într-o epocă dominată de dogmatism.

Meditațiile sunt caracterizate de apelul lui Descartes la îndoiala metodică, o procedură sistematică de a respinge ca fiind false toate tipurile de convingere în care cineva a fost sau ar putea fi înșelat. Argumentele sale derivă din scepticismul filozofului grec Sextus Empiricus (sec. III d.Hr.) așa cum a fost reflectat în opera eseistului Michel de Montaigne (1533–1592) și a teologului catolic Pierre Charron (1541–1603). Astfel, Descartes își abjură cunoașterea aparentă pe care a deținut-o în virtutea noțiunii de autoritate, pentru că până și specialiștii

se pot înșela. Certitudinile sale bazate pe experiența senzorială sunt puse la îndoială, pentru că simțurile pot fi uneori înșelătoare, de pildă când un turn pătrat pare rotund privit de la distanță. Chiar și concepțiile despre obiecte aflate în imediata vecinătate pot fi eronate, deoarece, așa cum notează, el a avut deseori visuri despre obiecte care nu există și nu are cum să știe fără îndoială dacă visează sau este treaz. În fine, cunoașterea aparentă a unor adevăruri de raționament simple și generale, care nu depind de experiența senzorială – cum ar fi „2 + 3 = 5" sau „un pătrat are patru laturi" – este incertă, pentru că Dumnezeu l-ar fi putut crea în așa fel încât, de exemplu, să greșească ori de câte ori numără. Pentru a rezuma îndoiala universală în care se afla, Descartes presupune că „un geniu malefic, deosebit de puternic și viclean, și-a folosit toate resursele pentru a mă înșela".

Deși în această etapă pare să nu existe vreo convingere de netăgăduit, Descartes găsește certitudine în intuiția că, întrucât gândește – chiar dacă este înșelat –, el trebuie să existe. În *Discurs*, gânditorul își exprimă intuiția prin aforismul „Cuget, deci exist"; însă, deoarece „deci" sugerează că intuiția ar fi un argument – deși nu este –, în *Meditații* afirmă doar „Cuget, exist" *(Cogito, sum)*. Cogito-ul este un adevăr evident în sine din punct de vedere logic, care, la rându-i, generează intuitiv o cunoaștere certă a existenței unui anumit lucru – mai precis, a sinelui. Cu toate acestea, aserțiunea de față poate proba ca neîndoielnică doar existența persoanei care o gândește. Dacă cineva ar ști cu siguranță doar faptul că el sau ea există și ar adera la metoda carteziană de a pune la îndoială tot ce este nesigur, s-ar îndrepta spre solipsism, credința că nimic nu există în afară de sine și gândurile proprii. Pentru a ocoli solipsismul, Descartes argumentează că toate ideile care sunt la fel de „clare și distincte" ca și cogito-ul trebuie să fie adevărate, căci dacă nu ar fi, atunci și cogito-ul, ca membru al clasei ideilor clare și distincte, ar putea fi supus îndoielii. Fiindcă îndoiala nu se aplică lui „Cuget, exist", toate ideile clare și distincte trebuie să fie adevărate.

În baza ideilor înnăscute, clare și distincte, Descartes stabilește că fiecare minte este o substanță mentală și fiecare corp este o parte a unei substanțe materiale. Mintea (sau sufletul) este nemuritoare pentru că nu are întindere și, spre deosebire de corpurile întinse, nu poate fi împărțită în bucăți. De asemenea, Descartes propune o dovadă a existenței lui Dumnezeu. Începe cu aserțiunea ideii înnăscute a lui Dumnezeu ca ființă perfectă și, apoi, conchide că acesta din urmă există în mod necesar pentru că, în caz contrar, nu ar fi perfect. Acest argument ontologic pentru existența lui Dumnezeu, preluat de la logicianul englez Anselm de Canterbury (1033/34–1109), este central pentru raționalismul cartezian, deoarece stabilește o cunoaștere certă despre existența a ceva doar în temeiul unui raționament derivat din idei înnăscute, fără aportul simțurilor. Apoi, Descartes afirmă că, datorită perfecțiunii sale, Dumnezeu nu înșală ființa umană. În consecință, din moment ce Dumnezeu ne face să credem că lumea materială există, ea chiar există. În acest fel, Descartes susține că a stabilit fundațiile metafizice pentru existența propriei sale minți, a lui Dumnezeu și a lumii materiale.

Caracterul circular inerent al raționamentului lui Descartes a fost dezvăluit de către Arnaud, a cărui obiecție a ajuns să fie cunoscută drept Cercul Cartezian. Conform lui Descartes, existența lui Dumnezeu este stabilită de faptul că el are o idee clară și distinctă despre Dumnezeu; dar valoarea de adevăr a ideilor clare și distincte ale filozofului este garantată de faptul că Dumnezeu există și nu ne amăgește. Astfel, pentru a proba că Dumnezeu există, Descartes trebuie să presupună că Dumnezeu există.

Fizica, fiziologia și morala

Obiectivul principal al lui Descartes era să ajute oamenii să cucerească și să stăpânească natura. A dat lămuriri privind trunchiul copacului cunoașterii în *Lumea, Dioptrica, Meteorologia* și *Geometria*, apoi i-a stabilit rădăcinile metafizice în *Meditații*. Și-a petrecut restul vieții lucrând la ramurile constituite din mecanică, medicină și morală. Mecanica este fundamentul fiziologiei și medicinii carteziene, care, la rându-le, determină dezvoltarea psihologiei morale. Descartes credea că toate corpurile materiale, inclusiv cel uman, sunt mașinării care operează în baza unor principii mecanice. În studiile sale de fiziologie, opera disecții pe cadavre de animale pentru a arăta cum se mișcă părțile lor. A justificat că, întrucât animalele nu au suflet, ele nu gândesc și nu simt; astfel încât vivisecția ar fi permisă. De asemenea, el a descris circulația sangvină, dar a ajuns la concluzia eronată că inima încălzește sângele, care este împins astfel în vene. Lucrarea *Omul, și un tratat despre formarea fetusului* (L'Homme, et un traité de la formation du foetus) a fost publicată în 1664.

În 1644 Descartes a publicat *Principiile filozofiei* (Les Principes de la philosophie), o compilație a fizicii și metafizicii sale. A dedicat opera prințesei Elisabeta (1618–1679), fiica Elisabetei Stuart, regină onorifică a Boemiei, cu care, prin corespondență, și-a dezvoltat filozofia morală. Conform lui Descartes, ființa umană constituie o uniune a minții cu trupul, două substanțe radical opuse care interacționează în glanda pineală. A raționat că respectiva glandă este punctul de joncțiune pentru că e singurul organ fără pereche din creier, iar senzațiile duble, precum cele provenite de la ochi, trebuie să aibă un loc unde să se contopească. El a mai argumentat că fiecare stimul asupra organelor de simț determină deplasarea unei materii subtile prin nervii tubulari ai glandei pineale, provocând-o să vibreze în mod caracteristic. Aceste vibrații dau naștere emoțiilor și pasiunilor, producând, totodată, mișcarea corpului. Acțiunea corpului este, deci, rezultatul final al arcului reflex care începe cu stimulii externi – ca, de pildă, atunci când un soldat vede un inamic, se teme și fuge. Mintea nu poate schimba reacțiile corpului în mod direct – de exemplu, nu poate determina corpul să lupte –, dar, prin modificarea atitudinii mentale, poate schimba vibrațiile pineale din cele care provoacă teamă și reflexul de a fugi în cele care stimulează curajul și setea de luptă.

Descartes a adăugat că ființele umane pot fi determinate prin experiență să aibă reacții emoționale specifice. Descartes însuși, bunăoară, a fost condiționat să se simtă atras de femeile cu strabism pentru că prietena de joacă de care se îndrăgostise în copilărie avea privirea crucișă. Totuși, când și-a amintit acest fapt, a fost capabil să scape de pasiunea sa. Acest detaliu este esențial pentru apărarea carteziană a liberului arbitru și a capacităților minții de a controla trupul. În ciuda unor asemenea argumente, în *Pasiunile sufletului* (Les Passions de l'âme, 1649), lucrare dedicată reginei Christina a Suediei (d. 1644–1654), Descartes afirmă că mare parte din acțiunile corpului sunt determinate de cauze materiale externe.

Moralitatea lui Descartes contravine jansenismului și calvinismului, deoarece susține că starea de grație necesară mântuirii poate fi atinsă și că ființele umane sunt virtuoase și capabile să obțină mântuirea când fac tot posibilul să găsească și să acționeze în concordanță cu adevărul. Optimismul său în legătură cu capacitatea rațiunii și a voinței umane de a găsi adevărul și de a se mântui contrastează puternic cu pesimismul apologetului jansenist, matematicianul Blaise Pascal (1623–1662), care credea că mântuirea există numai ca dar al grației divine. Descartes a fost acuzat în mod întemeiat că împărtășește ideile lui Iacob Arminius (1560–1609), teolog olandez oponent al calvinismului, conform căruia mântuirea depinde de liberul arbitru și de faptele bune, mai degrabă decât de grație. Descartes credea, de asemenea, că, dacă oamenii nu cred în Dumnezeu și în nemurire, nu vor vedea vreun motiv pentru a fi morali.

Liberul arbitru, conform lui Descartes, este semnul divinității în natura umană, ființele umane putând fi lăudate sau mustrate în concordanță cu felul în care se folosesc de acesta. Oamenii sunt buni, credea el, doar în măsura în care acționează liber pentru binele altora; o atare generozitate este cea mai înaltă virtute. Descartes era epicureu când afirma că pasiunile umane sunt bune în sine. A fost un mare optimist al moralei în credința sa că înțelegerea binelui este firesc urmată de o dorință de a face bine. Mai mult decât atât, pentru că pasiunile au caracter volitiv, a dori ceva este echivalent cu a voi ceva. Totuși, Descartes era și stoic, admițând că, mai degrabă decât să vrea să schimbe lumea, oamenii ar trebui să-și controleze pasiunile.

Deși Descartes nu a scris filozofie politică, era de acord cu sfatul lui Seneca (cca 4 î.Hr.–65 d.Hr.) de a accepta ordinea comună a lucrurilor. A respins preceptele lui Niccolò Machiavelli (1469–1527) privind mințirea propriilor prieteni, pentru că prietenia este sacră și cea mai mare bucurie a vieții. Oamenii nu pot exista singuri, ci trebuie să facă parte din grupuri sociale, precum națiunile și familiile, fiind preferabil să-ți ajuți grupul mai degrabă decât propria persoană.

Descartes a fost un copil plăpând cu un piept fragil și se presupunea că nu va supraviețui. Din această pricină, el și-a vegheat starea de sănătate cu grijă, devenind practic vegetarian. În 1639 se lăuda că nu a fost bolnav vreme de 19 ani și că se aștepta să trăiască până la o sută. I-a recomandat prințesei Elisabeta să se gândească la viață ca la o comedie, pentru că gândurile negre cauzează coșmaruri și afecțiuni fizice. Întrucât aflăm mereu mai mult bine decât rău în viață, spunea el, putem fi mereu mulțumiți, indiferent de cât de rea ne pare situația. Elisabeta, implicată în foarte încâlcite probleme de curte și de familie, nu a fost consolată.

Spre sfârșitul vieții, Descartes a mărturisit că, odinioară, sperase că va afla cum să prelungească durata vieții la un secol sau chiar mai mult, dar a înțeles că, pentru a atinge acest țel, ar fi necesară munca multor generații. El însuși nu a aflat nici măcar cum să prevină o febră. Astfel, a spus el, decât să continue a spera o viață lungă, a găsit o cale mai simplă, și anume să iubească viața și să nu-i fie teamă de moarte. Este ușor, susținea el, pentru un adevărat filozof să moară liniștit

Ultimii ani și moștenirea

În 1644, 1647 și 1648, după 16 ani de stat în Țările de Jos, Descartes s-a întors în Franța cu scurte vizite pentru a-și rezolva problemele financiare și pentru a supraveghea traducerea în franceză a *Principiilor, Meditațiilor* și a *Obiecțiilor și replicilor*. (Traducătorii erau Picot, Charles d'Albert, duce de Luynes, și Claude Clerselier.) În 1647 s-a mai întâlnit cu Gassendi și Hobbes și i-a sugerat lui Pascal faimosul experiment care presupunea plasarea unui barometru pe muntele Puy-de-Dôme pentru a determina influența greutății aerului. Picot s-a întors cu Descartes în Țările de Jos pentru iarna lui 1647–1648. În timpul ultimei șederi a lui Descartes la Paris în 1648, nobilimea franceză s-a revoltat împotriva coroanei într-o serie de războaie cunoscute drept Fronda. Descartes s-a grăbit să plece pe 17 august 1648, cu doar câteva zile înainte de moartea vechiului său prieten Mersenne.

Cumnatul lui Clerselier, Hector Pierre Chanut, francez rezident în Suedia și, mai târziu, ambasador, a înlesnit obținerea unei pensii pentru Descartes de la Ludovic XIV, deși nu i-a fost niciodată plătită. Mai apoi, Chanut a aranjat ca Descartes să fie invitat la curtea reginei Christina, care la sfârșitul Războiului de Treizeci de Ani (1618–1648), devenise unul dintre cei mai importanți și puternici monarhi ai Europei. Descartes, cu anumite rezerve, a acceptat invitația și a sosit la începutul lui octombrie, 1649. S-a dus poate pentru că avea nevoie de patronaj; aparent, Fronda i-a distrus șansele în Paris și teologii calvini îl hărțuiau în Țările de Jos.

În Suedia – unde, cum spunea Descartes, iarna gândurile îngheață ca apa – regina Christina în vârstă de 22 de ani l-a obligat pe gânditorul de 53 de ani să se scoale înainte de ora cinci dimineața pentru a-i preda lecții de filozofie, chiar dacă ea cunoștea obiceiul acestuia de a rămâne în pat până la ora 11. Se mai spune ca i-ar fi ordonat să scrie versurile unui balet, *Nașterea păcii* (1649), care să-i celebreze rolul jucat în Pacea din Westfalia, încheind astfel Războiul de Treizeci de Ani. Versurile nu au fost, de fapt, scrise de el, deși a scris statutele pentru Academia Suedeză de Arte și Științe. Cu ocazia înmânării acestor statute reginei, la ora cinci dimineața pe data de întâi februarie 1650, a răcit, iar starea i s-a agravat, îmbolnăvindu-se de pneumonie. A murit la Stockholm pe 11 februarie. I-au fost atribuite multe ultime cuvinte pioase, însă cea mai demnă de încredere relatare este cea a valetului său german, care a spus că Descartes era în comă și a murit fără să spună nimic.

Lucrările lui Descartes au intrat în posesia lui Claude Clerselier, un catolic cucernic, care a declanșat procesul de canonizare a lui Descartes, eliminând, adăugând și publicând selectiv pagini din corespondența filozofului. Opera de cosmetizare a culminat în 1691 cu o biografie masivă scrisă de părintele Adrien Baillet, care lucra la un text de 17 volume privind Viețile Sfinților. Chiar și în timpul vieții lui Descartes au existat neclarități dacă era un apologet al catolicismului, preocupat cu susținerea doctrinei creștine, sau un ateu, care căuta să se ascundă în spatele unor sentimente evlavioase, dezvoltând concomitent o fizică deterministă, mecanicistă și materialistă.

La aceste întrebări este, și azi, greu de răspuns, în mare parte din cauză că toate documentele, scrisorile și manuscrisele aflate în posesia lui Clerselier și Baillet s-au pierdut. În 1667, Biserica Romano-Catolică a luat poziție în această problemă incluzând operele lui Descartes în *Indexul cărților interzise* (Index Librorum Prohibitorum) în aceeași zi în care osemintele lui Descartes au fost ceremonios depuse în abația Sainte-Geneviève-du-Mont din Paris. În timpul vieții, Descartes a fost acuzat de pastorii protestanți din Țările de Jos că ar fi iezuit și papistaș – adică ateu. Le-a răspuns că sunt niște bigoți intoleranți și ignoranți. Până în 1930, majoritatea savanților, mulți dintre ei religioși, erau de părere că preocupările majore ale lui Descartes erau metafizice și religioase. Spre finele sec. XX însă, numeroși comentatori au ajuns la concluzia că Descartes era catolic în aceeași măsură în care era francez și regalist – adică prin naștere și uzanță.

Descartes însuși spunea că judecata sănătoasă este distrusă când ne gândim prea mult la Dumnezeu. Odată i-a spus unei protejate germane, Anna Maria van Schurman (1607–1678), cunoscută drept

pictoriță și poetă, că își irosește intelectul studiind ebraica și teologia. Era, de asemenea, perfect conștient – deși a încercat să-l ascundă – de potențialul ateist al filozofiei naturale și al fiziologiei sale. Descartes părea indiferent la profunzimea emoțională a religiei. În vreme ce Pascal se cutremura contemplând nemărginirea universului și percepea insignifianța și mizeria umană, Descartes exulta în puterea rațiunii omenești de a înțelege cosmosul și de a răspândi fericirea și se împotrivea gândului că și ființele umane sunt esențialmente mizerabile și păcătoase. Considera că este impertinent să te rogi lui Dumnezeu pentru a schimba lucrurile. Mai degrabă, dacă nu putem schimba lumea, trebuie să ne schimbăm pe noi înșine.

descendență

Sistem de înrudire socială recunoscută, prin care o persoană poate pretinde că are legături de rudenie cu alta. Sistemele de descendență variază foarte mult. Importanța practică a descendenței provine din folosirea ei de către indivizi pentru a reclama drepturi, îndatoriri, privilegii și statuturi. Descendența are o influență specială când drepturile la succesiune, moștenire sau rezidență urmează o linie de rudenie. O metodă de limitare a recunoașterii rudeniei este accentuarea relației printr-un singur părinte. Astfel de sisteme de rudenie unilaterale sunt de două tipuri: sisteme patriliniare, în care se accentuează relația pe linie paternă, și sisteme matriliniare, în care sunt accentuate relațiile materne. Aceste sisteme diferă mult față de sistemele cognatice de rudenie, în care fiecare are obligații și așteptări similare atât față de rudele pe linie paternă, cât și față de cele pe linie maternă. Sistemul cognatic este destul de vag și tinde să caracterizeze țările industrializate, în care drepturile și îndatoririle individului sunt definite tot mai mult la nivel instituțional sau juridic.

desen

Artă sau tehnică de a produce imagini pe o suprafață, de obicei din hârtie, prin intermediul unor semne executate cu grafit, cerneală, cărbune sau pastel. Reprezintă adesea o etapă premergătoare activităților din alte domenii. În opinia lui Giorgio Vasari, *disegno* (*în italiană*, desen, proiect) a constituit baza celor trei arte: pictura, sculptura și arhitectura. În timpul Renașterii italiene desenul a devenit o tehnică independentă și era asociat mai ales cu arta florentină.

desen în creion

Desen realizat cu un creion din grafit acoperit cu un înveliș din lemn. Deși grafitul a fost descoperit în mine în sec. XVI, utilizarea acestuia de către artiști nu a fost cunoscută înainte de sec. XVII. În sec. XVII–XVIII, grafitul a fost folosit, în primul rând, pentru a realiza schițele preliminare ale unei lucrări mai elaborate și doar uneori pentru lucrări de sine stătătoare. Spre sfârșitul sec. XVIII, a fost creat un precursor al creionului modern prin introducerea unei tije de grafit într-un cilindru gol din lemn. Minele de creion, formate dintr-un amestec de grafit și argilă, adevărate prototipuri ale creionului din grafit modern, au apărut în 1795. Această îmbunătățire a permis un control mai bun al instrumentului și a încurajat o mai largă utilizare a acestuia. Marii maeștri ai desenului în creion au menținut elementele unei liniarități simple, cu umbre reduse, însă mulți artiști din sec. XVIII și XIX au creat efecte complexe de umbre și lumini, prin frecarea particulelor fine de grafit cu hârtie rulată strâns sau cu piele de antilopă.

desen în peniță

Lucrare artistică executată în întregime sau parțial în creion și cerneală, de obicei pe hârtie. La bază este o metodă liniară de a realiza imagini. Artiștii care doresc să sugereze forme tridimensionale folosesc hașurarea și hașurarea încrucișată sau acuarele suprapuse peste desen cu o pensulă. Cele mai obișnuite trei tipuri de cerneală sunt cerneala carbon negru, cel mai fin tip fiind cerneala chinezească sau cerneala indiană modernă; cerneala maro, care era cunoscută vechilor maeștri, și fierea de fier, o cerneală chimică. Cele trei tipuri de penițe sunt din pană de gâscă, din trestie și din metal. Penițele din pană de gâscă au fost cele mai utilizate datorită flexibilității lor și posibilității de a fi ascuțite foarte fin. Penițele din oțel au devenit tipul predominant folosit începând cu sec. XX.

desensibilizare *sau* hiposensibilizare

Tratament de eliminare a reacțiilor alergice (*vezi* alergie) prin injectarea de extracte din substanța care provoacă reacția. Astfel se creează anticorpi speciali (anticorpi de blocare) în serul pacientului, care se combină cu substanța alergică, blocându-i reacțiile cu anticorpi alergici. Desensibilizarea poate fi necesară și în cazul unei persoane alergice la penicilină, dar care trebuie tratată cu penicilină. *Vezi* șoc anafilactic; antigen.

desfoliant

Praf sau pulverizator chimic aplicat pe plante pentru a determina căderea prematură a frunzelor acestora. Desfolianții sunt uneori aplicați pe plantele de recoltă, precum bumbacul, pentru a fi mai ușor de cules. Au fost folosiți și în războaie, pentru a distruge recoltele inamicului și zonele de camuflaj (de ex. în Războiul din Vietnam). *Vezi* Agent Orange.

deshidratare

În industria alimentară, metodă de păstrare a hranei, prin care umiditatea din alimente (mai ales apa) este eliminată. Deshidratarea oprește creșterea microorganismelor și reduce adesea volumul hranei. Este o practică foarte veche, folosită de popoarele preistorice, care uscau la soare semințe, de indienii nord-americani, care uscau bucăți de carne, și de japonezi, care uscau pește și orez. A fost folosită la prepararea rațiilor soldaților în Al Doilea Război Mondial, iar în ultimele decenii, avantajele ei au fost descoperite de către excursioniști și de agențiile de intervenție. Echipamentul comercial de deshidratare este alcătuit din cuptoare de uscat și uscătoare cu vid. Deshidratarea, combinată cu congelarea, este utilizată în procesul de uscare prin congelare; astfel, mâncarea solidă rămâne înghețată, în timp ce lichidele din ea ies sub formă de vapori. Industria laptelui este unul dintre cei mai mari producători de hrană deshidratată, cum ar fi laptele integral, smântâna sau ouăle.

deshidratare

În fiziologie, pierdere a apei din corp, aproape întotdeauna însoțită de pierdere a sării, provocată de consumul scăzut sau de pierderea excesivă de apă. Primele simptome ale lipsei de apă sunt setea, scăderea cantității de salivă și dificultatea la înghițire. (Când se pierd mai mult electroliți decât apă, fenomenul de osmoză împinge apa în celule, împiedicând apariția setei.) Apoi țesuturile se strâng, inclusiv pielea și ochii. Apare o ușoară febră, pe măsură ce volumul plasmei și activitatea cardiacă scad, iar transpirația se reduce sau dispare, reducând mult eliminarea căldurii. Cantitatea de urină eliminată scade, iar rinichii nu mai pot să filtreze reziduurile din sânge. În acest stadiu, se poate produce un șoc ireversibil. Mai întâi, trebuie înlăturată cauza deshidratării, după care se administrează apă și electroliți în proporții potrivite.

De Sica, Vittorio

(07.07.1901, Sora, Italia – 13.11.1974, Paris, Franța)

Actor și regizor italian de film. A intrat într-o companie de teatru în 1923 și a devenit repede un idol al matineelor. A apărut pe ecrane în rolul principal dintr-un serial de comedie și a excelat în rolul dramatic din *Generalul della Rovere* (Il Generale della Rovere, 1959) al lui Roberto Rossellini. A regizat primul său film în 1940 și, alături de scenaristul Cesare Zavattini, a avut o contribuție însemnată la dezvoltarea curentului numit neorealism din cinematografia italiană postbelică, prin filmele *Sciuscia* (1946, Premiul Oscar) și *Hoții de biciclete* (Ladri di biciclette, 1948, Premiul Oscar). Printre filmele sale de maturitate se numără *Umberto D* (1952), *Ciociara* (La Ciociara, 1961), *Ieri, azi și mâine* (Ieri, oggi, domani, 1963, Premiul Oscar) și *Grădinile Finzi-Contini* (Il Giardino dei Finzi-Contini, 1971, Premiul Oscar).

De Stijl

Vezi Stijl, De

Desiderio da Settignano

(1430, Settignano, Florența, azi Italia - ian. 1464, Florența)

Sculptor italian. Născut într-o familie de cioplitori în piatră, a intrat în breasla cioplitorilor în piatră și în lemn din Florența în 1453. Stilul său a fost influențat de operele lui Donatello din anii 1430. Îndemânarea de a tăia piatra l-a făcut cunoscut ca maestru al basoreliefului. Tehnica sa delicată, sensibilă și originală a fost cel mai bine exprimată în busturile de femei și de copii. Cea mai importantă operă publică a sa a fost mormântul lui Carlo Marsuppini din biserica Santa Croce din Florența; datorită bogatelor sale detalii arhitecturale, este unul dintre cele mai remarcabile monumente murale florentine.

design grafic

Artă și profesie de a selecta și aranja elemente vizuale – cum ar fi tipărituri, imagini, simboluri și culori – pentru a transmite publicului un anumit mesaj. Uneori, designul grafic se mai numește și „comunicare vizuală". Este o disciplină care necesită muncă de echipă: scriitorul produce un text, iar ilustratorii creează imaginile pe care designerul le încorporează într-un mesaj vizual complet. Deși designul grafic a fost practicat în diverse forme de-a lungul timpului, s-a impus ca domeniu specializat și a început să fie privit ca profesie abia la

sfârșitul sec. XIX. Evoluția sa este strâns legată de performanțele atinse în domeniul fotografiei, tipografiei și metodelor de reproducere. Printre maeștrii designului artistic se numără Jules Chéret, Piet Zwart, Paul Rand, Alexei Brodovitch, Milton Glaser și David Carson.

design industrial

Proiectare a produselor fabricate pe scară largă și destinate consumului de masă. Elementele luate în considerație la proiectare sunt structura, funcționarea, aspectul și conformitatea produselor cu normele de fabricare, distribuție și vânzare. Aspectul constituie elementul-cheie. În 1957 a fost înființat, la Londra, Consiliul Internațional al Societăților de Design Industrial (International Council of Societies of Industrial Design). În decurs de 25 de ani, acesta a adunat membri din peste 40 de țări. Două tendințe importante sunt dominante în perioada actuală: fluidizarea formelor, principiu de proiectare introdus de Raymond Loewy și de alții în anii 1930, și perimarea planificată, schimbarea designului, cu scopul de a-i face pe proprietarii produselor să le înlocuiască mai frecvent decât ar fi necesar.

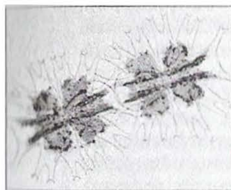
design interior

Amenajare a spațiilor interioare, domeniu înrudit cu arhitectura, care include și decorațiile interioare. Obiectivul proiectantului este de a realiza un ansamblu unitar și armonios, care să îmbine arhitectura, specificul locului, utilitatea și esteticul, să ofere mulțumire și confort trupului și minții și să corespundă activităților desfășurate în acel spațiu. Printre criteriile specifice designului interior se numără armonia cromatică, textura, iluminarea și proporțiile. Mobilierul trebuie să fie proporțional cu spațiul pe care-l ocupă și cu necesitățile și stilul de viață al locatarilor. În amenajarea unor interioare cum ar fi birourile, spitalele, magazinele și școlile domină caracterul funcțional, înaintea preocupărilor estetice.

desmidă

Algă verde, microscopică, unicelulară, caracterizată printr-o mare variație a formei celulei. Ca o caracteristică, celula este împărțită simetric în semicelule care se unesc într-un punct central. Desmidele sunt răspândite în toată lumea, în special în mlaștini acide sau în lacuri. Deoarece cele mai multe specii au un mediu de viață bine delimitat, prezența anumitor desmide poate ajuta la caracterizarea probelor de apă.

desmidă (*Micrasterias*), imagine mult mărită

Desmond

Veche diviziune teritorială în Irlanda. Din sec. XI până în sec. XVII, numele a fost adesea folosit pentru a desemna două zone distincte: Desmondul gaelic, ce acoperea o parte a ținuturilor Kerry și Cork de astăzi, și Desmondul anglo-normand, care cuprindea N ținutului Kerry, cea mai mare parte a ținutului modern Limerick, SV regiunii Tipperary, E și S comitatului Cork și E ținutului Waterford.

Desmoulins, (Lucie-Simplice-) Camille (-Benoist)

(02.03.1760, Guise, Franța – 05.04.1794, Paris)

Jurnalist francez influent în timpul Revoluției Franceze. Deși un defect de vorbire îl împiedicase să devină avocat, a devenit brusc un orator convingător în momentele inițiale ale Revoluției Franceze, instigând la asediul Bastiliei. În pamfletele și publicațiile sale făcea propagandă pentru alungarea regelui și instaurarea republicii. Fiind ales în Convenția Națională, s-a alăturat montagnarzilor în lupta împotriva girondinilor. Ulterior, alături de Georges Danton, a devenit lider al fracțiunii moderate, numită Indulgenții. După ce a atacat regimul numit Teroare, al Comitetului pentru Siguranța Publică, a fost ghilotinat împreună cu alți partizani ai lui Danton.

despădurire

Proces de tăiere a pădurilor. Rata despăduririlor este ridicată mai ales la tropice, unde slaba calitate a solului a dus la practica defrișării pentru a face disponibile noi terenuri pentru agricultură. Despădurirea poate duce la eroziuni, secetă, pierdere a biodiversității, din cauza extincției speciilor de plante și animale, și la creștere a cantității de dioxid de carbon din atmosferă. Multe țări au inițiat proiecte de împădurire sau reîmpădurire pentru a combate efectele despăduririlor sau pentru a crește cantitatea de lemn disponibil. *Vezi* efect de seră.

despăgubirea angajaților

Program prin care angajatorii suportă o parte din costul accidentelor de muncă ale angajaților și al bolilor profesionale ale acestora. A fost introdus pentru prima oară în Germania în 1884. La sfârșitul sec. XIX, în Marea Britanie și SUA a luat naștere o mișcare în favoarea dreptului la

despăgubire al muncitorilor accidentați și pentru îmbunătățirea condițiilor de muncă. În urma unor procese, s-a obținut obligativitatea responsabilității angajatorului și a normelor de protecție a muncii. Până la sfârșitul sec. XX, majoritatea țărilor din lume adoptaseră diferite măsuri de protecție a muncitorilor. Unele sisteme au adoptat forma asigurărilor sociale obligatorii; în altele, angajatorului i se cere ca, în mod legal, să acorde anumite beneficii, dar asigurarea este voluntară. Sistemul despăgubirii muncitorilor servește ca stimulent economic pentru angajatori în prevenirea accidentelor sau bolilor angajaților, deoarece obligativitatea achitării costurilor medicale și banii pierduți ca urmare a folosirii muncitorilor într-un mediu de lucru periculos pot depăși sensibil costurile stabilirii unor condiții sigure de lucru.

despotism luminat
sau **despotism benevol**

Formă de guvernare din sec. XVIII, inspirată de Iluminism, caracterizată de reforme legislative, sociale și educaționale realizate de monarhii absolutiști ai vremii. Printre cei mai cunoscuți despoți luminați se numără Frederic II, Petru I, Ecaterina II, Maria Tereza, Iosif II și Leopold II. Aceștia au instituit reforme administrative și economice, au promovat libertatea cultelor, dar nu au realizat nici o reformă care să le submineze autoritatea sau să schimbe orânduirea socială.

Despot-Vodă
nume complet **Ioan Iacob Heraclid**

(1511-1563)

Domn al Moldovei (1561–1563). Aventurier umanist de origine greacă, și-a construit o genealogie aristocratică și a obținut tronul Moldovei, având intenția ca, după ce va fi cucerit și Țara Românească, să reconstituie vechea Dacie. Înfruntând masiva opoziție a boierimii și a societății moldovenești, a încercat să promoveze reforme radicale. Înainte de-a ajunge domn al Moldovei, a dus o viață agitată; era însetat de cunoaștere, de cultură. A călătorit prin numeroase țări - Grecia, Italia, Franța, Germania, Polonia –, a fost student la Facultatea de Medicină din Montpellier, a devenit senior de Samos, marchiz de Paros, conte palatin la curtea împăratului Carol Quintul. În armata acestuia, s-a acoperit de glorie în luptele din Flandra (1555), dovedindu-se un strateg militar de mare clasă. Câțiva ani buni a lucrat în Biblioteca și Arhivele Vaticanului, cercetând și copiind manuscrise. Discipol al înnoirilor culturale, ca domn a înființat școala de la Cotnari, un colegiu cu limba de bază latina, intenționând să înființeze și o academie, de tipul celor cunoscute de el în Italia. Din păcate, după numai doi ani de domnie, a fost înlăturat de la tron și ucis de mâna unor boieri potrivnici. Actele lui însă au dăinuit peste timp (cu mici întreruperi, școala a funcționat încă un secol), ceea ce l-a determinat pe Nicolae Iorga să fie convins că pentru Despot-Vodă tradiția daco-romană era o realitate și că ea trebuia continuată cu orice preț. Vasile Alecsandri a scris drama romantică *Despot-Vodă* (1879), inspirată de biografia sa.

Dessalines, Jean-Jacques

(1758, Africa de Vest – 17.10.1806, Jacmel, Haiti)

Împărat al insulei Haiti; i-a izgonit pe francezi în 1804. Era sclav al unui stăpân negru din Santo Domingo (Haiti) în momentul în care s-a alăturat răscoalei sclavilor din 1791. A devenit unul dintre locotenenții lui Toussaint-Louverture, dar s-a supus expediției franceze care l-a îndepărtat pe Toussaint în 1802. Decizia lui Napoleon de a reintroduce sclavia i-a făcut pe Dessalines și pe alții să se revolte, reușind să-i alunge pe francezi cu ajutor britanic. În 1804, Dessalines a proclamat independența insulei, cu numele ei din limba arawak – Haiti –, iar în anul următor s-a autoproclamat împărat. Le-a interzis albilor să dețină pământ și a ucis mii dintre aceștia; mulatrii sufereau și ei din cauza discriminării. A fost omorât în timpul unei revolte a mulatrilor.

destindere

Perioadă de diminuare a tensiunilor Războiului Rece dintre SUA și Uniunea Sovietică, între 1967 și 1979, de intensificare a comerțului și a cooperării dintre cele două țări, când s-au semnat și tratatele SALT. Relațiile s-au răcit din nou după invadarea Afghanistanului de către sovietici.

deșert

Zonă întinsă de pământ, extrem de aridă, în care crește foarte puțină vegetație. Este unul dintre tipurile majore de ecosisteme ale Pământului. Zonele cu precipitații anuale medii de cel mult 250 mm sunt, în general, considerate deșerturi. Ele includ zonele de la latitudini mari din jurul polilor, ca și regiunile aride și calde de la latitudini joase și mijlocii. Terenurile deșertice pot fi formate din munți neregulați, podișuri înalte sau câmpii; multe dintre ele ocupă bazine largi, mărginite de munți.

Materialele de la suprafață pot fi piatră, câmpii cu pietriș și stânci sau regiuni vaste de nisipuri mișcătoare. Nisipurile bătute de vânturi, considerate în general tipice pentru un deșert, se găsesc în doar 2% din deșerturile nord-americane, în 10% din Sahara și în 30% din Deșertul Arabiei.

deşertificare

Răspândire a mediului deșertic în zonele aride și semiaride, din cauza schimbărilor climaterice, a intervenției oamenilor sau a ambelor. Factorii climaterici sunt perioadele de secetă temporară, dar severă, și schimbările climaterice pe termen lung. Factorii umani sunt alterarea artificială a climei prin distrugerea vegetației (ceea ce poate duce la o puternică eroziune nenaturală), creșterea în exces a culturilor agricole și epuizarea surselor de apă. Deșertificarea secătuiește o regiune aridă sau semiaridă de posibilitățile sale de a întreține viața. Se caracterizează prin scăderea pânzei de apă freatică, acumularea sării în apa și solul de suprafață, scăderea apelor de suprafață, eroziunea crescută și dispariția vegetației locale.

deşeuri metalice

Resturi de metale care sunt o importantă sursă de metale industriale și aliaje, în mod special pentru producția de oțel, cupru, plumb, aluminiu și zinc. Cantități mai mici de cositor, nichel, magneziu și metale prețioase sunt de asemenea recuperate din resturi. Impuritățile constând din materiale organice, cum ar fi lemn, plastic, vopsea sau țesături, pot fi îndepărtate prin ardere. Resturile de metal sunt de obicei combinate și retopite pentru a produce aliaje similare sau mai complexe decât cele din care au rezultat. *Vezi și* reciclare.

Deşteaptă-te, române!

Vechi cântec patriotic românesc, compus de Anton Pann pe versurile poemului *Un răsunet,* scris de Andrei Mureșanu. Marș al revoluționarilor români în 1848, a devenit imn de stat al României începând cu 1 ianuarie 1990 și imn de stat al Republicii Moldova între 1991 și 1994. În România, Ziua Imnului se sărbătorește în fiecare an pe 29 iulie.

detector de minciuni *sau* poligraf

Instrument folosit la înregistrarea fenomenelor psihologice (inclusiv presiunea arterială, pulsul și respirația) ale unui subiect uman, în timp ce răspunde unor întrebări adresate de către un operator. Aceste date (înregistrate grafic) sunt folosite drept bază pentru a determina dacă subiectul minte sau nu. Fenomenele alese de obicei pentru înregistrare sunt cele care nu pot fi controlate voluntar cu ușurință. Tipul de întrebări, ordinea lor și modul de prezentare au un impact major asupra rezultatelor și credibilității lor. Folosit în interogatoriile și investigațiile poliției începând cu anul 1924, detectorul de minciuni este încă subiect de controverse între psihologi și nu prezintă întotdeauna o dovadă în fața completului de judecată.

detergent

Substanță surfactantă (care reduce tensiunea de suprafață), folosită pentru îndepărtarea murdăriei de pe suprafețe, care rămâne în stare de suspensie, putând fi astfel îndepărtată prin clătire cu apă. Termenul se folosește în general pentru substanțe sintetice și nu desemnează săpunurile. Detergenții sunt compuși dintr-o parte hidrofilă și una hidrofobă. La detergenții ionici, proprietatea hidrofilă este conferită de partea ionizată a moleculei. La detergenții neionici, aceasta se bazează pe prezența multiplelor grupuri de hidroxil și a altor grupuri hidrofile. Pe lângă detergenții folosiți în apă pentru spălarea vaselor și a rufelor, alții, care funcționează în solvenți, sunt folosiți în lubrifierea uleiurilor, a benzinei și a solvenților pentru curățarea chimică, în scopul prevenirii sau îndepărtării depozitărilor nedorite.

determinant

În algebra liniară, valoare numerică asociată unei matrice cu același număr de șiruri și de coloane. Se folosește cu precădere la rezolvarea sistemelor de ecuații (liniare) și în studiul vectorilor. Pentru o matrice de gradul doi, determinantul este produsul termenilor din stânga sus și dreapta jos, minus produsul termenilor din stânga jos și dreapta sus. Determinanții matricelor mai mari presupun combinații aritmetice mai complicate ale termenilor și se rezolvă de obicei cu ajutorul unui computer sau al unui calculator.

determinism

În filozofie, teorie potrivit căreia toate evenimentele, inclusiv deciziile omului, sunt în întregime determinate de cauze preexistente. Tradiționala problemă a liberului arbitru este pusă de întrebarea: este posibilă responsabilitatea morală în condițiile în care teoriile determinismului sunt adevărate? Printre cei care consideră că cele două nu sunt compatibile, unii, adepți ai determinismului, au tras concluzia că nimeni nu este responsabil, din punct de

vedere moral, pentru ceea ce face (astfel încât pedepsirea actelor criminale este nejustificată); alții, în schimb, susținători ai responsabilității morale, au tras concluzia că teoriile deterministe sunt false. Cei care consideră că responsabilitatea morală este compatibilă cu determinismul sunt cunoscuți drept compatibiliști. Pierre-Simon Laplace a dat formularea clasică a acestei teorii în sec. XVIII. Pentru Laplace, stadiul actual al universului este efectul stadiului său anterior și cauza stadiului următor. Dacă o ființă dotată cu inteligență ar cunoaște, la un moment dat, toate legile și forțele care operează în natură, precum și pozițiile și accelerația corespunzătoare ale tuturor componentelor sale, ea ar putea ști, în consecință, cu certitudine, viitorul și trecutul fiecărei entități.

detrasă respiratorie idiopatică

Vezi boala membranelor hialine

Detroit

Cel mai mare oraș, 951 270 loc. (2000), din statul Michigan, SUA. Situat pe râul Detroit și întemeiat de francezi în 1701, a devenit un important centru comercial al regiunii Marilor Lacuri. A fost predat britanicilor în timpul Războiului francez și indian, apoi, în 1796, a intrat sub controlul SUA. A fost capitala statului Michigan între 1805 și 1847 și s-a dezvoltat ca unul dintre centrele navale și de morărit ale țării. În sec. XX, a devenit capitala automobilistică a lumii, datorită lui Henry Ford. Creșterea industrială a orașului a atras imigranți europeni și populație de culoare din S, care, în 1990, reprezenta trei sferturi din totalul populației. Declinul industriei constructoare de automobile din regiune a provocat probleme economice la sfârșitul sec. XX. Cel mai vechi colegiu al orașului este Wayne State University (1868).

Detroit

Râu în SE statului Michigan, SUA. Formează o parte a graniței dintre statele Michigan și Ontario, legând lacul St. Clair de lacul Erie. Curge spre S, pe o distanță de 51 km, pe lângă Detroit și Windsor, Ontario, care sunt legate între ele printr-un pod și un tunel. Cele mai mari insule de pe râu sunt Belle Isle (un parc urban din Detroit) și Grosse Ile (o zonă rezidențială, cu aeroport), ambele în Michigan, și Fighting Island, în Ontario. Râul poate fi folosit atât de ambarcațiunile de croazieră, cât și pentru transporturile navale pe Marile Lacuri.

Detunatele

Denumirea a două vârfuri din NV Munților Trascău din România. Constituie resturile unor vulcani neogeni și sunt alcătuite din curgeri de lavă bazaltică solidificată. Detunata Goală și Detunata Flocoasă formează o faimoasă rezervație naturală, remarcabilă prin prezența coloanelor de bazalt de formă prismatică hexagonală. Aflată printre formațiunile ce alcătuiesc Munții Metaliferi, Detunata Flocoasă (1 258 m) își datorează numele pădurii care o acoperă, în timp ce Detunata Goală (1 158 m), lipsită de pădure, dezvăluie o spectaculoasă fizionomie magmatică. Aceste două culmi reprezintă atracția turistică a regiunii.

deturnare

Infracțiune care constă în a pune stăpânire sau a prelua (în mod ilegal) controlul asupra unui mijloc de transport în comun, prin forță sau sub amenințare cu forța. Deși la începutul sec. XXI deturnarea se referă la preluarea controlului asupra unui avion și schimbarea direcției spre o destinație aleasă de pirații aerului, în anii 1920, termenul pus în circulație în SUA se referea la furtul camioanelor încărcate cu băuturi alcoolice fabricate ilegal sau la transportul maritim ilicit de alcool. Primul caz de deturnare a unui avion s-a petrecut în Perú în 1931. Între 1968 și 1970 au avut loc aproape 200 de deturnări. Autorii acestor infracțiuni au fost, de obicei, activiști politici palestinieni sau arabi, care luau în stăpânire avioanele aflate în tranzit, amenințând că iau viața pasagerilor și a membrilor echipajului dacă nu erau eliberați tovarășii lor, ținuți prizonieri în Israel sau în alte închisori din lume. Deturnările de avioane au continuat în anii 1980 și 1990, deși măsurile de securitate din aeroporturi și legislația internațională împotriva terorismului au mai redus astfel de evenimente. Cel mai grav incident de piraterie aeriană a avut loc pe 11 septembrie 2001 (*vezi* atacurile din 11 septembrie), când mai mulți teroriști sinucigași au deturnat în același timp patru curse aeriene americane, dintre care două au lovit complexul World Trade Center din orașul New York, unul a dărâmat o porțiune din Pentagon, în Washington DC, iar cel de-al patrulea s-a prăbușit în apropiere de Pittsburgh, Pennsylvania. În urma evenimentului, au murit 245 de pasageri (și 19 atacatori) și alte câteva mii de persoane aflate în clădiri sau în apropierea lor, când avioanele s-au prăbușit. *Vezi și* piraterie; terorism.

deus ex machina

Mecanism în teatrul grec și cel roman, de obicei o macara (*în grecește*: *mechane*), cu ajutorul căruia se crea iluzia că un zeu apărea din cer pentru a rezolva intriga piesei. Piesele lui Sofocle și mai ales cele ale lui Euripide necesitau uneori folosirea acestui mecanism. Astăzi, termenul desemnează apariția bruscă a ceva care oferă o soluție artificială la o problemă aparent imposibil de rezolvat.

deuteriu *sau* hidrogen greu

Izotop al hidrogenului, simbol chimic H^2_1 sau D, număr atomic 1 (masa atomică cca 2). Harold C. Urey a primit Premiul Nobel pentru descoperirea și izolarea deuteriului. Nucleul său conține un proton și un neutron. Deuteriul este o substanță stabilă care se găsește în cca 0,015% din hidrogenul obișnuit. El poate fi purificat prin distilare, din hidrogen, sau poate fi obținut prin electroliza apei. Intră în aceleași reacții chimice ca hidrogenul obișnuit; formează D_2 și HD, precum hidrogenul molecular H_2, și D_2O (apă grea) și apa obișnuită (H_2O). Fuziunea nucleară a atomilor de deuteriu sau a deuteriului și tritiului la temperaturi ridicate eliberează cantități imense de energie. Asemenea reacții stau la baza funcționării armelor nucleare și a reactorilor experimentali de energie electrică. Deuteriul este folosit în cercetare, pentru depistarea mecanismelor de reacție și a căilor biochimice.

deva

(*în sanscrită*, divin)

În religia vedică a Indiei, una dintre multele puteri divine, împărțite în divinități ale cerului, aerului și pământului. În epoca vedică, zeii erau împărțiți în două clase: deva și asura. În India, deva au devenit treptat tot mai puternici, iar asura au început să fie considerați demoni. În sistemele monoteiste, care au apărut în epoca vedică târzie, deva erau subordonați unei singure ființe supreme.

Deva

Municipiu, 75 048 loc. (2001), în partea central-vestică a României, centrul administrativ al județului Hunedoara, situat pe malul stâng al Mureșului. A fost atestat documentar prima oară în 1269, cu numele Castrum Deva. Transformat în sec. XV de Iancu de Hunedoara în cetate nobiliară, a fost ocupat de austrieci în sec. XVII, iar de la mijlocul sec. XIX, cetatea a căzut în ruină. Orașul Deva a fost declarat municipiu în 1968. Industria este reprezentată mai ales de metalurgia neferoasă, prefabricate din beton etc. Printre monumente se numără castelul Magna Curia (sec. XVI), ruinele cetății Deva și mănăstirea franciscană cu biserică în stil baroc (sec. XVIII).

De Valera, Eamon *născut* Edward

(14.10.1882, New York, New York, SUA – 29.08.1975, Dublin, Irlanda)

Om politic și patriot irlandez. Născut din tată spaniol și mamă irlandeză; la doi ani i-a murit tatăl, iar el a fost trimis să locuiască la familia mamei sale, în Irlanda. A intrat în rândurile Voluntarilor Irlandezi (1913) și a făcut parte din conducerea rebelilor în Răscoala de Paște. A fost ales președinte al partidului Sinn Féin în 1918. Nu a recunoscut tratatul prin care se întemeia Statul Liber Irlandez, deoarece acesta era condiționat de divizarea Irlandei, în schimb a sprijinit rezistența republicană în războiul civil care a urmat. În 1924 a fondat partidul Fianna Fáil, cu care a câștigat alegerile din 1932. În calitate de prim-ministru (1932–1948), a scos Statul Liber Irlandez din Commonwealthul britanic și a făcut din această țară un stat suveran, cu numele Irlanda sau Éire. A declarat Irlanda stat neutru în Al Doilea Război Mondial. După ce a mai fost de două ori prim-ministru (1951–1954 și 1957–1959), a devenit președinte al Irlandei (1959–1973).

Eamon De Valera, cca 1965

PRIN AMABILITATEA AMBASADEI IRLANDEI; FOTO, AGENȚIA FOTO LENSMEN LTD. PRESS, DUBLIN

De Valois, Dame Ninette *născută* Edris Stannus

(06.06.1898, Blessington, Comitatul Wicklow, Irlanda – 08.03.2001, Londra, Anglia)

Dansatoare și coregrafă britanică de origine irlandeză, fondatoare a companiei precursoare a trupei Royal Ballet. A apărut în spectacole de revistă și de pantomimă începând din 1914, apoi s-a angajat ca solistă la Ballets Russes în 1923. A fondat în 1926 Academia de Artă Coregrafică, instituție care avea drept scop însușirea tehnicilor de mișcare de către actori, și a fost cofondatoare a Societății Camargo în 1930. În 1931 a fondat și a condus Baletul Vic-Wells; acesta s-a transformat în Baletul Sadler's Wells (1946–1956) și apoi în Baletul Regal (1956), a cărui directoare

a fost până în 1963. A realizat coregrafia multor balete în anii 1930 și 1940 și a lucrat în cadrul companiei până în 1971.

devalorizare

În finanțe, scădere a valorii de schimb a unității monetare a unei țări, în funcție de aur, argint sau valută. Prin scăderea prețului exporturilor din acea țară și prin creșterea prețului importurilor, devalorizarea încurajează vânzările la export ale țării și descurajează cheltuielile de import, îmbunătățind în acest fel balanța de plăți.

devaraja

Cult al zeului-rege în vechea Cambodgie, întemeiat la începutul sec. IX d.Hr. de către Jayavarman II (770–850 d.Hr.), fondatorul Imperiului Khmer. Cultul propovăduia principiul conform căruia regele era o manifestare a zeului Shiva. Timp de secole, el a oferit regilor khmeri baza religioasă a autorității lor regale.

Devi

Termen folosit pentru desemnarea zeițelor în hinduism. Este folosit uneori ca titlu onorific pentru femei, putându-se referi de asemenea la divinitățile feminine locale din întreaga Indie. În sec. V–VI d.Hr., unele texte hinduse au început să o numească Devi pe Marea Zeiță, ca întrupare a materiei, energiei și iluziei. Aceasta este reprezentată într-o multitudine de aspecte, atât pozitive, cât și negative, inclusiv frumoasa, dar amenințătoarea Durga, distrugătoarea Kali și senzuala Shakti.

Devils Tower, Monumentul Național ~

Rezervație naturală în NE statului Wyoming, SUA. Este primul monument național al SUA, întemeiat în 1906, lângă râul Belle Fourche. Ocupă 545 de hectare și conține un turn natural de piatră, rezultat al unei erupții vulcanice, acum măcinat de eroziune. Turnul are vârful plat și măsoară 264 m în înălțime.

Devon

Comitat administrativ, geografic și istoric, 704 499 loc. (2001), în SV Angliei. Se întinde între Cornwall, Dorset și Somerset și are ieșire la canalul Bristol și la Canalul Mânecii. Exeter este de multă vreme reședința acestui ținut. Pe teritoriul său se găsesc mlaștinile din Dartmoor, locuite din vremurile preistorice, astăzi o zonă turistică foarte apreciată. Ramura economică principală este agricultura, bazată pe creșterea animalelor; încă se mai produce celebra smântână de Devonshire, cu cocoloașe.

Devonian

Interval temporal geologic cuprins între 417–354 m.a.u.; este a patra perioadă a Paleozoicului. În Devonian, în emisfera sudică se afla un continent uriaș (*vezi* Gondwana), iar alte mase de pământ erau situate în regiunile ecuatoriale. Siberia era separată de Europa printr-un ocean întins, iar America de Nord și Europa erau unite. Au apărut multe tipuri de pești primitivi marini și de apă dulce, astfel că perioada este uneori numită epoca peștilor. Ferigile și gimnospermele primitive s-au diversificat, creând primele păduri.

De Voto, Bernard (Augustine)

(11.01.1897, Ogden, Utah, SUA – 13.11.1955, New York, New York)

Ziarist, istoric și critic american. A predat la Universitatea de Nord-Vest și la Harvard; pentru scurtă vreme a fost editorialistul revistei *The Saturday Review* (1936–1938) și a deținut o rubrică în *Harper's* între 1935 și 1955. Este cunoscut pentru lucrările sale despre literatura americană și istoria frontierei de V, ca și pentru stilul său viguros și direct, care l-a transformat într-unul dintre cei mai citiți critici și istorici ai vremii. Printre lucrările sale nonficționale se numără *America lui Mark Twain* (Mark Twain's America, 1932), *Dincolo de marele Missouri* (Across the Wide Missouri, 1948, Premiul Pulitzer) și *Destinul unui Imperiu* (The Course of Empire, 1952).

Devrient, familia ~

Familie germană de oameni de teatru. Ludwig Devrient (1784–1832) a fost cel mai mare actor al perioadei romantice în Germania. Și-a dezvoltat talentul actoricesc la teatrul de curte din Dessau. După debutul berlinez în *Hoții* (Die Räuber, 1814), a interpretat rolurile Falstaff, Shylock, Regele Lear și Richard III. Nepotul său cel mai mare, Karl August Devrient (1797–1872), a jucat la Dresda, Karlsruhe și mai ales la Hanovra (1839–1872), unde a avut succes în piese de Shakespeare, Goethe și Schiller. Fratele lui Karl, Eduard (1801–1877), și-a început cariera ca solist de operă, apoi a activat ca actor și regizor la Dresda (1844–1852) și Karlsruhe (1852–1870), unde a regizat piese ale clasicilor germani și a făcut noi traduceri ale pieselor shakespeariene. Celălalt frate al lui Karl, Emil (1803–1872), a debutat pe scenă în 1821 și a jucat la teatrul curții din Dresda; cele mai mari succese le-a obținut în *Hamlet* și în *Torquato Tasso* al lui Goethe. Fiul lui Eduard, Otto (1838–1894), a fost actor în

mai multe trupe, apoi a lucrat ca regizor în Karlsruhe și în alte orașe germane. La Weimar, a realizat propria versiune a operei *Faust* de Goethe (1876); de asemenea, a scris câteva tragedii. Fiul lui Karl, Max (1857–1929), a debutat la Dresda în anul 1878, iar în 1882 s-a angajat la faimosul Burgtheater din Viena.

De Vries, Hugo (Marie)

(16.02.1848, Haarlem, Olanda – 21.05.1935, lângă Amsterdam)

Botanist și genetician olandez. A predat la Universitatea Amsterdam în perioada 1878–1918, unde a introdus studiul experimental al evoluției organice. Redescoperirea, în 1900 (în același timp cu Carl Erich Correns și Erich Tschermak von Seysenegg), a principiilor eredității ale lui Gregor Mendel, alături de propria sa teorie a mutației biologice, explica unele concepte despre natura variației speciilor. Acestea au făcut posibilă acceptarea universală a teoriei lui Charles Darwin despre evoluția organică. De Vries a descoperit fenomenul cunoscut drept mutație și, de asemenea, a contribuit la cunoașterea rolului osmozei în fiziologia plantelor. *Vezi* William Bateson.

Dewar, Sir James

(20.09.1842, Kincardine-on-Forth, Scoția – 27.03.1923, Londra, Anglia)

Chimist și fizician britanic. În 1891 a construit un mecanism de producere a oxigenului lichid în cantități industriale. Retorta Dewar pentru înmagazinarea gazelor lichefiate – o retortă cu perete dublu, cu aerul vidat între peretele interior și cel exterior – a devenit de neînlocuit în munca de laborator la temperaturi joase; același principiu este folosit la fabricarea sticlelor de termos. Dewar este primul om de știință care a lichefiat și solidificat hidrogenul, iar descoperirea sa din 1905, prin care cărbunele răcit poate contribui la crearea vidului, a fost ulterior utilizată în fizica atomică.

Dewey, George

(26.12.1837, Montpelier, Vermont, SUA – 16.01.1917, Washington DC)

Comandant de navă american. A absolvit Academia Navală a SUA în 1858 și a luptat în forțele navale unioniste în timpul războiului civil. În 1897 a comandat escadronul asiatic al SUA. La începutul războiului americano-spaniol, a navigat de la Hong Kong până în Filipine și a înfrânt flota spaniolă în bătălia din golful Manila (1898), unde a deschis salvele de artilerie cu comanda: „Gridley, când ești pregătit, poți deschide focul". Victoria sa, fără pierderi de vase americane, a dus la cucerirea Filipinelor de către SUA. În 1899, Congresul a creat pentru el titlul de amiral al marinei.

George Dewey

FRAȚII BROWN

Dewey, John

(20.10.1859, Burlington, Vermont, SUA – 01.06.1952, New York, New York)

Filozof și pedagog american, unul dintre fondatorii pragmatismului, pionier al psihologiei funcționale și lider al mișcării progresiste în sistemul educațional american. Și-a susținut doctoratul (1884) în cadrul Universității Johns Hopkins și a predat zece ani la Universitatea Michigan, apoi a plecat la Universitatea din Chicago. Sub influența lui G. Stanley Hall și a lui William James, a formulat o teorie instrumentalistă a cunoașterii, care considera ideile drept unelte pentru rezolvarea problemelor întâlnite în mediul înconjurător. Având convingerea că metodele experimentale ale științei moderne oferă cea mai promițătoare abordare a problemelor sociale și etice, a aplicat această concepție în studiul democrației și liberalismului. El considera că democrația dă cetățenilor posibilitatea experimentării maxime și a dezvoltării personale optime. Scrierile sale despre educație, în special *Învățământul și societatea* (The School and Society, 1899) și *Școala și copilul* (The Child and the Curriculum, 1902), puneau accent pe interesele copilului și pe folosirea sălii de clasă pentru cultivarea interdependenței între gândire și experiență. La Chicago, a creat școli experimentale pentru a-și testa teoriile. Cercetările sale în domeniul psihologiei se concentrează asupra organismului ca întreg, în efortul acestuia de a se adapta la mediu. În 1904, Dewey a devenit profesor la Universitatea Columbia. În 1925 și-a publicat capodopera, *Experiență și natură* (Experience and nature).

Dewey, Melvil(le Louis Kossuth)

(10.12.1851, Adams Center, New York, SUA – 26.12.1931, Lake Placid, Florida)

Bibliotecar și bibliograf american. A absolvit colegiul Amherst în 1874 și a devenit bibliotecar al colegiului. În 1876 a publicat *Clasificare și index de subiecte pentru catalogarea și aranjarea cărților și broșurilor unei biblioteci* (A Classification and Subject Index for

Cataloguing and Arranging the Books and Pamphlets of a Library), în care descria metoda ce ulterior avea să fie cunoscută drept Sistemul zecimal de clasificare Dewey. A fost unul dintre fondatorii Asociației Bibliotecilor Americane și ai *Library Journal* (ambele în 1876). A întemeiat Școala de Biblioteconomie, prima instituție americană de instruire a bibliotecarilor. De asemenea, a reorganizat Biblioteca de Stat din New York (1889–1906) și a inițiat sistemul bibliotecilor ambulante și al colecțiilor de pictură. A fost unul dintre cofondatorii Spelling Reform Association (Asociația pentru reforma ortografică), ortografiindu-și diferit propriul nume.

Dewey, Sistemul zecimal de clasificare ~

Sistem de organizare a bibliotecilor, bazat pe împărțirea tuturor domeniilor cunoașterii în zece grupe, fiecare grupă având 100 de numere. Subdiviziunile ajung până la numerele zecimale; de exemplu, istoria Angliei este plasată la 942, istoria din perioada Stuarților la 942.06, iar istoria Commonwealthului englez la 942.063. Sistemul a fost formulat prima dată în 1873, de Melvil Dewey. Multe biblioteci adaugă un număr de carte după tabelele Cutter sau Cutter-Sanborn, care precizează și autorul, și genul. În ultimele decenii, sistemul de clasificare al Bibliotecii Congresului a înlocuit, în mare parte, sistemul Dewey.

Dewey, Thomas E(dmund)

(24.03.1902, Owasso, Michigan, SUA – 16.03.1971, Bal Harbour, Florida)

Avocat și om politic american. În 1931 a devenit avocat-asistent la New York, iar în 1937 a fost ales procuror districtual. Datorită succeselor obținute în condamnarea crimei organizate, a câștigat trei mandate de guvernator al statului New York (1943–1955), în timpul cărora a manifestat o atitudine politică și fiscală moderată. A fost numit candidat la președinție din partea Partidului Republican în 1944, dar a fost învins categoric de către Franklin D. Roosevelt; nominalizat din nou în 1948, se credea că-l va învinge pe președintele în exercițiu Harry S. Truman, însă acesta a primit voturile fermierilor și ale muncitorilor și a câștigat. Dewey s-a retras din politică în 1955, dar a continuat să fie consultant în administrațiile republicane.

De Wolfe, Elsie
născută Ella Anderson de Wolfe

(20.12.1865, New York, New York, SUA – 12.07.1950, Versailles, Franța)

Decoratoare americană de interioare. A fost o personalitate cunoscută a New Yorkului, lucrând mai întâi ca actriță profesionistă (1890–1904), după care a devenit designer. Principiile sale – simplitate, spațialitate și unitate vizuală – au dus la schimbarea stilului în decorații interioare. A fost prima femeie care a practicat designul ca profesionist în SUA. Și-a petrecut o mare parte din viață în Franța. În timpul Primului Război Mondial a fost soră de caritate, serviciu pentru care a primit Crucea de Război franceză.

dezarmare

Limitare a armamentului care poate fi impusă părții învinse de către cea câștigătoare a unui război (cum s-a întâmplat după înfrângerea Germaniei în Primul Război Mondial). Acordurile de dezarmare bilaterală se pot aplica unei anumite regiuni (un astfel de acord păstrează zona Marilor Lacuri, neînarmată încă din 1817). *Vezi* controlul înarmării.

dezintegrare alfa

Tip de dezintegrare radioactivă *(vezi* radioactivitate) în timpul căreia unele nuclee atomice instabile elimină excesul de energie prin eliberarea spontană a unei particule alfa. Particulele alfa au două sarcini pozitive și o masă de patru unități atomice, fiind identice cu nucleul heliului. Deși sunt emise la o viteză de o zecime din viteza luminii, particulele alfa au o putere de penetrare foarte mare și deplasarea lor în aer nu depășește 2,5–10 cm. Dezintegrarea alfa este specifică elementelor cu un număr atomic mai mare de 83 (bismut), dar apare și în cazul unor pământuri rare, cu valori ale numărului atomic între 60 (neodimiu) și 71 (lutețiu). Intensitatea radiației alfa se înjumătățește într-un interval cuprins între o microsecundă (10^{-6} secunde) și câteva miliarde de ani (10^{17} secunde).

dezintegrare gamma

Tip de radioactivitate în forma ei cea mai comună, în care nucleul instabil al unui atom pierde energie prin emisie gamma, producând raze gamma. Dezintegrarea gamma include la rândul ei alte două procese, și anume conversia internă și generarea internă. În conversia internă, energia suplimentară dintr-un nucleu este transferată spre unul dintre propriii electroni de pe orbita acestuia, iar electronul se desprinde de atom. În generarea internă, energia suplimentară este convertită într-un electron și un pozitron, care sunt emiși împreună. Timpii de înjumătățire obișnuiți (*vezi* timp de înjumătățire) pentru emisia gamma variază între 10^{-9} și 10^{-14} secunde.

dezlipire de retină

Separare a mai multor straturi ale retinei de membrana coroidă, stratul mijlociu pigmentat al globului ocular. Cu vârsta, în retină pot apărea mici „lacrimi", iar umoarea vitroasă din interiorul globului ocular se scurge în afară, separând retina de membrana coroidă. Retinopatia adolescenței sau accidentele pot fi și ele cauza dezlipirii de retină. De obicei, evoluția este lentă, nedureroasă. În ochiul afectat apar puncte negre în mișcare și străfulgerări de lumină, iar vederea devine tot mai încețoșată. În lipsa tratamentului prompt, se poate ajunge la orbire definitivă. Drenarea fluidului din spatele retinei și aplicarea de căldură, cu raze laser, sau răceala extremă favorizează cicatrizarea, care oprește „lacrimile" și împiedică retina să se mai separe.

dezorientare spațială

Lipsă a capacității unor persoane de a-și determina poziția reală a corpului, mișcările sau altitudinea față de pământ sau împrejurimi sau adâncimea din apă. Poate fi provocată de tulburări ale creierului, nervilor sau de o funcționare limitată a aparatului senzorial. Cele mai multe indicii pentru orientare sunt date de ochi, urechi, mușchi și piele. Uneori, celulele senzoriale din aceste organe nu reușesc să perceapă modificările treptate ale mișcării și supraestimează importanța schimbărilor bruște, supracompensând când mișcarea încetează. Piloții și scafandrii sunt confruntați cu modificări ale efectelor atracției gravitaționale, ceea ce îi poate pune în situații periculoase ce pot fi depășite numai prin antrenamente. *Vezi și* ureche internă.

dezvoltare biologică

Șir de schimbări treptate ale mărimii, formei și funcțiilor, în timpul vieții unui organism, prin care potențialul genetic (genotip) al acestuia este transferat în sisteme mature funcționale (fenotip). Include creșterea, dar nu și transformările chimice repetate (metabolism) sau schimbările apărute de la o generație la alta (evoluție). ADN-ul dirijează dezvoltarea oului fecundat, astfel încât celulele devin structuri specializate care îndeplinesc anumite funcții. La oameni, dezvoltarea începe de la stadiile de embrion și fetus, dinaintea nașterii, și continuă în timpul copilăriei. Alte mamifere urmează o dezvoltare asemănătoare. Amfibienii și insectele trec prin stări distincte, diferite. La plante, tiparul de bază este determinat de aranjamentul mugurilor laterali în jurul unei tulpini centrale în creștere. Forma plantei și a părților ei componente este determinată de etapele diferite de creștere ale elementelor ce alcătuiesc planta. La animale, ca și la plante, creșterea este puternic influențată de hormoni, iar factorii de la nivel celular joacă și ei un rol semnificativ.

dezvoltare economică

Proces prin care economiile naționale simple, cu venituri reduse, sunt transformate în economii industriale moderne. Teoriile dezvoltării economice – cum ar fi transformarea țărilor sărace, dependente de agricultură sau de industria extractivă, în țări prospere cu economii diversificate – au o importanță crucială pentru națiunile lumii a treia. Proiectele de dezvoltare economică au presupus, în general, mari investiții de capital în infrastructură (drumuri, rețele de irigații etc.), industrie, învățământ și instituții financiare. Mai recent, s-a conștientizat faptul că sectoarele industriale create cu investiții masive de capital nu rezolvă problema șomajului, în schimb duc la izolare de restul economiei. În consecință, s-au creat programe de dezvoltare economică la scară mai redusă, având ca scop utilizarea resurselor specifice și a avantajelor naturale ale țărilor în curs de dezvoltare și evitarea separării structurilor economice și sociale ale acestora. *Vezi și* creștere economică.

dezvoltare psihologică

Dezvoltare a capacităților cognitive, emoționale, intelectuale și sociale și funcționare a acestora de-a lungul vieții unui individ. Este materia de studiu a psihologiei dezvoltării. În pruncie, sunt dobândite limba și percepția, afectivitatea și memoria capătă contur și se dezvoltă capacitățile motorii și de învățare. În copilărie apare vorbirea, abilitățile cognitive evoluează de la operațiuni concrete spre abstracte, răspunsurile emoționale devin mai sofisticate și se folosesc din ce în ce mai mult empatia și judecata morală. Adolescența este o perioadă de dezvoltare emoțională și intelectuală rapidă, în timp ce maturitatea se caracterizează prin perfecționarea tuturor proceselor de dezvoltare.

dezvoltarea copilului

Creștere a capacității și a funcțiilor perceptive, emoționale, intelectuale și comportamentale în timpul copilăriei (anterioare pubertății). Include dezvoltarea limbajului, a gândirii simbolice, a logicii, a memoriei, a conștiinței emoționale, a empatiei, a simțului moral și a simțului identității, inclusiv identitatea în funcție de rolul sexual.

Dga'l-dan *sau* Galdan

(/?/1644?, Asia Centrală – 03.05.1697, Turkestanul de Est)

Lider al triburilor mongole dzungar, cuceritorul unui imperiu ce se întindea din Tibet, în SV, până la granițele Rusiei, în NE. Fiu mai mic al unui șef puternic, Dga'l-dan a fost trimis în Tibet, unde a fost educat ca lama budist. Moartea fratelui său mai mare i-a dat lui Dga'l-dan ocazia de a-și exercita puterea politică; a răzbunat moartea fratelui său, apoi a cucerit E Turkmenistanului (actualul Sichuan, China) și Mongolia Exterioară. Și-a condus armatele spre Beijing, dar a fost înfrânt de împăratul Kangxi, care avea o armată alcătuită din 80 000 de soldați, înarmați cu artilerie occidentală.

dge-lugs-pa *sau* gelukpa

Sectă a pălăriilor galbene, în budismul tibetan, religia principală a Tibetului încă din sec. XVII. A fost întemeiată în sec. XIV de către Tsong-kha-pa (1357–1419). Printre reformele acestuia se numără disciplina monahală strictă, celibatul și o educație superioară pentru călugări. Conducătorul mănăstirii principale din Lhasa a primit pentru prima dată titlul de dalai lama de la hanul Altan, în 1578. Cu ajutorul său, dge-lugs-pa a triumfat asupra sectei karma-pa, sau pălăriile roșii. Dge-lugs-pa a condus Tibetul până la venirea comuniștilor chinezi, în 1950; cultul există și astăzi, dar mulți dintre membrii săi, inclusiv dalai lama, trăiesc în exil.

Dhaka *sau* Dacca

Oraș, 5 644 235 loc. (2001), în zona metropolitană 10 403 597 loc. (2001), capitala statului Bangladesh. Este atestat documentar încă din mileniul I î.Hr., dar nu a fost un oraș important decât începând cu sec. XVII, când a devenit capitala provinciei Bengal, în perioada dinastiei mogulilor. A intrat sub control britanic în 1765 și a fost capitala Bengalului de Est și a provinciei Assam (1905–1912). A devenit capitala provinciei Bengalul de Est în 1947 și a Pakistanului de Est în 1956. A suferit multe pagube în timpul războiului de independență din 1971. Cu portul său, Dhaka este cel mai mare centru industrial al țării. Printre clădirile sale istorice se numără temple, biserici și mai mult de 700 de moschei, unele datând din sec. VI d.Hr.

FREDERIC OHRINGER–AGENȚIA NANCY PALMER/EB INC.

Moscheea Bayt ul-Mukarram și centrul comercial, Dhaka, Bangladesh

Dhar

Oraș, 75 472 loc. (2001), în V statului Madhya Pradesh, în centrul Indiei. Așezat pe versantul nordic al Munților Vinhya, orașul controlează una dintre trecătorile care duc în valea râului Narmada. Este foarte vechi, iar în India medievală era cunoscut drept capitala castei războinicilor rajput (sec. IX–XIV). A fost cucerit de musulmani în sec. XIV, s-a aflat sub dominația dinastiei mogulilor, fiind apoi cucerit de Marathas, în 1730. Este de multă vreme un centru cultural și educațional. Printre monumentele sale istorice se numără moscheea Pillar (1405), construită din ruinele unor temple jainiste.

dharma

Lege religioasă și morală ce guvernează comportamentul individual și de grup în hinduism. Este expusă în *Qharmasutre*, cea mai veche colecție de legi hinduse, și în compilația de legi și obiceiuri intitulată *Dharmashastra*. În budism, dharma este adevărul universal pe care toți indivizii îl împărtășesc în orice moment și este privită drept una dintre principalele surse ale doctrinei și practicii budiste. În jainism, dharma simbolizează virtutea morală și forța vitală veșnică.

dhow

Corabie arabă cu velatură latină (vele triunghiulare, oblice), care navighează îndeosebi pe Marea Roșie și în Oceanul Indian. Pe corăbiile mai mari, numite bagale, pânza principală este mult mai mare decât vela de artimon. Prova este ascuțită, în timp ce pupa corăbiilor mai mari poate avea ferestre și ornamente.

diabaz *sau* dolerit

Rocă vulcanică plutonică, având granulație mică sau medie, de culoare gri-închis sau neagră. Doleritul este una dintre rocile de culoare închisă numite comercial și granit negru. Este foarte dură și grea și este extrasă și folosită ca piatră de construcție pentru drumuri. Din punct de vedere chimic și mineralogic, doleritul se aseamănă mult cu o altă rocă vulcanică, bazaltul, dar nu are granulația atât de mică.

diabet insipid

Dereglare endocrină, care se manifestă prin sete continuă și producere excesivă de urină foarte diluată, apărută din cauza lipsei hormonului antidiuretic (vasopresină, care

reglează reținerea apei și producerea de urină la nivelul rinichilor) sau a incapacității tubulilor renali de a face față acestei situații. Injecțiile cu vasopresină sintetică pot fi de ajutor pentru compensarea lipsei hormonului, dar nu și în cazul lipsei de reacție la tratament. Dereglările hipotalamusului reprezintă una dintre cauzele acestei boli.

diabet zaharat *sau* diabet melitus

Boală endocrină cauzată de insuficiența insulinei. Insulina, sintetizată în insulele Langerhans din pancreas, este necesară pentru metabolizarea glucozei. În cazul diabetului, nivelul de zahăr din sânge crește (hiperglicemie). Zahărul în exces este eliminat în urină (glicozurie). Printre simptome se numără creșterea cantității de urină, setea, pierderea în greutate și anemia. Diabetul zaharat de tip 1, numit și diabet melitus dependent de insulină (DMDI), este o boală autoimună în care insulina nu mai este produsă de corp și trebuie tratată cu injecții de insulină. Diabetul zaharat de tip 2, numit și diabet melitus nedependent de insulină, în care țesuturile nu răspund la injecții, este legat de ereditate și de obezitate și poate fi controlat prin regim alimentar și medicație. Se întâlnește în 90% din cazuri și de multe ori este descoperit după ani întregi de la instalarea bolii în organism. Diabetul netratat duce la acumularea de cetonă în sânge, urmată de acidoză (conținut ridicat de acid în sânge), apoi la grețuri și vomă, iar în cele din urmă la comă. Diabetul poate fi controlat printr-o atenție sporită acordată conținutului și orelor de masă, cu o verificare periodică a cantității de zahăr din sânge. În caz contrar, este necesară insulina injectată sau administrată pe cale orală. Complicațiile bolii pot conduce la moarte. Printre acestea se numără bolile de inimă, retinopatia diabetică (una dintre cele mai frecvente cauze ale orbirii), bolile de rinichi și cele ale nervilor, mai ales la picioare. Gradul de control al nivelului de zahăr din sânge nu este întotdeauna corelat cu evoluția complicațiilor. Diabetul de gestație poate apărea ca o complicație de sarcină.

diafragmă

Structură musculară și membranoasă în formă de cupolă, situată între cavitatea toracică și cea abdominală. Este mușchiul principal folosit în respirație, dar este activ și în tuse, vomă, excreție și în alte funcții de expulzare. Spasmele diafragmei produc sughițuri. Aorta trece prin spatele diafragmei, iar vena cavă inferioară și esofagul trec direct prin ea. Protuberanța stomacului deasupra diafragmei produce așa-numita hernie hiatală.

diageneză

Totalitate a transformărilor chimice, mineralogice, structurale și de textură pe care le suferă sedimentele în cursul consolidării lor, dar înainte de litificarea finală. De obicei, nu toate mineralele dintr-un sediment se află în echilibru chimic, astfel că schimbările în compoziția sau temperatura apei interstițiale duc la alterarea chimică a unuia sau mai multora dintre mineralele prezente. Diageneza este considerată un proces de alterare la o presiune și o temperatură relativ scăzute, care implică procese precum compactarea, cimentarea, substituția, recristalizarea și dizolvarea.

diagnostic

Identificare a unei afecțiuni. Pentru a stabili un diagnostic, este nevoie de o istorie (anamneză) medicală (inclusiv a familiei), de un examen fizic, precum și de analize și proceduri de diagnostic (de ex. analiza sângelui, radiografie). Se întocmește o listă de cauze posibile – diagnosticul diferențial – care se reduc, ulterior, în urma unor noi teste menite să elimine sau să confirme anumite supoziții.

diagnosticare imagistică *sau* imagistică medicală

Folosire a radiațiilor electromagnetice cu scopul de a produce imagini ale structurilor organice interne, pentru stabilirea unui diagnostic. Razele X au fost folosite încă din 1895. Țesuturile mai dense, cum sunt oasele, absorb mai multe raze X și apar mai luminoase pe radiografie. Se poate folosi un mediu de contrast, pentru sublinierea țesuturilor moi în radiografiile fixe sau pentru urmărirea cinematografică a felului cum se mișcă razele X prin corp sau printr-o parte a corpului, pentru a putea înregistra procesele corpului. În tomografia axială pe computer, razele X se concentrează pe anumite planuri ale țesuturilor, iar apoi mai multe astfel de „felii" paralele ale corpului sunt procesate pe computer, pentru a produce o imagine tridimensională. Riscurile expunerii la raze X sunt reduse prin tehnici precise de folosire a unor doze mai mici și prin folosirea altor tehnici de radiografiere. *Vezi* angiocardiografie, angiografie, radiografie cu rezonanță magnetică, medicină nucleară, tomografie cu emisie de pozitroni, ultrasunete.

diagrama H-R
Vezi Hertzsprung-Russel, diagrama

diagramă statistică
Vezi histogramă

dialect
Variantă a unei limbi vorbită de un grup de oameni, având anumite caracteristici de vocabular, gramatică și/sau pronunție care o deosebesc de alte variante ale aceleiași limbi. Dialectele apar de obicei ca rezultat al barierelor geografice, sociale, politice sau economice între grupuri care vorbesc aceeași limbă. Dacă dialectele se îndepărtează mult unele de altele, astfel încât ajung să nu mai fie inteligibile, ele devin limbi de sine stătătoare. Acesta a fost cazul limbii latine, ale cărei dialecte au evoluat diferit, formând limbile romanice.

dializă
În chimie, proces de separare a particulelor coloidale suspendate *(vezi* coloid) din ionii dizolvați sau din molecule, prin intermediul vitezelor lor inegale de difuziune prin porii membranelor semipermeabile (de ex. pergament, coloidion, celofan). Fiind un proces lent, dializa poate fi accelerată prin încălzire sau prin aplicarea unui câmp electric, dacă particulele sunt încărcate.

dializă *sau* hemodializă
În medicină, proces ce constă în scoaterea sângelui din corpul pacienților care suferă de blocaj renal, urmată de purificarea acestuia cu un hemodializor (rinichi artificial) și reintroducerea lui în sistemul circulator. Multe substanțe din sânge (inclusiv ureea și sărurile anorganice) trec, printr-o membrană poroasă din dispozitiv, într-o soluție sterilă; particulele precum celulele sangvine și proteinele nu pot trece prin acea membrană din cauza mărimii lor. Acest proces controlează echilibrul acid-bază din sânge și conținutul acestuia de apă și de materiale dizolvate.

diamagnetism
Tip de magnetism, caracteristic unor materiale care se așază în unghiuri drepte față de un câmp magnetic neuniform și care elimină parțial din interiorul lor câmpul magnetic în care sunt plasate. În cazul celor mai multe materiale, câmpurile magnetice ale electronilor se compensează reciproc, rezultanta fiind zero. Însă, când materialele sunt plasate într-un câmp magnetic extern, interacțiunea acestui câmp cu electronii induce un câmp intern în direcție opusă. Substanța poate fi în acest caz slab respinsă de polii magnetici. Printre substanțele diamagnetice se numără bismutul, antimoniul, clorura de sodiu, aurul și mercurul.

diamant
Mineral compus din carbon pur, cea mai dură substanță naturală cunoscută și o piatră prețioasă extrem de valoroasă. Diamantele se formează la adâncimi mari în Pământ, la presiuni și temperaturi uriașe, de-a lungul unor lungi perioade de timp. În structura cristalină a diamantului, fiecare atom de carbon se află în legătură cu alți patru atomi de carbon echidistanți. Această structură cristalină compactă are proprietăți foarte diferite de cele ale grafitului, cealaltă formă răspândită de carbon pur. Diamantele variază de la incolor la negru, pot fi transparente, translucide sau opace. Majoritatea diamantelor prețioase sunt transparente și incolore (sau aproape incolore). Pietrele cele mai prețioase sunt incolore sau de un albastru-deschis, însă cele mai multe diamante au o tentă gălbuie. Datorită durității lor extreme, diamantele au o mare importanță industrială. Cele mai multe diamante industriale sunt gri sau maro, translucide sau opace. În simbolismul pietrelor prețioase, diamantul reprezintă dragostea statornică și este piatra celor născuți în luna aprilie.

Dian *sau* Dian Chi
Lac în centrul provinciei Yunnan, din S Chinei. Are o lungime de 40 km și o lățime de 13 km. Zona a fost colonizată de populații agricole sedentare încă din sec. II î.Hr. A fost centrul statului independent Dian (Tien), care a început să plătească tribut dinastiei Han în 109 d.Hr.

Diana
În mitologia romană, zeiță a naturii, animalelor și vânătorii. Ca zeiță a fertilității, era invocată pentru a ajuta la conceperea și nașterea copiilor. În Grecia, îi corespunde zeiței Artemis. La romani, era considerată protectoarea claselor inferioare, în special a sclavilor.

Diana, Prințesă de Wales
născută **Lady Diana Frances Spencer**
(01.07.1961, Sandringham, Norfolk, Anglia – 31.08.1997, Paris)

Soția (1981–1996) lui Charles, prinț de Wales. Fiică a vicontelui Althorp (mai târziu conte Spencer), era educatoare de grădiniță când s-a logodit cu Charles, cu care s-a căsătorit pe 29 iulie 1981 într-o ceremonie televizată transmisă în toată lumea. Din căsătoria lor au rezultat doi fii, prinții William

(1982) și Henry (1984). Frumusețea și mai ales popularitatea ei, neegalată de nici un alt membru al familiei regale, au atras atenția presei, transformând-o într-una dintre cele mai fotografiate femei din lume. Căsătoria cu prințul s-a destrămat treptat: în 1992, Charles și Diana s-au despărțit, iar în 1996 au divorțat. Ea a rămas în continuare în atenția opiniei publice, continuând seria operelor de binefacere. În 1997 a murit la Paris într-un accident de mașină, alături de prietenul ei, Emad Mohamed (Dodi) al-Fayed (1955–1997), și de șoferul lor. Moartea sa a provocat o mare tristețe în toată lumea.

Diane de France, Ducesă de Montmorency și Angoulême

(1538, Paris, Franța – 11.01.1619, Paris)

Fiică a regelui Henric II al Franței (recunoscută în 1547). În 1559 s-a căsătorit cu François de Montmorency (1530–1579). Era cunoscută pentru cultura, inteligența și frumusețea ei, dar și pentru influența pe care a avut-o în timpul domniilor lui Henric III și Henric IV.

Diane de Poitiers, Ducesă de Valentinois

(03.09.1499 – 22.04.1566, Anet, Franța)

Amantă a regelui Henric II al Franței. A venit la curte ca doamnă de companie, însă Henric, cu 20 de ani mai tânăr, s-a îndrăgostit de ea. După moartea soțului ei, Diane a devenit amanta lui Henric, în cca 1536. În timpul domniei acestuia (1547–1559), a deținut la curte poziția de regină a Franței, fără a avea însă și titlul, în timp ce adevărata regină, Caterina de Medici, trebuia să trăiască în umbra Dianei. Frumoasă și educată, Diane a fost o protectoare a poeților și a artiștilor.

diaree

Stare patologică manifestată prin defecații frecvente cu fecale informe, uneori însoțite de crampe. Poate avea numeroase cauze, de exemplu holera, dizenteria, mâncărurile prea condimentate, excesul de alcool, otrăvirile (inclusiv intoxicațiile alimentare), efectele secundare ale medicamentelor, maladia Graves. Cazurile mai puțin grave de diaree se tratează cu subsalicilat de bismut; cazurile grave necesită tratament cu fluide și înlocuirea electrolitului în perioada de convalescență. „Diareea călătorului" afectează cam jumătate dintre persoanele care călătoresc în țări aflate în curs de dezvoltare. Boala poate fi prevenită prin tablete de subsalicilat de bismut, consum de băuturi îmbuteliate și de fructe decojite, de produse conservate sau de mâncare gătită, bine fiartă. Cazurile grave necesită tratament cu antibiotice. În cazuri severe de malnutriție, diareea poate fi letală; ea ucide anual câteva sute de mii de persoane în țările subdezvoltate.

Diarmaid Macmurchada *sau* Dermot Macmurrough

(m. 01.05.1171)

Rege irlandez al regiunii Leinster (1126–1171). A înfruntat un număr mare de rivali ce doreau să preia tronul tatălui său, Enna, și și-a afirmat autoritatea ucigând sau provocând orbirea a 17 căpetenii rebele (1141). În 1153, a răpit soția unui alt rege irlandez, pornind astfel un conflict încrâncenat, în urma căruia a fost silit să plece din Irlanda (1166). S-a întors cu ajutorul lorzilor anglo-normanzi (printre care contele de Pembroke), iar în 1170 a cucerit Dublinul. Pembroke s-a căsătorit cu fiica lui Dermot, iar după moartea acestuia a devenit conducătorul ținutului Leinster. Faptul că Dermot a apelat la ajutor normand într-o dispută internă a dus la cucerirea Irlandei de către normanzi.

diasporă

Totalitate a comunităților evreiești dispersate în rândul populațiilor neevreiești din afara Palestinei (Israelul de azi), după exilul babilonian (586 î.Hr.) impus de Nabucodonosor II, regele Babilonului. Termenul are și conotații religioase, filozofice, politice și escatologice, deoarece evreii consideră că există o relație specială între ei și pământul lui Israel. Interpretările cu privire la această relație variază de la speranța de tip mesianic a iudaismului tradițional într-o „readunare a exilaților" până la teoria iudaismului reformist, conform căreia împrăștierea evreilor a fost prevăzută de Dumnezeu pentru a propovădui monoteismul în lume. Din punct de vedere istoric, numărul evreilor din diasporă era mai mare decât al celor din Palestina, chiar și înaintea distrugerii Ierusalimului din 70 d.Hr. De atunci, cele mai importante centre ale iudaismului s-au mutat dintr-o țară în alta (de ex. în Babilon, Persia, Spania, Franța, Germania, Polonia, Rusia și SUA), iar comunitățile de evrei au început să adopte, puțin câte puțin, alte limbi, ritualuri și culturi, unii integrându-se total în medii ne-evreiești. Dacă unii evrei din diasporă au trăit în pace, alții au devenit victime ale antisemitismului violent. În timp ce o mare majoritate de evrei ortodocși au susținut sionismul, există unii care resping statul Israel modern, considerând

că este un stat laic, care se opune dorinței Domnului de a-l trimite pe Mesia la timpul pe care El l-a ales.

diastrofism *sau* tectonism

Ansamblu al deformărilor naturale suferite de scoarța terestră, care duc la formarea continentelor și a bazinelor oceanice, a lanțurilor montane și a văilor de rift, prin mecanisme cum sunt mișcarea plăcilor litosferice (*vezi* tectonica plăcilor), vulcanismul sau cutarea. Studiul diastrofismului sau al proceselor tectonice este domeniul central al geologiei și al geofizicii moderne.

diatermie

Folosire a curentului electric de frecvență înaltă pentru încălzirea țesuturilor, în fizioterapie. Diatermia cu unde scurte, ultrasunete și microunde produce încălzirea țesuturilor la diferite adâncimi, în scopuri diferite. Temperaturile mici încălzesc țesuturile, ceea ce reduce durerile musculare. Diatermia la temperaturi mai ridicate distruge țesuturile; în acest caz, este folositoare în chirurgie, mai ales în cea a ochilor și a nervilor, la coagularea sângelui sau la reducerea sângerării, precum și la cicatrizarea țesuturilor afectate.

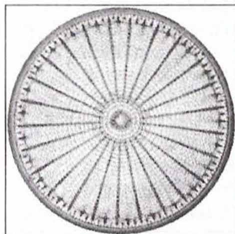
diateză

În gramatică, formă a verbului care indică relația dintre participanți (subiect, obiect) în cadrul unui eveniment. Se face distincție între diateza activă (vânătorul a omorât ursul) și diateza pasivă (ursul a fost omorât de vânător). În cazul diatezei active, accentul este pus pe subiectul verbului (agentul care face acțiunea), pe când diateza pasivă indică faptul că subiectul suferă acțiunea exprimată de verb.

diatomee

Alge minuscule, planctonice (*vezi* plancton), unicelulare sau coloniale, care plutesc în toate apele de pe glob. Fac parte din încrengătura *Bacillariophita* (cca 16 000 de specii). Semnele delicate și complicate de pe peretele silicios al celulei sunt folosite la testarea acuității lentilelor de microscop. Datorită simetriei și modelului lor frumos, sunt denumite giuvaierele mării. Se numără printre cele mai importante și prolifice organisme marine, constituind, direct sau indirect, hrana multor animale. Roca numită diatomit, compusă din fosilele acestor alge, este folosită în filtrări, izolări, la producerea de materiale abrazive, vopsele și lacuri, precum și ca insecticid.

ERIC GRAVE–PHOTO RESEARCHERS

diatomee (mult mărită)

diatomit *sau* kieselgur

Rocă sedimentară poroasă, friabilă, deschisă la culoare, compusă din frustrule (pereți silicioși ai celulei) de diatomee. Are mai multe utilizări: în filtrări industriale, ca umplutură în producerea de hârtie, vopsea, cărămidă, țiglă, ceramică, linoleum, plastic, săpun, detergent etc., ca izolator pentru boilere, furnale înalte și alte instalații ce folosesc temperaturi ridicate, ca izolator fonic și, de asemenea, ca suport pentru erbicide și fungicide. Cea mai veche și răspândită utilizare comercială a sa este ca abraziv ușor în șlefuirea metalelor și în pasta de dinți. Depozite mari se găsesc în California, Nevada, Washington și Oregon, SUA; alte surse sunt în Danemarca, Franța, Rusia și Algeria.

diavol

Spirit sau putere a răului. Folosit uneori pentru a desemna demonii, termenul îl desemnează cel mai adesea pe prințul spiritelor rele. În iudaism, diavolul este văzut ca un înger căzut, care a încercat să uzurpe locul lui Dumnezeu, acuzator al lui Iov și al celorlalți oameni. În Biblie, diavolul este denumit Satan, Belzebut și Lucifer. Teologia creștină susține că misiunea sa constă în ispitirea oamenilor, încercând să-i facă să renunțe la calea vieții și a mântuirii pentru una a păcatului și a morții. În Coran, diavolul este denumit Iblis; el îi ispitește numai pe necredincioși. În hinduism, nu există un diavol principal, dar există tot felul de demoni și de ființe diabolice. Și budiștii admit existența mai multor demoni, Mara, ispititorul și rivalul lui Buddha, fiind uneori identificat cu un diavol.

diavol-tasmanian

Marsupial (*Sarcophilus harrisii* sau *S. ursinus*, din familia *Dasyuridae*), în prezent dispărut de pe continentul australian, care a supraviețuit în zone îndepărtate ale Tasmaniei. Are o lungime de 75–100 cm, corp scurt și îndesat, cap mare și coadă lungă și stufoasă. Blana este neagră și maro cu pete albe în zona pieptului. Denumit astfel

ASOCIAȚII JOHN YATES/SHOSTAL

diavol-tasmanian (*Sarcophilus harrisii*)

din cauza expresiei fioroase și a mârâitului răgușit, se hrănește în special cu hoituri de canguri mici și cu schelete de oi, dar și cu larve de gândaci și, ocazional, cu găini. Cei trei sau patru pui rămân în marsupiul mamei timp de cca cinci luni.

Diaz, Bartolomeu

(1450 – 29.05.1500, pe mare, lângă Capul Bunei Speranțe)

Navigator și explorator portughez. Primind comanda unei expediții care trebuia să exploreze limita sudică a Africii, a plecat pe ocean în 1487. A ajuns în cel mai îndepărtat punct sudic atins până atunci și a devenit primul european care a înconjurat Capul Bunei Speranțe (1488). Călătoria sa a deschis calea maritimă spre Asia prin oceanele Atlantic și Indian. Mai târziu, a comandat o navă într-o expediție condusă de Pedro Alvares Cabral, ocazie cu care a descoperit Brazilia. A murit pe mare, când nava sa a atins Capul Bunei Speranțe.

Díaz, Porfirio

(15.09.1830, Oaxaca, Mexic – 02.07.1915, Paris, Franța)

Militar și președinte al Mexicului (1877–1880, 1884–1911). A fost educat în vederea unei cariere ecleziastice, dar a ales una militară. Când în Mexic s-a instaurat pacea, sub Benito Juárez, Díaz a demisionat din armată; nemulțumit de felul în care era guvernată țara, a condus două revolte, după care a fost ales președinte, în 1877. A reușit să stimuleze exporturile prin investiții străine, dar a condus țara ca un caudillo, înăbușind opoziția, aranjând alegerile și mituind cu funcții diferite persoane pentru a câștiga sprijinul anumitor grupuri. Revoluția mexicană a început în 1910 și a fost menită să-l răstoarne de la putere. *Vezi* Francisco Madero.

Porfirio Díaz
BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Dibdin, Charles

(botezat 04.03.1745, Southampton, Hampshire, Anglia – 25.07.1814, Londra)

Compozitor, romancier și actor britanic. La 15 ani, pe când era corist la o catedrală, a început la lucreze pentru un editor de muzică, iar în 1762 și-a început cariera scenică. Prima sa operetă a fost *Șiretlicul păstorului* (The Shepherd's Artifice, 1764). Până în 1778, când a devenit compozitorul exclusiv al Covent Garden, crease deja opt opere, printre care *Lacătul* (The Padlock, 1768), *Vâslașul* (The Waterman, 1774) și *Quaker* (1775). Mai târziu, a creat opera baladescă *Liberty Hall*. A fost autorul, cântărețul și acompaniatorul unor apreciate „divertismente la masă" – specie de spectacol care constă dintr-o combinație de text și muzică pe care autorul le comunică stând la o masă în fața publicului; cele mai multe dintre cunoscutele sale cântece de mare succes au fost scrise în acest scop. În total, a scris în jur de 100 de opere pentru scenă și 1 400 de cântece. A fost compozitorul britanic cu cea mai mare popularitate din sec. XVIII.

Dibon *ulterior* Dhiban

Vechi oraș în Palestina, capitală a regatului Moab. A fost situat la N de râul Arnon, în partea central-vestică a Iordaniei de azi. Săpăturile arheologice au descoperit ruinele zidurilor cetății și ale unui mare număr de clădiri; vasele găsite datează dintr-o perioadă cuprinsă între 3200 î.Hr. și sec. VII d.Hr. Una dintre cele mai importante descoperiri a fost Piatra Moabită, scrisă cu alfabet moabit, un important exemplu de scriere feniciană, care datează din sec. IX î.Hr. și comemorează o victorie asupra israeliților. *Vezi* moabiți.

dibuk

În folclorul evreiesc, spirit omenesc desprins de trup, sortit să rătăcească fără odihnă, purtând povara vechilor păcate, până se întrupează din nou într-o ființă. Credința în astfel de spirite era des întâlnită în Europa de E, în sec. XVI și XVII. Indivizii suspectați de a fi posedați de un dibuk erau duși la un baal șem, care îndeplinea un ritual de exorcizare. Misticul Isaac ben Solomon Luria a contribuit la răspândirea credinței în dibuk prin doctrina sa referitoare la migrația sufletelor. Folcloristul S. Ansky a descris un astfel de spirit într-o piesă de teatru clasică în idiș, intitulată *Dibuk* (cca 1916).

Dickens, Charles (John Huffam)

(07.02.1812, Portsmouth, Hampshire, Anglia – 09.06.1870, Gad's Hill, lângă Chatham, Kent)

Romancier britanic, considerat, în general, drept cel mai mare scriitor din perioada victoriană. La 12 ani, când tatăl său a fost aruncat în închisoarea datornicilor, Charles a fost retras de la școală și silit să lucreze într-o fabrică. Acest eveniment l-a afectat puternic pe tânărul sensibil de

atunci. Deși s-a întors la școală la 13 ani, și-a încheiat educația la 15. În tinerețe, a lucrat ca reporter. Și-a început cariera de scriitor de ficțiune cu proze scurte, adunate în *Schițele lui Boz* (Sketches by Boz, 1836). Romanul comic *Documentele postume ale clubului Pickwick* (The Pickwick Papers, 1837) l-a transformat în cel mai apreciat autor englez din vremea sa. Au urmat *Aventurile lui Oliver Twist* (Oliver Twist, 1838), *Nicholas Nickleby* (1839), *Vechiul magazin de curiozități* (The Old Curiosity Shop, 1841) și *Barnaby Rudge* (1841). În urma unei călătorii în America, în numai câteva săptămâni a scris *Colindă de Crăciun* (A Christmas Carol, 1843), urmată de *Martin Chuzzlewit* (1844). Odată cu *Dombey și fiul* (Dombey and Son, 1848), romanele sale au început să exprime o neliniște crescândă cu privire la aspectele negative ale societății victoriene industrializate, pe care le-a reliefat în romanul semiautobiografic *David Copperfield* (1850), ca și în *Casa umbrelor* (Bleak House, 1853), *Timpuri grele* (Hard Times, 1854), *Micuța Dorrit* (Little Dorrit, 1857), *Marile speranțe* (Great Expectations, 1861) și *Prietenul nostru comun* (Our Mutual Friend, 1865). Romanul *Povestea celor două orașe* (A Tale of Two Cities, 1859) a apărut când Dickens câștigase o uriașă popularitate datorită lecturilor sale în public. *Misterul lui Edwin Drood* (The Mystery of Edwin Drood, 1870) a rămas neterminat. Opera lui Dickens se caracterizează printr-o cunoaștere enciclopedică a Londrei, prin patos, înclinație către macabru, spirit binevoitor și agreabil, putere inepuizabilă de a crea personaje și un stil extrem de personal și de inventiv.

Dickey, James (Lafayette)

(02.02.1923, Atlanta, Georgia, SUA - 19.01.1997, Columbia, Carolina de Sud)

Poet, romancier și critic american. După ce a luptat ca pilot în Al Doilea Război Mondial, s-a înscris și a absolvit Universitatea Vanderbilt. Poeziile sale, publicate în volume precum *Înăuntrul pietrei* (Into the Stone, 1960), *Înec colectiv* (Drowning with Others, 1962), *Caschetele* (Helmets, 1964), *Dansul țapului* (Buckdancer's Choice, 1965) și *Zodiacul* (The Zodiac, 1976), combină teme despre misticismul naturii, religie și istorie. A devenit foarte cunoscut în urma publicării romanului *Eliberarea* (Deliverance, 1970; ecranizat în 1972).

Dickinson, Emily (Elizabeth)

(10.12.1830, Amherst, Massachusetts, SUA – 15.05.1886, Amherst)

Poetă americană. Nepoată a cofondatorului colegiului Amherst și fiică a unui respectat avocat și membru al Congresului. A învățat la Academia Amherst (Massachusetts) și la Seminarul pentru Femei, Mount Holyoke. Și-a petrecut aproape întreaga viață trăind retrasă, în casa părintească din Amherst. A început să scrie în anii 1850; în 1860 făcea experimente curajoase cu limbajul și prozodia, căutând cuvinte vii și exacte și o concizie epigramatică, deși folosea doar catrenul simplu și metrica imnurilor protestante. Subiectele versurilor sale, aparent simple, a căror profunzime și intensitate contrastează cu liniștea exterioară a vieții sale, sunt dragostea, moartea și natura. Numeroasele sale scrisori egalează artistic poemele. Din 1870 s-a îmbrăcat numai în alb, a refuzat să primească aproape toți vizitatorii și nu și-a mai părăsit niciodată casa. Din cele 1 775 de poezii, doar șapte au fost publicate în timpul vieții. După publicarea lor postumă (uneori destul de inexactă), reputația ei a crescut, odată cu numărul de cititori. Operele sale complete au fost publicate în 1955, iar de atunci Emily Dickinson a fost considerată unul dintre primii trei poeți importanți americani.

Dickinson, John

(09.11.1732, Talbot County, Maryland, SUA - 14.02.1808, Wilmington, Delaware)

Om de stat american. A reprezentat statul Pennsylvania la Congresul Legii Timbrului din 1765 și a redactat declarația drepturilor și revendicărilor legate de această lege. A adresat coloniștilor o scrisoare deschisă, influențând opiniile acestora și militând pentru respingerea legilor Townshend. Fiind delegat la Congresul Continental, a contribuit la redactarea Articolelor Confederației. A votat împotriva Declarației de Independență, sperând într-o reconciliere cu britanicii. Ca delegat al statului Delaware la Convenția Constituțională, a semnat Constituția SUA și a sprijinit adoptarea acesteia printr-o serie de scrisori semnate Fabius. Este numit uneori scribul Revoluției.

dicotiledon

Vezi cotiledon; plantă cu flori

dictator

În Roma republicană, magistrat superior, învestit, în împrejurări excepționale, cu puteri nelimitate, numit de Senat și confirmat de Comitia Curiata. Mandatul dictatorului era valabil șase luni sau pe toată durata crizei, acesta având autoritate asupra tuturor celorlalți magistrați. Din 300 î.Hr., puterile sale au fost limitate; după 202 î.Hr. nu a mai fost ales nici

un dictator. Dictatura lui Sylla și cea a lui Iulius Caesar au reprezentat o formă nouă, cu puteri aproape nelimitate. Caesar devenise dictator pe viață cu puțin înainte de asasinarea sa; după aceea, funcția de dictator a fost abolită.

dictatură

Formă de guvernare în care o singură persoană sau o oligarhie se află în posesia puterii absolute, fără nici un control constituțional eficient. Alături de democrația constituțională, dictatura reprezintă una dintre cele două forme de guvernare principale de astăzi. Dictatorii moderni folosesc de obicei forța sau frauda pentru a obține puterea, pe care o păstrează prin intimidare, teroare, suprimarea libertăților civile și controlul mass-media. În America Latină, în sec. XX, liderii naționaliști au cucerit puterea cu ajutorul armatei și au încercat fie să mențină elita privilegiată, fie să instituie reforme sociale pe termen lung, în funcție de simpatiile lor de clasă. În dictaturile comuniste și fasciste din Europa, un lider charismatic al unui partid de masă folosea ideologia oficială pentru a-și menține regimul, și teroarea și propaganda pentru a înăbuși orice opoziție. În Africa și Asia postcoloniale, dictatorii s-au manifestat prin stabilirea guvernării unui singur partid, după lovituri de stat militare.

dicționar

Lucrare de referință ce cuprinde cuvinte, de obicei în ordine alfabetică, însoțite de explicarea lor și adesea și de alte informații, precum pronunția, etimologia și variantele de scriere. Primele dicționare au fost create de greci în sec. I d.Hr. și puneau accentul pe explicarea evoluției sensului unui cuvânt de-a lungul timpului. Coexistența limbilor naționale din Europa a dus la apariția multor dicționare bilingve și multilingve, încă de la începutul Evului Mediu. Nevoia de a crea un dicționar englez a fost impusă, pe de o parte, de dorința unui grad mai mare de alfabetizare, astfel încât oamenii simpli să poată citi Biblia, iar pe de altă parte, de frustrarea provenită din faptul că nu exista nici o regulă ortografică. Primul dicționar englez a fost *Tabelul alfabetic* (A Table Alphabetical, 1604) al lui Robert Cawdrey, cuprinzând cca 3 000 de cuvinte. În 1746–1747, Samuel Johnson a realizat cel mai ambițios dicționar englez al vremii, care cuprindea 43 500 de cuvinte. Dicționarul de americanisme, realizat de Noah Webster la începutul sec. XIX, însemna o recunoaștere a schimbărilor și variațiilor dintr-o limbă. Imensul Oxford English Dictionary a fost început la finele sec. XIX. Astăzi, există dicționare de diferite niveluri, cele mai răspândite fiind dicționarele generale. Lexicografii moderni descriu limba actuală și pe cea din trecut, dar rareori prescriu utilizarea ei.

Diderot, Denis

(05.10.1713, Langres, Franța – 31.07.1784, Paris)

Filozof francez. A fost educat de iezuiți, iar apoi a absolvit Universitatea din Paris. Între 1745 și 1772, a fost redactor-șef al *Enciclopediei* în 35 de volume, una dintre operele esențiale ale Iluminismului. A scris opere influente, precum *Scrisoare despre surdomuți* (Lettre sur les sourds et muets, 1751), care studiază funcțiile limbajului, și *Reflecții despre interpretarea naturii* (Pensées sur l'interprétation de la nature, 1754), apreciată drept metoda de investigație filozofică principală a sec. XVIII. A fost primul critic de artă, admirat în special pentru opera sa, publicată postum, *Eseu despre pictură* (Essai sur la peinture, 1765). Printre romanele sale se numără *Călugărița* (La Religieuse, 1760) și *Nepotul lui Rameau* (Le Neveu de Rameau, 1774). De asemenea, a scris piese de teatru și lucrări teoretice despre dramaturgie. *Vezi* Jean Le Rond D'Alembert.

Denis Diderot, pictură în ulei de Louis-Michel van Loo, 1767; Muzeul Luvru, Paris

Didion, Joan

(n. 05.12.1934, Sacramento, California, SUA)

Romancieră și eseistă americană. Scrierile sale explorează dezordinea și neliniștea individuală și socială. Primul său roman, *Curgi, râule* (Run River), a fost publicat în 1963. Printre romanele sale ulterioare se numără *Cânt-o cum îți vine* (Play It as It Lays, 1970), *Carte de rugăciuni obștești* (A Book of Common Prayer, 1977), *Democrația* (Democracy, 1984) și *Ultimul lucru pe care l-a dorit* (The Last Thing He Wanted, 1996). Volumele sale de eseuri – *Gârboviți spre Bethlehem* (Slouching Towards Bethlehem, 1968) și *Albumul alb* (The White Album, 1979) – sunt analize lucide și sensibile ale culturii americane. În colaborare cu soțul ei, John Gregory Dunne, a scris o serie de

scenarii, printre care și cel al filmului *S-a născut o stea* (A Star Is Born, 1976).

Didona

Conform unei legende grecești, întemeietoarea Cartaginei. A fugit în Africa de Nord după ce soțul ei a fost ucis și a cumpărat pământ de la o căpetenie locală, Iarbas. Pentru a evita căsătoria cu acesta, a preferat să se sinucidă. Vergiliu a modificat povestea în *Eneida*, unde Didona îl întâmpină pe Eneas la Cartagina în timpul călătoriilor acestuia, devine iubita lui și se sinucide atunci când Eneas o părăsește.

Didot, familia ~

Familie de tipografi și editori francezi care au avut o mare influență asupra istoriei tipografiei. François Didot (1689–1759) a intrat în afaceri la Paris în 1713, ca tipograf și librar. Trei generații succesive au păstrat firma familiei înfloritoare, până în sec. XIX. Pe vremea când fiul mai mare al lui François, François-Ambroise (1730–1804), conducea firma, a fost stabilit sistemul de puncte Didot, prin care unitatea standard de măsurare a corpului de literă era fixată la 72 de puncte din inch-ul francez, unitatea de măsură în uz chiar și astăzi. François-Ambroise a schimbat standardul corpului de literă prin creșterea contrastului dintre literele subțiri și cele îngroșate. Fiii săi, Pierre (1761–1853) și Firmin (1764–1836), au preluat tipografia, respectiv turnătoria. Pierre a publicat ediții foarte apreciate ale clasicilor francezi și latini, iar Firmin a proiectat corpul tipografic de literă Didot. Fiul cel mai mic al lui François, Pierre-François (1731–1793), precum și cei doi fii ai celui din urmă s-au ocupat de afacere, asemenea fiilor lui Firmin.

Didyma *sau* Didime

Vechi sanctuar la S de Milet, pe teritoriul Turciei actuale. Templul, sediul unui oracol al lui Apollo, a fost jefuit de persani către 494 î.Hr. și apoi a fost resanctificat în 334 î.Hr., după ce Alexandru cel Mare a cucerit Miletul. Aproximativ în 300 î.Hr., milesienii au început să construiască un templu nou. Deși acesta nu a fost terminat, ruinele sale, bine păstrate, au fost scoase la lumină la începutul sec. XX.

Diebenkorn, Richard

(22.04.1922, Portland, Oregon, SUA – 30.03.1993, Barkley, California)

Pictor american. După terminarea studiilor la Universitatea Stanford, a predat la Institutul de Arte din California (1947–1950), timp în care și-a dezvoltat un stil abstract, influențat de pictori precum Clyfford Still și Mark Rothko. Pe la mijlocul anilor 1950 atinsese un oarecare succes comercial, dar trecuse la un stil expresionist figurativ. A produs remarcabile desene figurative, naturi moarte, peisaje și interioare după tradiția modernismului. În întreaga sa carieră a oscilat între stilul figurativ și cel abstract. Cele mai bune lucrări ale sale fac parte din seria *Ocean Park*, începută în anii 1960, cuprinzând peste 140 de picturi abstracte, cu unele aluzii la peisaje.

Die Brücke

Vezi Brücke, Die

Diefenbaker, John G(eorge)

(18.09.1895, Grey County, Ontario, Canada – 16.08.1979, Ottawa)

Prim-ministru al Canadei (1957–1963). După ce s-a întors din Primul Război Mondial, a practicat avocatura în Saskatchewan. A fost ales în Camera Comunelor canadiană în 1940, devenind liderul Partidului Conservator Progresist (1956–1967) și, ulterior, prim-ministru (1957). În 1963, partidul său a pierdut majoritatea în Camera Comunelor. În 1969 a devenit rector al Universității din Saskatchewan.

dielectric

Material izolant sau slab conducător de curent electric. Întrucât materialele dielectrice nu au electroni liberi, curentul nu poate trece prin ele. Când aceste materiale sunt plasate într-un câmp electric, sarcinile pozitive și negative din ele se deplasează în direcții opuse, ceea ce reduce câmpul electric din material. Exemple de materiale dielectrice sunt sticla, plasticul și ceramica.

Diemen, Anthony van

(1593, Culemborg, Olanda – 19.04.1645, Batavia, Indiile de Est Olandeze)

Administrator colonial olandez. A consolidat Imperiul Olandez în Extremul Orient. S-a alăturat Companiei Olandeze a Indiilor de Est și, începând cu 1618, a lucrat în Batavia. Ca guvernator general al așezărilor olandeze din Indiile de Est (1636–1645), a câștigat pentru Olanda monopolul în comerțul cu mirodenii în insulele Moluce, a cucerit zonele producătoare de scorțișoară din Ceylon (azi Sri Lanka), a ocupat Malacca, insulă extrem de importantă pentru poziția portughezilor în zonă, și a cucerit în întregime Formosa (Taiwan). În 1645, Provinciile Unite ale Olandei reprezentau cea mai mare putere politică și

comercială din Indiile de Est. Van Diemen a inițiat și expedițiile de explorare ale lui Abel Janszoon Tasman și Frans Visscher (1642, 1644).

Dien Bien Phu, Bătălia de la ~

(1953-1954)

Luptă decisivă din primul război din Indochina (1946–1954). Francezii luptau împotriva forțelor Viet Minh (Lien Viet) pentru controlul unei mici baze montane de lângă Laos. Francezii au ocupat poziția, dar vietnamezii au tăiat toate căile de acces, astfel că francezii nu mai puteau primi rezerve decât pe calea aerului. În această situație, generalul Vo Nguyen Giap a atacat baza cu artileria grea și o armată alcătuită din 40 000 de soldați, în ciuda ajutorului dat de SUA francezilor.

Dieppe

Oraș și port maritim, 33 618 loc. (2006), în N Franței, pe Canalul Mânecii. Înțelegând importanța lui strategică, regii francezi i-au acordat numeroase privilegii. În 1668, cca 10 000 dintre locuitorii orașului au murit în timpul ciumei, iar în 1694, orașul a fost distrus aproape în întregime de către flotele engleză și olandeză. În Al Doilea Război Mondial, aici a avut loc o debarcare eșuată a unui comando aliat (1942). Portul este unul dintre cele mai sigure de la Canalul Mânecii, dar adâncimea mică împiedică navigația vaselor moderne.

Dies, Martin, Jr

(05.11.1901, Colorado, Texas, SUA – 14.11.1972, Lufkin, Texas)

Om politic american. În 1920, a obținut licența în drept la Universitatea Națională din Washington DC. După o perioadă în care a practicat avocatura în Texas, a obținut un loc în Camera Reprezentanților (1931–1945, 1953–1959). Inițial, a sprijinit programul New Deal, dar în 1937 i-a devenit ostil. În 1938, a fost numit președinte al Comitetului pentru Activități Antiamericane, numit și Comitetul Dies; acesta urmărea presupuse activități subversive comuniste în agențiile New Deal și în rândul sindicatelor. Conservatorii au aprobat investigarea presupușilor agenți subversivi, dar liberalii l-au acuzat pe Dies de defăimare a oamenilor prin acuzații nedovedite.

Diesel, Rudolf Christian Karl

(18.03.1858, Paris, Franța – 29.09.1913, pe apă, Canalul Mânecii)

Inginer german. În anii 1890, a inventat motorul cu ardere internă care îi poartă numele, producând o serie de modele din ce în ce mai reușite ale motorului diesel, culminând cu demonstrația făcută în 1897 care prezenta un motor de 25 CP, în patru timpi, cu un singur cilindru vertical de compresie.

Dieta

Putere legislativă japoneză. În Constituția Meiji, Dieta avea două camere, o Cameră a Pairilor și o Cameră a Reprezentanților, cu puteri egale. Rolul Dietei era în mare măsură negativ, deoarece putea bloca legislația sau se putea opune bugetelor. În 1947, cu sprijinul SUA, a fost concepută o nouă constituție. Astfel, Camera Consilierilor (superioară) are 252 de membri (100 generali și 152 prefecturali), iar Camera Reprezentanților (inferioară) are 500 de membri. Prim-ministrul, care conduce partidul majoritar în camera inferioară, trebuie să fie membru al acesteia. Camera Reprezentanților poate ignora punctul de vedere sau deciziile Camerei Consilierilor în cele mai multe chestiuni.

Dietrich, Marlene
născută Maria Magdalene

(27.12.1901, Berlin, Germania – 06.05.1992, Paris, Franța)

Actriță de film și cântăreață americană de origine germană. După intrarea în trupa de teatru condusă de Max Reinhardt, în anul 1922, a jucat în filme germane și a devenit o stea internațională în rolul fatalei cântărețe de cabaret Lola-Lola din *Îngerul albastru* (The Blue Angel, 1930), de Josef von Steenberg. Acesta a dus-o la Hollywood, unde au realizat multe filme împreună, printre care *Maroc* (Morocco, 1930), *Expresul de Shanghai* (Shanghai Express, 1932), *Împărăteasa roșie* (The Scarlet Empress, 1934) și *Diavolul e femeie* (The Devil Is a Woman, 1935), care i-au adus o aură sofisticată, strălucitoare, de o senzualitate languroasă. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, a jucat de peste 500 de ori pentru trupele aliate. De asemenea, a jucat în filme precum *Destry călărește din nou* (Destry Rides Again, 1939), *Scandal internațional* (A Foreign Affair, 1948), *Martorul acuzării* (Witness for the Prosecution, 1957) și *Stigmatul răului* (Touch of Evil, 1958). În anii 1960,

Marlene Dietrich

PICTORIAL PARADE

a întreprins multe turnee, interpretând în cluburi de noapte cântece foarte populare, precum *Falling in Love Again*.

Dietz, Howard

(09.09.1896, New York, New York, SUA – 30.07.1983, New York)

Compozitor american. A studiat la Universitatea Columbia, iar mai târziu a lucrat pentru o agenție de publicitate, unde a creat sigla Goldwyn Pictures (mai târziu MGM), leul care rage. A început să lucreze pentru studio în 1919 și a devenit director de publicitate, post pe care l-a deținut până în 1957. Din 1923 a început să scrie versuri în timpul liber. În 1929 l-a întâlnit pe compozitorul Arthur Schwartz (1900–1984); duoul pe care l-au format a devenit celebru cu spectacolul *The Little Show*, apoi au creat alte spectacole pentru Broadway precum *Trei este prea mult* (Three's a Crowd, 1930), *Orchestra* (The Band Wagon, 1931), *Felicitări* (Flying Colors, 1932), *Răzbunarea prin muzică* (Revenge with Music, 1934), *Acasă în străinătate* (At Home Abroad, 1935), *În SUA* (Inside USA, 1941) și *Viața veselă* (The Gay Life, 1961). Dietz a compus cca 500 de cântece; printre alte rezultate ale colaborării Dietz–Schwartz se numără și cântecele *Something to Remember You By*, *Dancing in the Dark* și *You and the Night and the Music*.

Dievs

Zeul cerului în religia baltică precreștină. Alături de zeița Laima, el hotăra mersul lumii și destinul oamenilor. Era reprezentat ca un rege care trăiește la o fermă din ceruri, coborând din când în când pe Pământ călare pe cal sau într-un car pentru a-i proteja pe fermieri și recoltele lor. Cei doi fii ai săi erau Luceafărul de dimineață și Luceafărul de seară. În religia baltică modernă, Dievs îl desemnează pe Dumnezeul creștin.

Diez, Friedrich Christian

(15.03.1794, Giessen, Hesse-Darmstadt, azi Germania – 29.05.1876, Bonn, Germania)

Lingvist german, considerat fondatorul filologiei romanice. Și-a început cariera prin a fi cercetător al poeziei provensale medievale și a predat literatura la Universitatea din Bonn, din 1823 până la sfârșitul vieții. Diez a aplicat metodologia lingvisticii comparate, inițiată de Jacob Grimm și Franz Bopp, la limbile romanice. În lucrările sale, *Gramatica limbilor romanice* (Grammatik der romanischen Sprachen, 1836–1844) și *Dicționarul etimologic al limbilor romanice* (Etymologischen Wörterbuch der romanischen Sprachen, 1853), a demonstrat legătura dintre latina vorbită sau vulgară și latina clasică, precum și evoluția limbilor romanice din latina vorbită la formele lor moderne.

diferențial

În analiza matematică, expresie bazată pe derivata unei funcții, utilă pentru aproximarea anumitor valori ale funcției. Diferențiala unei variabile independente x, notată cu Δx, este o modificare infinitezimală în valoarea acesteia. Diferențiala corespunzătoare variabilei y, dependentă de ea, este dată de relația $\Delta y = f(x + \Delta x) - f(x)$. Deoarece derivata funcției $f(x)$, $f'(x)$, este egală cu raportul $^{\Delta y}/_{\Delta x}$, pe măsură ce Δx se apropie de zero *(vezi* limită), pentru valorile mici ale lui Δx, $\Delta y \approx f'(x)\ \Delta x$. Această formulă permite adesea o aproximare rapidă și destul de exactă, înlocuind astfel un calcul lung și obositor.

diferențial

În mecanica auto, mecanism care transmite energia de la motor la o pereche de roți, repartizând în mod egal puterea între acestea și permițându-le să urmeze căi diferite ca lungime, de ex. la viraje sau la străbaterea unui drum accidentat. Pe un drum drept, roțile se învârt cu aceeași viteză; la un viraj, roata exterioară are o cursă mai lungă de parcurs și trebuie să se învârtă mai repede decât roata din interior dacă nu este controlată. Diferențialul pentru automobile a fost inventat în 1827; folosit inițial la vehiculele cu aburi, era deja bine cunoscut când au apărut motoarele cu ardere internă.

diferențiere pe sexe

Diferențe de opinii și atitudini între bărbați și femei, în special modul în care se reflectă acestea în reacțiile diferite în fața problemelor de ordin public și privat. Uneori, diferențierea pe sexe este vizibilă și în problemele ce țin de domeniul politic. Până în anii 1980, asemenea diferențe nu au fost sesizate decât în mică măsură în SUA; nu se observaseră mari diferențe nici din punctul de vedere al preferințelor legate de vot. Începând cu acea dată însă, s-a constatat că, spre deosebire de bărbați, femeile tind să susțină Partidul Democrat și politica liberală într-un număr mult mai mare, mai ales în ce privește egalitatea posibilităților de obținere a unei slujbe, îngrijirea copiilor și reglementarea deținerii de arme.

difracția razelor X

Fenomen în care atomii unui cristal, datorită așezării lor uniforme, determină

interferența undelor dintr-un fascicul incident de raze X. Planurile atomilor din cristal influențează razele X în același mod în care o rețea uniformă acționează asupra unui fascicul de lumină (*vezi* polarizare). Interferența este specifică fiecărei substanțe în parte și oferă informații despre structura atomilor sau moleculelor în cristale. *Vezi și* William Henry Bragg.

difracție

Fenomen de răspândire a undelor în jurul obstacolelor. Are loc în cazul undelor de apă, al undelor sonore, electromagnetice (*vezi* radiație electromagnetică), dar și în cazul particulelor microscopice în mișcare, precum atomii, neutronii și electronii, care prezintă proprietăți ondulatorii. Când o rază de lumină cade pe marginea unui obiect, ea este ușor curbată și produce o neclaritate la marginea umbrei obiectului. Undele cu lungime de undă mare suferă o difracție mai mare decât cele cu lungime de undă mică.

difterie

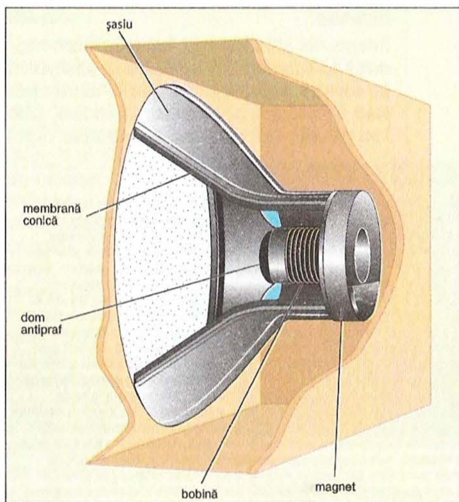
Boală bacteriană infecțioasă acută, provocată de *Cornyebacterium diphtheriae*, care afectează, de obicei, mai întâi amigdalele, apoi nasul sau gâtul, unde bacteriile se înmulțesc, formând o membrană groasă, care se lipește de țesuturi și blochează uneori traheea, fapt ce necesită tratament de urgență. Bacteria produce o toxină care se răspândește și produce alte simptome, precum febră, răceală, gât uscat, leziuni ale mușchiului inimii și ale țesutului nervos periferic, putând provoca moartea prin infarct sau paralizie. Difteria este tratată cu o antitoxină ce neutralizează toxina și produce imunitate pe termen lung. Vaccinările au redus numărul de îmbolnăviri din Europa și America de Nord.

difuzie

Proces prin care un flux se răspândește dintr-o zonă de mare concentrație într-una de concentrație mică. Cel mai ușor, difuzia se produce în cazul lichidelor și cel mai greu în cazul solidelor. Difuzia poate fi observată prin turnarea câtorva picături de colorant alimentar într-un pahar cu apă. Mirosul unei sticle de parfum destupate se răspândește repede într-o cameră din cauza mișcării haotice a moleculelor de vapori. O linguriță de sare turnată într-un vas cu apă se răspândește în întregul vas.

difuzor

În reproducerea sunetelor, aparat folosit pentru conversia energiei electrice în energie acustică (sunet), care se răspândește într-o încăpere sau într-un spațiu deschis (*vezi* acustică). Partea difuzorului care convertește energia electrică în energie mecanică se numește motorul sau bobina difuzorului. Motorul face să se miște o diafragmă care vibrează în aer și, din contactul cu acesta, se produce o undă sonoră corespunzătoare semnalului sonor, muzicii sau vocii originale.

Componentele unui difuzor. Semnalele electrice trimise prin bobină o fac să acționeze ca un electromagnet care, alternativ, este respins sau atras de magnetul permanent. Această mișcare antrenează vibrarea membranei conice, generând undele sonore.

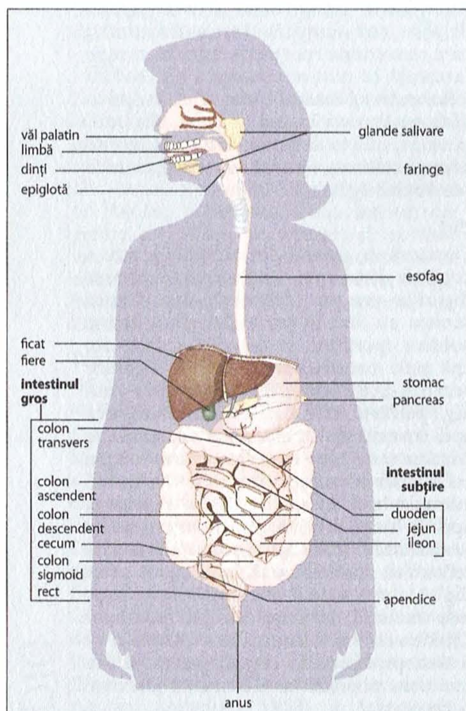
dig

Obstacol, în general din pământ, pentru a controla forța apei. La început, utilizarea digurilor era pur defensivă, dar ulterior acestea au devenit un mijloc de a obține poldere (porțiuni de pământ scoase din apă prin construirea în larg a digurilor paralele cu țărmul). După construirea unui dig, polderul este drenat prin pomparea apei în exterior. Acolo unde suprafața de pământ este deasupra la reflux, părțile ecluzei deversează apa din mare și se închid automat la flux, pentru a evita reintrarea apei în zona drenată. Pentru recuperarea pământurilor care se găsesc sub nivelul refluxului, apa trebuie să fie pompată peste dig. Un remarcabil exemplu de poldere este sistemul de lângă barajul Ijsselmeer (Zuiderzee) din Olanda. Dacă Olanda n-ar fi fost protejată de diguri, partea ei cea mai dens populată ar fi inundată de mare și de râuri.

digestie

Proces de dizolvare și transformare chimică a alimentelor în vederea absorbției la nivelul celulelor. În gură, alimentele sunt mestecate, amestecate cu salivă, care începe să descompună alimentele, apoi sunt modelate de limbă sub forma unui bol alimentar. Mișcarea peristaltică împinge bolul prin esofag și prin restul tractului digestiv. În stomac, bolul alimentar se amestecă apoi cu acizi și enzime care îl descompun. Amestecul, numit chim, intră în duoden, prima parte a intestinului subțire. Bila din ficat separă globulele de grăsime. Enzimele din pancreas și din glandele intestinale acționează asupra anumitor molecule, transformând carbohidrații în zaharuri simple, proteinele în aminoacizi și grăsimile în acizi grași și în glicerină. Acești produși sunt absorbiți de circulația sangvină. Substanțele nedigerabile, cum sunt fibrele, trec în intestinul gros, unde apa și ionii sunt reabsorbiți, iar fecalele sunt reținute în vederea excreției.

Principalele organe ale aparatului digestiv uman. Alimentele ingerate în cavitatea bucală sunt dirijate de limbă pentru a fi sfărâmate și mărunțite cu ajutorul dinților. Bolul format din particulele alimentare strânse la un loc este înmuiat și îmbibat cu saliva secretată de glandele salivare. Fermenții din salivă încep descompunerea amidonului. În momentul în care bolul alimentar ajunge în faringe, vălul palatin se ridică și separă nazofaringele de bucofaringe, împiedicând trecerea alimentelor spre fosele nazale. Epiglota, un cartilaj fibros având aspect de frunză rotunjită, inserat în unghiul intern al tiroidei, are fața anterioară prinsă de rădăcina limbii, partea liberă funcționând ca un căpăcel care închide glota în timpul deglutiției. Ea împiedică trecerea bolului alimentar din faringe spre laringe și trahee în timpul pătrunderii în esofag. Mușchii circulari din peretele esofagului se contractă, dând naștere la unde peristaltice, împingând bolul alimentar spre stomac. Sucul gastric secretat de stomac conține un amestec de substanțe (inclusiv fermenți și acid clorhidric) care descompun hrana într-o masă semilichidă de consistența unei paste, numită chim stomacal. Chimul trece în intestinul subțire, unde particulele alimentare sunt descompuse în zaharuri, aminoacizi și acizi grași. Aceste substanțe utile sunt absorbite în curentul sangvin în timp ce alimentele trec prin duoden, jejun și ileon. Pancreasul secretă fermenți digestivi în duoden. Ficatul secretă săruri biliare care fac solubile în apă grăsimile insolubile din intestinul subțire, pregătindu-le pentru acțiunea enzimatică. Sărurile biliare în exces sunt depozitate în vezica biliară. Intestinul gros (colonul) are rolul de a îndepărta apa și electroliții din chimul digerat, de a mări consistența materiilor nedigerabile (resturile alimentare) și de a le depozita. Masa de resturi alimentare din intestinul gros poartă numele de materii fecale. Prin contracții musculare, acestea ajung în rect, fiind eliminate prin anus.

digitalină

Glicozidă obținută din frunzele de degetar și folosit ca medicament, care întărește contracțiile mușchilor inimii. A fost folosită în scopuri medicale pentru prima dată în sec. XVIII. Principiile după care acționează țin de o anumită clasă de steroizi, numiți glicoizi cardiaci. Dozajul lor trebuie monitorizat cu atenție, deoarece o doză doar de trei ori mai mare decât doza eficientă poate fi letală. Digitoxina și digoxina sunt formele de digitalină cel mai frecvent prescrise.

diglosie

Coexistență a două varietăți ale aceleiași limbi într-o comunitate lingvistică, în care fiecare dintre cele două este mai mult sau mai puțin standardizată, ocupând o nișă sociolingvistică distinctă. De obicei, una dintre varietăți este mai formală sau mai prestigioasă, în vreme ce a doua este utilizată în conversațiile informale sau este luată drept o marcă a statutului social inferior sau a nivelului scăzut de educație. Situații clasice de diglosie pot fi întâlnite în comunitățile vorbitoare de arabă, unde araba modernă standard coexistă cu zeci de dialecte arabe regionale, sau printre vorbitorii de limbi dravidiene, precum tamilă, în care cuvintele care desemnează noțiuni de bază, precum „casă" sau „apă", sunt diferite în funcție de casta sau religia vorbitorului.

dihor

Specie de mamifer carnivor, din familia *Mustelidae*, răspândit în Eurasia și Africa. Dihorul vânează noaptea, în general pe sol, hrănindu-se cu mamifere mici, păsări, reptile, broaște, pești și ouă. Speciile diferă în funcție de mărime și culoare. Dihorul-european sau comun (*Mustela putorius*), cunoscut și sub numele de

dihor (*Mustela putorius*)

RUSS KINNE - PHOTO RESEARCHERS

jderul-scârbos din cauza mirosului său, cântărește între 0,5 și 1,4 kg și măsoară 35–53 cm, fără a socoti și coada, care are o lungime de 13–20 cm. Blana sa lungă și aspră este brună pe partea dorsală și neagră pe partea ventrală. În SUA, sconcșii sunt deseori numiți dihori. *Vezi și* dihor-domestic.

dihor-domestic

Denumire comună pentru cele două specii carnivore din familia *Mustelidae*. Dihorul-domestic (*Mustela putorius furo*) este o formă domesticită de dihor-european. Corpul suplu, cu blană de culoare cafenie, neagră sau albă (dihorul-albinos), are o lungime medie de 51 cm, la care se adaugă coada de 13 cm. Cântărește cca 1 kg. Inițial, a fost domesticit pentru a vâna șoareci, șobolani și iepuri; în prezent, dihorii sunt crescuți ca animale de casă. Dihorul-cu-picioare-negre (*M. nigripes*), care trăiește în câmpiile Americii de Nord, are o mască neagră în jurul ochilor, pete negre-cafenii pe labe și pe vârful cozii. Este o specie amenințată cu dispariția din cauza lipsei sursei principale de hrană, câinele-de-prerie.

Dijon

Oraș, 149 000 loc. (2004), în centrul Franței. A fost ocupat încă din epoca preromană. În 1051 a devenit capitala ducatului Burgundiei și a prosperat sub conducerea dinastiei de Valois (1364–1477). Ludovic XI a anexat orașul la sfârșitul sec. XV. Astăzi este un important centru turistic și comercial. Printre clădirile istorice se numără o biserică din sec. XIII și primăria din sec. XIV (fostul palat al ducilor de Burgundia). Universitatea de aici a fost întemeiată în 1722. Orașul are uzine metalurgice și de automobile, dar este cunoscut în special pentru produsele sale alimentare (de ex. muștar, oțet și turtă dulce).

dik-dik

Denumire comună pentru cele patru specii de antilope africane din genul *Madoqua*, numite astfel după strigătul de alarmă pe care îl produc. Înălțimea (la greabăn) este de 30–40 cm și cântărește 3–5 kg. Are bot alungit și blană moale, de culoare cenușie sau cafenie pe spate și albă pe abdomen. Părul din creștet formează un smoc drept și poate ascunde parțial coarnele scurte și inelate ale masculului. Antilopele dik-dik trăiesc în regiunile secetoase cu tufișuri dese din S și E Africii și se hrănesc în special cu frunze de salcâm și ale altor arbuști.

dik-dik (*Madoqua*)

JACK CANNON - AGENȚIA OSTMAN

dilatarea timpului

În teoria relativității, „încetinire" a timpului înregistrat de un ceas, percepută de un observator care se află în stare de mișcare relativă față de acest ceas. Dilatarea timpului este observabilă numai la viteze apropiate de cea a luminii și a fost confirmată prin durata de viață aparent mai mare a particulelor subatomice instabile care călătoresc la viteze apropiate de cea a luminii și prin sincronizarea perfectă a ceasurilor atomice din avioane. *Vezi și* contracția Lorentz-Fitzgerald.

dilema prizonierului

Situație imaginară utilizată în teoria jocului. Iată una dintre versiunile ei: doi prizonieri care nu pot comunica unul cu celălalt sunt acuzați de un delict. Dacă unul mărturisește și celălalt nu, cel care mărturisește va fi eliberat imediat, iar celălalt va petrece 20 de ani în închisoare. Dacă nici unul nu mărturisește, fiecare va fi reținut doar câteva luni. Dacă amândoi mărturisesc, ambii vor fi condamnați la 15 ani. Ținând cont că nici unul nu știe dacă celălalt a mărturisit, este în interesul fiecăruia să mărturisească. Paradoxal, dacă fiecare își urmărește propriul interes, ambii vor sfârși mai rău decât dacă nu ar fi egoiști (*vezi* egoism).

Dili

Oraș, 65 000 loc. (1999), capitala Timorului de Est. Este situat pe malul nordic al insulei Timor din strâmtoarea Ombai. A fost capitala, portul principal și centrul comercial al jumătății estice a Timorului de

la stabilirea portughezilor pe insulă, în cca 1520. În Al Doilea Război Mondial, a fost ocupat de japonezi. În 1975, portughezii s-au retras de pe insulă, care a devenit provincie a Indoneziei. Dili a fost distrus de milițiile indoneziene după ce Timorul de Est a votat în favoarea independenței, în 1999. Orașul a devenit capitala noului stat suveran Timorul de Est în 2002.

diligență

Trăsură cu patru roți, trasă de cai, cu un compartiment închis și o banchetă situată în partea de sus pentru vizitiu. Diligența (*în engleză*, coach) a apărut pentru prima dată în Ungaria, în sec. XV (unde cuvântul *kocsi* însemna la început „căruță din orașul Kocs"). A fost introdusă în Anglia la mijlocul sec. XVI. Diligențele erau folosite ca mijloc de transport în comun, fiind prevăzute cu locuri în interior destinate pasagerilor (ca la poștalion). Serveau și la distribuirea corespondenței. Au fost în general folosite în orașele europene până în sec. XVIII, când trăsura particulară a devenit mai răspândită.

Dilke, Sir Charles Wentworth, Al doilea baronet ~

(04.09.1843, Londra, Anglia – 26.01.1911, Londra)

Om politic britanic. A fost ales în Parlament în 1868 ca extremist, apoi ca moderat. În 1882 a devenit membru al guvernului condus de William E. Gladstone și era privit ca viitor prim-ministru. La apogeul carierei, în 1886, reputația sa a fost compromisă când a fost citat în calitate de martor într-un proces de divorț de senzație. Dilke nu a susținut varianta relatată de femeie, iar probele aduse au arătat că o mare parte din spusele ei era pură invenție. S-a întors în Camera Comunelor (1892–1911), unde a promovat legislația progresistă a muncii și și-a câștigat reputația de expert în probleme militare.

Dillinger, John (Herbert)

(28.06.1902 sau 22.06.1903, Indianapolis, Indiana, SUA – 22.07.1934, Chicago, Illinois)

Spărgător de bănci american. În 1924, în timp ce jefuia o prăvălie din Mooresville, Indiana, a fost prins și arestat. În închisoare a învățat meseria de spărgător de bănci. A ieșit din închisoare în 1933. În patru luni, a dat cinci spargeri în Indiana și în Ohio. Prins și închis a doua oară, a evadat cu ajutorul complicilor și a reînceput spargerile, dar a fost prins din nou. În 1934 a folosit un pistol de jucărie, din lemn, pentru a evada dintr-o închisoare din Indiana. Spargerile sale au continuat până când a fost ucis, într-o ambuscadă pusă la cale de FBI, de poliția din Indiana și de o „prietenă", patroană de bordel („femeia în roșu"), care l-a atras la Biograph Theatre din Chicago, unde a fost împușcat mortal.

Dilthey, Wilhelm

(19.11.1833, Biebrich, Nassau, Germania – 01.10.1911, Seis am Schlern, Tirolul de Sud, Austro-Ungaria)

Filozof german al istoriei. Respingând eforturile contemporanilor săi de a aplica metodologia științelor naturale la domeniul științelor umaniste și sociale, Dilthey a încercat să confere științelor umaniste și sociale statutul de științe interpretative cu drepturi depline. Dilthey susține că subiectul acestor domenii este mintea umană, însă nu legată de experiența imediată sau analizată după teoria psihologică, ci în măsura în care se manifestă sau se „materializează" în limbaj, literatură, acțiuni și instituții. Dilthey susținea că esența ființelor umane nu poate fi atinsă prin introspecție, ci prin cunoașterea întregii lor istorii. Opera sa cea mai importantă este *Introducere în științele spiritului* (1883). Alte două eseuri importante sunt *Idei despre psihologia descriptivă și analitică* (1894) și *Structura lumii istorice în științele umaniste* (1910).

Dima, Alexandru

(17.10.1905, Turnu Severin, România – 19.03.1979, București)

Istoric literar și estetician român. Profesor universitar la Iași și București, director al Centrului de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor din Iași și al Institutului de Teorie și Istorie Literară G. Călinescu din București. Membru corespondent al Academiei Române. A publicat lucrări de estetica și filozofia culturii: *Gândirea românească în estetică, Probleme de estetică; Studii de istorie și teorie literară; Studii de istorie a teoriei literare românești* și lucrarea de literatură comparată *Principii de literatură comparată.*

Dima, Gheorghe

(28.09.1847, Șcheii Brașovului, Brașov, România – 04.06.1925, Cluj-Napoca)

Compozitor, dirijor și pedagog român, director fondator (1919–1925) al Conservatorului din Cluj, membru corespondent al Academiei Române. După studiile tehnice de la Viena și înscrierea la Politehnica din Karlsruhe (1866), își descoperă adevărata chemare și începe studii muzicale temeinice: canto la Baden și Viena, armonie și contrapunct la Graz și se înscrie la Conservatorul din Leipzig

(1872–1874). A revenit însă la Brașov după doi ani și a ocupat postul de profesor de muzică la Școlile Centrale Române. Încercat pe rând de pierderea celor doi copii și a soției, a părăsit Brașovul pentru a-și continua studiile la Conservatorul din Leipzig. După absolvire, s-a stabilit la Sibiu, unde a ocupat posturi la catedrele de muzică vocală și instrumentală la Seminarul Teologic, la Școala Normală, precum și la Școala Civilă de fete Astra, și i s-a oferit conducerea corului catedralei ortodoxe. Chemat de orașul natal, în 1899 se mută la Brașov, unde timp de 17 ani conduce și dezvoltă, ca și la Sibiu, viața muzicală a orașului. Dima s-a preocupat și de îndrumarea vieții muzicale a formațiilor corale de la sate. A pregătit un program de perfecționare a dirijorilor acestora, învățători, preoți sau chiar simpli țărani. Le-a oferit, gratuit, partituri cu noile sale compoziții și a condus cursuri de perfecționare pentru profesorii de muzică. După refugiul în România din timpul Primului Război Mondial și o detenție nemeritată de peste un an, în 1919 i se încredințează misiunea de înființare a Conservatorului de Muzică și Artă Dramatică. După o muncă tenace, conservatorul clujean este inaugurat la 28 martie 1920. Credincios idealurilor sale artistice, izvorâte din academismul personalității sale, Gh. Dima, prin lucrările originale create, prin contopirea într-o perfectă unitate stilistică a elementului oriental cu cel occidental, a avut o importantă contribuție și la progresul artei muzicale bisericești. A compus muzică vocală de inspirație folclorică (*Cucule cu pană sură, Ce faci, Ioană*), muzică bisericească (*Cântări liturgice, Cântări bisericești, Liturghia pentru cor de bărbați, Liturghia I pentru cor mixt, în sol major*), piese simfonice (cantatele *Mama lui Ștefan cel Mare* și *Salvum fac regem* pentru cor mixt și orchestră, 1902, prezentată în primă audiție la inaugurarea sălii festive a castelului Peleș din Sinaia), balade (*Groza* și *Ștefan Vodă și Codrul*, versuri de V. Alecsandri), cântecele originale pentru voce și pian *Curcile*, versuri V. Alecsandri, și *A venit un lup din crâng*, versuri G. Coșbuc, madrigalele *Ziua ninge* și *Primăvara*, pe versuri de V. Alecsandri, precum și prelucrări de cântece populare și vechi melodii românești.

DiMaggio, Joe *născut* Joseph Paul

(25.11.1914, Martinez, California, SUA – 08.03.1999, Hollywood, Florida)

Jucător american de baseball. În 1936 a intrat în echipa New York Yankees, unde a rămas până la retragerea sa, în 1951. Privit ca unul dintre cei mai mari jucători din istorie, juca atât de detașat, încât unii fani neatenți îl credeau leneș. DiMaggio și-a ajutat echipa să câștige zece campionate ale Ligii americane și nouă campionate mondiale. Frații săi, Vincent și Dominic, au jucat și ei în prima ligă. Cea de-a doua soție a sa (timp de nouă luni, în 1954) a fost Marilyn Monroe. După retragere, a fost directorul executiv a două echipe din prima ligă și a avut unele roluri în reclame comerciale.

dimensiune

În matematică, număr ce precizează coordonatele minime necesare pentru identificarea unui punct dintr-un spațiu geometric. În sens mai larg, desemnează un număr ce indică o măsură a lungimii (*vezi* lungime, arie, volum). Spațiul unidimensional poate fi reprezentat printr-o linie gradată, pe care un singur număr identifică un punct. În spațiul bidimensional, poate fi suprapus un sistem de coordonate, fiind necesare doar două valori pentru identificarea unui punct. În spațiul tridimensional, e nevoie de trei valori etc.

Dimineața

Cotidian românesc de stânga, editat de Constantin Mille la București între 1900–1916 și 1919–1937. Printre colaboratori s-au numărat Tudor Arghezi, Mihail Sadoveanu, F. Brunea-Fox.

Dimitri, Falsul ~

Nume a trei pretendenți la tronul Moscovei care, în perioada tulbure, au pretins că sunt fiul lui Ivan IV, Dimitri Ivanovici, care fusese ucis în copilărie, probabil din ordinul lui Boris Godunov. Primul Fals Dimitri a revendicat dreptul lui Godunov la tron și a fost proclamat țar în 1605. În 1606, a fost asasinat de către Vasili Șuiski (1552–1612), care i-a urmat la tron. A apărut zvonul că Dimitri ar fi supraviețuit și un al doilea pretendent a câștigat o mare susținere, înainte de a fi și el ucis în 1610. Un al treilea Fals Dimitri a apărut în 1611, câștigând sprijinul cazacilor și al locuitorilor din Pskov, dar a fost executat un an mai târziu.

Dimitrov, Gheorghi (Mihailovici)

(18.06.1882, Kovachevtsi, Bulgaria – 02.07.1949, lângă Moscova, URSS)

Lider comunist bulgar. În 1919 a contribuit la fondarea Partidului Comunist Bulgar. După ce a organizat, în 1923, o revoltă comunistă care a condus la represalii dure din partea guvernului, a fost forțat să

plece în străinătate și a devenit șeful secției central-europene a Cominternului la Berlin (1929–1933). Și-a câștigat faima internațională ca apărător al naziștilor în procesul Incendiului de la Reichstag (1933). A condus Cominternul de la Moscova între 1935 și 1943, apoi s-a întors în Bulgaria, unde a fost prim-ministru (1945–1949). A consolidat puterea comunistă, care a avut drept urmare nașterea Republicii Populare Bulgaria (1946).

Dimov, Leonid

(11.01.1926, Ismail, Basarabia, România – 05.12.1987, București)

Poet și traducător român. Autodidact, cu studii de litere, filozofie și biologie neterminate, simpatizant al mediilor comuniste de orientare troțkistă, a intrat în Partidul Comunist Român la doar 18 ani, în 1944. Peste un an, și-a depus carnetul într-un gest radical de frondă, iar în 1950 a fost exclus oficial din Partidul Comunist. Traducător, a debutat în poezie destul de târziu, ca unul dintre inițiatorii și teoreticienii onirismului estetic. Această ideologie literară fusese adoptată în plină perioadă comunistă de un grup de poeți și prozatori, drept modalitate de protest implicit și de detașare față de politica oficială. În căutarea insolitului și a efectului baroc, a sugestiei muzicale, poezia sa, pregnant vizuală, evocă un spațiu interior al visului și al reveriei imagistice, renunțând la metaforă prin simpla enumerare a lucrurilor. Cultivă în mod creator și direcția balcanismului poetic inițiată de Ion Barbu, exploatând și sugestii suprarealiste în versuri de un rafinament lexical fabulos. A fost și un înzestrat traducător, scriitorii pe care i-a tălmăcit fiind apropiați temperamentului său artistic – G.B. Marino, Gérard de Nerval, Andrei Belîi.

Leonid Dimov

FOTOGRAFIE DE VASILE BLENDEA

dinamică

Ramură a mecanicii care se ocupă de studiul mișcării în raport cu forța, masa, inerția și energia. Dinamica poate fi împărțită în două ramuri, cinematica și cinetica. Bazele dinamicii au fost puse de Galileo Galilei, care a dedus legea mișcării pentru corpurile în cădere și a fost primul care a înțeles că toate schimbările de viteză ale unui corp sunt rezultatul acțiunii unor forțe. Isaac Newton a formulat această observație în a doua sa lege a mișcării (*vezi* legile mișcării ale lui Isaac Newton).

dinamită

Explozibil detonant, patentat în 1867 de către Alfred P. Nobel. Dinamita se bazează pe nitroglicerină, dar poate fi manevrată cu mai multă siguranță decât nitroglicerina pură. Prin amestecul de nitroglicerină și kieselgur (o pudră formată din siliciu și pământ), în proporții care au dus la formarea unei substanțe granulate uscate, Nobel a produs o substanță solidă rezistentă la șocuri, dar care exploda repede în condiții de căldură sau supusă unui impact brusc. Ulterior, celuloza a fost folosită ca absorbant, iar nitratul de sodiu a fost adăugat ca agent oxidant pentru a crește puterea explozibilului.

Dinarchus *sau* Deinarchos

(360 î.Hr. – după 292 î.Hr.)

Orator atenian. A devenit cunoscut prin discursurile sale împotriva lui Demostene și a altora, acuzați de delapidarea trezoreriei. Cu toate acestea, opera sa reflectă declinul oratoriei antice; discursurile care ne-au rămas de la el demonstrează o creativitate săracă, plagiate și injurii în loc de raționamente.

Dinescu, Mircea

(n. 11.11.1950, Slobozia, România)

Poet și jurnalist român. Inițial angajat ca portar la Asociația Scriitorilor din București (1972–1976), mai târziu a ajuns membru al acestei instituții. A urmat cursurile Facultății de Jurnalism din cadrul Academiei Ștefan Gheorghiu, iar în 1976 a devenit redactor al revistei *Luceafărul*, pentru ca în 1982 să înceapă colaborarea cu *România literară*. În 1989, în urma unui interviu acordat ziarului francez *Libération* în care îl critica pe Nicolae Ceaușescu, a fost concediat de la *România literară* și arestat la domiciliu. În 1991 a fost ales președinte al Uniunii Scriitorilor din România. A debutat cu poemul *Destin de familie*, în revista *Luceafărul*, volumul de debut fiind *Invocație nimănui*, publicat în 1971. Au urmat *Elegii de când eram mai*

Mircea Dinescu

tânăr (1973), *Proprietarul de poduri* (1976), *La dispoziția dumneavoastră* (1979), *Teroarea bunului simț* (1980). Cartea sa *Moartea citește ziarul* a fost refuzată de cenzura comunistă, astfel că în 1988 a fost publicată la Amsterdam. A editat două publicații: *Plai cu boi* și *Aspirina săracului*. A fost recompensat cu Premiul Uniunii Scriitorilor în 1971, 1976 și 1981 și cu Premiul Herder în 1999. Deține titlul de doctor honoris causa al Universității din Augsburg, Germania.

Dinesen, Isak *născută* Karen Christence Dinesen *ulterior* Baroana Blixen-Finecke

(17.04.1885, Rungsted, Danemarca – 07.09.1962, Rungsted)

Scriitoare daneză. S-a căsătorit cu vărul ei, baron, și s-au mutat împreună în Africa. Cartea sa *Departe de Africa* (Out of Africa, 1937; ecranizată în 1985) este o relatare a memoriilor sale din anii petrecuți pe plantația lor de cafea (1914–1931) și trădează o profundă dragoste pentru Africa și pentru oamenii săi. Povestirile bine construite, situate în trecut și străbătute de o atmosferă supranaturală, se înscriu în tradiția romantică și tratează tema erosului și a oniricului. Printre volumele sale se numără *Șapte povești gotice* (Seven Gothic Tales, 1934) și *Povești de iarnă* (Winter's Tales, 1942).

Ding Ling *sau* Ting Ling *născută* Jiang Wei

(1904, Changde, provincia Hunan, China – 04.03.1986, Beijing, China)

Scriitoare chineză. A publicat mai întâi trei volume de povestiri, ale căror personaje principale erau de cele mai multe ori chinezoaice tinere și nonconformiste. Romanul său *Potopul* (1931), de orientare proletară, a fost considerat un model al realismului socialist. Mai târziu, și-a exprimat insatisfacția cu privire la Partidul Comunist, fapt pentru care a fost cenzurată și închisă cinci ani în timpul Revoluției Culturale; după aceea, și-a recăpătat poziția în partid. Operele sale târzii sunt eseuri critice și scrieri de ficțiune, unele publicate în volumul *Sunt eu însămi femeie* (1989).

dingo

(Canis dingo, C. familiaris dingo, C. lupus dingo)

Câine sălbatic australian, adus, se pare, din Asia acum 3 500–4 000 de ani. Are blană scurtă și moale, coadă stufoasă și pavilioanele urechilor drepte și ascuțite. Măsoară cca 1,2 m lungime, inclusiv coada de 30 cm, iar în înălțime, 60 cm. Culoarea sa variază de la gălbui la brun-roșcat, iar abdomenul, labele și vârful cozii sunt, de obicei, albe. Câinii dingo vânează singuri sau în grupuri mici. Inițial, vânau canguri, dar în prezent consumă mai ales iepuri și, uneori, vite de la ferme. Prin competiția pentru hrană, ei au contribuit la exterminarea lupului-tasmanian și a diavolului-tasmanian de pe continentul australian.

dingo (*Canis dingo, C. familiaris dingo* sau *C. lupus dingo*)

G.R. ROBERTS

dinka

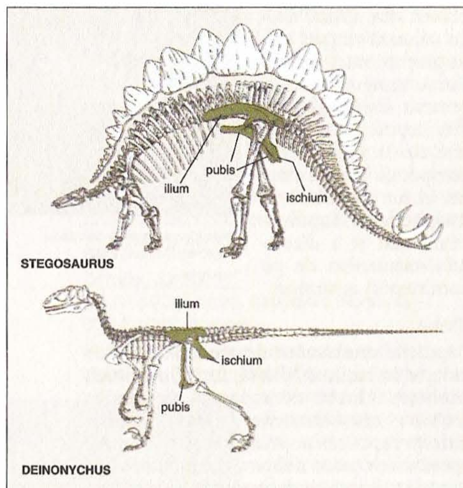
Populație crescătoare de animale care locuiește în bazinul Nilului, în S Sudanului. Vorbește o limbă est-sudaneză din familia limbilor nilo-sahariene și este înrudită îndeaproape cu populația nuer. Numără aproximativ patru milioane de membri, împărțiți în grupuri independente, având între 1 000 și 30 000 de indivizi. Conducătorii sunt marii preoți. În ultimii ani, s-au luptat cu trupele guvernamentale sudaneze pentru a obține mai multă autonomie.

dinoflagelat

Denumire comună pentru organisme acvatice unicelulare, prevăzute cu doi flageli diferiți și caractere specifice plantelor (alge) și animalelor (protozoare). Majoritatea sunt specii microscopice marine. Grupul constituie o componentă importantă a fitoplanctonului în toate mările, cu excepția celor reci, și reprezintă o verigă importantă a lanțului trofic. Dinoflagelatele produc și o parte din luminescența care se zărește uneori pe mare. În condiții favorabile, populațiile de dinoflagelate pot atinge un număr de 60 de milioane de organisme într-un litru de apă. Astfel de creșteri rapide, numite înfloriri, produc maree roșii, care schimbă culoarea mării, otrăvesc peștii și celelalte animale marine. *Vezi* ceratium.

dinozaur

Denumire comună pentru reptile dispărute, care au dominat mediul terestru în cursul Mezozoicului (248–265 m.a.u.). Speciile au apărut în perioade diferite și nu au coexistat. Forma dinților indică regimul alimentar carnivor sau erbivor. Dinozaurii au fost clasificați, pe baza structurii centurii pelviene, în ornitischieni și saurischieni. Mulți aveau coadă lungă, dreaptă, folosită probabil pentru menținerea echilibrului. Majoritatea depuneau ouă. Se consideră că unii dintre ei erau homeotermi. Fosile de dinozaur au fost găsite pe toate continentele, inclusiv în Antarctica. Majoritatea

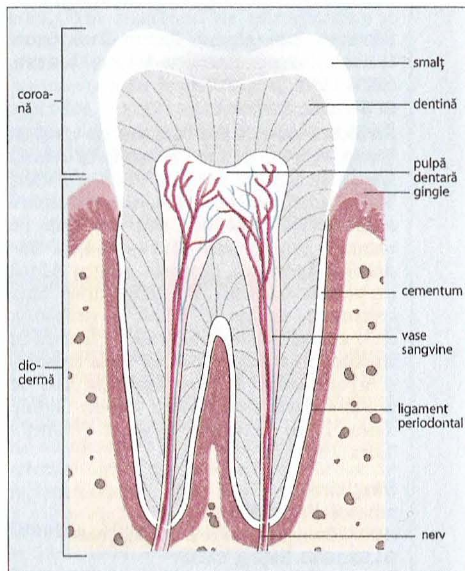

Scheletul unui dinozaur ornitischian (*Stegosaurus*) şi cel al unuia saurischian (*Deinonychus*). Scheletul de *Stegosaurus* prezintă un aranjament al oaselor centurii pelviene asemănător cu cel al păsărilor, cu un ilium lung, pubisul având o lamă scurtă prelungită posterior printr-o excrescenţă lungă, subţire, situată ventral şi paralelă cu ischiumul. Centura pelviană a dinozaurului *Deinonychus* are o formă triunghiulară, caracteristică saurischienilor, fiind alcătuită din ischium, pubis şi ilium.

speciilor de dinozauri au înflorit până la sfârşitul Cretacicului (65 m.a.u.), apoi au dispărut în următorul milion de ani. Există două teorii care explică motivul acestei extincţii în masă după cca 140 de milioane de ani de existenţă: o teorie afirmă că ciclurile formării lanţurilor de munţi au modificat habitatul şi clima, iar cealaltă că un asteroid a lovit Pământul, producând nori imenşi de praf care au împiedicat pătrunderea luminii solare în atmosferă pentru câţiva ani. Mulţi cercetători consideră că păsările sunt urmaşi ai dinozaurilor. *Vezi* carnozaur; sauropod.

dinte

Formaţiune osoasă dură aflată în cavitatea bucală, folosită pentru muşcat, mestecat şi în procesul vorbirii. Are o coroană deasupra gingiei şi una sau mai multe rădăcini dedesubtul ei, ancorate în maxilar sau în mandibulă. În interior conţine sânge şi nervi pentru dentina osoasă, acoperită în coroană cu smalţ, cel mai puternic ţesut din corp. Douăzeci de dinţi primari (de lapte) apar până la doi ani şi jumătate şi cad între vârsta de 5 şi 13 ani, pentru a fi înlocuiţi cu 32 de dinţi permanenţi. Incisivii sunt folosiţi mai ales pentru a muşca, caninii ascuţiţi pentru a rupe, iar premolarii şi molarii pentru a fărâmiţa mâncarea. Dinţii sunt supuşi apariţiei cariilor, care sunt cauzate de acizii din bacteriile aflate în tartru, o peliculă galbenă care se instalează pe suprafaţa dinţilor. Nepotrivirea de aliniament a dinţilor pe maxilarul superior faţă de cei de pe mandibulă poate genera fenomenul de scrâşnire şi poate provoca dificultăţi în timpul masticaţiei, dar constituie şi o problemă de ordin estetic. Poate fi însă corectată cu aparate dentare. *Vezi şi* stomatologie.

Secţiune transversală printr-un molar adult. Coroana (partea aflată în afara alveolei) este protejată de un strat exterior rezistent de smalţ, o substanţă albă, strălucitoare şi dură. Rădăcina este partea fixată în alveolă şi acoperită de cementum care are o structură asemănătoare cu cea a osului. Ligamentul periodontal uneşte dintele cu osul alveolar şi atenuează presiunile provocate de mestecare. Porţiunea principală a dintelui, dentina (ivoriul), înconjoară pulpa dentară, formată din ţesut conjunctiv, vase sangvine şi limfatice şi terminaţii nervoase. Celulele specializate ale pulpei dentare, odontoblastele, trimit spre exterior câte o prelungire în dentină prin nişte canalicule şi servesc la producerea dentinei noi din mineralele aflate în sânge.

Dinwiddie, Robert

(1693, Germiston, lângă Glasgow, Scoţia - 27.07.1770, Clifton, Bristol, Anglia)

Administrator colonial britanic. A intrat în slujba guvernului în 1727 şi a fost numit inspector general al părţii de S a Americii de Nord (1739–1751). În calitate de ajutor de guvernator în Virginia, în 1753 l-a trimis pe George Washington să-i împiedice pe francezi să ocupe graniţa de V, acţiune care a dus la precipitarea războiului francez şi indian. A încercat să obţină cooperarea intercolonială în război, fapt discutat la Congresul de la Albany. În 1758, s-a întors în Anglia.

Diocleţian *în latină* **Caius Aurelius Valerius Diocletianus** *născut* **Diocles**
(245 d.Hr., Salonae?, Dalmatia – 316 d.Hr., Salonae)

A servit sub împăratul Carinus (283–285 d.Hr.), când fratele acestuia, Numerian, care conducea împreună cu el, a fost ucis. Armata l-a proclamat pe Diocleţian împărat, dar teritoriul său era limitat la Asia Mică şi, probabil, Siria. Carinus l-a atacat pe Diocleţian (285 d.Hr.), dar a fost asasinat înainte de a obţine victoria, Diocleţian devenind astfel împărat unic. A încercat să elimine amestecul armatei în politică şi a stabilit o tetrarhie (un sistem cu patru conducători), pentru a-şi extinde influenţa şi pentru a combate răscoalele din întregul imperiu. Proclamându-i pe tetrarhi zei, a adăugat conducerii statului aspectul unei teocraţii. Reorganizarea sa fiscală, administrativă şi militară a pus bazele Imperiului Bizantin la răsărit şi a consolidat, pe termen scurt, imperiul aflat în decădere în V. În 303–304 d.Hr., a promulgat patru edicte, declanşând ultima mare persecuţie a creştinilor. A abdicat în anul 305 d.Hr.

Diocleţian, bust; Muzeul Capitolin, Roma

diodă

Dispozitiv electronic, format din doi electrozi (anodul şi catodul), care permite curentului electric să treacă într-o singură direcţie. O tensiune aplicată între electrozii diodei face electronii să circule într-o singură direcţie, de la catod la anod, iar apoi să se întoarcă la catod, prin circuitul extern. Diodele sunt folosite mai ales ca redresoare – dispozitive care transformă curentul alternativ în curent continuu şi pentru a varia amplitudinea semnalului în funcţie de tensiunea din circuit, asemenea unui receptor radio sau TV. Cele mai cunoscute diode sunt tuburile cu vid şi diodele semiconductoare. Diodele semiconductoare sunt cele mai simple dispozitive semiconductoare şi constau din doi electrozi şi un „sandvici" format din două materiale semiconductoare diferite (o joncţiune p–n). Aceste diode formează baza unor dispozitive semiconductoare mai complexe (inclusiv tranzistorii), folosite la computere şi la alte aparate electronice. Printre diodele semiconductoare se numără diodele luminescente şi diodele-laser. Ultimele emit radiaţie laser, folosită în telecomunicaţiile prin fibră optică şi la citirea compact-discurilor.

diodă luminescentă (LED)

Diodă semiconductoare producătoare, ca efect al electroluminescenţei, de radiaţie în lumină vizibilă sau în infraroşu, atunci când este străbătută de un curent electric. Diodele cu radiaţie vizibilă se folosesc în multe dispozitive electronice, cum ar fi lămpile de semnalizare (de ex. un indicator pornit/oprit); când sunt aranjate într-o reţea, servesc la afişarea unor litere sau numere în cadrul afişajelor alfanumerice. Diodele în infraroşu sunt folosite în optica electronică (de ex. la aparatele de fotografiat cu reglaj automat şi la telecomenzile de televiziune) şi ca surse de lumină în sistemele de comunicaţii la mare distanţă cu fibră optică. Diodele sunt formate din aşa-numiţii compuşi semiconductori III-V, precum arseniura de galiu. Consumă puţină energie, sunt rezistente şi puţin costisitoare.

Diogene din Sinope
(/?/, Sinope, Paflagonia – 320 î.Hr., probabil în Corint)

Filozof grec, cel mai de seamă reprezentant al şcolii cinice. Unii îi atribuie întemeierea modului de viaţă cinic, însă el se considera un urmaş al lui Antistene (445–365 î.Hr.). Diogene transmitea filozofia cinică mai mult prin exemplul personal decât prin expunerea unui sistem de gândire. A încercat să distrugă convenţiile sociale (inclusiv viaţa de familie), propunând revenirea la o viaţă simplă, „conformă cu natura". În acest scop, a trăit ca un vagabond, sărac, dormind în incinta clădirilor publice şi cerşind pentru hrană. A susţinut şi lipsa ruşinii (prin acte neconvenţionale inofensive), sinceritatea şi austeritatea.

Diomede

Erou grec legendar din timpul războiului troian. A fost comandantul a 80 de corăbii cu soldaţi din Argos, veniţi să cucerească Troia. Printre succesele sale se numără rănirea zeiţei Afrodita, uciderea lui Rhesus şi a luptătorilor săi traci şi răpirea Palladiumului troian (imaginea sacră a Atenei, care proteja Troia). Afrodita l-a pedepsit îndemnându-i soţia să-i fie necredincioasă în timpul absenţei sale, pentru ca, la întoarcerea acasă după război, dreptul său la tronul din Argos să fie contestat. Atunci, Diomede a plecat pe mare în Peninsula Italică şi a

fondat colonia Argiripa (mai târziu Arpi) în provincia Apulia.

Diomede, Insulele ~

Două insule din strâmtoarea Bering, aflate la o depărtare de 4 km una de alta. Sunt separate de granița ruso-americană, care coincide cu linia internațională de schimbare a datei. Cea mai mare dintre insule, Marele Diomede (*în rusă:* Ratmonov), aparține Rusiei și este sediul unei importante stații meteorologice. La E de ea se găsește insula Micul Diomede, care face parte din Alaska.

Dionisie Areopagitul

(sec. I d.Hr.)

Personaj biblic, convertit de Sf. Pavel. Convertirea sa, petrecută la Atena, este menționată în *Faptele Apostolilor* 17:34. Dionisie a căpătat o reputație postumă datorită faptului că era confundat cu un teolog creștin de mai târziu care purta același nume. În jurul anului 500 d.Hr., au apărut mai multe tratate grecești importante care unificau neoplatonismul și teologia creștină și care îi purtau în mod eronat numele. Autorul lor, probabil un călugăr sirian, este cunoscut sub numele de Dionisie Pseudo-Areopagitul.

Dionysios I *sau* Dionysios cel Bătrân

(430–367 î.Hr.)

Tiran al Siracusei (405–367 î.Hr.). A luat puterea cu ajutorul spartanilor și a păstrat-o până la moarte, bazându-se pe armata sa de mercenari. A limitat expansiunea cartagineză în Sicilia, sperând să organizeze un imperiu în Italia grecească. Economia Siracusei depindea de război, iar în timpul lui Dionysios s-au făcut mari progrese în tehnologia artileriei și în fabricarea de muniție. Cea de-a treia campanie a sa împotriva cartaginezilor s-a dovedit dezastruoasă, silindu-l să le cedeze bani și teritorii; a murit în timpul următorului conflict cartaginez.

Dionysios din Halicarnas

(sec. I î.Hr.)

Istoric și profesor de retorică grec. Dionysios a emigrat la Roma în 30 î.Hr. Istoria Romei de la origini până la primul război punic este scrisă de el dintr-un punct de vedere favorabil romanilor; bine documentată însă, reprezintă, alături de cea a lui Titus Livius, cea mai prețioasă sursă a istoriei timpurii a Romei. Cele 20 de cărți ale sale au început să apară în anul 7 î.Hr.; ultimele zece s-au pierdut.

Dionysos

În mitologia greacă, zeu al vegetației și al belșugului, cunoscut în special ca zeu al vinului și al extazului. Echivalentul său roman era Bacchus. Cultul său a fost preluat în Grecia din Asia Mică, Dionysos devenind unul dintre cei mai importanți zei greci. Era fiul lui Zeus și (conform legendei) al Semelei și a fost crescut de menade sau bacante. Primul creator al vinului, a călătorit foarte mult pentru a-i învăța pe oameni arta de a face vinul, însoțit de un alai de satiri (*vezi* satir), sileni și nimfe. Avea darul profeției și era venerat la Delphi alături de Apollo, deși oracolul său principal se găsea în Tracia. În cinstea sa se țineau sărbători numite dionisii sau (la romani) bacanale; la început, erau experiențe sălbatice și extatice, fiind adesea subiectul reprezentărilor artistice. Dionysos a fost inițial reprezentat ca un bărbat cu barbă, însă mai târziu a fost înfățișat ca un tânăr suplu. Principalul său simbol era tirsul, un toiag împodobit cu frunze de viță. Imnul cântat în cinstea sa, ditirambul, este adesea considerat baza teatrului modern european.

Diop, Birago Ismael

(11.12.1906, Dakar, Africa Occidentală Franceză – 25.11.1989, Dakar)

Poet senegalez și culegător de povești populare tradiționale wolof. Medic veterinar și diplomat, a fost membru activ în cadrul mișcării literare Négritude din anii 1930. Poezia sa lirică este redusă ca volum, însă este compusă într-o manieră admirabilă. Printre cărțile sale cu povești, spuse de griotul (povestitorul) familiei, se numără *Poveștile lui Amadou Koumba* (1947) și *Povești și comentarii* (1963).

diopsid

Silicat din grupa piroxenilor. Diopsidul este un silicat de calciu și magneziu ($CaMgSi_2O_6$) ce apare în calcare și dolomite silicioase metamorfozate, în skarne și în roci magmatice. În cantități mici, se întâlnește în mulți meteoriți chondritici. Exemplarele transparente, de culoare verde intens, sunt uneori tăiate, fiind considerate pietre semiprețioase.

Dior, Christian

(21.01.1905, Granville, Franța – 24.10.1957, Montecatini, Italia)

Creator francez de modă. S-a pregătit pentru o carieră diplomatică, dar în timpul crizei financiare din anii 1930 a început să facă desene de modă pentru o publicație săptămânală. În 1942 s-a angajat la casa de

Christian Dior, 1957
ENCYCLOPÆDIA BRITANNICA, INC.

modă a creatorului parizian Lucien Lelong. În 1947 a introdus revoluționara sa „imagine nouă", cu umeri rotunjiți și fuste lungi și largi, linie naturală a bustului și fustă voluminoasă, o schimbare radicală față de stilul din timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, cu umeri lați și fuste scurte. În anii 1950, linia tip sac sau H a devenit silueta caracteristică a modelelor sale. A avut o mare contribuție în comercializarea modei pariziene la nivel mondial.

diorit

Rocă magmatică intruzivă, cu granulație medie spre mare, compusă în general din două treimi feldspat plagioclaz și o treime minerale de culoare închisă, cum sunt hornblenda sau biotitul. Dioritul are, în mare parte, aceleași proprietăți structurale ca și granitul, însă, probabil datorită faptului că se găsește mai greu și că are o culoare închisă, este rareori folosit ca piatră ornamentală și de construcție. Este una dintre rocile gri-închis ce se găsesc pe piață sub numele de granit negru.

dioscuri *sau* Castor și Pollux

(*în greacă*, *dioskouroi*, fii ai lui Zeus)

Zei gemeni din Grecia și Roma antică. Dioscurii ajutau marinarii naufragiați, care le ofereau ofrande pentru a beneficia de vânt prielnic. Castor era muritor, în timp ce Pollux era nemuritor. Când Castor a fost ucis, Pollux a renunțat la nemurirea sa pentru a fi împreună cu fratele său. Mai târziu, Zeus i-a transformat pe amândoi în constelația Gemenilor. Se crede că i-au ajutat pe romani într-o bătălie purtată la începutul istoriei lor, drept pentru care, în forul roman, s-a ridicat un templu în onoarea lor.

dioxid de carbon

Compus anorganic sub formă de gaz incolor, cu miros slab și gust acru, când este dizolvat în apă. Are formula chimică CO_2. Reprezintă cca 0,03% din volumul aerului și apare atunci când materialele ce conțin carbon ard în întregime, precum și din fermentație sau din respirația organismelor. Plantele folosesc CO_2 în fotosinteză pentru a produce carbohidrați. CO_2 din atmosfera Pământului reține o parte din energia solară primită de Pământ, care altfel s-ar întoarce în spațiu (*vezi* efect de seră). În apă, acesta formează o soluție de acid slab, acidul carbonic (H_2CO_3). Reacția CO_2 cu amoniacul reprezintă primul pas în sintetizarea ureei. Important material industrial, CO_2 este recuperat din diferite surse, cum ar fi gazele industriale, procesele care prepară hidrogenul pentru sinteza amoniului și din cuptoarele pentru arderea varului. Este folosit drept refrigerent, intermediar chimic și mediu inert; utilizat în dispozitive de stingere a focului, la cauciucul aerat și la plastic, la băuturile carbonatate (*vezi* carbonatare) și la pulverizatoarele cu aerosol; întrebuințat în tratarea apei, la sudură, la dispersarea ceții, precum și în stimularea creșterii plantelor în sere. Sub presiune, devine lichid – forma cea mai folosită în industrie. Dacă lichidul se dilată, se răcește și îngheață parțial, devenind gheață uscată.

dioxid de sulf

Compus anorganic în forma unui gaz greu, incolor, otrăvitor (SO_2). Are un miros iritant, înțepător (mirosul unui chibrit aprins). Se găsește în gaze vulcanice, precum și dizolvat în apele unor izvoare calde. Se produce și industrial, în mari cantități, pentru a fi utilizat ca înălbitor, ca agent de reducere, dar și sub formă de sulfiți, conservanți de calitate. Este precursor al trioxidului de sulf (SO_3), utilizat la fabricarea acidului sulfuric. Dioxidul de sulf se formează prin arderea combustibililor care conțin sulf. În atmosferă, dioxidul de sulf se poate combina cu vaporii de apă, formând acidul sulfuric, o componentă importantă a ploii acide.

dioxină

Compus aromatic ce face parte dintr-un grup de elemente radioactive folosite în fabricarea de erbicide (de ex. Agent Orange), dezinfectanți și alte substanțe. Are două inele de benzen, legate printr-o pereche de atomi de oxigen; când înlocuitorii de pe inele sunt atomi de clor, moleculele sunt foarte toxice. Cea mai cunoscută dioxină este 2,3,7,8-tetraclorodibenzo-*p*-dioxină sau 2,3,7,8-TCDD. Este foarte stabilă chimic și nu se dizolvă în apă, ci numai în uleiuri (acumulându-se astfel în grăsimea umană). Gradul său de toxicitate pentru oameni reprezintă un subiect de dispută și de cercetări continue.

diplodoc

Gen de dinozauri sauropozi, descoperit ca fosile în rocile Americii de Nord de la sfârșitul Jurasicului și înrudit cu *Apatosaurus*.

Diplodocul și formele înrudite (diplodocidele) sunt printre cele mai lungi animale terestre care au trăit vreodată, atingând uneori 30 m. Aveau gâtul lung, iar creierul și craniul erau extrem de mici. Majoritatea diplodocidelor cântăreau cca 30 de tone, unele ajungând până la 80 de tone. Inițial s-a considerat că diplodocul petrecea mult timp în apă, dar dovezile fosile demonstrează că se mișca liber pe uscat, unde se hrănea cu material vegetal moale. Este probabil cel mai cunoscut dinozaur.

diplomația dolarului

Strategie de politică externă a SUA, creată de președintele William H. Taft pentru a asigura stabilitatea financiară într-o regiune, în schimbul unui tratament favorabil al intereselor comerciale americane. Ea s-a dezvoltat ca urmare a intervenției pașnice a președintelui Theodore Roosevelt în Republica Dominicană, căreia SUA i-au oferit împrumuturi în schimbul dreptului de a-și alege șeful vămilor (cea mai importantă sursă de venit a țării). Politica a fost aplicată și în America Centrală (1909) și în China (1910) de către secretarul de stat al lui Taft, Philander Knox. În 1913, președintele Woodrow Wilson a criticat această politică. Termenul a devenit unul de denunțare a manipulării afacerilor externe în scopuri economice.

diplomație

Activități și metode în domeniul relațiilor internaționale, evitând orice tip de conflict, prin care un stat își atinge obiectivele de politică externă. Este instrumentul principal al politicii externe. Printre metodele sale se numără negocierile secrete prin intermediul trimișilor acreditați (liderii politici sunt și ei negociatori) și întocmirea legilor și acordurilor internaționale. Apărută încă din Antichitate; scopul diplomației este de a servi interesele unui stat, așa cum sunt acestea dictate de geografia, istoria și economia sa. Protejarea independenței statului, securitatea și integritatea acestuia sunt obiective de importanță primordială. Aproape la fel de importantă este păstrarea libertății de acțiune. În afară de acestea, prin diplomație se încearcă obținerea de avantaje maxime pentru propria țară, fără a folosi forța și, de preferință, fără a stârni animozități.

diplopod

Denumire comună pentru cele 10 000 de specii de artropode din clasa *Diplopoda*, răspândite pe tot globul. Cele mai multe specii trăiesc în material vegetal în descompunere, pe care îl și consumă. Unele distrug plantele vii; puține sunt zoofage sau necrofage. Diplopodele, cunoscute și ca miriapode, ating lungimi între 2,5 și 28 cm și au de la 11 la 100 sau mai multe diplosomite, segmente duble, formate prin fuziunea a două segmente. Capul nu are picioare; următoarele trei segmente au câte o pereche de picioare, iar restul segmentelor au câte două perechi. Diplopodele nu se apără prin mușcături sau înțepături, ci se strâng într-o spirală, cu capul în centru și, adesea, secretă un lichid sau un gaz toxic, iritant.

Dipo Negoro, Pangeran (Prințul)

(cca 1785, Jogjakarta, Java - 08.01.1855, Macassar [Ujung Pandang], Celebes)

Conducător javanez în conflictul din sec. XIX cunoscut în Occident sub numele de Războiul Javei (1825–1830). A fost fiul conducătorului din Jogjakarta, un sultanat creat în 1755 printr-un tratat olandez care dezmembra puternicul regat javanez de altădată, Mataram. Reformele agrare olandeze au slăbit poziția economică a aristocraților javanezi, iar Dipo Negoro a devenit liderul aristocraților în lupta acestora cu olandezii. Javanezii îl priveau ca pe un prinț drept, apărut ca să salveze poporul, iar conflictul era văzut ca un război musulman sfânt, dus împotriva necredincioșilor. Timp de trei ani, forțele de gherilă ale lui Dipo Negoro au dominat câmpul de luptă, dar în final au câștigat olandezii. Dipo Negoro a fost arestat în timpul negocierilor de pace.

dipol electric

Pereche de sarcini electrice egale și opuse ca semn, ale căror centre nu coincid. Un atom în care centrul stratului negativ de electroni a fost îndepărtat puțin de nucleu de către un câmp electric extern reprezintă un dipol electric indus. Atunci când câmpul extern este îndepărtat, atomul își pierde dipolaritatea. O moleculă de apă în care doi atomi de hidrogen se prind pe o latură a unui atom de oxigen reprezintă un dipol electric permanent. Latura oxigenului este întotdeauna ușor ionizată negativ, iar cea a hidrogenului ușor ionizată pozitiv.

dipol magnetic

Model de magnet de dimensiuni subatomice, al cărui câmp magnetic este provocat de deplasarea unei sarcini electrice într-o spiră. Exemplele de dipoli magnetici includ electronii din jurul nucleelor atomice, nucleele atomice aflate în rotație și particulele subatomice unice, cu spin. La o scară mai mare, aceste efecte se pot însuma, așa cum se întâmplă în cazul atomilor de fier din

acele busolelor sau din magneți, care sunt dipoli magnetici macroscopici. Intensitatea unui dipol magnetic, numită moment magnetic, reflectă capacitatea acestuia de a se alinia unui câmp magnetic exterior dat. Când sunt liberi să se rotească, dipolii se aliniază astfel încât momentele lor sunt îndreptate de cele mai multe ori în direcția câmpului magnetic. Unitatea de măsură pentru momentul dipolului este $A{\cdot}m^2$.

Di Prima, Diane

(n. 06.08.1934, New York, New York, SUA)

Poetă americană. S-a stabilit la Greenwich Village și a devenit una dintre puținele femei reprezentante ale mișcării beat. A fost cofondatoarea revistei lunare *Floating Bear* (1961), care publica lucrări ale scriitorilor din mișcarea beat. Printre volumele sale se numără *Noul ghid al raiului* (The New Handbook of Heaven, 1963), *Poezii pentru Freddie* (Poems for Freddie, 1966), *Cântecul Pământului* (Earthsong, 1968), *Cartea orelor* (The Book of Hours, 1970), *Loba* (1978) și *Bucăți dintr-un cântec* (Pieces of a Song, 1990). De asemenea, a înființat două edituri specializate în publicarea tinerilor poeți. În 2001 a publicat *Amintiri ale vieții mele de femeie: Anii din New York* (Recollections of My Life as a Woman: The New York Years).

dipter

Denumire comună pentru cele peste 85 000 de specii de insecte din ordinul *Diptera* (muștele cu două aripi), care folosesc o pereche de aripi pentru zbor și o pereche de aripi reduse, măciucate, pentru menținerea echilibrului. Dipterele trăiesc în orice habitat, inclusiv în zonele subarctice și în munții înalți. Lungimea lor variază între 1 mm, la formele mici, și 8 cm, la muștele-hoațe sau muștele-asasin. Larvele de diptere descompun și redistribuie materiile organice; atât adulții, cât și larvele sunt verigi importante în numeroase lanțuri trofice. Multe specii sug sânge, iar unele (de ex. musca-de-casă, țânțarul, musca-de-nisip, musca-țețe) sunt vectori ai unor boli. Alte specii provoacă mari pagube recoltelor agricole.

Dirac, P(aul) A(drien) M(aurice)

(08.08.1902, Bristol, Gloucestershire, Anglia – 20.10.1984, Tallahassee, Florida, SUA)

Matematician și fizician teoretician englez. Prima sa mare realizare (1925–1926) a fost o formă generală, simplă, de mecanică cuantică. În aceeași epocă, a dezvoltat unele idei ale lui Enrico Fermi, care au dus la apariția statisticii Fermi-Dirac. Apoi a aplicat teoria specială a relativității a lui Albert Einstein la mecanica cuantică a electronului și a arătat că electronul trebuie să aibă spin impar. Teoria sa a mai demonstrat existența unor stări noi, care au fost mai târziu identificate cu pozitronul. În 1933 a primit Premiul Nobel pentru fizică, alături de Erwin Schrödinger. În 1932, Dirac a fost numit profesor lucasian (permanent) de matematică la Universitatea Cambridge, catedră deținută pe vremuri de Isaac Newton. S-a pensionat în 1968, iar în 1971 a devenit profesor emerit în cadrul Universității de Stat Florida, post pe care l-a deținut până la moarte.

Directorat *în franceză* Directoire

(1795–1799)

Formă de guvernământ a Republicii Franceze, stabilită în timpul Revoluției Franceze, prin Constituția din 1795. Puterea legislativă era atribuită Consiliului celor 500 și Consiliului Bătrânilor, în timp ce puterea executivă era exercitată de un Directorat alcătuit din cinci membri. Deși directorii primeau nominal multe dintre atribuțiile Comitetului pentru Siguranța Publică, ei nu aveau fonduri pentru a-și finanța proiectele sau curțile de judecată și pentru a-și impune voința. Regimul a fost marcat de haos administrativ și de corupție, ca și de răscoalele ce au avut loc în Vendée. A fost răsturnat prin lovitura de stat din 18-19 Brumar 1799 a lui Napoleon.

direcția stratului

În geologie, direcție dată de linia de intersecție formată de falii, albii sau de alte straturi plane sau orizontale. Indică orientarea unor caracteristici structurale plane, precum faliile, albiile sau cutele solului.

dirijat

Artă de a conduce un grup de muzicieni. Simpla coordonare a acestora nu a necesitat întotdeauna prezența unui dirijor (în timpul Renașterii, membrii unui cor se coordonau bătându-se ușor pe umăr unul pe celălalt). Muzicienii dintr-un studio de înregistrări ascultă anumite semnale în căști. Înainte de 1800, primul violonist dădea cele câteva semnale necesare cu arcușul. Pianistul poate conduce și el orchestra, făcând semne cu mâinile sau din cap. Creșterea ca număr a membrilor grupurilor de instrumentiști și complexitatea din ce în ce mai mare a muzicii din sec. XIX, cu tempouri variate și expresivitate sporită, au impus necesitatea intervențiilor unei persoane care să coordoneze întreg grupul. Primii dirijori, Felix Mendelssohn, Hector Berlioz și Richard Wagner, au fost și compozitori.

Spre sfârșitul sec. XIX, dirijatul a devenit o adevărată artă, iar marii dirijori au devenit celebrități în lumea muzicii clasice.

Dirksen, Everett McKinley

(04.01.1896, Pekin, Illinois, SUA – 07.09.1969, Washington DC)

Politician american. A luptat în Primul Război Mondial, apoi s-a întors în Illinois și a intrat în afaceri. A fost membru în Camera Reprezentanților între 1932 și 1948, unde a votat împotriva celor mai multe măsuri ale Noii Administrații, rămânând un izolaționist până la intrarea SUA în Al Doilea Război Mondial. Mai târziu, a fost senator (1950–1969), devenind lider al minorității în 1959. A fost remarcat pentru stilul său oratoric. Deși conservator, a susținut Tratatul de interzicere a testelor nucleare (Nuclear Test Ban Treaty), Carta drepturilor civile (Civil Rights Act) și Legea dreptului la vot (Voting Rights Act).

dirofilaria

Specie (*Dirofilaria immitis*) de vierme care parazitează mamiferele, în special câinii. În inima câinelui trăiesc până la 500 de viermi adulți, care pot atinge lungimea de 15–30 cm, iar microfilaria (larvele în stadiul embrionar) trec în sânge. Boala se transmite prin intermediul țânțarilor. Viermii în stadiul adult și larvar solicită inima și micșorează aportul de sânge către plămâni, rinichi și ficat. Apariția simptomelor (tuse cronică, respirație îngreunată, apatie, criză cardiacă) poate surveni prea târziu pentru ca boala să fie tratată. Există medicație preventivă și tratamente, inclusiv pe cale chirurgicală.

dischetă /floppy disk/

La computere, disc flexibil pentru stocarea datelor. Dischetele sunt confecționate dintr-un material plastic flexibil, acoperit de un material magnetic și protejat de o carcasă rezistentă, din plastic. În mod obișnuit, au diametrul de 9 cm. Informațiile sunt înscrise pe suprafața magnetică în cercuri concentrice. Discheta se introduce în unitatea pentru dischetă a calculatorului – un ansamblu alcătuit din capete magnetice și un dispozitiv mecanic ce rotește discul, pentru a citi sau a înregistra date. Un electromagnet mic, denumit cap magnetic, inscripționează informații folosind sistemul binar (0 sau 1) pe disc, prin magnetizarea în diverse direcții a unui punct mic de pe suprafața discului, și citește unitățile digitale prin detectarea direcției de magnetizare a punctelor. Odată cu extinderea e-mailului și a altor mijloace de transfer al fișierelor de la un calculator la altul, dischetele sunt folosite mai puțin, deși sunt utilizate în continuare pentru păstrarea unor copii de rezervă (backup) ale fișierelor importante.

disc-jockey (DJ)

Persoană care selectează înregistrările cu muzică la radio, la televiziune sau într-un club de noapte. Emisiunile cu disc-jockey au început în SUA și au constituit baza economică a multor posturi de radio după Al Doilea Război Mondial. Disc-jockey-ul prezenta discurile care erau transmise pe post și discuta informal cu publicul în pauza dintre piese. Pentru că se aflau în poziția care le permitea să influențeze gustul publicului, companiile de discuri încercau să le cumpere bunăvoința prin daruri și bani, formă de mituire cunoscută sub numele de *payola*.

disco

Stil de muzică de dans care a apărut la mijlocul anilor 1970, caracterizat prin ritmuri hipnotice, versuri repetitive și sunete produse electronic. Muzica disco (prescurtare a cuvântului discotecă) a apărut în cluburile de noapte din New York, unde disc-jockey puneau discuri cu muzică de dans ore în șir, sincronizând în așa fel ritmul, încât trecerea de la o melodie la alta să se facă fără întrerupere. Artiști precum Donna Summer, Chic și trupa Bee Gees au înregistrat multe succese ale acestui gen, care a atins apogeul odată cu apariția filmului *Febra de sâmbătă seara* (Saturday Night Fever, 1977). Muzica disco s-a perimat după anii 1980, însă continuă să influențeze o mare parte din muzica pop prin ritmurile sale obținute electronic.

discriminare de preț

Vânzare a unui produs la prețuri diferite către cumpărători diferiți, deși costurile de vânzare sunt aceleași pentru toate tranzacțiile. Cumpărătorii pot fi discriminați în funcție de venit, rasă, vârstă sau așezare geografică. O condiție a discriminării de preț este ca alți întreprinzători să nu poată cumpăra produse la un preț mai mic și să le vândă la unul mai mare.

disfuncție sexuală

Incapacitate de excitare sau de satisfacție sexuală în condiții normale, ca rezultat al unor probleme de ordin psihologic sau fiziologic. Cele mai obișnuite disfuncții sexuale sunt impotența (la bărbați) și frigiditatea (la femei), însă acești termeni au fost treptat înlocuiți de termeni mai specifici. Cele mai multe disfuncții sexuale pot fi

depășite prin consiliere, psihoterapie sau tratament medicamentos.

dislexie

Tulburare neurologică cronică având ca rezultat inabilitatea sau dificultatea de a învăța cititul sau scrisul, în ciuda unui coeficient de inteligență normal. Inhibă recunoașterea și interpretarea simbolurilor grafice, în special ale celor legate de limbaj. Simptomele, printre care se numără abilitatea foarte scăzută de a citi, scrierea sau citirea în ordine inversă a unor cuvinte sau litere și scrisul necitet, se observă în primii ani de școală. Printr-o identificare rapidă a bolii și prin metode specializate de predare a cititului, majoritatea dislexicilor pot învăța să citească. De curând, în creierul persoanelor dislexice s-a observat prezența unor anomalii în zonele legate de procesul de citire.

dislocare

Deplasare a oaselor unei articulații. Se rup ligamentele, mușchii și capsula (membrana înconjurătoare) care menține articulația unită. Încheietura, dureroasă și sensibilă, apare deformată și umflată, iar culoarea pielii se schimbă. Pacientul nu-și poate folosi încheietura, iar când încearcă să o miște, are senzația de frecare a elementelor încheieturii. Oasele trebuie aduse în poziția lor normală (reducție), iar încheietura trebuie ținută imobilă până la vindecare. Dislocările repetate și congenitale impun, de obicei, reconstrucție chirurgicală.

dismenoree

Dureri sau crampe, înaintea sau în timpul menstruației. În dismenoreea primară, cauzată de anumite dezechilibre endocrine, gravitatea acesteia poate varia foarte mult de la un caz la altul. Pot surveni iritabilitatea, oboseala, durerile de spate sau greața. Considerată multă vreme a fi de natură psihosomatică, în prezent este cunoscut faptul că se datorează excesului de prostaglandine, care duce la contracția uterului și la apariția crampelor. Efectele sale negative se pot diminua prin administrarea de analgezice care blochează formarea prostaglandinelor. Dismenoreea secundară este cauzată de alte tulburări, cum ar fi obstrucția genitală, inflamarea pelviană, infecțiile, polipii sau tumorile. Tratamentul este îndreptat împotriva tulburării principale.

Disney Co.

Corporație americană de divertisment. A fost fondată în 1929, de către Walt Disney și fratele său Roy, sub denumirea Walt Disney Productions, pentru a promova studioul lor de animație. A produs filme animate de scurt și lungmetraj în anii 1930 și 1940, iar în anii 1950 a început să realizeze documentare despre natură și filme de acțiune, precum și emisiuni de televiziune. S-a extins odată cu deschiderea Disneyland (1955) și a Walt Disney World (1971) (*vezi* Disney World și Disneyland). După moartea lui Walt Disney, în 1966, corporația a intrat în declin, dar a fost revigorată de o nouă conducere în anii 1980. Walt Disney Co. și-a extins producția și a cumpărat studiourile Miramax și Touchstone Pictures, care produceau filme pentru audiența matură, revitalizându-și totodată divizia de animație. Astfel, a realizat pelicule precum *Mica Sirenă* (The Little Mermaid, 1989) și *Toy Story* (1995), primul lungmetraj realizat în întregime pe computer. Filmele *Frumoasa și bestia* (Beauty and the Beast, 1991) și *Regele leu* (The Lion King, 1994) au avut remake-uri ca musicaluri pe Broadway, deoarece Disney Co. și-a propus revitalizarea unuia dintre cele mai importante puncte de atracție din New York, Times Square. În 1996, compania a achiziționat rețeaua de televiziune ABC, devenind astfel cea mai mare corporație mass-media și de divertisment din lume. Tot ea deține și canalul de cablu Disney Channel. *Vezi* Michael Eisner.

Disney, Walt(er Elias)

(05.12.1901, Chicago, Illinois, SUA – 15.12.1966, Los Angeles, California)

Producător, desenator și regizor de film american. În anii 1920 s-a asociat cu fratele său Roy și cu prietenul lor, Ub Iwerks (1901–1971), pentru a deschide un studio de animație. Împreună l-au creat pe Mickey Mouse. Veselul șoricel – desenat de obicei de Iwerks și a cărui voce i-a fost împrumutată de însuși Walt Disney – a apărut în primul film sonor de animație *Vaporul Willie* (Steamboat Willie, 1928). În 1929, frații au întemeiat Walt Disney Productions (mai târziu Disney Co.). Popularitatea lui Mickey Mouse i-a îndemnat să inventeze și alte personaje, precum rățoiul Donald, Pluto și Goofy, și să realizeze câteva filme de animație de scurtmetraj, printre care *Cei trei purceluși* (The Three Little Pigs, 1933). Compania a ajuns să dispună de o întreagă echipă de desenatori, condusă de Iwerks. Primul lor lungmetraj de animație, *Albă-ca-Zăpada și cei șapte pitici* (Snow White and the Seven Dwarfs, 1937), a fost urmat de alte filme clasice, precum

Pinocchio (1940), *Fantasia* (1940), *Dumbo* (1941), *Cenușăreasa* (Cinderella, 1950) și *Peter Pan* (1953). Disney a produs și alte filme, printre care *Mary Poppins* (1964), dar și spectacole de televiziune.

Disney World și Disneyland

Două parcuri tematice construite de Walt Disney Co. *(vezi* Disney Co.), care a devenit cea mai cunoscută corporație americană producătoare de divertisment a sec. XX. Disneyland, un spațiu interactiv și plin de fantezie, proiectat pentru petrecerea timpului liber de către întreaga familie, a fost deschis mai întâi în Anaheim, California, în 1955. Reprezintă versiunea lui Walt Disney în ce privește parcurile de distracție clasice, care erau destinate mai mult copiilor, nu și părinților. Parcul, a cărui arhitectură este o combinație de futurism și reproduceri ale castelelor din sec. XIX, are secțiuni diferite, dedicate anumitor teme. Walt Disney World s-a deschis lângă Orlando, Florida, în 1971. El conține Centrul Epcot (un oraș ideal), studiourile Disney-MGM și parcurile tematice Regatul Magic și Regatul Animalelor. Disney World a fost primul parc de distracții în care s-au construit hoteluri (dintre care două proiectate de Michael Graves), zone sportive și alte facilități de recreere. La sfârșitul sec. XX, alte două parcuri Disney au fost deschise la Paris, respectiv Tokyo.

disociație

Descompunere a unui compus chimic în constituenți mai simpli, ca urmare a energiei adăugate, cum este cazul moleculelor gazoase disociate prin încălzire. Un alt exemplu este efectul unui solvent asupra unui compus polar dizolvat (electrolit), ca în cazul sării anorganice, cum este clorura de sodiu dizolvată în apă. Toți electroliții se descompun mai mult sau mai puțin în ioni, în solvenții polari (cei în care moleculele sunt dipoli electrici). Gradul de disociere poate determina constanta echilibrului. Disociația este folosită la explicarea conductivității electrice și a multor altor proprietăți ale soluțiilor electrolitice.

disonanță cognitivă

Conflict mental care apare atunci când credințele sau presupunerile oamenilor sunt contrazise de noi informații. Conceptul a fost formulat de psihologul Leon Festinger (1919–1989) spre sfârșitul anilor 1950. El și alți cercetători de mai târziu au demonstrat că, atunci când sunt confruntați cu noi informații care le provoacă puterea de înțelegere, cei mai mulți oameni caută să-și conserve concepția pe care o au despre lume, respingând noile informații, oferind diverse explicații menite să infirme noile date, evitând să ia contact cu aceste informații sau încercând să se convingă de faptul că, în realitate, ele nu intră în conflict cu credințele lor. Disonanța cognitivă este considerată o explicație pentru schimbarea de atitudine.

dispersie

Fenomen legat de propagarea undelor individuale la viteze care depind de lungimea lor de undă. Lungimea de undă determină viteza cu care undele trec prin anumite medii. Această variație de viteză impune separarea radiațiilor în componente de frecvențe și lungimi de undă diferite. De exemplu, când o rază de lumină albă trece printr-o prismă de sticlă, refracția face raza să se disperseze într-un spectru de culori componente ale luminii, producând un efect de curcubeu.

displazie

Funcționare anormală a unei structuri sau țesut, de obicei un os, ce poate surveni în orice zonă a corpului. Unele tipuri reprezintă boli bine definite ce apar la om. În tipul cel mai des întâlnit, displazia epifizară, extremitățile (epifizele) oaselor la copii cresc și se întăresc foarte încet; în multe cazuri, una dintre consecințele acestui fapt este nanismul (uneori manifestat doar la nivelul picioarelor), iar până la vârsta mijlocie se instalează de obicei degenerescența articulațiilor. Câinii mari, crescuți pentru a avea șolduri înguste, pot suferi și ei de displazia șoldului, cu anomalii în zona osului coapsei și a cavității șoldului.

dispozitiv pneumatic

Mașină-unealtă sau instrument care generează și folosește aer comprimat. Exemple de astfel de dispozitive sunt bormașinile, pickhammerele, mașinile de nituit, presele de forjat, spray-urile pentru vopsit, pulverizatoarele și atomizoarele. Forța aerului comprimat este economică și sigură. În general, sistemele pneumatice conțin relativ puține părți mobile, având o fiabilitate mare și costuri de întreținere scăzute.

dispozitive de fixare

Componente ale sistemelor de mașini-unelte, proiectate de la caz la caz, pentru a asigura fixarea mecanismului într-un anumit loc și pentru a controla mișcarea mecanismelor de mare putere (de ex. presă de ștanțat). Aceste dispozitive pot fixa uneltele și șabloanele, așa cum se întâmplă

în industria de fabricare a mobilei, încât un dulap, de ex., poate fi asamblat printr-o singură operație cu ajutorul preselor.

dispozitive scenice

Dispozitive realizate pentru obținerea efectelor de scenă (de ex. modificarea rapidă a decorului, a luminilor sau crearea unor efecte sonore și a unor iluzii vizuale). Asemenea dispozitive au fost folosite încă din sec. V î.Hr., când grecii au creat *deus ex machina* pentru a coborî un actor în scenă, precum și decoruri mobile pe roți. În misterele medievale, se foloseau trape prin care apăreau demoni și mașinării zburătoare pentru îngeri. În Renașterea italiană, se foloseau dispozitive complicate în timpul spectacolelor din biserici în zilele de sărbătoare. În sec. XVII, italianul Giacomo Torelli (1608–1678) a inventat un sistem de a muta culisele, care făcea posibilă modificarea rapidă a decorului. În sec. XIX, se creau iluzii optice cu ajutorul unor dispozitive cu oglinzi și trape. La sfârșitul sec. XX, dispozitivele cu oglinzi se mai utilizau doar în spectacolele de musical, iar apariția dispozitivelor hidraulice a permis schimbarea rapidă și silențioasă a scenei. *Vezi și* scenografie.

Disraeli, Benjamin, Conte de Beaconsfield

(21.12.1804, Londra, Anglia – 19.04.1881, Londra)

Om politic și scriitor britanic, de două ori prim-ministru (1868, 1874–1880). Evreu de origine italiană, a fost botezat în copilărie, ceea ce i-a fost de folos în carieră, deoarece până în 1858 persoanele de religie iudaică erau excluse din parlament. S-a remarcat ca scriitor prin romanul *Vivian Grey* (1826–1827), iar mai târziu a scris *Coningsby* (1844) și *Sybil* (1845). A fost ales în parlament, din partea conservatorilor, în 1837. În 1845, a ținut o serie de discursuri răsunătoare împotriva deciziei lui Sir Robert Peel de a revoca legile cerealelor, ceea ce l-a ajutat să devină lider al conservatorilor din parlament. A fost de trei ori consilier al ministrului de finanțe (1852, 1858–1859, 1865–1868) și a jucat un rol important în votarea Legii reformei electorale din 1867. A fost prim-ministru pentru scurt timp în 1868, iar în timpul celui de-al doilea mandat al său (1874–1880) a încurajat reformele sociale. Susținător al politicii externe de forță, a sporit prestigiul imperial prin achiziția de acțiuni ale Canalului de Suez și obținerea unor concesii pentru Anglia la Congresul de la Berlin. A fost un prieten de încredere al reginei Victoria, introducând o lege prin care i se conferea acesteia titlul de împărăteasă a Indiei. În 1880, după ce conservatorii au fost înfrânți, a păstrat conducerea partidului și și-a încheiat romanul politic *Endymion* (1880).

disten *sau* cianit

Mineral, una dintre fazele silicatului de aluminiu (Al_2SiO_5). Culorile variază de la gri-verde la negru sau albastru, albastru și albastru-gri fiind cele mai cunoscute. Se întâlnește în Elveția, Italia, România, Munții Ural și New England (SUA). Distenul este o materie primă în producția bujiilor. O varietate clară, de culoare albastră-închisă este tăiată câteodată ca piatră prețioasă.

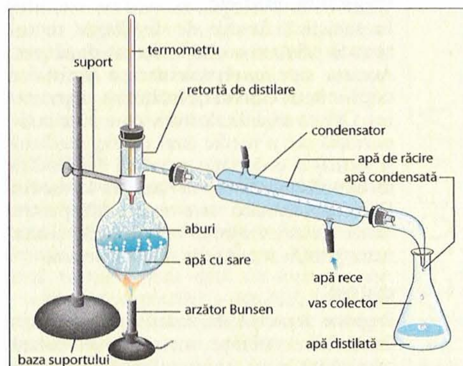
distih

Unitate strofică alcătuită din două versuri cu structură metrică de obicei deosebită și cu înțeles de sine stătător. Distihurile pot fi poezii independente, dar funcționează, de obicei, ca părți ale altor unități de versificație, cum ar fi sonetul shakespearian, care se încheie cu un distih. Un distih care nu poate fi de sine stătător se numește distih deschis; distihul al cărui sens este relativ independent este un distih închis.

distilare

Vaporizare a unui lichid, urmată de o condensare a gazului rezultat într-o formă lichidă. Este folosită pentru separarea lichidelor de substanțele solide nevolatile (de ex. apa de sare și de ceilalți componenți ai apei de mare) sau pentru separarea a

Aparat de laborator pentru distilare, care demonstrază procesul de desalinizare a apei. În retorta de distilare, apa cu sare este adusă la punctul de fierbere pentru a produce vapori (aburi), în timp ce sarea rămâne în soluția lichidă. Vaporii urcă spre partea superioară a retortei, trecând apoi prin condensator, un tub de sticlă aflat în interiorul unui alt tub, mai larg. Apa de răcire curge prin spațiul dintre tuburi, vaporii din interiorul tubului mic se răcesc și condensează, iar apa purificată curge în vasul colector.

două sau mai multe lichide cu puncte de fierbere diferite (de ex. alcoolul din berea fermentată sau din vinuri). Multe variante ale acestui proces au fost dezvoltate în scopuri industriale. O variantă importantă este distilarea fracționată, în care lichidele cu puncte de fierbere similare sunt vaporizate și condensate în mod repetat, pe măsură ce trec printr-o coloană verticală. Lichidele cele mai volatile ies primele, în formă aproape pură, prin capătul de sus al coloanei, urmate pe rând de componente din ce în ce mai puțin volatile ale amestecului inițial. Această metodă separă componentele amestecului mult mai bine decât distilarea simplă. În rafinarea petrolului, această metodă este eficientă pentru îndepărtarea kerosenului, a păcurii și a uleiurilor din petrolul brut.

distincție analitic-sintetic

În logică și epistemologie, distincție (ce își are originea în filozofia lui Immanuel Kant) între propoziții al căror predicat este inclus în subiect (propoziții analitice) și cele al căror predicat nu este inclus în subiect (propoziții sintetice). Unii filozofi preferă să denumească drept analitice toate propozițiile care, dacă ar fi negate, s-ar contrazice pe ele însele, și drept sintetice pe acelea care nu sunt analitice. Distincția introdusă de Immanuel Kant în *Critica rațiunii pure* a provocat dezbateri intense la jumătatea sec. XX, pornind de la obiecțiile aduse de W.V.O. Quine.

distincție fapt-valoare

În filozofie, distincție ontologică între ceea ce există (fapte) și ceea ce ar trebui să existe (valori). David Hume este autorul formulării clasice a distincției, în dictonul său conform căruia este imposibil să extragi un „ar trebui" dintr-un „este".

distribuție normală

În statistică, funcție de distribuție reprezentată printr-o curbă în formă de clopot. Aceasta este o reprezentare a variațiilor după criterii cum sunt înălțimea și greutatea. Orice variabilă aleatorie cu o distribuție normală are o medie (*vezi* medie, mediană și formă) și o deviație standard care indică în ce măsură datele deviază de la medie. Deviația standard este mai mică pentru datele strânse în jurul valorii medii și mai mare pentru seturile de date dispersate.

district

Regiune separată de restul unei țări prin limite bine stabilite sau printr-un sistem administrativ și juridic diferit. În Rusia imperială de la sfârșitul sec. XVIII, districtul era singura zonă în care le era permis evreilor să trăiască. În sec. XIX, acesta cuprindea toate teritoriile aflate sub dominație rusă – Polonia, Lituania, Belarus, Crimeea, Basarabia și cea mai mare parte a Ucrainei. A încetat să existe în timpul Primului Război Mondial, când majoritatea evreilor s-au refugiat către interiorul teritoriilor, districtul fiind desființat în 1917. Anglia a menținut un astfel de district în Irlanda până în sec. XVI, când întreaga insulă a fost subjugată de englezi în timpul domniei Elisabetei I.

Districtul Columbia

District federal al SUA, ce coincide cu suprafața ocupată de orașul Washington DC. Se învecinează cu statele Maryland și Virginia. Inițial, ocupa 259 kmp, pe un teritoriu acordat de Congres în 1790 și cedat de Maryland și Virginia; astăzi, ocupă doar 176 kmp. Locul a fost ales de președintele George Washington, iar în 1800 a devenit sediul guvernului federal. O parte a districtului (Alexandria, Vancouver) a fost retrocedată Virginiei în 1847. În 1850, comerțul cu sclavi a fost interzis pe teritoriul districtului, iar în 1862 sclavia a fost abolită. Guvernul teritorial a fost abolit în 1874, fiind înlocuit de o comisie numită de președinte. Locuitorii districtului au primit drept de vot la alegerile naționale din 1961, prin al 23-lea Amendament la Constituția SUA. Formula de guvernare a fost stabilită în 1967. Primarul și consilierii erau inițial numiți de președinte, dar în 1973 au devenit oficial aleși de cetățeni, iar în 1974 au căpătat puteri legislative locale.

distrofie musculară

Boală ereditară manifestată prin slăbirea treptată a mușchilor scheletici (uneori poate afecta și mușchiul cardiac). Țesutul muscular degenerează și regenerează la întâmplare, fiind înlocuit cu cicatrici și grăsime. Nu există un tratament specific. Starea bolnavului poate fi ușor ameliorată prin fizioterapie, proteze și chirurgie reparatorie. Forma cea mai cunoscută, distrofia musculară Duchenne, apare numai la bărbați. Simptomele, sub forma unor căderi frecvente și dificultate la ridicare, apar la băieții de 3–7 ani; boala avansează de la picioare spre brațe și apoi la diafragmă. Pacienții mor înainte de a împlini 20 de ani dacă se instalează infecția pulmonară sau insuficiența respiratorie. În prezent, se poate detecta gena acestei boli la femeile gravide și la fătul de sex masculin. Distrofia Becker, și ea specifică unui singur sex, este

mai puțin gravă și debutează mai târziu. Pacientul poate merge și are șanse de viață până la 30–40 de ani. Distrofia musculară miotonică apare la adulții de ambele sexe și se manifestă prin miotonie și degenerare după doi sau trei ani, precum și prin alte simptome: cataractă, alopecie și atrofierea gonadelor. Distrofia de centură afectează mușchii pelvieni sau ai umerilor la indivizi de ambele sexe. Distrofia facioscapulohumerală (față, claviculă și braț) începe din copilărie sau adolescență și afectează ambele sexe; după primele simptome de dificultate la ridicarea brațelor, pot fi atinși mușchii picioarelor și ai pelvisului; principalul simptom la nivel facial este dificultatea la închiderea ochilor. Nu modifică speranța de viață.

ditiramb

Poem coral, cântec sau imn în Grecia antică. A apărut în jurul sec. VII î.Hr., în cântecele spontane ale participanților la sărbătorile închinate lui Dionysos. A devenit o specie literară recunoscută spre sfârșitul sec. VI î.Hr. Printre autorii de ditirambi s-au numărat Arion și Pindar. Prin 450 î.Hr., poemele deveniseră din ce în ce mai grandilocvente și pretențioase, iar ditirambul a intrat în declin.

Ditters von Dittersdorf, Carl

(02.11.1739, Viena, Austria – 24.10.1799, castelul Rothlhotta, Neuhof, Boemia)

Compozitor austriac. Violonist remarcabil încă din copilărie, a fost capelmaistru la curtea prințului-episcop de Breslau între 1770 și 1795. Deși în 1773 împărăteasa i-a acordat un titlu nobiliar, se pare că a refuzat oferta de a deveni capelmaistru al curții imperiale din Viena. Fiind extrem de prolific, a compus cca 120 de simfonii, 40 de concerte (multe pentru vioară), lucrări corale religioase și multe piese de muzică de cameră. Cele mai importante sunt cele cca 40 de lucrări pentru scenă, în special singspielurile sale, printre care *Doctorul și farmacistul* (Doktor und Apotheker, 1786) și *Dragostea în azilul de nebuni* (Die Liebe im Narrenhause, 1787).

diuretic

Medicament care mărește producerea cantității de urină. Diureticele ajută la eliminarea excesului de apă, de săruri, otrăvuri și reziduuri ale metabolismului, servind astfel la ameliorarea edemelor, a crizelor de rinichi sau a glaucomului. Cele mai multe tipuri de diuretice produc scăderea cantității de fluid pe care nefronii îl reabsorb în sânge. Diureticele care permit corpului să rețină potasiul sunt folosite la pacienții cu hipertensiune sau congestie cardiacă.

Divali *sau* Diwali

În hinduism, sărbătoare religioasă de toamnă care durează cinci zile și care se ține în cinstea lui Lakshmi, zeița bogăției, sau, în Bengal, în cinstea zeiței Kali. În timpul sărbătorii, opaițe de lut aprinse sunt așezate pe balcoanele caselor și ale templelor sau sunt puse să plutească pe râuri și pâraie. Cea de-a patra zi a sărbătorii marchează începutul noului an, o perioadă în care se fac cadouri, se vizitează prietenii, se împodobesc casele și se poartă haine noi. Divali este celebrată atât de jainiști, cât și de sikhi.

Divan ad-hoc

Numele a două adunări cu caracter reprezentativ și constituțional, constituite în 1857 în Principatele Române (una la Iași și una la București), ca urmare a prevederilor Congresului de Pace de la Paris (1856). Alcătuite din reprezentanți ai clerului, ai marilor proprietari, ai orășenilor și ai țăranilor, scopul acestor adunări era afirmarea dorințelor românilor privitoare la organizarea viitoare a statului. La 7 și 9 octombrie 1857, cele două adunări elaborează rezoluțiile prin care se cereau respectarea drepturilor Principatelor și îndeosebi a autonomiei lor în cuprinderea vechilor lor capitulații încheiate cu Înalta Poartă în 1393, 1460, 1511 și 1634; unirea Principatelor într-un stat sub numele de România; prinț străin, cu moștenirea tronului, ales dintr-o dinastie domnitoare dintre cele europene și ai cărui moștenitori să fie crescuți în religia țării; neutralitatea pământului Principatelor; puterea legiuitoare încredințată Adunării Obștești, în care să fie reprezentate toate interesele nației. Folosind în avantajul lor o ambiguitate a textului Congresului de Pace de la Paris (prin care era impusă alegerea a doi domni, dar nu împiedica o persoană să candideze simultan în ambele țări), adunările ad-hoc au ales, în loc de doi domni, pe același, Alexandru Ioan Cuza, dar de două ori, la 5 ianuarie, respectiv 24 ianuarie 1859.

divergență

În matematică, operator diferențial aplicat unei funcții cu valoare de vector tridimensional. Rezultatul este o funcție care descrie o rată de schimbare. Divergența unui vector v este dată de formula: $div\ v = (dv_1/dx) + (dv_2/dy) + (dv_3/dz)$, unde v_1, v_2 și v_3 sunt componentele pe cele trei axe ale vectorului v, care reprezintă de obicei câmpul de viteză al unei curgeri fluide.

diverticul

Buzunar sau mic sac format în peretele unui organ important, de obicei esofagul, intestinul subțire sau intestinul gros (în cele mai multe cazuri). În intestinul gros, fecalele împinse în diverticul îl pot face să iasă în exterior spre peretele colonului, situație cunoscută drept diverticuloză, care nu manifestă nici un fel de simptome. În cazul bolii mai grave, numite diverticulită, acești saci se inflamează, provocând dureri și crampe, frisoane și uneori febră. Cazurile mai puțin grave necesită doar odihnă la pat, tratament cu antibiotice, clismă și o dietă ușoară. În cazurile grave, perforarea sau fisurarea peretelui colonului poate provoca peritonita. Fisurarea poate impune o operație de colostomie. Diverticulul Meckel, o malformație congenitală a intestinului superior care provoacă sângerare și inflamație, poate necesita, de asemenea, intervenție chirurgicală.

divertimento *sau* divertisment

Gen al muzicii de cameră din sec. XVIII, adesea ușor și distractiv, pentru instrumente cu coarde, instrumente de suflat sau ambele. Deși denumirea a fost folosită între 1750 și 1800 pentru a desemna o varietate de lucrări, aproape întotdeauna se referea la acele lucrări în care fiecare instrument cânta o singură bucată; aceasta putea să includă cvartete de coarde și chiar sonate pe claviatură.

dividend

Parte de câștig individual, distribuit acționarilor unei corporații sau unei companii, în funcție de numărul de acțiuni deținute. De obicei plătite cu bani gheață, dividendele pot fi distribuite și sub formă de acțiuni suplimentare. Acționarii preferențiali primesc un dividend preferențial, de obicei cu o rată fixă; acționarii obișnuiți primesc un procent din ceea ce rămâne după plătirea dividendelor către acționarii preferențiali.

dividende

Concept financiar și contabil. Dividendele sunt reprezentate de fiecare dintre cele trei valori distincte, dar înrudite: valoarea în bani a unei proprietăți sau dobânda asupra unei proprietăți, mai mare decât valoarea acesteia sau a garanțiilor; o dobândă de risc sau dreptul de proprietate asupra unei proprietăți; acțiunile obișnuite ale unei companii. În finanțele corporatiste, o ecuație simplă arată că valoarea totală a dividendelor se obține prin scăderea datoriilor companiei din valoarea profitului.

divinație

Interpretare a semnificației ascunse a evenimentelor și prezicere a viitorului. Divinația se întâlnește în toate societățile, vechi și moderne, deși metodele sale variază. În Occident, mediumurile pretind că au capacitatea înnăscută de a prezice viitorul, iar horoscopul, cititul în palmă și interpretarea cărților de tarot sunt cele mai populare metode de divinație. Printre alte metode se numără interpretarea viselor, identificarea de semne ale sorții în fenomene naturale, citirea în măruntaiele animalelor, aruncarea zarurilor și consultarea oracolelor. Divinația este considerată accesibilă doar persoanelor cu un har special, precum profeții, șamanii și magicienii. *Vezi* astrologie.

diviziunea muncii

Specializare în procesul de producție. Muncile complexe pot fi mai ieftine dacă sunt îndeplinite mai eficient de un număr mai mare de oameni, fiecare îndeplinind un număr mic de sarcini specializate, decât de o persoană care încearcă să execute singură întreaga muncă. Ideea că specializarea reduce costurile, și astfel și prețul plătit de consumator, este conținută în principiul avantajului comparativ. Diviziunea muncii este principiul fundamental care stă la baza liniei de asamblare din sistemul de producție în masă. *Vezi* Émile Durkheim.

divorț

Desfacere a unei căsătorii valide, care permite ulterior părților să se recăsătorească. În țările unde autoritatea religioasă este încă puternică și religia consideră căsătoria indisolubilă (de ex. romano-catolicismul, hinduismul), divorțurile sunt dificile și constituie cazuri izolate. În SUA, la începutul sec. XXI, aproape jumătate dintre căsătorii sfârșesc prin divorț, ceea ce clasifică SUA printre țările cu cea mai ridicată rată de divorțuri din lumea occidentală. Cele mai întâlnite cauze de divorț sunt absența din căminul familial, dependența de droguri sau alcool, adulterul, cruzimea, condamnarea pentru un delict, părăsirea familiei, dezechilibrele mentale și lipsa de sprijin.

Dix, Dorothea (Lynde)

(04.04.1802, Hampden, District of Maine, Massachusetts, SUA – 17.07.1887, Trenton, New Jersey)

Reformatoare americană în domeniul social. A fost preocupată de situația bolnavilor mental. În 1821 a deschis o școală de fete la Boston. În 1841 a început să predea la școala de duminică într-o închisoare, unde

a fost șocată văzând că bolnavii mental sunt închiși laolaltă cu răufăcătorii. Timp de 18 luni, a vizitat spitalele de boli mintale, iar în 1843 a prezentat Parlamentului din Massachusetts concluziile sale privind condițiile deplorabile din ospicii. După ce au fost luate măsuri, și-a extins campania și în alte state. Datorită efortului său, au fost construite spitale psihiatrice în 15 state și în Canada.

Dix, Otto

(02.12.1891, Untermhaus, Thuringia, Germania – 25.07.1969, Singen, Baden-Württemberg, Germania de Vest)

Pictor și gravor german. A studiat la academiile din Düsseldorf și din Dresda, experimentând impresionismul și dadaismul, după care a ajuns la expresionism. A expus o viziune personală de coșmar a realității sociale contemporane, descriind ororile războiului și depravarea unei societăți decadente, cu un puternic efect emoțional. În 1926 a fost numit profesor la Academia din Dresda, iar în 1931 a fost ales în Academia Prusacă. Lucrările sale antirăzboinice au stârnit mânia regimului nazist, ajungând să fie demis din funcțiile sale academice în 1933. Opera de mai târziu a fost marcată de misticism religios.

Părinții artistului, ulei pe pânză de Otto Dix, 1921; Öffentliche Kunstsammlung, Basel, Elveția

PRIN AMABILITATEA OFFENTLICHE KUNSTSAMMLUNG ȘI EMANUEL HOFFMAN-STIFTUNG, BASEL, ELVEȚIA; FOTO: HANS HINZ

Dixiecrat *sau* Democrații pentru Drepturile Statului

Facțiune de dreapta a Partidului Democrat la alegerile din 1948 din SUA. Dixiecrații s-au întâlnit la Birmingham, Alabama, într-o adunare organizată de sudiștii care se opuneau programului de drepturi civile al democraților. Cu această ocazie, l-au desemnat pe guvernatorul Carolinei de Sud, Strom Thurmond, drept candidat la președinție. Acesta a primit peste un milion de voturi la alegerile din 1948 și a câștigat majoritatea în patru state.

dixieland *sau* jazz New Orleans

Stil de jazz care conține improvizații colective și solo, interpretate de un ansamblu mic. Termenul este atribuit trupelor de pionieri ai jazzului din New Orleans, deși mulți critici consideră că el descrie mai bine muzica instrumentiștilor albi din Chicago, ca Jimmy Mc Partland și Bud Freeman sau Frank Teschemacher. Primele trupe de jazz s-au dezvoltat din ragtime și din trupele de fanfară din New Orleans, conținând și elemente de blues. În primele trupe de jazz, cum erau cele conduse de King Oliver și Jelly Roll Morton, trompeta sau cornetul interpretau partea melodică, iar clarinetul și trombonul asigurau acompaniamentul bazat pe structura armonică a piesei. Tensiunea creată de soliști constrastează cu refrenele mai lente cântate de întregul grup. Se cântă în ritm de doi timpi, ceea ce dă impresia unei cacofonii vesele cu tempouri rapide sau cu tonalități triste. Grupurile dixieland conțin de obicei banjo, tubă și tobe.

Dixon, Joseph

(18.01.1799, Marblehead, Massachusetts, SUA – 15.06.1869, Jersey City, New Jersey)

Inventator și fabricant american. În mare parte autodidact, în 1827 a inițiat folosirea revoluționară în industrie a grafitului, prin fabricarea de creioane cu plumb, lustru de sobă și lubrifianți. A descoperit că recipientele de grafit rezistă la temperaturi mari și a patentat containerele de grafit pentru producerea de oțel și vase. În 1850 a construit o oțelărie de containere în Jersey City. De asemenea, a făcut experimente în materie de fotografie și fotolitografie și a inventat o tehnică de fabricare a bancnotelor color care să prevină contrafacerile.

Dixon, Willie *născut* William James

(01.07.1915, Vicksburg, Mississippi, SUA – 29.01.1992, Burbank, California)

Muzician american care a influențat apariția bluesului electric și a muzicii rock. În 1936, Dixon s-a mutat din Mississippi la Chicago, a câștigat trofeul Mănușa de Aur la campionatul de box al statului Illinois și a început să-și vândă cântecele. A cântat la contrabas în câteva formații, apoi s-a angajat la Chess Records. Printre compozițiile sale vioaie, pe care le vindea cu numai 30 de dolari, se numără *Little Red Rooster*, *You Shook Me* și *Back Door Man*; multe au fost preluate mai târziu de Muddy Waters, Elvis Presley și Rolling Stones. Dixon a făcut numeroase turnee în SUA și în Europa.

dizenterie

Tulburare intestinală infecțioasă caracterizată prin inflamare, crampe, dureri abdominale și diaree ce conține sânge și mucus. Dizenteria poate apărea ca urmare a consumului de hrană sau de apă contaminate cu materii fecale, adesea de către indivizi infectați care nu s-au spălat pe mâini. Dizenteria bacilară (shigellosis),

cauzată de bacteria *Shigella*, poate evolua lent sau poate fi bruscă, acută și fatală. Pierderea de fluide duce la deshidratare. Stadiile avansate conduc la ulcerația cronică a intestinului gros. Se tratează prin administrarea de antibiotice, prin hidratare, iar uneori prin transfuzii de sânge. Dizenteria amibică, provocată de amiba *Entamoeba histolytica*, are două forme, una foarte asemănătoare cu dizenteria bacilară, iar cealaltă, cronică și intermitentă, uneori cu ulcerații ale intestinului gros. Se tratează cu medicamente care distrug amibele.

Djibouti

Oraș-port, 383 000 loc. (1995), capitală a statului Djibouti. Situat pe malul sudic al golfului Tadjoura din golful Aden, a fost întemeiat de francezi în 1888 și a devenit capitală a Somaliei Franceze în 1892. Legat de orașul Addis Abeba în 1917 printr-o cale ferată, în 1949 a devenit port liber. Viața economică a orașului și a țării depinde de situația orașului ca punct de tranzit pe mare, mai ales pentru comerțul dintre Ethiopia și Marea Roșie. Orașul este construit pe trei înălțimi legate prin cheiuri, iar arhitectura reprezintă un amestec de vechi și modern. Seceta și războiul din anii 1980 și începutul anilor 1990 au adus aici mulți refugiați din Somalia și din Ethiopia, sporind numărul de locuitori.

Djibouti *denumire oficială* Republica Djibouti *anterior (1967–1977)* Teritoriul Francez al Populațiilor Afar și Issa

Stat în E Africii, situat pe malul golfului Aden, la intrarea în Marea Roșie. Suprafața: 22 999 kmp; 476 000 loc. (2002). Capitala: Djibouti. Peste jumătate din locuitori sunt de origine issa și fac parte din clanuri somaleze înrudite. Afarii reprezintă aproape o treime; restul sunt arabi yemeniți și europeni, majoritatea francezi. Limbile oficiale: franceza și araba. Religia: islamică (predominant sunnită). Moneda: francul djiboutian. Djibouti este împărțit în trei regiuni principale: câmpia de pe coastă, podișurile vulcanice din S și centrul țării și lanțurile muntoase din N, care ating 2 028 m pe vârful Moussa (Mousa). Pământul este în general deșertic: fierbinte, uscat și necultivat; mai puțin de 1% este arabil. Djibouti are o economie de piață în curs de dezvoltare, bazată aproape în întregime pe comerț și servicii comerciale, toate concentrate în jurul capitalei Djibouti. Țara este o republică cu o singură cameră legislativă, iar președintele este șeful statului și al guvernului. Întemeiată în jurul sec. III î.Hr. de către strămoșii arabi ai afarilor, țara a fost populată mai târziu de issaii somalezi. În 825 d.Hr., misionarii au adus în zonă religia islamică. Arabii au controlat comerțul din această regiune până în sec. XVI. În 1888, țara a devenit protectoratul francez al Somaliei Franceze. În 1946 a devenit teritoriu francez de peste mări, iar în 1977 și-a obținut independența. La sfârșitul sec. XX, a primit refugiați din războiul etiopiano-somalez și din conflictele civile din Eritreea. În anii 1990, a trecut printr-o perioadă de instabilitate politică.

Djilas, Milovan

(12.06.1911, Podbišće, Muntenegru – 20.04.1995, Belgrad, Serbia)

Om politic și scriitor iugoslav. Opoziția sa față de regimul de dictatură regală din Iugoslavia i-a adus o condamnare la

închisoare (1933–1936). În 1938 a intrat în Comitetul Central al Partidului Comunist Iugoslav, iar în 1940, în biroul politic. În Al Doilea Război Mondial, a jucat un rol important în rezistența antigermană a partizanilor. În 1953 a devenit președinte al Adunării Federale a Poporului, dar criticile aduse partidului și îndemnurile sale la liberalizare au dus la excluderea sa din toate funcțiile politice de către Tito. A fost arestat de mai multe ori, după ce cărțile sale, în care critica comunismul, printre care *Noua clasă* (1957), au apărut în Occident.

djinn

În mitologia arabă, orice spirit supranatural, dar nu tot atât de puternic ca îngerii sau diavolii. Spirite rele ale aerului sau focului, djinnii puteau lua înfățișare animală sau umană și puteau locui în obiecte neînsuflețite sau sub pământ. Aveau aceleași necesități fizice ca și oamenii și puteau fi uciși, dar nu se supuneau constrângerilor fizice. Marea lor plăcere era să-i pedepsească pe oamenii care le făceau rău, dar persoanele care cunoșteau ritualurile magice potrivite se puteau folosi de djinni în avantajul lor. Djinnii sunt personaje populare în folclor, mai ales în povestea lui Aladin din ciclul *O mie și una de nopți*.

dobândă

Preț plătit pentru folosirea unui credit sau a unor bani. Dobânda este reprezentată sub formă de procent din suma de bani împrumutată, iar valoarea ei se calculează anual. Dobânda este impusă de creditor ca o formă de plată care să compenseze pierderile financiare suferite pe o anumită perioadă de timp. Rata dobânzii reprezintă riscul de împrumut și este mai mare pentru împrumuturile cu un grad crescut de risc, raport cunoscut sub denumirea de tranzacție risc/compensație. Ca și prețurile bunurilor și serviciilor, ratele dobânzilor se modifică în funcție de cerere și ofertă. Printre teoriile care explică necesitatea dobânzilor se numără teoria timp–preferință, potrivit căreia dobânda ilustrează implicarea în activități mai productive, dar mai solicitante ca timp, și teoria lui John Maynard Keynes despre lichiditate, potrivit căreia dobânda reprezintă necesitatea de a cheltui anumite lichidități pentru onorarea unei obligații contractuale ce nu implică lichidități. Ratele dobânzilor pot fi folosite ca instrumente de implementare a unei politici monetare. Un nivel ridicat al ratelor dobânzilor poate sufoca economia, deoarece este mai dificil pentru consumatori, afaceri și cumpărătorii de imobile să asigure împrumuturile. Pe de altă parte, ratele mai mici ale dobânzilor tind să stimuleze economia și să încurajeze atât investițiile, cât și consumul.

doberman pinscher

Rasă de câini creată la sfârșitul sec. XIX în Apolda, Germania, de către crescătorul de câini Louis Doberman. Acest câine suplu, agil și puternic măsoară 61–71 cm înălțime și cântărește 27–40 kg. Are blană scurtă, neagră, lucioasă, cafenie sau roșcată, cu pete arămii pe cap, gât, piept, la baza cozii sau pe labe. Dobermanii sunt cunoscuți drept câini curajoși, vioi, loiali și inteligenți. Sunt folosiți de către forțele de poliție și de armată pentru pază sau pot fi folosiți drept câini însoțitori pentru nevăzători.

Döblin, Alfred

(10.08.1878, Stettin, Germania – 26.06.1957, Emmendingen, lângă Freiburg im Breisgau)

Romancier și eseist german. A studiat medicina la universitățile din Berlin și Freiburg, specializându-se în psihiatrie. Primul său roman, *Cele trei salturi ale lui Wang-lun* (Die drei Sprünge des Wang-Lun, 1915), descria înăbușirea unei răscoale în China. Cea mai cunoscută operă a sa, *Berlin Alexanderplatz* (1929), este un roman expresionist ce dramatizează viața nefericită a clasei muncitoare într-o structură socială aflată într-un proces de dezintegrare. Originea sa evreiască și convingerile socialiste l-au obligat să părăsească Germania când naziștii au venit la putere. A fugit în Franța (1933), apoi în SUA (1940), stabilindu-se la Paris la începutul anilor 1950.

Dobrogea

Teritoriu situat între fluviul Dunărea și Marea Neagră, în România. A fost locuit din timpuri străvechi de geți și sciți. Este străjuit la N de masivul Dobrogei (Munții Măcinului, munți scunzi, tociți), înconjurat de podișuri larg vălurite (Podișul Tulcei, Podișul Babadag, Podișul Casimcei), întrerupte de depresiuni. La NE se situează delta Dunării și la S un podiș tabular. Clima este continentală secetoasă, cu excepția țărmului marin. În partea sa estică, regiunea este bordată de o salbă de stațiuni pe litoralul Mării Negre, unele turistice (Costinești, Mamaia, Saturn, Venus, Aurora, Jupiter, Neptun, Olimp), cu plaje întinse, nisipuri și ape sărate, altele în care se pot face multiple tratamente medicale (Mangalia, Eforie Sud, Techirghiol și Eforie Nord). Locuită din Paleoliticul mijlociu și colonizată ulterior de greci, Dobrogea a intrat în componența

statului dac condus de Burebista, a fost cucerită de romani și apoi de bizantini. În timpul lui Mircea cel Bătrân a fost parte componentă a Țării Românești. S-a aflat sub dominație turcească până în 1878, când a revenit în componența României. Pământul Dobrogei este presărat cu monumente arheologice (cetățile Tomis, Callatis și Histria din sec. VII î.Hr. și cele de la Enisala și Mahmudia, complexul de la Adamclisi cu monumentul Tropaeum Traiani etc.), cu rezervații naturale forestiere, de dune și speologice (peșterile Gura Dobrogei, La Adam și Limanu, cu relicve preistorice) și este îmbogățită de câteva podgorii celebre (Murfatlar, Niculițel, Sarichioi).

Dobrogeanu-Gherea, Constantin
născut **Solomon Katz**

(21.05.1855, Slavianka, Ucraina – 07.05.1920, București, România)

Critic literar și sociolog român. Descendent al unei familii de mici negustori evrei, și-a însușit încă din timpul studenției la Harkov, Ucraina, ideile narodniciste. Din cauza participării la activități revoluționare conspirative, a fost obligat să se refugieze în România, la Iași, apoi la București. Aici a jucat un rol însemnat în organizarea cercurilor socialiste și la editarea primelor publicații de orientare socialistă, *România viitoare* (1880) și *Contemporanul* (1881–1891). A scris articole și broșuri de propagandă a ideilor socialiste și a marxismului (*Anarhism și socialism*, 1887; *Din ideile fundamentale ale socialismului științific*, 1906), de explicare a materialismului prin contrapondere cu anarhismul, nihilismul și idealismul metafizic. Prin articolele de critică literară, introduce o perspectivă socială în interpretarea artei și a literaturii, desprinsă din teoria determinismului lui H. Taine și din ideologia marxistă, justificând creația artistică drept produsul talentului creatorului și al mediului social din care acesta provine (*Tendenționismul și tezismul în artă*, 1887). Aceste idei au stat și la originea polemicii pe care a dus-o cu Titu Maiorescu, susținătorul teoriei despre impersonalitate în artă. A fost ales membru post-mortem al Academiei Române (1948).

Constantin Dobrogeanu-Gherea

Dobrogei, Podișul ~

Podiș în SE României, între fluviul Dunărea (V) și Marea Neagră (E). Este împărțit în trei subunități structurale, diferite atât prin fundament, cât și prin cuvertura sedimentară de suprafață: Podișul Dobrogei de N – cu înălțimi de 150–400 m, cu un fundament constituit din formațiuni paleozoice străbătute de mase granitice și acoperite de depozite sedimentare; Podișul Dobrogei Centrale sau Podișul Casimcei – cu altitudini cuprinse între 150 și 300 m, constituit din șisturi verzi în fundament, peste acestea aflându-se formațiuni sedimentare jurasice și cretacice; Podișul Dobrogei de S – care corespunde în fundament unui soclu rigid cristalin, de platformă, peste care se află depozite extinse de gresii și calcare acoperite de o cuvertură de loess. Vegetația este cea specifică stepei. Se caracterizează printr-o activitate viticolă intensivă (podgoriile Murfatlar, Ostrov).

Dobrovsky, Josef

(17.08.1753, Gyarmat, Ungaria – 06.01.1829, Brno, Moravia, Imperiul Austriac)

Lingvist ceh. Hirotonisit preot în anul 1786, a putut să se dedice studiului după 1791, la Praga, grație unui protector aristocrat. Dorința de a aprofunda textul Bibliei l-a obligat să studieze slavona și apoi limbile slave. A fost un cercetător important al literaturii și limbii cehe, publicând lucrări precum *Istoria limbii și literaturii cehe* (1792). Gramatica limbii cehe compusă de el, intitulată *Sistem de învățare a limbii cehe* (1809), a ajutat la fixarea standardului limbii literare cehe, iar gramatica limbii slavone (1822) a pus temelia lingvisticii comparate a limbilor slave.

Dobzhansky, Theodosius
născut **Feodosi Grigorievici Dobrjanski**

(25.01.1900, Nemirov, Ucraina, Imperiul Rus – 18.12.1975, Davis, California, SUA)

Genetician american de origine ucraineană. A emigrat în SUA în 1927 și a predat la Caltech, Universitatea Columbia și Universitatea Rockefeller. A pus bazele unei teorii care combina evoluționismul lui Darwin cu genetica mendeliană, schimbând concepția acceptată până atunci, conform căreia selecția naturală ar produce cel mai bun rezultat posibil, iar schimbările sunt rare și încete, imposibil de detectat într-o singură generație. A făcut observații asupra variației genetice la populațiile sălbatice de *Drosophila* și a descoperit că, într-o populație dată, unele gene sunt mult modificate în mod regulat odată cu anotimpurile anului.

Dochia *sau* Baba Dochia

Personaj mitologic românesc. Numele pare a proveni din calendarul bizantin, care, pe 1 martie, o celebrează pe Sfânta martiră Evdokia. Mitul Babei Dochia este unul dintre cele mai frumoase și importante mituri autohtone, cunoscând mai multe variante. Sunt considerate zile ale Babei Dochia, și cele mai capricioase din an, zilele cuprinse între întâi martie, început de an în vechiul calendar autohton, și nouă martie, ziua echinocțiului de primăvară în calendarul iulian. În una dintre variante, Baba Dochia este o soacră răutăcioasă care își pedepsește nora dându-i o sarcină imposibilă. Cu ajutorul unei flori miraculoase pe care i-o oferă Iisus (sau Mărțișor), fata îndeplinește sarcina, iar Dochia, văzând floarea, crede că a sosit vremea să plece cu oile la munte. Își leapădă pe rând cele 12 cojoace de iarnă, dar vremea repede schimbătoare o prinde în ger și aceasta îngheață, prefăcându-se în stâncă, împreună cu oile sale. Într-o altă variantă, pornind de la o etimologie populară (Dochia = Dacia), Gh. Asachi a imaginat un mit etnogenetic românesc, în care Dochia este prezentată ca fiică a lui Decebal, urmărită în munți de către împăratul Traian și preschimbată în stâncă de zeul Zalmoxis.

Doctorow, E(dgar) L(aurence)

(n. 06.01.1931, New York, New York, SUA)

Romancier american. A lucrat mai întâi ca redactor, apoi a predat la diferite colegii și universități. Romanele sale de succes au avut ca subiect principal clasa muncitoare și dezmoșteniții deceniilor trecute din America. *Cartea lui Daniel* (The Book of Daniel, 1971) vorbește despre cazul de spionaj Rosenberg. *Ragtime* (1975; ecranizată în 1981) conține personaje reale din America de la începutul sec. XX. *Lacul cufundarilor* (Loon Lake, 1980), *Bâlciul lumii* (World's Fair, 1985) și *Billy Bathgate* (1989; ecranizat în 1991) examinează Marea Depresiune și consecințele acesteia. Acțiunea din *Stația de apă* (The Waterworks, 1994) se petrece în New Yorkul sec. XIX.

doctrina afectivității
în germană **Affektenlehre**

În muzică, teorie estetică din perioada barocă. Sub influența retoricii clasice, se susținea că scopul principal al muzicii este de a produce emoții. La sfârșitul sec. XVII, părțile unei piese muzicale erau în mod obișnuit organizate în jurul unei singure emoții (unitate afectivă), aceasta rezultând din lipsa de contraste puternice și ritmuri repetitive, caracteristice muzicii baroce. Au fost făcute mai multe încercări de a efectua liste sistematice ale efectelor emoționale produse de diferite game și figuri, dar nu s-a ajuns la un consens.

document negociabil

În finanțe, document transferabil (de ex. bancnotă, cec, ordin de plată) care conține o asigurare sau un ordin necondiționat de plată a unei sume specificate proprietarului acesteia, la cerere sau la o anumită dată. În Statele Unite, Codul Comercial Unitar administrează documentele negociabile.

documentar

Film care prezintă fapte reale, în scopuri educaționale și de divertisment. Documentarul lui Robert Flaherty *Nanook din Nord* (Nanook of the North, 1922) este considerat prototipul genului. În anii 1930, realizarea de documentare a fost influențată de John Grierson, prin *Hoinarii* (Drifters, 1929), și de Pare Lorentz, prin *Plugul care a desțelenit câmpiile* (The Plow That Broke the Plains, 1936). În perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, filmele documentare au reprezentat un valoros instrument de propagandă, folosit de toate taberele. Leni Riefenstahl a creat documentare de propagandă nazistă cu un impact estetic puternic în anii 1930. SUA au realizat filme precum serialul lui Frank Capra *De ce luptăm* (Why We Fight, 1942–1945), iar Marea Britanie a produs *Londra rezistă* (London Can Take It, 1940) și *Victorie în deșert* (Desert Victory, 1943). Popularitatea documentarelor de televiziune în anii 1960 și 1970 a determinat producerea unor miniseriale TV, precum *Războiul Civil* (Civil War, 1990), de Ken Burns.

Dodge, Mary Mapes
născută **Mary Elisabeth Mapes**

(26.01.1831, New York, New York, SUA – 21.08.1905, Onteora Park, New York)

Autoare americană. Rămasă văduvă, cu doi copii mici, a început să scrie povestiri pentru copii. Primul său volum, *Povestiri din Irvington* (Irvington Stories, 1864), a fost urmat de *Hans Brinker sau Patinele de argint* (Hans Brinker; or, The Silver Skates, 1865), care a devenit o carte clasică pentru copii. În 1873, a fost numită redactor al noii reviste pentru copii *St. Nicholas*; succesul acesteia s-a datorat standardelor înalte, care au atras colaborarea cu scriitori ca Mark Twain, Louisa May Alcott, Robert Louis Stevenson și Rudyard Kipling.

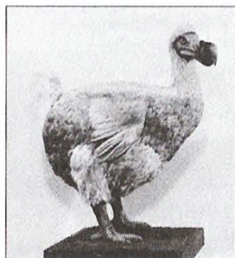
Dodge, William E(arl)

(04.09.1805, Hartford, Connecticut, SUA – 09.02.1883, New York, New York)

Întreprinzător american în domeniul minelor. La început comercializa marfă, după care, în 1833, a fondat o firmă de intermediere a comerțului de metale, Phelps, Dodge & Co., împreună cu socrul său, Anson G. Phelps. Curând, afacerea lor a devenit profitabilă. Dodge a făcut alte investiții în terenuri împădurite, mori, mine de fier și de cupru. După ce a cumpărat mina Copper Queen din Arizona în 1882, compania a devenit un mare concern minier american, iar astăzi Phelps Dodge Corp., mult diversificată, este unul dintre cei mai mari producători de cupru din lume.

dodo

Pasăre alergătoare (*Raphus cucullatus*), în prezent dispărută, care trăia în insulele Mauritius. A fost observată pentru prima oară de marinarii portughezi pe la 1507. Oamenii și animalele pe care ei le-au introdus au exterminat pasărea dodo până în 1681. Pasărea cântărea cca 23 kg și avea penaj gri-albăstrui, cap mare, cioc negricios cu vârf roșu și încovoiat, lung de 23 cm, aripi mici, picioare galbene și solide și un smoc de pene lungi, ondulate în partea posterioară. Singuraticul-de-Réunion (*R. solitarius*), de asemenea dispărut, era probabil o varietate albă a păsării dodo. Se mai păstrează în muzee exemplare împăiate și schelete ale păsării dodo.

Reconstituire a unei păsări dodo (*Raphus cucullatus*)

MUZEUL DE ISTORIE NATURALĂ PEABODY, UNIVERSITATEA YALE

Dodoma

Oraș, 189 000 loc. (1995), în Tanzania. Desemnat drept capitala țării în 1976, orașul așteaptă încă transferul complet al funcțiilor oficiale din Dar es Salaam, vechea capitală. Situat într-o zonă agricolă slab populată, la o altitudine de 1 135 m, este centrul comercial al regiunii. Economia se bazează pe prelucrarea lemnului, fabricarea mobilei și producerea de băuturi, alimente, săpun și petrol.

Dodona

Sanctuar al zeului grec Zeus, situat în Epir. Menționat de Homer, era locul unui oracol ale cărui mesaje erau transmise cu ajutorul foșnetului frunzelor sau al altor sunete din natură. De asemenea, tot acolo exista un gong din bronz, care răsuna în bătaia vântului.

Doe, Samuel K(anion)

(06.05.1950/1951, Tuzon, Liberia – 9/10.09.1990, Monrovia)

Militar și șef de stat liberian (1980–1990). Ca membru al grupului etnic krahn, Doe a condus o lovitură de stat care l-a răsturnat pe președintele William Tolbert (1913–1980) în anul 1980. Până în 1984 a suspendat constituția Liberiei, iar în 1985 a câștigat alegerile prezidențiale, despre care se crede că au fost fraudate. Regimul său a fost considerat brutal și corupt, iar viața i-a fost permanent amenințată de tentative de asasinat. Doe a fost prins și ucis în timpul războiului civil izbucnit în 1989.

Doenitz, Karl

Vezi Dönitz, Karl

Doesburg, Theo van

născut **Christian Emil Maries Kupper**

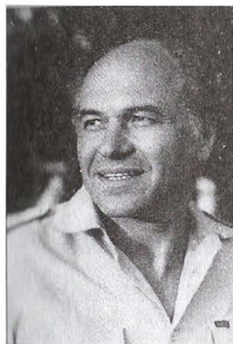
(30.08.1883, Utrecht, Olanda – 07.03.1931, Davos, Elveția)

Pictor, decorator și teoretician olandez al artei. Atras inițial de teatru, a început să picteze în 1900, sub influența postimpresionismului și a fovismului. După ce l-a întâlnit pe Piet Mondrian în 1915, s-a îndreptat spre abstracțiunea geometrică. A contribuit la fondarea grupului De Stijl și a periodicului de avangardă *De Stijl*. A susținut stilul geometric, apreciat la Bauhaus, unde a predat pentru scurtă vreme, influențându-i pe Le Corbusier, Walter Gropius și Ludwig Mies van der Rohe. În 1926, a scris manifestul *Despre stil* (De Stijl), iar în 1930 s-a mutat la Paris, atelierul său devenind centrul mișcării.

Doga, Eugen

(n. 01.03.1937, Mocra, Dubăsari, Republica Moldova)

Compozitor român din Republica Moldova. A studiat la Școala de Muzică din Chișinău (1951–1955), apoi la Conservatorul de Stat din Chișinău (1955–1960), la clasa de violoncel, și la Institutul de Arte Gavriil Musicescu din Chișinău (1960–1965), la clasa de compoziție. Și-a început cariera de muzician ca violoncelist în Orchestra pentru Televiziune și Radiodifuziune, încă din perioada studenției (1957–1962). A predat apoi ca profesor la Școala de Muzică din Chișinău (1962–1967) și a fost membru al colegiului redacțional și de repertoriu al Ministerului Culturii al RSS Moldovenești (1967–1972). Domeniul în care s-a afirmat

Eugen Doga

cu vigoare și care i-a adus notorietatea internațională este arta componistică. A debutat în 1963 cu un cvartet de coarde, pentru a se impune prin multiple vocații și disponibilități. Cultivă câteva genuri: simfonic (*Mama,* poem simfonic), vocal-simfonic (cantata *Curcubeul alb*), cameral-instrumental (cvartete de coarde), cameral-vocal (numeroase lieduri și romanțe), scenic (baletul *Luceafărul*), cântece de estradă. A semnat coloana sonoră a filmelor *Lăutarii, Șatra, Blânda și tandra mea fiară, Maria Mirabela*. Este membru al Academiei de Științe din Republica Moldova (1992).

doge

Cel mai înalt funcționar al Republicii Venețiene, între sec. VIII și XVIII. Funcția a apărut în vremea în care orașul era supus Imperiului Bizantin și a devenit permanentă în sec. VIII d.Hr. Dogele era ales din rândul familiilor conducătoare ale Veneției și deținea funcția pe viață. Avea puteri extinse, după cum s-a văzut în timpul domniei lui Enrico Dandolo (1192–1205), deși, începând cu sec. XII, aristocrația a limitat autoritatea dogelui. Sub domnia lui Francesco Foscari (1423–1457), Veneția a făcut primele cuceriri pe teritoriul Peninsulei Italice. Ultimul doge a fost detronat în 1797, când Napoleon a cucerit N Italiei.

Dogen

(1200–1253)

Călugăr budist japonez care a adus preceptele sōtō zen din Japonia în China. Orfan de la vârsta de șapte ani, a devenit călugăr la 13 ani. A studiat în China cu un maestru zen, Rujing, între 1223 și 1227, apoi cu Eisai. S-a întors în Japonia, unde a predat meditația zen, petrecându-și ultimii ani din viață la templul Eihei, pe care l-a întemeiat.

dogoni

Populație din regiunea centrală de podiș a statului Mali, a cărei limbă este înrudită cu cele din familia niger-congo. Dogonii sunt în număr de cca 450 000, având agricultura ca ocupație de bază. Locuiesc în sate, în case de lut, construite adesea pe suprafața stâncilor. Sunt renumiți pentru sculpturile lor în lemn, ca și pentru obiectele realizate din metal și din piele.

Doha *în arabă* Ad-Dawhah

Oraș, 264 009 loc. (1997), capitala statului Qatar. Situat pe coasta estică a peninsulei Qatar, în oraș se află concentrată aproape trei sferturi din populația țării. A fost multă vreme centrul pirateriei din Golful Persic. S-a dezvoltat dintr-un mic sat, devenind capitala Qatarului independent în 1971. Orașul a fost amplu modernizat. Clădirea guvernului a fost construită în 1969, pe un teren recuperat de sub apele mării. Rezerva de apă este obținută prin distilarea apei marine. Portul cu apă adâncă, construit în anii 1970, adăpostește vase care navighează pe ocean.

Doherty, Peter Charles

(n. 15.10.1940, Australia)

Imunolog și patolog australian. A obținut doctoratul la Universitatea din Edinburgh. Alături de Rolf Zinkernagel, a descoperit cum celulele T de la șoareci, infectate cu un virus al meningitei, distrug doar celulele șoarecilor din aceeași linie ereditară. A arătat că aceste celule T trebuie să recunoască doar două semnale ale unei celule infectate – unul de la virus și unul de la antigenii proprii celulei – pentru a o distruge. Pentru această nouă abordare a mecanismelor generale ale imunității celulare, obținută datorită cercetării lor, cei doi au primit Premiul Nobel în 1996.

Doinaș, Ștefan Augustin *născut* Ștefan Popa

(26.04.1922, Cheveciu, Arad, România – 25.05.2002, București)

Poet, eseist și traducător român. A studiat în satul natal, apoi la Arad și Sibiu, unde s-a înscris la Facultatea de Medicină, dar încă din primul an a frecventat și cursurile Facultății de Litere și Filozofie. În 1944 s-a transferat la această facultate, unde l-a avut ca profesor pe Lucian Blaga și unde a dobândit licența. A debutat în 1939 în *Jurnalul literar,* iar în 1947 a câștigat Premiul Lovinescu pentru volumul *Alfabet poetic,* care avea să vadă lumina tiparului abia în 1978, pentru că poetul a fost trimis în închisoare din cauza convingerilor sale politice. Debutul în volum a avut loc în 1964, cu *Cartea mareelor*. Alte volume: *Omul cu compasul, Seminția lui Laocoon, Papyrus, Hesperia*. A tradus din marii poeți străini, începând cu *Faust* de Goethe și terminând cu poemele lui Mallarmé și Paul Valéry. A fost redactor-șef al revistei *Secolul XX,*

apoi președintele fundației cu același nume. A fost membru al Cercului Literar de la Sibiu și membru al Academiei Române (1992). În 1958 s-a căsătorit cu Irinel Liciu, primă-balerină a Operei Române, care s-a sinucis imediat după moartea poetului, încheind una dintre cele mai frumoase povești de iubire din cultura română.

Doja, Gheorghe

(1470, Voievodatul Transilvaniei – 20.07.1514, Timișoara)

Mic nobil secui, înnobilat pentru faptele sale de arme din timpul luptelor antiotomane. Inițial mercenar, a ajuns căpetenia unei oștiri organizate de papa Leon X pentru o cruciadă (1514), ulterior anulată. Zecile de mii de țărani care au răspuns chemării lui, adunați într-o tabără militară în apropiere de Buda, au fost lăsați fără surse de hrană și fără echipament, transformându-se treptat în răsculați care refuzau să se disperseze sau să revină pe pământurile nobililor pentru strângerea recoltei. Cete puternice s-au îndreptat în diferite direcții, atacând castelele nobililor. Programul răscoalei prevedea împărțirea domeniilor bisericești, libertate și dreptate. Răscoala s-a extins, au avut loc lupte la Cenad și în Crișana. Mii de nobili au fost uciși, sute de conace arse. Cetățile Arad, Lippa și Vilàgros au căzut în mâinile răsculaților conduși de Doja. În fața pericolului care amenința chiar și cetatea Buda, forțele nobiliare s-au organizat sub conducerea voievodului Ioan Zápolya, răscoala fiind înfrântă lângă Timișoara. Capii rascoalei au fost capturați, iar la 20 iulie a avut loc supliciul acestora. Doja a fost așezat pe un tron de fier înroșit la foc, pe cap i s-a pus o coroană de fier înroșită în foc, iar trupul i-a fost sfârtecat în patru bucăți, pe care locotenenții săi au fost siliți să le mănânce.

dolar-de-nisip

Denumire comună pentru speciile de echinoderme din ordinul *Clypeastroida*, clasa *Echinoidea*, care au corpul de forma unei monede cu marginile subțiri. Din centrul suprafeței dorsale se desprind cinci „petale". Se ascunde în nisip, hrănindu-se cu particule organice care plutesc spre gura situată în centrul suprafeței ventrale. Corpul este acoperit de spini minusculi folosiți pentru săpat și deplasare. Exoscheletele de *Echinarachnius parma* (dolarul-de-nisip comun) care ajung pe plajele Americii de Nord și ale Japoniei au un diametru de 5–10 cm.

Dole, Bob *născut* Robert J(oseph)

(n. 22.07.1923, Russell, Kansas, SUA)

Om politic american. A fost grav rănit în Al Doilea Război Mondial. S-a vindecat de paralizia totală, dar nu și-a mai putut folosi mâna dreaptă. S-a întors în Kansas, a absolvit dreptul și a devenit funcționar al acestui stat. A fost ales în Camera Reprezentanților (1961–1969). Între 1969 și 1996 a făcut parte din Senatul SUA. A participat la cursa prezidențială din 1976, alături de Gerald Ford, dar a pierdut. A devenit lider al majorității din Senat (1984–1986) și lider al minorității în 1987. În 1996 s-a retras din Senat pentru a-și organiza campania prezidențială. A fost nominalizat de către republicani, dar a fost învins de William Jefferson Clinton. Soția sa, Elizabeth Hanford Dole (n. 1936), a candidat fără succes la nominalizarea republicană din 2000.

Dole, Sanford Ballard

(23.04.1844, Honolulu, Insulele Hawaii – 09.06.1926, Honolulu)

Om politic hawaiian. Provenit dintr-o familie de misionari americani, a făcut parte din corpul legislativ hawaiian (1884–1887), apoi a lucrat la Curtea Supremă de Justiție a statului (1887–1893). A condus un comitet format din industriașii locali ai zahărului, care au îndepărtat-o pe regina Liliuokalani și au cerut anexarea la Statele Unite; ulterior, a fost primul președinte al Republicii Hawaii, în perioada 1894–1900. Președintele Grover Cleveland a blocat anexarea și a cerut revenirea reginei, dar Dole a făcut presiuni în favoarea anexării, care, în cele din urmă, a fost încununată de succes. A mai fost guvernator al Teritoriului Hawaiian (1900–1903), apoi a devenit judecător federal districtual (1903–1915).

Dolin, Sir Anton *născut* Sydney F.P.C. Healey-Kay

(27.07.1904, Slinfold, Sussex, Anglia – 25.11.1983, Paris, Franța)

Dansator și coregraf britanic. În anul 1921 a intrat în compania Ballets Russes, unde a fost prim-solist. În anii 1930 și 1940, a contribuit la formarea mai multor trupe de balet. În 1949, alături de partenera sa, Alicia Markova, a întemeiat compania care a precedat Baletul Festival din Londra, al cărei director artistic și prim-balerin a fost până în 1961. A interpretat roluri principale în *Trenul albastru* (Le train bleu), *Iov* (Job) și *Barbă-Albastră* (Bluebeard), a realizat coregrafia unor opere, precum *Capriccioso*

(1940), *Epoca romantică* (The Romantic Age, 1942) și *Variațiuni pentru patru* (Variations for Four, 1957), și a scris mai multe cărți.

dolină

Depresiune formată prin dizolvarea straturilor de calcar de apele subterane. Variază ca suprafață și adâncime și poate atinge dimensiuni mari. Există două tipuri principale: cel produs de prăbușirea tavanului unei peșteri și cel produs prin dizolvarea treptată a rocii calcaroase acoperite de o pătură de sol. Dolinele de prăbușire au, în general, laturi abrupte și pot reprezenta locurile de scurgere a unor cursuri de apă în subteran. Dolinele de suprafață sunt, în general, mult mai mici, puțin adânci, pot fi colmatate cu argilă și pot găzdui un lac de dimensiuni reduse.

Dolj

Județ situat în S-SV României, în bazinul inferior al Jiului; 7 414 kmp; reședința de județ este Craiova. Relieful este predominant de câmpie, aparținând sectorului vestic al Câmpiei Române (Câmpia Olteniei). Pe teritoriul său se află cinci orașe, dintre care două municipii. În perioada romană s-a înființat un număr mare de castre de-a lungul Dunării (Bistreț, Căciulătești etc.); în sec. XV apare consemnat în documente Județul de Baltă, ce îngloba o mare parte din teritoriul actual al județului Dolj. Acesta apare consemnat pentru prima oară pe o hartă întocmită de stolnicul Constantin Cantacuzino (1700). Limitele actuale ale județului datează din 1968. Economia este complexă, o pondere mai mare având activitățile industriale. Agricultura este axată pe cultura cerealelor. Obiectivele turistice sunt reduse ca număr și restrânse la aria municipiului Craiova și a altor câtorva localități.

Dollfuss, Engelbert

(04.10.1892, Texing, Imperiul Austro-Ungar – 25.07.1934, Viena, Austria)

Om politic austriac. A avansat repede în politică, devenind cancelar în 1932. Deși era adversar al naziștilor, l-a privit pe Benito Mussolini ca pe un aliat, transformând practic Austria într-un satelit al Italiei. În 1933 a dizolvat Parlamentul și a pus bazele unui regim autoritar, bazat pe principiile romano-catolicismului conservator și ale fascismului italian. În 1934, după ce trupele paramilitare supuse lui i-au zdrobit pe social-democrații din Austria, a emis o nouă constituție, prin care proclama dictatura. Germania i-a incitat pe naziștii austrieci la pornirea unui război civil, iar Dolfuss a fost asasinat, în timpul unui atac asupra Cancelariei.

Dollond, John *și* George

(10.06.1706, Londra, Anglia – 30.11.1761, Londra; 25.01.1774, Londra – 13.05.1852, Londra)

Opticieni britanici. John a construit un telescop acromatic cu refracție (care nu distorsiona culorile) și un heliometru (un telescop care măsura diametrul solar și unghiurile dintre corpurile cerești). Nepotul său, George, a lucrat toată viața pentru firma constructoare de instrumente a familiei, inventând diferite instrumente de precizie, folosite în astronomie, geodezie și navigație. Micrometrul realizat de el din minereu de cristal a fost utilizat de astronomi, iar aparatul său de cercetare atmosferică măsura și înregistra pe hârtie simultan temperatura, presiunea atmosferică, viteza și direcția vântului, precum și fenomenele electrice.

dolmen

Monument preistoric, compus de obicei din câteva pietre mari, triunghiulare, înfipte în pământ cu vârful în jos și susținând o lespede dintr-o stâncă plată. Această construcție reprezenta o cameră mortuară, tipică pentru continentul european în Neolitic. Dolmenele sunt întâlnite chiar și în Japonia, dar sunt caracteristice în general Europei Occidentale și Africii de Nord. *Vezi* megalit; menhir.

Dolmen aflat la Pentre Evan, Dyfed, Țara Galilor

Dolmetsch, (Eugène) Arnold

(24.02.1858, Le Mans, Franța – 28.02.1940, Haslemere, Surrey, Anglia)

Teoretician al muzicii și interpret britanic de origine franceză. După ce a studiat vioara cu Henri Vieuxtemps (1820–1881), s-a mutat în Anglia. Acolo a început să colecționeze instrumente vechi, să le repare și să învețe să le folosească. A realizat lăute vechi, clavicorduri, clavecine și aparate de înregistrat, în cele din urmă implicându-și soția și copiii în interpretarea și promovarea muzicii vechi. Lucrarea sa *Interpretarea muzicii din secolele XVII și XVIII* (Interpretation of Music of the 17th and 18th Centuries, 1915) a avut o mare influență, el fiind privit drept părintele renașterii muzicii vechi în sec. XX.

dolomit

Rocă sedimentară carbonatică alcătuită în cea mai mare parte din mineralul denumit dolomit, carbonat de calciu și magneziu, $CaMg(CO_3)_2$. Dolomitul se întâlnește în marmure, în șisturi talcoase și în alte roci metamorfice bogate în magneziu. Apare în filoane hidrotermale, în cavitățile rocilor carbonatice și, mai rar, sub formă de ciment, în rocile sedimentare. Este mai răspândit ca mineral în rocile carbonatice.

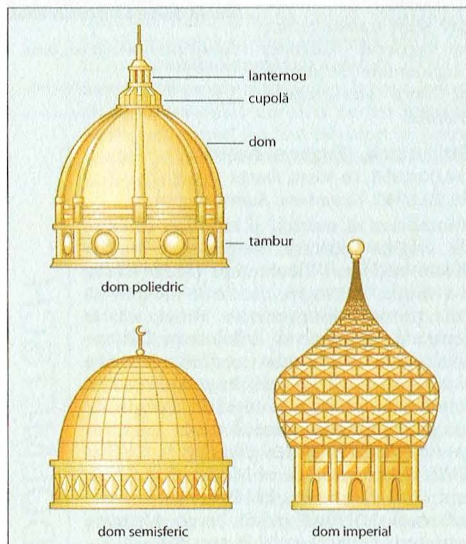
Dolomiți *sau* Alpii Dolomitici

Lanț muntos în N Italiei. Are foarte multe vârfuri impresionante, dintre care 18 depășesc 3 050 m. Munții, ca și tipul de rocă specifică lor, sunt numiți după geologul francez din sec. XVIII, Dieudonné Dolomieu, cel care a studiat pentru prima oară regiunea din punct de vedere științific. Munții sunt formați din calcare dolomitice deschise la culoare, modelate în forme ciudate datorită eroziunii. Zona este apreciată de turiști și de alpiniști, cuprinzând și câteva orășele de agrement.

dom

În arhitectură, structură emisferică provenită din arc, formând un tavan sau un acoperiș. Domurile au apărut mai întâi la colibele și mormintele rotunde din Orientul Mijlociu, din India și din zona Mării Mediterane. Romanii au introdus emisfera în construcțiile la scară mare. Domul exercită o presiune mare asupra întregii circumferințe, iar cele mai vechi exemple (*vezi* Panteon) au necesitat ziduri groase și rezistente. Arhitecții bizantini au inventat o tehnică de ridicare a domurilor pe piloni, făcând trecerea de la baza pătrată la emisferă prin intermediul a patru pandantivi. Domurile ascuțite sau în formă de bulb erau foarte des folosite în arhitectura islamică. Același model, semănând cu un bulb de ceapă, s-a răspândit și în Rusia, unde s-a bucurat de o mare popularitate. Bolta geodezică modernă, inventată de R. Buckminster Fuller, este făcută din chenare triunghiulare ușoare, care distribuie presiunea în mod egal pe întreaga construcție.

În mod tradițional, un dom se sprijină, în principal, pe un tambur cilindric sau poligonal; acesta poate susține o cupolă, care poate avea spre vârf un lanternou prin care să pătrundă lumina. Domul clasic semisferic are o bază circulară și o secțiune semicirculară; domul poliedric e compus din segmente sprijinite pe o bază poliedrică și unindu-se în vârf; domul imperial, în formă de ceapă, se sprijină pe o bază circulară și are o secțiune tip ciubuc.

dom de sare

Structură geologică, de obicei subterană, ce constă dintr-un corp cilindric, aproximativ vertical, de sare, care traversează straturile orizontale sau înclinate ale rocilor înconjurătoare. În sensul cel mai larg, termenul include atât nucleul de sare, cât și straturile care îl înconjoară și care au căpătat o formă boltită. Mari zăcăminte de petrol și gaze naturale sunt asociate cu domurile de sare din Statele Unite, Mexic, Marea Nordului, Germania și România. Domurile de sare reprezintă surse importante de sare gemă și de săruri de potasiu, pe coasta Golfului Persic și în Germania, și se foloseau pentru depozitarea subterană a gazului propan lichefiat. Cavitățile subterane rezultate în urma exploatării sării din domuri, prin foraje cu solubilizare, au fost considerate amplasamente posibile pentru depozitarea deșeurilor radioactive.

Domagk, Gerhard

(30.10.1895, Lagow, Brandenburg, Germania - 24.04.1964, Burgberg, lângă Königsfeld, Germania de Vest)

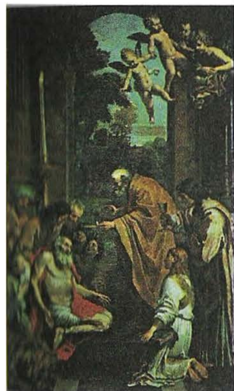
Bacteriolog și patolog german. În timp ce era directorul Laboratorului de Patologie și Bacteriologie Experimentală din Bayer, Domagk a observat acțiunea antibacteriană a unui colorant roșu, denumit prontozil, împotriva infecției cu streptococi la șoareci. Când s-a descoperit că prontozilul este eficient și pentru oameni, acesta a devenit primul medicament cu sulfamidă. Pentru această descoperire, Domagk a primit Premiul Nobel în 1939, dar nu l-a putut accepta atunci din cauza

politicii naziste. A făcut și cercetări asupra tuberculozei și a cancerului.

Domenichino
născut **Domenico Zampieri**

(oct. 1581, Bologna, Statele Papale – 06.04.1641, Napoli)

Pictor italian. A învățat la Academia lui Lodovico Carracci din Bologna. În 1602 a lucrat la decorarea palatului Farnese din Roma alături de artiști bolognezi și de Annibale Carracci. Picturile sale au fost remarcate pentru atmosfera lor idilică, culorile blânde utilizate și expresia sobră și reținută a personajelor. A devenit primul pictor al Romei și a primit o serie de comenzi importante pentru decorațiuni. A fost un portretist și un desenator extraordinar. Până în sec. XVIII, lucrările sale au fost întrecute doar de cele ale lui Rafael, exercitând o mare influență asupra lui Nicolas Poussin și Claude Lorrain.

Ultima împărtășanie a Sfântului Ieronim, pictură în ulei de Domenichino, 1614; Muzeul Vaticanului

SCALA/ART RESOURCE, NEW YORK

Domenico Veneziano

(/?/1410, Veneția, Republica Venețiană – 15.05.1461, Florența, Republica Florența)

Pictor italian. În 1439 s-a stabilit la Florența, unde a început să lucreze. Doar două lucrări semnate de el sunt cunoscute: niște fragmente din fresca *Fecioara cu Pruncul,* dintr-un tabernacul (anii 1430), și o decorațiune de altar din biserica Santa Lucia dei Magnoli, numită Altarul Sfintei Lucia (1445), una dintre cele mai importante picturi florentine de la jumătatea sec. XV și cel mai reușit experiment al lui Domenico de redare a luminii naturale. A folosit culoarea și textura ca bază a perspectivei și a compoziției. Influența sa poate fi recunoscută în opera lui Alesso Baldovinetti.

domeniile clerului

Terenuri păstrate pentru Biserica Anglicană din Canada. Desemnate de Actul Constituțional din 1791, „pentru sprijinul și întreținerea clerului protestant". Au o suprafață care se ridică până la 1/7 din totalitatea cesionărilor de terenuri. Au constituit motivul unei controverse în 1815, când unele confesiuni religioase au cerut să dispună, la rândul lor, de domenii egale. Altele au cerut ca terenurile să fie utilizate în folosul public. Un act imperial din 1827 a permis vânzarea unui sfert din pământul alocat. În 1840, un alt act imperial a interzis crearea de noi domenii. Acestea au fost secularizate, în cele din urmă, în 1854.

domeniu eminent

Drept al guvernului de a confisca proprietatea privată pentru utilitate publică, fără acordul proprietarului. Prevederile constituționale din majoritatea țărilor, printre care și SUA (în cel de-Al Cincilea Amendament al Constituției), includ plata către proprietar a unei compensații juste. Conceptul a fost dezvoltat de juriștii din sec. XVII, susținători ai legii naturale, precum Hugo Grotius și Samuel Putendorf, ca fiind o împuternicire specială a autorității suverane, corelată cu datoria de a acorda despăgubiri. *Vezi și* confiscare.

Domesday Book

(1086)

Înregistrare originală sau rezumat al rezultatelor recensământului din Anglia întreprins de către William I Cuceritorul. Recensământul a fost realizat, în ciuda împotrivirilor populației, de către grupuri de comisari care adunau date legate de posesiunile regelui și ale administratorilor săi. Așa cum este el rezumat în Domesday Book, recensământul servește astăzi ca punct de început al istoriei celor mai multe dintre satele și orașele Angliei. Numit inițial Descrierea Angliei, a primit apoi numele *Domesday Book*, cu referire la sfârșitul lumii (*în engleză, doomsday*, Ziua Judecății de Apoi), când oamenii vor da seamă de întreaga lor viață.

domesticire

Proces de reorganizare ereditară a animalelor și a plantelor sălbatice în forme favorabile intereselor oamenilor. În sens strict, domesticirea denumește primul stadiu al impunerii stăpânirii umane asupra plantelor și animalelor sălbatice. Distincția fundamentală care separă animalele și plantele domestice de strămoșii lor sălbatici constă în faptul că ele sunt crescute ori cultivate prin munca omului, pentru a veni în întâmpinarea anumitor cerințe sau dorințe, fiind adaptate la condițiile de îngrijire permanentă oferite de om. Multe animale au fost domesticite pentru hrană (de ex. vitele, găinile, porcii), pentru îmbrăcăminte (de ex. oile, viermii-de-mătase), pentru muncă și transport (de ex. cămilele,

măgarii, caii) și pentru plăcere (de ex. pisicile, câinii). *Vezi* creștere; selecție.

domiciliu *sau* adresă juridică

Locuință, fixă și permanentă, a unei persoane, în condiții legale. Termenul se referă la locul unde este situată o organizație (de ex. o corporație) sau la sediul central al organizației. Adresa unui individ sau a unei organizații determină jurisdicția și tribunalul de care aparține, precum și nivelul impozitului. Pentru persoanele fără responsabilitate legală (de ex. minorii), domiciliul este de obicei cel al persoanelor care îi întrețin.

dominanță

În genetică, fenomen caracterizat prin influența sporită a unei perechi de gene (alele) care afectează aceeași trăsătură moștenită. Dacă un individ, spre exemplu o plantă de mazăre, posedând o alelă pentru înălțime și o alta pentru scurtime, este la fel de înaltă ca una care are două alele pentru înălțime, se spune că alela pentru trăsătura înălțime are dominanță completă. Dacă o astfel de plantă este mai scurtă decât alta care prezintă două alele pentru înălțime, dar mai înaltă decât una cu două alele pentru scurtime, se spune că alela pentru trăsătura înălțime are dominanță incompletă sau parțială, iar alela pentru trăsătura scurtime este denumită recesivă (*vezi* recesivitate).

Domingo, Plácido

(n. 21.01.1941, Madrid, Spania)

Tenor și dirijor spaniol. În 1949 s-a mutat în Mexic împreună cu părinții săi, ambii cântăreți de zarzuela. A studiat canto, pianul și arta dirijorală, debutând ca bariton. După ce s-a remarcat ca tenor, a debutat în SUA, a petrecut trei ani în Tel Aviv (cântând în ivrit), a debutat pe scena Operei din New York în 1965, iar la Opera Metropolitan, pe Lewissohn Stadium, în 1966. Vocea sa puternică, rezonantă, statura impunătoare, trăsăturile plăcute ale feței și abilitatea dramatică au contribuit la recunoașterea sa pe plan internațional, devenind unul dintre cei mai populari tenori ai celei de-a doua jumătății a sec. XX.

Dominic, Sfântul ~ *născut* Domingo de Guzmán

(1170, Caleruega, Castilia, Spania – 06.08.1221, Bologna, Romagna, azi Italia; canonizat pe 03.07.1234; sărbătorit pe 8 august)

Întemeietor al ordinului călugărilor predicatori sau dominicani. S-a alăturat comunității religioase de la catedrala din Osma în jurul anului 1196. Într-o călătorie în S Franței din 1203, a descoperit erezia albigenză (*vezi* catari) și s-a hotărât să o combată. A adunat un grup de predicatori gata să pribegească desculți și săraci, iar în 1206 a întemeiat o mănăstire de maici convertite de la erezie. Este posibil ca Dominic să-l fi întâlnit prima dată pe Sf. Francisc din Assisi pe când își consolida ordinul, acesta devenindu-i prieten bun. În 1216, ordinul său a căpătat confirmarea din partea papei Honorius III. Dominic a întemeiat școli de teologie pe lângă universitățile din Paris și din Bologna.

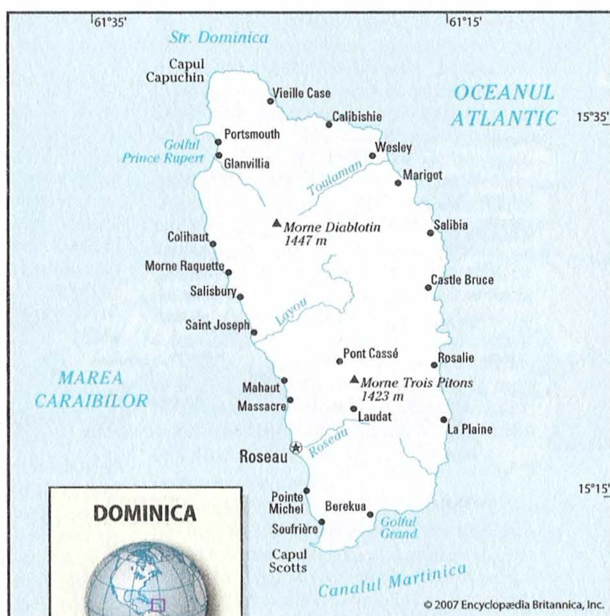
Sfântul Dominic, decorațiune de altar, pictură pe lemn, Școala de la Messina, sec. XV; Muzeul Arheologic Național, Palermo, Italia

ANDERSON-ALINARI DIN ART RESOURCE, NEW YORK

Dominica *denumire oficială* Uniunea (Commonwealth) Dominica

Stat insular din Antilele Mici, în Marea Caraibilor, situat între insulele franceze Guadelupa și Martinica. Suprafața: 750 kmp; 69 000 loc. (2005). Capitala: Roseau. Majoritatea populației este de origine africană sau mixtă (europeană și africană). Limbi vorbite: engleza (oficială), franceza dialectală. Religia: în special romano-catolică. Moneda: dolarul est-caraibian. Insula este acoperită de munți, separați la mijloc de o câmpie udată de râul Layou. Are o climă tropicală cu ploi dese. Este una dintre cele mai sărace țări caraibiene, axată pe cultivarea bananelor. Turismul a fost stimulat prin înființarea, în 1975, a Parcului Național Morne Trois Pitons, un munte sălbatic tropical unic, însă țara a fost devastată de uragane în 1979 și 1980. Insula încearcă să-și protejeze linia de coastă cu ajutorul financiar al Marii Britanii. Este o republică având o singură cameră legislativă; șeful statului este președintele, iar prim-ministrul este șeful guvernului. În momentul sosirii lui Cristofor Columb, insula era locuită de caraibi. Din cauza stâncilor sale abrupte de pe coastă și a munților inaccesibili, a fost una dintre ultimele insule explorate de europeni, iar caraibii au rămas stăpânii ei până în sec. XVIII; apoi a fost colonizată de francezi și cucerită de Marea Britanie în 1783. Ostilitățile dintre coloniști și băștinași au dus la exterminarea aproape totală

a caraibilor. Încorporată în Insulele de sub Vânt în 1833 și apoi în Insulele Vântului în 1940, a devenit membră a Federației Indiilor de Vest în 1958. În 1978, Dominica a devenit independentă. Dezvoltarea controversatului sistem bancar off-shore a produs un boom economic discutabil în sec. XX, dar acesta a înregistrat o stagnare la începutul sec. XXI.

dominican

Membru al ordinului călugărilor predicatori, ordin romano-catolic de predicatori și educatori întemeiat de Sf. Dominic. Oficial, ordinul datează din 1216, când papa Honorius III și-a dat binecuvântarea pentru înființarea ordinului, deși Dominic începuse organizarea acestuia cu cel puțin un deceniu înainte. Spre deosebire de ordinele mai timpurii, dominicanii nu erau organizați în case monastice autonome, ci se alăturau ordinului, putând fi trimiși în orice casă sau provincie cu treburile ordinului. Primele centre de formare au fost la Bologna, Paris, Köln și Oxford. Predicatorii dominicani îi combăteau pe catari, pe mauri și pe evrei, numărându-se printre primii misionari care i-au însoțit pe exploratorii spanioli și portughezi. La înființarea Inchiziției, dominicanii au fost însărcinați cu organizarea și funcționarea ei. Cel mai cunoscut membru al ordinului a fost Sf. Toma d'Aquino.

Dominicană, Republica ~

Stat în Indiile de Vest, ocupă cele două treimi din E insulei Hispaniola, pe care o împarte cu Haiti. Suprafața: 48 671 kmp; 8 890 000 loc. (2005). Capitala: Santo Domingo. Majoritatea populației este de origine mixtă, europeană și africană. Limba oficială: spaniola. Religia: creștinism (predominant romano-catolic și protestant). Moneda: peso dominican. Țara este acoperită de lanțuri muntoase și de dealuri, de la NV la SE. Regiunea muntoasă centrală atinge o înălțime de 3 175 m prin vârful Duarte, cea mai mare înălțime din Indiile de Vest. Valea Cibao din N este binecunoscută pentru solurile sale fertile; partea de V a țării este în mare parte aridă și prezintă vaste întinderi deșertice. Dominată în mod tradițional de producția de zahăr, economia mixtă a Republicii Dominicane s-a diversificat din ce în ce mai mult la sfârșitul sec. XX, când țara a înregistrat una din cele mai ridicate rate de creștere economică din lume, deși sărăcia a continuat să existe, în ciuda dezvoltării unei clase de mijloc. Forma de guvernare este republica, și are două corpuri legislative; președintele este șeful statului și al guvernului. Republica Dominicană a fost inițial parte integrantă a coloniei spaniole Hispaniola. În 1697, treimea de V a insulei, care ulterior a devenit statul Haiti, a fost cedată Franței; restul insulei a trecut sub dominație franceză în 1795. Cele două treimi de E ale insulei au fost înapoiate Spaniei în 1809, iar colonia și-a declarat independența în 1821. În doar câteva săptămâni a fost invadată de trupele haitiene și a rămas sub ocupație până în 1844. De atunci, cu excepția câtorva scurte perioade de guvernare democratică, țara a fost condusă de un șir de dictatori, iar SUA s-au amestecat frecvent în politica ei. Sfârșitul dictaturii lui Rafael Trujillo, în 1961, a dus la izbucnirea unui război civil în 1965 și la intervenția armată a Statelor Unite. Politica din Republica Dominicană a fost dominată de Joaquin Balaguer, ales

președinte de șapte ori. Țara a avut de suferit de pe urma puternicelor uragane din 1979 și 1998.

domino

Joc cu mai multe variante care se joacă utilizând un set de piese dreptunghiulare plate (domino) ale căror fețe superioare sunt împărțite în două părți egale, ce pot fi nemarcate sau pe care se pot afla de la unu la șase puncte dispuse ca pe fațetele unui zar. Setul standard este format din 28 de piese. Este posibil ca dominoul chinez să dateze din sec. XII. Eschimoșii au jucat mult timp un joc asemănător cu dominoul. Până la mijlocul sec. XVIII nu există nici o consemnare cu privire la existența dominoului în Europa. Principiul de bază în aproape toate jocurile de domino moderne constă în potrivirea unuia dintre cele două capete ale unei piese cu altul care este numerotat identic. Miza jocului poate fi stabilită la 50 sau la 100 de puncte.

Domițian
în latină **Caesar Domitianus Augustus**
născut **Titus Flavius Domitianus**

(24.10.51 d.Hr.,/?/ –
18.09.96 d.Hr., Roma, azi Italia)

Împărat roman (81–96). Fiu al lui Vespasian, Domițian i-a succedat la tron fratelui său, Titus, pe care probabil l-a omorât. Administrația sa a fost egalitaristă doar aparent și bazată pe precedent, însă legile din vremea sa erau aspre. Înfrângerile suferite în Britannia și Germania i-au umbrit succesele, deși armata i-a rămas loială datorită majorării soldelor. După 89 d.Hr., cruzimea lui Domițian s-a accentuat, impunând un regim de teroare senatorilor reprezentativi și confiscând proprietăți pentru a acoperi cheltuielile imperiului. Din grupul celor care l-au ucis au făcut parte soția sa și, probabil, succesorul său, Nerva.

domovoi

În mitologia și folclorul slave, spirit ocrotitor al casei și al familiei. Nu părăsește niciodată gospodăria de care este atașat și îi privilegiază pe oamenii harnici. Când familia îl nemulțumește, poate provoca îmbolnăvirea vitelor sau poate face zgomote de ciocănit sau râcâit. Plânsetul, geamătul sau cântecul său sunt interpretate ca semne rele sau bune.

Domul Stâncii *sau* Moscheea lui Omar

Cel mai vechi monument încă existent al islamului. Este situat pe Muntele Templului din Ierusalim, pe amplasamentul anticului Templu din Ierusalim. Bucata de stâncă deasupra căreia a fost ridicat domul este o relicvă sacră atât pentru musulmani, cât și pentru evrei. În credința islamică, se presupune că din acest loc s-a înălțat Mahomed spre ceruri. În credința iudaică, reprezintă locul unde Avraam era gata să-l sacrifice pe fiul său, Isaac. Ridicată între 685 și 689 d.Hr., ca loc de pelerinaj, construcția de formă octogonală are pereți bogat ornamentați și o cupolă aurită susținută de jur împrejur de coloane și de pilaștri.

Dôn

Zeiță-mamă în mitologia galeză, corespondenta zeiței Danu din mitologia irlandeză. Conform culegerii de povești *Mabinogion*, a fost sora regelui-magician Math și mama lui Gwydion (maestru al magiei și al poeziei) și a lui Arianrhod, care a fost, la rândul ei, mama lui Dylan (presupus zeu al mării)

și a lui Lleu Llaw Gyffes (probabil varianta galeză pentru Lugus).

Don *în tătară* Duna *în Antichitate* Tanais

Fluviu în SV Rusiei. Izvorăște la S de Moscova, din Podișul Central Rus, și curge spre S, de-a lungul a 1 870 km, până la vărsarea în Marea Azov prin golful Taganrog. Pe cursul mijlociu formează lacul de acumulare Țimleansk, care domină apoi cursul inferior al Donului. Bazinul rezultat este format din sol fertil și ținuturi împădurite. Importantă arteră de transport fluvial, este navigabil (primăvara) pe o distanță de cca 1 584 km, de la gura de vărsare din Marea Azov.

Donaldson, Walter

(15.02.1893, Brooklyn, New York, SUA - 15.07.1947, Santa Monica, California)

Compozitor american de muzică ușoară. Și-a început cariera ca pianist al unei case de discuri, ulterior înființându-și propria casă de discuri. După primul succes pe Broadway cu melodia *My Mammy*, inclusă de A. Jolson în spectacolul *Sinbad* (1918), a continuat să compună muzică pentru revistele de pe Broadway timp de 25 de ani, scriind melodii precum *My Buddy*, *My Blue Heaven*, *Carolina in the Morning*, *Yes Sir! That's My Baby* și *Makin' Whoopee*. A compus și muzică de film.

donatário

Beneficiar al unei căpitănii, care reprezenta atât o diviziune teritorială, cât și un act regal de acordare de teritorii în coloniile portugheze. Sistemul a fost introdus în Brazilia de regele Ioan III în 1533, în scopul de a consolida puterea portugheză în colonii. Fiecare donatário primea o suprafață de pământ și avea îndatorirea de a-i recruta și apăra pe localnici, precum și de a promova agricultura și comerțul. La un moment dat, viabilitatea coloniei Braziliei a depins de eficiența acestor donatário, însă până în 1754 toate căpităniile au fost desființate.

Donatello *născut* Donato di Niccolò

(/?/, cca 1386, Florența - 13.12.1466, Florența)

Maestru al sculpturii în marmură și bronz, unul dintre cei mai mari artiști italieni ai Renașterii.

Se cunosc foarte multe despre viața și cariera lui Donatello, dar se știu prea puține despre caracterul și personalitatea sa, iar ceea ce s-a aflat nu este întru totul demn de crezare. Nu s-a căsătorit niciodată și se pare că a fost un om cu gusturi simple. Patronii l-au considerat adesea un artist cu care se lucrează greu, într-o vreme când condițiile de lucru ale artiștilor erau dictate de regulile de breaslă. Donatello a solicitat, se pare, să aibă libertate artistică într-o oarecare măsură. Deși cunoștea bine mai mulți umaniști, artistul nu a fost un intelectual școlit. Prietenii săi umaniști spun în documente că a fost un cunoscător al artei antice. Inscripțiile și semnăturile din lucrările sale se numără printre cele mai timpurii exemple de reînnoire a scrierii cu caractere romane clasice. Cunoștea foarte detaliat sculptura antică, mai bine decât oricare artist al acelor vremuri. Opera sa a fost inspirată de exemple vizuale antice, pe care le-a transformat adesea cu îndrăzneală. Chiar dacă a fost considerat în mod tradițional mai ales un sculptor realist, cercetările mai recente arată că a fost mult mai mult decât atât.

Începuturile carierei

Donatello (diminutivul lui Donnato) a fost fiul lui Niccolò di Betto Bardi, un dărăcitor de lână florentin. Nu se știe cum și-a început cariera, dar se pare că a învățat să sculpteze în piatră de la unul dintre sculptorii care lucrau pentru catedrala Florenței prin 1400. Între 1404 și 1407, a făcut parte din atelierul lui Lorenzo Ghiberti, un sculptor în bronz care, în 1402, câștigase competiția pentru uși a baptisteriului florentin. Prima operă a lui Donatello care s-a păstrat este o statuie de marmură a lui David; ea vădește influența artistică a lui Ghiberti, care era pe atunci principalul exponent florentin al goticului internațional, un stil de linii curbate și grațioase, puternic influențat de arta Europei de Nord. *David*, realizat inițial pentru catedrală, a fost mutat în 1416 la Palazzo Vecchio, primăria orașului, unde a rămas mult timp ca simbol civic și patriotic, chiar dacă în sec. XVI a fost eclipsat de uriașul *David* al lui Michelangelo, care a avut același scop. Alte lucrări de tinerețe ale lui Donatello, încă parțial gotice ca stil, sunt imaginea impresionantă în marmură a Sf. Ioan Evanghelistul așezat, pentru fațada catedralei, și un crucifix în lemn din biserica Santa Croce. După o anecdotă neatestată, ultima lucrare a fost realizată într-o competiție amicală cu Brunelleschi, sculptor și arhitect.

Donatello își manifestă deplin puterea artistică mai întâi în două statui de marmură, Sf. Marcu și Sf. Gheorghe (ambele terminate pe la 1415), pentru nișele fațadei bisericii Orsanmichele, biserica breslelor florentine (Sf. Gheorghe a fost înlocuită de o copie; originalul se află acum la Museo del Bargello). Aici, pentru prima

dată după Antichitatea clasică și în contrast izbitor cu arta medievală, corpul uman este ilustrat ca organism practic, funcțional, iar personalitatea umană este reprezentată cu încredere în valoarea sa. Aceleași calități au ieșit tot mai mult la iveală într-o serie de cinci statui de profeți realizate de Donatello începând din 1416 pentru nișele campanilei, clopotnița catedralei (toate aceste figuri, împreună cu altele efectuate de maeștri mai puțin importanți, au fost mutate mai târziu la Museo dell'Opera del Duomo). Statuile reprezentau un profet cu barbă și unul fără barbă, precum și pe Avraam și Isaac (1416–1421) pentru nișele de răsărit; așa-numitul *Zuccone* („dovleac", din cauza capului său); și așa-numitul *Ieremia* (de fapt Habacuc), pentru nișele de vest. *Zuccone* își merită faima de cea mai reușită statuie a campanilei, fiind considerată una dintre capodoperele artistului. Atât în *Zuccone*, cât și în *Ieremia* (1427–1435), aspectul lor general, mai ales trăsăturile puternic individualizate inspirate de busturile romane antice, îi ilustrează pe oratorii clasici cu o forță expresivă singulară. Statuile sunt foarte diferite de imaginile tradiționale ale profeților Vechiului Testament, care până la sfârșitul sec. XV puteau fi confundate cu statuile-portret.

O tendință pictorială din sculptură începuse cu panourile narative în relief ale lui Ghiberti pentru ușa de nord a bapisteriului, în care a extins adâncimea aparentă a scenei plasând figuri de prim-plan foarte rotunjite pe fundalul unor scene de peisaje și arhitectură modelate cu rafinament. Donatello și-a inventat propriul mod îndrăzneț de realizare a reliefului în panoul de marmură *Sf. Gheorghe omorând Balaurul* (San Giorgio che uccide il drago alla presenza della principessa, 1416–1417, baza nișei Sf. Gheorghe de la Orsanmichele). Denumită *schiacciato* („aplatizat"), tehnica a implicat sculpturi extrem de puțin adânci, care creau un efect de spațiu atmosferic mult mai remarcabil decât înainte. Sculptorul nu și-a mai modelat formele în modul obișnuit, ci a dat impresia, mai degrabă, că le „pictează" cu dalta. Un nevăzător putea „citi" relieful lui Ghiberti cu vârful degetelor; un panou *schiacciato* depinde mai degrabă de percepțiile vizuale decât de cele tactile, deci trebuie privit.

Donatello a continuat să exploreze posibilitățile unei noi tehnici în reliefurile sale în marmură din anii 1420 și începutul anilor 1430. Cel mai elaborat dintre acestea este *Înălțarea* (Ascensione e consegna delle chiavi), cu Hristos dând cheile Sf. Petru, care este atât de bine sculptat, încât frumusețea sa poate fi văzută doar în lumină foarte puternică, și *Ospățul lui Irod* (Banchetto di Erode, 1433–1435), cu fundalul său în perspectivă. Marile rondele din stucatură, cu scene din viața Sf. Ioan Evanghelistul (cca 1434–1437), sub domul vechii sacristii San Lorenzo, Florența, dovedesc aceeași tehnică, dar aici sunt adăugate culori, pentru o vizibilitate mai bună la distanță.

Între timp, Donatello devenise și un important sculptor în bronz. Primele sale lucrări în bronz au fost uriașa statuie a Sf. Ludovic de Toulouse (cca 1423) pentru o nișă de la Orsanmichele (înlocuită jumătate de secol mai târziu de grupul în bronz al lui Verrocchio cu Hristos și Toma Necredinciosul). Către 1460, Sf. Ludovic a fost mutat la Santa Croce, iar astăzi se află la muzeul de lângă biserică. Primii cărturari au avut o opinie nefavorabilă despre *Sf. Ludovic*, dar exegezele ulterioare l-au considerat o capodoperă de prim rang, atât din punct de vedere tehnic, cât și artistic. Îmbrăcămintea ascunde complet corpul, dar Donatello a transmis cu succes impresia de structură organică armonioasă dincolo de aceste veșminte. Donatello a fost însărcinat să realizeze nu doar statuia, ci și nișa și cadrul său. Nișa este prima care a ilustrat stilul arhitectural renascentist al lui Filippo Brunelleschi, fără urmă de forme gotice. Donatello ar fi putut cu greu s-o proiecteze singur; este posibil să fi fost asistat de Michelozzo, sculptor și arhitect cu care a intrat într-un parteneriat limitat un an sau doi mai târziu. În parteneriat, Donatello a contribuit doar la centrul sculptural pentru efigia fină în bronz de pe mormântul schismaticului papă Ioan XXIII din baptisteriu, la relieful *Adormirea Maicii Domnului* (Assunzione della Vergine), de pe mormântul Brancacci din Sant'Angelo a Nilo, de la Napoli, și la reliefurile de pe balustradă cu îngeri dansând pe amvonul exterior din catedrala Prato (1433–1438). Michelozzo a fost responsabil cu sculptura decorativă și cadrul arhitectural. Arhitectura acestor proiecte de parteneriat se aseamănă cu cea a lui Brunelleschi și diferă foarte mult de cea din lucrările comparabile efectuate de Donatello singur din anii 1430. Toată opera sa realizată independent ilustrează un vocabular ornamental neortodox extras din surse clasice și medievale și o tendință în contradicție cu principiile lui Brunelleschi de a estompa distincțiile dintre elementele arhitecturale și cele sculpturale. Atât tabernaculul Bunavestire din Santa Croce, cât și Cantoria (amvonul dascălilor)

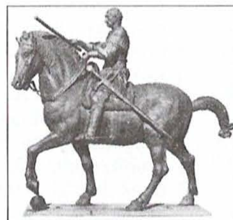
din dom (astăzi în Museo dell'Opera del Duomo) ilustrează un repertoriu tot mai vast de forme derivate din arta antică, fructificarea lungii șederi a lui Donatello la Roma (1430–1433). Îndepărtarea sa de standardele lui Brunelleschi a determinat o înstrăinare ireversibilă între cei doi vechi prieteni. Brunelleschi a compus chiar și epigrame împotriva lui Donatello.

În timpul parteneriatului său cu Michelozzo, Donatello a realizat independent comenzi de sculptură pură, inclusiv numeroase lucrări în bronz pentru cristelnița de la San Giovanni din Siena. Prima (și cea mai importantă dintre acestea) a fost *Ospățul lui Irod* (1423–1427), un relief foarte dramatic cu un fundal arhitectural care ilustrează pentru prima dată cât de bine stăpânea Donatello măiestria perspectivei lineare, pe care Brunelleschi o descoperise cu doar câțiva ani mai devreme. De asemenea, pentru cristelnița din Siena, Donatello a realizat două statuete ilustrând Virtuțile, imagini de o frumusețe austeră al căror stil amintește de Fecioara și îngerul din Bunavestire de la Santa Croce, și trei *putti* (îngerași) nuzi (unul dintre aceștia a fost furat și se află în prezent la muzeul de la Berlin). Acești *putti*, inspirați evident de figurinele de bronz etrusce, au pregătit drumul pentru *David* din bronz, prima statuie nud independentă, la scară mare, realizată în Renaștere. Bine proporționată și superb echilibrată, a fost concepută independent de orice structură arhitecturală. Datorită calmului său armonios, este cea mai clasică lucrare a lui Donatello. Statuia a fost realizată pentru un patron privat, a cărui identitate rămâne încă necunoscută. Istoria atestată a statuii începe cu nunta lui Lorenzo Magnificul în 1469, când ocupa centrul curții palatului Medici din Florența. După expulzarea lui Medici în 1496, statuia a fost plasată în curtea de la Palazzo Vecchio.

Indiferent dacă *David* a fost sau nu solicitat de familia Medici, Donatello a lucrat la aceasta (1433–1443), producând un decor sculptural pentru vechea sacristie din San Lorenzo, biserica Medici. Printre lucrările de aici se numără 10 reliefuri mari în stuc colorat și două seturi de uși mici în bronz, care ilustrează perechi de sfinți și apostoli dialogând și polemizând într-o manieră vivace și chiar violentă.

Perioada padovană

În 1443, când Donatello era pe punctul de a începe să lucreze după un proiect ambițios la încă două perechi de uși de bronz pentru sacristiile catedralei, a mers la Padova pentru a onora o comandă pentru o statuie ecvestră de bronz a faimosului condotier venețian Erasmo da Narmi, poreclit Gattamelata („Pisica de miere"), care murise puțin înainte. Un astfel de proiect a fost fără precedent – și scandalos – deoarece, încă din timpul Imperiului Roman, monumentele ecvestre de bronz fuseseră destinate exclusiv conducătorilor. Executarea monumentului a fost marcată de amânări. Donatello a realizat cea mai mare parte a lucrării între 1447 și 1450, însă statuia a fost așezată pe piedestal abia în 1453. Aceasta îl ilustrează pe Gattamelata pe cal, în armură pseudoclasică și cu o expresie calmă, ținând bastonul de comandă în mâna dreaptă ridicată. Capul este un portret idealizat, cu putere intelectuală și nobilitate romană. Această statuie a fost strămoașa tuturor monumentelor ecvestre ridicate de atunci. Faima sa, sporită de controversă, s-a răspândit departe. Chiar și înainte de a fi expusă public, regele din Napoli a dorit ca Donatello să realizeze același tip de statuie ecvestră pentru el.

Statuie ecvestră din bronz a lui Gattamelata, de Donatello, 1447–1453; Piazza del Santo, Padova, Italia

ANDERSON—ALINARI DIN ART RESOURCE/EB INC.

La începutul anilor 1450, Donatello a fost însărcinat să realizeze pentru biserica San Antonio din Padova unele lucrări importante: un crucifix de bronz splendid de expresiv și un nou altar înalt, cel mai ambițios în genul său, neegalat în Europa sec. XV. Cadrul său arhitectural cu decorații bogate de marmură și calcar conține șapte statui de bronz în mărime naturală, 21 de reliefuri de bronz de dimensiuni diverse și un relief mare de calcar, *Punerea în mormânt* (Il Deposizione di Cristo). Lăcașul a fost distrus un secol mai târziu, iar modul în care este expusă sculptura acum, datând din 1895, este incorect și estetic, și istoric. Sunt remarcabile statuia maiestuoasă a Maicii Domnului, văzută frontal și cu o expresie austeră, o referință conștientă la o imagine venerată anterior, și statuia Sf. Francis, delicat și sensibil. Cele mai reușite reliefuri sunt cele patru miracole ale Sf. Anton, compoziții ritmice minunate cu o deosebită putere narativă. Arta lui Donatello în mânuirea unui număr mare de figuri (un relief are peste o sută) anticipează principiile compoziționale ale apogeului Renașterii.

Donatello a fost, se pare, inactiv în ultimii trei ani petrecuți la Padova, lucrarea pentru altarul San Antonio nefiindu-i plătită, iar monumentul lui Gattamelata fiind așezat abia în 1453. Concediase numeroșii sculptori și meșteri în piatră folosiți la aceste proiecte. A primit oferte de proiecte de la Mantova, Modena, Ferrara și chiar Napoli, poate, dar acestea nu au fost realizate. Donatello trecea printr-o criză care îl împiedica să lucreze. A fost citat mai târziu spunând că aproape că a murit „printre broaștele din Padova". În 1456, medicul florentin Giovanni Chellini a notat în jurnalul său că își tratase cu succes maestrul de o boală care dura de multă vreme. Donatello a terminat doar două lucrări între 1450 și 1455: statuia în lemn a Sf. Ioan Botezătorul din Santa Maria Gloriosa dei Frari, Veneția, la scurt timp înainte de întoarcerea la Florența, și portretul și mai extraordinar al Mariei Madgalenda din baptisteriului florentin. Ambele lucrări ilustrează o nouă abordare a realității psihologice; corpul ce apărea anterior puternic în lucrările lui Donatello devenise acum ofilit și slăbit, copleșit, așa cum și era de fapt, de tensiunile emoționale din interior. Când portretul Mariei Magdalena a fost deteriorat în 1966 de inundația de la Florența, lucrările de restaurare au dezvăluit suprafața originală pictată, inclusiv tonurile realiste ale pielii și nuanțele de auriu din părul sfintei.

Perioada florentină târzie

În absența lui Donatello, la Florența apăruse o nouă generație de sculptori care au excelat în tratarea sensibilă a suprafețelor de marmură. De aceea, figurile din lemn ale lui Donatello trebuie să fi fost șocante. După schimbarea gustului florentin, toate proiectele importante ale lui Donatello au provenit din afara Florenței. Printre acestea se numără grupul dramatic de bronz *Iudita și Holofern* (cumpărat ulterior de Medici și amplasat astăzi în fața Palazzo Vecchio) și o statuie de bronz a Sfântului Ioan Botezătorul pentru catedrala din Siena, pentru care a realizat, la sfârșitul anilor 1450, și o pereche de uși de bronz. Acest proiect ambițios, care se poate să fi concurat cu ușile lui Ghiberti pentru baptisteriul florentin, a fost abandonat prin 1460 din motive necunoscute (cel mai probabil, de ordin tehnic sau financiar). Au fost executate doar două reliefuri pentru acestea; unul dintre ele este probabil panoul *Lamentație* aflat în prezent la Victoria and Albert Museum, Londra.

Donatello și-a petrecut ultimii ani din viață proiectând două structuri gemene de amvon pentru San Lorenzo și, astfel, aflându-se din nou în serviciul vechilor săi patroni din familia Medici. Acoperite cu reliefuri ilustrând suferințele lui Hristos, amvoanele sunt lucrări de o cutremurătoare profunzime spirituală și complexitate, chiar dacă unele părți au fost lăsate neterminate și au trebuit finalizate de artiști mai puțin importanți.

donatism

Mișcare creștină schismatică din N Africii în sec. IV d.Hr. A apărut din controversa cu privire la statutul conducătorilor Bisericii care cooperaseră cu oficialii romani în perioada persecuției creștinilor. Liderul mișcării, Donatus (m. cca 355 d.Hr.), a contestat validitatea serviciilor preoțești îndeplinite de acei conducători, insistând asupra faptului că astfel de creștini decăzuți nu aveau har și, prin urmare, nici autoritatea de a săvârși tainele. Lupta împotriva ereziei donatiste a atins apogeul în 311 d.Hr., când Cecilian a fost uns episcop al Cartaginei de către un episcop decăzut. Donatiștii au contestat alegerea sa, însă decizia lui Constantin cel Mare a fost în favoarea lui Cecilian, declanșând ruptura donatiștilor de Biserica Romană în 312 d.Hr. În ciuda persecuțiilor, donatismul a supraviețuit în Africa de N până la apariția islamului (sec. VII d.Hr.).

donax

Gen de moluscă lamelibranhiată răspândită pe plajele nisipoase din întreaga lume. Sunt foarte active. Migrează pe vertical cu mareele și se îngroapă între valuri. Au sifoane scurte și se hrănesc cu material vegetal în suspensie și cu detritus. Specia D. *variabilis* măsoară 10–25 mm lungime. Cochilia sa în formă de ic poate fi albă, galbenă și roz până la albastru sau mov.

Donders, Frans Cornelis

(27.05.1818, Tilburg, Olanda – 24.03.1889, Utrecht)

Oftalmolog olandez. Studiul său cu privire la fenomenul de *muscae volitantes* (*în latină*, muște zburătoare) – puncte care apar în fața ochilor – a dus la formularea legii lui Donders, conform căreia rotirea ochiului în direcția privirii este involuntară. Cercetările sale au contribuit la îmbunătățirea diagnosticării și a tratamentului problemelor oculare, precum și la utilizarea ochelarilor pentru corectarea problemelor de vedere. A descoperit că, în

cazul hipermetropiei, globul ocular funcționează prin focalizarea razelor de lumină în spatele retinei (1858). Descoperirea sa, conform căreia astigmatismul este cauzat de suprafața neregulată a corneei și a cristalinului (1862), a dus la crearea disciplinei refracției clinice științifice. Opera sa *Despre anomaliile acomodării și refracției ochiului* (On the Anomalies of Accommodation and Refraction of the Eye, 1864) a fost primul tratat de autoritate în domeniu.

Donen, Stanley

(n. 13.04.1924, Columbia, Carolina de Sud, SUA)

Regizor de film și coregraf american. Și-a început cariera în corul din spectacolul *Amicul Joey* (Pal Joey, 1940), unde l-a întâlnit pe Gene Kelly, împreună cu care a realizat coregrafia pentru spectacolul *Cu dreptul înainte* (Best Foot Forward, 1941; ecranizat în 1943) și pentru alte musicaluri. Au regizat împreună filmele *Deasupra orașului* (On the Town, 1949) și foarte apreciatul *Cântând în ploaie* (Singin' in the Rain, 1952). Ambele au dovedit capacitatea lui Donen de a dezvolta simțul fanteziei, revigorând totodată genul filmului muzical. Ulterior a fost regizorul și producătorul unor filme precum *Petrecere în pijamale* (The Pajama Game, 1957), *Funny Face* (1957), *Ai naibii yankei* (Damn Yankees, 1958), *Șarada* (Charade, 1963) și *Doi la drum* (Two for the Road, 1967).

Doneț

Râu în SV Rusiei și E Ucrainei. Izvorăște din Podișul Central Rus și curge spre S și E, traversând Rusia și Ucraina pe o distanță de cca 1 050 km, înainte de vărsarea în râul Don, la S de orașul Konstantinovsk. Curge de-a lungul părții de N a regiunii industriale a bazinului Donețk, unde este folosit pentru transporturi industriale, fapt ce cauzează o poluare ridicată a râului. Debitul său redus și nivelul scăzut de apă din zona industrială au dus la construirea în anii 1970 a unui canal care leagă Niprul de Doneț. Șase baraje fac posibilă navigarea râului în amonte, până la orașul Donețk.

Donețk *anterior (1924–1961)* Stalino

Oraș, 1 016 000 loc. (2001), în SE Ucrainei. În 1872, galezul John Hughes a fondat în Donețk o turnătorie de fontă pentru producerea de șine de cale ferată necesare pentru extinderea rețelei feroviare ruse. Datorită bogatelor zăcăminte existente în bazinul Donețk, atât exploatarea cărbunelui, cât și producția de oțel s-au dezvoltat cu rapiditate. Distrugerile masive suferite în Al Doilea Război Mondial au dus la modernizări în anii de după război, iar orașul a fost refăcut în scurt timp. Orașul modern Donețk este unul dintre cele mai mari centre metalurgice din Ucraina.

Donețk, bazinul ~ *sau* Donbass

Regiune minieră și industrială întinsă din SE Ucrainei, cunoscută pentru rezervele sale de cărbune și fier. Suprafața de exploatare a cărbunelui se întinde pe aproape 23 300 kmp la S de râul Doneț. Prima exploatare minieră a fost deschisă la începutul sec. XIX, iar în 1913 bazinul Donețk acoperea 87% din producția de cărbune a țării. Zăcămintele de cărbune se învecinează cu bogatele zăcăminte de minereu de fier din Krivoi Rog, unde s-a deschis o turnătorie de fontă în 1872; în 1913, exploatarea asigura 74% din toată producția de fontă. În prezent, această regiune este zona unde se produce cea mai mare cantitate de oțel și fier din Ucraina și unul dintre cele mai mari complexe de industrie grea din lume.

Dongan, Thomas, Al doilea conte de Limerick

(1634, Castletown, Comitatul Kildare, Irlanda – 14.12.1715, Londra, Anglia)

Guvernator colonial britanic al New Yorkului. Membru al unei familii irlandeze regaliste, a fost exilat în Franța după războaiele civile din Anglia, însă a fost rechemat în Anglia în 1677 și a servit ca viceguvernator în Tangiers între 1678 și 1680. În calitate de guvernator al New Yorkului (1682–1688), a organizat prima adunare reprezentativă a coloniei, a emis o Cartă a Libertăților în 1683 și a dus o politică de cooperare cu Confederația Irocheză împotriva Franței. S-a întors în Anglia în 1691.

Donglin, Academia ~ *sau* Academia Tung-lin

Academie chineză fondată în timpul dinastiei Song și revigorată în 1604 de cărturari și oficiali, cu scopul de a protesta față de libertinajul moral și slăbiciunea intelectuală care afectau viața publică în ultimii ani ai dinastiei Ming. Membrii săi au cultivat opiniile antiabsolutiste ale lui Mencius și au reproșat curții nerespectarea valorilor confucianiste. Wei Zhongxian, eunucul curții, a persecutat membrii și susținătorii Academiei, distrugând-o practic în totalitate până în 1627. Academia a fost reabilitată după moartea lui Wei.

Dong-nai *sau* Donnai

Râu în S Vietnamului. Izvorăște din regiunea muntoasă centrală, curge spre SV

de-a lungul a cca 480 km și se unește cu afluentul său, râul Saigon, la NE de orașul Ho Chi Minh; formează împreună cu alte râuri un estuar la N de delta Mekong.

Dong Qichang *sau* Tung Ch'i-ch'ang

(1555, Hua-ting, provincia Kiangsu, China – 1636,/?/)

Pictor, caligraf și teoretician chinez din perioada Ming târzie. Este cunoscut mai ales pentru scrierile sale despre pictura chineză, pe care a împărțit-o în școala nordică, unde se urmărea aflarea adevărului, și școala sudică, unde se punea accentul pe înțelegerea spontană, intuitivă. În centrul idealului cărturăresc al școlii sudice se găsea arta caligrafiei, care exprima adevărata natură a artistului, fără interpunerea descrierii picturale. Picturile lui Dong Qichang pun accentul pe formele brute, pe reprezentări spațiale aparent aberante și pe folosirea naivă a cernelii și a pensulei. Ideile sale încă mai influențează teoria estetică chineză.

Dong Son, cultura ~

Importantă cultură preistorică din Asia de SE, care a înflorit în mileniul I î.Hr., cunoscută mai ales pentru lucrările din bronz. Săpături arheologice efectuate la situl din Dong Son, în N Vietnamului, au scos la lumină obiecte din bronz, fier, ceramică și vestigii de origine chineză. Membrii culturii Dong Son reprezentau o populație de navigatori care făcea comerț pe întreg teritoriul Asiei de SE. Acesteia îi este atribuită transformarea deltei Fluviului Roșu (Song HongHa) într-o regiune axată pe cultivarea orezului. Cultura Dong Son, îmbogățită de influențe chineze și indiene, a devenit baza unei civilizații extinse în întreaga regiune. Patria culturii Dong Son a fost cucerită de dinastia Han în 43 d.Hr.

Dongting *sau* Dongting Hu *sau* Tung-t'ing Hu

Lac întins, dar de mică adâncime, în NE provinciei Hunan din China. Mărimea variază semnificativ de la un anotimp la altul. Suprafața obișnuită, de 2 820 kmp, ajunge până la 20 000 kmp în anotimpul ploios. Aproximativ două cincimi din debitul fluviului Yangtze (Chang Jiang) se varsă în lac prin patru canale, ca și râurile Zi, Yuan, Xiang și Li; lacul debușează în fluviul Yangtze.

Dong Zhongshu *sau* Tung Chung-shu

(179 î.Hr., Guangchuan, China - 104 î.Hr., China)

Cărturar confucianist. În calitate de prim-ministru al lui Wudi din dinastia Han, i-a demis din guvern pe toți cărturarii care nu erau adepți ai confucianismului. A instaurat confucianismul ca ideologie unificatoare a imperiului (136 î.Hr.) și a fondat un colegiu imperial, menit să contribuie la procesul ulterior de înființare a administrației civile chineze. Ca filozof, a avut ca temă centrală teoria despre interacțiunea dintre rai și umanitate. A contopit conceptele yin-yang cu confucianismul și a considerat că una dintre îndatoririle împăratului era aceea de a menține echilibrul între yin și yang. Comentariul său la cartea *Analele primăverii și ale toamnei* (Chunqiu fanlu) este una dintre cele mai importante opere filozofice ale perioadei Han.

Dönitz, Karl *sau* Karl Doenitz

(16.09.1891, Grünau-bei-Berlin, Germania – 22.12.1980, Aumühle, Germania de Vest)

Amiral german. După încheierea serviciului militar ca ofițer pe submarin în timpul Primului Război Mondial, a supravegheat crearea flotei germane de submarine în anii 1930, încălcând astfel Tratatul de la Versailles. În calitate de comandant al flotei, a condus Bătălia Atlanticului în Al Doilea Război Mondial, după care a îndeplinit funcția de comandant suprem al marinei (1943–1945). I-a urmat lui Adolf Hitler în funcția de conducător al Germaniei în puținele zile rămase până la încheierea războiului și a pus în aplicare capitularea Germaniei. Condamnat pentru crime de război în cadrul Procesului de la Nürnberg, a executat o sentință de 10 ani de închisoare.

Donizetti (Domenico), Gaetano (Maria)

(29.11.1797, Bergamo, Republica Cisalpină – 08.04.1848, Bergamo, Lombardia, Imperiul Austriac)

Compozitor de operă italian. A fost instruit și îndrumat de compozitorul de operă Simone Mayr (1763–1845), iar opera sa *Zoraida di Granata* a avut o premieră de succes la Roma în 1822, însă reputația internațională i-a fost adusă de *Anna Bolena* în 1830. Printre succesele sale ulterioare s-au numărat *Elixirul dragostei* (L'Elisir d'amore, 1832), *Lucrezia Borgia* (1833), *Lucia di Lammermoor* (1835), *Roberto Devereux* (1837), *Fiica regimentului* (La Fille du régiment, 1840) și *Don Pasquale* (1843). Fiind un compozitor extrem de prolific, era capabil să compună un întreg spectacol de operă în câteva săptămâni. A compus aproape 70 de opere, precum și peste 150 de lucrări religioase și sute de cântece. Bolnav de sifilis, în ultimii patru ani a suferit un declin accentuat care a dus la moartea sa. Donizetti a fost unul dintre cei mai de

seamă compozitori de operă de la începutul sec. XIX și un maestru al stilului bel canto.

donjon *sau* turn principal

Zona cea mai fortificată a unui castel medieval, de obicei un turn, în care locuitorii se puteau adăposti în timpul asediilor. Era prevăzut cu fântână, camere de locuit și camere de serviciu. Una dintre părți oferea o perspectivă asupra curții interioare; cealaltă permitea supravegherea câmpului de luptă și a căilor de acces către castel.

Don Juan

Personaj fictiv, un afemeiat fără inimă, dar în același timp apreciat pentru farmecul și curajul său. În legenda spaniolă, Don Juan era o haimana lipsită de moralitate care a sedus o fată de viță nobilă și i-a omorât tatăl. Găsind într-un cimitir o efigie de piatră care îl reprezenta pe tatăl fetei, a invitat-o acasă pentru a cina împreună, iar fantoma tatălui a sosit la cină, vestindu-i lui Don Juan moartea. Prima mențíonare a lui Don Juan în literatură îi aparține lui Tirso de Molina în tragedia intitulată *Seducătorul din Sevilla* (El burlador de Sevilla y convidado de piedra, 1630). Povestea sa a fost reluată în opera lui Wolfgang Amadeus Mozart *Don Giovanni* (1787), în piesele de teatru scrise de Molière și de George Bernard Shaw, precum și în amplul poem satiric *Don Juan* (1819–1824) al lordului Byron.

Donkin, Bryan

(22.03.1768, Sandree, Northumberland, Anglia - 27.02.1855, Londra)

Inventator britanic. Și-a început ucenicia la un fabricant de hârtie, iar ulterior a creat o versiune îmbunătățită a dispozitivului Fourdrinier. A înființat o fabrică pentru producerea și îmbutelierea de supe de legume la cutie și a conservat produse din carne pentru Marina Regală. Împreună cu un tipograf, a pus la punct o versiune primitivă a rotativei și o rolă tipografică pentru cules. A fost inginer constructor în Londra și a primit două medalii de aur din partea Societății de Arte. A fost unul dintre fondatorii Institutului Britanic de Ingineri Constructori (1818).

dönme *sau* dönmeh

Sectă iudeo-islamică, înființată la Salonic (în prezent Thessaloniki, Grecia), la sfârșitul sec. XVII. Membrii săi erau adepți ai lui Shabbetai Tzevi, pe care îl considerau a fi mesia. Arestat de autoritățile otomane în 1666, acesta a ales convertirea la religia islamică în locul morții, așa cum au făcut și adepții săi, care credeau că această convertire a reprezentat o etapă spre îndeplinirea profeției mesianice. Deși împărtășeau islamul, adepții sectei respectau anumite ritualuri evreiești, foloseau într-o oarecare măsură limba ebraică și refuzau căsătoriile cu musulmani. Comunitatea s-a mutat în Turcia la începutul sec. XX și a fost treptat asimilată, rezistând încercărilor evreilor de a-i face să se întoarcă la iudaism.

Donne, John

(cca 24.01-19.06.1572, Londra, Anglia - 31.03.1631, Londra)

Poet englez de frunte al Școlii metafizice și paroh al catedralei St Paul din Londra (1621–1631). Donne este considerat cel mai de seamă reprezentant al liricii erotice de limbă engleză. De asemenea, este recunoscut pentru versurile, tratatele religioase și predicile sale, considerate printre cele mai strălucite ale sec XVII.

Viața și cariera

Donne a fost născut într-o familie romano-catolică. Mama sa, o descendentă directă a sorei lui Sir Thomas Morus, era cea mai mică fiică a lui John Heywood, epigramist și dramaturg. Tatăl său, care, conform lui Izaak Walton, primul biograf al lui Donne, era „descendent al unei foarte vechi familii din Țara Galilor", era un prosper negustor londonez. Donne avea patru ani când tatăl său a murit, la scurt timp după aceea mama sa căsătorindu-se cu doctorul John Syminges, care i-a crescut pe copiii familiei Donne. La 12 ani, Donne a fost exmatriculat de la Universitatea Oxford, unde studiase trei ani, apoi și-a continuat studiile cel mai probabil la Universitatea Cambridge, deși nu a primit vreo diplomă de la nici una dintre cele două universități, pentru că, în calitatea sa de romano-catolic, nu putea să depună – în cadrul ceremoniei de absolvire – obligatoriul jurământ de loialitate față de Elisabeta I, o regină protestantă. După terminarea studiilor, Donne a călătorit probabil în Spania și Italia, întorcându-se apoi în Anglia pentru studii de drept, mai întâi la Școala de avocatură Thavies (1591) și apoi la Școala de avocatură Lincoln (1592–1594). Acolo s-a îndreptat spre studiul comparat al teologiilor romano-catolică și protestantă și, poate, a cochetat cu scepticismul religios. În 1596 s-a înrolat ca nobil pe o navă de corsari în expediția încununată de succes a contelui de Esex împotriva Cádizului, iar în anul următor a navigat împreună cu Sir Walter Raleigh și Essex într-o expediție încheiată în pragul

dezastrului în Insulele Azore, la vânătoare de nave spaniole încărcate cu comori.

După întoarcerea la Londra în 1597, Donne a devenit secretarul lui Sir Thomas Egerton, lord custode al marelui sigiliu regal, în a cărui slujbă a rămas aproape cinci ani. Numirea în sine face probabilă ipoteza că Donne se convertise la anglicanism. În perioada în care și-a îndeplinit funcția pe lângă lordul custode, Donne a trăit, conform lui Walton, mai degrabă ca un prieten decât ca un servitor pe domeniul Egerton, unde Sir Thomas îi rezervase un „loc la propria masă, prețuind compania și discursul [lui Donne] ca fiind o deosebită podoabă". Contemporanul lui Donne, Richard Baker, îl descria în acele vremuri ca fiind „nu neglijent, ci foarte aspectuos; un bun cunoscător al doamnelor, un spectator frecvent al pieselor de teatru, un mare scriitor de versuri inteligente".

Pe când se afla în serviciul lui Egerton, Donne a cunoscut-o și s-a îndrăgostit de Anne More, nepoata celei de-a doua soții a lui Egerton și fiica lui Sir George More, cancelar al Ordinului Jartierei. Știind că nu aveau vreo șansă de a obține binecuvântarea lui Sir George, cei doi s-au căsătorit în secret, probabil în decembrie 1601. Pentru această ofensă, Sir George l-a întemnițat pentru scurtă vreme pe Donne și l-a determinat pe Egerton să-l concedieze. De asemenea, a refuzat să-i acorde lui Donne zestrea ce i se cuvenea fiicei sale. Mai mult, din cauza mariajului controversat, orice perspectivă a unei cariere în serviciul public era spulberată, iar Donne s-a găsit la vârsta de treizeci de ani atât fără posibilități de angajare, cât și fără resurse materiale adecvate prin care să-și susțină familia.

Următorii zece ani Donne i-a trăit în sărăcie și dependență umilitoare, mai întâi de caritatea – și găzduirea – vărului lui Anne în Pyrford, Surrey, apoi la o casă în Mitcham, la cca 11 km de Londra și uneori într-un apartament din Londra, unde se bizuia pe sprijinul unor patroni nobili. În tot acest răstimp a încercat (și eșuat) în repetate rânduri să-și găsească de lucru. În acest timp, familia se înmulțea; în cele din urmă, Anne a dat naștere la 12 copii, dintre care cinci nu au ajuns la maturitate. Din scrisorile lui Donne răzbat dragostea și grija pentru soția lui: „Deoarece am târât-o într-o soartă mizeră, trebuie să mă strădui să ascund asta de ea prin toate mijloacele oneste, precum a-i oferi tovărășia mea și alinarea cuvintelor mele". Despre sine însă, Donne își consemna doar disperarea: „A nu fi parte din ceva e ca și cum n-ai fi nimic; deci eu sunt... eu sunt mai degrabă o plagă sau o maladie a lumii, decât o parte a ei și astfel nu o iubesc nici pe ea și nici viața".

În ciuda nefericirii sale în acei ani, Donne a scris și studiat asiduu, așternând pe hârtie lucrări în proză pe teme de teologie, drept canonic și polemici anticatolice, dar și compunând versuri de dragoste, poezie religioasă și versuri encomiastice și, după caz, funebre pentru patronii săi. Încă din 1607 prietenii l-au îndemnat să îmbrace hainele preoțești în Biserica Anglicană, dar se simțea nedemn și a continuat să caute slujbe laice. În 1611–1612 a călătorit prin Franța și Țările de Jos cu noul său patron, Sir Robert Drury, lăsându-și soția la Mitcham. La întoarcerea de pe continentul european, soții Drury au pus la dispoziția familiei Donne o casă aflată pe domeniul Drury din Londra, unde au locuit până în 1621.

În 1614, regele Iacob I a respins ultima încercare a lui Donne de a obține un post la curte și i-a spus că îl va numi doar într-o funcție bisericească. Donne ajunsese să creadă că are o vocație religioasă și a acceptat să intre în rândul clerului. A fost hirotonisit ca diacon și preot în 23 ianuarie 1615, iar promovarea a urmat curând. A fost numit capelan regal și a primit, la ordinul regelui, gradul de doctor în teologie de la Universitatea Cambridge. În 22 noiembrie 1621, Donne a fost instalat în funcția de paroh al catedralei St Paul, unde și-a îndeplinit îndatoririle cu eficiență și integritate. Dar această turnură în viața sa profesională a fost însoțită de o mistuitoare mâhnire personală. La doi ani după hirotonisirea lui, în 1617, Anne Donne a murit la vârsta de 33 de ani dând naștere unui copil mort. Lovit de jale și văduvit de reazemul său sufletesc, Donne a jurat să nu se recăsătorească, chiar dacă a fost lăsat cu sarcina de a-și crește copiii în circumstanțe financiare modeste la acel timp. În schimb, pierderea grea pe care o suferise l-a îndreptat întru totul spre vocația sa de teolog anglican. Puterea și elocvența predicilor lui Donne i-au asigurat reputația de cel mai de seamă predicator al Angliei zilelor sale și a devenit un favorit atât al regelui Iacob I cât și al lui Carol I.

În 1623, Donne s-a îmbolnăvit grav, probabil de tifos. În timpul bolii a reflectat asupra paralelismului dintre afecțiunea sa fizică și cea spirituală – reflecții care au culminat în timpul convalescenței cu proza *Devoțiuni în prilejuri neașteptate* (Devotions upon Emergent Occasions), publicată în

1624. La 25 februarie 1631, Donne, aflat în stadiu terminal cu cancer la stomac, și-a părăsit patul de boală pentru a ține o ultimă predică la curtea regală; aceasta a fost publicată postum sub titlul *Duelul morții* (Death's Duell), uneori considerată propria sa slujbă funerară. S-a întors pe patul de boală și, conform lui Walton, a cerut să i se facă un portret care să-l înfățișeze întins în giulgiu, probabil pentru a-l ajuta să mediteze la propria extincție. Pornind de la acest desen, Nicholas Stone a realizat o efigie a lui Donne care a supraviețuit Marelui Incendiu din 1666 și a dăinuit până în ziua de astăzi în catedrala Saint Paul.

Poezia

Deoarece mai nici una dintre poeziile lui Donne nu a fost publicată în timpul vieții sale, este dificil să le datăm cu precizie. Cele mai multe dintre poeme s-au păstrat sub formă de copii manuscrise care au fost făcute și au circulat în cadrul unor cercuri de iubitori de poezie relativ mici, dar pline de admirație față de el. Majoritatea savanților actuali cad totuși de acord că elegiile (care, în cazul lui Donne, sunt poeme de dragoste, nu de jale), epigramele, scrisorile în versuri și satirele au fost scrise în ultimul deceniu al sec. XVI, *Cânturile și Sonetele* (Songs and Sonnets) de atunci până în 1617 și *Sonetele Sfinte* (Holy Sonnets) și alte versuri religioase sunt datate de la perioada mariajului său până la hirotonisirea din 1615. A compus imnuri spre sfârșitul vieții, în cel de-al doilea deceniu al sec. XVII. *Aniversările* (Anniversaries) au fost publicate în 1611–1612, fiind singurele opere poetice importante ale sale publicate în timpul vieții.

Poezia lui Donne este marcată de abaterile remarcabil de originale de la convențiile versificației engleze de sec XVI, mai ales de la cele ale lui Philip Sidney și Edmund Spenser. Chiar și satirele și elegiile de tinerețe, care se inspiră din modele clasice latine, conțin experimente cu genul, forma și imagistica. În poemele sale găsim puține pasaje descriptive precum cele ale lui Spenser și nici versurile sale nu urmează metrii și euforia predecesorilor. Donne le-a înlocuit versurile melodioase cu un ton elocvent ale cărui vocabular și sintaxă reflectă intensitatea emoțională a unei confruntări și a căror metrică și muzicalitate verbală se adaptează nevoilor unei anume situații dramatice. O consecință a acestei abordări este franchețea limbii care îi electrizează poezia de maturitate. „Pentru numele lui Dumnezeu, mușcă-ți limba și lasă-mă să iubesc", începe poemul de dragoste *Canonizarea* (The Canonization), aruncând cititorul în mijlocul unei întâlniri între vorbitor și un auditor neidentificat. *Sonetul Sfânt XI* (Holy Sonnet XI) este deschis cu o confruntare imaginară în care Donne, și nu Iisus, suferă batjocurile pe cruce: „Scuipați-mi în față, evreilor, și străpungeți-mi coasta..."

John Donne, pictură în ulei de artist necunoscut, după I. Oliver, cca 1616; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

De la aceste începuturi explozive, poemele se dezvoltă ca argumente atent chibzuite sau propoziții susținute de metafore extinse care ilustrează analogii ingenioase între obiecte sau situații aparent diferite. Însă Donne a transformat această tehnică într-un mijloc de a transmite sentimente și idei multiple și, uneori, chiar contradictorii. Și, schimbând din nou practicile poeților mai vechi, și-a extras imagistica din domenii foarte diferite, precum alchimia, medicina, politica, explorarea lumii și argumentarea filozofică. Celebra sa analogie între iubiții nevoiți să se despartă și imaginea brațelor ce nu se pot uni ale unui compas este un exemplu excelent. Șocul imediat produs de unele dintre metaforele sale l-a provocat pe Samuel Johnson să le numească „idei eterogene... înjugate laolaltă prin violență". Însă, după o mai îndelungată reflecție, observăm că această tehnică ne oferă o splendidă și complexă înțelegere a metaforei și dă naștere mult elogiatei ambiguități a versurilor lui Donne.

Prezența unui ascultător este o altă inovație a lui Donne față de versul erotic renascentist, în care iubitul se lamentează, speră și își disecă sentimentele în solitudine și nu în prezența doamnei inimii sale. Dimpotrivă, Donne se adresează direct doamnei sau unui alt ascultător. Acesta din urmă ar putea chiar hotărî cursul poemului, ca în *Puricele* (The Flea), în care cel care ne vorbește își schimbă direcția discursului odată ce femeia zdrobește insecta prin care el și-a construit argumentul asupra nevinovăției amorului. În ciuda intensității dramatice a poemelor sale, acestea își păstrează muzicalitatea și abordarea introspectivă definitorii pentru poezia lirică. Personajele își pot crea o figură imaginară căreia să-i adreseze explozia lirică sau, dimpotrivă, să se cufunde în cugetare în toiul

unei tirade îndreptate către un auditor. „Dar, o, trădătorule de sine", strigă amantul părăsit în *Grădina din Twickham* (Twickham Garden), în vreme ce-și transformă parte din suflet în auditor. De asemenea, Donne se desparte de versurile mai vechi adaptând sintaxa și ritmul viului grai, cum ar fi „Mă minunez acum pe-al meu cuvânt cinstit/ Ce tu și eu făcut-am până ce-am iubit?" Puse laolaltă, aceste caracteristici ale liricii sale au constituit un imbold pentru operele unor poeți mai recenți precum Robert Browning, William Butler Yeats și T.S. Eliot.

În altă ordine de idei, Donne a adaptat radical unele teme-șablon ale versurilor de dragoste. De pildă, deși a continuat să recurgă la metafore petrarchiene de tipul „a te despărți de iubit(ă) înseamnă moarte", o trăsătură caracteristică a poeziei erotice renascentiste, el fie le-a dat o tentă comică, precum în *Năluca* (The Apparition), unde eroul se imaginează o fantomă ce-și bântuie iubita infidelă, fie le-a încadrat în textura poemului, așa cum ilustrează titlul *Un rămas-bun: cumplitul doliu* (A Valediction: forbidding Mourning). Versurile de dragoste ale lui Donne scot în evidență o pătrunzătoare înțelegere a unei game largi de tipuri de amanți și a unui cuprinzător spectru de sentimente amoroase. Cei care vorbesc în poemele sale sunt fie inși desfrânați, într-atât de plictisiți de numeroasele aventuri încât denunță dragostea drept închipuire și femeile drept obiecte – mâncare, păsări de pradă, mumii –, fie iubiți platonici care celebrează atât splendoarea domnițelor acestora, cât și miraculoasa lor înfrânare de a consuma dragostea care-i unește. Bărbații a căror afecțiune este neîmpărtășită se simt amăgiți și caută să se răzbune pe doamnele inimii lor, doar pentru a ajunge să înțeleagă zădărnicia vendetei. Totuși, în poemele de dragoste împărtășită, iubiții jubilează în compatibilitatea deopotrivă sexuală și spirituală a iubirii lor și caută să imortalizeze o emoție pe care ei o înalță până aproape de taina religioasă.

Versurile de devoțiune ale lui Donne, mai ales *Sonetele Sfinte* (Holy Sonnets), *Vinerea Patimilor 1613, călătorind spre vest* (Good Friday 1613, Riding Westward) și imnurile, explorează cu pasiune dragostea sa pentru Dumnezeu, uneori prin metafore sexuale, și îi descriu îndoielile, angoasele și sentimentul de nemernicie spirituală. Nici unul dintre ele nu îl arată împăcat spiritual.

Cele mai menționate poeme ale lui Donne, *Aniversările* (Anniversaries), au fost scrise pentru a comemora moartea lui Elizabeth Drury, fiica de 14 ani a patronului său, Sir Robert Drury. Poemele subsumează aparentul subiect unei meditații filozofice asupra decăderii lumii. Elizabeth Drury devine, în cuvintele lui Donne, „Ideea de femeie" și un model de virtute pierdut. Prin intermediul acestei figuri feminine idealizate, în *Prima Aniversare: o anatomie a lumii* (The First Anniversarie: An Anatomie of the World), Donne deplânge moartea spirituală a omenirii, începând cu alungarea din Rai și continuând cu degradarea lumii contemporane, în care oamenii au pierdut înțelepciunea care îi leagă de Dumnezeu. În *A Doua Aniversare: despre progresul spiritului* (The Second Anniversarie: Of the Progres of the Soule), Donne, parțial printr-un elogiu către Elizabeth Drury, își regăsește înțelepciunea care îl ghidează către viața eternă.

Proza

Cele mai timpurii lucrări în proză ale lui Donne, *Paradoxuri și probleme* (Paradoxes and Problems), au fost începute probabil în anii studenției la Școala de avocatură Lincoln. Aceste abile și impasibile paradoxuri abordează subiecte precum inconsecvențele feminine și urmăresc întrebări ca „De ce sunt femeile atât de încântate (să se împodobească) în pene?" și „De ce curtenii se remarcă mai degrabă prin ateism decât prin alte însușiri?". Pe când trăia în disperare la Mitcham în 1608, Donne a scris o apărare cazuistică a sinuciderii, intitulată *Biathanatos*. Gândurile la posibilitatea propriului suicid, declară el, i-au determinat „o interpretare indulgentă a acțiunii celor care mor astfel". *Pseudomartirul* (Pseudo-Martyr), publicat în 1610, atacă refuzul disidenților de a depune jurământul de loialitate regelui, act obligatoriu pentru romano-catolicii din Anglia după Complotul Prafului de Pușcă (1605). Tratatul l-a încântat pe Iacob I într-atât, încât a aranjat ca Donne să primească o diplomă onorifică de maestru în arte de la Universitatea Oxford. În 1610, Donne a mai scris o proză satirică împotriva iezuiților intitulată *Conclavul lui Ignațiu* (Ignatius His Conclave, lat: Conclave ignati), atât în latină, cât și în engleză.

În 1611, Donne a terminat *Eseurile teologice* (Essays in Divinity), prima dintre lucrările sale teologice. Recuperându-se după o boală ce i-a amenințat viața, în 1623 Donne a scris *Devoțiuni în prilejuri neașteptate* (Devotions upon Emergent Occasions), cea mai durabilă dintre operele sale în proză. Fiecare dintre cele 23 de devoțiuni este compusă dintr-o meditație, o mustrare

și o rugăciune, toate prilejuite de câte un eveniment din perioada bolii sale, cum ar fi sosirea doctorului personal al regelui sau aplicarea de porumbei pentru a scoate vaporii din capul lui Donne. *Devoțiunile* corelează declinul fizic al lui Donne cu suferința sa spirituală; ambele ajung la paroxism când poetul aude bătaia unui clopot în trecere (16, 17, 18) și se întreabă dacă acel clopot bate pentru el. La fel ca poezia sa, *Devoțiunile* sunt cunoscute pentru dramatismul lor nemijlocit și pentru numeroasele metafore metafizice, precum arhicunoscuta „Nici un om nu este o insulă", prin care Donne ilustrează uniunea tuturor creștinilor în trupul mistic al lui Hristos.

Dar mai degrabă predicile lui Donne sunt cele care ilustrează cel mai bine măiestria prozei sale. O sută cincizeci și șase dintre ele au fost publicate de către fiul său, în trei ediții in folio (1640, 1649 și 1661). Deși compuse într-o perioadă de intense controverse religioase, predicile lui Donne – intelectuale, pline de spirit și profund emoționante – explorează, mai degrabă, învățăturile fundamentale ale creștinismului decât se angajează în dispute teologice. Donne a analizat strălucit textele biblice și le-a asociat evenimentelor timpului său, precum epidemia de ciumă care a devastat Londra în 1625. Puterea predicilor derivă din intensitatea lor dramatică, din revelații personale sincere, din ritmul poetic și din metaforele memorabile.

Reputație și influență

Primele două ediții ale *Poemelor* (Poems) au fost publicate postum, în 1633 și 1635, după ce au circulat intens sub formă de copii manuscrise. Poemele au fost suficient de populare pentru a fi publicate de opt ori într-o perioadă de 90 de ani de la moartea poetului, dar opera sa nu era conformă cu gusturile generale ale sec. XVIII, când a fost privit ca un mare, dar excentric „mucalit". O excepție notabilă, spre cinstea sa, este Alexander Pope, care a admirat virtuozitatea intelectuală a lui Donne și a preluat câteva dintre versurile lui în propria sa poezie. De la începutul sec. XIX însă, cititorii mai receptivi au început să recunoască geniul poetic al lui Donne. Robert Browning l-a desemnat drept sursa de inspirație pentru propriile-i monologuri dramatice. În sec. XX, în primul rând datorită muncii de pionierat a omului de litere H.J.C. Grierson și a interesului manifestat de T.S. Eliot, poezia lui Donne a cunoscut un remarcabil reviriment. Impresia lăsată prin poezia sa că gândul și argumentele se înalță nemijlocit din sentimente pasionale au făcut din Donne maestrul lui Yeats și Eliot, care se răzvrăteau împotriva lirismului meditativ al tradiției romantice în declin. Jocul intelectului din poezia lui Donne, disprețul față de imaginile poetice convenționale și realismul dramatic l-au făcut idolul poeților de limbă engleză și al criticilor din prima jumătate a sec. XX. Cititorii continuă să fie stimulați de aliajul argumentelor inteligente cu pasiunea oferită de lirica lui Donne, de reprezentarea dramatică a stărilor complexe de conștiință, de imaginile sale cutezătoare și inedite și de capacitatea sa (cu puțin inferioară celei a lui William Shakespeare) de a extrage o bogată semnificație poetică din cuvinte comune, fără a deforma calitatea esențială a idiomului englez.

Donner, grupul ~

Grup de pionieri americani care au rămas blocați în drum spre California. Spre sfârșitul lui 1846, 87 de imigranți conduși de George și Jacob Donner au rămas înzăpeziți în Sierra Nevada. 15 membri ai grupului au pornit în căutare de ajutor. După ce restul grupului a rămas fără provizii, au recurs la canibalism, mâncându-i pe cei care muriseră. Cei 47 de membri care au supraviețuit au fost salvați în februarie 1847. Lacul Donner și trecătoarea Donner din California au primit numele lor.

Don Pacifico, Afacerea ~

(1850)

Conflict între Marea Britanie și Grecia izbucnit când reședința lui David Pacifico (cunoscut și sub numele de Don Pacifico), cetățean britanic care locuia la Atena, a fost incendiată în timpul unei revolte antisemite. În sprijinul cererii sale de a fi despăgubit, vicontele Palmerston a trimis o escadrilă pentru a supune coasta grecească unei blocade. Politica lui Palmerston a atras proteste atât din partea Franței și a Rusiei, cât și din partea Camerei britanice a Lorzilor, însă a primit sprijinul Camerei Comunelor, după ce și-a argumentat decizia afirmând că Marea Britanie are obligația de a-și apăra supușii de nedreptăți, oriunde s-ar afla aceștia.

Doolittle, Hilda *cunoscută ca* H.D.

(10.09.1886, Bethlehem, Pennsylvania, SUA – 27.09.1961, Zürich, Elveția)

Poetă americană. Pleacă în Europa în 1911, unde se stabilește pentru tot restul vieții. S-a numărat printre primii imagiști (*vezi* imagism), puternic influențată de Ezra Pound. A scris versuri clare, impersonale,

sensibile, în care temele clasice se îmbină cu procedee moderniste. Opera sa de mai târziu a fost mai liberă și mai pasională, deși a rămas erudită și simbolică. Printre colecțiile sale de versuri se numără *Grădină marină* (Sea Garden, 1916), *Himen* (Hymen, 1921) și *Trandafiri roșii în bronz* (Red Roses for Bronze, 1929). A fost apreciată și pentru traducerile, piesele de teatru în versuri și pentru scrierile sale în proză.

Doolittle, Jimmy *născut* James Harold

(14.12.1896, Alameda, California, SUA – 27.09.1993, Pebble Beach, California)

General american. S-a înrolat în armată în timpul Primului Război Mondial și a devenit aviator. După război, a obținut titlul de doctor în inginerie, rămânând în serviciile Trupelor Aeriene ale Armatei ca pilot de încercare până în 1930. A fost președintele departamentului de aeronautică al companiei Shell Oil. În 1932, a stabilit un record mondial de viteză. În Al Doilea Război Mondial a reintrat în serviciul militar activ, iar în 1942 a condus un raid deasupra orașului Tokyo pentru care a primit Medalia de Onoare din partea Congresului. A condus operațiuni aeriene pe multe fronturi, printre care s-au numărat și câteva atacuri asupra Germaniei în perioada 1944–1945. După război, și-a continuat activitatea în industria aerospațială. În 1989, a primit distincția prezidențială Medalia Libertății.

Door

Peninsulă în NE statului Wisconsin, SUA. Situată între golful Green și lacul Michigan, și-a primit numele de la strâmtoarea situată la capătul ei, cunoscută sub numele de La Porte des Mortes (*în franceză*, ușa morților). Măsoară cca 130 km în lungime și 40 km în lățime. În sec. XVII, peninsula a fost destinația comercianților și misionarilor francezi. În prezent, este o destinație de vacanță pe tot parcursul anului, turismul reprezentând o activitate importantă. Întreaga peninsulă este cunoscută sub numele de Door County, deși Door este doar unul dintre cele patru ținuturi ale peninsulei.

dopamină

Catecolamină prezentă din abundență în sistemul nervos central. Printr-o serie de reacții enzimatice (*vezi* enzimă), este sintetizată din levodopa și transformată în norepinefrină, iar apoi în epinefrină. Este un neurotransmițător important cu acțiune la nivelul sistemului nervos central, vital pentru controlul mișcării; îndeplinește și funcția de hormon. Degradarea anumitor celule localizate în creier, producătoare de dopamină, duce la apariția maladiei Parkinson.

dopant

Impuritate adăugată unui semiconductor pentru a-i schimba conductibilitatea electrică. Cel mai des întâlnite semiconductoare, siliciul și germaniul, formează rețele cristaline în interiorul cărora fiecare atom își împarte electronii cu patru atomi învecinați (*vezi* legături chimice). Înlocuirea unor atomi cu atomi donatori (de ex. fosfor, arsenic) care au cinci electroni de legătură eliberează electroni suplimentari disponibili. Semiconductorul format astfel se numește semiconductor de tip n (prescurtare a cuvântului negativ, datorită sarcinii negative adiționale). Doparea cu atomi receptori (de ex. galiu), care au numai trei electroni disponibili, creează o deficiență de rețea (găuri) încărcate pozitiv; conducția se poate realiza prin trecerea acestei deficiențe prin structura de cristal a unui astfel de semiconductor, de tip p (pozitiv).

Doppler, efectul ~

Diferență aparentă între frecvența la care undele – inclusiv undele radio, cele acustice sau cele luminoase – părăsesc o sursă și frecvența pe care o au în momentul în care ajung la un observator. Efectul, descris pentru prima dată de fizicianul austriac Christian Doppler (1803–1853), este determinat de mișcarea relativă a observatorului și a sursei emițătoare de unde. Acest efect poate fi observat la claxonul sau sirena unui vehicul care se apropie; frecvența undelor crește pe măsură ce vehiculul se apropie de observator și scade pe măsură ce se îndepărtează. Fenomenul este folosit atât în tehnologia radar, cât și pentru a calcula viteza stelelor prin urmărirea schimbărilor de frecvență a luminii emise de acestea.

Dorchester

Fost oraș, în prezent cartier al orașului Boston, Massachusetts, SUA. Se întindea până aproape de granița cu Rhode Island și cuprindea înălțimile Dorchester, fortificate de artileria lui George Washington la începutul Revoluției Americane, fapt ce a dus la evacuarea Bostonului de către trupele engleze în 17 martie 1776.

Dorchester *în Antichitate* Durnovaria

Oraș, 16 171 loc. (2001), și reședință a comitatului Dorset, în Anglia, situat pe râul Frome. Orașul vechi a fost un centru roman și britanic de mărime considerabilă; ulterior au fost descoperite multe vestigii ale acelei perioade. În 1086 devenise deja

un oraș regal, iar castelul a fost construit aici înainte de sec. XII; se crede că abația franciscană, întemeiată înainte de 1331, a fost ridicată pe ruinele castelului. Orașul este în prezent un centru comercial care deservește o zonă rurală extinsă. Thomas Hardy s-a născut lângă Dorchester, pe care l-a numit Casterbridge în romanele sale a căror acțiune se desfășoară în Wessex.

Dorchester (de Dorchester), Guy Carleton, Prim baron ~

(03.09.1724, Strabane, Tyrone County, Irlanda – 10.11.1808, Stubbings, Berkshire, Anglia)

Soldat și om de stat irlandez. În 1759 a fost trimis în Canada, unde a luptat în bătălia de la Québec. A servit ca viceguvernator (1766–1768) și guvernator (1768–1778) al provinciei Québec. Politica sa de reconciliere față de canadienii francezi a contribuit la semnarea Tratatului pentru Québec în 1774. A oferit ajutor pentru respingerea atacului forțelor americane revoluționare asupra provinciei Québec în 1775. A fost numit comandant al forțelor britanice în America de Nord în 1782, iar ulterior, guvernator-șef al Americii de Nord britanice (1786–1796).

Dordogne *în Antichitate* Duranius

Râu în SV Franței. Izvorăște din Masivul Central, în apropiere de stațiunea montană Mont-Dore din departamentul Puy-de-Dôme. Curge spre V pe o distanță de 472 km și la vărsare se unește cu fluviul Garonne, la N de Bordeaux, formând estuarul Gironde. Râul reprezintă o importantă sursă hidroenergetică.

Doré, Gustave (-Paul)

(06.01.1832, Strasbourg, Franța – 23.01.1883, Paris)

Gravor francez. În 1847 a plecat la Paris și a început să creeze litografii, caricatură pentru o publicație săptămânală, precum și câteva albume de litografii (1847–1854). A devenit celebru și extrem de popular datorită ilustrațiilor de carte în xilogravură; printre cele mai reușite ediții se numără cele realizate pentru *Infernul* (L'Inferno) lui Dante (1861) și pentru *Biblie* (1866). Opera sa plină de viață este caracterizată de imagini grotești și bizare. Cu ajutorul a peste 40 de cioplitori în lemn, a reușit să realizeze peste 90 de cărți ilustrate.

Dorgon *sau* Chengzong *sau* Ch'eng-tsung

(07.11.1612, Yenden, Manciuria – 31.12.1650, Kharahotu)

Prinț al poporului din Manciuria, care a jucat un rol important în fondarea dinastiei Qing. S-a aliat cu fostul său dușman, Wu Sangui, în încercarea de a-l alunga din Beijing pe rebelul chinez Li Zicheng, de unde Li îl detronase deja pe ultimul împărat din dinastia Ming. Cu toate că se dorea înscăunarea sa, Dorgon a avut grijă ca nepotul său, Fu-lin, să fie proclamat împărat (Dorgon avea funcția de regent). Această dovadă de loialitate și altruism i-a câștigat înalta apreciere a istoricilor de mai târziu.

Doria, Andrea

(30.11.1466, Oneglia, Ducatul Milano – 25.11.1560, Genova)

Om de stat, mercenar și amiral genovez, cel mai însemnat comandant de marină de la acea vreme. Membru al unei familii de aristocrați, a rămas orfan la o vârstă fragedă și a ajuns mercenar. În 1522 a intrat în serviciul lui Francisc I, care era în război cu Carol V în Italia. Ulterior, Doria a trecut în serviciul lui Carol V, iar în 1528 i-a alungat pe francezi din Genova. A devenit noul conducător al Genovei și a reorganizat administrația sub forma unei oligarhii eficiente și stabile. A condus câteva expediții împotriva turcilor și l-a ajutat pe Carol V să-și extindă dominația în Peninsula Italică. Deși era lacom și autoritar, Doria a fost un comandant neînfricat, înzestrat cu talent tactic și strategic.

Andrea Doria, portret de Sebastiano del Piombo; Palatul Doria, Roma

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

dorian

Membru al uneia dintre ramurile importante ale grecilor antici. Venind dinspre N și NV, dorienii au cucerit peninsula Pelopones pe la 1100–1000 î.Hr. și s-au impus peste grupurile supraviețuitoare ale civilizațiilor miceniană și minoică, marcând începutul unei epoci întunecate, care a durat aproape trei secole, până la apariția orașelor-stat grecești. Aveau propriul dialect și erau organizați în trei triburi. În conflictele grecești de mai târziu, și-au ales aliații în funcție de anumite modele de organizare. Contribuția lor la cultura elină constă în ordinul arhitectural doric, lirica corală tragică și sistemul de guvernare militaro-aristocratic. În unele cazuri au fost asimilați de cultura greacă, însă în Sparta și în Creta au rămas la putere și s-au împotrivit progresului cultural.

Dornberger, Walter Robert

(06.09.1895, Giessen, Germania - 27.06.1980, Baden-Württemberg)

Inginer american de origine germană. Din 1932 a început să lucreze la perfecționarea motorului de rachetă împreună cu Wernher von Braun. În Al Doilea Război Mondial a condus programul de construire a rachetei V-2, modelul predecesor al tuturor rachetelor spațiale postbelice. Ajuns în Statele Unite după terminarea războiului, a lucrat în calitate de consultant la crearea de rachete teleghidate pentru aviația militară americană. În anii 1950, a participat la proiectul numit Dyna-Soar al aviației militare și al NASA, care ulterior a devenit programul navetei spațiale.

Doroftei, Leonard

(n. 10.04.1970, Ploiești, România)

Pugilist român, campion mondial WBA la categoria semiușoară (5 ianuarie 2002 – 24 octombrie 2003). A obținut titlul de campion național la juniori în 1986 și 1987, campion național la seniori în 1992, 1993, 1994, 1996 și 1997, medalii de bronz la Jocurile Olimpice de la Barcelona (1992) și de la Atlanta (1996). A devenit boxer profesionist după semnarea unui contract cu clubul canadian Interbox. Doroftei a obținut titlul de campion mondial la categoria ușoară, versiunea WBA, pe care l-a pierdut în 2003, după ce a depășit greutatea categoriei sale la cântarul oficial. În ultimul său meci la profesionism (2004), a fost înfrânt prin K.O. de Arturo Gatti.

Dorr, Thomas Wilson

(05.11.1805, Providence, Rhode Island, SUA - 27.12.1854, Providence)

Om politic american. Începând cu 1834, a făcut parte din corpul legislativ, perioadă în care a încercat să introducă reforme constituționale pentru a extinde dreptul de vot al bărbaților albi. În 1841 a format Partidul Popular, care a organizat alegeri și l-a instalat pe Dorr în funcția de guvernator în 1842. Guvernul existent a refuzat să-i recunoască autoritatea, catalogând episodul drept „Rebeliunea lui Dorr". Statul a cunoscut două guvernări până în 1844, când Dorr a fost judecat pentru trădare. Deși a primit o condamnare pe viață, a fost eliberat în 1845.

dorsală oceanică

Lanț muntos suboceanic continuu care se întinde pe cca 80 000 kmp din suprafața tuturor oceanelor, separând bazinele oceanice. Lanțul principal trece prin mijlocul Oceanului Atlantic, continuă între Africa și Antarctica, apoi spre N, către Oceanul Indian, continuând între Australia, Noua Zeelandă, Antarctica și traversează bazinul Pacificului, către golful Californiei. Lanțurile muntoase sunt situate între insulele aflate pe axa dorsalelor oceanice și coastele continentelor învecinate. Lanțurile muntoase submarine reprezintă cea mai importantă structură a Pământului, după continente și bazinele oceanice. Apariția lor este explicată de teoria tectonicii plăcilor și reprezintă fractura dintre plăci diferite acolo unde roca topită se ridică din adâncuri. *Vezi și* zonă de subducție.

Dorset

Comitat, 390 986 loc. (2001), în SV Angliei. Are ieșire la Canalul Mânecii; reședința comitatului se află la Dorchester. În această regiune au locuit populații preistorice care au lăsat în urma lor numeroase monumente datând din Neolitic, din Epoca Bronzului și a Fierului, printre care Castelul Fecioarei, o fortificație uriașă situată în imediata vecinătate a orașului Dorchester. Regiunea a făcut mai târziu parte din regatul saxon de vest. Apare sub numele de Wessex în scrierile lui Thomas Hardy.

Dorsey, Thomas A(ndrew)

(01.07.1899, Villa Rica, Georgia, SUA - 23.01.1993, Chicago, Illinois)

Cântăreț, pianist și compozitor american, supranumit părintele muzicii gospel. Fiu al unui predicator care credea în renașterea spirituală, Dorsey a fost influențat de pianiștii care cântau blues în împrejurimile Atlantei. După ce s-a mutat la Chicago în 1916, a cântat sub pseudonimul Georgia Tom; a devenit pianist și a cântat împreună cu Ma Rainey, a compus cântece laice „fără sens" (condimentate cu vorbe cu două înțelesuri). Primul cântec gospel l-a compus în 1919, dar în 1932 a renunțat complet la blues și a înființat biserica Pilgrim Baptist din Chicago. A compus mai mult de o mie de cântece gospel, printre care *Precious Lord, Take My Hand*; *Peace in the Valley*; *If We Ever Needed the Lord Before*. A făcut multe înregistrări la începutul anilor 1930. Multe dintre cântecele sale au fost interpretate de Mahalia Jackson. A înființat și a condus Convenția Națională de Coriști și Coruri de Gospel.

Dorsey, Tommy *născut* Thomas

(19.11.1905, Shenandoah, Pennsylvania, SUA – 26.11.1956, Greenwich, Connecticut)

Trombonist american și șef de orchestră. Din 1934 a condus Orchestra Fraților Dorsey, împreună cu fratele său,

saxofonistul și clarinetistul Jimmy Dorsey (1904–1957); ulterior s-au separat și au devenit liderii propriilor grupuri. Orchestra condusă de Tommy Dorsey îmbina interpretarea lină a baladelor cu aranjamentele de jazz, mult mai vioaie; din aceasta făceau parte unii dintre cei mai buni muzicieni ai vremii, printre care Buddy Rich, Frank Sinatra și realizatorul de aranjamente muzicale Sy Oliver. Interpretarea la trombon a lui Dorsey era impecabilă, iar frazarea fără întreruperi și tonul suav au avut o influență majoră atât asupra cântăreților vocali, cât și asupra instrumentiștilor la alămuri. Orchestra lui Tommy Dorsey a fost una dintre cele mai populare din perioada swing.

Dortmund *în Antichitate* Throtmannia

Oraș, 589 200 loc. (2002), în N landului Rin-Westfalia, V Germaniei. Atestat documentar în 885 d.Hr., a devenit oraș imperial liber în 1220, iar apoi a făcut parte din Liga Hanseatică. Centru comercial prosper în sec. XIV, a trecut printr-o perioadă de declin după Războiul de Treizeci de Ani, iar în 1803 și-a pierdut drepturile imperiale. Dezvoltarea exploatărilor de cărbune și de minereu de fier, precum și terminarea Canalului Dortmund-Ems, în 1899, au contribuit la renașterea orașului. Aproape distrus în Al Doilea Război Mondial, ulterior a fost în mare parte reconstruit. Este un mare centru al transporturilor și al industriei în regiunea Ruhr.

Dorylaeum, Bătălia de la ~

(1 iulie 1097)

Bătălie în care forțele aliate ale cruciaților și bizantinilor au învins o armată a turcilor selgiucizi în Anatolia. Cruciații au ocupat apoi orașul Antiohia. *Vezi și* cruciade.

Dosoftei *născut* Dimitrie Barila

(26.10.1624, Suceava, Moldova, azi România – 13.12.1693, Zolkino, Polonia, azi Ucraina)

Cărturar, poet și traducător român, mitropolit al Moldovei. A învățat la Iași, probabil la colegiul întemeiat în 1640 la mănăstirea Sf. Trei Ierarhi, apoi la școala Frăției ortodoxe din Lvov, unde a făcut studii umaniste și de limbi. Călugărit la Probota (cca 1648), sub numele Dosoftei, a fost ales episcop de Huși (1658–1660) și Roman (1660–1671), apoi mitropolit al Moldovei (1671–1674 și 1675–1686). În 1686, din cauza evenimentelor politice, a plecat în Polonia cu trupele lui Jan Sobieski și a rămas acolo până la sfârșitul vieții. A fost unul dintre cei mai mari cărturari români, fiind primul poet național, primul versificator al *Psaltirii* în tot Răsăritul ortodox, primul traducător din literatura dramatică universală și din cea istorică în românește, primul traducător în românește al cărților de slujbă din Moldova, primul cărturar român care a copiat documente și inscripții, unul dintre primii cunoscători și traducători în română din literatura patristică și postpatristică. A contribuit la formarea limbii literare românești. Cunoștea limbile greacă, latină, slavonă și polonă. A tradus *Psaltirea în versuri* (1673) din slavonă și a încurajat cultura prin tipărirea a numeroase cărți, în special cu caracter religios (o cronologie a Moldovei, o *Liturghie* tradusă de el din limba greacă) și a susținut introducerea limbii române în biserică.

Mitropolitul Dosoftei

Dos Passos, John (Roderigo)

(14.01.1896, Chicago, Illinois, SUA – 28.09.1970, Baltimore, Maryland)

Scriitor american. Fiu al unui avocat bogat din Chicago, a studiat la Universitatea Harvard. Experiența ca șofer de ambulanță în timpul războiului și ulterior ca jurnalist i-a influențat convingerea că SUA reprezintă două națiuni – una pentru cei bogați și cealaltă pentru cei săraci. Reputația sa de istoric social, critic radical al vieții americane și important romancier al generației pierdute de după război se datorează în special trilogiei SUA, care include *Paralela 42* (The 42nd Parallel, 1930), *1919* (1932) și *Marile Afaceri* (The Big Money, 1936).

Dostoievski, Feodor (Mihailovici)

(11.11/30.10.1821, stil vechi, Moscova, Rusia – 9.02/28.01.1881, stil vechi, Sankt Petersburg)

Romancier rus și scriitor de proză scurtă a cărui investigație psihologică în cele mai întunecate profunzimi ale afecțiunilor umane, împreună cu momentele sale de iluminare de neegalat au avut o influență uriașă asupra ficțiunii sec. XX.

Dostoievski este considerat, de obicei, unul dintre cei mai importanți romancieri din istoria literaturii. Modernismul literar, existențialismul și diversele școli de psihologie, teologie și critică literară au fost profund influențate de ideile sale. Adesea, lucrările lui sunt considerate profetice, deoarece a prezis cu exactitate modul în care revoluționarii din Rusia s-ar comporta dacă

ar ajunge la putere. În timpul său a fost renumit și pentru activitatea de jurnalist.

Lucrări majore și caracteristici

Dostoievski este cunoscut cel mai bine pentru microromanul *Însemnări din subterană* și datorită celor patru mari romane, *Crimă și pedeapsă, Idiotul, Demonii* (cunoscut și ca *Demonii și diavolii*) și *Frații Karamazov*. Fiecare dintre aceste lucrări este renumită pentru profunzimea psihologică și, pe bună dreptate, Dostoievski este unanim privit drept unul dintre cei mai mari psihologi din istoria literaturii. S-a specializat în analiza stărilor patologice care conduc la nebunie, crimă și suicid și în explorarea umilinței, autodistrugerii, dominației tiranice și furiei criminale. De asemenea, aceste lucrări majore sunt recunoscute drept mari „romane de idei" care tratează atemporalitatea și problemele legate de timp din filozofie și politică. Psihologia și filozofia sunt strâns legate de portretele de intelectuali realizate de Dostoievski, personaje care „simt ideile" în adâncul sufletului. În fine, aceste romane au deschis un nou teren pentru experimentele cu forma literară.

Copilăria și adolescența

Principalele evenimente din viața lui Dostoievski – execuția sa suspendată în ultimul moment, detenția în Siberia și crizele epileptice – erau atât de bine cunoscute, încât, dincolo de opera sa, Dostoievski a câștigat o notorietate deosebită în epocă. El și-a exploatat adesea propria legendă inspirându-se din dramaticele evenimente din viața sa pentru a crea cele mai reușite personaje. Chiar și așa, unele evenimente din viața lui au rămas umbrite de mister, iar unele speculații grosolane au dobândit, din păcate, statut de fapt.

Spre deosebire de mulți alți scriitori ruși din prima parte a sec. XIX, Dostoievski nu s-a născut în noua nobilime funciară. El a subliniat adesea diferența dintre rădăcinile sale și cele ale lui Lev Tolstoi sau Ivan Turgheniev și efectul acelei diferențe asupra operei sale. Mai întâi, Dostoievski a avut mereu nevoie de bani și a fost nevoit să dea cât mai repede cărțile la tipar. Chiar dacă s-a plâns că a scrie respectând un termen-limită l-a împiedicat să își valorifice din plin talentul literar, este la fel de posibil ca stilul său frenetic de a scrie să fi dat romanelor o energie care a rămas o parte din farmecul lor. În al doilea rând, Dostoievski a notat adesea că, spre deosebire de scriitorii proveniți din nobilime care descriau viața de familie a clasei lor, conturată de „forme frumoase" și tradiții stabile, el a explorat viețile „familiilor accidentale" și ale celor „umiliți și obidiți".

Tatăl lui Dostoievski, un chirurg militar ieșit la pensie, a lucrat ca doctor la spitalul Mariinski pentru săracii din Moscova, unde a tratat gratuit bolnavii, însă a deținut și un cabinet particular. Deși era un părinte devotat, tatăl lui Dostoievski a fost un om aspru, suspicios și rigid. Spre deosebire de acesta, mama, o femeie cultivată dintr-o familie de negustori, a fost blândă și indulgentă. Atașamentul de o viață a lui Dostoievski față de religie a început cu evlavia de modă veche a familiei sale, atât de diferită de scepticismul la modă al micii nobilimi.

În 1828, tatăl lui Dostoievski a reușit să obțină rangul de nobil (reformele lui Petru I cel Mare făcuseră posibilă o astfel de schimbare a statutului). A cumpărat o moșie în 1831 și, astfel, tânărul Feodor și-a petrecut lunile de vară la țară. Până în 1833, Dostoievski a fost educat acasă, înainte de a fi trimis la o școală de zi, apoi la o școală cu internat. Mama lui Dostoievski a murit în 1837. La 40 de ani după moartea lui Dostoievski s-a dezvăluit că tatăl său, care a murit pe neașteptate în 1839, se poate să fi fost ucis de proprii slujitori; totuși, această poveste este privită acum de mulți cercetători ca un mit. Pe atunci, Dostoievski era student la Academia de Inginerie Militară din Sankt Petersburg; cariera îi fusese aleasă de tatăl său.

Dostoievski era, evident, nepotrivit pentru o astfel de ocupație. El și fratele său Mihail, care a rămas prietenul său apropiat și i-a devenit colaborator în publicarea jurnalelor, fuseseră fascinați de literatură încă de mici. În copilărie și ca student, Dostoievski a fost atras de ficțiunea romantică și gotică, mai ales de opera lui Sir Walter Scott, Ann Radcliffe, Nicolai Karamzin, Friedrich Schiller și Aleksandr Pușkin. La scurt timp după ce a obținut licența (1843) și a devenit sublocotenent, Dostoievski și-a dat demisia din armată pentru a începe o riscantă carieră de scriitor care trăiește doar din literatură.

Primele opere

Prima operă publicată a lui Dostoievski a fost mai degrabă o traducere liberă și excesiv de emoțională a romanului *Eugénie Grandet* de Honoré de Balzac; iar opera scriitorului francez avea să exercite o mare influență asupra literaturii sale. Dostoievski nu avea să rămână mult timp necunoscut. Imediat ce a scris primul microroman,

Oameni sărmani (Bednîie liudi, 1846), și-a câștigat faima de nou talent al literaturii ruse, cu acreditarea celui mai influent critic al vremii sale, „furiosul" Visarion Belinski.

Trei decenii mai târziu, în *Jurnalul unui scriitor* (Dnevnik pisatelia), Dostoievski a rememorat povestea „descoperirii" sale. După ce a terminat *Oameni sărmani*, scriitorul a dat un exemplar prietenului său Dmitri Grigorovici, care i-a dus-o poetului Nikolai Nekrasov. Citind cu voce tare manuscrisul lui Dostoievski, acești doi scriitori au fost uimiți de investigația psihologică a operei și de talentul scriitorului de a mânui emoțiile. Chiar dacă era ora 4 dimineața, au mers direct la Dostoievski să îi spună că primul roman al său este o capodoperă. Mai târziu în aceeași zi, Nekrasov a dus *Oameni sărmani* lui Belinski. „A apărut un nou Gogol!", a spus Nekrasov, la care Belinski a răspuns, „Cu tine, răsar Gogoli la fel ca ciupercile!" Belinski i-a comunicat imediat lui Dostoievski entuziasmul său: „Înțelegi? Înțelegi tu ce înseamnă ce ai scris?" În *Jurnalul unui scriitor*, Dostoievski și-a reamintit acest eveniment drept cel mai fericit moment al vieții.

Oameni sărmani, lucrare a cărei valoare a fost umbrită de scrierile ulterioare, este scris în forma deja anacronică a romanului epistolar. Makar Devușkin, un funcționar sărac care își permite să trăiască doar într-un colț al unei bucătării murdare, schimbă scrisori cu o tânără săracă, Varvara Dobrosiolova. Scrisorile acesteia destăinuie că fusese predestinată unui om bogat și lipsit de valoare cu care, la sfârșitul romanului, este de acord să se căsătorească. Romanul se remarcă pentru descrierile efectelor psihologice (mai degrabă decât materiale) ale sărăciei. Dostoievski a transformat tehnicile folosite de Nikolai Gogol în *Mantaua* (Șineli), renumita poveste despre un copist sărac. Dacă eroul comic al lui Gogol este lipsit de conștiință de sine, eroul conștient al lui Dostoievski suferă agonia umilinței. Într-o scenă faimoasă, Devușin citește povestirea lui Gogol și se simte jignit.

În următorii câțiva ani, Dostoievski a publicat un număr de povestiri, inclusiv *Nopți albe* (Belîie noci), care ilustrează mentalitatea unui visător, și un microroman, *Omul dedublat* (Dvoinik. Peterburgskaia poema, 1846), un studiu despre schizofrenie. Eroul acestui microroman, Goliadkin, capătă un dublu al sinelui, care îl ironizează și îl ruinează interior. Dostoievski narează curajos această poveste prin intermediul uneia dintre vocile din psihicul lui Goliadkin, pentru ca lectura fabulei propriu-zise să fie o ironie adresată direct eroului său nefericit.

Chiar dacă Dostoievski a fost tratat la început ca o celebritate, timiditatea sa teribilă și mândria ultrasensibilă i-au atras ostilitatea printre membrii cercului lui Belinski. Nekrasov și Turgheniev au transmis un poem satiric în care tânărul scriitor a fost denumit, la fel ca Don Quijote, „Cavalerul Tristei Figuri"; doi ani mai târziu, Dostoievski s-a răzbunat pe Turgheniev parodiindu-l devastator în *Demonii*. Belinski însuși a devenit treptat din ce în ce mai dezamăgit de preferința lui Dostoievski pentru psihologie în defavoarea problemelor sociale. Predispus întotdeauna la boli nervoase, Dostoievski a suferit de depresie.

În 1847, Dostoievski a început să frecventeze Cercul Petrașevski, un grup de intelectuali care discutau despre socialismul utopic. El s-a alăturat în cele din urmă unui grup secret asociat, dedicat revoluției și propagandei ilegale. Se pare că nu a simpatizat (așa cum au făcut alții) cu terorismul și comunismul egalitar, ci a fost motivat de puternica sa aversiune față de iobăgie. La 23 aprilie 1849, el și alți membrii ai cercului au fost arestați. Dostoievski a petrecut opt luni în închisoare până când, la 22 decembrie, prizonierii au fost conduși, fără avertizare, în Piața Semionovski. Aici a fost pronunțată condamnarea la moarte prin împușcare, li s-a rostit ultima rugăciune și trei dintre prizonieri au fost aleși pentru a fi împușcați primii. Chiar în ultimul moment, armele au fost retrase, deoarece sosise un mesager cu informația că țarul se hotărâse să le cruțe viețile. Ceremonia execuției suspendate era, de fapt, o parte a pedepsei. Unul dintre prizonieri a înnebunit definitiv pe loc; altul a rezistat și a scris *Crimă și pedeapsă* (Prestuplenie i nakazanie).

Dostoievski a petrecut câteva minute cu convingerea sigură că este pe punctul de a muri și, în romanele sale, personajele își imaginează, în mod repetat, starea mintală a omului care se apropie de execuție. Eroul din *Idiotul* (Idiot), prințul Mîșkin, oferă mai multe descrieri extinse în acest sens, despre care cititorii știu că poartă o autoritate specială, deoarece autorul romanului trecuse prin această experiență teribilă. Falsa execuție l-a determinat pe Dostoievski să aprecieze procesul însuși al vieții ca pe un dar incomparabil și, spre deosebire de gândirea preponderent deterministă și materialistă a intelectualității, să valorifice și mai puternic libertatea, integritatea și responsabilitatea individuală.

În loc să fie executat, Dostoievski a fost condamnat la patru ani într-un lagăr de muncă din Siberia, urmați de o perioadă nedefinită de exercițiu militar ca soldat. Zece ani mai târziu, după întoarcerea în Rusia, a scris un roman bazat pe experiențele sale în lagărul de muncă forțată, *Amintiri din casa morților* (Zapiski iz mertvogo doma, 1861–1862). Dispăruseră nuanțele romantice și starea de visare din primele sale lucrări literare. Romanul, care inaugura tradiția rusă a literaturii lagărelor de muncă, descrie ororile la care Dostoievski chiar fusese martor: brutalitatea gărzilor care se bucurau de cruzime de dragul cruzimii, răutatea criminalilor care se desfătau omorând copii și supraviețuirea unor suflete decente în mijlocul mizeriei și al degradării – toate aceste teme, garantate de propria experiență a autorului, au dat romanului o putere uriașă pe care cititorii o simt și azi. Tolstoi a considerat-o capodopera lui Dostoievski. Mai presus de toate, *Amintiri din casa morților* ilustrează necesitatea individului de a-și câștiga libertatea, o necesitate profund umană. Această convingere avea să îl aducă pe Dostoievski într-un conflict direct cu deterministii radicali și socialiștii din *intelligentsia*.

În Siberia, Dostoievski a experimentat ceea ce el a denumit „regenerarea" convingerilor sale. A respins atitudinea condescendentă a intelectualilor care doreau să își impună ideile politice în societate și a ajuns să creadă în demnitatea și bunătatea fundamentală a oamenilor simpli. El descrie această schimbare în schița *Țăranul Marei* (care apare în *Jurnalul unui scriitor*). De asemenea, Dostoievski s-a atașat profund de ortodoxia rusă, ca religie a oamenilor obișnuiți, chiar dacă credința i-a fost mereu în război cu scepticismul. Într-o scrisoare faimoasă descrie cât de însetat este de credință, ca „iarba uscată", și ajunge la concluzia: „dacă cineva mi-ar dovedi că Hristos este în afara adevărului și că, în realitate, adevărul este undeva mai departe de Hristos, atunci aș prefera să rămân mai degrabă cu Hristos decât cu adevărul".

Dostoievski a suferit primele atacuri de epilepsie în timp ce se afla în închisoare. Nu mai puțin importante decât istorisirile sale despre cum a fost condus către execuție, descrierile crizelor de epilepsie (mai ales din *Idiotul*) dezvăluie înălțimile și profunzimile sufletului omenesc. Așa cum îl experimentează Dostoievski și eroul său Mîșkin, momentul ce precedă imediat un atac dă bolnavului o senzație de armonie perfectă și de înfrângere a temporalității. Freud a interpretat epilepsia lui Dostoievski ca având o origine psihologică, dar această teorie a fost contrazisă de cercetările de specialitate, care au arătat că analiza sa se baza pe informații distorsionate. În 1857, Dostoievski s-a căsătorit cu o văduvă bolnavă de tuberculoză, Maria Dmitrievna Isaeva (aceasta a murit șapte ani mai târziu); nefericirile căsătoriei au început în luna lor de miere, când aceasta a asistat la câteva atacuri de epilepsie ale soțului.

Operele din anii 1860

La întoarcerea în Rusia, Dostoievski s-a angajat într-o intensă activitate literară. Cu fratele său, Mihail, a editat două reviste influente, mai întâi *Vremea* (Vremia, 1861–1863;), care a fost suspendată de guvern din cauza unui articol supărător, apoi *Epoca* (Epoha, 1864–1865), care a fost închisă după moartea lui Mihail. După ce inițial a încercat să își mențină o poziție moderată, Dostoievski a început să îi atace pe radicali, care caracterizau, practic, întreaga intelectualitate rusă. Dostoievski a respins materialismul lor, moralitatea lor utilitară, reducerea artei la propagandă și, mai presus de toate, faptul că refuzau libertatea și responsabilitatea individuală. Pentru tot restul vieții, el a păstrat un simț profund al pericolului și al ideilor radicale și, din acest motiv, operele sale postsiberiene au fost tratate cu dispreț de bolșevici și considerate suspecte de regimul sovietic.

Însemnări din subterană

În prima parte din *Însemnări din subterană* (Zapiski iz podpolia, 1864), un narator anonim lansează un atac strălucitor împotriva unei serii de credințe comune ale liberalilor și radicalilor: că este posibil să fie descoperite legile psihologiei individuale, că oamenii nu au, în consecință, nici un liber-arbitru, că istoria este guvernată de legi și că este posibil să fie proiectată o societate utopică bazată pe legile societății și ale naturii umane. Chiar dacă ar putea fi construită o astfel de societate, crede omul din subteran, oamenii ar detesta-o tocmai pentru că le-ar refuza capriciile și i-ar defini drept absolut previzibili. În a doua parte a microromanului, omul din subteran își reamintește incidente din trecutul său, care îl arată comportându-se, sub imperiul răutății pure, ca o replică vie împotriva determinismului. Așadar, Dostoievski arată clar că soluția irațională a omului său din subteran nu este cu nimic mai bună decât sistemele raționaliștilor. De asemenea, *Însemnări din subterană* reprezintă o

parodie la adresa bibliei radicalilor, lucrarea utopică *Ce trebuie făcut?* (1863) a lui Nikolai Cernîșevski.

Șederea în Europa de Vest

Dostoievski a petrecut o mare parte a anilor 1860 în Europa de Vest din mai multe motive: a dorit să vadă societatea pe care a admirat-o pentru cultura sa, dar a deplâns-o, în același timp, pentru materialismul său. De asemenea, spera să reia o legătură amoroasă cu autoarea mai puțin cunoscută Apollinaria Suslova, dorea să scape de creditorii din Rusia și era deosebit de atras de jocurile de noroc. Un editor fără scrupule i-a oferit un avans de care avea nevoie cu disperare cu condiția să dea romanul la o anumită dată; editorul se baza pe clauza de întârziere, care i-ar fi permis să publice gratuit timp de nouă ani operele lui Dostoievski. Având răgaz mai puțin de o lună, Dostoievski a angajat o stenografă și i-a dictat romanul *Jucătorul* (Igrok, 1866) – inspirat de relația sa cu Suslova și de psihologia jocurilor de noroc. A terminat chiar la timp. Câteva luni mai târziu (1867), s-a căsătorit cu stenografa sa, Ana Grigorievna Snitkina. Aceasta a reușit să îi ordoneze viața și cheltuielile și i-a creat condiții solide pentru lucru și pentru întemeierea unei noi familii. Au avut patru copii, dintre care doar doi au ajuns la maturitate.

Crimă și pedeapsă

Scrisă în aceeași perioadă cu *Jucătorul*, *Crimă și pedeapsă* (1866) descrie un tânăr intelectual, Raskolnikov, dornic să-și parieze viața pe idei. El decide să își rezolve toate problemele deodată, asasinând o bătrână cămătăreasă. Motive și teorii contradictorii îl conduc către crimă. Moralitatea utilitară îi sugerează că uciderea ei reprezintă un bine, un fapt pozitiv, deoarece banii săi pot fi folosiți pentru a-i ajuta pe alții. Pe de altă parte, Raskolnikov este de părere că credința în bine și rău este, ea însăși, o prejudecată, o simplă relicvă a religiei și că, din punct de vedere moral, crima nu există. Cu toate acestea, chiar dacă refuză moralitatea, Raskolnikov simpatizează cu cei mai puțin fericiți și, astfel, dorește să o omoare pe cămătăreasă doar pentru că îi oprimă pe cei mai slabi. Cea mai faimoasă teorie a sa prin care justifică crima împarte lumea în oameni extraordinari, cum ar fi Solon, Caesar și Napoleon, și oameni comuni, al căror scop este doar perpetuarea speciei. Oamenii extraordinari, crede el, trebuie să aibă „dreptul de a depăși limitele", altfel progresul ar fi imposibil. Nimic nu este departe de propria moralitate a lui Dostoievski, bazată pe valoarea infinită a fiecărui suflet uman, decât această teorie napoleoniană, pe care Dostoievski a socotit-o conținutul real al credinței intelectualilor în inteligența lor superioară.

După comiterea crimei, Raskolnikov se trezește cuprins de o „teroare mistică" de nedescris și de un simț oribil al izolării. Detectivul Porfiri Petrovici, care ghicește vinovăția lui Raskolnikov, dar nu o poate dovedi, joacă jocuri psihologice cu el până când criminalul își mărturisește vina. Între timp, Raskolnikov încearcă să descopere motivul real al crimei sale, dar nu ajunge niciodată la un singur răspuns. Într-un comentariu faimos, Tolstoi susține că nu este vorba despre un singur motiv, ci de o serie de „mici, mici schimbări" de stare emoțională și de obiceiuri mentale. Geniul lui Dostoievski rezidă, în parte, în reanalizarea complexă a unor concepte precum motiv și intenție.

De asemenea, *Crimă și pedeapsă* oferă portretele psihologice remarcabile ale bețivului Marmeladov și ale unui om lipsit de moralitate și vicios, lovit de halucinații, Svidrigailov. Prietenul lui Raskolnikov, Razumihin, dă glas disprețului autorului față de abordarea ideologică a vieții; viața lui Razumihin exemplifică modul în care cineva poate rezolva problemele – nici prin idei mari, nici prin jocuri dramatice, ci printr-o muncă lentă, fermă și solidă.

Aproape deliberat, Dostoievski a făcut ca eroina istorisirii sale, Sonia Marmeladova, să fie un simbol nerealist al bunătății creștine pure. Devenind prostituată pentru a-și susține familia, ea îl convinge mai târziu pe Raskolnikov să mărturisească crima și îl urmează în Siberia. În epilogul romanului, prizonierul Raskolnikov, care mărturisise nu din remușcare, ci din cauza tensiunii emoționale, continuă să își păstreze teoriile amorale, dar ajunge, în final, să trăiască regretele și pocăința, după un vis revelator și datorită bunătății Soniei. Opinia criticilor este divergentă în privința calității artistice a epilogului.

Idiotul

Următorul roman major al lui Dostoievski, *Idiotul* (1868–1869), reprezintă încercarea sa de a descrie un om perfect bun într-o modalitate care încă rămâne psihologic convingătoare – aparent o sarcină artistică imposibilă. Dacă ar reuși, credea Dostoievski, ar demonstra că bunătatea lui Hristos este, într-adevăr, posibilă. Prin urmare, scrierea însăși a romanului a devenit

o tentativă a ceea ce s-ar putea numi o dovadă romanescă a creștinismului.

Eroul lucrării, prințul Mîșkin, este perfect generos și atât de inocent încât ajunge să fie considerat un idiot. Cu toate acestea, este înzestrat cu o capacitate de analiză psihologică profundă. Din păcate, însăși bunătatea sa pare să aducă nenorociri tuturor persoanelor pe care le întâlnește, chiar și eroinei romanului, Nastasia Filipovna, pe care dorește să o salveze. Cu o psihologie remarcabil de complexă, ea acceptă și respinge cu amărăciune în același timp lumea care o judecă drept o femeie ușoară. Ipolit, un tânăr bolnav care moare de ftizie, meditează cu strălucire pe marginea artei, a morții, a lipsei de semnificație a naturii brutale inconștiente și pe marginea fericirii care, pentru el, reprezintă însuși faptul de a trăi. Columb, explică el, a fost fericit nu când a descoperit America, ci în timp ce o descoperea.

Ultimul deceniu al lui Dostoievski

Demonii Următorul roman al lui Dostoievski, *Demonii* (Besî, 1872), i-a atras ura permanentă a radicalilor. Considerată adesea drept cel mai reușit roman politic al tuturor timpurilor, narațiunea întrețese două intrigi. Una se desfășoară în jurul lui Nikolai Stavroghin, un om a cărui existență este inconsistentă, fără conținut. În tinerețe, Stavroghin, într-o căutare zadarnică a semnificației, îmbrățișase și transmisese o serie de ideologii, fiecare adoptată de diverși intelectuali fascinați de personalitatea lui Stavroghin. Șatov devine un slavofil care, la fel ca Dostoievski însuși, crede în poporul rus, „ocrotit de Dumnezeu". Criticii existențialiști (mai ales Albert Camus) au fost fascinați de Kirillov, care adoptă o serie de justificări filozofice contradictorii pentru suicid. Cea mai faimoasă scenă este cea în care Kirillov susține că doar un act absolut gratuit de autodistrugere poate dovedi că o persoană este liberă, deoarece un astfel de gest nu poate fi explicat prin nici un fel de interes față de sine și, prin urmare, distruge toate legile psihologice. Omorându-se fără motiv, Kirillov speră să devină „omul-Dumnezeu" și, astfel, să dea un exemplu de libertate umană într-o lume care a renunțat la Hristos (omul-Dumnezeu).

Cealaltă intrigă a romanului este cea care i-a adus lui Dostoievski reputația de profet politic. El descrie o celulă de conspiratori revoluționari conduși de Piotr Stepanovici Verhovenski, care unește grupul implicându-l în asasinarea lui Șatov. (Acest incident a fost inspirat de doctrina unui revoluționar real al vremii, Serghei Naciacev.) Unul dintre revoluționari, Șigaliov, își exprimă gândurile despre nașterea unei societăți perfecte: „Pornind de la libertate nelimitată, ajung la un despotism nelimitat". Egalitatea impusă și utopia garantată necesită suprimarea întregii individualități și a gândirii independente. În rânduri care anticipează politica culturală sovietică și maoistă, Piotr Stepanovici prezice că, atunci când vine revoluția, „Cicero va avea limba tăiată, Copernic va avea ochii scoși, Shakespeare va fi omorât cu pietre", toate în numele „egalității".

Piotr este fiul, iar Stavroghin fostul student al fragilului, dar afectuosului liberal al romanului, Stepan Trofimovici Verhovenski. Dostoievski sugerează că nebunia radicală a fiilor derivă din scepticismul liberal al taților, din ironizarea moralei tradiționale și, mai presus de toate, din neglijarea familiei. *Demonii* este o lucrare profund conservatoare și creștină. În contrast cu portretele sălbatice ale intelectualilor, romanul exprimă o mare simpatie pentru muncitori și alți oameni simpli, tratați prost de radicalii care cred că vorbesc în numele lor.

Jurnalul unui scriitor și alte lucrări

În 1873, Dostoievski și-a asumat calitatea de redactor-șef al jurnalului conservator *Cetățeanul* (Grajdanin), unde a publicat un editorial intitulat *Jurnalul unui scriitor* (Dnevnik pisatelia). A plecat de la *Cetățeanul* pentru a scrie *Tinerețe crudă*, cunoscut și sub numele de *Adolescentul* (Podrostok, 1875), un roman relativ nereușit și difuz care descrie relațiile unui tânăr cu tatăl său natural.

În 1876–1877 Dostoievski și-a dedicat energiile pentru *Jurnalul unui scriitor*, căruia îi putea da acum forma pe care o intenționase inițial. Ca jurnal al unui singur om, la care Dostoievski a lucrat ca editor, tipograf și unic colaborator, *Jurnalul* a reprezentat o tentativă de a iniția un nou gen literar. Publicat lunar, *Jurnalul* a creat rezonanțe tematice complexe ale unor tipuri diferite de scrieri literare: proză scurtă, planuri pentru istorisiri posibile, eseuri autobiografice, schițe care par să se situeze la granița dintre ficțiune și jurnalism, analize psihologice ale unor crime de senzație, critică literară și comentarii politice. *Jurnalul* i-a adus o recunoaștere imensă și recompense financiare, însă a fost mai puțin reușit ca experiment estetic, probabil deoarece Dostoievski, după câteva numere mai complexe, a părut că nu

poate susține complexitatea proiectului. În schimb, a fost atras să își exprime viziunile politice, care, în timpul acestor doi ani, au devenit din ce în ce mai radicale. În mod specific, Dostoievski a ajuns să creadă că Europa occidentală era pe punctul de a se prăbuși, după care Rusia și ortodoxia rusă aveau să creeze un regat al lui Dumnezeu pe pământ și, astfel, să îndeplinească profeția din Apocalipsă. Într-o serie de articole anticatolice, el a pus semnul egalității între Biserica Romano-Catolică și socialiști, deoarece se preocupau deopotrivă de dominația pământească și păstrau (credea Dostoievski) un punct de vedere esențial materialist asupra naturii umane. A atins cel mai de jos nivel moral printr-o serie de articole antisemite.

Pentru că Dostoievski nu a reușit să mențină structura estetică proiectată pentru *Jurnal*, cele mai faimoase secțiuni ale sale sunt cunoscute, de obicei, din antologii și, prin urmare, sunt separate de contextul în care au fost proiectate să se încadreze. Printre aceste secțiuni se numără patru dintre cele mai bune nuvele ale sale – *Umilul* (Krotkaia), *Visul unui om ridicol* (Son smesnogo celoveka), *Pomul de Crăciun ceresc* (Malcik u Hrista na elke) și *Bobok* – precum și un număr de schițe autobiografice și semificționale, între care *Țăranul Marei* (Mujik Marey), *O femeie de o sută de ani* (Stoletniaia) și o satiră, *Spiritualism. Ceva despre diavoli. Inteligența extraodinară a diavolilor, de-ar fi măcar diavoli aceștia* (Spiritizm. Necito o certiak. Cirezîciayinaia Hitrost certei, esli tolko eto certi).

Frații Karamazov

Ultimul și, poate, cel mai reușit roman al lui Dostoievski, *Frații Karamazov* (Bratia Karamazovî, 1879–1880), se concentrează asupra temelor sale teologice și filozofice preferate: originea răului, natura libertății și căutarea credinței. Un tată depravat și vicios, Feodor Pavlovici Karamazov, ia în derâdere orice aspect al nobilității și se angajează în bufonerii scandaloase de câte ori are ocazia. Când fiii săi erau bebeluși, acesta i-a neglijat nu din răutate, ci pur și simplu pentru că a „uitat" de ei. Cel mai mare, Dmitri, un om pasionat capabil să iubească sincer atât „Sodoma", cât și pe „Fecioara Maria" în același timp, se ceartă cu tatăl său pentru bani și se întrece cu el pentru favorurile unei femei „demonice", Grușenka. Atunci când bătrânul este asasinat, probele circumstanțiale conduc către arestarea lui Dmitri pentru crima comisă, de fapt, de al patrulea fiu, nelegitim, dușmănosul epileptic Smerdiakov.

Cel mai tânăr fiu legitim, Alioșa, este altă încercare a lui Dostoievski de a crea o imagine realistă a lui Hristos. Urmându-l pe călugărul înțelept Zosima, Alioșa încearcă să pună în practică iubirea creștină. Naratorul îl proclamă eroul real al operei, dar cititorii sunt interesați, de obicei, mai mult de fratele mijlociu, intelectualul Ivan.

La fel ca Raskolnikov, Ivan susține că, dacă nu există nici Dumnezeu și nici nemurirea, atunci „totul este permis". Și, chiar dacă nu este permis totul, îi spune acesta lui Alioșa, omul este responsabil doar pentru acțiunile sale, nu pentru dorințele sale. Desigur, Predica de pe Munte spune că omul este responsabil pentru dorințele sale și, atunci când bătrânul Karamazov este ucis, Ivan, în ciuda tuturor teoriilor sale, ajunge să se simtă vinovat pentru că și-a dorit moartea tatălui. În urmărirea traiectoriei sentimentului de vinovăție al lui Ivan, Dostoievski oferă o justificare psihologică pentru învățăturile lui Hristos. Răul se întâmplă nu doar din cauza câtorva criminali, ci din cauza unui climat moral la care participă toți oamenii, prin dorințele lor malefice. Așadar, așa cum enunță și părintele Zosima în învățăturile sale, „fiecare este responsabil pentru fiecare și pentru tot".

Romanul este faimos pentru trei capitole care pot fi cuprinse în antologia celor mai reușite pagini ale literaturii apusene. În „Răscoala", Ivan îl acuză pe Dumnezeu Tatăl pentru că a creat o lume în care copiii suferă. De asemenea, Ivan scrie un „poem", „Marele Inchizitor", răspunsul său adresat lui Dumnezeu-Fiul. În acest poem este spusă povestea scurtei întoarceri a lui Hristos pe Pământ în timpul Inchiziției spaniole. Recunoscându-l, inchizitorul îl arestează socotindu-l „cel mai rău dintre eretici", deoarece, explică inchizitorul, Biserica l-a alungat pe Hristos. Pentru că Hristos venise să elibereze oamenii, dar, insistă inchizitorul, oamenii nu doresc să fie liberi, indiferent ce spun ei, ci doresc siguranță și certitudine mai degrabă decât liber-arbitru, care îi aruncă în greșeală și vinovăție. Și astfel, pentru a asigura fericirea, biserica a creat o societate bazată pe „miracol, mister și autoritate." Desigur, inchizitorul este creat pentru a ilustra atât Biserica Romano-Catolică medievală, cât și socialismul contemporan. „Răscoala" și „Marele Inchizitor" conțin paginile care pot fi considerate cele mai puternice argumente formulate vreodată împotriva lui Dumnezeu, pe care Dostoievski le-a inclus pentru ca, prin combaterea lor, să poată

apăra cu adevărat creștinismul. Acesta este unul dintre cele mai mari paradoxuri ale operei lui Dostoievski – romanul său profund creștin acordă cele cuvenite Diavolului.

În alt capitol foarte faimos al operei, Ivan, care înnebunise, este vizitat de diavol, care vorbește cu el în termeni filozofici. În mod neobișnuit, acest diavol nu este nici grandios, nici satanic, ci mărunt și vulgar, pentru a simboliza caracterul comun și banal al răului. De asemenea, acesta îi dă înainte cu opiniile sale despre intelectualitatea de pe Pământ, determinându-l pe Diavol, în pasaje de un umor remarcabil, să apere materialismul și agnosticismul. Imaginea „demonului mărunt" a avut o influență uriașă asupra gândirii și literaturii secolului XX.

În 1880, Dostoievski a ținut un discurs impresionant despre poetul Aleksandr Pușkin, pe care îl publicase într-un număr separat din *Jurnalul unui scriitor* (august 1880). După terminarea *Fraților Karamazov*, el a reluat *Jurnalul* lunar, dar a trăit să publice un singur număr (în ianuarie 1881), înainte de a muri de hemoragie la 28 ianuarie, la Sankt Petersburg.

Evaluare

Numele lui Dostoievski a devenit sinonim cu profunzimea psihologică. Timp de generații întregi, profunzimea și caracterul contradictoriu al eroilor săi au făcut teoriile psihologice sistematice să pară superficiale, prin comparație. Mulți teoreticieni (îndeosebi Freud) au încercat să pretindă că Dostoievski este predecesorul lor. Opiniile sale despre rău și dragostea lui pentru libertate l-au făcut deosebit de relevant pentru un secol de războaie mondiale, genocid și totalitarism. Cel puțin două genuri literare moderne, romanul lagărului de muncă și romanul distopic (lucrări precum *Noi*, de Evgheni Zamiatin; *Brava lume nouă*, de Aldous Huxley și *1984*, de George Orwell) derivă din scrierile sale. Ideile și inovațiile lui formale au avut o influență puternică asupra lui Friedrich Nietzsche, André Gide, Camus, Jean-Paul Sartre, André Malraux și Mihail Bulgakov, printre mulți alții. Mai presus de toate, opera sa continuă să îi subjuge pe cititori prin modul în care combină intrigile pline de suspans cu întrebări esențiale despre credință, suferință și semnificația vieții.

Dou, Gerrit *sau* Gerard Dou

(07.04.1613, Leiden, Provinciile Unite ale Olandei – 09.02.1675, Leiden)

Pictor flamand. Din 1628 până în 1631 a studiat cu Rembrandt, adoptând de la acesta temele, tehnica de compoziție minuțioasă și reprezentarea dramatică a luminii și a umbrei. După plecarea lui Rembrandt din Leiden, Dou și-a creat un stil propriu, pictând portrete și interioare calme, redate la scară mică. A folosit metoda cadrului în cadru, ce presupunea încadrarea figurilor cu o fereastră sau cu o perdea, și a excelat în pictarea de scene în lumina lumânării. Împreună cu Jan Steen, a fost unul dintre fondatorii ghildei Sf. Luca din Leiden (1648).

Douala

Oraș, 1 200 000 loc. (1992), port principal al Camerunului, în golful Biafra. A fost capitala Camerunului German, apoi a Camerunului Francez, iar în 1914 a fost eliberat de sub ocupația germană. Este cel mai mare oraș din Camerun și unul dintre cele mai importante centre industriale ale Africii Centrale, iar portul său controlează cea mai mare parte a comerțului maritim al țării. Este reședința diverselor școli comerciale, agricole și industriale; un muzeu și un centru de artă artizanală încurajează producția și conservarea artei cameruneze.

douăzeci și unu

Vezi blackjack

Doubleday, Abner

(26.06.1819, Ballston Spa, New York, SUA – 26.01.1893, Mendham, New Jersey)

Ofițer în armata americană, considerat inventatorul jocului de baseball. A luptat în războaiele mexican și seminole. În calitate de general-maior în Războiul Civil American, a dat primul ordin de tragere la Fort Sumter, iar mai târziu a luptat în alte bătălii importante. În 1907, o comisie desemnată de către A.G. Spalding a ajuns la concluzia că Doubleday a formulat regulile esențiale de baseball în 1839, la Cooperstown, New York, ceea ce a făcut ca orașul Cooperstown să fie ales drept reședință a Muzeului Celebrităților din Baseball. Ulterior, s-a demonstrat că în 1839 Doubleday nu a fost în Cooperstown. *Vezi și* Alexander Cartwright.

Abner Doubleday

CULVER PICTURES

Doubs *în Antichitate* Dubis

Râu situat în E Franței și în V Elveției. Izvorăște din munții Jura și curge spre NE,

formând o parte a graniței dintre Franța și Elveția. Continuă să curgă spre E și intră pe teritoriul Elveției, face un cot brusc și își schimbă cursul către Franța, iar în final se varsă în râul Saône, după ce curge pe o distanță de 435 km, îndepărtându-se cu doar 90 km de izvorul său.

Douglas, Aaron

(26.05.1899, Topeka, Kansas, SUA – 02.02.1979, Nashville, Tennessee)

Pictor și grafician american. S-a stabilit la New York în 1925. Aici s-a integrat în peisajul înfloritor al artelor din Harlem într-o perioadă cunoscută ulterior drept Renașterea din Harlem. În ilustrațiile sale pentru reviste și în picturile sale murale a sintetizat forme cubiste cu forme geometrice stilizate inspirate din arta africană. Probabil cea mai semnificativă lucrare a sa a fost o serie de patru picturi murale, intitulate colectiv *Aspecte din viața negrilor* (Aspects of Negro Life), create pentru filiala de pe Strada 135 a Bibliotecii Publice din New York. Ilustrațiile sale sunt celebre pentru gradațiile tonale și pentru siluetele în stil Art Deco. A predat la Universitatea Fisk din 1939 până în 1966.

Douglas, James *ulterior* Sir James

(15.08.1803, Demerara, Guyana Britanică – 02.08.1877, Victoria, Columbia Britanică, Canada)

Om de stat canadian, cunoscut ca „părintele Columbiei Britanice". În 1821 s-a angajat la Hudson Bay Co. și a devenit membru senior însărcinat cu operațiunile la V de Munții Stâncoși. În 1849 a mutat sediul companiei din Oregon pe insula Vancouver. A fost guvernator al orașului Vancouver în perioada 1851–1864. Când s-a descoperit aur pe râul Fraser (1858), și-a extins autoritatea în interiorul țării, pentru a menține avanpostul britanic din Pacific. După ce Marea Britanie a creat colonia Columbia Britanică, Douglas a fost numit guvernator (1858–1864).

Douglas, Kirk *născut* Issur Danielovici *ulterior* Isadore Demskey

(n. 09.12.1916, Amsterdam, New York, SUA)

Actor și producător de film american. A primit roluri minore pe Broadway, înainte de a-și face debutul în filmul *Strania iubire a Marthei Ivers* (The Strange Love of Martha Ivers, 1946) și s-a remarcat ca un adevărat star în *Campion* (Champion, 1949). În ciuda rolurilor sensibile din *Menajeria de sticlă* (The Glass Menagerie, 1950) și *Căile gloriei* (Paths of Glory, 1957), a fost identificat cu rolurile intense, puternice, pe care le-a interpretat în filme precum *Frumoasa și bestia* (The Bad and the Beautiful, 1952), *Van Gogh* (Lust for Life, 1956), *Schimb de focuri la O.K. Corral* (Gunfight at the O.K. Corral, 1957) și *Șapte zile în mai* (Seven Days in May, 1964). A interpretat rolul principal în *Spartacus* (1960), film la care a fost și producător. A continuat să filmeze până în anii 1990.

Douglas, Michael

(n. 25.09.1944, New Brunswick, New Jersey, SUA)

Actor de film și producător american. Fiu al lui Kirk Douglas. A debutat ca actor de film în 1969 și ca producător cu *Zbor deasupra unui cuib de cuci* (One Flew over the Cuckoo's Nest, 1975). A fost producătorul și actorul principal al unor filme cum ar fi *Sindromul China* (The China Syndrome, 1979), *Idilă pentru o piatră prețioasă* (Romancing the Stone, 1984), *Atracție fatală* (Fatal Attraction, 1987) și *Wall Street* (1987, Premiul Oscar); a mai interpretat roluri principale în *Instinct primar* (Basic Instinct, 1992), *Cădere liberă* (Falling Down, 1993), *Jocul* (The Game, 1997), *Traffic* (2000) și *Wonder Boys* (2000).

Douglas, Stephen A(rnold)

(23.04.1813, Brandon, Vermont, SUA – 03.06.1861, Chicago, Illinois)

Om politic american. A condus Curtea Supremă din Illinois, după care a activat în Camera Reprezentanților (1843–1847) și în Senat (1847–1861), unde a sprijinit cu ardoare uniunea statelor americane și expansiunea teritorială a țării. Pentru a rezolva divergențele de opinie în privința sclaviei, a conceput politica suveranității populare și a avut o influență semnificativă în adoptarea Compromisului din 1850 și în promulgarea Legii Kansas-Nebraska. Scund și îndesat, a fost poreclit „Micul uriaș" datorită talentului său oratoric. Contestarea locului său din Senat de către Abraham Lincoln a dus la Dezbaterile Lincoln-Douglas. Democrații l-au desemnat pe Douglas candidat la președinție în 1860, dar un grup de rebeli sudiști l-a desemnat pe John C. Breckinridge, fapt ce a dus la divizarea votului democrat, președinția revenindu-i lui Lincoln. În 1861, Lincoln i-a încredințat lui Douglas misiunea de a obține sprijin pentru Uniune în statele de la granița de S și de NV a țării, unde acesta a murit de febră tifoidă.

Douglas, Tommy *născut* Thomas Clement

(20.10.1904, Falkirk, Stirlingshire, Scoția – 24.02.1986, Ottawa, Ontario, Canada)

Om politic canadian de origine scoțiană. Familia sa a emigrat la Winnipeg în 1919.

Hirotonisit pastor, a devenit activ în gruparea socialistă Federația de Cooperare în Commonwealth și a fost membru în Parlamentul canadian (1935–1944). În calitate de premier al provinciei Saskatchewan (1944–1961), a fost șeful primului guvern socialist canadian. Deoarece a înființat serviciul de stat pentru asistență medicală în această provincie, este considerat părintele serviciilor medicale sociale din Canada. A demisionat în 1961 pentru a deveni liderul Noului Partid Democrat, funcție pe care a deținut-o până în 1971.

Douglas, William O(rville)

(16.10.1898, Maine, Minnesota, SUA – 19.01.1980, Washington DC)

Jurist și demnitar american. A studiat la Facultatea de Drept a Universității Columbia, unde a editat o revistă de drept și a absolvit al doilea din grupa sa. Apoi s-a angajat la o firmă juridică de pe Wall Street pentru a se familiariza cu dreptul financiar și corporatist, după care a predat la Facultatea de Drept a Universității Yale (1927–1936). A devenit membru al Comisiei pentru tranzacționarea titlurilor de valoare (SEC) în 1936. Ca președinte al SEC (1937–1939), a coordonat reorganizarea burselor, a instituit măsuri pentru protecția micilor investitori și a inițiat un regulament guvernamental referitor la vânzările de acțiuni. A fost numit la Curtea Supremă a SUA de către președintele Franklin Roosevelt în 1939 și a rămas aici până în 1975. Deși responsabil pentru verdictele date în numeroase cazuri financiare complicate, a rămas cunoscut pentru declarațiile sale oficiale referitoare la libertățile civile. A respins restricțiile guvernamentale cu privire la libertatea cuvântului, fiind apărătorul declarat al presei libere. A luptat și pentru recunoașterea drepturilor acuzaților. A scris numeroase cărți de istorie, politică, relații internaționale și de protecția mediului înconjurător, cum ar fi *Despre oameni și munți* (Of Men and Mountains, 1950) sau *Declarația drepturilor omului în sălbăticie* (A Wilderness Bill of Rights, 1965).

Douglas-Home, Sir Alec *născut* Alexander Frederick *ulterior* Baron Home (de Hirsel-Coldstream)

(02.07.1903, Londra, Anglia – 09.10.1995, The Hirsel, Coldstream, Berwickshire, Scoția)

Om de stat britanic. Membru al Camerei Comunelor (1931–1945 și 1950–1951), a fost admis în Camera Lorzilor după ce a moștenit titlul de conte de Home (1951). A fost apoi ministru de stat al Scoției (1951–1955), președinte al Camerei Lorzilor (1957–1960) și ministru de externe (1960–1963), înainte de a-i succeda lui Harold Macmillan în funcția de prim-ministru în 1963, renunțând la titlurile ereditare. A fost incapabil să îmbunătățească situația balanței de plăți britanice, stârnind protestele conservatorilor, din cauza sprijinului acordat legislației împotriva stabilizării prețurilor, dar a câștigat aprecierea americanilor pentru convingerile sale anticomuniste. După căderea guvernului său în 1964, a devenit purtătorul de cuvânt al opoziției conservatoare pe probleme de afaceri externe, iar mai târziu a fost din nou ministru de externe, între 1970 și 1974. În 1974 a fost numit pair pe viață.

Douglass, Frederick *născut* Frederick Augustus Washington Bailey

(02.1818?, Tuckahoe, Maryland, SUA – 20.02.1895, Washington DC)

Aboliționist american. Născut dintr-o mamă sclavă și un tată alb, a fost trimis să lucreze ca servitor într-o casă din Baltimore, unde a învățat să citească. La vârsta de 16 ani, a fost trimis înapoi pe plantație, apoi a fost angajat ca muncitor pe vapor. În 1838 a fugit la New York, iar apoi s-a mutat la New Bedford, Massachusetts, schimbându-și numele pentru a scăpa de vânătorii de sclavi. Elocvența de care a dat dovadă la un congres pentru abolirea sclaviei din 1841 i-a prilejuit începerea unei cariere ca reprezentant al Societății împotriva sclaviei din Massachusetts, calitate în care a fost adeseori insultat și atacat personal. În 1845 și-a scris autobiografia, considerată în prezent o lucrare clasică a literaturii. A ținut prelegeri în Anglia și Irlanda (1845–1847), unde a plecat ca să nu fie din nou capturat de stăpânul său, al cărui nume îl prezentase în cartea sa, și s-a întors cu suficienți bani pentru a-și cumpăra libertatea și pentru a fonda o publicație antisclavie, *Steaua Nordului*, care a apărut prin grija sa în Rochester până în 1860. În 1851 s-a separat de radicalul William Lloyd Garrison și s-a aliat cu moderații conduși de James Birney. În Războiul Civil American a fost consilier al președintelui Abraham Lincoln. În timpul Reconstrucției a luptat pentru întregirea drepturilor civile ale sclavilor eliberați și a sprijinit mișcarea de emancipare a femeilor. A deținut funcții guvernamentale la Washington DC (1877–1886) și a fost ministru al Statelor Unite în Haiti (1889–1891).

Douhet, Giulio
(30.05.1869, Caserta, Italia – 15.02.1930, Roma)

General italian. A fost comandant al primei unități de aviație italiene, batalionul aeronautic (1912–1915). În Primul Război Mondial, a criticat modalitatea de desfășurare a războiului, fapt pentru care a fost adus în fața curții marțiale, după care a fost închis și trecut în rezervă. O anchetă realizată în 1917 a demonstrat că opiniile sale fuseseră justificate; i-a fost revocată condamnarea și a fost numit șef al serviciului de aviație. În cărți precum *Controlul spațiului aerian* (Il dominio dell'aria, 1921) a făcut publice ideile sale cu privire la forța strategică aeriană și la importanța bombardamentului strategic. A susținut crearea unei forțe aeriene independente, reducerea forțelor maritime și terestre și unificarea forțelor armate. Deși ideile sale au stârnit controverse aprige, multe dintre ele au fost adoptate de marile puteri.

Douro *în spaniolă* Duero *în Antichitate* Durius

Fluviu în Spania și Portugalia, al treilea curs de apă, ca lungime, din Peninsula Iberică. Izvorăște din munții Sierra de Urbión din Spania Centrală și traversează Platoul Numantian. Curge în general spre V, pe o distanță de 895 km de-a lungul Spaniei și Portugaliei, către Oceanul Atlantic. Pe porțiunea portugheză se desfășoară un trafic intens de vase de tonaj mic; a fost utilizat și pentru obținerea energiei hidroelectrice.

Dove, Rita (Frances)
(n. 28.08.1952, Akron, Ohio, SUA)

Scriitoare și profesoară americană. A urmat cursuri de artă narativă și publică la Universitatea din Iowa; a publicat primele plachete de poezie în 1977. Poeziile și nuvelele sale abordează într-o manieră aluzivă teme precum viața de familie și lupta individuală, în contextul experienței afro-americane. Printre cărțile sale de versuri se numără *Muzeul* (Museum, 1983), *Thomas și Beulah* (Thomas and Beulah, 1986, Premiul Pulitzer), *Iubire de mamă* (Mother Love, 1995) și *În autobuz cu Rosa Parks* (On the Bus with Rosa Parks, 1999).

Dover

Oraș, 32 135 loc. (2000), centrul administrativ al statului Delaware, pe râul St. Jones. A fost înființat în 1717, ca reședință a unui tribunal și a unei închisori regionale, din ordinul lui William Penn, și numit astfel după orașul Dover din Anglia. A devenit reședință în 1777. Printre numeroasele sale clădiri în stil colonial se numără cea a fostului sediu legislativ (renovată între 1787 și 1792), care a fost clădirea Capitoliului până în 1933. Aici sunt expuse donația regală acordată de regele Carol II și dreptul de proprietate pentru Delaware, acordat lui William Penn (1682). Orașul modern este un centru important al comerțului agricol, al transportului fluvial de fructe și al unor ramuri din industria ușoară.

Dover *în Antichitate* Dubris Portus

Oraș și port la mare, 34 000 loc. (1995), în strâmtoarea Dover, districtul Dover, comitatul administrativ și istoric Kent, SE Angliei. În Antichitate, aici a existat o așezare preromană, iar în sec. IV d.Hr. orașul era apărat de un fort saxon. În sec. XI era principalul dintre cele cinci porturi. Castelul Dover, fortăreață a Angliei medievale, a fost asediat de baronii răsculați în 1216 și ocupat de parlamentariști în războaiele civile engleze. A fost bază navală în timpul Primului Război Mondial și a fost bombardat de germani în Al Doilea Război Mondial. Printre atracțiile sale se numără castelul, un far roman și o veche biserică-fortăreață. Celebru pentru stâncile albe de calcar ce se înalță deasupra sa, Dover este un important port de pasageri.

Dover, Strâmtoarea ~ *în franceză* Pas de Calais *în Antichitate* Fretum Gallicum

Canal care face legătura între Canalul Mânecii și Marea Nordului, având o lățime de cca 32 km în porțiunea sa cea mai îngustă. Situată pe țărmul britanic, cu celebrele sale Stânci Albe compuse din calcar moale, constituie una dintre cele mai aglomerate căi maritime din lume. Printre cele mai importante porturi ale sale se numără Dover și Folkestone, în Anglia, și Calais și Boulogne, în Franța. A fost locul câtorva bătălii navale istorice, inclusiv cea în care englezii au respins Armada spaniolă în 1588. Trupele aliate care au fost implicate în evacuarea din Dunkerque au traversat strâmtoarea Dover în 1940.

Dover, Tratatul de la ~
(1670)

Pact încheiat între Carol II al Angliei și Ludovic XIV, prin care Carol a promis să sprijine politica franceză în Europa în schimbul unei subvenții franceze care urma să pună capăt dependenței sale financiare față de Parlament. Au existat, de fapt, două tratate: unul secret, cu privire la convertirea Angliei la credința romano-catolică (tratat care nu a intrat în vigoare) și unul oficial, cu privire la o alianță militară și navală

între Anglia și Franța, menită să subjuge Provinciile Unite ale Olandei.

dovleac

Fruct al anumitor soiuri de *Cucurbita pepo* sau *C. moschata,* din familia *Cucurbitaceae.* În SUA, tufele dese, netârâtoare, cu fructe mici, din familia *C. pepo* se numesc dovlecei, iar varietățile de sezon, plante târâtoare, cu fructe mari, se numesc dovleci. Au curpeni foarte lungi și fructe mari (4-8 kg). Dimensiunile variază de la specii miniaturale la cele uriașe. Coaja brăzdată sau ondulată este fină, iar tulpina fructului este tare și lemnoasă. Dovlecii se maturizează toamna devreme și pot fi depozitați pentru câteva luni în locuri uscate, calde. Sunt cultivați în mod obișnuit în America de Nord, Anglia și Europa, fiind folosiți drept hrană atât pentru animale, cât și pentru oameni. În Europa, dovleacul se folosește ca aliment; în SUA și Canada este folosit în mod tradițional la prepararea desertului de Ziua Recunoștinței și de Crăciun. În SUA, din dovleci se confecționează felinarele de Halloween.

dovlecel

Fruct al plantelor din genul *Cucurbita,* care fac parte din familia tărtăcuței și sunt larg cultivate, fiind folosite ca legume și în hrana animalelor. Principalele specii sunt *C. maxima* și unele varietăți de *C. pepo.* Dovlecelul de vară este fructul unui arbust sau al unei plante netârâtoare de *C. pepo.* Este mic și crește repede. Diferind mult ca formă, culoare și structură a învelișului, fructele nu se păstrează bine și trebuie folosite la scurt timp după cules. Varietățile de dovleac-de-iarnă (dovleacul turcesc *C. maxima*) sunt soiuri târzii, cu fructe mari și tije lungi. Fructele, de dimensiuni, culori și forme diferite, pot fi păstrate multe luni după recoltare, la loc uscat, la temperaturi cu câteva grade deasupra punctului de îngheț. Cojile sunt mai tari decât cele ale dovleceilor-de-vară și de obicei necomestibile. Aici se încadrează dovleacul furajer comun și dovleacul. Originare din America, speciile de dovlecel și de dovleac au fost mult cultivate de amerindieni înainte de sosirea europenilor.

Dow Chemical Co.

Una dintre cele mai mari companii petrochimice din SUA, producătoare de produse chimice și farmaceutice, bunuri de consum, vopsea și numeroase alte produse de uz casnic sau industrial. A fost înființată în 1897 de către chimistul Herbert H. Dow, inițial ca fabrică de înălbitori care folosea deșeurile produse de Midland Chemical Co. În 1900 a fuzionat cu Midland Chemical Co. și cu Dow Process Co. Produsele Dow includ o serie largă de produse chimice și metale pentru industrie, materiale din plastic și ambalaje, produse biologice, iperită, napalm, Agent Orange, implanturi de silicon pentru sâni, aspirină, folie de plastic, spumă de stiren.

Dow, Herbert H(enry)

(26.02.1866, Belleville, Ontario, Canada – 15.10.1930, Rochester, Minnesota, SUA)

Inventator și industriaș american de origine canadiană. A urmat facultatea în Cleveland. A perfecționat și patentat metode electrolitice (prelucrarea Dow) pentru extragerea bromului din soluții concentrate de săruri. În 1895 a fondat Dow Chemical Co. și a realizat electroliza unor soluții de săruri și a saramurii, obținând clorul, folosit ca insecticid. A fost primul producător american de iod (pe care l-a extras tot din saramură). Compania sa a devenit unul dintre cei mai importanți producători de chimicale din lume. Dow a deținut cca 65 de patente de invenție.

Dow Jones, indicele ~

Medie a valorii acțiunilor bursiere, calculată de Dow Jones & Co., companie fondată în 1882 de către Charles H. Dow (1851–1902) și Edward D. Jones (1856–1920). În 1889, compania a inițiat publicarea ziarului *Wall Street Journal*, după ce, în 1897, a început să calculeze medii industriale zilnice. În prezent, Dow Jones publică indici bazați pe cotațiile bursiere ale acțiunilor a 20 de firme de transport, a 15 firme de utilități și a unei selecții de 30 de firme industriale, precum și o medie cumulată a celor trei categorii. Indicele acțiunilor industriale este respectat fără excepție de către Statele Unite și investitorii internaționali. Compania publică, de asemenea, și câteva medii ale obligațiunilor. *Vezi și* NASDAQ; bursă de valori.

Dowland, John

(1562/1563, Westminster, Londra, Anglia – 21.01.1626, Londra)

Compozitor și interpret englez de lăută, educat la Oxford. În 1594, convins că nu i-a fost acordată o poziție la curte din cauza convertirii sale la catolicism, a plecat pe continent. A călătorit mult și a obținut o slujbă la curtea daneză. În 1612, când devenise deja celebru prin compozițiile sale, a fost în cele din urmă numit interpret de lăută la curtea engleză. A lăsat 90 de piese pentru lăută solo și 80 de cântece cu

acompaniament de lăută, printre care *Flow my tears* și *Weep you no more, sad fountains*. Opera sa intitulată *Lachrimae* este o colecție de lucrări pentru ansambluri de viola da gamba și lăută.

Down

District, 66 729 loc. (2004), în Irlanda de Nord. Înființat ca district în 1973, este situat pe coastele lacului Strangford și ale Mării Irlandei. A fost parte a comitatului Down. Partea de S și de V a districtului este muntoasă. Munții Mourne, puțin spectaculoși, ating o înălțime de 850 m. Down este un district agricol bogat; creșterea vitelor este de asemenea importantă. Down, care este și numele unui ținut tradițional, datează din timpuri preistorice. Aici și-a început Sf. Patrick misiunea în Irlanda (în 432 d.Hr.), fântâna și băile sale păstrându-se în apropierea reședinței districtuale, Downpatrick. În timpul dinastiei Tudor, aventurieri englezi și scoțieni au colonizat porțiuni din Down.

Down, sindromul ~ *sau* trisomia 21

Afecțiune congenitală cauzată de un cromozom în plus (trisomie) pe perechea de cromozomi 21. Cei care suferă de acest sindrom pot avea fața mai lată și turtită, ochi oblici, ce prezintă cute (de unde și denumirea anterioară a sindromului, de mongolism), retard mental (în general moderat), malformații ale inimii și/sau ale rinichilor, amprente digitale anormale. Multe dintre persoanele care suferă de sindromul Down pot trăi și munci independent sau într-un mediu protejat, dar îmbătrânesc prematur și au o speranță de viață redusă (55 de ani). Riscul de a avea un copil care să sufere de acest sindrom crește odată cu vârsta mamei; boala poate fi detectată la fetus prin amniocenteză.

Downing, Andrew Jackson

(30.10.1815, Newburgh, New York, SUA – 28.07.1852, lângă Yonkers, New York)

Horticultor, grădinar peisagist și arhitect american. A fost autodidact și a studiat grădinăritul peisagistic și arhitectura în timp ce lucra în pepiniera tatălui său. În 1850 a început colaborarea cu arhitectul britanic Calvert Vaux (1824–1895). Împreună, cei doi au realizat designul unor domenii de pe valea fluviului Hudson, New York, precum și din Long Island. Recunoscut drept cel mai valoros designer peisagist al timpului său, în 1851 a fost însărcinat cu proiectarea spațiilor verzi pentru Capitoliu, Casa Albă și Institutul Smithsonian. A murit la vârsta de 36 de ani, într-un accident petrecut în timpul unei călătorii cu vaporul. Nu și-a putut vedea proiectele duse la bun sfârșit. Cărțile sale de arhitectură și peisagistică au devenit lucrări clasice, iar contribuția sa la modificarea conceptului de locuință tipică pentru clasa mijlocie a fost semnificativă.

Downpatrick

Oraș, 11 000 loc. (1995), în Irlanda de Nord. Reședință a districtului Down, este situat în partea de SV a lacului Strangford. Fostă fortăreață pe timpul lui MacDunleary, a fost cucerit în 1177 de către aventurierul anglo-normand John de Courci și a fost reședința acestuia până în 1203. Se spune că Sf. Patrick este îngropat sub temelia catedralei de aici.

dozare volumetrică

Proces de analiză chimică în care cantitatea unui constituent al unei mostre este determinată prin adăugarea unei cantități cunoscute dintr-o altă substanță, cu care reacționează într-o proporție definită, cunoscută. Soluția cu concentrație cunoscută este adăugată gradat la soluția cu concentrație necunoscută cu ajutorul unei biurete (un tub lung de măsură cu un robinet de închidere la un capăt), până când este atins punctul de echivalență. Cantitatea de substanță necunoscută se poate atunci calcula. Punctul de echivalență este indicat de schimbarea de culoare a unui indicator (de ex. turnesol) sau de proprietăți electrice. Reacțiile utilizate la dozarea volumetrică sunt reacțiile acid-bază, precipitarea (*vezi* soluție), formarea compușilor și reacțiile de oxidoreducere. *Vezi și* pH.

Drabble, Margaret

(n. 05.06.1939, Sheffield, Yorkshire, Anglia)

Romancieră britanică. A absolvit Universitatea Cambridge, după care a fost actriță pentru scurt timp, înainte de a se dedica scrisului. Printre romanele sale se numără *Colivie de vară* (A Summer Birdcage, 1962), *Tărâmurile de aur* (The Realms of Gold, 1975), *Drumul luminos* (The Radiant Way, 1987) și *Porțile de fildeș* (The Gates of Ivory, 1991). A scris și biografii literare (asemenea soțului său, Michael Holroyd) și alte studii literare; a editat *Ghidul Oxford al literaturii engleze* (Oxford Companion of English Literature, 1985).

dracaena

Denumire comună pentru cele cca 50–80 de specii de plante ornamentale cu frunziș bogat ce alcătuiesc genul *Dracaena*, din familia *Agavaceae*, originară din regiunile tropicale ale Europei. Majoritatea speciilor

au tulpină scurtă și frunze lanceolate; alte specii au tulpini mai înalte și se aseamănă cu arborii. Florile sunt mici, de culoare roșie, galbenă sau verde. *D. sanderiana* și *D. fragrans* sunt adesea cultivate ca plante de apartament. Arborele-dragon (*Dracaena draco*) din insulele Canare este un arbore ornamental și are fructe portocalii. Trunchiul său conține un tip de rășină roșie, denumită sângele dragonului, care era folosită în trecut în medicină.

drac-de-mare

Specie de pești marini (ordinul *Lophiiformes*) care au o metodă foarte ciudată de capturare a prăzii. Primul spin din înotătoarea dorsală este localizat la nivelul capului, fiind asemănător unui cârlig de pescuit dotat cu momeală. Peștii atrași de această falsă momeală se apropie suficient de mult pentru a putea fi capturați. Având de multe ori forme neobișnuite, acest pește are deschizăturile branhiilor de mici dimensiuni, iar înotătoarele ventrale și cele pelviene au forma unor membre. Trăiește mai ales pe fundul mării. Masculii unor specii mușcă femela, cavitatea bucală a acestuia sudându-se treptat de pielea femelei, circulația celor doi devenind comună. Această sudare este ireversibilă.

dracilă

Specie de arbuști spinoși, pereni sau foioși, reprezentând genul *Berberis*, cel mai mare și mai important din familia *Berberidaceae*. Cele mai multe specii sunt originare din zonele nordice cu climă temperată, mai ales din Asia. Speciile de *Berberis* au lemnul și florile galbene. Din fructele roșii ale unor specii se pregătesc jeleuri. Printre alți membri ai aceleiași familii se numără bambusul-de-rai (*Nandina domestica*), o plantă de ghiveci, mărul-de-mai (*Podophyllum peltatum*), o floare sălbatică de pădure, *Epidemium*, o plantă târâtoare, sau mahonia (*Mahonia*), un gen de arbust cu frunze late, veșnic verzi.

dracilă (*Berberis canadensis*)
WALTER CHANDOHA

Dracon

(sec. VII î.Hr.)

Legislator atenian. Nu se cunoaște aproape nimic despre viața sa. Drasticul său cod de legi (621 î.Hr.) pedepsea cu moartea majoritatea delictelor, chiar și pe cele minore. Solon a revocat codul lui Dracon, păstrând doar legile referitoare la omucidere.

Dracula

Personaj literar creat de Bram Stoker în romanul *Dracula* (1897) și devenit un adevărat mit al modernității, conturat în jurul gustului pentru demonic, oniric și fantastic al spațiului cultural occidental. În definirea lui intră atât motive și personaje literare (imortalitatea contelui de Saint-Germain, setea de sânge feciorelnic a contesei Elisabeta Bathory), cât și credințe populare (fantome, strigoi, vampiri). Dincolo de asemănarea de nume, legătura personajului Dracula cu voievodul român Vlad Țepeș, numit și Dracul, presupusă sursă de inspirație, este discutabilă și promovată mai ales din considerente de interes turistic față de așa-zisa țară de origine a vampirului. Mitul a prilejuit numeroase ecranizări: *Nosferatu* (Nosferatu, eine Symphonie des Grauens, 1922, regia Friedrich Wilhelm Murnau), *Dracula* (1931, regia Tod Browning), *Dracula, prințul tenebrelor* (Dracula, Prince of Darkness, 1966, regia Terence Fisher), *Balul vampirilor* (The Fearless Vampire Killers, 1967, regia Roman Polanski), *Nosferatu, fantoma nopții* (Nosferatu, Phantom der Nacht, 1979, regia W. Herzog), *Dracula* (Bram Stoker's Dracula, 1992, regia Francisc Ford Coppola), dar și o spumoasă parodie, *Dracula, un mort iubăreț* (Dracula: Dead and Loving It, 1995, regia Mel Brooks).

Dragalina, Corneliu

(05.02.1887, Caransebeș, Imperiul Austro-Ungar – 11.07.1949, București, România)

General român. Familia sa a părăsit Imperiul Austro-Ungar și s-a stabilit la București, unde tatăl său a fost primit în armata română. A absolvit Școala de Ofițeri de Artilerie și Geniu în 1907. A participat la Primul Război Mondial și a fost decorat cu Ordinul Mihai Viteazul. Între cele două războaie mondiale a urmat Școala Superioară de Război și, de-a lungul timpului, a urcat treptele ierarhice militare. În 1940 a fost numit comandant al Corpului 6 al armatei române. În Al Doilea Război Mondial a luptat pe frontul sovietic. Pentru faptele sale de arme a primit Crucea de Cavaler al Crucii de Fier și, din nou, Ordinul Mihai Viteazul, clasa II. În 1943, a fost numit guvernator militar al Basarabiei. După evenimentele de la 23 august 1944 a fost trecut în rezervă. A fost fiul generalului Ion Dragalina.

Dragalina, Ion

(03.12.1860, Caransebeș, Imperiul Austro-Ungar – 24.10.1916, București, România)

General român. Clasele primare și cele militare le-a făcut la Caransebeș, iar pregătirea militară și-a desăvârșit-o la Timișoara

și Viena (Academia de Război). În 1887 a trecut în România, unde i s-au recunoscut gradele și pregătirea militară. În 1916 a fost numit comandantul Diviziei I la Turnu Severin. În luptele pentru cucerirea Orșovei și a culoarului Timiș–Cerna, soldații din subordine s-au acoperit de glorie. În același an (octombrie) i s-a încredințat comanda Armatei I și, plecând pe front, în linia întâi, a fost rănit grav. A fost transportat la spitalul din Târgu Jiu, apoi la Craiova și, în final, la București, unde a murit ca urmare a rănilor căpătate.

Dragomir, Silviu

(13.03.1888, Gurasada, Hunedoara, România – 23.03.1962, București)

Istoric și om politic român, specialist în istoria medie și modernă a românilor. A făcut studii gimnaziale la Blaj și Novi Sad (Serbia) și a urmat cursurile Facultății de Teologie din Cernăuți (1905–1909), cu doctorat în 1910. Au urmat studii de specializare la universitățile din Viena și Moscova. A fost profesor la Universitatea din Cluj, specialist în slavistică (cunoscător de sârbă, rusă, bulgară și slavonă medievală). A publicat numeroase studii și articole privind istoria Europei de Sud-Est, elementul slav în spațiul țărilor române, legăturile dintre țările române în epoca medievală, Revoluția de la 1848 din Transilvania, precum și frământările sociale și religioase din sec. XVIII. A fost participant la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia (1 decembrie 1918) și secretar al acesteia. A fost ministru de stat, apoi ministru al minorităților (1939–1940). A suferit o detenție politică la Sighet în timpul regimului comunist. După eliberarea din închisoare, a lucrat în cadrul Institutului de Istorie din Cluj. A fost membru al Academiei Române (1928). Scrieri: *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu* (1959), *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în sec. XVII* (2 vol., 1920–1930), *Avram Iancu* (monografie,1924).

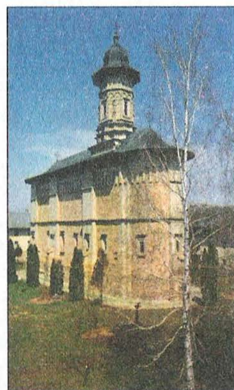
Dragomirescu, Mihail

(22.03.1868, Cucuieți-Plătărești, Călărași, România – 25.11.1942, București)

Estetician și critic literar român. Absolvent al Facultății de Litere și Filozofie din București. Discipol al lui Titu Maiorescu la începutul activității sale de critic literar și estetician. În 1895 a fost numit conferențiar la Catedra de estetică a Universității din București, iar în 1906 a devenit profesor titular la Catedra de literatură română. A devenit creatorul unui sistem propriu care susținea purismul estetic absolut, universal și obiectiv – cu alte cuvinte, autonomia integrală a esteticului. A respins identificarea artistului cu omul cotidian și receptarea operei ca pe un univers ce reflectă avatarurile existenței, susținând separarea acestora și negând orice transfer al valorii estetice asupra unor condiționări materiale. Principiile pe care și-a construit teoria capodoperei ca produs al genialității provin din ideea specificității obiectului estetic și din susținerea diferențierii dintre știința literaturii și critica științifică. Considera frumosul ca o ipostază a adevărului etern, atribuind științei literaturii obligația exclusivă de a cerceta capodopera literară în afara timpului, spațiului și cauzalității. A editat revistele *Convorbiri critice* (1907–1935) – proclamând critica obiectivă, cu intenția de a se opune sămănătorismului și poporanismului printr-un program estetic. Lucrarea sa fundamentală este *Știința literaturii* (1927), apărută și la Paris într-o ediție mult amplificată. A fost membru de onoare al Academiei Române (1938).

Dragomirna, mănăstirea ~

Locaș de cult din N României. Ctitorie a mitropolitului Anastasie Crimca, ridicată între 1606 și 1609, reprezintă un monument de referință în dezvoltarea arhitecturii românești. Diferite detalii de construcție și de plastică ale fațadelor reunesc influențe muntenești, dar și orientale și gotice. Construcția are un plan dreptunghiular alungit, cu capete rotunjite, în partea de V fiind prevăzută cu un pridvor poligonal. În interior se remarcă bogata ornamentație a arcelor și nervurilor cu scuturi heraldice și profiluri în torsadă. În 1627, domnul Miron Barnovschi a înălțat în jurul așezământului un puternic zid de apărare. Mănăstirea are și o colecție de artă medievală, creație a școlii de caligrafi și miniaturiști, ferecături de cărți în argint, broderii, icoane și obiecte de cult, dintre care unele au fost aduse de la mănăstirea Voroneț.

Biserica mănăstirii Dragomirna, cu hramul Pogorârea Sfântului Duh

dragon

Monstru legendar descris în general ca o șopârlă sau ca un șarpe de dimensiuni

gigantice, cu aripi ca de liliac și coadă acoperită cu țepi, ce scoate flăcări pe nări. Dragonul era un simbol al răului în Orientul Mijlociu antic, iar zeul egiptean Apepi era marele șarpe de pe tărâmul întunericului. Grecii și romanii reprezentau uneori dragonii sub forma unor creaturi ale răului și alteori ca puteri binefăcătoare, cunoscătoare ale tuturor tainelor pământului. În creștinism, dragonul era un simbol al păcatului și al păgânismului, iar Sf. Gheorghe era prezentat triumfător în lupta împotriva lui. Folosit ca simbol războinic în numeroase culturi, dragonul era sculptat pe prora corăbiilor scandinave și reprezentat pe unele drapele regale în Anglia medievală. În Orientul Îndepărtat, dragonul e o creatură benefică, fără aripi și este considerat o forță a aerului. În China simbolizează principiul yang în tandemul cosmologic yin–yang și a fost emblemă a familiei imperiale.

dragon

Soldat de la sfârșitul sec. XVI în Europa; lupta în cadrul cavaleriei ușoare în timpul atacului și în cadrul infanteriei în timpul apărării. Termenul a apărut prin analogie cu arma pe care o folosea, o muschetă scurtă, numită dragon. Dragonii erau organizați în companii, iar ofițerii care comandau aveau grade de infanterie. În sec. XVIII, termenul dragon denumea membrii anumitor regimente de cavalerie. Atât termenul, cât și funcția au dispărut în sec. XX, odată cu dispariția cavaleriei.

dragor

Vas folosit pentru detectarea și anihilarea minelor marine. În luptele navale, dragoarele protejează vasele comerciale și asigură ruta vaselor de război. Primele dragoare tăiau ancora minelor marine cu un fel de ferăstrău legat la capătul unui cablu de scufundare; apoi, minele erau aduse la suprafață și detonate. Folosirea minelor magnetice (detonate de câmpul magnetic al vaselor din oțel) în războiul din Coreea a dus la schimbarea corpului dragoarelor cu unul de lemn.

dragoste curtenească

Cod din Evul Mediu târziu care descria regulile de comportament și emoțiile doamnelor nobile și ale iubiților lor. A reprezentat tema unei literaturi care a început cu poezia trubadurilor de la sfârșitul sec. XI din Franța și a pătruns cu ușurință în Europa. Iubitul care se vedea robit de pasiune, dar și de respect, își slujea și venera cu credință iubita-sfântă. Dragostea era fără excepție adulteră, deoarece căsătoriile din înalta societate erau în acea perioadă rezultatul intereselor economice sau al unor alianțe pentru putere. Se pare că sursele sale literare se găsesc în literatura arabă, transmisă Europei prin Spania dominată de arabi; cultul religios crescând al Fecioarei Maria reprezintă o altă influență. Exemple de astfel de lucrări literare sunt *Romanul trandafirului* (Le Roman de la rose) de Jean de Meung, sonetele lui Petrarca către Laura, *Divina comedie* a lui Dante, și poeziile truverilor și ale minnesingerilor.

Dragoș

Voievod român din Maramureș (sec. XIV). Potrivit tradiției populare consemnate de cronicari, este întemeietor al Moldovei și primul ei voievod. *Cronica anonimă a Moldovei* spune că Dragoș a ieșit cu oamenii săi din Maramureș și a descălecat în Moldova, „în zilele lui Laslau, craiul ungurесc, care cu ajutorul românilor i-a scos pe tătari din Moldova, gonindu-i peste Nistru". Pentru ca aceștia să nu se mai întoarcă, regele ungar l-a pus pe Dragoș la conducerea unei noi entități, Moldova, cu reședința la Baia. Dragoș a avut doi fii: Sas, voievod în Moldova, și Gyula, cneaz al Maramureșului.

Drake, Coridorul ~

Strâmtoare care face legătura între Oceanul Pacific și Oceanul Atlantic, situată între Țara de Foc și Insulele Shetland. Situat la cca 660 km N de Peninsula Antarctică, coridorul are o lățime de cca 1 000 km. În această regiune clima variază de la rece, umedă și subpolară până la condițiile de îngheț ale Antarcticii. A fost un drum comercial important în sec. XIX și la începutul sec. XX; din cauza apelor sale zbuciumate și a condițiilor glaciare, ocolirea Capului Horn prin coridorul Drake este o călătorie dificilă.

Drake, ecuație ~ *sau* ecuație Green Bank

Ecuație despre care s-a afirmat că ar putea calcula numărul civilizațiilor avansate din punct de vedere tehnologic aflate în galaxia Calea Lactee. Este prezentată sub forma unei funcții a mai multor factori care conduc la evoluția vieții inteligente înzestrate cu posibilități tehnologice. A fost concepută de Frank D. Drake (n. 1930) și a fost prezentată în 1961 la o conferință SETI desfășurată în orașul Green Bank din statul Virginia de Vest, SUA. Dintre toate stelele care se formează în galaxie, doar unele

vor da naștere la planete pe care se poate dezvolta viața, iar dintre acele planete, doar unele vor genera o formă de viață capabilă să dezvolte tehnologii avansate și să evite distrugerea prin tehnologie. Întrucât numerele corespunzătoare fiecărui factor sunt prea puțin cunoscute, rezultatele variază de la zero la milioane.

Drake, Francis *ulterior* Sir Francis

(cca 1540/1543, Devonshire, Anglia – 28.01.1596, pe mare, Puerto Bello, Panama)

Amiral englez, cel mai renumit navigator al perioadei elisabetane. Fiu al unui țăran arendaș, a plecat pe mare la vârsta de 13 ani pentru a scăpa de sărăcie. Și-a câștigat reputația de marinar priceput și s-a îmbogățit de pe urma raidurilor întreprinse împotriva coloniilor spaniole. În 1557 a fost împuternicit de Elisabeta I să conducă o expediție în America de Sud și în regiunile aflate dincolo de acest continent. A pornit în expediție cu cinci corăbii, însă, în cele din urmă, numai nava-amiral pe care o comanda, *Golden Hind*, a reușit să treacă prin strâmtoarea Magellan în Oceanul Pacific și să avanseze apoi de-a lungul coastei Americii de Sud și de Nord. S-a îndreptat apoi spre S, ancorând lângă orașul San Francisco de astăzi, revendicând regiunea în numele reginei Elisabeta. A navigat spre V, până în Filipine, iar apoi, ocolind Capul Bunei Speranțe, s-a întors în 1580 la Plymouth încărcat cu comori. A fost primul căpitan care a navigat în jurul lumii cu propria sa corabie și primul englez care a traversat Oceanul Pacific, Oceanul Indian și S Oceanului Atlantic. În 1581, a fost ridicat la rangul de cavaler și i s-a acordat funcția de primar al orașului Plymouth. Numit viceamiral (1588), a jucat un rol hotărâtor în înfrângerea Armadei spaniole, devenind erou național și atingând o popularitate care nu va mai fi egalată decât de Horatio Nelson. În timpul ultimei sale călătorii către Indiile de Vest, a murit din cauza febrei tifoide, iar trupul i-a fost aruncat în mare.

Sir Francis Drake, pictură în ulei de artist necunoscut; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Drakensberg *sau* Munții Scorpiei *în dialect zulu* Kwathlamba

Lanț muntos în S Africii. Atinge o înălțime de peste 3 475 m și se întinde dinspre SV spre NE în Lesotho și în partea de SE a Africii de Sud, despărțind podișurile înalte din interiorul continentului de zonele joase care se află de-a lungul coastei. Este o zonă cu rezervații naționale, bogată în vânat.

dramaturgie idiș

Producții profesioniste ale teatrului idiș. Teatrul evreiesc european își are originea în Evul Mediu, când dansatorii și bufonii dădeau spectacole la sărbătorile de Purim. Până în sec. XVI, piesele elaborate erau jucate cu această ocazie în idiș. Teatrul profesionist idiș datează din 1876, când Abraham Goldfaden (1840–1908) a scris un scheci muzical care a fost bine primit în România și când și-a format o trupă care să-i interpreteze propriile cântece și piese. În 1883, legile antisemite care interziceau în Rusia piesele idiș au obligat mulți actori și dramaturgi să emigreze în Anglia și SUA. Dramaturgul Iacob Gordin (1853–1909) a îmbunătățit teatrul idiș din SUA cu piese noi și adaptări, printre care *Regele Lear evreu* (The Jewish King Lear, 1892), în care a jucat Jacob P. Adler, întemeietorul unei trupe de actori vorbitori de idiș și de engleză. În 1918, Maurice Schwartz a fondat și a condus Teatrul de Artă Idiș, care a format actori precum Jacob Ben-Ami și Muni Weisenfreund (cunoscut mai târziu ca Paul Muni). Al Doilea Război Mondial a distrus o mare parte din cultura idiș în E Europei și, până la sfârșitul sec. XX, doar câteva teatre idiș au supraviețuit, în orașe ca New York, Londra, București și Varșovia.

dramă burgheză *sau* tragedie domestică

Dramă în care personajele principale sunt oameni obișnuiți. Este o formă de tragedie care se deosebește de cea clasică, în care eroii aveau rang aristocratic sau regal. Prima dramă burgheză, *Avertisment pentru femeile cinstite* (A Warning for Faire Women, 1599), descria uciderea unui negustor de către soția sa. Specia a devenit populară la mijlocul sec. XVIII și a ajuns la apogeu în dramele burgheze din sec. XIX. Henrik Ibsen, Gerhart Hauptmann, Eugene O'Neill și Arthur Miller au ilustrat cu măiestrie drama burgheză în sec. XX.

dramă liturgică

Piesă jucată în apropierea unei biserici în Evul Mediu sau în incinta ei. Forma datează probabil din sec. X, când partea slujbei de Paște numită *Quem quaeritis* (*în latină*, Cel pe care îl cauți) era jucată ca o mică scenă dramatică. Piesele au crescut treptat în amploare, împrumutând teme biblice

(mai ales legate de Paște și de Crăciun), ele bucurându-se de succes în special între sec. XII și XIII. Replicile latine era deseori cântate în melodii simple. Piesele au continuat să fie scrise până în sec. XVI, însă legătura cu biserica s-a întrerupt odată ce finanțarea lor a devenit laică, iar limbajul dramatic a fost transpus în dialecte locale. *Vezi și* mister; moralitate; miracol.

Draper, Charles Stark

(02.10.1901, Windsor, Montana, SUA – 25.07.1987, Cambridge, Massachusetts)

Inginer aeronautic american. Începând cu 1935, a predat la Institutul Tehnologic din Massachusetts (MIT), unde a pus la punct un dispozitiv de ochire pentru tunurile antiaeriene navale, dispozitiv care a fost instalat pe majoritatea vaselor americane în Al Doilea Război Mondial. Sistemul său de navigare inerțială, denumit și echipament de orientare spațială, permitea unui avion să zboare la o distanță mare fără a folosi puncte de navigație exterioare precum radioul sau poziția astrelor. Grupul condus de el a conceput și sistemele de ghidare pentru nava spațială din programul Apollo. În memoria sa se atribuie anual Premiul Charles Stark Draper pentru realizări în inginerie.

Draper, Ruth

(02.12.1884, New York, New York, SUA – 30.12.1956, New York)

Actriță americană recitatoare de monologuri. Și-a început cariera scriind scheciuri despre oamenii pe care i-a cunoscut și interpretându-le apoi la petreceri. A debutat la New York (1917) cu o serie de piese într-un singur act. Debutul său londonez (1920) a consacrat-o ca recitatoare de monologuri de excepție. A susținut spectacole în întreaga lume, interpretând pe o scenă goală, având la dispoziție doar câteva piese de decor și creând personaje și situații prin schimbări ușoare ale trăsăturilor feței și vocii și prin gesturi.

Drava *în germană* Drau

Râu în S Europei Centrale. Izvorăște din Alpii Carnici și curge spre E prin Austria, unde formează cea mai lungă vale longitudinală din Alpi, Drautal. Curge apoi spre SE, prin Slovenia și prin N Croației, unde formează o parte din granița croato-ungară; are o lungime de 719 km și este unul dintre principalii afluenți ai Dunării. Valea pe care o formează reprezintă din punct de vedere istoric principala cale de acces a invadatorilor către țările montane din zonă.

dravidiene, limbi ~

Familie formată din mai mult de 25 de limbi, vorbite în special în S Asiei de peste 210 milioane de oameni. Principalele patru limbi dravidiene din S Indiei – telugu, tamilă, kannada și malayalam – au scrieri diferite și istorii bine documentate. Majoritatea covârșitoare a vorbitorilor de limbi dravidiene de pretutindeni cunosc una dintre aceste patru limbi; reprezintă baza lingvistică în Andhra Pradesh, Tamil Nadu, Karnataka și Kerala. Toate aceste limbi au împrumuturi masive din sanscrită. Singura limbă dravidiană vorbită în afara Indiei este brahui, ai cărei vorbitori, în număr de peste două milioane, se găsesc mai ales în Pakistan și Afghanistan. Tamila este cea mai răspândită limbă din punct de vedere geografic, are cea mai bogată și mai veche literatură, fiind egalată în India doar de limba sanscrită. Din punct de vedere gramatical, limbile dravidiene sunt aglutinante, iar morfologia funcționează aproape exclusiv pe procedeul sufixării. Se presupune că familia dravidiană, ale cărei legături cu alte familii lingvistice nu au fost demonstrate, acoperea o arie mult mai extinsă a Asiei de Sud înainte de răspândirea familiei indo-europene și a reprezentat o sursă de împrumuturi lexicale pentru dialectele indo-europene timpurii.

Drăganu, Nicolae

(18.02.1884, Zagra, Bistrița-Năsăud, Imperiul Austro-Ungar – 17.12.1939, Cluj, România)

Lingvist, filolog și istoric literar român. A făcut studii de limba română la Universitatea din Budapesta. Ulterior, a devenit profesor la liceul din Năsăud și, din 1915, docent la Universitatea din Cluj. Filolog cu preocupări multiple, s-a remarcat prin contribuții originale la studiul literaturii române vechi: *Istoria literaturii române din Transilvania, de la origini și până la sfârșitul sec. XVIII* (Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines a la fin du XVIIIème siècle, 1938), studii de toponimie (*Toponimie și istorie*, 1928), antroponimie, gramatică și istorie a limbii. Ca editor de texte vechi (*Două manuscripte vechi: Codicele Teodorescu și Codicele Marțian*, 1914), a fost adeptul utilizării transcrierii fonetice interpretative. În domeniul lingvisticii, activitatea sa este legată de colaborarea la *Dicționarul limbii române*, pentru care a stabilit etimologia cuvintelor arhaice și a regionalismelor. A fost președinte al Secției literare a Societății ASTRA și al Societății Române de Lingvistică. A fost membru al Academiei Române (1939).

Drăgoi, Sabin

(06.06.1894, Selişte, Arad, Imperiul Austro-Ungar - 31.12.1968, Bucureşti, România)

Compozitor şi etnomuzicolog român, unul dintre reprezentanţii şcolii naţionale de muzică contemporană. S-a format ca muzicolog la Iaşi, Cluj şi Praga, unde a fost elevul lui V. Novak. Profesor universitar la Timişoara şi Bucureşti, a fost unul dintre pionierii culegerilor ştiinţifice de folclor românesc şi unul dintre promotorii cântecului de masă. Creaţia sa, inspirată din cântecul şi dansul popular românesc, însumează peste 100 de lucrări în toate genurile muzicale: *Divertisment rustic* (1928), suita pentru orchestră simfonică *Petrecere populară* (1950), cantata *Mai multă lumină* (1951), două dansuri simfonice, muzică de film (*Mitrea Cocor*), un concert pentru pian şi orchestră, lucrări camerale, coruri, cântece de masă şi opere (*Constantin Brâncoveanu*, *Kir Ianulea*, *Horia* şi *Năpasta*). A fost laureat al Premiului de Stat, director al corurilor bărbăteşti Doina şi Banatul din Timişoara (1924–1932), dirijor al corului mixt Crai Nou din acelaşi oraş (1936–1940) şi director al Operei Române din Cluj şi Timişoara (1940–1944). Spre sfârşitul vieţii, s-a stabilit la Bucureşti, unde a fost director al Institutului de Folclor, institut unde a depus o importantă activitate de stimulare a culegerii ştiinţifice a folclorului muzical românesc. A fost membru corespondent al Academiei Române (1955).

Drăguţ, Vasile

(09.01.1928, Craiova, România – 01.11.1987, Bucureşti)

Istoric şi critic de artă român, profesor universitar la Bucureşti, specialist în artă medievală românească şi expert internaţional în restaurări. După studii liceale de la Colegiul Sf. Sava din Bucureşti, a urmat cursurile Secţiei de istoria şi teoria artei a Institutului de Arte Plastice Nicolae Grigorescu, pe care le-a absolvit în 1958. Deşi, iniţial, a fost numit inspector al Direcţiei generale a artelor din Ministerul Culturii, a fost înlăturat ulterior din cauza dosarului de cadre „necorespunzător" şi a ajuns un simplu angajat la Fondul Plastic (în perioada comunistă, acesta era o structură economică şi de producţie de tip meşteşugăresc-artistic care aparţinea Uniunii Artiştilor Plastici din România). Pasionat de arta feudală românească, a lucrat chiar ca ghid turistic, ca să poată călători peste tot în ţară, şi studia monumentele istorice, de artă şi arhitectură, vestigii ale istoriei culturale româneşti. Apoi a ajuns, prin concurs, cercetător la Secţia de artă feudală a Institutului de Istoria Artei. A fost profesor şi rector (1976–1984) al Institutului de Arte Plastice Nicolae Grigorescu din Bucureşti. A fost un susţinător înflăcărat al politicii de conservare şi păstrare a monumentelor în forma cea mai autentică. Printre contribuţiile sale importante se numără şi susţinerea cercetărilor interdisciplinare prin dezvoltarea legăturilor dintre arheologia monumentelor istorice şi arhitectura lor, documentaţia topografică aprofundată asupra monumentelor şi siturilor arheologice, extinderea cercetării istorice, mai ales a celei de istoria artei, în documentarea ce precedă restaurarea monumentelor. Printre lucrările sale se numără: *Dragoş Coman, autorul frescelor de la Arbore* (1969), *Pictură murală din Transilvania sec. XIV–XV* (1970), *Arta brâncovenească* (1971), *Humor* (1973), *Pictura românească în imagini* (1970), *Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească* (1976), *Arta gotică în România* (1979), *Arta creştină în România sec. XV* (1985), *Ştefan Luchian*, *Francisc Şirato*, *Nicolae Dărăscu* (monografii).

Drâa

Râu în SV Marocului. Izvorăşte din două izvoare din Munţii Atlas şi curge spre S, formând o mare parte a graniţei dintre Maroc şi Algeria, înainte de a se vărsa în Oceanul Atlantic, lângă Capul Drâa. Deşi este cel mai lung râu din Maroc (1 100 km), cu excepţia izvoarelor şi a cursului superior, cursul lui este intermitent.

Dreadnought, HMS ~

Cuirasat britanic lansat la apă în 1906, care a constituit un model pentru vasele de război ce au dominat flotele din toată lumea în următorii 35 de ani. Era echipat în totalitate cu tunuri de mare calibru. Propulsat de turbine cu aburi, care au înlocuit pistoanele cu aburi utilizate până atunci, a stabilit un record de viteză de 21 de noduri (cca 38 km/h). Cântărea 16 300 de tone, avea o lungime de 160 m şi transporta un echipaj de cca 800 de membri. Până la începutul Primului Război Mondial, a fost aproape surclasat de aşa-zisele supercuirasate, capabile să transporte armament de calibru mai mare. A fost trecut în rezervă în 1919 şi distrus în 1923, fiind folosit pentru fier vechi.

dreapta

Parte din spectrul politic asociată cu ideologia politică conservatoare. Termenul derivă din poziţionarea în Parlamentul revoluţionar francez (cca 1790), unde reprezentanţii

conservatori stăteau în dreapta celui care prezida ședința. În sec. XIX, termenul a fost aplicat conservatorilor care sprijineau autoritatea, tradiția și proprietatea. În sec. XX, s-a dezvoltat o formă divergentă radicală care a fost asociată cu fascismul. *Vezi și* stânga.

dreaptă

Element de bază al geometriei euclidiene. Euclid a definit dreapta ca fiind intervalul între două puncte și a susținut că poate fi continuată la infinit în oricare dintre cele două direcții. O asemenea prelungire în ambele direcții este considerată în prezent o dreaptă, iar definiția originară a lui Euclid coincide cu concepția actuală de segment. O semidreaptă este o parte din linie care se prelungește la infinit de la un punct al dreptei, doar într-o singură direcție. În cadrul unui sistem de coordonate într-un plan, o linie poate fi reprezentată de ecuația liniară $ax + by + c = 0$. Aceasta este deseori scrisă în forma pantă – intersecție: $y = mx + b$, în care m este panta, iar b reprezintă valoarea în care dreapta intersectează axa y-lor. Întrucât figurile geometrice ale căror margini constituie segmente de dreaptă sunt înțelese în totalitate, matematicienii încearcă deseori să reducă structurile mai complexe la unele mai simple, constituite din segmente de linie unite între ele.

Dred Scott, decizia ~
anterior **(Dred) Scott vs Sanford**

Hotărâre judecătorească a Curții Supreme a SUA din 1857, care a legalizat sclavia în toate teritoriile. Scott era un sclav al cărui stăpân îl luase în 1834 dintr-un stat sclavagist (Missouri) și îl dusese într-un stat și teritoriu liber, apoi din nou în Missouri. În 1846, Scott a intentat proces în scopul obținerii libertății sale în Missouri, argumentând că este om liber, deoarece locuia într-un stat și pe un teritoriu liber. Roger B. Taney a declarat că Scott nu beneficia de drepturile unui cetățean american (și, de fapt, nu beneficia „de nici un drept pe care orice om alb era obligat să-l respecte"). Taney, împreună cu șase judecători, a mai declarat că anteriorul Compromis din Missouri nu era constituțional, deoarece Congresul nu avea puterea de a aboli sclavia în teritorii. Decizia, o victorie clară a Sudului, a accentuat atitudinea antisclavie a Nordului, a întărit noul Partid Republican și a sporit rivalitatea dintre cele două regiuni, până la izbucnirea războiului, în 1861.

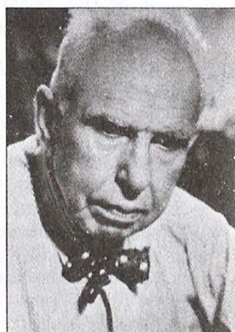
Dreikaiserbund

Vezi Liga Celor Trei Împărați

Dreiser, Theodore (Herman Albert)

(27.08.1871, Terre Haute, Indiana, SUA – 28.12.1945, Hollywood, California)

Romancier american. Născut din părinți săraci, imigranți germani, a plecat de acasă la Chicago la vârsta de 15 ani. A lucrat ca jurnalist, iar în 1894 s-a mutat la New York pentru a urma cu succes o carieră de redactor și director de ziar. Primul său roman, *Sora Carrie* (Sister Carrie, 1900), despre o tânără femeie care scapă nepedepsită pentru imoralitatea sa, a fost considerat scandalos. Romanele sale ulterioare îi vor confirma reputația de reprezentant de frunte al naturalismului american. După succesul obținut cu *Jennie Gerhardt* (1911), s-a dedicat în totalitate scrisului, compunând trilogia formată din *Financiarul* (The Financier, 1912), *Titanul* (The Titan, 1914) și *Stoicul* (The Stoic, 1947), urmată de *Geniul* (The Genius, 1915) și continuarea sa, *Bastionul* (The Bulwark, 1946). Datorită romanului *O tragedie americană* (An American Tragedy, 1925), bazat pe descrierea unui proces legat de comiterea unei crime, Dreiser a fost considerat un erou al reformei sociale. A mai scris nuvele, piese de teatru, eseuri și memorii.

Theodore Dreiser

COLECȚIA GRANGER, NEW YORK

drepanocitoză

Hemoglobinopatie gravă întâlnită la persoanele originare din regiunea subsahariană a Africii și la descendenții acestora, dar și la locuitori din Orientul Mijlociu, aria mediteraneeană și India. Una din 400 de persoane de culoare din întreaga lume este afectată de această maladie cauzată de moștenirea a două gene regresive care, în cazul celor cu o singură genă, oferă rezistență la malarie (aproximativ un caz la 12 persoane de culoare în toată lumea). Gena prezintă o hemoglobină anormală (hemoglobina S sau HbS) ce distorsionează eritrocitele, dându-le o formă semicirculară. Celulele înfundă capilarele, afectând sau distrugând diferite țesuturi. Simptomele se manifestă prin anemie cronică, dificultăți respiratorii, febră și crize episodice (dureri acute în zona abdomenului, dureri de oase și de mușchi). Tratamentul pe bază de hidroxiurile stimulează hemoglobina fetus (HbF), care nu se mai contorsionează, reducând

mult din severitatea crizelor și făcând să crească speranța de viață. În trecut, persoanele care sufereau de această boală trăiau până în jurul vârstei de 45 de ani.

drepnea

Denumire comună pentru cele cca 75 de specii de păsări din familia *Apodidae,* întâlnite aproape în toată lumea. Fiind cele mai rapide păsări de dimensiuni mici, drepnelele pot atinge viteze de 110 km/h. Au o lungime de 9–23 cm, aripi lungi, corp de culoare închisă, scurt și îndesat, cap mare și cioc scurt, larg și ușor curbat. Coada poate fi scurtă sau lungă, adânc bifurcată. Drepnelele prind insecte, beau, se scaldă și uneori chiar se împerechează în zbor. Nu se pot sprijini pe picioare, pe care le folosesc pentru a se agăța pe suprafețe verticale. Își folosesc saliva lipicioasă pentru a-și lipi cuibul pe pereții peșterilor, în interiorul hornurilor sau în scorburile copacilor.

drept administrativ

Drept ce reglementează puterile, procedurile și actele de administrație publică. Se aplică tuturor funcționarilor publici și instituțiilor publice. Spre deosebire de autoritatea legislativă și juridică, autoritatea administrativă implică puterea de a emite reguli și reglementări bazate pe statute, de a acorda autorizații și permise pentru a facilita funcționarea instituțiilor guvernamentale, de a iniția investigații și de a rezolva plângeri, precum și de a emite ordine de conformare a părților la statutele și regulile care le guvernează. Un judecător de drept administrativ este un funcționar guvernamental cu puteri cvasijudiciare, printre care autoritatea de a conduce audieri, de a pronunța hotărâri de fapt și de a recomanda rezoluții ale disputelor în care este implicată o instituție.

drept canonic

Corp de legi privind autoritatea bisericească, stabilit în cadrul catolicismului apusean, al ortodoxiei răsăritene, în bisericile autonome ale creștinismului răsăritean și în comunitatea anglicană. Dreptul canonic se referă la constituirea Bisericii, la relațiile acesteia cu alte instituții și la aspectele disciplinei interne. Gratian a publicat prima colecție de legi canonice romano-catolice între 1139 și 1150; *Decretum Gratiani* s-a inspirat din colecții mai vechi de legi, din concilii, din dreptul roman și din învățăturile Părinților Bisericii. Ediția îmbogățită *Corpusul dreptului canonic* (Corpus iuris canonici) a apărut în 1500. O comisie de cardinali a elaborat *Codul dreptului canonic* nou (Codex iuris canonici), apărut în 1917, și o ediție revizuită în 1983, după Conciliul Vatican II. După Schisma din 1054, Biserica Ortodoxă de Răsărit și-a constituit propriul drept canonic sub direcția patriarhului de la Constantinopol. Biserica Anglicană, Biserica Coptă și Biserica Ortodoxă Etiopiană și-au elaborat și ele propriile legi.

drept civil

Corp de legi derivat din dreptul roman, folosit în Europa și în majoritatea fostelor colonii europene, inclusiv în provincia Québec și în statul american Louisiana. Codurile civile cele mai importante pentru dreptul civil modern au fost cel francez (Codul lui Napoleon, 1804) și cel german. La baza jurisdicțiilor civile stă legea, nu cutuma. Dreptul civil trebuie diferențiat de legea de drept cutumiar. În dreptul civil, judecătorii aplică principii incluse în statute sau coduri de legi, în loc să recurgă la precedentul judiciar. Dreptul civil francez a stat la baza sistemelor legislative din Olanda, Belgia, Luxemburg, Italia, Spania, România, din majoritatea fostelor colonii franceze din întreaga lume și din multe țări latino-americane. Dreptul civil german a prevalat în Austria, Elveția, țările scandinave și în câteva țări din afara Europei care și-au occidentalizat sistemul legislativ, cum ar fi Japonia. Termenul mai este folosit pentru a deosebi legile care se aplică în cazurile civile de legile aplicate în cazurile penale. *Vezi și* drept penal; prejudiciu.

drept cuneiform

Corp de legi dezvăluit de documente scrise în formă cuneiformă (scriere cuneiformă). El cuprinde legile sumeriene, babiloniene, asiriene, elamite, hurite, kassite și hitite. Spre deosebire de codurile legale moderne, aceste coduri antice nu tratează în mod sistematic toate regulile ce pot fi aplicate unei anumite părți a legii, ci mai degrabă o multitudine de chestiuni, deseori ignorând pur și simplu multe reguli foarte importante, care erau atât de înrădăcinate în cutumă, încât nu mai erau discutate. Cel mai important cod de legi antic este cel babilonian, Codul lui Hammurabi.

drept cutumiar

Corp de jurisprudență bazat pe principii generale și cutumiare și care, materializat în decizii de caz, servește drept precedent sau se aplică unor situații care nu sunt menționate în lege. În cadrul sistemului legii comune, atunci când un tribunal decide și își face publică decizia într-un

anumit caz, aceasta devine parte din corpul jurisprudenței și poate fi folosită în cazurile ulterioare care tratează probleme asemănătoare. Această utilizare a precedentului este cunoscută sub numele de *stare decisis*. Legea de drept cutumiar s-a aplicat în tribunalele din Anglia încă din Evul Mediu; ea este întâlnită, de asemenea, în SUA și în majoritatea statelor care fac parte din Commonwealth. Se deosebește de dreptul civil.

drept de proprietate în absență

Drept de proprietate asupra pământului al celor care nu locuiesc pe el, dar se bucură de un venit provenit din folosirea acestuia. Criticat secole de-a rândul ca o nedreptate economică, dreptul de proprietate în absență a fost o caracteristică a Franței prerevoluționare și a conducerii engleze a Irlandei. Abolirea acestei practici continuă să fie ținta programelor de reformă agrară în multe țări în curs de dezvoltare.

drept de proprietate riverană

În domeniul juridic, drept al proprietarului de teren riveran (teren care se învecinează cu sau include un pârâu sau un râu) de a avea acces și de a utiliza porțiunea de mal și apa râului. Aceste drepturi sunt o formă de proprietate reală *(vezi* proprietate reală și proprietate personală) și sunt moștenite odată cu pământul. Se spune că proprietarul de pământ a cărui proprietate se învecinează cu un ocean, mare, lac sau baltă posedă drepturi litorale. Legile specifice cu privire la utilizarea apei variază de la un stat la altul.

drept de sechestru

Atacare sau blocare a unei proprietăți, pentru a fi achitată o datorie sau altă obligație. Dreptul cutumiar oferă două modalități de a sechestra averea: cel specific (sechestru asupra proprietății implicate într-o tranzacție) și cel general (sechestru pentru echilibrarea unei balanțe de datorii), care nu se limitează la proprietatea implicată în tranzacție. Curțile de echitate pot recunoaște prin echilibrarea unei balanțe de datorii în interesul creditorului din proprietatea debitorului. Sechestrul statutar este de asemenea posibil; contractorii din domeniul dezvoltare sau din construcții, de ex., își pot folosi dobânzile obținute drept garanție pentru plată.

drept imobiliar

Legi ce reglementează natura și limitele drepturilor proprietarilor, referitor la proprietatea reală și personală. Atunci când termenul este folosit în legătură cu procedurile de autentificare, se referă la legile ce reglementează dispozițiile privind proprietățile de orice fel deținute de o persoană, în momentul decesului acesteia. *Vezi și* taxă de succesiune; proprietate; impozit pe proprietate.

drept internațional

Corp de legi juridice, norme și standarde care se aplică între statele suverane și alte entități care sunt recunoscute ca actori internaționali. Termenul a fost consacrat de filozoful englez Jeremy Bentham. Printre elementele importante ale dreptului internațional se numără suveranitatea, recunoașterea (ce permite unei țări să onoreze cererile alteia), consimțământul (ce permite modificarea acordurilor internaționale pentru ca acestea să poată fi adaptate la tradiția unui stat), libertatea apelor internaționale, autoapărarea (care asigură măsuri ce pot fi luate împotriva unor acte ilegale care atentează la suveranitatea unui stat), libertatea comerțului, protecția cetățenilor în străinătate. Curțile internaționale (de ex. Curtea Internațională de Justiție) soluționează litigiile dintre state și alte conflicte, cum ar fi crimele de război. *Vezi și* azil; imunitate.

drept maritim

Corp de legi ce guvernează navele și transportul naval. O compilație timpurie a regulilor maritime o constituie *Digesta* lui Iustinian din sec. VI d.Hr. Legea maritimă romană și *Consulatul Mării* (Consolat de Mer) din sec. XIII au contribuit la uniformizarea legii maritime în spațiul mediteraneean, însă naționalismul a condus multe țări la dezvoltarea propriilor coduri maritime. Legea maritimă se ocupă în principal de eventualitatea pierderii unei nave (de ex. prin coliziune) sau a unui transport, de asigurarea și responsabilitățile legate de această eventualitate, precum și de aspectele juridice ale operațiunilor de salvare, de compensare în cazul unei coliziuni și de drepturile de recuperare. Există o tendință de a uniformiza legile maritime; organizația care administrează dreptul maritim este Comitetul Maritim Internațional, compus din asociațiile de drept maritim ale mai multor națiuni.

drept penal

Corp de legi care definește infracțiunile penale, reglementează arestarea, acuzarea și judecarea infractorilor și stabilește pedepse pentru persoanele condamnate. Dreptul penal concret definește infracțiunile, iar

dreptul procedural stabilește procedura pentru acuzare. În SUA, dreptul penal își are originile, în mare parte, în dreptul jurisprudențial, care a fost ulterior codificat în legi federale și de stat. Dreptul penal modern a fost influențat de științele sociale mai ales în ce privește condamnarea, cercetarea, legislația și reabilitarea. *Vezi* criminologie.

drept procedural

Lege care prescrie procedurile și metodele pentru aplicarea drepturilor și îndatoririlor sau pentru obținerea unor despăgubiri (de ex. într-un proces). Este deosebit de dreptul substanțial (adică de legea care creează, definește sau reglementează drepturi și îndatoriri). Legea procedurală este un set de formalități stabilite pentru derularea unui proces și pentru organizarea evenimentelor care îl precedă și îl urmează. Reglementează reguli legate de: jurisdicție, pledare și practică, selectare a juraților, dovezi, apel, executare a hotărârilor, reprezentare prin avocat, costuri, înregistrare (de ex. a unei oferte de subscripție), urmărire legală a unei infracțiuni și cesiune (transferul unor instrumente legale, închirieri etc.).

drept sovietic

Drept care s-a dezvoltat în Uniunea Sovietică după Revoluția Rusă din 1917 și care, după Al Doilea Război Mondial, a fost preluat de alte state comuniste. Textele legislative, inclusiv Constituția URSS, au fost principalele surse ale dreptului în sistemul legal sovietic. Acestea au fost elaborate apoi în coduri de legi ale fiecărei republici unionale. Nu exista nici o distincție între legea publică și cea privată; toate chestiunile legale implicau statul. Legea era general concepută ca o forță menită să restructureze societatea și să îndrepte națiunea spre comunism. Cunoscut și sub denumirea de drept socialist, se bazează pe scrierile lui Karl Marx și Friedrich Engels. Ca o completare la infracțiunile penale și civile, cele administrative constituiau o mare parte din cazuri și erau tratate în afara instanței.

dreptate

În filozofie, concept care stabilește directa proporționalitate între meritele unei persoane și lucrurile bune sau rele care i se atribuie. Discuția referitoare la virtuțile dreptății lansată de Aristotel a reprezentat punctul de plecare al tuturor sistemelor occidentale. Pentru el, elementul fundamental al dreptății este tratamentul egal al cazurilor asemănătoare, o idee care i-a determinat pe gânditorii de mai târziu să stabilească asemănările relevante (necesitate, merit, talent). Aristotel distinge între dreptate la împărțirea bogăției sau a altor bunuri (dreptate distributivă) și dreptate prin despăgubire, cum ar fi pedepsirea cuiva pentru răul pe care l-a făcut (pedeapsă juridică). Noțiunea de dreptate este importantă și pentru ideea statului de drept, concept fundamental în filozofia politică.

dreptul afacerilor *sau* drept comercial *sau* drept mercantil

Reguli și principii juridice referitoare la organizarea afacerilor și a problemelor comerciale. Reglementează diverse forme de organizații legale, printre care proprietarii unici, parteneriatele, companiile cu răspundere limitată, agențiile și corporațiile multinaționale. Aproape toate legile care reglementează organizarea afacerilor sunt menite să protejeze creditorii sau investitorii. Pe lângă acestea, anumite pachete de legi reglementează tranzacțiile comerciale, inclusiv vânzarea și transportul de bunuri (termene și condiții, performanțe specifice, încălcare a contractului, asigurare, taxe de încărcare), contractele de credite pentru consumatori (acreditive, împrumuturi, asigurări, faliment) și relațiile între angajatori și angajați (salarii, condiții de lucru, sănătate și asigurări sociale, avantaje în plus și sindicate). Este un domeniu larg, în continuă evoluție. *Vezi* agenție; corporație; debitor și creditor; proprietate intelectuală; dreptul muncii; instrumente negociabile.

dreptul familiei

Corp de legi ce reglementează inițierea, continuarea și validitatea căsătoriilor. În Europa Occidentală, majoritatea legilor matrimoniale provin din canoanele catolice; deși Biserica vedea în căsătorie o uniune sacră și indisolubilă, dreptul familiei, american și occidental, o consideră o tranzacție civilă. În dreptul familiei sunt permise numai uniunile monogame; partenerii trebuie să depășească o anumită vârstă, să nu fie legați printr-un anume grad de rudenie și să fie liberi să se căsătorească și să aprobe acest act. Divorțul este în prezent admis în toată lumea. Dreptul islamic privește căsătoria ca pe o simplă formă de contract civil care „legalizează contactul sexual și procrearea". Practicarea poligamiei, deși permisă de-a lungul istoriei, s-a diminuat. Căsătoriile poligame sunt permise prin legi tradiționale în multe națiuni africane, însă există o tendință în creștere spre monogamie. Dreptul familiei actual din China și din Japonia este similar cu cel din lumea occidentală.

dreptul la intimitate

Dreptul unei persoane de a fi protejată de amestecul în problemele personale. Deși nu este menționat în mod explicit în Constituția Statelor Unite, dreptul la intimitate a fost recunoscut în Carta drepturilor, oferind protecție împotriva amestecului guvernamental, fără mandat, în probleme cum ar fi căsătoria și contracepția. Dreptul unei persoane la intimitate poate fi încălcat numai dacă acesta are legătură cu un interes de stat. În dreptul civil, intimitatea este calificată ca dreptul de a nu expune viața intimă și afacerile cuiva în public. Oficialitățile publice sau alte persoane publice definite prin lege (de ex. vedetele de cinema) beneficiază de o protecție mai mare a intimității.

dreptul muncii

Corp de legi care vizează angajarea, salariile, condițiile de muncă, sindicatele, relațiile angajator-lucrător ș.a.m.d. Legi care să protejeze lucrătorii, mai ales copiii, împotriva practicilor de angajare abuzivă nu apăruseră până la sfârșitul sec. XIX în Europa; la scurt timp, s-au răspândit și în SUA. În Asia și Africa aceste chestiuni nu au atras atenția decât începând cu anii 1940 și 1950. Legile de angajare acoperă domenii precum contractele de angajare, instruirea, avansarea și compensațiile privind șomajul. Legile privind salariile prevăd forme și metode de plată, ratele de plată, asigurările sociale, pensiile și alte subiecte. Legislația care prevede condițiile de muncă reglează orele, perioadele de repaus, vacanțele, munca prestată de copii, egalitatea la locul de muncă, sănătatea și siguranța. Legile reglementând activitatea sindicatelor și relațiile lucrător-angajator tratează statutul sindicatelor, drepturile și obligațiile organizațiilor angajaților și ale angajatorilor, înțelegerile în cadrul negocierilor colective și regulile pentru organizarea grevelor și a altor dispute. *Vezi și* arbitraj, mediere.

dreptul primului născut

Prioritate în moștenire care este acordată prin lege sau prin tradiție celui mai mare copil și urmașilor săi. În principiu, motivația acestei practici este de a păstra averea celui decedat sau o parte din ea întreagă și neatinsă și de a conștientiza importanța vârstei în ierarhia socială. În majoritatea jurisdicțiilor nu mai este un principiu de moștenire recunoscut.

drepturi de autor

Drept exclusiv de a reproduce, publica sau vinde o lucrare originală a unui autor. Protejează împotriva copierii neautorizate a oricărei lucrări publicate sau nepublicate care este fixată într-o carte sau un manuscris, într-o partitură sau înregistrare muzicală, o producție sau un scenariu dramatic, o pictură sau o sculptură, o schiță sau o clădire. Nu protejează creații precum o idee, un proces sau un sistem. Protecția se extinde pe perioada vieții creatorului și încă 70 de ani după moartea acestuia. Lucrările destinate împrumutului sunt protejate pentru cel mult 95 de ani de la data publicării sau 120 de ani de la data creării lucrării. În 1989, Statele Unite s-au alăturat Convenției de la Berna, o înțelegere ce reglementează dreptul de autor. Legea drepturilor de autor asupra informației digitale (The Digital Millenium Copyright Act), adoptată de SUA în 1998, a extins controlul proprietarilor asupra formelor digitale ale creațiilor lor, penalizând persoanele care încearcă să treacă de protecții tehnologice (cum este criptarea) pentru a ajunge la materiale cu drept de autor. *Vezi* proprietate intelectuală; marcă înregistrată.

drepturile acuzatului

În jurisprudență, drepturi și privilegii ale unei persoane acuzate de o infracțiune. În majoritatea sistemelor juridice moderne, acestea includ prezumția de nevinovăție până la dovedirea vinovăției, un proces cu jurați, reprezentare de către un avocat, dreptul de a aduce martori și dovezi în vederea dovedirii nevinovăției și dreptul de a-i interoga pe acuzatori. Sunt importante, de asemenea, interdicțiile împotriva percheziției și confiscării, dreptul la un proces rapid și garantarea scutirii de dublu risc și dreptul la apel. În SUA, o persoană acuzată de o infracțiune trebuie să fie informată imediat despre dreptul de a avea un avocat și de a refuza să răspundă, dacă răspunsul ar putea fi incriminator.

drepturile animalelor

Drepturi, în special dreptul la viață și dreptul de a nu fi tratat cu cruzime de către om, considerate ca aparținând animalelor mai evoluate (de ex. cimpanzeii) și multor animale inferioare, în virtutea capacității acestora de a percepe realitatea înconjurătoare. Respectul pentru animale are valoare de precept în unele religii orientale, printre care jainismul, în care *ahimsa* (nonviolența) față de toate creaturile vii este o regulă importantă, și budismul, care interzice uciderea inutilă a animalelor, mai ales a vacilor (în India). În occident, învățăturile iudaismului tradițional și ale creștinismului susțin că animalele au fost

create de Dumnezeu pentru a fi folosite de om, inclusiv ca hrană. Mulți gânditori creștini afirmă că omul nu are responsabilități morale față de animale, nici măcar pe aceea de a nu le trata cu cruzime, fiindcă animalelor le lipsește rațiunea și nu sunt create, asemenea omului, după chipul lui Dumnezeu. Această mentalitate a dominat până în sec. XVIII, atunci când filozofii etici, printre care Jeremy Bentham, au aplicat principiile utilitarismului pentru a deduce datoria morală de a nu provoca suferință inutilă animalelor. În a doua jumătate a sec. XX, filozoful etic Peter Singer a încercat să demonstreze că datoria de a nu provoca suferință animalelor este consecința directă a principiilor morale simple și general acceptate, precum acela care spune că „este o greșeală să provoci suferințe inutile". Ei au dezbătut și problema inexistenței unor „deosebiri morale semnificative" între om și animale, care să justifice creșterea animalelor, dar nu și a oamenilor, în ferme industriale, ca sursă de hrană, sau folosirea în experimente științifice ori pentru testarea anumitor produse (de ex. cosmeticele). O opinie contrară s-a fundamentat pe ideea că oamenii nu au responsabilități morale față de animale, deoarece acestea nu sunt capabile să participe la „contractul moral" și să respecte, la rândul lor, drepturile ființelor raționale. Mișcarea contemporană pentru drepturile animalelor a fost parțial inspirată de operele lui Singer. La sfârșitul sec. XX, mișcarea cuprindea un număr mare de grupuri dedicate unor cauze colaterale, printre care și protejarea speciilor pe cale de dispariție, protestul împotriva metodelor brutale de capturare și ucidere a animalelor (de ex. pentru blănuri), eliminarea testelor pe animale și promovarea a ceea ce adepții considerau a fi un beneficiu pentru sănătate și o virtute morală, vegetarianismul.

drepturile omului

Drepturi ce aparțin unei persoane ca o consecință a faptului că este o ființă umană. Termenul a fost folosit foarte des după Al Doilea Război Mondial, înlocuind termenul de drepturi naturale, care își avea originile în dreptul natural și stoicism. Așa cum sunt înțelese acum, drepturile omului ocupă un domeniu vast ce reflectă diversitatea circumstanțelor, istoriei și valorilor umane. Sunt văzute ca fiind universale, generale și fundamentale. Unii teoreticieni limitează drepturile omului la dreptul la viață sau la viața și libertatea oportunității. În Europa și SUA, în sec. XVII–XVIII, gânditori ca John Locke au accentuat importanța drepturilor civile și politice (inclusiv libertatea de exprimare, libertatea religioasă, eliberarea de sclavie și interzicerea torturii sau a arestării arbitrare). În sec. XIX, accentul s-a mutat pe drepturile economice și sociale (inclusiv dreptul la muncă și dreptul de a avea un standard de viață decent). Adoptarea Declarației universale a drepturilor omului în 1948 a fost un moment de referință. La sfârșitul sec. XX, conceptul a fost uneori extins pentru a include drepturi ca autodeterminarea, pacea și un mediu înconjurător sănătos.

Drepturile Omului

Primele zece amendamente ale Constituției SUA, adoptate ca unitate singulară (lege unică) în 1791. Sunt o colecție de garantări ale drepturilor individului și de limitări ale guvernelor federale și de stat, ce au rezultat din nemulțumirile populației. Primul Congres a propus statelor 12 amendamente (elaborate de James Madison), zece dintre ele fiind ratificate. Primul amendament garantează libertatea religiei, libertatea cuvântului și a presei, precum și dreptul de a solicita despăgubiri pentru repararea unor daune și cel de a se organiza în grupuri nonviolente. Al doilea amendament garantează dreptul individului de a păstra și a purta arme. Al treilea amendament interzice încartiruirea soldaților în așezăminte private pe timp de pace. Al patrulea amendament protejează împotriva percheziționării și confiscării abuzive. Al cincilea amendament protejează cetățeanul împotriva dublei incriminări în cazurile penale și interzice forțarea unei persoane să depună mărturie împotriva ei înseși. Al șaselea amendament stabilește drepturile acuzatului la un proces rapid și la un juriu imparțial și garantează dreptul la un avocat din oficiu și la mărturiile unor martori în favoarea acuzatului. Al șaptelea amendament garantează dreptul la judecată în cazurile civile grave și interzice dubla incriminare. Al optulea amendament interzice cauțiunea exagerată și pedeapsa crudă și neîntemeiată. Al nouălea amendament stipulează că enumerarea anumitor drepturi din Constituție nu înseamnă abrogarea drepturilor nemenționate. Al zecelea amendament atribuie statelor și oamenilor toate celelalte puteri ce nu au fost delegate guvernului național.

drepturile statelor

Toate drepturile sau puterile guvernamentale deținute de statele individuale dintr-o uniune federativă, state aflate sub

prevederile unei constituții federale. În SUA, Elveția și Australia, puterile guvernelor regionale rămân după ce puterile guvernului central sunt enumerate în Constituție. În altele, constituțiile definesc drepturile pentru ambele niveluri de guvernare. În SUA, unele state au revendicat în sec. XIX dreptul de a anula autoritatea federală și de a-și proclama secesiunea, ceea ce a condus la Războiul Civil American. În epoca drepturilor civile, conceptul de drepturi statale a fost invocat de oponenții integrării rasiale în școlile publice și de cei care nu erau de acord cu eforturile guvernamentale de a impune această integrare. Guvernul federal poate influența politica de stat chiar și în domeniile care sunt, prin constituție, în competența fiecărui stat (de ex. educație, construcție de drumuri locale), prin neacordarea de fonduri statelor care nu se supun dorințelor sale. Reformele sociale din SUA din 1996 au reflectat sporirea atenției acordate prerogativelor statelor în cadrul sistemului de guvernare federal.

dresaj

Antrenament progresiv și sistematic al unui cal pentru a-l face să execute anumite mișcări, ca răspuns la semnalele abia perceptibile ale jocheului. Deosebit de importante sunt pasul animalului și ținuta acestuia în executarea mersului la pas, a mersului la trap, a mersului la galop și a altor manevre mai complicate. Antrenamentul se împarte în nivelul elementar (*în franceză: campagne*) și nivelul avansat (*în franceză: haute école*). Competițiile de dresaj au fost incluse în Jocurile Olimpice începând cu 1912. Jocheii concurează individual și pe echipe.

Dresda

Oraș, 478 600 loc. (2002), în E Germaniei, situat pe fluviul Elba. Inițial, a fost o așezare slavonă, apoi, la începutul sec. XIII, a devenit reședința margrafilor de Meissen. Aici a luat naștere industria porțelanului de Dresda, dar a fost mutată la Meissen în 1710 (*vezi* porțelan de Meissen). Napoleon I a transformat orașul într-un centru de operațiuni militare și a câștigat aici cea mai mare bătălie a sa, în 1813. Dresda a fost ocupată de Prusia în 1866. În Al Doilea Război Mondial, orașul a fost grav afectat de raidurile aeriene ale Aliaților. O parte din clădirile sale istorice au fost renovate sau reconstruite. Orașul este cunoscut pentru galeriile de artă și muzeele sale, precum și pentru alte instituții de cultură. Producția industrială a orașului se bazează pe instrumente optice și de precizie.

Dresda, Codicele de la ~
în latină **Codex Dresdensis**

Unul dintre cele câteva codexuri maya precolumbiene care au supraviețuit după arderea cărților de către clerul spaniol. Conține calcule astronomice foarte precise, printre care se află tabele de prezicere a eclipselor și perioada sinodică a lui Venus. Reputația astronomilor maya se bazează în mare măsură pe aceste cifre.

Dressler, Marie
născută **Leila Marie Koerber**

(09.11.1868, Cobourg, Ontario, Canada – 28.07.1934, Santa Barbara, California, SUA)

Actriță americană de origine canadiană. Și-a început cariera cu roluri de vodevil și a debutat în film cu *Idila lui Tillie* (Tillie's Punctured Romance, 1914), în care apărea și Charlie Chaplin. După o perioadă în care nu a mai fost în atenția publicului, cariera sa a renăscut odată cu apariția filmului sonor, iar în anii 1930 a devenit cunoscută pentru rolurile de femeie bătrână, înfumurată și nostimă pe care le interpreta pe scenă (adesea alături de Wallace Beery) și în filme precum *Min și Bill* (Min and Bill, 1931, Premiul Oscar) și *Remorcherul Annie* (Tugboat Annie, 1933).

drețe

Plantă ornamentală aparținând familiei *Lythraceae*, mai ales genurile *Lythrum* și *Decodon*, și două genuri din familia primulelor (*Lysimachia* și *Steironema*). Drețele violet (*Lythrum salicaria*), originare din Eurasia, ajung la o înălțime între 0,6-1,8 m și cresc pe lângă râuri și în șanțuri. Ramurile au frunze înguste, ascuțite, fără lujeri și se termină în vârfuri înalte și subțiri, cu flori roșii-violet. Adusă în America de Nord la începutul sec. XIX, a devenit o buruiană otrăvitoare în multe zone ale SUA și Canada, creșterea sa pe scară largă făcându-se în detrimentul vegetației umede care oferă furaj și habitat faunei. Sub denumirea de drețe este cunoscut și lotusul termal (*Nymphaea lotus*).

Drew, Charles Richard

(03.06.1904, Washington DC, SUA – 01.04.1950, lângă Burlington, Carolina de Nord)

Fizician și chirurg american. A obținut doctoratul la Universitatea Columbia. În timpul cercetărilor asupra proprietăților și a modalităților de conservare a plasmei sangvine, a elaborat metode eficiente de prelucrare și de depozitare a plasmei în bănci de sânge. A condus programele de donare și conservare a plasmei sangvine ale Statelor Unite și ale Marii Britanii în timpul

celui de-Al Doilea Război Mondial, până în 1942. Fiind afro-american, și-a dat demisia pe motivul separării sângelui persoanelor de culoare de cel al persoanelor albe în băncile de sânge. A murit într-un accident de mașină.

Drew, Daniel

(29.06.1797, Carmel, New York, SUA – 18.09.1879, New York, New York)

Magnat american al căilor ferate. În 1844 a fondat firma de brokeraj Drew, Robinson & Co. de pe Wall Street, care a devenit unul dintre principalii agenți de vânzări în domeniul acțiunilor feroviare din Statele Unite. „Războiul Erie" (1866–1868), în care Drew s-a alăturat lui Jay Gould și James Fisk împotriva lui Cornelius Vanderbilt pentru a obține controlul asupra firmei Erie Railroad Co., l-a dus în cele din urmă la ruină, declarându-și falimentul în 1876.

Drew, familia ~

Familie de actori de teatru americani. Louisa Lane (ulterior Louisa Lane Drew; 1820–1897) și-a început cariera actoricească la vârsta de opt ani în Philadelphia, unde a fost adusă din Anglia de mama sa. Printre numeroasele sale roluri de succes se numără Lady Teazle, Mrs. Malaprop, precum și roluri de personaje masculine, ca Romeo sau Marc Antoniu din piesele lui Shakespeare. În 1850 s-a căsătorit cu actorul comic John Drew (1827–1862), care a debutat în Statele Unite în 1842. A condus cu succes compania Arch Street Theatre din Philadelphia până în 1892. Fiul lor, John Drew Jr (1853–1927), a debutat (1873) în cadrul companiei mamei sale, iar apoi s-a alăturat companiilor lui Augustin Daly (1879–1892) și Charles Frohman (1892–1915). S-a remarcat prin rolurile interpretate în comedii shakespeariene, în drame sociale, precum și în comedii ușoare. Fiica lor, Georgiana Emma Drew (1856–1893), și-a făcut debutul actoricesc în compania de teatru a mamei sale (1872). S-a căsătorit apoi cu Maurice Barrymore și a devenit mama a trei fii, Lionel, Ethel și John Barrymore (*vezi* familia Barrymore).

Drexel, Anthony J(oseph)

(13.09.1826, Philadelphia, Pennsylvania, SUA – 30.06.1893, Carlsbad, Boemia)

Bancher și filantrop american. A moștenit împreună cu frații lui firma de operațiuni bancare a tatălui său, pe care a transformat-o într-un prosper concern de investiții bancare, specializat în emisiuni de titluri guvernamentale, în construcție de căi ferate, în dezvoltare minieră și în proprietăți imobiliare urbane. În 1891 a fondat Institutul de Arte, Știință și Industrie Drexel, în prezent Universitatea Drexel. A fost unchiul Sfintei Katherine Drexel.

Drexel, Sfânta Katherine

(26.11.1858, Philadelphia, Pennsylvania, SUA – 03.03.1955, Cornwells Heights, Philadelphia; canonizată la 1 octombrie 2000; sărbătorită la 3 mai)

Misionară americană. Fiică a bancherului și filantropului Anthony J. Drexel, a moștenit o avere considerabilă, pe care a folosit-o în scopuri caritabile. A fondat școli în Minnesota, Dakota de Sud, Wyoming și New Mexico. În 1887, papa Leon XIII i-a propus să devină misionară. În 1891 a fondat Surorile Sfântului Sacrament pentru Indieni și Oameni de Culoare (în prezent Surorile Sfântului Sacrament), o congregație de maici misionare devotate binelui amerindienilor și afro-americanilor. A fondat câteva școli pentru studenții minoritari, precum și Universitatea Xavier din New Orleans (1915). A fost canonizată în 2000.

Dreyer, Carl Theodor

(03.02.1889, Copenhaga, Danemarca – 20.03.1968, Copenhaga)

Regizor de film danez. A debutat în industria filmului ocupându-se de subtitrare, devenind apoi scenarist și editor. Primul său film ca regizor a fost *Președintele* (Præsidenten, 1919); după alte câteva, a realizat celebrul film mut *Patimile Ioanei d'Arc* (La Passion de Jeanne d'Arc, 1928). Este creatorul unui nou stil regizoral, bazat pe prim-planuri ample și pe decoruri autentice. Filmografia sa mai include *Vampirul* (Vampyr – Der Traum des Allan Grey, 1932), celebrul *Ziua Mâniei* (Vredens dag, 1943), *Cuvântul* (Ordet, 1955) și *Gertrud* (1964). Este considerat cea mai importantă personalitate a cinematografiei daneze.

Carl Dreyer

ARHIVA CINEMATOGRAFICĂ STILLS A MUZEULUI DE ARTĂ MODERNĂ, NEW YORK

Dreyfus, Alfred

(19.10.1859, Mulhouse, Franța – 12.07.1935, Paris)

Ofițer în armata franceză, subiectul afacerii Dreyfus. Fiu al unui industriaș evreu, a studiat la Școala Politehnică, apoi s-a înrolat în armată și a fost avansat la rangul de căpitan

Alfred Dreyfus, înainte de 1894
H. ROGER-VIOLLET

(1889). A fost angajat la Ministerul de Război, iar în 1894 a fost acuzat că a vândut secrete militare Germaniei. A fost declarat vinovat și condamnat la închisoare pe viață pe Insula Diavolului. Acțiunile legale în cazul său, bazate pe dovezi insuficiente, contraveneau în mare măsură normelor juridice, dar opinia publică și presa franceză, dirijate de puternice sentimente antisemite, au salutat acest verdict. Îndoielile privind corectitudinea acestui proces au început să apară pe măsură ce noi dovezi îl incriminau pe C.F. Esterhazy (1847–1923) ca fiind adevăratul trădător. Mișcarea pentru revizuirea procesului lui Dreyfus a câștigat teren odată cu publicarea de către Émile Zola a unei scrisori deschise cu titlul *Acuz* (J'accuse), în care acuza armata de mușamalizarea propriilor erori în construirea acestui caz. După ce o nouă curte marțială l-a găsit din nou vinovat pe Dreyfus (1899), acesta a fost achitat de către președintele republicii. În 1906, un tribunal de apel civil l-a achitat pe Dreyfus și a revocat toate condamnările anterioare. Reabilitat oficial și decorat cu Legiunea de Onoare, Dreyfus a participat activ la Primul Război Mondial.

Dreyfus, Henry

(02.03.1904, New York, New York, SUA – 05.10.1972, South Pasadena, California)

Designer industrial american. Și-a început cariera la 17 ani, realizând designul decorurilor unui teatru de pe Broadway; în 1929 și-a deschis primul birou de design industrial. A fost angajat de către Laboratoarele Telefonice Bell pentru a realiza designul unei serii de telefoane în anii 1930. Printre alte lucrări remarcabile de design, a conceput și interiorul transatlanticului *Independence*. A fost considerat un pionier al designului ergonomic; a publicat câteva cărți cu explicații ale metodelor sale, cum ar fi *Designul pentru toți* (Designing for People, 1955, 1967).

driade *sau* hamadriade

În mitologia greacă, trei nimfe. Inițial, driadele reprezentau spiritele stejarilor (*în greacă*: *drys*, stejar), dar numele a devenit ulterior comun pentru toate cele trei nimfe. Acestea erau spirite ale naturii care luau forma unor femei frumoase și despre care se credea că nu trăiesc mai mult decât arborii în care sălășluiau.

Drina

Râu în Balcanii centrali. Format prin confluența râurilor Tara și Piva, curge spre N pe o distanță de 459 km și se varsă în râul Sava. Cursul superior trece printre canioane, în timp ce cursul inferior este mai larg. Drina formează o mare parte a graniței dintre Bosnia-Herțegovina și Republica Serbia.

driopitecine

Denumire comună pentru reprezentanții genului dispărut (*Dryopithecus*) de primate hominide. Speciile sunt reprezentative pentru un grup generalizat de maimuțe hominide din care fac parte atât strămoșii maimuțelor hominide moderne, cât și cei ai omului. Fragmente descoperite pe o arie întinsă, incluzând Europa, Africa și Asia, au fost atribuite altor grupuri, dar erau de fapt rămășițe de *Dryopithecus*. Driopitecinele se găsesc sub formă de fosile în depozitele geologice ale Miocenului și Pliocenului (vechi de 23,8–1,8 milioane de ani) având, se pare, originea în Africa. Se cunosc câteva forme distincte, mici, medii și mari (de mărimea unei gorile). Driopitecinele erau lipsite de majoritatea specializărilor care deosebesc maimuțele hominide moderne de oameni.

driver

Program pentru computer care funcționează ca un intermediar între sistemul de operare și o componentă fizică (hard) precum unitatea de stocare, placa video, imprimanta sau tastatura. Driverul trebuie să conțină informații detaliate despre componentă, inclusiv un set de comenzi specializate. În cazul existenței unui program de tip driver suplimentar, recunoașterea de către sistemul de operare a detaliilor fiecărei componente nu mai este obligatorie; în acest caz, sistemul de operare trimite comenzi generale către driver, iar acesta din urmă le transformă în instrucțiuni specifice și viceversa.

Drobeta-Turnu Severin

Municipiu, 116 342 loc. (2001), în SV României. Reședință a județului Mehedinți, este situat pe malul stâng al Dunării, la granița cu Serbia. În timpul războaielor daco-romane (sec. I d.Hr.) a fost un important centru militar. Între 103 și 105 d.Hr. a fost construit în zonă, după planurile lui Apolodor din Damasc, podul de piatră peste Dunăre (1 134,9 m lungime), paza

acestuia fiind asigurată de un castru roman. În 121 d.Hr., așezarea civilă a fost ridicată la rangul de *municipium,* iar în 193 d.Hr., la rangul de *colonia*. Spre mijlocul sec. V d.Hr., așezarea și castrul din apropiere au fost distruse de huni. Orașul s-a refăcut mai târziu, devenind un important centru comercial și meșteșugăresc. În 1230, aici s-a constituit unitatea administrativă cunoscută sub numele de Banatul de Severin. Din 1524, orașul s-a aflat sub dominație otomană cca 300 de ani. A fost reconstruit în 1833 și a devenit capitală de județ în 1841. Aici a fost construită în 1971 hidrocentrala Porțile de Fier I, cu o putere de 2 100 MW. Activitatea economică principală se desfășoară în jurul șantierului naval și al fabricii de anvelope. Printre monumente se numără ruinele castrului roman, ruinele Turnului Teodorei (sec. VI d.Hr.) și ruinele unuia dintre picioarele podului lui Traian.

drog artificial

Variantă sintetică a unei substanțe narcotice controlate. Drogurile artificiale sunt produse cu o structură moleculară ușor diferită de cea a unei substanțe controlate înrudite, pentru a crea un drog necatalogat de către instituțiile de ordine publică drept ilicit. Fiind fabricate în laboratoare clandestine, adesea de către amatori, astfel de droguri pot fi periculoase. Unul dintre cele mai cunoscute este MDMA (3,4 metilenedioximetamfetamină), o variantă a metamfetaminei, cunoscută sub numele de ecstasy. Tot droguri artificiale sunt denumiți și compușii chimici sintetici, nonnarcotici, fabricați pentru a interacționa cu anumite proteine și enzime în scopul de a combate unele boli.

drojdie

Ciupercă unicelulară importantă din punct de vedere economic (*vezi* fungi); majoritatea drojdiilor fac parte din clasa *Ascomyceta* și câteva din clasa *Basidiomyceta*. Se găsesc peste tot în sol și pe suprafața plantelor. Drojdiile se dezvoltă în special în mediile zaharoase, cum ar fi nectarul florilor și fructele. Tipul de drojdie folosit în mod obișnuit la producerea pâinii, a berii și a vinului este cel din familia *Saccharomyces cerevisiae*. Calupurile și pachețelele de drojdie folosite în producerea alimentelor și a băuturilor conțin miliarde de celule individuale de drojdie, fiecare putând fermenta într-o oră o cantitate de glucoză aproximativ egală cu cantitatea de drojdie supusă procesului de fermentare. Drojdia uscată conține 50% proteine și este bogată în vitamina B. Drojdia de bere este folosită uneori ca supliment de vitamine. Unele drojdii sunt periculoase pentru om și pentru animale; de ex. *Candida albicans*, care irită gura și cavitatea vaginală; *Histoplasma* și *Blastomyces* pot provoca infectarea persistentă a plămânilor.

Dromichaites *sau* Dromihete

(d. sec. IV–III î.Hr.)

Conducător al unei uniuni de triburi geto-dace din stânga Dunării, cu centrul pe valea Argeșului. E cunoscut pentru biruința asupra lui Lisimah (Lysimachos), vestit diadoh al lui Alexandru cel Mare. În cursul acestor lupte (300–292 î.Hr.) a reușit să-l captureze pe însuși Lysimachos, împreună cu întreaga armată macedoneană, dar l-a tratat cu mărinimie, încheind cu el o pace favorabilă geto-dacilor.

dropie

Denumire comună pentru cele cca 23 de specii de păsări de vânat, cu talie medie și mare, din familia *Otididae*, înrudite cu cocorii și cristeii, din ordinul *Gruiformes*. Dropiile mai trăiesc în Africa, în S Europei, precum și în Asia, Australia și în Noua Guinee. Sunt păsări înalte, alergătoare, cu picioare lungi și corp mare, cu postură orizontală și gât în poziție verticală, situat anterior picioarelor. Cea mai cunoscută specie este dropia mare (*Otis tarda*), cea mai mare pasăre terestră din Europa. Masculii din această specie cântăresc până la 14 kg, au lungimea de 1,2 m și o anvergură a aripilor de 2,4 m.

Droste-Hülshoff, Annette, Baroană von ~ *născută* Anna Elisabeth Franziska Adolphine Wilhelmine Louise Maria, Freiin von Droste zu Hülshoff

(10.01.1797, Schloss Hülshoff, lângă Münster, Westfalia, azi Germania – 25.05.1848, Meersburg, Baden)

Scriitoare germană, una dintre marile poete ale Germaniei. A scris versuri religioase, cum ar fi *Anul spiritual* (Das geistliche Jahr, 1851), dar a rămas celebră în special pentru poemele minuțios descriptive și expresive despre Westfalia natală. Povestirile sale anticipează proza scurtă realistă a sec. XIX. Singura sa operă completă în proză, *Fagul evreului* (Die Judenbuche, 1842), constituie un studiu psihologic despre un țăran care ucide un evreu.

Drottningholm, palatul ~

Palat regal, lângă Stockholm, Suedia. A fost proiectat de către Nicodemus Tessin (1615–1681) și construit între 1662 și 1686. Are influențe din arhitectura barocă

franceză în ce privește planul, grădinile și organizarea interiorului, dar conține și elemente clasiciste italiene, iar acoperișul este de tip nordic. Palatului i-a fost atașat un teatru construit în anii 1760, care se păstrează și astăzi, ca muzeu al teatrului, cu decorurile și mecanismele de scenă originale. Fostă reședință de vară a familiei regale suedeze.

druid

Membru al unei clase de preoți, învățători și judecători erudiți aparținând vechilor populații celtice. Druizii instruiau tineri, supravegheau sacrificii, arbitrau dispute și hotărau pedepse. Erau scutiți de participarea la război și nu plăteau tribut. Studiau versul antic, filozofia naturii, astronomia și știința religiilor. Principala lor doctrină consta în credința în nemurire și în metempsihoză. Uneori practicau sacrificii umane cu scopul de a vindeca boli grave sau de a proteja soldații în luptă. Druizii au fost suprimați în Gallia de către romani în sec. I d.Hr. și în Britannia la puțin timp după aceea. În Irlanda, și-au pierdut prerogativele preoțești odată cu instaurarea creștinismului, dar au supraviețuit ca poeți, istorici și judecători. *Vezi și* religia celtică.

drumeție

Excursie făcută de o persoană care transportă cu ea haine, provizii și echipament de campare. Așa cum erau practicate la începutul sec. XX, drumețiile reprezentau o modalitate de a ajunge în zone naturale inaccesibile cu mașina, diferențiindu-se de excursiile scurte, de o zi. Spre sfârșitul sec. XX, au devenit sinonime cu turismul, vizitarea pe jos a unui oraș sau a unor spații naturale necunoscute. Echipamentul necesar variază de la rucsacul clasic până la cel cu structură metalică și cu centură, care transferă o mare parte din greutate pe șolduri.

Drumul Lacrimilor

Migrație forțată a indienilor cherokee între anii 1838–1839. În 1835, când s-a descoperit aur pe teritoriul Cherokee din Georgia, o minoritate din populația cherokee a cedat tot pământul tribal de la E de Mississippi pentru cinci milioane de dolari. Curtea Supremă a Americii nu a validat afacerea, dar hotărârea a fost ignorată de oficialii statului și de presă. Președintele Andrew Jackson a refuzat să o impună. Evacuarea care a urmat și cele 116 zile de marș forțat a mii de indieni cherokee spre Oklahoma au fost prost organizate; mâncarea neadecvată, vremea rea și cruzimea trupelor de escortă au provocat moartea a 4 000 de indieni cherokee.

Drumul Mătăsii

Rută comercială antică ce lega China de Europa. Inițial a fost un drum al caravanelor, folosit din cca 100 î.Hr., cu o lungime de 6 400 km. Drumul începea în Xi'an, China, urmărea Marele Zid Chinezesc spre NV, trecea prin Munții Pamir, traversa Afghanistanul și ajungea în E Mării Mediterane, de unde bunurile erau transportate de corăbii la Roma. Mătasea a fost transportată spre V, în timp ce lâna, aurul și argintul au fost duse spre E. Odată cu căderea Imperiului Roman, ruta a devenit nesigură, fiind reutilizată de mongoli. Marco Polo a folosit-o în sec. XIII.

drupă

Fruct la care pericarpul este o membrană subțire, mezocarpul este gros și de obicei cărnos (deși uneori poate fi dur, ca în cazul migdalei, sau fibros, ca în cazul nucii de cocos), iar endocarpul (sâmburele) este dur și pietros. În endocarp se află de obicei o singură sământă. Fructele multiple, cum ar fi zmeura sau mura, sunt formate din mai multe drupe mici. Alte drupe reprezentative sunt cireașa, piersica, mango, măslina și nuca.

Drury Lane Theatre

Cel mai vechi teatru englez, încă funcțional. A fost construit la Londra de către Thomas Killigrew pentru compania sa de teatru și a primit denumirea de Theatre Royal (Teatrul Regal). A ars în 1672 și a fost reconstruit în 1674 după planurile arhitectului Christopher Wren. S-a dezvoltat sub conducerea unor actori-directori precum Colley Cibber (1710–1734), David Garrick (1747–1776) și Richard Brinsley Sheridan (1776–1788). Un teatru mai mare, protejat contra incendiilor, a fost deschis în 1794, dar a ars în 1809. Renovat în 1812, cu o capacitate de peste 2 000 de locuri, teatrul și-a pierdut din prestigiu începând cu anii 1840, dar s-a revigorat în anii 1880 cu melodrame și alte spectacole, fiind scena triumfurilor actoricești ale lui Henry Irving și Ellen Terry. Mai recent, a găzduit numeroase spectacole americane de musical.

Drusus Germanicus, Nero Claudius

(38 î.Hr. – 9 î.Hr.)

Fiul lui Octavianus (mai târziu Augustus) și fratele mai mic al lui Tiberius, comandant al armatelor romane în teritoriile germanice. I s-a permis numirea în funcție cu cinci ani mai devreme față de vârsta legală. În

13 î.Hr., a devenit guvernator al celor trei Gallii, unde a condus un recensământ și a ridicat un altar în cinstea lui Augustus. În 12 î.Hr. a pătruns cu trupele în Germania, ajungând peste trei ani până la Elba. În 11 î.Hr. a fost numit pretor, iar în 9 î.Hr., consul. A murit la Elba, în urma unei căzături de pe cal. Fiul său, Claudius, a devenit mai târziu împărat.

Druță, Ion

(n. 03.09.1928, Horodiște, Soroca, Republica Moldova)

Scriitor român. A scris nuvele (*Frunze de dor, Ultima lună de toamnă, Clopotnița*) și romane (*Povara bunătății noastre, Biserica Albă*) în care idealizează satul moldovenesc, precum și piese cu caracter moralizator (*Casa mare, Păsările tinereții noastre, Cervus divinus*). Stabilit din 1969 la Moscova, își scrie opera în limba rusă, dar o traduce și în română (*Pomul de la răscruce*, 2003).

druzi

Sectă religioasă ultrasecretă din Orientul Mijlociu. S-a constituit în Egipt în 1017, luându-și numele de la unul dintre fondatorii săi, Muhammad al-Darazi (m. 1019/1020). Strict monoteiste și bazate pe islam, convingerile druzilor includ un amestec eclectic de elemente din gnosticism, neoplatonism, iudaism și religia iraniană. Membrii sectei cred în calitățile divine ale lui al-Hakim bi-Amr Allah (985–1021?), al șaselea calif al dinastiei Fatimizilor a Egiptului, și așteaptă întoarcerea acestuia pentru inaugurarea unei epoci de aur. Druzii sunt divizați ierarhic: înțelepții, care sunt pe deplin inițiați în credințele religiei lor, și novicii, care constituie majoritatea laică neinițiată. Nu admit convertirea nici de la și nici la religia lor și interzic căsătoriile mixte. Sistemul lor religios este ținut secret față de restul lumii și au dreptul de a nu-și declara convingerile religioase dacă viața le este pusă în pericol. În prezent, secta numără cca un milion de membri, majoritatea lor aflându-se în Siria și Liban.

Dry Tortugas, Parcul Național ~

Parc Național situat în insulele Dry Tortugas, la SV de Florida, SUA. Insulele sunt situate la intrarea în golful Mexic, la V de Key West, Florida. Înființat în 1935 sub denumirea de Parcul Național Fort Jefferson, ocupă o suprafață de cca 26 200 ha. Denumirea sa actuală a fost adoptată în 1992. Principalele atracții ale parcului sunt o expoziție marină și ruinele fortificațiilor construite în 1846.

Dryden, John

(09.08.1631, Aldwinkle, Northamptonshire, Anglia – 01.05.1700, Londra)

Poet britanic, dramaturg și critic literar. Fiu al unui nobil de țară, a studiat la Universitatea Cambridge. Poemele sale, în care se preamărește Restaurația, l-au impresionat atât de mult pe Carol II, încât acesta l-a numit poet al curții și, doi ani mai târziu, istoriograf regal. Chiar și după ce a pierdut titlul de poet al curții și protecția acesteia – în urma ascensiunii la putere a lui William II – a reușit să domine în continuare scena literară cu numeroase scrieri, majoritatea inspirate din viața politică și publică. Multe dintre cele aproape 30 de comedii, tragedii și opere dramatice ale sale – inclusiv *Căsătorie à la mode* (Marriage A-la-Mode, 1672), *Aureng-Zebe* (1675) și *Totul pentru dragoste* (All for Love, 1677) – s-au bucurat de un succes răsunător. Lucrarea sa intitulată *Eseu despre poezia dramatică* (Of Dramatick Poesie, 1668) a reprezentat prima lucrare semnificativă de critică dramatică modernă. Îndepărtându-se de dramă, a devenit cel mai mare poet satiric al Angliei, fiind creatorul unor capodopere precum *Absalom și Achitopel* (Absalom and Achitopel, 1681) și *Mac Flecknoe* (1682). A realizat și traduceri semnificative din poezia latină, precum *Eneida* lui Vergiliu.

DSL /Digital Subscriber Line/

(Linie digitală de abonat)

Conexiune digitală de comunicații cu bandă largă, care operează prin cablurile telefonice standard, din cupru. Necesită modem DSL, care împarte transmisia în două benzi de frecvență: frecvențele mai joase, pentru voce (convorbiri telefonice obișnuite), și banda superioară, pentru informații digitale, în special pentru conectare la internet. Informațiile pot fi transmise prin DSL la viteze mult mai mari decât prin serviciul obișnuit de conectare prin modem; distanța pe care pot fi folosite semnalele DSL este însă foarte redusă. Conexiunile se pot realiza numai pe o distanță de câțiva kilometri în raport cu cea mai apropiată stație de transmisie. DSL și xDSL reprezintă termeni generali, care includ o varietate de protocoale și de tehnologii. ADSL (DSL asimetrică) este un tip de DSL foarte răspândit, prin care cea mai mare parte a lărgimii de bandă a conexiunii este dedicată transferului de date de la rețea la utilizator, lăsând doar o conexiune de scară redusă pentru transferul de informații. În cazul HDSL (DSL rapidă) și al SDSL

(DSL simetrică), fluxul de informații este simetric; cu alte cuvinte, vitezele pentru ambele direcții sunt egale. Prin UDSL (DSL unidirecțională), VDSL (DSL ultrarapidă) și altele aflate în curs de perfecționare, se urmărește atingerea unor viteze și mai înalte pentru transmisia datelor.

DTP /desktop publishing/
(editare computerizată)

Folosirea unui computer personal pentru tehnoredactare. DTP-ul permite combinarea de texte și elemente grafice într-un document care poate fi tipărit cu ajutorul unei imprimante. Un sistem DTP tipic este alcătuit dintr-un computer personal, o imprimantă cu rezoluție mare și, eventual, un scanner optic. Textul și elementele grafice sunt în general create sau utilizate cu ajutorul câtorva programe software specifice, apoi sunt îmbinate cu un program de aranjare în pagină. Programele puternice de DTP oferă posibilități grafice foarte performante.

dualism

Utilizare a două principii ireductibile, eterogene (uneori în conflict, alteori complementare), pentru a analiza procesul cunoașterii (dualism epistemologic) sau pentru a explica realitatea în totalitatea ei sau anumite aspecte generale ale acesteia (dualism metafizic). Exemple de dualism epistemologic sunt existența și gândirea sau subiectul și obiectul; exemple de dualism metafizic sunt binele și răul, Dumnezeu și lumea, trupul și spiritul. Dualismul se opune monismului și pluralismului.

dualitate undă-particulă

Principiu conform căruia particulele subatomice posedă unele caracteristici de undă, iar undele electromagnetice, cum ar fi lumina, au unele caracteristici de particulă. În 1905, descoperind efectul fotoelectric, Albert Einstein a demonstrat că lumina, care până atunci fusese considerată o formă de undă electromagnetică (*vezi* radiație electromagnetică), trebuie și ea concepută ca aflându-se în forme de energie discretă (*vezi* foton). În 1924, Louis-Victor de Broglie a sugerat că electronii au proprietăți de undă, cum ar fi lungimea de undă și frecvența; natura lor ondulatorie a fost demonstrată experimental în 1927 prin difracția lor. Teoria electrodinamicii cuantice combină teoria particulelor cu teoria ondulatorie a radiației electromagnetice.

Dubai

Emirat inclus în Uniunea Emiratelor Arabe. Suprafața: 3 900 kmp; 213 000 loc. (2001). Capitala: Dubai. Este înconjurat de emiratele Abu Dhabi și Ash-Shariqah și are 72 km de coastă la Golful Persic. Este al doilea stat al federației ca populație și ca întindere. Majoritatea populației sale trăiește în capitala Dubai sau în apropierea acesteia. Înființat în 1799 de către oameni veniți din Abu Dhabi, Dubai a devenit un stat puternic pe plan local la începutul sec. XIX și până în anii 1930 a fost renumit pentru exportul de perle. De atunci, a prosperat din exploatarea petrolului. În prezent, Dubai este centrul mai multor bănci și companii de asigurări din Emiratele Arabe Unite.

Dubček, Alexander
(27.11.1921, Uhrovec, Cehia – 07.11.1992, Praga, Cehoslovacia)

Om politic ceh. În Al Doilea Război Mondial a participat la mișcarea de rezistență clandestină împotriva ocupației naziste. După război, a avansat în rândurile Partidului Comunist, devenind membru al prezidiului Comitetului Central al partidului (1962). În 1968, l-a obligat pe Antonín Novotný (1904–1975) să demisioneze, înlocuindu-l la conducerea Partidului Comunist. A introdus reforme liberale în scurta perioadă cunoscută drept Primăvara de la Praga, care a luat sfârșit odată cu invadarea Cehoslovaciei de către Uniunea Sovietică în august 1968. Retrogradat în funcții mai puțin importante, a fost exclus din partid în 1970. A fost reabilitat în 1989, după ce Partidul Comunist a renunțat la monopolul asupra puterii, fiind ales președinte al parlamentului ceh.

Dubinsky, David
(22.02.1892, Brest-Litovsk, Imperiul Rus – 17.09.1982, New York, New York, SUA)

Lider sindical american de origine poloneză. Fiul unui brutar din Polonia rusă, a fost trimis în Siberia în 1908 din cauza activităților sindicale. A evadat și a emigrat în Statele Unite în 1911, unde și-a reluat activitatea sindicală. În 1932 a devenit președintele Sindicatului Internațional al Muncitorilor din Industria Textilă (SIMIT), poziție pe care și-a păstrat-o până în 1966, transformând SIMIT dintr-o mică organizație regională incomodă într-un sindicat internațional model. De asemenea, a jucat un rol semnificativ în fuziunea Confederației Americane a Muncii și a Congresului Organizațiilor Industriale în 1955.

Dubla Alianță

Vezi Austro-Germană, Alianța ~

dublă incriminare

În drept, urmărire în justiție a unei persoane pentru o infracțiune pentru care persoana respectivă a mai fost deja urmărită în justiție. Al cincilea amendament al Constituției SUA postulează faptul că nici o persoană nu va fi „inculpată pentru aceeași infracțiune de două ori, punându-i-se în pericol viața și integritatea". Clauza interzice o a doua urmărire în justiție după achitare sau condamnare, precum și condamnările multiple pentru aceeași infracțiune. Astfel, o persoană nu se poate face vinovată de două ori pentru aceeași crimă și nici nu poate fi rejudecată pentru aceeași crimă după ce cazul a fost închis. Totuși, este posibil ca o persoană să fie condamnată atât pentru crimă, cât și pentru jaf, în cazul în care crima a fost însoțită de jaf. *Vezi și* drepturile acuzatului; proces corect.

dublă refracţie *sau* birefringenţă

Proprietate optică prin care o singură rază de lumină nepolarizată (*vezi* polarizare) se descompune în două componente ce se propagă cu viteze diferite și în direcții diferite. O rază este refractată (*vezi* refracție) într-un anumit unghi când se deplasează printr-un mediu, în timp ce cealaltă trece neschimbată. Descompunerea se produce deoarece viteza razei la trecerea prin mediu este determinată de orientarea luminii comparată cu rețeaua de cristale a mediului. Deoarece lumina nepolarizată se compune din unde ce se propagă în toate direcțiile, unele vor trece prin rețea fără să fie afectate, în timp ce altele vor fi refractate și își vor schimba direcția. Printre materialele ce pot provoca dublă refracție se numără gheața, cuarțul și zahărul.

Dublin *în Antichitate* Eblana

Oraș, 495 101 loc. (2002), capitala Irlandei. Aflat pe râul Liffey, a fost fondat de către vikingii danezi care au ajuns în regiune în sec. IX d.Hr.; aceștia au ocupat orașul până în sec. XI, când a fost cucerit de irlandezi. Aflat sub control englez în sec. XII, a primit statut de oraș de la Henric II, fiind numit centru de guvernământ. A prosperat în sec. XVIII ca punct important al comerțului cu pânză, iar portul său datează din aceeași perioadă. În sec. XIX–XX a fost scena unor violențe naționaliste sângeroase, inclusiv a mișcării feniane din 1867 și a Revoltei de Paște din 1916. Orașul constituie principalul port al țării, centru financiar, comercial și cultural. Fabrica de bere Guinness reprezintă cel mai mare angajator privat din țară. Printre instituțiile de educație și cultură se numără universitatea, Biblioteca Națională și Muzeul Național, găzduite de Leinster House (1748), actualul sediu al Parlamentului irlandez.

Dublin, Universitatea ~ *sau* Colegiul Trinity /Trinity College/

Cea mai veche universitate din Irlanda, fondată în 1591 de către Elisabeta I și de autoritățile orașului Dublin. Inițial, Colegiul Trinity trebuia să fie primul colegiu care să țină de universitate, dar întrucât nu au mai fost fondate altele, cele două denumiri au devenit sinonime. Timp de mulți ani, toate avantajele universitare (titluri, asociații, burse etc.) au fost rezervate anglicanilor, dar în 1873 au fost eliminate toate discriminările pe motive religioase. Universitatea are facultăți de artă, științe umaniste, economie și afaceri, inginerie, medicină și stomatologie, tehnică și studii postuniversitare. Biblioteca adăpostește numeroase manuscrise valoroase, printre care și *Cartea de la Kells* (Book of Kells). Numărul total al studenților este de cca 12 000.

Dubnow, Simon Markovici

(10.09.1860, Mstislavl, Rusia – 12.1941, Riga, Letonia, URSS)

Istoric rus de origine iudaică. În mare parte autodidact, s-a remarcat prin cercetările sale în domeniul istoriei evreiești înainte de revoluția bolșevică, în urma căreia și-a părăsit țara pentru Germania (1922). A susținut autonomia culturală a poporului evreu de-a lungul istoriei, respingând asimilarea, dar și opunându-se sionismului, pe care îl considera nerealist. Cele mai cunoscute lucrări ale sale sunt *Istoria evreilor* (Weltgeschichte des judischen Volkes, 10 vol., 1925–1930) și *Istoria hasidismului* (Geschichte des Chassidismus, 1931). În 1933 a fugit din Germania nazistă la Riga, în Letonia, unde în cele din urmă a fost ucis de către germani.

Du Bois, W(illiam) E(dward) B(urghardt)

(23.02.1868, Great Barrington, Massachusetts, SUA – 27.08.1963, Accra, Ghana)

Sociolog american, lider al mișcării pentru drepturile americanilor de culoare. A obținut diploma de doctorat la Universitatea Harvard și și-a început cariera prin coordonarea unor studii empirice despre condiția negrilor americani. A ajuns la concluzia că o schimbare nu putea avea loc decât prin manifestări de protest și de tulburare a ordinii publice, opinie opusă celei a lui Booker T. Washington. În 1903, a apărut celebra sa carte *Sufletul poporului negru* (The Souls of Black Folk). În 1905, Du Bois a fondat Mișcarea Niagara, care a precedat

NAACP. A fost documentarist și redactor al revistei *Crisis* (1910–1934). A revenit la Universitatea din Atlanta în 1934, dedicându-și următorii zece ani carierei de profesor. După o nouă perioadă în cadrul NAACP (1944–1948), orientarea sa politică de stânga a devenit tot mai accentuată. În 1951 a fost acuzat că a lucrat ca agent secret pentru Uniunea Sovietică. Deși a fost achitat de un judecător federal, a fost atât de dezamăgit de Statele Unite, încât, în 1961, a devenit membru al Partidului Comunist, a plecat în Ghana și a renunțat la cetățenia americană.

Dubos, René (Jules)

(20.02.1901, Saint-Brice, Franța – 20.02.1982, New York, New York, SUA)

Microbiolog și ecologist american de origine franceză. A emigrat în Statele Unite în 1924 și a obținut diploma de doctor la Universitatea Rutgers. Cercetările sale de pionierat în domeniul separării substanțelor antibacteriene de microorganismele din sol au dus la descoperirea unor antibiotice importante. A făcut cercetări și a scris lucrări în domeniul antibioticelor, al imunității dobândite, al tuberculozei și al bacteriilor tractului gastrointestinal. În ultimii ani de viață, și-a concentrat atenția spre relația omului cu mediul înconjurător. A primit Premiul Pulitzer pentru lucrarea intitulată *Un animal atât de uman* (So Human an Animal, 1968). *Vezi și* Selman Waksman.

Dubrovnik

Oraș-port, 43 770 loc. (2001) în Croația. Este situat pe coasta de S a Mării Adriatice, la SV de Sarajevo. Întemeiat în sec. VII d.Hr. de către refugiații romani, a ajuns în stăpânirea Bizanțului după căderea Romei. A acceptat suzeranitatea venețiană între 1205 și 1358, dar a rămas în mare parte independent, devenind o putere comercială. A fost renumit în calitate de centru al literaturii și artei slave în sec. XV–XVII. Cucerit de Napoleon I în 1808, a fost cedat Austriei în 1815 și, ulterior, Iugoslaviei în 1918. A fost bombardat de sârbi între 1991 și 1992, în timpul luptei pentru independență a Croației. În orașul vechi, înconjurat de ziduri medievale, se află mănăstiri din sec. XIV și Palatul Rectorului, care datează din sec. XV.

Du Buat, Pierre-Louis-Georges

(23.04.1734, Tortisambert, Franța – 17.10.1809, Vieux-Condé)

Inginer francez, specialist în hidraulică. A adunat informații experimentale cu ajutorul cărora a dedus expresia algebrică de bază referitoare la scurgerea din țevi și canale deschise. Deși valabilă numai în contextul datelor sale experimentale, această ecuație a furnizat cea mai bună informație la momentul determinării eficienței sistemelor de canalizare și a unor lucrări similare. Accentul pus de el pe obținerea rezultatelor practice a influențat puternic dezvoltarea hidraulicii experimentale în sec. XVIII–XIX.

Dubuffet, Jean (-Philippe-Arthur)

(31.07.1901, Le Havre, Franța – 12.05.1985, Paris)

Pictor, sculptor și gravor francez. A studiat pictura la Paris, dar în 1929 a început să-și câștige existența ca negustor de vinuri. La începutul anilor 1940, s-a dedicat în totalitate artei, devenind unul dintre cei mai de seamă artiști parizieni și un adept al mișcării artă brută. A creat imagini intenționat necizelate pe suprafețe tratate cu materiale din abundență, precum nisip, ghips, smoală, pietriș și cenușă, închegate cu ajutorul lacului și al cleiului, dar și lucrări de sculptură realizate din deșeuri; aspectul neterminat al acestora a scandalizat publicul. În anii 1960, a experimentat domeniul compoziției muzicale și al mediilor arhitecturale, iar în ultimii ani de viață a realizat sculpturi de mari dimensiuni din fibră de sticlă, destinate spațiilor publice.

Duca, Ion Gheorghe

(20.12.1879, București, România – 29.12.1933, Sinaia)

Jurist, publicist și om politic român, ideolog al liberalismului românesc. Președinte al Partidului Național-Liberal (1930–1933), prim-ministru (noiembrie-decembrie 1933), a murit asasinat de legionari pe peronul gării din Sinaia (1933).

Duccio (di Buoninsegna)

(sec. XIII, Siena, Italia – cca 1318, Siena?)

Pictor italian. Se cunosc puține date despre viața sa, dar s-au păstrat câteva înregistrări de comenzi pentru lucrări, precum și două lucrări înregistrate în documente, *Madonna Rucellai*, pentru biserica Santa Maria Novella din Florența (1285), și celebrul altar Maestà, pentru catedrala din Siena (1308–1311); ambele sunt de referință în istoria picturii italiene. Stilul său reflectă influența lui Cimabue și a artei bizantine, deși a introdus în pictură căldura sentimentelor umane, comparabilă cu cea exprimată de Giotto în pictura florentină. A fost liderul pictorilor din Siena, unul dintre cele mai active centre artistice italiene ale Evului Mediu.

duce

Titlu de noblețe european, inferior celui de prinț sau rege, cu excepția țărilor unde există titlurile de arhiduce sau mare duce. Soția unui duce se numește ducesă. Romanii dădeau titlul de *dux* marilor comandanți militari care aveau și responsabilități teritoriale. A fost adoptat de către invadatorii barbari ai Imperiului Roman și a fost utilizat în regatele acestora, precum și în Franța și în Germania, pentru potentații care dețineau teritorii întinse. În unele țări europene, un duce este un prinț suveran care stăpânește un ducat independent. În Marea Britanie, unde nu a existat titlul de duce până în 1337, acest titlu este ereditar.

Duchamp, Marcel

(28.07.1887, Blainville, Franța – 02.10.1968, Neuilly)

Artist francez, inovator al artei. În 1913 a făcut senzație la Expoziția Armory cu tabloul său intitulat *Nud coborând o scară, Nr. 2* (1912), în care combina principii ale cubismului și futurismului. Ignorând standardele estetice convenționale, și-a definit faimosul stil ready-made, pe care l-a ilustrat prin lucrările *Roata de bicicletă* (1913) și *Fântâna* (1917), ce expuneau drept obiecte de artă o roată de bicicletă și un pisoar. Gândite ca un gest de persiflare a importanței excesive acordate lucrărilor de artă, lucrările sale de-a gata au apărut într-o epocă în care arta contemporană devenise creativitate și echilibru. În 1919 a intrat în legătură cu mișcarea dada, ale cărei idei nihiliste le anticipase. În această perioadă, a expus fotografia *Mona Lisei* cu mustață și barbă, gest care exprima disprețul dadaiștilor pentru arta trecutului. I-a influențat în mare măsură pe suprarealiști, iar atitudinea sa față de artă și societate a dus la apariția curentului pop-art și a altor curente moderne și postmoderne. O legendă vie a timpului său, este considerat unul dintre spiritele inovatoare ale artei sec. XX.

ductilitate

Capacitate a unui material de a se deforma permanent (de ex. de a se lungi, îndoi sau extinde), în condiții de presiune. De ex., cele mai întâlnite tipuri de oțel sunt relativ ductile și, ca urmare, pot acumula concentrații de presiune locale. Materialele fragile, precum sticla, nu pot acumula concentrații de presiune, deoarece nu sunt ductile; de aceea se sparg cu ușurință. Când se exercită o presiune asupra unui material, deformarea inițială este elastică (*vezi* elasticitate); după un anumit grad de deformare, numit limită elastică, deformarea devine permanentă.

ductus arteriosus

Scurt vas sangvin prezent la fetus, situat între artera pulmonară și aortă, care dublează funcția plămânilor pentru a distribui oxigenul primit prin placentă din sângele mamei. În mod normal, acesta se închide când copilul se naște și plămânii își măresc capacitatea, iar circulația pulmonară se separă de cea sistemică. Închiderea acestui vas înainte de naștere provoacă probleme circulatorii. Dacă rămâne deschis după naștere (ductus arteriosus deschis, întâlnit în special în nașterile premature), sângele oxigenat și cel neoxigenat se amestecă. Această disfuncție nu este gravă dacă nu e însoțită de alte complicații; în unele malformații cardiace, ea este chiar vitală.

dud

Denumire generică pentru unele specii ale familiei *Moraceae*, compusă din 1 000 de specii de arbori, foioase sau arbori veșnic verzi, clasificați în 40 de genuri, majoritatea răspândiți în regiuni tropicale și subtropicale. Plantele din această familie conțin un latex lăptos și produc fructe multiple, lipite între ele. Fructe comestibile au dudul comun (genul *Morus*), smochinul (genul *Ficus*) și arborele-de-pâine. Viermii-de-mătase se hrănesc aproape exclusiv cu frunzele de dud alb (*M. alba*). Printre alte specii se numără arborele-de-cauciuc indian, care este adesea plasat în birouri ca plantă ornamentală, și foarte răspânditul smochin-indian.

Dudley

Oraș, 311 500 loc. (1998), în West Midlands, Anglia. Aici se află numeroase fortificații saxone și normande. Cărbunele și minereul de fier se exploatează încă din Evul Mediu. La mijlocul sec. XIX, avea numeroase cuptoare înalte, care provocau o poluare atât de intensă, încât zona de la N și E a fost numită „Ținutul Negru". Prelucrarea metalului reprezintă o importantă ramură a industriei din oraș.

Dudley, Dud

(1599, Anglia? – 1684, Anglia?)

Specialist englez în prelucrarea fierului. A fost fiul ilegitim al lui Edward Sutton, al nouălea baron de Dudley, care l-a chemat de la Oxford în 1619 pentru a se ocupa de afacerea familiei din Staffordshire. A fost primul care a topit minereu de fier cu ajutorul cocsului. Îngrijorat de creșterea costurilor de producție din cauza folosirii mangalului și de distrugerea rapidă a pădurilor pentru lemn de foc, Dudley și-a patentat inovația în 1621, dar vânzările scăzute au reflectat calitatea proastă a metalului său. Munca lui

Dudley a culminat cu furnalul de topire cu cocs construit de Abraham Darby, în 1709. *Vezi și* Abraham Darby.

duel

Confruntare cu arme între două persoane, în prezența martorilor. Având ca scop reglementarea unei dispute sau a unei chestiuni de onoare, reprezenta în trecut o alternativă la sistemul de justiție obișnuit. Duelul justițiar, numit și proces prin luptă, este menționat în surse dintre cele mai vechi și era foarte des întâlnit în Europa medievală. Un judecător putea ordona celor două părți să se confrunte în duel pentru a rezolva o neînțelegere. Se credea că, apelând astfel la „judecata Celui de Sus", cel care avea dreptate urma să iasă neîndoielnic victorios; cel care pierdea, dacă rămânea în viață, era deferit justiției. Duelurile de onoare erau întâlniri private și se purtau ca urmare a unor afronturi sau insulte reale sau imaginare. Duelurile (purtate ulterior cu pistoale) au continuat să fie frecvente în Franța până spre sfârșitul sec. XIX, iar în Germania până la începutul sec. XX și au fost legale sau încurajate de regimurile fasciste din Italia și Germania. Cel mai cunoscut duel de pe teritoriul Statelor Unite a fost acela dintre Alexander Hamilton și Aaron Burr (1804). *Vezi și* tortură.

Dufay, Guillaume *sau* Du Fay

(cca 1400 – 27.11.1474, Cambrai, Episcopatul Cambriei)

Compozitor franco-flamand, principalul reprezentant al Școlii burgunde. În copilărie, a cântat în corul catedralei din Cambrai. Hirotonisit apoi preot, și-a creat o bună reputație datorită vastei sale culturi generale. În 1428 s-a alăturat cântăreților papali din Roma, fiind deja celebru prin scrierile sale. S-a întors la Cambrai (cca 1440), unde a condus activitatea muzicală până la sfârșitul vieții, cu excepția unei perioade în care a lucrat pentru ducele de Savoia (1451–1458). Numeroși muzicieni i-au fost discipoli, iar el a devenit cunoscut drept cel mai mare compozitor în viață. Printre lucrările care s-au păstrat, de o textură armonică foarte variată, se numără 90 de cântece, 13 motete izoritmice și cel puțin 6 mese, inclusiv mese cantus-firmus, precum *L'homme armé* și *Se la face ay pale*.

Du Fu *sau* Tu Fu

(712, Xiangyang, China – 770, Hunan)

Poet chinez, considerat adesea cel mai mare poet din toate timpurile. După ce a primit o educație confucianistă tradițională, nu a trecut examenul pentru intrarea în serviciul public, astfel încât a petrecut mult timp rătăcind, încercând să obțină poziții la curte, cu mai mult sau mai puțin succes. Poezia sa timpurie, care slăvește lumea naturală și deplânge scurgerea timpului, i-a adus renumele. A trecut prin perioade extrem de dificile în viața personală; la maturitate, versurile sale au început să exprime o compasiune adâncă pentru omenire. Maestru în toate genurile poetice ale timpului său, este renumit pentru îndemânarea prozodică, deși multe dintre subtilitățile creațiilor sale sunt greu traductibile.

Dufy, Raoul

(03.06.1877, Le Havre, Franța – 23.03.1953, Forcalquier)

Pictor și designer francez. În 1900 a studiat la École des Beaux-Arts din Paris și a experimentat tehnicile impresionismului. În 1904 a adoptat tehnicile fovismului. În anii 1920 și-a creat un stil caracterizat prin desenarea caligrafică rapidă pe un fundal decorativ, luminos; printre subiectele sale preferate se numărau momentele recreative, cum ar fi cursele de cai, paradele sau concertele. A mai realizat lucrări de design textil și multă ilustrație de carte.

dugong

Mamifer marin de talie mare (*Dugong dugong)*, singurul supraviețuitor din familia *Dugongidae*, care trăiește în apropierea coastelor, de la Marea Roșie și E Africii până în Filipine, Noua Guinee și N Australiei. Măsoară 2,2–3,4 m, iar greutatea medie este de 230–360 kg. Corpul său rotunjit, fusiform se termină cu o înotătoare care prezintă două ramuri ascuțite, orizontale. Membrele anterioare reprezintă înotătoare rotunjite; nu are membre posterioare. Capul este unit cu trunchiul, iar botul este lat, pătrat și țepos. Dugongul trăiește în perechi sau în grupuri de până la șase indivizi. Odinioară, era vânat intens pentru carne, piele și grăsime, dar în prezent este protejat pe aproape întreaga arie de răspândire, deși unele populații rămân în pericol de exterminare. *Vezi și* lamantin; vacă-de-mare.

duhobori *sau* dukobori

(*în rusă*, luptător cu spiritele)

Membru al unei secte religioase țărănești din Rusia. Aceștia trăiau în majoritate în S Rusiei și se împotriveau reformelor liturgice (1652) ale patriarhului Nikon și occidentalizării Rusiei în vremea lui Petru I. Nu recunoșteau preoții și ritualurile bisericești, iar credințele lor egalitare și pacifiste

au provocat persecuții sporadice începând cu 1773. Lev Tolstoi a obținut pentru ei dreptul de emigrare și, până în 1899, 7 500 dintre ei au plecat în Canada. La începutul sec. XX, au avut dispute repetate cu guvernul canadian pentru nerespectarea legilor privind pământul, taxele și învățământul. Îndepărtarea copiilor duhobori de părinții lor între 1953 și 1959 i-a determinat pe aceștia să recurgă la sfârșitul anilor 1990 la acționarea în justiție pentru obținerea de compensații.

duiker

Denumire comună pentru cele 19 specii de antilope mici, care duc o viață retrasă. Trăiesc pe aproape întreagul continent african, dar sunt rar văzute de oameni. Antilopa duiker-cenușie (sau duiker-de-tufiș) (*Sylvicapra grimmia*) are picioare lungi și trăiește în regiuni cu tufișuri sau iarbă. Măsoară 57–67 cm înălțime la greabăn. Doar masculii au coarne, drepte și scurte. Antilopele duiker-de-pădure (18 specii, genul *Cephalophus*) prezintă picioare scurte și cocoașă și sunt răspândite în desișuri și în păduri. Măsoară 34–36 cm înălțime, iar culoarea variază de la brun-deschis sau brun-roșcat până la negru. Ambele sexe au coarne scurte și drepte.

duiker (*Cephalophus zebra*)

Duisburg

Oraș, 478 600 loc. (2002), în Renania de Nord-Westfalia, Germania. Se află la confluența Rinului cu Ruhrul și are legătură cu porturile de la Marea Nordului prin canalul Rin–Herne. Cunoscut de romani sub denumirea de Castrum Deutonis, a fost atestat documentar în 740 d.Hr. ca Diuspargum, reședință a regilor franci. S-a unit cu Cleves, în 1290, și împreună au fost incluse în regiunea Brandenburg în 1614. Grav afectat de Războiul de Treizeci de Ani, a renăscut ca un centru universitar protestant din 1655 până în 1818. Beneficiind de o intensă industrializare după 1880, în prezent este unul din cele mai mari porturi interioare din lume.

Dujardin, Félix

(05.04.1801, Tours, Franța – 08.04.1860, Rennes)

Biolog francez. Studiile sale despre viețuitoarele microscopice ce se găsesc frecvent în materii organice aflate în descompunere l-au determinat să propună, în 1834, un nou grup de animale unicelulare, pe care le-a numit rizopode. A descoperit o substanță vitală, aparent fără formă, care se scurgea prin orificii din anumite cavități, pe care a numit-o sarcodă; aceasta a devenit ulterior cunoscută ca protoplasmă. Acest studiu l-a determinat, în 1835, să se opună teoriei lui Christian Gottfried Ehrenberg, conform căreia organismele microscopice au aceleași organe ca animalele de dimensiuni mai mari. Dujardin a studiat și meduzele, coralii și stelele-de-mare; studiul despre viermii plați a pus bazele dezvoltării ulterioare a studiului paraziților.

Dukakis, Michael S(tanley)

(n. 1933, Brooklyn, Massachusetts, SUA)

Om politic american. A studiat dreptul la Harvard, a servit în corpurile legislative ale statului Massachusetts (1963–1971) și a fost ales guvernator pentru trei mandate (1975–1979, 1983–1991), pe parcursul cărora s-a confruntat cu o criză bugetară, revigorând fiscalitatea statului și întărind bazele economice ale acestuia. În calitate de candidat democrat la președinție în 1988, a pierdut în fața lui George Bush. S-a retras din politică în 1991, dedicându-se muncii la catedră.

Dukas, Paul (Abraham)

(01.10.1865, Paris, Franța – 17.05.1935, Paris)

Compozitor francez. Născut într-o familie de muzicieni, a studiat la Conservatorul din Paris. Primul său succes a fost uvertura *Polyeucte* (1892). Perfecționismul său l-a determinat să-și distrugă o mare parte din operă. Este celebru pentru poemul simfonic *Ucenicul vrăjitor* (L'Apprenti sorcier, 1897); alte lucrări rămase de la el sunt *Ariana și Barbă-Albastră* (Ariane et Barbe-Bleue, 1906), precum și baletul *La Péri* (1912) și o simfonie (1896).

Duke, James B(uchanan)

(23.12.1856, Dorham, Carolina de Nord, SUA – 10.10.1925, New York, New York)

Magnat american al tutunului și filantrop. A intrat în afaceri cu tutun împreună cu fratele său, Benjamin (1885–1929). În 1890, James a devenit președinte al companiei American Tobacco; aceasta a controlat întreaga industrie americană a tutunului până în 1911, când a fost divizată în câteva companii ca urmare a legilor antitrust. Acestea au devenit principalii producători de țigări americane. A supravegheat contribuțiile familiei la Trinity College din Durham, care a fost ulterior redenumit Universitatea Duke.

Duke, Universitatea ~

Universitate privată din Durham, Carolina de Nord. A fost înființată în 1924 din fondurile lui James B. Duke, deși colegiul inițial (Trinity) datează de la mijlocul sec. XIX. Până în anii 1970, campusurile pentru femei și bărbați erau separate. Deși este un colegiu de științe umaniste, universitatea oferă și studii specializate tehnice, teologice, de drept, afaceri, protecția mediului, medicină (având și un centru medical) și studii pentru asistente medicale.

Duke, Vernon *născut* Vladimir (Aleksandrovici) Dukelski

(10.10.1903, Parfianovka, lângă Pskov, Rusia – 16.01.1969, Santa Monica, California, SUA)

Compozitor american de origine rusă. A fugit din Rusia la 16 ani, stabilindu-se la Istanbul. A vizitat Statele Unite, unde George Gershwin i-a sugerat noul nume și l-a sfătuit să nu-i fie teamă să „renunțe la pretențiile de intelectual". În Europa a compus lucrări clasice, precum *Zefir și Flora* (Zéphyr et Flore, 1925), pentru trupa Ballets Russes. A revenit în Statele Unite în 1929. Alături de textieri ca E.Y. Harburg și Howard Dietz, a scris muzică de spectacol (*Walk a Little Faster*, 1932) și de film (*Cabana din cer* – Cabin in the Sky, 1943, și *Sadie Thompson*, 1944). Printre cântecele sale se numără *April in Paris*, *Taking a Chance on Love* și *Banjo Eyes*.

dukobori

Vezi duhobori

Dulany, Daniel

(28.06.1722, Annapolis, Maryland, SUA – 17.03.1797, Baltimore, Maryland)

Avocat american. A fost educat în Anglia, ulterior devenind avocat de prestigiu în colonii; a făcut parte din Adunarea Legislativă a statului Maryland, după care a fost numit consilier al guvernatorului statului Maryland (1757–1776). În 1765 a scris un pamflet influent în care critica Legea timbrului, dar nu a fost de acord cu revolta împotriva stăpânirii britanice, iar în timpul Revoluției Americane a rămas un loialist convins.

Dulbecco, Renato

(n. 22.02.1914, Catanzaro, Italia)

Virusolog american de origine italiană. A obținut titlul de doctor în medicină la Universitatea din Torino în 1936 și a emigrat în Statele Unite în 1947. El și Marguerite Vogt au fost pionieri în domeniul culturii virusurilor de origine animală și au investigat modul în care anumite virusuri preiau controlul asupra celulelor pe care le infectează. Cei doi au demonstrat că virusul poliomielitei introduce ADN-ul său în ADN-ul celulei-gazdă, iar celula respectivă se transformă într-o celulă canceroasă. Deoarece, la diviziune, celula respectivă reproduce atât ADN-ul viral, cât și pe cel propriu, rezultă mai multe celule canceroase. Dulbecco a afirmat că, la om, cancerul poate fi provocat de reproducerea similară a fragmentelor străine de ADN. În 1975, a primit Premiul Nobel alături de doi foști studenți, Howard Temin (n. 1934) și David Baltimore. Ultima sa funcție academică în Statele Unite și în Marea Britanie a fost cea de președinte al Institutului Salk.

DuLhut, Daniel Greysolon, Sieur ~

(1639, Saint-Germain-Laval, Franța – 25/26.02.1710, Montréal, Canada)

Militar și explorator francez. A călătorit de două ori în Noua Franță înainte de 1674 și s-a întors la Montréal în 1675. A negociat cu triburile de indieni acorduri privind comerțul cu blănuri, l-a salvat pe Louis Hennepin din mâinile indienilor sioux, l-a ajutat pe contele de Frontenac în campania împotriva indienilor aliați cu britanicii și i se atribuie meritul de a fi instaurat controlul francez în regiunile din N și V Lacului Superior. Orașul Duluth din Minnesota a fost numit în memoria sa.

Dulles, Allen W(elsh)

(07.04.1893, Watertown, New York, SUA – 29.01.1969, Washington DC)

Diplomat și administrator american. A deținut funcții în diplomație, apoi a practicat dreptul împreună cu fratele său, John Foster Dulles. În Al Doilea Război Mondial, a activat în cadrul Biroului de Servicii Strategice. După război, a prezidat un comitet de supraveghere a serviciului de informații american. La înființarea CIA (Agenția Centrală de Informații), în 1951, a devenit directorul adjunct al acesteia. Ca director (1953–1961), a contribuit la succesele agenției, dar incidentul U-2 (1960) și invazia din Golful Porcilor (1961) l-au forțat să demisioneze.

Dulles, John Foster

(25.02.1888, Washington DC, SUA – 24.05.1959, Washington DC)

Secretar de stat american (1953–1959). A fost consilier în Comisia Americană de Pace de la Versailles și a ajutat apoi la supravegherea plății datoriilor de război după Primul Război Mondial. A contribuit la redactarea Cartei Națiunilor Unite și a fost delegat la Adunarea Generală a ONU (1946–1949). A negociat tratatul

de pace cu Japonia (1949–1951). Secretar de stat în timpul președintelui Dwight D. Eisenhower, a sprijinit opoziția activă contra activităților sovietice și a elaborat Doctrina Eisenhower. Criticii săi l-au considerat inflexibil și dur, un adept al „acțiunilor pe muchie de cuțit", deoarece a sporit tensiunile la nivel internațional și a adus țara în pragul războiului; ulterior, i-a fost apreciată fermitatea de care a dat dovadă în controlarea expansiunii comuniste.

Duluth

Oraș, 86 918 loc. (2000), și port fluvial în NE statului Minnesota, SUA. Este situat pe Lacul Superior, la gura râului St. Louis. Portul Duluth-Superior reprezintă limita vestică a canalului navigabil St. Lawrence. Pe aici se transportă minereu de fier, cărbune, cereale și ulei. Așezarea a primit numele lui Daniel DuLhut, unul dintre călătorii francezi care au trecut prin regiune în sec. XVII. A fost fondat în 1856 și a primit statut de oraș în 1870.

Duma *în rusă* Gosudarstvennaia Duma

(Adunarea Națională)

Organ legislativ ales care, alături de Consiliul de Stat, a constituit legislatura Rusiei imperiale (1906–1917). Avea putere limitată de a controla cheltuielile și de a iniția legi, iar cele patru Dume întrunite (1906, 1907, 1907–1912, 1912–1917) s-au bucurat rareori de cooperarea miniștrilor sau a țarului – care aveau dreptul de a conduce prin decret, când Duma nu se afla în sesiune. În epoca sovietică, sovietele reprezentau principala formă de guvernământ. După căderea Uniunii Sovietice (1991), Parlamentul rus (format din Congresul Aleșilor Poporului și Sovietul Suprem) a avut responsabilități legislative, până când conflictele sale cu președintele Boris Elțîn au atins punctul culminant în 1993. Revolta Parlamentului a fost înăbușită de forțele militare și o nouă constituție a stabilit un nou parlament, alcătuit dintr-un Consiliu Federal (în care toate cele 89 de republici și regiuni rusești sunt egal reprezentante) și o Dumă cu 450 de membri, dintre care o jumătate sunt aleși proporțional pe liste de partid și cealaltă jumătate prin circumscripții cu un singur delegat. În anumite condiții, președintele poate ignora sau chiar dizolva organul legislativ.

Dumas, Alexandre

cunoscut ca **Dumas-tatăl**

(24.07.1802, Villers-Cotterêts, Aisne, Franța – 05.12.1870, Puys, lângă Dieppe)

Dramaturg și romancier francez. Inițial, a cunoscut succesul ca autor de melodrame, cum ar fi *Napoleon Bonaparte* (Napoléon Bonaparte, ou trente ans de l'histoire de France, 1831) și *Antoniu* (Antony, 1831). Printre romanele sale deosebit de populare, plasate în decoruri istorice pline de culoare, se numără: *Cei trei muschetari* (Les Trois mousquetaires, 1844), un roman de aventuri despre patru eroi bătăioși din vremea cardinalului Richelieu, și continuarea acestuia, *După douăzeci de ani* (Vingt Ans après, 1845); *Contele de Monte Cristo* (Le Comte de Monte-Cristo, 1844–1845) și *Laleaua neagră* (La Tulipe noire, 1850). Fiul său nelegitim, Alexandre Dumas-fiul (1824–1895), este cunoscut mai ales pentru romanul *Dama cu camelii* (La Dame aux camélias, 1848), care a stat la baza operei *La Traviata* de Giuseppe Verdi și, mai târziu, a unor filme americane numite *Dama cu camelii* (Camille).

du Maurier, Dame Daphné

(13.05.1907, Londra, Anglia – 19.04.1989, Par, Cornwall)

Romancieră britanică și autoare de opere dramatice. Nepoată a lui George du Maurier și fiică a actorului-regizor Sir Gerald Du Maurier (1873–1934), este cunoscută în special pentru romanul gotic-romantic de suspans *Rebecca* (1938), una dintre numeroasele povestiri de succes despre evenimentele petrecute pe coastele sălbatice din Cornwall. Printre alte romane ale sale se numără *Hanul Jamaica* (Jamaica Inn, 1936), *Golful francezului* (Frenchman's Creek, 1942) și *Verișoara mea Rachel* (My Cousin Rachel, 1951). Povestirea sa intitulată *Păsările* (The Birds), ca și *Hanul Jamaica* și *Rebecca* au fost ecranizate de către Alfred Hitchcock.

Du Maurier, George (Louis Palmella Busson)

(06.03.1834, Paris, Franța – 06.10.1896, Londra, Anglia)

Caricaturist și romancier britanic. După ce și-a pierdut vederea la un ochi, a renunțat la pictură în favoarea desenului. A cunoscut rapid succesul datorită abilităților de desenator și personalității sale cuceritoare. Desenele pe care le-a realizat pentru publicațiile *Punch*, *Once a Week* și *The Leisure Hour* reprezentau comentarii acide cu privire la scene din viața victoriană. Romanul său de mare succes intitulat *Trilby* (1894), despre modelul unui artist căzut pradă farmecelor muzicianului Svengali, a intrat deja în mitologia populară. A mai scris romanele *Peter Ibbetson* (1891) și *Marțianul* (The Martian, 1897). Nepoata lui, Daphné du Maurier, a făcut posibilă publicarea corespondenței sale (1951).

Dumfries

Oraș, 31 000 loc. (1995), în SV Scoției. Reședința regiunilor Dumfries și Galloway, este cel mai mare și cel mai vechi oraș scoțian al țării. Este situat în comitatul Dumfrieshire, pe malul stâng al râului Nith, la granița cu Anglia. Principală piață de desfacere pentru o regiune în care se practică intens creșterea animalelor. Aici a trăit (1791–1796) și a fost înmormântat poetul Robert Burns, a cărui casă a fost transformată în muzeu.

Duminica Sângeroasă

(1905)

Masacru al demonstranților pașnici din Sankt Petersburg, în urma căruia a izbucnit Revoluția Rusă din 1905. Preotul Gheorghi Gapon (1870–1906), în speranța că va putea prezenta țarului Nicolae II cererile manifestanților pentru noi reforme, a organizat un marș pașnic spre Palatul de Iarnă. Poliția a deschis focul asupra demonstranților, ucigând mai mult de 100 dintre aceștia și rănind alte câteva sute. Masacrul a fost urmat de o serie de greve în diverse orașe, revolte ale țăranilor și acte de nesupunere în rândul armatei. Termenul de „Duminica Sângeroasă" a fost utilizat și pentru a descrie uciderea la Dublin, Irlanda (21 noiembrie 1920), a 11 englezi suspectați de spionaj, de către IRA (Armata Republicană Irlandeză). Mișcarea Black and Tan s-a răzbunat atacând spectatorii la un meci de fotbal, ucigând 12 oameni și rănind 60. De asemenea, termenul a fost utilizat în Londonderry (30 ianuarie 1972), când trei participanți la un marș pentru drepturile omului au fost uciși de către soldații britanici, asupra cărora se credea că se trăseseră focuri din rândurile manifestanților.

Dumitrescu, Geo

(18.05.1920, București, România – 28.09.2004, București)

Poet român. S-a impus în literatură încă din primul an de facultate (Litere și Filozofie). Primul volum de versuri, *Aritmetica*, i-a apărut în 1941, perioadă în care poetul conducea revista *Albatros* și grupul cu același nume. Cinci ani mai târziu a apărut volumul *Libertatea de a trage cu pușca* (1946), distins cu Premiul Fundațiilor Regale, volum care conținea poeme scrise între 1940 și 1943. Celelalte volume, printre care *Aventuri lirice* (1963), *Nevoia de cercuri* (1966), *Jurnal de campanie* (1974), *Versuri* (1981), *Aș putea să arăt cum crește iarba* (1989) l-au impus ca pe un poet de seamă al generației sale. De asemenea, scriitorul este cunoscut și pentru traducerile din Baudelaire, Rafael Alberti și Romain Gary. A fost membru al Societății Scriitorilor din România, membru fondator al Uniunii Scriitorilor, director al revistei *România literară* și membru corespondent al Academiei Române (1993).

Dumitrescu-Bușulenga, Zoe

(20.08.1920, București, România – 05.05.2006, mănăstirea Văratec)

Critic și istoric literar, membru al Academiei Române. A studiat muzica la Conservatorul Pro-Arte, precum și științele juridice și filologia. Doctor în litere, a fost profesor universitar, redactor la Editura pentru Literatură, cercetător la Institutul de Istorie și Teorie Literară. Între 1990 și 1994 a fost vicepreședintă a Academiei Române și a ocupat postul de președinte al secției de filologie și literatură a acesteia. A scris volume de istorie literară, literatură comparată, istoria culturii, analize stilistice, memorialistică. Volume: *Ion Creangă, Renașterea: Umanismul și dialogul artelor, Eminescu și romantismul german, Itinerarii prin cultură* etc. A fost distinsă cu Premiul special al Uniunii Scriitorilor (1986, 1989), Premiul Herder (1988), Premiul Adelaide Ristori (1993); a fost numită Comandor al Ordine del Merito della Reppublica Italiana și Grande Ufficiale al aceluiași ordin.

Zoe Dumitrescu-Bușulenga

Dumitriu, Anton

(31.03.1905, Brăila, România – 1992, /?/)

Filozof și logician român, profesor la Universitatea din București. A fost student al Universității București, Facultatea de Științe, și a obținut licența în matematică în 1929. În 1934 a devenit asistent la cursul de geometrie descriptivă de la Școala Politehnică din București. În 1938 și-a susținut doctoratul în filozofie și în același an a devenit asistent la cursul de logică de la Facultatea de Litere și Filozofie a Universității din București. Înlăturat din universitate în 1948, abia după 16 ani a fost numit cercetător la Centrul de Logică al Academiei. A fost preocupat de problemele filozofice ale științei și ale paradoxelor logico-matematice și s-a preocupat, printre primii, de logicile polivalente. A conceput istoria logicii în etape complementare.

Concepția sa filozofică se bazează pe tradiția greco-latină și, în special, pe ontologia aristotelică. Este autorul unei opere remarcabile prin dimensiuni și diversitate, cu aplicații speciale în domeniile istoriei logicii, ontologiei, epistemologiei și logicilor polivalente: *Bazele filozofice ale științei* (teza de doctorat, 1938), *Logica polivalentă* (1943), *Soluția paradoxelor logico-matematice* (1968), *Istoria logicii* (1969), *Teoria logicii* (1973), *Philosophia mirabilis* (1974), *Alétheia* (1984).

Dumitriu, Petru

(08.05.1924, Baziaș, Caraș-Severin, România - 06.04.2002, Metz, Franța)

Scriitor român. A făcut studii de filozofie la Universitatea din München, printr-o bursă Humboldt (1941–1944), pe care le-a întrerupt din cauza evenimentelor de la 23 august 1944. A debutat la *Revista Fundațiilor Regale* cu *Nocturnă în München* (1943). La 21 de ani (1945), a primit premiul pentru cea mai bună nuvelă a anului din partea unui juriu din care făcea parte și Henriette Yvonne Stahl (partenera sa de viață pentru multă vreme). A lucrat pentru revistele literare *Fapta, Flacăra, Viața Românească*. După 1950, a scris texte cu implicații staliniste. Printre acestea se numără romanele *Pasărea furtunii* (1957) și *Drum fără pulbere* (1951), care aducea un fel de omagiu șantierului canalului Dunăre-Marea Neagră și despre care autorul însuși spunea: „Îmi vine să-mi tai mâna cu care am scris *Drum fără pulbere*". Capodopera sa este romanul *Cronică de familie* (1957), o frescă a societății românești din perioada medievală până în prezentul apariției romanului. În 1960 a fugit în străinătate și s-a stabilit în Germania, la Frankfurt, dar și la Nietz, Franța. Cu toate acestea, nu s-a integrat niciodată în societatea occidentală. În 1995 a revenit în țară. Sfârșitul l-a găsit lucrând la o operă de mari dimensiuni, numită *Structurile răului*, de care era convins că suntem dominați. Printre romanele și eseurile scrise în Franța se numără: *Ne întâlnim la Judecata de Apoi* (Rendez-vous au Jugement Dernier, 1961), *Incognito* (1962), *Omul cu ochi cenușii* (L'Homme aux yeux gris, 3 vol., 1968–1969) și *Unui Dumnezeu neștiut* (Au Dieu inconnu, 1979). Critica l-a caracterizat drept un uriaș vizionar, un pamfletar, orientându-și proza spre studiul și creația de caractere.

Dummer, Jeremiah

(1681, Boston, Massachusetts, [SUA] - 19.05.1739, Plaistow, Essex, Anglia)

Avocat și reprezentant colonial american. În 1708 a apărat în Anglia revendicările statului Massachusetts asupra insulei Martha's Vineyard și a fost desemnat reprezentant colonial pentru statele Massachusetts (1710–1721) și Connecticut (1712–1730). Susținător neobosit al coloniilor, în 1715 a scris un articol pentru apărarea drepturilor înscrise în carta coloniilor din Anglia Nouă.

Dummett, Sir Michael A(nthony) E(ardley)

(n. 27.06.1925, Londra, Anglia)

Filozof britanic. A avut o contribuție importantă la filozofia limbajului, la metafizică, logică și la filozofia matematicii. Este unul dintre primii care au făcut cunoscută opera lui Gottlob Frege. Este renumit mai ales pentru susținerea antirealismului (*vezi* realism) și pentru încercarea de a explica sensul propozițiilor mai degrabă cu ajutorul condițiilor de afirmare decât al condițiilor de adevăr. Principalele sale lucrări sunt: *Frege: Filozofia limbajului* (Frege: Philosophy of Language, 1973), *Adevărul și alte enigme* (Truth and Other Enigmas, 1978), *Fundamentul logic al metafizicii* (The Logical Basis of Metaphysics, 1991) și *Mările limbajului* (The Seas of Language, 1993).

Dumnezeu

Zeitate sau ființă supremă. Toate marile religii monoteiste ale lumii venerează o ființă supremă, pe care o consideră zeul unic al universului, creatorul tuturor lucrurilor, omniscient și atotputernic. În toate religiile, Dumnezeu este descris ca o zeitate bună. În vechiul Israel, Dumnezeu era numit Iahve. Dumnezeul din Biblia ebraică a devenit și Dumnezeul creștinătății. El mai era desemnat și prin intermediul altor cuvinte, cu sens mai general, precum *theos* (*în greacă*) sau *deus* (*în latină*). În religia islamică, corespondentul lui Dumnezeu este Allah. *Vezi și* monoteism.

Du Mont, Allen B(alcom)

(29.01.1901, Brooklyn, New York, SUA - 15.11.1965, New York)

Inginer american. Inginer-șef la De Forest Radio Co., a înființat în 1931 ceea ce avea să devină Laboratoarele Allen B. Du Mont, unde a îmbunătățit tubul cu radiație catodică și a realizat osciloscopul modern. În 1937 a început să producă primele receptoare comerciale de televiziune. După Al Doilea Război Mondial, a introdus pe piață primele receptoare TV disponibile la scară largă și a înființat una dintre primele rețele de transmisie de televiziune. A colaborat cu Comitetul Național de Televiziune al SUA la conceperea unor standarde de emisie și a lucrat în Comisia Federală de

Comunicații pentru alocarea de frecvențe diferitelor programe de televiziune.

Dumont d'Urville, Jules-Sébastien-César

(23.05.1790, Condé-sur-Noireau, Franța – 08.05.1842, lângă Meudon)

Navigator francez. Explorările sale în Pacificul de Sud (1826–1829) au contribuit la revizuirea semnificativă a hărților Mărilor Sudului și la redenumirea unor grupuri de insule din Melanezia, Micronezia, Polinezia și Malaysia. În 1830 s-a ocupat de transportul regelui exilat Carol X în Anglia. A pornit spre Antarctica în 1837; deși nu a reușit să străbată crusta de gheață, expediția sa a trecut cu bine prin strâmtoarea Magellan, a descoperit insula Joinville și ținutul Louis Philippe și a trecut pe lângă coasta Adélie (numită astfel după soția sa), înainte de întoarcerea în țară în 1840.

Dumuzi-Abzu

Zeiță sumeriană a fertilității în religia mesopotamiană. Zeiță a orașului Kinirsha din regiunea mlăștinoasă de SE, reprezenta puterea înnoirii vieții în mlaștini. Corespondentul său în regiunea centrală era Tammuz.

Dumuzi-Amaushumgalana

În religia mesopotamiană, zeu sumerian care reprezenta puterea vieții și a regenerării. Era tânărul mire al zeiței fertilității, Inanna sau Iștar. Căsătoria lor era sărbătorită anual ca festival al recoltei. A fost identificat și cu zeul sumerian Tammuz.

Dunajec

Râu în sudul Poloniei. Izvorăște în Munții Tatra, lângă granița slovacă, curge cca 251 km spre NE și se varsă în fluviul Vistula. A fost scena unor bătălii grele în Primul Război Mondial, în timpul ofensivei austro-germane. În 1975, Cehoslovacia și Polonia și-au modificat granița de-a lungul râului Dunajec ca să permită Poloniei construirea unui baraj pentru irigații în regiunea de SE a Cracoviei.

Dunant, (Jean-) Henri

(08.05.1828, Geneva, Elveția – 30.10.1910, Heiden)

Filantrop elvețian. Martor ocular al bătăliei de la Solferino, a organizat serviciul de prim ajutor pentru răniții austrieci și francezi. În 1862 a propus înființarea serviciilor voluntare de asistență socială în toate țările și încheierea unui acord internațional pentru răniții de război. În 1864 a fondat Crucea Roșie, în același an intrând în vigoare Convenția de la Geneva. A continuat să militeze pentru un tratament corespunzător acordat prizonierilor de război, pentru abolirea sclaviei, pentru arbitraj internațional, pentru dezarmare și pentru stabilirea unei patrii a evreilor. În 1901 a împărțit cu Frédéric Passy (1822–1912) primul Premiu Nobel pentru pace.

Dunaway, Faye

(n. 14.01.1941, Bascom, Florida, SUA)

Actriță americană de film. A jucat în câteva spectacole de teatru (1962-1967), înainte de a debuta în film cu *Întâmplarea* (The Happening, 1967). A devenit un star internațional cu rolul din *Bonnie și Clyde* (Bonnie and Clyde, 1967), iar apoi a fost protagonista unor filme precum *Cartierul chinezesc* (Chinatown, 1974), *Rețeaua* (Network, 1976, Premiul Oscar), *Draga mea mamă* (Mommie Dearest, 1981) și *Stâlp de cafenea* (Barfly, 1987).

dună de nisip

Deal, movilă sau creastă de nisip sau alte particule ușoare, cum ar fi particulele de argilă, formată ca urmare a acțiunii vântului. Dunele sunt frecvent asociate cu regiunile deșertice sau de litoral. În părțile nordice glaciare ale Antarcticii, există zone întinse de dune.

Dunărea *în germană* Donau *în slovacă* Dunaj *în sârbo-croată și bulgară* Dunav *în rusă* Dunai

Fluviu în centrul Europei, al doilea ca mărime după Volga. Se formează în Munții Pădurea Neagră din Germania. Are o lungime de 2 850 km și se varsă în Marea Neagră. Traversează Germania, Austria, Slovacia, Ungaria, Croația, Serbia, Bulgaria și România. Printre afluenții săi se numără râurile Drava, Tisa și Sava. Încă din Antichitate a reprezentat o cale importantă de navigație. Dunărea Inferioară este o rută principală pentru transportul de marfă, iar Dunărea Superioară este o importantă sursă pentru producerea energiei electrice. În 1949 s-a format o comisie de reglementare a țărilor riverane. În anii 1970 s-a construit un complex hidroelectric și de navigație la Porțile de Fier, în România. În 1992 s-a încheiat construcția unui canal care leagă Kelheim, pe Dunăre, de Bamberg, pe râul Main, permițând traficul între Marea Baltică și cea a Nordului.

dunăreană, școala ~

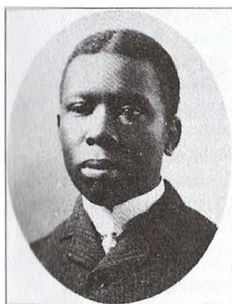
Tradiție în pictura și gravura peisagistică germană, care s-a dezvoltat în valea Dunării, între Regensburg și Viena, la începutul sec. XVI. Cei mai importanți artiști din

această mișcare sunt Albrecht Altdorfer și Lucas Cranach cel Bătrân; alți reprezentanți sunt Wolf Huber (1458–1553) și Jörg Breu cel Bătrân (1475/1476–1537). Ei se află printre primii artiști care au pictat peisaje numai pentru frumusețea lor, adesea într-o formă foarte subiectivă, dar expresivă.

Dunbar, Paul Laurence

(27.06.1872, Dayton, Ohio, SUA – 09.02.1906, Dayton)

Scriitor american. Fiu al unor sclavi eliberați, a devenit primul scriitor de culoare care a încercat să-și câștige existența din scris și unul dintre primii care și-au câștigat faima la nivel național. A scris pentru un public în majoritate alb, folosind dialectul negru și descriind Sudul anterior războiului civil în tonuri pastorale, idilice. Printre volumele sale de versuri se numără *Stejarul și iedera* (Oak and Ivy, 1893), *Majore și minore* (Majors and Minors, 1895) și *Versuri despre o viață simplă* (Lyrics of Lowly Life, 1896). Poeziile sale au avut numeroși cititori, iar autorul a făcut lecturi publice atât în Statele Unite, cât și în Anglia. A mai publicat patru culegeri de nuvele și patru romane, printre care *Sportul zeilor* (The Sport of the Gods, 1902).

Paul Laurence Dunbar, 1906

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Dunbar, William

(1460/1465, Scoția – înainte de 1530, /?/)

Poet scoțian. A trăit la curtea lui Iacob IV. Cele peste o sută de poeme ce i se atribuie sunt în majoritate lucrări scurte, ocazionale, de la satire grosiere la imnuri de exaltare religioasă. Dintre lucrările mai lungi se remarcă fermecătoarea alegorie onirică *Scutul de aur* (The Goldyn Targe), imnul nupțial *Ciulinul și roza* (The Thrissill and the Rois) și *Gâlceava dintre Dunbar și Kennedie* (The Flyting of Dunbar and Kennedie), o lucrare de virtuozitate plină de invective satirice adresate unui rival. Dunbar a fost principalul makar (poet de curte) în epoca de aur a poeziei scoțiene.

Duncan, David Douglas

(n. 23.01.1916, Kansas City, Missouri, SUA)

Ziarist și fotograf american. După ce a absolvit colegiul, a devenit fotograf liber-profesionist. În 1946 s-a alăturat colectivului de redacție al revistei *Life* și s-a ocupat de războiul din Coreea (1950); fotografiile sale, ce descriu viața soldatului de rând, au fost publicate în *Acesta este războiul!* (This Is War!, 1951). Reluându-și activitatea pe cont propriu, în 1956 l-a cunoscut pe Pablo Picasso, cu care s-a împrietenit; a publicat eseuri fotografice despre lucrările lui Picasso, inclusiv *Lumea nevăzută a lui Pablo Picasso* (The Private World of Pablo Picasso, 1958) și *Chipurile lui Picasso* (Picasso's Picassos, 1961).

Duncan, Isadora *născută* Angela

(26.05.1877 sau 27.05.1878, San Francisco, California, SUA – 14.09.1927, Nisa, Franța)

Dansatoare americană. A sfidat convențiile baletului clasic și a creat o tehnică bazată pe ritmuri naturale și pe mișcări inspirate din lumea Greciei antice, dansând desculță, în tunică și fără colanți. Deoarece nu s-a bucurat de prea mult succes în Statele Unite, în 1898 s-a mutat în Europa. Aici a avut numeroase turnee și până la sfârșitul vieții a oferit spectacole îndelung aplaudate de public, devenind celebră pentru nonconformismul său. A fondat mai multe școli de dans. A murit strangulată, când eșarfa lungă pe care o purta a fost prinsă între spițele roții din spate a automobilului în care se afla. Prin importanța pe care a acordat-o dansului liber, a fost o precursoare a dansului modern și a inspirat mulți artiști de avangardă.

Duncan I

(m. 01.08.1040, lângă Elgin, Moray, Scoția)

Rege al scoțienilor (1034–1040). Nepot al regelui Malcolm II. Ascensiunea sa la tron a contrazis sistemul conform căruia titlul de rege revenea alternativ celor două ramuri ale familiei regale. A fost contestat de către Macbeth, duce de Moray, care avea probabil cele mai îndreptățite pretenții la tron. Acest incident a constituit sursa de inspirație pentru piesa *Macbeth* a lui William Shakespeare. Macbeth l-a asasinat pe Duncan în 1040, iar ulterior fiul mai mare al lui Duncan l-a ucis pe Macbeth și a domnit sub numele de Malcolm III Canmore.

Dundee

Oraș, 145 663 loc. (2001), centru administrativ al regiunii Tayside, în E Scoției. Important port la mare, este situat pe Firth of Tay, un estuar la Marea Nordului. Cea mai veche atestare documentară a orașului datează de la sfârșitul sec. XII; de-a lungul secolelor următoare, englezii l-au atacat de multe ori și au provocat vărsări de sânge. Clădirile ce s-au păstrat, printre care un

grup de trei biserici parohiale aflate sub un singur acoperiș, reprezintă un punct de interes în centrul modern al localității. În sec. XIX, Dundee a fost centru mondial al producției de iută. Și în prezent se produc textile, dar, odată cu izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial, industria ușoară a devenit predominantă. Universitatea din Dundee a fost fondată în 1881.

Dungannon

District, 47 735 loc. (2001), în Irlanda de Nord. Înființat în 1973, se întinde de la lacul Neagh până la districtul Fermanagh și de la poalele Munților Sperrin până la râul Blackwater și Republica Irlanda. Este o zonă preponderent de pășune. Istoria sa timpurie este legată de membrii clanului O'Neill, duci de Tyrone, a căror principală reședință a fost orașul Dungannon, centrul administrativ al districtului. Aici a fost pentru prima oară proclamată independența Parlamentului irlandez, în 1782.

Dunham, Katherine

(22.06.1909, Glen Ellyn, Illinois, SUA – 21.05.2006, New York, New York)

Dansatoare, coregrafă și antropolog, celebră pentru interpretarea unor dansuri tribale, etnice. În 1931 a deschis o școală de dans în Chicago. În 1940 a înființat prima companie de dans formată numai din dansatori de culoare, pentru care a realizat coregrafia unor spectacole de revistă bazate pe cercetările sale antropologice din Caraibe. Printre primele sale creații se numără *Tropice* (Tropics) și *Le Jazz Hot*. Mai târziu, a primit titlul de doctor în antropologie la Universitatea din Chicago. Mulți dansatori de culoare renumiți s-au format în studiourile sale din Chicago și New York. În anii 1950 a făcut un turneu în Europa cu trupa sa de dansatori. A făcut coregrafie și pentru spectacole de pe Broadway, precum și pentru spectacole de operă sau pentru filme.

Katherine Dunham în spectacolul de revistă *Tropical* (1945–1946)

COLECȚIA DANS, BIBLIOTECA PUBLICĂ DIN NEW YORK, FUNDAȚIILE ASTOR, LENOX ȘI TILDEN

dunit

Rocă intrusivă de culoare verde-gălbuie, alcătuită aproape exclusiv din olivină. În componența sa mai intră cromitul și magnetitul, precum și spinelul, ilmenitul, pirotina și, uneori, platina. Dunitele pot fi o sursă pentru crom. Se găsește în Munții Dun din Noua Zeelandă (de unde îi provine și numele), în Africa de Sud și în Suedia.

Dunkerque, evacuarea de la ~

(1940)

În Al Doilea Război Mondial, evacuare în Anglia a forțelor expediționare britanice și a trupelor aliate din portul francez Dunkerque. Evacuarea a început pe 26 mai și pentru ea s-au folosit vase maritime și sute de bărci civile. La încheierea ei, pe 4 iunie, fuseseră salvați cca 198 000 de soldați britanici și 140 000 de soldați francezi și belgieni, ale căror vieți erau serios amenințate de către germani. Succesul operațiunii s-a datorat și manevrelor de acoperire realizate de Forțele Aeriene Britanice (RAF), precum și (în mod involuntar) ordinului lui Adolf Hitler din 24 mai, prin care acesta a dispus oprirea înaintării trupelor germane blindate spre Dunkerque.

Dunmore, Războiul lordului ~

(1774)

Atac al miliției din Virginia, SUA, asupra indienilor shawnee din Kentucky. Trupele milițiilor au ocupat Fort Pitt la granița vestică, redenumindu-l după guvernatorul regal, lordul Dunmore, care ordonase atacurile împotriva indienilor shawnee – considerați o amenințare la adresa coloniștilor albi, care se infiltrau pe atunci în terenurile de vânătoare ale indienilor. Înfrânți în Bătălia de la Point Pleasant, indienii au semnat un tratat prin care renunțau la teritoriile de vânătoare. Războiul a fost probabil pornit pentru a-i distrage pe locuitorii Virginiei de la disputele cu administrația regală; în acest sens, a fost numită prima bătălie a Revoluției Americane.

Dunne, Finley Peter

(10.07.1867, Chicago, Illinois, SUA – 24.04.1936, New York, New York)

Jurnalist și umorist american. Născut într-o familie de imigranți irlandezi, și-a început cariera în 1892 prin a trimite diverse schițe ziarelor din Chicago. Astfel, a creat personajul Martin Dooley, care făcea comentarii pe marginea evenimentelor curente, într-un pestriț dialect irlandez. Domnul Dooley a devenit curând un model de gândire corectă și de toleranță în viața publică. În perioada 1898–1919, Dunne a scris peste 700 de eseuri în dialect, unele fiind inserate în opt volume, inclusiv *Domnul Dooley pe timp de pace și de război* (Mr. Dooley in Peace and War) și *Filozofia domnului Dooley* (Mr. Dooley's Philosophy).

Dunnet, Capul ~

Promontoriu în NE Scoţiei. Cu o formă rotunjită, reprezintă cel mai nordic punct al teritoriului scoţian de uscat, care înaintează în Marea Nordului. Este străjuit de un far înalt de 105 m, construit în 1831.

Duns Scotus, John

(1266, Duns, Lothian, Scoţia – 08.11.1308, Köln, azi Germania)

Filozof şi teolog scolastic scoţian din Evul Mediu. A studiat şi a predat la Oxford, unde s-a alăturat franciscanilor, iar mai târziu a predat la Universitatea din Paris, oraş din care a fost exilat pentru puţin timp, deoarece l-a sprijinit pe papa Bonifaciu VIII în disputa acestuia cu regele Filip IV. În 1307 a devenit profesor de teologie la Köln, probabil pentru a scăpa de acuzaţiile de erezie provocate de faptul că a apărat Imaculata Concepţie, doctrină căreia i se opuneau dominicanii şi autorităţile laice. Cele două opere majore ale sale sunt *Ordinatio* şi *Quaestiones quodlibetales*, ambele rămase neterminate.

Dunstable, John

(cca 1385, Anglia – 24.12.1453, Londra)

Compozitor englez. Viaţa şi cariera sa au rămas aproape complet învăluite în mister. După moarte, i s-au atribuit marile realizări ale tuturor contemporanilor săi englezi, inclusiv ale lui Leonel Power (cca 1380–1445). A lăsat în urma sa cel puţin 50 de compoziţii, toate pentru trei sau patru voci, majoritatea bisericeşti. Piesele sale, prin desăvârşita lor armonie triadică şi frecvenţa mişcării în paralel a vocilor, au reprezentat o inovaţie importantă, care a influenţat compozitori precum G. Dufay şi Gilles Binchois (cca 1400–1460), şi au contribuit la diminuarea austerităţii polifoniei sec. XIV.

Dunstan din Canterbury, Sfântul ~

(924 d.Hr., lângă Glastonbury, Anglia – 19.05.988 d.Hr., Canterbury; sărbătorit pe 19 mai)

Arhiepiscop de Canterbury. A fost principalul consilier al regilor din Wessex, începând cu Edmund I, care l-a numit abate de Glastonbury (cca 943 d.Hr.). În timpul domniei regelui Eadred a fost ministru de stat, preocupat de concilierea teritoriilor daneze ale regatului şi de reformarea bisericii. Dunstan a fost proscris (955 d.Hr.) în timpul domniei regelui Eadwig şi exilat în Flandra; a fost reabilitat de regele Edgar (957 d.Hr.) şi a continuat reformele, restructurând sistemul monastic englez după modelul continental. A devenit arhiepiscop de Canterbury în 959 d.Hr.

duoden

Primul şi cel mai scurt segment (23–28 cm) al intestinului subţire. Se curbează mai întâi în jos, apoi în sus faţă de pilorul stomacal, prin care intră în el chimul. Printr-un canal, din pancreas şi din vezica biliară se elimină în duoden bicarbonat, pentru a neutraliza acidul gastric, enzime pancreatice pentru continuarea digestiei şi săruri biliare pentru anihilarea grăsimilor. Absorbţia nutritivă începe în duodenul inferior, ai cărui pereţi sunt acoperiţi cu mucoasă. Expunerea repetată la acidul gastric poate provoca ulcer digestiv la nivelul duodenului superior, aceasta fiind boala cel mai des întâlnită la nivel duodenal. Comprimarea duodenului inferior între ficat, pancreas şi principalele vase de sânge poate necesita intervenţie chirurgicală.

Duparc, (Marie Eugène) Henri

(21.01.1848, Paris, Franţa – 12.02.1933, Mont-de-Marsan)

Compozitor francez. A urmat studii muzicale cu Cézar Franck, în paralel cu studii de drept. Cariera sa de compozitor a durat aproape 16 ani. A încetat să mai compună la vârsta de 36 de ani, din cauze de ordin psihologic. Extrem de autocritic, a distrus o operă neterminată, precum şi alte lucrări, recunoscând drept creaţia sa de o viaţă doar 13 cântece, printre care *L'Invitation au voyage*, *Phidylé*, *Testament* şi *Extase*. Majoritatea cântecelor, apreciate în toată lumea, au fost iniţial scrise pentru voce şi pian; ulterior, a orchestrat opt dintre acestea.

Dupleix, Joseph-François

(1697, Landrecies, Franţa – 10.11.1763, Paris)

Administrator colonial francez, care a încercat să instaureze un imperiu francez în India. Tatăl său, director al Companiei Franceze a Indiilor de Est, i-a asigurat numirea, în 1720, în consiliul superior din Pondicherry, capitala Indiei franceze; în 1742 a fost numit guvernator-general al Indiei franceze. A luptat contra prezenţei britanice în India în timpul Războiului pentru Succesiunea la Tronul Austriei (1744), apoi a încercat să submineze poziţiile britanice în India de Sud. Stratagemele sale au epuizat resursele financiare ale Franţei, iar în 1754 a fost rechemat în Franţa şi discreditat.

Du Pont Co. *denumire completă* E.I. du Pont de Nemours & Co.

Companie americană manufacturieră. A fost înfiinţată lângă Wilmington, Delaware,

în 1802, de către un imigrant francez, Éleuthère Irénée du Pont de Nemours, fiul eminentului economist Pierre-Samuel du Pont de Nemours (1739–1817). Inițial, compania producea praf de pușcă și alți explozibili. După aproape un secol de parteneriat, a fost încorporată în 1899, apoi a început să-și diversifice linia de producție, în parte prin achiziții de proporții. A produs nitroceluloza în 1915 și cauciucul sintetic în 1931, iar apoi fibrele de nailon, orlon, dacron, kevlar și lycra, precum și filmul mylar, rezina teflon și multe alte materiale sintetice. Compania a fost condusă de familia du Pont până la izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial. În prezent, producția este extrem de diversă, de la aparatură electronică și dispozitive automate la mai multe ramuri ale industriei farmaceutice.

Dupuytren, Guillaume *ulterior* Baron

(05.10.1777, Pierre-Buffière, lângă Limoges, Franța – 08.02.1835, Paris)

Chirurg și patolog francez. A fost primul chirurg care a realizat excizia mandibulei și care a descris cu precizie patologia dislocării congenitale a șoldului. A revizuit clasificarea arsurilor și, printre altele, a inventat instrumente pentru operația cancerului de col uterin și pentru crearea unui anus artificial. Este cunoscut în special pentru procedurile chirurgicale de atenuare a contracturii care îi poartă numele, caz în care fibroza palmei provoacă retracția permanentă a unuia sau a mai multor degete.

Dura-Europus

Cetate antică pe fluviul Eufrat, pe teritoriul actual al Siriei. Inițial oraș babilonian, a fost reconstruit ca o colonie militară în cca 300 î.Hr., în timpul dinastiei Seleucizilor. Anexată de către romani în 165 î.Hr., a devenit fortăreață de hotar. Puțin după 256 î.Hr., a fost invadată și distrusă de dinastia Sassanizilor. Ruinele sale oferă o priveliște extrem de detaliată a vieții de zi cu zi din acea perioadă și furnizează informații despre fuziunea culturilor greacă și semitică.

duramen

Țesut lemnos din centrul trunchiului unui copac. Celulele acestuia conțin de obicei tanin sau alte substanțe care îi dau o culoare neagră și uneori un miros plăcut. Duramenul este tare, putrezește greu și este penetrat mai greu de substanțele care conservă lemnul. Unu sau mai multe straturi de celule vii, funcționale, din alburn se transformă periodic în duramen.

Durance *în Antichitate* Druentia

Râu în SE Franței. Principalul râu care străbate zona Alpilor francezi către Marea Mediterană, avându-și izvoarele în regiunea Montegenèvre. Până la confluența cu râul Ron, mai jos de Avignon, măsoară 304 km lungime. Este locul unor proiecte hidroelectrice importante elaborate după Al Doilea Război Mondial.

Durand, Asher B(rown)

(21.08.1796, Jefferson Village, New Jersey, SUA – 17.09.1886, Jefferson Village)

Pictor, gravor și ilustrator american. Până în 1823 a devenit celebru ca gravor, prin realizarea gravurii după *Declarația de independență* a lui John Trumbull și prin realizarea unor portrete ale personalităților americane ale timpului. S-a dedicat apoi peisagisticii, devenind unul dintre fondatorii Școlii din Hudson și unul dintre primii artiști americani care s-au inspirat direct din natură. A fost unul dintre membrii fondatori ai Academiei Naționale de Design din New York (1826), fiind președintele acesteia între 1845 și 1861.

Durango

Stat în partea central-nordică a Mexicului. Suprafața: 123 181 kmp; 1 448 661 loc. (2000). Centrul administrativ: Durango. Partea de V se află în aria bogată în minereuri numită Sierra Madre Occidental. Partea de E este alcătuită din câmpii semiaride, exploatate pentru creșterea vitelor. Râul Nazas, cel mai mare din stat, curge pe o porțiune de cca 600 km și reprezintă una dintre principalele surse de apă folosite în agricultură. De-a lungul cursului inferior se află zona Laguna, o cooperativă de stat de mari dimensiuni pentru cultivarea bumbacului, pe care orașul Durango o împarte cu statul Coahuila. Explorat pentru prima oară de către europeni în 1562, Durango are o istorie comună cu statul Chihuahua, ca parte importantă a regiunii Nueva Vizcaya; cele două s-au separat în 1823.

Durango
denumire oficială **Victoria de Durango**

Oraș, centrul administrativ al statului Durango, 427 135 loc. (2000), în zona central-nordică a Mexicului. Este situat într-o vale fertilă din Sierra Madre, la 1 889 m deasupra nivelului mării. La N de oraș se află Cerro del Mercado, o colină formată aproape în întregime din minereu de fier, reprezentând unul dintre cele mai bogate zăcăminte din lume. Întemeiat în 1556, Durango a fost capitala politică și religioasă a regiunii Nueva Vizcaya, care, până în

1823, includea Durango și Chihuahua. Orașul a fost mult timp cunoscut ca stațiune balneoclimaterică, iar în prezent este un important centru comercial și minier.

Durant, Will(iam James) *și* Ariel *născută* Ada Kaufman *sau* Ida Kaufman

(05.11.1885, North Adams, Massachusetts, SUA - 07.11.1981, Los Angeles, California; 10.05.1898, Proskurov, Rusia - 25.10.1981, Los Angeles, California)

Scriitori americani. După marele succes al lucrării lui Will intitulată *Povestea filozofiei* (Story of Philosophy, 1926), au fost coautorii celor 11 volume intitulate *Povestea civilizației* (The Story of Civilization, 1935–1975) și *Rousseau și revoluția* (Rousseau and Revolution, 1967, Premiul Pulitzer). Deși implicată în scrierea fiecărui volum, Ariel nu a fost inclusă pe lista coautorilor decât pe al șaptelea loc.

Durant, William C(rapo)

(08.12.1861, Boston, Massachusetts, SUA - 18.03.1947, New York, New York)

Industriaș american, fondatorul General Motors Corp. A înființat o companie de trăsuri în 1886. După ce s-a alăturat companiei Buick Motor Car Co. (fondată de David Buick în 1902), în 1903–1904, în scurt timp compania a renăscut. În 1908 a cooptat mai mulți fabricanți de automobile, pentru înființarea General Motors Co. A pierdut controlul companiei doi ani mai târziu. Împreună cu Louis Chevrolet (1878–1941), a fondat Chevrolet Motor Co., care a preluat controlul asupra General Motors în 1915. A condus extinderea companiei până la încheierea mandatului său de președinte, în 1920.

Durante, Jimmy *născut* James Francis

(10.02.1893, New York, New York, SUA - 29.01.1980, Santa Monica, California)

Comic american. La vârsta de 16 ani, cânta deja la pian în cluburi de noapte din cartierul Bowery, New York. Până la începutul anilor 1920, Durante, Lou Clayton și Eddie Jackson formau o echipă și țineau capul de afiș în vodeviluri și cluburi de noapte. Au apărut pe Broadway în spectacolul *Show Girl* al lui Florenz Ziegfeld (1929). Durante a debutat în cinematografie în *Nopți la han* (Roadhouse Nights, 1930), iar în următorii 30 de ani a însuflețit multe filme și musicaluri cu vocea sa gravă, cu grimasele lui și cu o bufonerie tandră. Și-a atras porecla de Schnozzola, din cauza nasului său mare, și a rămas celebru pentru replica de încheiere a tuturor spectacolelor sale: „Noapte bună, doamnă Calabash, oriunde v-ați afla!"

Duras, Marguerite *născută* Marguerite Donnadieu

(04.04.1914, Gia Dinh, Cochinchina, Indochina - 03.03.1996, Paris, Franța)

Romancieră, dramaturg, regizoare de film și scenaristă franceză. Indochina a fost cadrul primului său roman de succes, *Stăvilar la Pacific* (Un barrage contre le Pacifique, 1950). Stilul său a devenit treptat tot mai minimalist și mai abstract, fiind uneori asociată cu mișcarea *nouveau-roman* (*în franceză*, noul roman). Probabil cel mai cunoscut roman al său este *Amantul* (L'Amant, 1984, Premiul Goncourt, 1992), parțial autobiografic, care istorisește povestea de dragoste dintre o adolescentă franceză și un bărbat chinez mai în vârstă. Ulterior, a revizuit această lucrare și a intitulat-o *Amantul din China de Nord* (L'Amant de la Chine du Nord, 1991) A fost apreciată și datorită scenariilor sale pentru *Hiroshima, dragostea mea* (Hiroshima mon amour, 1959) și adaptării pentru ecran a piesei sale *Cântec despre India* (India Song, 1975).

durată de viață

Perioadă de timp dintre naștere și moarte. Variază de la o singură zi, cât durează viața unei efemeride, până la mii de ani, cât trăiesc anumiți arbori. Limita pare a depinde de ereditate, însă la oameni, factori precum maladii, dezastre naturale, războaie, dietă și anumite obiceiuri, precum fumatul, reduc durata vieții. Durata maximă de viață este teoretică și fără mare relevanță; mai importantă este durata medie de viață, pe care companiile de asigurări și funcționarii o analizează și o introduc în statistici. Părinții longevivi tind să dea naștere la urmași longevivi. O dietă foarte săracă în calorii pare să prelungească viața. Rata redusă de mortalitate infantilă, împreună cu îmbunătățirea igienei și a alimentației specifice explică creșterea duratei de viață de la cca 35 de ani, după începutul sec. XIX, la cca 70 de ani în majoritatea țărilor industrializate. Cel mai în vârstă om înregistrat vreodată oficial a murit la vârsta de 125 de ani.

Durban

Oraș, 2 117 650 loc. (1996) în zona metropolitană, principalul port la mare în Africa de Sud. Situat în golful Natal, la Oceanul Indian, a fost centru de comerț cu Europa începând cu 1824, fiind numit Port Natal de către negustori. Aceștia au primit pământ de la regele zulu Shaka și apoi au construit Vechiul Fort (astăzi muzeu). Durban a fost fondat în 1835 pe locul orașului Port Natal. Pe la 1840, burii

și-au disputat cu britanicii controlul asupra orașului. Unul dintre principalele porturi comerciale ale lumii, este totodată centrul comercial al industriei zahărului din Africa de Sud. Turismul este și el important și este avatantajat de vecinătatea rezervațiilor naturale sau de vânat și de plaje.

Dürer, Albrecht

(21.05.1471, Orașul liber imperial Nürnberg, azi Germania – 06.04.1528, Nürnberg)

Pictor și gravor considerat cel mai mare artist renascentist german. Printre lucrările sale se numără retabluri și lucrări religioase, numeroase portrete și autoportrete și gravuri în aramă. Xilogravurile, printre care seria *Apocalipsa* (Apocalypsis cum figuris, 1498), păstrează un farmec gotic mai pronunțat decât restul lucrărilor sale.

Educația și începutul carierei

Dürer a fost al doilea fiu al bijutierului Albrecht Dürer cel Bătrân, care părăsise Ungaria pentru a se stabili la Nürnberg în 1455, și al Barbarei Holper, care se născuse acolo. Dürer și-a început ucenicia ca desenator în atelierul tatălui său. Talentul precoce este demonstrat de un remarcabil autoportret realizat în 1484, când avea doar 13 ani (Albertina, Viena), și de *Madona cu îngerii muzicii* (Madonna mit zwei Engeln), realizată în 1485, o lucrare de artă desăvârșită în stilul gotic târziu. În 1486, tatăl lui Dürer i-a obținut un loc de ucenic la pictorul și xilogravorul Michael Wohlgemuth, al cărui portret a fost pictat de Dürer în 1516. După trei ani de ucenicie în atelierul lui Wohlgemuth, a început o perioadă de călătorii. În 1490, Dürer a terminat prima pictură recunoscută, un portret al tatălui său (Uffizi, Florența), care prevestea stilul familiar caracteristic al maestrului la maturitate.

Anii de călătorie ai lui Dürer l-au dus probabil pe tânărul artist în Țările de Jos, Alsacia și la Basel, în Elveția, unde a terminat prima xilogravură care-i poate fi atribuită cu certitudine, o imagine a *Sfântului Ieronim vindecând leul* (St. Büβender Hieronymus) (Kunstmuseum, Basel). În 1493 sau 1494, Dürer a mers la Strasbourg pentru o scurtă perioadă de timp, apoi s-a întors la Basel pentru a realiza mai multe ilustrații de carte. O capodoperă de la începutul acestei perioade este *Autoportret cu spin*, pictat pe pergament în 1493 (Selbstbildnis mit Eryngium, Luvru, Paris).

Prima călătorie în Italia

La sfârșitul lui mai 1494, Dürer s-a întors la Nürnberg, unde s-a căsătorit cu Agnes Frey, fiica unui negustor. Se pare că Dürer a făcut prima sa călătorie în Italia în toamna lui 1494 și a rămas acolo până în primăvara lui 1495. În timpul acestei călătorii a pictat peisaje îndrăznețe în acuarelă, cu subiecte din Alpi și sudul Tirolului, acestea fiind printre cele mai frumoase creații ale sale. Înfățișând peisaje alese inteligent pentru valoarea lor compozițională, acestea sunt pictate cu tușe largi, pe alocuri schițate cu aproximație, cu o armonizare uimitoare a detaliilor. Dürer folosea, în general, culori neamestecate, reci și sumbre, care, în ciuda faptului că artistul nu putea reda foarte bine contrastul între lumină și întuneric, sugerează totuși profunzime și atmosferă.

Excursia în Italia a avut un efect puternic asupra lui Dürer; ecourile directe și indirecte ale artei italiene sunt vizibile în majoritatea desenelor, picturilor și ilustrațiilor sale din deceniul care a urmat. În timp ce se afla la Veneția, dar, probabil, și înainte să meargă în Italia, Dürer a văzut gravurile maeștrilor din Italia centrală. A fost influențat mai ales de florentinul Antonio Pollaiuolo și de studiile sale sinuoase, energice ale liniilor corpului uman în mișcare, dar și de venețianul Andrea Mantegna, un artist preocupat foarte mult de teme clasice, cu o articulare lineară precisă a chipului uman.

Picturile laice, alegorice ale lui Dürer din această perioadă reprezintă, de obicei, adaptări ale unor modele italiene sau creații total independente, care reflectă spiritul liber al noii epoci a Renașterii. Dürer a adaptat imaginea lui Hercule din *Răpirea Deianirei* a lui Pollaiuolo pentru pictura *Hercule și păsările stimfalide* (Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg). O pictură pur mitologică în tradiția Renașterii, *Hercule* este excepțională între lucrările lui Dürer. Panoul central din Altarul din Dresda, pe care Dürer l-a pictat către 1498, este asemănător ca stil cu *Hercule* și trădează influența lui Mantegna. În majoritatea adaptărilor libere ale lui Dürer se observă influența suplimentară a unui pictor mai liric și mai bătrân, Giovanni Bellini, pe care Dürer îl cunoscuse în Veneția.

Cea mai frapantă pictură care dovedește cât era Dürer de atras de spiritul renascentist este un autoportret pictat în 1498 (Selbstbildnis mit Land schaft, Prado, Madrid). Aici, Dürer a încercat să transmită, prin reprezentarea propriei persoane, idealul aristocratic al Renașterii. Îi plăcea felul în care arăta ca tânăr frumos, îmbrăcat la modă, care înfruntă viața plin de încredere. În locul fundalului convențional,

neutru și monocrom, înfățișează un interior cu o fereastră deschisă pe dreapta. Prin fereastră se pot vedea un peisaj miniatural, cu munți, și o mare îndepărtată, un detaliu care reprezintă o reminiscență a picturilor venețiene și florentine contemporane lui. Accentul pe propria imagine din interior distinge universul lui de perspectiva vastă a scenei îndepărtate, alt univers de care artistul se simte legat.

Influențele italiene s-au impus mai puțin în ilustrațiile lui Dürer decât în desenele și picturile lui. Elemente puternice din goticul târziu domină xilogravurile vizionare ale seriei *Apocalipsa (Apocalipsa Sfântului Ioan)*, publicată în 1498. Xilogravurile din această serie transmit o expresie accentuată, emoție profundă și compoziții încărcate, uneori supraîncărcate. Aceeași tradiție influențează primele xilogravuri ale lui Dürer, seria *Patimilor*, care datează tot din 1498. Cu toate acestea, faptul că Dürer adopta o concepție mai modernă, inspirată de clasicism și umanism, dovedește orientarea sa italiană. Gravurile *Samson și leul* (cca 1497) și *Hercule învingându-l pe Cacus* și multe desene din seria de gravuri *Viața Fecioarei Maria* (cca 1500–1510) au un parfum italian distinct. Multe dintre gravurile în aramă ale lui Dürer sunt realizate după același model italian. Printre ele se numără *Fortuna* (cca 1496), *Patru vrăjitoare* (1497), *Monstrul marin* (cca 1498), *Adam și Eva* (1504) și *Marele cal* (1505). Ilustrațiile lui Dürer au influențat arta Renașterii italiene, cea care îl inspirase inițial. Însă stilul său de pictură a continuat să oscileze între gotic și Renaștere italiană până către 1500. Apoi, căutarea lui a găsit, în sfârșit, o direcție clară. Părea să știe exact ce vrea în puternicele portrete-bust ale lui Oswolt Krel (Alte Pinakothek, München), în portretele celor trei membri ale familiei aristocrate Tucher din Nürnberg – toate datate 1499 – și în *Portret de tânăr* din 1500 (Alte Pinakothek, München). În 1500, Dürer a pictat alt autoportret (Alte Pinakothek, München), în care ne apare într-o postură flatantă, asemănător lui Hristos.

În timpul acestei perioade în care stilul lui Dürer se consolida, elementele italiene ale artei sale au devenit mai puternice în urma contactului său cu Jacopo de' Barbari, un minor pictor și ilustrator din Veneția, care căuta, la rândul său, o soluție geometrică pentru redarea proporțiilor umane; probabil influența lui l-a determinat pe Dürer să înceapă, pe la 1500, să se lupte cu problema proporțiilor umane în stil renascentist autentic. Inițial, rezultatul cel mai concentrat al eforturilor sale a fost marea gravură *Adam și Eva* (1504), în care urmărea să aducă misterul frumuseții umane la o formă ideală proporționată intelectual. Arta lui Dürer devenea din toate punctele de vedere puternic clasică. Una dintre cele mai semnificative creații clasice este pictura *Altarul celor trei regi* (1504), realizată cu ajutorul elevilor săi. Deși această compoziție, cu cele cinci picturi separate ale sale, are caracter italienizant, intelectul și imaginația lui Dürer treceau dincolo de dependența directă de arta italiană. Din maturitatea stilului său provin realizarea îndrăzneață, naturală și relaxată a panoului central, *Adorarea magilor* (Uffizi), și realismul ingenios și neconvențional din panourile laterale, dintre care unul înfățișează *Toboșarul și cimpoierul*, iar celălalt pe *Iov și soția lui* (Wallraf-Richartz-Museum, Koln).

Autoportret în haină de blană, pictură în ulei pe lemn de Albrecht Dürer, 1500; Alte Pinakothek, München

ALTE PINAKOTHEK, MÜNCHEN; FOTO BLAUEL/GNAMM–ARTOTHEK

A doua călătorie în Italia

În toamna lui 1505, Dürer a făcut o a doua călătorie în Italia, unde a rămas până în iarna lui 1507. Din nou, și-a petrecut cea mai mare parte a timpului la Veneția. Dintre artiștii venețieni, Dürer îl admira acum cel mai mult pe Giovanni Bellini, maestrul cel mai important al picturii venețiene renascentiste timpurii, care, în lucrările sale târzii, a desăvârșit trecerea către Renașterea deplină. Imaginile lui Dürer înfățișând femei și bărbați din timpul perioadei venețiene reflectă tipul de portret agreabil și blând preferat de Bellini. Una dintre cele mai impresionante picturi mici ale lui Dürer din această perioadă, o compoziție comprimată la jumătate numită *Tânărul Iisus și doctorii* din 1506, revine la adaptarea liberă a lui Bellini după *Prezentarea la templu* (Presentazione al Tempio) a lui Mantegna. Lucrarea lui Dürer reprezintă o dovadă de virtuozitate artistică în care se remarcă măiestria și atenția la detalii. În pictură, în inscripția de pe bucata de hârtie care iese din cartea pe care o ține în mână bătrânul din fundal este scris *Opus quinque dierum* („munca celor cinci zile"). Astfel, Dürer a realizat probabil această etalare minuțioasă de măiestrie, care a necesitat desene detaliate, în doar cinci zile. Un merit artistic chiar

mai mare decât această lucrare executată rapid îl au portretele-bust de bărbați și femei realizate între 1505 și 1507, care par executate în întregime în stilul lui Bellini. În aceste imagini se remarcă flexibilitatea subiectului, combinată cu căldura și însuflețirea expresiei și cu tehnica artistică originală pe care și-o formase Dürer – nivel pe care rareori îl mai atinge.

În 1506, la Veneția, Dürer a terminat un altar important, *Sărbătoarea cununelor de trandafiri* (Rosenkranz-fest) pentru capela funerară a germanilor din biserica Sf. Bartolomeu. Mai târziu în același an, Dürer a făcut o vizită scurtă la Bologna, apoi a revenit la Veneția pentru încă trei luni. Faptul că Dürer considera Italia patria sa artistică și personală este dezvăluit de cuvintele, citate frecvent, din ultima sa scrisoare din Veneția (octombrie 1506), adresată lui Willibald Pirkheimer, prietenul său umanist de-o viață, anticipând întoarcerea iminentă în Germania: „Oh, ce rece îmi va fi departe de soare; aici sunt un gentleman, iar acasă, un parazit".

După a doua excursie în Italia

În februarie 1507, Dürer era înapoi la Nürnberg, unde, doi ani mai târziu, a cumpărat o casă impresionantă (care încă există și a fost transformată în muzeu). Este evident că impresiile artistice dobândite în timpul excursiilor în Italia au continuat să-l influențeze pe Dürer, care a folosit principiile clasice în crearea unor compoziții foarte originale. Printre picturile realizate în perioada de după a doua întoarcere din Italia se numără *Martiriul celor zece mii* (Marter der zehntausend Christen, 1508) și *Adorația Sfintei Treimi* (Anbetung der heiligen Dreifaltigkeit, 1511), ambele cu scene aglomerate. Desenele din această perioadă amintesc de Mantegna și trădează efortul lui Dürer de a obține perfecțiunea clasică a formei prin liniile ferme ale drapajului modelat cu grijă, dar și cu simplitate. O simplitate și grandoare și mai mare caracterizează dipticul *Adam și Eva* (1507, Prado), în care cele două figuri stau în posturi clasice relaxate pe fundal întunecat, aproape gol.

Între 1507 și 1513, Dürer a terminat seria de gravuri în aramă a *Patimilor*, iar între 1509 și 1511 a realizat xilogravurile pentru *Micile Patimi* (Die Kleine Passion). Ambele lucrări sunt caracterizate de tendința către spațiu și seninătate. Între 1513 și 1514, a creat cea mai importantă gravură în aramă: *Cavalerul, moartea și diavolul* (Ritter, Tod und Teufel) și *Sfântul Ieronim în studioul său* (Der Leilige Hieronymus im Gehäus) și *Melancolia I*, toate de aproximativ aceeași dimensiune, 24,5 pe 19,1 cm. Literatura cuprinzătoare, complexă și, de obicei, contradictorie despre aceste trei gravuri se concentrează asupra detaliilor enigmatice, aluzive și iconografice. Cu toate că această teorie a fost contestată de multe ori, probabil trebuie acceptat faptul că gravurile au fost concepute pentru a fi interpretate împreună. Însă există o părere comună conform căreia Dürer, în aceste trei gravuri, dorea să ridice intensitatea artistică la cel mai înalt nivel, ceea ce a și reușit. Forma finită și profunzimea compoziției și a atmosferei se contopesc pentru a forma un întreg de o perfecțiune clasică. Din aceeași perioadă datează portretul cel mai expresiv realizat de Dürer, acela al mamei sale.

În serviciul lui Maximilian I

Pe când se afla în Nürnberg în 1512, sfântul împărat roman Maximilian I l-a înscris pe Dürer în serviciul său, iar acesta a continuat să lucreze pentru împărat până în 1519. A colaborat cu mulți dintre cei mai mari artiști germani din acea perioadă la un set de desene pentru cartea de rugăciuni a împăratului. De asemenea, a terminat gravuri în fier (între 1515 și 1518) care îi dovedesc măiestria în lucrul cu acest material și cât de liberă îi era imaginația. În contrast cu aceste improvizații plăcute se află xilogravurile monumentale, încărcate cu panegirice, realizate pentru Maximilian. În aceste xilogravuri uimitoare, ornamentate, Dürer a trebuit să-și adapteze imaginația creatoare la mentalitatea clientului său, care pentru el era străin.

Alături de lucrările pentru care a primit comenzi oficiale – o pictură intitulată *Lucreția* (1518; Alte Pinakothek) și două portrete ale împăratului (cca 1519) –, în timpul acestei perioade Dürer a realizat și lucrări mai neceremonioase, încântătoare. De asemenea, a călătorit. În toamna lui 1517 a locuit în Bamberg. În vara lui 1518 a mers la Augsburg unde l-a întâlnit pe Martin Luther, care în urmă cu un an publicase cele 95 de Teze prin care denunța vânzarea indulgențelor papale. Dürer a devenit ulterior un adept devotat al lui Luther. Dürer obținuse deja reputație internațională ca artist în 1515, când a făcut schimb de lucrări cu ilustrul pictor renascentist Rafael.

Ultima călătorie în Țările de Jos

În iulie 1520, Dürer a plecat împreună cu soția într-o călătorie în Țările de Jos. La Aachen, pe 23 octombrie, la încoronarea împăratului Carol V, succesorul lui

Maximilian I (care murise în 1519), Dürer s-a întâlnit și i-a prezentat câteva gravuri misticului Matthias Grünewald, cel mai important artist german din acea vreme, după Dürer. Dürer s-a întors la Antwerp prin Nijmegen și Köln, unde a rămas până în vara lui 1521. Menținuse relații strânse cu liderii școlii flamande de pictură. În decembrie 1520, Dürer a vizitat Zeeland, iar în aprilie 1521 a călătorit în Bruges și Ghent, unde a văzut lucrările maeștrilor flamanzi din secolul XV, Jan și Hubert van Eyck, Rogier van der Weyden și Hugo van der Goes și lucrarea *Madona* a lui Michelangelo. Caietul de schițe al lui Dürer din timpul călătoriei în Țările de Jos conține desene foarte detaliate și realiste. Unele picturi realizate în timpul călătoriei sau cam în acea perioadă par înrudite spiritual cu școala olandeză – de exemplu, portretul Annei Selbdritt (Muzeul Metropolitan de Artă, New York), un bust al Sfântului Ieronim (1521; Museu Nacional de Arte Antiga, Lisabona) și un mic portret al lui Bernhard von Resten, anterior Bernard van Orley (Gemäldegalerie, Dresda).

Ultimele lucrări

În iulie, călătorii s-au întors la Nürnberg, dar sănătatea lui Dürer începuse să se înrăutățească. Și-a dedicat ultimii ani scrierilor și ilustrațiilor teoretice și științifice, însă multe dintre portretele sale foarte cunoscute și unele xilogravuri și gravuri de portrete importante datează din această perioadă. Una dintre cele mai importante picturi ale lui Dürer, *Cei patru apostoli* (Sf. Ioan, Sf. Petru, Sf. Pavel și Sf. Marcu), a fost realizată în 1526. Această lucrare marchează finalul și reprezintă punctul desăvârșirii carierei sale de pictor. Plăcerea propriei măiestrii nu mai înăbușea idealul unui spațiu simplu, dar foarte expresiv.

Dürer a murit în 1528 și a fost îngropat în curtea bisericii Johanniskirchhof din Nürnberg. Faptul că este unul dintre cei mai influenți artiști ai țării lui este dovedit de numărul impresionant de elevi și imitatori pe care i-a avut. Chiar și artiștii olandezi și italieni imitau uneori ilustrațiile lui Dürer. Gradul în care Dürer a fost respectat la nivel internațional este vizibil în mărturia literară a artistului florentin Giorgio Vasari (1511–1574), în a cărui lucrare *Viața celor mai eminenți artiști, pictori și sculptori italieni* (Vita de' più eccellenti pittori, scultori e architettori italiani) este subliniată, repetat, importanța lui Albrecht Dürer, „cu adevărat un mare pictor și creator al celor mai frumoase gravuri în aramă". După modelul celor mai importanți artiști italieni, Dürer se simțea probabil un „artist-prinț", iar autoportretele sale înfățișează, fără urmă de îndoială, un om conștient de geniul său.

durere

Suferință fizică asociată cu o afecțiune a organismului (de ex. boli sau răni) și însoțită de stări neplăcute mentale sau emoționale. Durerea, în varianta ei cea mai simplă, este o formă de avertizare care participă la protejarea organismului, determinându-l să evite stimulii nocivi (precum înțepăturile). Într-o formă complexă, ca în cazul unei afecțiuni cronice însoțite de depresie sau anxietate, durerea poate fi dificil de localizat și de tratat. Receptorii de durere aflați în piele și în alte țesuturi sunt terminații nervoase care reacționează la stimuli mecanici, termici și chimici. Impulsurile provocate de durere sunt preluate de măduvă și transmise creierului. Percepția durerii variază de la o persoană la alta și este influențată de experiențele anterioare, atitudinile culturale (inclusiv stereotipurile legate de rezistența diferită a celor două sexe) și structura genetică. Tratamentele standard sunt medicația, odihna și sprijinul emoțional. Cele mai eficiente calmante sunt opiul și morfina, urmate de analgezice nonopioide, care nu dau dependență, precum și de administrarea de aspirină și ibuprofen.

durere de cap

Durere în partea superioară a capului. Durerile de cap cauzate de consumul nervos, cele mai frecvente, sunt dureri ușoare sau moderate în zona tâmplelor. Ele sunt consecința contracțiilor musculare prelungite ale feței și gâtului, determinate mai ales de oboseală, stres și supărare. Se tratează cu aspirină, acetaminophen sau alte antidolorifice. Durerile zilnice, cronice se manifestă la fel, dar survin mai frecvent. De obicei, au o cauză psihologică și se tratează cu antidepresive. Ele pot fi generate și de abuzul de tranchilizante. Migrenele și durerile de cap localizate sunt dureri de cap vasculare. Pot fi cauzate și de dilatarea arterelor de la baza creierului, de febră, de mahmureală sau de o criză de hipertensiune. Durerea de cap poate fi un simptom al meningitei, al atacului hemoragic cerebral sau al unei tumori.

Durfee, William Franklin

(1833, New Bedford, Massachusetts, SUA – 1899, /?/)

Inginer și inventator american. Și-a deschis propria firmă după ce a absolvit Universitatea Harvard. Ales în corpul

legislativ de stat în 1861, a introdus prima propunere de înarmare a recruților de culoare din istoria țării. În 1864, la Wyandotte, Michigan, a supravegheat prima producție de oțel prin procedeul Bessemer din America; din acest oțel au fost realizate primele șine de cale ferată americane, în 1865. A înființat primul laborator de analiză a produselor din oțel din Statele Unite. A realizat ulterior o serie de inovații în domeniul rafinării cuprului.

Durga

În hinduism, una dintre formele zeiței Devi sau Shakti (*vezi* Shakti) și soție a lui Shiva. S-a născut într-un corp deja matur, creată din flăcările care au ieșit din gurile lui Brahma, Vishnu, Shiva și ale altor zei, întruchipând întreaga lor energie *(shakti)*. Acești zei au creat-o pentru a-l ucide pe taurul-demon Mahisasura, pe care ei nu reușeau să-l răpună. În general, este reprezentată călare pe un leu sau pe un tigru, purtând câte o armă în fiecare dintre multele ei brațe. *Vezi și* Durga-puja.

Durga, miniatură rajasthani aparținând școlii Mewar, mijlocul sec. XVII; colecție privată

PRAMOD CHANDRA

Durga-puja

Festival hindus care se desfășoară anual în NE Indiei în lunile septembrie-octombrie, în onoarea zeiței Durga. Se realizează imagini ale zeiței, care sunt venerate timp de nouă zile, fiind apoi scufundate în apă. Ceremoniile includ procesiuni spectaculoase, precum și multe festivități publice și private.

Durham

Comitat, 498 470 loc. (2001), în NE Angliei. Este situat pe coasta Mării Nordului; reședința comitatului este orașul Durham. Partea nordică a comitatului este brăzdată de albiile râurilor Wear și Tees; câmpiile Tees se prelungesc spre S. În timpul cuceririi romane, regiunea a fost avanpost militar în apropierea Zidului lui Hadrian. Ulterior, a fost încorporată în regatul saxon Northumbria. Nu a fost un centru economic important până în sec. XIX, când, datorită exploatării zăcămintelor de cărbuni de aici, acum epuizate, a devenit un punct-cheie al dezvoltării industriale din Marea Britanie. Zona este în prezent un centru de industrie ușoară.

Durham *în saxonă* Dunholme

Oraș, 87 725 loc. (2001) în zona metropolitană. Reședință a comitatului Durham, este situat în N Angliei, pe o peninsulă lângă râul Wear. Această așezare defensivă, fortificată de către William Cuceritorul împotriva scoțienilor, a devenit reședința prinților-episcopi de Durham din Evul Mediu. Cetatea medievală Durham era loc de pelerinaj, adăpostind în catedrala sa (începută în 1093) moaștele Sf. Cuthbert. Episcopii de Durham au contribuit la dezvoltarea orașului ca un centru de învățământ. Aici se află Muzeul Gulbenkian de artă orientală și arheologie, aparținând Universității Durham.

Durham

Rasă de vite robuste, cu coarne scurte, obținută la sfârșitul sec. XVII prin încrucișarea raselor de vite din zona Durham, în Anglia. Culoarea acestor animale poate fi complet roșcată sau roșcată cu pete albe. Este răspândită în multe părți ale lumii și apreciată pentru producția deosebită de lapte și de carne.

Durham, John George Lambton, Primul conte de Durham

(12.04.1792, Londra, Anglia – 28.07.1840, Cowes, insula Wight)

Administrator colonial britanic în Canada. A fost membru al Camerei Comunelor britanice (1813–1828) și membru al cabinetului contelui Grey (1830–1833). În 1838 a fost numit guvernator general în Canada. A numit un nou consiliu executiv pentru a ajunge la un compromis cu canadienii francezi din Canada Inferioară (viitorul Quebéc). Criticat în Anglia pentru această acțiune, a demisionat. A prezentat apoi Raportul Durham, care susținea unirea Canadei Inferioare cu cea Superioară și extinderea dreptului la autoguvernare, pentru a menține loialitatea canadiană față de Marea Britanie.

durian

Arbore (*Durio zibethinus*) din familia bombax (*Bombacaceae*), cultivat în Indonezia, Filipine, Malaysia și S Thailandei. Arborele are frunze conice, ascuțite și flori galbene-verzui, asemănătoare cu ale ulmului. Fructul sferic este protejat de o coajă dură și țepoasă și conține cinci compartimente ovale. Fiecare dintre acestea adăpostește pulpa comestibilă, de culoarea smântânii, în care se află de la una la cinci semințe de mărimea unei castane, care se prăjesc în vederea consumului. Când se coc, fructele sunt căutate de multe animale. Deși are o aromă slabă și dulceagă, fructul miroase urât, înțepător. Rareori se exportă.

Duris

(începutul sec. V î.Hr.)

Pictor grec de vaze ornamentale. A fost celebru pentru realizarea ceramicii cu figuri roșii, care făceau dovada măiestriei și a compoziției sale ritmice. Decorațiunile vazelor abordau o varietate de teme, printre care și legenda lânii de aur. Semnătura sa a fost identificată pe cca 40 de vaze. I s-au atribuit peste 200 de astfel de lucrări, printre care o cupă ce îl înfățișează pe Eos îmbrățișându-l pe Memnon, fiul său mort.

duritate

Rezistență a unui mineral la zgâriere; aceasta se determină cu ajutorul unei scale standard de zece minerale, cunoscută ca scala Mohs a durității. Duritatea este o proprietate importantă în identificarea mineralelor. În general, există o legătură între duritate și compoziția chimică (prin structura cristalină); astfel, cele mai multe minerale care conțin apă, halogeni, carbonați, sulfați și fosfați sunt relativ moi; majoritatea sulfurilor sunt relativ moi (cu două excepții, marcasitul și pirita), iar majoritatea oxizilor anhidri și a silicaților sunt tari. *Vezi și* călire.

Durkheim, Émile

(apr. 1858, Épinal, Franța – 15.11.1917, Paris)

Specialist francez în domeniul științelor sociale, care a contribuit la dezvoltarea unei metodologii de combinare a cercetării empirice cu teoria sociologică, socotit de mulți întemeietorul școlii franceze de sociologie. Durkheim a fost influențat de Auguste Comte, iar reflecțiile sale sociologice, care nu s-au îndepărtat niciodată de la filozofia morală în spiritul căreia s-a format, au fost exprimate pentru prima oară în *Diviziunea muncii în societate* (De la Division du travail social, 1893) și în *Sinuciderea* (Le Suicide, 1897). În opinia sa, structurile etice și sociale au fost puse în pericol de tehnologie și de mecanizare. Diviziunea muncii a dus la alienarea muncitorilor, iar prosperitatea crescândă a sec. XIX a generat lăcomie și patimi, care au amenințat echilibrul societății. Durkheim a atras atenția asupra anomiei (sau incoerența socială) și a studiat sinuciderea ca pe o decizie de a renunța la viață. După Afacerea Dreyfus, educația și religia au devenit, în opinia sa, mijloacele cele mai eficiente de reformare a umanității și de creare a unor noi instituții sociale. Lucrarea intitulată *Formele elementare ale vieții religioase* (Les Formes élémentaires de la vie religieuse, 1915) reprezintă un studiu antropologic al originilor și funcțiilor religiei, pe care Durkheim o considera expresia conștientului colectiv al unei societăți și generatoare de solidaritate socială. Este și autorul unor lucrări semnificative despre metoda sociologică. A predat la universitățile din Bordeaux (1887–1902) și Paris (1902–1917). *Vezi și* Marcel Mauss.

Durocher, Leo (Ernest)

(27.07.1905, West Springfield, Massachusetts, SUA – 07.10.1991, Palm Springs, California)

Jucător de baseball și manager sportiv american. A jucat pentru diferite echipe între 1928 și 1938, remarcându-se prin agerimea cu care stopa mingea (shortstop). A devenit cunoscut ca un manager certăreț și recalcitrant al echipei Brooklyn Dodgers (1939–1946, 1948). A fost suspendat din funcția de manager sportiv pentru întregul sezon în 1947 pentru „comportament în detrimentul baseballului". A fost managerul echipei New York Giants din 1948 până în 1955, funcție la care a renunțat pentru a deveni comentator. A revenit apoi în lumea baseballului ca antrenor al echipei Los Angeles Dodgers, iar mai târziu ca manager sportiv pentru Chicago Cubs (1966–1972) și Houston Astros (1972–1973).

Durrell, Lawrence (George)

(27.02.1912, Jullundur, India – 07.11.1990, Sommières, Franța)

Scriitor britanic de origine indiană. Și-a petrecut cea mai mare parte a vieții în țările mediteraneene, de cele mai multe ori datorită funcțiilor sale diplomatice. Este celebru în special pentru tetralogia *Cvartetul din Alexandria* (The Alexandria Quartet), alcătuită din romanele *Justine* (1957), *Balthazar* (1958), *Mountolive* (1958) și *Clea* (1960), care explorează viețile erotice ale unui grup de personaje exotice din Alexandria, Egipt. Poeziile *Orașe* (Cities), *Câmpii și oameni* (Plains and People, 1946) și romanele inspirate din întâmplări locale

Celula lui Prospero (Prospero's Cell, 1945), *Reflecții despre o Venus a mării* (Reflections on a Marine Venus, 1953) și *Lămâi amare* (Bitter Lemons, 1957), care descriu insulele grecești, sunt considerate cele mai bune lucrări ale sale.

Dürrenmatt, Friedrich

(05.01.1921, Konolfingen, lângă Berna, Elveția - 14.12.1990, Neuchâtel)

Dramaturg elvețian. Piesele sale, ce trădează influența lui Bertolt Brecht și a teatrului absurdului, au fost esențiale pentru renașterea teatrului german după 1945. În primele sale piese, *Așa cum stă scris* (Es steht geschrieben, 1947), *Căsătoria domnului Mississippi* (Die Ehe des Herrn Mississippi, 1952) și *Un înger sosește în Babilon* (Ein Engel kommt nach Babylon, 1953), și-a luat libertatea de a trata într-o manieră comică fapte istorice, pentru a prezenta parabole ale vieții moderne. Piesa intitulată *Vizita bătrânei doamne* (Der Besuch der alten Dame, 1956) și drama medievală modernă *Fizicienii* (Die Physiker, 1962) i-au adus prestigiul internațional. După 1970 a scris adaptări, romane polițiste, piese pentru radio și eseuri. Lucrările sale au fost traduse în peste 50 de limbi.

Duryea, Charles E(dgar) *și* J(ames) Frank

(15.12.1861, Canton, Illinois, SUA – 28.09.1938, Philadelphia, Pennsylvania; 08.10.1869, Washburn, Illinois, SUA – 15.02.1967, Saybrook, Connecticut)

Constructori de automobile americani. Inițial, Charles a lucrat ca mecanic de biciclete. După ce a văzut un motor pe benzină la un târg din statul Ohio, a conceput un automobil alimentat cu benzină, iar în 1893, el și fratele său Frank au construit primul automobil american, pe care l-au condus cu succes pe străzile din Springfield, Massachusetts. În 1895, la Chicago, Frank a condus un model îmbunătățit și a câștigat prima cursă de mașini din istoria Statelor Unite. În 1896, compania lor a produs primele automobile comerciale americane; au fost vândute 13 mașini, după care compania a dat faliment, iar cei doi frați au continuat separat. Ambii și-au continuat aventura în producția de automobile. Mai târziu, Frank a conceput limuzina Stevens-Duryea, produsă în anii 1920.

Duse, Eleonora

(03.10.1858, lângă Vigevano, Lombardia, Imperiul Austriac – 21.04.1924, Pittsburgh, Pennsylvania, SUA)

Actriță italiană. Născută într-o familie de actori ambulanți, a apărut pe scenă încă de la vârsta de patru ani. A jucat în câteva piese franțuzești de mare succes începând din 1878, iar după 1885 a efectuat turnee cu propria trupă în Europa și în Statele Unite. S-a îndrăgostit de Gabriele d'Annunzio în anii 1890 și a jucat în câteva piese scrise de acesta pentru ea, cum ar fi *Francesca da Rimini*. Spre deosebire de contemporana ei Sarah Bernhardt, nu a încercat să-și evidențieze personalitatea, ci s-a contopit cu personajele sale. Cea mai fluentă și mai expresivă actriță a timpului său, s-a remarcat în special prin rolurile din piesele lui Henrik Ibsen. A încetat să joace în 1909, dar s-a întors pe scenă în 1921. A murit în timpul unui turneu în Statele Unite.

Eleonora Duse

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Dussek, Jan Ladislav

(12.02.1760, Cáslav, Boemia – 20.03.1812, St. Germain-en-Laye, Franța)

Compozitor și pianist de origine cehă. Ca pianist, a avut turnee de mare succes în Europa; a studiat cu C.P.E. Bach. S-a alăturat firmei de distribuție muzicală din Londra a tatălui său (1792–1799), dar a fugit din Anglia pentru a scăpa de creditori. A lucrat pentru doi aristocrați, iar ultimii ani ai vieții și i-a petrecut în casa lui Charles-Maurice de Talleyrand. Figură de tranziție între clasicism și romantism, a scris cca 60 de sonate pentru vioară, 15 concerte pentru pian, precum și 30 de sonate pentru pian, despre care se presupune că l-au influențat pe Ludwig van Beethoven.

Düsseldorf

Oraș, 570 765 loc. (2002); în zona metropolitană 1 315 736 loc., centrul administrativ al landului Rin-Westfalia de Nord, în V Germaniei. Situat pe fluviul Rin, este centrul administrativ și cultural al zonei industriale Rin-Ruhr. Atestat documentar în 1288 de către contele de Berg, a intrat sub administrația palatinatului Neuberg în 1609. Deși a avut mult de suferit în Războiul de Treizeci de Ani și în Războiul pentru Succesiunea la Tronul Spaniei, s-a revigorat ulterior. A fost concesionat Prusiei în 1815 și s-a dezvoltat rapid, odată cu înființarea industriilor fierului și oțelului în anii 1870. Fiind grav afectat în Al Doilea Război Mondial, clădirile sale vechi au fost

renovate și s-au construit altele noi. Este orașul primului zgârie-nori din Germania, Wilhelm-Marx-Haus, ridicat în 1924, și locul nașterii lui Heinrich Heine.

Dușanbe *anterior (1929)* **Diușambe** *(1929–1961) și* **Stalinabad**

Oraș, capitala Tadjikistanului, 513 000 loc. (1998). Este situat pe râul Dușanbe, în SV țării. A fost construit în perioada sovietică pe locul a trei foste așezări, dintre care cea mai mare, Diușambe, a făcut parte din hanatul Buhara; a fost grav afectat în timpul luptelor contra sovieticilor din 1920. După ce, în 1924, a devenit capitala noului stat autonom numit RSS Tadjikă, a cunoscut o dezvoltare industrială și demografică rapidă. Este un important nod al rețelei de transporturi și unul dintre cele mai mari centre de producție industrială ale republicii.

Duvalier, François *cunoscut ca* **Papa Doc**
(14.04.1907, Port-au-Prince, Haiti – 21.04.1971, Port-au-Prince)

Președinte al statului Haiti (1957–1971). În 1934 a primit titlul de doctor în medicină, iar în 1946 a fost numit director general al Direcției de Sănătate Publică, în timpul mandatului președintelui Dumarsais Estimé. A deținut și alte funcții guvernamentale până la înlăturarea lui Estimé de către Paul Magloire, care a devenit președinte. Duvalier a condus mișcarea de opoziție contra lui Magloire și a devenit președinte după demisia acestuia, în 1956. A redus efectivele armatei și a organizat trupele numite Tontons Macoutes (Oamenii groazei), trupe private care i-au terorizat și asasinat pe presupușii opozanți ai regimului său. S-a folosit și de cultura voodoo cu scopul de a intimida opoziția. Promovând cultul propriei persoane ca încarnare semidivină a națiunii, s-a autoproclamat președinte pe viață în 1964. Corupția și despotismul practicat de guvernul său au dus la izolarea internațională a statului Haiti, cel mai sărac stat al emisferei. Fiul său, Jean-Claude (n. 1951, supranumit Baby Doc), i-a succedat la putere după moartea sa. Conducător slab, dominat de mama sa și apoi de soție, Baby Doc a inițiat reforme nesemnificative; frământările sociale crescânde l-au forțat să fugă în exil în Franța, în 1986.

Dvaravati

Regat antic din SE Asiei (între sec. VI și XIII). Primul regat mon, înființat pe teritoriul Thailandei de astăzi, a avut contacte comerciale și culturale cu India, care au influențat sculptura, scrierea, legislația și formele de guvernământ ale perioadei mon. Cucerit pe rând de către birmanezi, khmeri și thailandezi, regatul mon Dvaravati a transmis influența culturii indiene cuceritorilor săi.

DVD
/digital video disc/digital versatile disc/

Tip de disc optic reprezentând noua generație de tehnologie pe compact-disc (CD). La fel ca unitatea de tip CD, o unitate DVD utilizează un laser de mică putere pentru a citi informații digitale (binare) codate pe disc sub forma unor șanțuri minuscule. Deoarece utilizează un format digital, un DVD poate stoca orice tip de informații, inclusiv filme, muzică, text și imagini grafice. DVD-urile sunt disponibile în versiunile cu una sau două fețe, cu unul sau două niveluri de informații pe fiecare față. Versiunea cu două fețe și cu două niveluri poate stoca o cantitate de informații de cca 30 de ori mai mare decât un CD de tip standard. DVD-urile sunt realizate în format ROM (*în engleză*, read-only memory, memorie exclusiv pentru citire), precum și în formate ce pot fi șterse (DVD-E) sau pe care se pot efectua înregistrări (DVD-R). Deși dispozitivele de redare a DVD-urilor în general pot citi CD-uri, dispozitivele de redare a CD-urilor nu pot citi DVD-uri. Se preconizează că CD-urile vor fi înlocuite de către DVD-uri, în special în cazul stațiilor multimedia.

Dvina de Nord *în rusă* **Severnaia Dvina**

Fluviu în N Rusiei. Format din confluența râurilor Suhona și Iug, este unul dintre cele mai mari și mai importante cursuri de apă din zona nord-europeană a Rusiei. Curge către NV pe o distanță de 744 km și se varsă în golful Dvina de la Marea Albă, mai jos de orașul Arhanghelsk. Fiind navigabil în cea mai mare parte, a fost folosit în trecut de către vânători și coloniști, iar la confluențele importante au fost ridicate mănăstiri și orașe. Își păstrează încă importanța economică și se leagă de Canalul Volga–Marea Baltică prin râul Suhona.

Dvina de Vest *în rusă* **Zapadnaia Dvina** *în letonă* **Daugava**

Fluviu în partea central-nordică a Europei. Izvorăște din dealurile Valdai și curge spre S pe o distanță de 1 020 km, formând un arc în Rusia și Belarus, iar apoi spre NV, traversând Letonia. Se varsă în golful Riga de la Marea Baltică. Deoarece în porțiunile din amonte transferul la fluviile Nipru, Volga și Neva se realizează ușor, a constituit o parte din importanta rută comercială

dinspre regiunea baltică spre Bizanț și spre E lumii arabe. Construirea barajelor în sec. XX, precum și existența a numeroase vâltori au limitat navigația pe acest fluviu.

Dvorák, Antonín (Leopold)

(08.09.1841, Nelahozeves, Boemia, Imperiul Austriac – 01.05.1904, Praga)

Compozitor de origine cehă din Boemia. Fiu al unei hangițe și al unui măcelar; i s-a permis să urmeze Școala de orgă de la Praga în 1857. A cântat la violă în orchestra unui teatru, adesea sub bagheta lui Bedrich Smetana, apoi și-a găsit o slujbă care îi lăsa mult timp pentru a compune. Johannes Brahms a contribuit la publicarea lucrărilor lui, iar până în 1880 a devenit celebru în toată Europa. A vizitat Anglia de zece ori și a fost directorul Conservatorului Național din New York între 1892 și 1895, experiență ce s-a materializat în simfonia intitulată *Din lumea nouă* (1893), cea mai cunoscută lucrare a sa, inspirată de muzica negrilor americani, printre altele. Muzica sa, bazată adesea pe ritmuri populare, este considerată expresia naționalismului ceh. Personalitate prolifică, a rămas cunoscut în special pentru lucrările de orchestră și pentru muzica de cameră. Printre compozițiile sale se numără nouă simfonii, concerte pentru pian, vioară și violoncel, două serenade, câteva poeme de atmosferă, 14 cvartete pentru instrumente cu coarde, două cvartete pentru pian și două cvintete pentru pian. Numeroasele sale lucrări pentru pian includ *Dansurile slavone* (1878, 1886), piesă scrisă pentru patru mâini. Din muzica religioasă, amintim un *Stabat Mater* (1877), un *Recviem* (1890) și un *Te Deum* (1892). Dintre cele 13 lucrări de operă ale sale, doar *Rusalka* (1900) se mai interpretează pe scenele lumii.

Dylan, Bob
născut Robert Allen Zimmerman

(n. 24.05.1941, Duluth, Minnesota, SUA)

Compozitor și interpret american. A crescut în Hibbing, Minnesota. Și-a luat numele poetului Dylan Thomas și a călătorit de-a lungul Statelor Unite în încercarea de a-l imita pe W. Guthrie. A început să cânte ca profesionist în cafenelele din Greenwich Village, iar la începutul anilor 1960 a început să-și lanseze albumele, făcându-se remarcat și admirat atât de critici, cât și de admiratorii muzicii folk. Cântecele sale *Blowin' in the Wind* și *The Times They Are A-Changin'* au devenit adevărate imnuri ale mișcării pentru drepturi civile, iar *Mr. Tambourine Man* a fost interpretat ca o apologie a drogurilor halucinogene. În 1965, a adoptat instrumentele electrice și ritmurile rock-and-roll, realizând astfel o schimbare majoră a stilului său. Albumele de referință *Highway 61 Revisited* (1965) și *Blonde on Blonde* (1966) l-au consacrat ca figură marcantă a muzicii rock, iar versurile sale, marcate parțial de mișcarea beat, au influențat ulterior complexitatea poetică a muzicii pop. După un accident de motocicletă, în 1966, și-a schimbat semnificativ stilul și a lansat câteva albume (cum ar fi *Nashville Skyline*, 1969) care au surprins publicul prin tonul lor reflexiv, în surdină, și prin prezența elementelor de muzică country. Printre numeroasele sale albume ulterioare se numără *Blood on the Tracks* (1975) și *Time out of Mind* (1997), precum și *Love and Theft*. Este probabil cel mai admirat și mai influent compozitor american al timpului său.

Dyson, Freeman (John)

(n. 15.12.1923, Crowthorne, Berkshire, Marea Britanie)

Fizician și pedagog american de origine engleză. După ce și-a terminat studiile la Universitatea Cambridge, a predat în special la Institutul Princeton pentru Studii Avansate (din 1953). A efectuat cercetări vaste în domeniul teoriei cuantelor, dar este cunoscut mai ales pentru speculațiile pe tema colonizării umane a sistemului solar și a spațiilor din afara acestuia, precum și pentru cercetările privind modalități posibile de căutare a vieții extraterestre inteligente. Printre cărțile destinate unui public larg se numără *Răscolind prin Univers* (Disturbing the Universe, 1979), *Arme și speranță* (Weapons and Hope, 1984) și *Originea vieții* (Origins of Life, 1985).

Dzerjinski, Feliks (Edmundovici)

(11.09.1877, Dzerjinovo, lângă Minsk, Imperiul Rus – 20.07.1926, Moscova, URSS)

Lider bolșevic rus, conducător al primei organizații sovietice de poliție secretă. Fiul unui nobil polonez, a fost de mai multe ori arestat pentru activități revoluționare începând cu 1897. După Revoluția Rusă din 1917, a condus serviciul de informații CEKA, primul serviciu de securitate în Rusia sovietică. A creat primele lagăre de concentrare din Rusia și a dobândit reputația de comunist fanatic și neîndurător. În 1924, i s-a încredințat controlul Consiliului Economic Suprem.

E. coli *denumire completă* Escherichia coli

Specie de bacterie care se instalează în stomac și intestine. Se poate transmite prin apă, lapte, alimente sau muște și alte insecte. Mutațiile produse de *E. coli* pot crea tulpini care provoacă diaree prin eliberarea de toxine, invadarea intestinului sau fixarea la nivelul peretului intestinal. Tratamentul constă, în mare parte, în rehidratare, deși anumite medicamente sunt eficiente în unele cazuri. În general, boala trece de la sine și nu există consecințe pe termen lung. Cu toate acestea, o tulpină periculoasă provoacă diaree cu sânge, blocaj renal, iar în situații extreme chiar și moartea. Prepararea corespunzătoare a cărnii, spălarea produselor și pasteurizarea previn infectarea din surse alimentare contaminate.

Ea

În religia mesopotamiană, zeul apei. Forma o triadă de zeități, împreună cu Anu și Bel. Inițial, era o divinitate locală a orașului Eridu, devenind apoi stăpânul apelor proaspete de sub pământ, zeul purificării rituale și patronul vrăjitoriei și al incantațiilor. În mitologia akkadiană, este considerat tatăl lui Marduk. Corespondentul său la sumerieni era Enki. Forma sa, jumătate pește, jumătate țap, a inspirat denumirea constelației zodiacale a Capricornului.

EADS /European Aeronautic Defence and Space Co./

(Compania Europeană Aerospațială și de Apărare)

Companie aeronautică europeană, una dintre cele mai mari din lume. A fost înființată în 2000 prin fuzionarea Companiei Aerospațiale Matra din Franța, a Companiei Aerospațiale Daimler-Chrysler (DASA) din Germania și a Construcciones Aeronáutica S.A. (CASA) din Spania. Deține 80% din acțiunile consorțiului Airbus S.A. și se ocupă cu asamblarea finală a aeronavelor Airbus. Este acționarul majoritar al societății trinaționale Astrium (fondată în 2000), ale cărei servicii în Franța, Germania și Marea Britanie acoperă un larg domeniu de ordin spațial, de la baze terestre și sisteme de lansare a navetelor spațiale până la sateliți și infrastructuri orbitale. O ramură a acesteia, Eurocopter, produce elicoptere militare și civile. Deține și acțiuni la Arianespace, care distribuie serviciile comerciale ale rachetelor de lansare Ariane, ale consorțiului Eurofighter pentru perfecționarea unui avion de luptă multispecializat și ale societății franceze aeronautice Dassault.

Eakins, Thomas

(25.07.1844, Philadelphia, Pennsylvania, SUA – 25.07.1916, Philadelphia)

Pictor american. După terminarea studiilor la École des Beaux-Arts din Paris (1866–1870), și-a petrecut cea mai mare parte a vieții în Philadelphia natală. Și-a perfecționat tehnica de lucru după model la Academia de Arte Frumoase Pennsylvania, studiind anatomia la un colegiu medical. *Clinica Gross* (The Gross Clinic, 1875), care înfățișează o intervenție chirurgicală, a fost considerat un tablou prea realist pentru contemporani, însă în prezent este văzut drept capodopera sa. În 1876 a început să predea la Academia Pennsylvania, dar a fost obligat să demisioneze în 1886, deoarece lucrase cu modele nud în clase mixte. Pe lângă numeroasele portrete, a pictat scene de sporturi nautice și de exterior, reflectând fascinația sa pentru corpul uman în mișcare. Interesul pentru mișcare i-a îndreptat atenția către fotografia secvențială a lui Eadweard Muybridge, începând să realizeze fotografii și sculpturi în paralel cu pictura.

A fost probabil cel mai reprezentantiv pictor american al sec. XIX, lucrările sale fiind sursă de inspirație pentru curentul realist al sec. XX în pictura americană.

Eames, Charles *și* Ray

(17.06.1907, St. Louis, Missouri, SUA – 21.08.1978, St. Louis;
15.12.1912, Sacramento, California, SUA – 21.08.1988, Los Angeles, California)

Designeri americani. Charles a urmat studii de arhitectură, iar Ray (născută Ray Kaiser) a studiat pictura cu Hans Hofmann. În 1941, după căsătorie, s-au stabilit în California, unde au creat decoruri pentru filme și au cercetat modalitățile de folosire a plăcilor aglomerate de lemn pentru fabricarea mobilei. În 1946 au expus lucrări de design de mobilier la Muzeul de Artă Modernă din New York. Rezultatul a fost producția de masă, realizată de Herman Miller Furniture Co., a scaunelor din lemn stratificat în matrițe. Mobila lor a devenit repede cunoscută pentru frumusețea, confortul și eleganța sa. După 1955, au realizat filme educative, cum ar fi *Puterile lui Zece* (Powers of Ten, 1969). Au lucrat în calitate de consultanți de design pentru corporații americane importante, printre care și IBM.

Earhart, Amelia (Mary)

(24.07.1897, Atchinson, Kansas, SUA – 02.07.1937, lângă insula Howland, Oceanul Pacific)

Aviatoare americană, prima femeie care a traversat singură, în zbor, Oceanul Atlantic. A lucrat ca soră medicală în cadrul armatei, în Canada, în timpul Primului Război Mondial, iar apoi ca asistentă socială în Boston. În 1928, a devenit prima femeie care a traversat Atlanticul cu avionul, în calitate de pasager. În 1932 a repetat acest zbor singură, devenind prima femeie și a doua persoană din lume care a realizat această performanță. În 1935 a devenit prima persoană care a zburat singură din Hawaii până în California. În 1937 a pornit împreună cu un navigator, Fred Noonan, în jurul lumii; acoperiseră mai mult de două treimi din distanță, când avionul lor a dispărut fără urmă în zona centrală a Oceanului Pacific. Și astăzi se mai fac speculații despre soarta ei.

Early, Jubal A(nderson)

(03.11.1816, Franklin County, Virginia, SUA – 02.03.1894, Lynchburg, Virginia)

Conducător militar american și confederat. A absolvit Academia militară West Point și a luptat în al doilea dintre războaiele seminole, precum și în Războiul mexican. S-a opus secesiunii, dar și-a sprijinit statul natal, Virginia, când acesta s-a alăturat Confederației. A luptat în Bătălia de la Bull Run și în Virginia. În 1864 a condus trupele confederate către Shenandoah Valley și a amenințat Washington DC, dar a fost învins de forțele unioniste conduse de Philip Sheridan. Trecut în rezervă, a plecat în Mexic și apoi în Canada, dar s-a întors în Virginia în 1869.

Earnhardt, (Ralph) Dale

(29.04.1951, Kannapolis, Carolina de Nord, SUA – 18.02.2001, Daytona, Florida)

Pilot de curse american. A câștigat Cupa Winston acordată de Asociația Națională a Curselor de Automobile în 1979. A mai câștigat apoi încă de șase ori Cupa Winston (1986–1987, 1990–1991, 1993–1994), egalând recordul de carieră al lui Richard Petty. Și-a câștigat o reputație de pilot agresiv, devenind cunoscut ca „Teroristul". A murit în urma leziunilor suferite într-un accident în ultimul tur al cursei Daytona 500 din 2001.

Earp, Wyatt (Berry Stapp)

(19.03.1848, Monmouth, Illinois, SUA – 13.01.1929, Los Angeles, California)

Pionier al Vestului american. A lucrat în anii 1870 ca ofițer de poliție în Wichita și Dodge City, unde s-a împrietenit cu pistolarii Doc Holliday și Bat Masterson. Apoi a lucrat ca paznic pentru firma Wells, Fargo & Company. În 1881 era stabilit deja la Tombstone, Arizona, unde își câștiga existența din jocuri de noroc și lucrând ca paznic de local. Fratele său, Virgil, a devenit șerif, iar ceilalți frați (James, Morgan și Warren) au cumpărat bunuri imobiliare și diferite afaceri. O dispută cu clanul Clanton a dus la un schimb de focuri la O.K. Corral, în care trei membri ai clanului Clanton au fost uciși. În 1882, Morgan a fost ucis, iar Wyatt, Warren și câțiva prieteni au ucis doi suspecți pentru a se răzbuna. Acuzat de crimă, Wyatt a fugit în Colorado, iar apoi s-a stabilit în California. Cartea lui Stuart Lake, *Wyatt Earp, șerif la frontieră* (Wyatt Earp, Frontier Marshal, 1931), scrisă în colaborare cu Earp, îl descrie ca pe un apărător neînfricat al legii.

East, Edward Murray

(04.10.1879, Du Quoin, Illinois, SUA – 09.11.1938, Boston, Massachusetts)

Fitogenetician, agronom și chimist american. A absolvit liceul la vârsta de 15 ani și apoi, în 1904, a obținut masteratul în știință. A cercetat modul de stabilire și controlare a conținutului de proteine și

grăsimi din porumb, ambele influențând semnificativ valoarea acestuia în alimentația animalelor. Cercetările sale și ale lui George Harrison Shull în acest domeniu au contribuit la crearea porumbului hibrid. Producerea comercială a porumbului hibrid de sământă a devenit ulterior posibilă datorită eforturilor unuia dintre studenții săi, Donald F. Jones (1890-1963). Cercetările lui East au înlesnit studiile în domeniul geneticii populaționale.

East River

Canal navigabil datorită mareei, care leagă golful New York de estuarul Long Island din orașul New York. Separă cartierele Manhattan și Bronx de Brooklyn și Queens. Are o lungime de cca 26 km și o lățime de 200–1 200 m. Se unește cu fluviul Hudson prin râul Harlem și canalul Spuyten Duyvil la capătul nordic al insulei Manhattan. Pe East River se află și insulele Roosevelt (fostă Welfare), Wards, Randalls și Rikers. Are numeroase porturi.

East St. Louis, Revolta rasială din ~

Izbucnire de violență în East St. Louis, Illinois, SUA, în iulie 1917, provocată de angajarea unor negri într-o fabrică ce deținea contracte guvernamentale. A fost cel mai grav dintre cele câteva atacuri din timpul Primului Război Mondial îndreptate împotriva americanilor de culoare angajați în industria de război. În jur de 6 000 de negri au fost alungați din casele lor, iar 40 de negri și opt albi au fost uciși.

East York

Oraș, 115 185 loc. (2001), în SE provinciei Ontario, Canada. Împreună cu orașele North York, Toronto, Scarborough, York și Etobicoke, formează conurbația Toronto Metropolitan. Conceput ca un complex industrial și rezidențial, a fost înființat în 1967 prin unificarea fostei municipalități East York (creată în 1924) și a fostului oraș Leaside (înființat în 1819).

Easter Airlines Inc. /Liniile Aeriene de Est/

Fostă companie aeriană americană, activă în special în E Statelor Unite. Înființată în 1928 sub denumirea de Compania Aviatică Pitcairn, a fost constituită în 1938, avându-l ca președinte pe Eddie Rickenbacker. A înflorit pe parcursul a câteva decenii, efectuând ulterior și zboruri către Caraibe și America de Sud. Pierderile financiare însemnate de la mijlocul anilor 1980 au dus la vânzarea companiei Corporației Aeriene a Statului Texas, în 1986, și la lichidarea ei, în 1991.

Eastman, George

(12.07.1854, Waterville, New York, SUA – 14.03.1932, Rochester, New York)

Inventator și fabricant american. În 1880 a perfecționat procesul de realizare a plăcuțelor fotografice uscate. În 1889 a introdus pelicula transparentă, iar în 1892 și-a reorganizat compania din Rochester (New York) sub numele de Eastman Kodak Co. Introducerea primului aparat de fotografiat Kodak (cuvânt inventat, care a devenit marcă înregistrată) a contribuit la promovarea pe scară largă a fotografiei de amatori. Până în 1927, Eastman Kodak deținea, practic, monopolul în industria fotografiei americane și s-a menținut de atunci ca una dintre cele mai mari companii americane din acest domeniu. Valoroasa moștenire lăsată de Eastman Universității din Rochester a fost răsplătită prin conferirea numelui Eastman școlii de muzică locale.

Eastman Kodak Co.

Importantă firmă americană, producătoare de peliculă fotografică, aparate de fotografiat, materiale fotografice și alte produse de redare a imaginii. Compania a fost înființată în 1901, ca o continuare a unei afaceri începute în 1880 de George Eastman. Printre inovațiile acestuia se numără perfecționarea unui proces de realizare a plăcilor fotografice uscate, rola de film (1884) și aparatul de fotografiat Kodak (1888) – primul aparat de fotografiat suficient de simplu și ușor de manevrat pentru a atrage interesul unui mare număr de fotografi amatori. Dintre realizările ulterioare ale companiei se pot aminti primul echipament de filmare pentru amatori, filmul color Kodachrome pentru diapozitive, ușor de folosit, aparatele de fotografiat Instamatic cu cartușe și aparatele de fotografiat automate Disc. Sediul companiei se află în Rochester, New York. *Vezi și* Polaroid Corp.

Eastwood, Clint(on)

(n. 31.05.1930, San Francisco, California, SUA)

Actor de film și regizor american. S-a remarcat în rolul din serialul de televiziune *Biciul* (Rawhide, 1959–1966), înainte ca rolurile din cele trei „spaghetti westernuri" (1964–1966) regizate de Sergio Leone să-l transforme într-un star internațional. Revenit în Statele Unite, a avut un imens succes cu filmul *Harry ticălosul* (Dirty Harry, 1971), prima serie de filme de acțiune în care a interpretat eroi laconici și periculoși.

A fost atât actor, cât și regizor în filme precum *Un cântec la cerere* (Play Misty for Me, 1971), *Călărețul palid* (Pale Rider, 1985), *Necruțătorul* (Unforgiven, 1992, Premiul Oscar), *O lume perfectă* (A Perfect World, 1993), *Podurile din Madison County* (The Bridges of Madison County, 1995) și *O fată de milioane* (Million Dollar Baby, 2004, Premiul Oscar). Pasiunea sa pentru jazz l-a determinat să regizeze și să producă *Pasăre* (Bird), despre Charlie Parker. Stilul său minimalist în interpretare și în regie au fost din ce în ce mai apreciate de critică, adăugându-se îndelungatului său succes de casă.

Eaton, Cyrus S(tephen)

(27.12.1883, Pugwash, Nova Scotia, Canada – 09.05.1979, Cleveland, Ohio, SUA)

Industriaș și filantrop american de origine canadiană. A intrat în afaceri în 1907, a construit câteva centrale electrice în V Canadei, iar apoi și-a extins activitatea cu alte utilități, operațiuni bancare și oțel în Statele Unite. În 1930 a unit câteva companii de oțel, formând Republic Steel, a treia companie de oțel ca mărime din Statele Unite. Și-a pierdut cea mai mare parte a averii în Marea Depresiune, pentru ca apoi să o refacă. Susținător activ al dezarmării nucleare și al îmbunătățirii relațiilor dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică, a contribuit la inițierea Conferințelor de la Pugwash, în 1957.

Ebadi, Shinin

(n. 1947, Hamadan, Iran)

Avocată, scriitoare și profesoară iraniană. După dobândirea diplomei de studii în drept la Universitatea Teheran (1969), a devenit una dintre primele femei judecător din Iran, dar a fost obligată să demisioneze după revoluția din 1979 și instalarea republicii islamice. A continuat să practice avocatura și să predea la Universitatea din Teheran, devenind renumită pentru eforturile depuse în promovarea democrației și a drepturilor omului, mai ales cele ale femeii și copilului, în Iran. În 2000 a fost închisă pentru scurt timp, după ce reușise să facă publice dovezi care implicau funcționari guvernamentali în uciderea studenților (în 1999). Declarată vinovată de tulburarea ordinii publice, a fost condamnată la închisoare, i s-a ridicat dreptul de practică juridică timp de cinci ani și a primit o amendă, deși condamnarea a fost suspendată ulterior. În 2003, Ebadi a primit Premiul Nobel pentru pace, devenind prima femeie musulmană și primul iranian căruia i s-a decernat un astfel de premiu.

Ebbinghaus, Hermann

(24.01.1850, Barmen, Prusia Renană – 26.02.1909, Halle, Germania)

Psiholog german. Pionier al metodelor experimentale privind învățarea și memoria, a demonstrat că memoria se bazează pe asociații. Cunoscuta sa „curbă a uitării" leagă uitarea de trecerea timpului. Principalele sale lucrări sunt *Memoria* (Über das Gedächtnis, 1885) și *Principii de psihologie* (Grundzüge der Psychologie, 1902).

Ebert, Friedrich

(04.02.1871, Heidelberg, Germania – 28.02.1925, Berlin)

Om politic german. Inițial ucenic șelar și sindicalist, a devenit președinte al Partidului Social Democrat German în 1913. Sub conducerea sa, mișcarea social-democrată a câștigat o influență crescândă în sfera politică națională germană. După izbucnirea revoluției, în 1918, a format un guvern socialist de coaliție. A contribuit la redactarea Constituției de la Weimar, iar în 1919 a fost ales primul președinte al Republicii de la Weimar. Confruntându-se cu diverse amenințări la adresa noului guvern și sprijinit de Freikorps, a declanșat un război civil împotriva socialiștilor și comuniștilor și a suprimat puciul Kapp. Autoritatea sa a scăzut în 1923, din cauza crizei provocate de ocuparea bazinului Ruhr, a retragerii partidului său din coaliția guvernamentală și a „puciului de la berărie", atribuit lui Adolf Hitler.

Ebla *în prezent* Tell Mardik

Oraș-stat antic din NV Siriei. Situat la S de Alep, a dominat N Siriei, Libanul și părți din N Mesopotamiei în perioada de apogeu a puterii sale (cca 2600–2240 î.Hr.) și a întreținut legături comerciale cu state îndepărtate, precum Egipt, Iran și Sumer. Arhivele orașului, datând din mileniul III î.Hr., au fost descoperite relativ intacte în timpul săpăturilor arheologice din 1975; ele reprezintă o sursă bogată de informații despre vechiul mod de viață din regiune.

Ebola

Virus ce provoacă apariția unei febre hemoragice grave, adesea fatale. Au fost semnalate cazuri la primate și la om. Simptomele inițiale constau în febră, puternice dureri musculare și de cap, pierderea poftei de mâncare. În câteva zile apar cheaguri de sânge și hemoragie profundă necontrolabilă, urmate de greață, vomă și diaree. Moartea survine într-un interval de la 8 până la 17 zile; rata cazurilor mortale este 50–90%. Nu se cunoaște nici un tratament.

Denumirea provine de la râul Ebola din N statului Congo (Zair), unde a apărut pentru prima oară, în 1976. Virusul are forma unor filamente lungi, uneori ramificate sau împletite. Virusul conține o moleculă de ARN. Nu este cunoscut modul în care atacă celulele. Se poate transmite prin contact cu fluidele corpului; condițiile de viață neigienice și lipsa medicamentelor adecvate sunt factori care au contribuit la răspândirea bolii.

ebraică, limba ~

Limbă semitică, limba sacră a iudaismului, dar și limbă modernă. Ca și aramaica, cu care se înrudește, ebraica are o istorie atestată documentar de aproape 3 000 de ani. Primul stadiu pe deplin atestat este ebraica biblică: primele părți (ebraica biblică standard) datează dinainte de 500 î.Hr. și includ anumite fragmente de poeme chiar mai vechi; documentele ulterioare (ebraica biblică târzie) au fost redactate între 500 și 200 î.Hr. Ebraica postbiblică, numită și rabinică sau mișnaică, este caracterizată de o perioadă târzie, după cca 200 d.Hr., în care aramaica a devenit limba cotidiană a evreilor din Orientul Mijlociu. Sec. VI–VII d.Hr. marchează tranziția spre ebraica medievală. Renașterea ebraicii ca limbă este strâns legată de mișcarea Haskala din sec. XVIII și de sionismul din sec. XX. Ebraica israeliană contemporană este vorbită de cca cinci milioane de oameni din Israel și din alte țări. Pronunția reprezintă în ansamblu o nivelare a diferențelor dintre tradițiile așkenaze și cele sefarde (*vezi* așkenazi, sefarzi).

Ebru *în Antichitate* Iberus

Fluviu în NE Spaniei. Izvorăște în Munții Cantabrici și curge spre SE, către Marea Mediterană, între Barcelona și Valencia. Este al doilea fluviu ca lungime din Peninsula Iberică (910 km) și are cel mai mare debit dintre râurile Spaniei, bazinul său de drenaj fiind cel mai mare din Spania. Ebru este navigabil doar în amonte de delta sa, pe o distanță de 25 km.

Eça de Queirós, José Maria de *sau* José Maria de Eça de Queiroz

(25.11.1845, Póvoa do Varzim, Portugalia - 16.08.1900, Paris, Franța)

Romancier portughez. Fiu nelegitim al unui magistrat, a început o carieră în drept, dar s-a reorientat către scris. Apoi a fost numit în câteva posturi diplomatice. A fost asociat cu generația anilor 1870, formată din intelectuali angajați în reforma socială și artistică. Romanele sale au introdus naturalismul și realismul în literatura portugheză de ficțiune. Între lucrările sale se numără *Păcatul părintelui Amaro* (O crime de padre Amaro, 1876), *Vărul Bazilio* (O prumo Basilio, 1878) și capodopera *Familia Maia* (Os Maias, 1888), o satiră care analizează consecințele decadenței din societatea portugheză. Este considerat cel mai mare romancier al țării sale.

Ecaterina I *în rusă* Ekaterina Alekseievna *născută* Marta Skovronska

(15.04.1684 - 17.05.1727, Sankt Petersburg, Rusia)

A doua soție a lui Petru I și țarină a Rusiei (1725–1727). Țărancă de origine baltică, a devenit amanta lui Petru în 1702. În 1703, după nașterea primului lor copil, a fost primită în Biserica Ortodoxă Rusă și recreștinată. S-a căsătorit cu Petru în 1712, iar în 1724 a fost încoronată împărăteasă-consoartă. După moartea lui Petru (1725), a fost împărăteasă a Rusiei timp de doi ani.

Ecaterina II *în rusă* Ekaterina Alekseievna *născută* Sophie Friederike Auguste, prințesă von Anhalt-Zerbst *cunoscută ca* Ecaterina cea Mare *în rusă* Ekaterina Velikaia

(21.04/02.05 stil nou 1729, Stettin, Prusia, azi Szczecin, Polonia - 6.11/17.11.1796, Țarskoie Selo, azi Pușkin, lângă Sankt Petersburg, Rusia)

Împărăteasă a Rusiei (țarină), de origine germană (1762–1796), care și-a integrat țara în viața politică și culturală a Europei, direcție inaugurată de Petru cel Mare. Împreună cu miniștrii ei a reorganizat administrația și legile Imperiului Rus și a întins stăpânirea rusească, anexând Crimeea și mare parte din Polonia.

Descendența și începuturile

Sophie Friederike Auguste von Anhalt-Zerbst era fiica unui obscur prinț german, Christian August von Anhalt-Zerbst, dar prin mamă se înrudea cu ducii de Holstein. La 14 ani a fost pețită pentru a deveni soția lui Karl Ulrich, duce de Holstein-Gottorp, nepot al lui Petru cel Mare și moștenitor al tronului Rusiei, devenit astfel marele duce Petru. În 1744, Ecaterina a sosit în Rusia, primind titlul de marea ducesă Ecaterina Alekseievna, și s-a căsătorit cu vărul ei mai tânăr în anul următor. Mariajul a fost un eșec; următorii 18 ani au fost plini de înșelăciuni și umilințe pentru ea.

La acea vreme, Rusia era condusă de fiica lui Petru cel Mare, țarina Elisabeta, a cărei domnie de 20 de ani stabilizase foarte

bine monarhia. Ahtiată după plăceri și lux și dorindu-și foarte mult să ofere curții ruse strălucirea uneia europene, Elisabeta i-a pregătit drumul Ecaterinei.

Totuși, Ecaterina nu ar fi devenit împărăteasă dacă soțul ei ar fi fost un om obișnuit. Era extrem de nevrotic, răzvrătit, încăpățânat, impotent, aproape alcoolic și, cel mai grav, un adorator fanatic al lui Frederic II al Prusiei, dușmanul Elisabetei. Spre deosebire de el, Ecaterina avea o minte limpede și era ambițioasă. Inteligența ei, caracterul flexibil și dragostea pentru Rusia au ajutat-o foarte mult.

A fost umilită, plictisită și era privită cu suspiciune când se afla la curte, dar și-a găsit consolarea în lectură, pregătindu-se pentru viitorul ei rol de suverană. Deși nu era o femeie prea frumoasă, Ecaterina era înzestrată cu mult farmec, avea o inteligență vie și o energie extraordinară. Numai în timpul vieții soțului ei a avut cel puțin trei amanți; dacă ar fi să se dea crezare aluziilor sale, nici unul dintre copiii ei, nici măcar moștenitorul oficial Pavel, nu l-a avut ca tată pe soțul ei. Adevărata ei pasiune, în schimb, era ambiția; cum Petru era incapabil să domnească, Ecaterina a început foarte repede să ia în calcul posibilitatea eliminării lui, pentru a guverna chiar ea Rusia.

Împărăteasa Elisabeta a murit pe 25 decembrie 1761 (5 ianuarie 1762, stil nou), pe când Rusia, aliată cu Austria și Franța, participa la Războiul de Șapte Ani împotriva Prusiei. La puțin timp după moartea Elisabetei, Petru, devenit împărat, a pus capăt implicării Rusiei în război și a încheiat o alianță cu Frederic II al Prusiei. El nu a încercat să-și ascundă ura față de Rusia și dragostea față de Germania natală; compromițându-se prin acțiunile sale nesăbuite, se pregătea să scape și de soția sa. Ecaterina a trebuit doar să-i dea lovitura de grație: avea sprijinul armatei – mai ales regimentele din Sankt Petersburg, unde era încartiruit Grigori Orlov, amantul ei –, al curții și al opiniei publice din ambele capitale (Moscova și Sankt Petersburg). A fost sprijinită și de aristocrații „iluminați", deoarece era cunoscută pentru opiniile sale liberale și admirată ca una dintre cele mai cultivate persoane din Rusia. Pe 28 iunie (9 iulie stil nou) 1762 a condus regimentele care se raliaseră cauzei sale în Sankt Petersburg și s-a proclamat împărăteasă autocrată în catedrala Kazan. Petru III a abdicat și a fost asasinat opt zile mai târziu. Deși probabil Ecaterina nu a comandat uciderea lui Petru, aceasta a fost făptuită de susținătorii ei, iar opinia publică a considerat-o vinovată. În septembrie 1762 a fost încoronată cu o mare ceremonie la Moscova, vechea capitală a țarilor, începându-și domnia de 34 de ani, ca împărăteasă a Rusiei, cu titlul Ecaterina II.

Primii ani de domnie

În ciuda slăbiciunilor personale, Ecaterina a fost o adevărată conducătoare. Dedicată întru totul țării sale adoptive, a plănuit să transforme Rusia într-un stat puternic și prosper. De la sosirea în Rusia visase să instaureze o domnie a ordinii și a justiției, să răspândească educația, să creeze o curte care să rivalizeze cu Versailles și să dezvolte o cultură națională care să fie mai mult decât o imitație a modelelor franceze. Proiectele sale erau prea multe pentru a fi îndeplinite, chiar dacă nu s-ar fi concentrat decât asupra lor.

Problema practică de maximă urgență era reumplerea trezoreriei de stat, goală la moartea Elisabetei; acest lucru l-a făcut în 1762 prin secularizarea proprietăților clerului, care deținea o treime din pământurile și iobagii Rusiei. Clerul rusesc a fost redus la un grup de funcționari plătiți de stat, pierzând puțina putere ce îi mai rămăsese după reformele lui Petru cel Mare. Întrucât lovitura ei de stat și suspiciunile privind moartea lui Petru cereau atât discreție, cât și statornicie în relațiile cu alte țări, a continuat să păstreze legături de prietenie cu Prusia, vechiul inamic al Rusiei, cât și cu aliații tradiționali, Franța și Austria. În 1764 a rezolvat problema Poloniei, regat care nu avea granițele bine definite și era râvnit de trei puteri vecine, prin instalarea pe tronul acestei țări a unuia dintre vechii ei amanți, Stanislaw Poniatowski, un bărbat slab, complet devotat Ecaterinei.

Încercările ei de reformă, în schimb, au fost mult mai puțin satisfăcătoare. Adeptă a filozofilor englezi și francezi, a observat foarte repede că reformele propuse de Montesquieu sau Jean-Jacques Rousseau, destul de greu de aplicat în Europa, nu corespundeau deloc cu realitățile unei Rusii anarhice și înapoiate. În 1767 a convocat o comisie compusă din delegați ai tuturor provinciilor și din toate clasele sociale (în afară de iobăgime), pentru a afla adevăratele dorințe ale poporului și pentru a pune bazele unei Constituții. Dezbaterile au durat luni de zile și nu au dus nicăieri. Instrucțiunile redactate de Ecaterina pentru comisie erau, de fapt, schițele unui model de constituție și ale unui cod de legi. Ele au fost considerate

însă prea liberale pentru a fi proclamate în Franța, iar în Rusia au rămas literă moartă.

Împiedicată în încercările ei de a face reformă, Ecaterina s-a servit de pretextul războiului cu Turcia din 1768 pentru a-și schimba politica; de aici încolo, avea să pună accent în primul rând pe măreția națională. Încă din timpul lui Petru cel Mare, Imperiul Otoman era dușmanul tradițional al Rusiei; în mod inevitabil, războiul a trezit patriotismul și zelul în supușii Ecaterinei. Deși victoria navală de la Çesme din 1770 i-a adus glorie militară împărătesei, Turcia nu fusese încă învinsă și a continuat să lupte. În acel moment, Rusia s-a confruntat cu probleme neașteptate.

Mai întâi a izbucnit o teribilă epidemie de ciumă în Moscova; împreună cu neajunsurile războiului, aceasta a creat o atmosferă de nemulțumire și de neliniște generală. În 1773, Emelian Pugaciov, fost ofițer al armatei cazacilor de pe Don, a pretins că este împăratul decedat Petru III și a stârnit cea mai mare răscoală din istoria Rusiei, dinainte de Revoluția din 1917. Pornind din regiunea Uralilor, mișcarea s-a propagat rapid prin vastele provincii din sud-est, iar în iunie 1774 trupele de cazaci ale lui Pugaciov s-au pregătit să ia cu asalt Moscova. La momentul respectiv, războiul cu Turcia se terminase cu victoria Rusiei, iar Ecaterina și-a trimis trupele de elită pentru a înăbuși rebeliunea. Învins și făcut prizonier, Pugaciov a fost decapitat în 1775, însă teroarea și haosul pe care le-a dezlănțuit nu au fost uitate repede. Ecaterina și-a dat seama că trebuia mai degrabă să se teamă de supușii ei decât să-i compătimească și că, în loc să-i elibereze, trebuia să-i subjuge și mai tare.

Înainte de a ajunge la putere, Ecaterina plănuise să emancipeze iobagii, pe care se baza economia Rusiei, în proporție de 95% agricolă. Iobagul era proprietatea boierului, iar averea unui nobil era evaluată nu în pământuri, ci în „sufletele" pe care le deținea. Dar, când a fost pusă în fața realităților puterii, Ecaterina a înțeles foarte repede că emanciparea iobagilor nu avea să fie niciodată tolerată de către boieri, de sprijinul cărora avea nevoie. Împăcându-se destul de ușor cu ideea unui rău inevitabil, Ecaterina s-a concentrat pe organizarea și întărirea unui sistem pe care chiar ea îl condamnase ca inuman. A impus iobăgia ucrainenilor, care până atunci fuseseră liberi. Prin distribuția așa-numitelor pământuri ale coroanei favoriților săi și miniștrilor, a înrăutățit situația țăranilor, care se bucuraseră de o anumită autonomie. La sfârșitul domniei sale, aproape că nu mai rămăsese nici un țăran liber în Rusia și, din cauza controlului mult mai sistematic, starea iobagilor era mai rea decât înainte de domnia Ecaterinei.

Astfel, 95% din populația Rusiei nu a beneficiat direct în nici un fel de pe urma realizărilor din timpul domniei Ecaterinei. Munca silnică a iobagilor mai degrabă a finanțat imensele bugete necesare pentru proiectele sale economice, militare și culturale, care creșteau din ce în ce mai mult. Totuși, în aceste întreprinderi ea s-a dovedit a fi o bună conducătoare și putea afirma că sângele și sudoarea oamenilor nu fuseseră irosite.

Influența lui Potemkin

În 1774, anul în care Rusia a învins Turcia, Grigori Potemkin, care se remarcase în timpul războiului, a devenit amantul Ecaterinei; astfel a început o carieră strălucită pentru acest membru al micii nobilimi, ale cărui inteligență și abilități erau egalate doar de ambiția lui. Avea să fie singurul dintre favoriții Ecaterinei care a îndeplinit un rol politic de lungă durată. De obicei, împărăteasa nu amesteca afacerile cu plăcerea; miniștrii ei erau aproape mereu aleși pentru capacitățile lor. În Potemkin a găsit însă un om extraordinar pe care îl putea iubi și respecta și căruia îi putea dărui o parte din puterea ei. Ca ministru, a avut puteri nelimitate, chiar și după încetarea legăturii lor amoroase, care a durat doar doi ani. Lui Potemkin i se datorează în parte splendoarea oarecum extravagantă a domniei Ecaterinei. El avea despre măreție o concepție care îi scăpase prințesei germane, mai degrabă lipsită de imaginație, și înțelegea efectul pe care acest lucru îl avea asupra poporului. Mare visător, tânjea să cucerească noi teritorii și să populeze provincii; era un diplomat experimentat, având multe cunoștințe despre Rusia pe care Ecaterina nu le acumulase încă și, pe cât era ea de meticuloasă, pe atât era Potemkin de cutezător. De aceea, până când a murit, în 1791, împărăteasa l-a tratat ca un egal. Cei doi se completau și se înțelegeau unul pe celălalt, iar ministrul ambițios și-a exprimat respectul față de suverana sa fiind complet devotat intereselor ei.

Anexarea Crimeei, luată de la turci în 1783, a fost făcută de Potemkin. Prin această anexare și prin achiziția teritoriilor din hanatele Crimeei, care se întindeau de la Munții Caucaz până la râul Bug în sud-estul Rusiei, Rusia deținea acum țărmul nordic al Mării Negre și se afla într-o poziție amenințătoare pentru Imperiul Otoman, având

posibilitatea să stabilească un avanpost la Marea Mediterană. Ecaterina a încercat, de asemenea, să reînnoiască alianța cu Austria, vecina Turciei și dușmanul acesteia, și a renunțat la alianța cu Prusia și Anglia, care erau neliniștite de ambițiile rusești. Totuși, în timpul domniei Ecaterinei, țara nu s-a implicat în nici un război european, deoarece împărăteasa respecta cu scrupulozitate acordurile teritoriale pe care le încheiase cu mai multe națiuni vest-europene.

Glorificarea Ecaterinei a atins apogeul într-o călătorie în Crimeea, aranjată de Potemkin în 1787. Într-o atmosferă sărbătorească, ieșită parcă din *O mie și una de nopți*, împărăteasa a traversat țara pentru a lua în posesie noile sale provincii; împăratul Austriei, regele Poloniei și numeroși diplomați au venit să o omagieze și să se bucure de splendorile așa-numitei „flote a Cleopatrei", deoarece Ecaterina și curtea sa au făcut o parte din călătorie pe apă. Ea a întemeiat orașe noi care-i purtau numele și a anunțat că intenționa ca destinația finală să fie Istanbulul.

Influența Revoluției Franceze

Ca toți suveranii Europei, Ecaterina s-a simțit foarte amenințată de Revoluția Franceză. Dreptul divin la regalitate și aristocrație era pus sub semnul întrebării, iar Ecaterina, deși „prietenă a Iluminiștilor", nu avea nici o intenție să renunțe la propriile privilegii: „Sunt o aristocrată, este profesia mea." În 1790, scriitorul A.N. Radișcev, care a vrut să publice o carte ce critica deschis abuzurile față de iobagi, a fost pus sub acuzare, condamnat la moarte, apoi grațiat și exilat. Culmea ironiei, sentimentele pe care le avea Radișcev erau foarte asemănătoare cu Instrucțiunile Ecaterinei din 1767. Apoi, Polonia, încurajată de modelul Franței, a început să se agite, cerând o constituție liberală. În 1792, sub pretextul că împiedica amenințarea unei revoluții, Ecaterina a trimis trupe în Polonia, iar anul următor a anexat mare parte din vestul Ucrainei, în timp ce Prusia și-a însușit mari teritorii din vestul Poloniei. După răscoala națională condusă de Tadeusz Kosciuszko în 1794, Ecaterina a ras Polonia de pe harta Europei, împărțind-o între Rusia, Prusia și Austria în 1795.

Ultimii ani ai Ecaterinei au fost întunecați de execuția lui Ludovic XVI, de avansarea armatelor revoluționare și de răspândirea ideilor radicale. Mai mult, împărăteasa și-a dat seama că nu avea nici un moștenitor capabil. Pe fiul ei Pavel îl considera incompetent și instabil, iar nepotul ei Alexandru era încă prea tânăr ca să se urce pe tron.

Rușii, chiar și sovieticii, continuă să o admire pe Ecaterina, prințesa germană uzurpatoare și desfrânată, și o consideră o sursă de mândrie națională. Părerile altor națiuni despre ea sunt mai puțin favorabile. Deoarece în timpul domniei ei Rusia a devenit destul de puternică pentru a fi un pericol pentru celelalte mari puteri și pentru că a fost o conducătoare aspră și lipsită de scrupule, a intrat în imaginația occidentală ca încarnarea imensei, înapoiatei, dar amenințătoarei țări pe care a condus-o. Unul dintre meritele principale ale Ecaterinei este faptul că a fost o femeie care a devenit sinonimă cu o epocă decisivă în dezvoltarea țării sale, la fel ca Elisabeta I a Angliei și regina Victoria, care au dat fiecare numele unei perioade istorice.

La sfârșitul domniei Ecaterinei, Rusia se extinsese în vest și sud, pe un teritoriu de peste 320 000 kmp, iar vechiul vis al monarhilor ruși de a avea acces la strâmtoarea Bosfor (care leagă Marea Neagră cu Marea Egee) devenise un obiectiv realizabil. La sfârșitul domniei, Ecaterina a susținut că reorganizase 29 de provincii, prin planul ei de reformă administrativă. Cheltuind fără rezerve, a investit fonduri în multe proiecte. Au fost întemeiate peste o sută de orașe noi; cele vechi au fost extinse și renovate. Cum mărfurile nu lipseau, comerțul a înflorit și s-au dezvoltat mijloacele de comunicație. Aceste realizări, împreună cu gloria victoriilor militare și faima curții strălucite, spre care erau atrase cele mai mari minți ale Europei, i-au garantat un loc de prim rang în istorie.

Criticii Ecaterinei îi recunosc energia și abilitatea administrativă, dar atrag atenția asupra faptului că realizările din timpul domniei sale s-au datorat nu numai meritelor împărătesei, ci și, în egală măsură, asociaților ei și dezvoltării istorice a societății rusești. Iar atunci când criticii o judecă pe femeia Ecaterina, ei o tratează cu severitate.

Firește, viața ei particulară nu a fost una exemplară. A avut amanți tineri până la moartea neașteptată, în urma unui atac de cord, la vârsta de 67 de ani. După sfârșitul relației cu Potemkin, care este posibil să fi fost soțul ei morganatic, favoritul oficial s-a schimbat de cel puțin 12 ori; a ales bărbați tineri, chipeși și insignifianți, care au fost doar, așa cum afirma unul dintre ei, „fete întreținute". Cu toate că în realitate era devotată puterii mai presus de orice,

visa la nesfârșit la plăcerile unei iubiri împărtășite, însă poziția ei o ținea departe de așa ceva. Nu îl iubea pe fiul ei Pavel, moștenitorul legitim, al cărui tron îl ocupa. Pe de altă parte, își adora nepoții, mai ales pe cel mai mare, Alexandru, dorindu-și ca acesta să-i urmeze la tron. În prietenie era loială și generoasă și de obicei era îngăduitoare cu dușmanii.

Totuși, nu se poate nega că era și egoistă, pretențioasă și extrem de despotică, în primul rând o femeie a faptelor, în stare să fie neîndurătoare atunci când era în joc propriul interes sau cel al statului. Pe măsură ce îmbătrânea, devenea și extrem de îngâmfată: avea totuși o scuză, căci mințile cele mai strălucite ale Europei o copleșeau cu lingușeli pe care până la urmă chiar și ea le considera exagerate.

Prietenă cu Voltaire și Denis Diderot, a întreținut o corespondență îndelungată cu majoritatea oamenilor importanți din vremea sa. A fost patroană a literaturii și susținătoare a culturii ruse; a scris și ea, a făcut recenzii literare, a încurajat științele și a întemeiat școli. Entuziasmul și interesele sale variau de la proiecte de construcții la alcătuirea de legi și colecționarea de obiecte de artă; a căutat să afle orice, nu mereu cu plăcere, dar întotdeauna cu pasiune. A fost o femeie cu o energie extraordinară și o mare curiozitate intelectuală, dorind atât să creeze, cât și să conducă.

Ecaterina de Alexandria, Sfânta ~

(m. începutul sec. IV d.Hr., Alexandria, Egipt; sărbătorită pe 25 noiembrie)

Martiră a începuturilor creștinismului. Potrivit tradiției, a fost o tânără învățată de origine nobilă, care a protestat împotriva persecuțiilor creștine din timpul împăratului roman Maxentius. A convertit-o pe soția împăratului și i-a învins în dezbateri pe cei mai renumiți învățați pe care împăratul îi trimisese pentru a o contrazice. A fost condamnată la moarte prin tragere pe roata cu țepi, iar când aceasta s-a rupt, a fost decapitată. Trupul i-a fost dus de îngeri pe Muntele Sinai. Fiind unul dintre cei mai cunoscuți sfinți ai Evului Mediu, a devenit patroana filozofilor și a învățaților. Existența ei reală este îndoielnică.

Ecaterina de Bragança

(25.11.1638, Vila Viçosa, Portugalia – 31.12.1705, Lisabona)

Soția portugheză a lui Carol II al Angliei. S-a căsătorit cu Carol în 1662, în urma unei alianțe între Anglia și Portugalia, aducând Angliei privilegii comerciale și orașele-porturi Tangier și Bombay (astăzi Mumbai). N-a avut moștenitori. Deși nu i-a fost un soț credincios, Carol i-a luat apărarea împotriva acuzațiilor potrivit cărora ea ar fi încercat să-l omoare. L-a determinat să se convertească la catolicism cu puțin timp înaintea morții acestuia. În 1692 s-a reîntors în Portugalia, iar în 1704 a guvernat țara ca regentă pentru Pedro II, fratele ei suferind.

Ecaterina din Siena, Sfânta ~
născută **Caterina Benincasa**

(25.03.1347, Siena, Toscana – 29.04.1380, Roma; canonizată în 1461; sărbătorită în 29 aprilie)

Mistică dominicană și patroana sfinților din Italia. A intrat în al treilea ordin dominican din Siena în 1363, curând devenind cunoscută pentru sfințenia și pentru asprul ei ascetism. A sprijinit una dintre cruciadele împotriva musulmanilor, văzând în această mișcare un mijloc de calmare a conflictelor interne din Italia. A jucat un rol important și în procesul întoarcerii papalității de la Avignon la Roma (*vezi* papalitatea de la Avignon). Scrierile sale includ trei tratate despre misticismul religios, cunoscute sub denumirea *Dialogul Sf. Ecaterina.*

Ecaterinburg
anterior (1924–1991) **Sverdlovsk**

Oraș, 1 256 900 loc. (2001), în partea central-vestică a Federației Ruse. În 1721 a fost înființată aici o oțelărie, iar în 1722 a fost construită o fortăreață, numită astfel după împărăteasa Ecaterina I. S-a dezvoltat ca un centru de prelucrare a fierului din regiunea Munților Urali, importanța lui crescând odată cu construirea unei magistrale și a căii transsiberiene. A devenit celebru după ce țarul Nicolae II și familia lui au fost ținuți prizonieri și executați aici de bolșevici (1918). În 1924 a fost redenumit Sverdlovsk, în onoarea lui Iakov Sverdlov. Orașul a reprimit denumirea inițială după destrămarea URSS, în 1991. Este un important centru industrial rusesc, cunoscut în special pentru industria de mașini.

Eccles W(illiam) H(enry)

(23.08.1875, Barrow-in-Furness, Lancashire, Anglia – 29.04.1966, Oxford, Oxfordshire)

Fizician englez. După ce și-a luat doctoratul la Colegiul Regal pentru Știință, a fost unul dintre primii susținători ai teoriei lui Oliver Heaviside, conform căreia un strat superior al atmosferei reflectă unde radio, făcând posibilă transmiterea acestora pe distanțe mari. În 1912 a sugerat că radiația solară, care explică propagarea undelor, este diferită de la zi la noapte.

ecclesia

(*în greacă: ekklesia*, adunarea celor chemați)

În Grecia antică, adunare a cetățenilor unui oraș-stat. Ecclesia ateniană exista deja în sec. VII î.Hr.; în vremea lui Solon, aceasta era compusă din toți cetățenii de sex masculin în vârstă de peste 18 ani. Controla politicile de stat, având inclusiv dreptul de audiere a apelurilor în cadrul tribunalului public. Se ocupa de alegerea arhonților și de conferirea de privilegii. După dezbatere, membrii votau prin ridicarea mâinii; rezultatul obținut cu majoritate simplă era hotărâtor. Adunările de tip ecclesia existau în majoritatea orașelor-stat grecești în timpul Imperiului Roman. Puterea lor s-a diminuat sub administrația imperială.

Ecevit, Bülent

(n. 28.05.1925, Istanbul, Turcia)

Poet, jurnalist și om politic turc. A scris pentru ziarul Partidului Republican al Poporului (PRP) și a fost ales membru în parlamentul turc în 1957 din partea PRP. În calitate de ministru al muncii (1961–1965), a legalizat greva ca mijloc de luptă a muncitorilor, pentru prima oară în istoria Turciei. A devenit conducătorul PRP în 1972 și a fost prim-ministru al Turciei în anii 1970 și apoi între 1999 și 2002. Ca șef al guvernului, i-a amnistiat pe toți prizonierii politici, iar în 1974 a autorizat intervenția militară a Turciei în Cipru, după lovitura de stat organizată pe această insulă de către greci.

Echegaray (y Eizaguirre), José

(19.04.1832, Madrid, Spania – 04.09.1916, Madrid)

Dramaturg spaniol. Profesor de matematică în tinerețe, a deținut mai târziu poziții guvernamentale, inclusiv pe cea de ministru de finanțe, contribuind la dezvoltarea viitoarei Banco de España. Prima sa piesă de teatru, *Chitanțierul* (El libro talonario), a fost pusă în scenă când autorul avea 42 de ani. A continuat să scrie cca două piese pe an până la sfârșitul vieții. Aceste melodrame, acum uitate, erau foarte apreciate la vremea respectivă, iar autorul lor era admirat pentru imaginația sa și abilitatea de a crea efecte de scenă. I s-a decernat Premiul Nobel pentru literatură în 1904, împreună cu Frédéric Mistral.

echer

Instrument de măsurat constând din două laturi unite în unghi drept. Este folosit de tâmplari și de lăcătuși la verificarea corectitudinii unghiurilor drepte, la trasarea liniilor pe materiale înainte de tăiere sau pentru stabilirea locului găurilor. În desenul tehnic sau în proiectare, un instrument în formă de T, numit și teu, se folosește pentru a stabili linia orizontală de referință pe planșeta de desen.

echidnă *sau* furnicar-spinos

Denumire comună pentru una dintre cele trei specii de mamifere ovipare (monotreme) din familia *Tachyglossidae*. Echidnele sunt greoaie și aproape lipsite de coadă. Picioarele sunt prevăzute cu gheare puternice, iar pe partea superioară a corpului maroniu se găsesc țepi. Botul este îngust, gura mică, iar limba lungă și lipicioasă este adaptată pentru hrănirea cu termite, furnici și alte nevertebrate din sol. Echidna cu bot scurt, răspândită în Australia și Tasmania, are o lungime de 30–53 cm. Cele două specii de echidne cu bot lung trăiesc doar în Noua Guinee. Ele măsoară 45–78 cm și au un bot proeminent, ascuțit, orientat în jos. Sunt apreciate pentru carnea lor. Numărul echidnelor este în scădere. Echidnele secretă lapte prin orificii mamare, cu care își hrănesc puii. *Vezi și* furnicar, pangolin, arici.

echilibru

Stare în care forța rezultantă care acționează asupra unei particule este egală cu zero. Un corp aflat în echilibru nu are accelerație și poate păstra această stare cât timp nu intervine nici o forță din exterior. Se numește echilibru stabil al unui corp starea în care o perturbație externă, ce scoate corpul din această stare, provoacă din partea acestuia apariția unei forțe care tinde să readucă corpul în poziția de echilibru inițială. Prin echilibrul instabil al unui corp se înțelege starea în care cea mai mică perturbare externă generează o forță ce amplifică mișcarea corpului. O cărămidă așezată pe podea se află în echilibru stabil, în timp ce o minge susținută pe vârful unui cuțit este în echilibru instabil.

echilibru chimic

Stare, în timpul unei reacții chimice reversibile, în care nu se produce nici o schimbare a cantității de reactanți și de produși de reacție: produșii de reacție se schimbă în reactanți în aceeași măsură în care reactanții se schimbă în produși de reacție. Din motive practice, reacția petrecută în astfel de condiții este încheiată. Exprimată în termenii legii acțiunii maselor, viteza de reacție necesară formării produsului de reacție este egală cu viteza de reacție necesară reformării reactantului. Un procent constant al vitezei de reacție

(adică al cantității de reactant și de produs de reacție, fiecare ridicat la puterea proprie) echivalează cu un echilibru constant. Schimbarea condițiilor de temperatură și de presiune atrage după sine schimbarea echilibrului sistemului; creșterea temperaturii sau a presiunii poate stimula o reacție din care, în condiții normale, rezultă o cantitate mică de produs de reacție. *Vezi și* Henri-Louis Le Châtelier.

echilibru de putere

În relațiile internaționale, echilibru în exercitarea puterii, suficient pentru a descuraja sau a împiedica un stat sau un partid dornic să-și exercite puterea ori să intervină în interesele altui stat sau partid. Termenul a început să fie folosit la sfârșitul războaielor napoleoniene, denotând raporturile de putere în sistemul statal european. Până la Primul Război Mondial, Marea Britanie a jucat rolul de element de stabilitate în cadrul unor alianțe. După Al Doilea Război Mondial, o zonă de stabilitate din emisfera nordică, formată din SUA și aliații lor (*vezi* NATO), a contrabalansat puterea Uniunii Sovietice și a statelor-satelit (*vezi* Tratatul de la Varșovia), creând un echilibru bipolar de putere menținut din cauza amenințării războiului nuclear. Ieșirea Chinei din tabăra sovietică și poziția ei de țară nealiniată, dar antisovietică a creat un al treilea centru de putere. Odată cu dezmembrarea Uniunii Sovietice în 1991, SUA și aliații NATO au fost recunoscuți drept cea mai importantă putere militară mondială.

echinacea

Plantă (*Echinacea)* din familia *Asteraceae*. Se cultivă de obicei ca plantă decorativă. Frunzele și rădăcinile sale se folosesc în tratamente pentru stimularea sistemului imunitar, precum și în tratamentul răcelii sau al gripei.

echinocțiu

Unul dintre cele două momente ale anului, când Soarele se află exact deasupra ecuatorului, iar ziua devine egală cu noaptea pe toată suprafața Pământului. Echinocțiul de primăvară are loc la începutul primăverii în emisfera nordică, în jurul datei de 21 martie, când Soarele traversează ecuatorul ceresc. Echinocțiul de toamnă are loc în jurul datei de 23 septembrie, atunci când Soarele trece peste ecuatorul ceresc, spre partea sudică. Termenul echinocțiu desemnează și cele două puncte de pe bolta cerească unde se intersectează ecuatorul ecliptic și cel ceresc (*vezi* boltă cerească). *Vezi și* solstițiu.

echinoderm

Denumire comună pentru variatele specii de nevertebrate marine (încrengătura *Echinodermata*) caracterizate de un înveliș dur de spini, având un schelet de calcit și simetrie pentaradială. Cele cca 6 000 de specii existente sunt grupate în șase clase: pene-de-mare și crini-de-mare (*Crinoidea*), stele-de-mare (*Asteroidea*), șerpi-de-mare (*Ophiuridea*), arici-de-mare (*Echinoidea*), margarete-de-mare (*Concentricycloidea*) și castraveți-de-mare (*Holothurioidea*). Echinodermele sunt răspândite în toate oceanele lumii, din regiunile cu maree până pe fundul celor mai adânci oceane. Majoritatea speciilor prezintă numeroase picioare tubulare modificate pentru deplasare, respirație, înaintare prin tuneluri, percepție senzorială, hrănire și apucare. Extensia și retragerea picioarelor tubulare sunt controlate de mișcarea apei printr-un sistem vascular de apă compus din cinci canale principale și din ramificații mai mici. Majoritatea echinodermelor se hrănesc cu detritus sau cu suspensii, însă unele dintre ele se hrănesc și cu plante.

echipartiția energiei

Lege din mecanica statistică potrivit căreia, într-un sistem aflat în echilibru termic, fiecărei stări energetice independente îi corespunde, în medie, o cantitate egală de energie. Prin această lege se demonstrează că un sistem de particule în echilibru la temperatura absolută va avea o energie medie de 1/2 kT, unde k este constanta lui Boltzmann asociată fiecărui grad de libertate. De exemplu, un atom al unui gaz are trei grade de libertate (cele trei coordonate ale poziției sale); rezultă că el va avea energia totală medie de 3/2 kT.

echitate

Sistem al jurisprudenței care se aplică în conformitate cu principiul imparțialității. Este diferit de aplicarea mecanică a regulilor din dreptul cutumiar. Curțile de Echitate (numite și tribunale ale Lordului Cancelar) au apărut în Anglia în sec. XIV, ca replică la regulile din ce în ce mai stricte privind probele în justiție și la alte reglementări din tribunale. Printre acestea se numără ducerea la îndeplinire a unor obligații contractuale, restituirea bunurilor adunate nelegal, impunerea unei suspendări ori corectarea sau anularea unor documente falsificate. În cele din urmă, Curțile de Echitate și-au stabilit propriile precedente, legi și doctrine, începând să rivalizeze cu cele de justiție. Cele două

sisteme juridice au fost unificate în 1873. Curțile de Echitate au apărut și în istoria timpurie a SUA, dar au fost incluse, alături de tribunale, într-un singur sistem la începutul sec. XX. Actualele instituții juridice aplică atât principiile legii penale, cât și pe cele ale echității, emițând hotărâri care respectă ambele tipuri de prevederi.

echitație

Artă de a antrena, călări și stăpâni caii. Regulile echitației cer ca un călăreț să stăpânească mersul, postura și viteza animalului cu eficiență maximă și efort minim. Ajutoarele naturale ale călărețului sunt echilibrul, mâinile, vocea și picioarele; obiectele auxiliare sunt zăbala, biciușca, șaua și pintenii. Echitația a avut o mare importanță pentru cavaleri și cowboy și reprezintă elementul fundamental al dresajului.

Echo

În mitologia greacă, nimfă a muntelui transformată într-un glas. Conform lui Ovidiu, trăncăneala ei îi distrăgea atenția Herei de la infidelitățile lui Zeus, iar zeița a pedepsit-o luându-i puterea de a mai vorbi și permițându-i doar să repete ultimele cuvinte rostite de altcineva. Pentru că Narcis nu i-a împărtășit dragostea, Echo s-a topit de durere și s-a transformat într-un glas fără trup.

Eck, Johann *născut* Johann Maier

(13.11.1486, Egg, Suabia – 10.02.1543, Ingolstadt, Bavaria)

Teolog romano-catolic german. A fost hirotonisit în 1508, a devenit doctor în teologie în 1510 și toată viața a predat la Universitatea din Ingolstadt. Inițial prieten cu Martin Luther, Eck a criticat cele Nouăzeci și cinci de teze ale lui Luther ca fiind eretice. În 1519 i-a combătut pe Luther și pe Andreas Karlstadt (cca 1480–1541), iar papa Leon X l-a împuternicit să publice și să aplice bula papală care condamna tezele acestora. Tratatul lui Eck intitulat *Manual împotriva luteranilor* (Enchiridion locorum communium adversus Lutherum et alios hostes ecclesiae, 1525) prezenta un rezumat al credințelor catolice contestate, al obiecțiilor protestante, precum și răspunsurile catolice la aceste obiecții; a fost cea mai apreciată operă a lui Eck și cel mai cunoscut manual catolic polemic al sec. XVI.

Eckert, J(ohn) Presper, Jr

(09.04.1919, Philadelphia, Pennsylvania, SUA – 03.06.1995, Bryn Mawr, Pennsylvania)

Inginer american. A studiat la Universitatea Pennsylvania. În 1946 a construit, împreună cu John W. Mauchly, computerul digital ENIAC, care conținea o formă primitivă a sistemelor de circuite folosite în zilele noastre la computerele de mare viteză. În 1949, tot împreună cu Mauchly, a conceput modelul BINAC (Binary Automatic Computer, computer automat binar). Al treilea model, UNIVAC I (Universal Automatic Computer, computer automat universal), și-a găsit numeroase întrebuințări în comerț. Eckert a obținut 85 de patente, iar în 1969 i s-a acordat Medalia Națională pentru Știință.

Eckert, Wallace J(ohn)

(19.06.1902, Pittsburgh, Pennsylvania, SUA – 24.08.1971, Englewood, New Jersey)

Astronom american. Și-a susținut doctoratul la Universitatea Yale. A fost printre primii care au aplicat echipamentul cu cartele perforate produs de IBM pentru a concentra datele astronomice și pentru a descrie numeric orbitele planetare. Din 1945, ca director al Laboratorului Științific de Calcul Watson al Universității Columbia, a utilizat computerul pentru a determina poziții precise ale planetelor, având o contribuție importantă la studierea orbitei Lunei; unul dintre craterele lunare a primit numele său.

Eckhart, Meister *născut* Johannes

(1260, Hochheim?, Thuringia – 1327/1328?, Avignon, Franța)

Teolog și mistic german. Intrând în ordinul dominicanilor de la vârsta de 15 ani, a studiat teologia la Köln și Paris, devenind preot și învățător popular. Pe la 35 de ani, a ajuns vicar în Thuringia. Scrierile sale mistice analizau relația dintre Dumnezeu și omenire; a descris sufletul în realizarea unirii sale totale cu Dumnezeu și a postulat existența a ceva (a unei divinități) dincolo de Dumnezeu. Și-a început munca la catedră în Köln în al 60-lea an al vieții; la scurt timp după aceasta, a fost acuzat de erezie ca urmare a unor afirmații din scrierile sale. A murit înainte de a putea respinge o a doua acuzație.

Eckstine, Billy *născut* William Clarence Eckstein

(08.07.1914, Pittsburgh, Pennsylvania, SUA – 08.03.1993, Pittsburgh, Pennsylvania)

Cântăreț și șef de formație american. Eckstine a cântat cu formația de jazz a lui Earl Hine între 1939 și 1943, iar în 1944 și-a creat propria formație. Atras de noile ritmuri de bebop, i-a angajat pe mulți dintre inovatorii acestui gen, precum Dizzy Gillespie, Charlie Parker sau Sarah

Vaughan. După desființarea grupului, în 1947, s-a bucurat de un și mai mare succes ca interpret solo, specializându-se în balade care îi puneau în valoare vocea profundă și rezonantă, de bariton. A fost unul dintre cei mai mari interpreți de cântece populare și jazz.

eclampsie

Vezi preeclampsie

eclipsă

Obturare totală sau parțială a imaginii unui corp ceresc de către un altul, din cauza interpunerii unui al treilea corp între primele două. S-au observat două tipuri de eclipse: eclipse de Lună și eclipse de Soare, implicând Soarele și Luna. Cele două tipuri depind de poziția Pământului, care este fie corp care eclipsează, fie corp aflat în umbră. În cazul unei eclipse de Lună, aceasta intră în conul de umbră al Pământului; observatorii văd luna plină scăzând considerabil în intensitate luminoasă, totuși vizibilă slab. În cazul eclipsei de Soare, Luna este corpul care eclipsează, trecând între Pământ și Soare, proiectând o umbră peste suprafața luminată a Pământului. Observatorii eclipsei pot vedea în jurul siluetei întunecate a Lunii discul obturat total sau parțial al Soarelui. Umbra poate fi conul de umbră central, în care nu pătrunde lumina directă a Soarelui (eclipsă totală), sau penumbră, la care ajunge doar lumina unei părți a discului solar (eclipsă parțială). Eclipsele solare vizibile din diferite zone ale Pământului se produc de la două până la cinci ori pe an; o eclipsă totală de Soare se produce aproape în fiecare an. Când Pământul se află la cea mai mică distanță față de Soare, iar Luna la cea mai mare distanță față de Pământ, umbra Lunii poate să cadă în totalitate pe discul solar, lăsând un inel al discului vizibil în jurul său (eclipsă circulară). Eclipsele lunare apar în general de două ori pe an. În timpul eclipselor totale de Lună, aceasta poate căpăta o culoare roșie-închis, datorită luminii solare refractate prin atmosfera Pământului. Alte forme de eclipsă includ eclipsele Soarelui provocate de planetele Mercur sau Venus (tranzitări), eclipsele stelelor îndepărtate provocate de planete sau sateliți ai planetelor (ocultări) ori eclipse ale stelelor care au un companion pe orbită (*vezi* stea variabilă în eclipsă). *Vezi și* mărgelele lui Baily.

ecliptică

Cerc mare care reprezintă mișcarea evidentă a Soarelui printre constelații în cursul unui an; din alt punct de vedere, proiecție pe bolta cerească a orbitei Pământului în jurul Soarelui, care se intersectează cu planul ecuatorului ceresc la echinocțiile de primăvară și de toamnă. Constelațiile zodiacului sunt dispuse de-a lungul acestei ecliptice.

eclogit

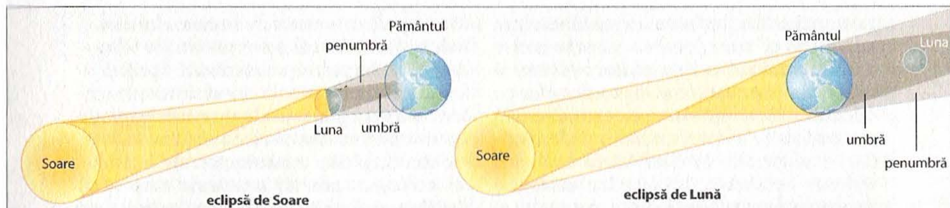
Rocă metamorfică, a cărei compoziție inițială este asemănătoare cu a bazaltului. Eclogitele se compun în special din piroxen (omfacit) și granat (pirop) roșu, cu mici cantități de diverse alte minerale, cum ar fi kianitul și rutilul. Prezența acestor minerale în compoziția eclogitelor este rezultatul reacțiilor produse în mineralele inițial vulcanice, care au fost supuse unor presiuni extrem de ridicate, precum și unor temperaturi medii sau relativ înalte.

Eco, Umberto

(n. 05.01.1932, Alessandria, Italia)

Critic și romancier italian. Din 1971, predă la Universitatea din Bologna. În lucrarea sa *Opera deschisă* (Opera aperta, 1962) sugerează că un anumit tip de literatură, ca și muzica modernă, este fundamental ambiguă, invitând publicul să participe la procesul de interpretare și de creație. A studiat și alte domenii ale comunicării și semioticii, în *Tratat de semiotică generală*

Eclipsele de Soare și de Lună. O eclipsă solară se produce prin interpunerea Lunii între Pământ și Soare. Observatorii din conul de penumbră văd o acoperire parțială a Soarelui; cei din umbră văd Soarele acoperit complet de către Lună. O eclipsă lunară se produce când Luna intră în conul de umbră sau penumbră al Pământului. În penumbră, Luna poate să apară ușor luminată; când intră în umbră, întreaga Lună se întunecă, putând căpăta, de asemenea, o tentă roșiatică.

(Trattato di semiotica generale, 1976), *Semiotica și filozofia limbajului* (Semiotica e filosofia del linguaggio, 1984) și *Limitele interpretării* (I limiti dell' interpretazione, 1990). Printre romanele sale se numără *Numele trandafirului* (Il nome della rosa, 1980; ecranizat în 1986) – roman erudit, dar și un bestseller, un mister medieval cu intrigă polițistă, *Pendulul lui Foucault* (Il pendolo di Foucault, 1988), și *Insula din ziua de ieri* (L'isola del giorno prima, 1995).

École (Nationale Supérieure) des Beaux-Arts /Școala (Națională Superioară) de Arte Frumoase/

Școală de arte frumoase din Paris. A fost fondată prin fuzionarea, în 1793, a două academii: Academia de Pictură și Sculptură, fondată de Charles le Brun în 1648, și Academia de Arhitectură, fondată în 1671 de Jean-Baptiste Colbert. A oferit instruire în domeniile desenului, picturii, sculpturii, gravurii și (până în 1968) arhitecturii. Stilul beaux arts în arhitectură a avut o influență deosebită.

ecolocație

Proces fiziologic de localizare a obiectelor îndepărtate sau invizibile (cum ar fi prada), prin emiterea unor unde sonore care sunt reflectate de obiecte înapoi la emitent. Ecolocația este folosită de animale pentru orientare, pentru evitarea obstacolelor, pentru găsirea hranei și pentru interacțiune socială. Majoritatea liliecilor folosesc ecolocația, de asemenea majoritatea, dacă nu chiar toate speciile de delfini (dar se pare că nu și balenele), unii chițcani și două tipuri de păsări (guacharo și anumite specii de păsări numite apodite-de-peșteră). Pulsurile de ecolocație constau în scurte izbucniri sonore pe frecvențe care variază de la 1 000 Hz, la păsări, până la cel puțin 200 000 Hz, la delfini. Liliecii folosesc frecvențe între 30 000 și 120 000 Hz.

ecologia sistemelor

Ramură a ecologiei ecosistemelor (știință care studiază rezervele de energie, ciclurile biochimice, aspectele nutriționale și comportamentale ale comunităților ecologice). Această știință urmărește să clarifice structura și funcționarea ecosistemelor prin intermediul matematicilor aplicate, al modelelor matematice și al programelor pe calculator. Ecologia sistemelor se centrează pe analizarea și interpretarea informațiilor și a condus la dezvoltarea ecologiei aplicate: aplicare a principiilor ecologice în managementul resurselor naturale, al producției agricole și în problema poluării mediului înconjurător.

ecologie

Studiu al relațiilor dintre organisme și mediul lor înconjurător. Ecologia fiziologică se axează pe relațiile dintre organismele individuale și caracteristicile fizice și chimice ale mediului înconjurător. Ecologii comportamentali studiază comportamentele organismelor individuale în funcție de reacția acestora la mediul lor de viață. Ecologia populațională, care include genetica populației, reprezintă studiul proceselor care afectează răspândirea și numărul populațiilor de plante și animale. Ecologia comunităților studiază modul în care funcționează și sunt organizate comunitățile la plante și la animale. Paleoecologia este studiul ecologiei organismelor fosile. Ecologii se concentrează, de obicei, pe grupuri taxonomice speciale sau pe anumite medii înconjurătoare. Ecologia aplicată folosește principiile ecologice pentru controlul populațiilor de animale sau de culturi agricole. Teoreticienii ecologiști furnizează simulări pentru anumite probleme practice și dezvoltă modele de relevanță ecologică generală.

ecologie industrială

Disciplină care urmărește fluxul de energie și de materiale de la extragerea lor din resurse naturale, trecând prin prelucrare, folosirea produselor, până la reciclarea sau casarea acestora. Cercetările în domeniul ecologiei industriale au fost inițiate la începutul anilor 1990. Analiza ciclului de viață urmărește fluxul de materiale, iar designul ecologic urmărește să reducă pierderile de energie, poluarea și deșeurile. Ecologiștii se străduiesc să creeze ramuri industriale în care fiecare deșeu să devină materie primă pentru un alt produs.

ecologism

Mișcare ce militează pentru conservarea sau protejarea mediului înconjurător; este mai ales o mișcare socială împotriva poluării exagerate a mediului. Printre obiectivele ecologiștilor se numără controlul creșterii demografice, conservarea resurselor naturale și limitarea efectelor nocive ale tehnologiei moderne asupra mediului. Sprijinirea mișcării ecologiste la nivel internațional de către organizații nonguvernamentale și anumite state a avut ca rezultat tratate, convenții și alte instrumente ale legislației ecologice privind probleme cum sunt încălzirea globală, diminuarea stratului de

ozon și pericolul poluării transfrontaliere în urma accidentelor nucleare. Cei mai cunoscuți reprezentanți americani și britanici sunt Thomas Robert Malthus, John Muir, Rachel Carson, Barry Commoner, Paul R. Ehrlich și Edward O. Wilson. În științele sociale, termenul se referă la orice teorie care evidențiază importanța factorilor de mediu în dezvoltarea culturii și a societății.

econometrie

Analiză statistică și matematică a relațiilor economice. Econometria creează ecuații pentru a descrie unele fenomene, precum relația dintre schimbarea prețurilor și cerere. Specialiștii în econometrie estimează funcțiile producției și costurile de producție pentru firme, funcțiile procesului de cerere și ofertă în industrie, distribuția veniturilor într-o economie, modelele macroeconomice și modelele sistemului monetar în scopul conceperii anumitor politici, precum și ciclurile de afaceri și posibilitatea de dezvoltare pentru anumite perspective. Informația obținută din aceste modele ajută atât întreprinzătorii particulari, cât și guvernul în luarea deciziilor și în stabilirea politicii monetare și fiscale. *Vezi și* Ragnar Frisch, macroeconomie, microeconomie.

economia muncii

Studiu al modului în care este distribuită munca muncitorilor, în care sunt stabilite salariile acestora sau a felului în care eficiența muncii lor este afectată de diverși factori. Forța de muncă a unei țări îi include pe toți cei care lucrează pentru a câștiga, indiferent de capacitatea de muncă, precum și pe cei care nu sunt angajați, dar sunt în căutare de lucru. Felul în care muncitorii sunt folosiți și plătiți este influențat de numeroși factori. Aceștia includ calitățile forței de muncă (sănătatea, nivelul educației, formarea abilităților și specializările, gradul de mobilitate), caracteristicile structurale ale economiei (de ex. raportul între producția industrială și tehnologie) și factorii instituționali (incluzând dezvoltarea și puterea sindicatelor, a asociațiilor de angajați și legile privind salariul minim). Diverși alți factori, cum ar fi tradiția și variațiile ciclului de afaceri, sunt de luat în calcul. Anumite tendințe generale sunt acceptate pe scară largă în economia muncii: de ex., nivelurile de salarizare tind să crească în cazul unor munci care implică un grad înalt de risc, în industrii care reclamă un nivel ridicat de instruire, în economii în care asemenea industrii reprezintă o pondere majoră și în industrii sindicalizate într-o proporție considerabilă.

economia ofertei

Teorie care se axează pe influențarea ofertei de bunuri și servicii prin reduceri de taxe și de impozite, pentru stimularea muncii și a producției. A fost formulată de economistul american Arthur Laffer (n. 1940) și implementată de președintele Ronald Reagan în anii 1980. Susținătorii acestei teorii aduc drept dovadă a eficacității creșterea economică din anii 1980; detractorii subliniază însă deficitul bugetar masiv și specula care au însoțit această creștere.

economia protecției sociale

Ramură a economiei care a luat naștere în sec. XX și care evaluează politica economică în funcție de efectele sale asupra bunăstării populației. Economiștii au definit la început protecția socială ca suma satisfacțiilor oferite cetățenilor de către un sistem economic. Considerând că este posibilă compararea nivelului de bunăstare a doi sau mai mulți indivizi, aceștia au susținut că, atunci când venitul crește, un om sărac are o mai mare satisfacție decât un om bogat. Ulterior, analiștii au argumentat că este imposibilă operarea unor asemenea comparații cu precizie. S-a dezvoltat astfel un criteriu nou, mai limitat: o situație economică era considerată superioară alteia când cel puțin unei persoane i se îmbunătățea nivelul de trai fără ca unei a doua persoane să-i scadă. *Vezi și* Vilfredo Pareto.

economie

Proces prin care se pune deoparte o anumită sumă din venitul curent pentru a o folosi în viitor; resursele acumulate astfel de-a lungul unei perioade. Economiile pot fi păstrate sub formă de depozite bancare, deținere de numerar sau garanții. Cantitatea economiilor fiecărui individ este influențată de preferința acestuia pentru consumul viitor față de cel prezent, precum și de așteptările individului în ceea ce privește venitul viitor. Dacă indivizii consumă mai mult decât valoarea venitului, economiile lor sunt negative. Economiile pe individ pot fi calculate prin estimarea venitului disponibil și scăderea cheltuielilor de consum curente. O modalitate de estimare a economiilor în afaceri este observarea creșterii valorii nete prezentate în bilanț. Totalul economiilor la nivel național rezultă din surplusul veniturilor naționale, după extragerea cheltuielilor și

impozitelor. Economiile sunt importante pentru progresul economic, datorită relației dintre ele și investiții: creșterea producției depinde de măsura în care o parte dintre indivizi se abțin de la consumarea integrală a venitului lor, făcându-și astfel economiile disponibile pentru investiții.

economie

Știință socială care analizează și descrie consecințele alegerilor făcute în privința resurselor productive. Economia studiază modul în care indivizii și societățile aleg să folosească aceste resurse; ce bunuri și servicii vor fi produse, cum vor fi produse și cum vor fi distribuite între membrii societății. Economia este de obicei împărțită în microeconomie și macroeconomie. Principala preocupare a macroeconomiei este rata creșterii economice, rata inflației și cea a șomajului. Sectoare specializate ale investigațiilor economice încearcă să găsească răspunsuri pentru diverse zone ale activității economice; printre acestea se numără economia agricolă, dezvoltarea economică, istoria economică, economia mediului înconjurător, organizarea industrială, comerțul internațional, economia muncii, rezerva monetară și sistemul bancar, finanțele publice, economia sectorului urban și economia protecției sociale. Specialiștii în economie matematică și în econometrie furnizează instrumente utilizate de către toți economiștii. Ariile de investigație ale economiei se intersectează cu multe alte discipline, în special cu istoria, matematica, științele politice și sociologia.

economie

Ansamblu de organizații producătoare care fabrică sau furnizează bunuri, servicii sau surse de venit. În teoria economică, economia se împarte în ramuri primare, secundare și terțiare. Sectorul secundar include, la rândul său, industria ușoară și industria grea. Sectorul primar cuprinde agricultura, industria forestieră, pescuitul, industria minieră și extractivă. Ramurile secundare prelucrătoare transformă materiile prime furnizate de ramurile primare în mărfuri de consum, prelucrează mai departe produsele altor industrii secundare sau generează mijloace de producție fixe folosite în fabricarea unor bunuri de consum sau de folosință îndelungată. Din sectorul secundar fac parte industria producătoare de energie și construcțiile. Sectorul terțiar (sau serviciile) cuprinde sistemul bancar, domeniul asigurărilor, al investițiilor și tranzacțiilor imobiliare, transporturile, informațiile și comunicațiile, serviciile specializate, profesionale, juridice și de consultanță; turismul, industria hotelieră, restaurantele și industria de divertisment; serviciile de reparații și întreținere; educația și învățământul; sănătatea, asistența socială, serviciile administrative, poliția și serviciile de securitate și apărare.

economie centralizată

Sistem economic în care mijloacele de producție se află în proprietate publică, iar activitatea economică este controlată de o autoritate centrală. Planurile centralizate determină tipurile de bunuri care urmează să fie produse, alocă materiile prime, fixează procentele de producție pentru fiecare întreprindere în parte și stabilesc prețurile. Majoritatea țărilor comuniste au avut economii centralizate. Și țările capitaliste pot adopta sistemul de economie centralizată, în situația în care se instituie starea de urgență (de ex. pe timp de război) pentru valorificarea rapidă a resurselor. *Vezi și* capitalism, comunism.

economie clasică

Școală a gândirii economice, cu centrul în Anglia, care are la bază opera lui Adam Smith; lucrările lui David Ricardo și John Stuart Mill dovedesc maturitatea școlii de gândire. Teoriile școlii clasice privesc în cea mai mare măsură dinamica creșterii economice. Respingând mercantilismul, economia clasică evidențiază libertatea economică. Ea accentuează ideile intervenției minime a guvernului în economie (*vezi* laissez-faire) și ale liberei competiții. Multe dintre principiile fundamentale ale economiei clasice au fost stabilite de lucrarea lui Smith *Avuția națiunilor* (Wealth of Nations, 1776), în care acesta a afirmat că bogăția unei națiuni este mai mare atunci când cetățenii ei își urmăresc propriile interese. Economiștii neoclasici, cum este Alfred Marshall, au arătat că forțele cererii și ofertei diminuează resursele economice până la ultimele consecințe. Ideile lui Smith au fost dezvoltate de Ricardo, care a formulat principiul conform căruia prețul bunurilor produse și vândute în condiții de competitivitate tinde să fie proporțional cu costurile muncii depuse pentru producerea lor. *Principiile economiei politice* ale lui Mill (Principles of Political Economy, 1848) au dat acestor idei o mai mare circulație, legându-le de condițiile sociale contemporane. Karl Marx și John Maynard Keynes sunt printre cei care au modificat economia clasică pentru a ajunge la concluzii diferite.

economie de apărare

Domeniu al gestiunii economice naționale care se ocupă de cheltuielile militare în timp de pace și de război. A apărut în urma sofisticării și a intensificării războaielor din sec. XX. Cele mai multe țări încearcă să evite costurile financiare și umane enorme ale războiului (incluzând averile pierdute ale celor morți sau răniți, îngrijirea medicală pe tot timpul vieții pentru cei handicapați irecuperabil sau pierderile economice cauzate de dispariția resurselor provenind din investiții în capacitatea economică viitoare) prin menținerea unui nivel de pregătire militară suficient pentru descurajarea agresorilor. Economia de apărare din vreme de pace se concentrează pe probleme de alocare a resurselor între sectorul civil și cel militar, pe mărimea relativă și pe caracterul diferitelor forțe armate, ca și pe alegerea și proiectarea armelor acestora.

economie instituțională

Școală de economie care s-a dezvoltat în SUA în anii 1920–1930 și care afirmă că evoluția instituțiilor economice reprezintă doar o parte a unui proces mai larg de dezvoltare culturală. Thorstein Veblen a pus bazele instituționalismului prin criticile aduse teoriei economice tradiționale. El a încercat să înlocuiască conceptul de populație ca factor de decizie economică cu o imagine mai realistă, a unei populații supuse influenței exercitate de obiceiuri și de instituții schimbătoare. John R. Commons a evidențiat acțiunea colectivă a unor grupuri variate din economie, percepută ca având loc în interiorul unui sistem de instituții și legi care evoluează continuu. Alți economiști instituționali sunt Rexford Tugwell și Wesley C. Mitchell. *Vezi și* economie clasică, școala germană de istorie economică.

economie managerială

Aplicare a principiilor economice în luarea deciziilor în cadrul firmelor sau al altor unități de management. Conceptele de bază sunt derivate din teoria microeconomică, însă au fost adăugate noi instrumente de analiză. Metodele statistice, de ex., au o importanță tot mai mare în estimarea cererii de produse actuale și de perspectivă. Metodele de investigare și de programare a operațiilor oferă criterii științifice pentru maximizarea profitului, minimizarea costului și selectarea unei combinații cât mai profitabile de produse. Teoria luării deciziilor și teoria jocului, ce recunosc condițiile de incertitudine și cunoaștere imperfectă în care lucrează managerii, au contribuit la constituirea metodelor sistematice de măsurare a oportunităților de investiție.

economie politică

Disciplină academică având ca domeniu de studiu relațiile dintre indivizi și societate și dintre piețe și stat, folosind metode care provin din economie, științe politice și sociologie. Termenul provine din *polis* (*în greacă,* oraș sau stat) și *oikonomos* (*în greacă,* administrator al gospodăriei). Economia politică se ocupă cu studiul modului în care sunt administrate țările, ținând cont atât de factorii politici, cât și de cei economici. În prezent, disciplina cuprinde câteva domenii de studiu, printre care politica relațiilor economice, aspectele economice și politice, studiul comparativ al sistemelor economice și politice, precum și studiul economiei politice internaționale.

Economist, The ~

Revistă săptămânală de informație și opinie, fondată în 1843. Apare la Londra și este considerată una dintre cele mai importante publicații de acest tip din lume. Oferă informații de interes general precise și din domenii foarte variate și, în special, informații despre evenimentele politice internaționale cu impact asupra economiei mondiale. În acord cu punctele de vedere promovate de fondatori și susținute de legendarul editor al revistei, Walter Bagehot, publicația își menține poziția conform căreia piețele libere reprezintă în general cea mai bună metodă de administrare a economiilor și guvernelor. Aproximativ jumătate din numărul total al cititorilor săi se află în America de Nord.

ecosistem

Complex format din organisme vii, mediul lor înconjurător și totalitatea interacțiunilor în cadrul unei unități de spațiu. Printre constituenții abiotici (nonbiologici) ai unui ecosistem se numără mineralele, climatul, solul, apa, lumina solară și toate celelalte elemente care nu sunt vii; constituenții biotici sunt reprezentați de toți membrii săi vii. Acești constituenți sunt legați între ei de două forțe principale: fluxul de energie și ciclul substanțelor nutritive. Sursa fundamentală de energie în majoritatea ecosistemelor o reprezintă energia radiantă produsă de Soare; energia și materia organică intră în lanțul trofic al unui ecosistem. Studiul ecosistemelor a devenit din ce în ce mai elaborat la sfârșitul sec. XX; în prezent, este un instrument de control al efectelor

dezvoltării agriculturii și ale industrializării asupra mediului înconjurător. *Vezi și* biom.

ecran cu cristale lichide /Liquid Crystal Display (LCD)/

Dispozitiv optoelectronic folosit la ecranele ceasurilor, ale calculatoarelor, computerelor și la alte echipamente electronice. Curentul electric care trece prin unele porțiuni ale soluției de cristal lichid produce o aliniere a cristalelor, blocând trecerea luminii. Realizat în mod controlat, procesul produce imagini pe ecranul de afișare. Avantajul acestor afișaje este că sunt mult mai ușoare și consumă mai puțină energie decât alte tehnologii de afișaj (de exemplu tuburile cu raze catodice). Aceste proprietăți le fac ideale pentru ecranele plate folosite la computerele portabile.

ecstasy

Stimulent și halucinogen care provoacă o stare euforică. Este un derivat din familia amfetaminelor, înrudindu-se cu stimulentul numit metamfetamină. Luat sub formă de pilulă, este înrudit chimic cu drogul psihedelic numit mescalină. A fost conceput în 1913 ca inhibitor al poftei de mâncare, dar utilizarea sa a fost inițial interzisă. În anii 1950–1960 a început să fie utilizat în psihoterapie. Drogul stimulează producția neurotransmițătorului numit serotonină și blochează reabsorbția acestuia în creier; de asemenea, stimulează producerea neurotransmițătorului numit dopamină. Stimularea sistemului nervos central dă utilizatorilor senzația de energie sporită și micșorează inhibițiile sociale. În anii 1980, petrecerile unde se consuma ecstasy (cunoscute sub denumirea de „raves") au devenit foarte răspândite. În ciuda interdicției consumului în Statele Unite și în restul lumii, acest drog și-a câștigat numeroși adepți și a jucat un rol important în subcultura tinerilor, rol asemănător cu cel jucat de LSD în anii 1960.

ectoterm

Animal așa-zis cu sânge rece, la care reglarea temperaturii corpului depinde de surse externe, cum ar fi lumina solară sau suprafața fierbinte a unei pietre. Printre ectoterme se numără peștii, amfibienii, reptilele și nevertebratele. Temperatura corporală a ectotermelor acvatice este de obicei foarte apropiată de cea a apei. Ectotermele consumă mai puțină hrană decât animalele cu sânge cald (endoterme) de aceeași talie, însă majoritatea nu se adaptează la fel de bine la frig.

Ecuador

denumire oficială **Republica Ecuador**

Stat în NV Americii de Sud. Suprafața: 272 045 kmp, inclusiv insulele Galápagos; 13 364 000 loc. (2005). Capitala: Quito. Populația este alcătuită în proporție de cca două cincimi din indieni (majoritatea quechua) și două cincimi metiși (indieni-spanioli), restul populației fiind de origine spaniolă. Limba oficială: spaniolă. Religia: creștinism (predominant romano-catolicism, dar și protestantism). Moneda oficială: dolarul american. Câmpiile de pe coasta Pacificului ajung până în regiunea muntoasă a Anzilor, care lasă loc înspre E regiunii ecuadoriene a bazinului tropical al Amazonului. Anzii se înalță spectaculos în două lanțuri muntoase, care se întind de la N la S, separate de văi adânci. Cel mai înalt vârf este Chimborazo (care se ridică la o înălțime de 6 310 m); lângă el, Cotopaxi, 5 897 m, este cel mai înalt vulcan activ din lume. Țara se află într-o zonă vulcanică activă. Aproape jumătate din suprafața sa este acoperită de păduri tropicale în E. Fiind străbătută de ecuator, țara are un climat ce variază de la tropical, în zonele joase, la temperat, în cele înalte. Economia, în curs de dezvoltare, este bazată în special pe servicii, urmate de producția de bunuri și de agricultură. Principalele exporturi sunt cele de țiței, banane și crustacee. Este republică cu un singur organ legislativ; șeful de stat și de guvern este președintele. Ecuadorul a fost cucerit de către incași în a doua jumătate a sec. XV și a intrat sub dominație spaniolă în 1534. În timpul dominației spaniole a făcut parte din viceregatul Perú până în 1740, când a devenit parte a viceregatului Noua Granada. Și-a obținut independența față de Spania în 1822, ca parte a republicii Gran Colombia, iar în 1830 a devenit stat suveran. Mai multe guverne autoritare s-au succedat la conducere până la mijlocul sec. XX, iar greutățile economice și tensiunile sociale au făcut ca armata să-și asume un rol important în conducerea statului. Disputele de la granițe au dus la izbucnirea războiului dintre Perú și Ecuador, în 1941; cele două țări au reluat luptele periodic, până când au căzut de acord asupra unei demarcații definitive, în 1998. Economia, care a cunoscut o perioadă de înflorire în anii 1970 prin profiturile obținute din țiței, a fost afectată de criză în anii 1980, din cauza scăderii prețului petrolului și a pagubelor provocate de cutremure. În 1979 a fost adoptată o nouă constituție. În anii 1990, tensiunile sociale au dus

la instabilitate politică și la câteva schimbări de șef de stat. Printr-o măsură controversată, menită să sprijine stabilizarea economiei, dolarul american a înlocuit unitatea monetară numită sucre, devenind moneda națională din 2000.

ecuator

Cerc imaginar în jurul Pământului, echidistant în orice punct față de polii geografici și situat în plan perpendicular față de axa planetei. Ecuatorul geografic sau terestru împarte Terra în două emisfere, cea nordică și cea sudică, și formează linia imaginară de referință de pe suprafața Pământului, în funcție de care se calculează latitudinea (ecuatorul este situat la 0° latitudine). În astronomie, ecuatorul ceresc este marele cerc în care planul ecuatorului terestru intersectează sfera cerească; el este echidistant față de polii cerești. Când Soarele se află în planul ecuatorului ceresc, noaptea devine egală cu ziua; acest fapt se petrece în timpul echinocțiului.

ecuație

Formulă de egalitate între două expresii alcătuite din variabile și/sau numere. De fapt, ecuațiile sunt probleme, iar dezvoltarea matematicii a fost impulsionată de încercarea de a găsi soluții pentru aceste probleme, într-o manieră sistematică. Complexitatea ecuațiilor variază de la ecuațiile algebrice (care implică doar adunarea sau înmulțirea) până la calculul diferențial (expresii exponențiale) și calculul integral. O parte dintre ele au rolul de a exprima legi ale fizicii. *Vezi și* sistem de ecuații.

ecuație algebrică

Formulare matematică de egalitate între expresii algebrice. O expresie este algebrică dacă implică o combinație finită de numere și variabile și operații algebrice (adunare, scădere, înmulțire, împărțire, ridicare la putere și extragerea rădăcinii). Două tipuri importante de astfel de ecuații sunt ecuațiile liniare (de gradul I), de forma $ax + b = y$, și ecuațiile pătratice (de gradul II) de forma $ax^2 + bx + c = y$. O soluție este o valoare numerică prin care ecuația devine o identitate atunci când valoarea este substituită unei variabile. În unele cazuri, soluția poate fi găsită folosind o formulă; în alte cazuri, ecuația trebuie rescrisă într-o formă mai simplă. Ecuațiile algebrice sunt folositoare mai ales pentru a modela fenomene din viața reală.

ecuație chimică

Metodă de scriere a trăsăturilor esențiale ale unei reacții chimice folosind simboluri chimice (sau alte abrevieri recunoscute). Prin convenție, reactanții (prezenți la început) sunt trecuți la stânga, produșii (prezenți la sfârșit) sunt trecuți la dreapta. O singură săgeată între ei indică o reacție ireversibilă, o săgeată dublă, o reacție reversibilă. Legea conservării materiei (*vezi* legea conservării) necesită ca fiecare atom din partea stângă să apară în partea dreaptă (ecuația trebuie să fie echilibrată): numai dispunerea și combinațiile acestora se modifică. De exemplu, o moleculă de oxigen în combinație cu două molecule de hidrogen formează două molecule de apă oxigenată, ceea ce se redă prin: $2H_2 + O_2 \longrightarrow 2H_2O$. Disocierea sării în ioni de sodiu și de clor se redă astfel: $NaCl \longrightarrow Na^+ + Cl^-$. *Vezi și* stoichiometrie.

ecuaţie cu diferenţe

Ecuaţie care conţine diferenţele dintre valorile luate de o funcţie de o variabilă discretă (de ex., o variabilă definită pentru o serie de valori care diferă una de alta cu aceeaşi cantitate, de obicei egală cu unitatea). O astfel de funcţie este de fapt o lege de atribuire a unor valori consecutive. De ex., $f(x + 1) = xf(x)$ este o ecuaţie cu diferenţe. Metodele descoperite pentru rezolvarea acestor ecuaţii au multe elemente în comun cu metodele de rezolvare a ecuaţiilor diferenţiale liniare.

ecuaţie de gradul doi (pătratică)

Ecuaţie algebrică de o importanţă specială în optimizare. Este denumită şi ecuaţie polinomială de gradul doi. Forma sa standard este $ax^2 + bx + c = 0$, soluţia fiind dată de formula pătratică $x = (-b\pm \sqrt{b^2 - 4ac})/(2a)$. Această formulă are două soluţii de numere reale, o soluţie de numere reale sau două soluţii de numere complexe, în funcţie de trei situaţii: $b^2 - 4ac$ este mai mare, egal sau mai mic decât 0.

ecuaţie de mişcare

Formulă matematică prin care se descrie mişcarea unui corp faţă de un cadru de referinţă, în termeni de poziţie, viteză şi acceleraţie. În mecanica clasică, ecuaţia de bază a mişcării este a doua lege a lui Newton (*vezi* legile dinamicii lui Newton), care poate fi aplicată unui corp, cu masa şi acceleraţia acestuia. Când forţa este descrisă în funcţie de intervalul de timp în care este aplicată corpului, atunci se pot determina viteza şi poziţia corpului. Alte ecuaţii de mişcare: ecuaţia poziţie-timp, ecuaţia viteză-timp şi ecuaţia acceleraţie-timp pentru un corp aflat în mişcare.

ecuaţie de stare

Ecuaţii aparţinând unei anumite clase, care descriu relaţia existentă între presiunea P, volumul V şi temperatura T ale unei substanţe date, aflată în stare de echilibru termodinamic. De exemplu, ecuaţia $PV = nRT$, în care n este numărul de moli de gaz, iar R este constanta universală a gazelor, descrie relaţia între presiunea, volumul şi temperatura unui gaz perfect. Gazele reale, solidele şi lichidele au ecuaţii de stare mai complicate. *Vezi şi* termodinamică.

ecuaţie diferenţială

Propoziţie matematică în care se află conţinute una sau mai multe derivate. Constă într-o relaţie ce implică variaţiile unor cantităţi în continuă schimbare, modelate de funcţii. Ecuaţiile diferenţiale sunt frecvente în fizică, în inginerie şi în toate domeniile care implică studiul cantitativ al schimbării. Ele sunt folosite de fiecare dată când se cunoaşte o variaţie, dar nu şi procesul care o generează. Soluţia unei ecuaţii diferenţiale este în general o funcţie ale cărei derivate satisfac ecuaţia. Ecuaţiile diferenţiale sunt clasificate în câteva categorii mari. Cele mai importante sunt ecuaţiile diferenţiale ordinare (EDO), în care variaţia depinde de o singură variabilă, şi ecuaţiile diferenţiale parţiale (EDP), în care variaţia depinde de mai multe variabile. *Vezi* diferenţiere.

ecuaţie diferenţială ordinară

Ecuaţie care conţine derivatele unei funcţii cu o singură variabilă. Ordinul său este ordinul celei mai mari derivate pe care o conţine (de ex., o ecuaţie diferenţială de ordinul I implică doar prima derivată a funcţiei). Datorită faptului că derivata este o viteză de schimbare, o astfel de ecuaţie indică modul în care o funcţie se schimbă, dar nu specifică funcţia. Totuşi, cu suficiente date, cum ar fi o valoare locală a funcţiei, funcţia respectivă poate fi aflată prin diverse metode, majoritatea fiind bazate pe integrale.

ecuaţie diferenţială parţială

În matematică, o ecuaţie care conţine derivate parţiale, exprimând un proces de schimbare care depinde de mai mult de o singură variabilă independentă. Poate fi citită ca o afirmaţie legată de modul de evoluţie al unui proces, fără a specifica formula care defineşte procesul. Date fiind stadiul iniţial al procesului (cum ar fi mărimea lui la momentul 0) şi o descriere a felului în care acesta se schimbă (de ex. ecuaţia diferenţială parţială), formula sa definitorie poate fi aflată prin diferite metode, majoritatea bazate pe integrale. Printre ecuaţiile diferenţiale parţiale importante se numără ecuaţia căldurii, ecuaţia undei şi ecuaţia Laplace, care sunt esenţiale în fizica matematică.

ecuaţie Green Bank

Vezi ecuaţie Drake

ecuaţie integrală

Ecuaţie cu o funcţie necunoscută în cadrul unei integrale. Un exemplu este $f(x) = \int cos(xt)\cdot\varphi(t)dt$, unde $f(x)$ este cunoscută, iar $\varphi(t)$ trebuie aflată, fiind date anumite condiţii despre f. Astfel de ecuaţii sunt utile în rezolvarea ecuaţiilor diferenţiale.

ecuaţii simultane

Vezi sistem de ecuaţii

ecumenism

Mișcare în favoarea unității sau a cooperării între Bisericile creștine. Primul pas important în direcția ecumenismului l-a constituit Conferința Misionară Internațională din 1910, o adunare a protestanților. Mai multe confesiuni protestante au inaugurat o Conferință a Vieții și a Muncii (pe probleme sociale și practice), în 1925, și o Conferință a Credinței și Ordinii (pe probleme de doctrină și conducere bisericească), în 1927. După Al Doilea Război Mondial, a fost înființat Conciliul Mondial al Bisericilor, la care s-a alăturat Conferința Misionară Internațională în 1961. Biserica Romano-Catolică a arătat deopotrivă un interes deosebit pentru îmbunătățirea relațiilor dintre Biserici după Conciliul Vatican II (1962–1965) și, împreună cu patriarhul Constantinopolului, a ridicat excomunicarea din 1054. Biserica Ortodoxă a devenit activă în această mișcare începând cu 1920 și s-a alăturat Conciliului Mondial al Bisericilor încă de la înființarea sa. Confesiunile protestante mai conservatoare sau fundamentaliste nu s-au implicat în astfel de acțiuni. Un alt factor important pentru ecumenismul sec. XX a fost apariția Bisericilor unite, care reconciliază sectele dezbinate, cum ar fi Biserica Unită a lui Hristos (1957) și Biserica Evanghelică Luterană din America (1988).

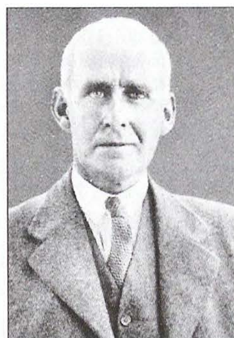
Edda

Numele celor mai vechi culegeri de literatură islandeză. Alcătuită din două cărți datând din sec. XIII, reprezintă sursa cea mai completă și mai detaliată pentru cunoașterea mitologiei germanice. *Edda în proză* (sau *Edda nouă* sau *Snorra-Edda*, cca 1222), un manual de poetică scris de Snorri Sturluson, explică dicția și metrul în poezia scaldică și eddică și povestește legende din mitologia scandinavă. *Edda în versuri* (*Edda veche*, *Sæmundar Edda*, cca 1250–1300) este o colecție de poeme eroice și mitologice, de autori necunoscuți, compuse cu aproximație între 800 și 1100 d.Hr. Aceste poeme austere reprezintă cele mai vechi legende germanice, intitulate generic *Cântecul Nibelungilor* (Niebelungenlied), păstrate până în zilele noastre.

Eddington, Sir Arthur Stanley

(28.12.1882, Kendal, Westmorland, Anglia - 22.11.1944, Cambridge, Cambridgeshire)

Astronom, fizician și matematician britanic. La Universitatea Cambridge, a obținut toate titlurile posibile în domeniul matematicii. A fost asistent-șef la Observatorul Regal din Greenwich între 1906 și 1913; în 1914, a devenit director al Observatorului Cambridge. Persoană religioasă și pacifistă, a declarat că sensul lumii nu poate fi descoperit de știință. Cele mai importante contribuții ale sale au fost în domeniul astrofizicii, studiile sale incluzând structura stelară, sursele subatomice de energie stelară, stelele pitice albe și materia difuză din spațiul interstelar. Ideile sale filozofice l-au determinat să considere că îmbinarea dintre teoria cuantică și relativitatea generală ar permite calcularea unor anumite constante universale.

Sir Arthur Stanley Eddington

UNIVERSITATEA DIN CHICAGO; FOTO OBSERVATORUL YERKES, WILLIAMS BAY

Eddy, Mary Baker

născută Mary Morse Baker

(16.07.1821, Bow, lângă Concord, New Hampshire, SUA - 03.12.1910, Chestnut Hill, Massachusetts)

Lider religios american, fondatoare a scientismului. Fiică a unui congregaționist descendent dintr-o veche familie din New England, s-a căsătorit în 1843; soțul său a decedat un an mai târziu, iar ea s-a recăsătorit în 1853. În cea mai mare parte a vieții, a avut o sănătate precară. La începutul anilor 1860, a fost vindecată de o maladie spinală de către Phineas P. Quimby (1802–1866), care trata diferite afecțiuni fără medicamentație. Starea sănătății sale a rămas bună până la puțin timp după moartea lui Quimby; în 1866 a suferit o cădere psihică gravă, pierzând speranța că se va mai însănătoși vreodată, însă s-a vindecat citind Noul Testament. A considerat că acela a fost momentul în care a descoperit scientismul; a petrecut câțiva ani perfecționându-și sistemul. În 1875 a publicat *Știință și sănătate* (Science and Health), o lucrare pe care adepții săi au considerat-o de inspirație divină. În 1873 a divorțat, iar în 1877 s-a căsătorit cu unul dintre adepții săi, Asa G. Eddy

Mary Baker Eddy

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

(a murit în 1882). Prima Biserică Scientistă a lui Hristos a fost organizată în 1879. Eddy a înființat Colegiul Metafizic din Massachusetts, în 1881, și a fondat trei periodice, printre care *Christian Science Monitor* (1908).

Edelman, Gerald Maurice

(n. 01.07.1929, New York, SUA)

Biochimist american. Și-a dat doctoratul în medicină la Universitatea Pennsylvania. A primit Premiul Nobel în 1972 pentru lucrarea despre anticorpi, realizată în colaborare cu Rodney Porter (1917–1985). Prin modelarea unei întregi molecule de anticorpi, echipa lui Edelman a descoperit că aceasta conține peste 1 300 de aminoacizi într-o structură formată din patru lanțuri și a identificat punctele de unire a antigenilor. Concentrându-se asupra formării și diferențierii țesuturilor și a organelor, cei doi au descoperit moleculele de aderență a celulelor, proteine ce atașează celulele unele de altele pentru a forma țesuturi. Edelman încearcă să enunțe o teorie generală a dezvoltării neuronilor și a funcțiilor creierului în lucrarea intitulată *Darwinism neural* (Neural Darwinism, 1987).

edem

Acumulare anormală de apă în spațiile dintre celulele țesutului conjunctiv. În general, este un simptom al bolilor de rinichi, de inimă, ale sistemului circulator sau ale celui limfatic, care afectează echilibrul apei în celule, în țesuturi și în sânge. Edemul poate fi deformant (în cazul în care reține o amprentă la apăsare) sau nedeformant. Tratamentul trebuie să vizeze cauza principală. Edemele pot fi locale (de ex. inflamațiile produse de alergii) sau generalizate (hidropizie), afectând uneori cavități ale corpului sau anumite țesuturi.

Eden

Râu în N Angliei. Izvorăște din regiunile înalte ce leagă Lake District de platourile muntoase ale Peninilor și curge șerpuind către NV, până la estuarul său din Solway Firth, un mic golf la Marea Irlandei. Nu este navigabil. Are o lungime de 145 km.

Eden, (Robert) Anthony, Primul conte de Avon

(12.06.1897, Windlestone, Durham, Marea Britanie - 14.01.1977, Alvediston, Wiltshire)

Om politic britanic. După ce a luptat în Primul Război Mondial, în 1923 a fost ales în Camera Comunelor. A devenit ministru de externe în 1935, dar a demisionat în 1938, în semn de protest față de politica de conciliere dusă de Neville Chamberlain. A revenit în aceeași funcție în 1940–1945 și 1951–1955, contribuind la rezolvarea disputei anglo-iraniene pentru petrol, precum și la semnarea unui armistițiu cu Indochina. Succesor ca prim-ministru al lui Winston Churchill, în 1955, a căutat să aplaneze tensiunea internațională, prin inițierea vizitelor oficiale în Marea Britanie ale lui Nikita Hrușciov și Nikolai A. Bulganin din Uniunea Sovietică. Declinul său a început după ce Egiptul a pus stăpânire pe Canalul de Suez, iar el a sprijinit o intervenție anglo-franceză în Egipt (*vezi* criza Canalului de Suez). A demisionat în 1957, invocând motive de sănătate.

Robert Anthony Eden, fotografie de Yousuf Karsh

Ederle, Gertrude (Caroline)

(23.10.1906, New York, New York, SUA - 30.11.2003, Wyckoff, New Jersey)

Înotătoare americană, prima femeie care a traversat înot Canalul Mânecii. A stabilit recordul mondial feminin la stilul liber la începutul anilor 1920, iar în 1924 a împărțit cu alte sportive medalia olimpică (400 m ștafetă) la Jocurile Olimpice. În 1926, a traversat înotând Canalul Mânecii, lung de 56 km, în 14 ore și 31 de minute, doborând recordul masculin cu 1 minut și 59 de secunde. Recordul său a fost doborât abia în 1950, de către Florence Chadwick (13 ore și 20 de minute).

Edessa

Oraș, 18 000 loc. (1991), în Macedonia, Grecia. Cel mai mare oraș din Macedonia. Presupunerea că ar fi fost odinioară Aigai, prima capitală a Macedoniei antice, a fost pusă sub semnul întrebării în urma descoperirilor arheologice de la Verghina. Bulgarii, bizantinii și sârbii s-au luptat pentru a stăpâni orașul. Edessa a fost cucerită de turci în sec. XV. În 1912, a devenit teritoriu grecesc.

Edgar the Aetheling

(/?/, Ungaria - 1125,/?/)

Prinț anglo-saxon. A fost propus la tronul Angliei după Bătălia de la Hastings (1066), dar a ales să-i servească pe regii normanzi Wilhelm I Cuceritorul și Wilhelm II. Rebeliunile în favoarea prințului *(aetheling)*

au continuat în Anglia până în 1069. Edgar a condus armata normandă trimisă de Wilhelm I în lupta pentru cucerirea cetății Apulia din S Italiei (1086), dar a fost deposedat de teritorii de către William II în 1091. În 1097, la ordinele lui William, l-a detronat pe Donald Bane, un rege scoțian ostil normanzilor. În jurul anului 1102, a plecat în cruciada dusă pentru Pământul Sfânt. L-a sprijinit mai târziu, fără succes, pe Robert Curthose, duce de Normandia, în lupta acestuia pentru tron împotriva lui Henric I.

Edgerton, Harold E(ugene)

(06.04.1903, Fremont, Nebraska, SUA – 04.01.1990, Cambridge, Massachusetts)

Inginer și fotograf american. Era proaspăt absolvent al MIT (Institutul Tehnologic din Massachusetts) când a inventat o lampă care putea produce incandescențe luminoase de mare intensitate într-un timp-record de 1/1 000 000 de secundă; era vorba de blițul utilizat și în prezent în domeniul fotografic. Deoarece poate produce jeturi luminoase repetate și la intervale scurte și regulate de timp, reprezintă un stroboscop ideal. Cu noul bliț, Edgerton a reușit să fotografieze lucruri precum picături de lapte căzând într-o farfurie sau gloanțe în mișcare la o viteză de 6 000 m/s; imaginile rezultate au fost apreciate pentru frumusețea artistică și pentru valoarea lor în domeniul industriei și al științei.

Edgeworth, Maria

(01.01.1767, Blackbourton, Oxfordshire, Anglia – 24.05.1849, Edgeworthstown, Irlanda)

Scriitoare britanică de origine irlandeză. De la vârsta de 15 ani l-a ajutat pe tatăl său în administrarea domeniului pe care îl aveau, dobândind anumite cunoștințe de economie rurală. În primele sale povestiri, publicate sub titlul *Ajutorul părintelui* (The Parent's Assistant, 1796), apar primele personaje-copii convingătoare, pe care numai opera lui Shakespeare le conturase până atunci. *Castelul Rackrent* (Castle Rackrent, 1800), primul său roman, îi dezvăluie talentul pentru observația socială și pentru dialogul autentic. Printre celelalte scrieri importante ale sale se numără *Belinda* (1801), *Povestiri din viața mondenă* (Tales of Fashionable Life, 1809–1812), o lucrare în șase volume care include romanul *Absentul* (The Absentee), concentrat pe abuzurile proprietarilor funciari din Anglia, *Patronaj* (Patronage, 1814) și *Ormond* (1817).

Edgeworth-Kuiper, centura ~

Vezi centura Kuiper

Edictul de emancipare

(3 martie 1861)

Document promulgat de țarul Aleksandru II, prin care erau eliberați toți iobagii din Imperiul Rus. Înfrângerea în Războiul Crimeii, schimbarea opiniei publice și creșterea numărului de răscoale țărănești violente l-au convins pe Aleksandru de necesitatea acestei reforme. Documentul final reprezenta o formă de compromis care nu a mulțumit pe nimeni, cu atât mai puțin pe țărani. Deși îi elibera din robie, procesul prin care țăranii liberi puteau intra în posesia unui teren era îndelungat și costisitor. Cu toate că nu a reușit crearea unei clase de țărani proprietari de pământ viabilă din punct de vedere economic, edictul a avut un uriaș impact psihologic.

Edinburgh

Oraș, 448 624 loc. (2001), și regiune, capitala Scoției. Orașul și cea mai mare parte din regiune, inclusiv portul Lith din estuarul Firth of Forth, se află în ținutul istoric Midlothian. Situat în SE Scoției, cunoscut în prezent ca Orașul Vechi, a fost construit în sec. XI, în jurul castelului Edinburgh, reședința regală a lui Malcolm III MacDuncan. În 1329, Robert I a cartografiat orașul Edinburgh, care a primit statut de capitală a regatului scoțian în 1437. Orașul a fost distrus în 1544, în războaiele de frontieră cu Anglia; arhitectura în piatră caracteristică orașului a apărut odată cu reconstruirea sa, după aceste războaie. Sec. XVIII a marcat renașterea culturală și intelectuală a Scoției; Edinburgh a fost orașul natal al unor minți luminate precum David Hume, Adam Smith, Robert Burns sau Walter Scott. A fost locul unde au luat naștere *Encyclopaedia Britannica* (1768) și *Edinburgh Review* (1802). Orașul s-a extins la sfârșitul sec. XVIII, odată cu dezvoltarea Orașului Nou, în stil georgian, separat de Orașul Vechi printr-o vale. Este centrul învățământului și al culturii scoțiene; aici se află Universitatea din Edinburgh, Biblioteca Națională, Galeriile Naționale și Muzeul Regal Scoțian. Este sediul Parlamentului scoțian.

Edinburgh, Festivalul de la ~

Festival internațional de artă, cu accent pe muzică și teatru. Creat în 1947 de către Rudolf Bing, are loc în fiecare vară, timp de trei săptămâni. Oferta sa teatrală include piese interpretate de companii teatrale internaționale de renume; printre piesele de teatru premiate la acest festival se numără *Petrecerea* (The Cocktail

Party, 1949), de Thomas Stearns Eliot, și *Pețitoarea* (The Matchmaker, 1954), de Thornton Wilder. Festivalul legat de acesta, Edinburgh Fringe, atrage trupe de teatru amator și a constituit o rampă de lansare pentru lucrări precum *Dincolo de margine* (Beyond the Fringe, 1960) și *Rosencrantz și Guildenstern au murit* (Rosencrantz and Guildenstern Are Dead, 1966), de Tom Stoppard. Din punct de vedere muzical, oferta festivalului include concerte, recitaluri și opere interpretate de soliști, de orchestre și de companii internaționale.

Edinburgh, Universitatea din ~

Universitate particulară din Edinburgh, Scoția. A fost înființată ca un colegiu sub auspicii prezbiteriene, în 1583; a primit statut de universitate în 1621, după ce i s-a alăturat o școală de teologie. Școlile de medicină și de drept au fost înființate la începutul sec. XVIII, iar facultățile de muzică, știință, arte, științe sociale și medicină veterinară au apărut ulterior. Universitatea a format o serie de personalități culturale eminente, precum Sir Walter Scott, John Stuart Mill, Thomas Carlyle, Charles Darwin, Robert Louis Stevenson și Alexander Graham Bell.

Edirne, Tratatul de la ~ *sau* Tratatul de la Adrianopol

(14 septembrie 1829)

Pact care a încheiat războiul ruso-turc din 1828–1829. Semnat la Edirne (anticul Adrianopol), în Turcia, tratatul a deschis strâmtorile turcești pentru comerțul naval rusesc și a oferit Rusiei anumite concesii teritoriale. De asemenea, a întărit poziția Rusiei în Europa de E și a slăbit-o pe cea a Imperiului Otoman, prevestind dependența acestuia de balanța de putere europeană, precum și dezmembrarea teritoriilor otomane din Balcani.

Edison, Thomas Alva

(11.02.1847, Milan, Ohio, SUA – 18.10.1931, West Orange, New Jersey)

Inventator american care, singur sau alături de colaboratorii săi, a deținut recordul mondial de 1 093 de invenții. Mai mult, a creat primul laborator de cercetare industrială din lume.

Edison a reprezentat prototipul inventatorului american, yankeu pur-sânge. Și-a început cariera în 1863, în perioada de debut a industriei telegrafului, când unica sursă de electricitate erau bateriile primitive care transmiteau curent cu voltaj scăzut. Înainte să moară, în 1931, a jucat un rol esențial în declanșarea erei moderne a electricității. Din laboratoarele și atelierele sale au ieșit fonograful, transmițătorul cu cărbune pentru receptorul de telefon și microfon, lampa incandescentă, un generator renumit pentru eficiență, primul sistem comercial de iluminat electric și de generare a electricității, o cale ferată electrică experimentală și elementele-cheie ale aparaturii de filmare, alături de multe alte invenții.

Edison a fost al șaptelea și ultimul copil – al patrulea care a supraviețuit – al lui Samuel Edison, Jr. și Nancy Elliot Edison. În copilărie a avut probleme de auz, cel mai probabil produse de tendința către mastoidită moștenită din familie. Indiferent de cauză, surzenia lui Edison i-a afectat puternic comportamentul și cariera, motivându-l pentru multe dintre invențiile sale.

Copilăria și adolescența

În 1854, Samuel Edison a devenit paznicul farului și tâmplarul unității militare de la Fort Gratiot, lângă Port Huron, Michigan, unde familia sa trăia într-o casă mare. Alva, după cum era numit inventatorul până la a doua sa căsătorie, a mers la școală acolo și a frecventat cursurile sporadic timp de cinci ani. Era plin de imaginație și foarte curios, însă pentru că multe informații se transmiteau oral, iar el avea dificultăți de auz, se plictisea și a fost etichetat drept inadaptat. Pentru a compensa, a devenit un cititor avid. Faptul că s-a educat ca autodidact nu era ceva neobișnuit. În perioada Războiului Civil, americanii de nivel mediu mergeau la școală 434 de zile – puțin mai mult de doi ani, după standardele educaționale actuale.

În 1859 Edison a renunțat la școală și a început să lucreze ca ucenic la o cale ferată dintre Detroit și Port Huron. Cu patru ani înainte, Michigan Central inițiase utilizarea comercială a telegrafului, pe care îl folosea pentru a controla mișcarea trenurilor, iar războiul civil determinase o extindere considerabilă a mijloacelor de transport și de comunicare. Edison a profitat de ocazie pentru a învăța telegrafie, iar în 1863 a devenit ucenic telegrafist.

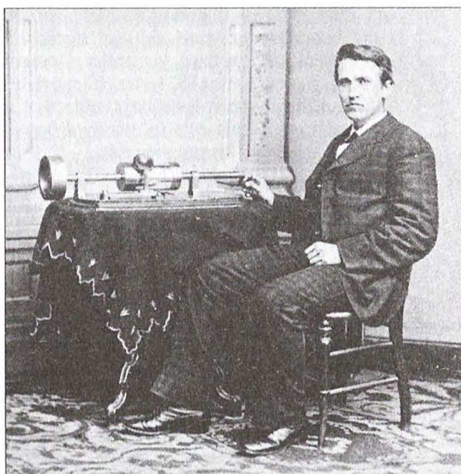
Mesajele primite pe telegraful Morse inițial erau înscrise ca o serie de puncte și linii pe o fâșie de hârtie care era decodată și citită, astfel că surzenia parțială a lui Edison nu reprezenta un handicap. Însă receptoarele începuseră să fie echipate în proporție tot mai mare cu un emițător de sunet, care le permitea telegrafiștilor să „citească“ mesajele după sunetul clicurilor. Faptul că telegrafia a început să se bazeze tot mai mult pe sunet l-a dezavantajat

foarte mult pe Edison în timpul carierei sale de șase ani ca telegrafist itinerant în sudul Statelor Unite, în Canada și în Noua Anglie. Dotat cu originalitate și inteligență, și-a dedicat o mare parte din energie pentru îmbunătățirea echipamentului inițial și pentru inventarea unor dispozitive care să faciliteze unele dintre activitățile pe care limitările fizice le făceau dificile. În ianuarie 1869 făcuse progrese suficient de mari, inventând un telegraf duplex (un dispozitiv capabil să transmită două mesaje în același timp pe un singur fir) și o imprimantă, care transforma semnalele electrice în litere, astfel că a abandonat telegrafia pentru a se dedica în întregime invențiilor și antreprenoriatului.

Edison s-a mutat în New York City, unde inițial a început un parteneriat cu Frank L. Pope, un cunoscut expert în electricitate, pentru a produce imprimanta Edison Universal Stock Printer și alte telegrafe cu imprimare. Între 1870 și 1875 a lucrat la Newark, New Jersey, și s-a implicat în diverse parteneriate și tranzacții complexe în industria foarte competitivă și întortocheată a telegrafiei, dominată de Western Union Telegraph Company. Ca antreprenor independent, era disponibil pentru cel mai bun ofertant, fiind mereu avantajat de această libertate. Lucra pe-atunci la îmbunătățirea unui sistem de telegrafie automat pentru rivalii Western Union. Telegraful automat, care înregistra mesajele prin intermediul unei reacții chimice generate de transmisiile electrice, a avut un succes comercial redus, însă acea lucrare i-a îmbunătățit lui Edison cunoștințele de chimie și l-a ajutat să pună bazele dezvoltării stiloului electric și a șapirografului, ambele fiind dispozitive importante în industria de început a aparaturii de birou care, indirect, au dus la descoperirea fonografului. Sub egida Western Union a inventat cvadruplexul, care putea transmite simultan patru mesaje pe un singur fir, însă baronul căilor ferate și finanțistul de pe Wall Street, Jay Gould, concurentul Western Union, a smuls cvadruplexul din mâinile companiei de telegrafie în decembrie 1874, plătindu-i lui Edison peste 100 000 de dolari în numerar, obligațiuni și acțiuni, unul dintre cele mai mari prețuri de până atunci pentru o invenție. Au urmat ani de litigii.

Menlo Park

Cu toate că Edison era un negociator inteligent, în același timp era un prost administrator financiar, de multe ori cheltuind banii mult mai rapid decât îi obținea.

Thomas Alva Edison făcând o demonstrație cu fonograful; fotografie de Mathew Brady, 1878

EDISON NATIONAL HISTORICAL SITE, WEST ORANGE, N.J.

În 1871 s-a căsătorit cu Mary Stilwell, în vârstă de 16 ani, care era la fel de risipitoare în treburile casnice precum era el în afaceri, astfel că, la sfârșitul lui 1875, intraseră în dificultăți financiare. Pentru a reduce costurile și tentația de a cheltui banii, Edison i-a cumpărat tatălui său, acum văduv, teren pentru a construi un laborator de trei niveluri și un magazin de unelte în împrejurimile rurale din Menlo Park, New Jersey (la 20 km de Newark) unde s-a mutat în martie 1876. Îl însoțeau doi asociați importanți, Charles Batchelor și John Kruesi. Batchelor, născut la Manchester în 1845, era maestru mecanic și proiectant, care îl complementa perfect pe Edison și îi servea drept „urechi" în proiecte precum fonograful și telefonul. De asemenea, a contribuit la proiectele pe care Kruesi, un mecanic de origine elvețiană, le-a transformat în prototipuri.

Edison a petrecut la Menlo Park cea mai frumoasă perioadă a vieții. În timp ce testa un cablu subacvatic pentru telegraful automat, a descoperit că rezistența electrică și conductibilitatea grafitului (denumit atunci plombagină) variau în funcție de presiunea la care era supus. Era o descoperire teoretică importantă, care i-a permis lui Edison să conceapă un „releu de presiune" folosind cărbune în locul magneților obișnuiți pentru a varia și echilibra curenții electrici. În februarie 1877, Edison a început experimentele pentru a produce un releu de presiune care să amplifice și

să îmbunătățească acuratețea telefonului, un dispozitiv pe care Edison și alții îl studiaseră, dar pe care Alexander Graham Bell îl patentase în 1876. La sfârșitul lui 1877, Edison dezvoltase deja microfonul cu grafit, care încă este folosit în difuzoarele de telefon și în microfoane.

Fonograful

Edison a inventat multe obiecte, cum ar fi microfonul cu grafit, ca răspuns la anumite nevoi specifice pentru produse noi sau pentru îmbunătățirea celor existente. Însă, de asemenea, avea o intuiție ieșită din comun: când observa un anumit fenomen neașteptat, nu ezita să oprească activitatea pe care o derula și să-i schimbe cursul către o nouă direcție. Astfel, în 1877, a făcut cea mai originală dintre descoperirile sale: fonograful. Datorită faptului că telefonul era considerat o variație a telegrafiei acustice, în vara lui 1877 Edison era tentat să inventeze pornind de la acesta – așa cum făcuse și cu telegraful automat – o mașinărie care să transcrie semnalele așa cum se primeau, în acest caz sub forma vocii umane, pentru ca ele să fie transmise ulterior ca mesaje telegrafiate. (Pe atunci, telefonul nu era conceput drept un mijloc de comunicație general, de la persoană la persoană.) Unii cercetători anteriori, mai ales inventatorul francez Léon Scott, menționaseră teoria că fiecare sunet, dacă ar fi putut fi înregistrat grafic, ar produce o formă distinctă asemănătoare stenografiei, denumită fonografie („scrierea sunetelor"), cum era cunoscută atunci. Edison spera să concretizeze acest concept folosind un microfon cu carbon cu o peniță în vârf pentru a transcrie mesajele pe o fâșie de hârtie parafinată. Spre uimirea lui, crestăturile abia vizibile generau o reproducere vagă a sunetului atunci când hârtia era trasă sub peniță.

Edison a făcut public fonograful cu folie de staniu, care a înlocuit fâșia de hârtie cu un cilindru învelit în staniu, în decembrie 1877. A fost întâmpinat cu neîncredere. Un mare om de știință francez spunea că fonograful este șarlatania unui ventriloc priceput. Uimirea publicului a fost urmată imediat de aclamații universale. Edison a câștigat o reputație mondială și porecla de Vrăjitorul de la Menlo Park, însă a fost nevoie de încă zece ani pentru ca fonograful să se transforme din curiozitate de laborator în produs comercial.

Lumina electrică

Alt vlăstar al experimentelor cu grafit a dat curând roade. Samuel Langley, Henry Draper și alți oameni de știință americani aveau nevoie de un instrument foarte sensibil pentru măsurarea modificărilor de temperatură din minut în minut în căldura emisă de coroana solară în timpul eclipsei de Soare în Munții Stâncoși, la 29 iulie 1878. Pentru a satisface acea nevoie, Edison a inventat un „microtasimetru" folosind un microfon cu grafit. Era o perioadă în care se făceau progrese mari în domeniul luminii electrice, iar în acea expediție, la care a participat și Edison, oamenii discutau despre caracterul practic al „subdiviziunii" arcurilor electrice intense pentru ca electricitatea să poată fi folosită pentru iluminat la fel ca micile „arzătoare" individuale cu gaz. Problema de bază era cum să fie conservat arzătorul (sau becul), fără să se consume, prin prevenirea supraîncălzirii. Edison a considerat că poate rezolva această problemă inventând un dispozitiv asemănător microtasimetrului pentru a controla curentul. A anunțat cu îndrăzneală că va inventa o lumină electrică sigură, ieftină și de o intensitate adaptată ochiului uman, pentru a înlocui lumina de gaz.

Lumina electrică incandescentă fusese o provocare pentru toți inventatorii timp de 50 de ani, însă realizările anterioare ale lui Edison au impus respect în fața acelei profeții îndrăznețe. Astfel, un sindicat de bancheri importanți, printre care J.P. Morgan și Vanderbilt, au înființat Edison Electric Light Company și i-au dat inventatorului un avans de 30 000 de dolari pentru cercetare și dezvoltare. Edison a propus conectarea luminilor sale într-un circuit paralel, împărțind curentul pentru ca, spre deosebire de arcurile electrice, conectate într-un circuit în serie, arderea unui bec să nu provoace căderea întregului circuit. Unii oameni de știință importanți au prezis că un astfel de circuit nu are cum să fie posibil, însă descoperirile lor se bazau pe sisteme de lămpi cu rezistență scăzută, singurul model de lumină electrică care avusese succes în acea vreme. Însă Edison, convins că un bec cu rezistență mare ar servi scopului său, a început să caute unul potrivit.

Îl avea ca asistent pe Francis Upton, în vârstă de 26 de ani, absolvent al Universității Princeton cu masterat în științe. Upton, care s-a alăturat laboratorului în decembrie 1878, a furnizat dimensiunea matematică și teoretică pe care Edison nu o avea. (Mai târziu, Edison a dezvăluit că „În vremea în care am făcut experimente cu lampa incandescentă nu înțelegeam legea lui Ohm". Cu altă ocazie, a mărturisit: „Nu

depind deloc de cifre. Fac un experiment și încerc să-i înțeleg rezultatul prin metode pe care nu le pot explica".)

În vara lui 1879 Edison și Upton făcuseră progrese suficient de mari cu un generator – care, prin acțiune inversă, putea fi folosit drept motor – încât Edison, copleșit de experimentele eșuate cu lampa incandescentă, s-a gândit să utilizeze un sistem de distribuție electrică pentru energie, nu pentru lumină. În octombrie, Edison și personalul său au obținut rezultate încurajatoare cu un bec vidat, complex, controlat de un egalizator, cu filament de platină, însă costurile platinei ar fi făcut iluminatul de nepracticat. În timp ce făcea experimente cu un izolator pentru firul de platină, au descoperit că, în vacuumul îmbunătățit foarte mult, pe care îl obțineau prin progresele făcute în pompa cu vid, carbonul se menținea o anumită perioadă fără obișnuitele aparate de reglare a tensiunii. Aprofundând opera fizicianului englez Joseph Wilson Swan, Edison a descoperit că filamentul de carbon furniza o lumină bună cu rezistență ridicată necesară pentru subdiviziune. De la acest prim pas important realizat la jumătatea lui octombrie a urmat un progres susținut, până la demonstrația inițială pentru finanțatorii Edison Electric Light Company, la 3 decembrie.

Însă Edison a descoperit abia în vara lui 1880 că fibra de bambus carbonizată constituia un material satisfăcător pentru filament, deși primul sistem de iluminare operațional fusese instalat pe vaporul cu aburi Columbia în aprilie. Primul sistem de iluminare incandescent comercial izolat, de la sol (pentru o singură clădire), a fost instalat la New York, în tipografia Hinds and Ketcham, în ianuarie 1881. În toamna aceluiași an a fost instalată temporar o centrală electrică, la Holborn Viaduct din Londra, în timpul Expoziției de la Crystal Palace. Edison însuși a supravegheat instalarea conductelor și instalațiilor pentru primul sistem de energie comercial permanent din lume, în Manhattan, care a devenit operațional în septembrie 1882. Cu toate că primele sisteme au avut probleme și au trecut mulți ani înainte ca iluminatul incandescent produs de electricitatea provenită din generatoarele centrale să înlocuiască semnificativ iluminatul cu gaz, centralele de iluminare izolate pentru hoteluri, teatre și magazine au înflorit; la fel și reputația lui Edison de cel mai mare inventator din lume.

Una dintre descoperirile întâmplătoare făcute în laboratorul din Menlo Park în timpul experimentelor pentru descoperirea luminii incandescente a anticipat descoperirea electronului de către fizicianul britanic J.J. Thomson, 15 ani mai târziu. În 1881–1882, William J. Hammer, un tânăr inginer responsabil cu testarea globurilor de lumină, a remarcat o strălucire albastră în jurul polului pozitiv din becul gol și înnegrirea firului și a becului la polul negativ. Acest fenomen a fost denumit inițial „umbra fantomatică a lui Hammer", însă când Edison a patentat becul în 1883, fenomenul a devenit cunoscut sub numele de „efectul Edison". Mai târziu, oamenii de știință au ajuns la concluzia că acel efect se explica prin emisia termionică de electroni de la electrodul fierbinte la cel rece; a devenit prototipul tubului cu electroni și a reprezentat începutul industriei electronicelor.

Edison și-a mutat laboratorul de la Menlo Park în New York când a început lucrul la sistemul de energie electrică din Manhattan. Treptat, proprietatea de la Menlo Park a fost folosită doar ca reședință de vară. În august 1884, soția lui Edison, Mary, a cărei stare de sănătate se agrava și care avea perioade de crize în urma unei boli mintale, a murit acolo de „congestie a creierului", aparent o tumoare sau o hemoragie. Moartea ei și mutarea din Menlo Park au marcat puternic viața lui Edison.

Laboratorul Edison

Văduv cu trei copii mici, Edison s-a căsătorit la 24 februarie 1886 cu Mina Miller, în vârstă de 20 de ani, fiica unui fabricant prosper din Ohio. A cumpărat o proprietate în West Orange, New Jersey, pentru noua sa soție, iar în apropiere a construit un nou laborator, pe care intenționa să-l transforme în primul centru autentic de cercetare din lume. Acolo a produs fonograful comercial, a înființat industria filmului și a dezvoltat bateria alcalină. Însă Edison trecuse de punctul de vârf al productivității sale. Manager și organizator slab, lucra cel mai bine în medii intime, neconvenționale, cu o mână de asociați apropiați; laboratorul din West Orange era prea extins și prea complex pentru gusturile sale. Mai mult, deoarece o mare parte din timpul inventatorului era ocupat acum cu noul său rol de industriaș, care i-a revenit odată cu comercializarea luminii incandescente și a fonografului, cercetările în domeniul electricității treceau în sarcina matematicienilor și a oamenilor de știință instruiți în universitate. Și, cel mai important, timp de peste un deceniu, energia lui Edison s-a concentrat asupra unei afaceri de extragere

a minereului magnetic, care s-a dovedit cel mai mare dezastru al carierei sale.

Primul mare efort la noul laborator a fost comercializarea fonografului, care a început în 1887, după ce Alexander Graham Bell, vărul său Chichester și Charles Tainter dezvoltaseră gramofonul, o versiune îmbunătățită a dispozitivului inventat de Edison, care folosea carton cerat în loc de foiță de staniu. Doi ani mai târziu, Edison anunța că „a perfectat" fonograful, deși era departe de a fi adevărat. De fapt, abia în anii 1890, după ce Edison înființase centre de producție și înregistrare pe lângă laborator, toate problemele de ordin mecanic au fost depășite, iar fonograful a devenit o afacere profitabilă.

Între timp, lui Edison i-a venit ideea să popularizeze fonograful legând de el, sincron, un zoetrop, un dispozitiv care dădea iluzia de mișcare fotografiilor făcute consecutiv. I-a atribuit proiectul lui William K.L. Dickson, un angajat interesat de fotografie, în 1888. După ce au studiat lucrările unor fotografi europeni care, la rândul lor, încercaseră să înregistreze mișcarea, Edison și Dickson au reușit să construiască o cameră funcțională și un instrument de vizualizare, denumite kinetograf și kinetoscop. Însă sincronizarea dintre sunet și mișcare s-a dovedit a fi atât de dificilă, încât ideea de a lega cele două aparate a fost abandonată și astfel s-a născut filmul mut. Edison a construit în laborator primul studio de film mut, denumit „Maria cea neagră" în 1893, iar anul următor kinetoscoapele, care aveau fante pentru vizionarea imaginilor de către o singură persoană, au fost puse în vânzare cu mare succes. Inventatorii rivali au dezvoltat curând un sistem de proiectare pe ecran care a dăunat afacerii cu kinetoscoape, astfel că Edison a achiziționat un proiector inventat de Thomas Armat și l-a lansat pe piață sub numele de „ultima minune a lui Edison, Vitascopul".

Alt derivat al fonografului a fost bateria alcalină, pe care Edison a început să o dezvolte ca sursă de energie pentru fonograf într-o perioadă în care din majoritatea locuințelor încă lipsea electricitatea. Deși a fost nevoie de 20 de ani pentru rezolvarea tuturor problemelor pe care le punea bateria, în 1909 Edison era deja furnizorul principal de baterii pentru submarine și vehicule electrice și chiar înființase o companie pentru fabricarea de automobile electrice. În 1912, Henry Ford, unul dintre cei mai mari admiratori ai lui Edison, i-a cerut să proiecteze o baterie pentru demaroare automate pe care să o introducă la Model T. Solicitarea lui Ford a consolidat o relație lungă între cei doi americani, iar în octombrie 1929 H. Ford a organizat sărbătorirea a 50 de ani de la lumina incandescentă, care s-a transformat într-o apoteoză universală pentru Edison.

Majoritatea succeselor lui Edison au implicat electricitatea sau comunicațiile, însă la sfârșitul anilor 1880 și începutul anilor 1890 prioritatea laboratorului lui Edison a fost separatorul magnetic pentru minereuri. Edison lucrase inițial la un separator atunci când căuta platină pentru a o folosi la lampa incandescentă experimentală. Dispozitivul trebuia să selecteze platina din nisipul care conținea fier. În anii 1880, prețul fierului a crescut la un nivel fără precedent, astfel că, dacă separatorul ar fi putut extrage fierul din minereul neutilizabil, de calitate scăzută, atunci minele abandonate și-ar fi putut relua producția. Edison a cumpărat sau a obținut drepturi pentru 145 de mine vechi din est și a înființat o centrală-pilot uriașă la mina Ogden de lângă Ogdensburg, New Jersey. Nu a reușit niciodată să depășească problemele de inginerie sau să le rezolve pe cele din sistem, iar când prețurile la minereu au scăzut la jumătatea anilor 1890, a renunțat la idee. Cam pe-atunci a lichidat tot, cu excepția unui mic pachet de acțiuni la General Electric Company, uneori la prețuri foarte mici, și s-a înstrăinat tot mai mult de domeniul iluminatului electric.

Însă eșecul nu a descurajat pasiunea lui Edison pentru invenții. Cu toate că nici unul dintre proiectele sale târzii nu a avut același succes ca acelea de tinerețe, a continuat să lucreze chiar și la vârsta de 80 de ani.

Evaluare

Elanul creator al lui Edison este evidențiat de brevete: 389 pentru lumină și energie electrică, 195 pentru fonograf, 150 pentru telegraf, 141 pentru baterii și 34 pentru telefon. Viața și realizările sale ilustrează idealul cercetării aplicate. Întotdeauna inventa din necesitate, cu obiectivul de a realiza ceva nou pe care îl putea fabrica. Principiile de bază pe care le-a descoperit derivau din experimente practice și, de fiecare dată, se bazau pe întâmplare, răsturnând astfel conceptul convențional de cercetare pură care duce la cercetare aplicată.

Rolul lui Edison ca mecanic de atelier și mic producător a fost crucial pentru succesul ca inventator. Spre deosebire de alți oameni de știință și inventatori ai timpului, care aveau mijloace limitate și nu beneficiau

de sprijin, Edison conducea un laborator plin de oameni inventivi. Reprezenta o antiteză a geniului inventator singuratic, deşi surzenia îl obliga la o izolare care amintea cumva de acel concept. Lipsa lui de abilitate managerială a reprezentat, într-un fel ciudat, şi un stimulent. Fiind propriul şef, s-a aruncat în proiecte pe care oameni mai prudenţi le-ar fi evitat, risipind, apoi, roadele cercetărilor sale, astfel că era, în acelaşi timp, liber, dar şi constrâns să dezvolte idei noi. Puţini oameni l-au egalat în optimism. Edison nu s-a întrebat niciodată dacă un lucru era realizabil, ci cum anume era realizabil.

Cariera lui Edison – împlinirea visului american de a ajunge de la zdrenţe la bogăţie prin muncă şi inteligenţă – l-a transformat în erou popular în rândul conaţionalilor săi. Ca temperament era un egoist recunoscut, în egală măsură un adevărat tiran cu angajaţii săi şi cel mai amuzant coleg al lor şi nu existau niciodată momente plictisitoare alături de el. Era carismatic şi îi plăcea publicitatea, însă avea dificultăţi de socializare şi îşi neglija familia. Săgeţile pe care le îndrepta către turma de teoreticieni „cu părul lung" au făcut uneori ca oamenii de ştiinţă foarte bine instruiţi să-l desconsidere intelectual; cu toate acestea, şi-a angajat de multe ori ca asistenţi fizicieni şi matematicieni eminenţi, precum Nikola Tesla şi A.E. Kennelly. Natura contradictorie a personalităţii sale puternice, alături de excentricităţile sale şi de capacitatea de a adormi oriunde, a contribuit la statutul său legendar. La vârsta de 30 de ani, Edison era, după cum se spunea, cel mai cunoscut american din lume. Când a murit, a fost venerat ca omul care, mai mult decât oricine altcineva, a pus bazele revoluţiei tehnologice şi sociale a lumii electrice moderne.

Edmonton

Oraş, 666 104 loc. (2001), în zona metropolitană 937 845 loc., centrul administrativ al provinciei Alberta, Canada. Situat pe râul Saskatchewan, în centrul provinciei, oraşul s-a format iniţial dintr-o serie de fortăreţe destinate comerţului cu blănuri, înfiinţate în cca 1795. După ce calea ferată s-a extins până aici, iar oraşul a înregistrat o afluenţă de colonişti în a doua jumătate a sec. XIX, Edmonton a început să prospere din punct de vedere economic; în 1905 a devenit oraşul de reşedinţă al noii provincii Alberta. Descoperirea de zăcăminte de ţiţei în regiune, în 1947, a stimulat în mare măsură dezvoltarea oraşului; economia agricolă şi cea petrolieră sunt predominante şi astăzi. Reprezintă centrul de distribuţie al NV Canadei. Printre instituţiile sale culturale şi de învăţământ se numără şi Universitatea Alberta (1906).

Edmunds, George Franklin

(01.02.1828, Richmond, Vermont, SUA – 27.02.1919, Pasadena, California)

Senator şi expert în drept constituţional american. A fost avocat şi legislator în Vermont, apoi membru al Senatului (1866–1891), în cadrul căruia s-a implicat activ pentru punerea sub acuzare a preşedintelui Andrew Johnson. A prezidat instanţa de judecată (1872–1879, 1882–1891) şi a fost principalul autor al Legii Sherman Antitrust (1890).

Edo, perioada ~

(1603–1867)

Epocă din istoria culturală a Japoniei, care corespunde perioadei politice în care la conducerea ţării s-a aflat shogunatul Tokugawa. Edo (actualul Tokyo) a fost ales de Tokugawa Ieyasu, primul shogun Tokugawa, drept noua capitală a Japoniei şi a devenit unul dintre cele mai mari oraşe ale timpului său, precum şi centrul unei culturi urbane înfloritoare. În literatură, perioada Edo s-a distins prin perfecţionarea poeziei de tip haiku de către Basho, prin compoziţiile comice de mare virtuozitate, realizate prin procedeul de versificaţie numit ingambament, precum şi prin romanele comice ale lui Ihara Saikaku; în domeniul teatrului, atât stilul kabuki (cu actori vii), cât şi bunraku (cu păpuşi) îi încântau pe locuitorii oraşului (samuraii, cărora mersul la teatru le era interzis, se deghizau adesea pentru a urmări spectacolele). Dezvoltarea tehnicilor de imprimare policromă a plăcilor de lemn a făcut posibil ca oamenii obişnuiţi să obţină gravuri în lemn ale celor mai populari actori kabuki sau ale curtezanelor care lansau diferite tendinţe (*vezi* ukiyo-e). Jurnalele de călătorie preamăreau frumuseţea peisajelor sau punctele de interes istoric ale provinciilor îndepărtate, iar templele sau pelerinajele sfinte în locuri îndepărtate erau foarte populare. În domeniul educaţiei, kokugaku (învăţământul naţional) a trezit interesul pentru cea mai veche formă de poezie japoneză şi pentru cele mai vechi texte scrise. Studierea Europei şi a ştiinţelor ei, numită *nangaku* sau „învăţământ olandez", a căpătat o mare căutare, în ciuda contactului extrem de limitat cu Europa. Neoconfucianismul era şi el răspândit. *Vezi şi* perioada Genroku.

Edom

Țară antică, la S de Marea Moartă. Edomiții au ocupat probabil această zonă în jurul sec. XIII î.Hr. Deși strâns înrudiți cu israeliții, au avut conflicte frecvente cu aceștia și au fost probabil supuși ai regatului israelit (sec. XI–X î.Hr.). Situat pe ruta comercială dintre Arabia și Marea Mediterană, Edomul era renumit pentru industria cuprului. A fost cucerit ulterior de către nabateeni, iar edomiții au migrat către Iudeea de S. Edomul și Moabul învecinat erau cunoscute în vremea Imperiului Roman și a macabeilor sub numele de Idumeea.

Eduard

Lac în E Africii. Unul dintre cele mai mari lacuri din Valea Marelui Rift, partea de V; este situat pe granița dintre Republica Democrată Congo și Uganda, are o lungime de 77 km și o lățime de 42 km. În NE se învecinează cu lacul George, un lac mai mic. Lacul Eduard se varsă la N, prin râul Semliki, în lacul Albert. Lacul este bogat în pește; viața sălbatică de pe malurile sale este protejată în cadrul Parcului Național Virunga și al Parcului Național Queen Elisabeth. A fost numit astfel de către Henry Morton Stanley, care a vizitat lacul în 1888–1889.

Eduard I *cunoscut ca* Eduard Lunganul

(17.06.1239, Westminster, Middlesex, Anglia - 07.07.1309, Burgh by Sands, lângă Carlisle, Cumberland)

Rege al Angliei (1272–1307). Fiul cel mai mare al lui Henric III, și-a sprijinit tatăl într-un război civil cu baronii, dar temperamentul său violent a contribuit la înfrângerea lui Henric în Bătălia de la Lewes (1264). Eduard i-a învins însă pe rebeli în anul următor. S-a alăturat nereușitei cruciade duse de Ludovic IX al Franței (cruciada a opta) în 1271–1272, întorcându-se în Anglia pentru a-i urma la tron tatălui său. Domnia sa a constituit o perioadă de trezire a conștiinței naționale, în care a consolidat puterea coroanei, în detrimentul nobilimii feudale. A supravegheat dezvoltarea Parlamentului și a jucat un rol important în definirea dreptului comun britanic. A cucerit Țara Galilor (1277) și a înăbușit răscoalele galeze împotriva stăpânirii britanice, însă cucerirea Scoției (1296), soldată și cu înfrângerea lui William Wallace, a fost anulată de revolte ulterioare. I-a alungat pe evrei din Anglia în 1290; aceștia nu au fost reprimiți în țară până în 1655. A murit în cursul unei campanii împotriva lui Robert I, care se proclamase rege al Scoției cu un an înainte.

Eduard II

cunoscut ca **Eduard de Caernarfon**

(25.04.1284, Caernarfon, Caernarfonshire, Țara Galilor - sept. 1327, Berkeley, Gloucestershire, Anglia)

Rege al Angliei (1307–1327). Fiu al lui Eduard I. A stârnit mânia baronilor acordând titlul de conte de Cornwall favoritului său, Piers Gaveston; baronii au redactat Ordonanțele (1311), un document care limita puterea regelui în domeniul finanțelor și al numirilor, și l-au executat pe arogantul Gaveston (1312). Înfrângerea de către Robert I a englezilor în Bătălia de la Bannockburn (1314) a asigurat independența Scoției, iar Eduard a rămas sub controlul puternicilor baroni, printre care se afla și Thomas de Lancaster. L-a învins și l-a executat pe Lancaster în 1322, eliberându-se de sub controlul baronilor și revocând Ordonanțele. Regina sa, Isabella, l-a ajutat pe iubitul său, Roger de Mortimer, să invadeze Anglia împreună cu alți nobili nemulțumiți și să-l detroneze pe Eduard în favoarea fiului său, Eduard III. Eduard II a fost închis și probabil ucis.

Eduard III

cunoscut ca **Eduard de Windsor**

(13.11.1312, Windsor, Berkshire, Anglia - 21.06.1377, Sheen, Surrey)

Rege al Angliei (1327–1377). Mama sa, Isabella a Franței, l-a înlăturat de la tron pe tatăl lui, Eduard II, și l-a încoronat pe Eduard, atunci în vârstă de 15 ani. Isabella și iubitul ei, Roger de Mortimer, au condus în numele lui Eduard timp de patru ani și l-au convins pe acesta să acorde independență scoțienilor. După ce l-a executat pe Mortimer, în 1330, Eduard a devenit monarh unic al Angliei. Susținând dreptul său la tronul Franței, a fost cel care a declanșat Războiul de 100 de Ani. A înființat Ordinul Jartierei în 1342. I-a învins pe francezi în Bătălia de la Crécy (1346) și a ocupat orașul Calais (1347), deși lipsa fondurilor l-a forțat să semneze un armistițiu. Epidemia de ciumă (Moartea Neagră) a lovit Anglia în 1348, dar luptele au continuat. Scoțienii i s-au predat lui Eduard, în 1356, și în același an fiul său, Eduard Prințul Negru, a obținut o victorie importantă pentru englezi, în Bătălia de la Poitiers. În 1360, Eduard a renunțat la pretențiile la tronul Franței, în schimbul Aquitaniei. Războiul a reizbucnit ulterior, când Carol V a respins Tratatul de la Calais; Eduard a pierdut Aquitania și a semnat un nou armistițiu în 1375. În ultimii ani ai vieții a fost influențat de lacoma sa amantă, Alice Perrers, și de fiul lui, John de Gaunt.

Eduard IV

(28.04.1442, Rouen, Franța - 09.04.1483, Westminster, Anglia)

Rege al Angliei (1461–1470, 1471–1483). Tatăl său, pretendent la tron, a fost ucis în 1461 și Eduard a fost încoronat, în mare măsură datorită vărului său, contele de Warwick. Această alianță nu a durat, iar după multe intrigi și lupte Eduard a fost deposedat de coroană și a fugit (în 1470). În anul următor s-a întors, fiind unul dintre cei mai activi combatanți în Războaiele Celor Două Roze, învingându-l și ucigându-l pe Warwick și pe aproape toți ceilalți conducători rămași din casa de Lancaster. După ce l-a ucis pe Henric VI și a respins un atac asupra Londrei, Eduard și-a asigurat rămânerea pe tron pentru tot restul vieții. A invadat Franța, pe care Henric o moștenise, dar o pierduse în mare parte; deși încercarea nu a fost încununată de succes, Eduard a încheiat o înțelegere financiară excelentă prin tratatul semnat. Realizările în domeniul administrativ au transformat domnia sa într-o perioadă de prosperitate și de succes. I-au supraviețuit șapte copii; cei doi fii ai săi au fost, se pare, uciși în Turnul Londrei, iar fiica sa cea mai mare s-a căsătorit cu Henric VII.

Eduard IV, portret de artist anonim; în Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Eduard VI

(12.10.1537, Londra, Anglia - 06.07.1553, Londra)

Rege al Angliei și Irlandei (1547–1553). Fiu al lui Henric VIII și al lui Jane Seymour, a urmat la tron după moartea lui Henric. În timpul domniei tânărului rege, puterea a fost exercitată mai întâi de către unchiul acestuia, ducele de Somerset (1547–1549), iar apoi de către ducele de Northumberland. Aflat pe patul de moarte din cauza tuberculozei, Eduard a fost convins să le excludă de la succesiune pe cele două surori vitrege ale sale (ulterior regine), Maria I și Elisabeta I, și să acorde dreptul de succesiune la tron pentru nora lui Northumberland, Lady Jane Grey.

Eduard VII *născut* Albert Eduard

(09.11.1841, Londra, Anglia - 06.05.1910, Londra)

Rege al Regatului Unit al Marii Britanii și Irlandei (1901–1910). Fiu al reginei Victoria, a studiat la Oxford și Cambridge, iar în 1863 s-a căsătorit cu Alexandra (1844–1925), fiica lui Christian IX. Făcându-se remarcat prin pasiunea pentru curse și iahting, dar și pentru comportamentul uneori scandalos, a fost exclus de Victoria de la multe afaceri de stat, până ce a trecut de vârsta de 50 de ani. La moartea acesteia, i-a succedat la tron, contribuind la recăpătarea strălucirii monarhiei, după îndelungata izolare a Victoriei ca văduvă. Suveran extrem de iubit, a netezit calea către Antanta Cordială prin vizita sa de stat la Paris din 1903.

Eduard VII

ARHIVA BETTMANN / BBC HULTON

Eduard VIII

(23.06.1894, Richmond, Surrey, Anglia, Marea Britanie - 28.05.1972, Paris, Franța)

Rege al Marii Britanii (1936) care a abdicat voluntar. Fiu al lui George V, a fost ofițer de stat major în Primul Război Mondial. După război, a întreprins numeroase turnee ale bunăvoinței în teritoriile Imperiului Britanic, devenind foarte iubit de englezi. În 1930 s-a împrietenit cu Wallis Simpson și cu soțul acesteia, iar în 1934 era deja îndrăgostit de ea. În ianuarie 1936, la moartea tatălui său, i-a succedat acestuia la tron. Neputând obține acordul pentru căsătorie, a abdicat în decembrie, devenind singurul suveran britanic din istorie care a renunțat voluntar la coroană. A fost numit duce de Windsor, iar în 1937 s-a căsătorit cu Simpson, care a devenit ducesă de Windsor. La invitația lui Winston Churchill, a fost guvernator în Bahamas, în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. După 1945, cuplul a trăit la Paris. Până în 1967 nu au fost invitați să participe la nici una dintre ceremoniile publice oficiale alături de alți membri ai familiei regale.

Ducele (anterior Eduard VIII) și ducesa de Windsor în ziua cununiei lor, 3 iunie 1937; fotografie realizată de Cecil Beaton

CAMERA PRESS

Eduard Confesorul, Sfântul ~

(1003, Islip, Anglia - 05.01.1066, Londra; canonizat 1161; sărbătorit inițial pe 5 ianuarie, acum pe 13 octombrie)

Rege al Angliei (1042–1066). Fiu al lui Ethelred II, a fost exilat în Normandia pentru 25 de ani (1016–1041) în timpul stăpânirii Angliei de către danezi (*vezi* Canut cel Mare). În primii 11 ani de domnie, adevăratul stăpân al Angliei a fost Godwine, conte de Wessex. Eduard l-a proscris pe Godwine în 1051, numind normanzi în poziții de conducere și pregătind astfel calea către cucerirea normandă. Godwine a continuat să se opună acestui regim, iar fiul său, Harold (*vezi* Harold II), a stăpânit Anglia după 1053, supunând Țara Galilor în 1063. Pe patul de moarte, Eduard l-a numit pe Harold succesor al său, însă ducele de Normandia (viitorul William I) a invadat Anglia pentru a pretinde coroana promisă mai demult. Deși nepriceput ca monarh, Eduard era faimos pentru pioșenia sa, ceea ce i-a atras și epitetul „Confesorul".

Eduard Prințul Negru

(15.06.1330, Woodstock, Oxforshire, Anglia - 08.06.1376, Westminster, lângă Londra)

Prinț de Wales (1343–1376). Fiul lui Eduard III; se pare că și-a atras porecla deoarece purta o armură neagră. Unul dintre comandanții de seamă din Războiul de 100 de Ani, a obținut o victorie însemnată în Bătălia de la Poitiers, în 1356. Prinț de Aquitania între 1362 și 1372; domnia sa aici a fost un eșec, de care el s-a făcut în mare parte vinovat. Bolnav și decăzut, s-a întors în Anglia, predându-i oficial tatălui său principatul pe care îl deținuse. Nu a avut succesori ca prinț de Aquitania. Deși era moștenitorul tronului, nu a devenit niciodată rege; este tatăl lui Richard II.

Eduards, Jonathan

(05.10.1703, East Windsor, Connecticut, SUA - 22.03.1758, Princeton, New Jersey)

Teolog american. Al cincilea dintre cei 11 copii ai unei familii puritane cu principii stricte; a intrat la Colegiul Yale la vârsta de 13 ani. În 1727 a fost numit pastor la biserica tatălui său din Northampton, Massachusetts. Predicile sale despre „Justificarea numai și numai prin credință" au produs o adevărată renaștere pe valea râului Connecticut în 1734, iar în anii 1740 au avut de asemenea o influență considerabilă în Marea Deșteptare. În 1750 a fost excomunicat din biserica din Northampton, ca urmare a unei dispute cu privire la cei care aveau dreptul de a primi împărtășania; a devenit pastor în Stockbridge, în 1751. A murit de pojar la puțin timp după ce a acceptat să fie președintele Colegiului din New Jersey (în prezent Universitatea Princeton). Calvinist convins, a pus accent pe idei ca păcatul originar, predestinarea și necesitatea convertirii. Celebra sa predică *Păcătoși aflați în mâinile unui Dumnezeu mânios* reprezintă o evocare însuflețită a soartei păcătoșilor din iad care nu s-au căit în timpul vieții.

educația adultului

Vezi educație continuă

educație asistată de computer

Folosire de materiale educaționale prezentate pe computer. De la apariția minicomputerelor (1970), computerele s-au răspândit tot mai mult în școli, de la școala primară până la facultăți, ajungând să fie folosite chiar și în programe de studiu la nivel preșcolar. Computerele folosite în procesul educațional fie prezintă informații, fie îndeplinesc rolul de profesor, testând elevul. Prin realizarea unei interacțiuni față în față și prin promptitudinea răspunsurilor date la întrebări, computerele permit celor care studiază să se autoverifice, aflând cât de bine stăpânesc materia, și să învețe lucruri noi într-un ritm propriu. Dezavantajul este că acest tip de educație nu poate extinde lecția dincolo de limitele programării computerului.

educație continuă
sau educația adultului

Formă de învățare organizată pentru adulți. În SUA, Universitatea din Wisconsin a fost prima instituție de învățământ care a oferit astfel de programe (1904). Colegiul Empire din cadrul Universității de Stat din New York a fost primul care s-a dedicat exclusiv educației adulților (1969). Această formă de educație include diferite metode, cum ar fi studiul individual, cursuri prin televiziune, radio sau pe casete video, cursuri on-line și prin corespondență, discuții în grup și grupuri de studiu, conferințe, seminare și ateliere de lucru. De asemenea, sunt organizate cursuri de zi sau cu frecvență redusă. Sunt des întâlnite și programele de recuperare, cum ar fi echivalarea studiilor liceale sau studiile de alfabetizare. În ultimii ani, tematica programelor s-a diversificat, incluzând cursuri cum ar fi reparații de mașini, planificarea pensiei și noțiuni elementare de calculator. *Vezi și* mișcarea chautauqua.

educație fizică

Antrenament fizic practicat pentru menținerea tonusului corpului; metodele de

promovare a acestui antrenament. Este o disciplină școlară obligatorie în ciclurile primar și gimnazial, în majoritatea instituțiilor de învățământ. În general, include dans aerobic, gimnastică și diverse sporturi. La începutul sec. XX, s-au înființat facultățile de educație fizică. Majoritatea sporturilor și a cursurilor se desfășoară în săli de sport, dar se pune accentul și pe exercițiile fizice în aer liber.

educaţie parohială

Educație oferită în mod instituționalizat de către un grup religios.

educaţie progresivă

Mișcare ce a apărut în Europa și America de Nord la sfârșitul sec. XIX, ca reacție la pretinsa limitare și la formalismul educației tradiționale. Unul dintre obiectivele sale principale era să educe „copilul în totalitate", ceea ce însemna să se aibă în vedere dezvoltarea atât în plan fizic și afectiv, cât și în cel intelectual. Artele creative și manualele și-au dobândit importanța în programa de învățământ, iar copiii erau încurajați să experimenteze și să gândească independent. Cele mai avansate idei și practici de educație progresivă au fost expuse în SUA de către John Dewey. *Vezi* Școala Summerhill.

educaţie specială

Tip de educație pentru elevi cu nevoi speciale (cum sunt cei cu handicap fizic sau retardați mintal). Unul dintre primii susținători ai educației pentru orbi a fost Valentin Haüy, care a deschis o școală în Paris, în 1784; a fost urmat în eforturile sale de Louis Braille. Încercări de educare a copiilor surzi au existat înaintea celor ale lui Haüy, dar învățământul pentru copiii surzi a apărut abia după ce Friedrich Moritz Hill (1805–1874) a creat o metodă orală de instruire. Dezvoltarea unui limbaj al semnelor standardizat a facilitat instruirea avansată a surzilor. Încercările științifice de educare a copiilor retardați mintal au început odată cu eforturile lui Jean-Marc-Gaspard Itard (1775–1838) de a-l educa pe Copilul sălbatic din Aveyron; munca lui Itard i-a influențat ulterior pe unii teoreticieni ca Édouard Séguin (1812–1880) și Maria Montessori. Copiii cu dificultăți motorii, despre care înainte se considera că necesită educație specială, sunt acum integrați în clase obișnuite de studiu, adesea folosindu-se scaune cu rotile și pupitre modificate. Copiii cu dificultate de învățare și cu probleme de vorbire au nevoie, de obicei, de tehnici speciale, deseori individualizate. Pentru copiii cu probleme sociale și emoționale pot fi asigurate servicii terapeutice și clinice speciale.

Edwards, Blake
născut **William Blake McEdwards**
(n. 26.07.1922, Tulsa, Oklahoma, SUA)

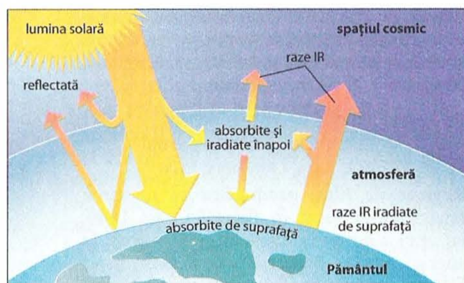
Regizor de film, producător și scenarist american. A jucat în filme în anii 1940, iar apoi a devenit cunoscut ca scenarist, în special pentru *Sora mea Eileen* (My Sister Eileen, 1955) și *Faimoasa proprietăreasă* (The Notorious Landlady, 1962). A creat serialul TV *Peter Gunn* (1958–1960). Printre eforturile sale regizorale încununate de succes se numără *Operațiunea Petticoat* (Operation Petticoat, 1959), *Mic dejun la Tiffany* (Breakfast at Tiffany's, 1961), *10* (1979) și *Victor/Victoria* (1982), pe care l-a revizuit în 1995 și l-a transformat într-un musical pe Broadway, distribuind-o în rolul principal pe soția sa, Julie Andrews. Este celebru în special pentru serialul *Pantera Roz* (The Pink Panther, 1964).

efect de fluture

Vezi comportament haotic

efect de seră

Încălzire a suprafeței Pământului și a zonei inferioare a atmosferei, provocată de vaporii de apă, de dioxidul de carbon și de alte gaze din atmosferă. Lumina de la Soare încălzește suprafața Pământului. O parte din această energie este radiată înapoi în atmosferă sub forma unor radiații infraroșii. O mare parte a acestora este absorbită de moleculele de dioxid de carbon și de vaporii de apă din atmosferă și radiată înapoi înspre Pământ, sub formă de căldură suplimentară. (În pofida denumirii, efectul de seră este diferit de încălzirea unei sere, în care panourile de sticlă lasă să treacă lumina solară prin ele, însă rețin căldura). Reținerea radiațiilor infraroșii provoacă o încălzire a suprafeței Pământului și a zonei inferioare a atmosferei. Acestea ajung la o temperatură mai mare decât cea inițială, creându-se astfel un mediu propice vieții. Creșterea cantității de dioxid de carbon din atmosferă, determinată de arderea combustibililor fosili, poate intensifica efectul de seră și poate duce la apariția unor modificări climaterice resimțite pe termen lung. Creșterea concentrației atmosferice de gaze reziduale, precum clorfluorcarbonații, nitrații și metanul, rezultate din activitățile umane, poate duce, de asemenea, la agravarea efectului de seră. Se estimează că de la începutul revoluției industriale până

Efectul de seră - o parte din lumina solară este reflectată de atmosfera și de suprafața Pământului, dar cea mai mare parte este absorbită de suprafața acestuia, care se încălzește. În consecință, de la suprafață sunt emise radiații infraroșii (IR). Unele radiații IR se pierd în spațiu, altele însă sunt absorbite de gazele din atmosferă (în special dioxid de carbon, vapori de apă și metan) și radiate din nou în toate direcțiile, unele în spațiu, altele înapoi spre Pământ, unde provoacă o încălzire suplimentară a suprafeței acestuia și a straturilor inferioare ale atmosferei.

la sfârșitul sec. XX, cantitatea de dioxid de carbon din atmosferă a crescut cu 30%, iar cantitatea de metan s-a dublat. Se estimează, de asemenea, că SUA sunt responsabile pentru cca o cincime din emisia totală de gaze care produc efectul de seră.

efect de tunel *sau* depășirea barierei

În fizică, traversare de către o particulă a unei bariere de energie care părea imposibil de trecut. Deși în fizica clasică energia particulei respective poate fi prea mică pentru a-i permite depășirea barierei, particula poate face acest lucru, ca o consecință a proprietăților sale de undă (conform mecanicii cuantice). O aplicație importantă a acestui fenomen se regăsește în folosirea microscopului scanner cu efect de tunel.

efect domino *sau* teoria dominoului

Teorie americană de politică externă promovată în timpul Războiului Rece, conform căreia, dacă un stat necomunist ar trece la comunism, același lucru s-ar întâmpla și în cazul statelor învecinate. Această teorie a fost enunțată pentru prima dată de președintele Harry Truman, care a folosit-o pentru a justifica acordarea de sprijin militar Greciei și Turciei la sfârșitul anilor 1940. Dwight D. Eisenhower, John F. Kennedy și Lyndon B. Johnson au folosit această doctrină pentru a justifica amestecul militar în Asia de SE, în special în Războiul din Vietnam.

efect fotoelectric

Fenomen prin care particulele încărcate electric sunt eliberate dintr-un material când acesta absoarbe energia radiantă (*vezi* radiație). Este adesea văzut ca o îndepărtare a electronilor de pe suprafața unei plăci din metal, în momentul în care lumina din spectrul vizibil intră în contact cu aceasta. De asemenea, efectul fotoelectric se mai poate produce și în cazul în care radiația se încadrează în lungimile de undă ale radiației ultraviolet, ale razelor X sau ale razelor gamma. Suprafața care emite poate fi solidă, lichidă sau gazoasă, în timp ce particulele emise pot fi electroni sau ioni. Efectul a fost descoperit în 1887 de către Heinrich Hertz și explicat practic de către Albert Einstein, realizare pentru care acestuia i s-a decernat Premiul Nobel.

efect fotovoltaic

Proces în care două materiale diferite puse în contact se comportă în același mod în care o celulă electrică reacționează în prezența luminii sau a unei alte energii radiante. În cristalele anumitor elemente, precum siliciul și germaniul, electronii nu sunt de obicei liberi să se transfere de la un atom la altul. În contact cu cristalele, lumina produce energia necesară pentru a elibera electronii din legăturile în care se află. Aceștia pot face joncțiunea între două cristale diferite într-un anumit sens, astfel încât o extremitate a joncțiunii este încărcată cu o sarcină negativă, în timp ce cealaltă are sarcină pozitivă. Atâta timp cât lumina intră în contact cu ambele materiale, bateria fotovoltaică continuă să asigure curent. Curentul poate fi folosit pentru a măsura intensitatea luminii sau ca sursă de putere, într-o baterie solară.

efecte sonore

Imitare artificială a sunetului pentru acompanierea acțiunii și creșterea impresiei de real într-o producție dramatică. Efectele sonore au fost folosite pentru prima dată în teatru, unde pot înlocui o serie de acțiuni prea vaste sau dificil de reprodus pe scenă, precum bătălii, focuri de armă, zgomotul cailor în galop sau al furtunilor. Tehnicienii foloseau diverse metode pentru a reproduce sunetele (de ex. agitarea unei foi de metal pentru a reda tunetul). Astăzi, efectele sonore sunt înregistrate. Cu o mare importanță în dramele radio de modă veche, efectele sonore sunt în continuare utilizate la coloanele sonore în televiziune sau cinematografie.

efecte speciale

Efecte artificiale, vizuale sau mecanice, introduse în filme sau spectacole de televiziune. Primele efecte speciale au fost realizate cu ajutorul unor lentile speciale adăugate la aparatele de filmat sau prin trucaje (de ex.

proiectarea unui fundal mobil în spatele actorilor). Posibilitățile au sporit odată cu crearea imprimantei optice, care permite combinarea unor piese separate dintr-un film și înlocuirea unor porțiuni ale imaginii, obținându-se efecte de tipul personajelor care zboară. Au fost, de asemenea, create efecte mecanice în decor cu ajutorul diverselor dispozitive - cabluri, explozibili și păpuși - sau prin construirea unor modele pentru simularea scenelor epice de genul bătăliilor în miniatură. Utilizarea animației pe computer și generarea de imagini pe computer au dus la crearea unor efecte vizuale din ce în ce mai elaborate și care par tot mai reale. Deși fiecare studio de filmări avea departamentul propriu de efecte speciale, acestea sunt create astăzi de companii private, cum este Industrial Light and Magic a lui George Lucas, înființată pentru a crea efectele speciale din *Războiul stelelor* (Star Wars, 1977), care au revoluționat domeniul, precum și din alte filme ulterioare.

efemeridă

În astronomie, tabel al pozițiilor corpurilor cerești, la intervale regulate de timp, cuprinzând adesea informații suplimentare. Întocmite începând cu sec. IV î.Hr., sunt instrumente indispensabile pentru astronomi și navigatori. Efemeridele actuale sunt calculate, cu verificări minuțioase ale datelor computerizate, după ce a fost efectuată o descriere matematică a mișcării corpurilor cerești. Diverse efemeride naționale sunt publicate la intervale regulate de timp; efemeridele americane, apărute în 1852, au devenit cele mai bune, fiind publicate, împreună cu cele britanice, sub denumirea *Almanahul astronomic* (The Astronomical Almanac).

Efes

Vechi oraș ionian din Grecia antică (Asia Mică); ruinele sale se află în apropierea satului Selçuk din V Turciei. Era situat la S de râul Cayster și de locul în care se afla templul zeiței Artemis. Fondat de carieni, s-a numărat printre cele 12 orașe ioniene care au luat parte la războaiele medice și peloponesiac. A fost cucerit de Alexandru cel Mare în 334 î.Hr. și a prosperat în timpul epocii elenistice. Intrat sub stăpânirea Romei în 133 î.Hr., a devenit capitala provinciei romane Asia în timpul domniei lui Augustus. Efes a fost și un centru al creștinismului, fiind vizitat de Sf. Pavel; Epistola lui Pavel către efeseni a fost direct adresată locuitorilor Efesului. Orașul și templul au fost distruse de invazia goților, în 262 d.Hr., după care Efes a căzut în ruină. În situl arheologic actual s-au făcut multe excavații.

Effigy Mounds, Monumentul Național ~

Sit arheologic în NE statului Iowa din SUA. Situat pe fluviul Mississippi, se întinde pe 10 kmp. Fondat în 1949, monumentul este alcătuit din 183 de gorgane cunoscute, dintre care unele sunt în formă de păsări și de urși. Gorganele au fost înălțate în decursul perioadei Woodland (1000 î.Hr.–1200 d.Hr.), iar gorganele-efigie au fost construite, se pare, între 400 d.Hr. și 1200. În multe gorgane s-au descoperit aramă, oase și unelte de piatră de origine amerindiană. Unul dintre gorganele-urs este lung de 42 m și înalt de cca 105 m.

eficiență *sau* eficiență mecanică

În mecanică, măsură a eficienței funcționării unui anumit sistem. Se calculează ca raportul între cantitatea de lucru mecanic produsă de un sistem și cantitatea de lucru mecanic investită în acel sistem. Eficiența unui sistem real este întotdeauna mai mică decât unu, datorită frecării dintre componentele aflate în mișcare. Un mecanism cu o eficiență de 0,8 restituie 80% din cantitatea de lucru mecanic investită, ca lucru mecanic produs; procentul de 20% rămas este utilizat pentru a anula frecarea. În cadrul unui mecanism ideal, fără frecare, cantitatea de lucru mecanic investită este egală cu cantitatea de lucru mecanic produsă, iar eficiența este 1 sau 100%.

efor

(în greacă: ephoros)

Nume dat în Sparta antică celor cinci înalți magistrați. Împreună cu cei doi regi ai Spartei, ei formau puterea executivă. Lista eforilor datează din cca 754 î.Hr. Fiecare cetățean de sex masculin putea candida pentru eforat, colegiu care prezida adunările gerusia și apella și ducea la îndeplinire deciziile acestora. Puterea polițienească a eforilor le dădea dreptul să declare război iloților, dar și să-i execute în caz de necesitate. În situații excepționale, eforii îl puteau aresta și judeca chiar și pe rege.

efracție

Acțiune care constă în pătrunderea forțată în interiorul unei clădiri sau a unui spațiu, cu intenția de a comite o infracțiune *(vezi* infracțiune și delict). Este una dintre infracțiunile incluse în categoria generală a furtului. Legile anumitor state reglementează diferite niveluri ale spargerii, în funcție de momentul și locul în care are loc infracțiunea, precum și de prezența sau

absența oricăror persoane în acel loc și de folosirea (sau nu) a armelor mortale.

egalitate

În general, ideal de uniformitate în tratament sau statut din partea celor a căror poziție o poate afecta pe a altora. Recunoașterea dreptului la egalitate trebuie adesea să însemne o constrângere a celui avantajat față de cel dezavantajat. În SUA, egalitatea de șanse este considerată crezul fundamental al societății, dar recunoașterea drepturilor minorităților rasiale sau a egalității între sexe a fost mai ușor de legiferat decât de aplicat. Discriminarea socială sau religioasă este profund înrădăcinată în anumite culturi și, în consecință, este greu de depășit (*vezi* castă). Între eforturile guvernamentale pentru promovarea egalității în plan economic se numără politica de taxe, subvenționarea pregătirii profesionale și a educației, redistribuirea bogățiilor și a resurselor și tratamentul preferențial al celor persecutați de-a lungul istoriei (*vezi* acțiune afirmativă). *Vezi și* mișcare pentru drepturile civile, feminism, mișcare pentru drepturile homosexualilor, drepturile omului, Declarația Universală a Depturilor Omului.

Egas Moniz, António Caetano de Abreu Freire

(29.11.1874, Avança, Portugalia - 13.12.1955, Lisabona)

Neurolog și om de stat portughez. A inventat angiografia cerebrală (1927–1937). Împreună cu Almeida Lima, a efectuat prima lobotomie prefrontală în 1936; în 1949 a împărțit Premiul Nobel cu Walter Rudolf Hess, pentru perfecționarea lobotomiei. Ca urmare a efectelor secundare grave, a recomandat lobotomia doar în cazul în care toate celelalte metode de tratament eșuează. A servit, de asemenea, în corpurile legislative portugheze ca ministru și a condus delegația portugheză la Conferința de Pace de la Paris.

Egee

Insule grecești, în Marea Egee, mai ales insulele Ciclade, Sporade și Dodecanese. Grupul Cicladelor este alcătuit din cca 30 de insule. Grupul Dodecanese, sau Sporadele de Sud, este format din Kalymnos, Karpathos, Kos, Leros, Patmos, Rhodos și Simi. Grupul Sporadelor, sau Sporadele de Nord, include Skyros, Skopelos și Skiathos.

egeene, civilizații ~

Civilizații din Epoca Bronzului care au apărut și au înflorit între cca 3000–1000 î.Hr. în zona circumscrisă Mării Egee. În această categorie intrau Creta, insulele Ciclade, Grecia continentală, la S de Thessalia, inclusiv Peloponesul, precum și Macedonia, Tracia și V Anatoliei. Cele mai importante au fost cultura minoică și cea miceniană. Termenul denumește uneori și civilizațiile neolitice din această regiune, care s-au dezvoltat între mileniile VIII și IV î.Hr.

Egee, Marea ~

Braț al Mării Mediterane, care se întinde între Grecia și Turcia. Are o lungime de cca 610 km și o lățime de 300 km, 214 000 kmp și o adâncime maximă de 3 543 m. Strâmtoarea Dardanele, Marea Marmara și Bosforul o leagă de Marea Neagră. Marea Egee a fost leagănul marilor civilizații timpurii ale Cretei și Greciei. Santorini (Thira), una dintre numeroasele sale insule, este legată de legenda Atlantidei.

Eggleston, Edward

(10.12.1837, Vevay, Indiana, SUA - 04.09.1902, Lake George, New York)

Romancier și istoric american. A devenit preot itinerant la vârsta de 19 ani; a deținut apoi numeroase păstorii și a editat câteva periodice. A realizat un portret realist al statului Louisiana în *Învățătorul din Indiana* (The Hoosier School-Master, 1871). Printre celelalte romane ale sale se numără *Sfârșitul lumii* (The End of the World, 1872), *Călărețul în circuit* (The Circuit Rider, 1874), *Roxy* (1878) și *Familia Grayson* (The Graysons, 1888). A început apoi să scrie lucrări de istorie; scrierile sale *Părinții unei națiuni* (Beginners of a Nation, 1896) și *Drumul civilizației din Anglia în America* (Transit of Civilisation from England to America, 1900) au contribuit la dezvoltarea studiului istoriei sociale.

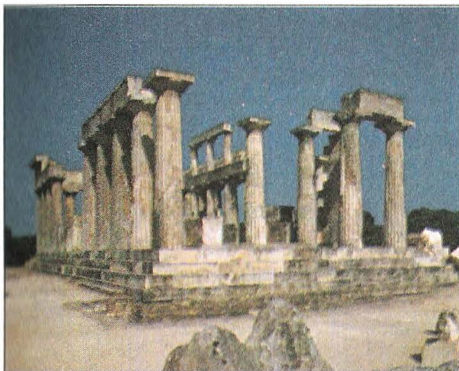
Egill Skallagrímsson sau Egill Skalla-Grímsson

(910 d.Hr., Borg, Islanda - 990 d.Hr.)

Poet islandez. Unul dintre cei mai mari poeți scaldici (*Vezi* poezie scaldică); viața aventuroasă și versurile sale s-au păstrat în *Egils saga* (1220?), atribuită urmașului său, Snorri Sturluson. În această saga, Egill îl ucide pe fiul regelui Erik Bloodax și aruncă un blestem asupra regelui. Apoi cade în mâinile lui Erik, dar își salvează viața compunând într-o singură noapte un lung poem de preamărire a lui Erik, Hofuthlausn (cca 948 d.Hr.). După ce i-au murit doi fii, a compus lamentația *Sonatorrek* (cca 961 d.Hr.).

Egina

Insulă din grupul Saronic al Greciei. Se află la 26 km SV de Pireu, având o suprafaţă de 83 kmp. Oraşul şi portul său principal, Egina, se întind peste oraşul antic cu acelaşi nume. Locuit din 3000 î.Hr., a devenit o forţă maritimă după sec. VII î.Hr.; perioada sa de glorie, reflectată în poezia lui Pindar, a fost în sec. V î.Hr. Rivalitatea sa economică cu Atena a dus la războaie frecvente, iar în 431 î.Hr. atenienii au deportat toată populaţia oraşului. A căzut sub dominaţie romană în 133 î.Hr. A fost pentru scurt timp capitala Greciei independente (1826–1828).

Templul zeiţei Afaia din Egina, Grecia

SUSAN MCCARTNEY-PHOTO RESEARCHERS

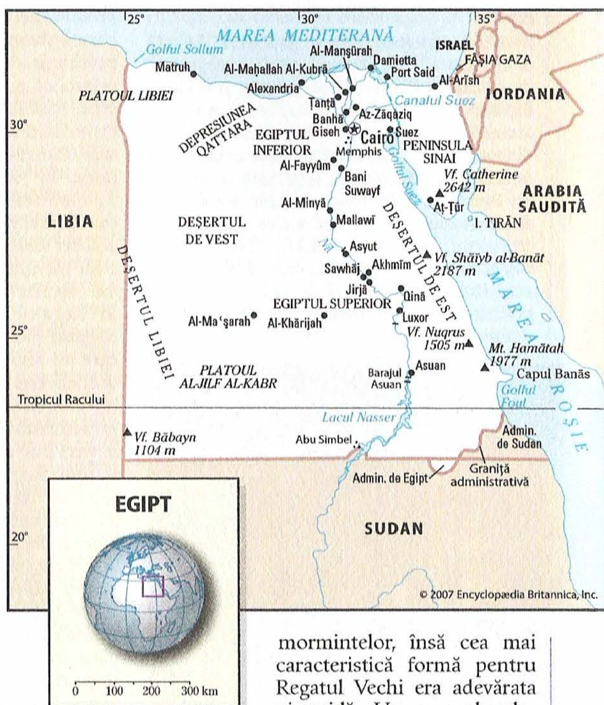
Eginhard

Vezi Einhard

Egipt *denumire oficială* Republica Arabă Egipt *anterior* Republica Arabă Unită *în arabă* Misr *în Antichitate* Aegyptus

Stat din Orientul Mijlociu, în NE Africii. Suprafaţa: 997 690 kmp; 70 457 000 loc. (2005). Capitala: Cairo. Populaţia este formată în mare parte din arabi egipteni. Limba oficială: arabă. Religii: islam (oficial, predominant sunnit), creştinism. Moneda: lira egipteană. Egiptul se află situat la răscrucea dintre Africa, Europa şi Asia. Majoritatea teritoriului său se află în aridele deşerturi estice şi vestice, despărţite de fluviul Nil. Nilul formează o vale plată, cu o lăţime de 8–16 km, care se deschide înspre ţinuturile joase, de deltă, dens populate, aflate la N de Cairo. Valea Nilului (Egiptul de Jos) şi delta (Egiptul de Sus), împreună cu oazele răzleţe, susţin întreaga agricultură a Egiptului, iar 99% din populaţie trăieşte în aceste regiuni. Egiptul are o economie în dezvoltare, predominant socialistă, dar parţial liberă, bazată în special pe industrie, inclusiv pe producţia de petrol şi pe agricultură. Este republică şi are un singur corp legislativ; şeful statului este preşedintele, iar şeful guvernului este prim-ministrul. Reprezintă una dintre cele mai vechi civilizaţii din lume. În jurul lui 3000 î.Hr., Egiptul de Sud era unit cu cel de Jos, acesta fiind începutul unei perioade de realizări culturale şi al unei serii de conducători autohtoni care s-au menţinut la putere aproape 3 000 de ani. Istoria antică a Egiptului se împarte în Regatul Vechi, Regatul de Mijloc şi Regatul Nou, pe parcursul a 31 de dinastii care au durat până în 332 î.Hr. Piramidele datează din timpul Regatului Vechi; cultul lui Osiris şi rafinamentul sculpturii sunt caracteristice Regatului de Mijloc; epoca imperiului şi exodul evreilor datează din timpul Regatului Nou. În urma invaziei asiriene din 671 î.Hr., ahemenizii perşi au pus bazele unei dinastii în 525 î.Hr. Invazia condusă de Alexandru cel Mare, în 332 î.Hr., a inaugurat perioada macedoneană ptolemeică şi dominaţia Alexandriei drept centru iradiant al culturii elenistice. Romanii au dominat Egiptul din 30 î.Hr. până în 395 d.Hr.; apoi a făcut parte din Imperiul Bizantin. Biserica oficială egipteană (coptă) a luat naştere după oficializarea creştinismului făcută de împăratul Constantin în 313 d.Hr. Egiptul a intrat sub dominaţie arabă în 642 d.Hr. şi, în cele din urmă, a fost transformat într-un stat de limbă arabă, religia dominantă devenind islamul. Condus de dinastiile Omeiazilor şi Abbasizilor, în 969 d.Hr. a devenit centrul dinastiei Fatimizilor. În 1250, mamelucii au pus bazele unei dinastii care a durat până în 1517 (*vezi* dinastia mamelucilor), când Egiptul a căzut în mâinile turcilor otomani. A urmat o perioadă de declin economic şi cultural. Egiptul a devenit protectorat britanic în 1914, obţinându-şi independenţa în 1922, când a fost înfiinţată monarhia constituţională. O lovitură de stat a înlăturat monarhia în 1952, iar Gamal Abdel Nasser a preluat puterea. După trei războaie cu Israelul (*vezi* războaiele arabo-israeliene), Egiptul condus de succesorul lui Nasser, Anwar al-Sadat, a jucat un rol important în tratativele de pace din Orientul Mijlociu. Sadat a fost asasinat de extremişti islamici în 1981 şi a fost urmat la putere de Hosni Mubarak, care a continuat iniţiativele pacifiste ale lui Sadat, iar în 1982 a recâştigat suveranitatea Egiptului (pierdută în 1967) asupra peninsulei Sinai. Deşi a fost membru al

coaliției împotriva Irakului în Războiul din Golful Persic (1991), Egiptul a inițiat mai târziu negocierile de pace cu țările din regiune, inclusiv cu Irakul.

egiptean, drept ~

Sistem juridic care a predominat în Egipt din 3000 î.Hr., până către 30 d.Hr. Nu s-a păstrat nici un cod de legi egiptean oficial, dar s-au găsit documente legale (de ex. titluri de proprietate și contracte). Faraonul reprezenta autoritatea supremă în rezolvarea disputelor. Următorul ca putere de decizie era vizirul, care conducea ramurile administrative ale guvernului, participa la actele judecătorești și numea magistrați. Părțile unei dispute nu erau reprezentate de avocați; ele se apărau singure, prezentau orice dovezi bazate pe documente și uneori chemau martori. Atât bărbații, cât și femeile puteau deține și lăsa moștenire proprietăți, puteau intenta procese și depune mărturie. Pedeapsa pentru criminali putea fi aspră; în unele perioade, drepturile de bază ale omului, chiar și cele ale sclavului, erau recunoscute. Dreptul egiptean a avut o mare influență atât asupra celui roman, cât și a celui grecesc.

egipteană, arhitectură ~

Case, palate, temple, morminte și alte construcții ale Egiptului antic. Majoritatea orașelor egiptene erau situate în lunca inundabilă a Nilului și au dispărut, însă edificiile religioase construite în locuri mai înalte au supraviețuit sub diverse forme. Arhitectura mormintelor era adesea grandioasă. Mormântul nu era doar un loc în care se așeza un mort, ci casa celui decedat, în care se aflau bunuri menite să continue existența sa după moarte. Cărămizile din lut și lemnul constituiau materialele de construcție obișnuite folosite pentru locuințe; începând cu Regatul Vechi (cca 2575–2130 î.Hr.), piatra este folosită pentru construirea mormintelor și a templelor. Zidarii egipteni foloseau piatra pentru a reproduce forma construcțiilor din cărămidă și lemn. Mastabele și piramidele în trepte constituiau partea superioară a mormintelor, însă cea mai caracteristică formă pentru Regatul Vechi era adevărata piramidă. Un exemplu desăvârșit este monumentala Marea Piramidă a lui Kheops de la Gizeh. Înmormântările celor care nu erau de viță regală aveau loc în capele simple, cu stele (*vezi* stelă), aflate la o oarecare distanță de complexurile funerare regale. În Regatul Nou (1539–1075 î.Hr.), mormintele regale erau săpate în stâncă, pentru a descuraja profanările; complexurie de morminte și temple funerare au fost construite în Valea Regilor de la Teba. Se disting două tipuri de temple: temple de cult pentru venerarea zeilor și temple funerare sau mortuare. Cele mai importante erau marile temple de cult din piatră; ruine impozante se află la Luxor, Karnak, Abydos și Abu Simbel.

egipteană, artă ~

Sculpturi antice, picturi și obiecte decorative produse în perioadele dinastice ale mileniilor III–I î.Hr. în valea Nilului, în Egipt și în Nubia. Arta egipteană a servit celor aflați la putere drept instrument puternic de propagandă, care perpetua cadrul existent al societății. Multe dintre piesele care s-au păstrat sunt asociate cu mormintele antice. Arta egipteană a urmat un curs paralel cu istoria politică a țării, împărțindu-se în trei perioade: Regatul

Vechi (cca 2700–2150 î.Hr.), Regatul de Mijloc (cca 2000–1670 î.Hr.) și Regatul Nou (cca 1550–1070 î.Hr.). Mormintele și templele din piatră ale Regatului Vechi erau decorate cu lucrări în relief, în culori intense și luminoase, ilustrând viața cotidiană a oamenilor. Existau reguli pentru reprezentarea figurilor omenești, care specificau proporțiile, pozițiile și dispunerea detaliilor, adesea în strânsă legătură cu poziția socială a subiectului. Perioada de declin artistic de la sfârșitul Regatului Vechi a dus la o renaștere în climatul politic mai stabil din Regatul de Mijloc, care s-a remarcat prin portretele sculptate ale unor regi și prin strălucite picturi și reliefuri. Regatul Nou a cunoscut o magnifică înflorire a artelor: mari statui de granit și basoreliefuri glorificau diferiți conducători și zei, pictura a devenit o artă independentă, iar arta decorativă a atins culmi noi; tezaurul descoperit în mormântul lui Tutankamon este un exemplu al diversității obiectelor de lux create atunci. *Vezi și* arhitectură egipteană.

egipteană, limba ~

Limbă afro-asiatică moartă, din valea Nilului. Istoria sa foarte îndelungată include cinci perioade: egipteana veche (3000–2000 î.Hr.), cel mai bine exemplificată de un corp de inscripții religioase, cunoscute drept Textele Piramidelor, și de un grup de inscripții autobiografice din morminte; egipteana de mijloc (2000–1300 î.Hr.), limba literară clasică; egipteana târzie (1300–700 î.Hr.), cunoscută în special din manuscrise; egipteana vulgară (700 î.Hr.–500 d.Hr.), vorbită în perioadele stăpânirilor persană, greacă și romană și care diferă de egipteana târzie în special prin sistemul său grafic; și copta (300 d.Hr.–1500), limba Egiptului creștin, înlocuită treptat de arabă și căpătând statut de dialect începând din sec. IX d.Hr., dar păstrată încă, într-o anumită măsură, în liturghiile Bisericii Ortodoxe Copte. Egipteana se scria inițial cu hieroglife, din care au evoluat scrierea hieratică, o redare cursivă a hieroglifelor, și cea demotică, un fel de reducere stenografică a celei hieratice. Limba coptă se scria într-o formă modificată a alfabetului grecesc, cu șapte semne adăugate din scrierea demotică, pentru sunete care nu existau în limba greacă.

egipteană, religie ~

Sistem de credințe politeiste din Egiptul antic, din mileniul IV î.Hr. până în primele secole d.Hr., care includea atât tradițiile populare, cât și religia de curte. Zeitățile autohtone care au apărut de-a lungul văii Nilului aveau atât formă umană, cât și animală și au fost clasificate în zeități și culte naționale, după unificarea politică (cca 2925 î.Hr.). Zeii nu erau atotștiutori și atotputernici, însă erau considerați cu mult superiori oamenilor. Caracteristicile lor nu au fost clar definite, existând multe asemănări între ei, mai ales în cazul zeităților principale. O zeitate importantă era Horus, zeul-rege care stăpânea universul și care îl reprezenta pe regele egiptean pământean. Printre alte divinități importante se numărau Ra, zeul soarelui; Ptah și Aton, zei creatori; Isis și Osiris. Conceptul de *ma'at* (ordine) era fundamental; regele menținea acest *ma'at* atât la nivel cosmic, cât și la nivelul societății. Credința în viața de după moarte și preocupările legate de aceasta erau la loc de cinste în religia egipteană, după cum o atestă mormintele și piramidele păstrate. Înmormântarea lângă rege le facilita și celorlalți trecerea în lumea de dincolo, la fel cum ajutau și vrăjile și formulele magice din *Cartea Morților*.

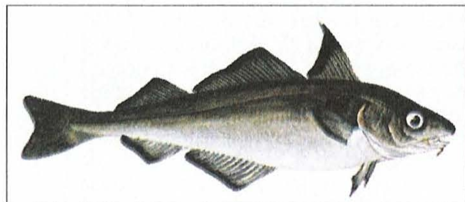
egiptologie

Studiu al Egiptului faraonic, de la începuturile presupuse ale culturii egiptene (cca 4500 î.Hr.) până la cucerirea arabă (641 d.Hr.). Egiptologia a început odată cu descoperirea Pietrei de la Rosetta (1799) și cu publicarea lucrării *Descrierea Egiptului* (Description de l'Égypte, 1809–1828) de către savanții care l-au însoțit pe Napoleon I. În sec. XIX, guvernul egiptean a permis intrarea europenilor în Egipt, multe dintre activitățile de colectare ale acestora soldându-se cu jafuri. În 1880, Flinders Petrie a început în Egipt săpăturile controlate și înregistrate științific, ceea ce a revoluționat arheologia și a resituat originile egiptene înapoi în timp, până în 4500 î.Hr. Descoperirea mormântului lui Tutankamon, în 1922, a determinat creșterea interesului general în domeniu. În 1975, Primul Congres Internațional de Egiptologie a avut loc la Cairo. Există încă multe situri prea puțin explorate.

egirin

Mineral din grupul piroxenilor, silicat de sodiu și fier ($NaFe^{3+}Si_2O_6$), care se găsește în mod obișnuit în roci magmatice alcaline, mai ales în sienite (compuse dintr-un feldspat alcalin și un mineral feromagnezic) și în pegmatite sienitice. Se găsește și în șisturi. Egirinul este, în general, de culoare verde-închis până la neagră-verzui.

eglefin
Pește comestibil din America de Nord (*Melanogrammus aeglefinus*, familia *Gadidae*). Trăiește pe fundul apei, se hrănește cu nevertebrate și pești; seamănă cu codul prin mustața de pe bărbie, cele două înotătoare anale și trei dorsale, dar se deosebește de acesta printr-o dungă mai închisă la culoare și câte o pată întunecată. Partea dorsală este cenușie sau brună, iar partea ventrală este mai deschisă. Lungimea maximă este de 90 cm, iar greutatea de 11 kg.

eglefin (*Melanogrammus aeglefinus*)

DESEN DE JEAN HELMER

Eglevsky, André
(21.12.1917, Moscova, Rusia – 04.12.1977, Elmira, New York, SUA)

Balerin și profesor american de balet, de origine rusă, considerat cel mai de seamă dansator al timpului său. A părăsit Rusia când era copil și a studiat la Paris, devenind la vârsta de 14 ani dansator principal la Baletele Ruse din Monte Carlo. A plecat în Statele Unite în 1937. A dansat cu mai multe companii, iar mai târziu s-a alăturat trupei New York City Ballet (1951–1958), unde a interpretat roluri principale în câteva balete de George Balanchine, printre care *Simfonie în surdină* (Scotch Symphony) și *Piruetă* (Caracole). A predat la Școala de Balet American. În 1958 și-a deschis propria școală de balet, iar în 1961 a înființat Compania de Balet Eglevsky (Eglevsky Ballet).

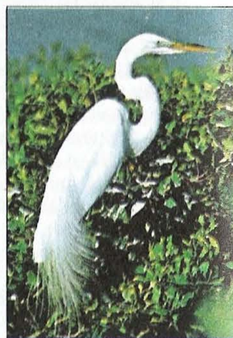
André Eglevsky în Apollo, 1944

FRED FEHL

eglogă
Poezie scurtă, de obicei pastorală, scrisă sub forma unui dialog sau a unui solilocviu (*vezi* pastorală). Ca formă pastorală, a apărut pentru prima oară în *Idilele* lui Teocrit, a fost practicată de Vergiliu și readusă la viață în timpul Renașterii de către Dante, Petrarca și Boccaccio. *Calendarul păstorilor* (Shepheardes Calender) al lui Edmund Spenser, o serie de 12 egloge, a fost primul poem pastoral englezesc de mare valoare. Poeții sec. XVIII au folosit egloga pentru a scrie versuri ironice pe teme nepastorale; de atunci a fost făcută distincția între eglogă și pastorală, egloga având doar formă de dialog sau de solilocviu.

egoism
În etică, principiu conform căruia fiecare dintre noi ar trebui să acționeze în sprijinul propriilor interese. Marele avantaj al unei asemenea atitudini este faptul că evită orice conflict posibil între moralitate și interesul propriu; dacă noi considerăm că urmărirea propriilor noastre interese este rațională, atunci raționalitatea moralității este la fel de clară. Teza prescriptivă a egoismului etic se poate distinge de teza descriptivă a egoismului psihologic. Egoismul psihologic reprezintă o generalizare a motivației umane, și anume faptul că fiecare acționează întotdeauna în scopul urmăririi intereselor proprii.

egretă
Denumire comună pentru numeroasele specii de păsări de baltă (în special din genul *Egretta*), din aceeași familie (*Ardeidae*) cu stârcul și buhaiul-de-baltă. Egretele trăiesc în mlaștini, lacuri, păduri umede sau oriunde în apropierea apelor, în toată lumea. Se hrănesc cu pești mici, amfibieni, reptile, mamifere și crustacee. Își clădesc cuibul în copaci și tufișuri sau pe pământ. Majoritatea sunt albe și au pene lungi, de care se folosesc în sezonul de împerechere. Folosirea penelor ca obiecte de podoabă a adus mai demult această specie în pragul dispariției, dar schimbările din modă și măsurile stricte de conservare au făcut ca numărul păsărilor să crească din nou. Egreta-mare albă măsoară aproape 90 cm lungime; alte specii comune măsoară în medie 50-60 cm lungime.

egretă-mare (*Egretta alba*)

EXEMPLAR DIN COLECȚIA NAȚIONALĂ A SOCIETĂȚII AUDUBON / PHOTO RESEARCHERS

egretă-de-zăpadă
Egretă de culoare albă din cele două Americi (*Egretta thula*, familia *Ardeidae*). Are

cca 60 cm lungime, pene ornamentale curbate pe spate și pe cap. În trecut era vânată pentru pene. Este răspândită din SUA până în Chile și Argentina.

Ehrenberg, Christian Gottfried

(19.04.1795, Delitzsch, Saxonia – 27.06.1876, Berlin, Germania)

Biolog și explorator german, fondatorul micropaleontologiei (studiul microorganismelor fosile). A primit titlul de doctor în medicină la Universitatea din Berlin. A identificat și a clasificat plante, animale și microorganisme. A demonstrat proveniența ciupercilor din spori, precum și reproducerea sexuată a mucegaiului și a ciupercilor terestre. A fost primul care a studiat coralii în detaliu și a identificat microorganismele planctonice ca fiind cauza fosforescenței marine. A avansat ipoteza (contrazisă de Felix Dujardin) conform căreia toate animalele, inclusiv cele mai mici, prezintă sisteme complete de organe. Susținând faptul că un singur „tip ideal" poate fi aplicat tuturor animalelor, a încercat să realizeze un sistem de clasificare comprehensibil.

Ehrlich, Paul

(14.05.1854, Strehlen, Silezia, Prusia – 20.08.1915, Bad Homburg vor der Höhe, Germania)

Savant și medic german. După ce a studiat repartiția substanțelor străine în organism și nutriția celulară, a descoperit utilizarea agenților coloranți în procesul de diagnosticare (inclusiv în cazul tuberculozei) și în tratament. A făcut cercetări și în domeniul febrei tifoide, al medicamentației contra febrei și al afecțiunilor oculare. Într-una dintre lucrările sale a arătat în ce mod consumul de oxigen din diferite țesuturi reflectă intensitatea proceselor celulare de la nivelul acestora. A elaborat o metodă de stimulare a producerii de antitoxine prin injectarea unor animale cu cantități sporite de toxine; aceasta a avut o importanță crucială în crearea unei antitoxine în cazul difteriei. Împreună cu Ilia Mecinikov, în 1908, a primit Premiul Nobel pentru medicină și fiziologie. Alături de Sahachiro Hata (1837–1938), în 1910 a obținut salvarsanul, primul tratament eficient împotriva sifilisului.

Ehrlich, Paul R(alph)

(n. 29.05.1932, Philadelphia, Pennsylvania, SUA)

Biolog american. A studiat la Universitatea din Kansas și a predat la Universitatea Stanford începând din 1959. Deși cea mai mare parte a muncii sale de cercetare a ținut de domeniul entomologiei, preocuparea sa primordială a fost creșterea necontrolată a populației. Cea mai importantă lucrare a sa este *Explozia demografică* (The Population Bomb, 1968). În 1990, a împărțit cu Edward O. Wilson prestigiosul premiu suedez Crafoord.

Ehrlichman, John D(aniel)

(20.03.1925, Tacoma, Washington, SUA – 14.02.1999, Atlanta, Georgia)

Consilier prezidențial american care a jucat un rol important în scandalul Watergate. A absolvit dreptul la Universitatea Stanford în 1951 și și-a deschis apoi un cabinet de avocatură în Seattle, Washington. În 1969 a devenit consilier pe probleme interne al președintelui Richard Nixon. Împreună cu H.R. Haldeman, a format așa-numita gardă prezidențială, care controla accesul la președinte și filtra informațiile care îi parveneau. Curând, Ehrlichman a înființat grupul cunoscut sub denumirea de „instalatorii", al cărui scop era de a obține informații politice secrete și a opri scurgerea de informații către presă. După ce membrii grupului au fost prinși punând microfoane în sediul Partidului Democrat din complexul Watergate, Ehrlichman s-a implicat în mușamalizarea cazului; a fost obligat să demisioneze în 1973. Acuzat de conspirație, sperjur și obstrucționarea justiției, a făcut 18 luni de închisoare. *Vezi și* documentele Pentagonului.

Eichendorff, Joseph, Baron von ~

(10.03.1788, lângă Ratibor, Prusia – 26.11.1857, Neisse)

Poet și romancier german. Născut într-un mediu de nobili, el și familia sa au pierdut în timpul războaielor napoleoniene castelul pe care îl dețineau. A lucrat apoi în cadrul serviciului civil prusac. S-a asociat cu conducătorii naționali ai mișcării romantice în timpul studiilor la Berlin. Cea mai importantă scriere a sa în proză, *Memoriile unui pierde-vară* (Aus dem Lebens eines Taugenichts, 1826), este considerată o lucrare de referință pentru creațiile literare romantice. În anii 1830 a scris poezie, care s-a bucurat de tot atâta popularitate ca și cântecele populare; versurile au inspirat compozitori precum Robert Schumann, Felix Mendelssohn, Johannes Brahms, Hugo Wolf și Richard Strauss.

Eichmann, (Karl) Adolf

(19.03.1906, Solingen, Germania – 31.05.1962, Tel Aviv, Israel)

Înalt funcționar nazist german. În 1932 s-a înscris în Partidul Național-Socialist, devenind membru în organizația SS a lui

Heinrich Himmler. În Al Doilea Război Mondial a organizat identificarea, adunarea și transportul evreilor către Auschwitz și către alte lagăre de concentrare. În 1945 a fost luat prizonier de trupele americane, dar a evadat, stabilindu-se în cele din urmă în Argentina. În 1960 a fost arestat lângă Buenos Aires și dus în Israel, unde a fost judecat în calitate de criminal de război, cazul său fiind mediatizat intens în toată lumea; a fost spânzurat ca participant la Holocaust.

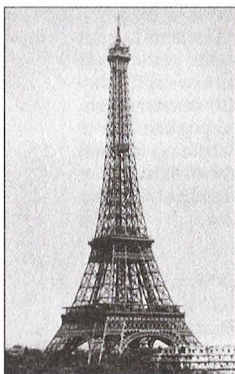
eider

Denumire comună pentru una dintre numeroasele specii de rațe scufundătoare mari (din familiile *Mergini* și *Somateriini*) care au corp rotunjit și îndesat și o excrescență a ciocului care dă impresia unui profil înclinat. De la eideri se obține puful, acele pene pe care femela și le smulge de pe piept pentru a căptuși cuibul și pentru a izola ouăle. Puful de eider este folosit la căptușirea jachetelor, a pernelor, a plăpumilor și a sacilor de dormit. Penajul femelelor este brun-pestriț, cel al masculilor fiind viu colorat, cu un pigment verde în zona capului. Eiderii trăiesc în zona arctică.

Eider

Râu în landul Schleswig-Holstein, în N Germaniei. Izvorăște la E de Rendsburg și curge spre V pe o distanță de 188 km, către Marea Nordului. Este navigabil până la Rendsburg. A constituit granița de nord a Sfântului Imperiu Roman începând cu domnia lui Carol cel Mare (768–814 d.Hr.). A fost recunoscut drept hotar al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană în 1027 și a constituit frontiera tradițională dintre Schleswig și Holstein.

Turnul Eiffel, Paris

Eiffel, Turnul ~

Simbol parizian, construit pentru Expoziția Universală din 1889. Proiectat de inginerul de poduri Gustave Eiffel (1832–1923), turnul, înalt de 300 m și alcătuit dintr-un grilaj de fier forjat, a constituit o capodoperă tehnologică. Folosind cunoștințe de ultimă oră despre comportamentul arcelor din metal și despre armătura metalică, structura turnului Eiffel a anunțat o revoluție în ingineria civilă și în designul arhitectonic. Turnul a fost cea mai înaltă construcție din lume până în 1930, la terminarea clădirii Chrysler.

Eigen, Manfred

(n. 09.05.1927, Bochum, Germania)

Fizician german. A obținut diploma de doctorat la Universitatea din Göttingen în 1951. În 1967 i-a fost decernat Premiul Nobel, împreună cu Ronald Norrish (1897–1978) și George Porter (născut 1920), pentru cercetarea în domeniul reacțiilor chimice extrem de rapide. Metodele sale, numite tehnici de relaxare, implică aplicarea unor fluxuri de energie la o anumită soluție și urmărirea schimbărilor care survin (fotoliza blitz); reacțiile astfel studiate includ formarea ionului de hidrogen în timpul disocierii apei și tautomeria ceto-enolică.

Eijkman, Christiaan

(11.08.1858, Nijkerk, Olanda - 05.11.1930, Utrecht)

Medic și patolog olandez. În timp ce cerceta cauza bacterială a bolii beri-beri, a observat o asemănare între o tulburare nervoasă la găinile folosite de el în laborator și difuncția prezentă în beri-beri. În cele din urmă, a demonstrat că boala nervoasă la găini fusese cauzată de alimentația acestora pe bază de orez alb, și nu brun, însă a crezut că tulburarea era provocată de o toxină, chiar și după ce s-a demonstrat că ea se datora unei deficiențe de tiamină. Cercetarea sa a dus la descoperirea vitaminelor și i-a adus Premiul Nobel în 1929, pe care l-a împărțit cu Frederick Gowland Hopkins.

Eileithya *sau* Ilithya

În mitologia greacă, zeiță a nașterii. Capabilă să ușureze sau să îngreuneze chinurile nașterii după voința sa, a fost venerată de-a lungul secolelor, din Neolitic până în vremea Imperiului Roman. Cea mai veche dovadă a cultului său a fost găsită la Amnisus, în Creta. În politeismul grec de mai târziu, este descrisă uneori ca fiică a Herei, iar alteori este identificată cu Hera sau cu Artemis.

Einaudi, Luigi

(24.03.1874, Carrù, Italia - 30.10.1961, Roma)

Economist și om politic italian. A predat la Universitatea din Torino între 1900 și 1943 și a fost redactor-șef la *Rivista di Storia Economica* (1936–1943). Oponent al fasciștilor, a fugit în Elveția în 1943. S-a întors în 1945, ocupând postul de guvernator al Băncii Italiei între 1945 și 1948. Ca ministru al bugetului (1947), a

reuşit să controleze inflaţia şi să stabilizeze moneda naţională. A fost primul preşedinte al Republicii Italiene (1948–1955).

Eindhoven

Oraş, 203 397 loc. (2001), în SE Olandei. Situat pe râul Dommel, la SE de Rotterdam, a fost oficial fondat în 1232 de către Henric I, duce de Brabant. După 1900, s-a dezvoltat, devenind dintr-un mic sat unul dintre cele mai mari centre industriale ale Olandei; în 1920 şi-a anexat cinci municipalităţi învecinate. Este reşedinţa unei universităţi tehnice, precum şi sediul central al firmei Philips Electronics NV.

Einhard *sau* Eginhard

(770 d.Hr., Maingau, Francia – 14.03.840 d.Hr., Seligenstadt)

Istoric şi cărturar franc. Sfătuitor al lui Carol cel Mare şi al lui Ludovic I cel Pios, Einhard a fost numit abatele câtorva mănăstiri, deţinând domenii întinse. Biografia lui Carol cel Mare, scrisă de el (cca 830 d.Hr.), descrie familia, realizările, administraţia şi moartea lui Carol cel Mare şi exemplifică renaşterea clasică de la curtea carolingiană.

Einstein, Albert

(14.03.1879, Ulm, Württemberg, Germania – 18.04.1955, Princeton, New Jersey, SUA)

Fizician născut în Germania, a elaborat teoria relativităţii, constând în teoria relativităţii restrânse şi teoria relativităţii generale, şi a obţinut Premiul Nobel pentru fizică în anul 1921, pentru explicarea efectului fotoelectric. Einstein este considerat unul dintre cei mai importanţi fizicieni ai sec. XX.

Anii formării

Părinţii lui Einstein erau evrei nereligioşi, din clasa mijlocie. Tatăl său, Hermann Einstein, a fost iniţial comerciant de plăpumi din fulgi de pasăre, iar mai târziu a condus o fabrică de electrotehnice, cu un succes relativ modest. Mama sa, Pauline, fostă Koch, conducea gospodăria. Albert avea o soră, Maja, cu doi ani mai mică decât el.

Einstein va scrie mai târziu că primii săi ani au fost influenţaţi puternic de două „minunăţii". Prima a fost descoperirea busolei, la vârsta de cinci ani, când a observat uimit cum acul era mişcat de forţe invizibile. Din acest moment, Einstein va fi fascinat până la finalul vieţii de forţele invizibile care guvernează universul. A doua „minune" a avut loc la 12 ani, când a descoperit o carte de geometrie, pe care a citit-o pe nerăsuflate, numind-o „mica mea carte sacră de geometrie".

La vârsta de 12 ani, Einstein a devenit profund religios. A compus chiar câteva cântece întru slava lui Dumnezeu, iar în drum spre şcoală fredona melodii religioase. Credinţa sa a început să pălească după ce a citit cărţi de ştiinţă care contraziceau preceptele religioase. Această primă contestare a autorităţii a făcut o impresie puternică şi durabilă asupra sa. În anii petrecuţi la colegiul Luitpold, Einstein se simţea de multe ori izolat şi traumatizat de sistemul educaţional prusac, care părea să înăbuşe originalitatea şi creativitatea. Un profesor i-ar fi prezis la un moment dat că nu se va alege nimic de el.

O influenţă importantă asupra lui Einstein a avut un tânăr student la medicină, Max Talmud (ulterior Max Talmey), care lua masa deseori acasă la familia Einstein. Talmud a devenit un fel de mentor neoficial al băiatului şi l-a ajutat să-şi însuşească primele noţiuni de matematici superioare şi de filozofie. La 16 ani, Einstein trece printr-un moment de cotitură. Talmud îi adusese la un moment dat o serie de cărţi de ştiinţă, scrise de Aaron Bernstein, *Cărţi populare despre ştiinţele naturii* (Naturwissenschaftliche Volksbücher, 1867–1868), în care autorul îşi imagina cum ar fi să călărească alături de curentul electric care trecea printr-un fir de telegraf. Einstein s-a întrebat atunci: Cum ar arăta o rază de lumină dacă ai putea să alergi alături de ea? Dacă lumina ar fi o undă, atunci raza ar trebui să fie staţionară, ca un val îngheţat. Însă, chiar copil fiind, Einstein ştia că nu s-au văzut niciodată unde staţionare de lumină, deci era vorba despre un paradox. La această vârstă, Einstein a scris şi prima sa „lucrare ştiinţifică" (*Despre cercetarea stării eterului în câmpurile magnetice*, Über die Untersuchung des Ätherzustandes im magnetischen Felde).

Educaţia lui Einstein a fost întreruptă de eşecurile repetate în afaceri ale tatălui său. În 1894, după ce firma sa a pierdut un contract de electrificare a oraşului München, Hermann Einstein s-a mutat la Milano, în Italia, pentru a lucra cu o rudă de-a lui. Einstein a rămas la un internat din München ca să-şi continue studiile. Singur, nefericit şi confruntat cu perspectiva de a fi luat în armată la împlinirea vârstei de 16 ani, Einstein fuge acasă şase luni mai târziu. Părinţii îşi dau seama imediat de problemele ridicate de situaţia sa, retras de la şcoală şi emigrant fără vreun talent care să-i permită să se angajeze. Perspectivele erau destul de sumbre.

Din fericire, Einstein s-a putut înscrie direct la Școala Politehnică Federală din Zürich (Eidgenössische Polytechnische Schule; în 1909, instituția de învățământ devine universitate, iar în 1911 își schimbă numele în Eidgenössische Technische Hochschule, Institutul Tehnic Federal), fără a fi nevoie de diploma de liceu, atâta timp cât promova dificilele examene de admitere. Notele sale au arătat că excela în matematică și fizică, însă a picat examenele de franceză, chimie și biologie. Datorită rezultatelor excepționale de la matematică, i s-a permis înscrierea, cu condiția să-și încheie educația preuniversitară. S-a înscris la un liceu special din Aarau, Elveția, condus de Jost Winteler, pe care l-a absolvit în 1896. În această perioadă a renunțat la cetățenia germană. (Până în 1901, când a primit cetățenia elvețiană, a fost apatrid.) A legat o prietenie de o viață cu familia Winteler, la care locuia. (Fiica familiei Winteler, Marie, a fost prima iubire a lui Einstein. Sora lui Einstein, Maja, se va căsători, mai târziu, cu fiul familiei Winteler, Paul, iar prietenul său apropiat, Michele Besso, se va căsători cu fata lor cea mare, Anna.)

Einstein își va aminti mai târziu cu plăcere de acești ani petrecuți la Zürich, considerându-i printre cei mai fericiți din viață. A cunoscut numeroși studenți care îi vor deveni prieteni loiali, cum ar fi Marcel Grossmann, matematician, și Besso, cu care purta lungi conversații despre spațiu și timp. Tot aici și-a cunoscut și viitoarea soție, Mileva Maric, din Serbia, colegă cu el la Facultatea de Fizică.

Teoria relativității restrânse

După absolvire, în 1900, Einstein s-a confruntat cu una dintre cele mai grele perioade din viața sa. Pentru că studia în timpul liber probleme mai avansate decât ceea ce se făcea la facultate, Einstein lipsea destul de des de la cursuri, ceea ce l-a adus în conflict cu unii profesori, mai ales cu Heinrich Weber. Einstein l-a rugat pe Weber să-i scrie o scrisoare de recomandare, însă în anii următori a fost respins de fiecare dată când s-a înscris pentru o funcție academică. Mai târziu, marele fizician scria: „Mi-aș fi găsit de mult [o slujbă], dacă Weber nu ar fi fost nesincer cu mine".

Între timp, relația dintre Einstein și Maric devenea din ce în ce mai serioasă. Părinții lui nu erau însă de acord cu această relație. Mama lui, în special, obiecta împotriva originii ei sârbe (Mileva era creștină ortodoxă). Einstein a decis să treacă peste voia părinților, iar în ianuarie 1902 cei doi au avut chiar un copil, Lieserl, a cărui soartă este necunoscută. (Se consideră în general că a murit de scarlatină sau că a fost dată spre adopție.)

În 1902, Einstein ajunsese probabil în cea mai profundă depresie a vieții sale. Nu se putea căsători cu Maric, pentru că nu avea cum să susțină o familie fără o sursă de venit, iar afacerea tatălui său a dat faliment. Șomer, disperat, Einstein a acceptat slujbe mărunte, cum ar fi meditații pentru copii, însă a fost concediat chiar și de aici.

Lucrurile au început să evolueze spre bine abia spre sfârșitul anului, când tatăl prietenului său de-o viață, Marcel Grossman, l-a recomandat pentru o slujbă de funcționar la Oficiul Elvețian de Brevete din Berna. Cam în acea perioadă însă, tatăl lui s-a îmbolnăvit, iar cu puțin înainte de a muri, și-a dat binecuvântarea ca Einstein să o ia de soție pe Maric. Mulți ani de atunci, Einstein va fi copleșit de tristețe la gândul că tatăl său a murit considerându-l un ratat.

Beneficiind pentru prima dată de un venit stabil, deși mic, Einstein s-a simțit suficient de sigur de sine pentru a o lua în căsătorie pe Maric. Ceremonia a avut loc pe 6 ianuarie 1903. Copii lor, Hans Albert și Eduard, s-au născut la Berna în 1904, respectiv 1910. Privind retrospectiv, slujba lui Einstein de la Oficiul de Brevete a fost o adevărată binecuvântare. Termina repede de analizat cererile de brevetare, ceea ce-i lăsa timp să viseze la ideea care-l obseda încă de la vârsta de 16 ani: ce s-ar întâmpla dacă cineva ar putea alerga alături de o rază de lumină? La Școala Politehnică, Einstein studiase ecuațiile lui Maxwell, care descriu natura luminii, și descoperise un fapt necunoscut chiar și lui James Clerk Maxwell: viteza luminii rămâne aceeași, indiferent de cât de rapid s-ar deplasa cineva. Această descoperire, care încălca legile mișcării lui Newton, pentru că în teoria acestuia nu exista viteză absolută, l-a inspirat pe Einstein să formuleze principiul relativității: „viteza luminii este constantă în orice sistem de referință inerțial (sistem de referință aflat în mișcare continuă)".

În 1905, numit și „anul miraculos" al lui Einstein, marele fizician a publicat patru lucrări în *Annalen der Physik*, iar fiecare dintre ele va schimba fizica modernă pentru totdeauna:

1. *Un punct de vedere euristic privind producerea și transformarea luminii* (Über einen die Erzeugung und Verwandlung

des Lichtes betreffenden heuristischen Gesichtspunkt), în care Einstein aplică teoria cuantelor pentru a explica efectul fotoelectric. Dacă lumina este emisă în mici particule (numite mai târziu fotoni), atunci va deplasa electronii dintr-un metal doar într-o direcție anume.

2. *Despre mișcarea particulelor mici, suspendate în lichide staționare, conform cerințelor teoriei cinetico-moleculare a căldurii* (Über die von der molekularkinetischen Theorie der Wärme geforderte Bewegung von in ruhenden Flüssigkeiten suspendierten Teilchen), în care oferă prima dovadă experimentală a existenței atomilor. Prin analizarea mișcării unor particule minuscule, suspendate într-un fluid, numită mișcare browniană, fizicianul a reușit să calculeze mărimea atomilor care se ciocnesc și numărul lui Avogadro.

3. *Asupra electrodinamicii corpurilor în mișcare* (Zur Elektrodynamik bewegter Körper), în care a prezentat partea matematică a teoriei relativității restrânse.

4. *Depinde inerția unui corp de conținutul său energetic?* (Ist die Trägheit eines Körpers von seinem Energieinhalt abhängig?), publicată ca o lucrare de mâna a doua, a arătat că din teoria relativității reiese ecuația $E = mc^2$. Cea mai faimoasă ecuație a lui Einstein a oferit prima metodă de a explica mecanismul de producere a energiei la nivelul Soarelui și al altor stele.

În 1905, Einstein și-a prezentat lucrarea de doctorat.

Alți oameni de știință, mai ales Henri Poincaré și Hendrik Lorentz, elaboraseră și ei secvențe ale teoriei relativității restrânse, însă Einstein a fost primul care a pus laolaltă toate elementele și a dat o formă întregii teorii. Tot el și-a dat seama că era vorba despre o lege universală a naturii, și nu de o curioasă plăsmuire generată de mișcarea în eter, după cum crezuseră Poincaré și Lorentz. (Într-o scrisoare personală către Mileva, Einstein s-a referit la „teoria noastră", ceea ce i-a făcut pe unii să speculeze că ea ar fi coautoare a teoriei relativității. Totuși, Mileva abandonase fizica după ce picase de două ori examenele de absolvire, iar, pe de altă parte, nu există nici o dovadă a implicării ei în elaborarea teoriei relativității. De altfel, în lucrarea sa din 1905, Einstein menționează doar conversațiile cu Besso drept hotărâtoare pentru elaborarea teoriei relativității.)

În sec. XIX existau doi piloni ai fizicii: legile mișcării lui Newton și teoria luminii a lui Maxwell. Einstein a fost singurul care

La a 70-a aniversare, Albert Einstein primește în casa lui din Princeton, New Jersey, copii de la Reception Shelter of United Service for New Americans in New York City

și-a dat seama că aceste două teorii erau în contradicție și că una dintre ele trebuia să fie abandonată.

Relativitatea generală

La început, lucrările lui Einstein din 1905 au fost ignorate de comunitatea fizicienilor. Lucrurile au început să se schimbe după ce ideile sale au stârnit interesul lui Max Planck, fondatorul teoriei cuantelor, probabil cel mai influent fizician al generației sale.

Curând, datorită comentariilor laudative ale lui Planck și experimentelor care îi confirmau treptat teoriile, Einstein începe să fie invitat să țină prelegeri la conferințe internaționale, cum ar fi Conferințele Solvay. Se bucură, de asemenea, de o ascensiune rapidă în lumea academică. I se oferă catedre în instituții din ce în ce mai prestigioase, printre care Universitatea din Zürich, Universitatea din Praga, Institutul Federal de Tehnologie din Elveția și, în sfârșit, Universitatea din Berlin, unde, din 1913 până în 1933, a fost director al Institutului de Fizică Kaiser Wilhelm (deși inaugurarea institutului s-a amânat până în 1917).

Pe măsură ce faima sa creștea, căsnicia lui Einstein se destrăma. El era tot timpul pe drumuri, invitat la conferințe internaționale și absorbit de lucrul la teoria relativității. Certurile cu privire la copii și la dificultățile de natură financiară erau frecvente. Convins că mariajul cu Mileva era pe ducă, Einstein începe o legătură cu o verișoară, Elsa Löwenthal, cu care se va

căsători mai târziu. (Elsa era verișoară de gradul întâi din partea mamei și de gradul doi din partea tatălui.) Când a divorțat în sfârșit de Mileva, în 1919, Einstein a fost de acord să-i dea banii pe care i-ar fi primit dacă i s-ar fi conferit vreodată Premiul Nobel.

Una dintre problemele care l-au preocupat pe Einstein între 1905 și 1915 a fost o lacună a teoriei sale: nu implica deloc gravitația sau accelerația. Prietenul său Paul Ehrenfest observase un fapt interesant. Dacă un disc se învârte, marginea sa se rotește cu o viteză mai mare decât centrul, și, în consecință (aplicând teoria relativității restrânse), lungimea circumferinței sale s-ar reduce. Asta însemna că geometria plană euclidiană nu se aplică în cazul discului. În următorii zece ani, Einstein va fi absorbit de formularea unei teorii a gravitației care să abordeze problema curbării spațiului și timpului. Pentru Einstein, forța gravitațională a lui Newton era un derivat al unei realități mai complexe: curbarea spațiului și timpului.

În noiembrie 1915, Einstein a terminat de elaborat teoria relativității, pe care o considera capodopera sa. În vara lui 1915, marele fizician a ținut șase cursuri de câte două ore la Universitatea din Göttingen, în care a explicat în detaliu teoria relativității generale, deși mai erau încă de pus la punct unele detalii de ordin matematic. Spre consternarea lui Einstein, matematicianul David Hilbert, cel care organizase cursurile respective, a rezolvat acele detalii și a publicat o lucrare despre relativitatea generală în noiembrie, cu doar cinci zile înainte de Einstein, ca și cum teoria ar fi fost a lui. Ulterior, cei doi și-au aplanat divergențele și au devenit prieteni. Einstein îi va scrie mai târziu lui Hilbert: „Am luptat împotriva sentimentului de amărăciune care m-a cuprins atunci și am reușit să-l depășesc cu succes. Mă gândesc la tine cu sinceră prietenie și te rog să încerci să faci la fel în ceea ce mă privește."

Fizicienii se referă astăzi la ecuațiile respective cu formula „acțiunea Einstein-Hilbert", însă teoria în sine îi este atribuită exclusiv lui Einstein.

Einstein era convins că teoria relativității generale era corectă pentru că era desăvârșită din punct de vedere matematic și pentru că anticipa cu acuratețe periheliul orbitei planetei Mercur în jurul Soarelui. Teoria sa a anticipat, de asemenea, existența unei deviații a razelor luminoase în apropierea Soarelui. În consecință, Einstein s-a oferit chiar să participe la finanțarea unei expediții care să măsoare deviația razelor luminoase ale stelelor în timpul unei eclipse solare.

Confirmare amânată

Munca lui Einstein a fost întreruptă de Primul Război Mondial. Pacifist convins, marele fizician a fost unul dintre cei patru intelectuali care au semnat un manifest împotriva intrării Germaniei în război. Einstein a numit dezgustat naționalismul „pojarul omenirii". Tot el scria: „În asemenea momente îți dai seama din ce specie jalnică de animale faci parte".

În haosul de după război, numeroși studenți radicali au ocupat Universitatea din Berlin în noiembrie 1918 și i-au luat ostatici pe rector și pe alți câțiva profesori. Mulți s-au temut că, dacă ar solicita intervenția poliției, se va ajunge la un deznodământ tragic. Datorită respectului de care se bucura în rândul studenților, Einstein a fost chemat să medieze criza, împreună cu Max Born, iar în cele din urmă s-a ajuns la un compromis.

După război, două expediții au plecat să verifice teoria lui Einstein cu privire la devierea razelor stelare în apropierea Soarelui. Una s-a îndreptat spre insula Principe, situată aproape de coasta vestică a Africii, iar cealaltă spre Sobral, în nordul Braziliei, pentru a urmări eclipsa solară din 29 mai 1919. Concluziile acestor expediții au fost anunțate la 6 noiembrie 1919, la Londra, în cadrul unei ședințe reunite a Societății Regale și a Societății Regale de Astronomie.

Laureatul Premiului Nobel J.J. Thomson, președinte al Societății Regale, declara: „Acest rezultat nu este unul izolat, e un întreg continent de idei științifice... Este vorba de cea mai importantă descoperire în legătură cu teoria gravitației de la Newton încoace și este cu atât mai potrivit ca ea să fie anunțată în cadrul unei ședințe a Societății, care este atât de legată de el."

Pe prima pagină a ziarului *The Times of London* scria: „Revoluție în știință – Nouă teorie a Universului – Ideile lui Newton răsturnate – Declarație spectaculoasă – Spațiul «deformat»". Einstein a devenit aproape imediat celebru în întreaga lume și succesorul lui Isaac Newton. A început să primească invitații la conferințe în toată lumea. În 1921, Einstein a pornit în primul dintre turneele sale mondiale, vizitând SUA, Anglia, Japonia și Franța. Peste tot pe unde mergea, oamenii se adunau cu miile să-l asculte. Pe drumul de întoarcere din Japonia a primit vestea că i s-a conferit

Premiul Nobel pentru fizică, însă pentru efectul fotoelectric, nu pentru teoriile relativității. În discursul de acceptare, Einstein a uimit audiența prin faptul că a vorbit despre relativitate, în loc să abordeze tema efectului fotoelectric.

Einstein a pus și bazele unei noii științe, cosmologia. Ecuațiile sale prevedeau că universul e dinamic, că se extinde sau se contractă. Concluzile sale contraziceau opinia acceptată în epocă, aceea că universul e static, așa că Einstein a introdus fără convingere o „constantă cosmologică", pentru a stabiliza modelul universului din teoria sa. În 1929, astronomul Edwin Hubble a descoperit că universul într-adevăr se extindea, confirmând astfel teoria lui Einstein. În 1930, în cadrul unei vizite la Observatorul Mount Wilson din apropiere de Los Angeles, Einstein s-a întâlnit cu Hubble și a declarat constanta cosmologică drept „cea mai mare eroare" a sa. Noi informații obținute prin intermediul sateliților aruncă o lumină nouă asupra constantei cosmologice, a cărei valoare probabil nu e zero, dominând, de fapt, conținutul de materie-energie al întregului univers. „Eroarea" lui Einstein pare să determine în cele din urmă soarta universului.

În cadrul aceleiași vizite în California, Einstein a fost invitat să îl însoțească pe actorul de comedie Charlie Chaplin la premiera de la Hollywood a filmului *Luminile orașului* (City Lights, 1931). Pe când erau asaltați de mari mulțimi de oameni, Chaplin a remarcat: „Oamenii mă aplaudă pentru că toți mă înțeleg, iar pe tine te aplaudă pentru că nimeni nu te înțelege". La întrebarea lui Einstein: „Ce înseamnă asta?", Chaplin a răspuns: „Nimic".

Einstein a corespondat cu gânditori influenți din epocă. A avut un schimb de scrisori cu Sigmund Freud (ambii aveau fii cu probleme mintale), discutând în ce măsură războiul este o trăsătură esențială a omenirii. A discutat și cu misticul indian Rabindranath Tagore, abordând problema conștiinței și dacă aceasta poate afecta existența. Un jurnalist remarca: „Era interesant să-i vezi împreună – Tagore, poetul cu minte de gânditor, și Einstein, gânditorul cu minte de poet. Pentru un martor era ca și cum ar fi asistat la conversația dintre două planete."

Einstein și-a clarificat și vederile religioase, declarându-și credința în existența unui „bătrân", legiuitorul fundamental. Marele fizician scria că el nu crede într-un Dumnezeu personal care intervine în problemele oamenilor, ci în Dumnezeul filozofului olandez evreu din sec. XVII Baruch Spinoza – Dumnezeul armoniei și al frumuseții. Considera că sarcina sa este să formuleze o teorie supremă, care să-i permită să „citească mintea lui Dumnezeu". Einstein scria: „Nu sunt ateu și nu cred că mă pot numi un panteist. Toți ne asemănăm unui copil care intră într-o imensă bibliotecă, plină cu tomuri în diferite limbi... Copilul abia dacă bănuiește că există o regulă misterioasă după care sunt aranjate cărțile, dar nu știe care ar fi aceasta. După părerea mea, în această postură se găsește chiar și cea mai inteligentă dintre ființele umane față de Dumnezeu."

Plecarea în America

În mod inevitabil, faima și succesul teoriilor lui Einstein s-au întors împotriva lui. Mișcarea nazistă în plină ascensiune a găsit o țintă convenabilă în teoria relativității, botezată „fizică evreiască", patronând conferințe și arzând cărțile lui Einstein. Naziștii i-au convins și pe alți fizicieni, printre care și deținătorii Premiului Nobel Philipp Lenard și Johannes Stark, să-l contracareze pe Einstein. În 1931 s-a publicat pamfletul *O sută de autori contra lui Einstein* (Hundert Autoren gegen Einstein). Când i s-a cerut să comenteze faptul că teoria lui era respinsă de atâția savanți, Einstein a afirmat că, pentru a răsturna teoria relativității, nu e nevoie de o sută de oameni de știință, ci de un singur fapt.

În decembrie 1932, Einstein a decis să părăsească Germania pentru totdeauna (nu se va mai întoarce niciodată), dându-și seama că viața sa e în pericol. O organizație nazistă a publicat pe coperta unei reviste poza lui Einstein, cu mențiunea: „Nu a fost încă spânzurat". S-a pus chiar o recompensă pe capul său. Amenințarea era atât de mare, încât Einstein i-a surprins pe prietenii săi pacifiști spunându-le că este perfect justificat să te aperi cu arme împotriva agresiunii naziste. Pentru Einstein, pacifismul nu era un concept absolut, ci unul care trebuia reanalizat în funcție de gravitatea amenințării.

Einstein s-a stabilit la Institutul pentru Studii Avansate de la Universitatea Princeton, New Jersey, o instituție proaspăt fondată, care a devenit, curând, o adevărată Mecca a fizicienilor din toată lumea. Ziarele scriau că „Papa fizicii" părăsise Germania și că Princeton devenise noul Vatican.

Probleme în viața personală

Anii 1930 au fost dificili pentru Einstein. Fiul său Eduard a fost diagnosticat cu schizofrenie și a suferit o cădere psihică în 1930

(va fi spitalizat tot restul vieții). Prietenul său apropiat, fizicianul Paul Ehrenfest, care l-a ajutat în dezvoltarea teoriei relativității generale, s-a sinucis în 1933. Iar iubita lui soție, Elsa, a murit în 1936.

Spre groaza lui Einstein, la sfârșitul anilor 1930 fizicienii au început să se întrebe serios dacă ecuația $E = mc^2$ nu ar face posibilă construirea unei bombe atomice. În 1920, Einstein însuși luase în considerare, dar, în cele din urmă, respinsese această posibilitate. A lăsat totuși problema deschisă, în cazul în care s-ar găsi o metodă de a mări puterea atomului. În 1938–1939, Otto Hahn, Fritz Strassmann, Lise Meitner și Otto Frisch au demonstrat ce cantități imense de energie se pot elibera prin fisiunea atomului de uraniu. Știrile au electrizat comunitatea fizicienilor.

În iulie 1939, fizicianul Leo Szilard l-a întrebat pe Einstein dacă ar dori să-i scrie o scrisoare președintelui SUA, Franklin D. Roosevelt, în care să-i recomande insistent dezvoltarea bombei atomice. După câteva ciorne, la 2 august Einstein a semnat o scrisoare, trimisă lui Roosevelt la data de 11 octombrie, prin intermediul unuia dintre consilierii săi economici, Alexander Sachs. Roosevelt i-a răspuns la 19 octombrie, printr-o scrisoare în care îl informa că s-a organizat Comitetul Uraniului pentru a studia problema.

În anul 1935, Einstein a primit dreptul de rezidență permanentă în SUA, iar în 1940 a devenit cetățean american, deși a decis să-și mențină și cetățenia elvețiană. În timpul războiului, colegii lui Einstein au fost convocați în orașul Los Alamos, New Mexico, în mijlocul deșertului, pentru a studia procesul de fabricare a primei bombe atomice, în cadrul Proiectului Manhattan. Lui Einstein, cel de la a cărui ecuație pornise totul, nu i s-a solicitat participarea. Motivul s-a aflat mult mai târziu, după ce s-au dat publicității dosare voluminoase ale Biroului Federal de Investigații (FBI), numărând câteva mii de pagini: guvernul Statelor Unite se temea de apropierea lui Einstein de organizațiile pacifiste și socialiste. (Directorul FBI, J. Edgar Hoover, a mers atât de departe încât a recomandat aplicarea în cazul lui Einstein a Actului de Excludere a Străinilor și expulzarea din SUA a marelui fizician, însă Departamentul de Stat a respins această inițiativă.) În schimb, în timpul războiului, marina americană i-a solicitat ajutorul pentru evaluarea proiectelor pentru noile sisteme de armament. Einstein a contribuit la efortul de război și prin scoaterea la licitație a unor manuscrise neprețuite. Un exemplar scris de mână al lucrării sale din 1905 despre teoria relativității s-a vândut cu nu mai puțin de 6,5 milioane de dolari. Manuscrisul se găsește astăzi la Biblioteca Congresului.

Einstein era în concediu când a primit vestea lansării bombei atomice în Japonia. A aderat aproape imediat la o inițiativă internațională de a controla utilizarea bombei atomice, susținând acțiunile Comitetului de Urgență al Savanților Atomiști, proaspăt fondat.

Comunitatea fizicienilor s-a împărțit în două tabere în privința oportunității producerii bombei cu hidrogen. Lui J. Robert Oppenheimer, directorul proiectului bombei atomice, i s-a ridicat dreptul de acces în incinta unde se desfășurau cercetările, acuzat fiind de presupuse legături cu organizații de stânga. Einstein l-a susținut pe Oppenheimer și s-a opus dezvoltării bombei cu hidrogen, solicitând, în schimb, adoptarea unor norme internaționale care să controleze răspândirea tehnologiei nucleare. Marele fizician se implica din ce în ce mai mult în activități antirăzboi și în lupta pentru obținerea de drepturi civile pentru comunitatea afroamericană.

În 1952, premierul israelian David Ben-Gurion i-a propus funcția de președinte al statului Israel, dar Einstein, figură importantă a mișcării sioniste, a refuzat.

Izolare profesională

Deși Einstein continua să aibă contribuții importante la teoria relativității generale – cum ar fi găurile de vierme, problema dimensiunilor, posibilitatea de a călători prin timp, existența găurilor negre și formarea universului –, devenea tot mai izolat de restul comunității fizicienilor. Datorită pașilor imenși care s-au făcut în descoperirea secretelor atomilor și moleculelor prin intermediul teoriei cuantelor, majoritatea fizicienilor lucrau la această din urmă teorie, și nu la relativitate. Einstein va iniția o serie de dezbateri private cu Niels Bohr, cel care a gândit modelul atomic ce-i poartă numele. Printr-o serie de „experimente mentale" complexe, Einstein a încercat să găsească inadvertențe logice în teoria cuantelor, criticând mai ales lipsa unui mecanism determinist. Einstein a spus în repetate rânduri că „Dumnezeu nu joacă zaruri cu universul".

În 1935, cel mai cunoscut atac al lui Einstein la teoria cuantelor s-a concertizat în așa-numitul experiment teoretic EPR (Einstein-Podolsky-Rosen). Conform

teoriei cuantelor, în anumite circumstanțe, doi electroni aflați la mari distanțe unul de altul pot fi totuși interconectați, ca printr-un cordon ombilical. În aceste circumstanțe, dacă s-ar măsura proprietățile primului electron, s-ar cunoaște instantaneu starea în care se află al doilea electron – mai repede decât prin viteza luminii. În opinia lui Einstein, această concluzie încălca, în mod clar, teoria relativității. (Experimentele realizate în perioada ce a trecut de atunci au arătat că mai degrabă teoria cuantelor era cea corectă în cadrul experimentului EPR. În esență, ceea ce a demonstrat, de fapt, Einstein a fost că mecanica cuantică nu este locală; astfel, informația aleatorie poate călători cu viteză mai mare decât lumina. Acest lucru nu încalcă însă teoria relativității, căci informația este aleatorie, deci inutilizabilă.)

Celălalt motiv al izolării lui Einstein de colegi a fost obsesia sa de a descoperi o teorie unificată a câmpului, o teorie universală care să adune toate forțele universului și, implicit, toate legile fizicii. Această teorie a început să-l preocupe din 1925. În ultimii ani ai vieții a renunțat să mai conteste teoria cuantelor și a încercat să o includă, împreună cu lumina și gravitația, într-o teorie unificată a câmpului. Treptat, Einstein a devenit tot mai rigid în obiceiuri și în păreri. Nu mai călătorea decât rareori și făcea plimbări lungi prin Princeton, alături de apropiați, purtând lungi discuții despre politică, religie, fizică și despre teoria unificată a câmpului. În 1950 și-a prezentat teoria într-un articol publicat în revista *Scientific American*, însă, pentru că neglija problema misterioasei forțe tari, teoria era incompletă. Nici la moartea sa, cinci ani mai târziu, din cauza unui anevrism aortic, teoria nu era terminată.

Moștenire

Din anumite puncte de vedere, departe de a fi depășit, Einstein a fost, probabil, mult prea avansat în gândire pentru vremea sa. Forța tare, o componentă majoră a oricărei teorii unificate a câmpului, era încă un mister total pe vremea lui Einstein. Oamenii de știință au început să descopere secretele forței tari abia în anii 1970 și 1980, prin intermediul teoriei quarcurilor. În orice caz, cercetările lui Einstein continuă să le aducă fizicienilor Premii Nobel. În 1993, un Premiu Nobel a fost acordat descoperitorilor undelor gravitaționale, anticipate de Einstein. În 1995, un Premiu Nobel s-a conferit descoperitorilor condensatelor Bose-Einstein (o nouă formă de materie care se poate forma la temperaturi extrem de joase). Găurile negre cunoscute se numără în prezent cu miile. Sateliți de ultimă generație continuă să confirme cosmologia lui Einstein, iar numeroși fizicieni de frunte lucrează pentru a îndeplini marele vis al lui Einstein, acela al unei „teorii a totului."

Einstein a scris articolul despre spațiu și timp pentru ediția XIII a Enciclopediei Britannica.

Einstein, relația masă-energie a lui ~

Relația dintre masă (m) și energie (E), în cadrul teoriei speciale a relativității enunțate de Albert Einstein, formulată $E = mc^2$, unde c este egal cu 300 000 m/s, viteza luminii. Dacă în teoriile fizice anterioare masa și energia erau considerate distincte, în noua teorie a relativității, conform lui Einstein, masa unui corp poate fi convertită în energie. O astfel de degajare de energie face ca masa corpului respectiv să scadă (*vezi* legea conservării).

Eisai

(1141-1215)

Călugăr japonez care a introdus budismul Rinzai zen în Japonia. Inițial călugăr tendai (tiantai), a vizitat China de două ori (1168, 1187) și s-a întors pentru a preda un sistem de meditație strict bazat pe *koan* (ghicitori). A fost mentorul lui Dogen.

Eisenhower, doctrina ~

Declarație de politică externă americană, făcută de președintele Dwight D. Eisenhower (1957), prin care se promitea ajutor militar și economic guvernelor anticomuniste, într-o perioadă în care țările comuniste furnizau arme Egiptului și ofereau un sprijin susținut statelor arabe. Reprezentând o parte a politicii Războiului Rece, concepută de John Foster Dulles pentru a frâna expansiunea sferei de influență sovietice, doctrina a continuat angajamentele Doctrinei Truman.

Eisenhower, Dwight D(avid)

(14.10.1890, Denison, Texas, SUA - 28.03.1969, Washington DC)

Al 34-lea președinte al Statelor Unite ale Americii (1953–1961), comandant suprem al forțelor aliate în Europa de Vest în Al Doilea Război Mondial.

Începutul carierei

Eisenhower a fost al treilea dintre cei șapte fii ai lui David Jacob și ai Idei Elizabeth (Stover) Eisenhower. În primăvara lui 1891, familia Eisenhower a părăsit Denison, Texas, și s-a întors la Abilene, Kansas, unde înaintașii lor se stabiliseră într-o colonie

de menoniți. David lucra într-o lăptărie; familia era săracă, iar Dwight și frații săi au cunoscut munca grea și tradiția religioasă puternică încă de la o vârstă fragedă.

„Ike", după cum era alintat Dwight, era un tânăr căruia îi plăcea să se distreze, iubea sportul și nu prea era interesat de învățătură. Acest lucru era un semn al uneia dintre caracteristicile sale de mai târziu: respingerea companiei intelectualilor. Dwight a absolvit liceul din Abilene în 1909, a lucrat mai mult de un an pentru a-l susține pe fratele său în colegiu, apoi s-a înscris la Academia Militară West Point, New York, o decizie care a întristat-o foarte mult pe mama sa, care era o pacifistă. Excela la fotbal american, dar s-a accidentat la un genunchi în al doilea an de Academie și a trebuit să abandoneze terenul de fotbal. În remarcabila promoție 1915 – care a dat 59 de generali – a terminat pe locul 61 ca performanțe academice și pe locul 125 la disciplină, dintr-un total de 164 de absolvenți.

După ce a fost numit sublocotenent, a fost trimis la San Antonio, Texas, unde a întâlnit-o pe Mamie Geneva Doud (Mamie Eisenhower), fiica unui măcelar bogat din Denver, Colorado. S-au căsătorit în 1916 și au avut doi fii: Doud Dwight, născut 1917, care a murit de scarlatină în 1921, și John Sheldon Doud, născut în 1922.

În Primul Război Mondial, Eisenhower a comandat un centru de instruire în tancuri, a fost promovat la rangul de căpitan și a primit Medalia pentru serviciu deosebit. Războiul s-a terminat chiar înainte să fie trimis în străinătate. Între 1922 și 1924 a fost detașat în zona Canalului Panama, unde a fost influențat de comandantul său, generalul de brigadă Fox Conner. Cu ajutorul lui Conner, Eisenhower a fost selectat să intre la Școala de Comandă și Stat Major a Armatei de la Fort Leavenworth, Kansas. A terminat primul dintr-o promoție de 275 de studenți în 1926, iar doi ani mai târziu a absolvit Colegiul de Război al Armatei. A activat în Franța (unde a scris un manual al câmpurilor de luptă din Primul Război Mondial) și în Washington DC, apoi, în 1933, a devenit asistent al șefului statului major al armatei, generalul Douglas MacArthur. Doi ani mai târziu l-a însoțit pe MacArthur în Filipine, pentru a coordona reorganizarea armatei federale, iar acolo a fost răsplătit cu Steaua pentru serviciu distins a statului Filipine și promovat la rangul de locotenent-colonel. S-a întors în Statele Unite la scurt timp după ce invazia Germaniei în Polonia a inițiat faza europeană a celui de-Al Doilea Război Mondial, iar în martie 1941 a devenit colonel. Trei luni mai târziu a fost numit șef al statului major al Armatei III, iar curând după aceea a intrat în atenția șefului statului major general al armatei, George C. Marshall, pentru rolul pe care l-a avut în planificarea mișcărilor de război în care au fost implicați 500 000 de soldați.

Comandant suprem

Când Statele Unite au intrat în Al Doilea Război Mondial, în decembrie 1941, Marshall l-a repartizat pe Eisenhower la Divizia de planificare de război a armatei din Washington DC, unde a pregătit strategia pentru invazia Aliaților în Europa. Eisenhower fusese numit general de brigadă în septembrie 1941 și a fost promovat la rangul de general-maior în martie 1942. De asemenea, a fost numit șef al divizei de operațiuni a Departamentului de Război. În iunie, Marshall l-a selectat din 366 de ofițeri superiori pentru a prelua comanda armatelor SUA din Europa. Avansarea rapidă a lui Eisenhower, după o carieră lungă în armată petrecută în relativă obscuritate, nu se datora doar cunoștințelor lui de strategie militară și talentului de organizator, ci și talentului său de a convinge, a media și a se înțelege cu ceilalți. Oameni de proveniență diversă, impresionați de caracterul său prietenos, de modestia și de optimismul său tenace, îl plăceau și aveau încredere în el. O frază care mai târziu avea să devină unul dintre cele mai faimoase sloganuri din istoria americană părea să sintetizeze impresia tuturor celor care l-au întâlnit: Îmi place Ike! *(I like Ike!)*

Eisenhower a fost promovat la rangul de locotenent-general în iulie 1942 și numit coordonatul Operațiunii Torța, adică invazia Aliaților în Africa de Nord franceză. Această primă ofensivă aliată majoră a războiului a fost inițiată la 8 noiembrie 1942 și terminată cu succes în mai 1943. Decizia lui Eisenhower de a coopera în timpul campaniei cu amiralul francez François Darlan, care colaborase cu germanii, a stârnit numeroase proteste din partea Aliaților, însă a fost apărat de președintele Franklin D. Roosevelt. General începând din februarie, Eisenhower a coordonat dublul asalt asupra Siciliei și teritoriului italian care a dus la căderea Romei la 4 iunie 1944.

În timpul luptelor din Italia, Eisenhower a făcut parte din echipa care a pus la punct strategia traversării Canalului Mânecii pentru o invazie în Franța. La 24 decembrie 1943 a fost numit comandant

suprem al forței expediționare aliate, iar luna următoare a mers la Londra, unde a pregătit o invazie masivă în Europa. La 6 iunie 1944 a riscat o breșă pe vreme rea și a dat ordinul de inițiere a Debarcării din Normandia, cel mai mare atac dublu din istorie. În Ziua Z, peste 156 000 de soldați au debarcat în Normandia. Forțele Aliate invadatoare s-au ridicat la 1 000 000 de oameni care și-au făcut drum către inima Franței. La 25 august, Parisul a fost eliberat. După ce au câștigat Bătălia din Ardeni – un contraatac german din Ardeni din decembrie –, Aliații au traversat Rinul la 7 martie 1945. Germania s-a predat la 7 mai, marcând sfârșitul războiului în Europa. Cu toate că Eisenhower a fost criticat, atunci și mai târziu, pentru că le-a permis rușilor să cucerească Berlinul, capitala inamică, el și ceilalți și-au apărat acțiunea aducând argumente solide (rușii se aflau mai aproape, aveau mai mulți soldați și li se promisese Berlinul la Conferința de la Ialta din februarie 1945). Între timp, în decembrie 1944, Eisenhower devenise general cu cinci stele.

Eisenhower a fost întâmpinat ca un erou la întoarcerea în Statele Unite, într-o vizită din iunie 1945, însă în noiembrie pensionarea sa a fost amânată atunci când președintele Harry S. Truman l-a ales să-l înlocuiască pe Marshall în funcția de șef al statului major. Mai mult de doi ani, Eisenhower a coordonat demobilizarea armatei din timpul războiului și a realizat unificarea serviciilor armate sub o comandă centralizată. În mai 1948 a părăsit serviciul activ, fiind cel mai popular și mai respectat soldat din Statele Unite și a devenit președintele Universității Columbia din New York City. Cartea sa *Cruciadă în Europa*, publicată în acea toamnă, l-a făcut un om bogat.

Scurta carieră ca administrator academic nu a avut prea mare succes. Educația sa tehnică și experiența militară nu l-au pregătit prea bine pentru post. În toamna lui 1950, președintele Truman l-a numit comandant suprem al Organizației Tratatului Atlanticului de Nord (NATO), iar la începutul lui 1951 a zburat la Paris pentru a ocupa noul post. În următoarele 15 luni s-a dedicat creării unei organizații militare unite în vestul Europei, pentru a se apăra împotriva unei posibile agresiuni comuniste.

Primul mandat de președinte

Încă din 1943 Eisenhower a fost menționat ca posibil candidat la președinție. Calitățile personale și reputația militară au făcut ca ambele partide să îl susțină. Pe măsură ce se apropia campania electorală din 1952, Eisenhower a lăsat de înțeles că e republican, iar aripa din Est a partidului, condusă de guvernatorul Thomas E. Dewey din New York, a făcut mari eforturi pentru a-l convinge să accepte nominalizarea prezidențială din partea Partidului Republican. Numele său a apărut în mai multe primării de stat, împotriva mai conservatorului senator Robert A. Taft din Ohio. Cu toate că rezultatele erau neconcludente, Eisenhower s-a hotărât să candideze. În iunie 1952 s-a retras din armată după 37 de ani de serviciu, s-a întors în Statele Unite și a început să facă o campanie activă. La convenția partidului din iulie, după o polemică cu susținătorii lui Taft, Eisenhower a câștigat nominalizarea la primul scrutin. I se alătura, în calitate de vicepreședinte, senatorul Richard M. Nixon din California. Democrații l-au nominalizat pe guvernatorul Adlai E. Stevenson din Illinois la președinție și pe senatorul John Sparkman din Alabama pentru funcția de vicepreședinte.

Dwight D. Eisenhower, 1952
FABIAN BACHRACH

În ciuda vârstei (61 de ani), Eisenhower a dus o campanie susținută, impresionând milioane de oameni prin căldura și sinceritatea sa. Zâmbetul larg și prietenos, faptele eroice din război și modul său popular de a-și petrece timpul – iubea golful și jocul de bridge și era un fan al westernului american, nu al literaturii pretențioase – au făcut ca publicul să-l îndrăgească și să-i ofere sprijin. La fel ca soțul ei, Mamie Eisenhower făcea impresia unei femei foarte obișnuite. A rămas o susținătoare înflăcărată a acestuia, cu toate că mariajul lor fusese periclitat de zvonurile unei relații extraconjugale între Eisenhower și secretara sa, Kay Summersby, în Al Doilea Război Mondial.

Eisenhower promitea cumpătare și sinceritate în guvernare și s-a angajat că va vizita Coreea pentru a analiza posibilitatea terminării războiului de acolo, care izbucnise în 1950 între Coreea de Nord comunistă și Coreea de Sud prooccidentală și implicase soldați ONU (în special din SUA) și forțele comuniste chineze. Mulți republicani, inclusiv Nixon, vorbeau despre lipsă de loialitate și de susținere procomunistă

în cadrul administrației Truman și au cerut măsuri antisubversive severe. Binomul Eisenhower-Nixon a câștigat ușor, în 39 de state, cu scorul electoral de 442 la 89 și adunând peste 33 de milioane de voturi populare. Partidul Republican a câștigat controlul în Congres la diferență foarte mică, însă doi ani mai târziu a pierdut ambele camere parlamentare.

Viziunile conservatoare ale lui Eisenhower în privința politicii interne erau împărtășite de secretarul trezoreriei, George M. Humphrey. Programul intern al administrației, denumit ulterior „republicanism modern", implica reducerea impozitelor, bugete echilibrate, o scădere a controlului guvernului asupra economiei și preluarea anumitor responsabilități federale de administrație a statelor. Controlul asupra chiriilor, salariilor și prețurilor urma să fie eliminat, iar în 1954 a avut loc o ușoară revizie a impozitelor. La insistența lui Eisenhower, Congresul a transferat titlul rezervelor prețioase de petrol către state. Însă nu a avut loc o detașare puternică de politicile moștenite de la administrațiile democrate anterioare. Nevoile unei populații în creștere (de la 155 de milioane la 179 de milioane în era Eisenhower) și angajamentele externe ale țării au provocat deficite bugetare în cinci din opt ani. Salariul minim a crescut la un dolar pe oră; sistemul de securitate socială s-a extins, iar în primăvara lui 1953 a fost înființat Departmentul de Sănătate, Educație și Asistență Socială.

Aripa dreaptă a Partidului Republican s-a confruntat cu președintele în primul mandat chiar mai des decât democrații. De exemplu, Eisenhower a cheltuit mult timp și energie pentru a respinge Amendamentul Bricker din 1954, proiectul de lege susținut de senatorul republican John Bricker din Ohio, care ar fi limitat libertatea președintelui de a negocia tratatele internaționale care încălcau drepturile statelor SUA. Proiectul de lege a fost respins la diferență de un vot; era o victorie obținută în urma unei campanii intense de lobby a președintelui. Însă cea mai mare provocare a venit din partea senatorului Joseph R. McCarthy din Wisconsin. În parte pentru a păstra unitatea partidului, Eisenhower refuzase să condamne public acuzațiile de influență comunistă în interiorul guvernului aduse de McCarthy. Cu toate că, în particular, Eisenhower își exprimase dezgustul pentru senator, uneori părea să încurajeze atacurile susținătorilor acestuia. Sute de angajați federali au fost concediați ca urmare a aplicării pe scară largă a programului său de siguranță și loialitate. Cu acordul său, Congresul a aprobat o lege menită să scoată în afara legii Partidul Comunist American. După audierile senzaționale determinate de acuzațiile aduse de McCarthy oficialilor militari și civili, transmise la televiziune în toată țara timp de trei săptămâni în primăvara lui 1954, popularitatea lui McCarthy a crescut; la fel și isteria anticomunistă.

Politica externă îl solicita foarte mult pe Eisenhower. El și secretarul său de stat, John Foster Dulles, au încercat din greu să ajungă la pace, elaborând acorduri de apărare colectivă și amenințând Uniunea Sovietică cu „o puternică forță represivă"; ambele strategii erau proiectate pentru a ține sub control răspândirea comunismului. Cealaltă strategie nu a fost făcută publică la acea vreme, dar a fost foarte criticată în anii care au urmat: folosirea CIA (Central Intelligence Agency) în operațiuni secrete pentru a răsturna guvernele din Iran (1953) și Guatemala (1954).

Eisenhower și-a ținut promisiunea făcută în campanie și a vizitat Coreea la scurt timp după ce s-a instalat la Casa Albă. În parte din cauza morții lui Iosif Stalin în martie 1953 și în parte pentru că Eisenhower a făcut aluzie la posibilitatea de a recurge la arme nucleare, el a putut negocia un armistițiu pentru Războiul din Coreea, în iulie 1953. În luna decembrie a acelui an a propus în fața ONU ca țările care dețin informații și materiale atomice să intre sub auspiciile unei agenții internaționale. Discursul *Atomi pentru pace* (Athoms for Peace) a dat roade în 1957, când 62 de țări au format Agenția Internațională pentru Energie Atomică.

În iulie 1955 președintele s-a întâlnit cu liderii Marii Britanii, Franței și Uniunii Sovietice la o reuniune organizată la Geneva. Propunerea sa pentru „ceruri deschise", prin care Statele Unite și Uniunea Sovietică urmau să permită inspecția aeriană permanentă reciprocă a instalațiilor militare, a fost întâmpinată cu bucurie de opinia publică mondială, însă a fost respinsă de URSS. În septembrie 1954, Eisenhower și Dulles au creat Organizația Tratatului Asiei de Sud-Est (SEATO), pentru a preveni extinderea comunismului. Din aceasta făceau parte Statele Unite, Franța, Marea Britanie, Australia, Noua Zeelandă, Filipine, Thailanda și Pakistan. NATO a fost întărită în 1955 prin aderarea Germaniei Occidentale.

Criticii lui Eisenhower au condamnat faptul că existau discrepanțe frecvente între cuvintele administrației și faptele sale în domeniul relațiilor externe. Pe când amenințau „că-i vor da drumul din lesă" liderului naționalist chinez Jiang Jieshi (Chiang Kai-shek), Statele Unite au semnat un tratat de apărare cu China naționalistă în decembrie 1954 care limita abilitarea lui Chiang de a-i ataca pe chinezii comuniști. Mai mult, Dulles vorbea despre „eliberarea" popoarelor captive din țările comuniste, însă administrația nu a făcut prea multe în acest sens, limitându-se la proteste atunci când au avut loc revolte în Germania comunistă (1953) și în Ungaria (1956). În timp ce secretarul de stat promitea „represalii masive" împotriva agresiunii comuniste, președintele a hotărât să limiteze rolul american în criza din Indochina dintre Franța și trupele de gherilă conduse de Ho Și Min, determinând separarea Vietnamului în nordul comunist și sudul noncomunist, căruia SUA i-au furnizat de ajutor financiar.

Al doilea mandat

Un atac de cord din septembrie 1955 și o operație de ileită în iunie 1956 au pus sub semnul întrebării posibilitatea ca Eisenhower să mai poată duce la capăt încă un mandat. Însă și-a revenit repede, iar convenția republicană a susținut în unanimitate tandemul Eisenhower-Nixon din primul tur de scrutin. Democrații l-au ales tot pe Adlai E. Stevenson și l-au numit pe senatorul Estes Kefauver din Tennessee drept coleg al acestuia, însă marea popularitate personală a lui Eisenhower a transformat alegerile într-o victorie în linie dreaptă, cea mai simplă cursă electorală de după 1936, deoarece tandemul republican a obținut peste 57% din votul popular și a câștigat votul electorilor cu 457 la 73. Cu toate acestea, democrații au obținut, și de data aceasta, ambele Camere ale Congresului, repetând performanța și în 1958. Eisenhower a fost primul președinte care s-a confruntat cu trei Congrese controlate de partidul de opoziție.

Însă campania electorală din 1956 fusese complicată de o criză din Orientul Mijlociu, provocată de ocuparea Canalului Suez de către Egipt. Atacul ulterior asupra Egiptului, în care au fost implicate Marea Britanie, Franța și Israelul, și sprijinul acordat Egiptului de către Uniunea Sovietică l-au determinat pe președinte să apară în fața Congresului în ianuarie 1957 pentru a cere de urgență adoptarea a ceea ce avea să se numească Doctrina Eisenhower, un angajament de a trimite forțele armate ale SUA în orice țară din Orientul Mijlociu care cerea asistență împotriva agresiunii comuniste.

Când, la 17 mai 1954, Curtea Supremă a SUA a declarat segregarea rasială în școlile publice drept neconstituțională (Brown vs Comitetul Educațional din Topeka), au izbucnit controverse și violențe, mai ales în Sud. În septembrie 1957, Eisenhower a trimis 1 000 de soldați federali la Little Rock, Arkansas, pentru a opri încercarea guvernatorului Orval E. Faubus de a obstrucționa într-un liceu ordinul dat de tribunalul federal. Această acțiune a fost provocarea cea mai serioasă a președinției sale. De mai multe ori, Eisenhower își exprimase dezgustul pentru segregarea rasială, însă, fără îndoială, era conștient că procesul de integrare necesita timp. În mod semnificativ, Actul pentru Drepturi Civile din 1957 a fost prima astfel de lege aprobată după 1875.

La 4 octombrie 1957, Uniunea Sovietică a lansat *Sputnik I*, primul satelit artificial, pe orbita Pământului. Americanii au fost șocați de această realizare și mulți l-au învinuit pe Eisenhower pentru insistența administrației de a menține bugete militare reduse și pentru că nu a reușit să dezvolte un program spațial. Au fost luate măsuri pentru a accelera cercetarea spațială și pentru a furniza fondurile necesare pentru intensificarea studiilor științifice, culminând cu înființarea Administrației Naționale pentru Aeronautică și Spațiu (NASA), în iulie 1958. Administrația a fost din nou ținta criticilor în toamna lui 1957 din cauza unei crize economice care a durat până în vara următoare. De teama creșterii inflației, Eisenhower a refuzat să scadă impozitele sau să crească cheltuielile federale pentru a redresa situația.

După moartea lui Dulles în primăvara lui 1959, Eisenhower și-a asumat un rol mai puternic și mai personal în politica externă a Americii. A călătorit 480 000 km în 27 de țări în ultimii săi doi ani de mandat, o perioadă pe care istoricii o numesc era unui „nou Eisenhower". Modul inteligent în care a folosit noul mediu de comunicare, televiziunea – ținând regulat conferințe televizate și participând la parade importante în capitale străine din toată lumea – și utilizarea avionului cu reacție pentru călătorii au captivat publicul și i-a determinat pe unii specialiști să-l numească pe Eisenhower „primul dintre președinții imperiali". Pentru a îmbunătăți relațiile cu Uniunea Sovietică, l-a invitat

pe premierul Nichita Hrușciov să viziteze Statele Unite. Hrușciov a făcut turnee în multe părți ale țării în septembrie 1959 și a avut discuții private cu Eisenhower. A fost planificată o nouă întâlnire și părea că se deschide o nouă eră a diplomației personale. Însă, când un avion de cercetare U-2 al Statelor Unite pilotat de Francis Gary Powers a fost doborât de URSS în mai 1960, Hrușciov a întrerupt discuțiile și și-a retras furios invitația făcută lui Eisenhower de a vizita Uniunea Sovietică. Eisenhower a recunoscut că zborurile se derulau de patru ani și și-a asumat o mare parte din vina pentru acel incident. În ianuarie 1961, în ultimele săptămâni ale administrației Eisenhower, Statele Unite au întrerupt relațiile diplomatice cu Cuba, care de doi ani se afla sub controlul lui Fidel Castro.

Deși modul în care a condus în cele două mandate a avut mulți critici, Eisenhower a rămas foarte popular. În discursul său de rămas-bun a atras atenția asupra pericolului dezvoltării și puterii „complexului militar-industrial", însă succesorii săi i-au ignorat avertismentul pe fondul provocărilor ridicate de Războiul Rece. La terminarea mandatului, Congresul i-a redat rangul de general de armată. S-a retras la ferma sa din Gettysburg, Pennsylvania, și și-a dedicat o mare parte din timp scrierii memoriilor. În 1963 a publicat *Mandat pentru schimbare* (Mandate for Change), urmată în 1965 de *Război pentru pace* (Waging Peace). În 1967 i-a apărut o altă carte, *Pe loc repaus: povești pe care le spun prietenilor* (At Ease: Stories I Tell to Friends).

Eisenstaedt, Alfred

(06.12.1898, Dirschau, Prusia Occidentală - 23.08.1995, Oak Bluffs, Massachusetts, SUA)

Fotoreporter american de origine germană. A devenit fotograf profesionist în Berlin, în 1929, fiind influențat de Erich Salomon. Lucrările lui au apărut în numeroase reviste ilustrate americane în anii 1930. În 1935 a emigrat la New York, unde a devenit unul dintre primii patru fotografi angajați de revista *Life* (1936). La această revistă va contribui cu peste 2 500 de articole ilustrate și 90 de fotografii de prima pagină, printre care remarcabile portrete de regi, dictatori, staruri de cinema și oameni obișnuiți.

Eisenstein, Serghei (Mihailovici)

(23.01.1898, Riga, Letonia - 11.02.1948, Moscova, URSS)

Regizor de film și teoretician rus. Și-a început cariera în 1920, la un teatru muncitoresc din Moscova, ca designer de costume și decoruri. După ce a studiat scenografia cu Vsevolod Meyerhold, s-a orientat către film. În *Greva* (1924), a introdus conceptul de montaj de film, adăugând la acțiunea principală imagini surprinzătoare și adesea discordante, pentru a obține un impact psihologic maxim. Ulterior, și-a perfecționat acest stil în *Crucișătorul Potemkin* (Bronenoseț Potemkin, 1925), un film de propagandă comandat, considerat de unii a fi cel mai mare film al tuturor timpurilor. Printre celelalte filme ale sale se numără *Octombrie* (Oktiabri, 1928) și *Vechi și nou* (Staroe i novoe, 1929). După o perioadă frustrantă la Hollywood și în Mexic (1930–1933), s-a întors în Rusia și a mai realizat două filme clasice, *Aleksandr Nevski* (1938) și *Ivan cel Groaznic* (Ivan Groznîi, două părți, 1945–1946).

Eisner, Kurt

(14.05.1867, Berlin, Prusia - 21.02.1919, München, Germania)

Jurnalist și politician german. Din 1898 a fost redactor la *Vorwärts*, ziarul oficial al Partidului Social-Democrat. S-a înscris în Partidul Social-Democrat Independent în 1917, mai târziu devenind liderul acestuia. În noiembrie 1918 a organizat o revoluție socialistă care a răsturnat monarhia în Bavaria, devenind întâiul prim-ministru și ministru al afacerilor externe al noii republici Bavaria. În februarie 1919 a fost asasinat de către un fanatic revoluționar.

Eisner, Michael (Dammann)

(n. 07.03.1942, Mount Kisko, New York, SUA)

Director american în industria de divertisment. A lucrat la ABC-TV (1966–1976) înainte de a deveni președinte al Studiourilor Paramount (1976–1984). A fost directorul Disney Co. începând din 1984. A avut un rol esențial în renașterea companiei Disney ca important producător de filme, cu producții precum *Pretty Woman* (1990), și a reabilitat reputația companiei în domeniul filmelor de animație cu *Frumoasa și Bestia* (Beauty and the Beast, 1991) și *Regele leu* (The Lion King, 1995), care au devenit și musicaluri de mare succes pe Broadway. A extins compania și spre alte domenii, cum ar fi televiziunea, activitatea editorială, înregistrările pe casete video, precum și vasele de croazieră.

ejido

În Mexic, terenuri sătești, deținute conform sistemului tradițional amerindian de stăpânire a pământului, aprobat de legea mexicană în anii 1920, care îmbină proprietatea comună cu uzul individual. Un

ejido constă în terenuri cultivate, pășuni, alte terenuri necultivate și *fundo legal* sau zona civică. Terenul cultivat este în general împărțit în proprietăți familiale, care nu pot fi vândute, însă pot fi lăsate moștenire. Deși reforma agrară de la mijlocul sec. XVIII a avut ca scop desființarea marilor proprietăți bisericești, aceasta i-a obligat de asemenea pe indieni să renunțe la propriile ejido. Terenurile sătești au fost restituite prin constituția din 1917. În 1992, guvernul Carlos Salinas a revocat interdicția de vânzare asupra terenurilor ejido.

Ejov, Nicolai (Ivanovici)

(1895, St. Petersburg, Rusia - după 01.01.1939,/?/)

Șef al poliției secrete sovietice. A intrat în Partidul Comunist în 1917 și a fost comisar în Armata Roșie în timpul războiului civil din Rusia. A ocupat apoi diverse funcții politice, pentru ca în 1927 să ajungă funcționar al comitetului central al partidului la Moscova și preferatul lui Iosif Stalin. A devenit membru al comitetului central al partidului (1934) și i-a succedat lui Ghenrih Iagoda ca șef al poliției secrete sovietice sau NKVD (1936). A instituit cea mai severă perioadă a Marii Epurări (*vezi* procesele de epurare), cunoscută sub numele de Ejovșcina. În 1938, a devenit el însuși suspect pentru Stalin și a fost înlocuit cu Lavrenti P. Beria ca șef al NKVD. A dispărut în 1939 și, probabil, a fost executat.

Ekaterinoslav
anterior **Dnepropetrovsk** *(1783-1926)*

Oraș, 3 567 000 loc. (2001), în Ucraina. Situat în zona central-sudică, pe fluviul Nipru, a fost întemeiat în 1783, luându-și numele de la Ecaterina cea Mare. După construirea căii ferate, în anii 1880, a cunoscut o amplă dezvoltare. Sovieticii i-au dat numele actual în 1926. Este nod feroviar și centru al comerțului cu grâu, precum și unul dintre cele mai mari orașe industriale din Ucraina, cu o bogată industrie a fierului și a oțelului. Este sediul unor instituții de învățământ superior, iar printre așezămintele sale culturale se numără și câteva teatre.

Ekron

Oraș antic canaanean și filistin. A fost unul dintre cele cinci orașe al pentapolisului filistin, pe teritoriul Israelului central de astăzi. Deși atribuit regatului Iuda după cucerirea israelită, a fost fortăreață filistină în timpul regelui David; ulterior, a fost asociat cu venerarea zeului Baalzebub. Cucerit de egipteni (cca 918 î.Hr.); a plătit tribut Asiriei în sec. VII î.Hr. Începând cu epoca elenistică, orașul a fost cunoscut sub denumirea de Akkaron.

El

Zeitate principală a semiților de V. În textele antice de la Ras Shamra din Siria, El era soțul zeiței-mamă Asherah și tatăl tuturor zeilor, cu excepția lui Baal. Era adesea descris ca un bătrân cu barbă albă și aripi. Scriitorii Vechiului Testament l-au folosit ca sinonim pentru Iehova (Dumnezeul lui Israel), dar și ca termen general pentru divinitate.

Elagabal *sau* Heliogabalus *nume oficial* Caesar Marcus Aurelius Antoninus Augustus *născut* Varius Avitus Bassianus

(204 d.Hr., Emesa, Siria - 222 d.Hr.,/?/)

Împărat roman (218–222 d.Hr.), celebru pentru comportamentul său excentric. Considerat fiu nelegitim al lui Caracalla, a devenit împărat cu sprijinul armatei. S-a identificat cu zeul sirian Baal, impunând cultul lui Baal în imperiu. Faptul că îi executa pe disidenți, își promova favoriții și încuraja orgiile homosexuale i-a scandalizat pe romani. L-a numit moștenitor la tron pe vărul său Alexandru, însă apoi s-a răzgândit, iar gărzile pretoriene s-au revoltat, l-au ucis și l-au urcat pe tron pe Alexandru.

Elagabal, bust din marmură, cca 221 d.Hr.

© ARALDO DE LUCA/CORBIS

El Aiún *sau* Laâyoune

Oraș, 164 000 loc. (1998), în Sahara Occidentală, Africa de Nord. Capitală (1940–1976) a fostului teritoriu Sahara Spaniolă și, din 1976, a provinciei marocane Laâyoune, nerecunoscută pe plan internațional. Orașul este situat în partea de N a Saharei Occidentale, la o distanță de 13 km de Oceanul Atlantic. În 1938, Spania a făcut din el centrul administrativ și militar pentru europenii care locuiau în teritoriu. Este cel mai mare centru urban al Saharei Occidentale și a reprezentat un punct important pentru investițiile marocane în infrastructură, care au inclus construcția de locuințe și o mare centrală pentru desalinizarea apei. Oazele din apropiere asigură alimentarea cu apă a orașului.

El Alamein, luptele de la ~

(iunie–iulie 1942; 23 octombrie–6 noiembrie 1942)

Două lupte duse între forțele britanice și forțele Axei, în Egipt, în Al Doilea Război Mondial. Forțele Axei, conduse de Erwin Rommel, au început marșul către E, de-a lungul coastei Africii de N, la începutul lui 1942. Deși inițial înaintarea lor a fost oprită de britanici, trupele au reușit să ajungă la El Alamein pe 30 iunie. Prima confruntare armată s-a încheiat la mijlocul lunii iulie, pe când Rommel se afla încă acolo, blocat și în defensivă. În octombrie, trupele britanice conduse de Bernard Law Montgomery au început un atac devastator la El Alamein, obținând victoria împotriva forțelor mult mai reduse ale lui Rommel. Până la 6 noiembrie, britanicii au reușit să-i respingă pe germani, aceștia fiind nevoiți să se retragă din nou în Libia.

Elam

Țară antică din Orientul Mijlociu. Este situată azi în SV Iranului, la capătul Golfului Persic, la E de Babilon; capitala sa era la Susa (țara era uneori cunoscută sub numele de Susiana). A avut strânse legături culturale cu Mesopotamia și s-a aflat în conflict cu sumerienii (*vezi* Sumer) și akkadienii (*vezi* Akkad) către 3000 î.Hr. În sec. XIII î.Hr. a devenit putere dominantă; includea cea mai mare parte a Mesopotamiei la E de Tigru și se întindea până aproape de Persepolis. Această dominație a luat sfârșit când Nabucodonosor I al Babilonului (d. 1124–1103 î.Hr.) a cucerit Susa. Ulterior, Elamul a devenit satrapie a Imperiului Persan, iar Susa a fost una dintre capitalele sale.

elan-american

Cea mai mare specie (*Alces alces*) din familia cervide (*Cervidae*), răspândită în N Americii de Nord și al Eurasiei. În Europa este numit elan. Are picioare lungi, bot proeminent, mobil, gât și coadă scurte și blană brună, mițoasă și aspră. Înălțimea maximă este de 1,5–2 m, iar greutatea de până la 820 kg. Masculii au coarne mari, ramificate și lățite, care cad și cresc la loc anual. Elanul trăiește în zone de lacuri și râuri mărginite de păduri; se hrănește cu plante acvatice submerse și cu frunze, rămurele și scoarță de copac. Este un animal solitar, dar în America de Nord se asociază în turme pe timpul iernii. Este răspândit în pădurile de conifere din Canada și din N SUA. Specia a fost protejată de exterminare, prin legi care limitează vânarea. *Vezi și* cerb-canadian.

elan-american (*Alces alces*)

elan-irlandez

Denumire comună pentru reprezentanții genului *Megaloceros* de cerbi giganți, dispăruți. Au fost descoperiți frecvent ca fosile în depozite din Europa și Asia datând din Pleistocen (1,8 m.a.u.–10 000 de ani în urmă). De mărimea elanului actual, elanul-irlandez avea cele mai mari coarne dintre toate speciile de cervide cunoscute, la unele exemplare acestea ajungând la o anvergură de 4 m. Se bănuiește că specia a supraviețuit până către 700–500 î.Hr.

eland

Una dintre cele două specii de antilopă (genul *Taurotragus*), asemănătoare cu bovinele, ușor de domesticit. Trăiește în turme, la câmpie sau în zonele puțin împădurite din Africa Centrală și de Sud. Este cea mai mare dintre antilope, având o înălțime de 1,8 m la greabăn și o greutate de până la o tonă. Are coamă scurtă și închisă la culoare, gușă ce atârnă și coarne lungi, răsucite într-o spirală strânsă. Antilopa eland comună este cafenie-deschis, devenind gri-albăstruie pe măsură ce îmbătrânește, și are de obicei câteva dungi verticale, albe și subțiri. Antilopa eland gigant, sau derby, este cafenie-roșcată, cu gâtul negricios și are dungi albe verticale. Coarnele sale sunt mai grele decât cele ale antilopei eland comune.

eland (*Taurotragus derbianus*)

elapid

Denumire comună pentru cele aproape 200 de specii de șerpi veninoși (familia *Elapidae*), care au dinți veninoși scurți, situați în partea anterioară a maxilarului superior. Elapidele sunt răspândite în cele două Americi, în Africa, în Asia de Sud, în insulele din Pacific și în Australia. Subțiri și agile, majoritatea sunt mici și inofensive pentru oameni, însă clasa elapidelor include și cele mai mari și mai veninoase specii. Veninul lor este în primul rând neurotoxic, dar adeseori conține substanțe care lezează țesuturile corpului și celulele sangvine. Mușcătura, relativ nedureroasă,

poate provoca o moarte rapidă, ca urmare a paraliziei inimii sau a plămânilor. *Vezi și* șarpe-negru, cobră, șarpe-coral, mamba.

elasticitate

Capacitate a unui material deformat de a reveni la forma și mărimea inițială atunci când forțele care au provocat deformarea sunt înlăturate. Majoritatea corpurilor solide au un comportament elastic, dar în general există o limită de rezistență la forță – „limita elastică" a materialului, de la care nu mai este posibilă revenirea la forma inițială. Tensiunile aplicate dincolo de această limită elastică fac materialul să cedeze sau să se umfle, rezultatul fiind deformarea permanentă sau distrugerea. Limita depinde de structura internă a materialului: de ex., oțelul, deși rezistent, are o limită elastică scăzută, putând fi întins cu numai cca 1% din lungimea sa, în timp ce cauciucul poate fi întins cu până 1 000%. Robert Hooke, unul dintre primii cercetători care au studiat elasticitatea, a formulat relația matematică dintre forța deformatoare și alungire.

Elba

Insulă în largul coastei de V a Italiei, în Marea Tireniană, 223 kmp, cea mai mare insulă din Arhipelagul Toscan. În 1802, Franța a obținut Elba de la Roma. Napoleon a fost exilat pe Elba după ce a abdicat, în mai 1814. Insula a fost recunoscută ca principat independent condus de Napoleon până în februarie 1815, când acesta s-a întors în Franța pentru cele O Sută de Zile. Ulterior, Elba a fost retrocedată Toscanei.

Elba *în cehă* Labe *în Antichitate* Albis

Fluviu în Europa Centrală. Unul dintre cele mai mari cursuri de apă de pe continent. Izvorăște în Munții Krkonoše (Uriași), aflați la granița dintre Republica Cehă și Polonia, și curge spre SV, prin Boemia, apoi spre NV, pe teritoriul Germaniei, și se varsă în Marea Nordului, lângă Cuxhaven. Din 1945 până în 1990 a format o parte a graniței dintre Germania de Est și Germania de Vest. Are o lungime de 1 165 km și se leagă, prin canale, de Marea Baltică, de râul Havel și de Berlin, de regiunea industrială Ruhr și de fluviul Rin. Este navigabil pentru vase de o mie de tone pe cursul superior până la Praga, prin râul Vltava. Orașul Hamburg se află la 88 km în amonte față de gura sa de vărsare.

Elbrus

Pisc în Munții Caucaz, SV Rusiei. Cel mai înalt vârf muntos din Caucaz și din Europa; reprezintă un vulcan stins, cu două conuri ce ating înălțimea de 5 642 m și respectiv 5 595 m. Are numeroase izvoare minerale, iar pe o suprafață de 138 kmp este acoperit de 22 de ghețari. Este un centru important de activități montane și de turism.

Elburz

Lanț muntos în N Iranului. Are o lungime de 900 km și se întinde către țărmul sudic al Mării Caspice, de care este separat printr-o porțiune joasă și îngustă de coastă. Include cel mai înalt vârf muntos din Iran, Damavand, a cărui înălțime este de 5 771 m. Pădurile masivului Elburz se întind pe o suprafață de peste trei milioane ha. Tigrii hircanieni, care populau acești munți, sunt acum foarte rari, dar există încă un număr mare de feline sălbatice, printre care leopardul și râsul.

El Cid

Vezi Cidul

Elder, John

(08.03.1824, Glasgow, Scoția – 17.09.1869, Londra, Anglia)

Inginer scoțian de marină. În 1854 a inventat motorul cu aburi maritim complex (folosind atât abur de înaltă, cât și de joasă presiune), care a permis vaselor maritime să economisească 30–40% din cărbunele pe care îl consumau înainte. Datorită motorului cu aburi, călătoriile au devenit mai practice și mai lungi.

El Dorado

(*în spaniolă*, Cel aurit)

Oraș legendar al aurului, căutat de exploratorii spanioli în Lumea Nouă. A fost domeniul de o bogăție fabuloasă al unui rege despre care se spune că ar fi fost acoperit cu praf de aur de atâtea ori, încât până la urmă ar fi rămas poleit cu aur pentru totdeauna. Numeroase expediții spaniole și engleze au fost trimise din America în căutarea El Dorado. În 1540, Francisco Vazquez de Coronado s-a aventurat atât de mult spre N în căutarea celor Șapte Orașe de Aur ale Cibolei, încât a ajuns până în Kansas. În 1595, Walter Raleigh a căutat în zadar El Dorado în America de Sud, conducând o expediție de-a lungul fluviului Orinoco.

Eldridge, (David) Roy

(30.01.1911, Pittsburgh, Pennsylvania, SUA – 26.02.1989, Valley Stream, New York)

Trompetist american, unul dintre cei mai energici și mai creativi muzicieni de jazz din perioada swing. Fiind influențat de

saxofoniști precum Coleman Hawkins, a dezvoltat o tehnică rapidă, vioaie, completată cu armonii sofisticate. A cântat în anii 1940 cu Fletcher Henderson (1935–1936) și alături de marile orchestre ale lui Gene Krupa și Artie Shaw (o poreclă ce făcea referire la statura sa, Micul Jazz, a fost preluată ca titlu al unui album înregistrat cu Shaw). Vocea dominantă a instrumentului său în stilul swing a avut o influență considerabilă asupra muzicienilor de bebop.

Elaeagnaceae, familia ~

Familie de plante, alcătuită din trei genuri de arbuști și copaci pitici care cresc în emisfera nordică, mai ales în zona de stepă și în regiunile de coastă. Coaja subțire sub formă de solzi le dă plantelor un aspect lucios, argintiu sau ruginiu. Planta ajută la fixarea azotului în sol. Fructele unor specii sunt comestibile. Arbuștii ornamentali din această familie sunt măslinul-rusesc (*Elaeagnus augustifolia*) și ghimpele-de-mare (*Hippophae rhamnoides*).

eleată, școala ~

Școală filozofică ce a înflorit în sec. V î.Hr., una dintre principalele școli de filozofie presocratică. Și-a luat numele de la colonia grecească Elea (Velia), din S Italiei. Se distinge prin monismul său radical – doctrina Unicului, conform căreia tot ceea ce există constituie o plenitudine statică a Ființei ca atare și nu există nimic altceva care să se afle în contrast sau în contradicție cu Ființa. Astfel, orice diferențiere, mișcare sau schimbare sunt iluzorii. Din scrierile școlii au rămas fragmente (majoritatea mai scurte de zece rânduri) păstrate de autori clasici de mai târziu: 19 de la Parmenide, patru de la elevul său, Zenon din Elea, și zece de la un alt elev, Melissos (sec. V î.Hr.). *Vezi și* presocratici.

Eleazar ben Iuda din Worms
născut **Eleazar ben Iuda ben Kalonymos**
(1160, Mainz, Francia - 1238, Worms)

Mistic german, evreu de origine și erudit al Talmudului. Soția și fiicele sale au fost ucise de cruciați în 1196; cu toate acestea, el a continuat să propovăduiască o doctrină a iubirii de oameni. După ce a studiat cu Iuda ben Samuel, al cărui admirator era, a devenit rabin la Worms (1201). Eleazar a încercat să unifice misticismul Cabbalei cu Talmudul. Cea mai importantă lucrare este codul etic *Rokeah* (1505). Credea că Dumnezeu însuși nu putea fi cunoscut, însă putea fi cunoscut kavod, un înger domnitor care era o emanație a lui Dumnezeu. Scrierile sale reprezintă o sursă importantă de informații referitoare la hasidismul medieval.

Electra

În legendele grecești, fiica lui Agamemnon și a Clitemnestrei. Când Agamemnon a fost ucis de Clitemnestra și de iubitul acesteia, Egist, Electra l-a salvat de la aceeași soartă pe Oreste, fratele său mai mic, trimițându-l departe. Oreste s-a întors mai târziu, iar Electra l-a ajutat să-i ucidă pe mama lor și pe Egist; apoi s-a căsătorit cu Pilade, prietenul fratelui său. Povestea se regăsește în tragedii scrise de Eschil, Sofocle și Euripide.

electricitate

Fenomen asociat cu sarcinile electrice aflate în staționare sau în mișcare. Cuvântul provine din *elektron* (*în greacă*, chihlimbar); grecii au descoperit că prin frecarea chihlimbarului cu blană erau atrase obiecte ușoare, cum ar fi penele. Astfel de efecte datorate sarcinilor electrice staționare – sau electricitate statică – au fost primele fenomene electrice studiate. Abia în sec. XIX s-a demonstrat că energia statică și curentul electric constituiau aspecte ale aceluiași fenomen. Descoperirea electronului, care poartă o sarcină negativă, a arătat că diversele manifestări ale electricității sunt rezultatul acumulării sau al mișcării mai multor electroni. Inventarea becului electric incandescent (1879) și construirea primei centrale electrice (1881) de către Thomas Alva Edison au dus la introducerea rapidă a energiei electrice în fabrici și în locuințe. *Vezi și* James Clerk Maxwell.

electrocardiografie

Metodă prin care este identificat curentul electric al unei bătăi a inimii, pentru a se obține informații despre acest organ. Electrocardiogramele (EKG) se realizează prin aplicarea unor electrozi, în general pe brațe, picioare și cavitatea toracică, atașați la un electrocardiograf care înregistrează curentul de foarte mică intensitate al inimii. Mișcările oscilatorii verticale de pe înregistrare reflectă contracțiile atriilor și ventriculelor. Devierile de la nivelul considerat normal pentru un pacient indică tulburări ale activității inimii și localizarea acestora, precum și o posibilă hipertensiune arterială sau alte afecțiuni.

electrochimie

Ramură a chimiei care se ocupă cu relația dintre electricitate și schimbările chimice. Multe reacții chimice spontane produc energie electrică, iar unele dintre acestea

sunt folosite la baterii și pile electrice, pentru producerea energiei electrice. Invers, curentul electric poate da naștere la numeroase reacții care nu se produc în mod spontan. Electroliza este un proces electrochimic. Electrochimia este importantă în metalurgie și în studiile despre coroziune. În general, trecerea electricității printr-un gaz provoacă schimbări chimice, subiect care formează o ramură separată a electrochimiei. *Vezi și* oxidoreducere.

electrocutare

Metodă de execuție prin care persoana condamnată este supusă acțiunii unei surse puternice de curent electric. Prizonierul este încătușat într-un scaun electric și i se pun electrozi pe cap și pe un picior, astfel încât curentul să circule prin întregul corp. Un șoc electric poate să nu fie suficient pentru a ucide persoana respectivă; în cazul în care decesul nu este confirmat de medic, se mai pot aplica alte șocuri. Scaunul electric a fost folosit pentru prima dată în 1890. Electrocutarea se referă, de asemenea, și la moartea provocată de alte cauze (de ex. contactul accidental cu o instalație electrică de înaltă tensiune).

electrod

Conductor electric, de obicei metalic, folosit drept una dintre cele două borne pentru conducerea curentului electric printr-un mediu conductor. O pilă voltaică (sau baterie) simplă este alcătuită din doi electrozi, de obicei unul de zinc și unul de cupru, scufundați într-o soluție electrolitică *(vezi* electrolit). Când în această soluție se produce o reacție chimică, electronii se adună pe electrodul de zinc, numit catod, care devine încărcat negativ. În același timp, electronii se îndepărtează de electrodul de cupru, numit anod, încărcându-l cu o sarcină pozitivă. Diferența de sarcină creează o diferență de potențial (sau tensiune) între cei doi electrozi. Când aceștia sunt conectați printr-un fir conductor, electronii migrează de la catod la anod, producând un curent electric.

electroencefalogramă

Tehnică de înregistrare a activității electrice a creierului, ale cărui celule emit tipuri diferite de impulsuri electrice ritmice. Perechi de electrozi aflate pe scalp transmit semnale către un electroencefalograf, iar acesta le consemnează, ca puncte înalte sau joase, pe o foaie de înregistrare numită electroencefalogramă (EEG). Diferitele tipuri de oscilație înregistrate pe EEG sunt asociate cu stările de somn sau de veghe, normale sau anormale. Metoda ajută la diagnosticarea unor afecțiuni precum tumorile, infecțiile și epilepsia. Electroencefalograful a fost inventat în anii 1920 de către Hans Berger (1873–1941).

electrofil

Atom sau moleculă care, într-o reacție chimică, caută un atom sau o moleculă care conține un electron pereche, disponibil pentru legătură, sau polul negativ al unei molecule polare (*vezi* legătură covalentă, dipol electric). În teoria despre electroni a lui Lewis (*vezi* teoria acid-bază), emisă de Gilbert Lewis (1875–1946) în 1923, electrofilii sunt, prin definiție, acizi Lewis. Exemple de astfel de acizi sunt ionul de hidroniu (H_3O^+), trifluorura de brom (BF_3) și moleculele halogene (de fluor, clor, brom și în forme moleculare). *Vezi și* acid, nucleofil.

electroforeză

Mișcare a particulelor încărcate cu sarcină electrică într-o soluție, sub influența unui câmp electric. Particulele migrează spre electrodul cu sarcină electrică opusă, cel mai adesea pe o suprafață unsă cu gel, uneori într-o soluție care curge de-a lungul unei foi de hârtie. Inițiată în anii 1930 de către Arne Tiselius (1902–1971) ca tehnică de analiză, electroforeza se folosește în analizarea și separarea coloizilor (*vezi* coloid) (de ex. proteine) sau pentru acoperiri electrolitice.

electrogalvanizare

Proces de realizare a unui înveliș de metal cu ajutorul curentului electric. Placarea cu metal poate fi realizată pe suprafețe conductoare (de ex. metale) sau pe suprafețe neconductoare (de ex. mase plastice, lemn, piele), pe care s-a aplicat în prealabil un înveliș conductor. De obicei, curentul depozitează o cantitate dată de metal pe catod (materialul de lucru), iar anodul (sursa de metal) se dizolvă în aceeași măsură, menținând o soluție destul de uniformă. Placarea cu argint se folosește în cazul veselei, a contactelor electrice și a componentelor de motoare. Placarea cu aur se folosește cel mai adesea în cazul bijuteriilor și al monturilor de ceasuri. Placarea cu zinc previne coroziunea articolelor din oțel, iar placarea cu nichel și crom este utilizată în industria automobilelor și în realizarea aparatelor de uz casnic. *Vezi și* tablă cositorită, tablă Sheffield.

electrolit

Substanță care conduce curentul electric ca urmare a disocierii moleculelor sale

în particule încărcate pozitiv și negativ, numite ioni. Cei mai cunoscuți electroliți sunt acizii, bazele și sărurile, care ionizează când sunt dizolvate în solvenți, precum apa. Multe săruri, inclusiv clorura de sodiu, se comportă ca niște electroliți atunci când sunt topite în absența solventului, deoarece în componența lor intră legături ionice. Electroliții cei mai folosiți sunt sărurile metalice dizolvate pentru galvanizarea metalelor și acizii în bateriile electrice. *Vezi și* electroliză.

electroliză

Proces prin care curentul electric trecut printr-o substanță provoacă o schimbare chimică, în general obținerea sau pierderea de electroni (*vezi* oxidoreducere). Are loc într-o celulă electrolitică alcătuită din electrozi pozitivi și negativi separați, scufundați într-o soluție electrolitică ce conține ioni. Curentul electric intră prin catod; cationii încărcați pozitiv migrează către acesta și se asociază cu electronii. Anionii încărcați negativ se separă de electrozi la anod. Astfel, ambii devin molecule neutre. Electroliza este folosită intens în metalurgie, la extracția sau la purificarea metalelor din zăcăminte sau compuși, precum și la precipitarea lor din soluții (galvanizare). Din electroliza clorurii de sodiu topite rezultă sodiu metalic și gaz de clor; prin electroliza clorurii de sodiu dizolvate se obțin hidroxid de sodiu și gaz de clor; prin cea a apei, hidrogen și oxigen. Electroliza este un procedeu de prelucrare a unui obiect metalic pentru protejarea lui împotriva coroziunii, pentru izolarea electrică și termică, pentru creșterea rezistenței la abraziune, pentru asigurarea protecției față de apă, pentru creșterea aderenței vopselelor aplicate sau în scop pur decorativ. Constă în depozitarea electrică a unui strat de oxid pe o suprafață de metal, adesea de aluminiu, care servește ca anod într-o soluție electrolitică. În cel mai utilizat procedeu de electroliză se folosește o soluție electrolitică având o concentrație de 15% acid sulfuric, iar coloranții sunt introduși în baia de oxidare pentru obținerea unei suprafețe colorate. Aluminiul astfel prelucrat este folosit ca materie primă pentru fabricarea ambalajelor de cadouri, a obiectelor de uz casnic și a decorațiilor arhitectonice.

electromagnet

Dispozitiv alcătuit dintr-un miez metalic, de ex. fier, înconjurat de o bobină, prin care trece un curent electric, pentru a magnetiza miezul. Atunci când curentul este oprit, miezul nu mai este magnetizat. Electromagneții sunt deosebit de utili oriunde este nevoie de magneți controlabili, de ex. în dispozitivele în care sunt necesare variația, inversarea sau declanșarea și anihilarea câmpului magnetic. Magneții concepuți corespunzător pot ridica o greutate de câteva ori mai mare decât propria greutate și sunt folosiți în oțelării și în centrele de colectare a fierului vechi, pentru ridicarea greutăților și a încărcăturilor. Printre alte dispozitive pe bază de magneți se numără acceleratoarele de particule, receptoarele telefonice, difuzoarele și aparatura de televiziune.

electromagnetism

Ramură a fizicii care studiază relația dintre electricitate și magnetism. Fuzionarea lor într-un concept unic este legată de trei evenimente istorice. Descoperirea accidentală, în 1820, de către Hans C. Oersted a producerii câmpurilor magnetice de curenții electrici a stimulat eforturile de a demonstra că un câmp magnetic poate induce curent electric. Michael Faraday a arătat, în 1831, că un câmp magnetic variabil poate induce curent într-un circuit, iar James Clerk Maxwell a prezis că un câmp electric variabil are un câmp magnetic asociat. Revoluția tehnologică atribuită dezvoltării energiei electrice și mijloacelor de comunicație moderne poate fi reconstituită pe baza acestor trei repere.

electromiografie

Proces de înregistrare grafică a activității electrice a mușchiului, care în mod normal generează un curent electric numai când se contractă sau când este stimulat nervul acestuia. Impulsurile electrice pe un osciloscop apar ca semne grafice asemănătoare cu ale undelor și sunt înregistrate într-o electromiogramă (EMG), fiind de obicei însoțite de semnale auditive. EMG poate indica dacă slăbirea sau atrofierea mușchiului se datorează deteriorării nervului (ca în scleroza laterală amiotrofică și în poliomielită) sau deteriorării ori îmbolnăvirii mușchiului (miopatie).

electron

Cea mai ușoară particulă subatomică încărcată electric cunoscută. Poartă o sarcină negativă (*vezi* sarcină electrică), sarcina de bază a electricității. Un electron are o masă mică, sub 0,1% din masa atomului. În condiții normale, electronii se mișcă în jurul nucleului unui atom pe traiectorii orbitale care formează un nor de electroni legat cu

putere variabilă de nucleul încărcat pozitiv. Electronii mai apropiați de nucleu sunt atrași mai intens. Electronul a fost identificat în 1887 de către J.J. Thomson, fiind prima particulă subatomică descoperită.

electronic banking

Utilizare a computerelor și a telecomunicațiilor pentru a face posibilă încheierea de tranzacții bancare prin telefon sau computer și nu neapărat prin interacțiune umană. Caracteristice pentru acest tip de tranzacții sunt: transferul electronic de fonduri pentru comerțul cu amănuntul, bancomatele, precum și depozitele de state de plată automate și achitarea automată a facturilor. Unele bănci oferă posibilitatea efectuării tranzacțiilor la domiciliu, prin intermediul unui computer personal care poate efectua tranzacții, fie printr-o conexiune directă, fie prin accesarea unui site Web. Tranzacțiile bancare electronice au determinat scăderea numărului de transferuri fizice de bani de hârtie și în monede de la un loc la altul sau chiar de la o persoană la alta.

electronică

Ramură a fizicii care se ocupă cu studierea emisiei, comportamentului și efectelor electronilor, precum și cu dispozitivele electronice. Începuturile electronicii se pot regăsi în experimentele cu electricitate. În anii 1880, Thomas Alva Edison, împreună cu alți cercetători, a analizat transmiterea curentului între elemente, într-o eprubetă din care fusese scos aerul. Un tub vidat format din doi electrozi, construit de către John A. Fleming (1849–1945), a produs un curent rezultant util. Lee De Forest a inventat Audion-ul (1907), căruia i s-au adus noi îmbunătățiri. Inventarea tranzistorului în Laboratoarele Bell (1947) a dat naștere unui proces progresiv de miniaturizare a componentelor electronice, care la jumătatea anilor 1980 a dus la apariția microprocesoarelor de densitate ridicată; la rândul lor, acestea au condus la progrese uriașe în domeniul tehnologiei computerelor și al sistemelor automate pe bază de computere. *Vezi și* semiconductor.

electrotehnică

Ramură a ingineriei care se ocupă cu aplicațiile practice ale electricității în toate formele sale, inclusiv cele ale electronicii. Domeniul ingineriei electrice se ocupă de iluminatul electric și de dispozitivele și sistemele de electricitate; cel al ingineriei electronice este reprezentat de comunicația prin radio și telegraf, prin computer electronic cu program inclus, radar și sisteme de control automatice. Prima aplicație practică a electricității a fost telegraful, în 1837. Ingineria electronică a apărut ca disciplină în 1864, când James Clerk Maxwell a sintetizat principalele legi ale fizicii într-o formă matematică și a prezis că radiația energiei electromagnetice va apărea într-o formă ce a devenit ulterior cunoscută ca unde radio. Nevoia de ingineri electricieni a crescut după inventarea telefonului (1876) și a becului cu incandescență (1878).

electrum

Aliaj natural sau artificial din aur, cu cel puțin 20% argint, utilizat la fabricarea primelor monede cunoscute în lumea occidentală. Electrumul natural conține și cupru, fier, paladiu, bismut și, posibil, alte metale. Culoarea variază de la alb-auriu la arămiu, în funcție de procentajul constituenților majori și al cuprului. Prima monedă occidentală, bătută probabil de regele Gyges al Lydiei (sec. VII î.Hr.), avea forma unor lingouri neregulate formate din electrum, pe care se afla sigiliul său, drept garanție a negociabilității sale la o valoare prestabilită. *Vezi și* fabricare de monede.

elefant

Denumire comună pentru cele trei specii de ungulate, din ordinul *Proboscidea* (familia *Elephantidae*), caracterizat de talie mare, trompă lungă, colți de fildeș, membre masive, pavilioane mari și cap uriaș. Toate speciile au culoarea cenușie până la brun și sunt acoperite cu păr aspru și rar. Își folosesc trompa pentru a respira, a bea apă, dar și pentru a obține hrana. Elefanții se hrănesc cu ierburi, frunze și fructe. Elefantul-african (*Loxodonta africana*), care trăiește în Africa, la S de deșertul Sahara, este în prezent cel mai mare animal terestru, cântărind până la 7 500 kg și atingând o înălțime de 3–4 m la greabăn. Elefantul-african de pădure, *L. cyclotis,* este mai mic. Elefantul-indian (*Elephas maximus*), care trăiește în S și SE Asiei, cântărește cca 5 500 kg și are o înălțime de aproape 3 m. Elefanții trăiesc în habitate care variază de la junglă deasă la savană, în grupuri familiale restrânse, formate din membrii aceleiași familii și conduse de femele bătrâne (matriarhe). Majoritatea masculilor trăiesc în turme de celibatari. Elefanții migrează sezonier. Pot mânca peste 225 kg de vegetație într-o zi.

elefant-asiatic (*Elephas maximus*)

E.C. ROSS

Toate speciile sunt considerate pe cale de dispariție de către Uniunea Internațională pentru Conservarea Naturii și a Resurselor Naturale (IUCN).

elegie

Poem liric meditativ. Elegia clasică reprezenta orice poem scris în metru elegiac (în care versurile în hexametru dactilic alternau cu cele în pentametru). În prezent, termenul face referire mai degrabă la acest metru decât la fond. Începând cu sec. XVI, în literatura engleză termenul denotă o lamentație scrisă în orice fel de metru. O varietate distinctă, cu un tipar formal, este reprezentată de elegia pastorală, cum ar fi poemul *Lycidas* (1638) al lui John Milton. Grupul de poeți englezi ai sec. XVIII, care formau așa-numita Graveyard School (Școala din cimitir), folosea elegiile pentru a medita asupra morții și a nemuririi, cel mai faimos fiind exemplul lui Thomas Gray cu a sa *Elegie scrisă într-un cimitir de țară* (Elegy Written in a Country Church Yard, 1751).

element chimic

Unul dintre cele 110 tipuri de substanțe cunoscute până în prezent, care formează întreaga materie la nivelul și deasupra nivelului atomilor, cea mai mică unitate din componența oricărui element. Toți atomii unui element au aceeași încărcătură nucleară (număr de protoni) și același număr de electroni (*vezi* număr atomic), însă masa (greutatea atomică) lor poate să difere, dacă aceștia au numere de neutroni diferite (*vezi* izotop). Fiecare element are un simbol chimic, format din una sau două litere. Elementele se combină între ele, dând naștere unei largi game de compuși. Toate elementele care au numere atomice mai mari de 83 (bismut), precum și unii izotopi ai unor elemente mai ușoare sunt instabile și radioactive (*vezi* radioactivitate). Elementele transuraniene, care au numere atomice mai mari de 92 (*vezi* uraniu), create artificial prin bombardarea altor elemente cu neutroni sau altfel de particule grele, au fost descoperite începând din 1940. Elementele preponderente din componența scoarței terestre sunt: oxigen, 49%, siliciu, 26%, aluminiu, 8%, și fier, 5%. Dintre elementele cunoscute, 11 (hidrogen, azot, oxigen, fluor, clor și cele șase gaze nobile) sunt gaze, două (brom și mercur) sunt lichide, alte două elemente, cesiu și galiu, se topesc la temperatura sau aproape de temperatura camerei, iar restul sunt solide. *Vezi și* tabel periodic.

element nativ

Oricare dintre cele 19 elemente chimice care se găsesc în natură sub formă de minerale, necombinate cu alte elemente. Se împart în trei categorii: metale (platina, iridiul, osmiul, fierul, zincul, staniul, aurul, argintul, cuprul, mercurul, plumbul, cromul); semimetale (bismutul, stibiul, arsenul, telurul, seleniul) și nemetale (sulful, carbonul). Elementele native se formează în condiții fizico-chimice foarte variate și în tipuri de rocă diferite. Există multe depozite suficient de bogate pentru a avea valoare comercială.

element transuranian

Element chimic situat după uraniu în tabelul periodic (cu numere atomice de peste 92). Toate sunt radioactive (*vezi* radioactivitate), cu timp de înjumătățire de la zeci de milioane de ani la fracțiuni de milisecundă. Doar două, neptuniu (93) și plutoniu (94), se întâlnesc în natură, dar numai în minereu de uraniu, ca rezultat al iradiației neutronale. Elementele transuraniene cu numere atomice începând cu 112 și continuând cu 114, 116 și 118, au fost produse în laborator. Fiecare se alătură altor elemente din tabelul periodic; actinidele, în special de la toriu (90) până la lawrențiu (103), se aseamănă cu lantanidele, de la ceriu (58) la lutețiu (71). Denumirea elementelor transuraniene este controversată, variind după laboratoarele care le-au descoperit și după numele (legat de persoanele care le-au descoperit) care le-a fost atribuit. *Vezi* Glenn Seaborg.

element tranzițional

Element chimic având electroni de valență în două straturi în loc de unul singur. Această structură le dă posibilitatea de a forma ioni cu mai mulți atomi (ioni complecși sau compuși de coordonare), cu un atom sau cu un ion central (adesea un ion de metal în tranziție) înconjurat de legături într-un aranjament regulat. Elementele din tabelul periodic din intervalele de la scandiu la cupru (numerele atomice 21–29), de la ytriu la argint (39–47) și de la lantan la aur (57–79, incluzând seriile lantanide) sunt frecvent desemnate drept cele trei serii principale tranziționale. Toate sunt metale, multe de importanță economică sau industrială majoră (de ex. fier, aur, nichel, titan). Majoritatea sunt grele, dense și fragile și sunt bune conducătoare de căldură și de electricitate, au puncte înalte de topire și pot forma aliaje cu alte metale. Datorită structurii lor

Element	Simbol	Nr. atomic	Masă atomică*	Element	Simbol	Nr. atomic	Masă atomică*
Actiniu	Ac	89	227,028	Magneziu	Mg	12	24,305
Aluminiu	Al	13	26,9815	Mangan	Mn	25	54,9380
Americiu	Am	95	(243)	Mendeleeviu	Md	101	(258)
Antimoniu	Sb	51	121,75	Meitneriu	Mt	109	(268)
Argint	Ag	47	107,868	Mercur	Hg	80	200,59
Argon	Ar	18	39,948	Molibden	Mo	42	95,94
Arsen	As	33	74,9216	Neodim	Nd	60	144,24
Astatiniu	At	85	(210)	Neon	Ne	10	20,180
Aur	Au	79	196,9665	Neptuniu	Np	93	237,0482
Azot (Nitrogen)	N	7	14,0067	Nichel	Ni	28	58,69
Bariu	Ba	56	137,33	Niobiu	Nb	41	92,9064
Berkeliu	Bk	97	(247)	Nobeliu	No	102	(259)
Beriliu	Be	4	9,01218	Osmiu	Os	76	190,2
Bismut	Bi	83	208,9804	Oxigen	O	8	15,9994
Bohriu	Bh	107	(264)	Paladiu	Pd	46	106,42
Bor	B	5	10,81	Platină	Pt	78	195,08
Brom	Br	35	79,904	Plumb	Pb	82	207,2
Cadmiu	Cd	48	112,41	Plutoniu	Pu	94	(244)
Calciu	Ca	20	40,08	Poloniu	Po	84	(209)
Californiu	Cf	98	(251)	Potasiu (Kaliu)	K	19	39,0983
Carbon	C	6	12,011	Praseodim	Pr	59	140,9077
Ceriu	Ce	58	140,12	Prometiu	Pm	61	(145)
Cesiu	Cs	55	132,9054	Protactiniu	Pa	91	231,0359
Clor	Cl	17	35,453	Radiu	Ra	88	226,0254
Crom	Cr	24	51,996	Radon	Rn	86	(222)
Cobalt	Co	27	58,9332	Reniu	Re	75	186,207
Cupru	Cu	29	63,546	Rodiu	Rh	45	102,9055
Curiu	Cm	96	(247)	Rubidiu	Rb	37	85,4678
Darmstadtiu	Ds	110	(281)	Ruteniu	Ru	44	101,07
Dubniu	Db	105	(262)	Rutherfordiu	Rf	104	(261)
Disprosiu	Dy	66	162,50	Samariu	Sm	62	150,36
Einsteiniu	Es	99	(252)	Scandiu	Sc	21	44,9559
Erbiu	Er	68	167,26	Seaborgiu	Sg	106	(263)
Europiu	Eu	63	151,96	Seleniu	Se	34	78,96
Fermiu	Fm	100	(257)	Siliciu	Si	14	28,0855
Fier	Fe	26	55,845	Sodiu (Natriu)	Na	11	22,98977
Fluor	F	9	18,9984	Staniu	Sn	50	118,71
Fosfor	P	15	30,97376	Stronțiu	Sr	38	87,62
Franciu	Fr	87	(223)	Sulf	S	16	32,07
Gadoliniu	Gd	64	157,25	Taliu	Tl	81	204,383
Galiu	Ga	31	69,72	Tantal	Ta	73	180,9479
Germaniu	Ge	32	72,61	Techneţiu	Tc	43	(98)
Hafniu	Hf	72	178,49	Telur	Te	52	127,60
Hassiu	Hs	108	(265)	Terbiu	Tb	65	158,9254
Heliu	He	2	4,00260	Titan	Ti	22	47,867
Holmiu	Ho	67	164,930	Toriu	Th	90	232,0381
Hidrogen	H	1	1,0079	Tuliu	Tm	69	168,9342
Indiu	In	49	114,82	Uraniu	U	92	238,029
Iod	I	53	126,9045	Vanadiu	V	23	50,9415
Iridiu	Ir	77	192,22	Wolfram	W	74	183,85
Kripton	Kr	36	83,80	Xenon	Xe	54	131,29
Lantan	La	57	138,9055	Yterbiu	Yb	70	173,04
Lawrențiu	Lr	103	(262)	Ytriu	Y	39	88,9059
Litiu	Li	3	6,941	Zinc	Zn	30	65,39
Luteţiu	Lu	71	174,967	Zirconiu	Zr	40	91,224

* Parantezele indică numărul de masă al celui mai stabil izotop al unui element radioactiv

electronice, pot forma compuși cu valențe variate. Multe dintre acestea sunt colorate și paramagnetice (*vezi* paramagnetism) și pot acționa adesea ca niște catalizatori. *Vezi și* metale.

Elena

În mitologia greacă, cea mai frumoasă femeie din Grecia, care a fost, indirect, cauza izbucnirii războiului troian. Era fiica lui Zeus și a Ledei sau a lui Nemesis. Îi avea ca frați pe Dioscuri, iar Clitemnestra, soția lui Agamemnon, era sora ei. Elena era soția lui Menelau, regele Spartei. Atunci când Paris, fiul lui Priam, trebuia să hotărască cine este cea mai frumoasă zeiță, a ales-o pe Afrodita. Aceasta l-a răsplătit oferindu-i-o pe cea mai frumoasă femeie de pe lume. Seducând-o pe Elena cu ajutorul zeiței, Paris a dus-o la Troia, însă grecii au trimis armate pentru a-l pedepsi, declanșând războiul troian. Când războiul s-a încheiat, iar Paris a murit, Elena s-a întors în Sparta cu Menelau.

Elena, Sfânta ~

(248 d.Hr., Drepanon?, Bithynia, Asia Mică – 328 d.Hr., Nicomedia; sărbătorită de Biserica Romano-Catolică pe 18 august și de Biserica Ortodoxă, împreună cu Constantin, pe 21 mai)

Mama lui Constantin I. A fost soția lui Constantius I, înainte ca acesta să devină cezar (împărat-adjunct). A rămas însărcinată înainte de a fi repudiată din motive politice. S-a convertit la creștinism, sub influența fiului ei. Ca urmare a implicării ei în execuția nurorii sale (326 d.Hr.), a mers în pelerinaj în ținuturile sfinte, construind biserici în Ierusalim și Bethlehem, pe locurile Înălțării și Nașterii lui Iisus. Spre sfârșitul sec. IV d.Hr. se credea că ea a găsit crucea lui Iisus.

elenistică, epoca ~

În E Mediteranei și în Orientul Mijlociu, perioada dintre moartea lui Alexandru cel Mare (323 î.Hr.) și cucerirea Egiptului de către romani (30 î.Hr.). Alexandru și succesorii săi au fondat monarhii grecești care controlau zona ce se întindea din Grecia până în Afghanistan. Regatul macedonean al Antigonizilor, regatul Seleucizilor din Orientul Mijlociu și regatul ptolemeic egiptean au contribuit la răspândirea culturii grecești, la amestecarea grecilor cu popoarele străine și la fuzionarea elementelor grecești cu cele orientale. În cadrul acestor regate au fost dezvoltate structuri administrative eficiente și o cultură comună cu centrul la Alexandria. Artele, literatura și știința au înflorit în special în perioada 280–160 î.Hr. Declinul statelor elenistice a avut loc pe măsură ce puterea Romei a sporit și aceasta a câștigat războaie împotriva Macedoniei și a lui Mithridate VI Eupator. Regatele au devenit, astfel, provincii romane. Egiptul a căzut ultimul, după ce a fost implicat într-un război civil între Marcus Antonius și Octavianus Augustus.

Eleonora de Castilia

(1246,/?/ – 28.11.1290, Harby, Nottinghamshire, Anglia)

Regină-consoartă a lui Eduard I al Angliei. Fiică a regelui Castiliei, i-a adus lui Eduard titlul de Gasconia prin căsătoria din 1254; a fost apoi trimisă în Franța, din rațiuni de siguranță, în timpul revoltei baronilor (1264–1265). L-a însoțit pe Eduard într-o cruciadă în Țara Sfântă (1270–1273), iar legenda spune că i-a salvat viața după ce i-a supt otrava dintr-o rană de pumnal. La moartea sa, Eduard a înălțat Crucile Eleonorei în fiecare loc unde sicriul ei s-a oprit, pe drumul către Londra.

Eleusis *în greacă* Elevsís

Oraș în E Greciei, unde se găsesc ruinele unui oraș antic. Celebru ca loc al misterelor eleusine, Eleusis se află la o distanță de cca 23 km V de Atena. A fost oraș independent până în sec. VII î.Hr., când Atena l-a anexat și a făcut din misterele eleusine o importantă sărbătoare religioasă ateniană. Conducătorul got Alaric a distrus orașul Eleusis în 395 d.Hr. Abandonat până în sec. XVIII, a trecut printr-un proces de revitalizare, devenind orașul modern Elevsis (Lepsina), în prezent o suburbie a Atenei. O parte dintre ruine au fost dezgropate, printre acestea fiind și Sala Inițierii, care a fost construită în epoca miceniană târzie, acum cca 3 000 de ani.

Elgar, Sir Edward (William)

(02.06.1857, Broadheath, Worcestershire, Anglia – 23.02.1934, Worcester, Worcestershire)

Compozitor britanic. Fiu al unui acordor de piane, a excelat cântând la vioară și la orgă. *Variațiuni enigmă* (Enigma Variations, 1899) a fost opera care l-a făcut celebru, urmată de oratoriul *Visul lui Gerontius* (The Dream of Gerontius, 1900), considerat a fi capodopera sa. A compus în formele orchestrale ale romantismului de la sfârșitul sec. XIX – caracterizate de melodii îndrăznețe, efecte provocatoare și stăpânirea structurilor complicate, stimulând o renaștere a muzicii engleze. Printre principalele sale opere se numără cele cinci *Marșuri pentru ceremonii și ocazii* (Pomp and Circumstance Marches, 1901–1907), două simfonii (1908, 1911), concerte pentru vioară (1910) și violoncel (1919) și poemele *Cockaigne* (1901) și *Falstaff* (1913).

Elgin, James Bruce, Al optulea conte de ~

(20.07.1811, Londra, Anglia, Imperiul Britanic – 20.11.1863, Dharmshala, India)

Guvernator general britanic al Canadei. A fost numit guvernator al statului Jamaica în 1842, după care a deținut funcția de guvernator al Americii de Nord britanice (1847–1854), implementând politica unei guvernări responsabile, recomandată de lordul Durham. Elgin a susținut Legea Pierderilor de la Rebeliune (1849), care îi despăgubea pe canadieni pentru pierderile suferite în timpul revoltei din 1837 din Canada Inferioară. Această poziție a fost criticată de adversarii săi din Anglia, de membrii partidului conservator și de răsculații canadieni de origine franceză din Montréal. A negociat Tratatul de Reciprocitate (1854) dintre coloniile

canadiene și Statele Unite. În 1857 a părăsit Canada, ocupând apoi funcții diplomatice în China, Japonia și India.

Elgin, marmurile ~

Colecție de sculpturi din marmură și fragmente arhitecturale din timpul Greciei antice, care se află la British Museum. Au fost luate din Partenonul din Atena și din alte edificii de către Thomas Bruce, lord Elgin (1766–1841), ambasador în Imperiul Otoman, și aduse în Anglia între 1802 și 1811. Elgin a susținut că încerca să salveze operele de artă pentru a nu fi distruse de turci, care la vremea respectivă dețineau controlul în Grecia. A obținut din partea turcilor permisiunea de a lua „orice fragmente din piatră" pe care se aflau reprezentări antropomorfe sau inscripții. Sculpturile au rămas în posesia sa, în ciuda unor critici din ce în ce mai numeroase, până în 1816, când au fost cumpărate de familia regală. Controversa continuă și astăzi; guvernul Greciei cere restituirea lor.

Lapit în luptă cu un centaur; detaliu de pe o metopă de la Partenonul din Atena; una dintre marmurile Elgin de la British Museum

HIRMER FOTOARCHIV, MÜNCHEN

Elgon

Vulcan stins aflat la granița dintre Kenya și Uganda. Craterul său, cu un diametru de cca 8 km, situat la NE de lacul Victoria, prezintă mai multe vârfuri, dintre care Wagagai este cel mai înalt, având 4 321 m. Populația gișu (gisu), vorbitoare de bantu, trăiește pe versanții de S ai muntelui.

Elia ben Solomon

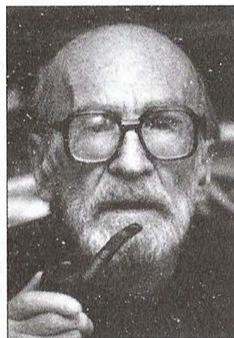
(23.04.1720, Sielec, Lituania, Imperiul Rus – 09.10.1797, Vilnius)

Cărturar lituanian și conducător al evreilor. Născut într-o familie de cărturari cu tradiție, a întreprins călătorii în Polonia și Germania înainte de a se stabili la Vilnius, în Lituania, centrul cultural al evreilor din Europa de E. Cu toate că a refuzat funcția de rabin și a dus o viață retrasă, dedicându-se studiului și rugăciunii, s-a bucurat de faimă și de respect în rândurile comunității evreiești. Printre preocupările sale cărturărești s-au numărat exegeza biblică, studiile talmudice, medicina populară, gramatica și filozofia. Oponent vehement al hasidismului, a demascat pretinsele miracole, revelații și extazul spiritual ale acestei doctrine, susținând, în schimb, iubirea intelectuală a lui Dumnezeu.

Eliade, Mircea

(09/13.03.1907, București, România – 22.04.1986, Chicago, SUA)

Istoric al religiilor, filozof și scriitor român. A făcut studii de filozofie la Universitatea din București (1925–1928), unde i-a întâlnit pe Emil Cioran și Eugen Ionescu, care îi vor rămâne prieteni. A studiat sanscrita, yoga și cultura indiană la Universitatea din Calcutta (1928–1932). Întors la București, și-a dat doctoratul în filozofie cu o disertație despre yoga. Din 1933 a ținut cursuri de filozofie și de istoria religiilor la Universitatea din București, devenind asistentul lui Nae Ionescu, personalitate ce a influențat întreaga generație de tineri intelectuali a acelei perioade. Și prin influența lui Nae Ionescu, Eliade s-a apropiat de ideologia Mișcării Legionare, articolele semnate în *Vremea* și *Cuvântul* contribuind la conferirea unui cadru filozofic acestei orientări politice. După instaurarea dictaturii lui Carol II (1938), Nae Ionescu a fost arestat, acuzat că este membru al Gărzii de Fier, iar Eliade demis, apoi arestat și el și internat o vreme în lagărul de la Miercurea-Ciuc. El s-a distanțat ulterior de această atitudine, însă a evitat mereu să se refere la această perioadă critică a biografiei sale. Atașat cultural al Ambasadei României la Londra (1940–1941) și apoi al legației române din Lisabona (1941–1945), după instalarea regimului comunist în România s-a stabilit la Paris. A predat istoria religiilor la École des Hautes Études (1945–1948) și la Sorbona (1945–1956). În 1956 a acceptat postul de profesor coordonator al Catedrei de istoria religiilor de la Universitatea din Chicago, unde a devenit prieten apropiat al scriitorului Saul Bellow. A dezvoltat o carieră științifică internațională, impunându-se prin concepția sa originală privitoare la funcția principală a miturilor în lumea modernă, aceea de recuperare a sacrului. Sunt de referință studiile și sintezele sale asupra istoriei religiilor, mitologiei, practicilor yoga, asupra șamanismului, simbolurilor, a alchimiei metalelor și raportului

Mircea Eliade

dintre sacru și profan. Acestea includ lucrările *Tratat de istorie a religiilor* (Traité d'histoire des religions, 1949); *Mitul eternei reîntoarceri* (Le Mythe de l'éternel retour, 1969); *Sacrul și profanul* (Le Sacré et le profane, 1956); *Istoria credințelor și ideilor religioase* (Histoire des croyances et des idées religieuses, 3 vol., 1976–1983); *De la Zalmoxis la Gingis-Han* (De Zalmoxis à Gengis-Khan, 1970). Proza sa literară este reprezentată de romane cu substrat memorialistic, nuvele și povestiri în care realul fuzionează cu fantasticul. Eroii săi sunt, în general, tineri în căutarea unui sens al existenței și care, conștient sau nu, trăiesc revelația sacrului: *Isabel și apele diavolului* (1930), *Maitreyi* (1933), *Domnișoara Cristina* (1936), *Nuntă în cer* (1938), *Pe strada Mântuleasa* (publicat la Paris, 1968), *La țigănci* (1969). Romanul *Noaptea de Sânziene*, considerat de Eliade însuși ca fiind cel mai important dintre cele scrise de el, a fost publicat mai întâi în traducere franceză (Forêt interdite, 1955) și apoi în română (1971). A fost fondatorul revistei *History of Religions* (1961) și membru al Academiei Române, post-mortem (1990). Din 1985, catedra sa de la Universitatea din Chicago îi poartă numele, la ea urmându-i asistentul său, Ioan Petru Culianu.

eliberare condiționată

Suspendare a executării sentinței unui condamnat, în schimbul promisiunii unui comportament bun și al acceptării supravegherii și respectării unor cerințe specificate. Diferă de eliberarea pentru bună purtare prin faptul că inculpatului nu i se cere să ispășească sentința la care a fost condamnat. Cei acuzați de infracțiuni grave și recidiviștii nu au de obicei dreptul la eliberare condiționată. Unele studii, în diferite țări, au arătat că 70-80% dintre cei eliberați condiționat au avut un comportament bun; dovezi adiționale limitate arată că recidiva poate scădea sub 30%.

eliberare pentru bună purtare

Eliberare din închisoare condiționată și supravegheată, acordată înainte de expirarea sentinței. Folosirea modernă a termenului bună purtare provine dintr-o schimbare în filozofia penală, pentru a accentua mai degrabă reabilitarea deținutului decât pedeapsa atribuită acestuia. În unele jurisdicții, cei condamnați pentru anumite infracțiuni (de ex. viol sau crimă) nu pot fi eliberați pentru bună purtare. Condițiile necesare eliberării variază, dar, în toate cazurile, încălcările legii pot constitui justificări pentru reîncarcerare. Supravegherea variază între o verificare periodică din partea poliției și supravegherea intensă făcută de un personal instruit. *Vezi* eliberare condiționată.

elice

Mecanism format dintr-un ax central și lame dispuse radial, în așa fel încât fiecare formează o parte dintr-o suprafață elicoidală (spirală). Este folosită pentru a propulsa un vehicul, de ex. un vapor sau un avion. Prin rotație în apă sau în aer, elicea produce o forță de propulsie care imprimă vehiculului o mișcare de înaintare.

elicopter

Aparat de zbor cu una sau mai multe elice orizontale, acționate de motor, care îi permit să decoleze și să aterizeze pe verticală, să se deplaseze în orice direcție sau să se mențină într-un punct fix. Este descris adesea ca un aparat de zbor cu aripi mobile, spre deosebire de avionul obișnuit, cu aripi fixe. Reprezintă punerea în practică a uneia dintre primele idei legate de zbor. Exista sub formă de jucărie în China și Europa renascentistă și a fost obiectul unor schițe ale lui Leonardo da Vinci. Francezul Paul Cornu a pilotat primul elicopter în 1907. În 1939, Igor Sikorsky a construit primul elicopter de succes, urmat de o dezvoltare rapidă a aparatului în SUA și Europa. Este folosit la scară largă pentru transportul civil, în operațiuni de salvare și în scopuri comerciale. A fost folosit de armată începând cu războaiele din Coreea (1950–1953), pentru a deplasa trupele de asalt, pentru transportul materialelor de război și pentru atac direct.

Elion, Gertrude (Belle)

(23.01.1918, New York, New York, SUA – 21.02.1999, Chapel Hill, Carolina de Nord)

Farmacolog american. A absolvit Colegiul Hunter. Pentru că nu a reușit să obțină un post de cercetător științific din cauza discriminării sexuale, a predat la început chimie la liceu. În 1944 a devenit asistenta lui George Herbert Hitchings la Burroughs Wellcome. Folosind metode de cercetare novatoare, au elaborat împreună tratamente pentru leucemie, afecțiuni cu forme de autoimunizare, infecții ale tractului urinar, gută, malarie și herpes viral. Au studiat biochimia celulelor umane obișnuite și a agenților patogeni și au folosit rezultatele obținute la elaborarea medicamentelor capabile să anihileze sau să diminueze reproducerea unui anumit agent patogen, fără a afecta celulele-gazdă sănătoase. În 1988, a primit Premiul Nobel, împreună cu James Black.

Eliot, Charles William

(20.03.1834, Boston, Massachusetts, SUA – 22.08.1926, Northeast Harbor, Maine)

Pedagog american. A urmat cursurile Universității Harvard și a predat matematică și chimie (1858–1863) în cadrul aceleiași universități și la Institutul Tehnologic din Massachusetts (MIT) (1865–1869). A fost numit în funcția de președinte al Universității Harvard în 1869, după ce a întreprins un studiu al sistemelor educaționale europene și a inițiat un program de reforme fundamentale. A cerut să fie introduse științele exacte în programa celor umaniste și a înlocuit sistemul de cursuri obligatorii cu cel de cursuri opționale. Sub conducerea sa a fost înființată Școala de Arte și Științe (1890), Colegiul Radcliffe (1894), iar calitatea școlilor profesionale a crescut, Universitatea Harvard devenind o instituție cu renume mondial. Reformele sale au avut o puternică influență asupra sistemului american de educație superioară. După ce și-a înaintat demisia în 1909, a redactat cele 50 de volume ale colecției *Clasici ai Harvardului* (Harvard Classics, 1909–1910), a scris mai multe cărți și s-a implicat în diverse activități în cadrul serviciului public.

Eliot, George *născută* Mary Ann Evans *ulterior* Marian Evans

(22.11.1819, Chilvers Coton, Warwickshire, Anglia, Imperiul Britanic – 22.12.1880, Londra)

Romancieră britanică. A fost crescută în spiritul unei accentuate pietăți evanghelice, însă a abandonat devoțiunea religioasă după vârsta de 20 de ani. A lucrat ca traducător, critic literar și redactor adjunct la *Westminster Review* (1851–1854). Ulterior, și-a îndreptat atenția către proză. Adoptând un pseudonim masculin, pentru a scăpa de discriminarea la care erau supuse femeile scriitoare, a debutat cu *Scene din viața ecleziastică* (Scenes of Clerical Life, 1858). Au urmat opere clasice, precum *Adam Bede* (1859), *Moara de pe Floss* (The Mill on the Floss, 1860), *Silas Marner* (1861), *Romola* (1862–1863), *Felix Holt, radicalul* (Felix Holt the Radical, 1866) și *Daniel Deronda* (1876). Capodopera sa, *Middlemarch* (1871–1872), oferă un studiu amănunțit al tuturor claselor societății provinciale. Metoda analizei psihologice inițiată de ea va deveni specifică pentru proza modernă. Deși scandaloasă, legătura amoroasă pe care a avut-o cu jurnalistul, filozoful și criticul literar George Henry Lewes (1817–1878), un bărbat căsătorit, a fost fericită și de lungă durată; saloanele ținute de aceștia în după-amiezile de duminică reprezentau o întruchipare fidelă a vieții victoriene.

George Eliot, desen în cretă de F.W. Burton, 1865; Galeria Națională de Portrete, Londra

Eliot, John

(1604, Widford, Hertfordshire, Anglia – 21.05.1690, Roxbury, colonia Golful Massachusetts)

Misionar puritan englez printre indienii coloniei Golful Massachusetts. A emigrat la Boston în 1631, devenind pastorul unei biserici din Roxbury, situată în apropiere de Boston. Susținut de congregația sa și de restul preoților, a pus bazele unei misiuni printre amerindieni, care a impulsionat crearea, în 1649, a primei societăți misionare autentice (finanțată în special din Anglia). Metodele sale au constituit modelul care a fost utilizat de misiunile ulterioare printre indieni, timp de aproape două secole. Traducerea Bibliei în algonkină, făcută de Eliot, a fost prima Biblie tipărită în America de Nord.

Eliot, T(homas) S(tearns)

(26.09.1888, St. Louis, Missouri, SUA – 04.01.1965, Londra, Anglia)

Poet, dramaturg și critic literar britanic de origine americană. A urmat cursurile Universității Harvard, după care s-a mutat în Anglia, în 1914, unde a lucrat ca redactor de la începutul anilor 1920 până la moarte. Primul său poem important, care reprezintă și prima capodoperă a modernismului englez, a fost *Cântecul de dragoste al lui J. Alfred Prufrock* (Love Song of J. Alfred Prufrock, 1915). *Țara pustie* (The Waste Land, 1922), care exprimă cu o forță impresionantă deziluzia anilor postbelici, i-a asigurat o reputație internațională. Primul său volum de critică literară, *Lemnul sacru* (The Sacred Wood, 1920), a introdus concepte îndelung discutate în teoria critică ulterioară. Convertirea sa la anglicanism, în 1927, și-a pus amprenta pe toate operele sale ulterioare. Ultima sa operă majoră a fost *Patru cvartete* (Four Quartets, 1936-1942), cuprinzând patru poeme pe tema înnoirii spirituale și a legăturilor care există între trecutul și prezentul individual și cel istoric. Printre eseurile sale importante, de maturitate, se numără *Ideea de societate creștină* (The Idea of a Christian Society, 1939) și *Observații*

pentru o definiție a culturii (Notes Towards the Definition of Culture, 1948). Piesa lui de teatru *Crimă în catedrală* (Murder in the Cathedral, 1935) este o descriere în versuri a martiriului lui Thomas Becket; celelalte piese ale sale, printre care și *Petrecerea* (The Cocktail Party, 1950), sunt opere minore. Începând cu anii 1920, a fost cel mai important poet modernist de limbă engleză. I-a fost decernat Premiul Nobel în 1948; de atunci s-a bucurat până la moarte de admirația publică, neegalată de vreun alt poet al sec. XX.

elipsă

Curbă închisă, una dintre secțiunile conice din geometria analitică, alcătuită din toate punctele pentru care suma distanțelor față de două puncte fixe, numite focare, este constantă. Mijlocul distanței dintre focare reprezintă centrul elipsei. O proprietate a sa este faptul că o rază care pleacă din unul dintre focare spre marginile elipsei, reflectându-se, va trece prin celălalt focar. Într-o cameră eliptică, o persoană care vorbește în șoaptă într-unul dintre focare este auzită cu ușurință de o alta, situată în celălalt focar. Nu toate curbele ovale se încadrează, însă, în definiția elipsei.

Elis *ulterior* Iliá

Regiune antică și oraș-stat situat în NV peninsulei Pelopones, în Grecia. Mărginită de Ahaia, Arcadia, Messenia și Marea Ionică, regiunea era cunoscută pentru rasele de cai și pentru faptul că aici se țineau Jocurile Olimpice. Fiind aliat al Atenei în războiul peloponesiac, Elis a pierdut o mare parte din teritoriul său. Ulterior, evidențiind sanctitatea Jocurilor Olimpice, orașul a recâștigat o parte dintre teritoriile pierdute și chiar și o oarecare independență, după ocuparea Greciei de către romani (146 î.Hr.), însă s-a dezintegrat odată cu prăbușirea Imperiului Roman. În orașul actual se află situl arheologic al Olimpiei, unde se țineau Jocurile Olimpice.

Elisabeta *cunoscută drept* Sissi

(24.12.1837, München, Bavaria – 10.09.1898, Geneva, Elveția)

Împărăteasă-consoartă a Austriei (1854–1898) și regină a Ungariei (1867–1898). Considerată cea mai frumoasă prințesă din Europa, s-a căsătorit cu vărul ei, împăratul Franz Joseph, în 1854. Era iubită de supușii ei, dar a ofensat înalta societate din Viena din cauză că nu dorea să se supună etichetei rigide de la curte. Ungurii o admirau mai ales pentru eforturile ei de a instaura Compromisul din 1867. A fost asasinată de un anarhist italian, în timpul unei vizite în Elveția.

Elisabeta *sau* Elisabeta Stuart

(19.08.1596, Faulkland Palace, Fifeshire, Scoția – 13.02.1662, Westminster, Londra, Anglia)

Regina onorifică a Boemiei din 1619. Fiică a regelui scoțian Iacob VI (mai apoi Iacob I al Angliei); a venit la curtea regală a Angliei în 1606. Remarcându-se prin frumusețea și farmecul ei, a devenit un subiect preferat al poeților. În 1613 s-a căsătorit cu Frederic V, elector palatin, care a devenit rege al Boemiei (sub numele de Frederic I) în 1619. După ce acesta a fost învins de către Liga Catolică în 1620, cuplul a plecat în exil, unde și-a petrecut următorii 40 de ani. În 1661, nepotul ei, Carol II, i-a permis să se întoarcă în Anglia, deși nu o agrea. Cel mai vestit fiu al ei a fost prințul Rupert.

Elisabeta *în rusă* Elizaveta Petrovna

(18.12.1709, Kolomenskoe, Rusia – 25.12.1761, Sankt Petersburg)

Împărăteasă a Rusiei (1741–1761). Fiică a lui Petru I și a Ecaterinei I. A fost proclamată împărăteasă după ce a pus la cale o lovitură de stat, arestându-i pe Ivan VI, pe mama sa și pe principalii lor consilieri. A sprijinit dezvoltarea educației și a artelor, lăsând controlul majorității afacerilor de stat în seama sfătuitorilor și a favoriților săi. Domnia ei a fost caracterizată de intrigi de curte și de o înrăutățire a situației financiare, precum și de sporirea privilegiilor nobilimii, în detrimentul țărănimii. Cu toate acestea, prestigiul de mare putere europeană al Rusiei a sporit. Rusia a susținut o politică externă proaustriacă, antiprusacă, a anexat o parte din S Finlandei după un război cu Suedia și a luptat împotriva Prusiei în Războiul de Șapte Ani. Elisabetei i-a urmat la tron nepotul ei, Petru III.

Elisabeta *născută* Elisabeth Pauline Ottilie Luise zu Wied *cunoscută drept* Carmen Sylva

(29.12.1843, Neuwied, Germania – 02.03.1916, București, România)

Regină a României și poetă, principesă germană, fiică a principelui Hermann de Wied. S-a căsătorit cu domnitorul Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen și a devenit regină a României (1881–1914). A debutat în 1880, la Leipzig, cu două volume de versuri, sub pseudonimul Carmen Sylva; majoritatea scrierilor sale oglindesc meleagurile și oamenii din România, motiv pentru

Regina Elisabeta a României

COLECȚIA ADRIAN MANAFU

care a fost considerată animatoarea artei românești. A promovat cultura românească în străinătate și a acordat sprijin unor oameni de cultură printre care Vasile Alecsandri, Nicolae Grigorescu și George Enescu. A fost în același timp organizatoarea asistenței sociale în România, unde a înființat 14 societăți filantropice.

Elisabeta I

(07.09.1533, Greenwich, lângă Londra, Anglia – 24.03.1603, Richmond, Surrey)

Supranumită Regina Virgină sau Buna Regină Bess, regină a Angliei (1558–1603), într-o perioadă, numită și epoca elisabetană, când Anglia s-a impus cu fermitate ca mare putere europeană din punct de vedere politic, comercial și artistic.

Deși, la urcarea pe tron a reginei Elisabeta, regatul relativ mic era amenințat de grave frământări interne, iscusința, curajul și prestanța sa au inspirat puternice manifestări de loialitate și au contribuit la mobilizarea supușilor împotriva inamicilor externi. Adulația de care a avut parte, atât în timpul vieții, cât și în secolele care au urmat, nu a fost doar rezultatul unei efuziuni spontane; o campanie atent plănuită și excelent pusă în practică a transformat-o în ochii națiunii în simbolul strălucitor al destinului țării. Acest simbolism politic, tipic pentru monarhii, a avut mai multă substanță decât de obicei, căci regina nu era o simplă marionetă. Deși nu deținea puterea absolută la care visaseră conducătorii din perioada renascentistă, regina s-a folosit cu tenacitate de autoritatea sa, luând deciziile cele mai importante și stabilind direcțiile principale atât în ce privește problemele statului, cât și în ale Bisericii. A doua jumătate a sec. XVI este corect numită în istoria Angliei epoca elisabetană: rareori s-a întâmplat ca viața colectivă dintr-o perioadă să primească o amprentă personală atât de pronunțată.

Copilăria

Primii ani ai vieții viitoarei regine nu au stat sub auspicii prea faste. S-a născut la palatul Greenwich, fiică a lui Henric VIII Tudor și a celei de-a doua soții a acestuia, Ana Boleyn. Henric îl sfidase pe papă și scosese Anglia de sub autoritatea Bisericii Romano-Catolice, pentru a putea desface căsătoria cu prima soție, Caterina de Aragon, care îi născuse o fiică, Maria. Regele sperase că Ana Boleyn va aduce pe lume un moștenitor de sex masculin, care să asigure continuitatea dinastică, iar nașterea celei de-a doua fiice a reprezentat o mare dezamăgire, slăbind astfel serios poziția noii regine. Înainte ca Elisabeta să ajungă la vârsta de trei ani, tatăl său o decapitase deja pe mama ei, sub acuzația de adulter și trădare. Mai mult, la solicitarea lui Henric, Parlamentul a invalidat căsătoria cu Ana Boleyn încă de la început, ceea ce o transforma pe Elisabeta în fiică nelegitimă, după cum era considerată, de altfel, și de catolici. (După cum se pare, pe rege nu l-a deranjat că era ilogic să invalideze căsătoria și, în același timp, să-și acuze soția de adulter.) Impactul emoțional al acestor evenimente asupra fetiței, crescută într-o reședință separată la Hatfield, nu este cunoscut; probabil că nimeni nu a considerat că acest fapt trebuia consemnat. Ceea ce a fost remarcat, însă, a fost seriozitatea ei precoce; la șase ani, după cum nota cineva, avea seriozitatea unui om de 40 de ani.

Când, în 1537, cea de-a treia soție a lui Henric, Jane Seymour, a dat naștere unui băiat, Eduard, Elisabeta a intrat în umbră, fără a fi însă neglijată. Deși era capabil de cruzimi monstruoase, Henric VIII și-a tratat toți copiii cu ceea ce contemporanii au considerat afecțiune; Elisabeta era prezentă la ocazii festive, fiind declarată a treia moștenitoare a tronului. Își petrecea mare parte din timp cu fratele ei vitreg, Eduard. Începând de la 10 ani, s-a bucurat de atenția mamei sale vitrege, Catherine Parr, cea de-a șasea și ultima soție a regelui. Elisabeta a primit o educație solidă, beneficiind de preceptori de excepție, dintre care cel mai cunoscut este umanistul Roger Ascham, profesor la Cambridge. Educația primită de viitoarea regină era de obicei rezervată moștenitorilor de sex masculin și se concentra pe limbi clasice, istorie, retorică și filozofie morală. „Mintea ei nu are nici una dintre slăbiciunile femeiești", scria Ascham, cu o notă de sexism involuntar, specific gândirii din epocă, „perseverența ei este egală cu cea a unui bărbat, iar memoria ei păstrează mult timp ceea ce reține cu repeziciune." Pe lângă greacă și latină, Elisabeta a învățat să vorbească fluent franceză și italiană. Se mândrea cu aceste cunoștințe, care au ajuns să-i fie foarte folositoare mai târziu, în relațiile diplomatice. Inițiată astfel în cultura laică a Renașterii, prințesa s-a aplecat cu inteligență și seriozitate și asupra studiului teologiei, asimilând principiile

protestantismului englez aflat încă în fază de formare. Apropierea de Reformă este deosebit de importantă, deoarece a influențat semnificativ evoluția ulterioară a poporului englez, însă se pare că Elisabeta nu a făcut aceste studii cu patimă: cei din preajma ei au observat că tânăra prințesă prefera studiul literelor decât pe cel al dogmelor religioase.

Relația cu Eduard VI și Maria

După moartea tatălui său, în 1547, și urcarea pe tron a bolnăviciosului frate Eduard, în vârstă de zece ani, viața Elisabetei a luat o cotitură periculoasă. Protectoarea ei, regina văduvă Catherine Parr, s-a căsătorit aproape imediat cu Thomas Seymour, prim lord al Amiralității. Chipeș, ambițios și etern nemulțumit, Seymour a început să comploteze împotriva puternicului său frate mai mare, Edward Seymour, protector al regatului în perioada minoratului lui Eduard VI. În ianuarie 1549, la scurt timp după moartea reginei Catherine Parr, Thomas Seymour a fost arestat pentru trădare și acuzat că plănuia să se însoare cu Elisabeta pentru a ajunge rege. Elisabeta și slujitorii ei au fost chestionați în această problemă, concluziile arătând că Thomas Seymour se purtase prea familiar, ba chiar flirtase în câteva rânduri cu tânăra prințesă, încă din perioada când soția sa era în viață. Supusă unor presiuni umilitoare și aflată într-o situație relativ periculoasă, Elisabeta a avut o atitudine remarcabil de precaută și de echilibrată. La aflarea veștii că Seymour a fost decapitat, nu a trădat nici o emoție.

Nevoia de prudență, de autocontrol și de discernământ politic a devenit și mai acută după moartea protestantului Eduard, în 1553, și urcarea pe tron a surorii sale mai mari, Maria, o fanatică religioasă, hotărâtă să întoarcă Anglia la credința catolică, dacă era nevoie chiar și prin forță. Planurile noii regine au provocat mari nemulțumiri în rândurile protestanților, nemulțumiri care au crescut în intensitate odată cu mariajul ei nepopular cu regele Filip II al Spaniei, și el catolic fervent. În această atmosferă de revoltă și de represiuni de tip inchizitorial, viața prințesei Elisabeta a fost în mare pericol. Deși acceptase formal, la cererea surorii sale, să se conformeze ritului catolic, prințesa a devenit inevitabil punctul central la care se făcea referire când venea vorba despre comploturi împotriva Mariei. Arestată și închisă în Turnul Londrei după revolta condusă de Sir Thomas Wyatt, din ianuarie 1554, Elisabeta a evitat în ultimul moment soarta mamei sale. Două luni mai târziu, după o anchetă prelungită care nu a scos la iveală nici o dovadă concludentă de trădare din partea ei, prințesa a fost eliberată din Turn și trimisă la Woodstock, unde a fost ținută sub supraveghere un an. În această perioadă, situația Elisabetei s-a ameliorat întrucâtva, deși asupra ei au continuat să planeze suspiciuni. În anii de domnie ai Mariei, marcați de lipsa moștenitorilor, de rugurile pe care ardeau protestanții și de dezastre militare, prințesa a fost nevoită să-și susțină constant nevinovăția și să-și reafirme în repetate rânduri loialitatea față de regină și pioasa ei aversiune față de erezie. A fost o lecție dură de supraviețuire prin autodisciplină și de eforturi pline de tact de a păstra aparențele.

Mulți protestanți bănuiau, laolaltă cu catolicii, că atitudinea ei nu era sinceră, însă prințesa Elisabeta a reușit să-și țină ascunse convingerile, atât pe cele religioase, cât și pe cele de altă natură. În ce o privește, a existat întotdeauna diferență între aparențe și gândurile intime, pe care și le-a ascuns cu grijă. Cei care s-au aflat în preajma ei au fost în mod repetat incitați de ceea ce considerau a fi o fereastră către gândurile intime ale reginei pentru a descoperi apoi că era, de fapt, doar o altă fațetă a imaginii ei de suprafață. Întâmplările din tinerețea Elisabetei au învățat-o să acorde o mare atenție atât felului în care apărea în fața celorlalți, cât și modului în care o percepeau alții. Și-a învățat bine lecția.

Ocuparea tronului

După moartea Mariei (17 noiembrie 1558), Elisabeta a urcat pe tronul Angliei în mijlocul bucuriei generale: peste tot s-au tras clopotele, s-au făcut focuri în aer liber, s-au organizat demonstrații în cinstea ei și au avut loc multe alte manifestări de bucurie populară. Intrarea Elisabetei în Londra a fost o adevărată sărbătoare, iar marea procesiune de încoronare care a urmat a fost o capodoperă de curtenie politică. „Dacă a existat vreodată vreo persoană care să fi avut farmecul și prestanța necesare pentru a câștiga inimile oamenilor, aceea era această regină", scria un participant entuziast, „iar nimeni nu ar fi putut exprima mai bine aceste calități, nu ar fi putut îmbina mai bine blândețea cu maiestatea, aplecându-se în același timp cu sublimă umilință către cei neînsemnați". Cele mai mărunte gesturi ale Elisabetei erau analizate și interpretate ca semne ale noii stăpâniri. Când un bătrân din mulțime s-a întors cu spatele la noua regină și a început să plângă, Elisabeta a exclamat plină de încredere că plângea de bucurie; când o fată dintr-un car alegoric i-a întins

Biblia tradusă în limba engleză – interzisă pe vremea Mariei –, Elisabeta a sărutat cartea, a ridicat-o în mod reverențios și apoi a pus-o la piept; iar când egumenul de la Westminster s-a apropiat împreună cu ceilalți călugări să o salute, purtând lumânări aprinse în plină zi, Elisabeta i-a mustrat din senin cu cuvintele: „Stingeți torțele! Se vede foarte bine!" Participanților li s-a comunicat, astfel, că, sub stăpânirea noii regine, Anglia se va întoarce din nou, prudent, dar decisiv, către Reformă.

Primele săptămâni petrecute la conducerea regatului nu au fost rezervate doar gesturilor simbolice și ceremoniilor publice. Regina a început imediat să-și formeze guvernul și să emită proclamații. A redus numărul membrilor Consiliului de Stat, pe de o parte pentru a-i înlătura pe unii dintre catolici, iar pe de alta pentru a-l face mai eficient ca organ consultativ, a reorganizat casa regală, a îmbinat cu abilitate nevoia de continuitate juridică și administrativă cu dorința de reformă, și-a format un grup de consilieri experimentați și demni de încredere, printre care William Cecil, Nicholas Bacon, Francis Walsingham și Nicholas Throckmorton. Șeful acestora era Cecil (iar mai apoi de lordul Burghley), pe care Elisabeta l-a numit prim-secretar de stat în dimineața încoronării sale și care o va servi cu perspicacitate și pricepere timp de 40 de ani (mai întâi în această funcție, iar după 1571 ca lord al Trezoreriei).

Stăpână într-o lume patriarhală

În cel din urmă an în care Maria s-a aflat la conducerea regatului, pastorul calvin scoțian John Knox scria în lucrarea sa *Primul sunet de trompetă împotriva monstruoasei guvernări a femeilor* (The First Blast of the Trumpet Against the Monstruous Regiment of Women) că „Dumnezeu a dezvăluit unor oameni din aceste vremuri că o femeie care să conducă și să stăpânească asupra bărbatului este mai mult decât un monstru al naturii". La urcarea pe tron a reginei protestante Elisabeta, trompeta lui Knox s-a oprit brusc din cântat, însă exista, în continuare, convingerea larg răspândită, transmisă atât prin obiceiuri, cât și la nivel de învățământ, că femeile nu sunt înzestrate pentru guvernare din motive temperamentale, intelectuale și morale, pe când bărbații posedă în mod natural simțul autorității. Bărbații se vedeau ca ființe raționale, iar totodată considerau că femeile se lasă deseori dominate de impulsuri și de pasiuni. Bărbații nobili erau instruiți în retorică și în arta războiului; femeilor nobile li se cerea să tacă și să se limiteze la cusut. La bărbații din clasele superioare, dorința de a domina era admirată sau, oricum, asumată; la femei, această dorință era considerată periculoasă sau grotescă.

Susținătorii reginei contraargumentau că au existat întotdeauna excepții semnificative, cum ar fi exemplul biblic al profetesei și judecătoarei Israelului, Debora. Mai mult, juriștii Coroanei au elaborat o teorie mistico-legală, cunoscută sub numele de „cele două corpuri ale regelui". Conform acestei teorii, când Elisabeta a urcat pe tron, întreaga ei ființă s-a modificat profund: „corpul natural", trecător, s-a îmbinat cu un „corp politic", nemuritor. „Sunt un singur corp, din punct de vedere natural", declara Elisabeta în discursul de încoronare, „însă prin voința lui Dumnezeu [am devenit] un Corp Politic pentru a guverna." Corpul său omenesc și trecător avea imperfecțiunile specifice oricărei ființe umane (inclusiv cele femeiești), însă corpul politic era atemporal și perfect. Astfel, în teorie, faptul că pe tron urcase o femeie nu era o amenințare a stabilității și gloriei țării.

Încă de la început, Elisabeta a dat de înțeles cât se poate de clar că nu intenționa să conducă doar cu numele și că nu va fi de acord să-și subordoneze nimănui judecata, indiferent că era vorba de un om sau de o grupare. Dat fiind că sora sa nu a oferit un model satisfăcător de autoritate feminină, Elisabeta a fost nevoită să improvizeze un model nou, care să depășească prejudecățile existente, referitoare la sexul ei. În plus, puterea oricărui conducător al Angliei mai era supusă și altor limitări. Monarhul se afla în vârful piramidei statale, însă statul era sărăcit și slăbit, fără armată permanentă, fără forțe de poliție eficiente și fără un sistem birocratic bine dezvoltat și eficient. Pentru a obține fondurile necesare guvernării, regele era nevoit să solicite subsidii și taxe de la un Parlament deseori divizat și recalcitrant. În aceste circumstanțe dificile, Elisabeta a dezvoltat o strategie de conducere care îmbina autoritarismul cu un cult al dragostei extravagant și histrionic.

Imaginea Reginei Virgine căsătorite cu regatul său s-a construit treptat, de-a lungul mai multor ani, însă rădăcinile sale trebuie căutate foarte devreme, și anume în anul 1555. În acea perioadă, conform unui raport care a ajuns la curtea Franței, regina Maria propusese să o căsătorească pe sora ei cu ducele de Savoia, un catolic fervent; Elisabeta, de obicei prudentă și impasibilă, izbucnise în lacrimi, declarând că nu-și dorește nici un soț. S-au mai propus și alte partide, dar toți cei desemnați au fost

respinși fără ezitare. În această perioadă vulnerabilă a vieții sale existau însă motive evidente pentru ca Elisabeta să tragă de timp și să-și asigure cât mai multe opțiuni. Probabil că nimeni, nici măcar prințesa însăși, nu a luat foarte în serios ideea de a rămâne necăsătorită. După ce a ajuns regină, speculațiile cu privire la o eventuală partidă potrivită s-au intensificat, iar opțiunile aflate la dispoziția ei au devenit o problemă a întregului regat. Dincolo de convingerea generală că rolul potrivit unei femei era acela de soție, miza dinastică și diplomatică a unei căsătorii regale era imensă. Dacă Elisabeta ar fi murit fără urmași, dinastia Tudor s-ar fi sfârșit. Cea mai apropiată rudă care ar fi putut moșteni tronul era Maria Stuart, regina Scoției, nepoata sorei lui Henric VIII, Margaret. Maria era catolică, fiind susținută de Franța și de alte state catolice puternice, și era privită de protestanți ca o mare amenințare la adresa Angliei, amenințare ce putea fi evitată cel mai simplu dacă Elisabeta ar fi dat naștere unui moștenitor protestant.

Căsătoria reginei era de importanță capitală nu numai în problema succesiunii, ci și la nivel de relații diplomatice internaționale. Anglia, țară izolată și cu o forță militară redusă, avea mare nevoie de alianțe semnificative, pe care o căsătorie avantajoasă i le-ar fi putut pune la dispoziție. Astfel, la curtea Angliei s-au prezentat numeroși pețitori: Filip II al Spaniei, care spera să reînnoade legăturile între Spania catolică și Anglia, arhiducele Carol de Austria, Erik XIV, regele Suediei, Henric, duce de Anjou și, mai apoi, rege al Franței, François, duce de Alençon, și alții. Mulți autori consideră că Elisabeta nu a luat niciodată în serios posibilitatea de a se căsători cu vreunul dintre acești aspiranți, deoarece pericolele erau întotdeauna mai mari decât eventualele beneficii. Însă regina a știut cum să-i ațâțe unul împotriva altuia și să prelungească luni întregi, chiar ani, negocierile de căsătorie. Acum părea că se află pe punctul de a accepta, iar în momentul următor se întorcea din nou la jurămintele ei de virginitate. Ambasadorul francez remarca: „E o prințesă care poate juca orice rol își dorește" .

Elisabeta a fost curtată și de pețitori englezi, dintre care cel mai asiduu de către favoritul său, Robert Dudley, conte de Leicester. Ca maestru de echitație și membru al Consiliului de Stat, contele de Leicester se afla foarte des în preajma reginei, care îi arăta toate semnele unei puternice afecțiuni. Când, în septembrie 1560, soția contelui, Amy Robsart, a murit în condiții suspecte, părea a nu mai exista nici o opreliște în fața căsătoriei dintre el și regină – sau, cel puțin, așa spuneau zvonurile. Însă, deși comportamentul reginei față de el nu s-a schimbat, continuând să genereze bârfe scandaloase, pasul decisiv nu s-a făcut niciodată. Împotrivirea Elisabetei față de o căsătorie pe care aparent o dorea putea fi motivată politic, căci contele de Leicester avea mulți dușmani la curte, precum și o reputație destul de proastă în țară. În octombrie 1562, regina, bolnavă de variolă, a fost la un pas de moarte, iar în fața perspectivei contestării succesiunii și a unui război civil, probabil că nici măcar facțiunile rivale nu s-ar mai fi opus căsătoriei.

Însă principalul motiv al deciziei reginei de a rămâne necăsătorită a fost, probabil, reticența ei față de ideea de a împărți puterea. Sir Robert Naunton a consemnat faptul că regina a replicat cu supărare, la insistențele contelui de Leicester de a i se face o favoare: „Aici nu va fi decât o stăpână și nici un stăpân". Era deopotrivă fermă și binevoitoare cu miniștrii săi, încurajându-i să vorbească deschis și cântărindu-le recomandările, însă nu a cedat nimănui din putere, nici măcar persoanelor în care avea cea mai mare încredere. Primea petiții și asculta cu răbdare recomandările care i se făceau, iar în același timp își rezerva dreptul de a avea hotărârea finală în toate problemele importante de stat. Sfaturile nesolicitate puteau fi uneori periculoase: în 1579, cei care au publicat un pamflet care condamna în termeni vehemenți posibila căsătorie a reginei cu ducele catolic de Alençon, autorul John Stubbs și editorul William Page, au fost arestați și li s-a tăiat mâna dreaptă.

Elisabeta își juca rolurile atât de bine – mai ales aparentele pasiuni subite pentru un pretendent sau altul – încât chiar și sfetnicii ei apropiați erau uneori înșelați, astfel că starea de neliniște și de teamă, întotdeauna prezentă la curțile regale, atingea deseori un înalt grad de intensitate. Departe de a încerca să potolească această stare, regina părea mai degrabă să o amplifice și să o folosească, mai ales pentru a manipula diferitele facțiuni. Această abilitate mergea dincolo de negocierile de căsătorie, devenind una dintre trăsăturile distinctive ale regimului. Metodele ei erau diverse. Îl lăsa pe un nobil puternic să creadă că are o influență foarte mare asupra ei, ca să descopere apoi că principalul său rival primise aproximativ

aceleași semnale. Mari dovezi de bunăvoință – aparente intimități, onoruri publice, acordarea de mari privilegii, cum ar fi pământuri și monopoluri – erau urmate de o atitudine de răceală sau, mult mai rău, de mânia regală. Mânia reginei era stârnită mai ales de ceea ce ea interpreta drept contestarea unei prerogative ce-i aparținea (lăsată, de obicei, în mod abil nedefinită), precum și de semne nedorite de independență. În astfel de momente, atmosfera veselă și romantică de la curte se răcea subit, iar comportamentul reginei „înlătura dubiile celui care s-ar fi întrebat cine a fost tatăl ei", după cum scria chiar finul ei, Sir John Harington. Elisabeta avea numeroase trăsături comune cu tatăl său, dintre care cea mai evidentă era caracterul ei vulcanic. Regina însăși vorbea deseori despre faptul că semăna cu tatăl ei, fără însă a o menționa vreodată pe mamă.

Relațiile Elisabetei cu Parlamentul, de care depindea pentru fonduri, se înscriau pe coordonate similare, regina folosind din plin combinația de farmec și de fermitate care o caracteriza. În primii ei ani de domnie, Parlamentul a răspuns de cele mai multe ori favorabil solicitărilor reginei; sesiunile se desfășurau într-o atmosferă de sărbătoare. Însă problema căsătoriei și a succesiunii a deteriorat tonul festiv al relațiilor dintre Parlament și Coroană, Parlamentul devenind de-a lungul anilor scena unor negocieri dure pentru obținerea subsidiilor necesare guvernării. Membrii mai radicali ai Parlamentului doreau să includă pe agenda dezbaterilor o arie mai largă a problemelor statului; pe de altă parte, purtătorii de cuvânt ai reginei să străduiau să limiteze discuțiile la hotărârile legate de guvernare. Elisabeta avea o abilitate rară de a combina comportamentul calculat intransigent cu manifestări la fel de intense de bunăvoință, iar uneori arăta, prudent, o predispoziție pentru concesii. De câte ori era nevoie, transforma limbajul politic în limbaj al iubirii, identificându-se cu mama sau mireasa regatului. Caracteristic pentru acest tip de retorică e faimosul ei Discurs de aur (Gold Speech), din 1601, în care a promis reforme în fața unei puternice opoziții parlamentare la monopolurile regale:

„Vă asigur, nu există nici un prinț care să-și iubească mai mult supușii sau a cărui iubire să o poată contracara pe a noastră. Nu există piatră scumpă mai prețioasă ca această nestemată, pe care o pun înaintea dumneavoastră; mă refer aici la iubirea voastră: o prețuiesc mai mult decât orice comoară sau orice bogății."

Un discurs despre drepturi și interese a devenit un discurs despre recunoștință, obligații și iubire. „Toți am iubit-o", scria Harington, nu fără o urmă de ironie, „pentru că ea spunea că ne iubește." Regina a știut să-și transforme feminitatea dintr-un impediment într-un avantaj, atât în relațiile cu delegațiile parlamentare, cât și în relațiile cu pețitorii.

Probleme religioase și soarta Mariei Stuart, regina Scoției

Elisabeta a repus în drepturi protestantismul în Anglia. Actul de Supremație, trecut prin Parlament și aprobat în 1559, a conferit iar caracter de lege statutelor antipapale ale lui Henric VIII și a declarat-o pe regină conducător suprem al Bisericii, în timp ce Actul de Uniformitate a stabilit o versiune ușor revizuită a celei de-a doua cărți de rugăciuni eduardiene ca principală carte de slujbe a ritului anglican. Cu prudență însă și cu perseverență, Elisabeta a luat măsuri care vizau transferarea acestor reforme structurale și liturgice din statute în parohiile locale din regat. Preoții, funcționarii laici și cei cărora li se acordau grade academice erau obligați să depună un jurământ prin care recunoșteau supremația regalității, altfel își pierdeau funcțiile; absența de la slujba de duminică se pedepsea cu amendă; comisarii regali supravegheau corectitudinea doctrinară și liturgică. Mulți nobili, împreună cu majoritatea oamenilor simpli, au rămas loiali vechii credințe, însă pozițiile-cheie în stat și în Biserică erau deținute de protestanți, care făceau uz de toate mijloacele, de la acordarea de privilegii până la presiuni, propagandă și chiar amenințări, pentru a asigura controlul vieții religioase din regat.

Protestanții militanți, printre care se aflau și exilați din vremea reginei Maria, proaspăt întorși în țară din Geneva calvină și din alte centre reformate de pe continent, nu erau însă mulțumiți cu aceste măsuri pe care le considerau lașe și insuficiente. Ei făceau presiuni pentru o reformă radicală a ierarhiei și organizării bisericești, pentru epurarea elementelor catolice încă prezente în cărțile religioase și în ritualurile bisericești și pentru descoperirea și pedepsirea celor care contestau noua orânduire religioasă. Regina nu agrea aceste solicitări, considerând suficiente reformele deja îndeplinite. Noi măsuri ar fi provocat dezordine publică, precum și o tendință periculoasă de a accepta orice noutate și o diminuare a loialității față de regalitate. În plus, regina Elisabeta nu avea nici un interes să verifice convingerile intime ale supușilor

săi; în schimbul unei atitudini publice de supunere și obediență, era dispusă să nu se amestece în credința personală a fiecăruia. Această politică era în concordanță cu propria strategie de supraviețuire, cu modul său conservator de a gândi și cu antipatia personală față de fervoarea evanghelică. În 1576, arhiepiscopul de Canterbury, Edmund Grindal, a refuzat să îndeplinească porunca reginei de a se renunța la anumite practici educaționale reformiste, numite „profetizări". În consecință, Grindal a fost suspendat din toate funcțiile, fără a mai fi vreodată reabilitat. După moartea lui Grindal, regina l-a numit succesor pe arhiepiscopul Whitgift, iar acesta a luat măsuri pentru întărirea regimului ecleziastic autoritar și s-a împotrivit cu hotărâre reformatorilor puritani.

Organizarea religioasă instaurată de regina Elisabeta nu era amenințată doar de protestanții radicali, ci și de opoziția încăpățânată a catolicilor englezi. La început, această opoziție părea relativ pasivă, însă o serie de evenimente din deceniile șapte și opt ale secolului XVI au scos la iveală un pericol serios, chiar mortal. În 1569, o revoltă a aristocraților și supușilor acestora din nordul profund catolic al Angliei a fost înăbușită în sânge de soldații Coroanei, iar în 1571, spionii reginei au descoperit un complot internațional împotriva ei, cunoscut sub numele de Complotul Ridolfi. Ambele amenințări se aflau în legătură cel puțin indirectă cu Maria, regina Scoției, care fusese alungată din regatul ei în 1568 și se refugiase în Anglia. Prezența în țară, mai mult ca prizonieră decât ca oaspete, a celei considerate de Biserica Catolică drept regina legitimă a Angliei, reprezenta o problemă politică și diplomatică importantă pentru Elisabeta, agravată de ambiția și de predilecția pentru comploturi a Mariei. Elisabeta considera că era prea periculos să-i permită Mariei Stuart să părăsească țara, însă în același timp respingea recomandarea Parlamentului și a majorității consilierilor săi de a o executa. Astfel, Maria Stuart, amenințătoare, răuvoitoare și, în același timp, jalnică, a rămas prizonieră în Anglia.

Creșterea alarmantă a tensiunii religioase, intrigile politice, violența nu erau doar probleme interne ale Angliei. În 1570, papa Pius V a excomunicat-o pe Elisabeta și i-a absolvit pe supușii săi de jurământul de credință pe care l-ar fi depus în fața ei. Efectul imediat a fost înrăutățirea situației catolicilor englezi, priviți cu suspiciune de protestanți, suspiciune care s-a intensificat în 1572, după ce s-a aflat de masacrarea protestanților (hughenoți) în Franța, în Noaptea Sfântului Bartolomeu. Presiunile și persecuțiile oficiale împotriva catolicilor au crescut în intensitate ca urmare a activităților misionare clandestine ale iezuiților englezi, instruiți pe continent și trimiși înapoi în Anglia. În această perioadă, Elisabeta era supusă la presiuni considerabile, care vizau implicarea mai hotărâtă a Angliei în disputa dintre catolicii și protestanții de pe continent și mai ales în ajutarea rebelilor care luptau în Țările de Jos împotriva armatelor spaniole. Însă regina a refuzat să se implice, pe de o parte pentru că detesta ideea de rebeliune, fie și în numele protestantismului, iar pe de altă parte pentru că detesta cheltuielile. În cele din urmă, după șovăieli care i-au dus la disperare pe consilieri, a fost de acord să trimită mai întâi fonduri (limitate), iar mai târziu, în 1585, o mică forță expediționară în Țările de Jos.

Teama că Elisabeta ar putea fi asasinată a crescut, după ce papa Grigore XIII a declarat, în 1580, că nu ar fi un păcat să scapi lumea de un asemenea eretic mârșav. În 1584 a fost asasinat celălalt mare lider protestant al Europei, Wilhelm de Orania. Elisabeta nu a arătat semne de îngrijorare – de-a lungul întregii vieți a dat dovadă de un curaj remarcabil –, însă elita nobiliară conducătoare era alarmată. Într-o atmosferă încărcată de intrigi, torturi și execuții ale iezuiților, precum și de zvonuri despre comploturi internaționale de asasinare a reginei și de invadare a Angliei, membrii Consiliului de Stat au semnat un Legământ de Asociere (Bond of Association), ai cărui semnatari se obligau ca, în eventualitatea unei tentative de asasinat la adresa Elisabetei, să-i ucidă nu numai pe asasini, ci și pe pretendentul în interesul căruia s-a organizat complotul. Documentul se referea în mod clar la Maria Stuart, despre care se știa atunci, ca urmare a investigațiilor agenților reginei, conduși de Sir Francis Walsingham, că fusese implicată în mai multe comploturi împotriva Elisabetei. În 1586, oamenii lui Walsingham au descoperit o nouă conspirație împotriva reginei, așa-numitul Complot Babington. De data aceasta, implicarea Mariei Stuart a fost dovedită fără putință de tăgadă, în principal după ce a fost interceptată corespondența ei secretă, astfel că soarta îi era pecetluită. Maria a fost judecată și condamnată la moarte. Parlamentul a cerut ca sentința să fie dusă la îndeplinire fără întârziere. După trei luni de ezitare, regina a semnat ordinul

de execuție, afișând toate semnele neplăcerii deosebite pe care i-o provoca acest lucru. Când a primit vestea că, la data de 8 februarie 1587, Maria a fost decapitată, Elisabeta a avut o reacție impresionantă de durere și de furie. Din scrisoarea adresată fiului Mariei, Iacob VI al Scoției, reiese că ea nu dorise ca execuția să fie dusă la îndeplinire și că îl aruncase în temniță pe cel care dusese ordinul semnat. Este imposibil de știut câți credeau cu adevărat în manifestările de durere ale Elisabetei; în ce-i privește pe catolicii de pe continent, aceștia au publicat atacuri dure la adresa reginei, în timp ce protestanții din regat sărbătoreau cu entuziasm dispariția celei de care se temuseră și pe care o urâseră.

Elisabeta a jucat mulți ani un complex și inteligent joc diplomatic cu rivalele Franța și Spania, comparabil cu manipularea facțiunilor rivale din propria ogradă. Pe de-o parte, Coroana sprijinea atacurile corsarilor, conduși de Sir Francis Drake și de alți căpitani, asupra corăbiilor și porturilor spaniole, pe de altă parte, făcea gesturi conciliante și iniția tratative de pace. Însă la mijlocul deceniului al nouălea a devenit tot mai clar că Anglia nu mai putea evita o confruntare militară directă cu Spania. La Londra a ajuns vestea că regele Spaniei, Filip II, a început să adune o flotă imensă, care urma să fie trimisă în Țările de Jos, unde o aștepta o altă armată spaniolă, condusă de ducele de Parma, iar apoi cele două armate reunite urmau să invadeze și să cucerească Anglia protestantă. Deși reticentă când venea vorba de cheltuieli, regina alocase totuși de-a lungul anilor suficiente fonduri pentru a menține o flotă de corăbii de luptă manevrabile și bine înarmate. În plus, la nevoie, acestora li se puteau adăuga vase din flota comercială. Invincibila Armada a spaniolilor a intrat în apele teritoriale ale Angliei în 1588. Corăbiile reginei au învins flota inamică, într-una dintre cele mai celebre confruntări navale din istorie; rămășițele flotei spaniole au fost distruse de furtuni, pe drumul de întoarcere.

Într-un moment când invazia spaniolă era considerată iminentă, Elisabeta a hotărât să inspecteze în persoană un detașament de soldați cantonați la Tilbury. Purtând o rochie albă și platoșă de argint, regina a intrat călare în tabără, unde a rostit un discurs celebru. Unii sfetnici au avertizat-o cu privire la pericolul de a se înfățișa în fața unei mari mulțimi înarmate, însă Elisabeta a declarat că nu își va bănui de trădare credincioșii ei supuși. Nu se temea nici de armata ducelui de Parma: „Știu că am corpul plăpând al unei femei slabe“, declara ea, „însă inima și stomacul sunt cele ale unui rege, ale unui rege al Angliei.“ Apoi a promis, „pe cuvântul unui prinț“, să-și recompenseze loialii soldați cu bogății, o promisiune a cărei îndeplinire, ca de obicei, a tergiversat-o. Această scenă este edificatoare pentru calitățile reginei: curajul, felul histrionic în care știa să gestioneze marile festivități publice, îmbinarea în discursuri a grandilocvenței cu limbajul iubirii, identificarea inteligentă cu virtuți considerate specific masculine și chiar zgârcenia sa princiară.

Imaginea reginei

Parcimonia Elisabetei nu se aplica și atunci când venea vorba de podoabele ei. Avea multe rochii, minuțios lucrate, precum și bijuterii de mare preț. Pasiunea pentru rochii era în concordanță cu calculele politice și cu faptul că era conștientă de importanța imaginii sale. Încerca să controleze portretele regale care circulau în Anglia și peste hotare, iar aparițiile în public erau ocazii de care profita pentru a-și etala fastul și bogăția. Pe parcursul domniei, s-a mutat frecvent dintr-un castel în altul, – Whitehall, Nonsuch, Greenwich, Windsor, Richmond, Hampton Court și Oatlands – și a profitat de ospitalitatea supușilor ei bogați. În timpul călătoriilor, cunoscute sub numele de călătorii regale, căuta să câștige simpatia oamenilor, care îi ofereau distracții cu multă generozitate. Artiștii, printre care poeți ca Edmund Spenser și pictori ca Nicholas Hilliard, o înfățișau prin intermediul personajelor mitologice – Diana, zeița castă a lunii, Astraea, zeița justiției; Gloriana, regina zânelor –, iar Elisabeta, pe lângă acceptarea acestor roluri fanteziste, și-a adjudecat și o parte din venerația pe care englezii pioși o închinau Fecioarei Maria.

La câțiva ani după moartea ei, Francis Bacon scria: „Își imagina că oamenii, ușor de influențat, vor fi distrași de strălucirea bijuteriilor și nu vor mai observa decăderea farmecelor sale feminine“. Cinismul lui Bacon reflectă nuanța mai întunecată a ultimului deceniu de domnie, când controlul reginei asupra forțelor politice, religioase și economice începuse să slăbească, iar imaginea ei avusese de suferit sub povara anilor. Recoltele proaste, inflația endemică și șomajul au dus la mari greutăți și la descurajarea populației. Acuzațiile de corupție și de lăcomie au atras antipatia populară asupra multora dintre favoriții reginei, cărora aceasta le acordase mult

râvnitele monopoluri. O serie de tentative de a-i supune pe irlandezi, soldate cu dezastre militare, au culminat cu o criză de autoritate, atunci când ultimul ei mare favorit, Robert Devereux, trufașul conte de Essex, și-a asumat sarcina de a învinge forțele rebele conduse de Hugh O'Neill, conte de Tyrone. Contele de Essex s-a întors din Irlanda în ciuda poruncilor reginei, a insultat-o în față, iar apoi a făcut o încercare disperată și pripită de a provoca o insurecție. A fost judecat pentru trădare și executat la 25 februarie 1601.

Elisabeta a continuat să țină discursuri strălucitoare, să-și exercite autoritatea și să accepte complimente extravagante din partea admiratorilor, însă devenise, după cum remarca Sir Walter Raleigh, „o doamnă surprinsă de vremuri", iar lunga ei domnie se apropia de final. Avea accese de melancolie, sănătatea îi slăbise; în plus, arăta tot mai multe semne de slăbiciune. Consilierii mai perspicace – printre care și fiul lui Lord Burghley, Sir Robert Cecil, care îi urmase tatălui său ca principal sfetnic al reginei – începuseră să poarte corespondență secretă cu cel mai probabil pretendent la tron, Iacob VI al Scoției. Elisabeta a murit liniștită, după ce l-ar fi desemnat pe Iacob drept succesor. Populația l-a primit cu entuziasm pe noul rege. După câțiva ani însă, englezii au început să fie nostalgici după „Buna Regină Bess". Cu mult înainte de moartea ei, Elisabeta devenise întruchiparea autorității feminine, strălucirii regale și mândriei naționale, iar această imagine a supraviețuit până în zilele noastre.

Elisabeta II
născută **Elizabeth Alexandra Mary**
(n. 21.04.1926, Londra)

Începând cu 1952, regina Regatului Unit al Marii Britanii. A devenit moștenitoare prezumtivă atunci când unchiul ei, Eduard VIII, a abdicat, iar tatăl ei a fost înscăunat rege, cu titlul de George VI. În 1947 s-a căsătorit cu un văr îndepărtat, Philip, duce de Edinburgh, cu care a avut patru copii, printre care Charles, prinț de Wales. A devenit regină în 1952, după moartea tatălui său. A făcut numeroase vizite în țările din Commonwealth, precum și vizite de stat în alte țări din întreaga lume. Conștientizând din ce în ce mai mult rolul modern al monarhiei, a fost în favoarea simplității vieții la curte, manifestând interes față de afacerile guvernului. În anii 1990, monarhia a avut de suferit din cauza dificultăților, intens mediatizate, legate de căsătoriile a doi copii ai săi. A fost criticată pentru atitudinea inadecvată la moartea Dianei, prințesă de Wales. În 2002, mama și sora reginei au murit, la diferență de două luni una de cealaltă.

KARSH–CAMERA PRESS/GLOBE PHOTOS

Regina Elisabeta II a Marii Britanii, 1985

Elisabeta a Ungariei, Sfânta ~
(1207, probabil Pressburg, Ungaria – 17.11.1231, Marburg, Thuringia; canonizată în 1235; sărbătorită pe 17 noiembrie)

Prințesă a Ungariei, sanctificată pentru devotamentul față de săraci. S-a căsătorit cu Ludovic IV de Thuringia, care a murit de ciumă în 1227, în timpul celei de-a șasea cruciade. Și-a dedicat viața celor nevoiași și bolnavilor, pentru care a construit un azil. Potrivit legendei, și-ar fi întâlnit soțul pe neașteptate, într-una din acțiunile ei caritabile, iar pâinile pe care le ducea s-ar fi preschimbat, în chip miraculos, în trandafiri.

Elisabeta Farnese
în spaniolă **Isabella Farnese**
(25.10.1692, Parma, Ducatul Parmei – 11.07.1766, Aranjuez, Spania)

Regină consoartă a lui Filip V al Spaniei. Membră a familiei ducale Farnese din Parma, a devenit cea de-a doua soție a lui Filip, în 1714, preluând în curând puterea din mâinile soțului ei, care avea un caracter slab. Deoarece moștenitorii lui direcți erau cei doi fii din prima căsătorie, ea a căutat să asigure posesii în Italia pentru proprii ei copii, printre care Carol III. Aceste strădanii au dus la implicarea Spaniei, timp de trei decenii, în războaie și intrigi. Cu toate acestea, ea și-a ales miniștri capabili și devotați, care au introdus reforme interne benefice și au îmbunătățit economia Spaniei. După moartea lui Filip, în 1746, nu a mai exercitat nici o influență hotărâtoare.

elisabetană, literatură ~
Opere scrise în timpul domniei Elisabetei I (1558–1603). Probabil cea mai glorioasă epocă din istoria literaturii engleze, marcată de dezvoltarea poeziei, o epocă de aur a teatrului, care a inspirat și o mare varietate de opere valoroase în proză. Cuprinde lucrările lui Sir Filip Sydney, Edmund Spenser, Christopher Marlowe, William Shakespeare și ale altora. Deși unele modele și teme s-au păstrat, odată cu începutul sec. XVII tonul

majorității formelor de expresie literară, mai ales al teatrului, a devenit mai sumbru. *Vezi și* literatură iacobină.

Elisabethville

Vezi Lubumbashi

Elisei

(sec. IX î.Hr.)

Profet ebraic. Ca succesor al lui Ilie, s-a devotat cu tărie tradiției mozaice a Israelului, fiind un dușman înfocat al tuturor zeilor și cultelor străine. A declanșat o revoltă împotriva casei conducătoare a lui Israel, dinastia lui Omri, care a adus moartea regelui și a familiei sale. Povestea sa este descrisă în *Cărțile Regilor* I și II în scripturile ebraice.

Elisha ben Abuyah

(sec. I d.Hr.)

Învățat și apostat evreu. Născut înainte de distrugerea celui de-al doilea Templu din Ierusalim (70 d.Hr.), a fost un rabin respectat. A devenit vestit pentru că a încălcat legile iudaice și a abandonat iudaismul. Cunoștea bine gândirea grecească, iar cauzele apostaziei sale s-ar putea să fi fost înclinația spre filozofie, apartenența la o sectă gnostică sau convertirea la creștinism. Dezavuat în Talmud, a fost cunoscut sub numele de Aher (Celălalt), deoarece apostazia făcuse ca numele său să nu mai poată fi pronunțat.

Elista *anterior (1944–1957)* Stepnoi

Oraș, 101 700 loc. (1999), capitala Republicii Kalmîkia, în SV Rusiei. A fost fondat în 1865, devenind oraș în 1930. În 1944, când calmucii au fost exilați de Iosif Stalin pentru presupusa lor colaborare cu germanii, republica a fost desființată, iar orașul a primit numele de Stepnoi. În 1957 s-a revenit la numele Elista. Majoritatea locuitorilor lucrează în agricultură, dar Elista este și un centru comercial al regiunii.

Elizabeth

Oraș, 120 568 loc. (2000), în NE statului New Jersey, SUA. Situat în golful Newark, în apropierea orașului Newark, este legat de Staten Island printr-un pod. Primele așezări datează din 1664, când a fost cumpărat pământul de la indienii delaware. Aici s-a întrunit prima adunare colonială (1668–1682). A fost scena a patru conflicte militare în timpul Revoluției Americane. S-a dezvoltat pe parcursul sec. XIX, iar acum este un oraș industrializat, unde au loc importante operațiuni legate de transportul naval. A fost sediul inițial al Universității Princeton (1746); aici au locuit Alexander Hamilton și Aaron Burr.

Elizabeth

Lanț de insule mici, în SE statului Massachusetts, SUA. Se întind pe o lungime de 26 km, de la extremitatea de SV a Capului Cod, fiind situate între Buzzards Bay și Vineyard Sound. Insulele au fost vizitate în 1602 de navigatorul englez Bartholomew Gosnold care, într-un timp foarte scurt (trei săptămâni), a pus bazele unei colonii pe cea mai vestică insulă, Cuttyhunk, cu 18 ani înainte de sosirea navei *Mayflower* la Plymouth. Naushon, cea mai mare insulă, a fost bază navală engleză în războiul din 1812. Insulele, ce se întind pe aproape 36 kmp, sunt în cea mai mare parte proprietăți private. Cuttyhunk este un loc cunoscut pentru pescuit.

Elizavetpol

Vezi Sändja

Elkin, Stanley (Lawrence)

(11.05.1930, New York, New York, SUA – 31.05.1995, St. Louis, Missouri)

Scriitor american. A crescut la Chicago; din 1960 a predat compoziția la Universitatea Washington. Operele sale explorează viața contemporană, având o viziune tragicomică și imaginativă. *Plângăreți și chibiți, chibiți și plângăreți* (Criers and Kibitzers, Kibitzers and Criers, 1966) este o culegere de povestiri pe teme evreiești. Romanul *Privilegiatul* (The Franchiser, 1976) narează povestea lui Bob Flesh care, ca și Elkin, suferea de scleroză multiplă, boală care pentru Flesh este atât o povară, cât și o iluminare. *Capătul viu* (The Living End, 1979) este alcătuită din trei scurte romane suprapuse.

Ellesmere

Insulă în Nunavut, Canada. Cea mai mare dintre insulele Queen Elizabeth, situată în preajma coastei de NV a Groenlandei. Se crede că ar fi fost vizitată de vikingi în sec. X d.Hr. Cu o lățime de cca 500 km și o lungime de 800 km, are forma cea mai neregulată din Arhipelagul Arctic, cu munți înalți și vaste câmpii de gheață. Capul Columbia este cel mai nordic punct al Canadei. În 1986, a fost înființată Rezervația Națională Ellesmere, care a devenit în 2001 Parcul Național Quttinirpaaq.

Ellesmere

Lac de coastă, de fapt o lagună, situat în E Insulei de Sud, din Noua Zeelandă, unde trăiesc mari colonii de păsări de apă. Situat pe latura de S a peninsulei Banks, lacul, expus mareelor, este puțin adânc și are ape salmastre; are 23 km lungime, 13 km lățime, iar adâncimea maximă este de 2 m.

Ellice, Insulele ~
Vezi Tuvalu

Ellington, Duke *născut* **Edward Kennedy**
(29.04.1899, Washington DC, SUA – 24.05.1974, New York, New York)

Pianist, șef de orchestră, orchestrator și compozitor american, un important reprezentant al muzicii americane. Ellington și-a înființat formația în 1924 în orașul natal, Washington DC; în 1927 cânta la Cotton Club, în Harlem. Până la sfârșitul vieții, formația lui Ellington s-a bucurat de reputație profesională și artistică în domeniul jazzului. Cunoscut mai ales pentru sonoritatea jungle a muzicii sale – descriere provenind din folosirea sunetelor înăbușite ale alămurilor și a acordurilor sinistre –, integrarea elementelor de blues a devenit o componentă permanentă a muzicii lui Ellington. Sunetele deosebite ale instrumentiștilor au fost o sursă de inspirație pentru compozițiile sale. O mare parte dintre membrii formației sale au rămas alături de el pe parcursul întregii lor cariere. Printre ei se numără saxofoniștii Johnny Hodges și Harry Carney, basistul Jimmy Blanton, tromboniștii Tricky Sam Nanton și Lawrence Brown și trompetiștii Bubber Miley și Cootie Williams. Billy Strayhorn era alter ego-ul muzical al lui Ellington și un frecvent colaborator al său. Ellington a compus un număr extrem de mare de piese muzicale, incluzând muzică de dans, șlagăre, concerte, muzică pentru spectacole de teatru și pentru filme. Cele mai cunoscute piese sunt: *Mood Indigo*, *Satin Doll*, *Don't Get Around Much Anymore* și *Sophisticated Lady*.

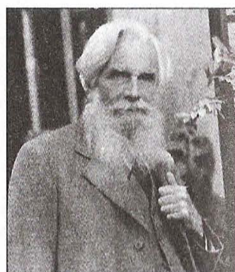

Duke Ellington

EXTRAS CU PERMISIUNEA REVISTEI DOWN BEAT

Ellis, (Henry) Havelock
(02.02.1859, Croydon, Surrey, Anglia – 08.07.1939, Washbrook, Suffolk)

Medic sexolog britanic. A renunțat să practice pentru a se dedica cercetării științifice și scrisului. Principala sa operă, *Studii de psihologie sexuală* (Studies in the Psychology of Sex, 1897–1928), în șapte volume, este o enciclopedie cuprinzătoare și inovatoare a biologiei, a comportamentului și atitudinilor legate de sexualitatea umană. Printre subiectele tratate se află și homosexualitatea, masturbarea și fiziologia comportamentului sexual. Vânzarea primului volum a dus însă la un proces judiciar, distribuitorul fiind arestat sub acuzația de obscenitate. Astfel, ultimele volume au apărut doar în SUA, iar până în 1935 au avut acces la ele doar cei care lucrau în domeniul medicinei. Ellis considera activitatea sexuală o expresie naturală a iubirii și căuta să elimine teama și ignoranța, atât de răspândite, care o înconjurau. S-a impus și ca susținător al drepturilor femeilor.

Henry Havelock Ellis

COLECȚIA MANSELL

Ellis, Insula ~

Insulă în partea de N a golfului New York, în SE orașului New York. Situată la SV de insula Manhattan, are o suprafață de cca 11 ha. În 1808, statul New York a vândut insula guvernului federal. Când trierea imigranților s-a mutat în orașul New York, între 1892 și 1943, insula a servit drept principal centru de imigrare al țării. În 1965 a devenit parte din Monumentul Național Statuia Libertății; în partea centrală funcționează acum Muzeul Imigrației Ellis Island.

Ellison, Ralph (Waldo)
(01.03.1914, Oklahoma City, Oklahoma, SUA – 16.04.1994, New York, New York)

Scriitor american. A studiat muzica la Institutul Tuskegee, înainte de a se alătura Proiectului Federal pentru Scriitori. A devenit cunoscut datorită romanului *Omul invizibil* (Invisible Man, 1952), care, narat din perspectiva unui tânăr de culoare, prezintă într-o tonalitate amară relațiile interrasiale din America. Este considerată una dintre cele mai valoroase opere ale literaturii americane de după Al Doilea Război Mondial. Mai apoi, a publicat două culegeri de eseuri, *Umbră și faptă* (Shadow and Act, 1964) și *În drum spre teritoriu* (Going to the Territory, 1986), a ținut conferințe și a predat în mai multe școli. O ediție a celui de-al doilea roman al său, neterminat, a fost publicată în 1999 de executorul său în domeniul literar, John Callahan, sub titlul *Iuniesprezece* (Juneteenth).

Ellsworth, Oliver
(29.04.1745, Windsor, Connecticut, SUA – 26.11.1807, Windsor)

Om politic, diplomat și jurist american. A fost membru al Congresului Continental (1777–1783) și coautor al Compromisului

din Connecticut (1787), care a soluționat problema reprezentării în congres. În 1789 a devenit unul dintre primii senatori americani din Connecticut. Este principalul autor al Actului Judiciar (1789), prin care s-a înființat sistemul de tribunale federale. În 1796 a fost numit judecător-șef al Curții Supreme de Justiție; a fost nevoit să demisioneze în 1800, din cauza sănătății precare.

El Malpais, Monumentul Național ~

Monument național în V statului New Mexico, SUA. Situat la o înălțime de 1 950–2 560 m, se întinde pe o suprafață de 464 kmp, inclusiv o suprafață de 344 kmp de lavă vulcanică întărită. Printre atracțiile sale se numără un sistem de tunele de lavă, lung de 27 km, o serie de peșteri de gheață, conuri de cenușă vulcanică, unul dintre cele mai mari arcuri naturale din New Mexico și peste 20 de conuri de gaze și lavă. Desemnat în 1969 simbol natural național cu numele de McCarty Lava Flow, a devenit monument național în 1987.

Elman, Mișa

(20.01.1891, Talnoie, Ucraina, Imperiul Rus – 05.04.1967, New York, New York, SUA)

Violonist american de origine rusă. De la vârsta de 10 ani a studiat cu Leopold Auer (1845–1930) la Sankt Petersburg; a debutat la Berlin, când avea doar 13 ani. Au urmat turnee în Germania și Anglia, iar în 1908 a cântat pentru prima oară în SUA. Împreună cu Jascha Heifetz și Efrem Zimbalist (1889–1985) a făcut parte din școala rusă de violoniști. Mulți compozitori faimoși au creat lucrări speciale pentru el, fiind admirat pentru stilul de interpretare plin de pasiune.

El Morro, Monumentul Național ~

Monument național, situat în zona central-vestică a statului New Mexico, SUA. Înființat în 1906, cu o suprafață de 5 kmp, El Morro (sau Stânca Inscripțiilor) este un podiș înalt din gresie moale, ce se ridică la 60 m deasupra planșeului văii și se întinde pe o suprafață de mai multe hectare. Pe laturile stâncoase ale podișului există inscripții lăsate de indieni, spanioli și americani. Pe El Morro se află și câteva petroglife precolumbiene, iar în vârful său sunt ruinele unor așezări indiene.

El Paso

Oraș, 563 662 loc. (2000), în V Texasului, SUA. Situat pe Rio Grande, paralel cu Ciudad Juárez, Mexic, este cel mai mare oraș de la granița dintre Statele Unite și Mexic. Zona a fost locul câtorva misiuni din sec. XVI; primul sat a fost construit pe actualul amplasament al orașului, în 1827. A devenit teritoriu american din 1848, când a fost construit aici un fort militar; orașul a fost fondat în 1859. S-a dezvoltat lent până în 1881, când în zonă s-au construit patru căi ferate; într-un deceniu, populația a crescut de peste zece ori. Limba și cultura spaniolă constituie caracteristicile specifice orașului modern. Centru comercial și financiar al unei zone de comerț extinse, orașul găzduiește și Universitatea Texană din El Paso (1913) și Fort Bliss (reședința Centrului de Apărare Aeriană al Armatei Americane). În apropiere se află rampa de lansare a rachetelor de la White Sands.

El-Rif

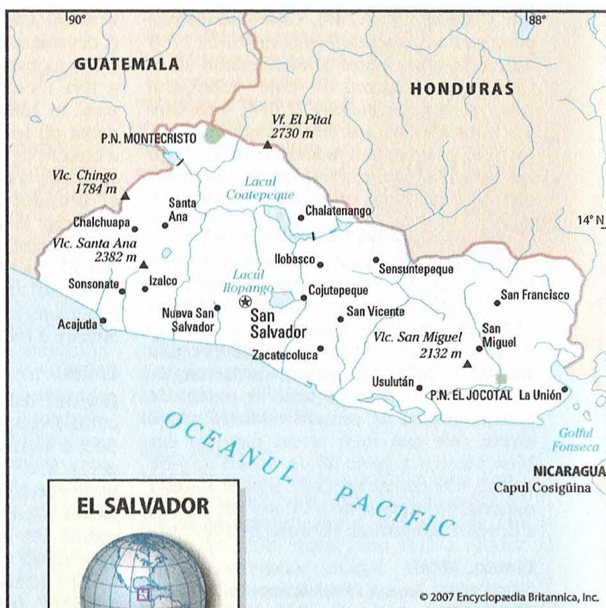
Regiune deluroasă de coastă, în N Marocului. Dealurile constituie partea centrală și de E a vechiului Maroc spaniol și se întind de la E de Melilla la Ceuta. În cea mai mare parte, munții sunt situați aproape de Marea Mediterană, astfel încât există doar puține văi de pe coastă potrivite pentru agricultură sau așezări urbane. Cele mai înalte piscuri sunt acoperite de zăpadă. În anii 1920, triburile berbere din regiune, sub conducerea lui Abd el-Krim, s-au răsculat, opunându-se ocupației franco-spaniole.

El Salvador

denumire oficială **Republica El Salvador**

Stat din America Centrală. Suprafața: 21 041 kmp; 6 881 000 loc. (2005). Capitala: San Salvador. Majoritatea populației este metisă (de origine mixtă europeană și indiană), incluzând un număr mic de indieni. Limba: spaniolă (oficială). Religia: creștinism (predominant romano-catolicism; de asemenea protestantism și altele). Moneda națională: dolar american. Cea mai mică, dar cea mai populată țară din America Centrală; este străbătută de două lanțuri muntoase vulcanice, cu o regiune de coastă îngustă și câmpii centrale înalte în S. Clima variază de la caldă și umedă în regiunile joase, la mai răcoroasă și mai umedă în regiunile muntoase. Pe culmile cele mai înalte predomină pădurile tropicale umede de munte. El Salvador are o economie în curs de dezvoltare bazată pe comerț, producție de bunuri și agricultură, cafeaua, trestia-de-zahăr și bumbacul fiind principalele culturi pentru export. Este republică și are un singur organ legislativ; șeful statului și al guvernului este președintele. Spaniolii au sosit în regiune în 1524, cucerind regatul indian Pipil al lui Cuzcatlán în 1539. Țara a fost împărțită în două ținuturi, San Salvador și Sonsonate, ambele anexate Guatemalei. Odată cu

dobândirea independenței, în 1821, San Salvador a fost inclus în Imperiul Mexican; când acesta s-a prăbușit, Sonsonate și San Salvador s-au unit pentru a forma noul stat El Salvador, în cadrul Provinciilor Unite din America Centrală. De la înființarea sa, statul a cunoscut numeroase tulburări politice și s-a aflat sub conducere militară între 1931 și 1979, când guvernul a fost răsturnat printr-o lovitură de stat. Alegerile care au avut loc în 1982 au dus la instaurarea unui nou guvern. Deși în 1983 a fost adoptată o nouă constituție, războiul civil a continuat de-a lungul anilor 1980. A fost încheiat un armistițiu în 1992, dar actele de violență au devenit o problemă majoră. În ciuda încercărilor de reformă economică, această țară a intrat în sec. XXI confruntându-se cu problema inflației și a șomajului.

Elsheimer, Adam

(botezat pe 18.03.1578, Frankfurt am Main, azi Germania - dec. 1610, Roma, Statele Papale)

Pictor și gravor german. După ce a studiat la Frankfurt, s-a stabilit în 1600 la Roma, unde a început să realizeze lucrări inspirate din subiecte italiene clasice, scene nocturne și peisaje. A pictat pe mici farfurii de aramă, a făcut desene și gravuri. A surprins adesea lumina focului, a lumânărilor și a lunii. Lucrarea *Fuga în Egipt* (1609) a fost prima pictură în care constelațiile au fost reprezentate cu acuratețe. Figură importantă în dezvoltarea peisagisticii din sec. XVII, a avut o puternică influență asupra artiștilor flamanzi, italieni și francezi.

Elssler, Fanny

(23.06.1810, Viena, Austria - 27.11.1884, Viena)

Balerină austriacă. A introdus dansul cu personaje în arta baletului. După studii la Viena, a făcut turnee în Europa, debutând apoi la Opera din Paris, în 1834. Stilul ei cald și plin de vitalitate, total opus celui academic și rece al reginei baletului de atunci, Marie Taglioni, s-a dovedit a fi de mare succes. Între 1840 și 1842, Elssler a făcut un turneu în SUA, unde a stârnit admirația publicului, câștigând și foarte mulți bani. A revenit cu turnee în Europa, până la retragerea sa la Viena, în 1851.

Elțin, Boris (Nikolaevici)

(01.02.1931, Sverdlovsk, URSS - 23.04.2007, Moscova, Rusia)

Om politic rus și președinte al Federației Ruse (1990–1999). După ce a absolvit Institutul Politehnic din Ural, a lucrat la proiecte de construcții în V Rusiei, între 1955 și 1968. A devenit lider al Partidului Comunist din Sverdlovsk, în 1976, și un aliat al lui Mihail Gorbaciov. A fost desemnat de acesta să elimine corupția din organizația de partid din Moscova, fiind numit și prim-secretar al Comitetului de partid al Moscovei (1985–1987). În calitate de prim-secretar, s-a dovedit un reformator hotărât. Criticile lui la adresa reformei cu pași mărunți au dus la ruptura cu Gorbaciov, Elțin pierzându-și funcția. În 1989 a fost

VARIO PRESS–CAMERA PRESS/GLOBE PHOTOS

Boris Elțin, 1991

ales în noul parlament sovietic, apoi a devenit președinte al Federației Ruse (1990), dându-și demisia din Partidul Comunist. În 1991 a câștigat din nou alegerile prezidențiale, în prima campanie electorală liberală din istoria Rusiei. Când comuniștii au pus la cale un puci împotriva lui Gorbaciov, Elțin s-a opus, denunțându-i într-un discurs public la Moscova. A susținut crearea Comunității Statelor Independente (1991) și a început să transforme economia rusească în una bazată pe o piață liberă și pe inițiativa privată. O încercare de puci a avut loc în 1993. Când Cecenia și-a declarat independența, Elțin a trimis trupe împotriva rebelilor (1994). Situația din Cecenia și starea economică dezastruoasă a Rusiei i-au scăzut popularitatea, însă a câștigat din nou alegerile în 1996. A avut nevoie de mai multe luni pentru a-și reveni după un atac de cord; starea precară de sănătate a dus, în final, la retragerea sa, la 31 decembrie 1999. A fost urmat de Vladimir Putin.

Éluard, Paul *născut* Eugène Grindel

(14.12.1895, Saint Denis, Paris, Franța - 18.11.1952, Chareton-le-Pont)

Poet francez. În 1919 i-a cunoscut pe André Breton, Philippe Soupault și Louis Aragon, alături de care a fondat mișcarea pe care au numit-o suprarealism. Volumele sale de poezie – *Capitala durerii* (Capitale de la douleur, 1926), *Dedesubturile unei vieți sau piramida umană* (Les dessous d'une vie ou la pyramide humaine, 1926), *Trandafirul public* (La rose publique, 1934) și *Privirile fertile* (Les yeux fertiles, 1936) – sunt considerate cele mai bune opere aparținând curentului. După războiul civil din Spania a renunțat la experimentul suprarealist. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial a scris versuri ce aveau ca temă suferința și înfrățirea între oameni; aceste poezii au circulat clandestin, întărind moralul luptătorilor din Rezistență. Poezia sa postbelică, din care face parte și volumul *Pasărea Phoenix* (Le Phénix, 1951), are un profund caracter liric.

Elveția *denumire oficială* Confederația Elvețiană

în franceză **Suisse** *în germană* **Schweiz** *în italiană* **Svizzera** *în retoromană* **Helvetica**

Stat fără ieșire la mare, din partea centrală a Europei. Suprafața: 41 284 kmp; 7 519 000 loc. (2005). Capitala: Berna. Populația este de origine germană, franceză și italiană. Limbi oficiale: germana, franceza, italiana, romanșa (toate oficiale, romanșa fiind folosită regional). Religia: creștinism (romano-catolic și protestant), islam. Moneda națională: francul elvețian. Elveția cuprinde trei regiuni: regiunea acoperită cu pajiști a Munților Jura; Mittelland, în centru, o regiune cu o agricultură dezvoltată și intens urbanizată; și piscurile înalte ale Alpilor. Este unul dintre cele mai importante centre financiare ale lumii; economia se bazează mai ales pe comerțul internațional și pe domeniul bancar, dar și pe industriile ușoară și grea. Aici se produc ceasuri, instrumente de înaltă precizie, utilaje și produse chimice. Turismul și agricultura sunt, de asemenea, dezvoltate; cele mai importante produse agricole sunt cerealele, sfecla-de-zahăr, fructele și legumele, produsele lactate, ciocolata și vinul. În ciuda amestecului de rase, religii și limbi, Elveția este cea mai veche democrație din lumea modernă, de cca 700 de ani. Este o confederație cu două camere legislative;

șeful statului și al guvernului este președintele. Primii locuitori au fost helveții (celți), cuceriți de romani în sec. I î.Hr. Triburile germanice au pătruns în regiune în sec. III–VI d.Hr., iar musulmanii și maghiarii, în sec. X d.Hr. A fost cucerită de franci în sec. IX d.Hr. și înglobată în Sfântul Imperiu Roman în sec. XI. În 1291, trei cantoane au format o ligă antihabsburgică, devenită apoi nucleul Confederației Elvețiene. A fost centru al Reformei, ceea ce a provocat divizarea confederației și a dus la o perioadă de conflicte politice și religioase. În 1798 a luat naștere Republica Helvetică, dependentă de Franța. În 1815, Congresul de la Viena a recunoscut independența Elveției, garantându-i neutralitatea. Un nou stat federal a fost constituit în 1848, cu capitala la Berna. Și-a păstrat neutralitatea în cele două războaie mondiale, poziție menținută și astăzi. În 1960 a intrat în Asociația Europeană a Liberului Schimb (EFTA), însă a ales să nu intre în Uniunea Europeană. Este membră a ONU din 2002.

Ely, Richard T(heodore)

(13.04.1854, Ripley, New York, SUA – 04.10.1943, Old Lyme, Connecticut)

Economist american. Și-a făcut studiile la Universitatea Columbia și la Heidelberg. Cercetările sale au avut ca subiecte nemulțumirile muncitorești, economia agrară și problema sărăciei în mediul rural. Între 1881 și 1892 a ținut cursuri la Universitatea Johns Hopkins, însă a demisionat în urma opoziției colegilor față de ideile sale legate de libertatea academică și de mișcările muncitorești. Este fondator al Societății Americane de Economie (1885). Ca profesor la Universitatea din Wisconsin (1892–1925), a contribuit la crearea unui program legislativ de reformă socială pentru statul Wisconsin.

Elytis, Odysseus
născut Odysseus Alepoudhelis

(02.11.1911, Iraklion, Creta, Grecia – 18.03.1996, Atena, Grecia)

Poet grec. Urmaș al unei familii bogate de cretani, a început să publice versuri în anii 1930, fiind influențat de suprarealismul francez. Primele două volume de versuri ilustrează dragostea sa față de peisajele grecești și Marea Egee. În Al Doilea Război Mondial s-a alăturat mișcării de rezistență antifascistă, fiind considerat de tinerii greci un veritabil bard. Una dintre cele mai cunoscute creații ale sale este poemul epic *Cuvine-se cu adevărat* (Axion Esti, 1959), iar din volumele ulterioare fac parte *Regele suveran* (Ho helios ho heliatoras, 1971) și *Micul marinar* (Ho mikros nautilos, 1986). I-a fost decernat Premiul Nobel pentru literatură în 1979.

Elzévir, familia ~ *sau* familia Elsevier

Familie olandeză de vânzători de cărți, editori și tipografi, 15 dintre reprezentanții săi fiind activi în afaceri între 1587 și 1681. Membrii familiei aveau afaceri la Haga, Utrecht și Amsterdam. Au devenit foarte cunoscuți pentru cărțile lor sau pentru edițiile din Noul Testament și din opere ale clasicilor. Deși s-au bucurat de o reputație extraordinară pentru calitatea tipăriturilor și a ilustrațiilor, acestea sunt astăzi considerate ca fiind doar tipice pentru calitatea superioară a tipăriturilor, care predomina în Țările de Jos ale acelor vremuri.

e-mail /electronic mail/

(poștă electronică)

Mesaje și alte informații schimbate între indivizi folosind computere dispuse într-o rețea. Un sistem de e-mail permite utilizatorilor de computere să transmită texte, informații grafice și uneori sunete și imagini animate către alți utilizatori. Inițial s-a dezvoltat în cadrul marilor organizații care foloseau sistemul de mesagerie internă ca modalitate de comunicare între angajați. Furnizarea masivă de adrese de e-mail pentru persoane de către furnizorii de servicii internet a dus la dezvoltarea e-mailului ca sistem de completare sau înlocuire a comunicării cu ajutorul scrisorilor.

emailare

Decorare a obiectelor de metal cu un strat de lac opac ce, prin intermediul unei temperaturi ridicate, aderă perfect la corpul obiectului. Suprafața obținută, rezistentă și durabilă, poate fi viu colorată. Obiectele cele mai potrivite pentru a fi emailate sunt mici și delicate (de ex. bijuterii, tabachere, sticluțe de parfum, ceasuri), făcute din cupru, alamă, bronz sau aur. Cele mai cunoscute tehnici sunt cloisonné și champlevé. Primele obiecte emailate au fost produse în sec. XIII î.Hr., dar procedeul a cunoscut o perioadă de maximă extindere în timpul Imperiului Bizantin și a înflorit în Europa medievală și renascentistă. La începutul sec. XX, Carl Fabergé a produs obiecte foarte apreciate, din aur, email și pietre prețioase.

Emain Macha

Centrul politic al regiunii Ulster în timpurile precreștine și protocreștine. Denumită în prezent Navan Fort, localitatea este situată în apropiere de orașul Armagh din

Irlanda de Nord. A fost capitala regelui Conchobar, personaj al povestirilor irlandeze medievale din *Ciclul Ulster*, alături de războinici vestiți, precum Cú Chulainn. Sf. Patrick s-a stabilit în apropiere de Emain Macha, unde se află atât arhiepiscopia Bisericii Romano-Catolice irlandeze, cât și sediul Bisericii Protestante din Irlanda.

emanciparea catolică

Eliberare de sub tratamentul de discriminare și lipsă de drepturi civile a romano-catolicilor din Anglia și Irlanda, la sfârșitul sec. XVIII și începutul sec. XIX. După Reformă, romano-catolicii din Marea Britanie nu mai aveau voie să cumpere pământ, să aibă funcții publice sau locuri în Parlament, să moștenească proprietăți ori să-și practice religia. Catolicii irlandezi întâmpinau interdicții similare. La sfârșitul sec. XVIII, catolicismul nu mai reprezenta un pericol social și politic atât de mare. O serie de legi, culminând cu Actul de Emancipare din 1829, a anulat restricțiile. O figură importantă a mișcării de emancipare a fost Daniel O'Connell.

embargo

Acțiune legală a unui guvern sau a unui grup de guverne, prin care se restricționează plecarea vaselor sau deplasarea bunurilor dintr-un loc în altul, de la o țară la alta. Un embargo comercial interzice exportul spre una sau mai multe țări. Un embargo strategic restricționează doar vânzarea de bunuri, având o contribuție directă și specifică în ce privește puterea militară a unei țări; același lucru se întâmplă și când este vorba despre embargoul de petrol: este interzis doar exportul acestuia. În general, embargourile permit exportul anumitor bunuri (de ex. medicamente sau alimente) în scopuri umanitare, dar de cele mai multe ori includ anumite clauze specifice acestor condiții-limită, privind exportul produselor prohibite. Un embargo este o unealtă de strategie economică, folosită în scopuri politice, care se poate manifesta printr-o atitudine fermă explicită, lansarea de semnale politice, prin acțiuni de răspuns la cele ale unei alte țări, prin constrângerea unei țări să-și schimbe comportamentul, descurajând angajarea acesteia în acțiuni nedorite și slăbindu-i forța militară.

Embden, Gustav Georg

(10.11.1874, Hamburg, Germania – 25.07.1933, Nassau)

Chimist german. A predat la Universitatea din Frankfurt am Main încă de la fondarea acesteia, în 1914. A efectuat cercetări în domeniul chimiei metabolismului carbohidraților și a contracțiilor musculare, fiind primul savant care a descoperit și a făcut legătura între etapele prin care glicogenul se transformă în acid lactic. Studiile sale s-au axat pe procesele chimice care au loc în organismele vii și în special pe procesele metabolice intermediare din țesuturile ficatului. Prin dezvoltarea unei tehnici de prevenire a deteriorării țesuturilor, Embden a descoperit rolul metabolic foarte important al ficatului și a realizat totodată studii preliminare care au dus la investigarea metabolismului normal al zahărului și a diabetului.

embolie

Blocare a circulației sângelui de un embolus – o substanță (de ex. un cheag de sânge, o globulă de grăsime sau o bulă de gaz) care n-ar trebui să se afle în sânge. Blocarea unei artere cerebrale poate provoca atac cerebral. Embolia pulmonară (în artera pulmonară sau într-o ramură a acesteia) provoacă dificultăți de respirație, dureri de piept și necroza unei porțiuni din țesutul pulmonar (infarct pulmonar) și se manifestă prin febră și ritm cardiac accelerat. Embolia unei artere coronariene poate provoca infarct miocardic. *Vezi și* tromboză.

embriologie

Disciplină care studiază formarea și dezvoltarea embrionului și a fetusului. Înainte de folosirea pe scară largă a microscopului și de dezvoltarea biologiei celulare în sec. XIX, embriologia se baza pe studii descriptive și comparative. Încă din vremea lui Aristotel a fost dezbătută problema embrionului ca reprezentare miniaturală a unui individ sau ca formă amorfă care capătă treptat un contur precis. Cea din urmă teorie a fost demonstrată în 1827, când Karl Ernst Baer a descoperit ovulul la mamifere. În urma cercetărilor sale de pionierat (din 1885) despre ouăle de broască, anatomistul german Wilhelm Roux (1850–1924) este considerat fondatorul embriologiei experimentale.

embrion

Stadiu primar de dezvoltare a unui organism, în ou sau în uter, în timpul căruia se dezvoltă forma sa esențială și organele. La ființele umane, organismul aflat în primele șapte sau opt săptămâni de viață după concepere se numește embrion, iar apoi fetus. La mamifere, ovulul fertilizat, sau zigotul, trece printr-o etapă de scindare (diviziune celulară, fără creșterea celulelor) și

formează blastocistul. În timpul celei de-a doua săptămâni de după fertilizare, gastrulația (diferențierea și migrarea celulelor) are ca rezultat formarea a trei tipuri de țesuturi. Acestea dau naștere unor tipuri diferite de organe: din ectoderm se dezvoltă pielea și sistemul nervos; din mezoderm, țesutul conjunctiv, sistemul circulator, mușchii și oasele; din endoderm iau naștere aparatul digestiv, plămânii și aparatul urinar. În cea de-a patra săptămână de viață intrauterină, capul și corpul fetusului sunt vizibile și începe dezvoltarea creierului, a coloanei vertebrale și a organelor interne. Membrele încep să se formeze în cea de-a cincea săptămână, când embrionul are o lungime de 0,8 cm. După cea de-a opta săptămână, el măsoară cca 2,5 cm, iar dezvoltarea ulterioară se produce prin creșterea și specializarea structurilor nou formate. Orice boală congenitală apare în această perioadă. *Vezi și* graviditate.

emergență

În teoria evoluției, apariție a unui sistem care nu poate fi prezisă sau explicată de condițiile anterioare generării sale. Britanicul G.H. Lewes (1817–1878), un filozof al științei, a făcut distincția între fenomenele rezultante și cele emergente, adică fenomene ce pot fi descrise pe baza părților constituente (de ex. un amestec de nisip și pudră de talc) și fenomene care nu au această însușire (de ex., un compus chimic precum sarea nu mai seamănă cu sodiul sau clorul). Perspectiva evoluționistă asupra vieții este o istorie continuă, marcată de etape în care au apărut noi forme de viață, diferite de cele anterioare. Fiecare dintre aceste noi forme, deși își au originea în etapele anterioare, poate fi înțeleasă numai pe baza principiilor interne de dezvoltare și reprezintă, prin urmare, un tip de evoluție emergentă. În filozofia minții, stările și experiențele mentale sunt considerate proprietăți emergente.

Emerson, P(eter) H(enry)

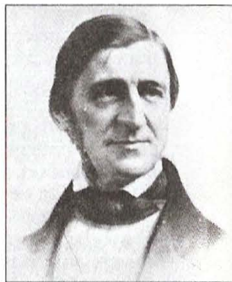
(13.05.1856, Cuba -
12.05.1936, Falmouth, Anglia)

Fotograf britanic. A făcut studii de medicină. A început să realizeze fotografii în timpul cercetărilor antropologice desfășurate în E Angliei; imaginile au fost publicate în câteva albume. Adept al fotografiei ca mijloc de exprimare artistică, a publicat un manual intitulat *Fotografia naturalistă* (Naturalistic Photography, 1889) în care și-a prezentat crezul estetic (naturalism). Considera că imaginile trebuie să fie mai degrabă fotografii decât tablouri. Cartea a avut un mare succes, iar el a fost considerat unul dintre cei mai mari fotografi ai lumii, cu mare influență asupra fotografiei sec. XX.

Emerson, Ralph Waldo

(25.05.1803, Boston, Massachusetts, SUA -
27.04.1882, Concord, Massachusetts)

Poet, eseist și orator american. A studiat la Harvard, devenind preot unitarian în 1829. Neîncrederea sa în doctrina religioasă tradițională l-a determinat să renunțe la preoție, trei ani mai târziu. Și-a formulat filozofia în volumul *Natura* (Nature, 1836); lucrarea sa a impulsionat nașterea transcendentalismului în New England, curent al cărui reprezentant de seamă a devenit. În 1834 s-a stabilit la Concord, Massachusetts, oraș în care locuia și prietenul său Henry David Thoreau. Conferințele sale publice despre condiția intelectualului și despre apusul tradiției creștine au dat naștere unor mari controverse. În 1840, împreună cu Margaret Fuller, a înființat *The Dial*, o publicație în care au apărut ideile transcendentaliștilor. A devenit cunoscut pe plan internațional cu volumul *Eseuri* (Essays, 1841, 1844), incluzând și *Încrederea în sine* (Self-Reliance). Lucrarea *Oameni de seamă* (Representative Men, 1850) cuprinde biografii ale unor personalități. *Modul de a-ți dirija viața* (The Conduct of Life, 1860), opera sa de maturitate, ilustrează umanismul autorului și conștiința slăbiciunilor umane. Volumele *Poezii* (Poems, 1847) și *Întâi Mai* (May-Day, 1867) l-au consacrat ca poet important.

Ralph Waldo Emerson, litografie de Leopold Grozelier, 1859

emfizem *sau* emfizem pulmonar

Expansiune anormală a volumului plămânilor, cauzată de obicei de fumatul excesiv sau de bronșite cronice. Țesutul elastic degenerează și îngreunează expirarea aerului. Pereții capilari dispar, lăsând țesutul pulmonar uscat și decolorat. Pereții alveolelor pulmonare (*vezi* alveolă pulmonară) se sparg, iar plămânii se umplu cu aer. Printre simptome se numără sufocarea, pierderea în greutate, culoarea vineție a pielii, dureri de piept și amețeli. În cazul emfizemului bulos, alveolele formează chisturi mari pline cu aer, care se pot sparge, provocând grave tulburări pulmonare (*vezi* atelectazie) și necesitând intervenție chirurgicală.

Emfizemul are o evoluție ireversibilă; continuă să se dezvolte chiar și după renunțarea la fumat și poate fi letal. *Vezi și* afecțiuni cardiopulmonare.

Emilia-Romagna

Regiune autonomă situată în N Italiei, la Marea Adriatică. Suprafața: 22 123 kmp; 3 960 549 loc. (2001). Regiunea include fluviul Pad la N și Apeninii la V și la S. Numele său provine de la drumul roman Via Aemilia, construit pe la 187 î.Hr.; Bologna este principalul oraș și centrul administrativ. Regiunea cuprindea înainte ducatele Parma și Modena și Romagna papală. A devenit parte a Regatului Italiei în 1861; regiunea politică actuală a fost creată în 1948. Câmpia fertilă din N face din Emilia-Romagna una dintre principalele regiuni agricole ale Italiei. În zonă este dezvoltată și industria alimentară, iar creșterea animalelor și industria de lactate ocupă, de asemenea, un loc central.

Emin Pașa, Mehmed
născut **Eduard Schnitzer**

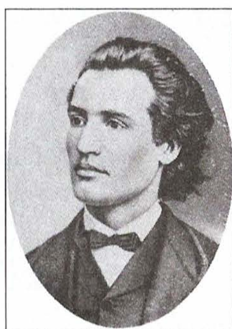
(28.03.1840, Oppeln, Silezia – 23.10.1892, Kanema, Congo)

Fizician, explorator și administrator german al Sudanului egiptean. Schnitzer a adoptat un nume turc atunci când a lucrat ca ofițer-medic și administrator al guvernului otoman. În 1876 s-a alăturat trupelor britanice conduse de generalul Charles George Gordon, la Khartoum. În 1878 a fost numit guvernator al provinciei Equatoria. În timpul mișcării mahdiste, guvernul egiptean a abandonat Sudanul (1884), iar Emin, care rămăsese izolat, a fost salvat de Henric Morton Stanley, în 1888. A fost ucis de negustorii de sclavi în timp ce se afla într-o expediție în Africa Ecuatorială. Prin scrierile științifice și colecțiile sale de specimene, a adus o contribuție însemnată la cunoașterea geografiei, a istoriei naturale, etnologiei și limbilor Africii.

Eminescu, Mihai
născut **Mihai Eminovici**

(15.01.1850, Botoșani, Moldova, România – 15.06.1889, București)

Scriitor român, poetul clasic național. Romantic prin temele universului său poetic (geniul neînțeles, titanul înfrânt, istoria, miturile, visul, iubirea nefericită, refugiul în natură etc.), dar modern prin contribuția esențială la dezvoltarea limbajului poetic, Eminescu este socotit cel mai important creator român. A debutat cu poezia *De-aș avea*, la revista Familia, al cărei redactor, Iosif Vulcan, i-a schimbat numele în Eminescu. Mic boier de țară, tatăl, Gheorghe Eminovici, l-a trimis la Universitatea din Viena (1869–1872), unde a studiat limbile romanice, istoria, filozofia, audiind și cursuri de economie și fizică. La Viena a cunoscut-o pe Veronica Micle, iubirea vieții sale. La întoarcerea în țară, Titu Maiorescu l-a convins să-și continue studiile la Berlin. În perioada berlineză (1872–1874) a studiat filozofie – în special pe Schopenhauer, Kant, Platon –, limba sanscrită și filozofia vedică, literatura vremii, istorie și mitologie comparată. Din acea perioadă datează poeziile sale de inspirație romantică (primele variante la *Luceafărul, Călin, Împărat și proletar, Dacă treci râul Selenei, Glossă* etc.) și proza romantică influențată de filozofia și romantismul german (*Archaeus, Avatarii faraonului Tlá, Cezara, Poveste indică* etc.). Fără să-și fi terminat studiile, în 1874 a fost numit director al Bibliotecii Centrale din Iași. În 1875 a primit postul de revizor școlar pentru județele Iași și Vaslui, perioadă în care a legat o profundă prietenie cu Ion Creangă, pe care l-a adus la Junimea, convingându-l să-și citească *Amintirile din copilărie*. În 1876 a devenit redactor la publicația *Curierul de Iași*, iar în 1877 a plecat la București, ca redactor la ziarul *Timpul*, alături de alți doi mari scriitori, Ion Luca Caragiale și Ioan Slavici. În această perioadă a publicat poezii în revista *Convorbiri literare*; tot atunci au apărut și semnele bolii care îl va afecta, din ce în ce mai puternic, până la sfârșitul vieții. Ultima parte a vieții a fost sumbră, marcată de internări succesive la spitale și sanatorii în București, Viena, Liman (Odesa), Neamț. Titu Maiorescu s-a îngrijit de apariția primului volum de poezii, care cuprindea 61 de titluri (1883). Din 1887 a locuit la Botoșani, la sora sa, Henrieta. Încă din timpul vieții a fost considerat „marele poet național". A creat un stil și un model, eminescianismul, stabilind unul dintre reperele ferme ale literaturii române. Printre volumele apărute postum se numără: *Proză și versuri* (1890), *Opere complete* (1914), *Scrieri politice* (1931), *Scrieri literare* (1935), *Basme în proză* (1939), *Opere* (ediție critică în 7 vol. publicată de Perpessicius, 1939–1977, continuată ulterior de Petru Creția).

Mihai Eminescu

FOTO J. TOMÁS

emir

Comandant militar, guvernator al unei provincii sau înalt oficial militar în Orientul Mijlociu musulman. Primul conducător care s-a proclamat emir a fost cel de-al doilea calif, Umar ibn al-Khattab. Titlul a fost folosit de toţi succesorii săi, până la abolirea califatului, în 1924. În sec. X d.Hr., a fost deţinut de comandantul armatelor califului din Bagdad, iar mai târziu adoptat de conducătorii statelor independente din centrul Asiei, în special Buhara şi Afghanistan. Emiratele Arabe Unite, în ciuda numelui, sunt conduse de şeici.

Emiratele Arabe Unite *anterior* Statele Armistiţiului (Trucial States)

Stat din Orientul Mijlociu, în SV Asiei. Suprafaţa: 83 600 kmp; 4 690 000 loc. (2005). Capitala: Abu Dhabi. Este o federaţie alcătuită din şapte state pe coasta de SE a peninsulei Arabia. Acestea sunt emiratele Abu Dhabi, Dubai, Ajman, Al-Shariqah (Sharjah), Umm al-Quaywayn, Ras al-Khaymah şi Al-Fujayrah. Locuitorii indigeni sunt arabi, dar o mare parte a populaţiei este alcătuită din muncitori imigranţi din India, Pakistan, Bangladesh şi Iran. Limbi: arabă (oficială), engleză, persană, urdu, hindi. Religii: islam (oficial), creştinism, hinduism. Moneda: dirham EAU. Câmpia deşertică joasă care alcătuieşte cea mai mare parte a reliefului este întreruptă de Munţii Al-Hajar de-a lungul peninsulei Musandam. În golful Oman există trei porturi naturale cu apă adâncă. Deţine 10% din rezervele mondiale de petrol şi 5% din rezerva mondială de gaze naturale; de altfel, industria extractivă este principala ramură a economiei. Alte activităţi economice importante sunt pescuitul, creşterea vitelor şi cultivarea curmalilor. Federaţia are un consiliu consultativ numit. Şeful statului este preşedintele, iar al guvernului este prim-ministrul. În 1820, britanicii au încheiat un tratat de pace cu conducătorii locali. Zona, care anterior se numea Coasta Piraţilor, a devenit cunoscută sub numele de Coasta Armistiţiului. În 1892, relaţiile externe cu Anglia s-au restrâns. Deşi englezii au administrat regiunea din 1843, nu şi-au asumat niciodată dreptul asupra ei; fiecare stat şi-a menţinut controlul intern în totalitate. Statele au format Consiliul Statelor Armistiţiului, în 1960. În 1971, şeicii au încheiat tratate de apărare cu Marea Britanie şi au fondat federaţia alcătuită din şase membri. Ras al-Khaymah s-a alăturat acesteia în 1972. Emiratele Arabe Unite au sprijinit forţele coaliţiei împotriva Irakului, în Războiul din Golful Persic (1991).

emisfera estică

Parte a Pământului aflată la E de Oceanul Atlantic. Include Europa, Asia, Australia şi Africa. Limitele sale sunt adesea considerate între 20° longitudine vestică şi 160° longitudine estică.

emisfera vestică

Parte a Pământului care include America de Nord şi de Sud şi apele care le înconjoară. Limitele sale sunt adesea considerate 20° longitudine vestică şi 160° longitudine estică.

emisfere cerebrale

Partea cea mai mare a creierului. Cele două emisfere cerebrale sunt alcătuite dintr-un miez intern şi fibre nervoase mielinizate, substanţă albă şi un cortex extern cu

multe circumvoluțiuni de materie cenușie (*vezi* cortex cerebral). Fibrele nervoase din substanța albă fac legătura între zonele funcționale ale cortexului situate în aceeași emisferă, între zonele funcționale ale cortexului situate în emisfere diferite și între cortexul cerebral și centrele inferioare (de ex. măduva spinării). Un șanț transversal împarte creierul în cele două emisfere cerebrale. Una este dominantă și conține centrii vorbirii și ai gândirii, determinând folosirea mâinii drepte sau a celei stângi. Cealaltă are funcții de percepție mai complexe, cum ar fi recunoașterea. Fiecare emisferă controlează partea opusă a corpului. Corpul calos, o bandă groasă de substanță albă, face legătura între ele permițând integrarea informațiilor și a răspunsurilor senzoriale de la ambele părți ale corpului. Celelalte structuri nervoase importante sunt hipotalamusul și talamusul, un centru de schimburi senzoriale implicat în emoții și instincte.

emisiune-concurs

Emisiune de radio sau de televiziune care testează cunoștințele sau încearcă norocul concurenților. La sfârșitul sec. XX, formate de emisiuni precum *Prețul corect* (The Price Is Right) sau *Roata Norocului* (Wheel of Fortune) au devenit cunoscute în lumea întreagă. La începutul sec. XXI, concursuri precum *Vrei să fii milionar* (Who Wants to Be a Millionaire) au pus în joc premii foarte mari în bani, câștigând popularitate la ore de maximă audiență.

Emmett, Daniel Decatur

(29.10.1815, Mount Vernon, Ohio, SUA - 28.06.1904, Mount Vernon)

Artist comediant și compozitor american. Fiu al unui fierar din Ohio, s-a înrolat în armată la vârsta de 17 ani, ca flautist. În 1843 a contribuit la înființarea, la New York, a trupei Virginia Minstrels, una dintre primele trupe de spectacol de menestreli. Este considerat autorul cântecului *Dixie*, un cântec pentru colectă al spectacolelor cu menestreli, care a devenit imnul neoficial al Confederației. Alte cântece ale sale sunt *Old Dan Tucker* și *Blue-Tail Fly*. A scris și piese pentru banjo și manuale de muzică.

Emmy, Premiul ~

Distincție anuală acordată pentru realizări remarcabile în domeniul televiziunii americane. Numele provine de la denumirea „immy", dată tuburilor de imagine orticon din camera de televiziune. Premiile Emmy sunt acordate de Academia Națională a Artelor și Științelor de Televiziune (National Academy of Television Arts and Sciences), fondată în 1946, ai cărei membri desemnează prin vot cele mai bune programe, cei mai buni actori, regizori și scenariști, pe categorii: dramă, comedie și varietăți.

Emory, Universitatea ~

Universitate particulară din Atlanta, Georgia, SUA. A fost acreditată drept colegiu în 1836, sub auspicii metodiste; în 1915 s-a asociat cu o școală de medicină, pentru a deveni universitate. Este alcătuită din două colegii universitare (unul de patru și altul de doi ani), un institut postuniversitar de arte și științe, școli de profesii medicale auxiliare, colegii de drept, administrarea afacerilor, teologie, sănătate publică, asistență medicală și medicină. Printre dotările universității se numără Centrul prezidențial Carter, Centrul Yerkes Primate și un centru de cercetare a cancerului.

emotivism

Perspectivă a metaeticii (*vezi* etică), potrivit căreia judecățile morale nu funcționează ca judecăți factuale, ci sunt expresia sentimentelor celui care le enunță sau le scrie. Potrivit emotiviștilor, atunci când spunem „Ai procedat greșit când ai furat banii", nu exprimăm, din punct de vedere factual, nimic în plus față de ceea ce exprimăm prin enunțul „Ai furat banii". Dar sintagma folosită echivalează cu folosirea unui ton disprețuitor, întrucât atunci când spunem că un lucru este greșit ne exprimăm sentimentele de dezaprobare față de acel fapt. Emotivismul a fost expus prima oară în lucrarea lui Alfred Jules Ayer *Limbaj, adevăr și logică* (Language, Truth and Logic, 1936), și dezvoltat de Carol Stevenson, în volumul *Etică și limbaj* (Ethics in Language, 1945).

emoție

Dimensiune afectivă a conștiinței. Emoțiile sunt înțelese, de regulă, ca o sinteză între experiența subiectivă, expresivitatea prin comportament și activitatea neurochimică. Majoritatea cercetătorilor afirmă că emoțiile reprezintă o parte a moștenirii evolutive a oamenilor și că servesc scopului adaptării la mediu, adăugându-se celorlalte moduri de conștiință și facilitând comunicarea socială. În 1872, Charles Darwin a fost primul care a observat existența emoțiilor și la unele animale. Una dintre primele teorii importante despre generarea emoțiilor a fost concepută, în mod independent, de William James și Carl Georg Lange (1834–1900); teoria stabilea că emoțiile reprezintă moduri de a percepe reacțiile psihologice interne, în fața unor stimuli externi.

Punând la îndoială această teorie, Walter B. Cannon a atras atenția asupra talamusului ca posibilă sursă a conținutului emoțional. Cercetările ulterioare s-au concentrat asupra unei structuri cerebrale cunoscute sub numele de formație reticulară, care are rolul de a integra activitatea cerebrală și de a adăuga valențe emoționale percepțiilor și acțiunilor umane. Psihologia cognitivă a evidențiat rolul comparației, al evaluării, al memoriei și atribuirii în formarea emoțiilor. Toți teoreticienii moderni sunt de acord că emoțiile influențează tot ceea ce oamenii percep, învață sau își amintesc și că ele au un rol important în dezvoltarea personalității. Studiile interculturale au arătat că, deși multe dintre emoții au un caracter universal, conținutul lor specific, precum și modul în care sunt exprimate variază considerabil de la o cultură la alta.

empatie

Capacitate a unei persoane de a se imagina în locul alteia, pentru a-i înțelege sentimentele, dorințele, ideile și faptele. Un actor sau un cântăreț empatic este acela care simte rolul pe care îl joacă. Admiratorul unei opere de artă sau cititorul unei opere literare se poate implica empatic în ceea ce contemplă sau lecturează. Folosirea empatiei a devenit o parte importantă a tehnicii de consiliere psihologică, dezvoltată de Carl A. Rogers.

Empedocle

(490 î.Hr., Acragas, Sicilia – 430 î.Hr., Pelopones, Grecia)

Filozof grec, om de stat, poet și fiziolog. Nu s-a păstrat nimic din operele sale, cu excepția a 500 de versuri din două poeme. A susținut că întreaga materie este alcătuită din patru elemente fundamentale: foc, aer, apă și pământ. Ca și Heraclit, considera că două forțe, iubirea și ura, unesc sau separă cele patru elemente. Credea în transmigrația sufletelor și a afirmat că, pentru a-și salva sufletul, omul trebuie să renunțe să mai consume carnea animalelor ale căror suflete ar fi putut sălășlui într-un corp omenesc.

empire

Tip de mobilier și de decorațiuni interioare apărut în Franța în timpul Primului Imperiu (1804–1814). Corespunde stilului Regency, din Anglia. Pentru a îndeplini dorința lui Napoleon I de a crea un stil inspirat după modelul Romei imperiale, arhitecții Carol Percier (1764–1838) și Pierre Fontaine (1762–1853) au decorat încăperile oficiale cu mobilier în stil clasic și cu motive ornamentale ce reprezentau sfincși și frunze de palmier, în amintirea campaniei din Egipt. Stilul a avut o influență puternică asupra artelor (Jacques-Louis David în pictură, Antonio Canova în sculptură, Arcul de Triumf în arhitectură), precum și asupra modei, răspândindu-se în toată Europa.

Empire State Building

Clădire din New York, cu structură din oțel, având 102 etaje, proiectată de biroul de arhitecți Shreve, Lamb & Harmon, a cărei construcție s-a încheiat în 1931. Cu o înălțime de 381 m, depășește clădirea Chrysler, fiind considerată cea mai înaltă clădire din lume (până în 1954). Se remarcă prin folosirea retragerilor setback în partea superioară a clădirii.

empirism

Nume a două doctrine filozofice strâns înrudite, dintre care una se referă la concepte, iar cealaltă la cunoaștere. Potrivit primeia, cele mai multe concepte, dacă nu chiar toate, provin, în cele din urmă, din experiență. Potrivit celei de-a doua, cea mai mare parte a cunoașterii provine din experiență, prin aceasta înțelegând că justificarea cunoașterii implică în mod necesar recursul la experiență. Nici una dintre cele două doctrine nu o presupune în chip necesar pe cealaltă. Unii dintre empiriști au admis că există o cunoaștere a priori sau independentă de experiență, însă au negat că acest lucru ar fi valabil și cu privire la concepte. În schimb, foarte puțini empiriști au negat existența unei cunoașteri apriorice, admițând existența conceptelor apriorice. Reprezentanți clasici ai empirismului sunt John Locke, George Berkeley și David Hume. *Vezi și* Francis Bacon.

Empson, Sir William

(27.09.1906, Hawdon, Yorkshire, Anglia – 15.04.1984, Londra)

Poet și critic britanic. A studiat la Cambridge, apoi a predat în Japonia și China. Opera sa timpurie, *Șapte tipuri de ambiguitate* (Seven Types of Ambiguity, 1930), în care susține că ambiguitatea sau suprapunerea sensurilor în folosirea unui cuvânt poate reprezenta o îmbogățire a poeziei, nu un defect al acesteia, a influențat enorm critica sec. XX; analiza atentă a textelor poetice din această lucrare a contribuit la crearea fundamentelor noii critici. Printre scrierile ulterioare se numără *Unele versiuni ale poeziei pastorale* (Some Versions of Pastoral, 1935) și *Structura cuvintelor complexe* (The Structure of Complex Words, 1951). Lirica sa, influențată de John Donne, este eliptică, ermetică și pesimistă.

Ems *în Antichitate* Amisia

Râu în NV Germaniei. Izvorăşte pe coasta de S a Pădurii Teutoburgice şi curge spre NV şi N, străbătând regiunile Rin-Westfalia de Nord şi Saxonia Inferioară, pe o lungime de 371 km, spre Marea Nordului. Gura sa de vărsare este un estuar larg, care se întinde până la granița cu Olanda. Între 1892 şi 1899 a fost canalizat, fiind legat de canalul Dortmund-Ems şi de râul Ruhr, pentru a putea face legătura cu bazinul industrial Ruhr.

Ems, telegrama din ~

(13 iulie 1870)

Telegramă expediată din Ems, Germania, de către Otto von Bismarck şi publicată ulterior de acesta într-o versiune menită să ofenseze guvernul francez. În telegramă era relatată o întâlnire între regele Wilhelm I al Prusiei şi ambasadorul francez, în care Wilhelm a refuzat să promită că membrii familiei sale nu vor avea pretenții asupra tronului Spaniei, ceea ce constituia o amenințare la adresa Franței. Versiunea publicată de Bismarck, care dădea impresia că regele şi ambasadorul se insultaseră reciproc, a contribuit la declanşarea Războiului franco-prusac.

emu

Ratită din Australia. După struț, emu este a doua pasăre, ca mărime, din lume. Are o înălțime de peste 1,5 m şi, adesea, depăşeşte greutatea de 45 kg. Specia comună de emu (*Dromaius* sau *Dromiceius novaehollandiae,* familia *Dromaidae*), singura supraviețuitoare din cele câteva specii exterminate de coloniști, are un corp robust şi picioare lungi. Exemplarele de ambele sexe au culoarea maro, iar capul şi gâtul, gri-închis. Ating o viteză maximă de 50 km/h; dacă sunt încercuiți, lovesc cu picioarele lor puternice. Cuplurile formate rămân împreună toată viața. Îşi caută hrana – fructe şi insecte – în grupuri mici, dar uneori strică recoltele. *Vezi şi* cazuar.

emu (*Dromaius novaehollandiae*)

V. CERVENTY–BRUCE COLEMAN INC./EB INC.

emulsie

Amestec de două sau mai multe lichide, în care unul dintre ele este dispersat în celălalt sub formă de picături microscopice sau ultramicroscopice (*vezi* coloid). Emulsiile sunt stabilizate de către agenți (emulgatori) ce formează pelicule la suprafața picăturilor (de ex. la moleculele de săpun sau detergent) sau conferă stabilitate mecanică (de ex. în cazul moleculelor de carbon coloidal, al argilei bentonite, al proteinelor sau al polimerilor carbohidrați). Emulsiile mai puțin stabile se separă spontan în două niveluri de lichid; cele mai stabile pot fi distruse prin inactivarea emulgatorului, prin înghețare sau încălzire. În emulsii se realizează adesea reacții de polimerizare. Multe produse obişnuite sau industriale sunt emulsii de grăsimi în apă (g/a) sau de apă în grăsimi (a/g): laptele (g/a), untul (a/g), vopselele pe bază de latex (g/a), ceara de parchet şi pentru sticlă (g/a) şi multe alte produse cosmetice şi pentru îngrijire (de ambele tipuri).

Enăceanu, Ghenadie

(6.02.1837, Iaşi, Moldova, România – 14.01.1898, Napoli, Italia)

Preot şi cărturar român. Director al Seminarului Veniamin Costachi din Iaşi, al Seminarului Nifon din Bucureşti, episcop de Râmnic (din 1886). A studiat istoria bisericii, scriind numeroase volume referitoare la acest subiect. A fost preocupat de heraldică, dar şi de folclor, încercând, printre altele, să stabilească identitatea reală a Meşterului Manole, pornind de la legenda omonimă. De asemenea, este autor al unui volum de stilistică (*Stilistica sau Curs de literatură în proză,* 1874). Alte lucrări: *Mitropolia Ungro-Vlahiei* (1880), *Petru Movilă* (1883), *Episcopia Râmnicului* (1889), *Întâiele semințe ale creştinătății în țările române* (1892), *Eraldica veche a românilor* (1894).

encefalită

Inflamație a creierului, cauzată în special de infecția provocată de un virus. O categorie de encefalite (printre care scleroza multiplă) afectează învelişul de mielină ce izolează fibrele nervoase. În majoritatea cazurilor, printre simptome se numără febra, durerile de cap, starea de apatie şi coma. Convulsiile apar cel mai frecvent la copii. Simptomele neurologice specifice includ mişcări involuntare necoordonate şi slăbiciune localizată. Simptomele şi puncția lombară (pentru a extrage lichid cefalospinal destinat analizei) pot stabili diagnosticul. Tratamentul urmăreşte în general diminuarea simptomelor şi calmarea pacientului, deşi diverse manifestări pot persista şi după vindecare.

encefalită epidemică *sau* boala somnului

Boală produsă de un protozoar şi transmisă prin muşcătura muştei-țețe. Cele două

forme (rhodeziană și gambiană), cauzate de specii diferite ale genului *Trypanosoma*, apar în diferite zone ale Africii. Parazitul intră în sânge și invadează nodulii limfatici și splina, care se umflă și devin vulnerabile. Se manifestă prin febră oscilantă și senzația de durere. Forma rhodeziană provoacă pacientului moartea prin septicemie acută. Forma gambiană invadează creierul și coloana vertebrală, provocând dureri de cap acute, oboseală mentală și fizică, paralizie spastică sau flască, coree și somn profund, urmate după doi-trei ani de o stare de epuizare, comă și moarte. Unii pacienți dezvoltă o toleranță, dar rămân în continuare purtători ai tripanozomilor. Cu cât tratamentul medicamentos începe mai devreme, cu atât cresc și șansele de recuperare. Boala se întâlnește încă în anumite regiuni ale Africii, în ciuda eforturilor mari de a o controla.

enciclopedie

Lucrare de referință care conține informații din toate domeniile cunoașterii sau care se ocupă pe larg de o anumită ramură a cunoașterii. Este o lucrare autonomă, iar explicațiile sunt mai amănunțite decât cele oferite de un dicționar. Diferă de un almanah prin faptul că informațiile nu sunt datate și nu sunt extrase din texte pedagogice, în încercarea de a o face mai ușor de consultat și mai accesibilă pentru nespecialiști. Deși în general sunt redactate sub forma mai multor articole separate, enciclopediile diferă mult între ele, în privința structurii și conținutului. Prototipul în general recunoscut al enciclopediilor moderne este *Cyclopaedia* (1728) lui Ephraim Chamber. Prima enciclopedie modernă este Encyclopédie, apărută în Franța (1751–1765). Cea mai mare enciclopedie generală în limba engleză este Encyclopædia Britannica.

Enciclopédie

Enciclopedie franceză elaborată în sec. XVIII de către filozofii iluminiști francezi; una dintre principalele opere ale Iluminismului. Sub titlul complet *Enciclopedia sau dicționarul științelor, artelor și meseriilor* (Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers), a fost inspirată de succesul înregistrat de E. Chamber cu lucrarea englezească *Enciclopedia; sau un dicționar universal al artelor și științelor* (Cyclopaedia; or An Universal Dictionary of Arts and Sciences, 1728). Sub îngrijirea lui Denis Diderot și cu sprijinul inițial al lui Jean Le Rond d'Alembert, au fost publicate 17 volume, între 1751 și 1765; au fost adăugate apoi și altele, ajungându-se la un total de 35 de volume. Deși a întâmpinat opoziția clericilor conservatori și a funcționarilor guvernului, la redactarea *Enciclopediei* au contribuit mulți gânditori de seamă ai vremii, printre care Jean-Jacques Rousseau, Voltaire și Diderot, care au fost numiți enciclopediști. Prin scepticismul ei, prin accentul pus pe determinismul științific și prin critica la adresa abuzurilor săvârșite de instituțiile legislative, judecătorești și bisericești din acele timpuri, lucrarea a exercitat o largă influență, ca expresie a gândirii progresiste, anterioară Revoluției Franceze.

Encke

Cometă mică – având cea mai redusă perioadă orbitală dintre toate cometele cunoscute (cca 3,3 ani) – observată pentru prima dată în 1786. A fost a doua cometă (după cometa Halley) a cărei perioadă a fost calculată (1819), de către Johann Franz Encke (1791–1865). El a mai descoperit că perioada cometei se micșorează cu cca 2½ ore la fiecare revoluție, arătând și că acest fenomen nu poate fi explicat prin influența atracției gravitaționale exercitate de planete. Perioada ei continuă să scadă, deși într-un ritm mai lent, și se pare că faptul este legat de efectele pierderii de gaze.

encomienda

În America spaniolă din vremurile coloniale, sistem prin care coroana spaniolă definea statutul populației indiene din colonii. O *encomienda* consta într-un act prin care coroana atribuia cuiva un număr de indieni care trăiau într-o anumită zonă. Beneficiarul (numit *encomendero*) putea pretinde tribut de la indieni, dar avea datoria de a-i apăra și iniția în credința creștină. *Encomienda* nu includea și drepturi asupra pământului, dar, de fapt, *encomenderos* au dobândit controlul asupra pământurilor indienilor. Deși intenția inițială a fost de a reduce abuzurile legate de munca forțată, în practică, măsura a devenit o formă de instaurare a sclaviei.

Encyclopædia Britannica

Cea mai veche enciclopedie generală redactată în limba engleză. Cele trei volume ale primei ediții au fost publicate între 1768 și 1771 la Edinburgh, în Scoția. Edițiile ulterioare au crescut în mărime și reputație. Printre cele mai cunoscute ediții se numără cea de-a noua (1875–1889), numită și „enciclopedia savantului", și cea de-a unsprezecea (1910–1911), la care au contribuit peste 1 500 de experți de renume mondial,

fiind de asemenea prima în care explicațiile lungi, tradiționale au fost înlocuite prin articole de dicționar, mai individualizate. Ediția curentă, a cincisprezecea (1974, cu o revizuire majoră în 1985), are o structură nouă, articolele mai lungi fiind separate de cele mai scurte. *Encyclopædia Britannica* apare acum și în versiune electronică, pe CD-uri și pe internet. În 1901, ca urmare a modificării structurii acționariatului, a fost cumpărată de editori americani. Din 1940, este publicată la Chicago.

endocardită

Inflamație a membranei care căptușește cavitățile inimii (endocard), asociată cu o boală neinfecțioasă (de ex. lupus eritematos sistemic) sau determinată de o infecție, de obicei la nivelul valvelor inimii. Infecțiile bacteriene severe cauzează o formă acută, asociată cu febră, transpirație, frisoane, dureri și inflamații la nivelul încheieturilor și embolii. Endocardita subacută este cauzată de obicei de bacterii care în mod obișnuit nu provoacă boli. Endocardita bacteriană este tratată în general prin administrarea de antibiotice pe o perioadă îndelungată. În endocardita nebacteriană trombotică, se formează cheaguri de sânge de-a lungul marginilor valvelor inimii.

endocrinologie

Disciplină medicală care se ocupă cu modul în care hormonii și alte substanțe biochimice reglează funcțiile organismului, precum și cu tratamentul dezechilibrelor sistemului endocrin. În 1841, Frederich Gustav Hennle a fost primul cercetător care a identificat „glande fără canale“ care secretă substanțe direct în sânge. Bazele esențiale ale domeniului au fost puse la începutul sec. XX, când Ernest H. Starling, cel care a introdus termenul de hormon, a afirmat că există o legătură între reglarea proceselor fiziologice prin mijloace chimice și cea prin mijloace nervoase. Terapia endocrină se bazează pe substituirea hormonilor deficitari cu extracte purificate. Tehnologia nucleară a dus la tratamente noi; folosirea iodului radioactiv în cazul hipertiroidismului a redus în mare parte necesitatea intervențiilor chirurgicale la nivelul glandei tiroide. Detectarea cu mare precizie a unor cantități foarte mici de hormoni cu ajutorul radioimunodozării (*vezi* radiologie) permite diagnosticarea într-un stadiu incipient, precum și tratamentul dereglărilor endocrine.

endogamie

Vezi exogamie și endogamie

endometrioză

Afecțiune a sistemului reproducător feminin, în care endometrul (mucoasa internă a uterului) se dezvoltă în locuri anormale. Cauza constă în faptul că unele fragmente endometriale traversează trompele uterine, ajung în cavitatea abdominală și rămân fixate de structurile de acolo, în special de ovare, în loc să iasă din uter prin vagin (în timpul menstruației). Printre simptome se numără dureri în timpul menstruației, al actului sexual, al defecației și/sau al urinării; flux menstrual abundent; prezență a sângelui în urină; sterilitate. Cea mai bună metodă de diagnosticare este laparoscopia. Tratamentul constă în intervenția chirurgicală și administrarea de hormoni pentru inhibarea ovulației timp de șase sau nouă luni.

endorfine

Grup de proteine localizate în creier, cu proprietăți de calmare a durerilor, specifice opiului și opiaceelor înrudite. Au fost descoperite în anii 1970, iar dintre ele fac parte encefalinele, betaendorfina și dynorphinul. Fiecare dintre ele este distribuită în cantități specifice în întreg sistemul nervos. Endorfinele sunt produse ca reacție la durere sau în caz de efort susținut (de ex. sunt sursa stării de euforie a alergătorilor). De asemenea, se consideră că joacă un rol în reglarea poftei de mâncare și a eliberării hormonilor sexuali. Există dovezi importante că se află în legătură cu centrii plăcerii aflați în creier și se pare că sunt activate prin acupunctură. Studiul lor are implicații în tratamentul stărilor de dependență și al durerilor cronice.

endoscopie

Examinare a interiorului corpului cu ajutorul unui instrument introdus printr-o cavitate naturală sau printr-o incizie; este utilizată de obicei în centrele medicale. Printre endoscoape se numără esofagoscopul (pentru esofag), bronhoscopul (pentru bronhii), gastroscopul (pentru stomac), proctosigmoidoscopul (pentru rect și partea inferioară a colonului) și laparoscopul (*vezi* laparoscopie). Dotate cu fibre optice, instrumentele ușor manevrabile pot ajunge în locuri interioare altfel inaccesibile, provocând un disconfort mult mai mic. Acestor instrumente li se atașează dispozitive cu care se execută operațiuni precum prelevarea unor probe de țesut, extirparea polipilor și a tumorilor mici și îndepărtarea unor obiecte străine.

endoterm

Animal cu sânge cald, care își menține temperatura corpului constantă, indiferent de mediu. Păsările și mamiferele sunt endoterme. În cazul în care pierderea de căldură este mai mare decât căldura produsă, rezultă o accelerare a metabolismului pentru a se compensa pierderea; animalul tremură pentru a-și ridica temperatura corpului. Atunci când căldura produsă este mai mare decât cea pierdută, intră în funcțiune mecanisme precum gâfâitul sau transpirația, pentru a mări pierderea de căldură. Spre deosebire de animalele ectoterme, endotermele pot fi active și pot supraviețui la temperaturi externe destul de scăzute, dar, pentru că sunt nevoite să producă tot timpul căldură, au nevoie de mari cantități de „combustibil" (de ex. hrană).

Eneas

Erou mitic al Troiei și al Romei, fiu al Afroditei și al lui Anchise, membru al familiei regale troiene. Potrivit lui Homer, a fost pe locul doi, după vărul său, Hector, în apărarea Troiei în timpul războiului troian. *Eneida* lui Vergiliu povestește despre fuga lui Eneas, după căderea Troiei, purtându-l pe bătrânul său tată în spate, și despre călătoria sa către Italia, unde descendenții lui au devenit conducători ai Romei. *Vezi și* Didona.

Energia *numită și* RKK Energia *anterior* OKB-1

Mare companie aerospațială rusă, producătoare de nave spațiale și de rachete. A fost înființată în 1946, ca departament al institutului sovietic de cercetare și experimentare a rachetelor cu rază lungă de acțiune. Zece ani mai târziu, sub conducerea lui Serghei Koroliov, a devenit biroul autonom de proiectare OKB-1. În anii 1950, aici a fost realizată R-7 (SS-6), prima rachetă balistică intercontinentală din lume; o rachetă de tip R-7, modificată, a lansat primul satelit artificial pe orbită (*vezi* Sputnik). OKB-1 a devenit vârful de lance al programului sovietic de participare la „cursa spațială", deși nu a reușit să finalizeze proiectul de a trimite cosmonauți pe Lună, așa cum s-a întâmplat în cazul programului spațial american. În 1974, din OKB-1 a fost creat conglomeratul NPO Energia. Un aspect important din activitatea noii companii a fost dezvoltarea programului de creare a unor stații spațiale operaționale (*vezi* Saliut, Mir). La începutul anilor 1990, Energia a devenit principalul contractant, pentru partea rusească, al Stației Spațiale Internaționale (a construit modulul de control și habitat al stației, denumit *Zvezda*), însă ponderea participării a fost ulterior redusă. În 1994 a fost numită RKK Energia și privatizată parțial. După căderea Uniunii Sovietice în 1991, Energia a lucrat în parteneriat cu mai multe companii, pentru lansarea în spațiu a unor sateliți multinaționali, și a realizat rachetele de lansare a acestora în spațiu.

energia punctului zero

Energie vibrațională reținută de molecule chiar la o temperatură de zero absolut. Deoarece temperatura este o măsură a intensității mișcării moleculare, moleculele ar trebui să intre în repaus la zero absolut. Totuși, dacă mișcarea moleculară ar trebui să înceteze, fiecare atom ar avea un loc și o velocitate (zero) precise, iar principiul incertitudinii susține că acest lucru nu se poate întâmpla, deoarece valoarea precisă a ambelor poziții și viteza unui obiect nu pot fi cunoscute în același timp. Astfel, chiar și moleculele la zero absolut trebuie să aibă energie de punct zero.

energie

Capacitate de a produce lucru mecanic. Energia există sub numeroase forme – cinetică, potențială, termică, chimică, electrică (*vezi* electricitate) și nucleară – și poate fi transformată dintr-un tip în altul. De ex.: mecanismele care consumă combustibil pentru a obține căldură transformă energia chimică în energie termică; bateriile transformă energia chimică în energie electrică. Energia poate fi transformată dintr-o formă în alta, dar nu poate fi creată sau distrusă, ceea ce înseamnă că energia totală a unui sistem închis rămâne constantă. Toate formele de energie sunt legate de mișcare. O minge în mișcare are energie cinetică, iar una ținută deasupra pământului are energie potențială, adică potențialul de a se mișca dacă este eliberată. Căldura și mișcarea implică transfer de energie; căldura transferată poate deveni energie termică. *Vezi și* energie de activare, energie de legătură, energie mecanică, energie solară, energia punctului zero.

energie alternativă

Sursă de energie regenerabilă, care poate înlocui combustibilii fosili și uraniul. Dispozitivele de fuziune (*vezi* fuziune nucleară) sunt considerate o opțiune fiabilă pe termen lung, deoarece sursa lor de energie este deuteriul, care se găsește din abundență în apă. Printre alte forme de energie alternativă se numără energia solară,

energia maremotrică, energia hidroelectrică și energia geotermală. Potențialul energetic al acestor surse regenerabile și nepoluante este mare în comparație cu necesitățile mondiale de energie. În prezent însă, doar o mică parte din această energie este transformată în energie electrică cu cost scăzut.

energie atomică *sau* energie nucleară

Energie eliberată prin fisiune sau fuziune de nuclee atomice în cantități semnificative. În 1919, Ernest Rutherford a descoperit că razele alfa pot diviza nucleul unui atom. Acest lucru a condus în cele din urmă la descoperirea neutronului și la degajarea unei cantități imense de energie prin procesul de fisiune nucleară. Energia nucleară este eliberată, de asemenea, și în urma procesului de fuziune nucleară. Eliberarea de energie nucleară poate fi de două feluri: controlată sau necontrolată. Pe de o parte, reactoarele nucleare controlează cu strictețe eliberarea de energie, iar pe de altă parte, energia eliberată de o armă nucleară sau energia rezultată în urma topirii miezului unui reactor nuclear nu este controlată. Aproape o treime din energia electrică de pe glob este produsă cu ajutorul centralelor nucleare. Forțele marine din multe țări includ nave de război care sunt alimentate cu ajutorul energiei nucleare; aproape jumătate din navele de război ale SUA sunt alimentate cu ajutorul energiei nucleare. Majoritatea reactoarelor nucleare folosite sunt reactoare termice. Pe glob sunt folosite două tipuri de reactoare: cu apă grea ușor îmbogățită cu deuteriu și reactorul cu apă sub presiune. În cazul reactorului nuclear cu metal lichid, reproducător cu neutroni rapizi, combustibilul este folosit de 60 de ori mai eficient decât în cazul reactoarelor nucleare cu apă grea ușor îmbogățită cu deuteriu. *Vezi* reacție în lanț, putere nucleară, radioactivitate.

energie chimică

Energie înmagazinată în legăturile compușilor chimici. Energia chimică poate fi degajată în timpul reacțiilor chimice, adesea sub formă de căldură; astfel de reacții se numesc exoterme. Reacțiile care necesită un consum de căldură pot înmagazina o parte din energie sub forma unor legături nou formate. Energia chimică din alimente este transformată de corp în energie mecanică și în căldură. Cea din cărbune poate fi transformată de centrale în energie electrică. Energia chimică dintr-o baterie poate, de asemenea, furniza energie electrică prin intermediul electrolizei.

energie cinetică

Formă de energie a unui obiect rezultată în urma mișcării acestuia. Tipurile de mișcare pot fi: translația (mișcare de-a lungul unui traseu care leagă două puncte), rotația în jurul unei axe, vibrația sau orice combinație de mișcări. Energia cinetică totală a unui corp sau sistem este egală cu suma energiilor rezultate din fiecare tip de mișcare. Energia cinetică a unui obiect depinde de masa și de viteza acestuia. De exemplu, energia cinetică KE a unui corp în mișcare de translație este egală cu jumătatea produsului dintre masa lui m și pătratul vitezei v, sau $KE = ½\, mv^2$, atâta timp cât viteza este mult mai mică decât viteza luminii. La viteze mai mari, relativitatea schimbă relația.

energie de activare

Cantitate minimă de energie (căldură, radiație electromagnetică sau energie electrică) necesară pentru a activa atomi și molecule până la starea în care există în egală măsură posibilitatea ca aceștia să sufere o reacție chimică sau o deplasare, dar și posibilitatea de a reveni la starea lor originală. Chimiștii plasează o stare de tranziție între condițiile inițiale și condițiile de produs și emit teoria că energia de activare este cantitatea de energie necesară pentru a împinge materialele inițiale „în sus“, spre starea de tranziție; reacția continuă apoi „în jos“, pentru a forma materiale-produs (finale). Catalizatorii (inclusiv enzimele) micșorează energia de activare, modificând starea de tranziție. Energiile de activare sunt determinate prin experimente care le măsoară sub forma de constantă de proporționalitate, în ecuația ce descrie dependența vitezei de reacție în funcție de temperatură, propusă de Svante Arrhenius. *Vezi și* entropie, căldură de reacție.

energie de legătură

Energie necesară pentru separarea unei particule de un sistem de particule sau pentru a dispersa toate particulele unui sistem. Energia nucleară de legătură este energia necesară pentru descompunerea unui nucleu atomic în constituenții lui: protoni și neutroni. Este, de asemenea, energia care s-ar elibera prin combinarea protonilor și a neutronilor individuali într-un singur nucleu. Energia de legătură a electronului sau potențialul de ionizare este energia necesară pentru a scoate un electron dintr-un atom, dintr-o moleculă sau dintr-un ion și, totodată, energia eliberată prin unirea unui electron de un atom,

de o moleculă sau de un ion. Energia de legătură a unui singur proton sau neutron dintr-un nucleu este de aproape un milion de ori mai mare decât aceea a unui singur electron dintr-un atom.

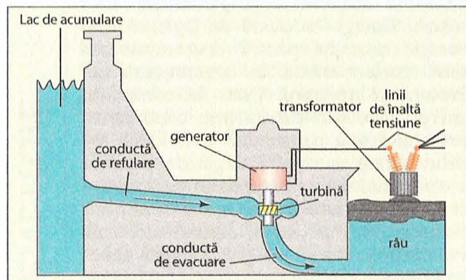
energie geotermală

Energie obținută prin utilizarea căldurii din interiorul Pământului. Majoritatea resurselor geotermale se află în regiuni cu vulcani activi. Izvoarele termale fierbinți, gheizerele, vulcanii noroioși și fumarolele sunt cel mai ușor de exploatat. În Antichitate, romanii foloseau izvoarele termale pentru încălzirea băilor și a caselor, utilizări similare întâlnindu-se și în momentul actual în Islanda, Turcia și Japonia. Cel mai mare potențial al energiei geotermale constă în furnizarea curentului electric. Prima utilizare a energiei geotermale pentru producerea curentului electric datează din 1904, în Italia. În prezent, centrale geotermale pot fi întâlnite în Noua Zeelandă, Japonia, Islanda, Mexic, SUA etc.

energie hidroelectrică

Electricitate produsă de un generator pus în funcțiune de turbine de apă care transformă energia căderilor de apă sau a cursurilor rapide de apă în energie mecanică. Apa curge de la înălțime prin țevi sau tuneluri mari și rotește turbinele ce pun în funcțiune generatoarele care transformă energia mecanică a turbinelor în energie electrică. Continuitatea și caracterul nepoluant reprezintă avantajele energiei hidroelectrice față de alte surse de energie, precum combustibilii fosili sau fisiunea nucleară. Sistemul energetic din Norvegia, Suedia, Canada și Elveția se bazează în mare măsură pe energia hidroelectrică, deoarece zonele industrializate se află în apropierea regiunilor muntoase cu precipitații bogate. SUA, Rusia, China, India și Brazilia obțin o proporție mult mai mică din puterea lor electrică din generarea hidroelectricității.

O hidrocentrală generează energie electrică prin căderea controlată a apei din bazinul unui râu stăvilit. Apa în cădere rotește o turbină, punând în funcțiune un generator și producând astfel electricitate. Voltajul este mărit de un transformator pentru a permite transportul energiei electrice la distanțe mari, prin rețele de înaltă tensiune.

energie liberă

Măsură a tuturor energiilor reunite într-un sistem, rezultate din căldura latentă și din alte forme de energie internă (de ex. sarcinile electrostatice). Orice sistem se va modifica spontan pentru a atinge un nivel mai scăzut de energie liberă totală. Astfel, energia liberă este forța care direcționează un sistem spre starea de echilibru. Schimbarea cantității de energie liberă între starea inițială și cea finală este folosită ca indicator în analiza unor procese termodinamice și pentru a verifica dacă transformările ce apar în sistem sunt spontane sau nu. Există două tipuri de energie liberă, cu definiții și domenii de aplicare diferite: energia liberă Helmholtz (*vezi* Hermann von Helmholtz), numită și energie a lucrului mecanic, și energia liberă Gibbs (*vezi* J. Willard Gibbs).

energie maremotrică

Electricitate produsă de turbine puse în mișcare de flux. Teoretic, este posibilă producerea unor mari cantități de energie electrică datorită fluxului din anumite regiuni, cum ar fi golful Fundy din Canada, unde nivelul fluxului atinge peste 15 m; dar această forță potențială nu este continuă, ci variază în funcție de anotimp. Prima centrală funcțională modernă care folosește energia mareelor a fost construită în Franța între 1961 și 1967 și cuprinde 24 de centrale, fiecare producând 10 000 kilowați.

energie mecanică

Sumă a energiei cinetice (Ec) și a energiei potențiale (Ep) reunite într-un sistem. Energia mecanică este o constantă într-un sistem care nu este supus forțelor disipative, precum frecarea și rezistența aerului. De ex., un pendul aflat în mișcare, supus doar gravitației, are cea mai mare EC și cea mai mică EP la punctul cel mai de jos al traiectoriei pendulării, unde viteza este cea mai mare, iar înălțimea cea mai mică. Are o EC minimă și o EP maximă la extremitățile balansării, unde viteza este zero, iar înălțimea este cea mai mare. Pe măsură ce pendulul se mișcă, energia este în transformare continuă, din EC în EP și invers. În lipsa frecării și a rezistenței aerului, energia mecanică a pendulului ar rămâne constantă.

energie nucleară

Vezi energie atomică

energie potenţială

Energie stocată de un obiect, în virtutea poziţiei sale. De exemplu, un obiect ridicat deasupra pământului acumulează o energie potenţială egală cu forţa depusă împotriva forţei gravitaţionale; când acesta cade înapoi pe pământ, energia sa este eliberată ca energie cinetică. În mod similar, un arc întins are înmagazinată o energie potenţială care este eliberată când arcul revine la poziţia iniţială. Printre alte forme de energie potenţială se numără energia potenţială electrică, energia chimică şi energia nucleară.

energie solară

Radiaţie provenind de la Soare, care poate produce căldură, poate genera electricitate sau poate cauza reacţii chimice. Anumite dispozitive colectoare înmagazinează radiaţia şi o transferă sub formă de căldură unui recipient pentru fluide. Astfel, poate fi utilizată pentru încălzire. Celulele solare convertesc radiaţia direct în electricitate, prin intermediul efectului fotovoltaic. Energia solară este nelimitată şi nepoluantă, dar transformarea radiaţiilor solare în electricitate nu este competitivă încă pe plan comercial, din pricina costului ridicat al producerii de serii de celule solare pe scară largă şi a ineficienţei inerente care ţine de transformarea luminii în electricitate.

energie termică

Energie internă a unui sistem aflat în echilibru termodinamic (*vezi* termodinamică) datorită temperaturii sale. Un corp cald are mai multă energie termică decât un corp similar rece, dar un rezervor mare de apă rece poate avea mai multă energie termică decât o cană cu apă care fierbe. Energia termică poate fi transferată de la un corp, de obicei mai cald, la un alt corp, de obicei mai rece, pe trei căi: conducţie (*vezi* conducţie termică), convecţie şi radiaţie.

Enescu, George

(19.08.1881, Liveni, Botoşani, România – 04.05.1955, Paris, Franţa)

Compozitor, dirijor, violonist şi pianist român, unul dintre maeştrii muzicii moderne, recunoscut pe plan mondial. A fost profesor la Paris, Siena, la universităţile Illinois şi Harvard. După studii private în România (între alţii cu Eduard Caudella), a studiat cu mari maeştri (A. Thomas, Jules Massenet, Gabriel Fauré) la conservatoarele din Viena şi Paris, începând de timpuriu o carieră internaţională de violonist şi pianist. De asemenea, a fost maestrul lui Yehudi Menuhin. Îmbinând sensibilitatea romantică şi rafinamentul căutărilor modale şi armonice moderne, a prelucrat în mod creator teme şi motive din folclorul muzical românesc. A compus, între altele, trei simfonii, trei suite pentru orchestră, două rapsodii române pentru orchestră, trei sonate pentru vioară şi pian, două cvartete pentru coarde, numeroase suite şi sonate, cvintete, un dixtuor, o simfonie de cameră şi opera *Oedip* (1936). A fost preşedinte de onoare al Societăţii Compozitorilor Români şi iniţiatorul premiului de compoziţie (1912) care-i poartă numele. În onoarea sa, Festivalul Internaţional de muzică organizat la Bucureşti o dată la doi ani îi poartă numele.

George Enescu

Engelbart, Douglas (Carl)

(n. 30.01.1925, lângă Portland, Oregon, SUA)

Informatician american. A obţinut titlul de doctor la Universitatea Berkeley din California, SUA. În anii 1960, a fondat Augmentation Research Center din cadrul Institutului de Cercetare Stanford (ICS), din Utah. A inventat hipertextul, program de afişare în mai multe ferestre, mouse-ul şi groupware. Demonstraţiile făcute în 1968, la San Francisco, cu aceste elemente noi au determinat începutul procesului de dezvoltare care a condus la apariţia sistemului de operare Microsoft Windows. Grupul de cercetare condus de Engelbart la ICS a fost unul dintre cei patru membri fondatori ai ARPANET, precursorul internetului. După pensionare, a fost director al Institutului Bootstrap, studiind modalităţile de sprijinire a lucrului în echipă cu ajutorul calculatoarelor. În 1997, i-a fost decernat Premiul Touring.

Engels, Friedrich

(28.11.1820, Barmen, Provincia Rinului, Prusia – 05.08.1895, Londra, Anglia)

Filozof socialist german. Fiu al unui proprietar de fabrică, în cele din urmă a devenit el însuşi un om de afaceri prosper, nepermiţând niciodată ca principiile sale comuniste şi critica la adresa capitalismului să afecteze în vreun fel operaţiunile profitabile ale firmei sale. În tinereţe a fost atras de filozofia lui Georg Wilhelm Friedrich Hegel, aşa cum era expusă de Tinerii Hegelieni, şi a căpătat treptat convingerea că adevărata consecinţă logică a

hegelianismului și a dialecticii o constituia comunismul. În 1844 a publicat *Statutul clasei muncitoare în Anglia* (The Condition of the Working Class in England). Karl Marx, pe care l-a cunoscut la Köln, a devenit partenerul său în promovarea mișcării socialiste. După ce și-au impus punctul de vedere la Internaționala II, cei doi au fost însărcinați să conceapă *Manifestul Partidului Comunist* (1848). După moartea lui Marx (1883), Engels a devenit cel mai cunoscut reprezentant al marxismului și exegetul cel mai autorizat al operei lui Marx. Pe lângă propriile lucrări, a desăvârșit volumele II și III din lucrarea *Capitalul* (Das Kapital), pe baza manuscriselor și a notițelor lăsate de Marx.

englez, Războiul civil ~

(1642–1651)

Vezi Războiul Civil Englez

engleză, limba ~

Limbă ce aparține ramurii limbilor germanice din cadrul familiei de limbi indoeuropene, foarte răspândită pe șase continente. Este cea mai importantă limbă vorbită în SUA, Marea Britanie, Canada, Australia, Irlanda, Noua Zeelandă și în diferite insule din Caraibe sau Pacific, dar și limbă oficială în India, Filipine și în multe țări africane subsahariene. Este a doua limbă din lume ca răspândire, fiind limba maternă a peste 350 de milioane de persoane, cea mai învățată limbă străină și limba de circulație internațională în mediul academic și de afaceri. Engleza are o topică precisă (de obicei subiect-verb-complement) pentru a indica relațiile dintre cuvinte (*vezi* sintaxă). Scrierea este cu alfabet latin. Se înrudește cu frizona, germana și olandeza. Istoria sa începe odată cu migrarea iuților, a anglilor și a saxonilor din Germania și Danemarca către insulele britanice, în sec. V–VI d.Hr. Cucerirea normandă din 1066 a avut drept consecință pătrunderea multor cuvinte franceze în vocabularul limbii engleze. Cuvintele de origine greacă și latină au început să intre în sec. XV, iar limba engleză modernă datează de pe la 1500. Engleza împrumută cu ușurință cuvinte din alte limbi, punând în circulație multe neologisme care reflectă progresul tehnologic.

engleză, școala ~

Școală în pictură, dominantă în Anglia din sec. XVIII până către 1850. În perioada 1730–1750, două stiluri distincte au fost perfecționate de William Hogarth: scene de gen care înfățișau „subiecte contemporane moralizatoare" și mici portrete de grup sau „conversații". Portretul în mărime naturală a devenit un gen răspândit, prin intermediul lucrărilor semnate de Joshua Reynolds și Thomas Gainsborough; Richard Wilson va pune bazele tradiției peisagistice, iar temele istorice au fost subiectele predilecte în picturile a doi artiști de origine americană, Benjamin West și John Singleton Copley. Curentul romantic englez este reprezentat de peisajele lui J.M.W. Turner și John Constable. Arta engleză a acelei perioade rivaliza cu cea de pe continent și a avut o mare influență asupra picturii europene.

engleză mijlocie, limba ~

Limbă vernaculară vorbită și scrisă în Anglia, între cca 1100 și 1500; derivă din engleza veche și este precursoarea englezei moderne. Există trei perioade ale englezei mijlocii: timpurie, de mijloc și târzie. Perioada mijlocie s-a caracterizat prin împrumuturi anglo-normande și formarea dialectului londonez, pe care l-au folosit poeți ca John Gower și Geoffrey Chaucer în literatura înfloritoare a sec. XIV. Dialectele englezei mijlocii se împart în patru grupe: sudic, din regiunea de E, din regiunea de V și nordic.

engleză veche, limba ~ *sau* limba anglo-saxonă

Limbă vorbită și scrisă în Anglia înainte de 1000 d.Hr. Aparține grupului anglo-frizon al limbilor germanice. Sunt cunoscute patru dialecte anglo-saxone: cel din Northumbria (în N Angliei și SE Scoției), cel din Mercia (în centrul Angliei), cel din Kent (în SE Angliei) și cel din Saxonia de Vest (în S și SV Angliei). Primele două sunt denumite dialecte anglice. Majoritatea documentelor existente în engleza veche sunt scrise în dialectul din Saxonia de Vest. Cel mai important poem epic scris în anglo-saxonă este *Beowolf*; prima perioadă de activitate literară intensă a început în sec. IX d.Hr. Gramatica englezei vechi prezintă trei genuri (masculin, feminin, neutru) pentru substantive și adjective, în timp ce pronumele și adjectivul au flexiuni pentru indicarea cazului. În engleza veche, existau mai multe verbe neregulate decât în engleza modernă, iar vocabularul era preponderent de origine germanică. *Vezi și* engleza mijlocie; limba engleză.

engobă

Pastă de argilă, semilichidă, folosită pentru acoperirea vaselor din ceramică. Metoda era folosită la început pentru a acoperi defectele de culoare, dar mai târziu a evoluat către tehnici decorative, cum sunt sgraffito,

Vas din ceramică în engobă, realizat de Thomas Toft, Staffordshire, cca 1680; Muzeul Victoria şi Albert, Londra

MUZEUL VICTORIA SI ALBERT, LONDRA

sculptarea, pictarea, trasarea de linii, marmorarea sau încrustarea. În sgraffito, engoba este incizată pentru a revela culoarea lutului de dedesubt. Vasele englezești din ceramică de Staffordshire (sec. XVII) erau celebre pentru figurile decorative, florile și modelele create cu ajutorul tehnicii de perforare și liniere a engobei.

engraulide

Denumire comună pentru cele o sută de specii de pești marini ai familiei *Engraulidae*, înrudiți cu hamsia. Acești pești se recunosc datorită gurii largi, care se prelungește în urma ochiului și a botului ascuțit. Majoritatea speciilor trăiesc în ape marine tropicale sau temperate puțin adânci, de unde pătrund în zonele cu ape salmastre de la gurile râurilor. La maturitate ating o lungime de 10–25 cm. Speciile din zonele temperate, nordică sau europeană, sunt o importantă sursă de hrană; speciile tropicale sunt folosite ca momeală pentru pescuit.

engraulide (*Engraulis mordax*)

TOM MCHUGH–PHOTO RESEARCHERS

ENIAC /Electronic Numerical Integrator and Computer/

(Integrator numeric electronic computerizat)

Unul dintre primele calculatoare digitale electronice, construit în 1945, în SUA, de J. Presper Eckert și John W. Mauchly. Calculatorul ENIAC era o mașină de mari dimensiuni, cu o greutate de 30 de tone, care ocupa o cameră întreagă; era alcătuit din 18 000 de tuburi cu vid, 70 000 de rezistori și 10 000 de condensatori. În decembrie 1945 a soluționat o primă problemă, efectuând calculele pentru construcția bombei cu hidrogen. După lansarea oficială din 1946, a fost folosit pentru a calcula traiectoriile proiectilelor de artilerie, precum și pentru alte calcule militare și științifice.

Enigărescu, Octav

(1924, Târgovişte, România - 30.01.1993, Bucureşti)

Bariton român, profesor de canto și director al Operei Române din București. În paralel cu studiile la Conservatorul din București a urmat și Facultatea de Științe Juridice. A absolvit Conservatorul (1946) și a cântat în primii ani ai carierei muzicale la Opera din Cluj. Glasul catifelat și amplu, timbrul cald l-au impus, iar inteligența dramatică i-a permis întruchipări scenice veridice ale personajelor din opere clasice și contemporane; a fost și un subtil interpret de lieduri și oratorii. A fost remarcat și apreciat de la început prin premii obținute la concursuri internaționale (București 1953, Praga 1954). Angajat de prima scenă lirică a țării, Opera Română din București, s-a numărat printre interpreții români de frunte. I-au fost conferite titlurile de Artist Emerit și Laureat al Premiului de Stat. Pe lângă manifestările solistice, a desfășurat o intensă activitate didactică la Catedra de canto a Conservatorului Ciprian Porumbescu din București. Între creațiile din repertoriul clasic de operă se numără rolurile din *Rigoletto, Falstaff, Trubadurul, Paiațe.*

Enigma

Mașină folosită de armata germană pentru a codifica mesaje secrete, înainte și în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Codurile Enigma, sparte de polonezi la începutul anilor 1930, au făcut ca mesajele germanilor să fie interceptate și descifrate de spărgătorii de coduri ai Aliaților. *Vezi și* Ultra.

Enisei

Fluviu în Rusia Centrală, unul dintre cele mai lungi de pe continentul asiatic. Izvorăște la granița central-sudică a Rusiei cu Mongolia, curge de-a lungul Câmpiei Siberiene și se varsă în Marea Kara. De-a lungul cursului primește numeroși afluenți, printre care râul Angara. Cca 3 000 km din lungimea totală de 4 090 km a fluviului sunt navigabili.

Enkidu

Prieten și tovarăș al eroului mesopotamian Ghilgameș. În *Epopeea lui Ghilgameș*, Enkidu este o ființă sălbatică, creată de zeul Anu. După ce Ghilgameș l-a învins în luptă, cei doi au devenit prieteni (în unele versiuni, Enkidu devine slujitorul eroului). Îl ajută pe Ghilgameș să omoare taurul sfânt trimis de zeița Ishtar pentru a-i ucide. Ca răzbunare, zeii îl ucid pe Enkidu, determinându-l pe Ghilgameș să caute nemurirea.

Ennin

(794 d.Hr., districtul Tsuga, provincia Shimotsuke, Japonia - 24.02.864 d.Hr., Japonia)

Budist japonez care a fondat ramura Sammon a budismului tendai (tiantai).

A fost educat la mănăstirea Enryaku-ji, din apropiere de Kyoto, și a fost discipolul lui Saicho. A petrecut nouă ani în China pentru a studia budismul și s-a întors în Japonia în 847 d.Hr., cu 599 de volume de texte budiste chinezești și cu un sistem de notații muzicale pentru cântecele religioase, sistem ce se folosește și astăzi în Japonia. A introdus în budismul japonez practica incantării numelui lui Amida (Amitabha), ca modalitate de mântuire și renaștere în paradisul lui Amida. Este fondatorul ezoterismului tendai. În 854 d.Hr. a devenit conducătorul spiritual al ordinului pe care l-a fondat, învățăturile sale având mare influență timp de mai multe secole.

Enniskillen *sau* Inniskilling

Oraș, 11 000 loc. (1995), centru administrativ al districtului Fermanagh, din SV Irlandei de Nord. Este situat pe o insulă de pe râul Erne, în trecut fiind un punct strategic în traversarea lacului Erne. Deși orașul a fost cucerit de regele Angliei Iacob I, armata din Enniskillen a învins trupele trimise de Iacob II în 1689, iar localitatea a căpătat reputația unei fortificații a protestanților. A fost multă vreme un fort, al cărui nume provine de la trupele de muschetari regali din Inniskilling și de la Regimentul 6 (Inniskilling) Dragoni, formațiuni militare vestite ale armatei britanice. În prezent, orașul este centru agricol.

Ennius, Quintus

(239 î.Hr., Rudiae, S Italiei - 169 î.Hr., /?/)

Poet, dramaturg și scriitor satiric roman, cel mai de seamă reprezentant al primilor poeți latini, considerat întemeietorul literaturii latine. Poemul epic *Anale* (Annales), care prezintă istoria Romei de la călătoriile lui Eneas până în zilele poetului, a fost considerat epopee națională până la apariția *Eneidei* de Vergiliu. Dramaturg de excepție, a adaptat 19 tragedii din literatura greacă, dar numai 420 de versuri din aceste opere au supraviețuit.

Ensor, James (Sidney), Baron ~

(13.04.1860, Oostende, Belgia - 19.11.1949, Oostende)

Pictor și gravor belgian. A studiat la Bruxelles, dar și-a petrecut restul vieții în orașul natal, Oostende. În 1883 s-a alăturat grupului Les Vingt (Cei Douăzeci) și a început să picteze schelete, fantome, măști și alte imagini fantastice grotești, ca o critică la adresa societății vremii. Opera sa din această perioadă a fost deseori descrisă ca o creație simbolistă. Lucrarea *Intrarea lui Hristos în Bruxelles* (1888), pictată în culori stridente, a provocat indignare. Atașarea de atitudinea critică l-a împins pe Ensor către cinism și apoi la izolare. A fost înnobilat de regele Albert al Belgiei în 1929, după expunerea lucrării *Intrarea lui Hristos în Bruxelles*. Este considerat unul dintre precursorii expresionismului.

enstatit

Silicat din familia piroxenilor. Este forma stabilă a silicatului de magneziu ($MgSiO_3$, adesea cu până la 10% fier) în rocile magmatice bogate în magneziu și fier. Enstatitul cristalizează în sistem ortorombic (trei axe inegale, cu unghiuri drepte între ele).

entalpie

Mărime termodinamică (*vezi* termodinamică) exprimată de suma energiei interne E și a produsului dintre presiunea P și volumul V. Astfel, entalpia se calculează prin formula $H = E + PV$. Valoarea sa este determinată de temperatura, presiunea și compoziția sistemului, la un moment dat. Potrivit legii de conservare a energiei (*vezi* legea conservării), variația energiei interne este egală cu transferul de căldură către sistem minus lucrul mecanic efectuat de sistem. Dacă singurul lucru mecanic este variația volumului la presiune constantă, variația entalpiei este egală cu cantitatea de căldură transferată sistemului.

entamiba

Protozoar din genul *Entamoeba*. Majoritatea sunt paraziți care pot trăi în intestinele vertebratelor, inclusiv ale oamenilor. *E. histoliytica* provoacă o formă de dizenterie la oameni. Infestarea intestinului gros cu *E. histolytica* nu provoacă, de cele mai multe ori, nici un fel de simptome; diareea, durerile abdominale și febra sunt cauzate de invazia și ulcerațiile pereților intestinali. În cazurile extrem de grave pot fi afectate organe interne, cum ar fi ficatul, plămânii, creierul și splina. Chisturile de *E. histolytica* se transmit prin apă sau alimente, dar și prin muște sau gândaci. *E. gingivalis*, care poate fi găsită într-o cavitate bucală neîngrijită, nu provoacă boli.

entasis

Curbare convexă a unei coloane, a unui turn sau a altui mijloc de susținere, pentru a evita iluzia optică de concavitate sau fragilitate. Exagerat în arhitectura grecească a ordinului doric, entasisul a devenit din ce în ce mai subtil în sec. V–IV î.Hr. Poate fi întâlnit uneori la torsadele gotice și la coloanele romanice.

Entebbe, raidul de la ~

(3-4 iulie 1976)

Operațiune de salvare întreprinsă de trupele israeliene, pentru a-i salva pe cei 103 ostatici ai unei curse aeriene franceze deturnate de membri ai Organizației pentru Eliberarea Palestinei. Avionul, care zbura pe ruta Israel–Franța, a fost deturnat pe 27 iunie, aterizând la Entebbe, Uganda. Teroriștii au eliberat 258 de pasageri și i-au ținut ostatici pe ceilalți 103, cerând Israelului să elibereze 53 de membri ai grupării, aflați în închisori. În replică, Israelul a trimis în Uganda 100–200 de soldați escortați de avioane de vânătoare; în raidul executat strălucit au murit șapte teroriști, trei pasageri și un soldat.

entomologie

Ramură a zoologiei care se ocupă cu studiul științific al insectelor, inclusiv clasificarea, morfologia, fiziologia și protecția lor. Entomologia presupune și o latură aplicativă privind impactul dăunător sau benefic pe care insectele îl au asupra oamenilor.

entropie

Măsură a energiei unui sistem, independentă de lucrul mecanic sau de gradul de dezordine al acestuia. Prin creșterea temperaturii unui sistem, aflat anterior la o temperatură constantă, variația entropiei este legată de modificările aduse energiei, presiunii, temperaturii și volumului. Mărimea ei variază de la zero la întreaga cantitate de energie a sistemului. Conceptul, propus în 1850 de fizicianul german Rudolf Clausius (1822–1888), este considerat cea de-a doua lege a termodinamicii, potrivit căreia entropia crește în timpul unor procese ireversibile, cum ar fi amestecarea de gaze calde și reci, expansiunea unui gaz în vid și arderea unui combustibil. În sens mai general, entropia este o măsură a haosului sau a caracterului aleatoriu al unui sistem.

enurezis

Fenomen de urinare repetată, în pat sau în îmbrăcăminte, ce apare de obicei în timpul nopții, la copii care sunt suficient de mari pentru a folosi toaleta. Enurezisul poate fi voluntar sau involuntar. Poate apărea la mai mulți membri ai aceleiași familii. Apariția sa este favorizată de stresul cotidian, de lipsa unei igiene adecvate, de sărăcia și marginalizarea socială a unor persoane. Fenomenul dispare însă în timp. Tratamentul presupune educare familială, încurajare și terapie comportamentală. Trezirea copilului în timpul enurezisului s-a dovedit o măsură eficientă, dar pentru rezultate considerabile este necesară aplicarea ei un timp mai îndelungat. Tratamentul medicamentos dă uneori rezultate, mai ales în cazurile de enurezis involuntar.

Enver Pașa

(22.11.1881, Istanbul, Imperiul Otoman – 04.08.1922, Baldzhuan, Turkistan)

Om politic și militar al Imperiului Otoman, unul dintre Junii Turci, care l-au îndepărtat de la putere pe sultanul otoman Abdül Hamid II, în 1908. A fost guvernator al orașului libian Benghazi (1912), șef de stat major al armatei în al doilea război balcanic (1913) și ministru de război în timpul Primului Război Mondial (1914–1918). Oponent al lui Mustafa Kemal Atatürk în perioada interbelică, a încercat, fără succes, să obțină (1920) sprijin sovietic pentru a-l îndepărta de la putere. Sovieticii au acceptat ajutorul lui pentru organizarea republicilor turce și musulmane din Asia Centrală, dar s-a alăturat rebelilor basmaci care luptau împotriva Uniunii Sovietice. A fost ucis în confruntările cu Armata Roșie.

enzimă

Substanță cu rol de catalizator, aflată în organismele vii, ce reglează viteza cu care se produc reacțiile chimice, fără a perturba procesul. Enzimele reduc activarea energiei necesare pentru a declanșa aceste reacții; fără ele, majoritatea reacțiilor n-ar mai avea intensitatea potrivită. Enzimele catalizează toate reacțiile metabolismului celular; printre acestea se numără asimilarea hranei – în care molecule nutritive (precum proteinele, carbohidrații și lipidele) sunt descompuse în molecule mai mici –, conservarea și transformarea energiei chimice, respectiv geneza celulară. Aproape toate enzimele sunt proteine; multe dintre ele includ și un cofactor, fie un compus organic (de ex. o vitamină; *vezi* coenzimă), fie un ion anorganic (de ex. zinc, fier). Combinarea unei enzime cu un cofactor se realizează printr-o configurație activă care presupune existența unui situs activ, propice substanței implicate în reacție. Multe enzime depind de un anumit substrat. Dacă o altă moleculă blochează situsul activ sau îi schimbă forma, activitatea enzimelor este inhibată. O enzimă își încetează activitatea când configurația este distrusă (*vezi* denaturare). Enzimele se clasifică în funcție de reacțiile pe care le catalizează: (1) oxidoreducere; (2) transfer al unui grup chimic; (3) hidroliză; (4) îndepărtare sau adăugare a unui grup

chimic; (5) izomerizare (*vezi* izomer) și (6) unire a unităților de substrat (polimerizare). Denumirile multor enzime se termină în -ază. Enzimele sunt catalizatori, iar majoritatea realizează un singur produs stereoizomeric (*vezi* activitate optică). Fermentarea vinului, dospirea aluatului, covăsirea laptelui și fermentația berii sunt exemple de reacții enzimatice. Enzimele se folosesc în medicină pentru suprimarea unor agenți patogeni letali, accelerarea vindecării unor răni și diagnosticarea unor boli.

enzimă de restricție

Proteină (mai exact endonuclează) produsă de bacterii care clivează macromolecula de ADN. Au fost izolate mii de enzime produse de mai multe tipuri de bacterii; fiecare dintre ele recunoaște o secvență nucleotidă determinată. ADN-ul propriu bacteriei este protejat de acțiunea acestor enzime în locurile pe care le recunosc, prin camuflarea cu grupări metil (—CH_3). La celulele vii, ADN-ul virusurilor (bacteriofagi) invadează celula (restricționare), eliminând astfel infecția. În laborator, enzimele de restricție sunt utilizate pentru a manipula fragmente de ADN, cum ar fi cele care conțin gene, fiind un instrument extrem de important în biotehnologia ADN recombinant (*vezi* recombinare ADN).

Eocen

Epocă geologică din Terțiar, cuprinsă între 54,8 m.a.u. și 33,7 m.a.u. Urmează Paleogenului și precedă Oligocenul. Denumirea (*în greacă: eos,* zori) se referă la începutul formelor de viață actuale, în Eocen apărând toate ordinele de mamifere și majoritatea celor de păsări. Clima era caldă și umedă, pădurile temperate și subtropicale, foarte întinse, iar câmpiile erau limitate la suprafețe mici.

Eochaid Ollathair

Vezi Dagda

Eohippus

Denumire acordată anterior unui gen al strămoșilor calului, care a trăit în America de Nord în Eocenul timpuriu (54,8–49 m.a.u.). În prezent, este clasificat alături de speciile europene în genul *Hyracotherium*. *Eohippus* avea o înălțime de 30–60 cm la greabăn și era adaptat la alergat, având membrele posterioare mai lungi decât cele anterioare. Corpul era zvelt, cu membre subțiri și alungite, cele anterioare tetradactile, cele posterioare, tridactile. Forma craniului a variat, de la cea scurtă (primitivă), la cea relativ alungită (cabalină).

Eol

Zeu grec al vânturilor. În *Odiseea,* Homer îl descrie pe Eol ca stăpânitorul muritor al insulei plutitoare Eolia. El îi asigură lui Ulise un vânt favorabil pentru călătoria sa și un sac în care erau închise vânturile nefavorabile. Tovarășii neatenți ai lui Ulise deschid sacul, eliberând vânturile care împing corabia din nou la mal. Scriitorii de mai târziu l-au descris pe Eol mai degrabă ca pe un semizeu decât ca pe o ființă umană. Harpa eoliană își trage numele de la el.

eon

În gnosticism sau maniheism, unul dintre ordinele spirituale sau sferele de ființă ce emană din principiul divin. Primul eon a fost emanat în chip direct din divinitatea nemanifestată și a fost încărcat cu forță divină. Eonii au crescut în număr și au scăzut din punctul de vedere al energiei divine, pe măsură ce erau tot mai departe de divinitate. Atunci când s-a ajuns la o depărtare suficient de mare, greșeala a devenit cu putință, ea stând la originea universului material. Eonii pot fi înțeleși în chip pozitiv, ca întrupări ale divinității, sau în chip negativ, ca medii prin care sufletul trebuie să treacă pentru a ajunge la originea sa divină.

eon

Perioadă îndelungată a timpului geologic. Formal, eonii reprezintă cele mai îndelungate perioade ale timpului geologic (erele urmează eonilor ca durată de timp). Sunt cunoscuți trei eoni: Fanerozoic (care datează din prezent până în Cambrian), Proterozoic și Arheozoic. În sens larg, este considerată eon o perioadă de timp de un miliard de ani.

Epaminondas

(410 î.Hr., Teba, Grecia – 362 î.Hr., Mantineea)

Om de stat, strateg și conducător teban. I-a învins pe spartani în lupta de la Leuctra din 371 î.Hr., folosind o strategie nouă de atacare a inamicului. A făcut din Teba cel mai puternic stat din Grecia antică. A condus alte patru campanii de succes în peninsula Pelopones. Între 370 și 369 î.Hr., i-a eliberat pe iloții meseniei din sclavia spartană. În 362 î.Hr., a condus o forță de coaliție care a învins armatele spartane și ateniene și pe aliații acestora în Bătălia de la Mantineea, dar a fost rănit mortal în timpul luptelor.

eperlan

Pește carnivor din familia *Osmeridae*. Are corp subțire, argintiu, prevăzut cu o mică

aripioară cărnoasă. Este comestibil și populează mările reci nordice. Majoritatea speciilor își depun icrele în amontele cursurilor de apă. Specia americană (*Osmerus mordax*), introdusă din Atlantic în Marile Lacuri, este cea mai mare, măsurând cca 38 cm lungime. Specia europeană (*O. eperlanus*) se aseamănă cu cea americană. Printre speciile din Pacific se disting heringul-curcubeu, capelinul, eulahonul sau peștele-lumânare, care este atât de uleios în perioada de depunere a icrelor, încât poate fi uscat și ars, asemenea unei lumânări. Peștii din ordinul *Atheriniformes* și alți pești neînrudiți au aceeași denumire populară.

epicentru

Punct de pe suprafața Pământului, situat deasupra centrului unui cutremur de pământ. Aici se fac simțite cel mai puternic efectele unui cutremur. *Vezi și* seismologie.

Epictet

(55–135 d.Hr.)

Filozof grec, reprezentant al stoicismului. Nu se cunoaște numele lui adevărat (*în greacă: epiktetos,* dobândit). Se pare că nu a scris nimic, dar învățăturile sale au fost transpuse de elevul său, Arrian (m. cca 180 d.Hr.), în două lucrări, *Discursuri* (Diatribai) și *Manualul* (Encheiridion). Epictet considera că înțelepciunea adevărată constă în recunoașterea faptului că singurul lucru pe care îl posedă ființa umană este doar propria voință. Oamenii nu sunt responsabili pentru ideile care le apar în conștiință, dar sunt pe deplin responsabili pentru felul în care reacționează la aceste idei.

Epicur

(341 î.Hr., Samos, Grecia – 270 î.Hr., Atena)

Filozof grec, autorul unei filozofii etice a plăcerii, a prieteniei, a odihnei și a metafizicii bazate pe atomism. Școala sa din Atena, numită Grădina, rivaliza cu Academia lui Platon și Lyceumul lui Aristotel. Spre deosebire de cele două din urmă, școala sa a admis în cadrul ei femei și chiar pe una dintre sclavele sale. Doctrina sa recomanda evitarea activității politice și a vieții publice. În ciuda conotațiilor actuale ale termenului „epicurian", viața în această școală era simplă. A fost unul dintre filozofii importanți pentru Roma sec. I î.Hr. Poetul filozof Lucrețiu și-a fondat opera pe gândirea lui Epicur. Atomismul său a fost reluat în sec. XVII de filozoful Pierre Gassendi (1592–1655).

epicureism

Doctrină etică și metafizică propovăduită de Epicur. Din punct de vedere metafizic, conceptele fundamentale ale lui Epicur erau: atomismul; cauzalitatea mecanică, limitată doar de „devierile" spontane ale atomilor, care erau considerate a se afla la originea libertății de mișcare a omului și a animalelor; infinitudinea universului; existența unor zei, înțeleși ca ființe perfect suficiente sieși și nemuritoare, perfect străine de tot ceea ce se întâmplă pe lume. Din punct de vedere etic, conceptele sale fundamentale constau în identificarea binelui cu plăcerea și a binelui suprem cu absența oricărei dureri, fie ea fizică sau psihică; restrângerea dorințelor și practicarea virtuții; retragerea din viața publică; cultivarea prieteniei. Din cauza caracterului său dogmatic și a scopului său practic, epicureismul nu a reprezentat o doctrină care să poată fi dusă cu ușurință mai departe.

Epidaur

Oraș din Grecia antică. Important centru comercial din NE peninsulei Pelopones, cunoscut datorită templului din sec. IV î.Hr., închinat lui Asclepios. Săpăturile arheologice din zonă au scos la iveală templul și alte edificii, printre care un teatru, un stadion și un spital. Au fost descoperite ofrande reprezentând fragmente de corp făcute din lut și consemnări ale unor tratamente medicale de origine divină. Inițial ionic, orașul a devenit doric sub influența orașului-cetate Argos, căruia îi era subordonat din punct de vedere religios; din punct de vedere politic, orașul a rămas independent până în perioada cuceririlor romane.

epidemiologie

Disciplină care se ocupă cu studiul răspândirii bolilor în rândul populației. Preocuparea majoră a disciplinei este îndreptată mai degrabă spre indivizi. Are de cele mai mult ori o perspectivă istorică. Epidemiologia descriptivă analizează o anumită populație pentru a stabili ce grupuri anume (de ex., în funcție de vârstă, sex, etnie sau profesie) sunt afectate de boli. Urmărește schimbările în apariția bolilor, mortalitatea într-un interval de timp și în anumite regiuni, ajută la identificarea sindroamelor sau a factorilor de risc. Epidemiologia analitică realizează cercetări pentru a verifica analizele descriptive sau observațiile de laborator. Informațiile de ordin epidemiologic sunt folosite pentru identificarea celor mai periculoase boli, pentru descoperirea cauzelor acestora și

pentru impunerea mijloacelor de prevenire, dar și pentru planificarea activității serviciilor medicale.

epidot
Denumire dată oricărui mineral dintr-un grup de silicați naturali, cu un colorit variabil, de la incolor spre verde sau galben-verzui, cu formula chimică generală $A_2B_3(SiO_4)(Si_2O_7)O(OH)$, în care *A* este calciul (Ca) și *B* aluminiul (Al), deși pot fi incluse și alte elemente. Mineralele din grupul epidotului apar, ca produs de reacție al altor compuși minerali, în rocile metamorfice formate în condiții de temperatură și presiune scăzute, iar apariția lor este un indicator al gradului metamorfic.

Epifania *sau* Boboteaza
Sărbătoare creștină celebrată pe 6 ianuarie, una dintre cele mai vechi sărbători (pe lângă Crăciun și Paște), celebrată din sec. IV d.Hr., inițial de Biserica Ortodoxă, și adoptată de Biserica Romano-Catolică. Sărbătorește prima apariție a lui Iisus în fața neevreilor, reprezentați de magi. Se crede că ajunul Epifaniei, numit și a douăsprezecea noapte, marchează sosirea magilor în Bethlehem. Epifania sărbătorește, de asemenea, botezul (Boboteaza) lui Iisus de către Ioan Botezătorul și primul miracol al lui Iisus la nunta din Cana Galileii.

epifită
Plantă care crește pe suprafața altor plante ori se atașează de acestea, folosindu-le ca suport. Plantele epifite sunt foarte răspândite în regiunile tropicale, fiind cunoscute și sub numele de plante aeriene, pentru că nu au rădăcini înfipte în pământ sau vreo altă sursă evidentă de substanțe nutritive. Ele obțin apa și mineralele din apa de ploaie și din reziduurile plantelor de care stau agățate. Cele mai răspândite plante epifite sunt orhideele, ferigile și mai multe specii din familia ananasului. Lichenii, mușchii, crucea-voinicului și algele sunt plante epifite din regiunile cu climă temperată.

epifiză *sau* glandă pineală
Glandă endocrină situată la baza creierului, care produce melatonină. Are dimensiuni mai mari la copii și începe să involueze la pubertate. Glanda poate juca un rol important în maturizarea sexuală, în menținerea ritmului circadian, în inducerea somnului, precum și în apariția tulburărilor afective sezoniere și a depresiei. La animale, joacă un rol major în dezvoltarea sexuală, în hibernare și în împerechere.

epigramă
Poezie lirică, de proporții reduse, care are ca temă o singură idee sau un eveniment distinct, tratat într-o manieră concisă, înțepătoare și adesea satirică, finalul fiind marcat de un vers umoristic sau ingenios. În sens larg, termenul desemnează și o zicală concisă, plină de semnificații. Dintre epigramiștii latini s-au evidențiat Catullus și Marțial. Acest tip de poezie a fost revigorat în timpul Renașterii. Printre maeștrii epigramei se numără Ben Jonson, Francisc VI, ducele de La Rochefoucauld, Voltaire, Alexander Pope, Samuel Taylor Coleridge, Oscar Wilde și George Bernard Shaw.

epilepsie
Tulburare neurologică provocată de o disfuncție majoră a neuronilor cerebrali. Este caracterizată de mișcări sau senzații stranii ale unor părți ale corpului, comportamente ciudate, dereglări emoționale și uneori convulsii și pierderi momentane de conștiență. Atacurile pot fi provocate de activitatea electrică anormală a întregului creier sau a unei mari părți a lui (atacuri generalizate) ori pot avea surse într-o anumită zonă a creierului (atacuri parțiale). Printre cauze se numără tumorile, infecțiile, anomaliile genetice sau de creștere, atacurile cerebrale, traumele craniene, deși în majoritatea cazurilor nu poate fi găsită nici o cauză. Tratamentul folosește în general medicamente anticonvulsive; intervențiile chirurgicale pe creier pot da rezultate dacă medicamentele nu pot controla atacurile.

epinefel *sau* biban-de-epavă
Denumire comună pentru numeroase specii de pești (familia *Serranidae*) larg răspândiți în ape calde, mai ales specii ale genului *Epinephelus* și *Mycteroperca*. Le sunt caracteristice gura largă și talia masivă. Unele specii depășesc 2 m lungime și 225 kg greutate. De obicei, sunt de culoare verde mat sau brun; unele specii pot să-și modifice desenul, iar exemplarele care trăiesc la adâncimi mari sunt mai roșii decât cele de lângă țărm. Sunt foarte apreciați pentru consum alimentar (deși câteva specii conțin o substanță toxică și pot produce intoxicații când sunt consumate) și pentru pescuitul sportiv. *Vezi și* biban-de-mare.

epinefrină *sau* adrenalină
Unul dintre cei doi hormoni (celălalt este norepinefrina) secretați atât de glandele suprarenale, cât și de anumite terminații nervoase (*vezi* neuron) care au funcția de neurotransmițători. Au aceeași compoziție chimică și același rol în organism: măresc

ritmul și forța contracțiilor cardiace, volumul de sânge pompat în artere și tensiunea arterială. Adrenalina stimulează și scăderea nivelului de glicogen sau glucoză din ficat, mărește nivelul de zahăr în sânge, iar ambii hormoni ajută la ridicarea nivelului de acizi grași. Toate aceste procese pregătesc organismul să reacționeze în condiții de stres sau de pericol, când necesită un efort considerabil. Epinefrina e folosită în urgențele medicale, cum ar fi crizele cardiace, astmul și criza alergică acută (*vezi* alergie). *Vezi și* dopamină.

Epir

Regiune antică din NV Greciei care se învecina cu Illyria, Macedonia, Thessalia, Etolia, Acarnania și Marea Ionică. În Neolitic a fost locuită de populații din SV Balcanilor, care vorbeau greaca și care se pare că au întemeiat orașul Micene. Din Epir au pornit invaziile doriene în Grecia (1100–1000 î.Hr.). O prințesă din Epir s-a căsătorit cu regele Filip II al Macedoniei și l-a avut ca fiu pe Alexandru cel Mare. Ținutul a devenit provincie romană în sec. II î.Hr., iar mai apoi a intrat sub stăpânirea Imperiului Bizantin. A devenit stat independent în 1204, dar a fost cucerit de turci în 1430. În 1919, Grecia a câștigat sudul regiunii, dar nordul acesteia este acum parte a sudului Albaniei.

episcop

În unele Biserici creștine, conducător de dioceză; o zonă care cuprinde mai multe congregații. Din sec. IV d.Hr. până la Reformă, episcopii dețineau mari puteri seculare și religioase, incluzând judecarea disputelor, învestirea clerului și confirmarea membrilor Bisericii. Unele Biserici creștine (în special Biserica Anglicană, Biserica Romano-Catolică și Biserica Ortodoxă Răsăriteană) păstrează rangul de episcop și doctrina succesiunii apostolice. Altele, cum ar fi Bisericile luterane și metodiste, își păstrează episcopii, dar nu și principiul succesiunii apostolice; în același timp, altele au abolit oficierile. Papi, cardinali, arhiepiscopi, patriarhi și mitropoliți reprezintă ierarhii ale funcției de episcop. În catolicism, papa alege episcopul. În Biserica Anglicană, episcopul este ales de către decanul catedralei și al diocezei; în metodism, episcopul este ales de un sinod. *Vezi și* episcopat.

episcopat

Sistem de conducere a Bisericii cu ajutorul episcopilor. A apărut în sec. II d.Hr., când au fost desemnați episcopi pentru a supraveghea activitățile preoțești și religioase în anumite regiuni, numite în prezent dioceze. Astăzi, comunitățile locale sunt păstorite de preoți și diaconi, dar numai episcopii au dreptul de a hirotonisi, de a conduce ritualul confirmării și de a-i recunoaște în funcție pe ceilalți episcopi. Aceste îndatoriri speciale sunt strâns legate de ideea succesiunii apostolice. Unele Biserici protestante au abandonat episcopatul în timpul Reformei, dar s-a păstrat în Biserica Romano-Catolică, în Biserica Ortodoxă, în cea anglicană, precum și în Bisericile luterane suedeze.

episom

Grup de elemente genetice, formate din ADN, care pot oferi avantaj selectiv bacteriilor în care se dezvoltă. Episomii pot fi atașați de membrana celulei bacteriene sau pot face parte din cromozomi. Celulele cu episomi au un comportament masculin în timpul conjugării – proces de înmulțire a unor bacterii. Pe durata unirii a două celule, cele fără episom pot primi fie episomul, fie episomul și genele aferente. Experimentele legate de transferul de gene de la celulele în care au fost încorporați episomi în cromozomi au fost folosite pentru a determina poziția unor gene pe cromozom.

epistemologie

Ramură a filozofiei care studiază originea, natura și limitele cunoașterii omenești. Aproape toți marii filozofi au avut contribuții în direcția epistemologiei. Câteva dintre problemele importante, de-a lungul istoriei, pentru epistemologie sunt următoarele: (1) este posibilă cunoașterea, de orice tip ar fi ea, și, dacă da, ce tip de cunoaștere este cu putință?; (2) există o parte înnăscută a cunoașterii umane (adică dată, într-un anumit sens, încă din momentul nașterii) sau, dimpotrivă, tot ceea ce este semnificativ în cunoaștere este dobândit prin experiență (*vezi* empirism; raționalism)?; (3) este cunoașterea, prin natura ei, o stare mentală (*vezi* behaviorism)?; (4) este certitudinea o formă a cunoașterii?; (5) este sarcina primară a epistemologiei aceea de a furniza justificări unor clase mai largi de pretenții de cunoaștere sau doar aceea de a descrie ce tip de lucruri putem cunoaște și în ce fel este dobândită cunoașterea lor? Problemele enunțate la punctul (1) rezultă din confruntarea cu scepticismul care, în variantele sale mai radicale, contestă posibilitatea de a cunoaște orice adevăr factual, de a cunoaște lumea exterioară, existența și tot ceea ce ține de natura unor alte minți decât cea proprie.

epitaf

Inscripție funerară în versuri sau în proză și, prin extensie, orice text care urmează a fi scris pe o piatră funerară. Printre cele mai vechi epitafuri sunt scrierile de pe sarcofagele și sicriele din Egiptul antic. Cele din Grecia antică sunt adesea de interes literar. În perioada elisabetană, epitafurile și-au asumat un caracter mai literar. Unele dintre cele mai cunoscute epitafuri sunt testamente literare (adesea foarte spirituale) scrise fără dorința de a fi trecute pe o piatră funerară.

epitalam *sau* epithalamion

Poem sau cântec nupțial, în onoarea mirelui sau a miresei. În Grecia antică se considera că aceste cântece reprezintă o modalitate tradițională de a invoca norocul în căsătorie. Primele epitalamuri literare apar în poezia lui Sapho; cele mai vechi epitalamuri din literatura latină îi aparțin lui Catullus. În timpul Renașterii, s-au scris în Italia, Franța și Anglia epitalamuri făcute după modelul clasic; epitalamul lui Edmund Spencer (1595) este considerat printre cele mai bune din literatura engleză.

Epoca Bronzului

A treia etapă a procesului de dezvoltare a culturii materiale la populațiile vechi din Europa, Asia și Orientul Mijlociu, după Paleolitic și Neolitic și precedând Epoca Fierului. Termenul se referă, de asemenea, la prima perioadă în care a fost folosit metalul. Data la care a început această epocă variază în funcție de regiune: în Grecia și în China a început înainte de 3000 î.Hr., în Marea Britanie abia pe la 1900 î.Hr. Începutul perioadei mai este cunoscut și sub numele de Calcolitic (epoca cupru-piatră), cu referire la utilizarea inițială a cuprului pur. În 3000 î.Hr., utilizarea cuprului era deja bine cunoscută în Orientul Mijlociu, se extinsese spre V, în regiunea mediteraneeană, și începea să pătrundă în Europa. Bronzul propriu-zis a început să fie folosit pe scară largă abia în mileniul II î.Hr. Epoca a fost marcată de o specializare crescândă și de inventarea roții și a plugului tras de boi. În jurul lui 1000 î.Hr., capacitatea de a încălzi și de a modela fierul a pus capăt Epocii Bronzului.

Epoca Fierului

Nivel cultural și tehnologic final, din șirul Epoca Pietrei, Epoca Bronzului, Epoca Fierului (cele trei vârste), când fierul a înlocuit bronzul în fabricarea uneltelor și armelor. Începutul Epocii Fierului variază din punct de vedere geografic, situându-se în cca 1200 î.Hr. în Orientul Mijlociu și în SE Europei și după 600 î.Hr. în China. Deși producerea pe scară largă a uneltelor din fier a determinat apariția de noi așezări și ocupații, folosirea fierului în fabricarea armelor a determinat o serie de mari migrații și de cuceriri care au continuat timp de 2000 de ani și au schimbat fața Europei și a Asiei. *Vezi și* Epoca Bronzului.

Epoca Pietrei

Prima perioadă a culturii umane preistorice, caracterizată de folosirea uneltelor din piatră. Termenul este astăzi puțin utilizat de specialiști. *Vezi* Paleolitic, Mezolitic, Neolitic, Epoca Bronzului, Epoca Fierului.

epocă

Unitate a timpului geologic necesară pentru depozitarea unui strat. Reprezintă o subdiviziune geologică a perioadei. Alte distincții se pot face prin adăugarea unor cuantificatori temporali relativi, cum ar fi timpuriu, mediu și târziu. Folosirea termenului este restrânsă pentru Terțiar și Cuaternar.

Epona

Zeiță a cailor în religia celtică antică. Era considerată protectoarea regilor și zeiță a fertilității, fiind cunoscută sub numele de Epona în Gallia, Rhianon în Țara Galilor și Macha în Irlanda. Cultul ei a fost răspândit în întregul Imperiu Roman de Apus de către soldații romani, în special de cei din cavalerie.

epopee

Poem epic de mari dimensiuni, în care se povestesc faptele eroilor sau ale cărui teme au o semnificație de ordin istoric, național, religios sau legendar. Epopeile primare (sau tradiționale), transmise pe cale orală, sunt alcătuite din legende și tradiții ale unei vârste eroice; epopeile secundare (sau literare) sunt scrise (încă din momentul creării lor) și reprezintă prelucrări poetice ale poemelor epice tradiționale. Epopeile lui Homer sunt considerate a fi primele poeme epice și sursa cea mai importantă a convențiilor narațiunilor eroice în versuri din literatura europeană occidentală. Printre aceste convenții se numără importanța centrală acordată eroului, uneori semidivin, situarea acțiunii într-un decor impresionant, uneori cosmic, bătălii eroice, călătorii lungi și intervenția ființelor supranaturale.

Epopeea lui Aqhat

Legendă antică a semiților din V, care explică infertilitatea pământului în timpul lunilor secetoase de vară. Este cunoscută

doar parțial, din cele trei tăblițe descoperite în N Siriei, care datează din sec. XIV î.Hr. Legenda consemnează nașterea unui prinț, Aqhat, ca răspuns la rugăciuni. În tinerețe, prințul intră în posesia unui arc, care îi era destinat zeiței Anath. Pentru că a refuzat să se despartă de el, prințul este ucis de zeiță. Moartea prințului a adus foamete în țară, iar tatăl și sora lui plănuiesc să-l răzbune pe Aqhat, dar aici textul legendei se termină brusc.

epoxizi

Clasă de polimeri plastifiabili prin încălzire, alcătuiți din monomeri și un grup de eteri, structurați sub forma unui inel epoxid cu trei elemente. Adezivii epoxizi cu două elemente sunt alcătuiți dintr-o rășină, cu inele epoxidice la capetele moleculei, și un agent de vulcanizare ce conține amine sau anhidride. Stabili, duri și rezistenți la coroziunea chimică, epoxizii sunt excelenți adezivi și se folosesc pentru acoperirea cu pelicule a suprafețelor.

EPROM /Erasable Programmable Read-Only Memory/

(Memorie Nevolatilă Reprogramabilă)

Tip de memorie a calculatorului care nu-și pierde conținutul atunci când se întrerupe alimentarea cu energie electrică și care poate fi ștearsă sau reinscripționată. Memoriile EPROM sunt utilizate pentru programe care presupun o folosire repetată (cum este BIOS), dar care pot fi actualizate cu o nouă versiune a programului.

Epstein, Sir Iacob

(10.11.1880, New York, New York, SUA - 21.08.1959, Londra, Marea Britanie)

Sculptor britanic de origine americană. A studiat la Paris și s-a stabilit în 1905 în Anglia. Cele 18 nuduri cunoscute sub denumirea de *Statui pe țărm* (Strand Statues, 1907–1908) au dus la acuzarea lui Epstein de indecență; îngerul gol de pe mormântul lui Oscar Wilde (1912) din Paris a fost de asemenea dezaprobat. În 1913 a devenit unul dintre reprezentanții vorticismului și a dezvoltat un stil caracterizat de forme simple și suprafețe netede sculptate în piatră, păstrând adesea formele originale ale blocului de piatră. A devenit foarte cunoscut pentru sculpturile cu subiecte religioase sau alegorice realizate în blocuri de piatră uriașe și pentru busturile de bronz ale celebrităților. A executat uneori grupuri monumentale de bronz, cum este *Arhanghelul Mihail și Diavolul* (St. Michael and The Devil, 1958), realizat pentru catedrala din Coventry.

eques

(*în latină*, călăreț)

Cavaler din vremea Romei antice. În perioada timpurie a stăpânirii romane, *equites* (denumire completă: *equites equo publico,* călăreți susținuți din bani publici) făceau parte din clasa senatorilor. Erau cei mai influenți membri în Comitia Centuriata. La începutul sec. IV î.Hr., și alți cetățeni romani care nu erau senatori puteau să devină *equites* dacă aveau cai. În timpul domniei lui Augustus, au fost îndepărtați din sfera politicului și reorganizați ca forță militară. Printre cerințele de admitere în rândul acestor cavaleri se numărau averea (censul), calitatea de cetățean liber, o stare bună de sănătate și o reputație serioasă. În sec. I d.Hr., *equites* au primit dreptul de a urma și o carieră civilă, astfel că s-au implicat în administrația financiară.

equisetum

Vezi coada-calului

Er *în chineză* **Er Hai** *sau* **Erh Hai**

Lac în vestul provinciei Yunnan, China. Este situat într-un bazin adânc, la poalele lanțului muntos Diacang, între cursul superior al fluviului Yangtze (Chang; numit în acea parte Jinsha) și fluviul Mekong; are o lungime de cca 50 km și o lățime de 10–16 km. Sudul bazinului, legat de partea de E a provinciei Yunnan și de provincia Sichuan, este una dintre principalele rute spre SV, către Myanmar (Birmania). Regiunea din jurul său a început să fie dominată de chinezi în timpul dinastiei Yuan (spre sfârșitul sec. XIII).

Erasable Programmable Read-Only Memory

Vezi EPROM

Erasmus, Desiderius *sau* **Erasmus din Rotterdam** *născut* **Gerhard Gerhards**

(27.10.1469, Rotterdam, Țările de Jos - 12.07.1536, Basel, Elveția)

Preot și umanist din Țările de Jos, considerat cel mai mare învățat european al sec. XVI. Fiu nelegitim al unui preot și al unei fiice de medic, a intrat la o mănăstire și în 1492 a fost hirotonisit preot. A studiat la Universitatea din Paris și a călătorit prin Europa, fiind influențat de Sf. Thomas Morus și de John Colet. Cartea care l-a făcut celebru se numește *Adagia* (1500, 1508), o antologie adnotată de proverbe grecești și latine. S-a remarcat prin editarea autorilor clasici, a Părinților Bisericii și a Noului Testament, precum și prin propriile sale opere, printre care *Manualul combatantului*

creștin (Enchiridion militis christiani, 1503) și *Elogiul nebuniei* (Laus stultitiae, 1509). Utilizând metodele filologice inaugurate de umaniștii italieni, a contribuit la crearea fundamentelor studiului istorico-critic al trecutului. Criticând abuzurile ecleziastice, a subliniat necesitatea tot mai mare a reformei, care și-a găsit expresie atât în Reforma protestantă, cât și în Contrareforma catolică. Deși în multe privințe îl considera pe Martin Luther demn de admirație, a fost nevoit să-l combată; a abordat o poziție independentă, respingând atât doctrina predestinării a lui Luther, cât și puterile acordate papalității.

Eratostene *sau* Eratosthenes din Cirene

(276 î.Hr., Cirene, Libia – 194 î.Hr., Alexandria, Egipt)

Autor de scrieri științifice, astronom și poet grec. S-a stabilit în Alexandria în jurul anului 255 î.Hr. și a devenit director al marii biblioteci de aici. Este primul care a calculat circumferința Pământului, deși nu se cunoaște exact lungimea unității pe care a folosit-o (stadion). De asemenea, a măsurat cu mare precizie înclinarea axei Pământului, a alcătuit un catalog al stelelor, a elaborat un calendar care conținea anii bisecți și a încercat să stabilească exact datele evenimentelor literare și politice, începând cu asediul Troiei.

eră

Perioadă foarte lungă de timp geologic; în limbaj de specialitate, porțiune de timp geologic de mărime secundară (eonii sunt cei mai lungi). Există trei ere: Paleozoic, Mezozoic și Cenozoic. Datorită dificultăților legate de stabilirea cu precizie a cronologiilor, Precambrianul și erele anterioare sunt clasificate independent. O eră este compusă din una sau mai multe perioade geologice.

eră glaciară

Perioadă geologică în timpul căreia calote mari de gheață acopereau regiuni vaste de pe glob. Astfel de perioade de glaciațiune pe scară largă pot dura câteva milioane de ani și pot modifica radical relieful unor continente întregi. În istoria geologică a Pământului, s-au înregistrat mai multe ere glaciare majore. Cele mai recente datează din Pleistocen (1,8 m.a.u.–10 000 de ani în urmă).

Erbakan, Necmettin

(n. 1926, Sinope, Turcia)

Primul om politic făcând parte dintr-un partid islamic care a câștigat alegerile generale din Turcia (1995). Fiu al unui judecător de la o curte religioasă din perioada otomană, a studiat ingineria mecanică; a fost ales membru al Adunării Naționale în 1969. În ciuda tradiției laice puternice din Turcia și a legilor care interziceau înființarea partidelor bazate pe ideologii religioase, Erbakan a fondat un partid politic în 1970 și un altul în 1972, fiind de două ori viceprim-ministru. Cea de-a treia încercare de a înființa un partid a dus la apariția Partidului Prosperității (*vezi* Refah), care a obținut cele mai multe locuri în Parlament la alegerile din 1995. A format un guvern de coaliție în 1996, dar în 1997 partidul său a fost scos în afara legii, iar lui i s-a interzis să se mai implice în politică.

erbicid

Agent, de obicei chimic, folosit pentru stârpirea plantelor dăunătoare (buruieni). Erbicidele moderne se împart în două categorii: selective (acționează numai asupra unor anumite specii de plante) și neselective (acționează asupra tuturor plantelor). Ultimele se clasifică în erbicide care se aplică pe frunze și erbicide pentru sol. Erbicidele de contact (de ex. acid sulfuric, diquat, paraquat) distrug numai organele plantelor cu care intră în contact. Erbicidele translocate (amitrol, picloram, 2,4-D) atacă rădăcinile și alte părți ale plantelor, la care ajung prin infiltrare în solul tratat.

erbivor

Animal care se hrănește numai cu plante. Termenul este folosit de la insecte (de ex. afide) până la mamifere (de ex. elefanți), dar cel mai adesea este folosit pentru ungulate. Adaptările la regimul alimentar erbivor cuprind stomacul tetracameral al rumegătoarelor, incisivii cu creștere continuă ai rozătoarelor și molarii specializați în măcinare ai vitelor, oilor și caprelor. Anumite specii de erbivore consumă un singur tip de hrană (de ex. koala), dar cele mai multe au în dieta lor o varietate, cel puțin moderată, de alimente.

Ercker, Lazarus

(1530, Annaberg, Saxonia – 1594, Praga, Boemia)

Autor german de scrieri legate de începuturile metalurgiei. În 1544, la Dresda, a fost numit analist, prima dintre multele funcții pe care le-a ocupat în administrația din Saxonia, devenind apoi supraveghetor al calității monedelor. Prezentările făcute de el cu privire la tehnicile de testare a aliajelor și minereurilor de argint, aur, cupru,

antimoniu, mercur, bismut și plumb, de obținere și purificare a acestor metale, de extragere a acizilor, sărurilor și altor componente pot fi considerate primul manual de chimie metalurgică și industrială.

Erdös, Paul

(26.03.1913, Budapesta, Ungaria – 20.09.1996, Varșovia, Polonia)

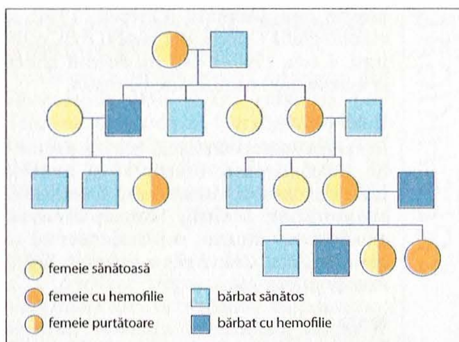
Matematician maghiar. A demonstrat o teoremă clasică din domeniul teoriei numerelor (1933); împreună cu Aurel Wintner și Mark Kac a pus bazele studiului teoriei probabilității numerelor; a avut rezultate importante în domeniul teoriei aproximării împreună cu Paul Turan, iar alături de Atle Selberg a elaborat o uimitoare demonstrație elementară a teoremei numărului prim (1949). Renumit ca excentric, în ultimii 40 de ani ai vieții a călătorit aproape tot timpul, colaborând cu sute de matematicieni la numeroase probleme.

Erehteus

Rege-zeu legendar al Atenei. Potrivit *Iliadei* lui Homer, s-a născut din pământ și a fost crescut de Athena, care l-a trimis să locuiască în templul ei din orașul Atena. Legendele de mai târziu îl asociază cu un șarpe uriaș, despre care se credea că sălășluiește în templu. Într-o piesă de Euripide, al cărei text s-a pierdut, se spune că Erehteus și-a sacrificat fiica, Chtonia, pentru a-și asigura victoria în război; drept pedeapsă, a fost apoi ucis fie de Poseidon, fie de Zeus. În cinstea lui, pe acropola Atenei a fost construit un templu în stil ionic (Erehteion) (421–406 î.Hr.).

ereditate

Transmitere prin gene (*vezi* genă) a caracteristicilor fizice și mentale de la părinți la urmași. Prin cercetările desfășurate la sfârșitul sec. XIX, Gregor Mendel a evidențiat câteva principii ale eredității, care au devenit baza geneticii moderne. Fiecare dintre părinți transmite urmașilor numai jumătate dintre genele sale: indivizi diferiți, cu aceiași părinți, primesc combinații diferite de gene. Multe trăsături sunt poligenice (influențate de mai multe gene). Multe gene au mai multe varietăți (*vezi* alelă) în cadrul unei anumite populații. Natura poligenică și alelismul multor trăsături reprezintă un mare potențial al caracteristicilor ereditare. În timp ce genotipul (structura genetică generală a unui individ) determină în linii mari caracteristicile pe care un individ le poate dezvolta, trăsăturile care se dezvoltă ca atare (fenotipul) depind de interacțiunile complexe dintre gene, precum și de mediul care le favorizează. *Vezi și* variație.

Transmiterea hemofiliei: (A) Căsătorie între un bărbat hemofilic și o femeie normală – toți fiii normali, toate fiicele purtătoare de alele recesive; (B) căsătorie între o femeie purtătoare și un bărbat normal – jumătate dintre băieți normali, jumătate afectați; jumătate dintre fiice purtătoare, jumătate normale.

eremit *sau* sihastru

Persoană care se retrage din societate pentru a trăi în izolare, din motive religioase. Primii eremiți creștini au apărut în Egipt în sec. III d.Hr. și s-au retras în deșert pentru a scăpa de persecuții și pentru a duce o viață în rugăciune și penitență. Primul eremit a fost, se pare, Pavel din Teba, cca 250 d.Hr. Alți sihaștri foarte cunoscuți sunt Sfântului Antonie cel Mare, care a fondat primele forme de cenobitism creștin în sec. IV d.Hr., și cuviosul Simion Stâlpnicul. Viața în comun din cadrul mănăstirilor a mai înmuiat din asprimea vieții de eremit. Eremiții au dispărut din creștinismul occidental, dar au rămas în cel răsăritean.

Erenburg, Ilia (Grigorievici)

(27.01.1891, Kiev, Ucraina, Imperiul Rus – 31.08.1967, Moscova, URSS)

Scriitor și jurnalist rus. Arestat în tinerețe pentru activități revoluționare, s-a mutat la Paris. A fost corespondent de război, apoi a reînceput să scrie pentru publicațiile sovietice. Primul roman și cea mai bună operă a sa a fost *Julio Jurenito și discipolii săi* (Neobîcainîe pahojdenia Hulio Hurenito, 1922). A devenit curând un adept al regimului sovietic, fiind în cele din urmă unul dintre cei mai eficienți purtători de cuvânt ai acestuia în Occident. Vehement antioccidentală, lucrarea *Căderea Parisului* (Padennie Parija, 1941) a fost urmată de *Furtuna* (Buria, 1946–1947) și de *Al nouălea val* (Deviatîi val, 1951–1952). După moartea lui Iosif Stalin, lucrările lui Erenburg,

printre care *Dezghețul* (Ottepeli, 1954) și autobiografia *Oameni, ani, viață* (Liudi, godî, jizni, 6 vol., 1960–1966), au devenit critice la adresa moștenirii lăsate de Stalin.

Ereshkigal

În religia mesopotamiană, zeiță a tărâmului subpământean. Principala sa inamică era chiar sora ei, Ishtar, zeiță a fertilității și ocrotitoare a vieții. Namtar, demonul aducător de moarte, era descendentul și servitorul său. Cultul ei s-a extins în Egipt, Arabia și Asia Mică.

erete

Denumire comună pentru cele 11 specii de păsări răpitoare (subfamilia *Circinae*, familia *Accipitridae*), cu înfățișare zveltă, având picioarele și coada lungi. Zboară deasupra luncilor și a mlaștinilor, în căutare de șoareci, șerpi, broaște, păsări mici și insecte. Ereții au în jur de 50 cm lungime, cioc mic, iar anumite pene de pe cap formează un disc facial. Își construiesc cuiburile în mlaștini sau în iarba înaltă. Cel mai cunoscut este eretele-vânăt (*Circus cyaneus*), numit în mod obișnuit în Anglia eretele-găinilor. Trăiește în regiunile temperate și în N emisferei nordice. Alte specii se întâlnesc în Africa, America de Sud, Europa și Asia.

Eretria

Oraș antic grec, pe insula Eubeea. Împreună cu orașul vecin, Chalkís, în cca 750 î.Hr. a fondat Cumae, prima dintre coloniile grecești din V, situată în Peninsula Italică. A urmat însă rivalitatea cu Chalkís, care a dus la război. În perioada clasică, Chalkís era orașul care domina Eubeea. În 499–498 î.Hr., triremele din Eretria au navigat în sprijinul revoltei ioniene împotriva Persiei, fapt pentru care Darius a distrus orașul (490 î.Hr.), deportând populația. A fost reconstruit, iar sub dominațiile romană și macedoneană importanța sa a scăzut. În prezent, în acest loc nu mai sunt decât ruine.

Erevan *anterior* Erivan

Oraș, 1 101 900 loc. (2004), capitala Armeniei. Fortificat încă din sec. VIII î.Hr. și parte a Armeniei încă din sec. VI î.Hr., s-a dezvoltat ca important centru comercial. De-a lungul secolelor, s-a aflat sub mai multe stăpâniri, printre care cea a romanilor, arabilor, turcilor, iar din 1827 a rușilor. În 1920 a devenit capitala Armeniei independente și a rămas astfel și în timpul conducerii sovietice, recăpătându-și independența în septembrie 1991. Printre ramurile industriale prezente în zonă, se numără cea chimică, a aluminiului, industria de automobile și a utilajelor electrice.

erezie

Doctrină considerată falsă de către autoritățile religioase. În creștinism, teologia ortodoxă a Bisericii se bazează pe actul revelației divine și consideră că ereticii resping învățăturile bisericești. Din sec. II d.Hr. până în prezent, au apărut numeroase erezii. Printre primele se numără arianismul, erezia monofizită, pelagianismul și donatismul. Unele erezii, cum este montanismul, sunt expresia credinței într-un nou profet, ale cărui învățături s-au adăugat revelațiilor creștine canonice. Unele forme de gnosticism sunt considerate forme eretice de creștinism. Cel mai important mod de a combate erezia era excomunicarea. În sec. XII–XIII, Inchiziția a fost înființată pentru combaterea ereziilor, iar ereticii care refuzau să se pocăiască erau adesea executați. În sec. XVI, Reforma protestantă a distrus unitatea creștinătății vest-europene, iar conceptul de erezie a devenit din ce în ce mai puțin important în unele culte creștine, deși a continuat să existe. Conceptul de erezie există și în iudaism, budism, hinduism și islam.

erezie monofizită

(sec. V–VI d.Hr.)

Doctrină care accentua natura unică (termenul se referă la „o singură natură") a lui Iisus, ca ființă complet divină, și nu pe jumătate divină, pe jumătate umană. Monofizitismul a apărut în sec. V d.Hr.; deși a fost considerat drept erezie de către Conciliul de la Calcedon (451 d.Hr.), a fost tolerat de personalități bizantine ca Iustin II, Teodora și Zenon, fapt ce a condus la schisma dintre Bisericile răsăriteană și apuseană. În sec. VI d.Hr., au fost înființate mai multe biserici monofizite, printre care și Biserica Ortodoxă Coptă.

Erfurt

Oraș, 200 126 loc. (2002), în centrul Germaniei. Bonifaciu a fondat aici o episcopie în 742 d.Hr. și, până către 805 d.Hr., a rămas un centru important la frontiera de E a Imperiului Franc. I s-a acordat statut de oraș pe la 1250 și a intrat în Liga Hanseatică în sec. XV. Orașul a trecut în stăpânirea Prusiei în 1802, făcând parte din Saxonia prusacă până în 1945. În anii 1970, era locul de întâlnire al șefilor de stat din Germania de Est și Germania de Vest. Este dominat de catedrala ce datează din sec. XII; printre alte clădiri remarcabile

se numără mănăstirea unde a fost călugăr Martin Luther (1505–1508). Erfurt este un important nod rutier și feroviar, precum și un centru comercial.

ergativitate

Tendință a unei limbi de a folosi subiectul sau complementul de agent al unui verb intranzitiv cu funcția de complement direct al unui verb tranzitiv. Aceasta contrastează cu situația din limbile care formează nominativ-acuzativul, cum ar fi latina sau engleza, și în care subiectul unui verb tranzitiv sau intranzitiv este dublat gramatical, fiind diferit de complementul direct al unui verb tranzitiv. Limbile sau familiile de limbi în care ergativitatea se manifestă în grade diferite sunt sumeriana, limbile caucaziene, limba maya, limba eskimo-aleută și multe limbi amerindiene din America.

ergonomie

Disciplină care se ocupă cu studiul condițiilor și al metodelor de muncă, al interacțiunii dintre om, mașini și mediul de muncă în diferite tipuri de sisteme industriale. Are ca obiective dezvoltarea, eficiența și siguranța utilizării mașinilor de către oameni (de ex. telefonul, conducerea mașinii, computerul). La proiectare s-a luat întotdeauna în considerație aspectul util al mașinii. De exemplu, secera, una dintre cele mai vechi și eficiente unelte, s-a dovedit a fi foarte ergonomică. Exemple de instrumente fără eficiență ergonomică sunt lopata pentru zăpadă și tastatura mașinii de scris sau a computerului.

Ergun He

Vezi Argun

Erhard, Ludwig

(04.02.1897, Fürth, Germania - 05.05.1977, Bonn)

Economist și om politic german. Ca ministru de finanțe (1949–1963), a fost principalul arhitect al relansării economice a Germaniei de Vest. A realizat ceea ce s-a numit un miracol economic, prin „sistemul social de piață" bazat pe un capitalism cu piață liberă, dar care includea prevederi speciale în ceea ce privește locuințele, agricultura, precum și programe sociale. În 1957 a fost numit vicecancelar federal, iar în 1963 a devenit succesorul lui Konrad Adenauer în funcția de cancelar. Guvernarea sa, marcată de o scădere economică și de un deficit bugetar, precum și de relativa sa incapacitate de a se impune ca lider, l-a adus în situația de a demisiona în 1966.

Eric cel Roșu *născut* Erik Thorvaldson

(sfârșitul sec. X d.Hr., Norvegia)

Fondator al primei așezări europene din Groenlanda (986 d.Hr.), tatăl lui Leif Eriksson. Originar din Norvegia, a crescut în Islanda; exilat pentru omor, în 980 d.Hr., a pornit pe mare și a debarcat în Groenlanda. A fondat o așezare cu 350 de coloniști, care până în 1000 a ajuns la un număr de o mie de locuitori. În 1002, colonia a fost decimată de boli și a dispărut treptat, deși alte așezări scandinave din Groenlanda au continuat să existe. Povestea lui Erik este narată de *Eiríks saga* islandeză.

erica

Iarbă-neagră mediteraneeană (*Erica arborea*), numită și buruiană-albă sau buruiană-de-copac, care crește în S Franței și în regiunea mediteraneeană. Rădăcinile și tulpinile curbate sunt folosite la fabricarea pipelor. Frunzele sunt asemănătoare acelor, iar florile sunt aproape albe. Termenul erica se folosește în general pentru a desemna orice plantă (din genul *Rosa*, *Rubus* și *Smilax*) cu tulpină lemnoasă și țepoasă.

Ericaceae, familia ~

Familie de plante din care fac parte tufe și arbuști, precum azaleea, rododendronul, laurul-de-munte, afinul și tufe cu frunze perene din genul *Erica* (*vezi* erica). O mare parte dintre plantele incluse în această familie, cca 110 varietăți și 4 000 de specii, se cultivă. Sunt răspândite în toată lumea, din regiunile subpolare până în lanțurile muntoase de la tropice. Multe dintre ele sunt plante cu frunze perene și se dezvoltă în zone stâncoase, cu soluri acide sau uscate. *Vezi și* iarbă-neagră.

Erickson, Arthur (Charles)

(16.06.1924, Vancouver, Columbia Britanică, Canada - 20.05.2009, Vancouver, Columbia Britanică)

Arhitect canadian. S-a impus inițial cu proiectul Universității Simon Fraser (1963–1965), realizat împreună cu Geoffrey Massey, proiect care includea o enormă piață închisă, iluminată de un luminator – o facilitate bine-venită pentru climatul rece și ploios al zonei. Piața Robson din Vancouver (1978–1979), un mare centru civic, cuprinde cascade, o grădină acoperită, piațete și scări cu platforme integrate. Printre alte lucrări se numără Muzeul de Antropologie al Universității British Columbia (1976), cu o succesiune de piloni de beton și mari suprafețe de sticlă, și clădirea ambasadei

canadiene din Washington DC (1989), un amestec de elemente contemporane și neoclasice înrudite cu clădirile din jur.

Ericsson, John

(31.07.1803, Langbanshyttan, Suedia - 08.03.1889, New York, New York, SUA)

Inginer naval și inventator american de origine suedeză. În 1826 s-a stabilit în Anglia, unde a construit o locomotivă cu aburi (1829), apoi a proiectat un motor termic și a brevetat o elice. În 1839 a emigrat în SUA. În timpul Războiului Civil a proiectat și construit un vas de război de tip nou, *Monitor*. Bătălia dintre acesta și *Merrimack* a determinat guvernul să construiască mai multe vase de acest fel. Bazându-se în întregime pe propulsia cu aburi, echipat cu elice și cu o turelă rotitoare, a instaurat un nou model pentru vasele de război americane, care a fost folosit până în sec. XX. Ulterior, a proiectat o torpilă și a avut preocupări legate de motoarele acționate de energia solară.

Eridu

Oraș antic, în Golful Persic. Era principalul port din Sumer și Babilon, aflat pe fluviul Eufrat, în apropierea orașului Ur. Acum se află la cca 200 km de coastă, în interiorul Irakului. Era considerat cel mai vechi oraș din Sumer, iar zeul său ocrotitor se numea Enki (Ea). A fost construit pe dune de nisip, în mileniul V î.Hr.; ruinele sale dezvăluie succesiunea civilizației Ubaid, cu lungul șir de temple zigurate, care arată dezvoltarea unei elaborate arhitecturi de cărămidă. A fost locuit până prin 600 î.Hr.

Eridu, Geneza ~

Poveste sumeriană despre creație. Prezintă originile lumii și ale umanității, apariția orașelor și marele potop provocat de zei pentru a distruge omenirea. Avertizat de zeul Ea, un om numit Ziusudra, cunoscut pentru umilința și credința sa, a construit o barcă lungă cu care a navigat, scăpând de potop. Ca răsplată pentru viața sa virtuoasă, zeii l-au făcut nemuritor.

Erie

Oraș, 103 717 loc. (2000), în NV Pennsylvaniei, SUA. Numit astfel după indienii erie, a fost mai întâi un fort francez (1753) pe malul lacului Erie. SUA l-au achiziționat în 1795, când a fost fondat orașul. În șantierele navale din apropiere a fost construită cea mai mare parte a flotei care i-a învins pe englezi în Bătălia de pe lacul Erie (1813), în războiul din 1812. Dezvoltarea economică a început odată cu inaugurarea (1844) canalelor Erie și Pittsburgh și cu construirea căii ferate, în anii 1850. Singurul port din Pennsylvania, de pe canalul maritim Saint Lawrence, este punctul de expediere a multor produse, printre care cherestea, cărbune și țiței. Dacă la început industria se baza în special pe agricultură, acum aceasta s-a diversificat mult, fiind reprezentată în special de uzinele de echipamente electrice și de utilaje de construcție.

Erie

Canal de importanță istorică, în N SUA. Pornește din Buffalo, New York, și continuă cu lacul Erie, până la Albany, New York, pe fluviul Hudson. Construit din ordinul guvernatorului statului New York, DeWitt Clinton, a fost dat în exploatare în 1825. Face legătura între Marile Lacuri și orașul New York și a contribuit mult la colonizarea regiunii Midwest, înlesnind transportul oamenilor și al mărfurilor. Lărgit de mai multe ori, canalul are lungimea de 547 km, lățimea de 46 m și o adâncime de 4 m. În prezent, este folosit mai ales pentru agrement și face parte din sistemul de canale al statului New York.

Erie

Lac în SUA și Canada. Al patrulea ca mărime dintre cele cinci Mari Lacuri, este situat între lacurile Huron și Ontario și reprezintă granița dintre Canada (Ontario) și SUA (Michigan, Ohio, Pennsylvania și New York). Are o lungime de 388 km, lățimea maximă de 92 km și o suprafață de 22 666 kmp. Râul Detroit îi poartă apele spre V, iar în capătul de E lacul își revarsă afluxul în râul Niagara. Este o legătură importantă pentru canalul maritim Saint Lawrence; prin porturile sale se transportă oțel, minereu de fier, cărbune și cereale. Deși teritoriul fusese locuit cândva de indienii erie, în sec. XVII, când au sosit francezii, i-au găsit pe aceste meleaguri pe irochezi. Englezii au venit în regiune în sec. XVIII, iar malul din partea americană a fost colonizat după 1796. Aici a avut loc Bătălia de pe lacul Erie, o confruntare importantă în războiul din 1812.

Erie Railroad Co.

Fostă cale ferată care făcea legătura între orașele New York, Buffalo și Chicago. Compania a fost fondată în 1832, iar construcția, finalizată în 1851. A devenit cunoscută sub numele de „femeia în roșu de pe Wall Street" la mijlocul sec. XIX, când a făcut obiectul unor dispute financiare între Daniel Drew, Jay Gould, James

Fisk și Cornelius Vanderbilt. Manipularea pachetului de acțiuni de către Gould și Fisk a devenit celebră. Compania a dat faliment de patru ori, iar în 1976 a fost preluată de Conrail.

Erikson, Erik H(omburger)

(15.06.1902, Frankfurt am Main, Germania – 12.11.1994, Harwich, Massachusetts, SUA)

Psihanalist american de origine germană. A studiat la Viena, sub îndrumarea Annei Freud, iar în 1933 a emigrat în SUA, unde a practicat psihanaliza infantilă la Boston și a predat la Facultatea de Medicină de la Harvard. În 1936 s-a mutat la Universitatea Yale, iar în 1938 a început să studieze influențele exercitate de cultură asupra dezvoltării psihologice, lucrând cu copiii indienilor sioux și apoi cu indienii yurok. Mai târziu a fost profesor la Universitatea Berkeley din California, de unde a plecat în 1950, după ce a refuzat să semneze un angajament de loialitate. În concepția lui Erikson, dezvoltarea personalității are loc printr-o serie de crize de identitate, care trebuie depășite și interiorizate, pregătind astfel următorul stadiu al dezvoltării; a postulat existența a opt astfel de stadii. A fost preocupat și de psihologia socială și de relația psihologiei cu istoria, politica și cultura. Printre lucrările sale se numără *Copilăria și societatea* (Childhood and Society, 1950), *Tânărul Luther* (Young Man Luther, 1958), *Adevărul lui Gandhi* (Gandhi's Truth, 1969) și *Istoria vieții și momentul istoric* (Life History and the Historical Moment, 1975).

Eriksson, Leif

Vezi Leif Eriksson cel Norocos

Eris

Personificare a vrajbei în mitologia greacă. În mitologia romană, îi corespunde Discordia. Fiică a nimfei Nyx, soră a lui Ares, a avut un rol important în izbucnirea războiului troian. Pentru că a fost singura divinitate neinvitată la nunta lui Peleu cu Thetis, a aruncat între invitați un măr aurit pe care scria „pentru cea mai frumoasă". Pe rând, Hera, Athena și Afrodita au pretins că merită mărul, așa că Zeus l-a desemnat pe troianul Paris să spună cine este cea mai frumoasă. El i-a dat mărul Afroditei, care mai apoi l-a ajutat să o răpească pe frumoasa Elena, ceea ce a dus la izbucnirea războiului troian.

eritem

Înroșire anormală a pielii, prin mărirea fluxului sangvin, cauzată de dilatarea și iritarea vaselor capilare de suprafață. În cazul eritemului multiform – un complex de simptome care apare în unele boli – petele roșii apar deodată, având adesea forma unui ochi de bou. În cazurile foarte grave, poate pune în pericol viața bolnavului; în cazurile ușoare, simptomele se manifestă repetat. Tratamentul cu hormoni este eficient. Eritemul nodular, o reacție de hipersenzitivitate provocată de infecția cu streptococi, de consumul de droguri sau de sarcoidoză, se manifestă prin apariția unor noduli roșii, dureroși la atingere, formați în stratul profund al pielii de pe picioare. Aceștia dispar definitiv după câteva săptămâni. O altă formă de eritem este pelagra.

Eritreea *denumire oficială* Statul Eritreea *în tigrinya* Ertra

Stat din E Africii. Suprafața: 121 144 kmp; 4 670 000 loc. (2005), dintre care 350 000 refugiați din Sudan. Capitala: Asmara. Are o ieșire de cca 1 000 km la Marea Roșie; include și arhipelagul Dahlak. Nu există religie sau limbă oficială. Aproape jumătate din populație este alcătuită din creștini care vorbesc tigrinya, iar cealaltă jumătate e reprezentată de o importantă minoritate de musulmani și de alte grupuri etnice. Se vorbesc araba, engleza și italiana. Moneda națională: nafka. Relieful variază de la zone deluroase cu climat temperat și câmpie de coastă deșertică până la regiuni de savană și păduri, în teritoriile de V. Economia este bazată pe creșterea animalelor, iar agricultura este una de subzistență. Industriile alimentară, textilă și de pielărie se află la Asmara; se exportă sare, piei de animale, ciment și gumă arabică. Guvernarea este asigurată de un regim de tranziție, cu un singur for legislativ provizoriu; președintele este șeful statului și al guvernului. Principalele porturi ale regatului Aksum erau situate, în trecut, în regatul Ethiopiei, dar și-au păstrat independența până la cucerirea otomană din sec. XVI. Între sec. XVII și XIX, stăpânirea teritoriului a fost disputată de Ethiopia, Imperiul Otoman, regatul Tigray, Egipt și Italia; a devenit colonie italiană în 1890. Invaziile italiene în Ethiopia (1896 și 1935–1936) au pornit din Eritreea, aceasta din urmă fiind inclusă, în 1936, în Africa de Est italiană. Preluată de britanici în 1941, inclusă în Ethiopia în 1952, a devenit în 1962 provincie ethiopiană. Au urmat treizeci de ani de război de gherilă, la care au participat grupările secesioniste din Eritreea. În 1991, un guvern provizoriu a fost instalat după ce autoritățile ethiopiene nu mai erau la putere; independența s-a

proclamat în 1993, iar noua constituție a fost adoptată în 1997. În 1998, din cauza unor neînțelegeri teritoriale, a început războiul cu Ethiopia, câștigat de ethiopieni în 2000.

eritroblastoză fetală *sau* boala hemolitică a nou-născutului

Anemie a unui sugar, care apare atunci când o femeie însărcinată produce anticorpi ca reacție la antigenul din globulele roșii ale fetusului. O gravidă cu Rh negativ (*vezi* sistemul AB0 al grupelor sangvine) și cu un făt cu Rh pozitiv, dar cu grupă de sânge AB0 (*vezi* sistemul grupelor sangvine AB0), care corespunde cu a ei, poate avea o reacție imunitară după prima sarcină, fapt ce poate provoca sensibilitate dacă, pe parcursul sarcinii, globulele roșii ale fătului pătrund în sângele ei. Dacă grupa sangvină dezvăluie incompatibilitatea, o injecție cu anticorpi anti-Rh administrată mamei după naștere poate distruge globulele roșii fetale, prevenind astfel problemele legate de o viitoare sarcină. Dacă amniocenteza detectează produse rezultate din distrugerea celulelor din sânge, transfuziile cu sânge cu Rh negativ către făt, înainte de naștere, sau o transfuzie de sânge după naștere pot salva viața fătului. Incompatibilitățile de tip AB0 sunt mult mai frecvente, dar, de obicei, mai puțin grave.

eritrocit *sau* globulă roșie *sau* corpuscul roșu

Celulă din sânge care transportă oxigen, dioxid de carbon, substanțe nutritive și reziduuri, pentru a face schimb cu alte țesuturi. Hemoglobina conferă celulei – și sângelui – culoarea roșie. Globulele roșii sunt mici, rotunde, flexibile, concave pe ambele părți și nu au nucleu. Formele mature trăiesc 100–120 de zile. Unele afecțiuni le modifică forma (de ex. anemia pernicioasă, anemia celulelor-seceră) sau numărul (de ex. anemie, policitemie). Ele sunt produse continuu în măduva osoasă, în câteva stadii, și sunt depozitate în splină. Sângele unui adult conține cam 5,2 milioane de globule roșii pe milimetru cub.

Eriugena, John (Ioan) Scotus *în latină* Johannes Scotus Eriugena

(810 d.Hr., Irlanda – 877 d.Hr., /?/)

Teolog, traducător și comentator irlandez. În sistemul său filozofic, care a devenit cunoscut ca scotism, a încercat să integreze filozofia greacă și neoplatonică și credința creștină, în opere precum *Despre predestinare* (De divina praedestinatione, 851 d.Hr.), care a fost criticată de autoritățile bisericești. *Despre diviziunea naturii* (De divisione naturae – Periphyseon, 862–866 d.Hr.) este o încercare de reconciliere a neoplatonismului cu doctrina creștină a creației; aceasta a fost criticată pentru implicațiile ei panteiste. Traducerile sale în limba latină ale literaturii patristice grecești au făcut-o accesibilă gânditorilor occidentali. Celebru pentru nonconformismul gândirii sale, se spune că a murit în urma înțepăturilor provocate de vârfurile tocurilor de scris, autorii crimei fiind chiar elevii săi.

Erlitou, cultura ~

Cultură neolitică (1900–1350 î.Hr.) ce a înflorit în regiunea centrală a câmpiilor din N Chinei. Reprezintă prima formă de organizare statală chineză, iar vestigiile arheologice sunt asociate cu perioada dinastiei Xia. Săpăturile au scos la iveală vestigiile unor palate, ale unor morminte regale și ale unor

drumuri pavate, ajungându-se la ipoteza că aici s-ar fi aflat reședința conducătorilor Xia. Prelucrarea bronzului cu o tehnologie avansată reprezintă o caracteristică a acestei culturi. Nu este pe deplin clarificată legătura dintre obiectele de bronz ale culturii Erlitou și cele realizate anterior la Qijia, în Gansu. *Vezi și* cultura Hongshan, Neolitic.

Ermak *născut* Ermak Timofeevici
(m. 06.08.1584/1585, Siberia)

Comandant cazac. În 1579 a fost ales de fabricantul Stroganov să-i apere proprietățile împotriva atacurilor triburilor siberiene. A pornit la drum cu un număr de 840 de cazaci, iar în 1582 a ajuns în centrul hanatului tătar din Siberia. Cu armele lor de foc, Ermak și armata sa au înfrânt trupele superioare din punct de vedere numeric ale hanului kuchum și au ocupat capitala hanatului. Deși ucis mai târziu într-o revoltă a forțelor kuchum, Ermak a fost considerat cuceritorul Siberiei și a devenit erou în folclorul rus.

ermetism *în italiană* ermetismo

Curent poetic modernist apărut în Italia la începutul sec. XX. Operele care se încadrează în această mișcare sunt caracterizate de o structură neobișnuită, secvențe poetice ilogice și un limbaj foarte subiectiv. Tehnicile formaliste ale curentului au fost parțial preluate din futurism, dar concizia criptică, obscuritatea și stagnarea artistică a ermeticilor sunt o reacție la cenzura nazistă. Giuseppe Ungaretti, Salvatore Quasimodo și Eugenio Montale sunt principalii reprezentanți ai mișcării ermetice, numită astfel după numele lui Hermes Trismegistos, un personaj mitic căruia îi sunt atribuite multe scrieri oculte și simbolice (*vezi* scrieri hermetice).

Ermitaj, Muzeul ~

Cel mai mare muzeu din Rusia, unul dintre cele mai importante din lume. Aflat în Sankt Petersburg, poartă numele pavilionului Ermitaj, construit în continuarea Palatului de Iarnă între 1764 și 1767, ca galerie particulară pentru colecțiile de artă ale Ecaterinei II (cea Mare). La moartea acesteia, în 1796, colecția imperială de artă conținea 4 000 de tablouri. Palatul de Iarnă a fost distrus de un incendiu în 1837, iar Ermitajul a fost reconstruit din ordinul țarului Nicolae I și deschis publicului în 1852. După Revoluția din Octombrie 1917, colecțiile au fost naționalizate. Muzeul actual este alcătuit din cinci corpuri de clădire legate între ele, între care Palatul de Iarnă, Micul Ermitaj, Vechiul și Noul Ermitaj. Pe lângă miile de obiecte de artă din Asia Centrală, India, China, Egipt, cele două Americi precolumbiene, Grecia și Roma, muzeul adăpostește o colecție impresionantă de opere ale unor artiști occidentali. Istoria Rusiei este ilustrată prin vestigii arheologice din timpurile preistorice și până în prezent.

Ernst, Max
(02.04.1891, Brühl, Germania – 01.04.1976, Paris, Franța)

Pictor și sculptor francez de origine germană. A renunțat la studiile de filozofie și psihologie începute la Universitatea din Bonn în favoarea picturii. După ce a luptat în Primul Război Mondial, a devenit liderul mișcării dada din Köln (1919), realizând colaje și fotomontaje. În 1922 s-a mutat la Paris, numărându-se printre fondatorii suprarealismului. Opera sa are profunde trăsături imaginative și experimentale. Este pionier al frotajului ca tehnică artistică și cel care a experimentat automatismul în artă. După 1934, imaginarul irațional și bizar din picturile sale s-a manifestat și în sculptură. În 1941 s-a mutat la New York, unde s-a căsătorit cu Peggy Guggenheim și a început colaborarea cu Marcel Duchamp. A revenit în Franța în 1953, continuând să realizeze lucrări abstracte și lirice.

Max Ernst, fotografie de Yousuf Karsh, 1965

eroare

În matematica aplicată, diferență dintre o anumită valoare și estimarea acelei valori. În statistică, un exemplu de eroare este diferența dintre vârsta medie a unui anumit grup de indivizi (*vezi* medie, mediană și mod) și vârsta unui individ anume din grupul respectiv. În analiza numerică, un exemplu de eroare este diferența dintre valoarea adevărată a lui pi și expresiile ce substituie această valoare, cum ar fi fracția 22/7 sau numărul zecimal 3,14159. Eroarea de prescurtare reprezintă folosirea primilor termeni dintr-o serie infinită. Eroarea relativă reprezintă raportul dintre mărimea unei erori și mărimea unei cantități măsurate, iar eroarea procentuală reprezintă o eroare relativă exprimată ca procent.

eroare formală și informală

În filozofie, raționament care nu reușește să ajungă la o concluzie, din cauza greșelilor

de topică sau de formă. Erorile formale sunt tipuri de argumentare prin deducție, care exemplifică un model prin care se inferează ceva incorect (*vezi* deducție; validitate); de ex. „se afirmă următoarele: dacă A atunci B; B: prin urmare, A". Erorile informale sunt tipuri de argumentare prin inducție ale căror premise nu conduc spre o concluzie din cauza conținutului lor. Sunt multe feluri de erori informale; exemplele includ *argumentum ad hominem* (*în latină*, argument împotriva persoanei), care constă în a-l ataca pe argumentator și nu argumentul; eroarea cauzei false, a cărei argumentare, pe baza premisei că un eveniment precedă un altul, ajunge la concluzia că primul eveniment este cauza celui de-al doilea; eroarea de compoziție, care constă din argumentarea pe baza premisei că o parte dintr-un lucru are o anumită proprietate, ajungând la concluzia că lucrul întreg are acea proprietate; și eroarea de echivocitate, care constă în faptul că un termen este folosit cu un anumit sens în premisă și cu un alt sens în concluzie.

eroare naturalistă

Eroare de utilizare a termenului „bine" (sau orice alt termen echivalent), pentru a denumi o proprietate naturală. În 1903, G.E. Moore a prezentat în *Principia Ethica* „argumentul întrebării deschise" împotriva a ceea ce el denumea eroare naturalistă, cu scopul de a demonstra că „binele" este numele unei calități simple, care nu poate fi analizată și nu poate fi definită ca fiind o calitate naturală a oamenilor, chiar dacă aceasta este „plăcută" (John Stuart Mill) sau „foarte evoluată" (Herbert Spencer). Din moment ce argumentul lui Moore se referea la orice încercare de a defini binele prin altceva, incluzând ceva supranatural cum ar fi „voința divină", atunci termenul „eroare naturalistă" nu este valid. Argumentul întrebării deschise transformă orice definiție propusă a binelui într-o întrebare (de ex. „Binele înseamnă plăcut" devine „Orice lucru plăcut este bun?") – concluzia lui Moore fiind următoarea: dacă întrebarea are alt sens, definiția propusă nu poate fi corectă, pentru că, dacă ar fi, întrebarea nu ar avea alt sens.

Eros

În mitologia greacă, zeu al iubirii. Hesiod l-a numit unul dintre primii zei care s-au născut din haos; a fost considerat fiul Afroditei. În mitologia romană, îi corespunde Cupidon. Eros era înfățișat ca un frumos tânăr înaripat, înzestrat cu arc și tolbă cu săgeți. În arta și literatura de mai târziu este reprezentat ca un copil. Centrul cultului său se afla la Thespiae, dar era celebrat și la templul Afroditei din Atena.

Eros

Primul asteroid descoperit care avea orbita în interiorul orbitei lui Marte și cel dintâi pe care a asolizat o navă cosmică. A fost descoperit în 1898, fiind numit după zeul grec al dragostei. Eros are o formă alungită, de 33 km lungime. Se poate apropia până la 22 milioane km de Pământ. În 2000 a fost orbitat de nava cosmică Near Earth Asteroid Rendez-vous (NEAR Shoemaker), care a cules date timp de un an. În 2001, nava a aterizat pe Eros.

erou

Personaj mitologic sau legendar, adesea de origine divină, înzestrat cu puteri sau însușiri ieșite din comun, asemenea eroilor glorificați în primele poeme epice, precum *Ghilgameș*, *Iliada* lui Homer, *Beowulf* sau *Cântecul lui Roland*. Eroii, de obicei războinici sau iubitori de aventură, sunt adesea surprinși în timpul îndeplinirii unei sarcini (precum Eneas din *Eneida* lui Vergiliu, care întemeiază statul roman, sau Beowulf, care își apără poporul de dușmani). Eroii sunt adesea înzestrați cu însușiri neobișnuite, cum ar fi frumusețe fără seamăn sau precocitate, și excelează în diverse domenii. Adesea lăudăroși și nesăbuiți, ei sfidează durerea și moartea pentru a trăi viața din plin, în virtutea unei clipe de glorie care va supraviețui în memoria urmașilor.

erou cultural *sau* civilizator

Figură mitologică, asigurând umanității atributele culturii, fie în colaborare, fie în opoziție cu zeii. Eroul cultural este deseori un animal sau un trișor, cea mai comună figură fiind cel care fură focul de la zei în beneficiul oamenilor. În unele povești, eroul cultural este omul care trebuie să învingă opoziția animalelor; în altele, eroul cultural trebuie să călătorească într-un loc inaccesibil pentru a atinge un copac sau o altă plantă vindecătoare sau dătătoare de viață; animalele supranaturale pot să-l ajute ori să-l împiedice să-și atingă scopul. *Vezi* Prometeu.

eroziune

Fenomen geologic care constă în îndepărtarea unor straturi de materie ce alcătuiesc scoarța terestră și împrăștierea materialului, sub acțiunea unor agenți externi. Eroziunea este cauzată de acțiunea vântului, a curenților și a apelor râurilor sau fluviilor, a valurilor marine și a ghețarilor. Eroziunea și depozitarea sedimentelor

sunt fenomene complementare generate de activitatea eoliană, de apele curgătoare și de ghețari și afectează relieful, având ca efect constituirea unor noi forme de relief. Eroziunea are loc adesea după ce rocile au fost dezintegrate sau alterate prin erodare. Apa curgătoare reprezintă cel mai important agent natural de eroziune. Eroziunea marină și cea oceanică se manifestă prin acțiunea valurilor care lovesc țărmul sau prin acțiunea abrazivă a nisipului și a pietrișului, puse în mișcare de valuri. Apele râurilor și ale fluviilor erodează malurile și transportă sedimentele. Eroziunea glaciară se manifestă prin mișcarea abrazivă a gheții, care îndepărtează rocile de suprafață. Vântul are un rol important în regiunile aride, atunci când nisipul pus în mișcare de activitatea eoliană erodează rocile. Defrișările făcute de oameni pentru a mări suprafețele de teren agricol sau pășunile pot accelera eroziunea realizată de vânt sau de apă. *Vezi și* eroziunea straturilor.

eroziune cervicală

În medicină, ulcerație pe partea interioară a cervixului uterului. Cauzată de infecții și secreții, dispare imediat ce acestea se vindecă. Asemenea eroziuni se produc de obicei pe perioada cât durează menstruațiile, la mame sau în cazul infecțiilor cervicale sau vaginale. Pot duce la cancer cervical (de col uterin). Eroziunile canceroase pot fi îndepărtate chirurgical fără să provoace sterilitate.

eroziunea straturilor

Desprindere a unor particule de sol în urma căderii picăturilor de ploaie și deplasarea lor în josul pantelor de către apa care curge pe zone de teren, în loc să curgă sub forma unor canale sau pâraie. Astfel este îndepărtat un strat mai mult sau mai puțin uniform de particule fine de pe întreaga suprafață a unei zone, având ca rezultat uneori o pierdere masivă de sol fertil de suprafață. Acest fenomen se întâmplă în mod frecvent acolo unde s-a lucrat recent cu plugul sau unde solul nu este consolidat bine și este acoperit de vegetație insuficientă.

Erskine (de Restormel), Thomas Erskine, Primul baron ~

(10.01.1750, Edinburgh, Scoția – 17.11.1823, Almondell, Linlithgowshire)

Avocat scoțian, fiul cel mai mic al lui Henry David Erskine, al zecelea conte de Buchan. A abandonat cariera militară în favoarea avocaturii, în 1778. A devenit cunoscut după ce a câștigat un proces de calomnie și a contribuit la promovarea și protejarea drepturilor individuale. A fost apărătorul legal al multor politicieni și reformatori – precum Thomas Paine (1792), pe care l-a apărat, dar fără succes – în timpul represiunii guvernului britanic din perioada ce a urmat Revoluției Franceze. A contribuit la structurarea legii răspunderii penale, apărând, în temeiul nebuniei, un presupus atentator la viața regelui George III. A fost parlamentar (1783–1784, 1790–1806), apoi a devenit baron (1806) și a îndeplinit funcția de lord cancelar (1806–1807) în guvernul „tuturor talentelor" al lui William Grenville. În 1820 a fost apărătorul reginei Carolina, pe care George IV o trimisese spre judecată în fața Camerei Lorzilor sub acuzația de adulter, cu scopul de a-i retrage toate titlurile și drepturile princiare. Pledoariile sale în fața curții de judecată erau caracterizate prin vigoare, luciditate și, adeseori, prin valoare literară.

Erté *născut* Roman Tertov *ulterior* Romain de Tertoff

(23.11.1892, Sankt Petersburg, Rusia – 21.04.1990, Paris, Franța)

Designer și desenator de modă francez de origine rusă. În 1912 a părăsit orașul natal, Sankt Petersburg, și s-a mutat la Paris, unde a lucrat pentru o scurtă perioadă alături de creatorul de modă Paul Poiret. Din 1916 a început să publice în *Harper's Bazaar* ilustrații elegante și stilate, prezentând modele în poziții studiate, într-un decor de tip Art Deco. A realizat scenografia și costumele pentru Folies-Bergère din Paris (1919–1930), iar în anii 1920 a realizat costumele actorilor din multe musicaluri americane, dintre care cel mai cunoscut este *Ziegfeld Follies*. Modelele create de el continuă să fie reproduse în număr mare.

Rochie de după-amiază din satin negru cu alb, concepută de Erté pentru Harper's Bazaar, 1924

Ervin, Sam *născut* Samuel James Ervin, Jr

(27.09.1896, Horganton, Carolina de Nord, SUA – 23.04.1985, Winston-Salem, Carolina de Nord)

Senator american (1954–1974). A lucrat la Curtea Supremă de Justiție a statului

Carolina de Nord (1948–1954), ulterior fiind numit pe un loc vacant în Senatul american. Bun cunoscător al constituției și un orator convingător, a făcut parte din comisia senatorială care l-a criticat pe senatorul Joseph McCarthy și a luat parte la cercetarea abuzurilor financiare din domeniul sindical. În anii 1960, i-a condus pe obstrucționiștii sudiști împotriva promovării legislației drepturilor civile, fiind în același timp un apărător al libertății individului. În calitate de președinte al comisiei care a investigat scandalul Watergate, a devenit aproape un erou popular prin maniera umoristică și isteață prin care a cerut Casei Albe să aducă dovezi, în ciuda pretinsului privilegiu executiv invocat de instituția prezidențială.

Erythrai

Oraș antic ionian situat în V Anatoliei, pe coasta Mării Egee, în dreptul insulei Chios. Era unul dintre cele 12 orașe ioniene. Nu se cunoaște exact locul întemeierii orașului, dar din sec. IV î.Hr. a existat pe locul unde se află astăzi localitatea Ildir, fiind încă vizibile urmele zidului de împrejmuire, ale teatrului și ale fortăreței. În sec. VI î.Hr., orașul a făcut parte din numeroase alianțe grecești; cucerit de perși, a fost eliberat de Alexandru cel Mare în 334 î.Hr. În timpul stăpânirii romane, era oraș liber al provinciei Asia, renumit pentru vinul și caprele sale, dar și pentru sibilele Herophile și Athenais.

Erzberger, Matthias

(20.09.1875, Buttenhauses, Württemberg, Germania - 26.08.1921, Pădurea Neagră, Baden)

Om politic german. Ales membru în Reischtag în 1903, a devenit liderul aripii drepte a Partidului Centrist. În timpul Primului Război Mondial a fost implicat în rezoluția Reichstagului care propunea negocierea păcii fără drepturi teritoriale. A condus delegația Germaniei care a semnat armistițiul și a sprijinit acceptarea Tratatului de la Versailles. În 1919–1920 a fost vicecancelar și ministru de finanțe. Ca adept al sistemului republican-democrat, a fost victima unei campanii de defăimare organizate de extrema dreaptă. Deși a demisionat din funcția de ministru, mai târziu a fost asasinat de partizanii naționalismului.

Esagila

Complex de temple în Babilonul antic, dedicat lui Marduk. Uriașul edificiu era lung de 202 m, cu trei curți interioare vaste, împrejmuite de numeroase săli. Construcția sa a durat secole întregi; cea mai mare parte a fost ridicată în sec. VI î.Hr., în timpul domniei lui Nabucodonosor II. Era cunoscut în Antichitate pentru bogăția sa, însă în perioada 1899–1917, când s-au făcut săpături în locul unde s-a aflat Babilonul, a fost jefuit de multe ori.

Esaki, Leo *născut* Esaki Reiona

(n. 12.03.1925, Osaka, Japonia)

Fizician japonez. În 1956 a devenit fizician-șef al corporației Sony, iar în 1960 i-a fost acordată o bursă în calitate de asociat al IBM, pentru a-și continua cercetările în SUA. A lucrat în laboratoarele de cercetare ale IBM din Yorktown, New York, la efectul de tunel în semiconductori și a construit dioda tunel, cu multe aplicații în domeniul calculatoarelor și al altor aparate. În 1973, a primit Premiul Nobel, împreună cu Ivar Giaever (n. 1929) și Brian Josephson.

escalator

Scară rulantă, folosită ca mijloc de transport între etaje în magazine, aeroporturi, metrouri și în alte zone cu circulație intensă. Termenul a fost folosit prima dată pentru a desemna o scară rulantă prezentată la Expoziția de la Paris din 1900. Escalatoarele moderne sunt acționate electric, fiind formate din două șiruri de trepte, un lanț și o roată. Pe măsură ce treptele se apropie de capătul nivelului, trec printr-un dispozitiv cu rol de pieptăn; dacă un obiect se blochează între pieptăn și trepte, curentul este întrerupt de un comutator.

escatologie

Doctrină teologică despre „ultimele lucruri" sau despre sfârșitul lumii. Escatologiile mitologice descriu un etern conflict între ordine și haos și celebrează eternitatea ordinii și repetabilitatea genezei lumii. Expresia cea mai notabilă a escatologiei mitologice se află în hinduism, care păstrează credința în marile cicluri ale distrugerii și creării universului. Escatologiile istorice se bazează pe evenimente care pot fi datate și care sunt considerate fundamentale pentru progresul istoriei. Iudaismul, creștinismul și islamul au escatologii istorice. Escatologia din Vechiul Testament consideră că dezastrele care se abat asupra poporului lui Israel se datorează faptului că membrii lui nu au respectat legile și voința lui Dumnezeu și afirmă că îndeplinirea voinței Domnului va aduce reînvierea și realizarea planului său. În creștinism, se credea că timpul sfârșitului a început odată cu viața și misiunea lui Iisus, Mesia care se va întoarce pentru a instaura împărăția lui Dumnezeu.

Milenarismul se axează în special pe cea de-a doua venire a lui Iisus și pe domnia virtuoșilor pe Pământ. În islamul șiit, Mahdi, sau restauratorul credinței, va veni pentru a începe ultima judecată, în urma căreia cei buni vor intra în rai, iar cei răi vor fi trimiși în iad.

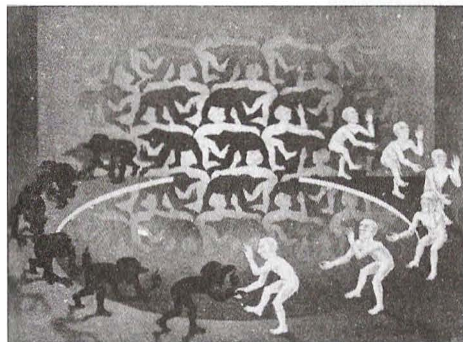
Escaut *în flamandă* Schelde

Fluviu în V Europei. Izvorăște în N Franței, curge prin V Belgiei până în orașul Antwerp (Anvers), se întoarce către NV și se varsă în Marea Nordului pe teritoriu olandez, după un curs de 435 km. Împreună cu Rinul (cursul inferior) și cu râul Meuse (Maas), drenează una dintre zonele cele mai populate ale lumii. Un canal pe cursul de V al fluviului permite accesul vaselor oceanice în Anvers în timpul fluxului.

Escher, M(aurits) C(ornelis)

(17.06.1898, Leeuwarden, Olanda - 27.03.1972, Laren)

Grafician olandez. Celebru pentru gravurile sale în care a utilizat detalii realiste pentru a obține iluzii optice ciudate, precum scări ce par să ducă și în sus, și în jos, pe același nivel. Operele sale au căpătat o nuanță suprarealistă odată cu reprezentarea unor metamorfoze neașteptate ale unor obiecte obișnuite. Lucrările sale prezintă interes și pentru matematicieni, pentru specialiștii în psihologia cognitivă, precum și pentru publicul larg și au fost reproduse pe scară largă, în special în sec. XX.

Întâlnire, litografie în negru de M.C. Escher, 1944; Muzeul de Artă Modernă, New York

MUZEUL DE ARTĂ MODERNĂ DIN NEW YORK, OFERITĂ DE SOCIETATEA INTERNAȚIONALĂ DE ARTE GRAFICE

Eschil

(525/524 î.Hr., /?/ - 456/455 î.Hr., Gela, Sicilia)

Poet tragic grec. A luptat în armata ateniană la Maraton (490 î.Hr.) și a câștigat prima dintre cele câteva competiții literar-dramatice importante din Atena în 484 î.Hr. A scris peste 80 de piese, dar s-au păstrat numai șapte; prima dintre acestea, *Perșii* (Pérsai), a fost jucată în 472 î.Hr. Alte piese care au supraviețuit sunt trilogia *Orestia* (Oresteia), care cuprinde *Agamemnon, Choeforele* (Choeforoi) și *Eumenidele* (Eumenides), *Cei șapte contra Tebei* (Hepta epi Thebas) și *Prometeu înlănțuit* (Prometheus desmotes). Considerat părintele tragediei grecești, a adăugat al doilea actor în spectacol, inovație care a înlesnit dezvoltarea de mai târziu a dialogului, și a creat acțiunea dramatică reală. A fost primul dintre cei trei tragici greci, precedându-i pe Sofocle și Euripide.

eschimos *sau* inuit

Populație care, împreună cu etnia înrudită aleută, constituie locuitorii băștinași din regiunile polare și subpolare din Groenlanda, Canada, Alaska și E îndepărtat al Siberiei. Își atribuie nume precum inuit, inupiat, yupik și alutiit, fiecare fiind o variantă a cuvântului „popor". Numele de eschimos, folosit pentru prima oară de europeni, ar putea proveni de la un cuvânt din limba amerindienilor pentru „schiuri", fiind acceptat de populațiile din Alaska; cele din Canada și Groenlanda preferă termenul inuit. Eschimoșii sunt de origine asiatică, la fel ca amerindienii, dar se deosebesc de aceștia prin adaptările climatice, prezența grupei de sânge B și prin limbile vorbite (eskimo-aleute), ceea ce atestă originea lor diferită. Stilul de viață eschimos tradițional era complet adaptat la mediul cu temperaturi extrem de scăzute, în ținuturi acoperite de zăpezi și ghețuri, unde alimentele de origine vegetală erau aproape inexistente, iar principala sursă de hrană o constituiau caribu, peștele și mamiferele marine. Pentru vânătoarea pe mare se foloseau harpoane și caiace de o persoană sau umiakuri mai mari. Îmbrăcămintea era confecționată din piei de caribu și de focă. Iarna locuiau în igluuri făcute din blocuri de gheață sau în case semisubterane, din piatră și pământ, iar vara în corturi din piei de animale. Principalul mijloc de transport pe uscat îl constituiau săniile trase de câini. Religia avea ca punct central lumea nevăzută a spiritelor. Astăzi, săniile au fost înlocuite de snowmobile, iar harpoanele, de puști. Mulți eschimoși au renunțat la viața nomadă și la vânătoare, stabilindu-se în orașele nordice. Unii au fondat asociații pentru a

Atelaj de câini ai eschimoșilor

HARRY GROOM DIN RAPHO/PHOTO RESEARCHERS

comercializa obiecte artizanale. Azi trăiesc în total cca 177 000 de eschimoși.

Eschine

(390 î.Hr., /?/ - 314? î.Hr., /?/)

Orator atenian și susținător al expansiunii lui Filip II al Macedoniei în Grecia. În 346 î.Hr., împreună cu Demostene, care mai târziu a devenit inamicul său înverșunat, a participat la încheierea unei păci între Atena și Macedonia. După un timp, Demostene l-a acuzat pe Eschine de trădare pentru că a susținut cauza macedoneană în timpul negocierilor. La proces (343 î.Hr.), Eschine a fost achitat cu o mică majoritate. În 339 î.Hr. a contribuit la izbucnirea războiului care a dus la Bătălia de la Cheroneea și la controlul macedonean asupra Greciei centrale. În 336 î.Hr. s-a opus unei moțiuni de onorare a lui Demostene, considerând-o ilegală; chestiunea a fost judecată în 330 î.Hr., iar Eschine a suferit o înfrângere covârșitoare.

Escoffier, (Georges-) Auguste

(28.10.1846, Villeneuve-Loubet, Franța - 12.02.1935, Monte Carlo, Monaco)

Bucătar-șef francez, cunoscut pentru inovațiile sale în gastronomia de înalt rafinament. A dobândit o reputație internațională ca șef al bucătăriilor de la Grand Hotel din Monte Carlo, de la hotelurile César Ritz Savoy (1890–1899) și Carlton (1899–1922) din Londra. A reformat *grande cuisine* (*în franceză*, bucătăria rafinată) prin simplificarea și rafinarea ei, precum și prin eficientizarea metodelor de preparare. Este autorul lucrărilor *Ghid culinar* (Guide culinaire, 1903), *Bucătăria mea* (Ma cuisine, 1934) și al altor cărți devenite clasice în domeniu. Este adesea considerat cel mai mare bucătar din toate timpurile.

Escorial, El ~

Palat-mănăstire aflat la NV de Madrid, construit în 1563–1567 pentru Filip II. Este locul unde sunt îngropați suveranii spanioli; unul dintre cele mai mari centre religioase din lume. A fost proiectat de Juan Bautista de Toledo (1530–1597) și terminat de Juan de Herrera (cca 1530–1597), considerat creatorul stilului arhitectural al palatului. Planul său reprezintă un dreptunghi uriaș, cu o biserică impunătoare în centru, flancată de un palat, o mănăstire, un colegiu, o bibliotecă, chilii pentru călugări și curți interioare. Zidurile masive de granit, întrerupte doar de o serie de ferestre neîmpodobite și de pilaștri în stil doric, fără multe decorații, au creat o atmosferă de austeritate, nelăsând să se vadă nici un semn al Renașterii italiene.

Esculap

Vezi Asclepios

Esdraelon, câmpia ~

în ebraică **Emeq Yizre'el**

Câmpie în N Israelului. Lungă de aproape 40 km, separă zonele deluroase din Galileea, dinspre N, și Samaria, dinspre S. Face parte din vechea trecere dintre Egipt și Semiluna Fertilă. A fost un drum comercial și scenă a conflictelor din cele mai vechi timpuri ale Antichității. Spre NV se află locul unde a fost situat anticul Megiddo. Din cauza drenajului natural insuficient, a fost puțin locuit secole de-a rândul, însă începând cu 1920, pământul a început să fie prețuit; odată cu apariția a zeci de așezări, s-au dezvoltat agricultura și industria ușoară. Principalul centru urban este Afula.

esenian

Membru al unei secte evreiești, activă în Palestina din sec. II î.Hr. până în sec. I d.Hr. Esenienii formau mici comunități monastico-religioase ai căror membri respectau cu strictețe legile lui Moise și sabatul, iar bunurile erau proprietate comună. S-au retras din viața socială, nu se rugau în Templul din Ierusalim și își câștigau existența prin muncă manuală. De obicei, femeile erau excluse din aceste comunități. Se pare că manuscrisele de la Marea Moartă au fost scrise, copiate și adunate de esenieni.

Esenin, Serghei (Aleksandrovici)

(03.10.1895, Konstantinovo, provincia Riazan, Rusia - 27.12.1925, Leningrad)

Poet rus. S-a născut într-o familie de țărani; în operele sale a celebrat tradiționala „Rusie care se duce" în defavoarea societății moderne industrializate, începând cu prima culegere de versuri, *Radunița* (1916). A crezut că Revoluția din 1917 va duce către o eră a țăranilor, pe care și-o imagina. A cântat valorile tradiționale ale satului rus. În 1922 s-a căsătorit cu Isadora Duncan. Eforturile lui de a se adapta erei revoluționare nu au avut succes și, în cele din urmă, s-a sinucis, la vârsta de 30 de ani. Deși prigonit de autorități, a fost foarte cunoscut în Rusia atât în timpul vieții, cât și după aceea.

esențialism

În ontologie, concepție potrivit căreia anumite proprietăți ale obiectelor țin în chip esențial de acestea. Prin „esența" unui lucru înțelegem totalitatea proprietăților sale esențiale. Teoriile esențialiste diferă în ce privește felul în care înțeleg ce înseamnă să spui că o proprietate ține în chip esențial

de un obiect. Ideea unei proprietăți esențiale este legată îndeaproape de ideea de necesitate, întrucât a spune că o proprietate P este esențială unui obiect O nu înseamnă nimic altceva decât a spune că propoziția „O are P" este adevărată în chip necesar (*vezi* necesitate). Un mod destul de răspândit, dar nu foarte lămuritor, de a caracteriza proprietățile esențiale constă în a spune că o proprietate este esențială unui obiect dacă obiectul nu poate fi privat de acea proprietate fără să înceteze a mai fi ceea ce este. Proprietățile unui obiect care nu îi sunt esențiale în acest sens sunt numite proprietăți accidentale. *Vezi și* identitatea indiscernabilelor.

eseu

Compoziție literară analitică, interpretativă sau critică, abordând de obicei subiectul dintr-un punct de vedere limitat și adesea personal. Adaptabilă și flexibilă, scrierea eseistică a fost dezvoltată de Michel de Montaigne, care a ales numele de „eseu" pentru a sublinia faptul că scrierile lui erau încercări de a-și exprima gândurile și experiențele. În unele țări, eseul a fost forma de expresie a criticii literare și sociale, în timp ce în altele a devenit o scriere persuasivă, cu caracter semipolitic, naționalist și, adesea, polemic, ironic sau sarcastic.

Esfahan *sau* Isfahan

Oraș, 1 266 072 loc. (1996), în partea central-vestică a Iranului. Vechi oraș din Media, numit Aspadana, important în timpul dinastiei Selgiucizilor (sec. XI–XIII) și al dinastiei Safavizilor din Iran (sec. XVI–XVIII). Epoca sa de glorie a început în 1598, când șahul Abbas I și-a stabilit aici capitala și l-a reconstruit, transformându-l într-unul dintre cele mai mari orașe din sec. XVII. În centru a creat imensa Meydan-y-Șah sau Piața Regală (în prezent, Maydan-e Emam, Piața Imamului), o mare grădină dreptunghiulară ce înconjura vestita Masjed-e Șah (Moscheea Regală; azi Masjed-e Emam). În 1722, afghanii au cucerit orașul, care a intrat în declin. Refacerea a început în sec. XX, Esfahan fiind azi un mare centru textil; printre alte ramuri ale industriei se numără producerea oțelului și rafinarea petrolului.

Eshnunna *sau* Tall Al-Asmar

Ruine ale unui oraș antic din E Irakului. Ocupat înainte de 3000 î.Hr., a fost, în timpul celei de-a treia dinastii Ur, sediul unui *ensi* (guvernator). După decăderea dinastiei Ur, a devenit independent, dar mai târziu a fost cucerit de Hammurabi. Tăblițele de piatră găsite lângă Babilon, numite *Legile de la Eshnunna*, precedă codul lui Hammurabi cu aproape două generații și au contribuit la studiul dezvoltării legilor antice. După epoca lui Hammurabi, orașul a început să decadă. Printre vestigiile sumeriene găsite aici se numără statuete de piatră datând din mileniul III î.Hr.

Statuete descoperite la Tall Al-Asmar (Eshnunna), perioada dinastică timpurie, Dinastia II (cca 2775-2650 î.Hr.); Institutul Oriental, Universitatea din Chicago

eskimo-aleută, limba ~

Familie de limbi vorbite în Groenlanda, Canada, Alaska, SUA și E Siberiei, de către eskimoși și aleuți. Aleuta, rudă îndepărtată a limbilor eschimose, cuprinde dialecte estice și vestice; în prezent, ambele sunt vorbite de mai puțin de 400 de persoane. Limbile eschimose au în prezent două subgrupe: yupik (cinci limbi), vorbite de ciukcii din Siberia și în SV peninsulei Alaska, și inupiaq-inuktitut, un grup de dialecte vorbite pe teritoriile de N, din Alaska și Canada până pe coastele Labradorului și ale Groenlandei. Limbile yupik au în prezent cca 13 000 de vorbitori, iar inupiaq-inuktitut are peste 100 000 de vorbitori, dintre care aproape jumătate vorbesc dialectul inuktitut groenlandez.

esofag

Tub muscular ce transportă hrana cu ajutorul mișcărilor peristaltice, de la faringe la stomac. Ambele capete sunt prevăzute cu sfinctere (obstrucții musculare) care se relaxează pentru a permite hranei să pătrundă în interior și se închid pentru a nu o lăsa să iasă afară. Printre afecțiunile esofagului se numără ulcerarea și sângerarea, arsurile cauzate de acizii din stomac, achalasia (incapacitatea de a se deschide a unuia sau a ambelor sfinctere) și spasmele musculare. Esofagul poate fi afectat și de sclerodermie.

Esop

Presupus autor al unei colecții de fabule grecești, aproape sigur o figură legendară. Deși Herodot, în sec. V î.Hr., a spus că acesta a fost un personaj real, Esop a fost probabil doar un nume inventat pentru ca fabulele cu animale să aibă un autor. Fabulele esopice subliniază interacțiunile sociale dintre ființele umane, iar morala lor oferă sfaturi despre cum să reacționăm în diverse situații din viața reală. Tradiția fabulelor occidentale începe cu aceste povești. Edițiile moderne înregistrează în jur de 200 de fabule esopice.

Esop cu o vulpe, medalionul central al unui *kalyx* (*în greacă*, cupă), cca 470 î.Hr.; Muzeul Gregorian Etrusc, Vatican

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

ESP

Vezi percepție extrasenzorială

Español, Pedro

Vezi Pedro Berruguete

Espartero, Baldomero, Prinț de Vergara

(27.10.1793, Granátula, Spania – 08.01.1879, Logroño)

General și om politic spaniol. După urcarea pe tron a Isabelei II, s-a alăturat forțelor guvernului ce se opuneau lui Don Carlos (*vezi* carlism) și a contribuit la câștigarea primului război carlist. În 1840 a devenit șef al guvernului, iar în 1841 a fost numit regent. În 1843, o revoltă a generalilor l-a silit să se refugieze în Anglia, unde a locuit până în 1849. A revenit în Spania, apoi a condus guvernul (1854–1856) împreună cu generalul Leopoldo O'Donnell (1809–1867), retrăgându-se ulterior din activitate.

esperanto

Limbă artificială creată în 1887 de Lazarus Ludwig Zamenhof (1859–1917), un oculist polonez, pentru a fi folosită ca a doua limbă internațională. Lucrarea lui Zamenhof, *Fundamento de Esperanto* (1905), prezintă principiile ei de bază. Toate cuvintele, derivate din rădăcini des întâlnite în limbile europene, se scriu așa cum se pronunță, iar gramatica este simplă și fără forme neregulate. Substantivele nu au gen și se termină în *-o*, există un singur articol hotărât, *la* (de ex., *la amiko*, prietenul). Adjectivele sunt marcate prin terminația *-a*. Verbele sunt regulate și au o singură formă pentru fiecare timp sau mod. Asociația Universală Esperanto (fondată în 1908) are membri în 83 de țări. Se estimează că numărul vorbitorilor de esperanto variază de la 100 000 la câteva milioane.

Espíritu Santo *anterior* Marina

Cea mai mare insulă în NV Vanuatu, Pacificul de Sud. Are lungimea de 122 km, o lățime de 72 km, ocupă 3 677 kmp și este de origine vulcanică. De-a lungul coastei de V se întinde un lanț muntos; muntele Tabwémasana măsoară, prin cel mai înalt vârf, 1 879 m. Are mari zone împădurite și văi înguste, fertile, bine irigate. Agricultura este bine dezvoltată; principala așezare, Luganville (Santo), se află pe coasta de SE.

Esquire

Revistă lunară americană, fondată în 1933 de Arnold Gingrich. La început era o publicație de dimensiuni foarte mari, destinată bărbaților, cu un stil sofisticat și desene reprezentând femei îmbrăcate sumar. Apoi a abandonat această formă incitantă, dar a continuat să cultive imaginea de lux și de gust rafinat. A publicat subiecte neconvenționale și articole atractive, trezind interesul unui public larg, articolele fiind scrise de scriitori cunoscuți. În anii 1940, datorită notorietății sale, a fost obiectul unui proces, pe care l-a câștigat; era acuzată că nu are dreptul de a fi expediată prin poștă la prețuri accesibile. În ultimii ani, *Esquire* a încetat, în mare, să publice tipul de ficțiune și nonficțiune prin care se distingea în trecut.

Essen

Oraș, 591 889 loc. (2002), în N landului Rin-Westfalia din V Germaniei. Este situat pe râul Ruhr; aici se află cele mai multe centre siderurgice din Europa. Inițial, pe aceste locuri se afla o mănăstire (fondată în 852 d.Hr.), a cărei catedrală din sec. XV există și astăzi. A devenit oraș în sec. X d.Hr. și a avut suveranitate locală până în 1802, când a intrat sub stăpânirea Prusiei. În sec. XIX, dezvoltarea industriei de prelucrare a fierului și a oțelului și a exploatărilor miniere de cărbune a determinat creșterea economică. În Al Doilea Război Mondial, orașul, considerat centrul industriei de armament a Germaniei, a fost în mare parte distrus. După război s-au construit clădiri spațioase și moderne, printre care săli de concerte, un institut de cercetare economică și unul de artă.

Essequibo

Fluviu în partea central-estică a Guyanei, cel mai mare aflat între Amazon și Orinoco

și cel mai lung din Guyana. Izvorăște din Munții Acarai, la granița cu Brazilia. Curge spre N pe o lungime de 1 010 km și se varsă în Oceanul Atlantic, la 21 km de Georgetown. Estuarul său, lat de 32 km, este blocat de insule și aluviuni, dar vasele oceanice mici pot naviga pe el până la Bartica, localitate situată la 80 km depărtare de ocean.

Essex, Robert Devereux, Al doilea conte de ~

(10.11.1567, Netherwood, Herefordshire, Anglia - 25.02.1601, Londra)

Soldat și curtean englez. Fiu al primului conte de Essex; a fost favoritul mai vârstnicei Elisabeta I. Relația lor a fost una furtunoasă. În perioada 1591–1592 s-a aflat la comanda forțelor engleze din Franța, care l-au ajutat pe Henric IV să se opună romano-catolicilor francezi, iar în 1596 a condus armata în jaful de la Cádiz. În 1599, Elisabeta l-a trimis în Irlanda ca reprezentant al coroanei. Aici a dus o campanie lipsită de succes împotriva rebelilor irlandezi, încheind un armistițiu defavorabil; aceasta a determinat-o pe Elisabeta să-i retragă, în 1600, ambele funcții. În 1601, când a avut o încercare eșuată de a instiga populația Londrei împotriva Elisabetei, a fost arestat, judecat de fostul său mentor, Francis Bacon, și decapitat.

Robert Devereux, Al doilea conte de Essex; pictură după Marcus Gheeraerts cel Tânăr, sfârșitul sec. XVI; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Essex, Robert Devereux, Al treilea conte de ~

(1591, Londra, Anglia - 14.09.1646, Londra)

Comandant militar englez. Fiu al celui de-al doilea conte de Essex. Și-a început cariera militară în 1620 și a comandat trupe pentru Carol I până ce Parlamentul cel Lung i-a demis pe demnitarii lui Carol (1640). La începutul Războiului Civil Englez a fost numit la comanda armatei Parlamentului. A luptat împotriva regaliștilor în bătălia decisivă de la Edgehill (1642) și a pătruns în Londra în 1643. Armata sa a fost asediată la Lostwithiel, Cornwall, în 1644 și toți s-au predat, cu excepția lui Essex, care a scăpat fugind pe mare. Ulterior, a demisionat din postul de comandant.

Essex, Walter Devereux, Primul conte de ~

(16.09.1541, Carmarthen, Carmarthenshire, Scoția - 22.09.1576, Dublin, Irlanda)

Militar englez. Născut într-o familie nobilă, în 1569 a contribuit la înăbușirea unei răscoale din N Angliei, iar în 1572 a primit titlul de conte de Essex. În 1573 s-a oferit să supună și să colonizeze, pe cheltuială proprie, o zonă din Ulster care nu acceptase suveranitatea engleză. Acolo i-a făcut prizonieri și i-a executat pe conducătorii irlandezi rebeli. A ucis sute de oameni, contribuind la înrăutățirea atitudinii irlandezilor față de Anglia. În 1575, Elisabeta I i-a poruncit să renunțe la această acțiune. A murit de dizenterie, la scurt timp după ce s-a întors din Irlanda în Anglia.

Essex Junto

Grup neoficial de lideri politici aparținând Partidului Federalist din Massachusetts, SUA, mai ales din ținutul Essex. Membrii săi îl susțineau pe Alexander Hamilton și doreau relații cordiale cu Anglia, fiind împotriva lui Thomas Jefferson, a Legii embargoului și a războiului din 1812. Conducătorii săi, printre care se numără și Timothy Pickering, au încercat să formeze o confederație separată în New England, luând parte la Convenția de la Hartford. După 1814, importanța lui a scăzut.

Este, familia ~

Familie princiară de origine lombardă, care a jucat un rol important în istoria Italiei medievale și renascentiste. Estensi (o ramură a dinastiei Obertenghi, din sec. X d.Hr.) s-au numit astfel după orașul și castelul Este, de lângă Padova. Întemeietorul familiei a fost margraful Alberto Azzo II (m. 1097), de la care fiul său, Folco I (m. 1136?), a pornit descendența casei Este. Familia s-a impus mai întâi ca lider al guelfilor, în războiul dintre guelfi și ghibelini. Membri ai familiei au domnit în Ferrara, în sec. XIII–XVI. După ce Alfonso II (1533–1597), al cincilea și ultimul duce de Ferrara, a murit în 1598 fără să aibă urmași, Ferrara a intrat sub dominație papală directă, ramura principală a familiei Este stingându-se. Familia a mai domnit în Modena și Reggio, din Evul Mediu târziu până spre sfârșitul sec. XVIII. Pe lângă importanța lor politică, membrii familiei au jucat un rol important și ca promotori ai artei și culturii.

ester

Compus organic care, în reacție cu apa (*vezi* hidroliză), produce un alcool și un acid organic sau anorganic. Se formează

prin procesul invers, de esterificare, în care acidul reacționează cu alcoolul pentru a forma un ester și apă. Esterii acidului carboxilic, cei mai comuni, conțin gruparea carbonil a acidului (—C=O; *vezi* grupare funcțională); cea de-a patra legătură a carbonului este cea cu atomul de oxigen al alcoolului. Hidroliza esterilor în prezența unei baze (saponificare) este folosită pentru a obține săpun din grăsimi și uleiuri. Esterii acidului carboxilic, cu o masă moleculară mică, sunt lichide incolore, volatile, cu miros plăcut; conferă aromă și parfum fructelor și florilor și sunt folosiți ca arome și mirosuri sintetice. Alții, precum acetatul de etil și de butil, sunt utilizați ca solvenți pentru lacuri, vopsele și vernis. Unii polimeri sunt esteri, inclusiv lucitele (metacrilatul de polimetil) și Dacron (tereftalatul de polietilenă). Printre esterii alcoolilor și ai acizilor anorganici se numără esterii nitraților (de ex. nitroglicerina), ce au proprietăți explozive; esterii fosfaților, dintre care se evidențiază compuși importanți, precum acizii nucleici și alții, folosiți la stingerea incendiilor, ca solvenți, agenți de plastifiere, ca aditivi pentru benzină și petrol, dar și la fabricarea insecticidelor.

Estera

Personaj din Vechiul Testament, figură centrală în *Cartea Esterei*, scrisă probabil în sec. II î.Hr. Era o evreică frumoasă, soție a regelui persan Artaxerxe (Xerxes I). Ea și vărul ei, Mardoheu, l-au convins pe rege să anuleze un ordin de ucidere a evreilor din regat, pus la cale de Aman, principalul sfetnic al regelui. Aman a ajuns singur în spânzurătoarea pe care o pregătise pentru Mardoheu, fiind executat. Evreilor li s-a dat voie să-și distrugă dușmanii. Acest eveniment este celebrat de sărbătoarea evreiască Purim.

Esterházy, familia ~

Familie de aristocrați maghiari datând cel mult din sec. XV, din care au făcut parte numeroși diplomați, ofițeri și patroni ai artelor. În sec. XVIII, membrii familiei Esterházy erau cei mai mari proprietari de pământ din Ungaria, deținând o avere personală mai mare decât cea a împăraților habsburgi, pe care îi sprijineau. Marele palat Esterházy a fost construit la Eisenstadt, pe lacul Neusiedler. Franz Joseph Haydn și-a desfășurat aici cea mai mare parte a activității ca director muzical al palatului. Membrii familiei au deținut importante funcții guvernamentale, ecleziastice, diplomatice și militare în Ungaria, inclusiv în sec. XX.

Estes, William K(aye)

(n. 17.06.1919, Minneapolis, Minnesota, SUA)

Psiholog american. În anii 1940 a lucrat împreună cu B.F. Skinner pe probleme legate de învățarea instrumentală, iar în 1950 a creat o teorie a esențializării stimulilor (SST), un model pentru a descrie învățarea în mod matematic. Cercetările sale de mai târziu s-au axat pe „arhitecturile cognitive". Printre lucrările sale se numără *Teoria învățării și dezvoltarea mentală* (Learning Theory and Mental Development, 1970), *Modele statistice în cercetarea comportamentului* (Statistical Models in Behavioral Research, 1991) și *Clasificare și cunoaștere* (Classification and Cognition, 1994). A fost profesor la universitățile Stanford, Rockefeller și Harvard. În 1997 i-a fost decernată Medalia Națională pentru Știință.

estetică

Studiu filozofic al calităților care fac dintr-un lucru un obiect de interes estetic și al naturii valorii și al judecății estetice. Cuprinde filozofia artei, care se ocupă în mod special de natura și valoarea artei și de principiile după care aceasta ar trebui interpretată și evaluată. Există trei abordări largi ale subiectului: (1) studiul conceptelor estetice, mai ales cu ajutorul examinării limbajului estetic; (2) studiul stărilor provocate de reacțiile mentale, al atitudinilor, emoțiilor care sunt implicate în experiența estetică; (3) studiul obiectelor considerate a fi de interes estetic și intenția de a determina ce anume le face să fie astfel. Lucrări fundamentale în domeniu sunt: *Banchetul* (Symposion) lui Platon; *Retorica* (Rhetorike) lui Aristotel; *Cercetare a ideilor noastre despre frumusețe și virtute* (Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue, 1725), de Francis Hutcheson (1694-1746); *Despre gust* (Of the Standard of Taste [in Four Dissertations], 1757), de David Hume, *Despre sublim și frumos* (A Philosophical Enquiry into the Origin of Our Ideas of the Sublime and Beautiful, 1757), de Edmund Burke, *Critica facultății de judecată* (Kritik der Urteilskraft, 1790), de Immanuel Kant, și *Investigații filozofice* (Philosophische Untersuchungen, 1953), de Ludwig Wittgenstein.

estetism

Mișcare artistică de la sfârșitul sec. XIX, centrată pe doctrina potrivit căreia arta există doar pentru frumusețea sa. A început ca reacție la filozofiile sociale utilitariste și la urâțenia și filistinismul erei industriale. Bazele sale filozofice au fost puse de Immanuel Kant, care a susținut

că standardele estetice ar putea fi separate de moralitate, utilitate sau plăcere. James M. Whistler, Oscar Wilde și Stephane Malarmé au avansat idealul mișcării de cultivare a sensibilității rafinate până la cel mai înalt punct. Estetismul are afinități cu simbolismul francez și a fost precursorul curentului Art Nouveau.

Estienne, Henri II

(1528, Paris, Franța - 1598, Lyon)

Învățat și tipograf francez. În tinerețe a călătorit în Europa, studiind manuscrise vechi și vizitând diverși savanți. Apoi s-a întors la tipografia tatălui său din Geneva, unde a publicat primele ediții ale unor texte grecești. În 1566 a publicat o ediție latină a lui Herodot, cu o apologie controversată care cuprindea o satiră amară la adresa epocii sale. Printre scrierile clasice de mari dimensiuni editate de el se numără și operele lui Plutarh, în 13 volume, și un dicționar grecesc în cinci volume, *Thesaurus graecae linguae* (ambele în 1572). Până în sec. XIX au fost retipărite ediții ale dicționarului, cea mai mare operă a sa.

estimare

În matematică, folosire a unei funcții sau a unei formule pentru a afla o soluție sau pentru a face o predicție. Spre deosebire de aproximare, are conotații precise. De ex., în statistică, estimarea desemnează selecția atentă și testarea unei funcții numite estimator. În calcule, se referă de obicei la aproximarea soluției unei ecuații, care este apoi corectată printr-un proces care generează estimări și mai precise. Diferența dintre estimare și valoarea exactă se numește eroare.

Estonia

denumire oficială **Republica Estonia**

Stat din NE Europei, format dintr-o porțiune continentală, la care se adaugă cca 1 500 de insule din Marea Baltică. Suprafața: 45 227 kmp; 1 345 000 loc. (2005). Capitala: Tallinn. Estonii reprezintă două treimi din populație. Rușii formează cealaltă treime. Mai există minorități

formate din ucraineni, finlandezi și belaruși. Limba: estonă (oficială). Religii: creștinism ortodox estonian, luteranism, metodism. Moneda oficială: kroon. Relieful, format din zone de câmpie și deal, cu multe lacuri, râuri și păduri, dezvoltă o climă temperat-rece și umedă. Economia se bazează pe industrie, fiind produse uleiuri, unelte și mașini, prefabricate metalice și materiale de construcții. Estonia este vestită pentru produsele textile, prelucrarea lemnului constituind de asemenea o industrie importantă. Republica are un singur for legislativ; președintele este șeful statului, în timp ce prim-ministrul este șeful guvernului. Invadați de vikingi în sec. IX d.Hr., apoi de danezi, suedezi și ruși, estonii au rezistat atacurilor până în 1219, când au fost cuceriți de danezi. În 1346, danezii au cedat stăpânirea acestui teritoriu ordinului teutonic, ce ocupa atunci teritoriul Livonia (sudul Estoniei și Letonia). Pe la mijlocul sec. XVI, Estonia a fost încă o dată împărțită, iar partea nordică a intrat sub stăpânire suedeză, în timp ce Polonia a preluat Livonia, pe care a cedat-o Suediei în 1629. În 1721, Rusia a cucerit Livonia și Estonia. Un secol mai târziu, șerbia a fost abolită, iar după 1881, Estonia a trecut printr-o perioadă de rusificare intensă. În 1918, Estonia și-a

declarat independența față de Rusia, dar a fost inclusă forțat în Uniunea Sovietică după ce Armata Roșie a ocupat țara (1940). În Al Doilea Război Mondial, țara s-a aflat sub dominație germană (1941–1944); regimul sovietic a fost reinstaurat în 1944, iar economia a fost colectivizată și inclusă în cea a Uniunii Sovietice. În 1991 și-a proclamat independența, împreună cu alte republici ale fostei URSS, și s-au organizat alegeri. Estonia a continuat negocierile cu Rusia pentru stabilirea zonei comune de frontieră. Alături de alte state baltice, a intrat în Uniunea Europeană în 2004.

Estremadura

Vezi Extremadura

estrogen

Clasă de hormoni care influențează dezvoltarea, maturizarea și funcționarea aparatului de reproducere feminin. Cele trei tipuri de estrogen – estradiolul, estrona și estriolul – sunt secretate de ovare și de placentă; și glandele suprarenale și testiculele secretă cantități mai mici. Estrogenii acționează asupra ovarelor, a vaginului, asupra trompelor uterine, a uterului și a glandelor mamare, având un rol important în pubertate, menstruație, sarcină și naștere. Acești hormoni stabilesc diferențele structurale dintre organele masculine și cele feminine. Experimentele pe animale de laborator au arătat că lipsa estrogenilor determină scăderea dorinței de împerechere, precum și alte manifestări comportamentale.

estru

Perioadă a ciclului sexual la mamiferele de sex feminin, cu excepția maimuțelor antropoide, în timpul căreia animalele se află în călduri (pregătite să accepte un mascul pentru împerechere). Unele animale (de ex. câinii) intră o singură dată în călduri în timpul unui sezon de înmulțire; altele intră de mai multe ori în călduri în timpul unui sezon de înmulțire, până când se realizează împerecherea. În timpul estrului, femelele secretă feromoni care le semnalează masculilor receptivitatea acestora; în această perioadă, zonele genitale se umflă, iar femela are un comportament specific.

estuar

Gură de vărsare a unui râu sau a unui fluviu, în care apa curgătoare se unește cu apa de mare sau cu cea oceanică. Estuarul este mai degrabă caracterizat de salinitatea apei decât de poziția geografică. Multe forme de relief de coastă care poartă altă denumire sunt de fapt estuare (de ex. golful Chesapeake). Unele dintre cele mai vechi civilizații ale lumii s-au dezvoltat în apropierea unor estuare (de ex., Tigru și Eufrat, delta Nilului, delta Gangelui și cursul inferior al Fluviului Galben). Orașe precum Londra (pe Tamisa), New York (pe Hudson) și Montréal (pe St. Lawrence) s-au dezvoltat în zone de estuar, devenind importante centre comerciale.

etalon-argint

Standard monetar prin care unitatea de bază a unei valute este determinată în raport cu o cantitate fixă de argint. A fost stabilit ca urmare a fabricării și circulației monedei de argint, a convertibilității nelimitate a altor bani în argint și a importului și exportului liber de argint, pentru stabilirea obligațiunilor internaționale. Nici o țară nu mai folosește în prezent etalonul-argint. În anii 1870, majoritatea țărilor europene au adoptat etalonul-aur. China, Mexic și alte țări mici au folosit etalonul-argint până la începutul anilor 1900. În 1873, Trezoreria SUA a oprit fabricarea monedelor de argint, acțiune care a declanșat mișcarea de eliberare a argintului, însă înfrângerea lui William Jennings Bryan a pus capăt revoltei. *Vezi* bimetalism.

etalon-aur

Sistem monetar în care unitatea standard pentru valuta aflată în circulație este o anumită cantitate de aur sau poate fi convertită în aur, la un preț dinainte stabilit. Etalonul-aur a fost adoptat de Marea Britanie în 1821. Germania, Franța și SUA l-au instituit în anii 1870, determinate de descoperirea acestui metal în America de Nord, ceea ce a dus la creșterea rezervei de aur. Etalonul-aur a fost desființat în 1914, în momentul izbucnirii Primului Război Mondial; în 1928 a fost reinstituit, însă, din cauza relativului deficit de aur, majoritatea țărilor au adoptat un etalon de schimb al aurului, suplimentându-și rezervele cu valute (dolari SUA și lire sterline englezești) convertibile în aur la o rată de schimb stabilă. Deși etalonul de schimb al aurului s-a prăbușit în timpul Marii Depresiuni, SUA au stabilit un preț minim în dolari pentru aur, iar această acțiune a permis reinstituirea unui etalon-aur internațional după Al Doilea Război Mondial. În 1971, micșorarea rezervelor de aur și o balanță de plăți nefavorabilă au determinat SUA să suspende convertibilitatea liberă a dolarului în aur și să renunțe la etalonul-aur. *Vezi și* bimetalism; rată de schimb; etalon-argint.

Etana, Epopeea lui ~

Vechi mit din Mesopotamia antică, având ca temă succesiunea dinastică. Zeii l-au

ales pe Etana să fie primul rege, dar soția sa, deși însărcinată, n-a putut să nască, așa încât Etana nu avea nici un urmaș. Zeul Shamash a răspuns rugăciunilor regelui și l-a făcut să salveze de la moarte un vultur șchiop care l-a răsplătit pe Etana ducându-l până în înaltul bolții cerești, de unde regele a luat planta nașterii pentru a-și ajuta soția. Textele care au supraviețuit sunt incomplete și divergente: într-una dintre versiuni, Etana ajunge în rai (dar textul se întrerupe), în alta se prăbușește pe pământ. Un rege cu numele Etana a stăpânit orașul Kish din S Mesopotamiei în mileniul III î.Hr.

etanol *sau* alcool etilic *sau* alcool de cereale

Cel mai important compus organic din clasa alcoolilor, cu formula chimică CH_3CH_2OH. Este produs prin fermentare, fiind agentul care provoacă starea de amețeală generată de băuturi alcoolice. Etanolul este întrebuințat ca solvent, materie primă, mediu de extracție, antigel, antiseptic, aditiv și substitut în benzină. Este toxic, provoacă depresia sistemului nervos central, iar unele persoane pot deveni dependente de consumul de alcool (*vezi* alcoolism). Consumat în cantități moderate, stimulează activitatea cerebrală, însă în cantități mari afectează coordonarea locomotorie și gândirea, iar consumul excesiv poate provoca stări de comă și chiar moarte. Combinația de alcool cu barbiturice sau cu alte medicamente înrudite este foarte periculoasă.

eter

Compus organic a cărui structură moleculară este formată dintr-un atom de oxigen legat între doi atomi de carbon, cu formula chimică generală ROR′; în care R și R′ reprezintă hidrocarburi. Eterii seamănă cu alcoolii, dar au densitate mai mică, sunt mai puțin solubili în apă, se evaporă mai ușor și sunt mai inerți. Se întrebuințează în procesele chimice de extracție sau de separare a unor substanțe, precum și ca solvenți. O parte dintre ei sunt folosiți ca insecticide și pesticide. Se utilizează în medicină și farmacologie. Codeina este un eter de metil al morfinei. Termenul eter se referă adesea la eterul de etil ($C_2H_5OC_2H_5$), folosit ca anestezic, dar și ca solvent, agent de extracție sau ca mediu de reacție.

Eteria

(*în greacă: Philike hetairia*, Societatea amicală)

Societate secretă grecească întemeiată la București (cca 1780) de Rigas, un aromân grecizat, și refondată la Odesa în 1814, cu scopul de a milita pentru eliberarea Greciei de sub stăpânirea otomană. Beneficiind inițial de sprijinul secret al țarului Aleksandru I și condusă de Alexandru Ipsilanti, a pregătit revoluția greacă împotriva Turciei din 1821, intrând în tratative de colaborare cu Tudor Vladimirescu. Mișcarea a suferit un eșec total după dezavuarea ei de către Rusia și înfrângerile militare de la Sculeni (Moldova) și Drăgășani (Muntenia), precum și după conflictul cu mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu.

Ethelbert I *sau* Aethelberth I

(m. 24.02.616 d.Hr.)

Rege al provinciei Kent (560–616 d.Hr.). S-a căsătorit cu Bertha, fiica creștină a regelui Parisului, iar când Augustin din Canterbury și alți misionari creștini au sosit în Kent, în 597 d.Hr., i-a primit bine și le-a acordat drept de așezare în Canterbury. Deși a fost botezat de Augustin, împreună cu alte mii de supuși, nu a încercat să impună creștinismul prin decret regal. În timpul domniei sale au fost scrise primele legi în anglo-saxonă (*vezi* drept anglo-saxon).

Ethelred II *sau* Aethelred Unraed *cunoscut drept* Ethelred the Unready

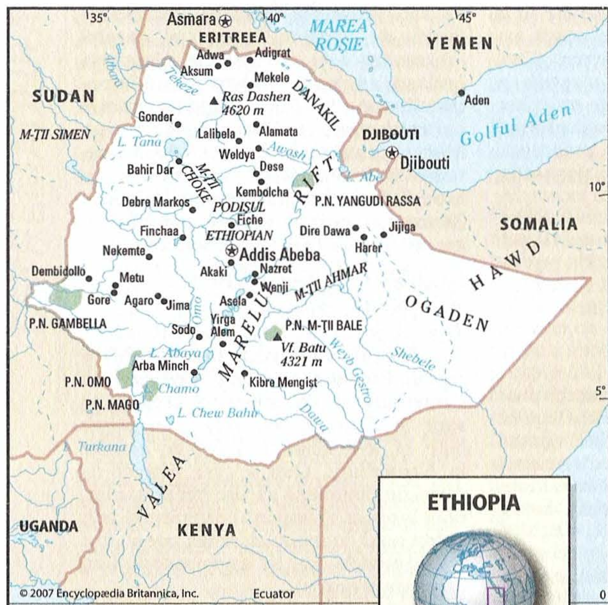
(968 d.Hr., /?/ - 23.04.1016, Londra, Anglia)

Rege al Angliei (978–1013, 1014–1016). A devenit rege după ce fratele său vitreg a fost suspectat de complot și asasinat. Conducător nevolnic, nu a reușit să organizeze apărarea împotriva invaziilor daneze (începând cu 980 d.Hr.); masacrarea coloniștilor danezi (1002) a provocat noi atacuri. Când Sweyn I a fost acceptat ca rege al Angliei, în 1013, Ethelred s-a refugiat în Normandia. A revenit însă la putere după moartea lui Sweyn, în 1014, succesorul său devenind conducătorul danez Cnut cel Mare. Supranumele Unraed (*în engleza veche*, sfat rău), a fost tradus incorect prin „unready“ (*în engleză*, încet la minte).

Etherege, Sir George

(1635, Maidenhead, Berkshire, Anglia - 10.05.1692, /?/)

Dramaturg britanic. Este considerat creatorul comediei de moravuri în perioada Restaurației. Prima sa comedie, *Amor în butoi* (Love in a Tub, 1664), cu scene comice realiste, inspirate din viața cotidiană, a avut mare succes. A scris și *Ea ar vrea, de-ar putea* (She Wou'd if She Cou'd, 1668) și populara operă comică *Filfizonul* (The Man of Mode, 1676). Deși piesele sale nu s-au mai jucat după sec. XVIII, stilul său a fost adoptat ulterior de mai mulți scriitori moderni.

ethernet

Protocol pentru telecomunicațiile în rețea, introdus de Xerox Corp. în 1979. A fost dezvoltat ca un mijloc economic de transmitere rapidă de informații între mașinile conectate în rețea, dintr-o încăpere sau clădire, dar a devenit rapid o metodă standard de interconectare a calculatoarelor. Rata inițială de transfer al datelor, de 10 megabiți pe secundă, a crescut la 100 de megabiți pe secundă, iar noul tip de rețea s-a numit ethernet rapid. La început erau folosite cabluri coaxiale pentru conectarea calculatoarelor în rețea, însă mai târziu costurile au fost reduse prin introducerea perechilor de fire simple. *Vezi și* rețea de calculatoare.

Ethiopia

denumire oficială **Republica Federală Democrată Ethiopia** *anterior* **Abisinia**

Stat din E Africii, situat în Cornul Africii, partea cea mai estică a continentului. Suprafața: 1 127 127 kmp, 73 053 000 loc. (2005). Capitala: Addis Abeba sau Addis Ababa. Populația este alcătuită din o treime amhara și o treime oromo, iar restul sunt tigray, afar, somalezi, saho și agew. Limbi: amharică, oromo. Religii: creștină (predominant ortodocși ethiopieni; de asemenea protestanți), islam, credințe tradiționale. Moneda: birr. Țara, fără ieșire la mare, are un relief muntos în partea de N, cu zone mai joase în E și V. Podișul Central este despărțit în două de Valea Marelui Rift, care separă platourile estice de cele vestice. Clima, temperată în regiunile de podiș, dezvoltă o vegetație de savană, respectiv aridă în zonele de câmpie. Tăierea excesivă a arborilor a accelerat eroziunea care, împreună cu secetele periodice, provoacă foamete. Speciile de păsări și animale sălbatice, în trecut foarte numeroase, au fost decimate; multe dintre ele sunt pe cale de dispariție. Ethiopia este una dintre cele mai sărace țări din lume. Agricultura constă din cultivarea de cereale. Creșterea animalelor este, de asemenea, importantă. Printre exporturi se numără cafeaua, blănurile și pieile de animale. În 1995 a fost fondată o nouă republică: are două foruri legislative; șeful statului este președintele, iar cel al guvernului este prim-ministrul. Ethiopia sau biblica țară Cush a fost locuită din cele mai vechi timpuri, în Antichitate fiind stăpânită de egipteni. Agricultorii vorbitori de limbă ge'ez au întemeiat regatul Daamat în sec. VII î.Hr. După 300 î.Hr., acesta a fost anexat de regatul Aksum, al cărui rege, Menelik I, era, potrivit legendei, fiul regelui Solomon și al reginei din Saba. Creștinismul a început să se răspândească din sec. IV d.Hr. (*vezi* Biserica Ortodoxă Ethiopiană). Comerțul prosper al ethiopienilor în Marea Mediterană a fost distrus de arabii musulmani, în sec. VII–VIII d.Hr., și zonele de interes s-au mutat către S. Contactul cu europenii a fost reluat în sec. XV, odată cu venirea portughezilor. Domnia lui Teodoros II a marcat dezvoltarea țării și fondarea Ethiopiei moderne. În timpul disputelor coloniale dintre țările Europei, în 1890, o parte a Ethiopiei a devenit colonie italiană, dar în timpul împăratului Menelik II, în 1896, trupele italiene au fost învinse și alungate de pe teritoriul țării. În vremea domniei lui, Ethiopia a prosperat, iar reformele lui Menelik II au fost continuate de împăratul Haile Selassie în anii 1930. În 1936, Italia a cucerit Ethiopia, care a fost inclusă în

Africa de Est Italiană până în 1941, când a fost eliberată de trupele britanice. Ethiopia a anexat Eritreea în 1952. În 1974, Haile Selassie a fost îndepărtat de la putere de socialiștii marxiști, care au guvernat până în 1991 țara răvășită de războaie și foamete. În 1993, Eritreea și-a declarat independența, dar disputele teritoriale de graniță dintre Eritreea, Ethiopia și Somalia au continuat și în anii 1990.

etica virtuții

Abordare a eticii care are ca noțiune fundamentală virtutea (deseori concepută ca perfecțiune). Etica se ocupă de acele trăsături de caracter ale omului care îi influențează în mod esențial evoluția, și nu de enumerarea datoriilor sale. Această latură a eticii nu se încadrează prea ușor în dihotomia tradițională etică deontologică–consecvențialism. Ea se suprapune cu cea din urmă prin faptul că ambele susțin ideea că o acțiune este corectă sau incorectă din punct de vedere moral, în funcție de rezultatul acestei acțiuni care, singură, are valoare intrinsecă. Dar etica virtuții are mai multe în comun cu etica deontologică, întrucât împărtășește cu aceasta concepția conform căreia acțiunile corecte din punct de vedere moral sunt constitutive finalității înseși, nefiind doar simple mijloace care servesc atingerii acesteia. *Vezi și* eudemonism.

etică

Ramură a filozofiei care problematizează natura valorilor fundamentale și a criteriilor pe baza cărora pot fi judecate acțiunile umane. Termenul este, de asemenea, aplicat oricărui sistem și oricărei teorii ce vizează principiile sau valorile morale. Etica se împarte, tradițional, în etică normativă, metaetică și etică aplicată. Etica normativă încearcă să stabilească normele și criteriile de conduită; o problemă crucială a eticii normative o constituie întrebarea dacă acțiunile trebuie considerate bune sau rele pe baza consecințelor lor sau pe baza conformității lor cu anumite reguli morale, cum este, de ex., cea care spune „să nu minți". Teoriile care judecă faptele în funcție de consecințele lor sunt numite etici consecvențialiste (*vezi* consecvențialism), în timp ce teoriile care judecă faptele în raport cu calitățile lor morale instrinseci sunt cunoscute sub numele de etică deontologică. Metaetica se ocupă de natura judecăților și a teoriilor etice. Începând cu prima parte a sec. XX, majoritatea cercetărilor din metaetică s-au îndreptat spre aspecte logice și semantice ale limbajului moral. Printre teoriile importante din metaetică se numără naturalismul (*vezi* sofism naturalist), intuiționismul, emotivismul și prescriptivismul. Etica aplicată constă, așa cum sugerează și denumirea ei, în aplicarea teoriilor din etica normativă la diverse probleme morale de ordin practic (de ex. avortul). Printre domeniile majore ale eticii aplicate sunt bioetica, etica afacerilor, etica jurisprudenței și etica medicală.

etică deontologică

Teorii etice potrivit cărora atât corectitudinea, cât și incorectitudinea morală ale unei acțiuni depind de calitățile intrinseci ale acesteia, și nu de natura consecințelor ei (cum se consideră în consecvențialism). Etica deontologică afirmă că există cel puțin unele acte care sunt greșite prin ele însele (de ex. minciuna, nerespectarea cuvântului dat, pedepsirea unui nevinovat, crima), indiferent dacă au sau nu consecințe. Adesea este exprimată prin formule precum „datoria de dragul datoriei". Teoriile deontologice susțin de cele mai multe ori că, în general, corectitudinea unei acțiuni constă în conformitatea ei cu o regulă sau cu un comandament de ordin moral, precum „să nu faci mărturie mincinoasă". Cel mai cunoscut exponent al eticii deontologice este Immanuel Kant. *Vezi* imperativul categoric.

etică protestantă

Valoare acordată muncii grele, cumpătării și autodisciplinei în cadrul unora dintre doctrinele protestante, mai ales în calvinism. În lucrarea *Etica protestantă și spiritul capitalismului* (Die Protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus, 1904–1905), Max Weber susținea că, în fazele de început ale capitalismului european, etica protestantă a fost un factor important pentru succesul economic al grupurilor protestante, iar acest succes lumesc a ajuns să fie interpretat ca un semn al faptului că individul a fost ales în rândul celor care urmează să beneficieze de mântuirea eternă. Teza lui Weber a generat diverse critici și s-a răspândit de-a lungul sec. XX. *Vezi* protestantism, Richard H. Tawney.

etică teleologică

Teorie diametral opusă eticii deontologice, care determină datoria pornind de la valoarea finalității. Potrivit eticii teleologice, criteriul de bază al datoriei îl constituie contribuția adusă de o acțiune la realizarea unor valori nonmorale. Teoriile teleologice diferă în ce privește natura bunurilor nonmorale pe care acțiunile ar trebui să le promoveze. Eudemonismul pune accentul

pe cultivarea virtuții agentului acțiunii, ca finalitate a întregii acțiuni. Utilitarismul susține că scopul constă într-un bun raport de ansamblu între cantitatea de plăcere și cantitatea de durere, pentru toți cei implicați. Potrivit altor teorii teleologice, scopul oricărei acțiuni este supraviețuirea și dezvoltarea, așa cum susține etica evoluționistă (Herbert Spencer), sau puterea asupra celorlalți (Niccolò Machiavelli și Friedrich Nietzsche), satisfacția și adaptarea (Ralph Burton și John Dewey) ori libertatea, de pildă în existențialism (Jean-Paul Sartre).

etilenă

Cea mai simplă alchenă (CH_2CH_2), un gaz incolor și inflamabil, cu miros și gust dulceag. Este compusul petrochimic cu cel mai mare volum; apare în zăcămintele de petrol și de gaze naturale, dar este produs și prin încălzirea unor hidrocarburi superioare (de obicei etan sau un amestec de etan și propan). Etilena este polimerizată în polietilenă, fie la temperaturi și presiuni ridicate, fie prin catalizare. Reacționează cu numeroase substanțe chimice și se folosește pentru a produce etanol, solvenți, aditivi pentru benzină, antigel, detergenți și diverse mase plastice. La plante, etilena este un hormon care inhibă creșterea, generând căderea frunzelor și coacerea fructelor.

etilenglicol

Cel mai simplu tip de compus din familia glicolilor, numit și 1,2-etandiol ($HOCH_2CH_2OH$). Este un lichid uleios, incolor, cu miros ușor și gust dulce. Se folosește ca antigel în sistemul de răcire al automobilelor, fiind întrebuințat în diverse procese chimice. Etilenglicolul și o parte dintre derivații săi sunt substanțe toxice.

etiopianism

Mișcare religioasă răspândită în Africa subsahariană în perioada colonială. A apărut în Africa de Sud, în anii 1880, odată cu înființarea Bisericilor creștine africane, precum biserica tribală tembu și Biserica Africii. Termenul a fost folosit pentru prima oară de Mangena Mokone în 1892, când a fondat Biserica Etiopiană. Africanii erau nemulțumiți de rasismul ostentativ al coloniștilor europeni care nu le permiteau să avanseze în ierarhiile religioase și politice. De asemenea, africanii doreau o versiune a creștinismului reprezentativă pentru Africa și revenirea la viața tribală. Mișcarea a cunoscut evoluții paralele în Nigeria, Camerun, Ghana, Kenya și în alte zone. Mișcările etiopiene au contribuit la declanșarea rebeliunii zuluse din 1906 și a răscoalei din Nyasaland, din 1915. În anii 1920, aspirațiile politice s-au îndepărtat de domeniul religiei și au început să fie legate de partide politice și uniuni sindicale.

etiopiene, limbi ~

Grup de 22 de limbi, vorbite de peste 25 de milioane de persoane din Ethiopia și Eritreea; fac parte din ramura semitică sudică a familiei de limbi semitice. Grupul limbilor etiopiene este împărțit de lingviști în ramura nordică, din care fac parte limbile ge'ez, tigré și tigrinya, și ramura sudică, în care sunt incluse celelalte idiomuri. Ge'ez (sau etiopiana) este cea mai veche limbă etiopiană semitică, atestată pentru prima dată de inscripțiile din regatul Aksum. A devenit limba de cult a creștinismului din perioada aksumită și, cu toate că a dispărut ca limbă vorbită înainte de sec. X d.Hr., a rămas limba clasică a civilizației etiopiene din regiunea platourilor și este limba de cult a Bisericii Ortodoxe Etiopiene. Limba tigré este vorbită de 800 000 de persoane, în partea de N a Eritreei, în timp ce limba tigrinya are în jur de patru milioane de vorbitori. Cele 1,3 milioane de persoane care vorbesc limba tigrinya în Eritreea formează aproape 50% din populația țării. Cea mai importantă limbă din ramura sudică a grupului etiopian este amharica.

Etna

Vulcan activ, situat pe coasta de E a Siciliei, în Italia. Este cel mai înalt vulcan activ din Europa, atingând o înălțime de peste 3 200 m; are un perimetru de cca 150 km. A erupt de mai multe ori de-a lungul secolelor, dar cea mai violentă erupție a avut loc în 1669, când un torent de lavă a distrus satele de pe versantul mai mic și a acoperit parțial orașul Catania. După 1971, a fost activ timp de mai bine de zece ani, iar în 1983, o nouă erupție, care a durat patru luni, a determinat autoritățile să pună la punct un sistem de explozii dirijate, cu dinamită, pentru a schimba cursul torentului de lavă.

etnocentrism

Tendință de a interpreta sau a evalua alte culturi prin intermediul valorilor propriei culturi. Considerat, în general, unul dintre universaliile umane, etnocentrismul este evident în practica larg răspândită de a cataloga populațiile din alte zone ca „sălbatici" sau „barbari" doar pentru că societățile acestora sunt diferite de cele ale culturii dominante. Primii antropologi au ilustrat frecvent această tendință, așa cum a făcut-o Sir John Lubbock care a caracterizat toate

culturile ce nu cunosc scrierea drept lipsite de religie. La fel, Lucien Lévy-Bruhl le-a considerat culturi cu o mentalitate prelogică, deoarece viziunea acestora asupra lumii era diferită de cea a Europei Occidentale. Opus etnocentrismului este conceptul relativismului cultural, adică înțelegerea fenomenelor culturale în contextul în care acestea se manifestă.

etnografie

Studiu descriptiv al unei anumite societăți umane sau proces de realizare a acestui studiu. Etnografia contemporană se bazează aproape numai pe cercetările de teren. Etnograful trăiește alături de populația pe care o studiază timp de un an sau mai mult, învață limba locală și ia parte la evenimentele zilnice, încercând totuși să mențină un grad de detașare obiectivă. Sunt menținute legături apropiate cu „informatorii", care pot oferi informații specifice despre anumite aspecte ale vieții în cultura respectivă. Notițele detaliate formează baza cercetărilor de teren, dar etnografii pot folosi și mijloace de înregistrare audio sau video. Etnografia contemporană a influențat și a fost influențată de teoriile literare. *Vezi și* Bronislaw Malinowski; antropologie culturală.

etnomuzicologie

Studiu științific al muzicii, ca parte a unei culturi. A împrumutat metode de cercetare din antropologie (inițial s-a numit muzicologie comparată) și are ca obiect de studiu muzica din culturile neoccidentale, în special muzica populară a culturilor cu tradiție orală. Originile acestei discipline se regăsesc la sfârșitul sec. XIX, în lucrările unor cercetători precum François-Joseph Fétis (1784–1871) și Carl Stumpf (1848–1936), ale căror studii au fost motivate de dorința de a identifica o serie de lucruri comune în muzica universală, pornindu-se de la ipoteza că preistoria poate fi înțeleasă prin cercetarea culturilor primitive din prezent. Întrucât societățile tradiționale tind să dispară în urma contactului cu civilizația contemporană, prioritare au devenit colectarea (prin înregistrări de teren, cu noile tehnologii de înregistrare) și transcrierea melodiilor (cu noi metode de determinare a tonalității). Au fost propuse mai multe scheme de clasificare pentru analiza comparativă a diferitelor tipuri de muzică, o mare atenție fiind acordată diversității.

Etolia

Ținut aflat la N de golful Corint, în Grecia antică. Etolia deține un loc important în legendele timpurii. În 367 î.Hr. era deja organizată de diferite triburi într-un stat federal, alcătuind Liga Etoliană. Ajunsă sub dominație romană, a fost încorporată în provincia Ahaia (*vezi* Liga Aheeană), în 27 î.Hr., de către Augustus. Guvernată mai târziu de Albania și Veneția, a intrat sub stăpânire turcească în 1450. A fost scena unor lupte aprige în timpul războiului pentru independența Greciei (1821–1829). Etolia modernă este unită cu Acarnania, ca regiune a Greciei.

Etoliană, Liga ~

Stat federal al Etoliei în Grecia antică centrală, bazat probabil pe o comunitate tribală mai puțin închegată. Fiind deja o putere importantă în 340 î.Hr., a rezistat invaziilor macedonene în 322 î.Hr. și 314–311 î.Hr., s-a extins în Delphi și s-a aliat cu Beoția pe la 300 î.Hr. I-a respins pe gali în 279 î.Hr. și a format o alianță cu Macedonia (cca 270–240 î.Hr.). Puterea ligii în Grecia centrală a fost confirmată de înfrângerea beoțienilor (245 î.Hr.). La sfârșitul sec. III î.Hr., Etolia a început să piardă puterea și teritoriul în favoarea Macedoniei, culminând cu jefuirea capitalei federale a ligii, Thermum, de către Filip V în 220 î.Hr. Liga s-a aliat atunci cu Roma împotriva Macedoniei, ceea ce a condus la înfrângerea lui Filip la Cynoscephalae (197 î.Hr.). Ulterior, Roma a forțat-o la o alianță permanentă (189 î.Hr.), care a costat-o teritoriu, putere și independență.

etologie

Disciplină care studiază comportamentul animalelor, combinând cercetările de teren cu cele de laborator și având numeroase legături cu alte ramuri ale științei (de ex. neuroanatomia, ecologia, evoluția). Deși mulți naturaliști au studiat în trecut comportamentul animalelor, se consideră că etologia modernă a fost fondată de lucrările lui Nikolaas Tinbergen și Konrad Lorenz, în anii 1920. Interesați mai degrabă de anumite modele decât de studierea unui anumit grup de animale, etologii studiază adesea un singur tip de comportament (de ex. agresivitatea) în mai multe grupuri de animale neînrudite.

Eton College

Cea mai mare școală publică (gimnaziu independent) din Anglia, una dintre cele mai prestigioase instituții de învățământ. Este situată în Eton, Berkshire. A fost fondată de Henric VI între 1440 și 1441, în același an în care a fost fondat King's College, la Cambridge. Prin tradiție, 24 de burse la Cambridge sunt rezervate absolvenților

de la Eton. Băieții sunt admiși la Eton la vârsta de 13 ani. Mulți dintre ei provin din cele mai bogate familii engleze, deși cele 70 de burse se acordă pe baza unui examen riguros.

Etosha, Parcul Național ~

Rezervație naturală națională din N Namibiei. Ocupă 22 269 kmp, centrul fiind la Etosha Pan, o playa cu izvoare sărate, unde animalele vin să lingă sare. Reprezintă unul dintre cele mai mari ecosisteme din lume, cu foarte multe specii de animale sălbatice: lei, elefanți, rinoceri, antilope, zebre și gazele.

Etruria

Confederație de orașe-stat antice din centrul Italiei. Se afla în regiunea care constituie astăzi Toscana și o parte din Umbria. A fost locuită de etrusci, a căror civilizație a înflorit în sec. VII î.Hr. Confederația etruscă, alcătuită din 12 orașe, a dat naștere unei culturi care a atins perioada de aur în sec. VI î.Hr. Dominația etruscă s-a extins în N și S Peninsulei Italice, dar orașele etrusce au fost absorbite de civilizația romană de-a lungul sec. III î.Hr.

etruscă, artă ~

Arta locuitorilor din Etruria (cca sec. VIII–IV î.Hr.). Arta etruscă se împarte în trei categorii: funerară, urbană și sacră. Datorită credinței puternice în viața de după moarte, cele mai multe dintre monumentele de artă păstrate sunt cele funerare. Printre vestigii se numără fresce – pictate în manieră bidimensională – și portrete realiste din teracotă, găsite în morminte. Au mai fost descoperite basoreliefuri de bronz și sculpturi. Mormintele de la Caere, dezgropate dintr-un strat de cenușă și rocă vulcanică moale, imită locuințele. Arhitectura urbană era foarte dezvoltată; etruscii au fost printre primii locuitori din zona Mediteranei care au construit orașe după un plan-rețea, model preluat apoi de romani. Templele erau alcătuite dintr-un portal susținut de coloane, cu numeroase sculpturi de teracotă pe acoperiș, așa cum se pot vedea la templul din Veii (sfârșitul sec. VI î.Hr.). Arta etruscă a fost influențată de cea grecească și a influențat, la rândul ei, dezvoltarea artei portretistice realiste în Peninsula Italică.

etruscă, limba ~

Limbă vorbită în Antichitate de locuitorii regiunii Etruria, din Italia de astăzi. Sugestia că ar avea o origine comună cu limbile indoeuropene nu a fost acceptată de specialiști, astfel încât limba rămâne izolată lingvistic. Cunoscută mai ales datorită inscripțiilor care datează începând cu sec. VII î.Hr. până în sec. I d.Hr., etrusca era scrisă într-un alfabet derivat dintr-un alfabet grec.

etruscă, religia ~

Credințe și practici religioase ale locuitorilor Etruriei, din Italia de astăzi. Etruscii credeau că zeii își arată adevărata natură și voința în fiecare aspect al lumii înconjurătoare, așa că fiecare pasăre sau fruct era o potențială sursă de cunoaștere a zeilor. Atribuțiile celor peste 40 de zeități erau adesea incerte și schimbătoare, deși unele dintre ele au fost mai apoi asociate cu zei din mitologiile greacă și romană. Etruscii practicau arta divinației și încercau să înțeleagă viitorul căutând manifestările voinței divine în fulgere, în ficatul animalelor sacrificate și în zborul păsărilor. Credința în viața de după moarte a avut drept consecință construcția unor morminte complexe, mobilate ca niște case ale morților. Multe trăsături ale religiei etrusce au fost adoptate ulterior de romani.

etrusci

Locuitori din Etruria antică, regiune ce a cunoscut perioada de maximă înflorire a civilizației urbane în sec. VI î.Hr. Originea lor este obscură: prin sec. VII î.Hr., teritoriul etrusc acoperea Toscana contemporană, iar în sec. VI î.Hr. dominația lor s-a întins la N de fluviul Pad, etruscii devenind și stăpânii Romei. Etruscii au realizat primele clădiri și servicii publice, cum ar fi zidurile de protecție și sistemul de canalizare. Spre sfârșitul sec. VI î.Hr., atacurile altor popoare din regiune, cum ar fi grecii, romanii și galii, au slăbit dominația etruscă. Conducătorii etrusci au fost îndepărtați de la putere de romani în 509 î.Hr. Aveau o civilizație bazată pe comerț și agricultură și au lăsat o moștenire culturală bogată, din care fac parte arta frescelor murale și portretele realiste din morminte. Multe aspecte ale culturii lor au fost preluate de romani. *Vezi și* limba etruscă; religia etruscă.

Etterle, Fory *născut* Christofor Etterle

(24.03.1908, Ploiești, România – 16.09.1983, București)

Actor român de teatru și film. În teatru, a creat roluri de o mare subtilitate a compoziției: profesorul Higgins din *Pygmalion*, al lui Bernard Shaw, Caesar în *Caesar și Cleopatra*, în *Pescărușul* lui Cehov, în regia lui Liviu Ciulei, Dandanache din *O scrisoare pierdută*; a mai jucat și în *Hamlet* sau în *Azilul de noapte*. Filmografia

bogată, începută încă din anii 1950, numără, printre altele, *Darclée* (1961), *Tudor* (1962), *Lupeni '29* (1962), *De-aş fi... Harap Alb* (1965), *Serbările galante* (1965), *Castelul condamnaţilor* (1969), *Astă-seară dansăm în familie* (1972), *Departe de Tipperary* (1973), *Între oglinzi paralele* (1978), *Pe malul stâng al Dunării albastre* (1983).

eu

(*în latină*, ego)

În teoria psihanalitică, acea zonă a psihicului percepută ca „sine" sau ca „eu". Este partea care îşi aminteşte, evaluează, planifică şi care reacţionează şi acţionează în lumea înconjurătoare, fizică şi socială. În opinia lui Sigmund Freud, coexistă cu ceea ce numim se (inconştientul, zona instinctuală a psihicului) şi cu supraeul (zona reprezentând conştiinţa sau interiorizarea normelor sociale). Eul nu se poate confunda nici cu personalitatea, nici cu trupul, ci mai degrabă serveşte la integrarea acestora, precum şi a altor aspecte ale persoanei, cum ar fi memoria, imaginaţia şi comportamentul. Reprezintă un mediator între se şi supraeu, prin construirea unor mecanisme de apărare diverse.

eubacterii

Grup format din bacterii propriu-zise, incluse în cele două mari diviziuni de procariote. Un alt grup este format din arheobacterii, diferite de eubacterii şi incluse în diviziunea eucariote. Se crede că aceste două grupuri au avut un strămoş comun în istoria timpurie a Pământului, dar au avut evoluţii separate, astfel încât diferenţele dintre ele sunt fundamentale. Aproape toate bacteriile cunoscute care provoacă boli (de ex. *E. Coli*, stafilococ şi salmonella, tulpinile bacteriene, micobacteriile) şi cele utilizate în agricultură, industria alimentară, biotehnologie sau în orice altă activitate industrială (de ex. lactobacilii, bacteriile nitrificatoare şi denitrificatoare, tulpinile lactobacile, streptomicina) fac parte din grupul eubacteriilor.

Eubeea *în greacă* Évvoia

Insulă din Marea Egee. Este una dintre cele mai mari insule greceşti, având o lungime de 180 km şi o lăţime cuprinsă între 6 şi 48 km. Relieful, în majoritate montan, include şi câmpii fertile pe valea râului Lilas, care era în Antichitate o regiune vestită pentru creşterea cailor. Era legată de Beoţia prin podul construit de calcidieni. A fost sub dominaţia ateniană aproape tot sec. V î.Hr., iar oraşele Khalkis şi Eretria au luat parte la războaiele cu perşii şi la războiul peloponesiac. Din 146 î.Hr., insula a fost inclusă în provincia romană Macedonia. S-a aflat sub dominaţia Veneţiei din 1366, a fost cucerită de turci în 1470 şi retrocedată Greciei în 1830.

eucalipt

Denumire comună pentru cele 500 de specii de arbori foarte mari, genul *Eucalyptus*, familia *Mirtaceae*, originare din Australia, Noua Zeelandă, Tasmania şi insulele apropiate. Multe specii sunt plantate pentru umbra pe care o face coroana acestor arbori sau pentru a forma păduri întinse, în zonele cu climă temperată. Unele specii ating înălţimi foarte mari, pentru că aceşti arbori cresc repede. Frunzele unor specii, în special *E. salicifolia* şi *E. globulus*, conţin un ulei aromatic şi volatil, cunoscut sub numele de ulei de eucalipt, folosit în special în medicină. Lemnul de eucalipt este folosit în Australia drept combustibil, dar şi în construcţii. Scoarţa se utilizează în industria hârtiei şi în tăbăcirea pieilor.

eucariot

Organism alcătuit din una sau mai multe celule care conţin fiecare un nucleu bine definit, delimitat de o membrană nucleară, şi organite celulare (componente mici, autonome, care îndeplinesc funcţii specifice). Printre organite se numără mitocondriile, cloroplastele, un aparat Golgi, un reticul endoplasmatic şi lizozomi. Toate organismele, cu excepţia bacteriilor, sunt eucariote; bacteriile sunt procariote.

Eucken, Rudolf Christoph

(05.01.1846, Aurich, Friesland, Germania - 14.09.1926, Jena)

Filozof german. A predat la început la Universitatea din Jena (1874–1930). Eucken era convins că e datoria şi privilegiul oamenilor să-şi depăşească condiţia naturală prin căutarea neîncetată a unei vieţi spirituale. Critic vehement al naturalismului, el considera că sufletul uman diferenţiază oamenii de restul lumii naturale şi că existenţa sufletului nu poate fi explicată prin procesele naturale. A fost un cunoscut exeget al operei lui Aristotel. În 1908 i-a fost decernat Premiul Nobel pentru literatură.

Euclid

(n. cca 300 î.Hr., Alexandria, Egipt)

A fost cel mai important matematician al antichităţii greco-romane, cunoscut mai ales pentru tratatul său de geometrie *Elementele* (Stoiheia).

Viața

Nu se știe aproape nimic despre viața lui Euclid în afară de ceea ce menționează filozoful grec Proclus (cca 410–485 d.Hr.) în „rezumatul" său despre matematicienii greci faimoși. După cum spune acesta, Euclid a predat la Alexandria pe vremea lui Ptolemeu I Soter, care a condus Egiptul între 323 și 285 î.Hr.. Traducătorii și editorii medievali l-au confundat de multe ori cu filozoful Eukleides din Megara, contemporan al lui Platon, care a trăit cu aproximativ un secol înaintea lui, și, astfel, l-au numit Megarensis. Proclus și-a susținut datele pentru Euclid scriind: „Ptolemeu l-a întrebat odată pe Euclid dacă exista o cale mai scurtă către geometrie decât prin *Elemente*, iar Euclid a răspuns că nu exista o cale regală către geometrie". Astăzi foarte puțini istorici pun la îndoială faptul acceptat că Euclid era mai bătrân decât Arhimede (cca 290/280–212/211 î.Hr.).

Sursele și conținutul *Elementelor*

Euclid a compilat *Elementele* din mai multe lucrări ale unor autori anteriori. Printre aceștia se numără Hipocrate din Chios (cca 460 î.Hr.), care nu trebuie confundat cu medicul Hipocrate din Cos (cca 460–377 î.Hr.). Ultimul compilator înainte de Euclid a fost Theudios, al cărui manual era folosit în Academie și era, probabil, cel folosit și de Aristotel (384–322 î.Hr.). Elementele mai vechi au fost imediat înlocuite de cele ale lui Euclid și apoi uitate. Pentru acestea, Euclid s-a inspirat fără îndoială din predecesorii săi, însă este clar că tot conceptul lucrării îi aparținea, culminând cu construirea celor cinci poliedre regulate, cunoscute astăzi drept poliedre platonice.

O analiză sumară a *Elementelor* lasă impresia că această carte tratează exclusiv geometria. Această neînțelegere poate apărea dacă citim lucrarea doar de la cartea I la cartea IV, care acoperă geometria elementară plană. Euclid a înțeles că edificarea unei geometrii (și matematici) logice și riguroase depinde de bază, o bază pe care Euclid a stabilit-o în cartea I prin 23 de definiții (cum ar fi „punctul este acela care nu are părți" și „linia este o lungime fără lățime"), cinci afirmații nedemonstrate pe care Euclid le-a numit postulate (cunoscute astăzi ca axiome) și alte cinci ipoteze nedemonstrate pe care le-a numit noțiuni comune. Cartea I continuă cu demonstrația teoremelor elementare despre triunghi și paralelogram și se încheie cu teorema lui Pitagora.

Subiectul cărții II a *Elementelor* a fost numit algebră geometrică deoarece stabilește identități algebrice ca teoreme despre figuri geometrice echivalente. Cartea II conține o construcție a „secțiunii", împărțirea unei linii în două părți, astfel încât raportul dintre segmentul mai mare și cel mai mic să fie egal cu raportul dintre linia inițială și segmentul mai mare. (Această împărțire a fost redenumită *secțiunea de aur* în Renaștere, după ce artiștii și arhitecții au redescoperit proporțiile sale plăcute.) De asemenea, cartea II generalizează teorema lui Pitagora la triunghiuri arbitrare, rezultatul fiind echivalent cu legea cosinusurilor. Cartea III analizează proprietățile cercului, iar cartea IV, construirea poligoanelor regulate, în special a pentagonului.

Cartea V face trecerea de la geometria plană pentru a explica teoria generală a raporturilor și proporțiilor atribuită de Proclus (împreună cu cartea XII) lui Eudoxos din Cnid (cca 390–350 î.Hr.). Cartea V poate fi citită independent de restul *Elementelor*, însă soluția sa la problema incomensurabilelor (numerele iraționale) este esențială pentru cărțile ulterioare. Mai mult, această carte a constituit baza unei teorii geometrice a numerelor până la dezvoltarea teoriei analitice, la sfârșitul secolului XIX. Cartea VI aplică această teorie a raporturilor la geometria plană, mai ales la triunghiuri și paralelograme, culminând cu „aplicarea ariilor", un procedeu pentru rezolvarea problemelor de gradul doi prin mijloace geometrice.

Cărțile VII–IX conțin elemente de teorie a numerelor, unde numărul *(arithmos)* înseamnă un număr întreg pozitiv mai mare ca 1. Începând cu 22 de definiții noi – cum ar fi cele ale unității, numerelor pare, numerelor impare și numerelor prime –, aceste cărți dezvoltă proprietăți diverse ale numerelor întregi. De exemplu, cartea VII descrie o metodă, *antanaresis* (cunoscută astăzi drept algoritm euclidian), pentru a afla cel mai mare divizor comun a două sau mai multe numere. Cartea VIII examinează numerele în proporții continue, denumite astăzi secvențe geometrice, iar cartea IX demonstrează că există un număr infinit de numere prime.

Conform lui Proclus, cărțile X și XIII încorporează lucrările pitagoreicului Theaetetos (cca 417–369 î.Hr). Cartea X, reprezentând aproape un sfert din *Elemente*, pare disproporționată în privința importanței clasificării pe care o face pentru liniile și suprafețele incomensurabile (însă studiul acestei cărți avea să-l inspire pe Johannes Kepler [1571–1630] în căutarea unui model cosmologic).

Cărţile XI–XIII examinează figurile tridimensionale, în greacă *stereometria*. Cartea XI analizează intersecţia planurilor, liniilor şi paralelipipedelor (poliedre cu feţele reprezentate de paralelograme paralele). Cartea XII aplică metoda exhaustivă a lui Eudoxus pentru a dovedi că ariile cercurilor sunt proporţionale cu pătratele diametrelor lor şi că volumele sferelor sunt proporţionale cu cuburile diametrelor lor. Cartea XIII culminează cu înscrierea celor cinci poliedre platonice regulate (piramida, cubul, octaedrul, dodecaedrul, icosaedrul) într-o sferă dată.

Deosebirile dintre cărţi şi nivelurile lor diferite pot lăsa impresia că Euclid a fost doar editorul unor tratate scrise de alţi matematicieni. Până la un punct, acest lucru este adevărat, însă este imposibil să ne dăm seama care părţi îi aparţin şi care sunt adaptări după predecesori. Contemporanii lui Euclid i-au considerat lucrarea definitivă şi cu autoritate; dacă se mai spuneau şi alte lucruri, acestea erau considerate doar comentarii la *Elemente*.

Interpretări ale *Elementelor*

În Antichitate, au apărut comentarii scrise de Heron din Alexandria (cca 62 d.Hr.), Pappus din Alexandria (cca 320 d.Hr.), Proclus şi Simplicius din Cilicia (cca 530 d.Hr.). Tatăl Hypatiei, Theon din Alexandria (cca 335–405 d.Hr.), a editat *Elementele* aducând modificări în text şi unele adăugiri; versiunea sa a determinat apariţia altor ediţii şi a rămas sursa grecească pentru toate traducerile arabe şi latine ulterioare până în 1808, când la Vatican a fost descoperită o ediţie mai veche.

Impactul imens pe care l-au avut *Elementele* asupra matematicii islamice este vizibil în numeroasele traduceri în arabă începând cu secolul IX, dintre care trebuie menţionate trei: două ale lui al-Hajjaj ibn Yusuf ibn Matar, prima pentru califul Harun al-Rashid din dinastia abbasidă (d. 786–809) şi a doua pentru califul al-Ma'mun (d. 813–833); a treia, a lui Ishaq ibn Hunayn (mort în 910), fiul lui Hunayn ibn Ishaq (808–873), a fost revizuită de Thabit ibn Qurrah (cca 836–901), apoi de Nasir al-Din al-Tusi (1201–1274). Euclid a devenit cunoscut în Europa în urma traducerii în latină a acestor versiuni.

Prima traducere extinsă în latină a *Elementelor* a fost realizată în jurul anului 1120 de către Adelard din Bath, care a obţinut un exemplar al unei versiuni arabe din Spania, unde călătorea deghizat în student musulman. De asemenea, Adelard a realizat o ediţie prescurtată şi o ediţie cu comentarii, punând astfel bazele unei tradiţii euclidiene foarte importante, până când Renaşterea a dezgropat manuscrisele greceşti. Incontestabil, cea mai bună traducere în latină din arabă a fost realizată de Gerard din Cremona (cca 1114–1187) după versiunile Ishaq-Thabit.

Prima traducere directă din greacă, fără versiunea intermediară în limba arabă, a fost făcută de Bartolomeo Zamberti şi publicată la Viena în latină în 1505; ediţia princeps a textului grec a fost publicată la Basel în 1533 de către Simon Grynaeus. Prima traducere engleză a *Elementelor* a fost realizată de Sir Henry Billingsley în 1570. Impactul acestor traduceri asupra matematicii europene a fost nemăsurat; ideile şi metodele lui Kepler, Pierre de Fermat (1601–1665), René Descartes (1596–1650) şi Isaac Newton (1642–1727) au fost adânc înrădăcinate în *Elementele* lui Euclid şi de neconceput, poate, fără acestea.

Alte scrieri

Lucrările euclidiene se împart în două grupuri: geometrie elementară şi matematică generală. Deşi multe dintre scrierile lui Euclid au fost traduse în arabă în perioada medievală, lucrările din ambele grupuri au dispărut. Din primul grup s-au păstrat *Datele* (după primul cuvânt grec din carte, *dedomena* [„dat"]), o colecţie disparată de 94 de propoziţii geometrice avansate care iau următoarea formă: dacă este dat un anumit element sau proprietate, atunci şi alte elemente sau proprietăţi sunt „date"; adică pot fi determinate. Unele dintre aceste afirmaţii pot fi considerate exerciţii de geometrie pentru a determina dacă o figură este construibilă prin mijloace euclidiene. Lucrarea *Despre diviziuni* (ale figurilor) – reconstituită şi editată în 1915 din versiunile arabe şi latine existente – analizează problema împărţirii unei figuri date printr-una sau mai multe drepte în proporţii diferite una faţă de alta sau faţă de alte suprafeţe date.

Patru lucrări de geometrie pierdute sunt descrise în sursele greceşti şi atribuite lui Euclid. Scopul lucrării *Erorile* (Pseudaria), spune Proclus, era să facă diferenţa şi să-i avertizeze pe începători în privinţa tipurilor diferite de erori la care pot fi supuşi în raţionamentele geometrice. Conform lui Pappus, lucrarea *Corolarii* (Porism), alcătuită din trei cărţi, conţinea 171 de teoreme. Michel Chasles (1793–1880) a presupus că lucrarea conţinea afirmaţii legate de teoria modernă a transversalelor şi de

geometria proiectivă. Împărtășind soarta anterioarelor *Elemente*, *Conicele* lui Euclid, în patru cărți, au fost înlocuite cu o carte mai detaliată despre secțiunile conice, cu același titlu, scrisă de Apollonios din Perga (cca 262–190 î.Hr.). De asemenea, Pappus menționează lucrarea *Despre suprafețele plane* (în două volume), al cărei subiect se poate doar deduce din titlu.

Printre lucrările păstrate ale lui Euclid se numără *Optica*, primul tratat grec despre perspectivă, și *Phaenomena*, o introducere în astronomia matematică. Aceste scrieri aparțin unui corp de lucrări cunoscut sub numele de *Mica astronomie*, din care mai face parte tratatul *Despre sfera mișcătoare* a lui Autolycos din Pitane.

În trecut, două tratate despre muzică, *Diviziunea gamei* (o teorie muzicală pitagoreică) și *Introducere în armonie*, au fost considerate eronat ca făcând parte din *Elemente de muzică*, o lucrare pierdută atribuită de Proclus lui Euclid.

Evaluare

Lucrarea *Elemente* a exercitat aproape imediat după ce a fost publicată o influență importantă și permanentă asupra activităților umane. A reprezentat sursa principală a raționamentelor, teoremelor și metodelor geometrice cel puțin până în zorii geometriei noneuclidiene din sec. XIX. Se spune uneori că, în afară de Biblie, *Elementele* ar fi cea mai tradusă, mai publicată și mai studiată carte din lumea occidentală. Chiar dacă Euclid nu a fost un matematician de primă clasă, a stabilit un standard pentru raționamentul deductiv și gândirea geometrică, nivel rămas, practic, neschimbat de peste 2 000 de ani.

euclidian, spațiu ~

În geometrie, un spațiu bi- sau tridimensional în care se aplică axiomele și postulatele geometriei euclidiene; de asemenea, un spațiu cu orice număr finit de dimensiuni, în care punctele sunt desemnate prin coordonate (una pentru fiecare dimensiune), iar distanța dintre două puncte este dată de formula distanței. Singura concepție despre spațiu ce datează de peste 2 000 de ani, ea rămâne cel mai convingător și mai funcțional mijloc de modelare a lumii, așa acum este percepută. Deși spațiile neeuclidiene, precum cele care rezultă din geometria eliptică și geometria hiperbolică, le-au permis oamenilor de știință să acceadă la o înțelegere superioară a universului și a matematicii în sine, spațiul euclidian rămâne punctul de plecare al cercetărilor lor.

euclidiană, geometrie ~

Studiere a punctelor, a dreptelor, a unghiurilor, suprafețelor și a corpurilor, bazată pe axiomele lui Euclid. Importanța sa constă nu atât în rezultate, cât în metoda sistematică folosită de Euclid pentru a ajunge la ele și pentru a le prezenta. De peste 2 000 de ani, această metodă axiomatică a devenit modelul multor sisteme ale gândirii logice, chiar și din alte domenii decât matematica. Pornind de la zece axiome și postulate, Euclid a demonstrat 465 de teoreme sau afirmații legate de proprietățile figurilor geometrice plane și ale corpurilor solide. Mult timp s-a considerat că această operă constituie o descriere precisă a lumii fizice și că oferă fundamentele necesare înțelegerii ei. În sec. XIX, contestarea unora dintre postulatele lui Euclid a dus la crearea a două geometrii neeuclidiene, care s-au dovedit a fi la fel de valide și coerente.

eudemonism

În etică, concepție potrivit căreia fericirea reprezintă justificarea ultimă a acțiunii virtuoase. Activitatea virtuoasă constă, atunci, din mijloacele prin intermediul cărora poate fi atinsă fericirea sau bunăstarea (*vezi* etica teleologică). Eudemonismul etic trebuie distins de cel psihologic, potrivit căruia fericirea constituie motivația ultimă a activității virtuoase.

eufoniu *sau* tubă tenor

Instrument metalic de suflat, cu valve mari, principalul instrument cu sunet grav din orchestrele militare. A apărut în Germania, pornind de la cornul cu valve și de la cornet, către anul 1840. Are patru valve și o pâlnie largă, conică, asemănătoare cu a tubei. Sunetele sale sunt mai joase cu o octavă decât ale trompetei și cornului. Se poate cânta la el atât în poziție verticală, cât și cu pâlnia orientată în față. Instrumentul bariton este foarte asemănător, având aceeași mărime și structură, deosebindu-se doar prin diametrul mai mic al pâlniei. Ambele sunt componente esențiale ale orchestrelor de orice tip, adesea având solo-uri importante.

Eufrat *în turcă* Firat Nehri *în arabă* Nahr al-Furat

Cel mai mare fluviu din SV Asiei; izvorăște în Turcia și se îndreaptă spre SE, traversând Siria și Irak. Format la confluența râurilor Kara și Murat, în platoul înalt al Armeniei, Eufratul coboară printre marile culmi ale Munților Taurus și ajunge la o altitudine de aproape 300 m, mai jos, în Podișul Siriei. Apoi curge prin V și centrul Irakului, se

unește cu Tigru și își continuă cursul spre Golful Persic, sub numele de Shatt al-Arab. În total, are o lungime de 3 596 km. Valea sa a fost intens irigată în Antichitate, multe orașe mari fiind situate atunci pe malurile sale; ruinele unora s-au păstrat până în prezent. Împreună cu Tigrul, mărginea teritoriul numit Mesopotamia.

Eugene

Oraș, 137 893 loc. (2000), din V statului Oregon, SUA. Situat pe râul Willamette, a fost fondat de Eugene Skinner în 1846. Numit Eugene City în 1853, s-a dezvoltat odată cu construcția unei căi ferate, în 1870, și a devenit un centru agricol și al industriei de cherestea. Aici se află Universitatea Oregon (fondată în 1872) și Colegiul Creștin de Nord-Vest (1895). Este un punct turistic pentru zona de agrement a râului MacKenzie și a pădurii naționale Willamette.

Eugenia *născută* Eugénia María de Montijo de Guzmán

(05.05.1826, Granada, Spania - 11.07.1920, Madrid)

Soția lui Napoleon III și împărăteasă a Franței (1853–1870). Fiică a unui nobil spaniol, s-a căsătorit cu Napoleon III în 1853 și a ajuns să exercite o influență importantă asupra politicii externe a soțului ei. Fiind o romano-catolică devotată, a sprijinit puterea papalității și cauza catolică. De asemenea, a încurajat opoziția franceză împotriva unui candidat prusac la tronul Spaniei, controversă care a contribuit la declanșarea războiului franco-prusian. După ce Franța a fost învinsă la Sedan, și-a urmat familia în exil, în Anglia.

eugenie

Studiu al ameliorării calităților umane prin mijloace genetice. Prima expunere detaliată a teoriei eugeniei a fost făcută de Francis Galton, care susținea în *Geniul ereditar* (Hereditary Genius, 1869) că un sistem de căsătorii aranjate între bărbați remarcabili și femei bogate ar produce, în cele din urmă, o rasă de oameni talentați. Societatea Americană de Eugenie, fondată în 1926, a sprijinit teoriile lui Galton. De asemenea, eugeniștii americani au fost în favoarea restricționării imigrației din națiunile cu material „inferior", precum Italia, Grecia și țările din E Europei, și au susținut necesitatea sterilizării bolnavilor psihic, a retardaților mintal și a epilepticilor. În peste jumătate din state au fost adoptate legi care reglementau sterilizarea; cazurile izolate de sterilizare, independente de voința pacientului, au continuat până în anii 1970. Ipotezele eugeniștilor au fost aspru criticate începând cu anii 1930 și discreditate după ce naziștii germani au folosit eugenia în procesul exterminării evreilor, a oamenilor de culoare și a homosexualilor. *Vezi și* genetică, rasă.

Eugeniu III *născut* Bernard din Pisa

(/?/, lângă Pisa - 08.07.1153, Tivoli, lângă Roma; beatificat în 1872; sărbătorit pe 8 iulie)

Papă (1145–1153). Stareț cistercian, a fost ales papă într-un moment când Roma era amenințată de anarhie. În 1146 a fost silit să plece în exil. Pe când se afla în Franța, a sprijinit intenția lui Ludovic VII de a începe cea de-a doua cruciadă pentru eliberarea Edessei, efort sfârșit cu un eșec. S-a întors în Italia (1148), dar atitudinea ostilă a Senatului l-a ținut adesea departe de Roma. Cu Tratatul de la Konstanz (1153), Eugeniu a stabilit condițiile pentru încoronarea lui Frederic I Barbarossa, dar a murit înainte de a oficia ceremonia.

Eugeniu de Savoia-Carignan *născut* François-Eugène, Prinț de Savoie-Carignan

(18.10.1663, Paris, Franța - 24.04.1736, Viena, Austria)

General austriac de origine franceză. Născut la Paris, era fiul contelui de Soissons din casa Savoie-Carignan și al Olimpiei Mancini *(vezi* familia Mancini), nepoata lui Jules Mazarin. Ludovic XIV a îngrădit cu asprime ambițiile sale, determinându-l să părăsească Franța și să intre în serviciul împăratului Leopold I. Mai târziu, i-a slujit pe Iosif I și pe Carol VI. S-a remarcat repede în bătălii, la 29 de ani fiind avansat la gradul de mareșal imperial. S-a distins în lupta împotriva turcilor, în Europa Centrală și în Balcani, și împotriva Franței, în Războiul Marii Alianțe și în Războiul pentru Succesiunea la Tronul Spaniei. Alături de prietenul său, ducele de Marlborough, a obținut victoria decisivă în Bătălia de la Blenheim (1704), izgonindu-i pe francezi din Italia. În 1718 a triumfat asupra turcilor, cucerind orașul Belgrad. A fost guvernator în Olanda austriacă (1714–1724). Strateg remarcabil și lider inspirat, a fost considerat unul dintre cei mai mari comandanți militari ai generației sale.

euharistie *sau* Sfânta Împărtășanie

Ritual creștin care comemorează ultima cină a lui Iisus alături de discipolii săi. În noaptea dinaintea morții sale, Iisus a binecuvântat pâinea și vinul și le-a împărțit ucenicilor, spunând „acesta este trupul

meu" și „acesta este sângele meu". El îi îndeamnă pe ucenici să repete ritualul în memoria sa. Este ritualul cel mai important în religia creștină și se realizează prin binecuvântarea de către preoți a pâinii și a vinului, din care se împărtășesc credincioșii. Concepută a fi un mijloc de unificare a bisericii, euharistia a fost și o sursă de conflicte, din cauza interpretării diferite a naturii sale. În creștinismul romano-catolic și ortodox, euharistia este o taină; se consideră că pâinea și vinul devin trupul și sângele lui Iisus, prin transubstanțiere. Creștinii anglicani și luterani evidențiază natura divină a euharistiei, în vreme ce alți creștini o interpretează ca o comemorare cu sens simbolic.

euhemerism

Încercare de a găsi o explicație realistă pentru ființele și întâmplările mitice. Numele său vine de la Euhemeros (300 î.Hr.), un învățat grec care a analizat mitologia populară în lucrarea sa *Istoria sacră* și care a afirmat că zeii își au originea în eroi sau cuceritori care au fost admirați și mai apoi zeificați. Deși savanții moderni nu acceptă euhemerismul drept explicație unică a originii zeilor, în unele cazuri acesta este considerat o ipoteză validă.

Euler, formula lui ~

Una dintre cele două importante teoreme matematice ale lui Leonhard Euler. Prima este un invariant topologic *(vezi* topologie) care pune în relație numărul de fețe, vârfuri și muchii ale oricărui poliedru. Formula ei este $F + V = E + 2$, unde F reprezintă numărul fețelor, V numărul vârfurilor, iar E numărul de muchii. De exemplu, un cub are 6 fețe, 8 vârfuri și 12 muchii și respectă formula. A doua formulă, folosită în trigonometrie, este $e^{ix} = \cos x + + i \sin x$, unde e este baza logaritmului natural, iar i este rădăcina pătrată a lui -1 (*vezi* număr irațional). Atunci când x este egal cu π sau cu 2π, formula capătă două expresii care fac legătura între π, e și i: $e^{i\pi} = -1$ și $e^{2i\pi} = 1$.

Euler, Leonhard

(15.04.1707, Basel, Elveția - 18.09.1783, Sankt Petersburg, Rusia)

Matematician elvețian. În 1733 l-a înlocuit pe Daniel Bernoulli *(vezi* familia Bernoulli) la Academia de Științe din Sankt Petersburg. Acolo a elaborat teoria funcțiilor trigonometrice și logaritmice și a contribuit la progresul matematicii, în general. Sub patronajul lui Frederic cel Mare, a lucrat mulți ani la Academia din Berlin (1744–1766), perioadă în care a dezvoltat conceptul de funcție în analiza matematică și a descoperit logaritmii imaginari ai numerelor negative. De-a lungul întregii vieți, a dovedit interes față de teoria numerelor. Pe lângă faptul că a introdus folosirea termenilor din aritmetică în notațiile din domeniul matematicii și al fizicii, Euler a impus și o serie de simboluri care au devenit simboluri standard, printre care Σ pentru însumare; σn pentru suma divizorilor lui n; e pentru baza logaritmului natural; a, b și c pentru laturile unui triunghi și A, B și C pentru unghiurile opuse lor; $f(x)$ pentru o funcție; π pentru raportul dintre circumferința și diametrul unui cerc; și i pentru $\sqrt{(-1)}$. Este considerat unul dintre cei mai mari matematicieni din toate timpurile.

Eumenes II

(m. 160/159 î.Hr.)

Rege al Pergamului (197 î.Hr.–cca 160 î.Hr.). A continuat politica de colaborare cu Roma dusă de tatăl său, Attalos I Soter. A contribuit la înfrângerea lui Antioch III, cucerind noi teritorii. Și-a adus regatul în culmea gloriei și l-a transformat într-un mare centru al culturii grecești; mai exact, i se atribuie construcția tuturor clădirilor publice și a sculpturilor de pe acropola din Pergam. A fost suspectat de lipsă de loialitate în conflictul dintre romani și Perseu; prin urmare, Roma și-a retras sprijinul, iar puterea lui Eumenes și gloria Pergamului au intrat în declin. Ca urmare, începând cu 160 î.Hr., fratele său, Attalos II, a devenit al doilea conducător.

Eumolpos

Strămoș mitologic al clasei preoțești, eumolpizii, din Eleusis, în Grecia antică. Numele său înseamnă „dulce cântăreț". Legendele îi atribuie trei identități distincte: într-una este tatăl, fiul și elevul lui Musaios, un cântăreț mitic asociat cu Orfeu; în alta este inițiatorul misterelor eleusine; în a treia este rege al Traciei și fiul lui Poseidon.

eunuc

Bărbat castrat. Din timpurile străvechi, eunucii au fost folosiți în Orientul Mijlociu și în China ca paznici și servitori în haremuri sau în alte spații destinate femeilor, precum și ca șambelani ai regilor. Poziția confidențială a eunucilor le permitea adesea să exercite o influență importantă asupra stăpânilor lor. Mulți dintre patriarhii de la Constantinopol, din perioada bizantină, erau eunuci. Sfetnicii eunuci au dispărut odată cu sfârșitul Imperiului Otoman.

Euphranor

(390 î.Hr., Grecia - cca 325 î.Hr., Atena)

Sculptor și pictor grec din Atena. Singura operă care îi este atribuită și s-a păstrat sunt fragmentele unei statui uriașe a lui Apollo (cca 330 î.Hr.), găsită în agora Atenei. Alte opere ale sale (pierdute) sugerau că era unul dintre cei mai de seamă artiști atenieni de la mijlocul sec. IV î.Hr. A scris tratate despre proporții și culoare.

Euphronius *sau* Euphronios

(520,/?/ - 470 î.Hr., Atena, Grecia)

Pictor de ceramică și ceramist grec. Semnătura sa a fost identificată pe 20 de vase, dintre care opt au fost semnate ca pictor, iar 12 ca olar. Este unul dintre primii maeștri care au realizat vase din ceramică roșie pictată. Cea mai cunoscută operă a sa ca pictor este o cupă expusă la Muzeul Luvru, pe care este reprezentat Herakles luptându-se cu Anteu. Ca realizator de ceramică, a lucrat cu cei mai talentați pictori de ceramică din vremea sa. Principalul său rival era Euthymides.

Eure

Râu în N Franței. Izvorăște din dealurile Perche și curge prin regiuni agricole și împădurite. Are o lungime de 225 km și trece prin fața catedralei din Chartres, situată pe malul său stâng. Se varsă în Sena, la Rouen.

Euripide

(cca 484 î.Hr., Atena, Grecia - 406, Macedonia)

Ultimul dintre cei trei mari creatori de tragedii ai Atenei clasice, alături de Eschil și Sofocle.

Viața și cariera

Nu se poate construi decât o biografie sumară a lui Euripide. Numele mamei era Cleito, iar al tatălui era Mnesarchos sau Mnesarchides. Conform unei ipoteze, mama sa era vânzătoare de verdețuri în piață. Aristofan a glumit în numeroase comedii pe seama acestui lucru; însă există dovezi mai clare care indică faptul că Euripide provine dintr-o familie înstărită. A primit pentru prima dată onoarea de a fi ales să concureze într-un festival dramatic în 455 și a obținut prima victorie în 441. Euripide a părăsit Atena pentru totdeauna în 408, după ce a acceptat o invitație din partea lui Archelaos, regele Macedoniei. A murit în Macedonia în 406.

Singura activitate publică cunoscută a lui Euripide a fost o misiune diplomatică în Siracusa, Sicilia. Însă era foarte pasionat de idei și deținea o bibliotecă vastă. Se spune că era prieten cu Protagoras, Anaxagoras și alți sofiști și oameni de știință. Însă contactul cu idei noi i-a adus mai degrabă neliniște decât convingeri, iar îndoiala față de religia greacă tradițională se reflectă în unele dintre piesele sale. Se știu foarte puține despre viața personală a lui Euripide. Ulterior, tradiția i-a inventat o căsnicie spectaculos de dezastruoasă. Se știe că a avut o soție pe nume Melito și că au avut împreună trei fii. Unul dintre aceștia era poet și a pus în scenă Bacantele după moartea tatălui său. Este posibil ca el să fi terminat piesa tatălui său, *Ifigenia în Aulida* (Iphigeneia en Aulidi).

Anticii cunoșteau 92 de piese scrise de Euripide. Dintre acestea s-au păstrat nouăsprezece, dacă luăm în calcul și o piesă al cărei autor este controversat. Euripide a primit premiul întâi doar la patru concursuri; al patrulea premiu a fost postum, pentru tetralogia care includea *Bacantele* și *Ifigenia în Aulida*. Comparativ cu Sofocle, care a obținut, se pare, 24 de victorii, Euripide nu a avut un succes la fel de mare. Însă de peste 20 de ori Euripide a fost ales, dintre toți concurenții, să fie unul dintre cei trei laureați ai anului. Mai mult, regularitatea cu care Aristofan îl parodia este o dovadă suficientă că lucrările lui Euripide atrăgeau atenția. Se spune, de obicei, că dezamăgirea în fața felului în care au fost primite piesele sale în Atena este unul dintre motivele pentru care a ales să-și părăsească orașul natal la o vârstă înaintată; însă există și alte motive pentru care bătrânul poet ar fi putut decide să părăsească Atena, în anul al 23-lea al războiului peloponesiac.

Realizările dramatice și literare

Piesele lui Euripide dovedesc atitudinea sa iconoclastă, raționalistă față de credințele religioase și vechile legende și mituri care alcătuiau subiectele tradiționale ale dramelor grecești. Aceste legende par să fi reprezentat pentru el o simplă colecție de povești fără vreo autoritate particulară. De asemenea, pare să nu se împace cu zeii teologiei homerice, pe care, de obicei, îi înfățișează drept iraționali, capricioși și neinteresați să aplice „dreptatea divină". Apariția atât de frecventă a zeilor pe scena lui Euripide se datorează în parte faptului că reprezintă o sursă convenabilă de informații care nu pot fi împărtășite altfel publicului.

Datorită acestei atitudini de îndoială sofisticată, Euripide creează protagoniști diferiți de personajele monumentale conturate cu atâta convingere de Eschil și Sofocle. De cele mai multe ori, e vorba despre personaje obișnuite, bărbați și femei

cu defecte și slăbiciuni asociate, de obicei, ființelor umane. Mai mult, Euripide își determină personajele să exprime îndoiala, problemele, controversele și, în general, ideile și sentimentele propriei sale vremi. Uneori chiar iau din timpul acțiunii dramatice pentru a discuta despre subiecte curente de interes filozofic sau social.

Euripide se diferențiază de Eschil și Sofocle prin faptul că face ca soarta tragică a personajelor să fie determinată aproape în întregime de propria lor natură, cu defectele și cu patima lor necontrolată. Întâmplarea, confuzia și iraționalitatea și imoralitatea umană au ca rezultat frecvent nu reconcilierea finală sau un deznodământ moral, ci o suferință aparent fără sens, pe care zeii o privesc cu indiferență. Impactul acestui tip de dramă constă în situațiile înspăimântătoare și teribile pe care le creează și în efectele melodramatice, chiar senzaționale, emoționale ale crizelor tragice de conștiință ale personajelor.

Datorită acestui realism psihologic puternic, Euripide dovedește o forță extraordinară în a-și înțelege personajele, mai ales în scenele de dragoste și nebunie. Felul în care portretizează femeile merită o atenție aparte; e simplu de extras din piesele lui o listă lungă de eroine feroce, trădătoare sau adultere sau toate trei la un loc. Misoginismul ar reprezenta o explicație mult prea simplă, deși reputația lui Euripide printre contemporanii săi era aceea de misogin, iar o piesă a lui Aristofan, *Thesmoforiile*, înfățișează într-un fel comic indignarea femeilor ateniene pentru felul în care le portretizase Euripide.

Particularitățile structurale principale ale pieselor lui Euripide sunt reprezentate de folosirea prologului și de apariția providențială a unui zeu *(deus ex machina)* la sfârșitul piesei. Aproape toate piesele încep cu un monolog care este, de fapt, o cronică foarte simplă în care se explică situația și personajele și care deschide acțiunea. În mod similar, monologul zeului din finalul piesei contribuie la dezvăluirea sorții viitoare a personajelor. Experții moderni au spus despre acest ultim artificiu că ar fi stângaci, însă era mult mai agreabil pentru publicul din vremea lui Euripide. Altă caracteristică importantă a pieselor sale este aceea că, în timp, Euripide a folosit corul din ce în ce mai puțin; în lucrările sale tinde să-l desprindă treptat de acțiunea dramatică.

Cuvântul folosit, de obicei, în Antichitate pentru a descrie stilul de discurs dramatic al lui Euripide este *lalia* (flecăreală, în greaca veche), făcând aluzie probabil la lipsa de greutate și la spontaneitate a personajelor sale, care proveneau din toate clasele. Cu toate acestea, versurile lui Euripide au un farmec aparte. În lucrările scrise după 415 î.Hr., versurile au suferit o schimbare, devenind mai emoționale și mai ample. În cel mai rău caz, stilul său se distinge cu greu de felul în care îl parodia Aristofan în comedia *Broaștele*, însă acolo unde emoția dusă la cel mai înalt nivel capătă un ton adecvat, de exemplu în tragedia *Bacantele*, versurile lui Euripide sunt de neegalat în putere și frumusețe.

În ultimul deceniu al carierei, Euripide a început să scrie „tragedii" care pot fi considerate drame romantice sau tragicomedii cu sfârșit fericit. Aceste piese au o structură foarte bine organizată, care conduce la o scenă a recunoașterii, descoperirea adevăratei identități a personajului producând o schimbare radicală de situație, în general una fericită. Printre piesele scrise în acest stil care s-au păstrat se numără *Ion, Ifigenia în Taurida* și *Elena*. Piesele tragicomice anticipează Comedia Nouă din sec. IV î.Hr.

Faima și popularitatea lui Euripide le-au eclipsat pe cele ale lui Eschil și Sofocle în atât de cosmopolita perioadă elenistică. Tragedia austeră, măreață, esențialmente politică și „religioasă" a lui Eschil și Sofocle a avut un succes mai mic decât cea a lui Euripide, cu realismul său mai accesibil și cu efecte emoționale, chiar senzaționale. Astfel, Euripide a devenit cel mai popular dintre cei trei prin reluarea pieselor sale în Antichitatea târzie. Probabil acesta este motivul pentru care cel puțin 18 dintre piesele lui au supraviețuit, comparativ cu cele șapte ale lui Eschil și Sofocle și de aceea, probabil, citatele fragmentare păstrate din opera lui sunt mult mai numeroase decât cele din Eschil și Sofocle la un loc.

Datele de scriere a nouă dintre piesele lui Euripide sunt atestate prin dovezi care ne trimit la surse ateniene oficiale. Piesele la a căror dată de scriere s-a adăugat cca pot fi datate cu o eroare de câțiva ani, după dovezile interne ale schimbărilor tehnicilor metrice.

Alcesta. Deși tragică din punct de vedere formal, *Alcesta* (Alkestis, 438 î.Hr.) are un sfârșit fericit și ia locul dramei satirice care ar fi urmat în mod normal celor trei tragedii. Regele Admet este predestinat să moară în scurt timp, însă i se permite o a doua viață dacă găsește pe cineva dornic să moară în locul lui. Soția lui, Alcesta, moare de bunăvoie în locul soțului ei, care vede prea târziu că moartea ei și felul în care a făcut-o îi vor întuneca viața. Însă

Hercule, vechiul prieten al lui Admet, apare și o salvează pe Alcesta din ghearele morții, readucând-o la soțul ei fericit și alinat.

Medeea. Una dintre cele mai puternice și mai cunoscute piese ale lui Euripide, *Medeea* (Medeia, 431 î.Hr.) reprezintă un studiu remarcabil al felului crud în care este tratată o femeie și al răzbunării nemiloase a acesteia. Prințesa colchidiană Medeea fusese luată de eroul Iason pentru a o face soția lui. Au trăit câțiva ani fericiți în Corint și au avut doi fii. Însă Iason se hotărăște să o alunge pe Medeea și să se căsătorească cu prințesa din Corint. Medeea este hotărâtă să se răzbune, iar după o luptă interioară teribilă între durerea ei și dragostea pentru copii, decide să își pedepsească soțul ucigându-i pe prințesa corintiană și pe proprii copii, lăsându-și astfel soțul să îmbătrânească fără soție și fără copii. Comite aceste fapte, apoi fuge în carul bunicului ei, zeul soarelui, Helios, luându-i lui Iason până și satisfacția de a o pedepsi pentru crime. Euripide reușește să stârnească milă pentru Medeea, care, până la un anumit punct, poate reprezenta un simbol al opresiunii femeii în general.

Heraclizii. Acțiunea din *Heraclizii* (Herakleidai, 430 î.Hr.) se concentrează în jurul felului în care atenienii îi apără pe copiii lui Herakles (Hercule), care murise, de intențiile criminale ale regelui Euristeu din Argos. Piesa reprezintă o glorificare a Atenei.

Hipolit. În *Hipolit* (Hippolytos, 428 î.Hr.), Afrodita, zeița iubirii și a dorinței sexuale, îl distruge pe Hipolit, iubitor al vieții în aer liber, care respinge patima sexuală și este devotat zeiței virgine a vânătorii, Artemis. Afrodita o face pe Fedra, soția lui Tezeu, regele Atenei, să se îndrăgostească nebunește de fiul ei vitreg Hipolit. Fedrei îi este rușine de pasiunea ei nepermisă, însă când Hipolit îi respinge furios iubirea, este atât de înspăimântată să nu o dea de gol, încât îl acuză pe nedrept că a violat-o, apoi se sinucide. Acuzațiile ei îl determină pe Tezeu să-și blesteme fiul, ducând la moartea acestuia. Însă Artemis dezvăluie nevinovăția lui Hipolit înainte ca acesta să moară, iar tânărul își iartă tatăl, eliberându-l astfel pe Tezeu de povara înfiorătoare a vinei. Dată fiind natura acțiunii sale, piesa este remarcabil de bine construită.

Andromaca. Acțiunea acestei piese (cca 426 î.Hr.) are loc imediat după războiul troian. După un început palpitant marcat de un sentiment antispartan puternic, majoritatea personajelor inițiale dispar, iar interesul se diminuează.

Hecuba. Acțiunea piesei se petrece, de asemenea, după războiul troian. *Hecuba* (Hekube, cca 425 î.Hr.) înfățișează dezastrul dublu care o duce pe bătrâna regină troiană Hecuba, acum o sclavă văduvă, prin ură și nefericire, la ferocitatea pură a unui animal. Hecuba își pierde întâi fiica, pe Polixenia, care este sacrificată fantomei lui Ahile. Apoi, Hecuba descoperă cadavrul fiului ei, Polidor, ucis de gazda sa, regele trac Polimestor. Hecuba îl convinge pe comandantul grec Agamemnon să o lase să se răzbune; ea și femeile ei îl orbesc pe Polimestor și îi ucid pe cei doi fii tineri ai săi. Aceasta este puterea nefericirii de a transforma oamenii, iar profeția finală care prevestea transformarea Hecubei într-o cățea pare potrivită.

Rugătoarele. Personajele principale din *Rugătoarele* (Hiketides, cca 423 î.Hr.) sunt mamele conducătorilor din Argos care fuseseră uciși în timp ce atacau Teba. Trupurile fiilor lor fuseseră lăsate neîngropate de către tebani și i-au convins pe atenieni să le recupereze. Nu se știe exact dacă piesa este un elogiu direct adus Atenei și democrației ei sau dacă este vorba despre sentimente ironice.

Electra. Personajul care dă titlul piesei *Electra* (Elektra, cca. 418 î.Hr.) și fratele ei, Oreste, o ucid pe mama lor, Clitemnestra, pentru a-l răzbuna pe tatăl lor, Agamemnon. Electra însăși este portretizată ca o femeie frustrată și ranchiunoasă care își ademenește mama către moarte folosindu-se de instinctele ei materne. După crima teribilă, Electra și complicele ei șovăielnic, Oreste, sunt chinuiți de remușcare. Aceasta este o piesă de un realism amar, antieroic, conturând un portret convingător al suferinței Electrei și, în egală măsură, al personalității sale respingătoare.

Heraclizii. Personajul principal, care dă și numele piesei *Heraclizii* (Herakles mainomenos, cca. 416 î.Hr.), are un acces de nebunie provocat de zeița Hera și își omoară soția și copiii. Herakles își recapătă apoi luciditatea și, după ce își revine din disperarea care îl împinge în pragul sinuciderii, este dus să-și petreacă onorabil bătrânețea la Atena.

Troienele. Acțiunea din *Troienele* (Troades, 415 î.Hr.) are loc imediat după cucerirea Troiei, iar piesa se concentrează asupra suferinței soțiilor și copiilor conducătorilor înfrânți ai cetății, mai ales a reginei troiene Hecuba și a copiilor săi. Casandra, fiica Hecubei, este dusă pentru a deveni concubina lui Agamemnon, iar nora

ei, Andromaca, este oferită ca sclavă lui Neoptolem. Fiul Andromacăi, Astyanax, este luat și aruncat de pe zidurile Troiei. În sfârșit, când Troia este incendiată, Hecuba și celelalte troiene sunt duse pe corăbii pentru a fi făcute sclave în Grecia. Piesa reprezintă o condamnare faimoasă și puternică a cruzimii barbare a războiului. A fost pusă în scenă pentru prima dată la doar câteva luni după ce atenienii au cucerit orașul-stat Melos, măcelărind bărbații și transformând femeile în sclave, iar atmosfera din *Troienele* a fost influențată probabil de atrocitățile atenienilor și de soarta locuitorilor Melosului, reflectate, ca într-o oglindă, de această piesă.

Ion. Întunecoasa acțiune a acestei tragicomedii este răsturnată de scena recunoașterii. În *Ion* (cca 413 î.Hr.), Creusa, regina Atenei, se căsătorește cu un rege imigrant, Xuthos, însă cuplul nu are copii. Cu mulți ani în urmă, regina fusese violată de zeul Apollo, însă își abandonase copilul născut după aceea. Băiatul Ion crește ca sclav în templul din Delphi, unde se petrece acțiunea piesei. Când se întâlnesc, mama și fiul simt că au o legătură puternică, însă când oracolul din Delphi spune că băiatul este fiul lui Xuthos, regina, disperată că ea însăși nu are copii, pune la cale uciderea tânărului străin care amenința să-i ia moștenirea. În ultimul moment se recunosc datorită leagănului pe care Creusa îl lăsase alături de copil, când îl abandonase. Piesa are un final superficial fericit, însă portretizarea suferinței umane, a nepăsării și a minciunilor divine este impregnată cu sentimente mai profunde.

Ifigenia în Taurida. O altă tragicomedie, alcătuită, în principal, dintr-o scenă a recunoașterii urmată de o fugă ingenioasă. Ifigenia, personajul care dă titlul piesei *Ifigenia în Taurida* (Iphigenia en Taurois, cca 413 î.Hr.) este salvată de zeița Artemis pe când era să fie sacrificată de tatăl ei, după care o slujește pe zeiță în templul acesteia din Taurida, în Tracia. Fratele Ifigeniei, Oreste, este capturat de către tiranul din partea locului și adus în fața ei pentru sacrificiu. Însă ea îl recunoaște, iar, după câteva pățanii captivante, cei doi reușesc să fugă din Taurida cu ajutorul Atenei.

Elena. În această piesă simplă, Euripide contrazice una dintre cele mai cunoscute „realități“ ale mitologiei grecești, aceea a fugii adultere a Elenei cu Paris la Troia. În *Elena* (Helene, 412 î.Hr.) doar fantoma ei fuge cu Paris la Troia, iar adevărata Elena, credincioasă, tânjește de dor în Egipt. Când Menelau, în drumul său spre casă de la Troia, naufragiază în Egipt, este încurcat de dublura Elenei până când dispariția fantomei îi permite unirea cu cea adevărată. Perechea fuge printr-un artificiu amuzant din fața regelui Egiptului, care dorea să se însoare cu Elena.

Fenicienele. Piesă cu personaje multe și diverse, a cărei versiune inițială a fost modificată. Acțiunea piesei *Fenicienele* (Phoinissai, cca 409 î.Hr.) are loc la Teba și se concentrează asupra asasinării reciproce a celor doi fii ai lui Oedip, Eteocle și Polinice.

Oreste. În această piesă, Euripide transformă vechea versiune în care Oreste își ucide mama, pe Clitemnestra, amplasând acțiunea într-o lume în care tribunalele existau deja. În *Oreste* (408 î.Hr.), personajul principal, sora lui, Electra, și vărul și prietenul său Pilade sunt condamnați la moarte pentru crimă de către bărbații din Argos. Unchiul lor, Menelau, este prea fricos ca să-i apere, iar în final aceștia plănuiesc să o ucidă pe soția lui Menelau, Elena, și să o răpească pe fiica lor nevinovată. Acest haos al violenței și crimei premeditate este rezolvat doar de *deus ex machina*, personificat de Apollo care apare și restabilește armonia la finalul piesei.

Ifigenia în Aulida. Flota greacă este blocată în Aulida din cauza vremii neprielnice și, astfel, nu poate trimite forța expediționară împotriva Troiei. Agamemnon află că trebuie să-și sacrifice fiica, pe Ifigenia, pentru a o liniști pe zeița Artemis, care provocase vremea nefavorabilă. Agamemnon o ademenește pe fiica sa în Aulida pentru a o sacrifica, mințind-o că urmează să se mărite cu Ahile. Aflând adevărul, Ifigenia, după ce imploră să fie lăsată în viață, merge de bunăvoie la moarte. Deși neterminată și modificată în versiunile ulterioare, *Ifigenia în Aulida* (Iphigeneia en Aulidi, cca 406 î.Hr.) reprezintă o tragedie reușită, a cărei atmosferă realistă este evidențiată prin confruntări subtile și profunde între personajele principale.

Bacantele. Această piesă este considerată capodopera lui Euripide. În *Bacantele* (Bakchai, cca. 406 î.Hr.), zeul Dionysos ajunge în Grecia din Asia, cu scopul de a introduce acolo cultul său orgiastic. Se deghizează într-un sfânt tânăr asiatic fermecător și este însoțit de preotesele sale care alcătuiesc corul piesei. Se așteaptă să fie acceptat întâi în Teba, însă tebanii îi contestă divinitatea și refuză să-l venereze, iar tânărul rege al orașului, Penteu, încearcă să-l aresteze. În final, Dionysos îl înnebunește pe Penteu și îl duce în munți, unde, într-o dezlănțuire bahică, mama

acestuia, Agave, și femeile tebane îl sfâșie în bucăți. Agave se întoarce triumfătoare la Teba, ducând cu ea capul lui Penteu, iar tatăl ei, Cadmus, încearcă să îi redea luciditatea. Piesa arată felul în care latura eliberatoare și extatică a religiei dionisiace trebuie să fie echilibrată pentru a preveni iresponsabilitatea periculoasă care survine odată cu pierderea rațiunii și a conștiinței de sine în timpul ritualurilor dionisiace.

Ciclopul (Kyklops) este singura dramă satirică păstrată în întregime. Satirii lași și leneși din piesă, alături de bătrânul lor tată, dezonorantul Silen, sunt sclavii ciclopului Polifem din Sicilia, mâncătorul de oameni. Apare Odiseu, adus în Sicilia de vremea neprielnică, și reușește (ca în *Odiseea* lui Homer) să îl orbească pe ciclop. Astfel, le salvează pe victimele lui Polifem.

Euripos
Vezi Khalkis

Euripos, Strâmtoarea ~
Vezi strâmtoarea Evripos

euritmie
Metodă de pregătire muzicală a copiilor, concepută de Émile Jaques-Dalcroze, în primii ani ai sec. XX. Consta în mișcarea brațelor și a picioarelor într-un anumit mod, ca reacție la schimbările de ritm și de tonalitate. Metoda urmărea dezvoltarea reacției fizice a copiilor față de muzică, în speranța că aceștia vor învăța mai repede să interpreteze melodiile și că exercițiile vor avea ca efect și dezvoltarea capacităților mentale și fizice. Foarte răspândită la începutul sec. XX, a devenit mai puțin importantă în deceniile următoare.

euro
Monedă unică pentru 12 țări ale Uniunii Europene (UE). Euro a fost adoptat ca unitate monetară în ianuarie 1999. Apărătorii monedei euro cred că ea are rolul de a consolida Europa ca putere economică, de a intensifica schimburile comerciale internaționale, de a simplifica tranzacțiile monetare și de a conduce la egalizarea prețurilor pe teritoriul Europei. Euro a înlocuit monedele naționale ale țărilor respective pe 1 martie 2002. Marea Britanie și Suedia au decis să nu adopte imediat moneda euro, iar votanții din Danemarca au respins-o.

eurocomunism
Tendință manifestată în rândurile unor partide comuniste din Europa de a deveni independente față de doctrina Partidului Comunist sovietic, în anii 1970 și 1980. Termenul, apărut la mijlocul anilor 1970, a beneficiat de o largă răspândire după publicarea cărții lui Santiago Carillo, *Eurocomunismul și statul* (Eurocomunismo y Estado, 1977). Mișcarea eurocomunistă respingea doctrina sovietică a unei mișcări comuniste mondiale monolitice și susținea în schimb că partidul comunist din fiecare țară trebuie să-și fundamenteze politica pe tradițiile și necesitățile propriei țări. Cu sprijinul lui Mihail Gorbaciov, toate partidele comuniste au adoptat trasee independente spre sfârșitul anilor 1980. Majoritatea partidelor comuniste din Europa au intrat în declin odată cu destrămarea Uniunii Sovietice.

eurodolar
Dolar american depozitat în afara SUA, în special în Europa. Băncile străine care dețin eurodolari sunt obligate să plătească dolari americani la lichidarea depozitului. Majoritatea eurodolarilor sunt folosiți la finanțarea comerțului, însă multe bănci centrale operează și pe piața eurodolarului. *Vezi și* valută, schimb valutar.

Europa
Continent în emisfera nordică, penultimul ca mărime de pe Terra. Este mărginită de Oceanul Arctic, Oceanul Atlantic, Marea Mediterană, Marea Neagră și Marea Caspică. Limita de E a continentului se întinde de-a lungul munților Ural și a fluviului Ural. Suprafața sa cuprinde numeroase insule, arhipelaguri și peninsule. Coasta neregulată a Europei continentale, pe care se află golfuri, fiorduri și mări, are o lungime de cca 38 000 km. Suprafața: 10 400 000 kmp; 666 498 000 loc. (2001). În cea mai mare parte a Europei, relieful este alcătuit dintr-o alternanță de înălțimi cu zone de altitudine joasă; aproape trei cincimi din suprafață este situată la o altitudine sub 180 m deasupra nivelului mării, iar o altă treime se află la o altitudine ce variază între 180 și 900 m deasupra nivelului mării. Cele mai mari înălțimi sunt atinse în sistemul muntos care traversează partea sudică a continentului, din care fac parte munții Pirinei, Alpi, Apenini, Carpați și Balcani. Este un continent cu multe râuri, dar cu puține lacuri importante. Ghețarii acoperă cca 116 000 kmp, mai ales în partea de N. Aproape o treime din teritoriul Europei reprezintă suprafețe arabile; pe jumătate din acest teren se cultivă cereale, în special grâu și orz. O treime din suprafața continentului este împădurită. A fost prima regiune a lumii în care s-a

EUROPA
ISLANDA
Reykjavik
Akureyri
Cercul Arctic
Capul Fontur
MAREA GROENLANDEI
MAREA NORVEGIEI
OCEANUL ATLANTIC
OCEANUL ATLANTIC
MAREA BRITANIE
IRLANDA
IRLANDA DE NORD
SCOȚIA
ANGLIA
ȚARA GALILOR
Dublin
Belfast
Edinburgh
Manchester
Cardiff
Londra
I. MAN
M-ȚII PENINI
Ben Nevis 1343 m
I-LE HEBRIDE
I-LE SHETLAND (M.B.)
I-LE ORKNEY
Buchan Ness
Capul Dursey
Land's End
I-LE CANALULUI (M.B.)
MAREA NORDULUI
Capul Lindesnes
NORVEGIA
Oslo
Galdhøpiggen 2469 m
M-ȚII JOTUNHEIM
PODIȘUL HARDANGER
SUEDIA
Stockholm
Göteborg
PODIȘUL SMÅLAND
FINLANDA
Helsinki
I-LE ÅLAND
I. GOTLAND
I. SAAREMAA
I. BORNHOLM (DAN.)
MAREA BALTICĂ
DANEMARCA
Copenhaga
PENINSULA IUTLANDA
I-LE FRISICE DE NORD
I-LE FRISICE DE EST
OLANDA
Amsterdam
BELGIA
Bruxelles
LUXEMBOURG
Luxembourg
ARDENNES
Eurotunelul
Canalul Mânecii
GERMANIA
Berlin
Hamburg
München
M-ȚII HARZ
M-ȚII PĂDUREA NEAGRĂ
CÂMPIA NORD-EUROPEANĂ
FRANȚA
Paris
Lyon
Marseille
Bordeaux
NORMANDIA
PENINSULA BRETAGNE
MASIVUL CENTRAL FRANCEZ
CÂMPIA AQUITAINE
CÉVENNES
M-ȚII JURA
Mont Blanc 4810 m
Golful Biscaya
M-ȚII PIRINEI
ANDORRA
MONACO
Monaco
SPANIA
Madrid
Barcelona
PENINSULA IBERICĂ
CORDILIERA IBERICĂ
M-ȚII CANTABRICI
SIERRA MORENA
SIERRA NEVADA
I-LE BALEARE
GIBRALTAR (M.B.)
Capul Finisterre
Capul Saint Vincent
PORTUGALIA
Lisabona
Porto
ELVEȚIA
Berna
Geneva
LIECHTENSTEIN
Vaduz
AUSTRIA
Viena
ALPII
ITALIA
Roma
Milano
Veneția
Florența
Neapole
Vezuviu 1277 m
Palermo
Etna 3340 m
I. SICILIA
I. CORSICA (FR.)
Vf. Cinto 2710 m
I. SARDINIA (IT.)
Vf. Sennargentu 1834 m
APENINII
VATICAN
SAN MARINO
San Marino
MALTA
Valletta
PENINSULA SALENTINA
MAREA LIGURICĂ
MAREA TIRENIANĂ
MAREA ADRIATICĂ
MAREA IONICĂ
MAREA MEDITERANĂ
SLOVENIA
Ljubljana
CROAȚIA
Zagreb
BOSNIA-HERȚEGOVINA
Sarajevo
SERBIA
Belgrad
KOSOVO
Priștina
MUNTENEGRU
Podgorica
Cetinje
ALBANIA
Tirana
MACEDONIA
Skopje
GRECIA
Atena
PELOPONES
M-ȚII PINDULUI
I. CORFU
I. CRETA
I. RODOS
MAREA EGEE
BULGARIA
Sofia
MUNȚII BALCANI
M-ȚII RODOPI
ROMÂNIA
București
MUNȚII CARPAȚI
CARPAȚII MERIDIONALI
MOLDOVA
Chișinău
UNGARIA
Budapesta
SLOVACIA
Bratislava
REPUBLICA CEHĂ
Praga
PĂDUREA BOEMIEI
POLONIA
Varșovia
Cracovia
LITUANIA
Vilnius
RUSIA
LETONIA
Riga
ESTONIA
Tallinn
BELARUS
Minsk
LANȚUL BELARUSULUI
CÂMPIA EST-EUROPEANĂ
UCRAINA
Kiev
Harkov
Cernobîl
Odesa
PENINSULA CRIMEEA
CÂMPIA AZOV
MAREA AZOV
PODIȘUL DONEȚULUI
RUSIA
Moscova
Skt. Petersburg
PODIȘUL VALDAI
PODIȘUL RUSIEI CENTRALE
MAREA NEAGRĂ
TURCIA
Istanbul
Ankara
CIPRU
Nicosia

dezvoltat o economie de tip modern, bazată pe agricultura comercială și pe industrie; rămâne în continuare una dintre marile regiuni industriale de pe glob, cu unul dintre cele mai mari venituri medii pe cap de locuitor. Populația Europei constituie în jur de o șeptime din populația Terrei, iar marea majoritate a locuitorilor aparțin rasei europene (sau caucaziene), deși există multe diferențe din punctul de vedere al limbilor și al naționalităților. Majoritatea celor cca 60 de limbi aparține familiilor de limbi romanice, germanice sau slave. Populația Europei este majoritar creștină. Pe acest teritoriu, omul modern a luat locul populației Neanderthal, cu aproape 40 000 de ani în urmă, iar pe la începutul mileniului II î.Hr. existau deja grupuri de populații care aveau să devină popoarele istorice și națiunile Europei. Prima civilizație de pe continent a fost cea greacă; în perioada clasică, grecii au contribuit la răspândirea civilizațiilor din Orientul Mijlociu, care, împreună cu elementul unic reprezentat de cultura greacă, au constituit fundamentul civilizației europene. La mijlocul sec. II î.Hr., grecii au căzut sub dominație romană, vastul Imperiu Roman răspândind civilizația greco-romană în părțile Europei pe care le-a cucerit. Creștinismul a pătruns în Europa prin intermediul romanilor. În cele din urmă, Imperiul Roman s-a prăbușit în sec. V d.Hr., ceea ce a determinat decăderea civilizației clasice, care va înflori din nou abia în timpul Renașterii, în sec. XVI–XVII, moment ce reprezintă începuturile tradițiilor europene moderne în domeniile științei, explorărilor și descoperirilor. Reforma protestantă din sec. XVI a pus capăt dominației Bisericii Romano-Catolice în V și N Europei, iar Iluminismul sec. XVII–XVIII a evidențiat rolul remarcabil al rațiunii. Spre sfârșitul sec. XVIII, idealurile iluministe au contribuit la declanșarea Revoluției Franceze, fapt ce a reprezentat sfârșitul celei mai puternice monarhii din Europa și a dus la răspândirea mișcării pentru democrație și egalitate. Sfârșitul sec. XVIII a marcat totodată și începutul Revoluției Industriale, care a condus la supremația militară și politică a Europei în fața unei mari părți a lumii din secolul următor. La începutul sec. XX, puterile europene au fost implicate în Primul Război Mondial, care a determinat dispariția monarhiei în Europa și apariția unui grup de noi națiuni în centrul și E continentului. Al Doilea Război Mondial a marcat pierderea dominației mondiale de către statele din V Europei și ascensiunea comunismului în E, continentul fiind divizat de Uniunea Sovietică și de țările satelit ale acesteia. Uniunea Sovietică s-a destrămat la sfârșitul sec. XX, ducând la prăbușirea regimurilor comuniste de pe continent. Statele satelit ale URSS au devenit independente și multe dintre ele au început procesul de democratizare. Germania de E și de Germania de V s-au reunit; Iugoslavia și statele care i-au succedat au trăit conflicte etnice (*vezi* conflictul din Kosovo; conflictul bosniac). *Vezi și* Uniunea Europeană, NATO.

Europa

În mitologia greacă, fiica lui Phoenix sau a lui Agenor, rege al Feniciei. Frumusețea sa i-a atras dragostea lui Zeus, care s-a apropiat de ea sub înfățișarea unui taur alb și a dus-o dincolo de mare, în Creta. După ce a avut trei fii cu Zeus, s-a căsătorit cu regele Cretei, care i-a adoptat fiii. Aceștia au devenit regele Minos al Cretei, regele Radamante al Cicladelor și prințul Sarpedon al Liciei. În Creta era venerată sub numele de Hellotis. Continentul Europa îi poartă numele.

Europei, Consiliul ~

Organizație care cuprinde peste 40 de state europene. A fost creat cu scopul de a promova unitatea Europei, de a apăra drepturile omului și de a facilita progresul social și economic. Fondat în 1949 de zece state din V Europei, a elaborat acorduri internaționale legate de drepturile omului și a înființat mai multe instituții speciale și comitete axate pe probleme de ordin social, juridic și cultural. Sediul său se află la Strasbourg, în Franța. (Consiliul Europei nu trebuie confundat cu Consiliul European, care este un organism de elaborare a politicilor Uniunii Europene.)

Eurotunel
sau Tunelul Canalului Mânecii

Tunel de cale ferată pe sub Canalul Mânecii, între Folkestone, Anglia, și Sangatte (lângă Calais), Franța. Tunelul feroviar a fost ales în detrimentul propunerilor pentru un lung pod suspendat, o combinație pod-tunel și o combinație șosea-cale ferată. Tunelul de 50 km, inaugurat în 1994, constă din trei tuneluri paralele separate, două pentru traficul feroviar și unul pentru servicii și securitate. Trenurile, care transportă vehicule și persoane, pot circula prin tunel cu viteza de 160 km/h.

eurypterid

Denumire comună pentru membrii unui ordin dispărut de artropode, *Eurypterida*,

având forma corpului asemănătoare cu aceea a crabului-potcoavă și care a trăit cu cca 505–245 m.a.u. Numite adesea și scorpioni-giganți, multe dintre eurypteridele aveau dimensiuni mici, deși *Pterygotus buffaloenis*, o specie din Silurian, a fost cel mai mare artropod din lume, atingând o lungime de 3 m. Eurypteridele trăiau în ape salmastre. Unele dintre ele erau prădătoare; altele erau gunoieri bentonici (trăiau pe fundul apei).

Eusebiu din Cezareea

(cca sec. IV d.Hr., Cezareea, Palestina)

Episcop și istoric din perioada creștinismului timpuriu. Botezat și hirotonisit la Cezareea (Caesarea Maritima), în Palestina, se pare că a fost întemnițat în vremea persecuțiilor romane. A devenit cunoscut cu opera *Istoria ecleziastică* (Historia Ecclesiastica, 312–324 d.Hr.), care cuprinde fragmente de lucrări care nu mai există astăzi. În 313 d.Hr. a devenit episcop de Cezareea. Acuzat de arianism, a fost excomunicat în 325 d.Hr. și reabilitat ulterior de Conciliul de la Niceea. A fost un susținător fervent al împăratului Constantin I și al încercărilor acestuia de a unifica și standardiza doctrina creștină, printre lucrările sale numărându-se și *Viața lui Constantin* (Vita Constantini).

Eustratie Logofătul

(m. cca 1646)

Cărturar și traducător român din Moldova, din vremea lui Vasile Lupu. A tradus în limba română *Pravila* lui Vasile Lupu (*Carte românească de învățătură*, 1646). Un timp s-a crezut că a făcut și adnotări la *Letopisețul* lui Grigore Ureche, dar cercetările pe text nu au descoperit, în pasajele interpolate, date care să confirme acest fapt.

eutanasie *sau* ucidere din milă

Ucidere, fără dureri, a unei persoane care suferă de o boală incurabilă sau de un handicap grav. În majoritatea sistemelor juridice este considerată o crimă; în alte jurisdicții, medicul poate hotărî, în deplină legalitate, să nu mai prelungească viața pacientului sau să-i administreze medicamente care să-l elibereze de dureri, chiar dacă-i scurtează viața. Asociații care susțin eutanasia există în multe țări. Legalizarea mișcării a câștigat teren odată cu progresele tehnologiei medicale, folosită pentru a prelungi viețile pacienților incurabili, a pacienților în comă sau aflați în imposibilitatea de a-și exprima dorințele. Eutanasia a fost legalizată în Olanda în 2001 și în Belgia în 2002. În 1997, Oregon a devenit primul stat din SUA care a condamnat medicii care au asistat sinuciderea.

Euthymides

(activ între 515 î.Hr. - 500 î.Hr., Atena, Grecia)

Pictor ceramist grec. Contemporan cu Euphronios. Semnătura sa a fost descoperită pe opt vase, dintre care șase le-a semnat ca pictor, iar două ca ceramist. Reprezentant al ceramicii grecești cu figuri roșii pe fond negru, s-a remarcat prin măiestria racursiului și a studiilor de mișcare. Amfora expusă la Muzeul de Antichități din München care înfățișează figuri în racursi, reprezentate în profil trei sferturi, este un excelent exemplu al tehnicii sale.

eutrofizare

Creștere progresivă a concentrației de fosfor, azot și alte substanțe nutritive necesare plantelor, într-un ecosistem acvatic de tipul unui lac. Productivitatea sau fertilitatea unui astfel de ecosistem crește odată cu mărirea cantității de materie organică ce se transformă în substanțe nutritive. Materia intră în circuitul ecosistemului prin curenții care duc aluviunile. Înflorirea apelor (dezvoltarea excesivă a algelor) are loc adesea la suprafața apei, împiedicând speciile pelagice (submerse) să capteze lumina și să asimileze oxigenul necesar vieții acvatice. *Vezi și* poluarea apei.

Evagoras

(m. 374 î.Hr.)

Rege al Salaminei și al Ciprului (cca 410–374 î.Hr.). A dus o politică de alianță cu Atena, fiind unul dintre promotorii culturii elenistice. A obținut ajutorul perșilor, ca aliați ai Atenei, împotriva Spartei. Cu sprijinul Atenei și al Egiptului, și-a extins stăpânirea peste cea mai mare parte din Cipru și în unele regiuni din Anatolia. Mai târziu, relațiile cu Persia s-au deteriorat, iar el a fost învins de perși în 381 î.Hr. Deși a rămas rege al orașului Salamina, a devenit vasalul Persiei. A fost asasinat de un eunuc.

evaluare

Proces de stabilire a valorii unei proprietăți mobile sau imobile în scopul impozitării. Este efectuată de agenții guvernamentale centrale sau de reprezentanți locali. Proprietatea poate fi evaluată pe baza prețului anual de închiriere, ca în Marea Britanie, sau a valorii sale, ca în SUA. Se folosesc diferite metode de determinare a valorii capitalului, printre care analiza datelor pieței pentru estimarea prețului curent, estimarea costului de refacere a

proprietății minus deprecierea acumulată, precum și capitalizarea veniturilor obținute din acea proprietate.

Evanghelia Socială

Mișcare religioasă de reformă socială din Statele Unite, importantă din cca 1870 până în 1920, printre grupurile protestante liberale. Mișcarea s-a axat pe aplicarea principiilor morale cu scopul de a îmbunătăți o societate industrializată și, în mod special, pe implementarea reformelor cu privire la condițiile de muncă ale copiilor, salarii, timp de lucru și regulamente din fabrici. Multe dintre obiectivele sale au fost realizate odată cu dezvoltarea muncii organizate și prin programele legislative din perioada New Deal.

Evanghelie

Fiecare dintre cele patru cărți din Noul Testament care prezintă viața și moartea lui Iisus. Evangheliile lui Matei, Marcu, Luca și Ioan sunt plasate la începutul Noului Testament și alcătuiesc aproape jumătate din întregul text al acestuia. Primele trei mai sunt numite adesea evanghelii sinoptice, deoarece oferă relatări similare ale vieții lui Iisus, folosind adesea formulări identice. Termenul este aplicat și lucrărilor apocrife care datează din sec. II d.Hr. (de ex. *Evanghelia după Toma*).

evanghelism

Mișcare protestantă care pune accent pe experiența convertirii și consideră Biblia drept singurul fundament al credinței; ea insistă pe propovăduirea Evangheliei. Revirimentul religios apărut în Europa și America în sec. XVIII a fost numit și renaștere evanghelică. Din acest curent fac parte pietismul în Europa, metodismul în Marea Britanie și Marea Deșteptare în America. În 1846, la Londra, s-a înființat Alianța Evanghelică, organizată de evangheliștii mai multor congregații și țări. În SUA, mișcarea a luat amploare și datorită popularității unor predicatori ca Billy Graham, creării unor instituții precum Wheaton College, editării periodicului *Christianity Today* și fondării unor organizații și asociații profesionale precum Asociația Națională Evanghelică (1942). Dezvoltând o unitate internațională, evangheliștii au format în 1951 World Evangelical Fellowship (WEF), Grupul Evanghelic Internațional. Peste 110 organizații naționale și regionale și peste 110 milioane de oameni sunt afiliați la WEF, care are sediul în Singapore. *Vezi* fundamentalism creștin și penticostalism.

Evans, Bill *născut* William John

(16.08.1929, Plainfield, New Jersey, SUA - 15.09.1980, New York, New York)

Pianist și compozitor american, unul dintre cei mai de seamă muzicieni moderni de jazz. A studiat muzica clasică și a fost influențat de pianiștii Bud Powell, Horace Silver și Lennie Tristano. Simțul subtil al armoniilor și sensibilitatea lirică i-au dezvoltat capacitatea de a improviza, cum demonstrează faimoasa înregistrare făcută cu Miles Davis, numită *Kind of Blue* (1959). Conducător al propriului trio de muzicieni, Evans a stabilit legături aproape telepatice cu prietenii săi, realizând o muzică de introspecție. Cea mai cunoscută compoziție a sa este *Waltz for Debby*.

Evans, Dame Edith (Mary)

(08.02.1888, Londra, Anglia - 14.10.1976, Cranbrook, Kent)

Actriță britanică. A debutat în rolul Cressidei din piesa *Troilus și Cressida* (1912) de William Shakespeare, după care a fost angajată de compania Old Vic, în 1925. Este considerată una dintre cele mai bune actrițe ale sec. XX; a jucat la Londra, dar și pe Broadway, în piese de William Shakespeare, George Bernard Shaw și Noël Coward. A interpretat, atât pe scenă, cât și în film, rolul doamnei Bracknell din piesa *Ce înseamnă să fii onest* (The Importance of Being Earnest, 1952) de Oscar Wilde. Printre filmele sale se numără *Privește înapoi cu mânie* (Look Back in Anger, 1959), *Tom Jones* (1963), *Grădina de cretă* (The Chalk Garden, 1964) și *Șoapte* (The Whisperers, 1967).

Dame Edith Evans în rolul doamnei Ross din *Șoapte*, 1967

SEVEN PINES PRODUCTIONS LTD.; FOTO, PICTORIAL PARADE

Evans, Frederick H(enry)

(26.06.1853, Londra, Anglia - 24.06.1943, Londra)

Fotograf britanic. A devenit cunoscut ca librar și editor al operelor lui George Bernard Shaw și ale lui Aubrey Beardsley. În jurul lui 1890 a început să fotografieze catedralele din Anglia și din Franța, iar din 1898 s-a dedicat în exclusivitate artei fotografice. Crezul său artistic, potrivit căruia numai imaginile statice ale frumuseții idealizate merită să fie fotografie, a intrat în conflict cu tendințele începutului de sec. XX, de surprindere a instantaneelor; fotografiile sale documentare sunt însă considerate printre cele mai bune din lume.

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

Un nou instrument de lucru, amplu şi bine documentat,
conceput în 16 volume

Mii de articole relevante, în aproape 6 000 de pagini

Peste 1 000 de articole care vizează realităţi româneşti

Portrete de personalităţi, reproduceri de artă alb-negru şi color, hărţi detaliate, planşe cu ilustraţii, grafice şi desene sugestive ce dau viaţă vizual informaţiei

O lucrare de referinţă pentru întreaga familie,
care răspunde rapid şi precis nevoii de informare

Cumpărătorii volumului 16
vor avea acces gratuit la
Encyclopædia Britannica on-line
până la sfârşitul anului 2010

Pentru detalii despre
Enciclopedia Universală Britannica vizitaţi
www.enciclopediabritannica.ro

JURNALUL NAȚIONAL
www.litera.ro
ISBN 978-973-675-773-0

Tipărit la G. Canale, Bucureşti